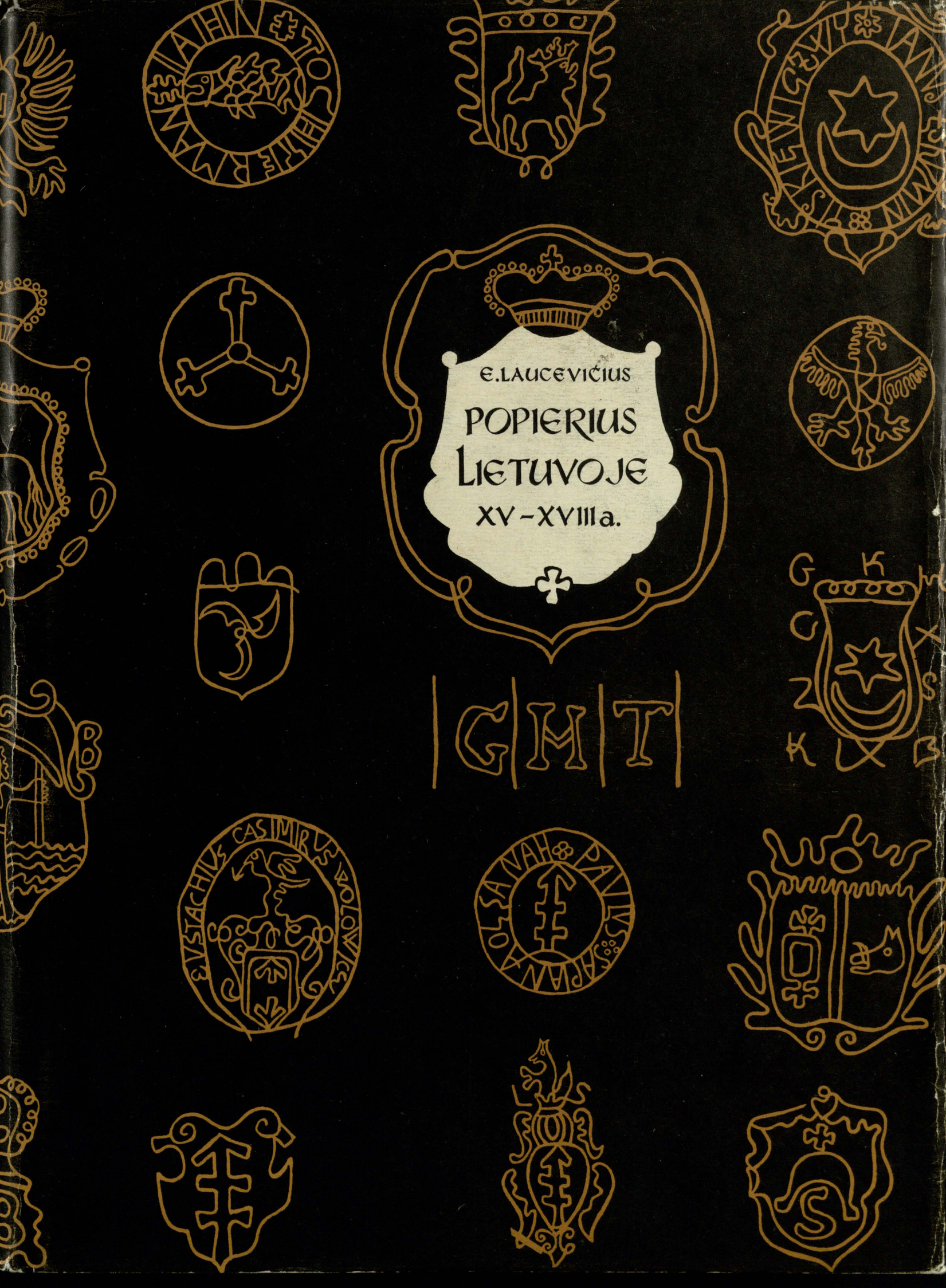
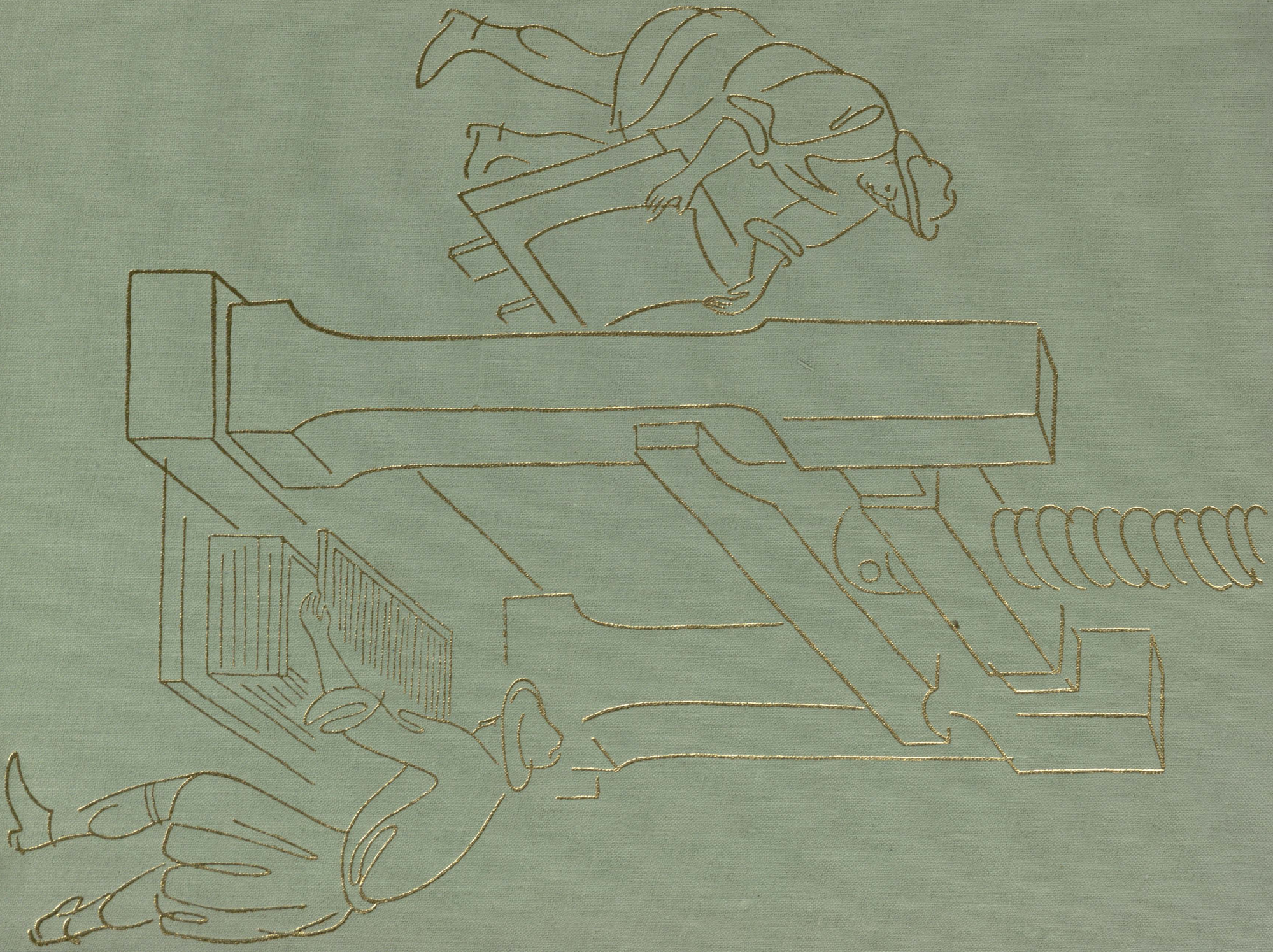
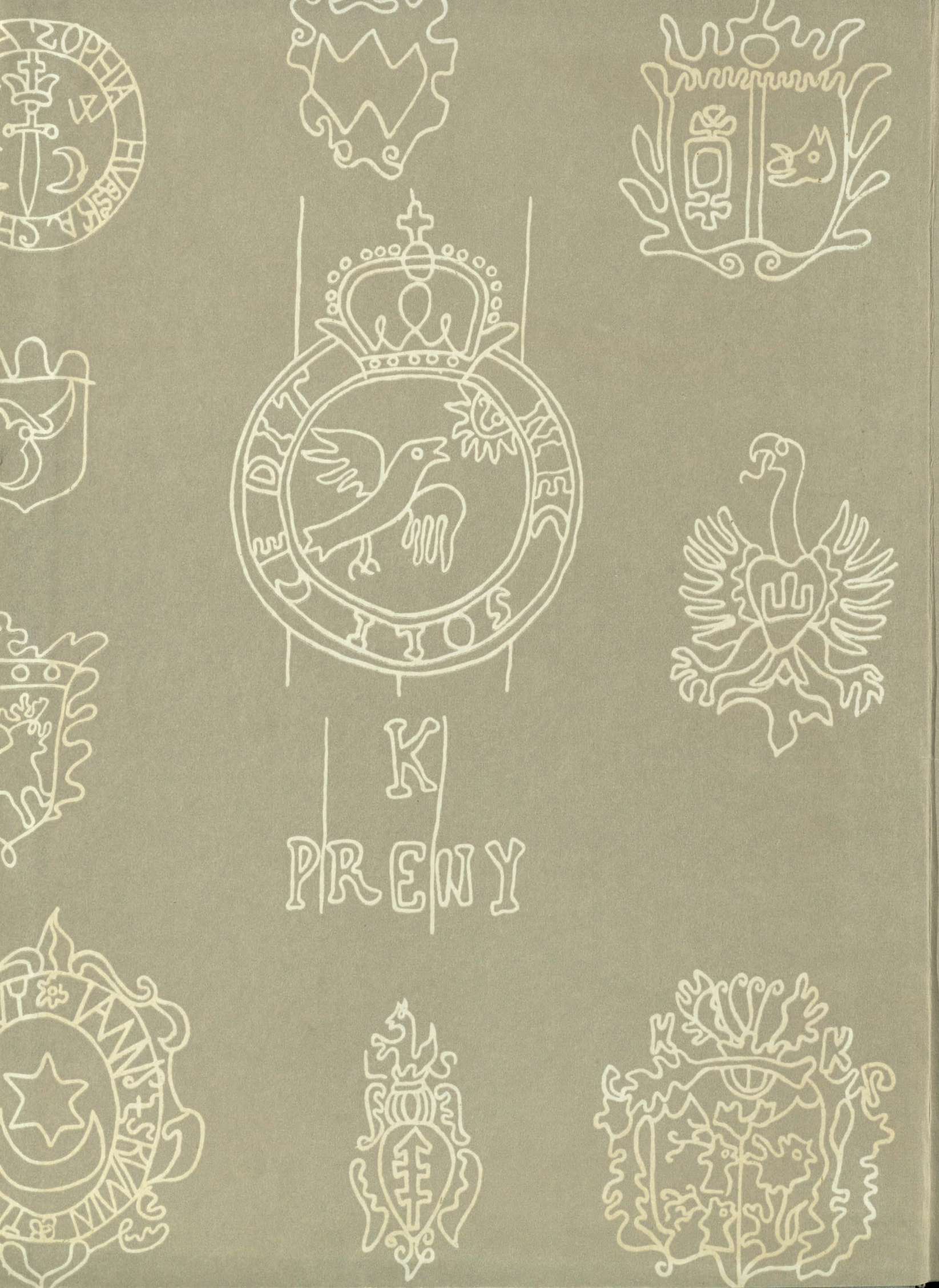

E. LAUCEVIČIUS
POPIERIUS
LIETUVOJE
XV–XVIII a.
GMT

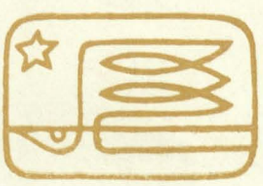

K
PRENY

KR
G M T

POPIERIUS LIETUVOJE

БУМАГА В ЛИТВЕ

PAPER IN LITHUANIA

Reprografijos sk.
83338/1

LIETUVOS TSR
MOKSLŲ AKADEMIJOS CENTRINĖ BIBLIOTEKA
GAMTOS MOKSLŲ IR TECHNIKOS ISTORIJOS KOMISIJA
PRIE LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJOS PREZIDIUMO

E. LAUCEVIČIUS

KOPIERIUS LIETUVOJE

XV–XVIII a.

LEIDYKLA „MINTIS" VILNIUS — 1967

ЦЕНТРАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА
АКАДЕМИИ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
КОМИССИЯ ПО ИСТОРИИ ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ И ТЕХНИКИ
ПРИ ПРЕЗИДИУМЕ АКАДЕМИИ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР

Э. ЛАУЦЯВИЧЮС

БУМАГА В ЛИТВЕ

В XV – XVIII ВВ.

ИЗДАТЕЛЬСТВО „МИНТИС" ВИЛЬНЮС — 1967

THE CENTRAL LIBRARY OF THE ACADEMY OF SCIENCES
OF THE LITHUANIAN SSR

THE COMISSION OF THE HISTORY OF NATURAL
AND TECHNICAL SCIENCES AT THE PRESIDIUM OF THE
ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR

E. LAUCEVIČIUS

PAPER IN LITHUANIA

in XV–XVIII centuries

PUBLISHING HOUSE „MINTIS" VILNIUS — 1967

Redakcinė kolegija:
J. Galvydis, A. Ivaškevičius, J. Marcinkevičius,
V. Merkys (atsakingasis redaktorius)

Dailininkas V. Kalinauskas

P R A T A R M Ė

Seniai pripažinta vandenženklių svarba paleografijai. Pastaruoju metu Tarybų Sąjungoje imta daugiau domėtis vandenženklių mokslu (filigranologija) ir apskritai popieriaus istorija. Iš spaudos išėjo tarybinių popieriaus istorijos specialistų J. Jenšo, S. Klepikovo, M. Kukuškinos, O. Maciuko, Z. Učiastkinos darbai. Nemaža šiuo klausimu darbų išleista ir kitose pasaulio šalyse.

Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinė biblioteka, suprasdama, kokią reikšmę mokslui turi popieriaus gamybos ir vandenženklių istorija, ryžosi išleisti E. Laucevičiaus parengtą darbą „Popierius Lietuvoje XV—XVIII a." (dvi knygos).

Šis darbas yra pirmas mėginimas sudaryti Lietuvoje vartoto popieriaus vandenženklių atlasą.

Su pirmaisiais Lietuvos gamybos popieriaus vandenženkliais šio darbo autoriui teko susipažinti prieš 25 metus. Tai buvo profesoriaus Konstantino Jablonskio senojo popieriaus pavyzdžių kolekcija, kurią sudarė nevartoto popieriaus pavieniai lapai ir pluoštas dokumentų. Jam pasiūlius, buvo pradėtas sudarinėti vartoto Lietuvoje popieriaus vandenženklių atlasas. Atlaso tikslas — supažindinti mokslinių bibliotekų, archyvų bei rankraštynų darbuotojus ir visus kultūros istorikus su popieriaus gamybos technika bei istorija, pateikti mūsų krašte sutinkamus vandenženklius, svarbiausia — padėti paleografui surasti ieškomą vandenženklį, pagal jį nustatyti dirbtuvės geografinę vietą ir popieriaus pagaminimo apytikrę datą. Atlasas nepretenduoja į pilnutinį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje XV—XVIII a. vartoto popieriaus vandenženklių rinkinį. Ateityje jis turės būti papildytas.

Vienas svarbiausių vandenženklių tyrinėjimo tikslų yra knygų bei rankraščių, kuriuose nepažymėti išleidimo bei parašymo metai, datavimas. Popieriaus pagaminimo datą lengviausia nustatyti, kai ji nurodyta pačiame vandenženklyje, bet tai būna labai retai. Tada tiriamo popieriaus vandenženklis lyginamas su tokiu pat vandenženkliu datuotame popieriuje. Tokie datuoto popieriaus vandenženkliai renkami ir paskui sudaromi atlasai.

Neįmanoma vandenženklių lyginti, sudėjus du popieriaus lapus. Vienas jų turi būti nupieštas, ir tada jo kontūrai lyginami su tiriamojo popieriaus lapu. Vandenženklių iliustracijas galima gaminti fotografavimo arba piešimo būdais. Fotografinis būdas, kurį daug kas siūlo, atrodytų idealus, jei nebūtų įvairių techninių kliūčių. Labai sunku vandenženklį nufotografuoti prirašytame arba išspausdintame popieriaus lape, dar sunkiau — aptaisytoje knygoje, ypač kai jis susiūtas knygos nugarėlėje. Vandenženklių fotografavimas yra brangus. Nors vandenženklio neįmanoma visiškai tiksliai nukopijuoti ranka, dauguma popieriaus tyrinėtojų vandenženklių iliustracijas piešia pieštuku per kalkę. Šiame atlase pateiktos vandenženklių iliustracijos taip pat perpieštos pieštuku per kalkę.

Yra įvairių nuomonių dėl metodo, kaip turi būti sisteminami vandenženkliai. Kai kurie paleografai atlasus siūlo sudaryti abėcėline tvarka, kiti aiškina, kad ši tvarka labai apsunkina darbą, nes ne visuomet aišku, kaip vandenženklį pavadinti. Pavyzdžiui, vandenženklis 637 vaizduoja saulę, gėlę, ragus ir ąžuolą, todėl neaišku, prie kurios grupės reikia priskirti šį ženklą — ar prie „saulės", „gėlės", „ragų", ar prie „ąžuolo".

Vandenženklius, surašius chronologine tvarka, sunku surasti, nes tada tie patys vandenženkliai išsklaidomi keliose vietose.

Skirstant vandenženklius pagal šimtmečius, atsirastų neaiškumų, pereinant iš vieno šimtmečio į kitą. Siūloma taip pat vandenženklius skirstyti pagal kraštus.

T. Gerardis siūlo vandenženklius suskirstyti pagal jų tipus, pavyzdžiui, raides, herbus, fantastines figūras; J. Siniarska-Čaplicka — pagal popierių pagaminusias dirbtuves ir lygiagrečiai pagal ženklų tipus.

Rusų popierininkystės istorikas S. Klepikovas 1959 m. savo išleistame vandenženklių atlase vandenženklius klasifikuoja pagal juose matomus pavadinimus, inicialus bei paskiras raides. Jo siūlomi principai gali būti taikomi tik sudarant vėlyvesnių (XVIII a. antrosios pusės) vandenženklių atlasus.

Šiame atlase vandenženkliai grupuojami temiškai pagal jų bendrą išvaizdą.

Vandenženklių pavadinimai surašyti atskirame sąraše abėcėlės tvarka. Greta lietuviško pavadinimo, jei vandenženklis yra žinomas už Lietuvos ribų, duodamas jo tarptautinis pavadinimas.

Bendri lietuvių ir lenkų herbų pavadinimai surašyti lietuviškai ir lenkiškai. Vakarų Europos herbai tiktai trumpai apibūdinti.

Kiekvienas vandenženklis turi eilės numerį, taip pat nurodyta popieriaus panaudojimo data bei vieta (kada ir kur dokumentas surašytas arba išspausdinta knyga) ir kur yra dokumentas arba knyga. Be to, apie vandenženklius, kurie buvo anksčiau kitų autorių paskelbti, yra atitinkamos pastabos, nurodant popieriaus panaudojimo datą.

Rengiant šį darbą spaudai, autoriui didelę paramą suteikė daugelis įstaigų ir asmenų. Visų pirma Redakcinė kolegija ir autorius jaučia didžiausią pagarbą ir dėkingumą velioniui profesoriui K. Jablonskiui už jo neįkainojamus patarimus, taip pat dėkoja prof. P. Galaunei už padovanotą senovinio popieriaus kolekciją, kuri ne kartą buvo panaudota kaip palyginamoji medžiaga, aiškinant vandenženklius.

Redakcinė kolegija dėkinga TSRS Mokslų akademijos nariui korespondentui V. Šunkovui, suteikusiam ypač veiksmingą paramą išleidžiant šį veikalą.

Ruošiant vandenženklių atlasą, bibliotekose ir archyvuose teko peržiūrėti ne vieną šimtą bylų, perversti ne vieną tūkstantį lapų, ypač Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto mokslinės bibliotekos ir Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos rankraštynuose. Visiems tų bibliotekų darbuotojams, kurie parodė nemaža supratimo ir palankumo, autorius nuoširdžiai dėkoja.

Autorius jaučia malonią pareigą viešai padėkoti Oksfordo universiteto profesoriui J. S. G. Simmonsui, taip pat ir J. Motiekaičiui už jų vertingus metodinius patarimus.

П Р Е Д И С Л О В И Е

Значение водяных знаков в палеографии признано уже давно. В последние годы в Советском Союзе отмечается большой интерес к науке водяных знаков (филигранологии), как, впрочем, и к истории производства бумаги в целом. Этому в значительной мере способствовало опубликование работ таких специалистов по истории бумаги, как Ю. Енш, С. Клепиков, М. Кукушкина, О. Мацюк и З. Участкина. Ряд работ в этой области опубликован и в зарубежных странах.

Учитывая несомненное значение изучения истории производства бумаги и ее водяных знаков для общего развития науки, Центральная библиотека Академии наук Литовской ССР решила издать подготовленную Э. Лауцявичюсом монографию «Бумага в Литве в XV—XVIII веках».

Предлагаемая вниманию читателей работа является первой попыткой составления атласа водяных знаков, употреблявшихся в Литве.

С первыми водяными знаками бумаги литовского производства автор настоящей работы познакомился 25 лет тому назад. Это была коллекция образцов древней бумаги, которую собрал профессор Константинас Яблонскис. В эту коллекцию вошли отдельные листы не находившейся в употреблении бумаги и целый ряд документов. По предложению профессора автор настоящей работы начал составлять атлас водяных знаков, употреблявшихся в Литве. Назначение атласа — познакомить работников научных библиотек, архивов и рукописных фондов, а также историков культуры с техникой и историей производства бумаги, ввести в научный оборот водяные знаки, имевшие хождение в Литве, и, главное, помочь палеографам в поисках водяного знака и установлении по нему как географического места бумажной мельницы, так и приблизительной даты изготовления бумаги. Атлас не является полным собранием водяных знаков, употреблявшихся на территории Великого Княжества Литовского в XV—XVIII веках. В будущем его придется пополнять.

Одной из основных целей исследования водяных знаков является датирование тех книг и рукописей, в которых не указан год выпуска. Дату изготовления бумаги легче всего установить тогда, когда на это имеется указание в самом водяном знаке, однако случаи такого рода крайне редки. Обычно водяной знак исследуемой бумаги сравнивается с таким же водяным знаком на датированной бумаге, после чего эти знаки датированной бумаги собирают и по ним составляют атласы.

Нельзя сравнивать водяные знаки путем складывания вместе двух листов бумаги. Один из листов должен быть нарисован, и только тогда его контуры сравнивают с исследуемым листом. Иллюстрации водяных знаков изготовляют фотографическим или рисовальным способом. Предлагаемый многими фотографический способ был бы идеальным, если бы не различные технические трудности. Нелегко сделать снимок водяного знака на исписанном или отпечатанном листе бумаги, еще труднее — на переплетенной книге, особенно когда водяной знак сшит на ее корешке. Фотографирование водяных знаков — очень дорогой процесс. Скопировать же водяной знак с предельной точностью вручную не представляется возможным. Большинство исследователей бумаги предпочитает рисовать иллюстрации водяных знаков карандашом через копировальную бумагу. Предлагаемые в настоящем атласе иллюстрации водяных знаков также перерисованы таким же образом.

В отношении метода систематизации водяных знаков мнения расходятся. Некоторые палеографы предлагают составлять атласы в алфавитном порядке, другие считают, что такой метод сильно

затрудняет работу, ибо не всегда ясно, какое название дать водяному знаку. Например, водяной знак 637 изображает солнце, цветок, рога и дуб, поэтому неясно, к какой группе следует отнести такой знак — к «солнцу», к «цветку», к «рогам» или к «дубу».

При составлении атласа водяных знаков в хронологическом порядке обнаружение их сопряжено с трудностями, ибо в таких случаях те же водяные знаки разбросаны в нескольких местах.

Классификация водяных знаков по столетиям неудобна потому, что возникают неясности при переходе из одного века в другой. Предлагается также классификация водяных знаков по их типам, например, по буквам, гербам и фантастическим фигурам. Я. Синярска-Чаплицка предлагает метод классификации по тем мельницам, где изготовлялась бумага, и параллельно по типам знаков.

Русский исследователь истории производства бумаги С. Клепиков в своем атласе водяных знаков, изданном в 1959 году, классифицирует водяные знаки по различным названиям, инициалам и отдельным буквам в них, а также по контрамаркам. Предлагаемый им метод может быть применен лишь при составлении атласов более поздних водяных знаков (второй половины XVIII века).

В настоящем атласе водяные знаки группируются тематически по общему для них внешнему виду.

Наименования водяных знаков приводятся в алфавитном порядке в прилагаемом к настоящей работе списке. Если водяной знак известен за пределами Литвы, то дается и его международное наименование.

Общие для литовских и польских гербов наименования приводятся на литовском и польском языках, дается также краткая характеристика гербов Западной Европы.

Каждый водяной знак снабжен порядковым номером, указаны дата и место употребления бумаги (когда и где составлен документ или напечатана книга), а также местонахождение документа или книги. Кроме того, к водяным знакам, опубликованым ранее другими авторами, даны соответствующие разъяснения с указанием даты употребления бумаги.

При подготовке настоящей работы к печати большую помощь Редакционной коллегии и автору оказали многие лица и учреждения. В первую очередь Редакционная коллегия и автор выражают чувство глубокого уважения к памяти покойного профессора К. Яблонскиса, оказавшего неоценимую помощь своими советами и методическими указаниями, а также выражают благодарность профессору П. Галауне за подаренную им коллекцию древних бумаг, которая при толковании водяных знаков не раз служила сравнительным материалом.

Редакционная коллегия выражает благодарность члену-корреспонденту Академии наук СССР В. И. Шункову, чья помощь в деле издания настоящей работы была особенно действенной и полезной.

Работа над составлением атласа водяных знаков потребовала просмотра сотен подшивок с документами в библиотеках и архивах, особенно в рукописных фондах Вильнюсского государственного университета имени В. Капсукаса и Центральной библиотеки Академии наук Литовской ССР. Работникам всех библиотек и архивов автор приносит искреннюю благодарность.

Автор считает приятным долгом поблагодарить профессора Оксфордского университета И. С. Г. Симмонса, а также И. Мотекайтиса за их ценные методические советы.

P R E F A C E

The importance of watermarks for paleography has long been recognized. There has been recently a notable increase in the interest in watermarks and in the history of papermaking generally. Works in this field have been written by Soviet specialists J. Yensh, S. Klepikov, M. Kukushkina, O. Matsyuk and Z. Uchastkina. Quite a number of works on this subject have appeared in other countries.

The Central Library of the Academy of Sciences of the Lithuanian S.S.R., comprehending the significance of watermarks and the history of papermaking, decided to publish „Paper in Lithuania in the 15—18 th Centuries" by E. Laucevičius.

This is the first attempt to compile an atlas of watermarks used in Lithuania. The author of this study acquainted himself with the first watermarks of Lithuanian-made paper as early as 25 years ago. This was prof. Konstantinas Jablonskis's collection of samples of ancient paper consisting of sheets of unused paper and documents. On his proposal E. Laucevičius began to work on the compiling of an atlas of watermarks in paper used in Lithuania. The aim of the atlas is to acquaint the workers of scientific libraries, archives and manuscript depositories as well as historians of culture with the technique and history of papermaking, to present the watermarks that are to be found in our country and, what is most important, to assist a paleographer to find the watermark he is searching for and by it to establish the geographic locality of the paper-mill and the approximate date the paper was made. The atlas does not pretend to be a complete collection of watermarks used on the territory of the Grand Duchy of Lithuania in the 15—18th centuries. Further material will be added in due course.

One of the main purposes in examining watermarks is to establish the period of the writing and printing of a given book or manuscript of the past which bears no imprint giving such detail. The simplest way of establishing the date of papermaking is when it is shown in the watermark itself — a very rare case this. In other cases the watermark is compared with the same watermark on a dated document. Watermarks on dated paper are collected and atlases compiled from them.

It is imposible to compare watermarks by putting two sheets of paper together. One of them ought to be traced and then its contours are compared with the sheet under examination. Illustrations of watermarks can be produced by photographing or tracing. The photographic method advocated by many would have been ideal but for various technical obstacles. It is very difficult to photograph a watermark on a sheet of paper covered with writing or print, even more difficult when it is in a binding and especially when the pages are stitched together. The process of photographing watermarks is expensive. Although it is impossible to make an exact copy of a watermark by hand nevertheless the majority of people engaged in the study of paper copy the watermarks with pencil and tracing-paper. The watermark illustrations contained in this atlas are also printed from tracings.

There are various opinions concerning the method of systematizing watermarks. Certain paleographers recommend compiling atlases by alphabetic method, others consider this method unnecessarily difficult as it is not always clear how to name the watermark. For example the watermark 637 depicts the sun, a flower, horns and an oak but it is not clear to which group it belongs — „Sun", „Flower", „Horns", or „Oak".

If the watermarks are compiled in chronological order then it is difficult to find the one you want because the same markings appear on many of them.

The classification of watermarks according to each century is also incovenient because the centuries are not so clearly defined. It is also recommended to classify them in accordance with their type,

for example, by their letttering, coat-of-arms, and fantastic figures; J. Siniarska-Czaplicka recommends the method of classification by the mill at which the paper was made, and, simultaneously, by the type of marking.

S. Klepikov, a Russian historian of papermaking, in his „Atlas of Watermarks" published in 1959 classified his watermarks by the name, initials and the character of the lettering on them. The principles he recomends can be applied, however, only in the compiling of atlases for a comparatively recent period (second half of the 18th century).

In the present atlas the watermarks are grouped thematically by their general appearance.

The names of the watermarks are given in a separate list in alphabetical order. If the watermark is known outside Lithuania then the international name is given alongside the Lithuanian.

The common name of Lithuanian and Polish coats-of-arms are given in Lithuanian and Polish, the coats-of-arms of Western Europe are but briefly defined.

Each watermark is listed by its number, also the date and place of the use of the paper (when and where the document was written or the book printed) and the present whereabouts of the document or book. In addition there are appropriate notes on watermarks published earlier by other authors giving the date of the use of the paper.

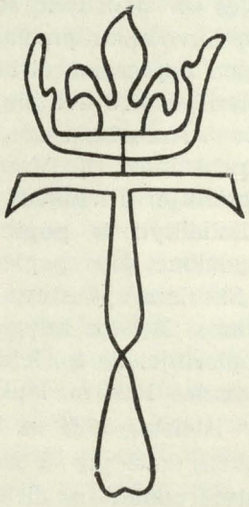
In preparing this work the editors and the author were given generous assistance by many institutions and persons. Above all the author and editors wish to acknowledge the great debt they owe to the late Professor K. Jablonskis for the invaluable advice and assistance that made this work possible. Also to express thanks to Professor P. Galaunė for his gift of the collection of ancient paper which continuously served as comparative material in the interpretation of watermarks.

The editors express thanks to V. I. Shunkov, Corresponding Member of the Academy of Sciences of the U.S.S.R. whose assistance was especialy valuable in publishing this work.

The preparation of this watermarks atlas necessitated going through hundreds of files and thousands of pages in the libraries and archives, especially in the manuscript sections of the Scientific Library of the State V. Kapsukas University and the Central Library of the Academy of Sciences of the Lithuanian S.S.R. To all the workers of these libraries who showed great understanding and interest the author expresses his deep thanks.

The author also has much pleasure in expressing his gratitude to Professor J. S. G. Simmons of Oxford University and J. Motiekaitis for their valuable advice.

Į V A D A S

iesioginių žinių, kada Lietuvoje pirmą kartą buvo panaudotas popierius dokumentams rašyti, nėra. Greičiausiai, jau XIV a. viduryje didžiojo kunigaikščio kanceliarija greta pergamento, kurį vartojo svarbiems dokumentams rašyti, mažesnės svarbos raštams naudojo popierių. Manoma, kad Lietuvoje seniausi iki mūsų laikų užsilikę originalūs popieriuje rašyti dokumentai — tai Vytauto laiškai, kurių dalis išliko Rygos miesto archyve, kita dalis ligi antrojo pasaulinio karo buvo Karaliaučiaus archyve.

Platesnių tyrinėjimų apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje naudotą popierių nėra, išskyrus A. Vasiliausko straipsnį „Vytauto Didžiojo diplomatika"[1], kuriame nagrinėjamas Vytauto laikais Lietuvoje vartoto popieriaus klausimas. Straipsnio autorius, remdamasis įvairiais palyginimais bei tyrinėjimais, daro išvadas, kad XIV a. pabaigoje ir XV a. pačioje pradžioje Vytauto kanceliarijoje buvo naudojamas storas, grublėtas popierius, dažniausiai be vandenženklių. Šio popieriaus kilmę, esą, sunku nustatyti. Nuo 1409 m. kunigaikščio kanceliarijoje jau buvęs naudojamas geresnės rūšies popierius su vandenženkliais, kurie rodo, kad popierius buvęs italų ir prancūzų gamybos. Vokiečių gamybos popieriaus Vytauto kanceliarijoje labai nedaug tebuvę naudojama. Šis italų ir prancūzų popierius XIV a. pabaigoje į Lietuvą patekdavo, tur būt, per Rygą, o nuo XV a. pradžios — per Dancigą ir Ordino žemę, nes, autoriaus tvirtinimu, tų pačių dirbtuvių popierius maždaug tuo pačiu laiku naudotas Rygos ir Ordino kanceliarijose.

Norėdamas įrodyti, kad Vytauto laikais Lietuvoje popieriaus mažai naudota, kad jis buvęs brangus ir kad jo dažnai trūkę, straipsnio autorius rašo: „Kartais Vytauto kanceliarija ir pritrūkdavo popieriaus.

1. LITERATŪROS APŽVALGA

Viename Vytauto laiške Kryžiuočių Ordino magistrui pasakyta, kad Vytautas siunčia Jogailai ne laiškų kopijas, bet tik trumpą jų santrauką, nes kanceliarija pritrūko popieriaus"[2]. 1430 m. laiške Kryžiuočių Ordinui Vytautas sako, kad jis nesiunčia Jogailai iš Ordino gautų laiškų nuorašų, o tik pažymi apie juos, nes „neturime popieriaus jiems tiek daug rašyti"[3]. Šitą vietą A. Vasiliauskas labai laisvai interpretuoja, teigdamas, kad „Vytauto kanceliarija pritrūko popieriaus". Taip sakyti netikslu. 1430 m. Vytauto santykiai su Lenkija buvo blogi ir ironizuojantis išsireiškimas „neturime popieriaus jiems tiek daug rašyti" turi perkeltinę prasmę, būtent, kad Vytautas laiko nereikalingu dalyku siųsti Jogailai ir lenkams Ordino laiškų nuorašus.

A. Vasiliauskas prie minėto straipsnio pateikia chronologine tvarka 35 originalaus dydžio vandenženklius, nukopijuotus nuo Vytauto kanceliarijoje naudoto popieriaus. Kiekvienas vandenženklis aptartas atskirai.

Buvęs Vilniaus universiteto profesorius H. Lovmianskis 1924 m. žurnale „Ateneum Wileńskie" paskelbė straipsnį apie pirmąsias popieriaus dirbtuves Vilniuje[4]. Straipsnio pradžioje paneigiamas M. Balinskio tvirtinimas, kad pirmoji popieriaus dirbtuvė Vilniuje buvusi įsteigta 1522 m., ir įrodoma, kad Balinskio nurodyta data yra klaidinga, nes Žygimantas Senasis privilegiją statyti popieriaus dirbtuvę suteikė 1524 m. Balinskio teigimas, kad Vilniaus

[1] *A. Vasiliauskas,* Vytauto Didžiojo diplomatika, „Senovė", 1938, Nr. 4.

[2] Ten pat, p. 139.

[3] Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae, 1376—1430 Collectus opera *A. Prochaska,* Cracoviae, 1882, p. 904, Nr. 1414.

[4] *H. Łowmiański,* Papiernie Wileńskie XVI wieku, „Ateneum Wileńskie", t. 2, sąs. 7/8, 1924, p. 409—422.

popieriaus dirbtuvė buvo pastatyta, Lovmianskio nuomone, nepakankamai pagrįstas, nes duotoji privilegija dar nereiškia, kad popieriaus dirbtuvė tikrai buvo pastatyta. 411 puslapyje skaitome: „Balinskio teigimus koregavus, gali kilti abejonių, ar XVI amžiuje iš viso Vilniuje veikė popieriaus dirbtuvė, nes niekur literatūroje nerandama žinių apie tuometines popieriaus dirbtuves. Tuo tarpu yra daug žinių, kad net XVI a. antroje pusėje Vilniaus pirkliai gabeno popierių iš Lenkijos, kas tiesiog patvirtintų, kad popieriaus pramonės Lietuvoje ir kartu pačiame Vilniuje nebuvo, arba kad ta pramonė buvo silpnai išsivysčiusi".

Žinias apie vilniečių pirklių įvežtą iš Lenkijos popierių Lovmianskis paėmė iš Lietuvos Brastos muitinės 1583 m. knygos. Ten sakoma, kad per 1583 m. vasario ir kovo mėn. Vilniaus miestiečiai (išvardintos 8 pavardės) iš Liublino, kur vasario mėn. būdavo didelės mugės, per Lietuvos Brastos muitinę įvežė už 251 kapą 513 rėzų popieriaus. Šiais Lietuvos Brastos muitinės dviejų mėnesių popieriaus įvežimo duomenimis Lovmianskis norėjo pailiustruoti, kiek daug lenkų popieriaus buvo sunaudojama Lietuvoje XVI a. pabaigoje. Autorius nepaminėjo, kad Liublino mugėje dalyvaudavo ir užsienio pirkliai, kurie savo prekes atveždavo ten parduoti, ir kad Lietuvos pirkliai su jais sudarydavo įvairius prekybinius sandėrius.

Lovmianskis taip pat tvirtina, kad XVI a. Lenkija pagamindavo per metus 200 000 rėzų puikaus popieriaus. Šiais faktais autorius norėjo įrodyti, kad dar XVI a. pabaigoje Lietuvoje popieriaus nebuvo gaminama, o jeigu ir buvo gaminama, tai labai nedaug ir jis, būdamas blogos kokybės, negalėjo konkuruoti su žymiai geresniu lenkų popieriumi[5]. Tačiau, patikrinęs Lietuvoje XVI a. naudotą popierių, Lovmianskis būtų įsitikinęs, kad tik nežymi jo dalis buvo gaminta Lenkijoje.

Rašydamas šį straipsnį, H. Lovmianskis mažai tepanaudojo istorinių duomenų apie pirmąsias popieriaus dirbtuves Vilniuje. Nežinodamas Žygimanto Senojo įsakymo Vilniaus pilies prievaizdai Ulrichui Hozijui pastatyti San Vernartui prie karališkųjų malūnų, pilies rajone, popieriaus dirbtuvę, Lovmianskis kategoriškai tvirtina, kad toje vietoje jokios popieriaus dirbtuvės nėra buvę[6]. Jis taip pat nežinojo, kad 1524 m. buvo duoti du leidimai popieriaus dirbtuvėms statyti: vienas šveicarui San Vernartui — pilies rajone, karališkųjų malūnų teritorijoje, kitas jo minimam Karuliui Vernartui — Užupyje, prie Vilniaus burmistro Charitono Chacutičiaus dvarelio, vėliau vadinamo Leoniškėmis, prie Vilnios upės[7]. Minėdamas Karulį Vernartą, Lovmianskis pažymi, kad jam nežinoma Vernerto arba Vernerio pavardė[8]. Tačiau jo cituojamas Ptasnikas dar 1921 m. rašė apie Krokuvos popierininkų Vernerių šeimą, kurios vienas narys — Jocklinas Verneris — 1521—1531 m. gamino popierių Mogilos dirbtuvėje. Jeigu Lovmianskis būtų atkreipęs dėmesį į šį faktą, jam gal būtų kilusi mintis, kad atvykęs į Vilnių „karaliaus tarnas" Karulis Vernartas galėjo būti Krokuvoje dirbusių popierininkų Vernerių šeimos narys.

H. Lovmianskis tvirtina, kad popieriaus dirbtuvių steigimas glaudžiai susijęs su spaustuvių steigimu: prieš steigiant spaustuvę, buvo apsirūpinama savo popieriumi, t. y. pastatoma popieriaus dirbtuvė. Todėl pirmoji Vilniaus popieriaus dirbtuvė siejama su pirmąja Vilniaus spaustuve[9]. Autorius mano, kad Skorinos knygos buvo išspausdintos K. Vernarto dirbtuvėje pagamintame popieriuje; likvidavus Skorinos spaustuvę, negalėjo išsilaikyti ir popieriaus dirbtuvė[10]. Tačiau, mūsų nuomone, šios popieriaus dirbtuvės nereikėtų sieti su Skorinos spaustuve, nes, kaip parodė tyrimai[11], Skorinos išleistos knygos išspausdintos užsieniniame popieriuje. Be to, leidimas statyti popieriaus dirbtuvę duotas 1524 m. lapkričio 16 d., o Skorinos „Apostol" išleistas 1525 m. kovo mėn. Vadinasi, sunku patikėti, kad per 3 žiemos mėnesius būtų buvusi pastatyta popieriaus dirbtuvė, pagamintas popierius ir išspausdintos knygos. Abejodamas autorius taria, kad kitos popieriaus dirbtuvės Vilniuje galėjusios būti įsteigtos kurių nors Radvilų, turėjusių tuo laiku spaustuves[12].

Prieštaraudamas straipsnio pradžioje padarytai hipotezei, H. Lovmianskis pabaigoje daro tokias išvadas: 1) Pirmoji popieriaus dirbtuvė Vilniuje, greičiausiai, buvo įsteigta 1524 m. Neaišku, ar ji veikė, Skorinos spaustuvę likvidavus, ir ar tai ta pati dirbtuvė, kuri minima 1558 m. dokumente. 2) XVI a. pabaigoje Vilniuje, be 1524 m. įsteigtosios, veikė dar dvi ar trys popieriaus dirbtuvės. 1545—1558 m. įsteigtoji popieriaus dirbtuvė galėjo būti susijusi su Radvilų spaustuve Vilniuje; XVII a. pradžioje jos jau nebebuvo. Antroji popieriaus dirbtuvė, eventualiai trečioji, priklausė Lukošiui Mamoničiui, ji galėjo būti įsteigta apie 1575 m., kada pradėjo veikti Mamoničiaus spaustuvė. Trečioji popieriaus dirbtuvė, eventualiai ketvirtoji, greičiausiai, buvo įsteigta vieno iš Vilniaus vaivadų — Mykolo Juodojo arba Mykolo Kristupo Radvilų.

A. Vasiliausko straipsnis apie pirmąją Kauno popieriaus dirbtuvę yra pirmas lietuvių kalba parašytas darbas, tiriantis Lietuvos popieriaus dirbtu-

[5] *H. Łowmiański*, Papiernie Wileńskie .., p. 415.
[6] Ten pat, p. 417.
[7] Ten pat, p. 410.
[8] Ten pat, p. 422.
[9] Ten pat, p. 412.
[10] Ten pat, p. 415.
[11] *M. Ščekacychin*, Da pytania ab chronoliogii „Maloj Padorožnoj Knižycy" Skaryny, Mensk, 1928.
[12] *H. Łowmiański*, Papiernie Wileńskie.., p. 421.

ves[13]. Remdamasis Kauno žemės teismo knygų dokumentais, kurių ištraukos pridėtos straipsnio pabaigoje, autorius išaiškina, kad 1577 m. popieriaus meistras J. Reineris Kaune įsteigė pirmąją popieriaus dirbtuvę. Autorius taip pat iššifruoja, kokius vandenženklius vartojo pirmoji Kauno popieriaus dirbtuvė ir pateikia tų vandenženklių atvaizdus. A. Vasiliausko straipsnio medžiaga panaudota, rašant šio darbo skyrių apie Kauno popieriaus dirbtuves.

Naujausias veikalas, kuriame rašoma apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje veikusias popieriaus dirbtuves, yra 1962 m. Hilversume (Olandijoje) išleista prof. Z. Učiastkinos knyga apie Rusijos imperijoje veikusias popieriaus dirbtuves[14]. Rašydama apie Lietuvos popieriaus dirbtuves, autorė iš archyvinės medžiagos naudojasi tik gubernatūrų rašytais Manufaktūrų kolegijai Peterburge pranešimais, kuriuos ji laiko vieninteliais patikimais šaltiniais popieriaus dirbtuvių įsteigimo datoms bei kitiems faktams nustatyti[15]. Tačiau vien tais šaltiniais remtis negalima, nes, kaip mūsų toliau nurodyta[16], tuose pranešimuose ne visos žinios teisingos. Autorei nepakankamai panaudojus net enciklopedinę medžiagą, veikale gausu klaidų, netikslumų, praleidimų bei istorinių faktų iškraipymų. Kai kurias klaidas nurodome, rašydami apie atskiras popieriaus dirbtuves.

2. ŠALTINIAI

Šaltiniai vandenženkliams tirti labai įvairūs; jie priklauso nuo tiriamos istorinės epochos, tiriamos vietos ir pagaliau tyrinėtojo darbo sąlygų. Popieriaus gamyba ne visur klestėjo vienu laiku: Italijoje — XIV a., Prancūzijoje — XVI a., Rusijoje — XVIII a. Dėl tokio popieriaus gamybos vystymosi nevienodumo atitinkamai įvairuoja ir šaltiniai. Italų istorikai XIII—XIV a. vandenženklių ieško vienuolynų bibliotekose bei seniausiuose universitetuose. Č. M. Brikė savo daugtūkstantinę vandenženklių kolekciją surinko Šveicarijos ir Prancūzijos archyvuose. K. T. Veisas vandenženklius siūlo rinkti iš rankraščių ir spaudinių, o vėlesnių laikų — net iš įpakavimo ir įrišimo popieriaus. Kitas žymus vokiečių popieriaus tyrinėtojas T. Gerardis vandenženklius klasifikavo, pasiremdamas įvairia makulatūra.

N. Lichačiovas savo paskelbtus vandenženklius rinko Rusijos archyvuose. Dabartiniai Rusijos popieriaus tyrinėtojai S. Klepikovas ir Z. Učiastkina, be kitų šaltinių, siūlo tyrinėti laikraščių popierių, nes, tyrinėjant didelio formato popieriaus lapus, matomi kartu pagrindinis ir antrinis vandenženkliai, be to, iš laikraščio lengviau galima nustatyti popieriaus pagaminimo datą, nes jie yra trumpiau užsigulėję. Žinoma, laikraščių tyrinėjimas tinka tik vėlesnių laikų popieriui pažinti. Be to, laikraščiai dažniausiai buvo spausdinami blogesniame, neklijuotame popieriuje be vandenženklių. Jei laikraščiuose ir pasitaiko vandenženklių, jie labai neaiškūs, nes, formuojant prastesnio popieriaus lapą, popieriaus masė filigrano paliktą žymę dalinai užliedavo. Tokį vandenženklį atpažinti, o tuo labiau tiksliai nukopijuoti labai sunku.

Lenkų popieriaus istorikas V. Budka popierių daugiausia tyrinėjo įvairiuose Lenkijos archyvuose.

Popierininkystės istorikų pažiūros į spaudą, kaip vandenženklių rinkimo šaltinį, yra nevienodos. Antai J. Siniarska-Čaplicka teigia, kad spausdintos knygos negalinčios būti vandenženklių tyrinėjimo šaltinis, nes ir Lietuvoje, ir Lenkijoje knygų spausdinimui buvęs naudojamas specialus popierius, vadinamas charta bibula, kuris iš dirbtuvės išeidavęs be vandenženklių[17]. Čia yra aiškus nesusipratimas, nes techniniams reikalams skirtas popierius — charta bibula — knygų spausdinimui nebuvo vartojamas ir jis iš tikrųjų iš dirbtuvės, dažniausiai, išeidavo be vandenženklių. XVI—XVIII a. tiek Lietuvos, tiek ir Lenkijos spaustuvės knygas spausdino klijuotame (dažniausiai, rašomajame) ir neklijuotame popieriuje, kuris beveik visada turėjo vandenženklius.

Rašydama apie Suprasliaus popieriaus dirbtuvę[18], Siniarska-Čaplicka skundžiasi, kad Lenkijos teritorijoje negalima rasti lapelio popieriaus su ankstyvais Suprasliaus dirbtuvės vandenženkliais. Šį teiginį sukėlė jos klaidinga teorija, kad vandenženklių nebuvę spaudai skirtame popieriuje. Lenkijos bibliotekose galima rasti ne vieną Suprasliaus spaustuvėje XVIII a. spausdintą knygą su Siniarską-Čaplicką dominančiomis vandenženklių atmainomis.

Kiti tyrinėtojai, priešingai, per daug pasitiki spausdintų knygų popieriumi kaip patikimiausiu vandenženkliams rinkti šaltiniu. Pavyzdžiui, rusų tyrinėtojas A. Geraklitovas[19] teigia, kad XVIII a. Rusijoje išleistos knygos buvo spausdinamos tik klijuotame ir neklijuotame rašomajame importiniame popieriuje, kuriame visuomet matomi vandenženkliai. Geraklitovas rašo, kad spausdinti rašytiniai paminklai, kurie visuomet yra datuoti, daug patikimesni už rankraštinius paminklus. Jis taip pat teigia, kad jo atlase pateiktieji iš knygų nukopijuoti vandenženkliai nekelia nė mažiausios abejonės dėl jų datavimo tikslumo[20].

Tačiau, datuojant knygoje rastą vandenženklį, ne visuomet galima visiškai pasitikėti joje nurody-

[13] *A. Vasiliauskas,* Pirmoji Kauno popieriaus dirbtuvė, XXVII knygų mėgėjų metraštis, t. 2, Kaunas, 1937.

[14] *Z. V. Uchastkina,* A History of Russian Hand Paper-Mills and their Watermarks, Hilversum, 1962.

[15] Ten pat, p. 108.

[16] Žr. skyrių „Šaltiniai".

[17] *J. Siniarska-Czaplicka,* Młyn papierniczy w Supraslu, „Przegląd Papierniczy", 1962, Nr. 8, p. 262—264.

[18] Ten pat.

[19] *А. А. Гераклитов,* Филиграни XVII века на бумаге рукописных и печатных документов русского происхождения, Москва, 1963.

[20] Ten pat, p. 12, 13.

tais išleidimo metais. Štai savo atlaso vandenženklius 1452—1461 Geraklitovas datuoja 1600 m., nes jis juos nukopijavo iš Vilniaus Mamoničių spaustuvėje atspausdintos „Evangelijos", kurios tituliniame lape knygos išleidimo laikas nurodytas 1600 m. Autorius, pasitikėdamas šia data, ir kalbamus vandenženklius atlase datavo 1600 m. Bet pasirodo, kad tos „Evangelijos" su ta pačia išleidimo data būta dviejų leidimų. Vienas leidimas išėjo 1600 m., antras — 1619 m. Lukošiaus Mamoničiaus įpėdiniai, 1619 m. leisdami naują knygos leidimą ir vengdami prašyti šiam leidimui naujos privilegijos, kurios, greičiausiai, ir nebūtų gavę, tituliniame lape padėjo seną knygos išleidimo datą — 1600 m. Taigi, Geraklitovas, nežinodamas, kad 1600 m. išleidimo data pažymėta „Evangelija" yra 1619 m. kontrafakcija, vandenženklius 1452—1461 klaidingai datuoja 19 metų ankstyvesne data.

Panašių klaidų galima padaryti, ir datuojant rankraštinio dokumento vandenženklius. Nekalbant apie nepastebėtus dokumentų suklastojimus, popieriaus tyrinėtojas, kuriam archyve tenka peržiūrinėti tūkstančius bylų, gali stropiai neapžiūrėtą, ypač sunkiai atskiriamą ankstyvesnių (XV—XVI a.) laikų dokumento nuorašą palaikyti originalu. Dėl tokio neapdairumo atlase atsiras neteisingai datuotas vandenženklis.

Štai pavyzdys, iš kurio matyti, kokiu būdu N. Tromonino atlase atsidūrė klaidingai datuotas vandenženklis, šį kartą nukopijuotas iš rankraštinio dokumento. Tromoninas pateikė vandenženklį 1229, kurį 1593—1606 m. laikotarpyje naudojo Lukošiaus Mamoničiaus popieriaus dirbtuvė Vilniuje ir kuriame atvaizduotas herbas Lapė ir pilnas Lietuvos kanclerio Leono Sapiegos vardas, pavardė bei titulas (šio atlaso vž. 1866 ir 1867). Šį vandenženklį Tromoninas nukopijavo iš Lietuvos Metrikos knygoje esančio dokumento, datuoto 1582 m. Tuo remdamasis, jis kalbamą vandenženklį datavo taip pat 1582 m. Autorius nežinojo, kad šis vandenženklis buvo nukopijuotas iš XVI a. pabaigoje padaryto Lietuvos Metrikos knygos nuorašo ir kad Leonas Sapiega kancleriu tapo tik 1589 m., vadinasi, šis titulas galėjo atsirasti tik vandenženklyje, vartotame po 1589 m.

Mums taip pat ne kartą pasitaikė, ypač darbo pradžioje, padaryti per neapdairumą panašių klaidų, kurios buvo atitaisytos, tik susidūrus su kitu tokiu pat vandenženkliu originaliame dokumente. Viena kita panaši klaida dar gali pasitaikyti ir šiame atlase.

Ruošiant šį leidinį, naudotasi dvejopais šaltiniais.

Tyrinėjant popieriaus dirbtuvių istoriją, naudotasi archyviniais dokumentais: miestų, dvarų, vienuolynų inventoriais, sąskaitomis, sutartimis, ūkvedžių ataskaitomis, oficialiais valdžios atstovų įvairioms įstaigoms siųstais pranešimais ir pan.

Popieriaus vandenženkliams surinkti, be minėtų šaltinių, naudotasi dar privačia didikų bei dvasininkų korespondencija, magistratų, pilių ir žemės teismų knygomis bei įvairiais kitais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje rašytais oficialiais dokumentais. Vandenženkliai nukopijuoti taip pat iš įvairių knygų, spausdintų įvairiose Lietuvos spaustuvėse.

Medžiaga popieriaus dirbtuvių istorijai, taip pat patys vandenženkliai surinkti Vilniaus, Kauno, Maskvos, Leningrado, Minsko ir Gardino valstybiniuose archyvuose, Lietuvos TSR Mokslų akademijos, Vilniaus universiteto bei privačiose bibliotekose. Taip pat buvo pasinaudota kai kuriais leidiniais, kuriuose pateikti statistiniai bei istoriniai duomenys, paimti iš jau nebeegzistuojančių arba neprieinamuose archyvuose saugomų dokumentų. Kai kuriuos iš šių tiek rankraštinių, tiek ir spausdintų šaltinių reikia aptarti, nes jie kartais klaidina ne tik popieriaus gamybos, bet ir bet kurį pramonės istorijos tyrinėtoją.

Vienas iš tokių nepatikimų šaltinių yra CVIA gubernatoriaus fonduose saugomos Vilniaus gubernijos statistikos komiteto bei kitos gubernatūros bylos.

Statistikos komiteto bylose pateikti netikri duomenys apie popieriaus produkciją ir į sąrašus neįtrauktos bei ataskaitose nepaminėtos kai kurios tuo metu veikusios popieriaus dirbtuvės. Pavyzdžiui, Vilniaus zemstvos viršininko raporte Vilniaus gubernatoriui[21] pateiktose žiniose rašoma, kad Vilniaus apskrityje 1837 m. veikė dvi popieriaus dirbtuvės (N. Verkiuose ir Kučkuriškėse) ir kad jos abi per metus pagamina 8887 rėzas įvairaus popieriaus. Tuo tarpu tais metais (lygiai kaip ir 1836 bei 1835 m.) Vilniaus apskrityje veikė 3 popieriaus dirbtuvės (N. Verkiuose, Kučkuriškėse ir Kairėnuose). Učiastkina Peterburgo manufaktūrų kolegijos ataskaitose rado, kad tais metais Kučkuriškių dirbtuvėje buvo pagaminta vien geresnio popieriaus 8619 rėzų, N. Verkių dirbtuvėje — 8000 rėzų įvairaus popieriaus, Kairėnų dirbtuvėje — 960 rėzų įvairaus popieriaus[22]. Taigi, pagal Vilniaus generalgubernatoriaus bylas 1837 m. Vilniaus apskrityje veikė 2 popieriaus dirbtuvės, kuriose buvo pagaminta 8887 rėzos popieriaus, o pagal Manufaktūrų kolegijos žinias tais metais Vilniaus apskrityje veikė 3 popieriaus dirbtuvės, kuriose buvo pagaminta 17 579 rėzos popieriaus.

Arba štai antras pavyzdys, kaip Vilniaus gubernatūra klaidino Peterburgo Manufaktūrų kolegiją bei kitas Rusijos imperijos centrines įstaigas, kurios reikalaudavo iš gubernatūros statistinių žinių apie gubernijoje veikusias pramonės įmones. 1816 m. Peterburge išėjo iš spaudos žinynas apie 1813—1814 m.

[21] CVIA, f. 388, ap. 1, b. 14, l. 14—15.

[22] *Z. V. Uchastkina*, A History.., p. 98—100.

Rusijoje veikusias manufaktūras[23]. Tame žinyne tarp kitko parašyta, kad 1813—1814 m. visoje Lietuvos Gardino gubernijoje veikė tik viena popieriaus dirbtuvė Suprasliuje. Ta žinia neteisinga. Tais metais Lietuvos Gardino gubernijoje, neskaitant neišaiškintų, popieriaus dirbtuvės veikė šiose vietovėse: Bartkuškyje, Ežeronyse, Gavianovičėje, Kairėnuose, Kamenyje, Šidlovičėje, Selivonkuose, Suprasliuje, Svisločėje, Zieteloje.

Žinyno leidėjai įžangoje įspėja, kad žinynas yra nepilnas, trūksta žinių apie daugelį dirbtuvių, nes dvarininkai bei fabrikantai tyčia nepristato gubernatūroms žinių apie savo įmones. Norint suprasti, kodėl žinynas išėjo nepilnas ir netikslus, reikia žinoti, kaip jis buvo sudarytas. 1815 m. pradžioje Lietuvos Gardino gubernatorius gavo iš Peterburgo parėdymą surinkti ir prisiųsti žinias apie 1813—1814 m. gubernijoje veikusias pramonės įmones.

Gubernatūra išsiuntinėjo zemstvų viršininkams paruoštas anketas, įsakydama apklausti dvarininkus bei fabrikantus ir pristatyti reikalaujamas žinias. Manydami, kad žinios renkamos mokesčių apdėjimo reikalu, dvarininkai nuslėpė jų valdomas popieriaus dirbtuves. Nė vienas dvarininkas, kurio dvare veikė popieriaus dirbtuvė, nepranešė apie ją. Baltstogės zemstvos viršininkas vienintelis gavo žinias apie Suprasliaus popieriaus dirbtuvę, nes ji priklausė valdžiai ir buvo išnuomota popierininkui K. Ralfui, kuris negalėjo jos nuslėpti. Užpildytas anketas zemstvų viršininkai grąžino gubernatūrai, kur jos buvo perrašytos ir išsiųstos į Peterburgą kaip oficialios statistinės žinios.

1912 m. Peterburge išėjo N. Rezcovo knyga „Popierius Rusijoje prieš 100 metų"[24]. Joje įdėtas Rusijos imperijos žemėlapis su autoriaus paženklintomis 1813—1814 m. veikusiomis popieriaus dirbtuvėmis. Tame žemėlapyje buvusios Lietuvos Gardino gubernijos plote parodyta tik viena popieriaus dirbtuvė — Suprasliuje. Tekste taip pat parašyta, kad tais metais gubernijoje veikė tik viena valdiška popieriaus dirbtuvė Suprasliuje. Išnašoje nurodyta, kad ši žinia paimta iš 1816 m. išleisto žinyno apie manufaktūras Rusijoje.

Nemaža duomenų apie buvusias popieriaus dirbtuves Lietuvoje randame V. Merkio straipsnyje: „Lietuvos pramonės raidos 1795—1861 metais klausimu". Tačiau straipsnyje pateiktos žinios apie popieriaus dirbtuves nėra tikslios, kadangi autorius, sudarydamas pramonės įmonių lentelę, rėmėsi Vilniaus gubernatūros duomenimis[25].

Apie tai, kad gubernatūrų statistinės žinios neatitinka tikrovės, buvo rašyta jau XIX a. viduryje. Pavyzdžiui, P. Bobrovskis rašė, kad, nors pagal oficialius duomenis Gardino gubernijoje nurodoma 18 įmonių, kurių bendroji produkcija sudaranti 15 784 rb, iš tikrųjų gubernijoje įmonių yra apie 90 ir jų bendroji produkcija sudaro 100 000 rb[26].

Gubernatūra ne vien apie popieriaus dirbtuves pateikdavo Peterburgui klaidingas žinias. Pavyzdžiui, 1804 m. pagal Švietimo ministerijos reikalavimą sudarytame spaustuvių sąraše ir aprašyme gubernatūra nenurodė XVIII a. pabaigoje Romo Borucho Vilniuje įsteigtos spaustuvės, kuri visą Rusijos imperiją aprūpindavo knygomis žydų ir hebrajų kalba[27].

[23] Ведомость о мануфактурах в России за 1813 и 1814 год, СПб., 1816.

[24] *Н. А. Резцов,* Бумага в России сто лет назад, СПб., 1912.

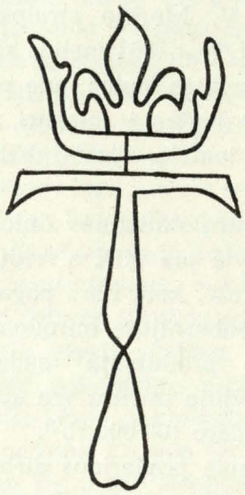
[25] *V. Merkys,* Lietuvos pramonės raidos 1795—1861 metais klausimu, Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A, t. 1(8), Vilnius, 1960, p. 96.

[26] *П. Бобровский,* Материалы для географии и статистики России. Гродненская губерния, СПб., 1863, стр. 335.

[27] *L. Abramowicz,* Cztery wieki drukarstwa w Wilnie (1525—1925), Wilno, 1925, p. 115.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka
VRUBLEVSKIŲ BIBLIOTEKA

SEMIAMOJO POPIERIAUS GAMYBOS TECHNIKA

1. ŽALIAVA

inkamiausia žaliava popieriui gaminti — visokie augaliniai plaušai. Atrodytų, kad tokios medžiagos, kaip vilna, šeriai, šilkas, labiau tiktų stipresniam, patvaresniam popieriui gaminti, bet ši žaliava sunkiai susmulkinama, todėl popieriaus dirbtuvės ją naudojo tik blogesniam, storesniam popieriui gaminti.

Europoje iki XVIII a. pabaigos popierius buvo gaminamas beveik išimtinai iš lininių ir medvilninių skudurų. Kuo labiau skudurai buvo sudėvėti, tuo lengviau juos buvo apdirbti, o gautas iš tokios žaliavos popierius buvo plonesnis, aukštesnės kokybės. Iš lininių skudurų gamino žymiai stipresnį ir tankesnį popierių, negu iš medvilninių. Iš grynų medvilninių skudurų gamino blogesnės rūšies spausdinamąjį popierių ir chartą bibulą. Pasitaikydavo, kad popieriaus meistrai, gamindami rašomąjį popierių, primaišydavo ir medvilninių skudurų. Iš vilnonių ir šilkinių skudurų gamino tik blogesnės rūšies chartą bibulą ir popierių pakavimui.

XVII a. antroje pusėje, padidėjus popieriaus suvartojimui, pradėjo trūkti skudurų, popieriaus dirbtuvės nebepatenkindavo didėjančios popieriaus paklausos. Pradėta ieškoti būdų skudurams pakeisti kita žaliava. Olandijoje 1665 m. popierininkams buvo išduota privilegija gaminti popierių iš kai kurių vandenyje augančių žolių (confervacea)[1]. Kai kurios Anglijos popieriaus dirbtuvės 1684 m. pradėjo gaminti popierių iš asbesto, bet iš asbesto pagamintas popierius buvo šiurkštus ir nestiprus[2]. 1716 m. Anglijoje lininius ir medvilninius skudurus pradėta keisti kanapių plaušais. Buvo siūloma prie kiekvienos popieriaus dirbtuvės steigti kanapių plantacijas; sudarytas specialus kanapių paruošimo būdas. Iš kanapių pagamintas popierius buvo labai stiprus, bet netiko rašymui bei spausdinimui[3].

Pirmas popierių gaminti iš medžio pasiūlė garsusis prancūzų gamtininkas fizikas R. A. F. Reomiuras. Studijuodamas vapsvų gyvenimą, jis pastebėjo, kad jos lizdus daro iš medžiagos, labai panašios į popierių. Šią medžiagą vapsvos gamina, sukramtę ir sumaišę su seilėmis nuo sausų medžių surinktą apipuvusią medieną. Taip paruoštą tyrelę vapsvos patiesia sluoksneliais ir džiovina. Ypatingai geros popierininkės pasirodė esančios kai kurios pietų kraštų vapsvos. 1719 m. Reomiuras Prancūzijos mokslų akademijos sesijoje tuo klausimu padarė pranešimą, siūlydamas atlikti nuodugnesnius tyrinėjimus ir Prancūzijos popieriaus dirbtuvėms patarti popierių gaminti iš medžio. Reomiuro pasiūlymas tada nebuvo įgyvendintas[4]. Atsirado įvairių mokslininkų, kurie, remdamiesi atliktais bandymais, siūlė popierių gaminti iš šiaudų, samanų ir kitų augalų. Popieriaus gamyba iš medžio ir kitų pakaitalų praktinę reikšmę įgavo tik XIX a.

Mums nepavyko aptikti žinių, iš kurių būtų galima nustatyti, kiek Lietuvoje veikusiose popieriaus dirbtuvėse buvo sunaudojama skudurų įvairioms popieriaus rūšims gaminti.

Lenkijos popierininkystės istorikai V. Budka[5] ir A. Vinčakevičius[6] apskaičiavo, kiek XVI ir XVII a. žaliavos buvo suvartojama vienai popieriaus rėzai pagaminti. Padarę 13 popieriaus pavyzdžių tikslią analizę, jie apskaičiavo, kad viena rėza (500 lapų) rašomojo popieriaus svėrė 3,98—6,21 kg, t. y. vienos

[1] *H. Voorn*, De papirmolens in de provincie Noord-Holland, Haarlem, 1960, p. 532.

[2] *D. Hunter*, Papermaking, The History and Technique of an Ancient Craft, New York, 1958, p. 312.

[3] Ten pat.

[4] Ten pat.

[5] *W. Budka*, Papiernia w Balicach, „Archeion", 1935, Nr. 13, p. 30—40.

[6] *A. Winczakiewicz*, Badania papierów polskich z XVI—XVII w., „Przegląd Papierniczy", 1950, Nr. 3, p. 71—75.

rėzos vidutinis svoris buvo 5,29 kg, arba vienos belos vidutinis svoris buvo 53 kg. XVI a. viduryje Regensburgo mieste popieriaus dirbtuvėje iš 9 centnerių[7] skudurų buvo gaunama 3,6 belos popieriaus, arba iš 1 centnerio — 0,4 belos. Budka teigia, kad Lenkijoje ir Vokietijoje 1766—1833 m., apskaičiuojant popieriaus dirbtuvių produkciją, buvo laikomasi normos, pagal kurią vienai belai popieriaus sunaudojama 1,5—2 centneriai skudurų, arba iš 1 centnerio skudurų buvo gaunama priklausomai nuo popieriaus rūšies 0,5—0,7 belos popieriaus.

Iš Ligatnės (Latvijoje) popieriaus dirbtuvės savininko 1821 m. ataskaitos[8] galima nustatyti, kiek svarų skudurų dirbtuvė naudojo pagaminti 1 rėzai įvairios rūšies popieriaus:

spausdinamojo	18
rašomojo	24
makulatūrinio[9]	30
mėlyno cukrui pakuoti	15
balto cukrui pakuoti	12
tabakinio	7
cikorijai pakuoti	8

Skudurus rinko tam darbui priskirti žmonės, kurie buvo įvairiai vadinami. Lietuvoje dar XIX a. pabaigoje po kaimus važinėję skudurų rinkėjai buvo vadinami skudurininkais. XVIII a. šaltiniuose skudurininkai vadinami „šmaciaže", nuo lenkiško žodžio „szmaty" (skudurai).

Didėjant popieriaus dirbtuvių skaičiui ir skudurų pareikalavimui, pradėta jais prekiauti. Didesniuose miestuose, kurių apylinkėse veikė keletas popieriaus dirbtuvių, atsirado pirklių, kurie skudurus supirkinėjo iš smulkesnių skudurininkų.

Lenkų popieriaus tyrinėtojas Budka, remdamasis išlikusiu Krokuvos miesto svarstyklių XVII a. registru, išaiškino keletą mieste gyvenusių ir skudurais prekiavusių pirklių vardų. Vieni jų buvo smulkūs pirkliai, miesto svarstyklėmis skudurus svarstę po 1—2 centnerius, kiti skudurus pardavinėjo urmu ir svarstė juos dešimtimis centnerių[10].

Greičiausiai, skudurais prekiavusių pirklių turėjo būti ir Vilniuje bei Kaune, bet, neišlikus tų miestų svarstyklių registrams, sunku juos išaiškinti.

Kai kurių smulkesnių popieriaus dirbtuvių nuomininkai turėjo savo skudurininkus, kitiems popieriaus dirbtuvių nuomininkams savininkai dvarų, kuriuose veikė dirbtuvės, skudurams rinkti priskirdavo baudžiauninkus. Pavyzdžiui, Liskavos popieriaus dirbtuvė turėjo skudurininką dvaro baudžiauninką D. Simanavičių. Keičiantis popieriaus dirbtuvės nuomininkui, į naują sutartį buvo įrašomas ir baudžiauninkas, kuris turėjo rinkti skudurus[11]. Suprasliaus popieriaus dirbtuvės nuomininkas negaudavo iš vienuolyno skudurininko. Jis pats turėjo samdytis skudurininką, duoti jam arklį ir vežimą skudurams rinkti[12].

Popieriaus pareikalavimui didėjant, buvo steigiamos vis naujos popieriaus dirbtuvės, pradėjo trūkti skudurų, jų prekyboje kilo konkurencija. Skudurininkai važinėjo ir rinko žaliavą toli nuo popieriaus dirbtuvių, kur kas norėjo. Popieriaus dirbtuvių savininkai bei nuomininkai kreipdavosi į vyriausybę, prašydami uždrausti skudurus išvežti. Daugelyje valstybių buvo išleisti potvarkiai, reguliuojantieji prekybą skudurais. Antai Prūsijos valdžia išleido visą eilę įstatymų, kuriais skudurų išvežimas už Prūsijos ribų buvo draudžiamas. Specialūs potvarkiai reguliavo skudurų prekybą krašto viduje, atskirų dirbtuvių skudurininkai galėdavo rinkti žaliavą tik potvarkyje numatytuose rajonuose. Tokia padėtis Prūsijoje išbuvo iki 1803 m., kada Prūsijos karalius išleido įstatymą, kuriuo skudurų rinkimas ir prekyba tapo laisvi visoje karalystėje[13].

Lietuvoje nežinomi rašyti valdžios potvarkiai, kurie būtų reguliavę skudurų rinkimą bei prekybą jais. Galima tik spėlioti, kad XVI a. pabaigoje Lukošius Mamoničius, gavęs monopolio teisę popieriui gaminti ir juo prekiauti Vilniaus mieste, taip pat buvo gavęs išimtines teises žaliavai Vilniuje ir jo apylinkėse surinkti.

Popieriaus dirbtuvės paprastai būdavo statomos prie vandeningesnių upių. Vandens jėga buvo reikalinga skudurų grūdimo ir draskymo įtaisams (vėliau holenderiams) ir popieriaus presavimo kūjams judinti. Nėra žinių, kad Lietuvoje, kaip kitose šalyse, popieriaus dirbtuvės būtų naudojusios vėjo arba arklių ar jaučių jėgą. Parenkant popieriaus dirbtuvei vietą, į vandenį dėmesys buvo kreipiamas ne tik kaip į varomąją jėgą, bet ir kaip į pagalbinę gamybos medžiagą. Nuo vandens skaidrumo priklausydavo gaminamo popieriaus rūšis, jo švarumas ir spalva.

Popieriaus dirbtuvėms labai svarbi problema buvo vandens padavimas į grūstuves. Įvairiais būdais išvalytas vanduo vamzdžių sistema patekdavo į grūstuves. Kadangi grūstuvėse skudurai buvo nuolat perskalaujami, jų dugne buvo įtaisyti nešvariam vandeniui nutekėti sieteliai, kurie popieriaus meistrams sudarė daug rūpesčių, nes po 10—15 vartojimo dienų suplyšdavo ir nuolat turėjo būti taisomi ir keičiami.

Popierininkai vengė statyti naujas dirbtuves ten, kur jau veikė grūdų malūnai ar kitos dirbtuvės, tai

[7] Centnerio svoris nebuvo vienodas ir pastovus. Dažniausiai centneris atitiko 4 akmenis, arba 100 svarų. Kai kurių prekių centnerio svoris buvo 120 svarų. Prūsijos centneris svėrė 110 svarų, Hamburgo — 112 svarų, Bremeno — 116 svarų. Tik XVIII a. pabaigoje centnerio svoris visur nusistovėjo 100 svarų, t. y. 50 kg.

[8] *Г. А. Енш,* Производство бумаги в Латвии до середины XIX в., Из истории техники, V, Рига, 1964, стр. 119.

[9] Makulatūros popieriumi buvo vadinama tam tikra vyniojamojo popieriaus rūšis.

[10] *W. Budka,* Z dziejów papiernictwa Krakowskiego XVII wieku, Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane R. Grodeckiemu, Warszawa, 1960.

[11] CGIA Gardine, f. 1664, ap. 1, b. 93, 94.

[12] VUB, A 3897—36540.

[13] *H. Kohtz,* Ostpreussische Papierfabrikation, Königsberg, 1934.

yra tose vietose, kur vandenį teršė kitos įmonės. Miestų rajonuose užterštas vanduo netiko aukštos rūšies popieriaus gamybai. XVII a. pirmoje pusėje Vilniaus mieste, Vilnios upės pakrantėse, veikusias popieriaus dirbtuves savininkai kėlė į Vilnios aukštupį, kur vanduo dar nebuvo užterštas. Dirbtuvės buvo statomos nuošaliose vietose (Rakantiškėse, Mickūnuose). J. Reineris popieriaus dirbtuvę pastatė Jiesios pakrantėje ne prie pat Kauno, kur būta malūnų[14], bet netoli Garliavos, kur vanduo buvo skaidresnis. K. Kiršenšteinas popieriaus dirbtuvei vietą parinko prie Švėkšnelės upės, toliau nuo malūnų. Tiškevičiai nepastatė popieriaus dirbtuvės prie pat jiems priklausančio Svisločės miestelio, kur vieta visais atžvilgiais buvo patogi, kur jau veikė malūnas, lentpiūvė ir kitos įmonės, bet parinko atokesnę vietą savo palivarke Nezbodičėje, kur vanduo buvo skaidresnis[15].

Jau XVI a. pabaigoje kai kurių Lietuvos popieriaus dirbtuvių pastatai buvo dviejų aukštų. Pavyzdžiui, Smurgainių popieriaus dirbtuvė buvo dviejų aukštų pastatas, kurio pirmame aukšte buvo dirbtuvė, antrame — popieriaus meistro gyvenamos patalpos, pastogėje — popieriaus džiovykla[16].

Kaip ir visur, Lietuvoje popieriaus dirbtuvių pastatai mažai kuo skyrėsi nuo grūdų malūnų pastatų. Kai kada popieriaus dirbtuvės buvo įrengiamos buvusiuose grūdų malūnuose. XIX a. daugumą smulkesnių popieriaus dirbtuvių savininkai likvidavo, ir jų pastatai buvo paversti grūdų malūnais. Pavyzdžiui, malūnu buvo paversta senoji Mamoničių popieriaus dirbtuvė Vilniuje.

Likviduojamas popieriaus dirbtuves paversdavo ir kitokiomis gamyklomis. Pavyzdžiui, Kairėnų popieriaus dirbtuvę naujieji savininkai Tiškevičiai pavertė vinių gamykla[17].

Daugelis popieriaus dirbtuvių buvo medinės, nepatvarios ir neatsparios ugniai. Gaisrų metu, ypač XVII ir XVIII a. didžiųjų Vilniaus gaisrų metu[18], jos sudegė iki pamatų.

2. POPIERIAUS GAMINIMAS

Žemiau rašoma apie popieriaus gaminimo procesą, pailiustruotą 1—15 paveiksluose, kuriuose vaizduojama XVIII a. pirmosios pusės popieriaus gamyba[19].

Popieriaus gamybos aprašymas pradedamas nuo to momento, kai žaliava (skudurai) patenka į popieriaus dirbtuvės sandėlį. Patekę į dirbtuvę, skudurai buvo rūšiuojami, iš jų pašalinamos nereikalingos priemaišos. Iš geresnių baltų lininių skudurų buvo gaminamas baltas aukštos kokybės rašomasis popierius, iš spalvotų ir kitų prastesnių skudurų — žemesnės kokybės popierius.

1 paveiksle matome skudurų rūšiavimo skyrių. Skudurai sudėti kairiajame patalpos kampe įrengtame garde (*D*). Dvi skudurų rūšiuotojos (1 ir 2 fig.) sėdėdamos piausto skudurus specialiais prie stalų pritaisytais lenktais peiliais (*abc*). Stambesniems skudurams susmulkinti prie sienos pritaisytas didesnis lenktas peilis (*F*). Kairėje stovi trys didelės dėžės (*ABC*) įvairių rūšių skudurams sudėti. Dešiniajame kampe kaba svarstyklės skudurams sverti.

Skudurų apdirbimo technika buvo primityvi, ji nebuvo patobulinta net XIX a. viduryje. K. Marksas taip piešia šiurpų skudurų apdirbimo vaizdą Anglijos popieriaus dirbtuvėse:

„Vienas iš šlykščiausių, nešvariausių ir blogiausiai apmokamų darbų, kuriems daugiausia panaudojamos jaunos merginos ir moterys, yra skudurų rūšiavimas. Kaip yra žinoma, Didžioji Britanija, jau nekalbant apie didžiulę jos nuosavų skudurų masę, yra viso pasaulio skudurų prekybos susitelkimo vieta. Skudurai čia atvežami iš Japonijos, tolimiausių Pietų Amerikos valstybių ir iš Kanarų salų. Bet svarbiausieji į Didžiąją Britaniją atvežamų skudurų šaltiniai yra Vokietija, Prancūzija, Rusija, Italija, Egiptas, Turkija, Belgija ir Olandija. Skudurai naudojami trąšai, nuošukoms gaminti (matracams ir čiužiniams), shoddy (dirbtinei vilnai) ir kaip žaliava popieriui gaminti. Šios moterys, skudurų rūšiuotojos, išnešioja raupus bei kitas užkrečiamas ligas, kurių pirmosios aukos yra jos pačios"[20].

Išrūšiuoti skudurai buvo piaustomi, draskomi ir sumetami į katilus, kur jie ilgesnį laiką buvo virinami, įdėjus kalkių dažams, riebalams ir nešvarumams pašalinti. Verdantį vandenį katile dažnai keisdavo. Po to skudurus sumesdavo į specialiai išmūrytus rūsius arba šiaip į krūvas ir ilgesnį laiką pūdydavo, kol jie susileisdavo į atskirus plaušus.

2 paveiksle matome skudurų pūdymo skyrių, kuris, paprastai, būdavo rūsyje po rūšiavimo patalpomis. Skudurus pamerkdavo išmūrytoje vonioje (*K*), į kurią vanduo patekdavo vamzdžiais (*DC*). Vanduo buvo keičiamas, išleidžiant jį pro angą (*A*). Išmirkyti ir išskalauti skudurai buvo sumetami į specialiai išmūrytą vietą (*GH*), kur jie išgulėdavo ilgesnį laiką. Ši skudurų pūdymo operacija užtrukdavo keletą savaičių.

Iš pūdymo skyriaus jau susileidusius į plaušus skudurus sunešdavo į specialią patalpą, kur buvo pašalinamos likusios nereikalingos dalys. Čia skudurus galutinai paruošdavo, prieš sudedant juos į malimo

[14] CVIA, SA 13873, l. 569.

[15] VUB, A 91-6021.

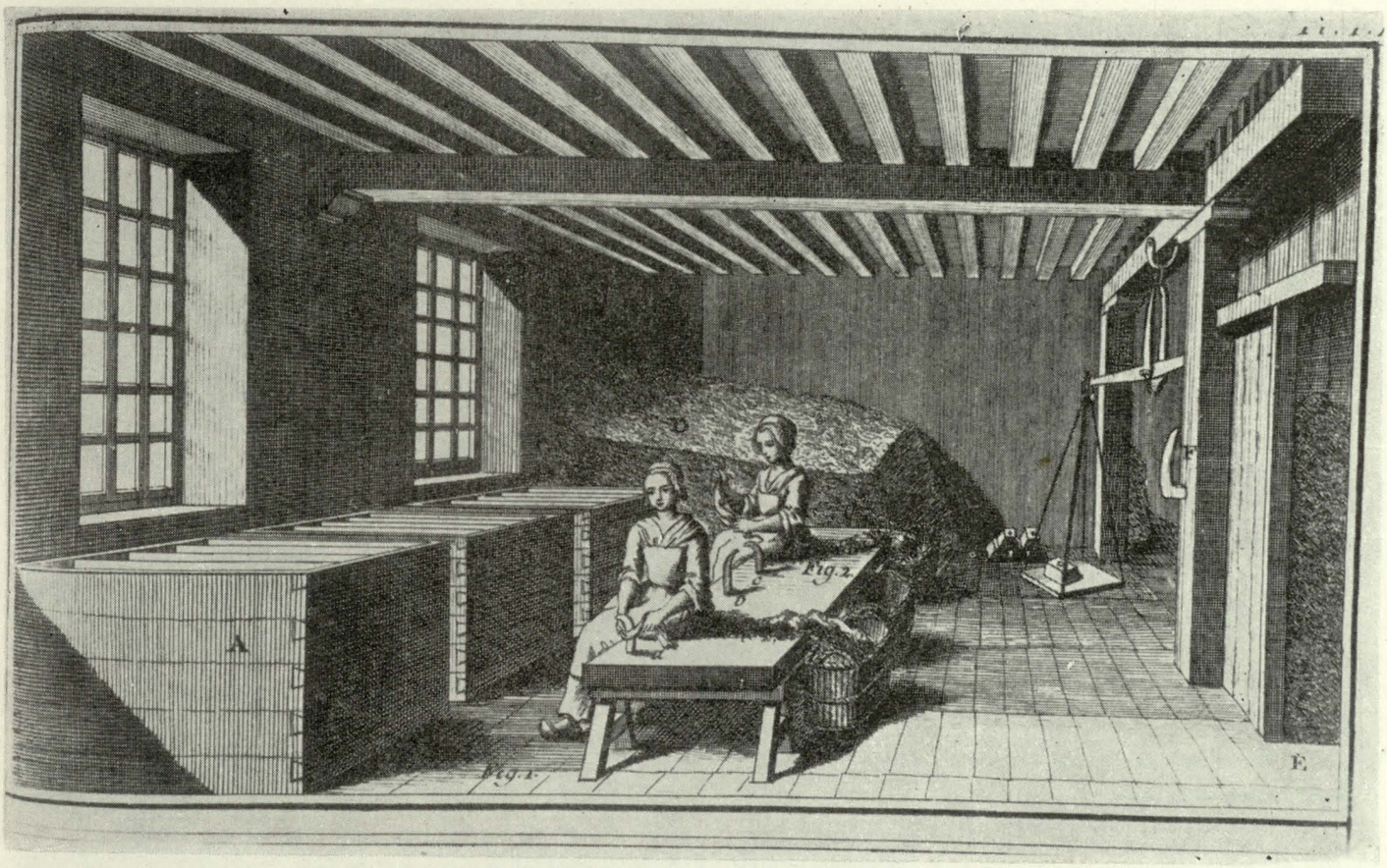
[16] Žr. 4 priedą.

[17] Žr. Kairėnų popieriaus dirbtuvės istoriją, p. 70.

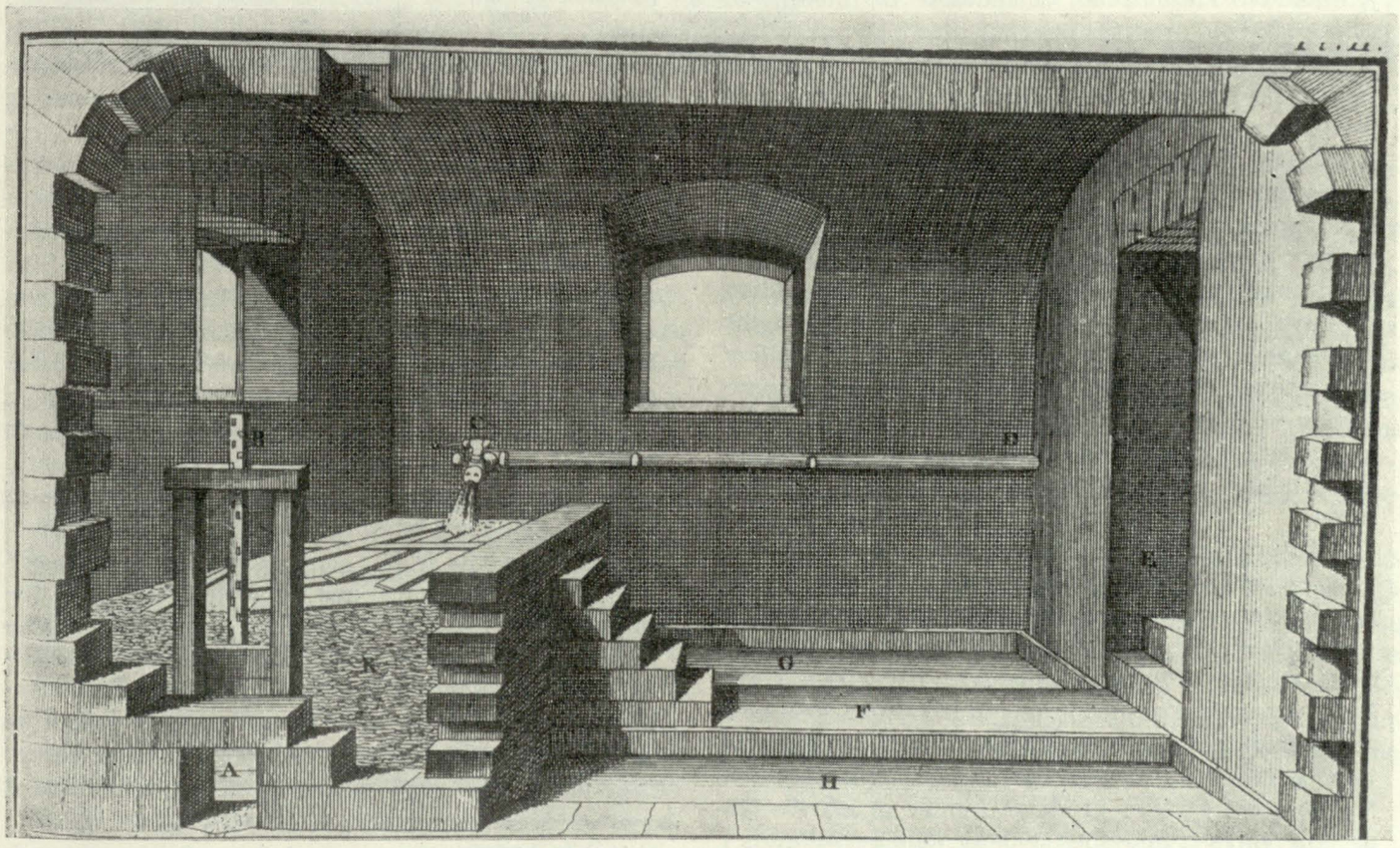
[18] Žr. Vilniaus popieriaus dirbtuvių istoriją, p. 56.

[19] Encyclopèdie ou dictionaire raisonnè des sciences, des arts et des métiers, t. 11, Neufchastel, 1746, p. 834—862; Recueil de planches sur les sciences, les arts libereaux et les arts mechanique avec leur explications, Troisième livraison, Paris, 1745, p. I—XVII.

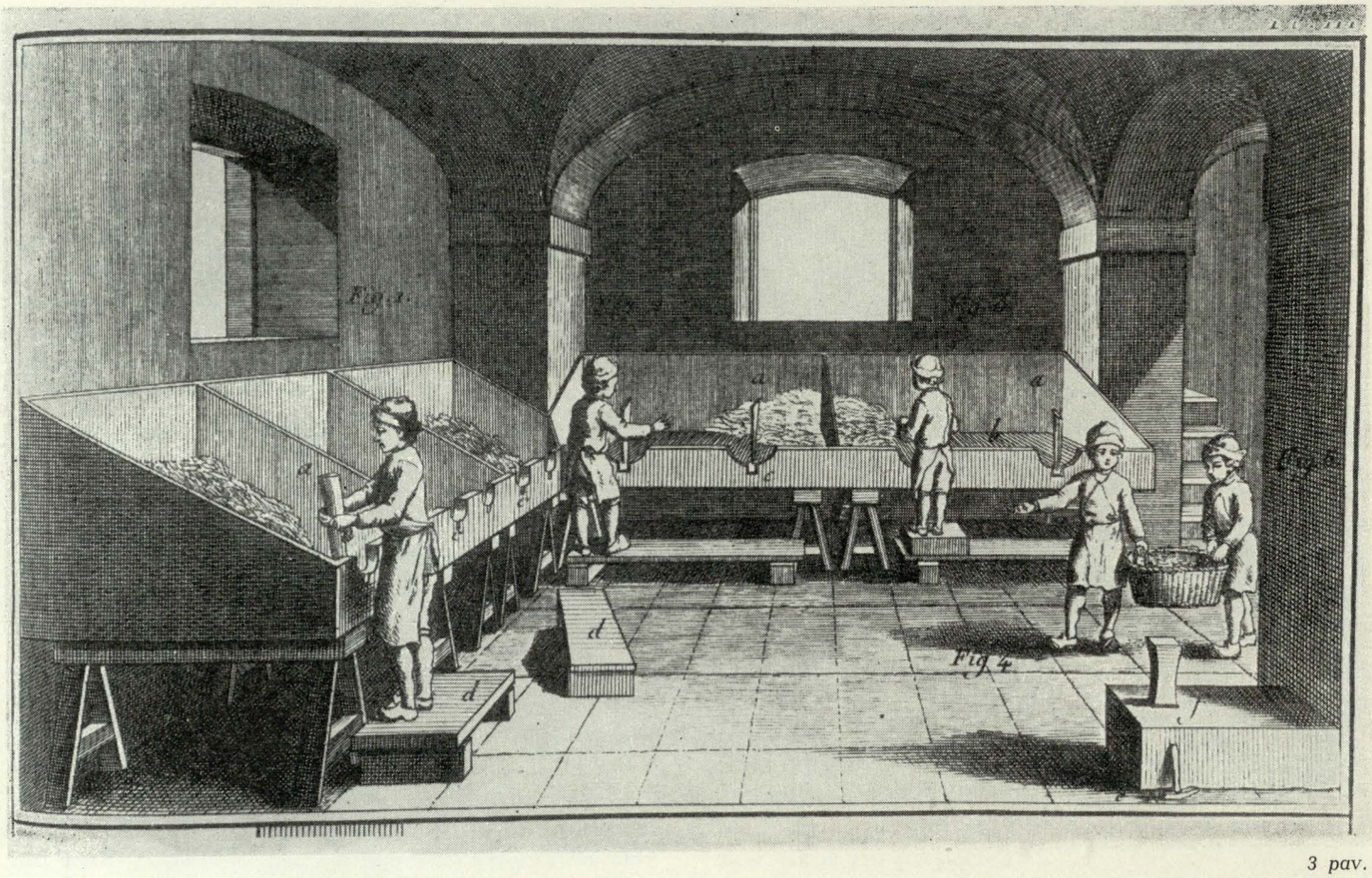
[20] *K. Marksas*, Kapitalas, t. 1, Vilnius, 1957, p. 413.

1 pav.

2 pav.

3 pav.

prietaisus. Darbas šitame skyriuje buvo nesunkus, ir jį atlikdavo mažamečiai, dažniausiai berniukai. Šio skyriaus darbo procesas pavaizduotas 3 paveiksle.

Supūdytų skudurų plaušus sunešdavo į grūstuvių skyrių ir sumesdavo į didelę pailgą grūstuvę. Iš pradžių grūstuvės buvo iš smalingo medžio, vėliau — iš metalo. Grūstuvės turėjo keletą perskyrimų, kad popieriaus masę būtų galima lygiau sugrūsti. Greta buvo volas su pritaisytais prie jo grūstuvais, kiekvienam perskyrimui po vieną. Iš pradžių grūstuvai buvo mediniai su geležinėmis vinimis dugne, vėliau jie buvo pamušami geležimis. Volas buvo sujungtas su vandens ratu, kuris jį suko. Volą buvo galima kiek reikiant pakelti ar nuleisti. Grūstuvai, besisukančio volo judinami, skudurus grūsdavo, maišydavo ir draskydavo, kol paversdavo vientisa skysta mase. Grūdimo procesas pavaizduotas 4 ir 5 paveiksluose.

Kaip matyti iš XVII a. popieriaus dirbtuvių aprašymų bei inventorių, jose dažniausiai būdavo vienas arba du vandens ratai ir grūstuvė iš dviejų dalių (lizdų). Vadinasi, popieriaus masė pereidavo dvi grūdimo stadijas. Pirmame grūstuvės lizde, kur vinys buvo didesnės, ilgesnės ir rečiau sukaltos į grūstuvo galą, skudurai būdavo sugrūdami paviršutiniškai, čia buvo gaminama tirštesnė, dar ne visai sutrinta masė. Vėliau masė būdavo grūdama kitame grūstuvės lizde, kur vinys trumpesnės ir daug tankiau sukaltos į grūstuvo galą. Antrame grūstuvės lizde popieriaus masė būdavo galutinai sugrūdama į skystą tyrelę.

Pirmame grūstuvės lizde skudurai būdavo tik pusiau sumalami. Į šį lizdą skudurai būdavo metami suskirstytomis krūvelėmis kas 15 minučių viena po kitos. Čia procesas trukdavo nuo 6 iki 12 valandų, destis koks vandens rato apsisukimo dažnumas ir skudurų stiprumas. Šiame procese reikėdavo labai daug vandens, nes grūdami skudurai visą laiką būdavo skalaujami, nešvarus vanduo be perstojo nutekėdavo, ir jį pakeisdavo į grūstuvę vamzdžiais įtekantis švarus vanduo.

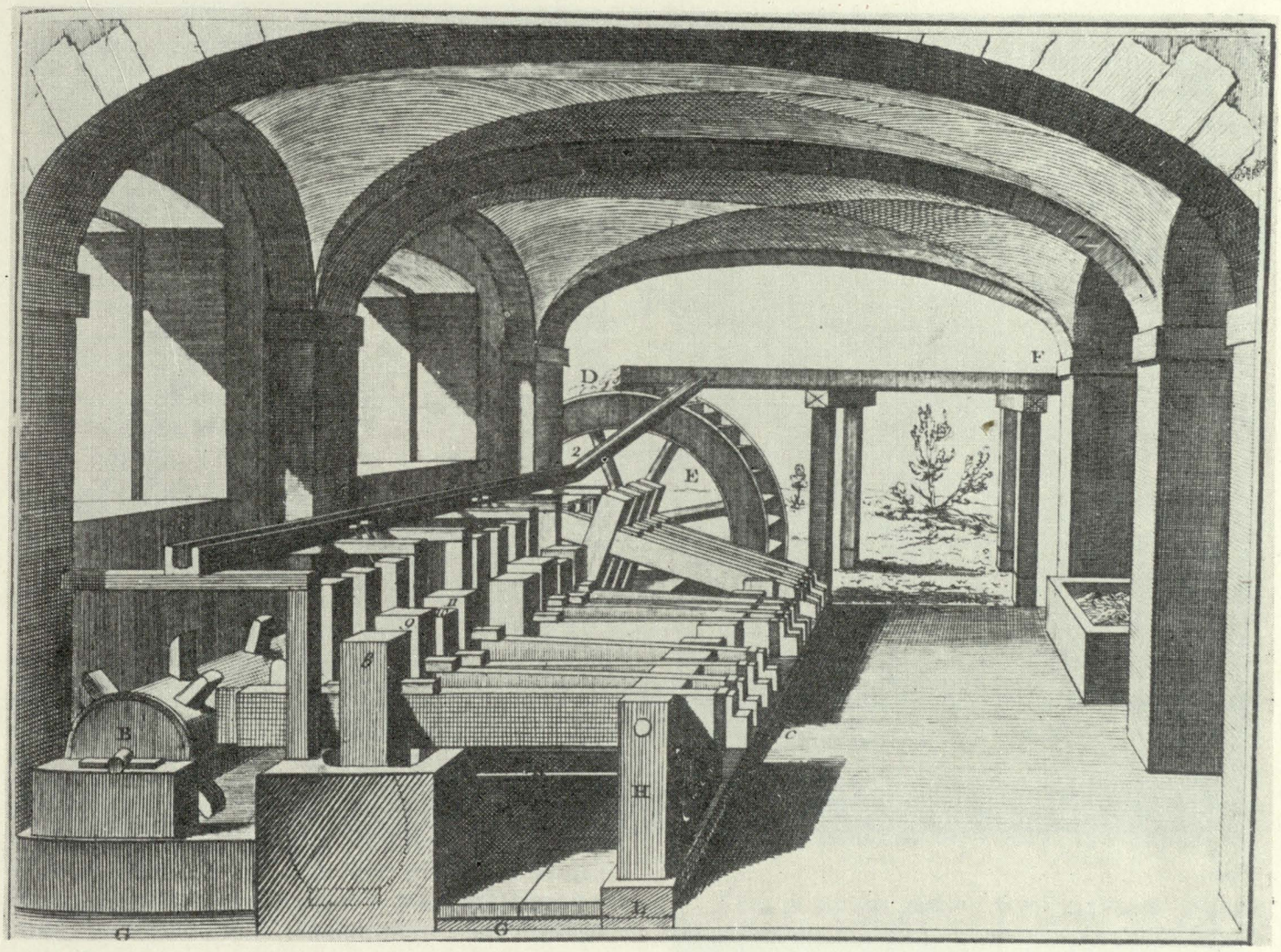
Grūdimas antrame grūstuvės lizde, kur būdavo antrą kartą grūdama popieriaus masė, trukdavo nuo 12 iki 24 valandų. Šita skystos tyrelės pavidalo masė buvo popieriaus pusfabrikatis.

Grūstuvų ne visose popieriaus dirbtuvėse buvo vienodai daug. Antai Smurgainių popieriaus dirbtuvėje 1601 m. veikė dvi grūstuvės po keturis lizdus kiekvienoje. Joms buvo pritaisyti 32 grūstuvai: 16 — pirmam grūdimui ir 16 — antram grūdimui. Du atskiri grūstuvai buvo vartojami paruoštai popieriaus masei maišyti[21]. 1622 m. Smurgainių popieriaus dirbtuvėje gamyba buvo sumažėjusi, nes tais metais teveikė viena grūstuvė su keturiais grūstuvais[22]. Zaslaulio popieriaus dirbtuvėje 1760 m. veikė 4 grūstuvės po keturis grūstuvus kiekvienoje[23]. Kairėnų popieriaus dirbtuvėje 1765 m. veikė vienas holenderis ir

[21] Žr. 4 priedą.

[22] CVIA, f. 525, ap. 8, b. 1200, l. 8.

[23] VUB, A 1586, l. 37.

4 pav.

šešios grūstuvės su keturiais grūstuvais kiekvienoje[24]. Iš 1798 m. Katlavos popieriaus dirbtuvės aprašymo matyti, kad kiekvienam grūstuvės lizdui buvo pritaisyti 5 grūstuvai.

Vandenį paduodavo kaušai, kuriuos judino vandens ratas. Daug vandens sunaudodavo ir skudurų mirkymo katilai. Todėl grūstuves ir mirkymo katilus įtaisydavo prie pat vandens, arti vandens ratų, greta dirbtuvės patalpų, kur popierius buvo semiamas ir presuojamas.

Ilgą laiką popieriaus masei paruošti buvo vartojamos vien grūstuvės. Tik XVII a. pabaigoje Olandijoje šiam reikalui buvo sukurtos specialios mašinos, vadinamieji holenderiai, kurie iš esmės buvo tie patys popieriaus malūnai, tik žymiai patobulinti, su judančiais rolais ir daugybe peilių viduje. Jie atlikdavo paprastų grūstuvų darbą, bet daug greičiau ir efektyviau. Holenderiai buvo nuolat tobulinami ir vartojami popieriaus dirbtuvėse daugiau kaip du šimtus metų. Vokietijoje pirmas holenderis buvo pastatytas 1718 m. 6 ir 7 paveiksluose pavaizduotas Olandijoje XVIII a. vartotas holenderis.

Lietuvoje popieriaus dirbtuvės holenderius pradėjo vartoti tik apie XVIII a. vidurį. 1765 m. surašytame Kairėnų popieriaus dirbtuvės inventoriuje[25] pirmą kartą paminėtas holenderis. XVIII a. aštuntajame dešimtmetyje holenderiai jau buvo vartojami beveik visose Lietuvos popieriaus dirbtuvėse.

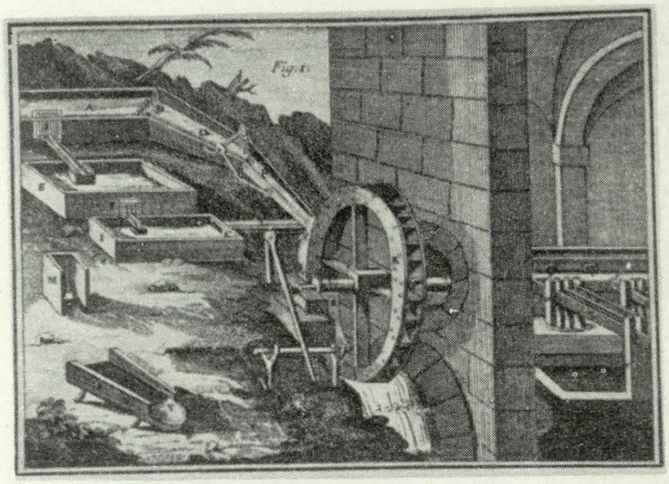
Jau ir naudojant holenderius, grūstuvės iš popieriaus dirbtuvių nebuvo pašalintos. Jose, greičiausiai, vykdavo pirmoji popieriaus masės apdirbimo stadija, t. y. skudurai būdavo sugrūdami stambiai, o po to, perkėlus popieriaus masę į holenderį, ji būdavo galutinai sutrinama.

Grūdimo aparatūros vystymosi istoriją nagrinėja tarybinis mokslininkas N. Raskinas savo straipsnyje „Iš holenderio istorijos"[26]. Lygindamas abiejų tipų popieriaus grūdimo įrengimus, t. y. paprastas grūstuves ir holenderius, autorius tvirtina, kad nors holenderiai įgalino popieriaus dirbtuves per palyginti trumpą laiką perdirbti didesnius žaliavos kiekius,

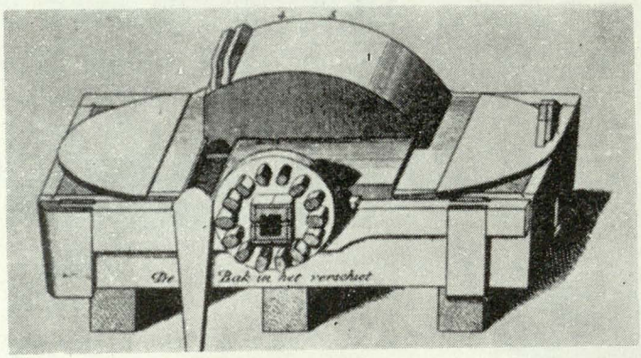
[25] Ten pat.

[24] CVIA, f. 525, ap. 8, b. 1101.

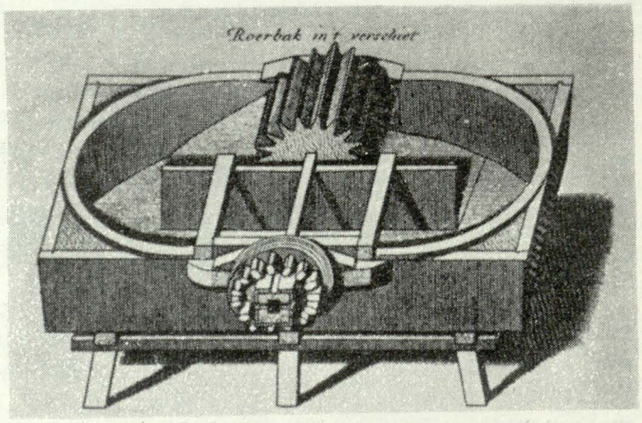
[26] *Н. М. Раскин,* К истории ролла, «Бумажная промышленность», 1941, № 2, стр. 47—53.

5 pav.

6 pav.

7 pav.

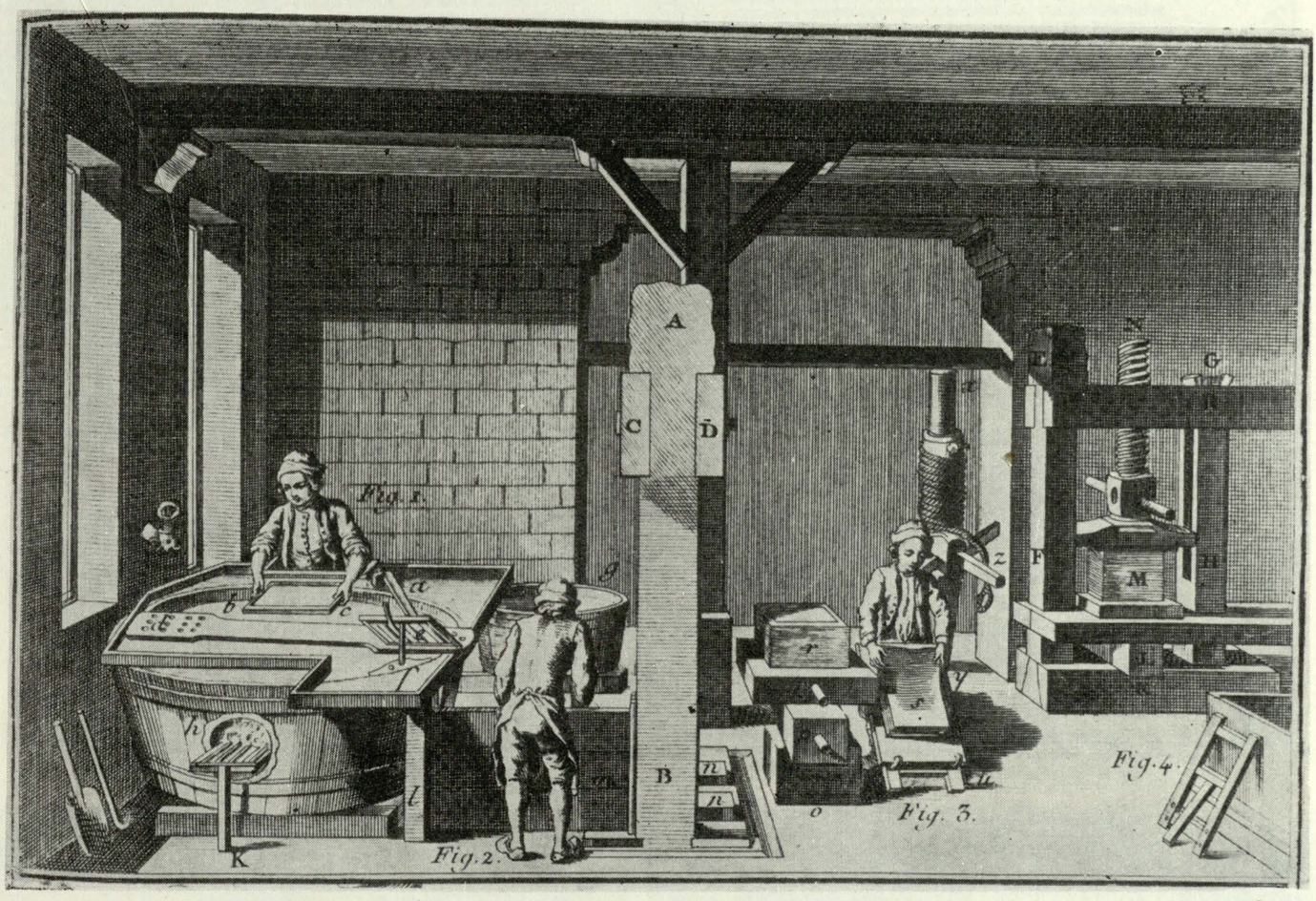
tačiau jie nepadarė popieriaus gamyboje jokio perversmo. Popieriaus gamyba ir toliau priklausė nuo semiančio meistro vikrumo bei sugebėjimų. Štai dėl ko, ėmus naudoti holenderius seniai veikusiose popieriaus dirbtuvėse, o vėliau popieriaus manufaktūrose, jų organizacinė-ekonominė struktūra nepasikeitė. Šios dirbtuvės dar neperėjo iš rankinės manufaktūrinės technikos į mašininę.

Iš malūno, vėliau iš holenderių popieriaus pusfabrikatis — balta skysta tyrelė — variniais kaušais buvo supilamas į varinius indus su dviem ąsomis, nunešamas į popieriaus sėmimo skyrių (8 pav.) ir čia supilamas į medinius kubilus.

Kiekviena dirbtuvė popieriaus masę pasigamindavo iš anksto ir turėdavo jos didesnę atsargą. Paruošta popieriaus masė išdžiūdavo ir tokia galėdavo išbūti ilgesnį laiką. Nuo to, kaip ilgai masė buvo laikoma, priklausė popieriaus kokybė. Esant reikalui, sausa popieriaus masė būdavo atmirkoma, vėl paverčiama skysta mase, iš kurios buvo galima semti popierių. Sėmimo kubilas buvo paprasta apvali arba pailga medinė vonia aukščio sulig meistro liemeniu. Kaip matyti iš ankstyviausių popieriaus gamybą vaizduojančių graviūrų, prie sėmimo kubilų nebūdavo jokių prietaisų, tik XVII a. graviūrose pastebima šiek tiek patobulinimų. Viena iš tokių naujovių buvo kubile įtaisyta anglimi šildoma krosnelė popieriaus masei šildyti. Semdamas šiltą garuojančią popieriaus masę, meistras galėjo greičiau dirbti ir daugiau popieriaus lapų pagaminti. XVIII a. pabaigoje kai kurios popieriaus dirbtuvės popieriaus masei šildyti kubile įtaisydavo vamzdžius, kuriais ėjo verdantis vanduo arba garai. Antras XVII a. įvestas patobulinimas buvo tarp dviejų kubilo briaunų tiltelis, ant kurio meistras pasemtą formą trumpam laikui padėdavo, kad vanduo nutekėtų.

Semiant popieriaus masę, ji turėjo būti gerai sumaišyta, buvo negalima leisti jai nusėsti ant dugno. Ankstyvose graviūrose matomos tam tikslui skirtos paprastos medinės lopetėlės, vėlyvesnėse — komplikuotesni prietaisai. Tik XVIII a. pabaigoje buvo išrastas automatinis prietaisas masei maišyti.

Pripildžius kubilą popieriaus masės iki kraštų, meistras galėjo pradėti semti popieriaus lapą. Jis atsistodavo ant nedidelio paaukštinimo prie pat kubilo, laikydamas semiamąją formą abiem rankomis už siaurųjų galų. Forma būdavo padengta dekeliu, kuriuo buvo reguliuojamas lapo formatas. Meistras formą panerdavo į popieriaus masę statmenai, atversdavo gulsčiai ir ištraukdavo. Ištraukęs pilną formą, meistras ją papurtydavo, pirmiausia į šonus, paskui pirmyn ir atgal. Purtant popieriaus masės plaušai tinkamai bei vienodai susipindavo, ir pasemtas popieriaus lapas visose vietose išeidavo vienodo stiprumo. Po to forma trumpam laikui būdavo padedama ant tiltelio, kad vanduo šiek tiek nuvarvėtų. Tada, nuėmęs dekelį, meistras formą su šviežiu lapu paduodavo pameistriui nunešti prie preso ir iš jo gaudavo kitą tuščią formą. Popierių visuomet semdavo pakaitomis dvejomis formomis. Pasemtą masę pirmąja forma mokinys arba pameistrys (8 pav., 2 ir 3 fig.) nunešdavo prie preso, išmesdavo ant gelumbės ir pridengdavo kitu gelumbės gabalu. Atlikęs šį darbą, pameistrys grįždavo prie semiamo kubilo, kur meistras tuo laiku jau būdavo pasėmęs antrą formą. Grąžinęs tuščią ir paėmęs naujai pasemtą formą, pameistrys grįždavo prie preso. Iš formos išverstą minkštą

8 pav.

popieriaus lapą vėl padengdavo kitu medžiagos gabalu, ant kurio dėdavo sekantį lapą ir t. t. Dažniausiai vartodavo apsiūlėtus, už popieriaus lapą truputį didesnius gelumbės gabalus. Jie būdavo skalbiami ir džiovinami vieną kartą per savaitę. Popieriaus dirbtuvėje, paprastai, būdavo ne mažiau kaip 261 tokios gelumbės gabalas, kurių užtekdavo pusei popieriaus rėzos. Pilnam sėmimo kubilui reikėjo 522 gelumbės gabalų. Gelumbė laikydavo iki 18 mėnesių. Popieriaus kokybė daug priklausė nuo gelumbės. Ji nebuvo grynų avies vilnų; joje buvo primaišyta kupranugario, beždžionės, triušio bei ožkos vilnų. Ji buvo reta, austa iš stangriai suverptų siūlų. Grynų avies vilnų gelumbė susivelia ir blogai praleidžia vandenį, kuris visoje lapo plokštumoje turi sunktis vienodai. Gelumbės gabalai turėjo būti standūs, kitaip, klojami ant minkštų, šviežiai pasemtų popieriaus lapų, jie susiraukšlėtų ir popieriaus paviršiuje paliktų nepageidautinas žymes. XVI ir XVII a. popierininkai vartojo Prancūzijoje specialiai pagamintą gelumbę. Ji buvo brangi ir laikoma vienu vertingiausių popieriaus dirbtuvės reikmenų. Antai 1655 m. karo metu Rakantiškių popieriaus dirbtuvės savininkas J. Tochtermanas, pasišalindamas iš Vilniaus, kartu su kitomis vertybėmis į žemę užkasė ir dirbtuvės gelumbės gabalus[27].

Chartai bibulai gaminti buvo vartojama paprasta arba sena, nebetinkama geresniam popieriui gaminti gelumbė.

Neturėdamas tinkamos gelumbės, popieriaus meistras negalėjo pagaminti geresnio popieriaus. Vilnonės medžiagos gabalais perklotus popieriaus lapus presuodavo mediniu sraigtiniu presu (M). Kadangi presai turėdavo išlaikyti labai didelį spaudimą, reikalingą vandeniui iš popieriaus lapų ir gelumbės gabalų išspausti, jie būdavo masyvūs, pagaminti iš stiprios medžiagos. Presas buvo vienas brangiausių popieriaus dirbtuvės prietaisų.

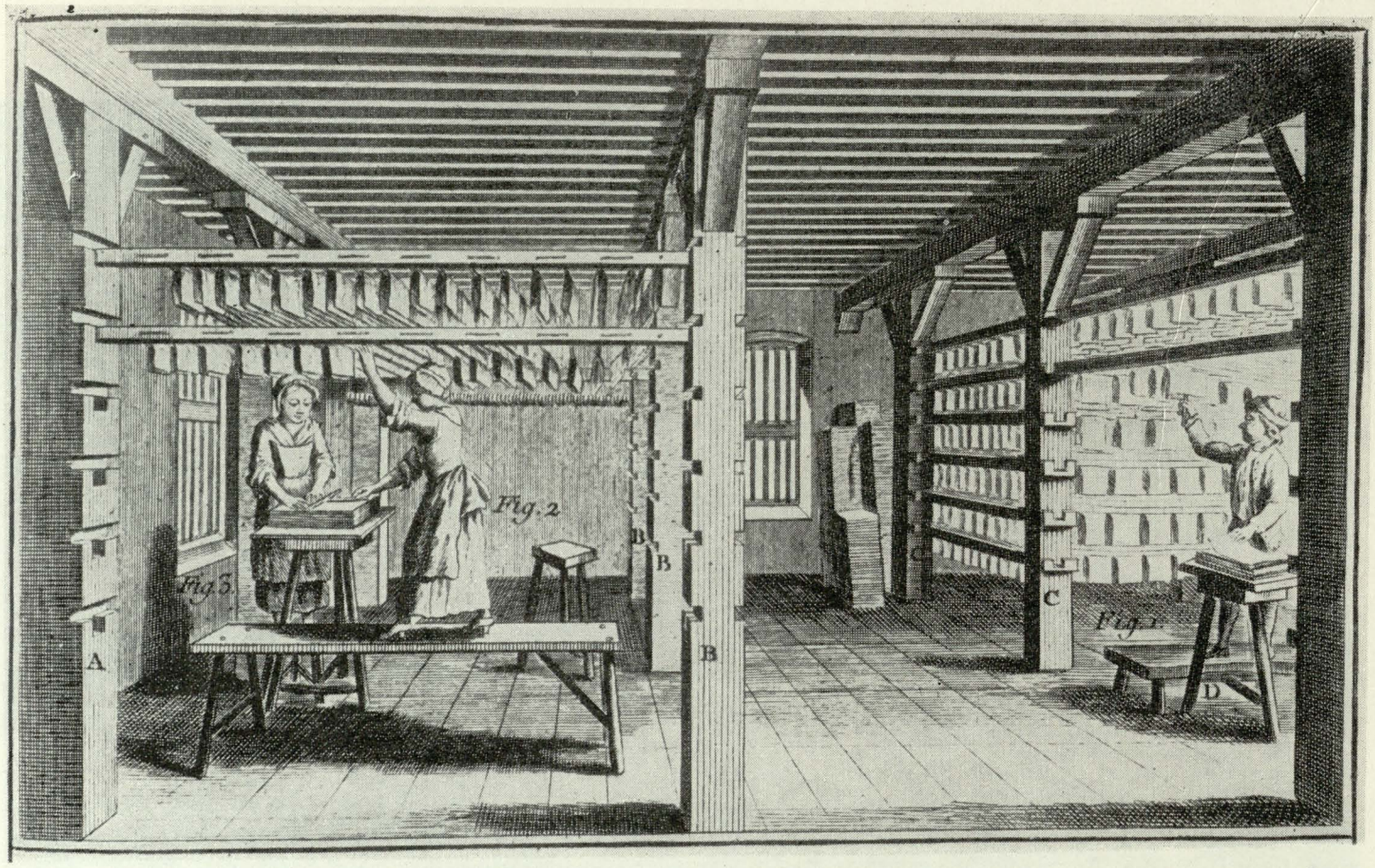
Sudėjus atitinkamą šviežiai pagaminto gelumbės gabalais perkloto popieriaus lapų kiekį, presą suveržDavo sraigtais. Visam vandeniui išspausti reikėjo didelio spaudimo. Presą veržiant, būdavo sušaukiami į talką visi dirbtuvėje esantieji asmenys[28].

Iš po preso išimtas lapas buvo lengvas (nors ir ne visai sausas) sulipusių plaušų vienalytis popieriaus gabalas, kuris lengvai atsiskirdavo nuo prilipusios gelumbės.

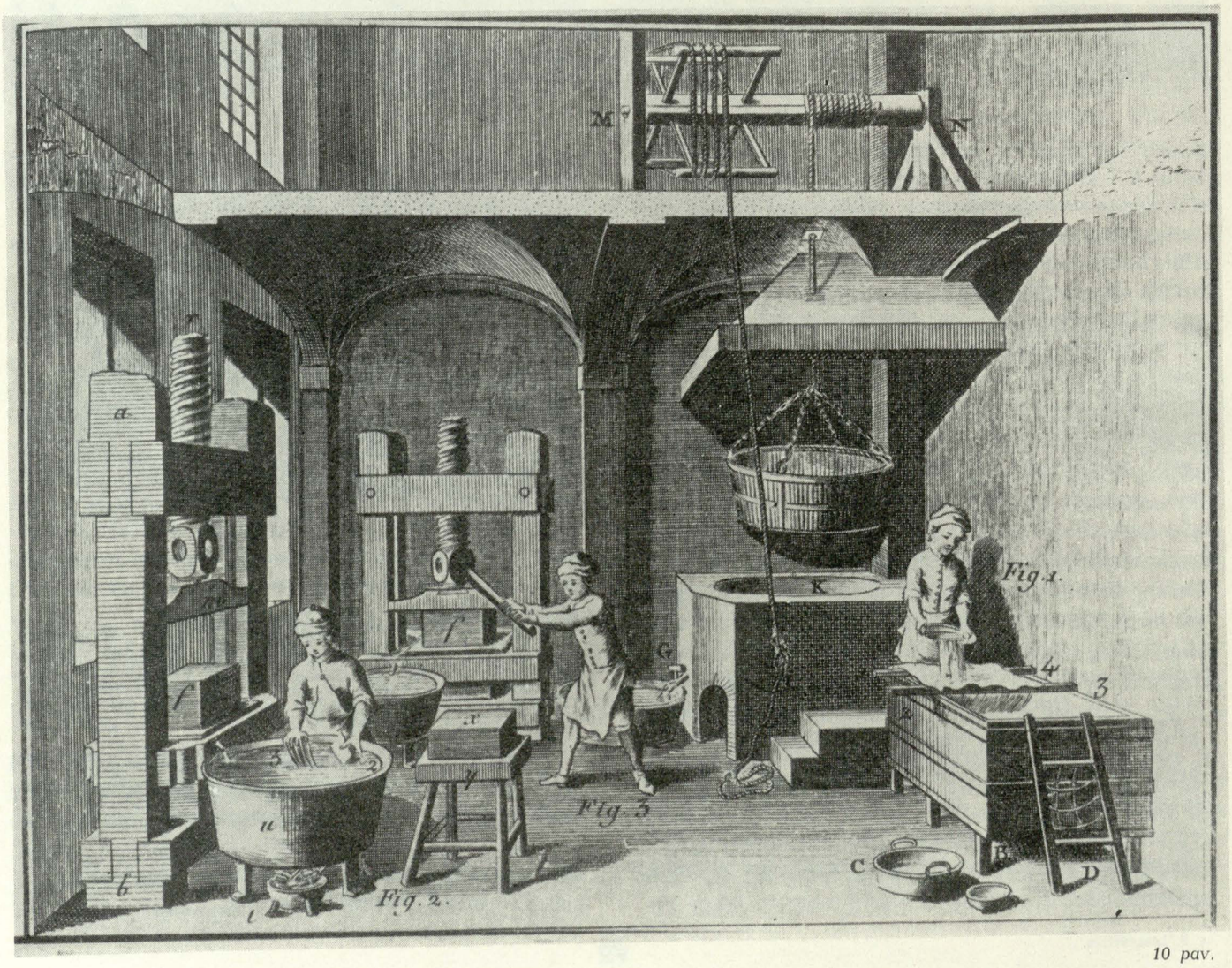
Atskirtus nuo gelumbės popieriaus lapus vėl sudėdavo po presu ir slėgdavo žymiai mažesniu spaudimu, kad lapai nesuliptų. Išsiskyręs vanduo

[27] Žr. 10 ir 12 priedus.

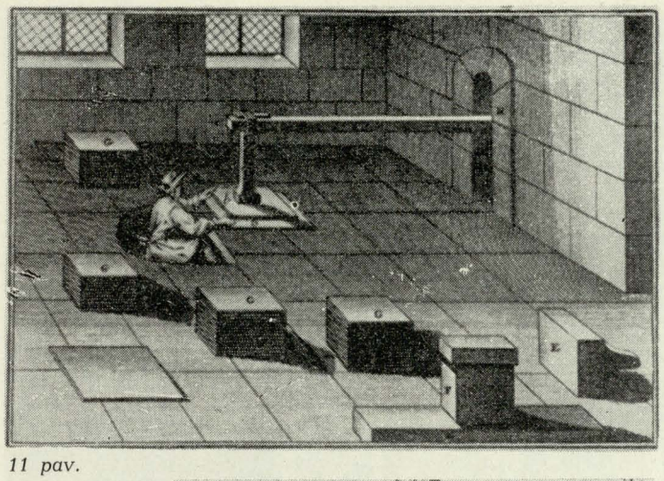
[28] *D. Hunter*, Papermaking.., p. 183.

9 pav.

10 pav.

11 pav.

12 pav.

13 pav.

nulašėdavo lapų kraštais. Pakartotinai presuodavo ne tiek vandeniui iš popieriaus pašalinti, kiek lapui išlyginti. Kai kurios dirbtuvės, gaminusios ypatingai geros rūšies popierių, papildomai presuodavo keletą kartų. Kitos popieriaus dirbtuvės, ypač XVI a., popieriaus papildomai nepresuodavo; tai matyti iš popieriuje pasilikusių gelumbės įspaudų[29].

Sekantis darbo procesas buvo popieriaus džiovinimas (9 pav.). Dažniausiai jį džiovindavo pastogėje. Tokios džiovyklos pastogės būdavo įrengiamos dirbtuvės pastato viršuje, kur nebuvo dulkių ir suodžių. Džiovyklos sienose būdavo judamos medinės langinės, kuriomis buvo galima reguliuoti oro cirkuliaciją. Iš išimtų iš po preso ir sudėtų į krūvą popieriaus lapų imdavo iš karto 4—5 lapus ir sulipusius kabindavo džiovinti. Jei lapai būtų džiovinami atskirai po vieną, jie bedžiūdami susisuktų. Pakabinti po keletą krūvoje lapai išdžiūdavo lygiai, nelikdavo bangų bei susisukimų. Lapus kabindavo ant ašutinių, storesniu vaško sluoksniu padengtų virvių.

XV—XVI a. gamybos popierius turi defektų — dažnai jame pasitaiko tamsesnių vietų per sulenkimą nuo virvės, ant kurios lapas džiūdavo.

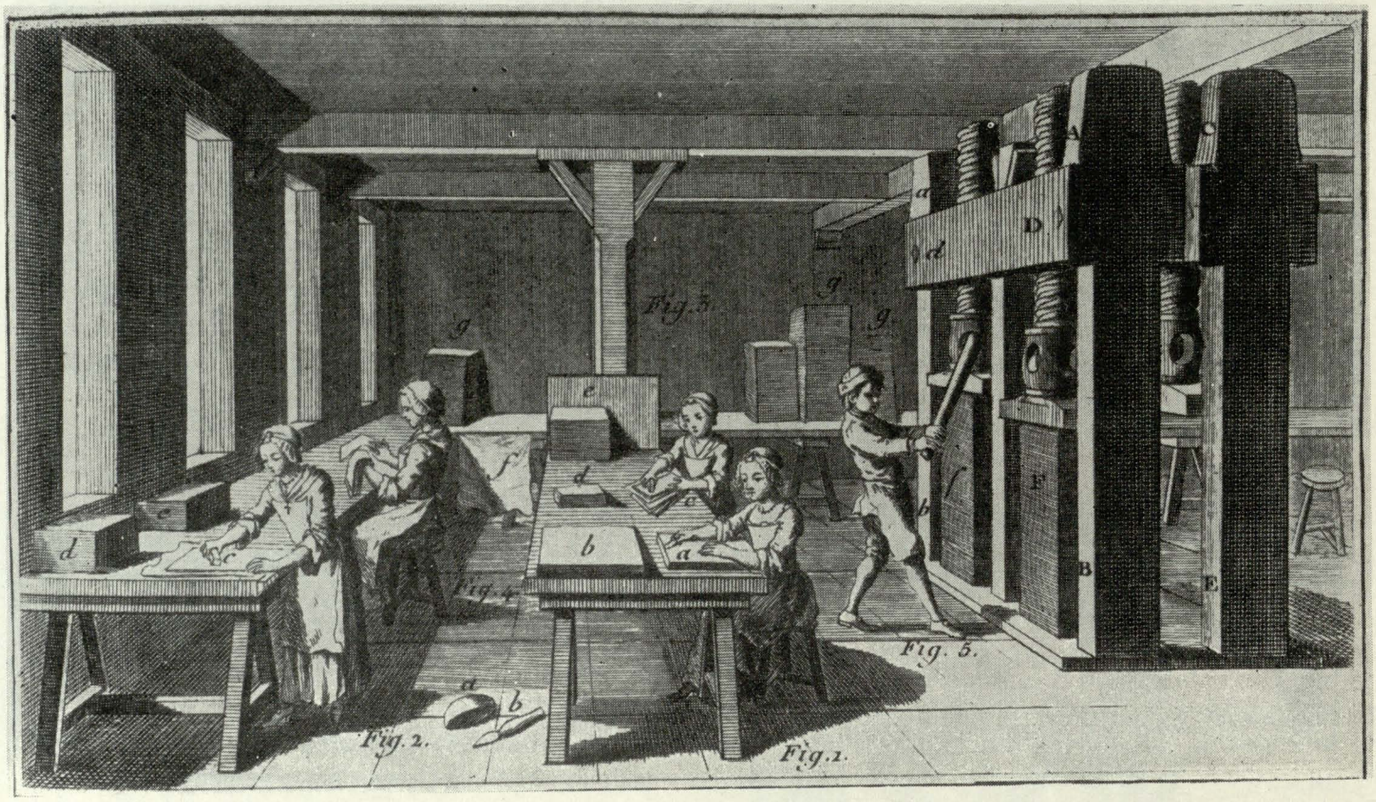
Išdžiovintas popierius, skirtas rašymui, buvo paneriamas į klijus. 10 paveiksle pavaizduotas popieriaus klijavimo skyrius. Dešinėje matomas klijams virti katilas (K), greta jo vyksta klijų paruošimas bei košimas (1 fig.). Kairėje popieriaus lapai paneriami į klijus (2 fig.). Iš klijų išimti popieriaus lapai mediniais presais presuojami (3 fig.).

Lietuvos popieriaus dirbtuvių savininkams buvo siūlomas toks popieriaus klijavimo būdas[30]. Pagamintą popierių prieš klijavimą pamerkti stipriame karštame šarme su muilo skiediniu, vėl išdžiovinti ir tik po to labai trumpam panerti į šaltus klijus. Klijų skiedinį padaryti įdedant 0,1 dalį klijų, atskiestų alūnu ir sieros rūgštimi. Po tos procedūros lapus sudėti į krūvas ir laikyti apdengus 24 valandas. Paskui po 5—6 popieriaus lapus džiovinti (9 pav., 2 fig.). Perklijuotas ir išdžiovintas popierius buvo dar kartą presuojamas (10 pav., 3 fig.) ir tik po to blizginamas.

Ankstyvesnės, o kai kurios net ir XVIII a. popieriaus dirbtuvės popierių blizgindavo šlifuotu akmeniu. Tai buvo daroma šitaip: popieriaus lapas buvo dedamas ant avies odos ir dideliu šlifuotu akmeniu lyginamas. Lapas buvo blizginamas iš abiejų pusių. Šlifuotas akmuo turėdavo sverti ne mažiau kaip 50 svarų. Toks blizginimo būdas tikdavo dirbtuvėms, kurios gamindavo nedidelį popieriaus kiekį.

[29] *D. Hunter*, Papermaking.., p. 183.

[30] Sposób klejenia papieru, „Dziennik Wileński", 1827, Nr. 6, p. 171.

14 pav.

Jau XVII a. dirbtuvės su didesne popieriaus produkcija naudodavo blizginimui didelius, sunkius geležinius kūjus, kuriuos judino vandens jėga. Grindyse būdavo geležinė plokštelė, ant kurios iš karto padėdavo iki 8 lapų popieriaus (11 pav.). Vienas toks kūjis galėdavo nublizginti per dieną apie 80 rėzų popieriaus.

Nublizgintas popierius patekdavo į kitą dirbtuvės skyrių (14 pav.), kur moterys jį rūšiuodavo. Sugadinti popieriaus lapai būdavo grąžinami į dirbtuvę perdirbti į masę. Rūšiuotoja per dieną galėdavo išrūšiuoti iki 10 rėzų popieriaus.

Išrūšiuotą popierių presuodavo į libras ir sudėdavo rėzomis. Vėliau jį supakuodavo į paprastą pilką pakuojamą popierių, ant kurio uždėdavo dirbtuvės antspaudą arba užlipindavo firminę etiketę (12 ir 13 pav.). Taip supakuotą popierių vėl dėdavo po presu ir išlaikydavo po juo dar 12 valandų.

3. SEMIAMOJI FORMA

Gaminant popierių rankiniu būdu, pagrindinis įrankis yra semiamoji forma. Pagaminti popieriaus lapą be semiamosios formos neįmanoma, lygiai kaip neįmanoma išausti audeklą be staklių.

Nei paleografas, nei popierininkystės istorikas negalės sėkmingai tyrinėti popieriaus, nesusipažinęs su semiamųjų formų struktūra bei jų kitėjimu laiko eigoje.

Popieriaus tėvynėje Kinijoje pirmosios semiamosios formos buvo ne kas kita, kaip reto audeklo gabalas, pritvirtintas prie keturių bambuko lazdelių, sudarančių kvadratinį rėmą. Popieriaus masė buvo pilama tiesiog į formas ir jose džiovinama prieš saulę. Išdžiūvusi masė — popieriaus lapas — lengvai nusiimdavo nuo formos. Ankstyviausiame kinų popieriuje matomi įsispaudę audeklo metmenys ir ataudai, lygiai kaip vėlesniame popieriuje matomi tankiųjų ir retųjų semiamosios formos vielelių palikti ženklai.

Tokiu būdu gaminant popierių, reikėjo daug formų, o tai buvo labai nepatogu. Kinų popierininkai sugalvojo tokias semiamąsias formas, iš kurių popieriaus lapą būtų galima išimti dar šlapią ir džiovinti jį atskirai, ne formoje. Tų naujo tipo semiamųjų formų struktūros principas taikomas ir šių dienų popieriaus gamyboje.

Semiamąją formą sudarė dvi dalys: rėmai ir išimamas dugnas. Rėmai buvo tokio dydžio kaip lapo formatas. Rėmai žemomis dėžutės pavidalo sienelėmis buvo padaryti iš keturių storesnių apdailintų galais viena į kitą suleistų bambuko lazdelių. Dvi priešingos rėmų sienelės iš apačios buvo sujungtos keliomis skersinėmis lazdelėmis.

Semiamosios formos dugnas buvo daromas atskirai. Plonos bambuko lazdelės buvo sudedamos viena

prie kitos, jų galai sujungiami ašutų virvutėmis. Tokį į formą įtiestą dugną — bambuko lazdelių paklotę, kurią buvo galima susukti kaip langų štorą,— iš apačios prilaikydavo skersinės rėmų lazdelės.

Pasėmus popieriaus masę ir reikiamai ją papurčius, semiamoji forma būdavo apverčiama ant lygios lentos. Nuėmus formos rėmus, šviežiai pasemtas lapas likdavo padengtas vien paklote. Popierininkas paklotę pamažu susukdavo, o prilipęs prie lentos lapas likdavo džiūti. Dėl to viena lapo pusė visuomet būdavo lygesnė, kitoje pusėje, kurią lietė bambuko lazdelių paklotė, likdavo žymės nuo išilginių ir skersinių lazdelių. Šitame ankstyvame kinų popieriuje vandenženklių neužtikta.

Negalima tiksliai nustatyti, kada kinai šias bambukines semiamąsias formas pradėjo vartoti ir kada Europos popieriaus dirbtuvėse viela pakeitė bambuko lazdeles. Manoma, kad Ispanijoje XII a., maurams pradėjus gaminti popierių, dar buvo vartojamos bambukinės semiamosios formos, ir tik XIII a. Europos popierininkai ėmė naudoti semiamąsias formas su dugnu iš vielos sietelių[31].

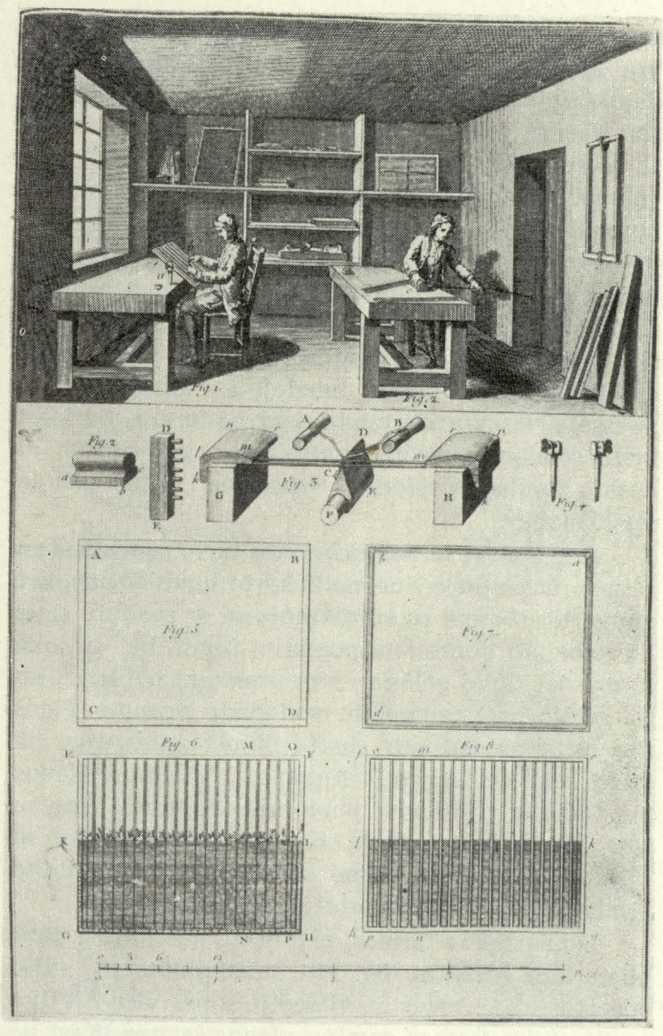
Europoje vartotų semiamųjų formų vielos būdavo pritvirtinamos tiesiog prie medinių rėmų kraštelių, sietelis būdavo pastovus ir stangrus.

Prieš pasemiant popieriaus masę, į formas būdavo įdedamas vadinamasis dekelis — medinis rėmelis, kuris turėjo formuoti lapą bei sulaikyti per didelį popieriaus masės išsiliejimą. Prieš apverčiant šviežią lapą ant gelumbės, dekelis būdavo išimamas. Vienai semiamųjų formų porai vartodavo vieną dekelį.

Semiant popierių, semiamosios formos nuolat būdavo paneriamos į karštą popieriaus masę. Dėl to jos turėjo būti tinkamai padarytos, nes kitaip greitai persikreiptų ir nebetiktų vartoti. Medines dalis iš pradžių darydavo iš ąžuolo, vėliau iš raudonmedžio ir klevo. Medį atitinkamai paruošdavo, supiaustydavo į siauras lenteles, kurias daug kartų virindavo vandenyje ir tik po to lėtai džiovindavo.

Semiamųjų formų tinkleliams viela turėjo būti varinė, specialiai tempta. Skersinės ir išilginės vielos prie rėmų buvo pritvirtinamos plonesnėmis vielelėmis. Vielos buvo paruošiamos taip. Varis arba kitas panašus šiam reikalui tinkamas metalas būdavo kūju suplakamas į ploną plokštelę, paskui sukarpomas siauromis juostelėmis, kurios plaktuku suapvalinamos. Tokią suapvalintą, bet nelygią vielą tempdavo pro išgręžtą skylutę brangakmenyje, kuris buvo įmontuotas į metalinę plokštelę. Anglijoje XVIII a. pabaigoje vielos semiamosioms formoms gaminti buvo tempiamos pro pragręžtus deimantus, rubinus bei safyrus[32].

Semiamosios formos brangiai kainavo. 1783 m. Londone pagaminta viena semiamųjų formų pora

15 pav.

kainavo 5 svarus sterlingų 5 šilingus[33], maždaug tiek, kiek vežimas su pora arklių.

XVI—XVII a. dauguma popieriaus dirbtuvių semiamąsias formas užsakydavo pas įvairius Vakarų Europos miestų amatininkus. Dalis formų būdavo be filigranų, popieriaus dirbtuvės pačios pritaikydavo sietelyje vietinio auksakalio pagamintą arba nuo senos formos nuimtą filigraną. Kitos dirbtuvės pirkdavo formas su jau išpintais filigranais.

Semiamųjų formų meistrai savo gaminius parduodavo ir mugėse[34]. Atvykę iš tolimiausių kraštų popierininkai arba jų įgaliotiniai semiamosiomis formomis apsirūpindavo kaip tik mugėse.

Semiamųjų formų gaminimas ir tų formų sudėtinės dalys pavaizduotos 15 paveiksle.

Popieriui semti formos buvo nepatvarios. Vielelės išsiskleisdavo, tarpai tarp jų pasidarydavo

[31] *D. Hunter*, Papermaking.., p. 77—137.

[32] Ten pat, p. 118.

[33] Ten pat.

[34] *H. Voorn*, De papiermolens.., p. 536.

nelygūs. Viena svarbiausių filigranologijos problemų yra klausimas, kaip ilgai semiamoji forma su jos dugne išpintu filigranu galėjo būti naudojama popieriui semti. Olandijos popierininkystės istorikas H. Vornas teigia, kad viena semiamąja forma buvo galima pagaminti apie 800 rėzų popieriaus, tai yra, normaliai dirbant, forma laikydavo vienerius metus[35].

Nuo XVII a. popieriaus asortimentas didėja; atsiranda naujų popieriaus formatų, įvairesni vandenženkliai. Kartu turėjo didėti ir semiamųjų formų skaičius. Popieriaus meistras ne nuolat sėmė ta pačia formų pora. Formų naudojimo laikas smarkiai padidėja. H. Vornas teigia, kad tų formų, kuriomis buvo semiamas mažiau vartojamas, pavyzdžiui, didesnio formato popierius, tinkamumo laikas siekdavo 20 metų[36].

Apgadintos formos, kuriomis buvo semiamas geresnės rūšies popierius, ne iš karto buvo išimamos iš apyvartos. Forma su sutrūkinėjusiu ar suadytu sieteliu nebetiko geresniam popieriui semti, bet su tokia forma dar buvo galima semti prastesnį popierių, kuris galėjo būti nelygus ir nevienodo storumo. Pigesnių rūšių popierius ir charta bibula dažniausiai būdavo semiami senomis formomis. Vilniaus, Kauno, Suprasliaus ir Liskavos popieriaus dirbtuvės blogiausios rūšies chartą bibulą, iš kurios knygrišyklos suklijuodavo kartoną, sėmė senomis, anksčiau vartotomis geros rūšies popieriui semti formomis.

Semiamąsias formas, paprastai, gamino ne patys popieriaus meistrai, bet kiti amatininkai, tos rūšies specialistai. Pavyzdžiui, Olandijoje per visą XVIII a. semiamąsias formas gamino vienos šeimos (Kas) nariai[37]. Toks meistras pagamindavo tūkstančius semiamųjų formų.

Olandijoje formas gaminantieji meistrai dažnai jas su vienos popieriaus dirbtuvės filigranais parduodavo kitoms popieriaus dirbtuvėms. Semiamąsias formas su vartotojams geriausiai žinomais filigranais užsienio popieriaus dirbtuvės už brangią kainą pirkdavo ir slaptai išveždavo į savo kraštus. Tuo būdu neretai užsienio popieriaus dirbtuvės vartojo svetimų kraštų formas. Antai Vokietijoje, Anglijoje bei kituose kraštuose pagamintame popieriuje pasitaiko olandų popieriaus dirbtuvių vandenženklių su olandų meistrų vardais bei pavardėmis[38].

Mums nepavyko aptikti rašytinių žinių, kur ir kas gamino semiamąsias formas Lietuvoje XVI—XVIII a.

Iš vandenženklių, kuriuos XVI a. pabaigoje ir XVII a. pradžioje vartojo Kauno miestui priklausančios popieriaus dirbtuvės (vž. 146 ir 147), ir iš L. Mamoničiaus popieriaus dirbtuvės Vilniuje vartotų vandenženklių su Lietuvos kanclerio Leono Sapiegos pilnu vardu ir titulu (vž. 1866 ir 1867), matyti, kad filigranai buvo padaryti meniškai, jie, be abejo, buvo pinti auksakalių ir tik vėliau pritvirtinti semiamosios formos dugne — sietelyje. Gal būt, šie filigranai buvo užsakyti pas vietinius auksakalius, kurių anais laikais Vilniuje ir Kaune buvo pakankamai ir kurie atlikdavo įvairius kruopščiausius juvelyrinius darbus.

XVII a. pirmojoje pusėje Lietuvoje pagaminto popieriaus vandenženkliai jau nebe tokie meniški, o amžiaus pabaigoje visiškai netenka grožio bei skonio; aišku, kad filigranus pradėjo pinti nebe menininkai auksakaliai, bet amatininkai — meistrai, gaminę semiamąsias formas.

XVIII a. viduryje keletas Prūsijoje dirbusių popieriaus meistrų šeimų atsikėlė į Lietuvą (Kohtz, Thierbach). Jie įvairiuose dvaruose pastatė popieriaus dirbtuves ir patys jas nuomojo. Taip pat buvo ir Lenkijoje, kur popieriaus gamyba iš pat pradžių buvo vokiečių popierininkų rankose. Kaip tik to meto popieriuje ir Lietuvoje, ir Lenkijoje atsiranda Prūsijoje vartojami vandenženkliai. Dzežbios, Jeziornos, Pastovio, Prienų, Suprasliaus popieriaus dirbtuvių vandenženkliai niekuo nesiskiria nuo Rytų Prūsijos popieriaus dirbtuvėse vartotų vandenženklių. Be abejo, kai kurioms Lietuvos ir Lenkijos popieriaus dirbtuvėms semiamąsias formas gamino Prūsijos meistrai.

Pirmoji rašytinė žinia apie semiamųjų formų gamybą Lietuvoje rasta M. Balinskio knygoje „Vilniaus miesto statistinis aprašymas". M. Balinskis rašo, kad J. ir V. Puslovskių popieriaus dirbtuvėje Kučkuriškėse, prie Vilniaus, meistrai patys gamino semiamąsias formas ir pynė filigranus. Tačiau geresniam popieriui semiamosios formos ir filigranai būdavo užsakomi Anglijoje[39]. Galimas dalykas, kad kitos tuo metu Lietuvoje veikusios popieriaus dirbtuvės reikalingas semiamąsias formas užsisakydavo pas Kučkuriškių popieriaus dirbtuvės meistrus.

Latvijos teritorijoje veikusios popieriaus dirbtuvės XIX a. pradžioje semiamąsias formas užsisakydavo Rytų Prūsijoje. Pavyzdžiui, Vilceno popieriaus dirbtuvė 1820 m. jas užsisakydavo Karaliaučiuje, o Zalamuižos popieriaus dirbtuvė 1832 m. — Klaipėdoje[40].

4. LAPO FORMATAS

Paleografui įsidėmėtinos šios popieriaus lapo žymės: formatas, tankiosios ir retosios linijos, vandenženklis.

Jau senovės kinai ir arabai turėjo tam tikrus nusistovėjusius popieriaus lapų dydžius arba formatus. Arabų didesni popieriaus lapai buvo 73×109 cm dydžio, mažiausi — 7×9 cm. Kiekvieną popieriaus formatą arabai skirtingai vadino. Pavyzdžiui, mažiausias

[35] *H. Voorn,* De papiermolens.., p. 536.

[36] Ten pat.

[37] Ten pat, p. 537.

[38] Ten pat.

[39] *M. Baliński,* Opisanie statystyczne miasta Wilna, Wilno, 1835, p. 124—127.

[40] *Г. А. Енш,* Производство бумаги.., стр. 121.

popieriaus lapo formatas (7×9 cm) buvo vadinamas „paukščių popieriumi", jį vartojo balandžių pašto korespondencijai. Vėliau Europos popieriaus gamintojai pasisavino arabų popieriaus lapų formatus bei jų pavadinimus, kurie ilgainiui kito. Be to, popieriaus gamintojai pasisavindavo ir kaimyninių kraštų popieriaus formatus bei jo pavadinimus, įvairiai juos pakeisdami ir dažnai iškraipydami. Ilgainiui vienodi pavadinimai ne visur atitikdavo tą patį formatą. Antai Olandijoje popierius su skirtingais vandenženkliais — Pro patria, Olandijos liūtu ar Amsterdamo herbu — buvo vienodo dydžio — apie 33×41,5 cm, bet olandų popierius su Londono miesto herbu buvo mažesnio formato (31×38 cm). Žinomas popierius su aviliu, paprastai, būdavo 47×36 cm dydžio, bet kai kurios dirbtuvės avilio vandenženklį vartodavo 33× ×41,5 cm dydžio popieriuje[41].

XVIII a. prekyboje dažnai buvo vartojami Prancūzijoje gaminamo popieriaus pavadinimai. Atskirų rūšių prancūzų popieriaus privalomas lapo formatas ir svoris buvo numatytas Prancūzijos karaliaus 1741 metų įsakyme[41a]. Tame įsakyme nurodyti tokie popieriaus pavadinimai ir lapų dydžiai (aiškumo dėlei įsakyme vartojami ilgio matai coliai ir linijos pakeisti milimetrais, laikant, kad 1 colis (pouce) = 27 milimetrams, 1 linija (ligne) = 2,2558 milimetro):

Didysis aras	98,5×66,8 cm
Didžioji saulė	97,2×65 "
Saulė	79,6×54,9 "
Didžioji lelija	83,7×59,4 "
Didysis pajacas	85,7×57,3 "
Imperinis	85,7×57,3 "
Dramblys	81 ×64,8 "
Rožančius	78,3×54,6 "
Mažasis rožančius	74,2×66,1 "
Didysis atlasas	70,2×52,6 "
Didysis Jėzus	70,2×52,6 "
Aukščiausias karališkas	70,2×52,6 "
Didysis karališkas	67,5×48,6 "
Mažoji lelija	64,8×51,3 "
Lombardijos didysis	66,1×54 "
Karališkas	59,4×43,2 "
Mažasis karališkas	54,2×43,2 "
Didžioji vynuogė	61,2×45,9 "
Lombardijos	57,6×48,6 "
Lombardijos paprastas	55,3×44,5 "
Didysis kvadratas	55,3×44,9 "
Raitelis	52,6×43,6 "
Mažasis raitelis	47,2×40,9 "
Dvigubas varpas	58 ×39,1 "
Didysis vienaragis	51,3×32,4 "
Varpas	51,3×32,4 "
Kvadratas	54 ×41,8 "
Skaičiavimo didysis	54 ×41,8 "
Kvadratas su vynuoge	54 ×41,8 "
Kardas	54 ×41,8 "
Liūtas su kardu	54 ×41,8 "
Kvadrato plonas	54 ×41,8 "
Ekinis	51,3×38,2 "
Skaičiavimo vidutinis	51,3×38,2 "
Skaičiavimo	51,3×38,2 "
Pomponas	51,3×38,2 "
Ekinis plonas	51,3×38,2 "
Kreivas kardas	51,3×38,2 cm
Didysis „Messel"	51,3×40,5 "
Mažasis „Messel"	47,2×37,8 "
Žvaigždė	49,9×35,3 "
Pentinas	49,9×35,3 "
Pailgas	49,9×35,3 "
Didysis ragas	47,9×36,4 "
Rago plonas	47,9×36,4 "
Ranka	54,6×36,4 "
Karūna	46,1×35,1 "
Grifas	46,1×35,1 "
Karūnos plonas	46,1×35,1 "
Grifo plonas	46,1×35,1 "
Pamestinis	45,6×35,5 "
Pavainikis	43,4×35,5 "
Didysis „Telliére"	46,5×35,5 "
Ciferblatas	41,1×34,2 "
„Telliére"	43,2×33 "
Pantalonas	43,2×33,7 "
Mažoji vynuogė	43,2×32,4 "
Skeptras	43,2×33,7 "
Mažasis ragas	43,2×32,4 "
Trys O	43,2×31 "
Trys apskritimai	43,2×31 "
Genuja	43,2×31 "
Mažasis Jėzus	40,7×29,7 "
Amsterdamo herbas	41,8×32,6 "
Pro patria	41,8×32,6 "
Libertas	41,8×32,6 "
Didysis „Cartier"	43,2×36,4 "
„Cartier-Dauphine"	43,2×33,7 "
„Cartier"	40,7×31 "
Ąsotis	39,1×31 "
„Cartier" paprastas	39,1×31 "
Balandis	40,9×27,9 "
Romos	40,9×27,9 "
Ispanų	39,1×31 "
Lelija	38×31 "
Rankos mažasis	36,9×28,8 "
Ranka su gėle	36,9×28,8 "
Mažiausias Jėzus	36,9×25,6 "

Popierininkai šio karaliaus įsakymo nesilaikydavo, ir popieriaus formatas bei svoris dažnai neatitikdavo valdžios reikalavimo.

Popieriaus rūšių bei formatų pavadinimų painiava sudarė didelių nepatogumų tarptautinėje popieriaus prekyboje. Kaip supainioti buvo popieriaus formatai ir rūšys, vaizdžiai matyti iš žemiau pateikiamų duomenų, surinktų apie populiarų XVIII a. popierių su ragu (Horn Papier). CVIA saugoma byla „Komissya Woyskowa WXL", į kurią susiūti sveikuose, neapipiaustytuose popieriaus lapuose parašyti pareiškimai[42]. Visi jie parašyti 1792 m. Patikrinus lapus su ragu (Horn Papier), paaiškėjo, kad

lapų su vž.	3057 ir 3060	formatas —	35×44 cm
"	" 3061	"	38×46 "
"	" 3070	"	38×48 "
"	" 3073	"	38×50 "
"	" 3045	"	39×45 "

[41] *H. Voorn,* De papiermolens.., p. 534.

[41a] *D. Diderot,* Encyclopédie.., t. XI, p. 844, 845.

[42] CVIA, SA 18374. Popieriaus formato tyrimui tinka tik sveiki lapai, kuriuos gan sunku aptikti, nes, dažniausiai, jie būna apkarpyti. Užtinkami sveiki lapai, dažniausiai, būna pavieniai ir netinka palyginimams.

lapų su vž.	3071	formatas —	39×46 cm
" "	3050	"	39×48 "
" "	3047	"	40×46 "
" "	3023 ir 3077	"	40×48 "

Tuo būdu iš vienuolikos tuo pačiu laiku panaudotų, bet skirtingose Olandijos, Vokietijos ir Lietuvos popieriaus dirbtuvėse pagamintų popieriaus lapų su ragu 9 lapai yra skirtingo formato.

Įprasta manyti, kad popieriaus formatą racionaliai pradėta tvarkyti XVIII a. pabaigoje, buržuazinės prancūzų revoliucijos metu, kada Prancūzijoje buvo įvesta metrinė matavimo sistema ir žyminiams bei aktų popieriams buvo nustatytas formatas, kuris atitinka dabartinį tarptautinį formatą Nr. 4[43]. Literatūroje, paprastai, buvo laikomasi nuomonės, kad popieriaus lapo formatą pirmą kartą sunormino Napoleono išleistas potvarkis, kitų vadinamas „imperatoriaus įstatymu", pagal kurį lapo ilgio ir pločio santykis — $\sqrt{2}:1$. Bet pasirodo, kad lapo formato nustatymas, laikantis santykio $\sqrt{2}:1$, buvo paskelbtas Bolonijoje 1389 m., taigi, jau XIV a. buvo privalomas Italijos popieriaus gamintojams[44].

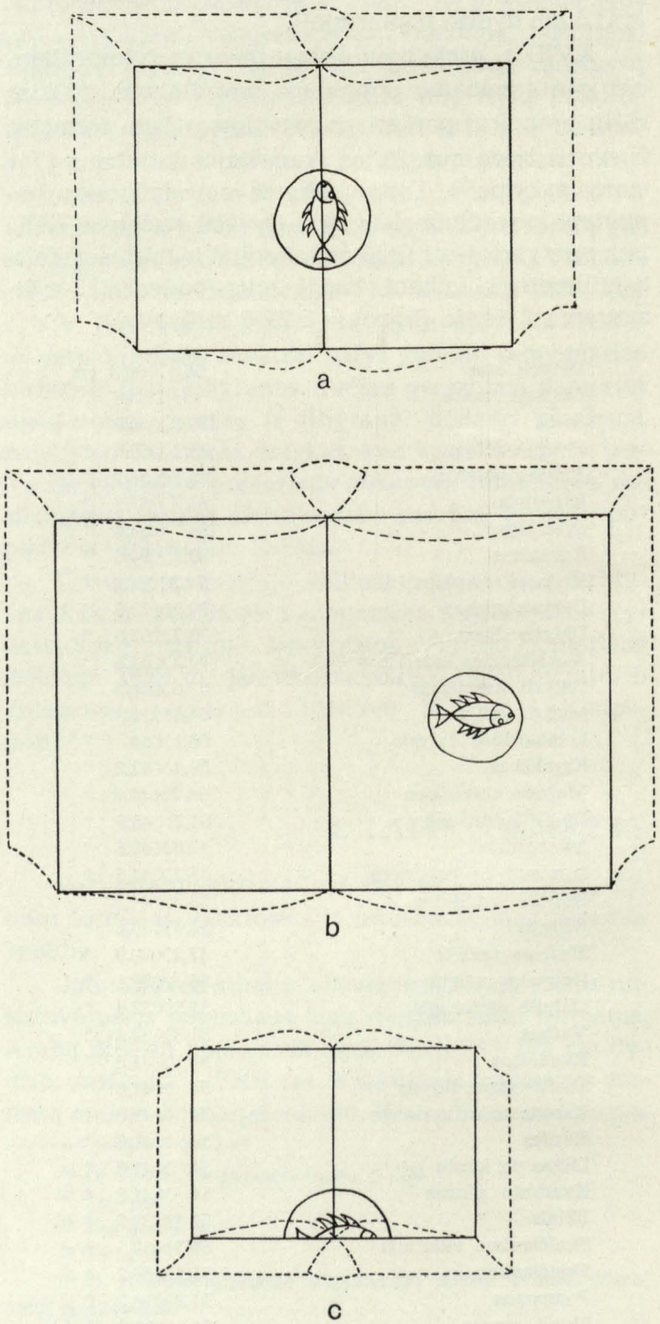
XV a. buvo du pagrindiniai popieriaus formatai: didysis, vadinamasis „regalis",— 70×50 cm ir mažasis, vadinamasis „medina" arba „communis",— 50× ×30 cm. Nesulenkto popieriaus lapo formatas buvo vadinamas „in plano".

Iki XVIII a. knygų didumas buvo žymimas vadinamuoju bibliografiniu formatu, o vėliau — bibliotekiniu formatu, t. y., kada lapo ilgis ir plotis nurodomas centimetrais. Bibliografinis knygos lapo formatas priklausė ne nuo lapo dydžio, bet nuo to, kiek kartų lapas buvo sulenktas. Vieną kartą sulenkus lapą, buvo gaunamas formatas 2° (folio), du kartus sulenkus — 4° (quarto), tris kartus sulenkus — 8° (octavo) ir t. t.

Tyrinėjant senesnes knygas, pastebima, kad nelygūs popieriaus lapo krašteliai, pasidarę, popieriaus masei patekus po dekeliu, dažniausiai būna apipiaustyti. Juos apipiaustydavo popieriaus dirbtuvėje arba spaustuvėje, prieš dedant lapą į spausdinimo presą. Kai kurie spaustuvininkai knygas spausdindavo neapipiaustytuose popieriaus lapuose. Neapipiaustytą knygą knygrišys aplygindavo. Lygindamas peiliu nelygius lapų kraštelius, knygrišys dažnai nupiaudavo ir didesnę ar mažesnę paraščių dalį. Netinkamai padėjus knygą piaustymui, peilis užgriebdavo net spausdintą tekstą. Todėl seno rišimo knygose dažnai pasitaiko lapų su nupiautu tekstu. Seniai spausdintose knygose giliau apipiaustyti lapus buvo galima, nes knygos paraštės būdavo paliekamos labai plačios, kad skaitytojas galėtų jose užrašinėti savo pastabas. Tokių knygų tekstas nenukentėdavo, jei knygrišys apkarpydavo net keliolika knygos centimetrų[45].

Vienintelis būdas atpažinti labai apkarpytos knygos pirminį formatą yra ištirti popierių, kuriame ši knyga atspausdinta. Tai galima nustatyti iš popieriuje matomų retųjų linijų ir vandenženklio. Pavyzdžiui, jei knygos formatas 2°, tai retosios linijos eina statmenai, o vandenženklis yra lapo centre (žr. 16 pav., *b*), jei formatas 4°, tai retosios linijos eina gulsčiai, o vandenženklis yra lapo sulenkime (žr. 16 pav., *a*), jeigu formatas 8°, tai retosios linijos eina statmenai, o sukarpytas vandenženklis yra vidiniame lapo kampe (žr. 16 pav., *c*).

16 pav.

[43] *B. J. Slaboševičius,* Popierio formato istoriniai bruožai, „Tautos ūkis", Kaunas, 1937, Nr. 30, p. 586.

[44] *L. Lieuwes,* Normalisierte Papierformate, „Papier Geschichte" (Mainz), 1961, sąs. 5—6.

[45] *D. Hunter,* Papermaking.., p. 227—229.

5. TANKIOSIOS IR RETOSIOS LINIJOS

Semiamosios formos dugne esančio sietelio išilginės vielos, kurios prancūziškai vadinamos „veržer" („vergeures"), vokiškai —„ripen", („Rippen"), angliškai —„čein lainz" („chain lines"), lenkiškai —„żeberka", buvo daug tankesnės, negu skersinės vielos. Toliau jas vadinsime tankiosiomis vielelėmis, o popieriuje matomus jų ženklus — tankiosiomis linijomis. Palaikančios skersines išilginės vielos, kurios prancūziškai vadinamos „pontuse" („pontouseux"), vokiškai —„Bindendraht", angliškai —„led lains", („laid — lines"), lenkiškai —„kresy", buvo daug retesnės. Jas vadinsime retosiomis vielelėmis, o jų paliekamus ženklus — retosiomis linijomis.

Atstumas tarp tankiųjų linijų labai keitėsi. Tobulėjant popieriaus gamybos technikai, atstumas tarp tankiųjų linijų mažėja. Popierius su tuo pačiu vandenženkliu laikomas senesniu, jei tankiosios linijos retesnės, labiau nutolusios viena nuo kitos. Tačiau griežtos taisyklės čia negali būti. Atstumas tarp tankiųjų linijų priklauso ir nuo popieriaus masės tirštumo. Kuo masė skystesnė, tuo vielelės turi būti tankesnės, nes kitaip su vandeniu persisunktų ir popieriaus masė. Ankstyvesnėse popieriaus dirbtuvėse dėl gamybos netobulumo popieriaus masė negalėdavo būti gerai sugrūdama, ji būdavo gana tiršta, ir, semiant tokią masę, sietelis formos dugne galėdavo būti retesnis. Gamybai tobulėjant, popieriaus masę išdirbdavo vis geriau, ji pasidarė skystesnė ir galėjo būti pasemiama tik su tankesnį sietelį turinčia forma. Tačiau ne visose popieriaus dirbtuvėse gamyba tobulėjo vienu laiku, ne visos dirbtuvės tuo pačiu laiku gamino vienodą popieriaus masę, todėl ne visi to paties laiko semiamųjų formų sieteliai būdavo vienodo tankumo. Vandenženklio 146 tankiosios linijos yra labai arti viena kitos, nors šis popierius buvo pagamintas apie 1590 m., vadinasi, šį popierių pagaminusi dirbtuvė turėjo geresnes grūstuves ir padarydavo skystesnę masę. Popierius su vandenženkliu 3360 pagamintas 1828 m., bet jo linijos žymiai retesnės, taigi, šį popierių pagaminusios dirbtuvės įrengimai buvo blogesni ir joje nesugebėjo pagaminti skystesnės masės.

Masės tirštumas, o kartu ir sietelio vielelių tankumas priklausė ir nuo panaudotos žaliavos kokybės.

Mūsų atlase vandenženkliai pateikiami su retosiomis linijomis. Dėl techninių kliūčių tankiųjų linijų negalima perteikti. Kai kuriuose lapuose, dažniausiai jų pakraščiuose, be retųjų ir tankiųjų linijų, žiūrint prieš šviesą, matomos nedidelės pusiau permatomos apvalios dėmės, kartais vienoje vietoje kelios. Jos yra atsiradusios, ant šviežiai pasemto popieriaus lapo nuo meistro rankų užtiškus vandens lašams.

Kai darbininkui, verčiant ant gelumbės šviežią lapą, semiamoji forma rankose paslysdavo, tai popieriaus lapuose retosios arba tankiosios linijos išeidavo lyg išsiliejusios, lyg virpančios[46].

6. VANDENŽENKLIAI

Kiekviena popieriaus dirbtuvė pagamintame popieriuje dėdavo savo ženklą. Tai buvo daroma šitaip. Semiamosios formos dugne, sietelyje, padaromas filigranas, t. y. iš vielos išpinama kokia nors figūra, herbas, vardas ar šiaip kokia emblema. Iš tos popieriaus masės, kuri patekdavo tarp vielelių, išeidavo storesnis popierius, o kuri patekdavo ant vielelių — plonesnis. Žiūrint į popieriaus lapą prieš šviesą, galima matyti šviesesnes linijas nuo sietelio tankiųjų ir retųjų vielelių ir šviesesnį ženklą nuo sietelyje išpintos figūros. Tas popieriuje matomas šviesesnis ženklas ir vadinamas vandenženkliu.

Filigranus gamino įvairiai. Dažniausiai, semiamąją formą gaminęs amatininkas pats išpindavo filigraną formos dugne. Formai susidėvėjus ir pagaminus naują, būdavo arba pritvirtinamas tas pats filigranas prie formos dugno, arba pinamas naujas filigranas, kuris visuomet skirdavosi nuo senojo. Kai kada filigranas būdavo išpinamas atskirai, ir tik paskui formą pagaminęs meistras vielelėmis pritvirtindavo jį prie formos dugno. Žiūrint į tokio filigrano vandenženklį, matomos pritvirtinančių vielelių paliktos žymės. Kartais popieriaus dirbtuvės filigranus užsakydavo pas auksakalius. Šie juos gamindavo iš storesnių sidabrinių vielelių kaip atskirą dirbinį, kurį prilydydavo prie semiamosios formos dugno — sietelio. Tokie filigranai būdavo žymiai patvaresni ir laikydavo kai kada net dešimtmečius, kaip rodo Kauno, Vilniaus, Biržų bei Dubingių popieriaus dirbtuvėse naudotų filigranų vandenženkliai (vž. 146, 147, 191—195, 1866, 1867). Auksakaliai filigranus gamino kruopščiau, dažnai tai būdavo filigraninio pynimo meno kūriniai.

Popieriaus ženklas ne visomis kalbomis vienodai vadinamas. Dauguma kalbų jis vadinamas vandenženkliu (water mark, Wasserzeichen, wodny znak), bet prancūzai, italai ir kiti jį vadina filigranu.

1961 m. tarptautiniame popieriaus istorikų (IPH) suvažiavime, svarstant terminologijos klausimus, kai kurie dalyviai iškėlė klausimą dėl termino „vandenženklis" vartojimo[47]. Kai kurie suvažiavimo dalyviai aiškino, kad žodis „ženklas" priimtinas, nes popieriuje tikrai matomas ženklas, bet, kadangi ženklas pasidaręs ne vandeniui veikiant, o nuo vielos, iš kurios semiamosios formos dugne išpintas filigranas, tai tą ženklą, esą, tiksliau būtų vadinti „vielos ženklu" (wiremark, Drahtzeichen).

Lietuvoje filigranu įprasta vadinti semiamosios formos dugne išpintą figūrą, o ženklą, kurį filigranas palieka popieriuje,— vandenženkliu.

Vandenženklis buvo popieriaus markė, dirbtuvės ženklas, kuris atskirų dirbtuvių popierių skyrė ir

[46] *D. Hunter*, Papermaking.., p. 225.

[47] Reflexion sur le congres I. P. H. 1961, „Papier Geschichte", 1961, sąs. 5—6.

apsaugojo jį nuo padirbimo. Svetimų vandenženklių savinimasis buvo įprastinis reiškinys, todėl popieriaus dirbtuvės buvo priverstos prašyti valdžios užtarimo[48]. Draudimas mažai tepadėdavo, naujai įsisteigusios popieriaus dirbtuvės ir toliau dažnai dėdavo kitų, jau pagarsėjusių popieriaus dirbtuvių vandenženklius. Pirmosios Vilniaus popieriaus dirbtuvės iš pradžių, kaip ir dauguma naujų popieriaus dirbtuvių, taip pat naudojo vartotojams žinomus iš Vakarų Europos importuoto popieriaus vandenženklius. Todėl pirmosiose Vilniaus popieriaus dirbtuvėse vartotus vandenženklius sunku atskirti nuo kitose popieriaus dirbtuvėse vartotų vandenženklių.

Kiekviena popieriaus dirbtuvė vartojo ne vieną vandenženklį, bet kelis. N. Lichačiovas tvirtina, kad kiekvienas popieriaus meistras dėjo skirtingus vandenženklius, ir, jo nuomone, popieriaus dirbtuvė vartojo tik tiek vandenženklių, kiek joje buvo meistrų. Tačiau, patyrinėjus Smurgainių dirbtuvės popierių, paaiškėja, kad joje dirbo vienas meistras, bet vartojo ketveriopus vandenženklius. Panašiai buvo ir kitose Lietuvos popieriaus dirbtuvėse.

Popieriaus tyrinėtojas E. J. Labaras visus vandenženklius skirsto į tris grupes: pirma grupė — vandenženkliai popieriuje, pagamintame iki 1450 metų, antra grupė — vandenženkliai popieriuje, pagamintame 1450—1600 metų laikotarpyje ir trečia grupė — vandenženkliai popieriuje, pagamintame 1600—1750 ir vėlesnių metų laikotarpyje[49].

Įžymusis prancūzų popieriaus tyrinėtojas Brikė domėjosi tik iki 1600 m. pagaminto popieriaus vandenženkliais.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje vartoto popieriaus vandenženklius reikėtų skirstyti į šias keturias grupes pagal popieriaus pagaminimo laiką: pirma — iki XVI a. pradžios, antra — nuo XVI a. pradžios iki XVII a. vidurio, t. y. iki Lietuvos ūkio sistemos suirimo karų metais, trečia — nuo XVII a. vidurio iki XVIII a. pabaigos, t. y. Žečpospolitos, kaip valstybės, likvidavimo, ir ketvirta — nuo XIX a. pradžios. Paskutinysis laikotarpis šiame darbe netyrinėjamas, tai turi būti padaryta atskirame darbe.

Vandenženkliai, kuriuos Brikė pavadino popieriaus gimimo pažymėjimu, atsirado XIII a. pabaigoje Vakarų Europoje. Rytų kraštų gamybos popierius vandenženklių neturi.

Pirmieji vandenženkliai vaizdavo įvairius kryžius, lelijas, atskiras raides. XIV a. vandenženkliuose užtinkami meistrų bei dirbtuvių savininkų vardai ir pavardės. Tačiau šis įprotis greitai buvo užmirštas, ir jau XIV a. pabaigoje popieriaus vandenženkliuose vaizduojami įvairių miestų, rajonų bei atskirų asmenų herbai, kurie turėjo parodyti, kieno arba kur tas popierius buvo pagamintas. Kai kada vandenženklis turėdavo parodyti popieriaus rūšį bei jo formatą.

Paleografas, tiriąs vandenženklį, davusį popieriaus rūšiai ar formatui vardą, turi būti labai atsargus, nes chronologinis ir topografinis popieriaus apibrėžimas gali sukelti nesusipratimų. Pavyzdžiui, ranką vaizduojantis vandenženklis davė pavadinimą popieriaus formatui: ranka („main"), dviguba ranka („double main"), mažoji ranka („petit main") ir pan. Šis vandenženklis XVI a. taip plačiai buvo vartojamas už Prancūzijos ribų, kad vien pagal jį negalima spręsti, jog popierius su šiuo vandenženkliu pirmiausia pradėtas gaminti Prancūzijoje. Lelijos atvaizdas („fleur de lis") vandenženklyje nebūtinai rodo, kad šis popierius pagamintas Prancūzijoje. Lelija prancūzų popieriuje sutinkama jau XIV a., ilgainiui ji taip paplito, kad pasidarė įvairių kraštų popieriaus formato ženklu. Panašiai paplito ir karūną vaizduojantis vandenženklis. Pradėtas vartoti Italijoje, šis vandenženklis greitai buvo pasisavintas kitų kraštų, ir XV—XVIII a. jį vartojo įvairiose popieriaus dirbtuvėse.

Yra visa eilė vandenženklių, kurie ilgesnį laiką apibūdindavo popieriaus formatą bei rūšį, pavyzdžiui, su varpu („la cloche"), su ąsočiu („le pot"), su kiautu („la coquille"), su vynuogėmis („le raisin") ir t. t. Ragą vaizduojantis vandenženklis XIV—XVI a. buvo vartojamas tik Italijoje, vėliau perėjo į Prancūziją, Vokietiją ir Olandiją, kur tebevartojamas iki šių dienų. Pirmiausia panaudotas prancūzų popieriaus dirbtuvėse vandenženklis, vaizduojantis žvaigždę („l'etoile"), davė popieriaus formatui pavadinimą ir greitai pateko į Olandiją.

Kai kada vandenženklis nusakydavo popieriaus rūšį. Pirkėjas, norėdamas pasirinkti tam tikrą popieriaus rūšį, pasakydavo vandenženklio pavadinimą. Antai Kauno pirkliai XVI a. popierių skirstė į rūšis pagal vandenženklius. Geriausia rūšis buvo Kauno popieriaus dirbtuvės popierius su vandenženkliais, vaizduojančiais didįjį ar mažąjį Radvilų arą, vytį arba žuvį. Pirkliai sąskaitose rašė: Kauno popierius su didžiuoju aru, su mažuoju aru, su vyčiu, su karosu[50]. Viurtenbergo popieriaus dirbtuvė XV a. vartojo tris vandenženklius. Geriausias popierius buvo su vandenženkliu, vaizduojančiu bokštą, vidutinis — su vandenženkliu, vaizduojančiu jaučio galvą su kryžiumi, ir paprastas — su vandenženkliu, vaizduojančiu medžiotojo ragelį. XVI a. pabaigoje Smurgainių popieriaus dirbtuvė geresniam popieriui vartojo vandenženklį su didžiuoju herbu Despotas, prastesniam — vandenženklį su to paties herbo mažąja atmaina. Pauliaus Sapiegos popieriaus dirbtuvė Alšėnuose irgi vartojo skirtingus vandenženklius popieriaus rūšims žymėti.

Kai kada pasitaiko popierius, kuriame nėra vandenženklių. Pavyzdžiui, Žemaičių žemės teismo kny-

[48] *H. Bockwitz*, Beiträge zur Kulturgeschichte des Buches, Leipzig, 1956, p. 56.

[49] *E. J. Labarre*, Dictionary and Encyclopedia of Paper and Papermaking, Amsterdam, 1952.

[50] VUB, KM 19, l. 261.

gose labai daug dokumentų, surašytų 1607, 1619 ir 1633 m. popieriuje be jokių vandenženklių[51]. Pasitaiko tokiame popieriuje išspausdintų knygų. Kodė kai kurios dirbtuvės gamino popierių be vandenženklių,— ne visai aišku. Priežastys turėjo būti įvairios. Grubaus darbo vandenženkliai ankstyvame popieriuje neleisdavo gražiai ir aiškiai išspausdint knygų. Užtat, pavyzdžiui, Olandijos popierininkai spausdinamąjį popierių semdavo specialiomis formomis, kuriose filigranas būdavo išpintas pačiame sietelio krašte. Toks vandenženklis negadino knygos teksto, nes jis buvo lapo paraštėje[52]. Kai kada ir rašomasis popierius būdavo gaminamas be vandenženklių. Pavyzdžiui, VUB saugomose Balbieriškio dvaro buhalterinėse knygose[53], kurių popierius yra visiškai vienodas, apie $^3/_4$ visų lapų yra be vandenženklių.

Kartais tinkamai nesukračius formos, po presu padėtas popieriaus lapas susiliedavo; dėl to tokiame popieriuje vandenženklių (žinoma, ir retųjų bei tankiųjų linijų) nematyti arba jos matomos tik iš dalies.

Kai kurie vandenženkliai buvo vartojami popieriaus pagaminimo laikui nurodyti. Čia paleografas turi būti itin atsargus, nes popieriaus dirbtuvė žymėdavo ne tik popieriaus pagaminimo datą, bet ir kitus įvykius — naujo meistro darbo pradžią, popieriaus rūšies pakeitimą ir pan. Vandenženklio su pažymėtais jame metais dirbtuvė nekeisdavo daug metų. Antai vandenženkliai, kuriuose greta inicialų nurodyti 1545 ir 1547 metai, ilgą laiką aptinkami prancūzų popieriuje. XVI a. pabaigoje kai kurios popieriaus dirbtuvės vandenženkliuose pradėjo keisti metus kasmet. Pavyzdžiui, nuo 1578 iki 1600 metų kasmet vandenženkliuose datas keisdavo Olmiuco miesto (Moravijoje) popieriaus dirbtuvės.

Vandenženklių siužetai labai įvairūs. Juose vaizduojami visokie gyvuliai, augalai, žmonės, žuvys, drakonai, kryžiai, pilys ir kartais visai neaiškūs dalykai.

Jeigu iki XVIII a. vandenženklių vartojimo tikslas, kaip minėta, buvo parodyti, kur, kada ir kas popierių pagamino, arba nurodyti popieriaus rūšį bei formatą, tai XVIII a. viduryje pasitaiko vandenženklių, vartojamų estetiniais sumetimais. Tai būdavo popieriaus lapo kampuose įkomponuotos įvairios gėlės, girliandos ar šiaip papuošimai (vž. 3048, 3557). Kur tokie vandenženkliai pirmiausia pavartoti, neaišku. XIX a. pradžioje jau buvo nemaža mėgėjų, kurie užsisakydavo popierių su įvairiais puošniais vandenženkliais, vaizduojančiais gėles, herbus, girliandas, užrašus, monogramas, net portretus bei įvairias scenas.

Paleografai ilgai svarstė, kuo paaiškinti vandenženklių tematikos įvairumą, o kai kada net keistumą. Kai kurie istorikai aiškino, kad vandenženkliai turėję simbolinę reikšmę[54]. Pavyzdžiui, gyvatė, ryjanti savo uodegą,— amžino protingumo simbolis, lelijos žiedas — trejybės emblema, ąsotis su dviem ąsomis, kurios atrodė kaip dviguba S, turėjęs reikšti pirmąsias raides „Spiritus sancti" ir pan.[55]. Tačiau Brikė išaiškino, kad raidės yra popieriaus dirbtuvės meistro arba savininko inicialai, o figūros — jų herbai arba ženklai. 1567 m. Prancūzijoje buvo išleistas įstatymas, pagal kurį kiekvienas popieriaus meistras turėjo pagamintame popieriaus lape dėti savo ženklą ir būtinai pirmąsias savo vardo ir pavardės raides.

Italijos popieriaus dirbtuvės Genujoje ir Ispanijos — Valensijoje pirmą kartą, be pagrindinių vandenženklių, lapo kampe pradėjo dėti antrinius vandenženklius. Šitie antri, greičiausiai, kontroliniai, vandenženkliai iš pradžių buvo labai maži, jie vaizdavo įvairius daiktus ir tik vėliau virto meistrų arba kitų asmenų, susijusių su popieriaus dirbtuve, vardų ir pavardžių inicialais. Kai kada antrieji vandenženkliai rodė popieriaus formatą bei rūšį. Europoje XVII a. pradžioje daug popieriaus dirbtuvių pradėjo vartoti viename lape du vandenženklius tokiu būdu, kad, sulenkus lapą pusiau, kiekvienoje pusėje liktų atskiras vandenženklis. Nuo 1612 m. Alšėnuose buvo gaminamas popierius su dvigubais vandenženkliais, kurių vienas vaizdavo apskritime herbą Lapę su užrašu „Paulus Sapia", kitas — žuvį taip pat su užrašu „Paulus Sapia" (vž. 1879).

Antriniuose vandenženkliuose dažnai figūruoja popieriaus meistrų inicialai, dirbtuvės buveinės pavadinimas, įvairūs skaičiai popieriaus rūšiai bei formatui pažymėti. XVIII a. pabaigoje daug kur buvo išleisti valdžios nuostatai, įpareigojantieji dirbtuvių savininkus dėti popieriuje skaičių, kurie turėjo rodyti popieriaus formatą, vandenženklius.

Kai kada būdavo dedamas trečias vandenženklis, vaizduojantis monogramą arba raidę. Pavyzdžiui, vandenženklyje 2809 matoma monograma yra olandų popierininko Adriano Rogės supintos vardo ir pavardės pirmosios raidės A ir R. Trečiasis vandenženklis, paprastai, būdavo mažas, jis būdavo dedamas lapo viduryje, per sulenkimą[56]. Knygose ir susiūtuose dokumentuose toks vandenženklis sunkiai įžiūrimas.

Kai kurie popierininkystės istorikai teigia, kad visi vandenženkliai, išskyrus pačius ankstyvuosius, be pirminių, turi antrinius vandenženklius, kuriuose matomos dirbtuvių savininkų pavardės bei vardai, kai kada pilni, kai kada tik jų inicialai. Jie taip pat teigia, kad iš šių antrinių, raidinių vandenženklių galima nustatyti popieriaus pagaminimo vietą ir laiką[57].

Iš mūsų atlase pateiktų vandenženklių matyti, kad ne visi vandenženkliai turi antrinius vanden-

[51] VUB, ŽŽB 46, ŽŽB 62, ŽŽB 75.

[52] *H. Voorn*, De papiermolens..., p. 545.

[53] VUB, A 16—10.

[54] *H. Bayley*, The Lost Language of Symbolism, London, 1912.

[55] *A. Nicolai*, Le Symbolism Chretien dans les Filigranes du Papier, Grenoble, 1936.

[56] *H. Voorn*, De papiermolens.., p. 534.

[57] *С. А. Клепиков*, Филиграни.., стр. 5.

ženklius. Iki XVIII a. pagamintame papieriuje antriniai vandenženkliai sutinkami retai. XVIII a. jų pasitaiko daugiau, bet toli gražu ne visas tuo laiku pagamintas popierius buvo ženklinamas pirminiais ir antriniais vandenženkliais. XVIII ir XIX a. popierius dažnai esti be antrinių vandenženklių. Kai kurie visoje Europoje nuo XVII a. pabaigos iki XVIII a. vidurio plačiai vartoti vandenženkliai su madona visiškai neturi antrinių vandenženklių (vž. 2331—2345). Kai kada pirminiai ženklai, kurie, paprastai, buvo vartojami greta antrinių, užtinkami vieni. Pavyzdžiui, vandenženkliai 3809 (1713 m.) ir 3811 (1718—1721 m.) su vovere visai panašūs, bet pirmasis neturi antrinio vandenženklio, o antrojo antriniame vandenženklyje yra Vadango (Prūsija) popierininko I. A. Hempelio inicialai IAH. Vandenženkliai 3637 (1714 m.) ir 3636 (1742 m.) visai panašūs ir skiriasi tik tuo, kad pirmasis neturi antrinio vandenženklio, o antrojo antrinis vandenženklis —„IV". Išimtį sudaro Rusijos ir Prūsijos dirbtuvėse XVIII a. vartoti vandenženkliai, kuriuose visuomet matomi antriniai vandenženkliai su dirbtuvės savininko inicialais bei metais, kaip reikalavo valdžios potvarkiai.

Visi vandenženkliai ilgainiui evoliucionavo, bet ne tolygiai. Kai kurie istorikai[58] tvirtina, kad visi vandenženkliai evoliucionuodami darosi komplikuotesni. Tačiau tai ne visai teisinga, nes, pavyzdžiui, Kauno ir Alšėnų vėlesnio popieriaus vandenženkliai pasidarė paprastesni, mažiau komplikuoti, palyginus su ankstesnio popieriaus vandenženkliais. Todėl iš vandenženklių evoliucijos negalima griežtai spręsti apie popieriaus pagaminimo datą.

Vandenženkliuose daugiausia vaizduojami popieriaus dirbtuvių savininkų arba tų miestų, provincijų bei valstybių, kuriose popieriaus dirbtuvės veikė, herbai. Herbai dažniausiai vaizduojami skyduose.

Lietuvos popieriaus dirbtuvės dažniausiai vartojo dirbtuvės savininko herbą, didįjį arba mažąjį, kartais skyde, kartais kartuše, apskritime arba visai vieną. Lietuvos popieriaus vandenženklių herbuose arba greta jų dažnai būna popieriaus dirbtuvės savininko vardas, pavardė bei titulas, išreikšti arba pilnais žodžiais, arba tų žodžių pirmosiomis raidėmis.

Herbas feodalinės formacijos sąlygomis iš esmės yra tam tikro asmens simbolis ir privačios nuosavybės ženklas[59]. Rastas ant daikto, kuriame nėra jokių įrašų, herbas atskleidžia to daikto savininko asmenį, jo šeimą ir giminę. Tokiais atvejais istorinis paminklas herbo dėka įgauna istorinio šaltinio reikšmę. Herbas gali padėti nustatyti kai kuriuos svarbius duomenis apie herbą vartojusio asmens tautybę, socialinę padėtį, daikto pagaminimo vietą bei laiką. Heraldika dažnai padeda patikslinti įvairius klausimus, susijusius su žemės savininkų pasikeitimu, ūkio ekonomika. Neturėdamas pakankamai žinių iš heraldikos, istorikas gali padaryti ir klaidingų išvadų. Antai A. Anuškinas, rašydamas apie Vilniaus spaustuves, Lukošių Mamoničių vadina Vilniaus miestiečiu, pirkliu, šv. dvasios brolijos nariu, kovojusiu prieš feodalus šios brolijos narių labui[60]. 63-me puslapyje autorius pateikia herbo Lapė iliustraciją su inicialais LM, paaiškindamas, kad tai L. Mamoničiaus herbas, pats Mamoničius vadinamas „Jo Mylista Ponu Lukošiumi Mamoničiumi Dzisnos seniūnu, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždininku". Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje miestiečiai negalėjo turėti nei herbų, nei herbinių antspaudų. Tai matyti ir iš autoriaus cituojamo Vilniaus žemės teismo 1591 metų nutarimo, paskelbto AVK XX tome, 65 puslapyje. Taigi, apibūdindamas Lukošių Mamoničių, autorius turėtų jį pavaizduoti tokį, koks jis iš tikrųjų buvo, būtent, Lietuvos bajoras, herbo Lapė savininkas, stambus žemvaldys, turėjęs dvarų įvairiose Lietuvos vietose, daugelio pramonės įmonių bei namų Vilniuje, Kaune ir kituose miestuose savininkas, kuriam kova prieš feodalus reikštų kovą prieš save patį.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pagaminto popieriaus vandenženkliuose pavaizduoti herbai mūsų literatūroje netyrinėti ir daugeliui nežinomi, todėl žemiau pateikiame apie juos šiek tiek žinių.

Vakarų Europos aukštieji visuomenės sluoksniai savo herbus vaizduodavo antspauduose, skyduose, vėliavose ir kitur. Tie, kurie vartojo vienodą herbą, buvo laikomi giminėmis, tai buvo luominė giminystė. Kuri nors šeima, norėdama kitą šeimą ypatingai pagerbti, parodyti savo dėkingumą, galėdavo suteikti jai savo herbą, tuo simboliškai priimdama į savo šeimą. Toks priėmimas buvo vadinamas adoptacija.

Priimdama iš čekų krikštą, lenkų diduomenė pasisavino ir čekų aukštųjų luomų tradicijas, kurias šie savo ruožtu buvo pasisavinę iš vokiečių. Lenkiški žodžiai „herb", „šlachta", „klejnot", „ryczeż" yra vokiečių kalbos skoliniai, kuriais lenkai reiškė naujas sąvokas. XI—XIII a. Lenkijoje galutinai nusistovėjo luomai, o kartu iš vokiečių, čekų ir vengrų pasisavintos luominės tradicijos.

Siekiant Lietuvos ir Lenkijos bajorus suartinti, Horodlėje buvo nutarta Lietuvos bajorams suteikti lenkų bajorų herbus. Horodlėje Lenkijos bajorai adoptavo 47 Lietuvos bajorų šeimas ir suteikė joms savo herbus. Dešimtys bajorų šeimų Lietuvoje ir Lenkijoje pradėjo vartoti tuos pačius herbus, todėl heraldikos tyrinėtojams sunku orientuotis tokioje painiavoje.

Lietuvos bajorų herbus galima suskirstyti į tris pagrindines grupes: 1) senieji Lietuvos bajorų herbai, vartoti prieš Horodlės aktą, 2) herbai, gauti iš Lenkijos bajorų šeimų Horodlėje ir 3) herbai asmenų, kurie vėliau į Lietuvą atvyko iš kitų kraštų, čia

[58] Brikė, Lichačiovas.

[59] *В. Лукомский*, Герб как исторический источник, Краткие сообщения ИИМК, вып. 17, Москва, 1947.

[60] *А. Анушкин*, Во славном месте Виленском, Москва, 1962, стр. 56.

apsigyveno, priėmė Lietuvos pilietybę ir jiems buvo paliktas jų herbas.

38—40 psl. pateikiami lietuvių arba lietuvių ir lenkų bajorų šeimų bendrai vartoti herbai, kurie sutinkami vandenženkliuose. Herbų iliustracijos ne natūralaus dydžio, bet sumažintos. Kai kurių lenkų kilmės herbų pavadinimai Lietuvoje pasikeitė ir skiriasi nuo lenkiškų pavadinimų. Kai kurie lietuvių herbai lenkų savaip vadinami, pavyzdžiui: Vytis — Pogoń, Gedimino stulpai — Kolumny, Kaniava — Jastženbiec, Dvilypė lelija — Gozdawa, Sapiegų lapė — Lis ir pan. Aiškumo dėlei greta lietuviškų pavadinimų duodami ir lenkiški.

Pirmosios popieriaus dirbtuvės iš pradžių vandenženklius dėjo įvairiose lapo vietose ir tik vėliau įprato juos dėti pusės lapo (sulenkto lapo vienos pusės) centre. Vienos jų vandenženklius dėjo retųjų linijų kryptimi, kitos — tankiųjų linijų kryptimi. 1562 m. Ženevoje buvo išleistas potvarkis, pagal kurį vandenženkliai turėjo būti dedami atversto lapo centre, pačiame sulenkime. Italijoje XVI a. vandenženklius dėjo įvairiai: Genujoje — apatiniame lapo kampe, Venecijoje — pusės lapo viduryje.

Lietuvos popieriaus dirbtuvės neturėjo pastovios vietos lapo plokštumoje vandenženkliams dėti. Dažniausiai vandenženklis būdavo dedamas vienoje lapo pusėje, kai kada — abiejose. Kauno popieriaus dirbtuvės savo vandenženklį su mažuoju vyčiu kai kada dėjo pusės lapo viduryje, kai kada — jo krašte arba kampe. Alšėnų popieriaus dirbtuvė vienoje lapo pusėje dėjo Sapiegų herbą Lapę, kitoje — Žuvį, bet ne visada toje pačioje vietoje. Smurgainių popieriaus dirbtuvė mažąjį herbą Despotą dažniausiai dėjo pusės lapo kampe, bet pasitaiko ir centre.

Ištyrus kai kuriuos Kauno ir Alšėnų dirbtuvių popieriaus lapus su vandenženkliais pusės lapo viduryje ir pakraščiuose, nepastebėta, kad popieriaus formatas ir rūšis įvairuotų priklausomai nuo vandenženklio vietos lapo plokštumoje. Taip pat pagal šiuos požymius nepavyko nustatyti popieriaus pagaminimo datavimo dėsningumo.

Kai kurie popierininkystės istorikai neteisingai aiškina vandenženklių kilmę. Antai Brikė pateikia savo atlase kai kuriuos Lenkijos popieriaus dirbtuvės vandenženklius, nukopijavęs juos iš Lichačiovo atlaso (vž. 513—516). Lichačiovo atlase visi vandenženkliai, kuriuose herbai, autoriaus supratimu, yra lenkų (tarp jų Kauno popieriaus dirbtuvės vandenženkliai su vyčiu, Vilniaus popieriaus dirbtuvės vandenženkliai su L. Sapiegos herbu bei titulu ir kitų Lietuvos popieriaus dirbtuvių vandenženkliai), vadinami lenkų kilmės vandenženkliais. Šiais autoriais dažnai seka ir kiti istorikai. Antai archyvarai J. Kamaninas ir O. Vitvicka[61], pateikę 1336 vandenženklių atvaizdus, rašo: „Turint galvoje, kad dauguma šio leidinio vandenženklių vaizduoja lenkų bajorų šeimų herbines emblemas, reikia padaryti išvadą, kad aktų knygoms rašyti buvo vartojamas beveik išimtinai XVI a. viduryje įsikūrusiose Lenkijos popieriaus dirbtuvėse pagamintas popierius"[62]. Tačiau, patikrinus autorių pateiktus vandenženklius, pasirodė, kad apie 60% iš jų buvo vartoti vokiečių krašte veikusiose popieriaus dirbtuvėse, apie 8% — Ukrainos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje veikusiose popieriaus dirbtuvėse, apie 12% — Lenkijos popieriaus dirbtuvėse, o kiti 20% vandenženklių neaiškios kilmės.

Labai atsargiai vertintini kai kurių buržuazinės Lenkijos popierininkystės istorikų nekritiški darbai, kuriuose Lenkijos popieriaus dirbtuvėms nepagrįstai priskiriami vandenženkliai su ženklais, figūromis bei heraldinėmis emblemomis, panašiomis į Lenkijoje vartotus herbus. Pavyzdžiui, F. Pekosinskis tvirtina, kad visas jo matytas popierius su vandenženkliais, panašiais į lenkų herbus, yra pagamintas Lenkijoje veikusiose popieriaus dirbtuvėse[63]. Panašiai apie vandenženklių kilmę samprotauja ir K. Badeckis[64]. Nė vienas iš šių autorių net nė vienu žodžiu neužsimena, kad šiuos vandenženklius vartojo Lietuvos, Baltarusijos, Ukrainos, Rusijos bei Latvijos teritorijose veikusios popieriaus dirbtuvės, buvusios žemėse tų savininkų, kurie legitimavosi herbais, panašiais į lenkų. Taip pat E. Čapskis savo tirtą popierių beatodairiškai laiko Lenkijoje pagamintą vien dėl to, kad vandenženkliuose mato viengalvį arą[65].

Kaip aprašomi vandenženklių tyrimo rezultatai? Paprastai vėlyvesnių laikų vandenženklių aprašymas daromas šitaip: į popieriaus lapą žiūrima prieš šviesą taip, kad žodžiai bei raidės būtų perskaitomi; į kairę bus kairioji lapo pusė, į dešinę — dešinioji lapo pusė (žr. 18 pav.).

Bet pasitaiko, kad, žiūrint į lapą, dešinėje pusėje žodžiai perskaitomi, o kairėje — raidės išvirkščios, arba priešingai (žr. 19 pav.). Tokiais atvejais pagrindu paprastai laikoma ta vandenženklio dalis, kurioje pavaizduota esminė emblema (herbas, figūra ar pan.); ją įprasta vadinti pirminiu vandenženkliu.

Kebliausia yra su vandenženkliais, neturinčiais antrinių vandenženklių, o ypač su tais, kuriuose nėra jokių raidžių, iš kurių būtų galima nustatyti pavaizduotos figūros kryptį. Pavyzdžiui, žiūrint iš vienos lapo pusės, aro galva matoma nukreipta į kairę, žiūrint iš kitos lapo pusės — į dešinę. Tokiais atvejais vienintelė priemonė vandenženklio figūros padėčiai nustatyti yra lapo paviršiuje matomos filigrano žymės. Išmetus iš semiamosios formos lapą, toje lapo

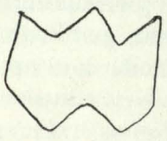
[61] *И. Каманін і О. Вивіцька,* Водяні знаки на папері українських документів в XVI і XVII в. в. Київ, 1923.

[62] Ten pat, p. 3.

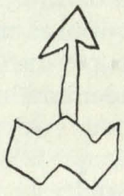
[63] *Fr. Piekosiński,* Średniowieczne znaki wodne, Kraków, 1893.

[64] *K. Badecki,* Znaki wodne w księgach archiwum miasta Lwowa 1382—1600, Lwów, 1928.

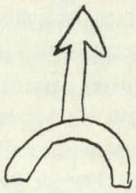
[65] *M. Dolija,* Dokumenty polskie w archiwum rodziny d'Este w Modenie, „Przegląd Papierniczy", 1960, Nr. 10, p. XL.

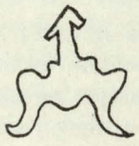
Habdankas
(Abdaniec)*

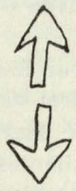
Chaleckių
(Chalecki)

Povala
(Ogonczyk)

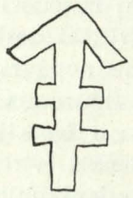
Chreptavičių
(Odrowąż)

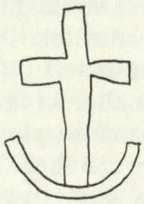
Valavičių
(Bogorya)

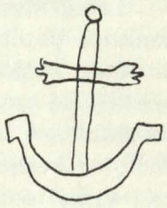
Ragoza

Lapė
(Lis, Mzura)

Ratuld

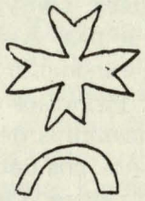
Novina

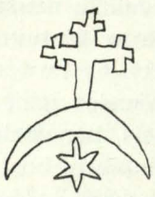
Šeliga

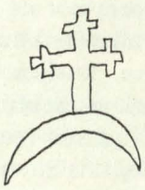
Tarnava

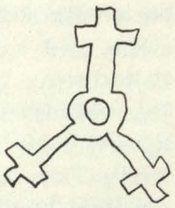
Zenavičių
(Deszpot)

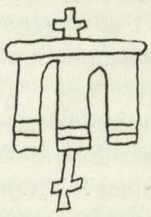
Kaributas

Kaributas II

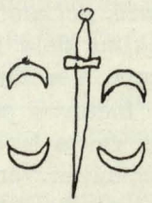
Brodičius (Brodic)

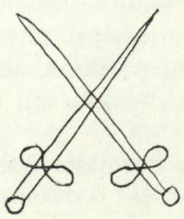
Radvan

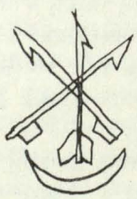
Ostoja

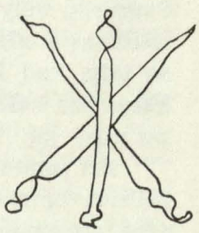
Druckių (Druck)

Kardai (Pielesz)

Puslovskių

Jelita

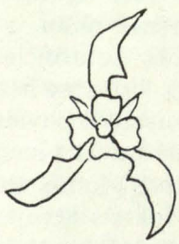
Kilpa (Strzemię)

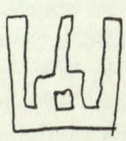
Kirvis (Topor)

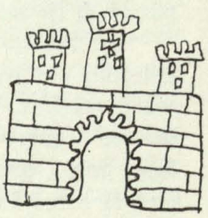
Trys dalgiai (Kroje)

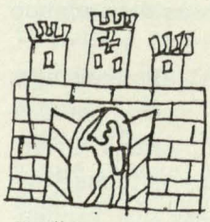
Trys dalgiai su rože
(Rola)

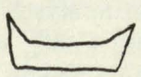
Gedimino stulpai
(Kolumny)

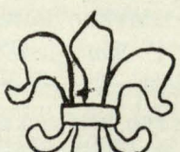
Bokštai (Grzymała I)

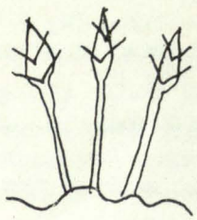
Bokštai su riteriu
(Grzymała II)

Laivas (Łodzia)

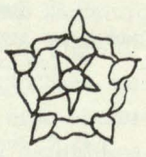
Dvilypė lelija
(Gozdawa)

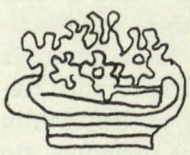
Irys vurpos (Kłosy)

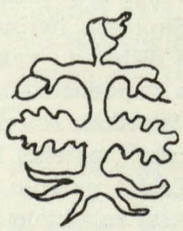
Gieralt

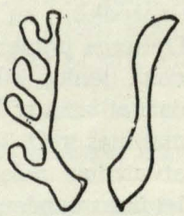
Rožė (Poraj)

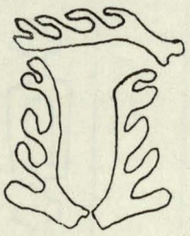
Butlerių (Butler)

Ąžuolas (Dąb)

Ragai (Rogala)

Šlichtingų

Žirgas (Starykoń)

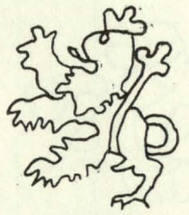
Vytis (Pogoń)

Giedraičių

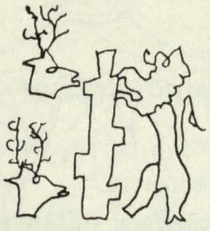
Krupskių liūtas (Krupski)

Liūtas su karūna (Lew)

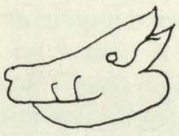
Levartas

Krišpinų

Achingerų

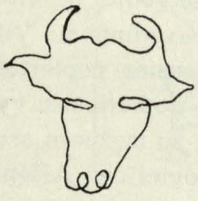
Denhofų

Avinėlis (Junosza)

Jautis (Bawol)

Siesickių

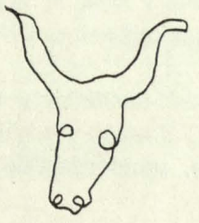
Jaučio galva (Na Kaskach)

Bialozorų (Pomian)

Vieniava

Polkozic

Rava

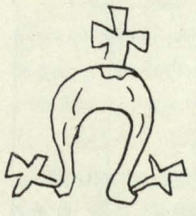
Kaniava (Jastrzębiec)

Pobog

Lubičius (Lubicz)

Dubrava (Dąbrowa)

Juodvarnis (Slepowron)

Palubinskių

Radvilų aras

Gulbė (Łabędz)

Gervė (Taczała)

Pelikanas

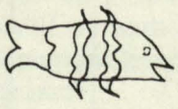
Vienaragis (Boncza)

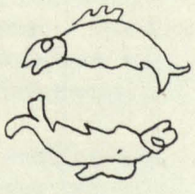
Grifas

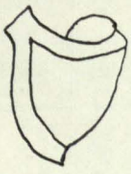
Putkamerių

Žuvis (Glaubicz)

Dvi žuvys (Wadwicz)

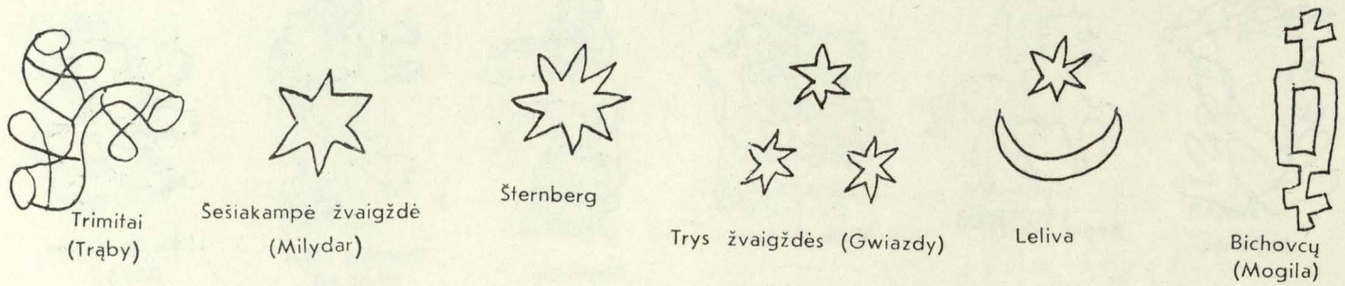
Janina

Galaunė (Holownia)

Nalenč

17 pav.

pusėje, kuri lietė filigraną, pasilikdavo daugiau ar mažiau žymus įdubimas. Iš to įdubimo ir galima nustatyti, kokioje padėtyje filigraną pynęs asmuo norėjo pavaizduoti figūrą. Į tai neatsižvelgus, galima suklysti. Antai A. Vasiliauskas, rašydamas apie Kauno popieriaus dirbtuvėje vartotus vandenženklius su vyčiu, teigia, kad „visi vyčiai nukreipti į dešinę pusę (heraldiškai)..." Tas Vasiliausko teigimas yra neteisingas, nes, žiūrint į lapą iš gerosios pusės, vienuose lapuose vyčiai nukreipti į dešinę pusę, kituose — į kairę pusę.

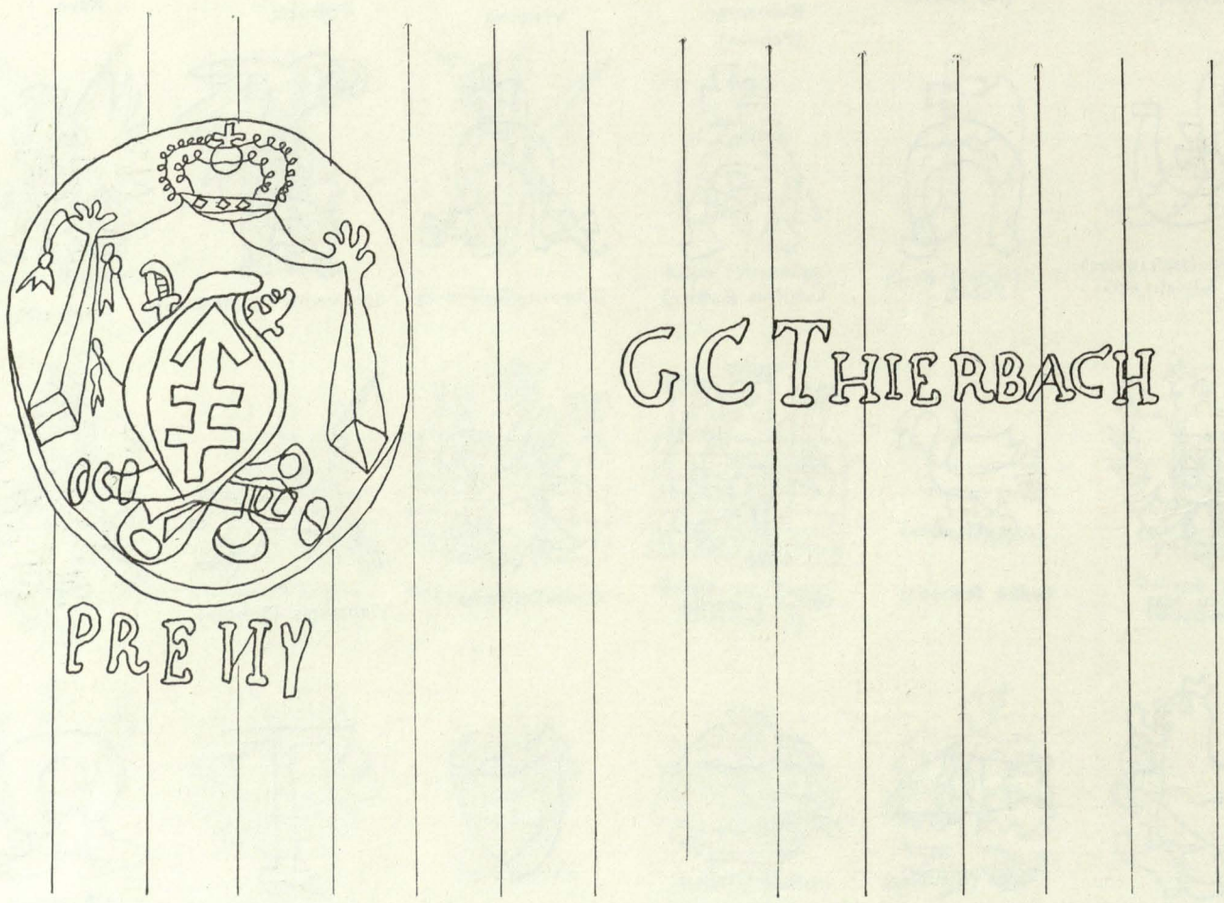
Pinant filigranus, nesilaikyta tikslumo, ir todėl vandenženklyje 193 Jonušo Radvilos aras galvą atsukęs į kairę pusę, vandenženklyje 195 — į dešinę pusę.

7. POPIERIAUS RŪŠYS IR KAINOS

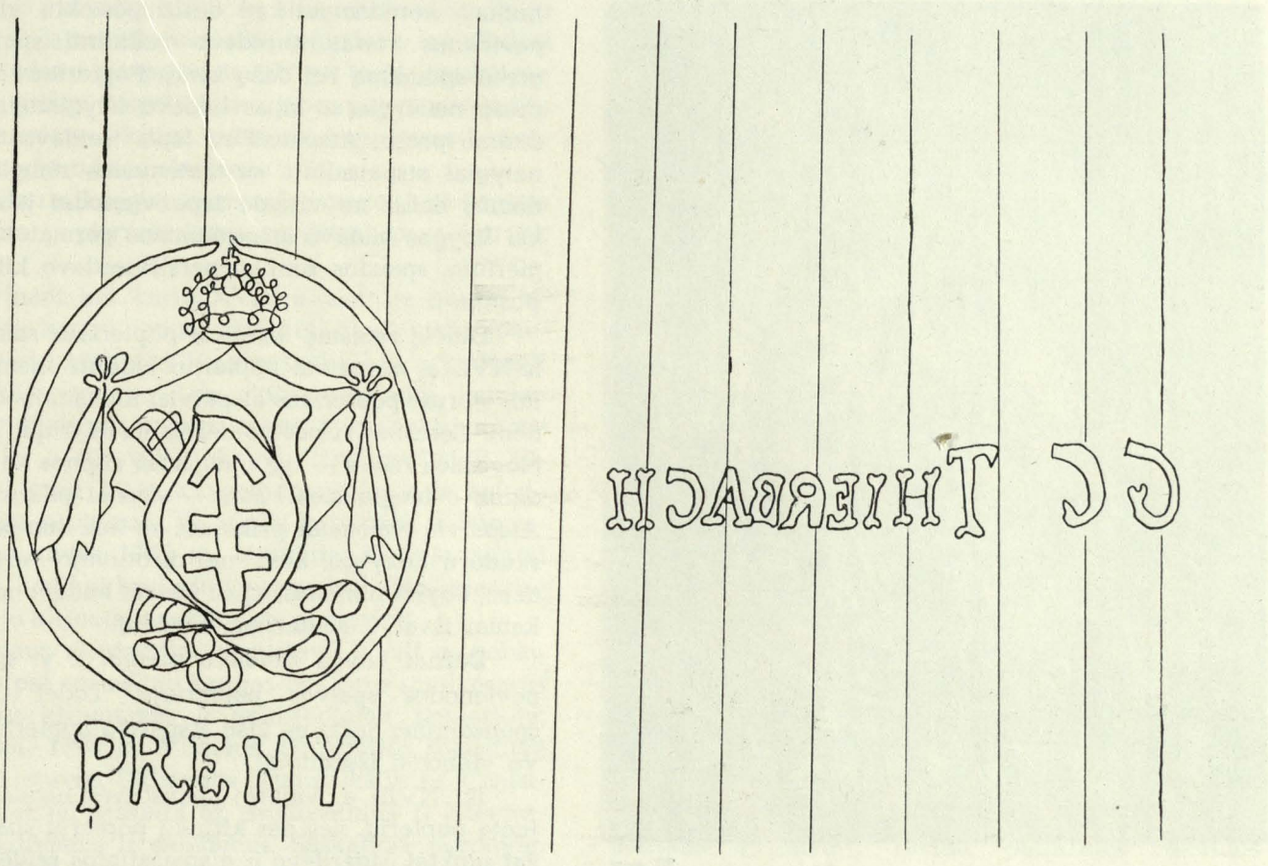
Popieriaus rūšys bei jų pavadinimai kiekviename krašte labai įvairavo.

Vietinės popieriaus dirbtuvės perimdavo užsienio popieriaus rūšis bei jų pavadinimus, kuriuos dažnai kiek pakeisdavo ir iškraipydavo.

Lietuvoje XVII a. pradžioje prekyboje, be kitų, buvo žinomi šie popieriaus rūšių pavadinimai: Vilniaus geriausias, geresnis ir blogiausias popierius, Vilniaus popierius su karpiu, Kauno popierius su vyčiu, Kauno popierius su didžiuoju ir su mažuoju aru, Dubingių popierius, Smurgainių popierius, Alšėnų geresnis ir blogesnis popierius, Rožanos popierius.

18 pav.

19 pav.

Pagal pagaminimo būdą popierius buvo skirstomas į semtą ir mašininį, pagal klijavimą — į augaliniais klijais klijuotą, pusiau klijuotą, gerai klijuotą ir keletą kartų klijuotą, t. y. ypatingai stiprų popierių. Beveik visas popierius, išskyrus nežymų kiekį, skirtą spausdinimui bei techniniams reikalams, buvo klijuotas. Popierių klijuodavo stiprumo dėlei, o rašomąjį dar ir tam, kad nelietų rašalo. Geresnės rūšies popierių klijuodavo keletą kartų. XVIII a. pabaigoje kai kurios popieriaus dirbtuvės įvedė naują klijavimo būdą, būtent, klijų įpildavo į popieriaus masę.

Pagal spalvą popierius buvo skirstomas į natūralios spalvos, t. y. nebaltintą popierių, į baltą, t. y. baltintą popierių, ir į spalvotą, t. y. popierių, kurio pusfabrikatis būdavo įvairiai nudažomas.

Pagal lygumą popierių skirstė į blizgintą (akmeniu ar kūju) ir neblizgintą popierių. Pagal lapo formatą — į popierių, pagamintą formose, ir į vadinamąjį popierių be galo, t. y. popierių rulonuose. Pagal storumą popierius buvo skirstomas į popierių ir kartoną. XVI—XVIII a. semto popieriaus storumas buvo įvairus: popieriaus kvadratinis metras svėrė nuo 50 iki 150 gramų.

Kartoną dažniausiai gamindavo, suklijuodami ir išdžiovindami keletą blogesnės rūšies popieriaus lapų.

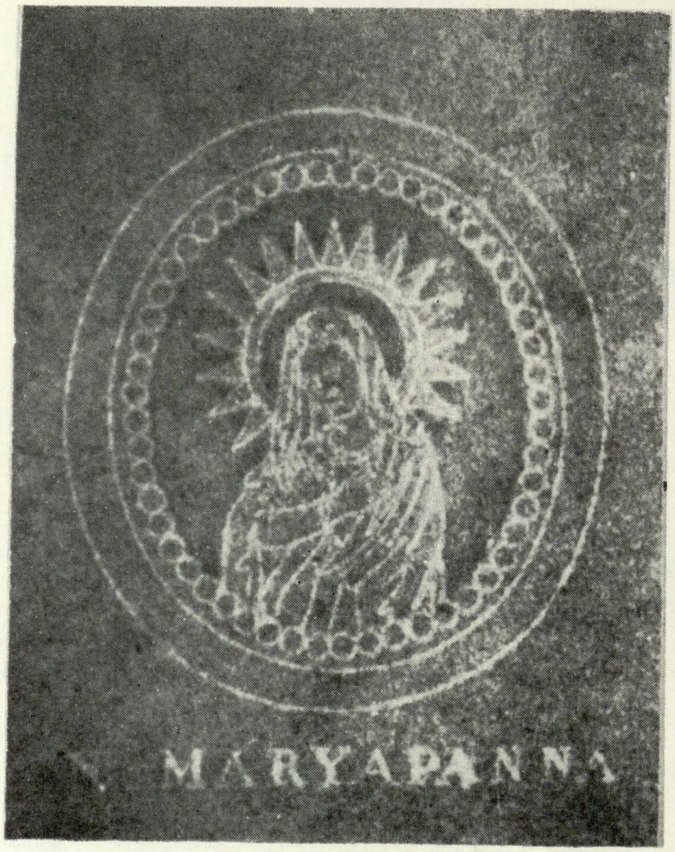
Kaip rodo senesnių knygų įrišimai, knygrišiai dažnai vartojo kartoną, padarytą, suklijuojant keletą senų prirašytų bei spausdintų popieriaus lapų. Pavyzdžiui, apie 1654 m. Vilniaus bernardinų bibliotekai dirbęs knygrišys kartoną suklijuodavo iš senų spausdintų lapų. Knygų įrišimui jis vartodavo Vilniaus (Markučių) dirbtuvėje pagamintą popierių su vž. 1086[66]. Išlikę prekių sąrašai rodo, kad prekiavę popieriumi Vilniaus pirkliai krautuvėse, be kito popieriaus, laikydavo seną, t. y. vartotą popierių, kurį knygrišiai pirkdavo kartonui klijuoti[67].

Suskaldžius į sudėtines dalis iš CVIA restauracijos dirbtuvių gautą seno bylos viršelio dalį, pasirodė, kad įrišimo kartonas suklijuotas iš 8 atskirų techniniams reikalams skirtų grubaus nevienodo storumo vietomis peršviečiamo pilkšvai rusvo popieriaus lapų (charta bibula). Viename iš tų lapų matomas vž. 1058, vadinasi, kai kada popieriaus dirbtuvės chartą bibulą semdavo formomis, kurių dugne buvo išpintas filigranas[68]. Vandenženkliai dažnai užtinkami ir Suprasliuje gamintoje chartoje bibuloje. Pavyzdžiui, mūsų rinkinyje saugomoje labai blogos rūšies

[66] VUB, VII—1534.

[67] CVIA, SA 5113, l. 659a ir SA 5120, l. 1062.

[68] MAB, f. 267, Nr. 843.

20 pav.

chartoje bibuloje yra vž. 273 su Prūsijos aru ir G. C. Tyrbacho inicialais antriniame vandenženklyje[69].

Tik XVIII a. pabaigoje pradėta semti labai storus popieriaus lapus, panašius į dabartinį kartoną.

Pagal žaliavą popierius skirstomas į skudurų (medvilnės, linų, vilnų bei kitų skudurų mišinio) popierių ir į celiuliozės popierių, pagal paskirtį — į rašomąjį, spausdinimui skirtą ir techninį popierių.

Rašomasis popierius skirstomas į laiškinį, kanceliarinį ir konceptinį popierių. Laiškinis ir kanceliarinis popierius buvo baltas, pagamintas iš geresnių, lininių skudurų. Konceptinis, skirtas juodraščiams bei nuorašams, buvo pagamintas iš prastesnių skudurų. Visas rašomasis popierius į rinką buvo išleidžiamas tik klijuotas.

XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje didesnės dirbtuvės gamino geresnės rūšies rašomąjį popierių, vadinamąjį veliną. Jį sėmė 1750 m. Anglijoje išrasta semiamąja forma, kurios dugne buvo vientisas tinklelis su prie jo pritvirtintu filigranu. Tokia forma semtame popieriaus lape nelikdavo nei retųjų, nei tankiųjų linijų ženklų (žr. Kučkuriškių popieriaus dirbtuvės XIX a. pirmosios pusės velino popieriaus vandenženklio nuotrauką, 20 pav.).

Knygos gerumas priklausė ne tiek nuo spaustuvininko įrankių bei dažų, kiek nuo popieriaus kokybės. Buvo labai svarbu, kad spausdinimui skirtas popierius būtų lygus ir kad visas lapas būtų vienodo storumo. Jei popierius būdavo nelygus, spaustuvininkas, norėdamas, kad dažai pasiektų visas lapo paviršiaus vietas, turėdavo padidinti spausdinimo preso spaudimą bei dažų kiekį. Popieriaus dirbtuvės presu neišlygintas lapas būdavo išlyginamas spausdinimo presu. Atspausdinti lapai išeidavo nešvarūs, nelygiai atspausdinti, su matomomis rėmelių įspaudomis, dažai ne visame lape vienodai įsisunkę. O kai knygos būdavo spausdinamos permatomame popieriuje, spaudos ženklai persišviesdavo kitoje lapo pusėje.

Didelę reikšmę turėjo ir popieriaus spalva. XVI ir XVII a. nevartota popieriui baltinti chemikalų, to laikotarpio popieriaus atspalviai niekada nebuvo vienodi. Geresnės rūšies popierius buvo truputį gelsvas, blogesnės rūšies — lyg nudažytas silpnos kavos skiediniu, o blogiausios rūšies — tamsiai pilkos spalvos. Atspalvių įvairumas priklausė ne tiek nuo panaudotų skudurų kokybės, kiek nuo dirbtuvėje vartoto vandens. Popierininkams, ypač žiemą, būdavo sunku tinkamai išvalyti drumzliną vandenį.

Dažnai knyga išeidavo marga, t. y. spausdinta nevienodos spalvos popieriuje. Todėl tie patys spausdinimo dažai ne visų atspalvių popieriuje būdavo vienodai išskaitomi.

Iki XVIII a. vidurio spaustuvės naudojo neklijuotą popierių, nes per klijus į popierių spaudos dažai sunkiai įsigerdavo ir atspausdintos raidės būdavo neaiškios. Spaustuvės gaudavo visiškai neklijuotą popierių, kuris prekyboje buvo žinomas kaip spausdinimo popierius. Prieš dedant tokio popieriaus lapą į spausdinimo presą, jis būdavo suvilgomas, kad dažai geriau įsigertų. Kai kurie popierininkystės istorikai mano, kad nuo pat XV a. pabaigos, t. y. nuo spaudos pradžios, popieriaus lapas, prieš dedant po spausdinimo presu, buvo suvilgomas ir presuojamas tarp dviejų drėgnų medžiagos gabalų. A. Šultė, mikroskopiškai ištyręs kai kurių inkunabulų lapus, tvirtina, kad tikrai lapą tokiu būdu suvilgydavo, nes jame matomi dveji medžiagos įspaudai: įspaudas gelumbės, kuria dirbtuvės prese buvo formuojamas popieriaus lapas, ir įspaudas medžiagos, kuria lapas buvo drėkinamas, prieš įdedant jį po spausdinimo presu[70]. Antruosius medžiagos įspaudus popieriaus lape galėjo padaryti ir knygrišys, kuris, kaip žinoma, taip pat, prieš įrišdamas knygą, vilgydavo spaudos lapus.

XVIII a. Vilniaus akademijos spaustuvininkai, prieš dėdami popieriaus lapą į spausdinimo presą, jį visą mirkydavo specialioje varinėje vonelėje[71]. Išimtas iš spausdinimo preso lapas būdavo nelygus, drėgnas, susisukęs. Tokius atspausdintus lapus, tai yra būsimą knygą, gaudavo knygrišys. Popieriui sustiprinti ir spaudai užfiksuoti knygrišys šiuos lapus

[69] MAB, f. 267, Nr. 49.

[70] *A. Schulte*, Über das Feuchten des Papiers mit nassen Tüchern, „Gutenberg Jahrbuch", 1941, p. 19—20.

[71] VUB, DC, 63, l. 8a.

panerdavo į skystus klijus su alūno priemaiša. Po to jis knygos lapus džiovindavo, lygindavo metaliniais kūjais, dėdavo po presu ir tik po to ją pradėdavo rišti. Knygrišys, atspausdintus lapus gavęs geresnius, jų nepanerdavo į klijus, o tik abi lapų puses kempine padengdavo klijų sluoksniu.

Kai kurie knygos tyrinėtojai mano, kad knygos klijuotame popieriuje buvo pradėtos spausdinti tik XIX a.[72]

Tikrinant kai kurių XVIII a. antroje pusėje išspausdintų knygų lapus, pastebėta, kad vieni spaudos ženklai padengti klijų sluoksniu, kiti nepadengti klijais, klijai yra po dažų sluoksniu. Taigi, kai kurios to laikotarpio knygos spausdintos neklijuotame popieriuje, o tik vėliau knygų lapai padengti klijais, tuo tarpu kitos knygos spausdintos iš anksto klijuotame popieriuje. Šį teiginį patvirtina ir Suprasliaus spaustuvės 1795 m. ataskaita, kurioje aiškiai parašyta, kad kai kurių knygų spausdinimui spaustuvė vartojo klijuotą ir neklijuotą popierių[73].

Vilniaus akademijos spaustuvė XVIII a. pabaigoje taip pat spausdino knygas bei kitus smulkesnius spaudinius klijuotame ir neklijuotame popieriuje. Pavyzdžiui, 1794 m. Vilniaus akademijos spaustuvė pateikė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Centrinei deputacijai sąskaitą už išspausdintus T. Kosciuškos atsišaukimus ir skelbimus. Sąskaitoje nurodyta, kurie spaudiniai buvo išspausdinti klijuotame, kurie neklijuotame popieriuje[74].

XVII a. pabaigoje Vilniaus spaustuvės spausdindavo knygas įvairių rūšių popieriuje. Antai Vilniaus akademijos spaustuvė 1693 m. Lietuvos Statutą išleido skirtingame popieriuje. Patikrinus keletą jo egzempliorių, nustatyta, kad, nors jų popierius įvairus, visi jie išspausdinti tais pačiais 1693 m. VUB saugomas egzempliorius, FS 48, atspausdintas popieriuje su vž. 784, 2083, 3189, 4118. Popierius su šiais vandenženkliais blogesnės rūšies, tamsesnis ir ne toks stiprus, jis beveik išimtinai gamintas Vilniaus dirbtuvėse. MAB saugomi tos pačios laidos Statuto egzemplioriai atspausdinti žymiai geresniame popieriuje. Egzemplioriuje II—940 matomi vž. 867, 2853, 3037, 3146, 3221, 3596, 3621, 4129, 4142. Šis popierius, išskyrus 2 lapus su vž. 3221 ir 3 lapus, kuriuose matomas neaiškus (todėl priskirtinas prie nežinomos kilmės) vandenženklis su pajacu, yra pagamintas Prūsijos dirbtuvėse. MAB egzempliorius, Nr. 24, atspausdintas Domkau dirbtuvės popieriuje su vž. 2840, kuriame matomi dirbtuvės savininko herbas ir tuo metu dirbusio Domkau popierininko M(ichael) K(ross) inicialai. Šių visų Lietuvos Statuto egzempliorių popieriaus vandenženklių kraštutinės vartojimo datos vienodos.

Vilniaus akademijos spaustuvė Lietuvos Statutą ir kitas knygas leisdavo įvairios kokybės popieriuje, todėl šių knygų kainos buvo įvairios. 1799 m. Vilniaus akademijos spaustuvė spausdino knygas keturių rūšių popieriuje[75].

XIX a. pirmoje pusėje jau daugelis knygų buvo spausdinama klijuotame popieriuje. Neklijuotą popierių spaustuvės naudojo tik menkos vertės spaudiniams — skelbimams, brošiūroms bei laikraščiams.

Rusų popierininkystės istorikas Geraklitovas teigia, kad Rusijoje jau XVII a. knygos buvo spausdinamos tik klijuotame popieriuje[76].

Naujai steigiamos spaustuvės naudojo daug popieriaus ir darė įtaką popieriaus produkcijos didėjimui.

Tačiau kai kurie popierininkystės istorikai pervertina naujų spaustuvių reikšmę popieriaus pramonės augimui. J. Ptasnikas perdeda viską, kas susiję su Lenkijos popierininkyste. Savo darbe apie XVI a. Lenkijos spaustuves J. Ptasnikas rašo: „Knygų leidimas bei spausdinimas beveik automatiškai sukėlė galingą popierininkystės pramonę Lenkijoje[77].

XVI a. Vilniaus popieriaus dirbtuvių tyrinėtojas H. Lovmianskis šiuos J. Ptasniko tvirtinimus nekritiškai panaudojo straipsnyje apie kai kurias Vilniuje veikusias popieriaus dirbtuves. Jis rašė, kad pirmoji Vilniaus popieriaus dirbtuvė gamino popierių specialiai Skorinos spaustuvei, ir, likvidavus šią spaustuvę, turėjo likviduotis ir pirmoji Vilniaus popieriaus dirbtuvė[78]. Tačiau, patikrinęs Skorinos spaustuvėje išleistų knygų popierių, jis būtų sužinojęs, kad Skorina knygas spausdino vokiečių gamybos popieriuje.

Nepatikrinęs Radvilų spaustuvėje vartoto popieriaus, H. Lovmianskis nepagrįstai teigia, kad kitas dvi Vilniuje XVI a. veikusias popieriaus dirbtuves Radvilos specialiai pastatė Vilniaus spaustuvėms aprūpinti.

Lenkų spaudos istorikė A. Kavecka-Gryčova eina dar toliau. Ji teigia, kad „Skorinos spaustuvė Vilniuje buvo plataus užmojo, nes jai popieriumi aprūpinti Karulis Vernartas 1524 m. Vilniuje įsteigė popieriaus dirbtuvę"[79]. Rašydama apie Mamoničių spaustuvėje 1575 m. išspausdintas knygas, ji nekreipia dėmesio į šių knygų lapuose matomus Lenkijos vandenženklius ir teigia: „Lukošiaus Mamoničiaus popieriaus dirbtuvė Pavilnyje aprūpindavo spaustuvę popieriumi"[80]. A. Kavecka-Gryčova rašo, kad XVII a. viduryje Radvilų spaustuvė Kėdainiuose knygas spausdino Kėdainių popieriaus dirbtuvėje

[72] *H. Szwejkowska,* Książka drukowana 15—18 w., Wrocław, 1961, p. 109.

[73] MAB, B-4-160.

[74] CVIA, SA 3642, l. 386.

[75] VUB, DC 69.

[76] *А. Гераклитов,* Филиграни XVII века.., стр. 10—11.

[77] *K. Piekarski,* Memoriał z Papierni Prądnickiej, Kraków, 1926; *J. Ptašnik,* Papiernie w Polsce XVI wieku, Kraków, 1920.

[78] *H. Łowmiański,* Papiernie Wileńskie...

[79] Drukarze dawnej Polski od 15 do 18 wieku, sąs. 5, Wielkie Księstwo Litewskie, Wrocław—Warszawa, 1959.

[80] Ten pat, p. 148.

pagamintame popieriuje[81]. Autorė rašė: „Kėdainių spaustuvės įkūrimui buvo palankus tas faktas, kad Kr. Radvila Kėdainiuose įsteigė popieriaus dirbtuvę, kuri gamino labai gerą popierių su vandenženkliu „Civitatis Caiodunensis"". Tačiau, patikrinusi Kėdainių spaudinius, autorė būtų įsitikinusi, kad jų popieriaus vandenženkliuose nėra Radvilų herbų bei užrašų „Civitatis Caiodunensis", o daugumą lapų puošia vž. 623, 2849, 3306, daugiausia su raidėmis SH — Ekerio popieriaus dirbtuvės Rytų Prūsijoje savininko Severino Heinricho inicialais[82].

XVI a. antroje pusėje Kaune buvo įsteigtos dvi labai produktyvios popieriaus dirbtuvės, nors Kaune spaustuvių nebuvo. XVI a. paskutiniame dešimtmetyje popieriaus dirbtuvės su stamboka produkcija buvo įsteigtos Alšėnuose, Smurgainiuose, nors ten spaustuvių nebuvo. Panašiai buvo ir XVII a.

Ostroge popieriaus dirbtuvė buvo pastatyta prieš 1580 m., popierių joje gamino iki 1648 m.[83] Tačiau Ostrogo spaustuvėje tuo laiku išleistos knygos spausdintos atvežtiniame popieriuje. Pavyzdžiui, VUB saugomas Naujojo testamento egzempliorius, išleistas Ostroge 1580 m., išspausdintas popieriuje su vž. 2667; 1588 m. išleista knyga „Sbornik o jedinoj istinoj viere..." išspausdinta popieriuje su vž. 1673[84].

Nors Poznanėje popierių gamino nuo 1530 m. ir jį naudojo kitos spaustuvės, Poznanėje esanti J. Volrabio spaustuvė 1585 m. vartojo Niurnbergo gamybos popierių[85]. Krokuvoje J. Halerio spaustuvė 1519 m. vartojo vokiečių gamybos popierių[86].

Jau 1926 m. lenkų knygos istorikas K. Pekarskis kritikavo pažiūrą dėl lemiamos spaustuvių įtakos popieriaus dirbtuvių steigimui[87]. Atidžiai sekdamas popierininkystės vystymosi eigą Lenkijoje, K. Pekarskis nustatė, kad daugelyje Lenkijos miestų, pavyzdžiui, Liubline, Lvove, Varšuvoje, Poznanėje, popieriaus dirbtuvės buvo įsteigtos keliais dešimtmečiais anksčiau, negu spaustuvės. Popierininkystės ir spaudos augimas vyko nevienodai. Popierininkystės augimui pirmaeilę ir esminę reikšmę, K. Pekarskio nuomone, turėjo bendras krašto kultūros kilimas, kuris vyko žymiai sparčiau, negu spaudos kilimas. Smarkų vaidmenį suvaidino raštingumo plitimas, mokyklų skaičiaus didėjimas, naujo dvasinio gyvenimo kilimas, pramonės ir prekybos plitimas bei valstybinės organizacijos tobulėjimas.

Savo teiginiams pailiustruoti autorius pateikė 1500—1550 m. Krokuvos spaustuvių produkcijos lentelę. Pavertęs atspausdintas knygas popieriaus lapais, jis surado, kad per tą laikotarpį Krokuvos spaustuvės sunaudojo 24 000 rėzų popieriaus (12 milijonų lapų). Norėdamas vaizdžiai parodyti, kiek Lenkijoje buvo sunaudojama popieriaus, autorius visų Lenkijos spaustuvių XVI a. pirmoje pusėje sunaudotą popieriaus kiekį palygino su Kelno miesto spaustuvių sunaudotu popieriaus kiekiu laikotarpyje iki 1500 m. Pasirodo, kad vien Kelno spaustuvės nuo spaudos išradimo iki 1500 m., t. y. tik inkunabulams spausdinti sunaudojo 60 000 rėzų (30 milijonų lapų) popieriaus, tuo tarpu Krokuvos (iš tikrųjų visos Lenkijos) spaustuvės 1500—1550 m., t. y. spaudos klestėjimo Europoje laikotarpiu, sunaudojo tik 24 000 rėzų popieriaus.

Autoriaus teigimu, Lenkijos spaustuvėse sunaudoto popieriaus kiekis nerodė tendencijos augti, tuo tarpu bendras sunaudoto popieriaus kiekis tuo laiku smarkiai išaugo. Pailiustravimui autorius pateikė Krokuvos teismo knygų ir jose esamų lapų skaičių 1400—1600 m. (Pavyzdžiu paimtos teismo knygos, nes jos, autoriaus manymu, vienintelės liko beveik nepaliestos.)

1401—1450 m.	39 knygos,	iš viso	2500 lapų
1451—1500 "	50 knygų,	" "	3500 "
1501—1550 "	163 knygos,	" "	43 000 "
1551—1600 "	519 knygų,	" "	186 000 "

Padaręs smulkesnius apskaičiavimus pagal kitų vaivadijų duomenis, autorius išveda, kad visoje Lenkijoje 1500—1550 m. buvo sunaudota apie 64 milijonus lapų, iš jų spaustuvėse — 12 milijonų lapų, t. y. $^1/_5$ viso pagaminto popieriaus. Taigi, Lenkijoje popieriaus pramonės vystymuisi spausdinimo pramonė turėjo tik antraeilę reikšmę.

K. Pekarskio teiginius apie popieriaus gamybą ir sunaudojimą Lenkijoje galima taikyti ir Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei, kuri šioje srityje mažai tesiskyrė nuo Lenkijos.

Laikraščius, paprastai, spausdino paprasčiausiame neklijuotame popieriuje, kartais specialiai užsakytame, dažniausiai be vandenženklių. Jeigu laikraštiniam popieriui semti ir buvo vartojamos formos su filigranais, tai tų filigranų vandenženkliai tokie neaiškūs (dėl popieriaus masės skystumo ir rupumo), kad jų beveik neįmanoma iššifruoti. Antai patikrinus laikraščio „Kuryer Litewski" komplektą, matyti, kad laikraštis išspausdintas popieriuje be vandenženklių. Perkėlus laikraštį iš Gardino į Vilnių, į piorų spaustuvę (1794.IV.4), kai kuriuose lapuose galima iššifruoti, nors labai sunkiai, vandenženklį 3296. Tas pats vandenženklis užtiktas trijuose

[81] Drukarze dawnej Polski.., p. 123, 221.

[82] *H. Kohtz,* Die Papiermühle zur Ecker im Herzogtum Preussen, Mitteilungen des Vereins für die Geschichte von Ost und Westpreussen, Königsberg, 1933, sąs. 3.

[83] *S. Kardaszewicz,* Dzieje dawniejsze miasta Ostroga, Warszawa, 1913, p. 56, 93, 100.

[84] VUB, RK 307, RK 299.

[85] VUB, II-2181. Postulata Ordinis Ecclesiastici...

[86] VUB, II-2183. Tractatus Sardedocalis de Sacramentis...

[87] *K. Piekarski,* Memorial...

1798 m. komplekto lapuose. Patikrinus „Kuryer Litewski" kitų metų komplektus, rasta:

1800 m. — visai be vandenženklių,
1801 " — keletas lapų su vž. 3296,
1802 " — du lapai su vž. 3476,
1804 " — visai be vandenženklių,
1808 " — keletas lapų su vž. 3473,
1809 " — visai be vandenženklių.

Techninis popierius, kuris jau XVII a. pradžioje vadinamas charta bibula, arba sutrumpintai bibula, buvo paprasčiausios rūšies popierius, pagamintas iš blogiausių skudurų, jo spalva dažniausiai buvo pilkšvai rusva. Jis buvo skirtas ne tik vyniojimui, bet ir įvairiems techniniams reikalams, iš jo klijuodavo kartoną, jį naudojo knygrišiai. XVIII a. pabaigoje šios rūšies popierių gamino patronams daryti. Tabakui ir cukrui įpakuoti XIX a. pradžioje buvo gaminamas specialus spalvotas techninis popierius. 1821 m. Ligatnės (Latvijoje) popieriaus dirbtuvė gamino tokį mėlyną ir baltą popierių cukrui, tabakui ir cikorijai pakuoti, pakeliams daryti[88].

Neklijuotas, sugeriąs vandenį, prastas, techniniams reikalams skirtas popierius charta bibula žinomas ne tik Lietuvoje, bet ir kitur. Pavyzdžiui, Anglijoje XVII a. pradžioje charta bibula apibūdinama kaip prastas, drėgmę sugeriąs popierius[89].

Vertindama E. Laucevičiaus straipsnyje „Papiernia w Suprasliu" („Suprasliaus popieriaus dirbtuvė") pateiktus duomenis apie Suprasliaus popieriaus dirbtuvės produkciją, lenkų popierininkystės istorikė J. Siniarska-Čaplicka neteisingai aiškina, kad popierius bibula buvo specialiai skirtas spausdinimui[90]. Suprasliaus dirbtuvė gamino tris pagrindines popieriaus rūšis: klijuotą rašymui (kai kada ir spausdinimui), neklijuotą specialiai spausdinimui ir bibulą įvairiems techniniams reikalams bei kartonui. Lietuvoje charta bibula buvo suprantamas kaip blogos rūšies, techniniams reikalams skirtas popierius. Pavyzdžiui, 1683 m., sudarant smulkų Vilniaus pirklio Baltramiejaus Ulinavičiaus prekių sąrašą[91], tarp kita ko parašyta: „papieru grubego alias bibuły — rezy trzy" („storo popieriaus arba bibulos — trys rėzos"), o kitoje vietoje „papieru na ładunki alias bibuły" („popieriaus šoviniams arba bibulos"). 1669 m. Vilniaus knygrišio Andriaus Gregaravičiaus dirbtuvės daiktų sąraše paminėtas didesnis kiekis bibulos kartonui suklijuoti [92]. 1738 m. Radvilų dvare Bialoje iš sandėlio buvo išduodamas techninis popierius (bibula) įvairiems amatininkams: knygrišiui, sodininkui, staliams (formoms karpyti), rimoriams pakinktams siūti[93]. 1741 m. Bialos dvaro ūkvedžiui Radvilaitės tarnaitė išduoda pakvitavimą: „Paėmiau iš dvaro sandėlio į kunigaikštytės kambarį vieną librą Slucko gamybos bibulos"[94].

Kai kurios popieriaus dirbtuvės gamino ir apmušalus. Apmušalams skirtus popieriaus lapus specialiai preparuodavo, persunkdavo klijais, o paskui atspaudiniais dažais juose spausdindavo įvairiausius raštus. Vėliau užklijuodavo juos ant drobės arba šiaip ant pigesnio audinio ir padengdavo pokostu bei laku.

Popieriaus tyrinėtojui nelengva atsakyti į klausimą, kokios buvo popieriaus kainos arba kokia buvo popieriaus vidutinė kaina. Lietuvoje XVII a. pabaigoje ir XVIII a. pirmoje pusėje popieriaus rėza kainavo nuo 1 auksino iki 36 auksinų. Vidutinių popieriaus kainų, neturint pilnų duomenų apie popieriaus kiekį, rūšį ir kainą, negalima tiksliau nusakyti. Kai kurie istorikai, tyrinėję prekybinių santykių istoriją, dažnai operuoja popieriaus vidutinėmis kainomis, bet jos labai netikros.

Lenkų prekybos istorikas R. Rybarskis pateikia dvi Lenkijos popieriaus vidutinių kainų XVI a. lenteles[95]. Abiejose lentelėse kainos pateiktos lenkiškais grašiais. Čia jos pateikiamos paverstos į lietuviškus grašius, skaičiuojant tuometiniu kursu (60 lietuviškų grašių=75 lenkiškiems grašiams). Pirmojoje lentelėje vidutinės kainos nurodytos už 1 rėzą, antrojoje — už 1 librą.

	I lentelė		*II lentelė*
1515—1520 m.	24 gr.	1501—1505 m.	1,6 gr.
1521—1525 "	24 "	1511—1515 "	1,6 "
1526—1530 "	24,9 "	1521—1525 "	1,6 "
1531—1535 "	24,8 "	1526—1530 "	1,6 "
1536—1540 "	26,7 "	1531—1535 "	1,5 "
1541—1545 "	28,3 "	1536—1540 "	1,4 "
1546—1550 "	29,9 "	1541—1545 "	1,6 "
1551—1555 "	30,4 "	1546—1550 "	1,6 "
1556—1560 "	31,1 "	1551—1555 "	1,2 "
1561—1565 "	31,7 "	1556—1560 "	1,2 "
1566—1570 "	33,1 "	1561—1565 "	2,4 "
1571—1575 "	40,0 "	1566—1570 "	2,4 "
1576—1580 "	37,7 "	1581—1585 "	2,7 "
1581—1585 "	42,6 "	1590 "	4,0 "
1586—1590 "	36,7 "		

R. Rybarskis kainas paėmė iš kai kurių Lenkijos muitinių knygų, į kurias buvo įrašomi už įvairias įvežtas ir išvežtas prekes paimti muitai. Popieriaus kiekį muitininkai knygose žymėdavo belomis, rėzomis ir libromis, bet dažniausiai tokiais neapibrėžtais matais, kaip ryšuliai, statinės ir kitokie įpakavimo pavadinimai. Greta popieriaus kiekio būdavo nurodoma jo vertė. Tokius neapibrėžtus popieriaus mąto vienetus paversti rėzomis bei libromis, neoperuojant popieriaus vidutinėmis kainomis, neįmanoma.

[88] Latvijos TSR CVIA, f. 7363, ap. 1, b. 336—2, l. 37.

[89] *Z. V. Uchastkina,* A History.., p. 95.

[90] *J. Siniarska-Szaplicka,* Młyn papierniczy w Supraslu, „Przegląd Papierniczy", 1962, Nr. 8.

[91] CVIA, SA 5113, l. 569a.

[92] CVIA, SA 5107, l. 477.

[93] CVIA, f. 459, ap. 1, b. 867, l. 56, 58; b. 881, l. 84.

[94] Ten pat, b. 874, l. 71, 72.

[95] *R. Rybarski,* Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu, t. 2, Warszawa, 1928, p. 309.

Rybarskis, matyt, jomis ir pasinaudojo. Deja, jis nenurodo, kokiais duomenimis ir kokiu principu vadovaudamasis, sudarė lenteles. Be to, neaišku, kodėl sudarytos dvi lentelės. Pavertus II lentelės librų kainas rėzų[96] kainomis, tarp jų matyti skirtumas. Gal būt, Rybarskis manė, kad prekyboje ir muitinių knygose libromis skaičiuojamas popierius yra kažkoks ypatingas, skirtingas ir todėl sudarė atskirą tokio popieriaus lentelę. Bet matas nebuvo popieriaus rūšies rodiklis.

Remdamasis savo sudarytomis popieriaus vidutinių kainų lentelėmis, Rybarskis daro išvadą, kad Lenkijoje XVI a. popieriaus kainos žymiai mažiau kilo, negu kitų prekių kainos. Palyginus su 1526—1530 m., popieriaus kaina pakilo: 1571—1575 m.— 60%, 1581—1585 m. — 70%, 1586—1590 m.— 45%. Pagal II lentelę popieriaus kainų kilimas mažesnis.

Popieriaus kainų kritimą XVI a. pabaigoje Rybarskis aiškina tuo, kad Lenkijoje buvo įsteigta daug naujų popieriaus dirbtuvių, kurios gamino daugiau popieriaus. Pigesnis, vietinės gamybos popierius pamažu išstūmė brangesnį, importinį[97]. Tačiau iš tikrųjų XVI a. pabaigoje Lenkijoje, kaip ir visur kitur, labai padidėjo popieriaus pareikalavimas. Nors buvo steigiama daug naujų popieriaus dirbtuvių, bet jos buvo tokios mažos, primityvios ir tiek mažai produkcijos išleisdavo, kad negalėjo aprūpinti popieriumi ne tik visos Lenkijos, bet net tų rajonų, kur jos veikė[98]. Į Lenkiją ir toliau vis daugiau popieriaus buvo importuojama iš Vakarų Europos, kur, ypač Vokietijoje, jo kainos XVI a. antrojoje pusėje smarkiai pakilo[99].

Nagrinėdamas popieriaus kainų kilimą, lenkų istorikas Hošovskis rašo, kad popieriaus ir kitų pramonės gaminių kainos nekilo taip smarkiai, kaip maisto produktų kainos. Tą faktą jis aiškina tuo, kad, pramonei tobulėjant, gamyba pigo ir dėl to pramonės gaminių kainos kilo žymiai lėčiau. Hošovskis pateikia šitokią popieriaus kainų kilimo lentelę[100]:

Popieriaus kainos kilo	Vienoje	Lvove	Varšuvoje	Dancige
1600 m., palyginus su 1550 m.	6%	4%	0%	20%
1650 m., palyginus su 1600 m.	12%	56%	67%	49%

O štai kai kurie duomenys apie Kryžiuočių Ordino ir kitų vokiečių kraštų popieriaus kainas XIV—XVI a.[101]

1399 m. 1 didžioji libra (Gross buches) Lombardijos popieriaus kainavo 8 skatikus (1 markė=24 skatikams). 1399 m. 200 librų Lombardijos popieriaus kainavo 20 skatikų.

1417 m. 1 rėza blogesnio popieriaus kainavo 1 markę 20 skatikų, geresnio — 3 markės.

1419 m. Tilžėje 3 rėzos popieriaus kainavo 14 markių.

Krokuvoje karaliaus kanceliarija už 1 rėzą rašomojo popieriaus mokėjo: 1501 m.— 160 denarų, 1502 m.— 1 floreną ir 2 grašius, 1504 m.— 2 florenus[102].

1422 m. Liubeke 1 rėza gero popieriaus kainavo 11 šilingų[103].

1594—1599 m. Olau mieste (Silezija) 1 rėza popieriaus kainavo: labai geros rūšies 57 grašius, vidutinės rūšies 30 grašių, blogesnės rūšies 18 grašių[104].

1599 m. Breslau mieste rėza popieriaus kainavo 36 grašius.

Koks brangus buvo popierius, matyti iš Daugpilio miesto vaivados Ivano Savino 1657 m. Rusijos carui rašyto laiško, kuriame sakoma: „Tavo, valdove, naujame Borisoglebsko[105] mieste valdiškoje tavo kanceliarijoje nėra ant ko rašyti, popieriaus nėra, o Drujos, Disnos ir Polocko miestuose, taip pat Kuršo kunigaikštystės pusėje esančiuose prekybiniuose miesteliuose popierius be galo brangus. Tokia aukšta kaina popierių pirkti be tavo nurodymo nedrįstu, nes tai nuostolinga tavo iždui; jau anksčiau rašiau tau popieriaus reikalu ir iki šio laiko neatsiųsta į Borisoglebską tavo popieriaus; nurodyk, valdove, ką turiu daryti". Laiške pažymėtas caro įsakymas: „Pasiųsti rėzą popieriaus ir parašyti jam: įsakau šį popierių naudoti tik valdovo reikalams ir taupyti jį"[106].

Žemiau pateikiama popieriaus kainų Lietuvoje XVII—XVIII a. lentelė. Lentelė sudaryta, remiantis daugiausia Vilniaus ir Kauno magistratų knygose likusiais mirusių pirklių turtų aprašymais. Popieriaus rūšių pavadinimai sulietuvinti, tik kai kur skliausteliuose palikti lenkiški pavadinimai. Siekiant išvengti neaiškumų, kurie gali kilti dėl buvusios pinigų sistemos ir atsiskaitymų padėties, piniginiai vienetai palikti tie patys, kurie įrašyti aktuose. Lengvesniam palyginimui sąrašuose figūruojančios libros pakeistos rėzomis.

[96] *A. Lenczewski,* Matematyki polskiej księga pierwsza. Wilno, 1757, p. 163. 1 belą sudarė 100 rėzų, 1 rėzą — 20 librų, 1 librą — 24—25 lapai.

[97] *R. Rybarski,* Handel i polityka.., t. 2, p. 188.

[98] *S. Żurowski.* Obliczanie wysokości produkcij XVI-wiecznych papierni polskich, „Roczniki Biblioteczne", 1958, sąs. 2, p. 399.

[99] *S. Żurowski,* Organizacja papierników polskich XVI w. „Zeszyty Naukowe (Uniw. im. A. Mickiewicza w Poznaniu)", Nr. 29. Bibliot. Główna, Z. 1, 1960. p. 4.

[100] *S. Hoszowski,* Rewolucja cen w Srodkowej Europie w XVI i XVII w., „Kwartalnik Historyczny", 1961, Nr. 2, p. 303.

[101] *C. Sattler,* Handelsrechnungen des Deutschen Orden, Leipzig, 1887, p. 7, 70, 98, 461.

[102] *A. Pawiński,* Młode lata Zygmunta Starego, Warszawa, 1893, p. 251, 270.

[103] *F. Hoesle,* Alte Papiermühlen des Deutschen Küstländer, „Der Papier-Fabrikant", 1921, sąs. 51.

[104] *K. Maleczyńska,* Papiernictwo na Sląsku do końca XVI wieku, Wrocław, 1957, p. 168.

[105] Rusijos caro kariuomenei užėmus Daugpilį, jis buvo pavadintas Borisoglebsku.

[106] Акты Московского Государства, т. 3, док. 966.

POPIERIAUS KAINOS LIETUVOJE XVII–XVIII a.

(Kainos pateiktos už 1 rėzą)

Metai	Popieriaus rūšis	Kaina
1600	rašomasis	2 florenai
	plonas	3 florenai
	storesnis	2 florenai[107]
1607	Kauno su mažuoju aru	55 grašiai
	Kauno su vyčiu	90 grašių[108]
1616	Rožanos geresnis	2 auksinai
	Rožanos blogesnis	1 auksinas[109]
1636	baltas	4 auksinai
	storas juodraščiams	1 auksinas[110]
1654	Dancigo	6 auksinai 15 grašių
	olandų	4 auksinai
	Alšėnų	3 auksinai
	spausdinamasis	1 auksinas 20 grašių
	charta bibula	1 auksinas 10 grašių[111]
1655	pašto	20 lenk. auks. 8 gr.
	su karpiu	13 lenk. auks. 15 gr.[112]
1658	olandų	5 auks.
	be pavadinimo	4 auks.
	tabokinis	2 auks.
	charta bibula	1 auks. 10 gr.[113]
1661	geresnis	4 auks.
	geras	3 auks. 15 gr.
	blogesnis	2 auks. 15 gr.
	tabokinis	1 auks. 15 gr.[114]
1663	olandų	7 auks. 15 gr.
	blogesnis	4 auks. 10 gr.
	storas	1 auks. 15 gr.[115]
1667	olandų	12 auks.
	Dancigo	11 auks.
	Silezijos	10 auks.[116]
1668	Silezijos	9 auks.
	Vilniaus	6 auks.
	tabokinis	2 auks.[117]
1669	Silezijos	9 auks.
	regalinis	28 auks.[118]
1671	baltas	4 auks.[119]
1672	Vilniaus	5 „
	Silezijos	5 „
	olandų	8 „
	paprastas	4 „
	olandų laiškams auksuotais kraštais	20 „
	regalinis	40 „[120]
1673	Silezijos geresnis	9 „
	Silezijos prastesnis	8 „
	„ „	7 auks. 15 gr.
	Vilniaus	5 „
	tabokinis	2 auks. 15 gr.
	storas	1 auks. 20 gr.[121]
1675	„Alamoda“	6 „
	labai geras	9 „[122]
1676	Silezijos	7 „
	storas	1 auks. 15 gr.
	„	0,5 kapos[123]
1677	turkų	33 auks.
	„	32 auks.
	pašto	12 „[124]
1679	geras	10 „
	blogesnis	8 „
	Silezijos	6 „
	storas	2 „[125]
1680	Vilniaus	10 „
	„	7 „
	„	4 „
1680	Silezijos	8 auks.
	„	7 „
	Rožanos	4 auks. 15 gr.
	storas	2 „[126]
1681	turkų	33 „
	Silezijos	8 „
	„	6 „
	Vilniaus	4 „
	pigus	3 „
	storas	2 „[127]
1683	olandų	12 „
	Silezijos (pod pannami)	9 auks. 15 gr.
	„	8 „
	Vilniaus	8 „
	„	4 auks. 15 gr.
	„	4 „
	charta bibula	2 „
	vartotas	2 auks. 10 gr.[128]
	registrinis	40 „
1684	olandų	12 „
	„	10 „
	Silezijos	9 „
	„	8 „
	Vilniaus	3 „
	pilkas	2 „
	tabokinis	2 „[129]
1687	Karaliaučiaus	9 „
	Silezijos	7 auks.
	Vilniaus geras	4 auks. 20 gr.
	Vilniaus (szeligowy)	4 „
	pilkas	2 „[130]
1688	Karaliaučiaus	9 „
	Vilniaus	6 „
	Vilniaus blogesnis	4 „
	storas	2 „[131]

[107] CGIA Minske, f. 694, ap. 2, b. 459, l. 78.

[108] Ten pat, b. 4963, l. 127.

[109] VUB, KM 19, l. 261.

[110] VUB, A 3996.

[111] CVIA, SA 5101, l. 287; CVIA, f. 1135, ap. 4, b. 411, l. 8.

[112] AVK, t. 13, p. 388.

[113] CVIA, SA 5099, l. 223.

[114] CVIA, SA 5099, l. 318; Rakantiškių dirbtuvės popieriaus įkainavimas.

[115] CVIA, SA 5102, l. 349.

[116] CVIA, SA 5104, l. 421a.

[117] CVIA, SA 5107, l. 60; SA 5109, l. 360.

[118] CVIA, SA 5107, l. 321.

[119] CVIA, SA 5106, l. 529, 607, 673.

[120] AVK, t. 13, l. 329, 333.

[121] CVIA, f. 458, ap. 1, b. 31, l. 38, 40.

[122] Ten pat.

[123] CVIA, SA 5110, l. 104.

[124] Ten pat, l. 301.

[125] CVIA, SA 5097, l. 429; SA 5110, l. 923.

[126] CVIA, SA 5109, l. 496; SA 5112, l. 506a.

[127] CVIA, SA 5097, l. 595; SA 5111, l. 368.

[128] CVIA, SA 5113, l. 475a, 659a.

[129] CVIA, SA 5115, l. 30.

[130] Ten pat, l. 671.

[131] CVIA, SA 5116, l. 98.

Metai	Popieriaus rūšis	Kaina
1689	pašto	20 auks.
	Karaliaučiaus	10 „
	Silezijos	9 auks.
	Vilniaus	6 „
	„	5 „
	„	4 „
	pilkas	3 „ [132]
1690	Silezijos	8 „
	Vilniaus	3 auks. 15 gr.
	paprastas	2 auks. 10 gr.
	pilkas	2 „ [133]
1691	geras	8 „
	„szelążny" (šilinginis?)	4 „ [134]
1692	Silezijos	8 „
	Vilniaus geresnis	5 „
	Vilniaus blogesnis	4 „
	senas	4 „ [135]
1694	olandų	10 „
	Silezijos	9 „
	Vilniaus	4 „
	pilkas	1 auks. 15 gr.[136]
1697	Dancigo	8 auks. 15 gr.
	plonas	8 „
	Vilniaus	3 auks. 10 gr.
	storas	1 auks. 20 gr.[137]
1698	su karpiu	8 auks. 20 gr.
	olandų	6 „
	Silezijos	5 „
	„czwartkowy"	5 „
	Vilniaus	4 „
	„szelągowy"	3 auks. 5 gr.[138]
1699	olandų	10 „
	Dancigo	8 auks. 15 gr.
	„szelążny"	4 „
	senas	2 „ [139]
1704	Rožanos	3 auks. 15 gr.
	storas	1 auks. 15 gr.[140]
1705	pilkas	2 „ [141]
1706	olandų	16 „
	su karpiu	10 „ [142]
1710	pašto	16 „
	olandų	20 „
	su gilėmis	8 „
	pilkas	1 auks. 5 gr.[143]
1711	su madona	14 „
	su karpiu	6 auks.
	Vilniaus	6 „ [144]
1719	su madona	12 auks. 20 gr.
	storas	2 „ [145]
1720	su madona	10 „
	Vilniaus	5 „
	storas	2 „ [146]
1733	prekių vyniojimui, pusiau baltas	20 timpų[147]
1734	rašomasis	11 auks.
	su karpiu labai blogas	5 auks. 2 gr.[148]
1755	pašto	20 auks. 8 gr.
	su karpiu	13 auks. 15 gr.[149]
1763	Rytų Prūsijos gamybos su aru	16 auks. 26 gr.
	Rytų Prūsijos gamybos su madona	16 „
	Rytų Prūsijos pašto	40 „
	olandų	39 auks. 20 gr.[150]
1783	Pastovio regalinis	40 auks.
	reversinis	16 „
	gaidų	20 „
	regestrinis	10 „
	geresnis	8 „
	brokas	5 „
	charta bibula	2 auks. 20 gr.
	kartonas	po 10 ir 11 grašių už gabalą[151].

1795—1801 m. Suprasliaus bazilionų vienuolyno spaustuvė popierių pirko tokiomis kainomis[152]:

Metai	Popieriaus rūšis	Kaina
1795	Suprasliaus su vyčiu	12 auks.
	„ su karpiu	8 „
	„ neklijuotas	5 „
1798	„ neklijuotas	5 auks. 10 gr.
	„ neklijuotas	6 „
	„ klijuotas	12 „
1799	„ neklijuotas	6 „
	„ neklijuotas	5 auks. 10 gr.
1800	„ neklijuotas	5 auks. 15 gr.
	Karaliaučiaus pašto	34 „
	„ dažytas	100 „
	Suprasliaus pašto paveikslėliams spausdinti	24 „
1801	Suprasliaus registrinis	25 auks.
	„ su aru	12 „
	„ su karpiu	9 „
	„ klijuotas su karpiu	9 „
	„ neklijuotas	6 „

Vilniaus Akademijos spaustuvė 1799.VI.28—1802.VI.28 iš Kairėnų popieriaus dirbtuvės nuominino Obrockio popierių pirko tokiomis kainomis[153]:

[132] CVIA, SA 5111, l. 949, 1127.
[133] CVIA, SA 5116, l. 156a.
[134] CVIA, SA 5118, l. 58a.
[135] Ten pat, l. 295a.
[136] CVIA, SA 5119, l. 26.
[137] CVIA, SA 5120, l. 329a.
[138] CVIA, SA 5116, l. 546a; SA 5120, l. 545a.
[139] CVIA, SA 5120, l. 1062.
[140] CVIA, SA 5121, l. 556.
[141] MAB, VKF 2412.
[142] CVIA, SA 5121, l. 191a.
[143] CVIA, SA 5122, l. 487a.
[144] Ten pat, l. 582a.
[145] CVIA, SA 5124, l. 25a.
[146] Ten pat, l. 244.
[147] CVIA, SA 5126, l. 551.
[148] Ten pat, l. 1008.
[149] AVK, t. 13, p. 388.
[150] CVIA, f. 458, ap. 1, b. 139, l. 2.
[151] CVIA, SA 3528, l. 70—72.
[152] MAB, B—4—160. Expens pieniędzy drukarni Supralskiej za prefektorstwa J. X-dza Ambrazego Szumiłowskiego od dn. 6. January 1795 roku.
[153] VUB, DC 71.

Metai	Popieriaus rūšis	Kaina
1799	klijuotas	16 auksinų
	neklijuotas	10 „
1800	baltas	18 „
	pašto	45 „
	klijuotas	18 „
	„	17 „
	„	15 „
	neklijuotas	10 „
1801	pašto	80 „
	„	50 „
	„	40 „
	klijuotas	24 „
	neklijuotas	8 „
1802	pašto	80 „
	klijuotas	19 „
	neklijuotas	8 „

1822 m. Vilniaus universiteto kanceliarija iš Vilniaus pirklio Angelčiko pirko registrinio popieriaus po 28 auksinus, juodraščiams — po 18 auksinų ir po 13 auksinų 10 grašių[154].

Kaip matyti iš pateiktų lentelių, Silezijos popieriaus kaina buvo gana aukšta. Vietinis popierius, šiek tiek prastesnis už Silezijos, buvo žymiai pigesnis, tuo tarpu daug geresnės kokybės olandų popieriaus kaina mažai skyrėsi nuo Silezijos popieriaus kainos.

Lenkų istorikė K. Malečinska šį kainų skirtumą aiškina tuo, kad Silezijos popieriaus gamyba buvo labai atsilikusi, mažai mechanizuota, daugelis darbų buvo atliekami rankiniu būdu, ir dėl to žymiai padidėdavo gamybos išlaidos[155].

Žyminis popierius. Be dokumentų, rašytų paprastame popieriuje, archyvuose užtinkama XVIII a. pabaigoje žyminiame popieriuje rašytų dokumentų. Žyminis popierius Lietuvoje pirmą kartą buvo panaudotas 1775 m. Rašyti oficialius aktus buvo galima tik šiame popieriuje. Žyminio popieriaus padirbinėjimas buvo baudžiamas taip pat, kaip ir pinigų padirbinėjimas.

Žyminį popierių leido ir prižiūrėjo jo platinimą valstybės iždo komisija. Komisija nustatydavo popieriaus gamybos kiekį, rūšį bei kainą. Mažiausia lapo kaina buvo 1 grašis.

[154] VUB, KC 30.

[155] *K. Maleczyńska,* Technika wyrobu papieru na Śląsku od XVI do XVIII wieku, Zeszyty Naukowe (Uniw. Wrocławski), seria A, Nr. 29, 1960, p. 43.

[156] VUB, A 202.

[157] MAB, RA 1409.

[158] CVIA, SA 18280, l. 96, 189, 225.

[159] *J. Siniarska-Czaplicka,* Kronika papierni w Jeziornie 1760—1790, Łódź, 1961, p. 2.

[160] VUB, B-53-1140.

[161] VUB, A 376.

[162] VUB, A 29-5189.

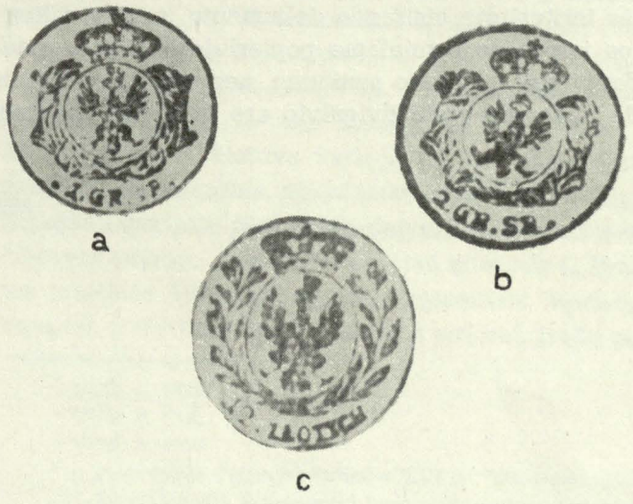
[163] MAB, f. 267, Nr. 247.

Sulenkto lapo vienoje pusėje aukštai dešinėje buvo dedamas juodos spalvos valdžios antspaudas, vaizduojantis valstybės ženklą (herbą) ir nurodantis lapo kainą (21 pav.). Žečpospolitos žyminiame popieriuje nebuvo dedamas vandenženklis su valstybės herbu, data ar kitais užrašais, kaip, pavyzdžiui, Rusijoje.

Iš pradžių buvo vartojamas įvairus popierius, daugiausia gamintas Rytų Prūsijos dirbtuvėse. Pavyzdžiui, 1788 m. 1 grašio štampas buvo dedamas popieriuje su vž. 2358[156], 1786 m. 2 grašių štampas — popieriuje su vž. 2367[157]. Kai kurie 1776—1780 m. dokumentai surašyti įvairios vertės štampuotame žyminiame popieriuje su Olandijoje vartotais vandenženkliais (paštavežiu, pro patria, ragu), kurių antriniuose ženkluose matomi Adriano Rogės (vž. 2808)[158], van der Ley vardai.

Tik XVIII a. pabaigoje žyminiame popieriuje matome vž. 230. Iždo komisija pradėjo pirkti popierių vienoje dirbtuvėje, būtent Jeziornos (prie Varšuvos), kuri aprūpindavo popieriumi centrines valdžios įstaigas. Ši dirbtuvė buvo vadinama karališkąja, nors iš tikrųjų ji buvo privataus asmens nuosavybė. Vėliau Jeziornos popieriaus dirbtuvė atiteko Lenkijos bankui. Kai kurie popierininkystės istorikai teigia, kad Jeziornos dirbtuvė popierių su vž. 230 gamino pagal specialų iždo komisijos užsakymą vien žyminiam popieriui štampuoti[159]. Tačiau iš tikrųjų Jeziornos dirbtuvė popierių su vž. 230 parduodavo įvairiems pirkliams tiek rašymui, tiek spausdinimui. Antai šiame popieriuje surašytas Svėdasų bažnyčios inventorius[160], Vilniaus pranciškonų vienuolyno šimtalapė knyga[161]; tame pačiame popieriuje 1782 m. Gardine buvo surašytas inventorius[162], jis buvo naudojamas privačiai korespondencijai[163].

Iš pradžių nebuvo tiksliai nustatyta, kurioms transakcijoms koks žyminis popierius turi būti vartojamas. Tik 1776 m. buvo nustatytas galutinis tarifas žyminiam popieriui. Buvo įsakyta žyminį popierių vartoti, surašant vekselius ir įvairias pinigines

21 pav.

sutartis. Paprastoms, smulkioms sutartims surašyti turėjo būti vartojamas 1 grašio žyminis popierius, sutartims nuo 100 iki 500 auksinų 2 grašių ir taip toliau. Didėjant dokumento objekto vertei, atitinkamai didėjo žyminis mokestis. Pavyzdžiui, 50 000 auksinų vertės objektui turėjo būti vartojamas 30 auksinų žyminis popierius, 100 000 auksinų vertės objektui — 90 auksinų žyminis popierius; objektams, kurių kaina buvo didesnė kaip 100 000 auksinų, žyminio popieriaus kaina buvo apskaičiuojama dvigubai didesnė[164].

Lenkų istorikas S. Korzonas teigė, kad iždo komisija užsakydavo fabrike specialų popierių, jį fabrikas specialiais štampais štampuodavo, supakuodavo ir pristatydavo iždo komisijai, kuri supakuotą žyminį popierių išsiuntinėdavo savo įgaliotiniams įvairiuose miestuose[165]. Tačiau žyminiame popieriuje matoma Olandijos, Prūsijos ir kitų kraštų popieriaus dirbtuvių vandenženklių. Matyt, popierius šiam tikslui buvo superkamas įvairiose vietose, iždo komisijos patikimo asmens štampuojamas ir išsiuntinėjamas įgaliotiniams. Taip pat nepatikima, kad XVIII a. paskutiniame dešimtmetyje, kada žyminiam popieriui buvo pradėtas naudoti išimtinai Jeziornos dirbtuvės popierius, iždo komisija vertybės popierius pavestų štampuoti privačiai popieriaus dirbtuvei.

Labai didelėms sutartims žyminį popierių štampuodavo specialiai pagamintu štampu. Pavyzdžiui, kai Potiomkinas pirko Ukrainoje dvarą, pirkimo-pardavimo aktas buvo surašytas 28 650 auksinų žyminiame popieriuje. 1792 m. iždo komisija buvo išleidusi 34 650 auksinų žyminį popierių[166].

Iždo komisija žyminio popieriaus vartojimo taisyklėse retkarčiais darydavo pakeitimų. Pakeitimai būdavo išsiuntinėjami įvairioms Žečpospolitos įstaigoms. Kai kada tokie pakeitimai būdavo įrašomi į knygas ir privalomais nuostatais tapdavo labai pavėluotai. Pavyzdžiui, 1791 m. spalio mėn. universalas dėl žyminio popieriaus buvo įrašytas į Kauno žemės teismo knygas tik 1792 m. kovo 13 d.[167]

Apie 1780 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje atsiranda dokumentų, surašytų Rusijos imperijos žyminiame popieriuje. Šio popieriaus datavimas nesudaro sunkumų, nes pačiame antspaude ir ženkle greta dvigalvio aro matomi popieriaus

22 pav.

išleidimo metai. Šio popieriaus vartojimo Lietuvoje nuostatai paskelbti 1798.V.1, „Kuryer Litewski" (Nr. 61).

Apie Rusijoje vartotą žyminį popierių rašė P. Kartavovas ir S. Klepikovas[168]. Napoleono armijai užėmus Lietuvą, laikinoji Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausybė pavedė iždo komisijai išleisti naują žyminį popierių. Šio naujo žyminio popieriaus platinimas 1812.VIII.17 potvarkiu buvo pavestas generaliniam komisijos karininkui. Jo buvo išplatinta labai mažai, kadangi vykstančio karo metu civilinių aktų nedaug buvo sudaroma[169]. Šio žyminio popieriaus lapuose viršuje iš dešinės pusės yra juodo tušo antspaudas su vyčiu ir viengalviu aru su užrašu aplink „Stempel skarbowy. R. 1812. Cena 25 gr. D. W." (22 pav.). Vietinės kilmės popieriuje yra vž. 3153 su inicialais G(eorgius) T(hierbach)[170].

[164] *T. Korzon,* Wewnętrzne dzieje Polski za Stanislawa Augusta, t. 3, Warszawa, 1897, p. 162, 163; *С. М. Гольдштейн,* Польско-Литовские древности, Спб., 1913, стр. 82.

[165] *T. Korzon,* Wewnętrzne dzieje Polski.., p. 163.

[166] Ten pat.

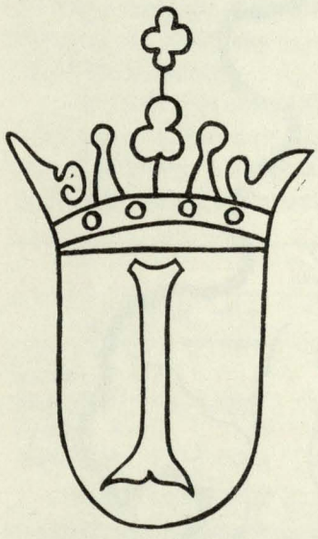
[167] CVIA SA 13875, l. 488, Aktykacya uniwersału od Przeswietney Komissyi Skarbowey oboyga Narodów względem papieru sztemplowanego, do wszelkiego gatunku jurisdykcyi wydanego.

[168] *П. А. Картавов,* Исторические сведения о гербовой бумаге в России, вып. I (1697—1801), СПб., 1900; *С. А. Клепиков,* Филиграни...

[169] *J. Iwaszkiewicz,* Litwa w roku 1812. Monografie dziejów nowożytnych, IX, Warszawa, 1912, p. 189, 387.

[170] CVIA, f. 1135, ap. 4, b. 416, l. 96.

POPIERIAUS GAMYBOS ISTORIJA LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAIKŠTYSTĖJE

storikai dar netyrinėjo, koks popierius XVI—XVIII a. buvo vartojamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje. Pirmasis popierius buvo importinis. Visą laiką popierius dideliais kiekiais buvo įvežamas iš įvairiausių kraštų: XV a. iš Italijos, Prancūzijos, Vokietijos; vėliau, XVI a. pradžioje, svarbiausi popieriaus tiekėjai buvo vokiečių kraštai; XVI a. antroje pusėje buvo įvežama iš Lenkijos, XVII a. pradžioje — iš Prūsijos, XVIII a. pabaigoje — iš Rusijos. XVI a. Lietuvoje įkurtos popieriaus dirbtuvės negalėjo pilnutinai patenkinti didėjančio krašte popieriaus pareikalavimo, popieriaus importas ir toliau buvo didelis.

Labai sunku nustatyti, kiek popieriaus buvo suvartojama Lietuvoje XVI—XVIII a. Net išaiškinus visas krašte veikusias popieriaus dirbtuves ir susumavus jų vidutinę metinę produkciją, negalima dargi apytikriai spręsti apie suvartoto popieriaus kiekį. Taip pat neįmanoma nustatyti, kiek popieriaus buvo importuojama iš užsienio. Iš 1583 m. L. Brastos muitinės knygos ištraukos (žr. 3 priedą) aiškėja, kad per tų metų vasario ir kovo mėnesius tarp kitų į Lietuvą įvežtų iš Lenkijos, Vengrijos, Silezijos, Moravijos, Anglijos, Italijos bei Turkijos prekių įvežta 624 rėzos popieriaus už 308 kapas. Iš Gardino muitinės 1605 m. knygos ištraukos (žr. 5 priedą) matyti, kad nuo 1605.I.11 iki 1606.I.10, t. y. per 12 mėnesių, per Gardino muitinę buvo įvežta iš Rytų Prūsijos, Lenkijos ir per Lenkiją iš Vakarų Europos 420 rėzų popieriaus. Iš tokių fragmentinių duomenų negalima daryti tikslesnių išvadų apie popieriaus importą, bet, atrodo, kad popieriaus importas į Lietuvą XVI a. paskutiniais dešimtmečiais buvo žymiai didesnis, negu XVII a. pirmąjį dešimtmetį. Popieriaus importo mažėjimą galima aiškinti tik smarkiu popierininkystės išaugimu Lietuvoje XVI a. pabaigoje.

Nustatant popieriaus importą į Lietuvą, negalima labai pasikliauti XVII a. pradžios Kauno ir Jurbarko muitinių knygomis. Vežusių per šias muitines Vilniaus, Kauno ir kitų Kunigaikštystės miestų pirklių prekės į muitinės knygas būdavo įrašomos labai bendrais duomenimis. Pavyzdžiui, žinomų Vilniaus bei Kauno pirklių, prekiavusių popieriumi, 1613 m. per Jurbarko muitinę įvežtos prekės į muitinės knygas buvo įtrauktos vienu įrašu — „įvairios prekės"[1]. Kauno muitinės 1600 m. knygoje popieriumi prekiavusių pirklių iš Dancigo ir iš Silezijos įvežtos prekės irgi buvo žymimos kaip „įvairios prekės"[2]. Panašūs įrašai daryti Jurbarko muitinės 1606 m. knygoje, kur įrašytos daugiausia Kėdainių miesto pirklių prekės[3]. Be abejo, šie popieriumi prekiavę pirkliai įveždavo iš vokiečių kraštų, be kitų prekių, taip pat ir popierių, bet muitinių knygos to neatspindi, nes popierius pateko į „įvairių prekių" rubriką.

Buržuazinės Lenkijos istorikai, kaip I. Baranovskis[4], J. Kolačkovskis[5], J. Ptasnikas[6], o, jų darbais pasiremdamas, ir H. Lovmianskis, nepatikrinę nei Lietuvoje vartoto popieriaus, nei kelių, kuriais jį į Lietuvą gabeno, nei, pagaliau, tinkamai ištyrę popieriaus gamybą pačioje Lenkijoje, teigė, kad ir XVI, ir XVII a. Lietuva vartojo tik lenkų popierių. Antai H. Lovmianskis, norėdamas pagrįsti savo teigimą apie Lenkijoje pagaminto popieriaus dominavimą Lietuvos rinkoje, operuoja aukščiau minėtais L. Brastos muitinės 1583 m. knygos fragmentais. Kadangi knygoje įrašyti kai kurie Lietuvos pirkliai, įvežę per

[1] VUB, A 1700.
[2] VUB, A 1736.
[3] VUB, A 1699.
[4] *I. Baranowski*, Przemysł Polski w XVI w., Warszawa, 1913.
[5] *J. Kolaczkowski*, Wiadomości tyczące się przemysłu i sztuki w dawnej Polsce, Kraków, 1888.
[6] *J. Ptaśnik*, Papiernie w Polsce...

23 pav.

1 — Vilniaus pirmoji (pilies rajone); 2 — Vilniaus antroji (Sapiegų jurisdikcijoje); 3 — Vilniaus trečioji (Užupyje); 4 — Vilniaus ketvirtoji (Paplaujoje, magistrato); 5 — Vilniaus penktoji — (Paplaujoje, Mamoničiaus); 6 — Vilniaus šeštoji (Markučiuose); 7 — Vilniaus septintoji (Leoniškėse); 8 — Vilniaus aštuntoji (Kučkuriškėse); 9 — Vilniaus devintoji (Rakantiškėse, Tochermano); 10 — Vilniaus dešimtoji (Rakantiškėse, Sapiegų); 11 — Vilniaus vienuoliktoji (Mickūnuose); 12 — Vilniaus dvyliktoji (Kairėnuose); 13 — Vilniaus tryliktoji (N. Verkiuose); 14 — Kauno pirmoji (J. Reinerio); 15 — Kauno antroji (magistrato); 16 — Prienų; 17 — Anglininkų; 18 — Aukštadvario; 19 — Katišių; 20 — Klečkauskių Salkininkuose; 21 — Klečkauskių Kuodžiuose; 22 — Putkamerio Braželčiuose; 23 — Vievio; 24 — Bartkuškio; 25 — Veprių; 26 — Čižiškių; 27 — Biržų; 28 — Dubingių; 29 — Kėdainių; 30 — Nesvyžiaus; 31 — Slucko; 32 — Liubanės; 33 — Švėkšnos; 34 — Pastovio; 35 — Vidžių; 36 — Dzitvos; 37 — Bokštų; 38 — Minantavičių; 39 — Jašiūnų; 40 — Alšėnų; 41 — Minsko; 42 — Dambravnos; 43 — Smurgainių; 44 — Rožanos; 45 — Vidogoščės; 46 — Uzdos; 47 — Zaslaulio; 48 — Kalačių; 49 — Katlavos; 50 — Basino; 51 — Jazonos; 52 — Bitenio; 53 — Šukevičių; 54 — Šidlovičės; 55 — Kamenio; 56 — Suprasliaus; 57 — Ežeronių; 58 — Suvalkų; 59 — Liskavos; 60 — Svisločės; 61 — Zietelos; 62 — Volomos; 63 — Liubčės.

L. Brastos muitinę popierių, H. Lovmianskis laiko tai pakankamu įrodymu, kad Lenkija aprūpindavusi Lietuvą savo gamybos popieriumi[7]. A. Vavžynčik, nagrinėdama Lietuvos prekybos su Lenkija ir per Lenkiją su Vakarų Europa XVI a. klausimą, nurodo, kad vykstantieji per L. Brastą į Liubliną į vasario mėnesio mugę Lietuvos ir Rusijos pirkliai užmegzdavo ten prekybinius ryšius su Niurnbergo, Hamburgo, Prahos, Breslau, Gerlico ir kitų miestų pirkliais, taip pat supirkdavo jų atvežtas prekes[8]. Taip pat būdavo ir Poznanės, Torunės bei Gnezno mugėse. XVI a. antroje pusėje visoje Lietuvoje vartota daug popieriaus, pagaminto Niurnberge, Breslau, Gerlice, Dancige, Šveidnice ir kituose vokiečių miestuose. Be abejo, šis popierius patekdavo į Lietuvą ir per L. Brastos muitinę. Taigi, negalima besąlygiškai tvirtinti, kad visas per L. Brastos muitinę įvežtas popierius buvo pagamintas Lenkijoje. Objektyvesni dabartiniai Lenkijos istorikai atsisakė šio teigimo ir pradėjo kritiškai vertinti ankstyvesnių istorikų teigimus apie absoliutų Lenkijos pranašumą ir perdėtą lenkų kultūros poveikį Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei.

Pilnesnių ir tikslesnių žinių apie įvežtą ir išvežtą popierių randama Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždo komisijos XVIII a. pabaigos bylose[9]. Iš jose esamų oficialių statistinių duomenų sužinome, kad nuo 1786.III.1 iki 1786.IX.1, t. y. per 6 mėnesius Lietuvoje gaminto popieriaus buvo išvežta į Kuršo kunigaikštystę už 110 auksinų. Tuo pačiu per 6 mėnesius popieriaus buvo įvežta: iš Lenkijos ir iš Vakarų Europos kraštų per Lenkiją už 950 auksinų, iš Rytų Prūsijos už 13 671 auksiną, iš Kuršo ku-

[7] *Łowmiański*, Papiernie Wileńskie..., p. 412.

[8] *A. Wawrzynczyk*, Studia z dziejów handlu Polski i Wielkiego Księstwa Litewskiego z Rosją XVI w. Państ. Wydawn. Nauk. (b. r.), p. 100.

[9] VUB, G 2, 464—467.

nigaikštystės už 1277 auksinus ir iš Maskvos už 16 778 auksinus, iš viso už 32 676 auksinus.

Nuo 1791.III.1 iki 1791.IX.1 iš Lietuvos į Prūsiją popieriaus buvo išvežta už 110 auksinų, į Kuršą — už 10 auksinų. Į Lietuvą tuo pačiu laikotarpiu įvežta popieriaus: iš Lenkijos ir per Lenkiją iš Vakarų Europos kraštų — už 535 auksinus, iš Prūsijos — už 29 395 auksinus, iš Kuršo kunigaikštystės — už 1613 auksinų ir iš Maskvos — už 34 000 auksinų, iš viso už 65 553 auksinus.

Per šešerius metus (1786—1791) tais pačiais iždo komisijos statistiniais duomenimis buvo įvežta į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę užsieninio popieriaus ir išvežta į užsienį lietuviško popieriaus[10]:

	Metai					
	1786	1787	1788	1789	1790	1791
išvežta (auksinais)	110	3600	328	141	386	175
įvežta (auksinais)	54418	69924	126521	90749	134490	15936

Taigi, net XVIII a. pabaigoje popieriaus suvartojimas krašte smarkiai augo. Kaip didėjo popieriaus suvartojimas per visą XV—XVIII a. laikotarpį, nustatyti nepavyko. Užtinkamos archyvuose pakrikos žinios apie atskirų įstaigų bei asmenų pirktą popierių maža ką tepasako ir negali net apytikriai pavaizduoti, kiek popieriaus buvo suvartojama visame krašte.

Vokiečių istorikas G. Pikardas paskelbė Niurnbergo archyve rastas to miesto magistrato knygose žinias apie magistrato raštinėje XV—XVI a. suvartotą popierių[11]. Pagal tuos duomenis Niurnbergo magistratas per metus suvartodavo popieriaus:

metai	rėzos
1400	1—2
1430—1440	4
1460	16
1470—1480	32
1520—1550	52
1560	190

Galima spėti, kad popieriaus suvartojimas XV—XVIII a. panašiai didėjo ir kituose kraštuose.

Taip pat nepavyko iš archyvinės medžiagos nustatyti, kiek popieriaus pagamindavo XVI—XVII a. Lietuvoje veikusios popieriaus dirbtuvės.

Lietuvos kaimynai lenkai ir vokiečiai mėgino nustatyti, kiek jų kraštuose veikusios popieriaus dirbtuvės pagamindavo produkcijos, kuri, greičiausiai, nedaug kuo skyrėsi nuo mūsų popieriaus dirbtuvių produkcijos. Lenkų popierininkystės istoriko J. Ptasniko apskaičiavimu, XVI a. Lenkijoje viena popieriaus dirbtuvė per metus galėdavo pagaminti apie 1800 rėzų popieriaus[12]. K. Malečinska mano, kad Silezijoje viena popieriaus dirbtuvė per metus pagamindavo 800 rėzų popieriaus[13]. Vokiečių popierininkystės istorikas G. Pikardas, remdamasis rastais dokumentais, apskaičiavo XVI—XVII a. Vokietijoje veikusių popieriaus dirbtuvių (įskaitant Silezija ir Rytų Prūsiją) produkciją[14]. Pagal 1527 m. išleistą nuostatą, vadinamą „Reutling Papierordnung", vienas pameistrys per dieną pagamindavo 10 rėzų popieriaus. Pagal 1560 m. potvarkį Regensburgo popopieriaus dirbtuvėms („Regensburger Papiermühlensordnung") popieriaus dirbtuvė per 6 darbo dienų savaitę suvartodavo 9 centnerius skudurų, iš kurių galėjo būti pagaminta 36 rėzos popieriaus. Viurtenberge 1600 m. 3 pameistriai su viena padėjėja pagamindavo 8 rėzas popieriaus per dieną, o mažesnio formato popieriaus — „klein Papier" — 11 rėzų per dieną. 1604 m. Belforto popieriaus dirbtuvė pagamindavo 50 rėzų per savaitę. 1648 m. Unterkocheno popieriaus dirbtuvė, kurioje dirbo 3 pameistriai, pagamindavo 6 rėzas per dieną. G. Pikardas apskaičiavo, kad Vokietijoje per visą XVI, XVII ir XVIII a. (iki trisdešimties metų karo pradžios) viena popieriaus dirbtuvė su vienu semiamu kubilu per metus pagamindavo nuo 1600 iki 1800 rėzų popieriaus. Turėdamas galvoje, kad XVI a. popieriaus pramonėje nebuvo įdiegta jokių naujovių, G. Pikardas sprendžia, kad XVI a. produkcija nesiskiria nuo XV a. produkcijos. XVIII a. popieriaus produkcija smarkiai smuko; per metus viena popieriaus dirbtuvė su vienu semiamu kubilu pagamindavo apie 1250 rėzų popieriaus.

Iš šių trijų tyrinėtojų G. Pikardo išvestieji metiniai vienos popieriaus dirbtuvės produkcijos vidurkiai yra patikimiausi, todėl jie, kiek sumažinti, turint galvoje menkesnę vietinės popieriaus gamybos techniką, gali būti laikomi būdingais Lietuvos popieriaus dirbtuvių produkcijai. Lietuvai jie taikytini ne iki XVIII a. pradžios, bet tik iki XVII a. vidurio, kada vietinė popieriaus gamyba smarkiai smuko[15].

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje popierius pradėtas gaminti palyginti vėlai, tik XVI a. pradžioje, kada Vakarų Europoje popieriaus gamybos technika jau buvo pasiekusi aukštą lygį, o popieriaus dirbtuvių buvo dešimtys. Lenkijos teritorijoje popierius pradėtas gaminti kiek anksčiau. Popieriaus gamybos pradžia įprasta laikyti ankstyviausią datą, kuri dokumentuose paminėta, kalbant apie popieriaus dirbtuvės įkūrimą arba veikimą. Pirmosios rašytos žinios apie popieriaus gamybą Lietuvoje yra Lietuvos didžiojo kunigaikščio 1524 m. duotos privilegijos dviem popieriaus dirbtuvėms Vilniuje statyti. Apie 1560 m. popieriaus dirbtuvė buvo įsteigta

[10] VUB, G2, 464—467.

[11] *G. Piccard*, Die Wasserzeichungforschung als historische Hilfswissenschaft, „Archiwalische Zeitschrift", (München), t. 55, 1956.

[12] *J. Ptaśnik*, Papiernie w Polsce...

[13] *K. Maleczyńska*, Papiernictwo na Sląsku.., p. 159.

[14] *G. Piccard*, Die Wasserzeichenforschung.., p. 69.

[15] Vilniuje 1654 m. pabaigoje veikė 4 popieriaus dirbtuvės, o 1655 m. pabaigoje nebeveikė nė viena.

Radvilų dvare Nesvyžiuje, 1577 m.— Kaune. XVI a. paskutiniame dešimtmetyje Vilniuje veikė keturios popieriaus dirbtuvės, Kaune dvi ir keletas Lietuvos feodalų dvaruose.

XVI a. pabaiga ir XVII a. pradžia Lietuvos popieriaus gamybos istorijoje buvo klestėjimo laikotarpis. Popieriaus dirbtuves steigė miesto magistratai, turtingesni miestiečiai, vienuolynai bei didikai savo dvaruose. Nors šios dirbtuvės buvo steigiamos pelno tikslais, bet savininkams rūpėjo, kad jų dirbtuvėse pagamintas popierius būtų puikios kokybės, kad vandenženklyje matomas miesto bei didiko herbas nebūtų suprofanuotas, kad jis netaptų blogo popieriaus ženklu. XVI a. pabaigoje bei XVII a. pradžioje Vilniaus, Kauno bei Smurgainių dirbtuvių gamybos popierius savo kokybe prilygdavo geros rūšies užsieniniam popieriui.

Apie XVII a. vidurį, nors ir buvo steigiamos naujos popieriaus dirbtuvės, popieriaus kokybė smarkiai smuko. Buvo pradėtas gaminti nepatvarus, nestiprus, nelygus ir nepakankamai baltas popierius. Popieriaus kokybės smukimo priežastys, matyt, buvo šios: popieriaus pareikalavimas didėjo, kainos kilo, jo gamyba darėsi vis pelningesnė. Galimybės pasipelnyti viliojo užsienio popieriaus meistrus. Atvykę į Lietuvą, jie negalėjo steigti savo dirbtuvių, nes neturėjo nuosavos vandens jėgos, todėl popieriaus dirbtuves statė dvarininkams jų dvaruose ir mokėjo už jas didelę nuomą. Dvarininkams, kurie leido savo dvaruose statyti popieriaus dirbtuves, nerūpėjo nei popieriaus gamyba, nei jo kokybė. Popieriaus meistrams, suinteresuotiems kuo didžiausiu pelnu, taip pat nerūpėjo nei popieriaus kokybė, nei popieriaus dirbtuvių vardas. Tokia popieriaus gamybos padėtis išliko ir po to, kai XVII a. antroje pusėje buvo atstatyta karų sunaikinta krašto ekonomika. Popieriaus kokybė ir toliau vis smuko. Tik XVIII a. antroje pusėje, pramonei kylant, pagerėjo ir popieriaus gamyba. Buvo pastatytos naujos popieriaus dirbtuvės Prienuose, Pastovyje, Bartkuškyje, Vidžiuose, Katlavoje, daug jų pastatyta Slonimo ir Volkovisko pavietuose. Pagerėjo popieriaus kokybė ir seniau veikusiose popieriaus dirbtuvėse. Kanceliarijose greta vietinio blogos rūšies popieriaus, kurio pagamindavo nepakankamai, buvo vartojamas užsieninis popierius, daugiausia importuotas iš Rytų Prūsijos.

XVIII a. Lenkijoje, kaip ir kituose kraštuose, popieriaus kokybė pablogėjo. Prūsijos vyriausybė, siekdama pakelti smukusią popieriaus kokybę, išleido eilę potvarkių su daugybe reikalavimų bei grasinimų popieriaus dirbtuvių savininkams. Tie potvarkiai nedavė norimų rezultatų. Prūsijos popierius, nors ir geresnis už Lietuvos bei Lenkijos, ilgesnį laiką pasiliko, palyginus su kitų kraštų gamybos popieriumi, gana prastos kokybės[16]. Kovodamos su popieriaus kokybės blogėjimu, kitos valstybės griebėsi racionalesnių priemonių. Belgijos vyriausybė 1725 m. išleido įstatymą, normuojantį popieriaus gamybos procesą. Buvo tiksliai nurodyta, kokius skudurus dirbtuvės savininkai turi vartoti atskiroms popieriaus rūšims, kaip reikia tuos skudurus apdirbti, kiek laiko juos mirkyti bei pūdyti, kaip popierių semti, klijuoti bei presuoti. Atskirose lentelėse buvo nurodytos atskiroms popieriaus rūšims lapų formato bei svorio normos. Belgijos popieriaus kokybė pagerėjo[17].

1744 m. Rusijoje buvo išleistas įsakymas visiems fabrikantams, taip pat popieriaus dirbtuvių savininkams savo gaminius ženklinti vandenženkliu, kuriame turėjo būti popieriaus dirbtuvės savininko vardas ir pavardė (jie galėjo būti pakeisti inicialais), pagaminimo metai ir dirbtuvės buveinės pavadinimas. Toks popieriaus ženklinimas padėdavo Manufaktūrų kolegijai Peterburge atskirti vietinės gamybos popierių nuo užsieninio popieriaus, taip pat kontroliuoti vietinės produkcijos kokybę. Merkantilistinė valdžios politika popieriaus gamyboje aiškiai pasireiškė 1764 m., išleidus potvarkį popieriaus dirbtuvėms gaminti popierių, ne blogesnės kokybės kaip užsieninis. Bet popieriaus dirbtuvių savininkai nepaisė įsakymų. 1778 m. vyriausybė išleido naują potvarkį, kuriame buvo išvardintos visos Rusijos popieriaus dirbtuvės, nevykdžiusios ankstesnių įsakymų. Potvarkyje griežtai reikalaujama dėti vandenženklius ir gaminti tik geros kokybės popierių. XVIII a. antroje pusėje retai pasitaikydavo, kad kuri nors Rusijos popieriaus dirbtuvė išleistų popierių be vandenženklių. Tačiau tie vandenženkliai toli gražu neatitiko potvarkyje nurodytų taisyklių. Daugelis popieriaus dirbtuvių stengdavosi imituoti užsieninius vandenženklius, o tai potvarkis draudė[18].

Lietuvos ir Lenkijos valdžios įstaigų rašytinių direktyvų dėl popieriaus gamybos gerinimo aptikti nepavyko.

Lietuvos aprūpinimas popieriumi ypač pablogėjo XVIII a. pabaigoje. Popieriaus pareikalavimas vis didėjo, krašte veikusios popieriaus dirbtuvės buvo mažos, jų produkcija patenkindavo tik dalį paklausos, dėl užsieninio popieriaus įvežimo suvaržymo importas iš Prūsijos beveik visiškai sustojo. Rusijoje, kur popieriaus buvo labai mažai suvartojama[19], dirb-

[16] *H. Kohtz,* Ostpreussische Papierfabrikation...

[17] *W. Godenne,* Trois textes originaux concernant la papeterie en Belgique au debut du XVIII-e s., „Papier Geschichte", 1961, sąs. 4.

[18] *М. В. Кукушкина,* Филиграни на бумаге русских фабрик 18 — начала 20 в., Ленинград, 1958, стр. 285.

[19] *Н. А. Резцов,* Бумага в России 100 лет назад, Петербург, 1912.

60 puslapyje autorius pateikia statistinius duomenis, kiek XIX a. pačioje pradžioje vienas asmuo suvartodavo popieriaus kilogramais per metus:

Anglijoje	— 1,54 kg.
Vokietijoje	— 0,84 "
Prancūzijoje	— 0,50 "
Rusijoje	— 0,13 "

tuvės jį gamino nedideliais kiekiais, tenkinančiais tik vietos pareikalavimą. Pirkti Rusijos gamybos popieriaus didesniais kiekiais buvo sunku. Tuometinį popieriaus badą Vilniuje iliustruoja Vilniaus universiteto spaustuvės 1799—1805 m. ataskaitos bei universiteto vadovybės susirašinėjimas popieriaus gavimo reikalu. Antai universiteto spaustuvė siuntė savo agentus į Kalugą pirkti popieriaus iš apylinkės popieriaus dirbtuvių, universiteto vadovybė daug kartų kreipėsi į įvairius asmenis Peterburge, prašydama parūpinti popieriaus. Vilniaus universiteto spaustuvė kitų įstaigų bei asmenų užsakymus, kuriuos gaudavo iš įvairiausių Rusijos vietovių, buvo priversta priiminėti su užsakovų popieriumi[20]. 1799—1800 m. Vilniaus universitetas spaustuvės reikalams nupirko visą Kairėnų popieriaus dirbtuvės produkciją[21]. 1804 m. taip pat buvo supirkta visa Kairėnų ir Bartkuškio popieriaus dirbtuvių produkcija[22]. XIX a. pirmame dešimtmetyje spaustuvė Gardine turėjo savo agentą Zymelį Nachimavičių (vėliau jis tapo spaustuvininku Gardine), kuris turėjo supirkinėti spaustuvės reikalams popierių Suprasliuje bei Slonimo pavieto popieriaus dirbtuvėse[23]. 1806 m. universitetas pavedė Slonimo pavieto mokyklos vadovybei suieškoti ir nupirkti didesnį popieriaus kiekį iš apylinkėje veikusių popieriaus dirbtuvių; laiške atkreipiamas dėmesys į Zietelos (Dziękciany) popieriaus dirbtuvę[24]. Iš išlikusio susirašinėjimo matyti naujojo Vilniaus universiteto spaustuvės vedėjo J. Zavadzkio pastangos pašalinti popieriaus trūkumą. Jis siūlė universiteto vadovybei viename jos valdomų dvarų prie Vilniaus pastatyti nuosavą popieriaus dirbtuvę, kuri aprūpintų spaustuvę savo gamybos popieriumi. Nors šios įmonės įrengimui universitetas turėtų išleisti didesnę sumą pinigų, J. Zavadzkio manymu, investuotieji pinigai greitai grįžtų su pelnu. Popieriaus atsirastų daugiau, jis atpigtų, spaustuvė galėtų normaliai veikti, universitetas prisidėtų prie švietimo kėlimo Lietuvoje. Universiteto vadovybė, motyvuodama finansiniais sunkumais, atsisakė statyti popieriaus dirbtuvę. Tada J. Zavadzkis kreipėsi laišku į kunigaikštį A. K. Čartoriskį. Išdėstęs aukščiau minėtus motyvus ir pridūręs, kad popieriaus dirbtuvės projektą padaryti, statybos darbams vadovauti ir jos veikimą prižiūrėti sutikęs vienintelis Lietuvoje popierininkystės specialistas buvęs Vilniaus universiteto profesorius Mykolas Kado[25], J. Zavadzkis prašė kunigaikštį paveikti universiteto vadovybę, kad ši kuriame nors savo dvare pastatytų popieriaus dirbtuvę[26]. Neaišku, ką šiuo klausimu padarė Čartoriskis. Greičiausiai, jam nepasisekė įtikinti universiteto vadovybės, nes netrukus J. Zavadzkis rašė laišką F. Bernatavičiui, tuometiniam Čartoriskio sekretoriui, prašydamas jį padaryti kunigaikščiui įtaką, kad pastarasis prikalbėtų maršalkos Tiškevičiaus žmoną pastatyti popieriaus dirbtuvę viename jos dvarų Vilniaus apylinkėse. Ir šios spaustuvininko pastangos nuėjo niekais, nes sekančių metų pradžioje rašytame laiške Čartoriskis pagyrė Zavadzkio pastangas ir pažadėjo pasiūlyti kai kuriems dvarininkams statyti savo dvaruose popieriaus dirbtuves[27].

Popieriaus gamybos plėtimu bei jos tobulinimu rūpinosi visuomenė bei atskiri pramonininkai, tikėdamiesi iš to didesnio pelno.

Vilniaus laikraštis „Dziennik Wileński" 1817 m. paskelbė M. Kado straipsnį, kuriame autorius siūlo tipinį popieriaus dirbtuvės projektą. Laikraštyje pateikiama tokių žinių apie popieriaus gamybos padėtį Lietuvoje XIX a. pradžioje[28].

XVIII a. pabaigoje Vilniuje buvo įkurta bendrovė su 4000 auksinų kapitalu, ji ruošėsi prie Vilniaus įsteigti didesnį popieriaus fabriką. Viskas buvo paruošta, rašoma laikraštyje, fabrikas turėjo būti paleistas 1799 m., tačiau politiniai įvykiai sutrukdė šį planą įvykdyti, ir popieriaus fabrikas nebuvo pastatytas. Lietuvoje XVIII a. popieriaus gamyba buvo labai žemo lygio. Daug skudurų iš Lietuvos buvo išvežama į Prūsiją, o XIX a. pradžioje — į Rusiją.

Toliau laikraštyje rašoma, kad, be Vilniaus apylinkėse veikusių popieriaus dirbtuvių, jų buvo dar Gardino, Volkovisko ir Slonimo pavietuose. Tos dirbtuvės buvo pastatytos dvarų savininkų lėšomis, neinvestavus didesnių lėšų. Šias dirbtuves dvarininkai išnuomodavo įvairiems popieriaus meistrams. Dirbtuvėse dirbdavo vietiniai nekvalifikuoti darbininkai ir valstiečiai. Šios dirbtuvės buvo labai mažos ir jų visų produkcijos nebūtų užtekę Vilniaus miestui aprūpinti. Netoli Vilniaus, Kairėnuose, veikiančioje dirbtuvėje popierius būdavo gaminamas tik rudenį ir žiemą, nes vasarą ir pavasarį darbininkai ir meistrai dirbdavo dvaro laukuose. Panašiai popieriaus gamyba Lietuvoje vykdavo ir kitose dirbtuvėse. 3 mylios nuo Gardino, Ežeronyse (Jeziory), įsteigta popieriaus dirbtuvė buvo daug geresnė. Ji atsiėjo 16 000 auksinų. Pastatęs šią dirbtuvę, popieriaus meistras 10 metų ją naudojo be nuomos mokesčio, o toliau kasmet mokėjo po 2000 auksinų nuomos. Ežeronių fabrike buvo gaminamas labai blogos rūšies popierius; popierių užsakydavo Gardino pirkliai, iš anksto už jį užmokėdavo ir aprūpindavo juo tik Gardino miestą. Lenkijoje padėtis nebuvo geresnė.

[20] Materjały do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi, Z archiwum drukarni J. Zawadzkiego, t. 1, Wilno, 1935.

[21] VUB, DC 71.

[22] VUB, KC 314; Materjały do dziejów.., t. 1, p. 381.

[23] Materjały do dziejów, t. 1, p. 378.

[24] Ten pat, p. 382.

[25] Mykolas Kado (1765—1824), inžinierius, nuo 1799 metų architektūros profesorius Vilniaus universitete.

[26] Materjały do dziejów.., t. 1, p. 92, 114, 381.

[27] Ten pat.

[28] *M. Kado,* Opisanie fabryki papiernej, „Dziennik Wileński", 1817, t. 6, p. 429.

Jeziornos popieriaus dirbtuvė buvo blogai įrengta, popieriaus gamino mažai ir tą patį blogos rūšies.

Tais pačiais metais „Dziennik Wileński" rašė apie audyklų ir popieriaus dirbtuvių naudingumą bei pelningumą[29]: „Tvarkingą ir užsienio pavyzdžiu pastatytą popieriaus dirbtuvę reikia laikyti pastoviausiu ir tikriausiu įdėto kapitalo pelno šaltiniu. Neskaitant popieriaus suvartojimo visame krašte, pats Vilniaus miestas — provincijos sostinė — daug jo reikalauja ir dažnai net kenčia dėl jo trūkumo. Nuolat veikiančios ir darbo turinčios 5 Vilniaus spaustuvės, gubernijos valdžia, iždo rūmai su daugeliu kanceliarijų, universitetas ir gimnazija, vyriausiasis, pavieto ir miesto teismai ir kita kasmet reikalauja vis didesnio popieriaus kiekio. Mūsų provincijoje veikiančios kelios menkos popieriaus dirbtuvės gali patenkinti tik šimtąją dalį to pareikalavimo. Jei kuris iš mūsų kapitalistų norėtų įsteigti netoli Vilniaus tvarkingą, užsienio pavyzdžiu įrengtą popieriaus dirbtuvę ir norėtų joje gaminti įvairių rūšių popierių, pradedant paprastu charta bibula ir baigiant aukščiausios kokybės velinu, tikrai įdėtą kapitalą trumpiausiu laiku padvigubintų, ką gali patvirtinti žemiau pateikiamas apskaičiavimas. Prie Vilniaus miesto yra daug vietovių, turinčių pakankamai vandens išjudinti didžiausioms mašinoms. Mūsų miestas beveik nepaliestas skudurų — popieriaus gaminimo žaliavos — rinkėjų. Be to, popierininkystė pažengė taip toli, kad popieriaus gamybai nebūtinai reikalingi skudurai, dirbtuvės pasitenkina neapdirbtais linais, kanapėmis ir kitais plaušiniais augalais; gerą popierių galima pagaminti iš šiaudų ir medžių žievės. Svarbiausia, kad norintis pastatyti popieriaus dirbtuvę privatus pilietis nesigailėtų pirmiems įrengimams lėšų, kad jis įrengtų ne paprastus grūstuvus, bet pastatytų tvarkingą metaliniais volais prietaisą skudurams malti, kad įtaisytų krosnį semiamame kubile pusfabrikačiui šildyti, kad pastatytų tinkamus katilus ir kitus reikalingus prietaisus. Reikia iš užsienio atgabenti puikiai popierininkystės amatą mokantį meistrą ir duoti jam pakankamą skaičių gabių pameistrių ir darbininkų. Reikia pastatyti tvarkingus, erdvius fabriko pastatus. Įdedamos išlaidos negali būti mažos, bet pelnas iš šios įmonės yra didžiulis. Štai pelno, gaunamo iš vieno kubilo, iš kurio semiamas paprastas popierius, apskaičiavimas, padarytas pagal bešališką patyrimo aprašymą. Apskaičiavimo pagrindu imami 180 darbo dienų metai. 1) Vienas meistras iš geros žaliavos per dieną gali pagaminti 150 librų klijuoto popieriaus, o su 3 padėjėjais ir 2 berniukais — 600 librų, o tai, skaičiuojant librą po 1 auksiną, sudaro 600 auksinų. Tokiu būdu, per metus gaunama popieriaus už 108 tūkstančius auksinų. 2) Jeigu meistras neturės geresnės žaliavos, o tik prastesnę, iš kurios galima pagaminti tik neklijuotą spausdinamąjį popierių, tai per dieną jis galės pagaminti 192 libras, o su padėjėjais — 768 libras, arba 32 rėzas. Skaičiuojant librą po 20 grašių, arba rėzą po 16 auksinų, tai sudarys 512 auksinų. Tokiu būdu, per metus bus gauta 92 160 auksinų. 3) Gaminant iš paprasčiausios žaliavos popierių, skirtą prekių vyniojimui, arba vien chartą bibulą, meistras vienas pagamins 300 librų, o su padėjėjais — 50 rėzų. Skaičiuodami librą po 10 grašių arba rėzą po 8 auksinus, gausime 400 auksinų, o tai per metus sudarys 72 tūkstančius auksinų. Kaip matome, vien paprasčiausio popieriaus gamyba žada tokį didelį pelną. Galima drąsiai tvirtinti, kad tinkamai įtaisyta dirbtuvė, kurioje būtų gaminamas įvairių rūšių popierius, kaip pašto, įvairaus formato regalinis, paveikslams spausdinti ir velino popierius, galėtų duoti dvigubai daugiau čia aprašyto pelno"[30].

Lietuvos popieriaus dirbtuvių istorijoje buvo trys lemiami įvykiai: 1) pirmos popieriaus dirbtuvės įkūrimas, 2) naujų skudurų grūdimo įrankių panaudojimas ir 3) mašinų, gaminančių popierių „be galo", įdiegimas.

Pirmą (nuo XVI a. pradžios iki XVIII a. pradžios) ir antrą (nuo XVIII a. pradžios iki XIX a. vidurio) periodą įprasta vadinti rankiniu popieriaus gamybos laikotarpiu, arba semiamojo popieriaus laikotarpiu. Trečias periodas vadinamas mašininiu popieriaus gamybos laikotarpiu.

1. VILNIAUS POPIERIAUS DIRBTUVĖS

Vilniaus mieste XVI ir XVII a. veikė keletas popieriaus dirbtuvių, kurios tačiau neįstengė patenkinti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės administracinio ir kultūrinio centro vis didėjančio popieriaus pareikalavimo. XVI a. paskutiniame ketvirtyje įsteigtose Kauno, Smurgainių, Alšėnų ir kitose smulkiose dirbtuvėse pagamintą popierių daugiausia suvartodavo vietoje, ir tik nežymi jo dalis patekdavo į Vilnių. Vis daugiau popieriaus įveždavo iš užsienio. Popieriaus kainos buvo aukštos, jį gaminti apsimokėjo, palyginti tirštai apgyventame Vilniuje ir jo apylinkėse buvo daug žaliavos, todėl jau XVI a. pabaigoje ir XVII a. pradžioje Vilniaus apylinkėse buvo įkurta naujų popieriaus dirbtuvių. Pirmos jų įsikūrė prie srauniosios Vilnios, prie kurios buvo susitelkusi visa tuometinė Vilniaus pramonė[31]. Dirbtuvės buvo statomos aukštupyje, kur vanduo nebuvo užterštas kitų pramonės įmonių ir tiko geresnės rūšies popieriui gaminti. Popieriaus dirbtuvės buvo įkurtos Markučiuose, Rakantiškėse, Mickūnuose. Per Kairėnų dvarą tekantis Veršupis, kuris anais laikais buvo žymiai didesnis ir sraunesnis, įrengus atitinkamas užtvankas, taip pat buvo įkinkytas naujai įkur-

[29] M. D. O użyciu kapitałów na zakład krajowi pomocnych a wlascicielowi pożytecznych i nader korzystnych fabryk, „Dziennik Wileński", 1817, t. 5, p. 387.

[30] Ten pat.

[31] AVK, t. 15, p. 170.

tos popieriaus dirbtuvės ratams varyti. Nors šios popieriaus dirbtuvės veikė ne pačiame Vilniaus mieste, o jo apylinkėse, jų pagamintas popierius buvo skiriamas Vilniaus miestui, kuris, be to, buvo pagrindinė popieriaus žaliavos bazė, todėl jas laikome Vilniaus popieriaus dirbtuvėmis. Vilniuje ir jo apylinkėse veikusios popieriaus dirbtuvės surašytos ir sunumeruotos ne jų įsteigimo chronologine tvarka, bet topografiniu požymiu: pradedant nuo Vilniaus pilies rajono, Vilnios upe aukštyn iki Mickūnų. Prie jų priskiriamos Kairėnų popieriaus dirbtuvė prie Veršupio ir Verkių popieriaus dirbtuvė prie Riešės upelio.

Pirmoji popieriaus dirbtuvė. Iš išlikusių dokumentų yra žinoma, kad 1524 m. į Vilnių atvyko iš Kiusnachto (prie Ciuricho ežero, Šveicarijoje) popieriaus meistras San Vernartas (gal Bernardas?), kuriuo rūpinosi Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Senasis. Didysis kunigaikštis Vilniaus pilies prievaizdui Ulrichui Hozijui įsakė pilies rajone pastatyti San Vernartui popieriaus dirbtuvę ir aprūpinti jį butu. Vilniaus vaivada Goštautas gavo įsakymą San Vernartą globoti ir teikti jam visokeriopą pagalbą (žr. 1 priedą)[32].

Ulrichas Hozijus iš Žygimanto Senojo buvo gavęs privilegiją Vilniaus pilies rajone statyti malūnus, kurie vėliau buvo pavadinti karališkaisiais (prie dabartinės Pionierių gatvės). Čia ir buvo pastatyta pirmoji Vilniaus popieriaus dirbtuvė[33]. Įsteigtoji popieriaus dirbtuvė buvo pusiau valstybinė. San Vernartas turėjo mokėti mokesčius ir duoti duoklę. Nenustatyta, kokius vandenženklius naujoji popieriaus dirbtuvė vartojo savo veiklos pradžioje.

Vilniuje, taip pat ir Lenkijoje XVI a. pradžioje nebuvo meistrų, gaminusių semiamąsias formas. Popierininkai, kurių buvo tik keletas, semiamąsias formas užsisakydavo arba pirkdavosi svetur, greičiausiai, Silezijoje arba kuriame nors kitame vokiečių krašte. Lietuvos didžiojo kunigaikščio kvietimu atvykęs popierininkas, be abejo, semiamąsias formas atsivežė. Kadangi Vernartas atvyko iš Šveicarijos, tai semiamosios formos, greičiausiai, buvo pagamintos Šveicarijoje, kur popierininkystė tada jau buvo išvystyta. Todėl galima manyti, kad pirmieji Vilniuje pagaminto popieriaus vandenženkliai nesiskyrė nuo tuometinių Šveicarijoje vartotų vandenženklių. Akademiko prof. K. Jablonskio nuomone, Vernartas pirmąjį popierių Lietuvoje gamino su Šveicarijoje vartotu vandenženkliu, vaizduojančiu mešką (vž. 2496—2507). Popierius su tuo vandenženkliu Vilniuje tada buvo plačiai vartojamas.

1558—1566 m. Vilniuje buvo plačiai vartojamas popierius su vandenženkliais 157, 158 ir 159, vaizduojančiais Radvilų herbą. H. Lovmianskio spėliojimai, jog viena iš tuo metu veikusių Vilniuje popieriaus dirbtuvių buvo susijusi su Vilniaus vaivada Mykolu Radvila Juoduoju (1551—1565), matyt, yra tikri[34]. Greičiausiai, ši pusiau valstybinė popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklius su Vilniaus vaivados herbu. Neaišku, ar ši popieriaus dirbtuvė vandenženkliuose vartodavo anksčiau buvusio Vilniaus vaivados J. J. Glebavičiaus herbą Lelivą.

Iš Vilniaus pilies inventoriaus matyti, kad vėliau šią popieriaus dirbtuvę nuomojo Vilniaus turtuolis Lukošius Mamoničius, kuris 1586 m. tapo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždininku[35]. Apie 1594 m. pilies popieriaus dirbtuvė, kaip ir kitos dvi Vilniaus popieriaus dirbtuvės, vandenženkliuose pradėjo vartoti Lietuvos kanclerio Leono Sapiegos, kuris Lukošių Mamoničių globojo ir protegavo, herbą su inicialais bei pilnu kanclerio titulu (vž. 1855—1867).

1622 m. sudarytame Vilniaus pilies inventoriaus sąraše[36] nurodoma, kad, surašant inventorių, toje vietoje, kur anksčiau stovėjo seniai sudegusi popieriaus dirbtuvė, buvo parako malūnas. Pilies popieriaus dirbtuvė, matyt, sudegė 1610 m. per didįjį Vilniaus gaisrą ir daugiau nebebuvo atstatyta.

Pirmoji popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklius 157—159 ir 1855—1867.

Antroji popieriaus dirbtuvė. Fiurstenhofo Vilniaus miesto plane, kuris, kaip spėjama, buvo sudarytas apie 1750 m., 77-ju numeriu pažymėta veikusi popieriaus dirbtuvė, kuri pavadinta popieriaus malūnu. Ji taip pat buvo Vilnios pakrantėje, aukščiau vadinamųjų karališkųjų malūnų. Neaišku, kas ir kada šią popieriaus dirbtuvę pastatė, tik galima spėti, kam ji priklausė XVII a. pabaigoje ir XVIII a. pradžioje ir koks popierius joje buvo gaminamas.

XVII a. Vilniaus mieste savo jurzdikas turėjo ne vien dvasininkai, bet ir daug didikų, jų tarpe Sapiegos. XVII a. pabaigoje ir XVIII a. pradžioje Sapiegų jurzdikai priklausė dalis Antakalnio ir gana daug namų įvairiose miesto dalyse, taip pat 3 namai prie Vilnios upės, aukščiau karališkųjų malūnų[37]. Greičiausiai, vienas iš tų namų ir buvo antroji Vilniaus popieriaus dirbtuvė.

Šį spėjimą patvirtina dar šios aplinkybės: 1) Fiurstenhofo plane 77 numeriu pažymėta popieriaus dirbtuvė yra toje vietoje, kur stovėjo trys Sapiegų jurzdikai priklausantieji namai. 2) Pagal Sapiegų jurzdikos Vilniuje inventorių 1718 m. popieriaus meistras Jurgis Blamau nuomojo popieriaus dirbtuvę prie Vilnios upės už grūdų malūno ir mokėjo už ją 150 raudonųjų auksinų nuomos per metus[38]. 3) XVII a. pabaigoje Vilniuje buvo plačiai

[32] Lietuvos Metrika, CGADA Maskvoje, f. 389, kn. 14, l. 102, Nr. 321.

[33] Описание документов и бумаг Министерства юстиции, Москва, 1917, т. 21, стр. 333.

[34] *H. Łowmiański,* Papiernie Wileńskie.., p. 421.

[35] AVK, t. 20, p. 283.

[36] Ten pat.

[37] *J. I. Kraszewski,* Wilno od początków jego do roku 1750, t. 3, Wilno, 1841, p. 205.

[38] CVIA, SA 11704, l. 2.

vartojamas popierius su aru. Šio popieriaus vandenženkliuose yra Vilniaus gamybos popieriui tipingas aras, kurio krūtinėje atvaizduotas herbas Lapė (vž. 213—215). Pasekus, kaip buvo vartojami 213—215 vandenženkliai, matyti, kad tokie arai buvo Vilniaus popieriuje, pagamintame maždaug nuo 1658 m. (vž. 205—212), tik su tokiu skirtumu, kad arų krūtinėje buvo ne Sapiegų herbas, bet Gedimino stulpai, kurie XVII a. viduryje buvo Vilniaus vaivadijos herbas[39].

Vandenženklius 205—212, greičiausiai, vartojo irgi Vilniaus antroji popieriaus dirbtuvė, kai ją nuomojo popieriaus meistras Matas Čaplickis. 1656 m. gegužės 6 d. Vilniaus vaivada M. Šachovojus, savo pranešime carui rašė: „Suradau šiais metais Vilniuje popieriaus meistrą Matą Čaplickį ir liepiau jam prie Vilnios upės esančioje senoje popieriaus dirbtuvėje įsteigti įvairias malimo dirbtuves, taip pat liepiau gaminti ir popierių. Šis meistras gamina storą, taip pat ir rašomąjį popierių. Kovo 20 d. dirbtuvė išleido pirmą popieriaus partiją. Aš su tuo meistru Matu susitariau, kad vienas trečdalis pagaminto popieriaus bus tau, valdove, o du trečdaliai jam, Matui, įvairiems dirbtuvės reikalams"[40]. Matas Čaplickis, gamindamas popierių Vilniaus vaivadai Šachovojui, vandenženkliuose galėjo vartoti tik vaivadijos herbą. Tačiau Maskvos archyve išaiškinti to laiško vandenženklių nepavyko, matyt, laiškai juos paskelbusio asmens išimti iš fascikulų ir nebegrąžinti į vietą[41]. Patikrinus Centriniame valstybiniame senųjų aktų archyve Maskvoje (CGADA) saugomą caro korespondenciją su M. Šachovojumi[42], taip pat Lenino vardo bibliotekoje Maskvoje saugomą Šachovojaus kanceliarijoje Vilniuje rašytus dokumentus[43] paaiškėjo, kad jau nuo 1657 m. pradžios ir Vilniuje, ir Maskvoje, be kitų rūšių popieriaus, plačiai buvo vartojamas M. Čaplickio gamybos popierius su aru, kurio krūtinėje yra Gedimino stulpai (vž. 205—212). 1661 ir 1664 m. dokumentuose M. Čaplickis dar minimas kaip Vilniaus popierininkas[44]. Peršasi išvada, kad antrąją Vilniaus popieriaus dirbtuvę neišaiškintas asmuo pastatė XVII a. pirmoje pusėje, nes 1656 m. ji jau vadinama „sena popieriaus dirbtuve".

Nuo 1656 m. šią popieriaus dirbtuvę iš vaivadijos nuomojo popieriaus meistras Matas Čaplickis ir popieriuje vartojo vandenženklius, vaizduojančius arą krūtinėje su Vilniaus vaivadijos herbu (vž.205—212). 1661 m. gruodžio mėn. šią dirbtuvę dar nuomojo M. Čaplickis.

Ne vėliau kaip 1665 m. ši dirbtuvė vandenženklį su aru ir Gedimino stulpais pakeitė į arą su Sapiegų Lape. Nepavyko išaiškinti, kas tuo laiku dirbtuvę nuomojo.

Tarp išlikusių Reinerių šeimos dokumentų rastas antrasis egzempliorius Kauno popieriaus dirbtuvės pirkimo-pardavimo akto, sudaryto 1663 m. rugsėjo 3 d. tarp Kauno magistrato ir Balcerio bei Kaspero Reinerių[45]. Aktas surašytas popieriuje su aru ir Gedimino stulpais aro krūtinėje (vž. 209). Galimas daiktas, kad antrąją Vilniaus popieriaus dirbtuvę po 1661 m. nuomojo vienas iš popierininkų Reinerių šeimos narių.

1663 m. Vilniaus antroji popieriaus dirbtuvė priklausė Vilniaus vaivados Povilo Sapiegos jurzdikai. Senieji vandenženkliai su aru ir Gedimino stulpais buvo pakeisti vandenženkliais su aru ir Sapiegų herbu Lape aro krūtinėje (vž. 213—215). Nepavyko išaiškinti, kas tuo laiku nuomojo dirbtuvę.

1665 m. Povilas Sapiega mirė, Rožana ir Sapiegų jurzdikai priklausę sklypai Vilniuje atiteko jo sūnui Leonui Baziliui Sapiegai. 1668 m. L. B. Sapiega buvo paskirtas Lietuvos iždo valdytoju. Nuo to laiko popieriaus dirbtuvė vandenženkliuose pradėjo vartoti pilnus savininko vardus bei pavardę (vž. 1955—1960). L. B. Sapiegai 1686 m. mirus, Rožana ir jurzdikos Vilniuje atiteko jo sūnui etmonui Kazimierui Sapiegai[46].

1718 m. šią popieriaus dirbtuvę nuomojo anksčiau Rožanoje dirbęs popieriaus meistras J. Blamau[47]. Kadangi XVIII a. pradžioje dirbtuvė priklausė Kazimiero Sapiegos jurzdikai, galima spėti, kad vandenženklį 1954 su herbu Lapė ir inicialais KS vartojo popieriaus meistras J. Blamau.

Apie 1750 m. ši popieriaus dirbtuvė dar veikė, bet neaišku, kokius vandenženklius vartojo.

Antroji popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklius 205—215 ir 1954—1960 (?).

Trečioji popieriaus dirbtuvė. 1524 m. lapkričio 16 d. Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Senasis patvirtino Karulio Vernarto sklypo pirkimą iš Vilniaus miestiečio Leono Krilovičiaus ir leido K. Vernartui tame sklype pastatyti popieriaus dirbtuvę bei kitus malūnus, išskyrus grūdų malūną (žr. 2 priedą)[48]. Tuo pačiu laiku Jeckla Vernartas (Bernard Jekel, miręs 1535 m.), taip pat atvykęs iš Šveicarijos, nuomojo popieriaus dirbtuvę cistersų vienuolyno žemėje Mogiloje, prie Krokuvos[49]. Popierininkai Karulis Vernartas, San Vernartas ir J. Vernartas, greičiausiai, buvo broliai.

Karuliui Vernartui duotoje privilegijoje tiksliai nurodyta sklypo vieta, būtent Užupyje, aukščiau Vilniaus vaivados malūno ir žemiau Vilniaus bur-

[39] *W. Kojałowicz-Wijuk,* Herbarz rycerstwa Wielkiego Księstwa Litewskiego, Kraków, 1897, p. 4.

[40] Акты Московского государства, т. 2, СПб, 1894, № 815.

[41] ЦГАДА, Разрядный приказ ф. 210, Моск. стол. столбец 272, лист. 16.

[42] ЦГАДА, ф. 210, стр. 289.

[43] MLVB, Делопроизводство Виленской съезжей избы за 1657—1659. Рукоп. отд., ф. 178, № 6916.

[44] CVIA, SA 5099, l. 318; SA 5334, l. 1060.

[45] CVIA, f. 716, ap. 2, b. 1, l. 16.

[46] Sapiehowie, Materiały histor.-genealog. i majątkowe, t. 3, Petersburg, 1894, p. 20, 21.

[47] CVIA, SA 11704, l. 2.

[48] LIŠ, t. 1, p. 146, Nr. 185.

[49] *J. Ptaśnik,* Papiernie w Polsce.., p. 20.

mistro Chacutičiaus pievų, prie kalno, toje vietoje, kur Vilnia labiausiai priartėja prie Polocko gatvės. Ši vieta anksčiau buvo vadinama Pavilniu. Kartu su Paplaujos dalimi ji priklausė Leoniškių dvareliui, kur jau veikė grūdų malūnas ir vėlykla. Toje vietoje K. Vernartas ir pastatė popieriaus dirbtuvę[50]. Kokį popierių ši dirbtuvė gamino pradžioje ir kokius vandenženklius vartojo, tiksliai nustatyti negalima. Aišku, kad K. Vernartas savo dirbtuvėje popierių sėmė atvežtomis formomis, kaip ir San Vernartas.

Vilniuje 1525—1575 m. labai plačiai buvo naudojamas popierius su vandenženkliais, vaizduojančiais kryžių su dviem skersiniais. Tuos vandenženklius, J. Ptasniko teigimu, vartojo Mogilos popieriaus dirbtuvė. Tačiau Mogilos popieriaus dirbtuvė buvo mažutė, jos produkcija nedidelė, vadinasi, negalėjo būti didesniais kiekiais eksportuojama į Lietuvą. Matyt, Vilniaus popierininkai Vernartai semiamąsias formas pirko iš tų pačių meistrų, kurie jas gamino ir Krokuvos popierininkams.

Vandenženklius 1787—1793, kurie taip dažnai užtinkami 1526—1556 m. laikotarpyje Lietuvos teritorijoje rašytuose dokumentuose, greičiausiai, vartojo kuri nors Vernartams priklausiusi Vilniaus popieriaus dirbtuvė.

1533 ir 1558 m. dokumentai Pavilnio popieriaus dirbtuvę mini kaip veikiančią[51]. 1555 m. ji priklausė popieriaus meistrui Petrui Buivydui[52]. Yra žinoma, kad 1578 ir 1581 m. ši popieriaus dirbtuvė ir prie jos stovėję namai priklausė Petrui Haraburdai[53]. Neaišku, kokie buvo Petro Haraburdos giminystės ryšiai su Vilniaus spaustuvininku Vosyliumi Haraburda. Haraburdos legitimavosi herbu Habdank. Be abejo, P. Haraburdai priklausiusi popieriaus dirbtuvė vandenženkliuose dėjo savininko herbą. Atskirti, kuriuos iš daugelio užtinkamų tuo laiku Lietuvoje paplitusio popieriaus vandenženklių su tuo herbu (vž. 1025—1047) vartojo Pavilnio popieriaus dirbtuvė, labai sunku.

1585 m. Pavilnio popieriaus dirbtuvė jau priklausė Lukošiui Mamoničiui. Apie 1594 m. dirbtuvė, be kitų popieriaus rūšių, gamino rašomąjį ir knygoms spausdinti popierių ir vartojo vandenženklius su herbu Lapė ir Leono Sapiegos inicialais bei jo pilnu vardu ir titulu (vž. 1855—1867).

1606 m. Lukošiui Mamoničiui mirus, Pavilnio popieriaus dirbtuvė atiteko jo antrajai žmonai Vainaitei-Mamoničienei[54], kuri tais pačiais metais ištekėjo už kunigaikščio Marcijono Giedraičio. Giedraičiai patys šios dirbtuvės neeksploatavo, bet ją nuomojo[55]. Vienas iš nuomininkų, Balceris Reineris (Kauno popieriaus dirbtuvės steigėjo Jurgio Reinerio sūnus), dirbtuve buvo nepatenkintas, ją nusmukdė, apnaikino ir, pasisavinęs kai kurį inventorių, 1629 m. slaptai pasišalino. Dėl to tarp B. Reinerio ir M. Giedraičio įgaliotinio M. Krolikovskio kilo ginčas. B. Reineris Vilniaus pilies teismui įteikė skundą, kuriame rašė[56], kad jis Pavilnio popieriaus dirbtuvę buvo išnuomojęs metams, skaitant nuo 1629 m. trijų karalių už 50 kapų grašių, bet joje radęs daug trūkumų, dėl kurių negalėjęs popieriaus gaminti. Apie tai jis buvo pranešęs M. Krolikovskiui, pareiškęs atsisakąs nuo sudarytos sutarties, siūlydamas grąžinti popieriaus dirbtuvę su visu jos turtu. M. Krolikovskis atsisakęs sutartį nutraukti ir dirbtuvę atsiimti. B. Reineris kreipėsi į teismą, prašydamas paskirti komisiją, kuri oficialiai paimtų iš jo dirbtuvę ir atiduotų M. Krolikovskiui (žr. 10 priedą).

1629 m. sausio 25 d. susirinko teismo paskirtoji komisija. Apžiūrėjusi Pavilnio popieriaus dirbtuvę, ji nusprendė, kad užtvankoje per maža vandens dirbtuvės ratui varyti ir tas pats vanduo užšalęs, kad kubilai, dėžės ir semiamosios formos subyrėjusios, geležinės dalys surūdijusios, kad tokiomis sąlygomis popieriaus gaminti iki pavasario negalima. Apie surastus trūkumus buvo surašytas aktas, o dirbtuvės įrankiai pagal sudarytą sąrašą atiduoti saugoti greta gyvenančiai Barborai Bartašienei, M. Giedraičiui priklausančio Pavilnio grūdų malūno nuomininkei.

1629 m. sausio 27 d. M. Giedraičio įgaliotinis M. Krolikovskis taip pat įteikė Vilniaus pilies teismui skundą[57], kuriame jis rašo, kad Pavilnio popieriaus dirbtuvė B. Reineriui buvusi išnuomota metams. B. Reineris per metus turėjęs mokėti nuomos 50 lietuviškų kapų grašių ir duoti M. Giedraičiui 3 rėzas popieriaus. Popieriaus dirbtuvė B. Reineriui buvusi atiduota visiškai tvarkinga, bet pastarasis tyčia užšaldęs vandenį vamzdžiuose, kuriais jis iš tvenkinio tekėdavo ant rato, taip pat kubiluose ir grūstuvėje; dėl to nė vienas popierininkas negalįs popieriaus gaminti be pavasario. Be to, M. Krolikovskis kaltino B. Reinerį ir tuo, kad jis pasisavinęs popieriaus dirbtuvei priklausančius 60 sieksnių šerinių virvių, 3 statines anksčiau dirbusiam popierininkui priklausančių plonų skudurų (1 skudurų statinė buvo įkainota 12 grašių), taip pat buvusio meistro paruoštą popieriaus pusfabrikatį, įvertintą 16 kapų. B. Reineris dar buvo kaltinamas sukapojęs sėmimo kubilą, tyčia išėmęs ir sudaužęs didelį, 5 auksinų vertės popieriui blizginti akmenį, pasisavinęs kai kuriuos kitus popieriaus dirbtuvei priklausančius daiktus ir slaptai pasišalinęs (žr. 11 priedą).

Abiejų skundų pasekmės nežinomos. Neaišku, kas šią popieriaus dirbtuvę nuomojo, B. Reineriui pasišalinus.

[50] AVK, t. 20, p. 375; *H. Lowmiański*, Papiernie Wileńskie, p. 417.

[51] AVK, t. 3, p. 363—376; AVK, t. 20, p. 373; CVIA, f. 458, ap. 4, b. 1, l. 6a; CVIA, SA 5333, l. 37—39, 42a.

[52] Lietuvos Metrika, CGADA, kn. zap. 34, l. 331—334.

[53] CVIA, f. 1135, ap. 17, b. 5; AVK, t. 20, p. 367.

[54] CVIA, SA 5096, l. 672.

[55] CVIA, f. 458, ap. 1, b. 66, l. 9a.

[56] CVIA, SA 4648, l. 399.

[57] Ten pat, l. 400a.

1665 m. Pavilnio popieriaus dirbtuvė priklausė popieriaus meistrui Baltrui Veinmanui[58], tik neaišku, ar kaip savininkui, ar kaip nuomininkui.

XVIII a. pradžioje ši popieriaus dirbtuvė priklausė Vilniaus vienuoliams dominikonams, kurie Vilniuje tuo laiku turėjo ir kitų įmonių — vėlyklą, plytinę bei malūną[59]. Kaip tik tuo metu Vilniuje ir jo apylinkėse plačiai buvo paplitęs blogos rūšies popierius su vandenženkliais, vaizduojančiais širdį, kurios viduryje — raidės IHS, viršuje — kryžius bei liepsna (vž. 3201—3210). Ypač daug šio popieriaus sunaudodavo Vilniaus magistratas aktų nuorašams rašyti[60]. Matyt, popierių su šiais vandenženkliais gamino Pavilnio popieriaus dirbtuvę iš dominikonų nuomojęs popieriaus meistras. Vandenženkliuose 3201, 3202 ir 3210 matomos raidės, greičiausiai, yra popieriaus meistro inicialai. Nepavyko išaiškinti, ką reiškia vandenženklio 3210 širdies viršuje atvaizduotas herbas Dvilypė lelija.

1741 m. ši popieriaus dirbtuvė nebeveikė, pastatas priklausė kažkokiam Filipavičiui[61]. 1742 m. sąrašuose šis pastatas figūruoja, kaip „kunigų dominikonų namas, kuriame anksčiau buvo popieriaus dirbtuvė, dabar jis priklauso ponui G. Dachnavičiui"[62]. 1748 m. buvusi dominikonų popieriaus dirbtuvė Pavilnyje sudegė[63] ir nebuvo atstatyta. Fiurstenhofo Vilniaus miesto plane ji nefigūruoja.

Trečioji popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklius 1025—1047 (?), 1087—1095, 1855—1867 ir 3201—3210 (?).

Ketvirtoji popieriaus dirbtuvė. Fiurstenhofo Vilniaus miesto plane 81-ju numeriu pažymėta Paplaujoje veikusi popieriaus dirbtuvė, pavadinta popieriaus malūnu. Ši popieriaus dirbtuvė priklausė Vilniaus miestui, ji smulkiau aprašyta Vilniaus magistrato jurzdikos Paplaujoje 1768 m. aprašyme[64]. Tai buvo nedidelė dviejų vandens ratų, 12 grūstuvų dirbtuvė. Miestas šią dirbtuvę nuomodavo ir gaudavo 200 auksinų nuomos per metus. Iš aprašymo matyti, kad 1768 m. ši dirbtuvė buvo taip apnaikinta, kad joje nebebuvo galima gaminti popieriaus, neatlikus didesnių pataisymų. Greičiausiai, ji vėliau nebeveikė.

1611—1635 m. laikotarpio dokumentuose dažnai užtinkama vandenženklių su Vilniaus miesto herbu — šv. Krištupu (vž. 3857—3863). Greičiausiai, tuos vandenženklius vartojo ši magistrato jurzdikoje veikusi popieriaus dirbtuvė. Nepavyko išaiškinti tuo laiku dirbtuvėje dirbusių meistrų pavardžių, kurių inicialai (BB ir NB) matomi šiuose vandenženkliuose.

Greičiausiai, Vilniaus magistratui priklausiusi ketvirtoji popieriaus dirbtuvė XVII a. antroje pusėje gamino tik prastesnį popierių. 1725—1730 m. ši dirbtuvė vartojo blogam popieriui žymėti vž. 4224—4233. Geresnį popierių magistratas pirkdavo iš Vilniaus krautuvininkų. 1670 m. magistratas kanceliarijos reikalams popierių pirkdavo iš pirklio Reiterio[65], 1675 m. — iš pirklio Šiciko[66], 1763 m. Vilniaus pirklys C. Svolenikas didesnius popieriaus kiekius magistratui atveždavo iš Karaliaučiaus[67].

Ketvirtoji popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklius 3857—3863 ir 4224—4233.

Penktoji popieriaus dirbtuvė. Apie 1590 m. Lukošius Mamoničius savo posesijoje Pavilnyje, kitame Vilnios krante, iš dabartinės Subačiaus gatvės pusės, gavęs specialią Žygimanto III privilegiją, pastatė naują mūrinę popieriaus ir parako dirbtuvę, prie kurios taip pat veikė grūdų malūnas[68]. Maždaug 1635 m. surašytame Vilniaus miesto ir apylinkių inventoriuje tiksliai nurodyta vieta, kurioje stovėjo tos įmonės, būtent — prie Vilnios upės, žemiau buvusių Kiškų žemių (Markučių), Vilniaus miesto jurzdikai priklausančioje Paplaujos palivarko žemėje[69]. Popieriaus dirbtuvė stovėjo prie tvenkinio, į kurį vanduo dirbtiniu kanalu tekėjo iš Vilnios upės.

Lukošiaus Mamoničiaus ir jo pirmos žmonos Zareckaitės-Mamoničienės duktė Barbora ištekėjo už Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždininko Vladimiro Žuchovskio. Po Lukošiaus Mamoničiaus mirties ši dirbtuvė atiteko Žuchovskiams. Nuo to laiko dirbtuvė popieriuje vartojo vandenženklius su naujo savininko V. Žuchovskio herbu (vž. 1822—1833).

Apie 1630 m. V. Žuchovskis mirė. 1631 m. našlė Barbora Mamoničiūtė-Žuchovskienė ir jos sesuo Marina Mamoničiūtė-Vickienė Polocko pastalininkui kunigaikščiui Marcijonui Giedraičiui ir jo žmonai Vainaitei-Mamoničienei-Giedraitienei (Žuchovskienės ir Vickienės pamotei) pardavė pusę Pavilnio dvaro, mūrinį namą Vilniuje, 5 namus Užupyje, dvi parako dirbtuves, vieną popieriaus dirbtuvę ir įvairius žemės sklypus[70]. Nuo to laiko ši popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklius su naujo savininko — kunigaikščio Marcijono Giedraičio herbu, jo vardu ir pavarde (vž. 1087—1095). Šie vandenženkliai užtikti 1634—1658 m. dokumentuose. Polocko pastalininko, vėliau Vilniaus žemės teisėjo kunigaikščio Marcijono Giedraičio nereikia painioti su Mscislaujos vaivada kunigaikščiu Marcijonu Giedraičiu, Žemaičių vyskupo Melchioro Giedraičio broliu, miru-

[58] *E. Łopacinski,* Materiały do dziejów rzemiosła artystycznego w W. Ks. Litewskim XV—XIX w., Warszawa, 1946, Nr. 229.

[59] CVIA, f. 458, ap. 1, b. 142, l. 19; b. 75, l. 15a.

[60] CVIA, SA 5121, SA 5123, SA 5124, SA 5126.

[61] CVIA, f. 458, ap. 1, b. 48.

[62] Ten pat, b. 142, l. 19.

[63] *B. B. Jachimowicz,* Relacya o straszliwym upadku Wilna, Wilno, 1748, p. 3.

[64] CVIA, SA 3819, l. 2.

[65] CVIA, SA 5106, l. 667, 670; f. 458, ap. 1, b. 27, l. 48.

[66] CVIA, f. 458, ap. 1, b. 31, l. 38, 40.

[67] Ten pat, b. 139, l. 2.

[68] AVK, t. 8, p. 500; CVIA, f. 458, ap. 4, b. 1, l. 6a; ap. 1, b. 10. l. 13.

[69] CVIA, f. 458, ap. 1, b. 10, l. 13; ap. 4, b. 1, l. 6.

[70] AVK, t. 10, p. 257; CVIA, SA 5334, l. 436; SA 5346, l. 224.

siu 1655 m. Krokuvoje. Jie abu gyveno tuo pačiu laiku ir dažnai minimi Vilniuje rašytuose dokumentuose[71]. Nepavyko išaiškinti, ar M. Giedraičio popieriaus dirbtuvė veikė 1655—1661 m. Po karo su Rusija kunigaikštis Marcijonas Giedraitis į Vilnių nebegrįžo, greičiausiai, jis mirė 1655—1661 m.

Visi M. Giedraičio turtai, kartu ir Paplauja su parako, popieriaus ir kitomis dirbtuvėmis atiteko jo dukteriai Cecilijai Giedraitytei, pirmą kartą ištekėjusiai už Mykolo Puciatos, antrą kartą už Upytės maršalkos Kurbskio[72], kuris dokumentuose vadinamas „Andrej Dimitrovič Mikolajevič Jaroslavski Krupski". 1663—1673 m. šią dirbtuvę nuomojo popieriaus meistras Adomas Smieliauskas, kuris dažniausiai vadinamas „popierininku Adomu"[73].

1677 m. liepos 17 d. Cecilija Kurbskienė jau buvo mirusi, nes tą dieną Vyriausiojo Lietuvos tribunolo knygose įrašytas pirkimo-pardavimo aktas, kuriuo C. Kurbskienės pirmo vyro dukterys Aleksandra su savo vyru Jeronimu Zagorskiu ir Ona su savo vyru Jonu Teodoru Seliava iš motinos paveldėtus Giedraičius ir Paplaują su popieriaus ir kitomis ten veikusiomis dirbtuvėmis pardavė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kardininkui Jurgiui Tyzenhauzui[74]. 1679 m. liepos 15 d. Vyriausiojo tribunolo aktu Jurgis Tyzenhauzas Paplaują su ten veikiančia popieriaus dirbtuve užrašė savo broliavaikiui Kazimierui Jonui Tyzenhauzui, Širvintų ir Maišiagalos seniūnui[75]. 1677 m. pabaigoje, kai Paplaujos savininku buvo J. Tyzenhauzas, popieriaus dirbtuvę nuomojo popieriaus meistras Kasperis Reineris, kuris su žmona gyveno dirbtuvės pastate. Be popieriaus meistro, dirbtuvėje dirbo pameistrys Jasiukas, mokinys Antanas, darbininkai Krištupas, Kazimieras, Samuelis, Vosylius ir dvi merginos[76].

1679—1710 m. Vilniaus magistratas aktų nuorašams rašyti plačiai vartojo popierių su vandenženkliais 2288—2291 ir 3219—3228[77]. Popierius su šiais vandenženkliais buvo blogos rūšies, skirtas nuorašams. Be abejo, šį popierių gamino kuri nors Vilniuje veikusi popieriaus dirbtuvė. Vandenženkliuose 2288—2291 pavaizduotas liūtas po karūna yra Kurbskių šeimos herbas Liūtas, kuriuo legitimavosi C. Giedraitytė-Kurbskienė. Perėmęs popieriaus dirbtuvę, K. Reineris, greičiausiai, ir toliau naudojo senas semiamąsias formas su filigranais, vaizduojančiais Kurbskių herbą. Tuo būtų galima paaiškinti, kodėl dar ilgesnį laiką sutinkamas popierius su herbu Liūtas, nors Kurbskienė jau nebebuvo šios popieriaus dirbtuvės savininkė. Be to, vartotojai buvo pripratę prie Vilniaus popieriaus su liūtu ir vartoti seną vandenženklį buvo paranku. Greta šių formų K. Reineris naudojo semiamąsias formas su filigranais, vaizduojančiais jo inicialus (vž. 3219—3229). Popierius su liūtu buvo žymiai blogesnis už popierių su inicialais K. R.

Nepavyko užtikti popieriaus su Tyzenhauzų herbą vaizduojančiais vandenženkliais, kuriuos būtų galima priskirti Tyzenhauzams priklausančiai Paplaujos popieriaus dirbtuvei.

1780 m. Paplaują su veikiančia popieriaus dirbtuve valdė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždo valdytojas A. Tyzenhauzas[78]. 1782 m. šioje dirbtuvėje dirbo popieriaus meistras Steponas Nedbailovskis[79].

Paplaujos popieriaus dirbtuvė priklausė Tyzenhauzams iki XVIII a. paskutinio dešimtmečio. 1790 m. Vilniaus miesto pastatų sąraše nurodytas neveikiantis „Tyzenhauzo malūnas, priklausantis Tiškevičiams". XIX a. viduryje pastatas buvo parduotas Vilniaus pirkliui Jogichesui, kuris jame įrengė grūdų malūną. Vėliau pastatas buvo naudojamas įvairiems tikslams, XX a. pradžioje sudegė ir nebebuvo atstatytas. 1938 m. Vilniaus magistratas, atlikdamas paviršiaus lyginimo darbus, senojo kanalo dalį užpylė žemėmis ir nugriovė užsilikusius senos Mamoničiaus popieriaus dirbtuvės griuvėsius (24 pav.).

Iš to, kas pasakyta, matome, kad Vilniuje popierius pradėtas gaminti apie 1524 m. Pirmas dokumentas, minintis Vilniaus popieriaus gamybą, datuotas 1524 m. ir jame minimas šveicaras San Vernartas. Antras dokumentas, datuotas 1524 m. lapkričio 16 d., kalba apie Karulį Vernartą[80]. Kai kas mano, kad tai yra tas pats asmuo, kiti mano, kad Reineris yra iškraipytas Vernarto arba Bernardo vardas. Kaip ten bebūtų su popierininkų vardais, tikra yra tai, kad, Lietuvos didžiajam kunigaikščiui įsakius, Vilniaus pilies prievaizda Ulrichas Hozijus popieriaus meistrui (San Vernartui) pastatė popieriaus dirbtuvę pilies teritorijoje, o popieriaus meistras (Karulis Vernartas) Užupyje pirktame sklype pastatė kitą popieriaus dirbtuvę. Šios abi popieriaus dirbtuvės minimos 1533, 1545, 1555, 1558 ir 1585 m. dokumentuose. Dirbtuvių veikimo laikotarpis nuo 1525 iki 1586 metų ne visai aiškus, ir labai sunku tiksliai nustatyti, koks jose buvo gaminamas popierius. Yra žinoma, kad dar prieš 1560 m. vieną Vilniaus popieriaus dirbtuvę valdė Lukošius Grašis (Lucas Grossius, Lukasz Grosz),

[71] *W. Kojałowicz,* Herbarz.., p. 8; *S. K. Kossakowski,* Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich, Warszawa, 1876, p. 112.

[72] CVIA, f. 458, ap. 1, b. 20, l. 54; AVK, t. 20, p. 365.

[73] CVIA, f. 458, ap. 1, b. 19, l. 36; b. 27, l. 40; b. 28, l. 40; b. 29, l. 39; SA 5333, l. 490.

[74] CVIA, f. 458, ap. 1, b. 20, l. 54.

[75] Ten pat, l. 57; SA 4679, l. 1, 12, 286, 292.

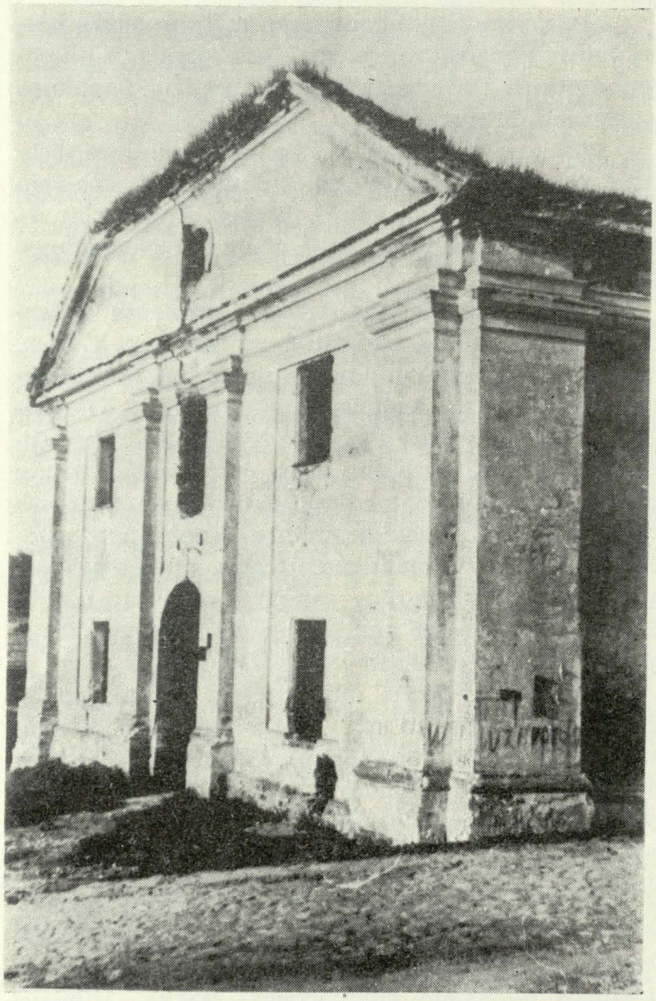
[76] CVIA, f. 458, ap. 1, b. 33, l. 83.

[77] CVIA, SA 4679, SA 5112, SA 5113, SA 5116, SA 5119, SA 5120, SA 5121.

[78] *S. Kosciałkowski,* Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski. Alma Mater Vilnensis, 1956, p. 17—64.

[79] CVIA, SA 5187, l. 39; 1808 m. Vilniaus miesto planas. Vilniaus Dailės muziejus, S. V. sk., p. 860.

[80] LIŠ, t. 1, p. 185, Nr. 146.

24 pav.

Prondniko popieriaus dirbtuvės prie Krokuvos savininkas[81]. Neaišku, ar jis buvo nupirkęs tą dirbtuvę, ar ją nuomojo. 1562 m. tas Vilniuje gyvenęs ir dirbęs popierininkas (nežinia, ar jis buvo Vilniaus pilietis) Vilniaus vaito įstaigoje surašė testamentą, kuriuo Prondnike jam priklausančią popieriaus dirbtuvę užrašė savo seserims Barborai Jonienei Kmelerienei iš Krokuvos ir Onai Christof Bezlerienei iš Berno[82].

Atrodo, kad Vilniuje tuo metu nebuvo specialaus meistro, gaminančio formas popieriui semti, todėl L. Grašis, atvykdamas į Vilnių, matyt, atsivežė formų iš Krokuvos.

Greičiausiai, kai kuriuos iš dažnai sutinkamų to meto vandenženklių su dvilypiu kryžiumi, kurį, lenkų istorikų teigimu, vartojusi Prondniko šv. dvasios vienuolyno popieriaus dirbtuvė, vartojo ir L. Grašio popieriaus dirbtuvė Vilniuje. Pavyzdžiui, vandenženklius 1787—1793, greičiausiai, vartojo L. Grašio Vilniaus popieriaus dirbtuvė. Tai nereiškia, kad L. Grašio popieriaus dirbtuvė Prondnike nevartojo semiamųjų formų su tais pačiais dvilypį kryžių vaizduojančiais filigranais. Pirmieji Lietuvos popierininkai, lygiai kaip ir kai kurie Krokuvos popierininkai, buvo atvykę iš Šveicarijos. Gyvendami Lietuvoje, jie palaikė ryšius su savo tėvyne, su Ciuricho ir Berno popierininkais. Tyrinėdami 1525—1600 m. dokumentuose dažniausiai užtinkamus vandenženklius, pastebime, kad dokumentuose, surašytuose maždaug iki 1560 m., dominuoja vandenženkliai, kuriuos vartojo Šveicarijos, Silezijos, Dancigo ir kitų Vokietijos miestų popieriaus dirbtuvės, o ne vandenženkliai su Lietuvos ir Lenkijos didikų herbais. Po 1560 m. Lietuvoje masiškai paplinta popierius su vandenženkliais, vaizduojančiais herbus Avinėlį, Habdanką, Jelitą, Kirvį, Tris karūnas bei kitus herbus su pasaga, t. y. su vandenženkliais, kuriuos, kai kurių lenkų istorikų nuomone, vartojo Mažosios Lenkijos teritorijoje veikusios popieriaus dirbtuvės. XVI a. paskutiniame dešimtmetyje tie vandenženkliai staiga beveik visiškai išnyksta, ir jų vietą užima vandenženkliai su Lietuvos bajorų herbais, pavardėmis, vardais, titulais bei vietovių, kur popierius buvo pagamintas, pavadinimais. Dėl šių vandenženklių nekyla abejonė, kad jais buvo žymimas Lietuvoje gamintas popierius.

Vadinasi, maždaug iki 1560 m. Vilniuje veikusios dirbtuvės popierių semdavo iš Vokietijos atveztomis formomis, kurių sietelius puošė svetimi filigranai. Apie 1560 m. į Vilnių iš Krokuvos atvyko popierininkas L. Grašis, kuris gamino popierių Prondnike. L. Grašis nuomojo vieną, o gal ir kelias Vilniuje veikusias popieriaus dirbtuves. Greičiausiai, jis nuo to laiko aprūpindavo Vilnių Krokuvoje pagamintomis semiamosiomis formomis, kuriomis buvo aprūpinamos ir Lvovo srityje veikusios popieriaus dirbtuvės[83]. Tuo būtų galima paaiškinti masišką paplitimą Lietuvoje popieriaus su vandenženkliais, kuriuos, klaidinga ankstesne nuomone, esą vartojusios Mažosios Lenkijos popieriaus dirbtuvės. Tai, kad šis popierius galėjęs būti pagamintas Mažojoje Lenkijoje, paneigia ir dabartiniai lenkų istorikai[84]. XVI a. paskutiniame dešimtmetyje šie vandenženkliai visai išnyksta. L. Mamoničiui perėmus visas Vilniaus popieriaus dirbtuves, semiamąsias formas pradėjo gaminti Vilniuje, greičiausiai, moderniškiausios to laiko Pavilnio popieriaus dirbtuvės meistras. Kaip rodo kai kurių vandenženklių forma bei technika, Vilniaus meistras semiamąsias formas gamino ir kitoms Lietuvos popieriaus dirbtuvėms Alšėnuose, Rožanoje bei Smurgainiuose. Visiškai skirtingi yra Kauno popieriaus dirbtuvėje tuo laiku vartoti vandenženkliai; kas joms gamino semiamąsias formas, nežinoma.

Apie 1585 m. visa popieriaus gamyba ir prekyba Vilniuje buvo Lukošiaus Mamoničiaus rankose. Lu-

[81] CVIA, f. 1135, ap. 17, b. 5.

[82] *K. Piekarski,* Memoriał.., p. 28—29.

[83] *О. Мацюк,* До історії українских папірень, XVI ст. та їх водяніх знаків, Науково информаційний бюлетень Архівного управління УРСР (Київ), 1962, № 5.

[84] *St. Żurowski,* Obliczanie wysokości produkcij XVI-wiecznych papierni polskich, „Roczniki biblioteczne", 1958, sąs. 2, p. 399—429.

košius Mamoničius, Lietuvos bajoras su herbu Lapė, buvo turtingas ir įtakingas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje asmuo, didelių nejudamų turtų — namų, sklypų, prekių sandėlių, malūnų, lentpiūvių, parako dirbtuvių bei plytinių — savininkas Vilniuje, Kaune ir kituose miestuose. Jis turėjo kelis dvarus Vilniaus, Kauno, Upytės pavietuose[85]. 1586 m. Lukošius Mamoničius, kurį ypatingai globojo Leonas Sapiega, tapo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždininku[86].

Kaip Mamoničių spaustuvė, taip, greičiausiai, ir visos trys L. Mamoničiaus popieriaus dirbtuvės buvo pusiau valstybinės, ir tik joms vienoms buvo duota teisė gaminti popierių Vilniuje bei aprūpinti juo sostinės įstaigas. L. Mamoničius, matyt, turėjo monopolį popieriui gaminti Vilniuje, lygiai kaip Martynas Paleckis turėjo monopolį Vilniuje gaminti stiklą ir juo prekiauti[87].

Popieriaus pareikalavimui didėjant, naujos popieriaus dirbtuvės buvo steigiamos ne tik Vilniuje, bet ir kitose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vietovėse. Tačiau popieriaus nepakako, jis ir toliau buvo gabenamas iš užsienio. Lukošius Mamoničius popierių supirkinėdavo tarptautinėse Liublino, Poznanės bei Hamburgo mugėse. Jo pavardė dažnai sutinkama Poznanės, Hamburgo ir Breslau miestų 1569—1590 m. prekybiniuose aktuose[88].

Lukošius Mamoničius supirkinėdavo ne tik užsieninį, bet ir vietinį popierių. Pavyzdžiui, jo patikėtinis Kaune Aleksandras Mamoničius, Kauno pilietis, miesto tarėjas, kelių namų Kaune savininkas, Lukošiui Mamoničiui pirkdavo popierių Vilniaus poreikiams patenkinti iš vienos Kauno popieriaus dirbtuvės savininko Jurgio Reinerio. 1606 m. birželio 11 d. Aleksandras Mamoničius Kauno miesto teismo aktų knygose figūruoja kaip mirusio Lukošiaus Mamoničiaus turtų likvidatorius: jis Kaune pardavė keletą Lukošiaus Mamoničiaus namų ir Kauno priemiesčiuose žemės sklypų[89].

Lukošius Mamoničius supirkdavo ir Smurgainių popieriaus dirbtuvėje pagamintą popierių. Mamoničių spaustuvėse spausdintose knygose greta Vilniaus, Kauno ir užsienio gamybos popieriaus užtinkama popieriaus su Smurgainių dirbtuvėje vartotais vandenženkliais (vž. 3820).

Apie 1590 m. Lietuvoje masiškai paplito geros rūšies popierius su vandenženkliais, vaizduojančiais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerio Leono Sapiegos herbą Lapę su inicialais ir be inicialų, taip pat su užrašu „Leo Sapieha MDL Cancellar" (vž. 1855—1867). Vilniaus popieriaus dirbtuvės šiuos vandenženklius vartojo iki Lukošiaus Mamoničiaus mirties (1606 m.). Popierių su šiais vandenženkliais vartojo daugelis įstaigų, Mamoničių spaustuvė jame spausdino knygas, šiame popieriuje parašyti L. Mamoničiaus (1588—1599 m.) laiškai[90].

Nuo 1607 m. šis popierius apyvartoje nebeužtinkamas. Lukošiui Mamoničiui mirus, Vilniaus popieriaus dirbtuvės atiteko jo įpėdiniams ir toliau veikė kaip grynai privačios įmonės. Po Lukošiaus Mamoničiaus mirties popieriaus prekybos monopolis Vilniuje nebebuvo atnaujintas. Jo prekyba, kaip ir popieriaus gamyba, tapo laisva.

1608 ir 1609 m. Vilniaus prekybininkus popieriumi aprūpindavo Vilniaus didmeninių prekių pirklys Danielius Cimermanas. Jis popierių pirkdavo taip pat iš Kauno popieriaus dirbtuvės savininko Jurgio Reinerio. 1609 m. balandžio 2 d. Kauno miesto teismo aktų knygose įrašytas popieriaus dirbtuvės savininko Jurgio Reinerio skundas ir prašymas uždėti areštą neatsiskaičiusio už paimtą popierių Vilniaus pirklio Danieliaus Cimermano pinigams[91].

Šia proga reikia atitaisyti stambias klaidas, kurias padarė popierininkystės istorikė Z. Učiastkina, rašydama apie pirmąsias Vilniaus popieriaus dirbtuves. Savo veikale „A History of Russian Paper" ji rašo: „1524 metais pateikta ankstyviausia žinia apie Lietuvos popieriaus dirbtuves. Pirmoji popieriaus dirbtuvė buvo pastatyta Neries (Vilijos) upės pakrantėje netoli Vilniaus, vietovėje, vadinamoje Užupis (Zarečė), kur jau veikė grūdų, parako ir popieriaus dirbtuvės. 1631 m. Barbora Mamonič, šių dirbtuvių savininkė, pardavė jas kartu su žeme Užupyje kunigaikščiui Giedraičiui. Giedraičio popieriaus dirbtuvė sudegė 1655 metais, ir 1664 m. teismo dokumentuose, liečiančiuose Užupį, rašoma, kad popieriaus dirbtuvė anksčiau sudegė". Savo teiginiams patvirtinti autorė išnašoje nurodo AVK, t. XX, p. CXII ir 373.

AVK, t. XX, įžangos CXII puslapyje, leidėjai aprašo tuometinį Vilnių ir jo priemiesčius, iliustracijai išvardindami kai kurias pramonės įmones, jų tarpe ir popieriaus dirbtuvę. 373 puslapyje pateiktas 1558 m. dokumentas, kuriame minima Užupyje veikianti popieriaus dirbtuvė. AVK, t. XX, p. 283 (dok. 214) yra Vilniaus pilies 1622 m. inventorius, kuriame pasakyta, kad toje pilies vietoje, kur 1622 m. stovėjo parako dirbtuvė, kadaise buvo jau seniai sudegusi popieriaus dirbtuvė. Neteisingai išsiaiškinusi dokumentinę medžiagą, autorė daro klaidingas išvadas, kad pirmoji Vilniaus popieriaus dirbtuvė buvo Užupyje, kad šios dirbtuvės savininkė Barbora Mamoničiūtė 1631 m. dirbtuvę pardavė M. Giedraičiui ir kad 1655 m. ji sudegė.

283 puslapyje minėtoji popieriaus dirbtuvė (Vilniaus pirmoji popieriaus dirbtuvė) 1524 m. buvo pastatyta pilies rajone, apie 1610 m. ji sudegė ir niekuomet nebuvo atstatyta.

[85] CVIA, f. 1135, ap. 17, b. 5.

[86] AVK, t. 2, p. 283.

[87] LIŠ, t. 1, p. 151, Nr. 190.

[88] CVIA, f. 1135, ap. 17, b. 65; *A. Wawrzynczyk*, Studia z dziejów handlu.., p. 100—106.

[89] CVIA, f. 525, ap. 8, b. 213, l. 1, 14, 24, 55.

[90] VUB, F 1035.

[91] CVIA, f. 525, ap. 8, b. 213, l. 58.

Kita, 1524 m. Užupyje pastatyta popieriaus dirbtuvė (Vilniaus trečioji popieriaus dirbtuvė) XVI a. pabaigoje priklausė L. Mamoničiui, kuriam mirus, 1606 m. ji atiteko jo žmonai, vėliau ištekėjusiai už kunigaikščio Giedraičio. Tuo būdu Giedraičiai buvo šios dirbtuvės savininkai ir jiems nereikėjo jos pirkti. Ši dirbtuvė 1655 m. nesudegė, ji veikė iki 1748 m.

AVK, t. XX, p. 148—149, pasakyta, kad prieš 1599 m. L. Mamoničius Pavilnyje pastatė trečią popieriaus dirbtuvę (Vilniaus ketvirtoji popieriaus dirbtuvė), po jo mirties atitekusią jo dukteriai Barborai Mamoničiūtei-Žuchovskienei, kuri šią dirbtuvę 1631 m. pardavė kunigaikščiui Giedraičiui, tapusiam tuo būdu dviejų popieriaus dirbtuvių savininku. Pavilnio popieriaus dirbtuvė XVIII a. pradžioje dar veikė.

Penktoji popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklius 1087—1095; 1787—1793 (?), 1822—1833, 1855—1867, 2288—2291, 3219—3228.

Šeštoji popieriaus dirbtuvė. Fiurstenhofo Vilniaus miesto plane Markučiuose, prie kalno, kur anksčiau stovėjo Kiškų pilis (dabartinis Puškino muziejus), 82-uoju numeriu pažymėta popieriaus dirbtuvė ir pavadinta „Sugriuvusiu parako, popieriaus ir grūdų malūnu".

XVII a. pirmoje pusėje Markučiai atiteko Vilniaus vaivadai Kristupui Katkevičiui, kuris buvo vedęs Elžbietą Kiškaitę. Pirmajai žmonai mirus, K. Katkevičius vedė kunigaikštytę Zofiją, kilusią iš Druckių-Horskių šeimos (Minsko vaivados Stravinskio našlę). Vilniaus vaivadai mirus, Markučių savininke liko jo žmona[92].

Tiksli Markučių popieriaus dirbtuvės įkūrimo data nežinoma. 1654 m. ši dirbtuvė veikė. Ji naudojo vandenženklius 1085 ir 1086 su Druckių-Horskių šeimos herbu ir užrašu aplinkui „Sophia Horska Chotkiewiczewa W(ojewodzina) W(ileńska)". Manoma, kad popieriaus dirbtuvė Mickūnuose, kurie nuo 1649 m. priklausė taip pat Katkevičiams, vartojo tuos pačius vandenženklius 1085 ir 1086 (žr. vienuoliktos Vilniaus popieriaus dirbtuvės istoriją, p. 69).

Markučių dirbtuvė gamino geros rūšies baltą popierių dokumentams ir laiškams rašyti, kuris buvo naudojamas ne tik Vilniuje ir jo apylinkėse, bet ir kituose Lietuvos miestuose[93]. Nepavyko išaiškinti, ar 1655—1661 m. popieriaus dirbtuvė veikė ir kokį popierių gamino.

1662—1663 m. Markučių popieriaus dirbtuvė veikė ir vandenženkliuose dėjo naujo Markučių savininko — Platelių seniūno Eustachijaus Kazimiero Valavičiaus — herbą Bogoria su užrašu aplinkui jį „Eustachius Casimirus Wolowicz" (vž. 1136—1139). E. K. Valavičius buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždo valdytojo Povilo Valavičiaus ir Zofijos Katkevičiūtės sūnus[94]. Popierius su vandenženkliais 1136—1139 masiškai buvo naudojamas Vilniuje 1662—1663 m. Beveik išimtinai šitame popieriuje surašytos tų metų Lietuvos Tribunolo aktų knygos ir Vilniaus magistrato knygos[95].

Markučių dvarą 1661 m. nuomojo iš Slonimo pavieto atvykęs nelabai pasiturįs bajoras Bankovskis, kuris popieriaus dirbtuvę, greičiausiai, pats eksploatavo. 1662 m. Vilniuje buvo žinomas popieriaus meistras Jurgis Bankovskis[96]. 1663 m. po dėdės mirties Slonimo paviete jis paveldėjo didesnę pinigų sumą[97]. 1663 m. Jurgis Bankovskis vedė Daratą Reinerytę-Tochtermanienę, Rakantiškių popieriaus dirbtuvės savininkę, Jono Tochtermano našlę. Nuo to laiko J. Bankovskis dokumentuose figūruoja kaip Vilniaus popierininkas („papiropola Vilnensis") ir Rakantiškių popieriaus dirbtuvės savininkas[98].

Neaišku, kas nuomojo Markučių popieriaus dirbtuvę, Jurgiui Bankovskiui išsikėlus į Rakantiškes. Fiurstenhofo plane ji pavadinta sugriuvusia popieriaus dirbtuve. Matyt, jos nebeatstatė, nes vėlesniuose planuose ji nebenurodoma, taip pat nebeminima jokiuose dokumentuose.

Šeštoji popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklius 1085, 1086 ir 1136—1139.

Septintoji popieriaus dirbtuvė. XVIII a. pabaigoje Vilniuje apsigyveno ir gavo pilietybę iš Milano atvykęs Johanas Boretis (Boretti), vadinęs save „architektu ir įvairių kitų naudingų profesijų specialistu". 1814 m. sudaręs su Vilniaus magistratu neterminuotą sutartį, J. Boretis iš miestui priklausančio Leoniškių dvarelio išsinuomojo 27 margus žemės ir tais pačiais metais pastatė tenai įvairios paskirties mūrinių pastatų: gyvenamą namą pačiam gyventi, plytinę su džiovyklomis ir namus plytinės darbininkams gyventi.

J. Boretis sumanė išnuomotoje žemėje pastatyti keletą kitų pramonės įmonių, kurių Vilniaus miestui trūko, būtent: popieriaus dirbtuvę, lentpiūvę ir malūną. Pateikęs magistratui numatomų statyti pramonės įmonių projektus, paaiškinęs raštu tų įmonių naudingumą Vilniaus miestui, J. Boretis paprašė, kad išnuomotąją žemę magistratas jam dovanotų. Magistratas perleido žemę J. Borečio nuosavybei, ir jis per Vilniaus gubernatorių kreipėsi į Finansų ministeriją Peterburge, prašydamas patvirtinti žemės dovanojimą ir leisti jam pastatyti toje žemėje popieriaus dirbtuvę, lentpiūvę ir malūną. Finansų ministerija įprastu jai biurokratiškumu vilkino šį reikalą (buvo sudaryta 70 lapų byla) ir tik 1821 m. vasario 11 d. per

[92] Pacowie. Materyały historyczno-genealogiczne złożone i wydane przez *J. Wolffa*, Patersburg, 1885, p. 173; *S. K. Kossakowski*, Monografie.., p. 57, 58.

[93] VUB, A 16564; CVIA, f. 525, ap. 8, b. 772.

[94] *S. K. Kossakowski*, Monografie.., p. 57.

[95] CVIA, SA 189, SA 190, SA 257, SA 5099.

[96] CVIA, SA 5334, l. 262.

[97] CVIA, SA 5102, l. 285.

[98] CVIA, SA 5334, l. 262.

25 pav.

Lietuvos karinį gubernatorių pasiuntė leidimą J. Borečiui statyti Vilniuje jam dovanotoje žemėje popieriaus dirbtuvę, lentpiūvę ir malūną[99]. Tačiau neaišku, ar popieriaus dirbtuvė buvo pastatyta, kokį popierių ji gamino ir kokius vartojo vandenženklius.

Aštuntoji popieriaus dirbtuvė. Kučkuriškės dar 1798 m. buvo Rakantiškių seniūnijos palivarkas[100] ir, greičiausiai, tik XIX a. pradžioje atiteko Vaitiekui Puslovskiui. Jau tada ten prie Vilnios upės veikė nedidelis mūrinis grūdų malūnas. Nėra žinių, kad XVII—XVIII a. Kučkuriškėse būtų veikusi popieriaus dirbtuvė.

1823 m. žinomas turtuolis dvarininkas ir pramonininkas Vaitiekus Puslovskis Kučkuriškėse pradėjo statyti popieriaus dirbtuvę. 1824 m. ši dirbtuvė jau gamino popierių ir jos savininkui davė didelį pelną. 1826 m. dirbtuvė buvo padidinta, patobulinta, įtaisytos naujos mašinos[101].

Pagrindinis dirbtuvės pastatas buvo mūrinis, raidės L pavidalo, apie 45 metrų ilgio (25 pav.). Po visu pastatu buvo rūsiai. Pagrindiniame pastate, kuriame vyko gamybos procesas, buvo visos mašinos — holenderiai, sėmimo kubilai, be to, čia popierių baltino. Šiame pastate taip pat buvo dirbtuvės direktoriaus ir jo padėjėjo butai. Greta pagrindinio pastato stovėjo mažesnis vieno aukšto namas, kuriame popierius buvo klijuojamas. Pagamintas popierius buvo sukraunamas gretimame dviejų aukštų mediniame pastate. Pagaminto popieriaus lapai buvo džiovinami specialiai pastatytoje trijų aukštų medinėje džiovykloje. Džiovyklos apačioje gyveno popieriaus meistrai. Greta dirbtuvės buvo medinis dviejų aukštų namas, kuriame buvo įrengta darbininkų valgykla, ligoninė, kepykla, virtuvė, dirbtuvės raštininko butas. Kiek atokiau esančioje pašiūrėje buvo pūdomi skudurai. Prie pat upės stovėjo kalvė, medinis sandėlis aukštais mūriniais pamatais ir arklidės. Greta popieriaus dirbtuvės veikė senas mūrinis malūnas. Greta malūno stovėjo užvažiuojamieji namai ir smuklė, kurioje gyveno malūnininkai[102].

1832 m. Kučkuriškių popieriaus dirbtuvėje buvo du holenderiai misinginiais ašmenimis ir vienas holenderis geležiniais ašmenimis. Veikė vandens ratų varomi 6 presai geležiniais sraigtais iš semiamųjų formų išimtiems šlapiems popieriaus lapams presuoti. Be jų, dar veikė geležiniai presai į rėzas sudėtiems sausiems popieriaus lapams presuoti ir 4 mediniai presai, skirti įvairiems reikalams. Sėmimo skyriuje stovėjo šeši dideli varine skarda išmušti kampuoti kubilai, iš kurių sėmė popierių. Tuose kubiluose popieriaus masė buvo šildoma garais. Ten pat stovėjo keturi dideli kvadratiniai mediniai kubilai, kuriuose buvo laikoma popieriaus masė. Paprastam popieriui semti formas gamino čia pat dirbtuvės staliai, geresniam, velino, popieriui semti formos buvo užsakomos Anglijoje[103].

Kučkuriškių popieriaus dirbtuvė savo skudurininkų neturėjo. Skudurai buvo atgabenami iš Vilniaus, Maskvos, Rygos ir kitų miestų[104].

M. Balinskis statistiniame Vilniaus miesto aprašyme pateikia įdomų faktą iš Kučkuriškių popieriaus dirbtuvės veiklos. 1824 m. pastačius Kučkuriškių popieriaus dirbtuvę, savininkas V. Puslovskis su naujai pasamdytu direktoriumi svetimšaliu F. Langenbachu

[99] CGIA Leningrade, f. 18, ap. 2, b. 27b.
[100] CVIA, SA 4103, l. 4a.
[101] *V. Merkys*, Lietuvos pramonės.., p. 103—111.
[102] *M. Balinski*, Opisanie statystyczne.., p. 124—127.
[103] Ten pat.
[104] Ten pat.

sudarė sutartį dėl dirbtuvės eksploatavimo ir atsiskaitymo. Sutartyje buvo numatyta, kad samdomas direktorius gamins popierių savo atsakomybe, savininkui nesikišant. Pagamintas popierius turėjo būti atiduodamas į sandėlį ir, sandėlininkui jį užpajamavus, pagal dirbtuvės kainoraštį turėjo būti apskaičiuotas laukiamas pelnas, kurio 50% tuojau pat turėjo būti išmokama direktoriui kaip atlyginimas už darbą. Kučkuriškių popieriaus dirbtuvės direktorius Langenbachas, norėdamas pasipelnyti, pirmais dirbtuvės gyvavimo metais labai daug gamino aukščiausios rūšies popieriaus, kurio pareikalavimas rinkoje buvo nedidelis. Per metus buvo pagaminta tiek daug to brangaus popieriaus, kad dar 1835 m. dirbtuvės sandėlyje gulėjo didelės jo atsargos. 1835 m. Kučkuriškių popieriaus dirbtuvė gamino tik blogesnės rūšies popierių nuo 1,5 iki 8 sidabrinių rublių už rėzą. Išaiškinus šią malversaciją, Langenbachas iš direktoriaus pareigų buvo atleistas. Vėliau jis statė popieriaus dirbtuvę N. Verkiuose ir buvo vienas iš jos savininkų[105]. 1850—1860 m. Langenbachas Aukštadvaryje turėjo nuosavą popieriaus dirbtuvę[106].

1831 ir 1832 m. Kučkuriškių popieriaus dirbtuvė pagamino tik pusę to, ką ji galėjo pagaminti. M. Balinskis teigia, kad toks produkcijos kritimas buvo susijęs su sukilimu ir jo pasekmėmis krašte[107].

Tyrinėjant Lietuvos popierininkystės istoriją, dažnai susiduriama su Puslovskio pavarde (26 pav.). Pagarsėjęs stambus įmonininkas, Slonimo maršalka, Veliuonos, Užpalių ir Žiežmarių seniūnas Vaitiekus Puslovskis gimė 1762 m.[108]. Jis buvo vedęs kunigaikštytę Juzefą iš Druckių-Liubeckių, su kuria turėjo 5 sūnus: Vladislovą, Vandaliną, Titą, Ksaverą ir Pranciškų[109]. Tarp daugelio kitų įsigytų dvarų Vaitiekus Puslovskis nupirko iš M. Bžostovskio Šidlovičę su ten veikusia popieriaus dirbtuve, kurią patobulino ir toliau eksploatavo[110].

Vaitiekus Puslovskis su žmona Juzefa, nenorėdami, kad po jų mirties sūnūs, pasidalydami palikimą, susmulkintų dvarus ir sužlugdytų tėvų įsteigtas pramonės įmones, 1828 m. rugpiūčio mėnesį kreipėsi į Peterburgą, į Ekonominį departamentą, siūlydami jiems priklausančius dvarus su 15 000 baudžiauninkų priskirti prie šių jiems priklausančių fabrikų: gelumbės fabriko Chomske, varinių indų fabriko Šidlovičėje ir popieriaus fabriko Kučkuriškėse. Be to, buvo reikalaujama, kad įpėdiniai neturėtų teisės dalyti žemės, kuri priklausytų fabrikams, o jie galėtų dalytis tik fabrikų pelnu. 1830 m. sausio 11 d. caras patvirtino Valstybės tarybos nutarimą paversti dalį Puslovskių dvarų fabrikine posesija, su pataisa, pagal kurią, esant keliems įpėdiniams, už kiekvieno skolą visi atsako solidariai. Puslovskiams su šia pataisa sutikus, caras 1830 m. liepos 7 d. nutarimą galutinai patvirtino, o 1831 m. lapkričio 21 d. finansų ministras įsakė Gardino gubernatoriui šį nutarimą įvykdyti. 1831 m. spalio 9 d. Gardino gubernatorius

26 pav.

pranešė į Peterburgą, kad V. Puslovskis išvykęs į užsienį, jam grįžus, būsiąs sudarytas atitinkamas aktas ir dalis jo dvarų paversta fabrikine posesija[111]. Vienas iš Vaitiekaus Puslovskio sūnų — Titas, kuris Slonimo paviete valdė keletą tėvo dvarų, aktyviai dalyvavo 1831 m. sukilime. Po sukilimo šie dvarai buvo konfiskuoti[112]. Vaitiekus Puslovskis Peterburgo akyse buvo diskredituotas, ir caro patvirtintas projektas dėl fabrikinės posesijos nebuvo įvykdytas. 1833 m. Vaitiekus Puslovskis mirė[113].

1833 m. Kučkuriškių popieriaus dirbtuvėje (27 pav.) dirbo 70 Puslovskio baudžiauninkų ir buvo

[105] *M. Balinski,* Opisanie statystyczne.., p. 124—127.

[106] *V. Merkys,* Lietuvos pramonės.., p. 104.

[107] *M. Balinski,* Opisanie statystyczne.., p. 136.

[108] CVIA, f. 378, ap. 1802, b. 208.

[109] *L. Trynkowski,* Mowa na uczczenie ś. p. Wojciecha Puslowskiego, Wilno, 1834; *St. Szumski,* W walkach i wzieniach, Wilno, 1931, p. 195.

[110] *G. Puzynina,* W Wilnie i w dworach litewskich 1815—1843, Wilno, p. 34, 84, 105, 155, 324.

[111] CGIA Leningrade, f. 18, ap. 2, b. 645, l. 21—23. Dalis šios bylos dokumentų paskelbti: Dokumenty Bielarusi, t. 2, Minsk, 1940, p. 256—258.

[112] CGIA Gardine, f. l, ap. 4, b. 604.

[113] *St. Szumski,* W walkach.., p. 195.

27 pav.

pagaminta 9364 rėzos įvairios rūšies popieriaus[114]. 1835 m. Vaitiekaus Puslovskio įpėdinis sūnus Vladislovas padidino Kučkuriškių popieriaus dirbtuvės mašinų skaičių. Tais metais Kučkuriškių dirbtuvės popieriaus kaina buvo nuo 10 auksinų iki 27 sidabrinių rublių už rėzą, priklausomai nuo popieriaus rūšies. 1846 m. dirbtuvėje dirbo 70 darbininkų ir pagamino popieriaus už 25 182 rb. 1847 m. 50 darbininkų pagamino popieriaus už 10 776 rb. 1850 m. 109 darbininkai pagamino popieriaus už 31 323 rb. 1852 m. dirbtuvė sudegė, bet greitai buvo atstatyta. 1854 m. joje pagaminta popieriaus už 49 453 rb., 1858 m.— už 65 000 rb. 1845 m. dirbtuvėje dirbo 5 meistrai prancūzai ir 83 baudžiauninkai[115]. 1848 m. dirbtuvėje jau veikė angliška mašina, gaminusi „popierių be galo"[116].

Vaitiekaus Puslovskio įpėdiniai Kučkuriškių popieriaus dirbtuvę eksploatavo iki 1889 m. Tais metais L. Puslovskis dirbtuvę išnuomojo 24 metams Vilniaus pirkliams[116a].

Kučkuriškių popieriaus dirbtuvė, be kitų, vartojo šiuos vandenženklius: 573, 573a, 1179, 2327, 2480, 2908, 2909, 3251—3254 ir 3369.

Pradėjus gaminti „popierių be galo", Kučkuriškių dirbtuvės gaminiai buvo ženklinami sausu štampu, kurio kelios atmainos pateikiamos 28a, b ir c paveiksluose.

Devintoji popieriaus dirbtuvė. Apie 6 km nuo Vilniaus, Rakantiškėse (dabar Naujoji Vilnia), 1620 m. veikė popieriaus dirbtuvė, kurios tiksli įsteigimo data nežinoma. Ši dirbtuvė popieriuje dėjo vandenženklius, vaizduojančius apskritime žuvį su užrašu aplinkui „Jahn Tochterman" (vž. 4089—4092). Šie vandenženkliai sutinkami 1629—1655 m. dokumentuose. Popieriaus meistras Jonas Tochtermanas kilęs iš senos popierininkų šeimos, kurios nariai jau XVI a. gamino popierių Reutlingene (Viurtenberge), buvo Rakantiškių popieriaus dirbtuvės savininkas[117]. Jis buvo vedęs Mariną Ciechanavičiūtę, dukterį

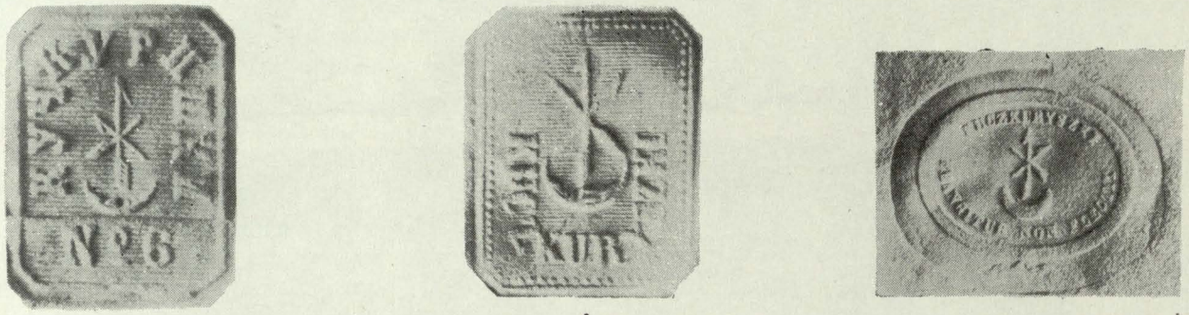
[114] *V. Merkys*, Lietuvos pramonės.., p. 103—111.

[115] Ten pat.

[116] CVIA, f. 525, ap. 4, b. 458, l. 10.

[116a] „Varpas", 1889, Nr. 8, p. 119.

[117] *H. Kohtz*, Papiermacher und Familienforschung mit besonderer Berücksichtigung Ostppreussen, „Ostdeutsche Familienkunde" (Götttingen), 1954, sąs. 3/4.

a b c

28 pav.

turtingo Vilniaus piliečio, kuris mieste turėjo namus ir už miesto keletą sklypų[118]. Greičiausiai, popieriaus dirbtuvė buvo pastatyta viename iš tų sklypų, kurį Marina Tochtermanienė gavo kraičio iš savo tėvo.

J. Tochtermano gamybos popierius buvo plačiai vartojamas ne tik Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje, bet ir už jos ribų[119]. Didėjant popieriaus gamybai, savininkas dirbtuvę praplėtė, įtaisydamas tobulesnius įrankius ir įvairius prietaisus. Dirbtuvė turėjo būti pelninga, nes J. Tochtermanas 1645 m. Vilniuje pirko 3000 auksinų vertės mūrinį namą[120].

Su pirmąja žmona Marina J. Tochtermanas turėjo sūnų Jurgį, kuris suaugęs taip pat buvo popieriaus meistras ir dirbo Vilniuje, o vėliau iš Sapiegų nuomojo Rožanos popieriaus dirbtuvę[121], ir dukterį Oną, vėliau ištekėjusią už Vilniaus didmeninių prekių pirklio Jakimavičiaus. Pirmai žmonai Marinai Ciechanavičiūtei mirus, Jonas Tochtermanas maždaug 1646 m. antrą kartą vedė Mickūnų popieriaus dirbtuvės nuomininko ir Kauno popieriaus dirbtuvės savininko Balcerio Reinerio dukterį Daratą Reinerytę, su kuria turėjo dukterį Kotryną ir sūnų Martyną[122].

1655 m. Rusijos kariuomenei artėjant prie Vilniaus, Jonas Tochtermanas pasitraukė į Karaliaučių[123]. Vilniuje likusi jo žmona, tėvo B. Reinerio padedama, dalį popieriaus dirbtuvės įrankių užkasė į žemę, o popieriaus atsargas bei pusfabrikačius pora arklių išvežė pas Joną Ciechanavičių apsaugai[124]. Per karą popieriaus dirbtuvė sudegė. Rusijos caro paskirtam Vilniaus vaivadai M. Šachovojui raginant atstatyti sugriautą pramonę[125], dalis pasitraukusių Vilniaus piliečių grįžo atgal. Tarp grįžusių buvo ir Jonas Tochtermanas. Jis atstatė sugriautą popieriaus dirbtuvę[126] ir pradėjo iš naujo gaminti popierių. Tuo laiku popieriaus dirbtuvėje dirbo pameistrys Juozas Tuščelis[127]. 1659 m. vaivada M. Šachovojus savo pranešime carui rašė, kad jo pastangų dėka, be kitų malūnų ir dirbtuvių, Vilnios pakrantėje, 5 varstai nuo miesto, Rakantiškėse, veikia popieriaus dirbtuvė, kuri caro iždui gamina popierių[128].

1661 m., prieš pat Rusijos kariuomenei paliekant Vilnių, Jonas Tochtermanas buvo nužudytas[129]. 1661 m. pabaigoje, našlei prašant, Vilniaus magistrato atsiųstoji komisija aprašė J. Tochtermano popieriaus dirbtuvę, įrankius, žaliavą ir popieriaus atsargas (žr. 12 priedą)[130]. 1664 m. įpėdiniams dalijantis J. Tochtermano palikimą, popieriaus dirbtuvės aprašymo aktas buvo įtrauktas į magistrato knygas[131]. Iš tų dviejų aktų, taip pat iš namo pardavimo ir skolų pripažinimo aktų galima atkurti, nors ir nepilną, Jono Tochtermano Rakantiškių popieriaus dirbtuvės vaizdą (žr. 14 priedą)[132].

Jonas Tochtermanas Rakantiškių popieriaus dirbtuvę savo lėšomis pastatė prieš 1629 m. Apie 1640 m. ši dirbtuvė buvo praplėsta. Daugiau žinių apie popieriaus dirbtuvę iki jos sugriovimo 1655 m. užtikti nepavyko. Grįžęs iš Karaliaučiaus apie 1657 m., Jonas Tochtermanas atstatė karo metu sugriautą dirbtuvę. Tai buvo mūrinis, dviejų aukštų pastatas. Pirmame aukšte buvo dirbtuvė, antrame gyveno Tochtermanai. Kieme buvo keletas medinių dirbtuvei priklausančių pastatų. Dalis žemėje užkastų įrengimų sugedo: gelumbė popieriaus lapams presuoti, semiamosios formos ir kitos medinės dalys supuvo, geležinės dalys surūdijo. Atstatydamas dirbtuvę, J. Tochtermanas panaudojo tik dalį senų, daugiausia varinių įrengimų, visi kiti buvo naujai įtaisyti.

[118] CVIA, SA 5102, l. 744.
[119] Kamanin, Nr. 1174, 1175.
[120] CVIA, SA 5102, l. 744.
[121] CVIA, SA 5099, l. 510.
[122] CVIA, SA 5102, l. 744.
[123] CVIA, SA 5334, l. 262.
[124] CVIA, SA 5099, l. 318.
[125] *В. Н. Сторопсев,* Московское управление в Вильне XVII века, Труды девятого археологического съезда в Вильне, Москва, 1895, стр. 131—141; Акты Московского Государства, т. 3, стр. 38.
[126] CVIA, SA 5102, l. 744.
[127] CVIA, SA 5099, l. 318.
[128] Акты Московского Государства, т. 3, док. 36.
[129] CVIA, SA 5102, l. 744.
[130] CVIA, SA 5099, l. 318.
[131] Ten pat, l. 510.
[132] CVIA, SA 5102, l. 800, 1563; SA 5104, l. 453; SA 5334, l. 1060.

Iš popieriaus (121 rėza) aprašymo ir jo įkainavimo, kurį atliko popieriaus meistras Matas Čaplickis, matyti, kad Jono Tochtermano dirbtuvėje buvo gaminamas kelių rūšių popierius:

labai geras po	4 auksinus už rėzą,
geresnis po	3 auksinus 15 grašių už rėzą,
prastesnis po	2 auksinus 15 grašių už rėzą,
tabokinis po	1 auksiną už rėzą.

Be to, buvo aprašyta žaliava, iš kurios buvo galima pagaminti 40 rėzų 120 auksinų vertės geresnio popieriaus, taip pat žaliava, iš kurios buvo galima pagaminti 60 rėzų prastesnio popieriaus.

Nuo 1661 m. rudens iki 1663 m. rudens Rakantiškių popieriaus dirbtuvę globojo ir prižiūrėjo savininkės Tochtermanienės tėvas, Kauno popieriaus dirbtuvės savininkas, Mickūnų popieriaus dirbtuvės nuomininkas Balceris Reineris[133].

1663 m. rudenį Jono Tochtermano įpėdiniai bylinėjosi dėl namo Vilniaus mieste. J. Tochtermano našlė šioje byloje figūruoja kaip Darata Reinerytė-Tochtermanienė-Bankovskienė[134]. Kaip matome, Rakantiškių popieriaus dirbtuvės savininkė 1663 m. antroje pusėje ištekėjo už Markučių popieriaus dirbtuvės nuomininko Jurgio Bankovskio[135]. Nuo 1663 m. Rakantiškių popieriaus dirbtuvės savininku figūruoja popieriaus meistras Jurgis Bankovskis.

Galima spėti, kad vandenženkliai 3176—3179, užtikti magistrato 1701—1710 m. aktų nuorašuose, buvo vartojami Rakantiškių popieriaus dirbtuvėje. Šiuose vandenženkliuose matomos raidės JB, greičiausiai, yra Jurgio Bankovskio inicialai.

Devintoji popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklius 4089—4092 ir 3176—3179 (?).

Dešimtoji popieriaus dirbtuvė. Pačiame Rakantiškių dvare, prie tvenkinio, netoli Vilnios upės, greta grūdų malūno, bravoro, kepyklos ir pirties taip pat veikė dvarui priklausanti popieriaus dirbtuvė.

Kaip matyti iš 1676 m. Rakantiškių dvaro savininko Kazimiero Jono Sapiegos įsakymu surašyto inventoriaus, medinis popieriaus dirbtuvės pastatas buvo naujas, bet popieriaus gaminimo įrankiai seni, kai kurie iš jų, inventorių surašiusio asmens nuomone, keistini į naujus. Matyt, Rakantiškių dvare popierius buvo gaminamas jau seniau[136].

1676 m. ši dirbtuvė buvo išnuomota popieriaus meistrui Jonui Baradaičiui. Pagal Rakantiškių savininko K. J. Sapiegos ir popierininko J. Baradaičio pasirašytą sutartį, apie kurią žinome tik iš užuominos inventoriuje, dirbtuvė buvo išnuomota už 200 auksinų per metus, be to, nuomininkas turėjo duoti K. J. Sapiegai kasmet po 3 rėzas gero rašomojo popieriaus. Dirbtuvės remontą turėjo atlikti dvaro administracija savo lėšomis. (Inventorius surašytas popieriuje su vandenženkliu 1960.)

Kokius vandenženklius vartojo Rakantiškių popieriaus dirbtuvė, labai sunku nustatyti. Tuo laiku, kada Rakantiškių ir Kairėnų popieriaus dirbtuvės priklausė Sapiegoms, Vilniuje ir jo apylinkėse vartota labai daug popieriaus su įvairiais Sapiegų herbą Lapę vaizduojančiais vandenženkliais. Vien iš vandenženklių neįmanoma atskirti, kurį popierių gamino Kairėnai, kurį — Rakantiškės.

Vandenženkliuose 1950—1952 prie herbo yra Kazimiero Jono Sapiegos inicialai ir jo titulų pirmosios raidės. Kadangi popierius su šiais vandenženkliais masiškai sutinkamas Vilniuje, galima neabejoti, kad jis yra vietinės gamybos, tik neaišku, kurioje iš minėtų dviejų popieriaus dirbtuvių pagamintas.

Šios dirbtuvės nereikia painioti su didesne ir žymiai geriau įrengta J. Tochtermano (vėliau J. Bankovskio) popieriaus dirbtuve (Vilniaus devintąja popieriaus dirbtuve), stovėjusia netoli Rakantiškių, prie Vilnios upės, kiek žemiau, jau nebe Rakantiškių dvaro žemėje.

Vienuoliktoji popieriaus dirbtuvė. Popieriaus meistras Balceris Reineris, metęs senąją kunigaikščio Marcijono Giedraičio Pavilnio popieriaus dirbtuvę, naujai popieriaus dirbtuvei pasirinko geresnę vietą — Mickūnuose. Iš B. Reinerio pareiškimo aiškėja, kad Pavilnyje esantiems malūnams XVII a. pirmoje pusėje jau pradėjo trūkti vandens. Matyt, Vilnios aukštupyje įsikūrė naujų dirbtuvių bei malūnų, buvo rengiamos naujos užtvankos ir kanalai, be to, pačioje upėje vanduo nuseko[137]. Neaišku, ar B. Reineris prie Mickūnų pastatė naują popieriaus dirbtuvę, ar išnuomojo jau veikiančią.

Iki 1649 m. Mickūnai su veikiančia popieriaus dirbtuve priklausė Pacams[138]. Greičiausiai, popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklius su Pacų šeimos herbu Dvilype lelija. Kadangi su šiuo herbu sutinkama daug vandenženklių atmainų, tai labai sunku nustatyti, kurie vandenženkliai buvo Mickūnų popieriaus dirbtuvės. 1649 m. Mykolas Steponas Pacas Lavariškių seniūnijos žemes kartu su Mickūnais perleido Kristupui Katkevičiui, Vilniaus vaivadai, ir jo žmonai Zofijai iš Druckių-Horskių šeimos Katkevičienei. Mickūnų popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklius su naujo vaivados herbu, o jam 1652 m. mirus,— su našlės, Vilniaus vaivadienės, herbu su atitinkamais įrašais (vž. 1085 ir 1086). Katkevičiai tapo dviejų Vilniaus apylinkėje veikusių popieriaus dirbtuvių savininkais (žr. Vilniaus šeštosios popieriaus dirbtuvės istoriją, p. 64).

Kol nebuvo išaiškinta Vilniaus šeštoji popieriaus dirbtuvė (Markučiuose), buvo manoma, kad vandenženklius 1085 ir 1086 vartojo vien Mickūnų

[133] CVIA, SA 5102, l. 242.
[134] Ten pat, l. 1563.
[135] CVIA, SA 5334, l. 262.
[136] CGIA Gardine, f. 1143, ap. 1, b. 30, l. 2.
[137] CVIA, SA 4648, l. 399.
[138] Pacowie.., p. 173.

popieriaus dirbtuvė. Dabar galima manyti, kad jie taip pat galėjo būti vartojami ir Markučių popieriaus dirbtuvėje.

Dar prieš Rusijos kariuomenei užimant Vilnių, Mickūnai atiteko Jurgiui Karoliui Glebavičiui, Lietuvos pastalininkui, Žemaičių, Anykščių ir Radaškavičių seniūnui, Vilniaus ir Smolensko vaivadai[139]. 1660—1679 m. Mickūnų popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklius su herbu Leliva ir Jurgio Karolio Glebavičiaus inicialais arba be inicialų (vž. 2216—2222). J. K. Glebavičiui mirus (1669 m.), Mickūnų popieriaus dirbtuvė dar apie 10 metų vartojo senus vandenženklius.

Palyginus Mickūnų dirbtuvės gamybos 1665 m. sunaudoto popieriaus didesnį dvynių vandenženklių skaičių, paaiškėja, kad popierius buvo semiamas ne mažiau kaip dvejomis semiamųjų formų poromis, vadinasi, prie sėmimo kubilo vienu metu dirbo ne mažiau kaip keturi žmonės: meistras, pameistrys ir du mokiniai.

Neaišku, ar Mickūnų dirbtuvėje dirbo pats Balceris Reineris, ar jo sūnus Kasperas, ar kuris kitas popieriaus meistras. Greičiausiai, Balceris Reineris su sūnumi Kasperu, pardavęs Kauno popieriaus dirbtuvę, persikėlė į Vilnių.

Mickūnų gamybos popierius nebuvo geriausias, bet palyginti stiprus.

Po 1663 m. Mickūnų popieriaus dirbtuvės produkcija didėja. 1663—1667 m. gana daug Mickūnų gamybos popieriaus naudota ne tik Vilniuje, kur magistratas greta kito popieriaus naudojo jį aktų knygoms rašyti, bet ir Žemaitijoje, kur šis popierius dažnai užtinkamas pilies ir žemės teismų aktų knygose[140].

Kaip nežinoma Mickūnų popieriaus dirbtuvės tiksli įsteigimo data, lygiai taip pat nežinoma, kada ji buvo likviduota. Atrodo, kad dirbtuvė veikė gana ilgai, nes „Słównik geograficzny" (Geografijos žodynas) išleidimo metais (1875) Mickūnuose dar gerai buvo žinoma vietovė „Papiernia" (dabartinis Popierinės km., Mickūnų apyl., N. Vilnios raj.).

Vienuoliktoji popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklius 1085, 1086 (?) ir 2216—2222.

Dvyliktoji popieriaus dirbtuvė. Pirmą spausdintą žinią apie Kairėnų popieriaus dirbtuvę randame Geografijos žodyne, straipsnyje „Kojrany"[141]. Straipsnio autorius rašo: „Kairėnuose, prie upelio, vadinamo Veršovka, buvo popieriaus dirbtuvė, viena iš seniausių Lietuvoje. Šios dirbtuvės 1728 m. inventorius aiškiai rodo, kad ji veikė nuo senų laikų. Popieriaus šioje dirbtuvėje buvo gaminama labai daug. Fabriko markė buvo vandenženklis, kuriame buvo širdis ir inkaras su užrašu „Kojrany", tarytum viltis gydo širdies žaizdas (nadzieja koi rany serca), visiškai pagal tuometinį skonį". Atlase šis vandenženklis turi numerį 1433. Straipsnio tvirtinimas, kad ši popieriaus dirbtuvė yra viena iš seniausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje,— abejotinas.

Jau XVII a. viduryje Kairėnų dvare prie Vilniaus veikė popieriaus dirbtuvė. Dokumentuose sakoma, kad ši popieriaus dirbtuvė buvo Kairėnų dvaro žemėje prie upelio, kuris įvairiai vadinamas: Veršovo, Veršuba, Veršubka, Veršovka[142]. Greičiausiai, ji buvo prie Veršupio upelio, Veršupio vietovėje, kuri anais laikais buvo Kairėnų dvaro ribose ir priklausė Sapiegoms. Labai sunku nustatyti, kuriuos vandenženklius vartojo Kairėnų popieriaus dirbtuvė, kai ji priklausė K. J. Sapiegai, lygiai kaip neįmanoma atpažinti Rakantiškių popieriaus dirbtuvėje vartotų vandenženklių.

1696 m. K. J. Sapiega Kairėnus kartu su veikusia popieriaus dirbtuve užstatė Kirkorams už 17 000 auksinų paskolą[143]. Nepavyko išaiškinti, kiek laiko Kirkorai valdė Kairėnus ir kokius vandenženklius popieriaus dirbtuvė tuo laiku vartojo. XVIII a. pradžioje Kairėnai buvo užstatyti Vilniaus trinitoriams, kurie dvarą valdė iki 1759 m.[144] Be abejo, vienuoliams priklausančios popieriaus dirbtuvės nuomininkas turėjo vartoti vandenženklius, vaizduojančius vienuolyno ordino arba katalikų bažnyčios simbolius. Todėl, norint nustatyti, kokius vandenženklius vartojo Kairėnų popieriaus dirbtuvė trinitorių valdymo laiku, reikia kreipti dėmesį į dažniausiai Vilniuje užtinkamus panašaus tipo vandenženklius. Greičiausiai, vž. 3415—3417 Kairėnų popieriaus dirbtuvė vartojo XVIII a. pradžioje.

1759 m. Polocko vaivada Sapiega įgaliojo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštininką Joną Lopacinskį išpirkti iš trinitorių įkeistus Kairėnus, o 1764 m. aktu juos dovanojo Lopacinskiams[145]. Nuo to laiko Kairėnų popieriaus dirbtuvė priklausė Lopacinskiams iki jos uždarymo 1871 m. XVIII a. dokumentuose aptinkamos dvi Vilniaus apylinkių vietovės, vadinamos Kairėnais. Vieni Kairėnai buvo Sapiegoms priklausęs Rakantiškių seniūnijos palivarkas, kiti Kairėnai, kurie ribojosi su pirmaisiais,— Lopacinskiams priklausęs dvaras[146].

Literatūroje minimame 1728 m. Kairėnų popieriaus dirbtuvės inventoriuje, o ir 1730 m. Kairėnų inventoriuje popieriaus dirbtuvė smulkiau neaprašyta, todėl nežinoma, kaip ji tuo metu atrodė[147]. 1765 m. Kairėnų dvaro inventoriuje popieriaus dirbtuvė aprašyta smulkiai[148]. Tai buvo naujas skiedromis dengtas pastatas (kas atsitiko su senąja popieriaus dirbtuve, neaišku). Vienoje namo pusėje gyve-

[139] Sapiehowie.., t. 2, p. 161; Pacowie.., p. 73.

[140] VUB, ŽŽB 130, ŽŽB 131; CVIA, SA 190, SA 257, SA 4679.

[141] Słównik geograficzny, t. 4, p. 249.

[142] CVIA, SA 5126, l. 422.

[143] CVIA, SA 53, Nr. 11; Sapiehowie.., t. 2, p. 186.

[144] Sapiehowie.., t. 3, p. 371.

[145] Sapiehowie.., t. 3, p. 373.

[146] CVIA, SA 4103, l. 7a, 10, 11.

[147] CVIA, SA 5126, l. 422.

[148] CVIA, f. 525, ap. 8, b. 1101.

no popieriaus meistras, kitoje pusėje esančioje didelėje dirbtuvės patalpoje su keturiais langais buvo 1 sėmimo kubilas ir 2 formos. Pastogėje buvo įrengta džiovykla. Prieangyje buvo vandens ratas, šešių lizdų grūstuvė su 24 grūstuvais. 1765 m. Kairėnų popieriaus dirbtuvę nuomojo meistras Antanas Obrockis, mokėjęs per metus 300 auksinų nuomos. Popierininkų Obrockių šeima žinoma Lietuvoje nuo XVIII a. pradžios. 1714 m. popieriaus meistras J. Obrockis, greičiausiai, Antano tėvas, buvo išnuomojęs Suprasliaus vienuolyno popieriaus dirbtuvę, 1720 m. nuo jos atsisakęs, persikėlė į Vilnių, kur išsinuomojo Antakalnio trinitoriams priklausiusią Kairėnų popieriaus dirbtuvę[149].

1809 m. Kairėnų popieriaus dirbtuvę taip pat nuomojo kažkoks Obrockis, kurio vardas nežinomas[150]. Apie 1805 m. Kairėnų popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklį 3361, 1809 m.— vandenženklį 4273. Kairėnų dirbtuvėje popierius buvo gaminamas tik vėlai rudenį ir žiemą, nes kitu metų laiku popieriaus meistras ir darbininkai turėdavo dirbti dvaro laukuose[151].

Iš Manufaktūrų kolegijos į Peterburgą pasiųsto Lietuvos Gardino gubernatūros pranešimo matyti, kad 1823 m. Kairėnų popieriaus dirbtuvė buvo išnuomota, joje dirbo 5 žmonės, kurie per metus pagamindavo 100 rėzų prastesnio popieriaus ir 250 rėzų spausdinimo popieriaus[152]. 1836 m. Kairėnų popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklį 1433. 1837 m. pranešime sakoma, kad Lopacinskio Kairėnų dirbtuvėje per metus pagaminta 960 rėzų popieriaus už 462 rublius[153]. 1845—1847 m. dirbtuvėje dirbo 4—8 darbininkai, bendrosios metinės produkcijos buvo pagaminama už 1000—1300 rb. Dirbtuvė buvo išnuomota Vilniaus pirkliui Peisachui Pasui[154]. 1850 m. dirbtuvė pagamino popieriaus už 967 rb 5 kp, 1851 m.— už 1792 rb, 1852 m. — už 1026 rb 20 kp., 1854 m.— už 1386 rb[155]. 1851 ir 1855 m. pranešimuose Vilniaus gubernijos statistikos komitetui sakoma, kad Kairėnų popieriaus dirbtuvėje dirbo popieriaus meistras Juozas Sedlikovskis ir 4 darbininkai. Dirbtuvėje buvo medinio rato varomas vienas paprastas holenderis, vienas sėmimo kubilas, du mediniai presai ir viena varinė krosnis[156]. 1871 m. pranešime sakoma, kad Kairėnų popieriaus dirbtuvė liovėsi veikusi. Naujasis Kairėnų savininkas Tiškevičius popieriaus dirbtuvę perdirbo ir joje gamino vinis[157].

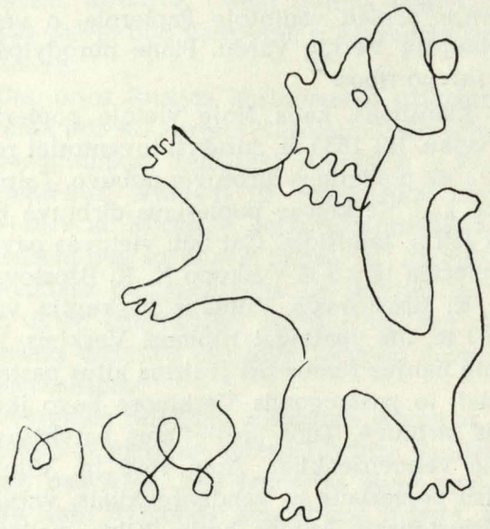
Dvyliktoji popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklius 1433, 3361, 3415—3417 (?) ir 4273 (?).

Tryliktoji popieriaus dirbtuvė. 1833 m. balandžio 20 d. Verkių dvaro savininkas maršalka S. Jasenskis ir tuometinis Vilniaus miesto burmistras Juozapas Opicas pasirašė planą, pagal kurį S. Jasenskis išnuomojo J. Opicui žemės sklypą popieriaus dirbtuvei statyti[158]. Išnuomotas žemės sklypas be jokių pastatų buvo ne pačiuose Verkiuose, bet netoli dvarui priklausančio Ožkinčių kaimo, Riešės upelio pakrantėje, vietovėje, seniau vadintoje Papiernia, o vėliau žinoma Naujųjų Verkių vardu. Plane nurodytos išnuomoto sklypo ribos.

Kyla klausimas, kada šioje vietoje popieriaus dirbtuvė veikė. Iki 1833 m. surašyti inventoriai rodo, kad Verkiuose popieriaus dirbtuvės nebuvo. Taip pat nėra žinių, kad Verkiuose popieriaus dirbtuvė būtų veikusi XVIII a. pradžioje. Gal būt, vietovės pavadinimas Papiernia išliko iš vyskupo K. K. Bžostovskio laikų. K. K. Bžostovskis Vilniaus vyskupiją valdė 1687—1722 m. Jis ypatingai rūpinosi Verkiais, kėlė ūkį, pastatė naujus rūmus bei įvairius kitus pastatus. Greičiausiai, jo pastangomis Verkiuose buvo įkurta popieriaus dirbtuvė. Tuos spėliojimus patvirtina to laikotarpio vandenženkliai. Apie 1690 m. Vilniuje buvo gausu popieriaus su vandenženkliais, vaizduojančiais Bžostovskių šeimos herbą Kilpą, padengtą vyskupo skrybėle, pastoralu ir kardu, viršuje su inicialais CCB, apačioje — EV (vž. 1730—1737). Inicialai taip iššifruojami: C(onstatinus) C(asimirus) B(rzostowski) E(piscopus) V(ilnensis). Šie vandenženkliai vėliausiai užtinkami 1706 m. dokumentuose. Matyt, ši popieriaus dirbtuvė buvo įkurta apie 1690 m. ir XVIII a. pirmame dešimtmetyje dėl neišaiškintų priežasčių nustojo veikusi.

Medžiagos apie Naujųjų Verkių popieriaus dirbtuvės veiklą iki XIX a. septintojo dešimtmečio pateikia V. Merkys straipsnyje „Lietuvos pramonės raidos 1795—1861 m. klausimu"[159]. Štai kas straipsnyje rašoma apie Naujųjų Verkių popieriaus dirbtuvę: „Be Puslovskio fabriko, stambių popieriaus įmonių Lietuvoje buvo ir daugiau. Pirmiausia, pažymėtinas popieriaus fabrikas kunigaikščio Vitgenšteino Verkių dvare. Dauguma jo pastatų jau buvo baigti statyti 1834 m., pats fabrikas pradėjo veikti 1836 m. Įmonės įkūrėjai buvo Vilniaus trečiosios gildijos pirklys Pranas Juozapas Opicas ir užsienietis Vilhelmas Langenbachas, kurį laiką buvęs Kučkuriškių fabriko direktorius. 1839 metais Verkių popieriaus fabrikas savo produkcijos kiekiu susilygino su Kučkuriškių popieriaus fabriku, o 1847 m. jau pagamino du su puse karto daugiau popieriaus, negu pastaroji įmonė, būtent — už 25 000 rb; jame dirbo 43 darbininkai. 1845 metais Verkių fabrikas jau priklausė vienam asmeniui — pirmosios gildijos pirkliui Fridrichui von Aueriui. Pastarajam mirus, įmonę valdė jo įpėdiniai. 1850 m. Verkių popieriaus fabrikas sudegė.

[149] Žr. Suprasliaus popieriaus dirbtuvės istoriją, p. 95.
[150] CVIA, f. 279, ap. 4, b. 412, l. 260.
[151] *M. Kado,* Opisanie fabryki.., p. 429.
[152] CVIA, f. 388, ap. 1, b. 104, l. 59.
[153] Ten pat, b. 14.
[154] *V. Merkys,* Lietuvos pramonės.., p. 105.
[155] CVIA, f. 388, ap. 1, b. 104, l. 59; b. 107; b. 120, l. 53, 189.
[156] Ten pat, b. 107, l. 113; b. 190, l. 23.
[157] Słównik geograficzny, t. 4, p. 249.
[158] VUB, F 994.
[159] *V. Merkys,* Lietuvos pramonės.., p. 93—121.

29 pav.

Matyt, tuomet likusius įrengimus Aueriai pardavė kitiems įmonininkams. Caro pareigūnų susirašinėjime XIX a. šeštojo dešimtmečio pirmoje pusėje fabriko savininku, paprastai, nurodomas Verkių dvaro savininkas Vitgenšteinas. Tai dar nerodo faktinės padėties. Tuomet fabriko savininku dažnai buvo vadinamas ne tas įmonininkas, kam priklausė fabrikas, bet tas dvarininkas, kurio žemėje stovėjo fabrikas. 1858 m. jau ir oficialiuose raštuose sakoma, kad fabrikas priklauso pirkliui Pichlau.

Verkių popieriaus fabrikas buvo ne tik atstatomas, bet taip pat žymiai išplečiamas. Fabriko statybos darbai vyko 1850—1852 m. 1854 m. fabrikas jau išleido produkcijos už 50 374, o 1858 metais net už 320 000 rb, t. y. beveik penkis kartus daugiau, negu Kučkuriškių popieriaus fabrikas"[160].

Verkių popieriaus įmonė, priklausiusi pirkliams, iš pradžių buvo mažesnė ir silpniau mechanizuota, negu Kučkuriškių įmonė. 1847 m. Verkių įmonėje buvo tik du grūstuvai skudurams grūsti ir vienas mechaninis presas, varomi Riešės upelio vandens. Vėlesniais metais ši kapitalistinė įmonė mechanizacijos laipsniu ir gaminamos produkcijos kiekiu pralenkė baudžiavinę Kučkuriškių manufaktūrą. XIX a. šeštojo dešimtmečio pradžioje po gaisro Verkių įmonė buvo perstatyta ir gerokai patobulinta. Iš 1855 m. įmonės aprašymo matyti, kad joje jau buvo 8 girnos skudurams smulkinti, viena mašina skudurams piaustyti, varoma vandens, svarbiausia, viena mašina popieriui iš masės gaminti, 50 pėdų ilgio ir 6 pėdų pločio, varoma 8 AJ galingumo garo mašinos. Verkių popieriaus fabrikas tuo metu buvo labiausiai mechanizuota įmonė visoje Lietuvoje. Fabriko savininkai pirkliai, būdami mažiau susieti su Verkių dvaro savininku Vitgenšteinu, negu kiti įmonių nuomininkai, galėjo plėsti manufaktūrą ir paversti ją tikru kapitalistiniu fabriku.

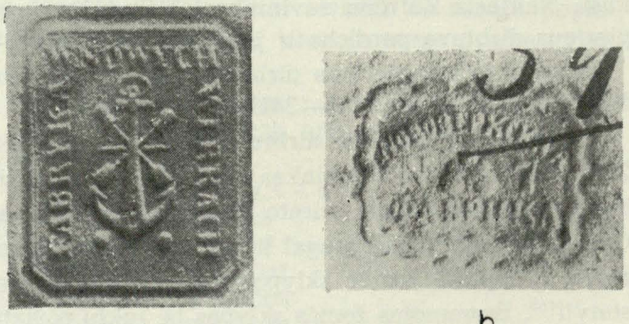
Stambus Verkių popieriaus fabrikas skudurus ir chemikalus pirko Vilniuje ir jo apylinkėse, o produkciją pardavinėjo Vilniaus gubernijoje, Rygoje ir kitur.

Z. Učiastkina klaidingai teigia, kad XVI ir XVII a. Verkiuose veikė Vilniaus vyskupams priklausiusi popieriaus dirbtuvė. Ji teigia, kad prieš 1821 m. kunigaikštis Vitgenšteinas Verkių dvaro centre pastatęs popieriaus dirbtuvę, kurioje buvęs gaminamas popierius su vandenženkliais, vaizduojančiais pirminiame ženkle Vitgenšteinų herbą, antriniame ženkle — raides M. W. Raidės reiškiančios „Manufaktura Witgenštein". 1850 m. Verkių popieriaus dirbtuvė sudegusi, ir kunigaikštis Vitgenšteinas ją perkėlęs į Naujuosius Verkius[161].

Šios žinios neteisingos. Verkiai tik 1841 m. pirkimo-pardavimo aktu atiteko Vitgenšteinų šeimai. Pačiuose Verkiuose, kaip rodo šio dvaro inventoriai, jokios popieriaus dirbtuvės nebuvo. Pirmajai popieriaus dirbtuvei žemę prie Riešės upelio 1833 m. J. Opicui išnuomojo tuometinis Verkių savininkas S. Jasenskis ir šią vietovę pavadino Naujaisiais Verkiais. 1850 m. sudegusioji Naujųjų Verkių popieriaus dirbtuvė buvo atstatyta toje pačioje vietoje, kur stovėjo pirmoji dirbtuvė.

Hipotezę, kad XVII a. pabaigoje Verkiuose veikusi popieriaus dirbtuvė, savo vandenženkliuose vartojusi Vilniaus vyskupo K. K. Bžostovskio herbą bei inicialus, autorė per daug apibendrina: „Sakoma, kad XVI ir XVII a. Verkiuose veikė Vilniaus vyskupams priklausiusi popieriaus dirbtuvė, kuri vandenženkliuose dėjo Vilniaus vyskupų herbus, kad XVIII amžiuje šios popieriaus dirbtuvės pėdsakai dingsta"[162].

Be to, autorė pateikia 3 tariamai Verkių popieriaus dirbtuvėje vartotus vandenženklius: Nr. 580 (autorės užtiktas 1802 m. dokumente), 585 ir 586 (užtikti 1821 m. dokumentuose), paaiškindama, kad šių vandenženklių pirminiuose ženkluose pavaizduotas kunigaikščių Vitgenšteinų šeimos herbas, o antriniuose ženkluose — savininko M. Vitgenšteino ini-

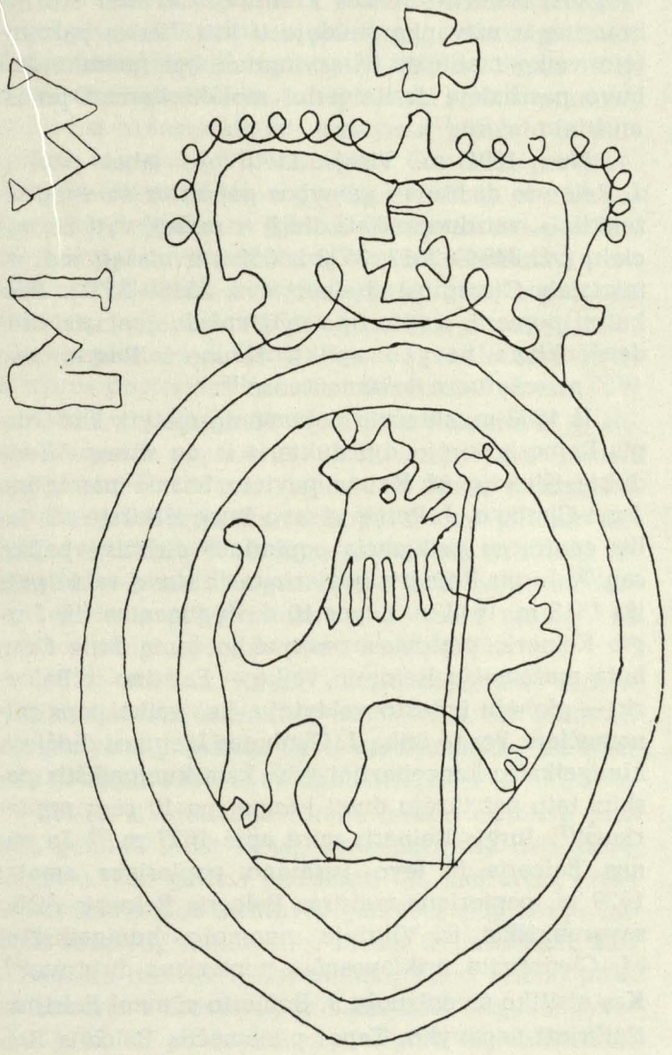
a b

30 pav.

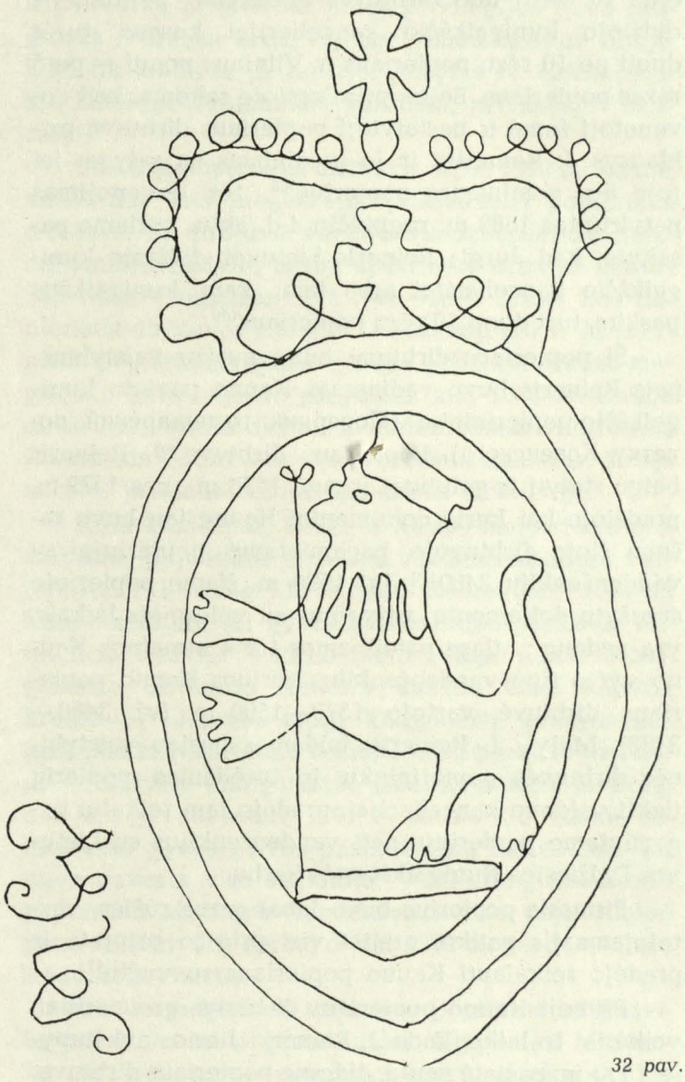
[160] V. *Merkys*, Lietuvos pramonės.., p. 93—121.

[161] Z. V. *Uchastkina*, A History.., p. 99, 100.

[162] Ten pat.

31 pav.

32 pav.

cialai (žr. 29, 31 ir 32 pav.). O iš tikrųjų šie vandenženkliai, kaip teisingai yra nurodęs ir E. J. Labaras, yra ne kas kita, kaip „Vryheit" tipo vandenženkliai, kuriuos tuo laiku daugelis popieriaus dirbtuvių vartojo specialiai popieriaus rūšiai žymėti.

Raidės M. W. nereiškia „Manufaktura Witgenstein", bet, greičiausiai, yra Smalančėje, Lepelio paviete, po 1812 metų karo pastatytos popieriaus dirbtuvės, vėliau žinomos „Skina" vardu, savininko Mykolo Volodkevičiaus inicialai M(ichał) W(ołodkiewicz)[163].

Naujųjų Verkių popieriaus dirbtuvė, be kitų, vartojo šiuos vandenženklius: 1730—1737 (?), 3128, 3351, 3363 ir 3364. Pradėjus gaminti „popierių be galo", Naujųjų Verkių dirbtuvės gaminiai buvo ženklinami sausu štampu, kurio kelios atmainos pateikiamos paveiksle 30 a, b[164].

1782 m. Vilniuje dirbo dar popieriaus meistras Samuelis Farenholcas[165]. Smulkesnių žinių apie jį nerasta. Neaišku, kurioje Vilniaus popieriaus dirbtuvėje jis dirbo ir kokį gamino popierių.

2. KAUNO POPIERIAUS DIRBTUVĖS

Pirmoji popieriaus dirbtuvė. Kauno popieriaus dirbtuvė pirmą kartą minima 1577 m. dokumente[166]. Tais metais Kauno seniūnas Jonas Katkevičius Kaune, netoli Garliavos, Jiesios ir Vyčio upių santakoje popieriaus meistrui Jurgiui Reineriui dovanojo žemės sklypą popieriaus dirbtuvei statyti. Šis žemės plotas apėmė vietoves, kurios 1629 m. buvo vadinamos Pavyte, Pajiese ir Papiernica[167]. Kauno seniūno dovanojimo dokumentą patvirtino Lietuvos didysis kunigaikštis Steponas Batoras, kartu suteikdamas J. Reineriui įvairių privilegijų, duodančių teisę valstybiniame miške kirsti medžius ir pan. Dirbtuvei pradėjus veikti, ji 10 metų buvo atleista nuo bet kokių mokesčių ir duoklių. Privilegijoje sakoma, kad, pra-

[163] *N. Rouba,* Przewodnik po Litwie i Białejrusi, Wyd. 3, Wilno (b. m.), p. 177.

[164] CVIA, SA 5187, l. 39.

[165] *E. Łopaciński,* Materyały do dziejów rzemiosła.., Nr. 663.

[166] LIŠ, t. 1, p. 242, Nr. 210.

[167] CVIA, SA 4648, l. 191a.

ėjus 10 metų nuo dirbtuvės atidarymo, J. Reineris didžiojo kunigaikščio kanceliarijai kasmet turės duoti po 10 rėzų popieriaus ir Vilniaus ponui — po 5 rėzas popieriaus. Be to, privilegijoje sakoma, kad dovanotoji žemė ir pastatytoji popieriaus dirbtuvė priklausys J. Reineriui ir jo įpėdiniams su sąlyga, jei joje bus gaminamas popierius[168]. Šis dovanojimas patvirtintas 1589 m. rugpiūčio 4 d. aktu, kuriame pasakyta, kad Jurgis Reineris Lietuvos didžiojo kunigaikščio kanceliarijai arba tam, kam kunigaikštis paskirs, turi duoti 10 rėzų popieriaus[169].

Ši popieriaus dirbtuvė buvo pusiau valstybinė, pats Reineris buvo vadinamas Kauno pavieto kunigaikščio popierininku (Поперник господарский повѣтку Ковенского). Popieriaus dirbtuvę J. Reineris baigė statyti ir galutinai įrengė 1578 m., nes 1579 m. pradžioje kai kurie dokumentai Kaune jau buvo rašomi šioje dirbtuvėje pagamintame popieriuje su vandenženkliu 3480[170]. Iki 1590 m. šiame popieriuje surašytų dokumentų, palyginus su vėlesniais laikais, yra nedaug. Atlase pateikiamos tik 4 atmainos Kauno vyčio tipo vandenženklių, kuriuos Kauno popieriaus dirbtuvė vartojo 1578—1590 m. (vž. 3480—3483). Matyt, J. Reineris, būdamas pusiau valstybinės dirbtuvės popierininku ir turėdamas popierių tiekti valdovo kanceliarijai, pradėjo tam reikalui pagamintame popieriuje dėti vandenženklius su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbu.

Pirmasis popierius buvo labai geros rūšies, vartotojams jis patiko, greitai visi prie jo priprato ir pradėjo reikalauti Kauno popieriaus su vyčiu[171].

Pirmoji Kauno popieriaus dirbtuvė, greičiausiai, veikė iki to laiko, kada J. Reineris Jiesios aukštupyje 1590 m. pastatė naują, didesnę popieriaus dirbtuvę.

Antroji popieriaus dirbtuvė. Praėjus 10 metų nuo pirmosios popieriaus dirbtuvės įkūrimo, J. Reineris sumanė pastatyti naują, patobulintą ir praplėstą popieriaus dirbtuvę. Tam tikslui reikėjo praplatinti užtvanką ir pastatyti naujus pylimus. Tačiau tokiu atveju vanduo būtų užliejęs kaimynystėje esančias miestiečių pievas. J. Reineris turėjo arba atsisakyti savo sumanymo, arba popieriaus dirbtuvę perkelti į Jiesios aukštupį. Kadangi popieriaus dirbtuvė buvo pastatyta Kauno seniūnijai priklausančioje žemėje, J. Reineris kreipėsi į tuometinį Kauno seniūną kunigaikštį Albrichtą Radvilą, prašydamas pakeisti išskirtą žemės sklypą į kitą, kuriame, pastačius naują užtvanką, vanduo negrėstų kauniečių pievoms[172]. A. Radvila iš seniūnijai priklausančių žemių prie Jiesios J. Reineriui išskyrė papildomą žemės plotą, įgalindamas jį statyti naują, didesnę užtvanką. Šį papildomą žemės dovanojimo aktą didysis kunigaikštis patvirtino 1589 m. liepos 23 d.[173] Tuo būdu XVI a. pabaigoje popierininkas J. Reineris tapo stamboku Kauno miesto apylinkių žemės savininku.

Apie 1590 m. Jurgis Reineris pastatė naują, žymiai didesnę popieriaus dirbtuvę, įtaisė didesnes užtvankas, išmūrijo Jiesios krantinę. Kadangi mūrinę krantinę ir užtvanką naudojo ir kiti Jiesios pakrantėje veikę malūnai, jų savininkai bei nuomininkai buvo pasižadėję J. Reineriui mokėti kasmet po 20 muštinių talerių[174].

Nuo 1591 m. visoje Lietuvoje labai paplito J. Reinerio dirbtuvės gamybos popierius su vandenženkliais, vaizduojančiais didįjį ir mažąjį vytį be inicialų (vž. 3484—3517, 3523 ir 3524) ir mažąjį vytį su inicialais G(eorgius) R(einer) (vž. 3518—3521). Paskutinį popierių su šio tipo vytį vaizduojančiais vandenženkliais pavyko aptikti Kaune ir Raseiniuose 1650 m. rašytuose dokumentuose[175].

Iš 1603 m. surašyto dokumento matyti, kad Jurgis Reineris turėjo dvi dukteris ir du sūnus. Viena duktė ištekėjo už Kauno pavieto teismo pareigūno Jono Gimbuto. J. Reineris savo žemę išskirstė į 3 dalis: centrą su veikiančia popieriaus dirbtuve paliko sau[176]. Jurgis Reineris popieriaus dirbtuvę valdė pats iki 1613 m. 1613 m. liepos 10 d. Žygimantas III, Jurgio Reinerio prašomas, paskyrė jo žentą Joną Gimbutą mažamečių Reinerio vaikų — Falstino ir Balcerio — globėju ir turto valdytoju, kol vaikai taps pilnamečiais. Per tą laiką J. Gimbutas Lietuvos didžiojo kunigaikščio kanceliarijai arba kam kunigaikštis paskirs taip pat turėjo duoti kasmet po 10 rėzų popieriaus[177]. Jurgis Reineris mirė apie 1627 m.[178] Jo sūnus Balceris iš tėvo įsisavino popieriaus amatą. 1629 m. popieriaus meistras Balceris Reineris dirbo savarankiškai ir Vilniuje nuomojo kunigaikščiui M. Giedraičiui priklausančią popieriaus dirbtuvę[179]. Kas atsitiko su antruoju J. Reinerio sūnumi Falstinu, išaiškinti nepavyko. Tapęs pilnamečiu, Balceris Reineris pareikalavo iš savo svainio Jono Gimbuto grąžinti tėvo jam paliktą popieriaus dirbtuvę. J. Gimbutui atsisakius tai padaryti, kilo ginčas, kuris atsidūrė teisme[180]. Bylą laimėjo Balceris Reineris, ir 1633 m. buvo patvirtintos Balcerio Reinerio nuosavybės teisės į popieriaus dirbtuvę Kaune, Jiesios pakrantėje; taip pat buvo patvirtintos ankstyvesnės Jurgiui Reineriui duotos privilegijos. Didysis kunigaikštis garantavo, kad ir toliau niekam neleis Jiesios pakrantėje statyti kitos popieriaus dirbtuvės. Šioje privilegijoje Balceris Reineris taip pat įpareigojamas į kunigaikščio kanceliariją kasmet pristaty-

[168] VUB, KŽT 13, l. 930.
[169] Ten pat.
[170] CVIA, f. 716, ap. 2, b. 134.
[171] VUB, KM 19, l. 261.
[172] CVIA, f. 716, ap. 2, b. 1, l. 21.
[173] Ten pat, l. 32, 64.
[174] Ten pat, l. 64.
[175] VUB, ŽŽB 109; CVIA, f. 716, ap. 2, b. 114.
[176] CVIA, f. 716, ap. 2, b. 1, l. 23.
[177] VUB, KŽT 13, l. 930; KŽT 15, l. 275; L. M. kn. CGADA, f. 389, b. 86, Nr. 1222.
[178] VUB, KM 18, l. 406, Nr. 3204.
[179] Žr. Vilniaus popieriaus dirbtuvių istoriją, p. 59.
[180] CVIA, f. 1135, ap. 2, b. 4, l. 30.

ti po 10 rėzų popieriaus[181]. Nors Balceris Reineris ir buvo gavęs iš karaliaus privilegiją, nesusipratimai tarp svainių nepasibaigė, ir tik 1646 m. liepos 19 d. Jonas Gimbutas Kauno magistratui raštu pranešė, kad „visi nesusipratimai, muštynės, plėšimai ir plūdimasis tarp mūsų" likviduoti. J. Gimbutas pareiškė, kad popieriaus dirbtuvė grąžinta teisėtam savininkui Balceriui Reineriui ir kad J. Gimbutas sau pasiliko tik uošvio dovanotą žemę. Jonas Gimbutas mirė 1650 m.[182] Balceris Reineris, atgavęs tėvo popieriaus dirbtuvę, joje nedirbo, nes tuo laiku nuomojo Mickūnų popieriaus dirbtuvę. Kaune, greičiausiai, dirbo jo sūnus popieriaus meistras Kasperas Reineris.

1663 m. rugsėjo 27 d. Balceris Reineris ir jo sūnus Kasperas popieriaus dirbtuvę pardavė Kauno magistratui[183]. 1664 m. liepos 3 d. Jonas Kazimieras pasirašė privilegiją, kuria šis pardavimo-pirkimo aktas patvirtinamas[184]. Naujas popieriaus dirbtuvės savininkas — Kauno magistratas — dirbtuvę nuomodavo įvairiems popierininkams, iš kurių kasmet, be nuomos pinigų, gaudavo po 10 rėzų popieriaus.

1670—1680 m. Kauno miesto popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklius 3525—3528. Šio laikotarpio gamybos popierius buvo vartojamas ne tik Kaune ir jo apylinkėse, bet ir Žemaitijoje.

XVIII a. pradžioje Kauno miesto dirbtuvė pradėjo gaminti labai blogą, kanceliarijoms netinkamą popierių. Tuo galima paaiškinti tai, kad archyvuose neužtinkama šios dirbtuvės gamybos popieriuje tuo laiku surašytų dokumentų. Vienas iš paskutinių šios popieriaus dirbtuvės nuomininkų buvo Kauno pirklys Leizeris Vulfovičius, su kaimynais blogai sugyvenęs. 1742 m. po įvykusių muštynių L. Vulfovičius pabėgo, palikdamas dirbtuvėje vieną darbininką Buzą[185].

1744 m. rugsėjo 13 d. aktu Pavytės palivarkas Kauno paviete atiteko Kauno seniūnui Stanislovui Siručiui[186]. Seniūnas, matyt, pasinaudojęs savo padėtimi, prie Pavyčio palivarko savavališkai prijungė Kauno miestui priklausantį palivarką Papiernią. Kauno magistratas protestavo, bet nesėkmingai. Tik kai S. Sirutis neteko Kauno seniūnijos ir buvo paskirtas Vitebsko kaštelionu, Kauno magistratas atgavo savo žemę ir iškėlė S. Siručiui ieškinį, reikalaudamas, be kita ko, sumokėti 2200 auksinų kaip „popieriaus dirbtuvės nuomą". Kaip matyti iš likusių S. Siručio pasiaiškinimų teisme dėl iškelto jam ieškinio, Kauno magistratas apskaičiavo, kad per 22 metus popieriaus dirbtuvė turėjo duoti magistratui 220 rėzų popieriaus; įkainojant popieriaus rėzą po 10 auksinų, S. Sirutis turėjo sumokėti magistratui 2200 auksinų[187]. Kauno magistrato ir S. Siručio byla truko gana ilgai, ir ją laimėjo magistratas. Magistratas kreipėsi į didįjį kunigaikštį, prašydamas naujos privilegijos. Augustas III išdavė dvi panašaus turinio privilegijas: vieną 1752 m., kitą 1754 m., kuriomis buvo patvirtinta Kauno miesto teisė į popieriaus dirbtuvę ir palivarką „Papiernia". Šios privilegijos buvo saugomos Vilniaus archyve, bet vėliau kažkur dingo. Liko tik trumpas jų turinys, įrašytas N. Gorbačevskio kataloge „autentiškų karališkų privilegijų" skyriuje[188].

Trečioji popieriaus dirbtuvė. Apie 1590 m. Kaune veikė dar kita magistratui priklausanti popieriaus dirbtuvė. Ši dirbtuvė vartojo vandenženklius, vaizduojančius Radvilų herbą apskritime arba su užrašu „Civitatis Caunensis" (vž. 142—147). Tiksli šios popieriaus dirbtuvės įsteigimo data, taip pat ir ją įsteigusio popieriaus meistro vardas nežinomi. Kauno magistrato aktų registre pažymėta, kad 1608 m. Kaune dirbo „popieriaus dirbtuvės malūninninkas" Eustachas Zuzemskis[189]. Gal tai buvo popieriaus meistras, dirbęs miestui priklausančioje popieriaus dirbtuvėje.

Kyla klausimas, kodėl ši Kauno magistratui priklausanti popieriaus dirbtuvė vandenženkliuose vartojo Radvilų herbą. Mirus Jonui Katkevičiui, 1581 m. Kauno seniūnu iki gyvos galvos buvo paskirtas Albrichtas Radvila[190], kuris buvo vedęs Kuršo kunigaikščio Gothardo Ketlerio dukterį Oną. Radvila kreipėsi į Lietuvos didįjį kunigaikštį, prašydamas, kad, jam mirus, Kauno seniūne būtų paskirta jo žmona[191]. Didysis kunigaikštis, patenkindamas jo norą, dar jam gyvam esant, 1591 m. sausio 2 d. Kauno seniūne iki gyvos galvos paskyrė Oną Radvilienę. Jai buvo pavesta visa seniūnija[192]. Miestui priklausanti popieriaus dirbtuvė vandenženkliuose dėjo Kauno pono A. Radvilos herbą, o jam 1592 m. mirus,— Onos Radvilienės herbą.

Kauno magistrato dirbtuvės popierius su Radvilų aru buvo labai geros rūšies. Greitai šis vandenženklis tapo gero popieriaus ženklu. Prekyboje ne tik Kaune, bet ir toli už jo ribų šis popierius buvo vadinamas „Kauno popieriumi su didžiuoju aru" ir „Kauno popieriumi su mažuoju aru"[193]. Karaliaus kanceliarija Varšuvoje aktams rašyti, be kito popieriaus, vartojo Kauno popierių su didžiuoju aru[194].

Nuo 1606 iki 1629 m. Lietuvoje buvo plačiai paplitęs irgi labai geros rūšies popierius su vandenženkliais, vaizduojančiais mažąjį arą skyde su raide K ir didįjį arą su užrašu „Civitatis Caunensis", bet skyde be Radvilų šeimos ženklų (vž. 148—151).

[181] CVIA, f. 716, ap. 2, b. 1, l. 5, 6.
[182] Ten pat, l. 15, 18.
[183] Žr. 11 priedą.
[184] CVIA, f. 716, ap. 2, b. 1, l. 40.
[185] Ten pat, l. 43, 51.
[186] Ten pat, l. 18.
[187] Ten pat, l. 51.
[188] N. Gorbačevskio katalogas, p. 569, Nr. 15665, 18235.
[189] CVIA, f. 525, ap. 8, b. 213, l. 38.
[190] VUB, KŽ 8, l. 1192, 1304.
[191] *E. Kotłubaj*, Galerya Nieswieżska portretów Radzwiłłowskich, Wilno, 1857, p. 294.
[192] VUB, KŽ 8, l. 894.
[193] VUB, KM 19, l. 261.
[194] MAB, B — 3 — 1311.

Onai Radvilienei atsisakius nuo seniūnystės ir išvykus iš Kauno, popieriaus dirbtuvė nebegalėjo vandenženkliuose dėti Radvilų herbo. Bet vartotojams ir toliau reikalaujant popieriaus su aru, Kauno popieriaus dirbtuvė, matyt, pradėjo vartoti vandenženklį su aru, panašiu į senąjį, tik skyde vietoj Radvilų šeimos ženklų dėjo raidę K, t. y. žodžio Kaunas pirmąją raidę.

1626 m. Kaune dirbo popieriaus meistras Tamošius, 1627 m.— popieriaus meistras Mačiulis[195]. Neaišku, kuriose Kauno popieriaus dirbtuvėse tuodu meistrai dirbo, be to, galimas daiktas, kad Tamošius ir Mačiulis buvo tas pats asmuo.

Iš Kauno pilies teismo knygų sužinome, kad per didįjį 1732 m. balandžio 20 d. gaisrą sudegė Kauno rotušė, o kartu ir miesto archyvas, kuriame buvo penktas ryšulys bylų, liečiančių iš seno Kauno miestui priklausančią popieriaus dirbtuvę[196]. Patikrinus Kauno magistrato ir Kauno teismų XVIII a. antros pusės išlikusias aktų knygas, paaiškėjo, kad jos daugiausia rašytos Rytų Prūsijos gamybos popieriuje. Tų knygų popieriuje nerasta vandenženklių, kuriuos būtų galima priskirti Kauno popieriaus dirbtuvėms. Jei Kauno magistratas tuo laiku būtų turėjęs popieriaus dirbtuvę, bent dalis jo knygų būtų buvusi rašyta savame popieriuje. Jei tas popierius būtų buvęs blogos rūšies ir netinkamas net juodraštinėms knygoms rašyti, tai jį būtų vartoję bent knygų įrišimui. Matyt, nuo XVIII a. septintojo dešimtmečio Kauno magistratas jau nebeturėjo savo popieriaus dirbtuvės.

XVIII a. popieriaus pramonė visoje Lietuvoje labai nusmuko. XVIII a. viduryje Žemaitijoje, taip pat teritorijoje palei Nemuną, beveik iki pat Gardino, neveikė nė viena popieriaus dirbtuvė. Popierių įveždavo iš užsienio, daugiausia iš Rytų Prūsijos, kur, valdžiai raginant, buvo steigiamos naujos popieriaus dirbtuvės. Šių dirbtuvių produkcija buvo skiriama eksportui į Lietuvos—Lenkijos valstybę. XVIII a. pabaigoje Rytų Prūsijoje veikė daugiau kaip 20 popieriaus dirbtuvių. Kiautuose ir Viešvilėje įkurtos popieriaus dirbtuvės ne tik gamino popierių eksportui į Lietuvą, bet ir žaliavą išsiveždavo beveik vien iš Lietuvos. Tų dirbtuvių samdomi skudurininkai keliaudavo po Lietuvos miestelius ir kaimus, supirkdami skuduras. Panašiai buvo ir Lenkijoje: Nojendorfo ir kaimyninės popieriaus dirbtuvės, aprūpindavusios Lenkiją popieriumi, gamybai naudojo iš Lenkijos įvežtą žaliavą.

XVIII a. antroje pusėje prasidėjo vietinės pramonės kilimas, o kartu buvo atgaivinama ir sumenkusi popieriaus gamyba. Kauno magistratas, nenorėdamas atsilikti nuo visuotinių tendencijų, taip pat nutarė mieste atkurti popieriaus gamybą. Jis pasiūlė Suprasliaus popieriaus dirbtuvės nuomininkui, popierininkystės amato meistrui Georgui Christupui Tyrbachui (Georgius Christoph Thierbach), kuris pats ir jo šeimos nariai Lietuvoje buvo žinomi kaip popierininkystės specialistai, vietos dvarininkams pastatę nemažai popieriaus dirbtuvių, įrengti popieriaus dirbtuvę Kaune.

Atvykęs į Kauną, G. C. Tyrbachas tuo klausimu susitarė su magistratu. Sutartį pasirašyti, statybą prižiūrėti, dirbtuvę įrengti ir joje dirbti G. C. Tyrbachas įgaliojo Gerhardą Henriką Tyrbachą[197]. 1782 m. sausio 17 d. Kauno burmistras J. Chrapickis pasirašė su Gerhardu Henriku Tyrbachu sutartį, pagal kurią magistratas Fredoje, Jiesios pakrantėje, per metus turėjo pastatyti popieriaus dirbtuvę, patalpas G. H. Tyrbachui gyventi, užtvenkti reikalingas užtvankas ir iškasti kanalą. Visą dirbtuvės vidaus įrengimą, mašinas, katilus ir pan. G. H. Tyrbachas įsipareigojo įtaisyti savo lėšomis[198]. Dirbtuvė turėjo gaminti įvairios rūšies popierių. Per pirmuosius trejus metus G. H. Tyrbachas buvo atleistas nuo nuomos ir visų kitų mokesčių. Po to magistratas dirbtuvę turėjo išnuomoti G. H. Tyrbachui dešimčiai metų už 800 auksinų nuomos kasmet ir už 10 rėzų rašomojo popieriaus[199]. Magistratas dėl nežinomų priežasčių popieriaus dirbtuvės nustatytu laiku nepastatė. 1783 m. birželio 3 d. G. C. Tyrbachas iš Suprasliaus rašė Kauno magistratui, kad šiam sutartu laiku dirbtuvės nepastačius, jis turėjęs daug nuostolių, ir reikalavo pranešti, ar 1783 m. popieriaus dirbtuvė būsianti pastatyta. Tačiau ir 1783 m. magistratas dirbtuvės nepastatė. 1784 m. vasario 19 d. G. H. Tyrbachas pasiskundė Kauno žemės teismui, kuris privertė magistratą geruoju susitarti su Tyrbachu. Tą dieną į Kauno magistrato knygą buvo įrašytas Kauno burmistro F. Reiso ir G. H. Tyrbacho pasirašytas aktas, kuriuo 1782 m. sudarytoji sutartis dėl popieriaus dirbtuvės įrengimo buvo anuliuota[200].

3. PRIENŲ POPIERIAUS DIRBTUVĖ

G. C. Tyrbachas, daugelio popieriaus dirbtuvių Lietuvoje steigėjas, gerai suprato, kad Kauno apylinkės su dideliu žaliavos rinkimo plotu, kuriame skudurų supirkimas, uždraudus jų eksportą, būtų be konkurencijos, su plačiomis pagaminto popieriaus realizavimo galimybėmis tinkama vieta didesnei popieriaus dirbtuvei steigti.

Mirus Prienų seniūnui Mykolui Butleriui, 1777 m. Stanislovas Augustas Prienų seniūniją atidavė 50-čiai metų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės artilerijos generolui Kazimierui Sapiegai[201]. Naujasis seniūnas stengėsi Prienus paversti žymesniu kunigaikštystės miestu. Generolo pastangomis 1785 m.

[195] VUB, KM 18, l. 297a, 414a.
[196] CVIA, SA 13680, l. 314a.
[197] CVIA, SA 13873, l. 560.
[198] Ten pat, l. 685.
[199] Ten pat, l. 559.
[200] Ten pat, l. 718.
[201] CVIA, SA 3681, l. 374.

rugpiūčio 6 d. Stanislovas Augustas Prienų miestui suteikė privilegiją[202].

G. C. Tyrbachas pasiūlė Sapiegai įsteigti Prienuose popieriaus dirbtuvę. Dirbtuvę įrengti ir joje gaminti popierių G. C. Tyrbachas pavedė Johanui C. Tyrbachui (broliui ar sūnui?). Dirbtuvė buvo pastatyta apie 1786 m. 2,5 km nuo tuometinio miesto centro (pašto), Nemunu aukštyn, Drubingės vietovėje, netoli to paties vardo upelio žiočių. Vieta, kur stovėjo ši dirbtuvė ir šiandien žmonių vadinama Papierne[203]. 1795 m., kai Užnemunė atiteko Prūsijai, Prienai buvo konfiskuoti ir kaip Prūsijos iždo nuosavybė prijungti prie Naujosios Rytų Prūsijos.

Prienų popieriaus dirbtuvę eksploatuojant Tyrbachui, buvo vartojami vandenženkliai su Sapiegų herbo Lapė atvaizdu (vž. 2015—2018). Popierius su šiais vandenženkliais buvo plačiai naudojamas visoje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje. Jo būta labai geros rūšies, tinkamo aktams bei kitiems svarbiems dokumentams rašyti, taip pat ir blogesnės rūšies, skiriamo nuorašams, nereikšmingiems dokumentams, įvairioms kanceliarinėms knygoms vesti ir spausdinimui.

Prienų dirbtuvėje buvo taip pat gaminamas labai geros rūšies plonas rašomasis popierius (formatas 40×50 cm), vadinamas „hornpapir", su vandenženkliais 3073—3076.

Kosciuškos sukilimo metu Prienų dirbtuvė gamino rašomąjį popierių su vandenženkliu 3550. Tyrbachas Prienų popieriaus dirbtuvę nuomojo maždaug iki 1810 m., kada ją, kaip ir kitas Baltstogės departamente buvusias popieriaus dirbtuves valdžia išnuomojo Rytų Prūsijos popierininkų Kocų (Kohtz) šeimai. Kristupas Andrius Kocas (Christoph Andreas Kohtz) (mirė 1785 m.) valdė popieriaus dirbtuvę Dzežbioje, prie Augustavo. Jo sūnus Georgas Liudvikas 1786—1799 m. taip pat nuomojo Dzežbią, o nuo 1810 m. nuomojo popieriaus dirbtuves Suprasliuje ir Prienuose[204]. G. L. Kocui esant nuomininku, Prienų dirbtuvės popieriuje buvo dedami visoje Rytų Prūsijoje vartojami vandenženkliai 411, 3066, 3067, 3368, taip pat vandenženkliai su žvaigžde 790—792.

Įsteigus Varšuvos kunigaikštystę, Napoleonas Prienus 50 metų atidavė savo šambelionui Aleksandrui Sapiegai.

Po Vienos kongreso 1815 m. Užnemunę prijungus prie Lenkijos karalystės, kuri buvo atiduota Rusijos carui, Prienų popieriaus dirbtuvės nuomininkas G. L. Kocas persikėlė į Rytų Prūsiją; dirbtuvė buvo išnuomota Jonui Šulcui, kuris apie 1820 m. ją nupirko. Esant savininku J. Šulcui, Prienų popieriaus dirbtuvėje, be kitų, buvo vartojami vandenženkliai: 412—414, 421, 422, 574, 648—654, 793, 1770, 1771, 2958, 3068, 3352, 3353, 3550.

Prienų popieriaus dirbtuvė buvo viena didžiausių ne tik Lietuvoje, bet ir Lenkijoje. 1823 m. joje veikė 22 įvairios mašinos skudurams draskyti, popieriaus masei grūsti bei maišyti ir popieriui slėgti. Dirbtuvei vadovavo popieriaus meistras Adomas Pilta. Joje dirbo 10 popieriaus pameistrių. Per metus dirbtuvė pagamindavo 1500 rėzų įvairios rūšies popieriaus[205]. Buvo gaminamas ir parduodamas šis popierius:

didesnio formato laiškinis po	36	auks. už rėzą
mažesnio formato laiškinis po	24	„ „ „
„Fein Adler" geresnės rūšies po	18	„ „ „
„Fein Adler" paprastos rūšies po	16	„ „ „
konceptinis juodraščiams mažesnio formato po	14	„ „ „
konceptinis juodraščiams didesnio formato po	20	„ „ „
konceptinis juodraščiams tamsesnis po	12	„ „ „
spausdinimui „Gemein Adler" didesnio formato po	14	„ „ „
spausdinimui „Gemein Adler" mažesnio formato po	10	„ „ „
spausdinimui paprastas po	6	„ „ „
gaidoms po	16	„ „ „
vyniojamas po	4	„ „ „
kartonas po	14	„ už akmenį

Tuo tarpu toje pačioje Augustavo vaivadijoje esančioje Dzežbios popieriaus dirbtuvėje 1823 m. tedirbo du pameistriai, buvo tik viena mašina, ir per metus buvo pagaminama tik 416 rėzų įvairios rūšies popieriaus. Kaip matyti iš Suvalkų gubernatoriaus 1867 m. ataskaitos, tais metais Prienų popieriaus dirbtuvė dar veikė. 1866 m. joje buvo pagaminta popieriaus už 960 rublių[206]. Patikrinus Kauno magistrato 1780—1800 m. knygas, nustatyta, kad 1788—1792 m. Kaune buvo naudojamas Prienų dirbtuvėje pagamintas popierius su vandenženkliais 2014—2016 ir popierius su vandenženkliais 2382 ir 2383 su Gerhardo Henriko Tyrbacho inicialais kaip antriniais ženklais prie madonos. Kai kada šie inicialai (GHT) matomi kaip pirminiai ženklai (vž. 3141). Kai kuriuose lapuose vandenženklis matomas vien su G. H. Tyrbacho vardų inicialais ir pilna pavarde (vž. 3376). Akademijos spaustuvė Vilniuje 1790 m. kai kurias knygas išspausdino popieriuje su vandenženkliais 3376[207].

4. ANGLININKŲ POPIERIAUS DIRBTUVĖ

XIX a. pirmoje pusėje Anglininkų dvare, Trakų apskrityje, prie Luknios upės, 5 km nuo Rūdiškių geležinkelio stoties, veikė dvarininko Kšižanauskio popieriaus dirbtuvė. 1850 m. Kšižanauskis jau buvo

[202] CVIA, SA 13804, l. 40; SA 13875, l. 573.

[203] CVIA, Teismų rod. 17, ryš. 71, b. 141; *A. Janulaitis*, Užnemunė po Prūsais (1795—1807), Kaunas, 1928, p. 190.

[204] *H. Kohtz*, Papiermacher und Familienforschung...

[205] *W. Budka*, Wykaz fabryk papieru w Królestwie Polskim z r. 1823. „Przegląd Papierniczy", 1956, Nr. 8.

[206] CGIA Leningrade, f. 1281, ap. 7, b. 64, l. 98.

[207] VUB, 3—XXV—2—679.

miręs, dvarą su veikiančia popieriaus dirbtuve valdė jo įpėdiniai. Dirbtuvė buvo medinė, joje veikė vienas holenderis, vienas mechaninis presas. Popierių iš vieno kubilo sėmė keturiomis semiamųjų formų poromis[208].

1854 m. Anglininkų popieriaus dirbtuvėje dirbo 4 meistrai ir 3 darbininkai[209]. Pagamintas popierius buvo parduodamas Vilniuje ir Trakuose. Popieriaus produkcija buvo tokia: 1847 m. popieriaus pagaminta už 798 rublius, 1848 m.— už 1456 rb, 1849 m.— už 1460 rb, 1850 m.— už 1366 rb, 1852 m.— už 2000 rb, 1854 m.— už 1478 rb, 1855 m.— už 1800 rb[210].

Nors po 1855 metų gubernatūros ataskaitose Anglininkų popieriaus dirbtuvė nebeminima, ji ir toliau veikė. 1858 m. joje dar gamino popierių[211]. Anglininkuose popieriaus dirbtuvė veikė 1880 m.[212]. XX a. pradžioje Anglininkuose žinoma popieriaus dirbtuvė, kurios savininku buvo Mauša Šaradas[213].

5. AUKŠTADVARIO POPIERIAUS DIRBTUVĖ

Dvarininko Maliauskio popieriaus dirbtuvė Aukštadvaryje pirmą kartą minima Vilniaus gubernatoriaus 1837 m. statistinėse žiniose[214]. Kada ši dirbtuvė buvo įsteigta, neaišku. 1837 m. Aukštadvario dirbtuvėje dirbo 3 darbininkai, įvairios rūšies popieriaus pagaminta 400 rėzų už 425 rublius. 1847 m. popieriaus pagaminta už 2402 rb, 1848 m.— už 560 rb, 1849 m.— už 281 rb, 1850 m.— už 211 rb, 1852 m.— už 840 rb, 1854 m.— už 688 rb. Dirbtuvėje daugiausia buvo gaminamas rašomasis popierius, kurį parduodavo Vilniuje.

Apie 1850 m. Aukštadvario popieriaus dirbtuvę iš dvarininko Maliauskio įpėdinių nupirko Langenbachas, buvęs Kučkuriškių popieriaus dirbtuvės direktorius, vienas iš Naujųjų Verkių popieriaus dirbtuvių kūrėjų[215]. 1851 m. ši dirbtuvė buvo įkainota 1000 rb[216].

1855 m. Aukštadvario popieriaus dirbtuvėje veikė vienas holenderis, vienas mechaninis presas. Popierius iš vieno kubilo buvo semiamas trimis semiamųjų formų poromis[217].

Nepavyko išaiškinti, koks buvo tolesnis šios dirbtuvės likimas ir kokie joje buvo vartojami vandenženkliai.

Z. Učiastkina, rašydama Aukštadvario popieriaus dirbtuvės istoriją, nesuradusi gubernatūrai po 1854 m. pristatytų ataskaitų, rašo: „Nėra daugiau žinių apie šią popieriaus dirbtuvę, greičiausiai, ji nustojo veikusi kaip baudžiavos panaikinimo Rusijoje 1861 metais rezultatas"[218]. Betgi Aukštadvario popieriaus dirbtuvėje, kaip matyti iš tų pačių gubernatūros ataskaitų, dirbo 3 laisvai samdomi darbininkai, ne baudžiauninkai, tad nesuprantama, kokį ryšį baudžiavos panaikinimas galėjo turėti su šios dirbtuvės likvidavimu.

6. KATIŠIŲ POPIERIAUS DIRBTUVĖ

Prienų popieriaus dirbtuvės savininkas Jonas Šulcas jam priklausančiame Katišių (Katiškių) dvarelyje, prie Katišiaus ežero, 10 km nuo Trakų (dabart. Katišiaus vnk., Obelių apyl., Trakų raj.), apie 1823 m. pastatė popieriaus dirbtuvę. Dirbtuvė gamino trijų rūšių rašomąjį popierių, spausdinamąjį popierių ir kartoną. Geresniame rašomajame popieriuje buvo dedami vandenženkliai 655—658, kuriuose buvo savininko inicialai, popieriaus pagaminimo metai bei vieta ir Šulcų šeimos herbas Ąžuolas. Blogesniame popieriuje buvo dedamas vandenženklis 3218, kuriame matomi vien savininko inicialai. Techniniams reikalams skirtame popieriuje vandenženklis nebuvo dedamas.

1850 m. Katišių popieriaus dirbtuvę nupirko Salkininkų likviduotos popieriaus dirbtuvės nuomininkas Fridrichas Nička ir toliau ją eksploatavo[219]. Tačiau Katišių popieriaus dirbtuvės savininku gubernatūros ataskaitose ir toliau minimas Šulcas. Pagamintas popierius buvo parduodamas Kaune ir Vilniuje.

Katišių popieriaus dirbtuvė 1847 m. pagamino popieriaus už 1080 rb, 1848 m. — už 1206 rb, 1849 m.— už 1360 rb, 1850 m.— už 1460 rb, 1852 m. — už 795 rb, 1854 m.— už 1025 rb[220].

1851 m. Katišių popieriaus dirbtuvė buvo įkainota 1500 rb[221]. 1855 m. joje veikė vienas holenderis, 3 popieriui presuoti presai geležiniais varžtais. Popierius iš vieno kubilo buvo semiamas aštuoniomis semiamųjų formų poromis[222]. 1858 m. Katišių popieriaus dirbtuvė veikė[223]. 1866 m. ji taip pat veikė ir priklausė Emilijai Ničkai[224].

Učiastkina rašo, kad „apie 2,5 km nuo Prienų buvo kitas Sapiegų dvaras Katišiai, kur taip pat veikė popieriaus dirbtuvė"[225]. Bet Katišiai yra apie 10 km nuo Trakų ir Sapiegoms nepriklausė. Prienų ir

[208] CVIA, f. 388, ap. 1, b. 104—1, l. 60.
[209] Ten pat, b. 190, l. 21.
[210] Ten pat, b. 107—2; b. 120, l. 189; f. 380, ap. 1, b. 190, l. 21; f. 388, ap. 1, b. 209—1, l. 57.
[211] *A. Корева,* Материалы для географии и статистики России, собраные офицерами генерального штаба, Виленская губерния, 1861, стр. 504.
[212] Słównik geograficzny, t. 1, p. 37.
[213] Вся Вильна, 1912, стр. 30.
[214] *Z. V. Uchastkina,* A History.., p. 143.
[215] CVIA, f. 388, ap. 1, b. 107, l. 85; b. 120, l. 189; b. 190, l. 41; b. 209—1, l. 57.
[216] *V. Merkys,* Lietuvos pramonės., p. 105.
[217] CVIA, f. 388, ap. 1, b. 107, l. 85; b. 190, l. 41.
[218] *Z. V. Uchastkina,* A History.., p. 143.
[219] *V. Merkys,* Lietuvos pramonės.., p. 105.
[220] CVIA, f. 388, ap. 1, b. 104—1, l. 60; b. 107, l. 85; b. 120, l. 189; b. 209—1, l. 57.
[221] Ten pat, b. 107, l. 85.
[222] Ten pat, b. 40, l. 41; b. 190, l. 41.
[223] *Koreva,* p. 504.
[224] Słównik geograficzny, t. 4, p. 501.
[225] *Z. V. Uchastkina,* A History.., p. 142, 143.

Katišių popieriaus dirbtuves autorė laiko viena popieriaus dirbtuve Nr. 167. Jos pateikta Katišių popieriaus dirbtuvės likvidavimo data — 1858 m.— yra klaidinga, nes ši dirbtuvė 1866 m. dar veikė ir gamino popierių.

7. KLEČKAUSKIŲ POPIERIAUS DIRBTUVĖS

Klečkauskių dvaruose veikė dvi popieriaus dirbtuvės. Pirmoji veikė 1825—1849 m. Klečkauskių dvare Salkininkuose, Trakų apskrityje (dabart. Salkininkų km., Padvaronių apyl., Trakų raj.). 1832 m. joje dirbo 5 darbininkai. Dirbtuvė gamino įvairios rūšies popierių. 1837 m. Salkininkų popieriaus dirbtuvė pagamino 492 rėzas įvairios rūšies popieriaus už 484 rb. Dirbtuvę nuomojo Prūsijos pilietis Fridrichas Nička. 1850 m. ši popieriaus dirbtuvė jau nebeveikė, jos nuomininkas F. Nička 1850 m. iš J. Šulco nupirko Katišių popieriaus dirbtuvę[226].

Antroji popieriaus dirbtuvė veikė Kuodžių (Kuodiškių) dvare, Panevėžio apskrityje. Dvaro savininkas Petras Klečkauskis 1821 m. sudarė su Vilniaus pirkliais broliais Šarbutais sutartį, pagal kurią pastarieji Kuodžių dvare savo lėšomis turėjo pastatyti popieriaus dirbtuvę ir galėjo ją eksploatuoti dešimt metų nemokamai. Praėjus 10 metų, dirbtuvė turėjo būti atiduota į visišką P. Klečkauskio nuosavybę.

1823 m. statistiniais duomenimis, Kuodžių popieriaus dirbtuvėje dirbo 3 darbininkai, per metus joje buvo pagaminama 1194 rėzos vyniojamojo popieriaus[227].

1828 m. dirbtuvėje dirbo taip pat 3 darbininkai ir buvo pagaminta: 75 rėzos rašomojo popieriaus, 380 rėzų popieriaus spausdinimui ir 200 rėzų techninio popieriaus[228]. Manoma, kad Kuodžių popieriaus dirbtuvė tuoj po 1828 m. buvo likviduota[229].

Učiastkina teigia, kad Klečkauskiai turėję vieną popieriaus dirbtuvę Kuodžių dvare, prie pat Trakų. Jai nežinoma Salkininkų dvare veikusi Klečkauskių popieriaus dirbtuvė. Vilniaus gubernatūros bylų duomenis apie Salkininkų popieriaus dirbtuvės gamybą ji priskiria Kuodžių popieriaus dirbtuvei, tuo būdu dvi atskiras popieriaus dirbtuves, vieną prie Panevėžio, kitą prie Trakų, suplakdama į vieną Klečkauskių popieriaus dirbtuvę — Nr. 169[230].

8. PUTKAMERIŲ POPIERIAUS DIRBTUVĖS

Grafų Putkamerių dvaruose veikė dvi popieriaus dirbtuvės. Pirmoji popieriaus dirbtuvė veikė pačioje XVII a. pabaigoje ir XVIII a. pradžioje. Kurioje vietoje ji veikė, išaiškinti nepavyko. Kadangi toje dirbtuvėje pagamintas popierius buvo vartojamas beveik išimtinai Žemaitijoje, matyt, ji veikė kuriame nors Putkamerių dvare Žemaitijoje. Ši dirbtuvė gamino geros rūšies rašomąjį popierių, kuriame 1698—1700 m. dėjo vandenženklius su Putkamerių šeimos herbu ir tuometinio dvaro savininko Vaclovo Putkamerio vardu bei pavarde (vž. 943 ir 944).

Apie antrąją Putkamerių popieriaus dirbtuvę yra daugiau žinių. Ją apie 1824 m. pastatė Laurynas Putkameris savo dvare Braželčiuose, prie Beniakainių, Lydos apskrityje. Grafas Laurynas Putkameris, kaip ir kiti to meto feodalai, savo dvarų pajamas stengėsi padidinti, steigdamas juose įvairias pramonės įmones. Laikydamas popieriaus dirbtuvę, kaip propagavo vietinė spauda, pelninga įmone, Putkameris nutarė savo dvare gaminti popierių. 1823 m. jis parsikvietė iš užsienio popieriaus meistrą ir pavedė jam paruošti popieriaus dirbtuvės projektą. Tais pačiais metais Putkameris raštu pasiūlė Lietuvos evangelikų reformatų sinodui Vilniuje įsteigti spaustuvę, kuri spausdintų knygas visiems Lietuvos reformatams. Savo rašte Putkameris siūlėsi aprūpinti šią spaustuvę popieriumi, kuris netrukus būsiąs gaminamas jo steigiamoje popieriaus dirbtuvėje[231]. Atrodo, kad popieriaus dirbtuvė Braželčiuose buvo baigta 1824 m. pavasarį, nors kiti mano, kad popierių joje buvo pradėta gaminti tik 1828 m.[232]

Braželčių popieriaus dirbtuvė buvo viena iš tų nedaugelio dirbtuvių, kurių savininkai neišnuomodavo, bet patys eksploatuodavo. L. Putkameris pats dirbtuvę prižiūrėjo, rūpinosi produkcijos kokybe ir jos realizavimu. Popierių gamino užsienietis meistras ir Braželčių dvaro baudžiauninkai. Amžininkai rašo, kad ši popieriaus dirbtuvė pirmavo Lietuvoje ir buvo pavyzdžiu kitoms panašioms įmonėms[233].

Iš Vilniaus gubernatūros ataskaitų matyti, kad 1850 m. Braželčių popieriaus dirbtuvė pagamino popieriaus už 3907 rb 35 kp[234]. Popierius buvo parduodamas Vilniuje ir Gardine. 1854 m. dirbtuvėje dirbo vienas meistras ir 10 darbininkų, per metus pagamino popieriaus už 700 rb[235]. 1858 m. statistikos duomenimis Braželčių dirbtuvėje dirbo 32 darbininkai, per metus joje pagamino popieriaus už 1635 rb[236]. Braželčių popieriaus dirbtuvė veikė iki XIX a. paskutinio dešimtmečio, kada ji buvo likviduota ir paversta metalinių indų fabriku. Savo veiklos pradžioje Braželčių popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklius 3354—3356.

---

[226] *V. Merkys,* Lietuvos pramonės.., p. 105.

[227] *Z. V. Uchastkina,* A History.., p. 143.

[228] Ten pat.

[229] *V. Merkys,* Lietuvos pramonės.., p. 105.

[230] *Z. V. Uchastkina,* A History.., p. 143.

[231] *W. Mincer,* Wawrzyńca Puttkamera projekt założenia drukarni w Wilnie w r. 1823 (Universytet M. Kopernika w Toruniu), Zeszyty Naukowe. Nauki humanistyczne, sąs. 7, 1962, p. 98—111.

[232] Ten pat.

[233] Ten pat.

[234] CVIA, f. 388, ap. 1, b. 120, l. 189.

[235] Ten pat, b. 190, l. 39.

[236] KMVG, p. 501.

9. VIEVIO POPIERIAUS DIRBTUVĖ

Apie 1600 m. Kruonio savininkas, Trakų pakamaris Bagdonas Oginskis Vievyje įsteigė šv. dvasios brolijos vienuolyną. 1610 m. Vievio vienuolyne pradėjo veikti spaustuvė. Tuo laiku vienuolynas savo popieriaus dirbtuvės neturėjo. Spaustuvė daugiausia vartojo Kauno gamybos popierių (vž. 3172, 3175, 3189, 3509 ir 3523).

Kuriais metais Oginskiai leido vienuolynui statyti popieriaus dirbtuvę ir kada ji buvo pradėta statyti, nežinia. 1633 m. Vievio popieriaus dirbtuvė dar neveikė. 1633 m. birželio 11 d. Trakų pakamario našlė Regina Valavičiūtė-Oginskienė išskyrė Vievio vienuolynui didesnę pinigų sumą[237]. Iš tos sumos vienuolyno viršininkui buvo leista 1000 auksinų panaudoti malūno ir pradėtos popieriaus dirbtuvės statybai. Tuo pačiu raštu vienuolynui buvo duotas leidimas Oginskiams priklausančioje Skiebuškių girioje kirsti popieriaus dirbtuvės statybai reikalingą medžiagą. Popieriaus dirbtuvė buvo pastatyta prie seno tvenkinio Aliosos upės pakrantėje už Balceriškių kaimo[238]. Tiksli popieriaus dirbtuvės pastatymo data neaiški. 1636 m. ji jau turėjo veikti, nes 1637 m. buvo išleista knyga „Polustav...", Vievio spaustuvėje išspausdinta popieriuje su vandenženkliais, vaizduojančiais Reginos Valavičiūtės-Oginskienės herbą ir inicialus R(egina) W(ołłowiczówna) O(gińska) P(odkomorzyna) T(rocka)... (vž. 1140 ir 1141). Kokį dar kitą popierių Vievio dirbtuvė gamino, nežinoma. Taip pat nežinomas tolesnis šios popieriaus dirbtuvės likimas.

10. BARTKUŠKIO POPIERIAUS DIRBTUVĖ

Pirmoji rašyta žinia apie Bartkuškio popieriaus dirbtuvę rasta 1777 m. liepos 8 d. sudarytame malūnų sąraše[239], iš kurio matyti, kad Musninkų parapijoje, prie Musės upės, Polocko kašteliono Žabos dvare, Bartkuškyje, prie malūno veikė popieriaus dirbtuvė.

Iš Vilniaus žemės teismo 1787 m. dekretų knygos[240] matyti, kad 1785 m. Bartkuškio dvare, tuoj už Kaimynų kaimo, veikė T. Žabos malūnas ir popieriaus dirbtuvė, kurie pagal liudininkų parodymus,— sakoma dokumente,— buvo žinomi „Radvilų laikais". Ši popieriaus dirbtuvė vadinama „Polocko vaivados Tado Žabos Bartkuškio popieriaus dirbtuve". Joje dirbo popieriaus meistras, kuris gyveno dirbtuvėje, jam Musės pakrantėje buvo išskirtos pievos ir laukas. Iš knygos nepaaiškėjo popieriaus meistro pavardė, taip pat neaišku, ar dirbtuvė jam buvo išnuomota, ar jis buvo samdomas ir dirbo dvaro savininkui.

Bartkuškio dvaras kartu su Musninkais XVII a. pradžioje priklausė Mikalojui Radvilai. 1616 m. jis atiteko Kauno maršalkai Andriui Skorulskiui ir išliko šios šeimos rankose iki XVIII a. vidurio. 1648 m. Kauno taurininkas Rapolas Zigmuntas Skorulskis Bartkuškio dvarą buvo išnuomojęs Vilniaus burmistrui[241]. 1740 m. Bartkuškį valdė broliai Jurgis ir Benediktas Skorulskiai, abu bevaikiai. Jurgiui priklausiusi dvaro pusė 1749 m. atiteko seseriai Joanai Skorulskytei-Žabienei, Polocko vaivados Valerijono Žabos žmonai. 1760 m. Bartkuškį valdė jų sūnus Ignas Žaba, o apie 1785 m. dvarą perėmė Igno sūnus Tadas Žaba, paskutinis Polocko vaivada[242]. Jam mirus, Bartkuškis atiteko jo dukteriai Apolinarai Žabaitei-Platerienei, Subačiaus seniūno Platerio žmonai, mirusiai 1847 m.

Bartkuškio popieriaus dirbtuvė, be kitų rūšių, gamino ir spausdinamąjį popierių. Produkcija buvo realizuojama daugiausia Vilniuje. Pavyzdžiui, 1804 m. Vilniaus universiteto spaustuvė užpirko didesnę Bartkuškio gamybos spausdinamojo popieriaus dalį[243].

1828 m. Bartkuškio popieriaus dirbtuvėje, kuri priklausė grafienei A. Platerienei, kaip matyti iš Vilniaus gubernatūros pranešimo Manufaktūrų kolegijai Peterburge, dirbo 5 darbininkai baudžiauninkai. Per metus ši dirbtuvė pagamindavo 600 rėzų paprasto popieriaus spausdinimui ir 200 rėzų techninio popieriaus[244]. 1832 m. ataskaitoje sakoma, kad, neturėdama gero meistro, dirbtuvė nebegalinti tinkamai dirbti. Tolesnėse ataskaitose Bartkuškio popieriaus dirbtuvė nebefigūruoja. Greičiausiai, neišlaikydama Vilniuje naujai įsisteigusių popieriaus dirbtuvių konkurencijos, apie 1840 m. ji buvo likviduota.

Ir dabar vieta, kur veikė senoji Bartkuškių popieriaus dirbtuvė, vadinama Paperne[245].

11. VEPRIŲ POPIERIAUS DIRBTUVĖ

Pirmą kartą apie Veprių popieriaus dirbtuvę sužinojome iš profesoriaus P. Galaunės, kuris prisimena, kad, jam dar vaikui esant, XIX a. pabaigoje seni žmonės vietovę netoli Pagelažių vadindavo Papierne. Pasiteiravus Pagelažių apylinkėje, keletas senų gyventojų parodė vietą, kurią seniau vadindavo Papierne, bet dabar taip nebevadina. Ši vieta yra apie 5 km nuo Pagelažių, prie Šventosios intako Gelažės upelio. Pavyko aptikti žymes buvusio nedidelio pylimo, primenančio seniai apleistą užtvanką. Vietiniai žmonės negalėjo paaiškinti pavadinimo Papiernė

[237] AVK, t. 11, p. 105—107.

[238] Ten pat.

[239] CVIA, SA 3342, l. 8.

[240] CVIA, SA 4306, l. 110, 124, 126, 181, 191.

[241] CVIA, SA 5096, l. 377.

[242] CVIA, SA 4306, l. 126, 191.

[243] Encyklopedya Orgelbranda, t. 27, p. 906; VUB, KC 314, l. 10.

[244] Матерялы да истории мануфактуры на Беларуси у часы распада феодализма, т. I, Менск, 1934, стр. 195.

[245] Papernės km., Kaimynų ap., Širvintų raj.

kilmės. Galima spėti, kad šioje vietoje kadaise veikė Veprių dvaro popieriaus dirbtuvė.

1616 m. Vepriai priklausė Šemetams, vėliau Oginskiams ir Tyzenhauzams, o nuo 1808 m. atiteko Kasakauskiams[246]. 1660 metų Veprių dvaro inventoriuje popieriaus dirbtuvė neminima[247]. Daugiau žinių apie Veprių popieriaus dirbtuvę rasti nepavyko.

12. ČIŽIŠKIŲ POPIERIAUS DIRBTUVĖ

Vištyčio valsčiuje, 23 km nuo Kybartų, yra vietovė, vadinama Papiernia Čižiški. Kadangi Čižiškių palivarkas XVIII a. priklausė vienuoliams kamalduliams, kurie turėjo keletą popieriaus dirbtuvių[248], galima spėti, kad Čižiškiuose veikė kamaldulių popieriaus dirbtuvė. Nepavyko išaiškinti, kada ši dirbtuvė buvo pastatyta, kokį gamino popierių ir kokius vartojo vandenženklius.

13. RADVILŲ POPIERIAUS DIRBTUVĖS

Mūsų atlase pateikta apie 60 vandenženklių, vaizduojančių įvairius kunigaikščių Radvilų herbo tipus. Beveik neįmanoma nustatyti, kuriuose Radvilų dvaruose veikė popieriaus dirbtuvės, vartojusios vandenženkliuose vien herbą be užrašų. Radvilų dvarų, kuriuose veikė popieriaus dirbtuvės, administratoriai nuomą už popieriaus dirbtuves gaudavo pinigais ir tam tikru sutartyse numatytu popieriaus kiekiu. Dalį šio popieriaus jie pristatydavo dvaro savininko kanceliarijai, kitą dalį palikdavo dvaro administracijos reikalams. Į savininko kanceliariją popierius patekdavo iš kelių popieriaus dirbtuvių, todėl joje naudoto popieriaus vandenženkliai buvo įvairūs.

Susipažinus su Leningrado Viešojoje bibliotekoje saugoma Vilniaus vaivados Kristupo Radvilos ir jo dėdės Jonušo Radvilos korespondencija, taip pat patikrinus laiškų popierių[249], pasirodė, kad 1621—1639 m. laikotarpyje Kristupas ir Jonušas Radvilos savo korespondencijai, be užsieninio popieriaus, naudojo jų dvaruose veikusių dirbtuvių pagamintą popierių su vandenženkliais 166, 182, 183, 189, 190, 191—195. Laiškai popieriuje su minėtais Radvilų herbą vaizduojančiais vandenženkliais buvo rašyti Vilniuje, Kaune, Kėdainiuose, Biržuose, Svėdasuose, Anykščiuose, Žuvintuose, Gardine, Slucke, Kopilyje, Dalatičėje, Zabludove, Minske, Varšuvoje ir įvairiose karo stovyklose. Taigi, iš laiško parašymo vietos net apytikriai negalima spręsti, kuri popieriaus dirbtuvė jį pagamino.

Pirmas vandenženklis su Radvilų herbu buvo užtiktas 1558 m. dokumente (vž. 157). Mikalojus Radvila Rudasis 1566 m. iš Vilniaus rašė laiškus popieriuje su tokiu pat vandenženkliu [250]. Tai, greičiausiai, vandenženklis Vilniaus pirmosios popieriaus dirbtuvės, kuri, būdama pusiau valstybinė, naudojo Vilniaus pono herbą (vž. 157—159).

Vandenženklius 142—147, kaip rodo juose matomi užrašai, vartojo Kauno miestui priklausiusi popieriaus dirbtuvė. Vandenženkliuose 189—195 pavaizduotas Radvilų herbas su Radvilų Biržų linijos šeimos nario Jonušo VI vardu, pavarde ir titulais. (Kristupo I sūnus Jonušas VI Radvila gimė 1579 m. Vilniuje, mirė 1628 m., palaidotas Dubingiuose. Kai kurie istorikai klaidingai mirimo datą nurodo 1620 m.[251].) Neįmanoma tiksliai nustatyti, kuriuose Jonušo Radvilos dvaruose veikė šiuos vandenženklius vartojusios popieriaus dirbtuvės. Jonušui, be Biržų ir Dubingių žemėse esamų dvarų, priklausė kai kurios Slucko ir Kopilio žemės. Vandenženklius 189—195 galėjo vartoti tik Jonušui Radvilai priklausančiuose dvaruose veikusios popieriaus dirbtuvės. Iki šiol išaiškintos Biržų ir Dubingių dvaruose veikusios Jonušo popieriaus dirbtuvės. Kol nebus išaiškintos kituose dvaruose veikusios popieriaus dirbtuvės, galima manyti, kad vandenženkliai 189—195 buvo vartojami Biržų ar Dubingių dvaruose veikusiose popieriaus dirbtuvėse.

Popierius su šiais vandenženkliais buvo kelių rūšių — nuo labai aukštos kokybės rašomojo iki paprasto konceptinio, taip pat spausdinamasis popierius ir charta bibula. Visų rūšių popierius buvo semiamas tomis pačiomis formomis, todėl turi tuos pačius vandenženklius. Šis popierius buvo plačiai naudojamas ne tik Jonušo Radvilos dvaruose. Jame užtinkama dokumentų, įvairių asmenų rašytų Biržuose, Vilniuje, Trakuose, Mogiliove, Gardine, Varšuvoje ir kitur. Šį popierių taip pat naudojo įvairios spaustuvės knygoms spausdinti. Gaminusios šį popierių dirbtuvės buvo stambios įmonės, kurios, matyt, buvo išnuomotos popierininkams, kurie popierių gamino ne vien Radvilos reikalams, bet ir pardavimui.

Sprendžiant iš vandenženklių, semiamųjų formų dugne buvo pritvirtinti auksakalio filigranisto meistriškai, greičiausiai, iš sidabro pagaminti filigranai. Visos semiamosios formos turėjo mažai kuo tarp savęs besiskiriančius filigranus. Iš vandenženklių padėties tarp retųjų linijų galima spręsti, kad, keičiant pasenusias formas, jų dugne būdavo pritvirtinami tie patys filigranai. Todėl šie popieriaus dirbtuvėse 20 metų vartoti vandenženkliai mažai kuo skiriasi.

Vandenženkliai su Jonušo Radvilos vardu bei pavarde užtinkami 1616—1635 metų laikotarpyje

[246] Słównik geograficzny, t. 13, p. 378.

[247] CVIA, SA 14472, l. 389—392.

[248] Памятная книжка Сувальской губернии, Сувалки, 1872 г., стр. 108.

[249] Leningrado Viešoji biblioteka, Rankr. sk., Autograf. f. 119, 124, 125, 130. 242.

[250] Ten pat, f. 234—22.

[251] *E. Kotłubaj*, Galerya Nieswiska.., p. 160; Encyklopedya Orgelbranda, t. 7, p. 75.

rašytuose dokumentuose[252] ir spausdintose knygose[253]. Tie patys filigranai su kunigaikščio Jonušo vardu buvo vartojami ir jam mirus.

Biržų popieriaus dirbtuvė. Biržų popieriaus dirbtuvė, greičiausiai, buvo prie Požemio upelio, nes 1808 m. sudarytame Biržų apylinkės plane[254] vietovė prie Požemio upelio, šalia tvenkinio, pavadinta Papiernia.

Tiksli Biržų popieriaus dirbtuvės pastatymo data nežinoma. Apie 1619—1630 m. ji veikė[255]. 1639 m. Biržų dvaro inventoriuje popieriaus dirbtuvė nepaminėta, taip pat nenurodytos pajamos iš popieriaus dirbtuvės; matyt, tais metais ji jau nebeveikė[256].

Dubingių popieriaus dirbtuvė. Dubingiai — nuo XVI a. žinomas Radvilų dvaras, kuriame rezidavo kai kurie šios šeimos nariai. Dubingiai garsėjo drobės audyklomis, išleidžiančiomis aukštos kokybės produkciją, plačiai žinomą ir už Lietuvos ribų[257], o XVII a. pradžioje — puikaus popieriaus, žinomo „Dubingių popieriaus" vardu, gamyba[258]. Tiksli Dubingių popieriaus dirbtuvės pastatymo data nenustatyta. 1618 m. popieriaus dirbtuvė jau veikė. Ją nuomojo popierininkas Martynas[259].

Neaišku, kada Dubingių popieriaus dirbtuvė buvo likviduota. 1679 m. ir 1694 m. Dubingių inventoriuose popieriaus dirbtuvė neminima[260].

Jašiūnų popieriaus dirbtuvė. Šalčininkų rajone, Jašiūnų apylinkėje, palei Merkio upę, yra Popierinės kaimas. Iki šiol neturėta žinių, kada ir kieno popieriaus dirbtuvė Jašiūnuose buvo pastatyta. Poznanės universiteto docentas S. Aleksandrovičius nurodė, kad Krokuvos archyve yra J. Naronovičiaus-Naronskio apie 1645 m. sudarytas Jašiūnų apylinkės žemėlapis, kurio fotonuotrauka pateikta 33 paveiksle. Tame žemėlapyje dabartinio Popierinės kaimo vietovė nurodyta kaip Jašiūnų popierininko gyvenvietė[261]. Iš to darytina išvada, kad Jašiūnuose popieriaus dirbtuvė veikė prieš 1645 m.

Kėdainių popieriaus dirbtuvė. Pirmą spausdintą žinią apie Kėdainių popieriaus dirbtuvę mums pavyko rasti 1846 m. išleistoje M. Balinskio knygoje[262]. Autorius rašo, kad „...vienas iš Radvilų, gal Kristupas antrasis, įsteigė čia popieriaus dirbtuvę, kurioje XVII a. gamino puikų popierių, tokį gerą, kaip ir olandų; jo vandenženklyje buvo užrašas „Civitatis Caiodunensis"".

Triplinas savo dienoraštyje apie kelionę į Lietuvą 1856 m., aprašydamas Kėdainių miestą, rašo: „Vienas iš tų didikų, daug apie save palikusių paminklų (Radvila), įsteigė čia puikią popieriaus dirbtuvę, kurioje XVI amžiuje buvo gaminamas popierius toks geras, kaip olandų, su vandenženkliu, kuriame matomas miesto herbas su paukščio sparnu ir užrašas „Civitas Caiodunensis". Londono Britų muziejaus bibliotekoje užtinkama senų angliškų knygų, spausdintų Kėdainių dirbtuvės gamybos popieriuje"[263]. Tą Triplino dienoraščio vietą, išleidus žinią apie angliškų knygų spausdinimą Kėdainių popieriuje, 1864 m. Orgelbrando enciklopedijoje, pakartojo straipsnio apie Kėdainius autorius[264], o 1888 m. — lenkų istorikas J. Kolačkovskis[265].

Tą patį straipsnį apie Kėdainių spaustuvę pakartojo lenkų knygos tyrinėtoja A. Kavecka-Gryčova, pridurdama, kad Kėdainiuose popieriuje su vandenženkliais „Civitatis Caiodunensis" buvo spausdinamos lietuviškos knygos[266]. Bet, patikrinusi savo aptariamų spaudinių popierių, autorė būtų pamačiusi, kad jie išspausdinti ne Kėdainiuose pagamintame popieriuje. Učiastkina, kartodama Triplino žinutę, papildomai nurodo, kad Vilniaus archyve esąs 1765 m. Kėdainiuose veikusios popieriaus dirbtuvės inventorius[267]. Bet, autorei nepateikus šio dokumento archyvinės signatūros ir nenurodžius šaltinių, to fakto negalima patikrinti.

Pramanytas žinias apie Kėdainių gamybos popierių kartoja ir mūsų popierininkystės tyrinėtojai. Antai, L. Vladimirovas rašo: „Didysis Lietuvos etmonas Jonušas Radvila, vienas įtakingiausių Lietuvos reformatų vadų, įkūrė Kėdainiuose spaustuvę reformatų knygoms spausdinti ir prie jos popieriaus malūną. Ši dirbtuvė gamindavo labai geros kokybės popierių, ne blogesnį už olandų. Kėdainių popierius turėjo savo vandenženklį: „Civitas Caiodunensis" (Kėdainių miestas). Šis popieriaus malūnas žlugo kartu su spaustuve po Jonušo Radvilos mirties (1655) karo su švedais sūkuryje"[268]. Autorius nenurodo, iš kur paėmė žinias apie tai, kad popieriaus dirbtuvę Kėdainių spaustuvės reikalams įkūręs Lietuvos etmonas Jonušas Radvila ir kur yra matęs vandenženklį su užrašu „Civitas Caiodunensis".

Archyvinėje medžiagoje mums pavyko rasti dvi žinutes apie Kėdainių popieriaus dirbtuvę. 1639 m. sutartyje, kuria Kristupas Radvila Kėdainių dvarą išnuomojo Jurgiui Kaškeliui, parašyta, kad

---

[252] MAB, L—17—2—25.

[253] VUB, RK 302.

[254] Šis planas saugomas Biržų kraštotyros muziejuje.

[255] CGIA Minske, f. 694, ap. 2, b. 457; VUB, A 1966.

[256] CGIA Minske, f. 694, ap. 4, b. 696.

[257] Encyklopedya Orgelbranda, t. 7, p. 529.

[258] CGIA Minske, f. 694, ap. 4, b. 934, l. 10—14.

[259] Ten pat, b. 692, l. 1—26.

[260] Ten pat, b. 2098, l. 10—15.

[261] Jašiūnų apylinkės žemėlapis yra J. Naronovičiaus-Naronskio rankraštiniame darbe „Geometrya albo rozmiar traktowania i robienia wszelkich delineacyi...", p. 124, Biblioteka PAN, Kraków, Nr. 1452.

[262] *M. Baliński* i *T. Lipiński,* Starożytna Polska pod względem historycznym, t. 3, Warszawa, 1846, p. 573.

[263] *T. Tripplin,* Dziennik podróży po Litwie i Żmudzi, odbytej w 1856 roku, t. 2, Wilno, 1858, p. 98.

[264] Encyklopedya Orgelbranda, t. 14, p. 616.

[265] *I. Kolaczkowski,* Wiadomości...

[266] Drukarze dawnej Polski, t. 5, p. 123, 221.

[267] *Z. V. Uchastkina,* A History.., p. 98.

[268] *L. Vladimirovas,* Lietuvos popierius, „Mokslas ir gyvenimas", 1958, Nr. 10.

Tablica Mappy Jasun na przykład
wystawiona
Jasuny
Północ
Południe
Wschod
Zachod
Wyklad tey Figury

33 pav.

K. Radvila palieka sau teisę Kėdainiuose, be kitų įmonių, statyti ir popieriaus dirbtuvę[269]. XVII a. pirmosios pusės dokumente be datos yra Jonušo Radvilos nurodymas (juodraštis) Kėdainių ūkvedžiui Laurynui Kochanskiui, kad popieriaus dirbtuvę reikia įrengti prie Obelės upės statomame malūne[270]. 1622 m. [271], 1672 m.[272], 1734/35 m.[273], 1749 m.[274] ir 1806 m.[275] Kėdainių miesto bei dvaro inventoriuose popieriaus dirbtuvė nepaminėta, tų metų Kėdainių dvaro pajamose nepažymėtos pajamos iš popieriaus dirbtuvės; matyt, tais metais Kėdainiuose popieriaus dirbtuvė neveikė. 1808—1811 m., kada Kėdainius nuomojo Vaitiekus Puslovskis, popieriaus dirbtuvė tenai taip pat neveikė[276]. Iš šių duomenų galima spėti, kad Kėdainių popieriaus dirbtuvė veikė maždaug 1623—1671 m. laikotarpyje.

Kėdainių popieriaus dirbtuvė vartojo vieną iš daugelio atlase įdėtų vandenženklių su Radvilų herbu, bet labai sunku nustatyti kurį. Kadangi popieriaus dirbtuvė priklausė Radvilai, bet ne Kėdainių miestui, tai vandenženklyje negalėjo būti miesto herbo su užrašu „Civitas Caiodunensis". Neteko aptikti vandenženklio su tokiu užrašu, todėl reikia manyti, kad Balinskio paminėtas užrašas yra blogai iššifruotas „Civitatis Caunensis", kuris matomas Kauno popieriaus dirbtuvės vandenženklyje greta Kauno seniūno A. Radvilos herbo.

Nesvyžiaus popieriaus dirbtuvė. Nesvyžiaus dvaro administratorius, žymus protestantų veikėjas Lietuvoje Matas Kavečinskis Nesvyžiuje 1562 m. pastatė popieriaus dirbtuvę[277]. Lenkų istorikas J. Kolačkovskis teigia, kad ši popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklius su Radvilų herbu[278], bet neteko užtikti Nesvyžiaus popieriuje tokių vandenženklių. Mikalojui Radvilai (Našlaičiui) grįžus į katalikybę, M. Kavečinskis iš Nesvyžiaus buvo pašalintas, popieriaus dirbtuvė likviduota, o spaustuvė, kaip manoma, perkelta į Zaslaulį[279]. Nepavyko rasti žinių, kad vėliau Nesvyžiuje būtų veikusi popieriaus dirbtuvė. 1600 m. Nesvyžiaus inventoriuje popieriaus dirbtuvė neminima. Dvaro administracija įvairių rūšių popierių pirko Vilniuje[280]. XVII—XVIII a. Nesvyžiaus inventoriuose taip pat neminimos popieriaus dirbtuvės[281]. Matyt, likvidavus M. Kavečinskio įkurtą popieriaus dirbtuvę, Nesvyžiuje popierius nebuvo gaminamas.

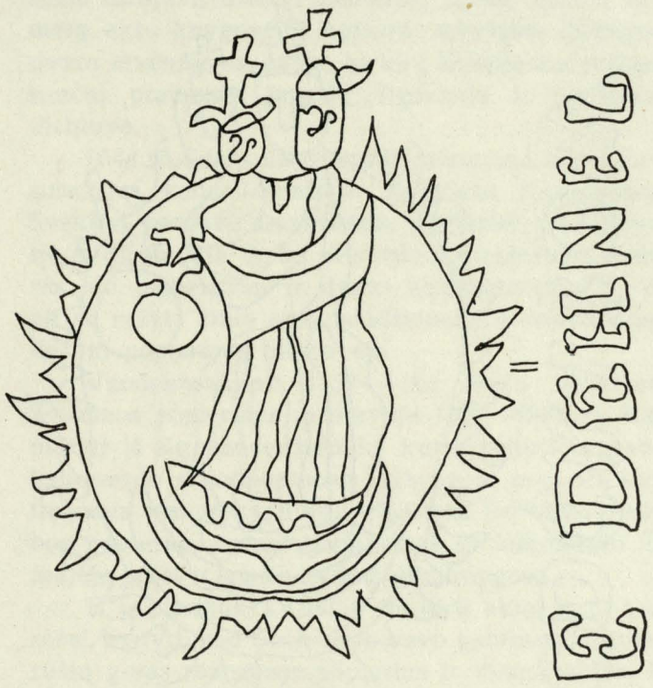
Slucko kunigaikštystės popieriaus dirbtuvės. Pirmosios žinios apie Slucko popieriaus dirbtuvę siekia 1684 m. Slucko kunigaikštystės valdytojo 1684 m. ataskaitoje pažymėta, kad pakviestieji į Slucko dirbtuvę popierininkai pabėgo ir padarė iždui 99 auksinus nuostolių[282]. 1620, 1639, 1681 ir 1683 metų Slucko inventoriuose nėra įrašų apie pajamas iš popieriaus dirbtuvės[283]. 1686—1689 m. Slucko magistrato knygoje keletą kartų paminėta pirkliams išnuomota Slucko popieriaus dirbtuvė[284]. Ši knyga rašyta popieriuje su vandenženkliais, vaizduojančiais Sapiegų herbus, ir Rytų Prūsijos gamybos popieriuje. Dirbtuvėje, greičiausiai, buvo gaminamas prastas, nerašomasis popierius. Iš Bialos ūkvedžio ataskaitų matyti, kad 1741 m. Slucko dirbtuvė gamino tik storą, techniniams reikalams skirtą popierių ir chartą bibulą[285]. Iš šių duomenų galima padaryti išvadą, kad iki 1684 m. Slucke popieriaus dirbtuvės nebuvo. 1684—1741 m. laikotarpyje Slucko dirbtuvė veikė ir gamino tik prasčiausios rūšies popierių. Neaišku, ar Slucko popieriaus dirbtuvė šiame laikotarpyje veikė be pertraukos ir kada ji buvo likviduota.

1760 m. pačiame Slucke popieriaus dirbtuvė neveikė. Tais metais popieriaus dirbtuvė veikė Radvilams priklausančiame Slucko kunigaikštystės Liubanės miestelyje. Dirbtuvėje dirbo popierininkas Kristijonas su keturiais dvaro darbininkais[286]. Iš to, kad Slucko kunigaikštystės ekonomo 1760 ir 1765 m. ataskaitose išvardinti popierininkui ir darbininkams išduoti grūdai ir druska, taip pat, kad pažymėta, jog Liubanės popieriaus dirbtuvės popierininkui išduota medžiaga, galima spręsti, kad popieriaus dirbtuvė nebuvo išnuomota ir ją eksploatavo pats dvaras. Liubanės popieriaus dirbtuvė minima 1760, 1764, 1765 ir 1769 m. ataskaitose[287].

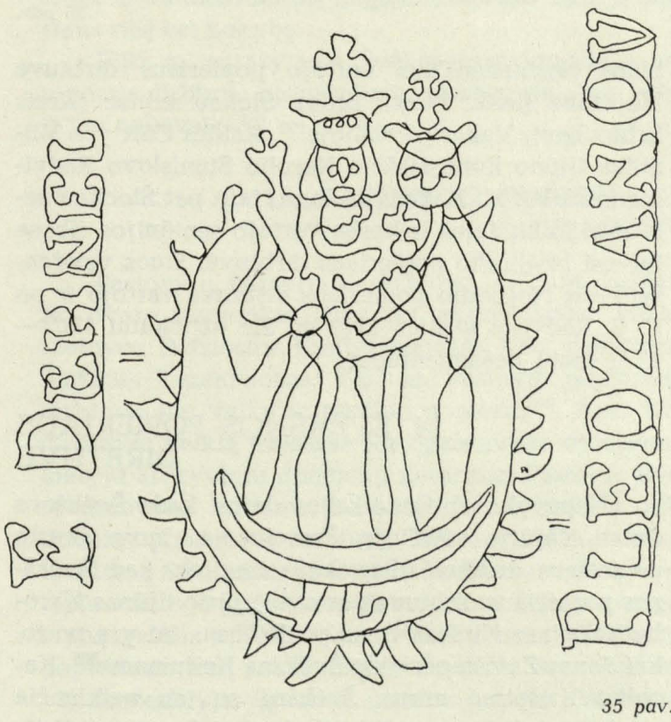
Liubanės dirbtuvė gamino ir rašomąjį popierių, tačiau jis buvo labai prastos rūšies, tamsus, storas ir grubus. 1769 m. dirbtuvė rašomajame popieriuje vartojo vandenženklį 3233a. Kairiojoje lapo pusėje inicialai PL reiškė „Papiernia Lubańska"; dešiniojoje lapo pusėje matomos neiššifruotos raidės, kurios, greičiausiai, reiškė dirbusio popierininko pavardę.

Volmos popieriaus dirbtuvė. Volmos miestelis prie to paties vardo upės, apie 27 km nuo Igumenio, XVII a. priklausė kunigaikščiams Radviloms. Pasirėmęs Radvilų archyve Varšuvoje esančiais Volmos dvaro inventoriais, lenkų istorikas S. Aleksandrovičius štai ką rašo apie veikusią ten popieriaus dirbtuvę: „Popieriaus dirbtuvė Volmoje gyvavo prieš 1620 m., ji išliko iki XVII a. vidurio karų. Informacijų apie šią popieriaus dirbtuvę randame šio dvaro

[269] VUB, A 206.
[270] VUB, A 232, Nr. 18110.
[271] CGIA Minske, f. 694, ap. 2, b. 3369, l. 1—4.
[272] Ten pat, ap. 4, b. 2098, l. 10—15.
[273] Ten pat, ap. 2, b. 3369, l. 7—26.
[274] Ten pat, ap. 4, b. 813, l. 350.
[275] VUB, RŠ 200.
[276] CGIA Minske, f. 694, ap. 4, b. 70.
[277] Drukarze dawnej Polski.., p. 120, 162.
[278] *J. Kolaczkowski*, Viadomości...
[279] Drukarze dawnej Polski.., p. 120, 162.
[280] CGIA Minske, f. 694, ap. 2, b. 4959, l. 7, 12a; b. 459, l. 78.
[281] Ten pat, b. 4959, 4963, 4974.
[282] Ten pat, b. 10728, l. 166.
[283] Ten pat, b. 10729; b. 4467, l. 1, 2, 43.
[284] Ten pat, f. 737, ap. 1, b. 1, l. 181a, 619.
[285] CVIA, f. 459, ap. 1, b. 874, l. 71, 72.
[286] CGIA Minske, f. 694, ap. 2, b. 7431, l. 7a, 8, 100a.
[287] Ten pat, b. 7434, l. 3a.

34 pav.

35 pav.

1620, 1629 ir 1640 m. inventoriuose. 1647 m. prie jau seniai veikiančios buvo pastatyta antra popieriaus dirbtuvė. 1665 m. inventoriuje sakoma, kad Volmos miestelyje anksčiau veikė popieriaus dirbtuvė, malūnas ir smuklė, kad juos reikia kuo greičiausiai atstatyti. Pagal 1629 ir 1640 m. inventorius popierininkas Petras Kolikovskis iš pradžių mokėjo kasmet 10 kapų pinigais ir 4 rėzas gero ir 6 rėzas vidutinio popieriaus, o nuo 1629 m. davė kunigaikščiui 12 rėzų geresnio ir tiek pat rėzų vidutinio popieriaus[288].

Liubčės popieriaus dirbtuvė. Liubčės miestelis prie Nemuno nuo 1606 m. iki XIX a. pradžios priklausė didikams Radviloms. Radvilų archyve yra XVII a. pradžios dokumentas, kuriame paminėta Liubčėje veikusi popieriaus dirbtuvė. Tai Lietuvos lauko etmono Kristupo Radvilos įgaliotinio 1617 m. vasario 28 d. instrukcija mokesčių rinkimo reikalu, kurioje numatyta, koks turi būti imamas mokestis iš vieno Liubčės malūno, jeigu ten ir toliau veiks popieriaus dirbtuvė[289]. Iš to galima padaryti išvadą, kad 1617 m. ir anksčiau Liubčėje buvo gaminamas popierius. Vėlesnių metų (1620—1665) Liubčės inventoriuose popieriaus dirbtuvės nebeminimos. Greičiausiai, apie 1620 m. Liubčės popieriaus dirbtuvė buvo likviduota ir vėliau nebeatstatyta.

Prieš 1615 m. Liubčėje apsigyveno iš Krokuvos atvykęs popierininkas Adomas Vladislavius, turėjęs ryšių su Liubčėje veikusia spaustuve[290]. Tačiau iš to fakto negalima daryti išvados, kad Vladislavius apie 1615—1620 m. Liubčėje gamino popierių ir kad tas popierius buvo naudojamas knygoms spausdinti, juoba, kad Vilniuje saugomi to laikotarpio Liubčės spaustuvės leidiniai išspausdinti ne Liubčėje pagamintame popieriuje. Antai 1616 ir 1618 m. spaudiniai išspausdinti popieriuje su herbą Ostoja vaizduojančiu vandenženkliu 2538, kurį, greičiausiai, vartojo kuri nors Kavečinskių popieriaus dirbtuvė; 1619 ir 1620 m. spaudiniai — popieriuje su vž. 1880, 1890, kuriuos vartojo Alšėnų popieriaus dirbtuvė; 1625 m. spaudiniai — popieriuje su vž. 125, 693, 1823, kuriuos vartojo Vilniaus V. Žuchovskio popieriaus dirbtuvė ir kai kurios užsienio dirbtuvės; 1638 m. spaudiniai— popieriuje su vž. 1963—1965, kuriuos vartojo vienaime iš Sapiegų dvarų veikusi popieriaus dirbtuvė.

Žinoma, didesnio aiškumo dėlei reikėtų patikrinti popierių ankstesnių Liubčės spaustuvės leidinių, kurie tačiau mums nebuvo prieinami.

CVIA saugomame Radvilų masės eksdivizijos fonde yra „Dubiszcze" byla[290a], iš kurios matyti, kad Olikos ordinacijoje Radvilos turėjo keletą popieriaus dirbtuvių. Viena iš tų dirbtuvių buvo ordinacijos dvare Dubiščėje, Dubno paviete, Litvianskio kaime. 1767—1768 m. ši popieriaus dirbtuvė, kuri dokumentuose vadinama „Papiernia Dubiska", kartu su kitomis įmonėmis buvo išnuomota Olikos pirkliams[291]. XIX a. pradžioje ji nebeveikė ir buvo paversta smuklę, kurią taip pat vadino „Papirnia". Kuriuos vandenženklius ši dirbtuvė vartojo, išaiškinti nepavyko, gal būt, vandenženklį 201 su Radvilų herbu ir apačioje užrašu „Olyka".

[288] *St. Alexandrowicz,* Kierunki produkcji rzemieślniczej i przemysłowej w miesteczkach Białorusi i Litwy. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu A. Mickiewicza, Historia, sąs. 6, 1964, p. 24—53.

[289] Centrinis archyvas Varšuvoje. RA XXIII, teka 149. Apie šį dokumentą žinių suteikė doc. St. Aleksandrovičius.

[290] Drukarze dawnej Polski.., p. 134.

[290a] CVIA, f. 459, ap. 1, b. 92.

[291] CGIA Minske, f. 694, ap. 4, b. 784, l. 200.

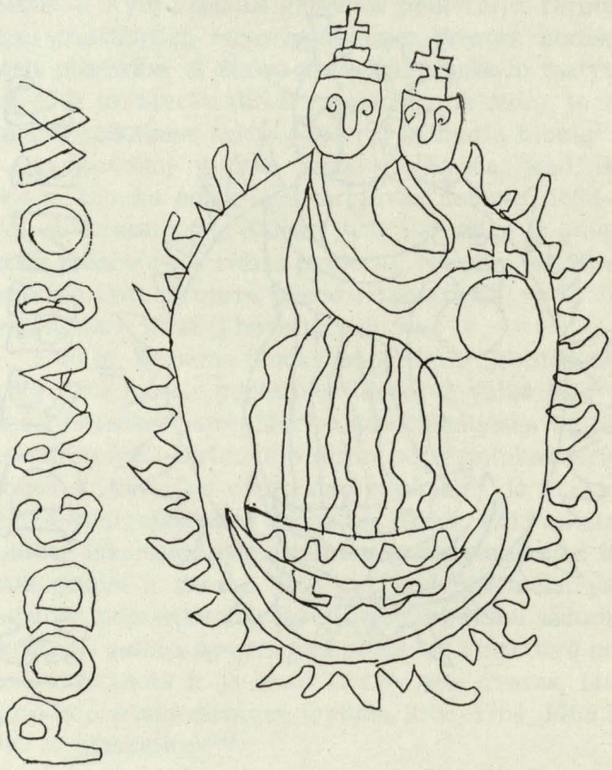
Iš tos pačios bylos dokumentų matyti, kad Dubiščės dvare veikė dar kita popieriaus dirbtuvė, kuri 1843 m. sudegė. Tais metais naujas Olikos ordinatas Liudvikas Vitgenšteinas Dubiščės dvarą išnuomojo Ignui ir Stanislovui Koženevskiams. Nuomos sutartyje L. Vitgenšteinas pasižada per dvejus metus savo lėšomis pastatyti naują popieriaus dirbtuvę ir išnuomoti ją Koženevskiams. 1845 m. kovo 8 d. Vilniuje buvo pasirašyta nauja sutartis, pagal kurią naujoji popieriaus dirbtuvė ir malūnas buvo atiduoti Koženevskio žiniai. Nepavyko išaiškinti, kokį popierių gamino naujoji Dubiščės popieriaus dirbtuvė, taip pat, koks buvo jos tolesnis likimas.

Radvilos popieriaus dirbtuvių turėjo savo dvaruose ir už Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ribų. Kunigaikštis Mykolas Radvila (nuo 1774 m. Vilniaus kaštelionas, nuo 1790 m. Vilniaus vaivada), atpirkęs iš Oginskių kai kurias žemes Lenkijos Karalystėje, įkūrė „Neborovo grafystę", kur pats rezidavo. M. Radvila apie 1776 m. Bolimove, be kitų pramonės įmonių, įsteigė popieriaus dirbtuvę, kurioje samdomas meistras gamino popierių. Iš pradžių šią popieriaus dirbtuvę tvarkė popierininkas J. D. Švantus, o 1779—1788 m. — popierininkas J. R. Denelis (Dehnel). Manoma, kad, pastarajam mirus, 1788 m. Bolimovo popieriaus dirbtuvė buvo likviduota[292]. Neaišku, ar Neborovo grafystėje 1788—1816 m. veikė popieriaus dirbtuvė.

1816 m. Vilniaus vaivada kunigaikštis Mykolas Radvila sudarė sutartį su Bledzianovo (netoli Ostšeševo, Poznanės kunigaikštystėje) popierininku Deneliu dėl popieriaus dirbtuvės pastatymo Grabove, prie Prosnos upės. Popieriaus dirbtuvė buvo kitoje upės pusėje, vietovėje, kurią vadino „Podgrabów". Pagal sutartį dirbtuvė popierininkui Deneliui buvo išnuomota 12 metų. Nuomininkas kasmet kunigaikščio iždui turėjo pristatyti po 12 rėzų rašomojo popieriaus. Minsko archyve saugoma tarp Vilniaus vaivados ir popierininko surašyta sutartis ir susirašinėjimas, liečiantis Radvilos įgaliotinio ir Denelio ginčą dėl sutartyje numatytų 12 popieriaus rėzų nepristatymo[293].

Patyrinėjus Grabovo dirbtuvės popieriuje surašytus dokumentus, paaiškėja, kad iki 1819 m. K. Denelis popierių sėmė Bledzianovo popieriaus dirbtuvėje vartotomis formomis ir filigranu, kuriame greta madonos yra užrašas „E. Dehnel" arba „E. Dehnel—Pledzianov" (34 ir 35 pav.). Tik 1819 m. pabaigoje Grabovo dirbtuvė senas Bledzianovo formas pakeitė naujomis, kurių filigranuose greta madonos buvo užrašas „Podgrabów" (36 pav.)[294].

Ne visuomet Radvilų herbas vandenženklyje reiškė, kad vandenženklį vartojusi popieriaus dirbtuvė priklausė kuriam nors šios šeimos nariui arba kad ji veikė Radviloms priklausančiame dvare. Antai vandenženklių 196—198 pirminiame ženkle pavaizduotas Radvilų herbas su raidėmis CSR viršuje, antriniame ženkle — užrašas „Neubra" ar „Neubrag".

36 pav.

Šiuos vandenženklius vartojo popieriaus dirbtuvė Nojbrahe (lenk. Nowa Brda), Šlohau kreise (Kreis Schlochau), Vakarų Prūsijoje[295]. Raidės CSR yra Vilniaus tijūno kunigaikščio Karolio Stanislovo Radvilos inicialai. K. S. Radvila buvo taip pat Šlochau seniūnu; jo inicialus ir herbą vartojo seniūnijos ribose buvusi Nojbraho popieriaus dirbtuvė. Šiuos vandenženklius Nojbraho popieriaus dirbtuvė vartojo ir po K. S. Radvilos mirties 1719 m. Jie užtinkami 1709—1731 metų dokumentuose.

14. ŠVĖKŠNOS POPIERIAUS DIRBTUVĖ

Nepavyko aptikti tikslios datos, kada Švėkšnos dvare, Pajūrio valsčiuje, Žemaitijoje, buvo įkurta popieriaus dirbtuvė. Paaiškėjo tik tiek, kad Švėkšnos popieriaus dirbtuvę pastatė Pajūrio tijūnas Karolis Krišpinas Kiršenšteinas po 1622 m., tai yra po to, kai Jonas Zaviša perleido Švėkšną Krišpinams[296]. Karoliui Krišpinui mirus, Švėkšna su ten veikiančia popieriaus dirbtuve atiteko jo broliui Jeronimui Krišpinui Kiršenšteinui. Tiksli rašyta žinia apie šią popie-

[292] *J. Siniarska-Czaplicka,* Źródła do dziejów papierni w Bolimowie 1776—1788, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej", 1963, Nr. 1, p. 58—64; *J. Siniarska-Czaplicka,* Znaki wodne papierni Mazowsza, Łódź, 1960, p. 31.

[293] Žr. 26 priedą.

[294] CGIA Minske, f. 694, ap. 2, b. 10739; ap. 4, b. 849, 713.

[295] Słównik geograficzny, t. 5. p. 296; *E. Kotłubaj,* Galerya Nieswieżska.., p. 390—419; *F. Pibach,* Madona w filigranach Pomorskich, „Polska Sztuka Ludowa", 1964, Nr. 2, 61.

[296] CVIA, SA 14664, l. 209, 212, 224.

riaus dirbtuvę užtikta Žemaičių žemės teismo 1640 metų aktų knygose[297], kuriose surašytas Švėkšnos dvaro inventorius. Jame, be kitų Krišpinams priklausančių pramonės įmonių, figūruoja ir popieriaus dirbtuvė.

1644 m. Švėkšnos dvaro inventoriuje, kuris buvo surašytas, kada Jeronimas Krišpinas Kiršenšteinas Švėkšną pardavė Denhofams, paminėta, kad popieriaus dirbtuvėje dirbo svetimšalis popieriaus meistras, du pameistriai ir dvaro baudžiauninkai[298]. Tai pirma rašyta žinia apie baudžiauninkų panaudojimą darbui popieriaus dirbtuvėje.

Vandenženkliai 1157—1162 buvo vartojami Švėkšnos popieriaus dirbtuvėje 1630—1644 m. Kaip matyti iš šių vandenženklių, kurie užtikti to paties laikotarpio dokumentuose, dirbtuvėje popierių sėmė trejomis semiamųjų formų poromis. Švėkšnos gamybos popierius dažnai užtinkamas to laikotarpio Žemaičių pilies ir žemės teismų aktų knygose.

Iš popieriaus, kuriame surašyti aktai ir jų nuorašai, matyti, kad Švėkšnoje buvo gaminamas dviejų rūšių geras rašomasis popierius ir vienos rūšies labai prastas popierius. Švėkšnos dirbtuvėje visų rūšių popierius buvo semiamas tomis pačiomis formomis, todėl iš vandenženklių negalima spręsti apie popieriaus rūšį bei kokybę.

1695 m. surašytame Švėkšnos inventoriuje popieriaus dirbtuvė neišvardinta, greičiausiai, tuo laiku ji jau nebeveikė[299].

15. PASTOVIO POPIERIAUS DIRBTUVĖ

Pastovyje popieriaus dirbtuvę 1762 m. pastatė šio dvaro savininkas, žinomas ekonomistas, vėliau Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždo valdytojas Antanas Tyzenhauzas. 1763 m. Pastovio popieriaus dirbtuvė jau veikė ir gamino popierių[300]. Apie šios dirbtuvės veiklą pirmame jos egzistavimo dvidešimtmetyje archyvinių duomenų neturime. Pastovio dvaro archyvas, kuriame, be abejo, buvo žinių ir apie buvusią popieriaus dirbtuvę, XX a. pradžioje buvo išvežtas į Smolenską ir tolesnis jo likimas nežinomas. Apie Pastovio popieriaus dirbtuvės to laikotarpio gamybą galima spręsti vien iš archyvuose užtinkamo popieriaus, kurį labai lengva atpažinti iš antriniame vandenženklyje visuomet matomo užrašo „W Postawach". Tuo laiku pagamintame popieriuje užtinkami vandenženkliai su Tyzenhauzų herbu (vž. 956), su madona (vž. 2452), su karpiu (vž. 4213—4216). Pažymėtina, kad semiamosios formos su tais pačiais filigranais vartojamos įvairios rūšies popieriui semti.

Tyzenhauzui dar gyvam esant, bet jau po jo ekonomikos kracho, Pastovis 1783 m. atiteko jo buvusiai žmonai Zofijai Tyzenhauzienei, vėliau ištekėjusiai už Ašmenos karužos Pranciškaus Kaspero Chominskio[301]. Perduodant dvarą naujai savininkei, buvo surašytas inventorius, kuriame smulkiai aprašyta ir popieriaus dirbtuvė[302]. Popieriaus dirbtuvė stovėjo prie Medelkos upės, joje veikė du vandens ratai. Pastatas buvo medinis, tašytų rąstų, dviejų aukštų, inventoriaus surašymo metu vietomis apipuvęs. Pastogėje, kuri buvo labai aukšta, buvo įrengta patalpa popieriaus lapams džiovinti. Stogas buvo laužtas, gontais dengtas su 40 langinių džiovyklai vėdinti. Visame dirbtuvės pastate buvo 20 durų ir 35 langai su langinėmis, iš jų 19 langų — pirmame aukšte. Pastatą sudarė du skyriai: pirmame veikė du holenderiai, antrame, keliais laipteliais aukščiau, popierių sėmė. Popierių iš dviejų kubilų sėmė 16 formų porų. Veikė du presai. Popieriaus presavimui vartojo 481 gelumbės gabalą: 360 — mažesnio formato lapams, 90 — didesnio, regalinio formato lapams ir 31 — kartonui. Lapus klijavo medinėje, skarda išmuštoje dėžėje. Virvių popieriaus lapams džiovinti buvo 500 sieksnių, suolelių palypėti džiaunant popierių — 4. Popieriaus pusfabrikatį laikė keturiose lentinėse dėžėse. Antrame aukšte buvo trijų kambarių butas popieriaus meistrui ir trys kambariai pameistriams gyventi. Tame pačiame pastate buvo popieriaus sandėlis ir kepykla.

Dirbtuvėje dirbo šie asmenys: popieriaus meistras Henrikauskas, pameistriai Davidavičius, Demidka ir Grikelis ir mokinys Smetanka. Žaliavos rasta: skudurų — 640 akmenų, įvairių virvių — 80 akmenų, senų tinklų — 20 akmenų, avių kojų — 30 akmenų ir alūno — 2 akmenys. 1783 m. Pastovio dirbtuvė gamino šių rūšių popierių: regalinį pirmos ir antros rūšies, reversinį geros ir blogesnės rūšies, „notowy" (gaidų?), registrinį, paprastą, chartą bibulą ir kartoną. Visų rūšių popierių parduodavo prekybininkams už grynus pinigus. Dalį popieriaus palikdavo dvaro kanceliarijos reikalams, dalį atiduodavo savininkų asmeniniams reikalams. Popierių parduodavo tokiomis kainomis: regalinį — po 80 auksinų už rėzą, reversinį — po 16 auksinų, „notowy" — po 20 auksinų, registrinį — po 10 auksinų, paprastą pirmos rūšies — po 8 auksinus, paprastą antros rūšies — po 5 auksinus, chartą bibulą — po 2 auksinus 20 grašių už rėzą ir kartoną — po 11 grašių už vieną lapą.

Pagal Učiastkiną Pastovio popieriaus dirbtuvė buvusi pastatyta 1728 m.[303], bet to negalėjo būti, nes šios dirbtuvės įkūrėjas Antanas Tyzenhauzas gimė 1733 m.

Kiti autoriai teigia, kad XVIII a. pabaigoje Pastovio popieriaus dirbtuvė popierių gamino tik savo

[297] VUB, ŽŽA 82, l. 201, 235.

[298] CVIA, SA 14665, l. 209, 212, 224.

[299] Lietuvos inventoriai. XVII a., Vilnius, 1962, p. 397, Nr. 100.

[300] *Н. Т. Романовский,* К вопросу о возникновении и развитии мануфактурной промышленности в Беларуссии. «Труды Географического факультета», вып. 2, Минск, 1958, стр. 70; Encyklopedya Orgelbranda, t. 21, p. 398.

[301] Polski słównik biograficzny, t. 3, sąs. 15, p. 416.

[302] Žr. 20 priedą.

[303] *Z. V. Uchastkina,* A History.., p. 142.

reikalams ir jo neparduodavo[304]. Ši žinia yra neteisinga, nes užtinkami įvairių asmenų bei įstaigų įvairiose Lietuvos vietose visu Pastovio popieriaus dirbtuvės veikimo laikotarpiu rašyti raštai su šios dirbtuvės vandenženkliais. Be to, šios dirbtuvės 1783 m. ataskaitoje pažymėta, kad visų rūšių popierius buvo parduodamas.

1803 m. Pastovio popieriaus dirbtuvė veikė[305].

Varšuvos 1930 m. leidinyje „Polska w krajobrazie i zabytkach"[306] įdėta Pastovio turgaus aikštėje prie bažnyčios stovinčio vienaaukščio mūrinio namo nuotrauka, po kuria yra užrašas „Buvusi Tyzenhauzo popieriaus dirbtuvė Pastovyje". Bet palyginus šioje nuotraukoje pavaizduotą namą su 1783 m. inventoriuje aprašytąja Pastovio popieriaus dirbtuve, matyti, kad jie nieko bendro tarpusavyje neturi.

16. VIDŽIŲ POPIERIAUS DIRBTUVĖ

Dalis Vidžių dvaro jau 1586 m. priklausė Vavžeckių šeimai[307]. Nežinoma, kada Vavžeckiai pastatė popieriaus dirbtuvę. Iš 1718 m. Vidžių dvaro inventoriaus matyti, kad tenai popieriaus dirbtuvė veikė jau iš seniau[308].

1704—1718 m. Vidžių popieriaus dirbtuvė gamino gana prastą popierių, kurio vandenženkliuose pavaizduotas Vavžeckių šeimos herbas (vž. 1149—1155). XVIII a. pirmuose dešimtmečiuose šį popierių plačiai naudojo Vilniuje, jį taip pat naudojo Vyriausiasis Lietuvos tribunolas ir Vilniaus magistratas aktų nuorašams rašyti[309]. Popieriuje su šiais vandenženkliais Vilniaus spaustuvės spausdino knygas.

Kada Vidžių popieriaus dirbtuvė nustojo veikusi, nežinia.

17. DZITVOS POPIERIAUS DIRBTUVĖ

Dzitvos, kitaip vadinamame Mitos dvare, Lydos paviete, jau XVII a. pradžioje veikė popieriaus dirbtuvė. Ji buvo pastatyta prie Dzitvos upės, 4 km nuo dvaro centro, Vaviurkos palivarke (108 km nuo Vilniaus, 24 km nuo Lydos, 11 km nuo Vasiliškių). Šį palivarką XVII a. viduryje vadino „Mytyński folwark Papiernia alias Vaviurka". XIX a., kada palivarkas priklausė Kastravickiams, jis taip pat buvo vadinamas Papiernia, nors popieriaus dirbtuvė tenai seniai nebeveikė. Dzitvos popieriaus dirbtuvės įkūrimo tikslí data nežinoma. 1598 m. Dzitvoje, kuri tada priklausė Aleksandrui Šemetui, popieriaus dirbtuvė dar neveikė[310]. 1618 m. Aleksandras Šemetas Dzitvos dvarą perleido Vilniaus vaivadai Jonušui Skuminui Tiškevičiui. Nuo to laiko užtinkamos pirmos rašytos žinios apie Dzitvos popieriaus dirbtuvę[311]. Jonušas Skuminas Tiškevičius (1570—1642) nuo 1620 m. buvo Lietuvos raštininku, Naugarduko ir Jurbarko seniūnu, nuo 1625 m.— Trakų vaivada, prieš pat mirtį 1641 m. buvo paskirtas Vilniaus vaivada. Jis didesnę savo gyvenimo dalį praleido Dzitvoje[312]. 1637—1641 m. Dzitvos popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklius 2225—2227 su savininko herbu, vardu, pavarde ir titulo pirmosiomis raidėmis. Dar prieš savo mirtį Jonušas Skuminas Tiškevičius Dzitvą su visais palivarkais užrašė savo dukteriai Kotrynai Eugenijai Skumin-Tiškevičiūtei, ištekėjusiai už kunigaikščio Jonušo Kaributo Višnioveckio[313]. 1650 m. Dzitvos dvaro savininkais buvo K. E. Kaributienės-Višnioveckienės sūnūs Konstantinas ir Dimitrijus Jurgis Kaributai, Zbaražo kunigaikščiai Višnioveckiai.

1650 m. Dzitva su Vaviurkos palivarke veikiančia popieriaus dirbtuve buvo įkeista 3 metams Lydos pavieto teisėjui Motiejui Olšauskui. Įkaito laikui pasibaigus, broliai Višnioveckiai Dzitvos dvarą su veikiančia popieriaus dirbtuve prie Vaviurkos tvenkinio vėl įkeitė 3 metams už 43 000 auksinų Jonui ir Elenai Kastravickiams[314]. Prasidėjus karui su Maskva, popieriaus dirbtuvė veikė. Ją su visu Dzitvos dvaru valdė Jono Kastravickio, kuris jau buvo miręs, sūnus Samuelis. 1658 m. visi Vaviurkos palivarko pastatai kartu su popieriaus dirbtuve sudegė. Po gaisro popieriaus dirbtuvė nebuvo atstatyta. Karui pasibaigus, Vaviurkos palivarką, kuris dokumentuose jau vadinamas Papiernia, iš Kaributų nupirko Samuelis Kastravickis[315]. Kaributų-Višnioveckių valdymo metu Dzitvos popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklius 1106—1108. Kadangi 1650—1658 m. laikotarpio dokumentų, rašytų popieriuje su vandenženkliais, vaizduojančiais Olšauskių bei Kastravickių herbus, nepavyko užtikti, o rasta gana daug vandenženklių su Kaributų herbu, reikia manyti, kad tuo laikotarpiu Dzitvos popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklius vien su Kaributų herbu.

18. BOKŠTŲ POPIERIAUS DIRBTUVĖ

1633—1644 m. dokumentuose, rašytuose Vilniuje, Ašmenoje, Raseiniuose, randame vandenženklių, vaizduojančių apskritime herbą Gulbę su užrašu aplinkui apskritimą „Kristoph Zawisza na Baksztach" (vž. 1018—1023). Kristupas Zaviša, Lietuvos didysis maršalka, Vilniaus kaštelionas, mirė 1670 m. Popieriaus dirbtuvė, sprendžiant iš užrašo vandenženklyje,

[304] Материалы по истории и географии Дисненского и Вилейского уездов Виленской губернии, Витебск, 1896, стр. 158.

[305] Žr. 21 priedą ir Z. V. *Uchastkina*, A History.., p. 142.

[306] T. 2, sąs. 7, pav. Nr. 1376.

[307] Pacowie.., p. 109.

[308] CVIA, SA 65, l. 400, 418, 419.

[309] CVIA, SA 5122, SA 5123.

[310] CVIA, f. 525, ap. 3, b. 152; ap. 8, b. 825; VUB, A 809.

[311] CVIA, f. 525, ap. 8, b. 825, l. 157, 171.

[312] Ten pat, l. 188—221.

[313] *E. M.* Geneologija Domu Tyszkiewiczów (b. m.), p. 30—35.

[314] CVIA, f. 525, ap. 8, b. 825, l. 188.

[315] Ten pat, l. 188—221.

buvo Zavišų dvare Bokštuose, Ašmenos paviete. Nepavyko rasti tikslesnių žinių apie šią popieriaus dirbtuvę. XVIII a. pradžioje ji, matyt, buvo likviduota, nes 1735 m. surašytame Bokštų dvaro inventoriuje popieriaus dirbtuvė nepaminėta[316].

19. MINANTAVIČIŲ POPIERIAUS DIRBTUVĖ

Minantavičių dvare, Dambravos palivarke, Lydos paviete, prie Lebiodos upės (40 kilometrų nuo Lydos miesto), taip pat veikė popieriaus dirbtuvė[317]. Neaišku, kada ir kieno ji buvo įkurta.

20. ALŠĖNŲ POPIERIAUS DIRBTUVĖ

Alšėnų miestelis Ašmenos paviete XVI a. antroje pusėje atiteko Bagdonui Sapiegai. Bagdono ir jo sūnaus Pauliaus dėka Alšėnai suklestėjo[318]. Lietuvos kancleris Paulius Sapiega labai rūpinosi savo rezidencija — Alšėnais, pastatė juose puikius rūmus, bažnyčią, vienuolyną, o XVI a. paskutiniame dešimtmetyje Alšės upelio pakrantėje, aukščiau veikiančių malūnų,— popieriaus dirbtuvę. Nežinia, kokį popierių ji gamino ir kokius vandenženklius vartojo pirmame savo veikimo dešimtmetyje.

Pirmas neabejotinai Alšėnų popieriaus dirbtuvėje vartotas vandenženklis užtiktas 1607 m. rašytame dokumente (vž. 1868). Vandenženklyje pavaizduotas herbas Lapė su užrašu aplinkui herbą „Paulus Sapia na Olsanach"[319].

Apie Alšėnų popieriaus dirbtuvės produkcijos dydį šiek tiek galima spręsti iš dvynių vandenženklių (vž. 1868, 1872, 1877) Alšėnų gamybos popieriuje, kuriame 1607 m. buvo surašyti dokumentai. Sprendžiant iš tų vandenženklių, popierius buvo semiamas dvejomis semiamųjų formų poromis, taigi, dirbtuvėje, greičiausiai, dirbo vienas meistras ir vienas pameistrys arba mokinys.

Alšėnų popieriaus dirbtuvė gamino įvairios rūšies rašomąjį ir spausdinamąjį popierių, tame tarpe ir labai geros rūšies. 1607 m. dirbtuvė išleido ne mažiau kaip trijų rūšių rašomąjį popierių (vž. 1868, 1872 ir 1877). Buvo gaminamas popierius knygoms spausdinti, klijuotas, neklijuotas (vž. 1869—1879), charta bibula ir techninis knygoms įrišti.

Dirbtuvė buvo išnuomota popieriaus meistrui, kurio pavardė neišaiškinta. Popierių parduodavo įvairioms Lietuvos vietovėms, jo labai daug naudojo įvairios įstaigos bei spaustuvės. Jį naudojo Žemaičių pilies ir žemės teismai[320], Kauno teismai[321], taip pat magistrato ir pilies teismai Vilniuje. Dauguma tuo laiku veikusių Vilniaus spaustuvių taip pat naudojo Alšėnų popierių knygoms spausdinti. Prekyboje jis buvo žinomas „Alšėnų popieriaus" pavadinimu[322].

Paulius Sapiega (mirė 1635 m.) didžiąją dalį savo turtų kartu su Alšėnais paliko brolvaikiui Tomui Sapiegai, Naugarduko vaivadai. Po P. Sapiegos mirties popieriaus dirbtuvė dar keletą metų vartojo senas semiamąsias formas su senais filigranais (vž. 1883, 1884) ir tik vėliau pradėjo dėti naujo pono vardą ir pavardę (vž. 1886, 1887).

Tomas Sapiega, kaip ir jo dėdė Paulius, Alšėnus protegavo, bet, jam valdant, popieriaus dirbtuvė smuko, popieriaus gamyba žymiai sumažėjo, o kokybė pablogėjo. 1654 m. Vilniaus pirkliai Dancigo rašomąjį popierių parduodavo po 6 auksinus už rėzą, o Alšėnų rašomąjį popierių — tik po 3 auksinus už rėzą[323]. Tomui Sapiegai mirus 1646 m., viena Alšėnų dalis atiteko jo kreditoriams, o kita dalis, kurioje buvo ir popieriaus dirbtuvė, liko Sapiegoms. Popieriaus dirbtuvė veikė toliau[324]. Po 1665 m. popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklius su Alšėnų savininko Povilo Jono Sapiegos, Vilniaus vaivados ir didžiojo etmono, inicialais (vž. 1888). Gaminamo popieriaus kokybė dar labiau pablogėjo. XVIII a. pradžioje Alšėnai atiteko Žabų šeimai. Kada buvo likviduota Alšėnų popieriaus dirbtuvė, neaišku.

21. MINSKO POPIERIAUS DIRBTUVĖ

Tik vienas iki šiol žinomas dokumentas leidžia manyti, kad Minske galėjo veikti popieriaus dirbtuvė. 1592 m. rugsėjo 10 d. Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas III patvirtino Minsko miestiečiams duotą privilegiją, kuria leidžiama prie Svisločės upės, be įvairių malūnų, pastatyti popieriaus dirbtuvę[325]. Nežinia, ar privilegijoje pažymėta popieriaus dirbtuvė buvo pastatyta ir, jei veikė, kokį popierių gamino ir kokius vandenženklius vartojo.

22. DAMBRAVNOS POPIERIAUS DIRBTUVĖ

Dambravnos (Dubrovna) miestelis prie Dnepro, 35 km nuo Hory-Horki, kartu su to paties vardo dvaru XVII a. pirmoje pusėje priklausė įtakingai Lietuvos magnatų Glebavičių šeimai[326]. Kaip iš vandenženklių 2228 ir 2229 matyti, Dambravnoje 1628—1632 m. veikė popieriaus dirbtuvė, kuri vandenženkliuose dėjo tuometinio savininko Vilniaus

316 CVIA, f. 525, ap. 8, b. 766.

317 Słównik geograficzny, t. 7, p. 848.

318 *Cz. Jankowski*, Powiat Oszmiański, t. 1, Petersburg, 1896, p. 201—210.

319 VUB, ŽŽB 47—850.

320 VUB, ŽŽA 42 (60—14634) ir Ž Pil. 3(4—14456).

321 VUB, KŽT 13(12—13766).

322 CVIA, SA 5101, l. 287, 299.

323 Ten pat.

324 CVIA, SA 30, l. 1463.

325 Беларуски архиу, т. 3, Менск, 1930, стр. 58—60.

326 Słównik geograficzny, t. 5, p. 477.

kašteliono Mikalojaus Glebavičiaus vardą, pavardę ir dvaro pavadinimą.

Vilniaus universiteto bibliotekoje yra šio miestelio inventorius, surašytas 1645 m.[327] Dvaro ūkio reikmenų sąraše tarp kitko išvardinti buvusiai Dambravnos popieriaus dirbtuvei priklausą geležiniai įrankiai. Dirbtuvėje veikė dvi grūstuvės su 24 geležimi apkaustytais grūstuvais, kuriuos varė vandens ratas. Popieriaus dirbtuvei priklausęs varinis katilas buvo išvežtas į gretimą dvarą, nenurodyta, kuriam reikalui, bet, matyt, ne popieriui gaminti, nes kiti įtaisymai popieriui gaminti nebuvo išvežti. Nežinoma, kada ši popieriaus dirbtuvė buvo įkurta. 1645 m. ji jau nebeveikė.

23. SMURGAINIŲ POPIERIAUS DIRBTUVĖ

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pastalininkas Jonas Despot-Zenavičius 1586 m. Smurgainius perleido savo brolvaikiui Kristupui Despot-Zenavičiui, Brastos kašteliorui, ir jo žmonai Teodorai Valavičiūtei[328]. Naujasis savininkas Smurgainiuose apie 1590 m. įsteigė popieriaus dirbtuvę.

Centriniame valstybiniame istoriniame archyve yra išlikęs smulkus Smurgainių popieriaus dirbtuvės 1601 ir 1616 m. inventorius[329]. Iš jo matome, kaip XVI a. pabaigoje Lietuvoje atrodė popieriaus dirbtuvė ir kaip buvo gaminamas popierius.

Dirbtuvės pastatas buvo medinis, dviejų aukštų. Pirmame aukšte buvo popieriaus dirbtuvė ir bravoras. Antrame aukšte — patalpos meistrui gyventi, į kurias buvo patenkama per gonkas ir prieangį, o iš čia laiptais į viršų. Iš prieangio buvo durys į sėmimo skyrių. Ši patalpa buvo erdvi, šviesi, su keturiais stikliniais langais. Joje buvo seklyčia, į kurią įėjimas buvo iš prieangio ir iš dirbtuvės. Joje stovėjo kubilai masei pilti su šešiomis semiamosiomis formomis, žalių koklių krosnis, stalas ir medinis presas geležiniais sraigtais. Iš seklyčios buvo durys į kamarą, kur popierius buvo džiovinamas. Čia vienu laiku buvo galima džiovinti 554 lapus popieriaus. Kamara, kurioje stovėjo krosnis, buvo tuščia. Popieriaus gamybai reikalingi klijai buvo virinami bravore specialiame katile. Greta sėmimo skyriaus buvo patalpa, kurioje buvo mirkomi skudurai ir grūdama popieriaus masė. Čia buvo du vandens ratai ir dvi grūstuvės, kiekviena po keturis lizdus. Su vandens ratu sujungtas volas varė 34 medinius geležimi apkaustytus grūstuvus. Kiekvieno grūstuvo dugne buvo 28 aštrios geležinės vinys.

Dirbtuvė gamino gerą popierių, kuris buvo naudojamas daugelyje kanceliarijų. Leonas Mamoničius, spausdindamas 1619 m. Lietuvos Statutą, be kito popieriaus, naudojo taip pat Smurgainių popierių. Smurgainių dirbtuvė dėjo vandenženklius, vaizduojančius didįjį bei mažąjį Zenavičių herbą Despotą (vž. 3813—3825). 1616 m. Smurgainių popieriaus dirbtuvė buvo išnuomota popieriaus meistrui Mikalojui Kšezevskiui[330]. Kaip matyti iš 1622 m. surašyto Smurgainių dvaro inventoriaus, popieriaus dirbtuvė tada dar veikė[331]. Inventorius surašytas Smurgainių gamybos popieriuje su vandenženkliu 3822. Paskutinį kartą popierių su Smurgainių dirbtuvės vandenženkliais pavyko užtikti 1632 m. dokumente[332]. Kada ši popieriaus dirbtuvė buvo likviduota, neaišku. 1689 m. surašytame Smurgainių inventoriuje (Smurgainiai tuo metu priklausė Karoliui Stanislavui Radvilai) popieriaus dirbtuvė neišvardinta. Inventorius surašytas popieriuje su vandenženkliu 2740[333]. Matyt, tais metais ji jau nebeveikė. 1706 m. surašytame inventoriuje popieriaus dirbtuvė taip pat nefigūruoja[334].

24. ROŽANOS POPIERIAUS DIRBTUVĖ

1598 m. kancleris Leonas Sapiega Slonimo paviete, prie Zelvos upės, nupirko Rožanos dvarą ir įkūrė jame savo rezidenciją[335]. Nuo XVII a. pirmojo dešimtmečio Rožanoje veikė popieriaus dirbtuvė, kurios apytikrę pastatymo datą pavyko nustatyti iš aptiktų dokumentų.

Rožanos dvaro inventoriuose, surašytuose iki 1606 m., nerasta žinių apie Rožanos popieriaus dirbtuvę. Patys inventoriai surašyti Vilniuje ir Smurgainiuose pagamintame popieriuje. Iš kai kurių Leono Sapiegos prieš 1606 m. rašytų laiškų matyti, kad kancleris asmeniškai korespondencijai naudojo L. Mamoničiaus Vilniaus popieriaus dirbtuvės popierių (vž. 1865 ir 1867)[336]. 1613 m. Rožanos dvaro valdytojo ataskaitoje pažymėta, kad už popieriaus dirbtuvės tvoros pataisymą, už geležį, kurios paskirtis nepažymėta, ir už gelumbę popieriui presuoti popierininkui sumokėta 35 kapos[337]. 1614 m. surašytose Rožanos dvaro valdytojo ataskaitose[338] pažymėta, kad tais metais popierininkui išmokėta tam tikra pinigų suma už popieriaus dirbtuvės remontą. Pačios ataskaitos surašytos popieriuje su vandenženkliais 1889, 1912 ir 1913. 1615 m. Leonas Sapiega tokiame pačiame popieriuje rašė laiškus[339]. Vadinasi, L. Sapiegos rezidencijoje Rožanoje iki 1606 m. popieriaus dirbtuvės nebuvo, ji pradėjo veikti prieš 1614 m., nes tais metais buvo remontuojama. Galima manyti,

[327] VUB, A 1397.

[328] Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки, вып. 5, Вильна, 1906, стр. 38.

[329] Žr. 4 ir 6 priedus.

[330] Žr. 6 priedą.

[331] CVIA, f. 525, ap. 8, b. 1200, l. 8.

[332] VUB, ŽŽA 50 (71—14645).

[333] CVIA, f. 525, ap. 8, b. 1199.

[334] Ten pat.

[335] Sapiehowie.., t. 1, p. 161.

[336] VUB, A; 1303 MAB, prof. K. Jablonskio fondas.

[337] VUB, A 3997.

[338] VUB, A 1293.

[339] VUB, A 157.

kad Rožanos popieriaus dirbtuvė buvo pastatyta apie 1607 m. Laikant šią datą tikra, Rožanos popieriaus dirbtuvės įkūrimo laikas sutaptų su Vilniaus popieriaus gamybos monopolio nutraukimu, L. Mamoničiui mirus 1606 m. Galimas daiktas, kad kanclerio raštinei nebegaunant iš L. Mamoničiaus įpėdiniams atitekusių Vilniaus popieriaus dirbtuvių popieriaus, kurį pristatydavo L. Mamoničius, Leonas Sapiega leido savo dvare Rožanoje pastatyti popieriaus dirbtuvę, už kurią, kaip buvo priimta, popierininkas, be nuomos pinigais, turėdavo duoti tam tikrą popieriaus kiekį. Šią versiją būtų galima patikrinti, radus Leono Sapiegos ir jo kanceliarijos 1606—1613 m. laikotarpio laiškų bei raštų.

1616 m. Rožanos popieriaus dirbtuvė buvo išnuomota popieriaus meistrui Laurynui Kordekui. Jam nuomojant, dirbtuvė, be kitų, vartojo vandenženklius 1912 ir 1913. Iš Rožanos dvaro kasos knygų matyti, kad 1616 m. dvaro valdytojas iš popierininko gavo už popieriaus dirbtuvę nuomos 22 rėzas gero popieriaus po 2 auksinus už rėzą ir 20 rėzų prastesnio popieriaus po 1 auksiną už rėzą, iš viso už 25 kapas 36 grašius[340]. 1617 m. dirbtuvės nuomininkas L. Kordekas sumokėjo 26 lietuviškas kapas 44 grašius nuomos[341]. 1617 m. dvaro administratorius pirko iš Rožanos popierininko 35 rėzas geresnio popieriaus ir 2 rėzas storo vyniojamo popieriaus už 28 kapas[342]. Tai parodo, kad nei kancleris, nei jo dvaro valdytojas patys popieriaus dirbtuvės neeksploatavo. Dirbtuvę nuomojo popierininkai, kurie rinko žaliavą, gamino popierių ir patys jį pardavinėjo. Rožanos dvaro kasa gaudavo tik nuompinigius, be to, nuomininkas dvaro ir jo savininko reikalams, paprastai, duodavo sutartyje numatytą popieriaus kiekį. Taigi, kai kurių istorikų tvirtinimas, kad kancleris L. Sapiega turėjęs didelį pelną, parduodamas jo dirbtuvėje pagamintą popierių[343], yra nepagrįstas.

Leonui Sapiegai mirus, Rožana atiteko jo trečiam sūnui Kazimierui Leonui Sapiegai (1609—1656). Pastarojo laikais popieriaus dirbtuvė, be kitų vandenženklių, kurių negalėjome iššifruoti, vartojo vandenženklius 1945, 1946 ir 1948, kuriuose pavaizduotas didysis K. L. Sapiegos herbas ir inicialai K(asimierz) L(eon) S(apieha) M(arszałek) N(adworny) W(ielkiego) X(ięstwa) L(itewskiego) W(olpinski) L(uboszanki) S(tarosta), ir vandenženklius 1941—1943, kuriuose iš abiejų herbo pusių yra raidės P(apirus) R(ozanensis).

Dar prieš 1655 m. Rožanos popieriaus dirbtuvę išnuomojo popieriaus meistras Jurgis Tochtermanas, vienos Vilniuje veikusios popieriaus dirbtuvės savininko Jono Tochtermano sūnus, kuris dokumentuose vadinamas „Papiropola Rosanensis"[344]. Rožanos popieriaus dirbtuvę nuomojant Jurgiui Tochtermanui, joje, be kitų, buvo vartojami vandenženkliai 1937—1940. Iš Rožanos dvaro 1656 m. pajamų dienyno[345] matyti, kad popieriaus dirbtuvės nuoma metams buvo 150 auksinų.

Rožanos popieriumi buvo aprūpinamas L. Brastos miestas ir jo apylinkės. Dauguma L. Brastos įstaigų raštų rašyti Rožanos gamybos popieriuje. Iš Rožanos dvaro 1656 m. kvitų sąrašo[346] matyti, kad Rožanoje pagamintas popierius (vž. 1895) buvo pristatomas L. Brastos vaistininkui Teofiliui Šlakoniui, kuris jį pardavinėjo vaistinėje. Po 1661 m. didesnioji Rožanos popieriaus dirbtuvės produkcijos dalis buvo išvežama į Vilnių. Čia popierius buvo sukraunamas pas Vilniaus pirklį Joną Jakimavičių, popierininko Jurgio Tochtermano sesers Onos vyrą[347], kuris, greičiausiai, buvo didmenininkas ir popierių parduodavo kitiems krautuvininkams. Jurgis Tochtermanas ir A. Tochtermanas (sūnus?) iki XVII a. devintojo dešimtmečio figūruoja kaip Rožanos popierininkai.

1687 m. surašytame Rožanos dvaro inventoriuje[348] dirbtuvė smulkiau neaprašyta, tik pažymėta, kad joje veikia du ratai ir 24 grūstuvės. Be to, pažymėta, kad Rožanos popierininkui Jurgiui Blamau buvo leista naudotis trimis žemės sklypais. 1688 m. popierininkas turėjo mokėti 240 auksinų metinės nuomos[349]. 1718 m. popierininkas Jurgis Blamau Rožanoje jau nebedirbo, tais metais jis nuomojo popieriaus dirbtuvę Vilniuje[350].

1728 m. Sapiegos Rožanos dvarą įkeitė Lubošėnų seniūnui Leonui Novoselskiui. Buvo surašytas inventorius[351], kuriame pažymėta, kad viename Rožanos miesto sklype stovi popieriaus dirbtuvė. Neaišku, ar ši dirbtuvė 1728 m. veikė.

1747 m. surašytame Rožanos miesto, kuris vėl priklausė Sapiegoms, inventoriuje[352] paminėta Brastos gatvėje esanti popieriaus dirbtuvė. Dirbtuvė smulkiau neaprašyta, neaišku, kas ją tada nuomojo ir kokį popierių joje gamino.

Vėliausias dokumentas, kuriame paminėtas Rožanos popierius, yra prekių sąrašas, sudarytas 1704 m., mirus Vilniaus pirkliui Jonui Jakimavičiui[353].

XVII a. pabaigoje Rožanos gamybos popierius buvo labai blogos rūšies. XVIII a. pradžioje[354] Vilniuje popieriaus kaina už 1 rėzą buvo tokia: olandų — 16 auksinų, su karpiu — 10 auksinų, Vilniaus — 4 auksinai ir Rožanos — 3 auksinai 15 grašių.

[340] VUB, A 3996.
[341] Ten pat.
[342] Ten pat.
[343] *А. С. Зернова,* Типография Мамоничей в Вильно. Книга, вып. I, Москва, 1959, стр. 191.
[344] CVIA, SA 5102, l. 744, 800.
[345] VUB, A 4829.
[346] VUB, A 162, l. 11978.
[347] CVIA, SA 5012, l. 174.
[348] CGIA Gardine, f. 1143, ap. 1, b. 183.
[349] Ten pat, l. 28, 30, 31, 72, 73, 74.
[350] CVIA, SA 11704, l. 2.
[351] CGIA Gardine, f. 1143, ap. 1, b. 182, l. 24.
[352] CVIA, SA 11731, l. 7.
[353] CVIA, SA 5121, l. 556.
[354] CVIA, SA 5121, l. 192, 556; SA 5122, l. 487.

25. VIDOGOŠČĖS POPIERIAUS DIRBTUVĖ

XVII a. pirmoje pusėje Zavišų dvare Vidogoščėje, Minsko paviete, prie bevardžio Viačės upės intako veikė popieriaus dirbtuvė[355]. Zavišos ją pastatė po 1613 m., nes 1613 m. surašytame Vidogoščės dvaro inventoriuje popieriaus dirbtuvė nepaminėta.

Tarp įvairių Vidogoščės dvaro 1672—1790 m. laikotarpio nuomos mokėjimo kvitų[356] yra Arono Šlomovičiaus kvitas, kuriame parašyta, kad 1678 m. jis nuomojo iš Zavišienės karčiamą, esančią greta Vidogoščės popieriaus dirbtuvės. 1691 m. Breslaujos seniūnė A. Krišpinaitė-Zavišienė Vidogoščę su popieriaus dirbtuve, malūnu ir karčiama nuomojo. 1748 m. kvituose figūruoja tik Vidogoščės palivarkas Papiernia. 1748 m. Zavišos palivarką Papiernią perleido Vankavičiams. 1805 m. Antanas Vankavičius palivarką Papiernią išnuomojo Gotfridui Neleriui, kuris ten įsteigė gelumbės audyklą. Nepavyko išaiškinti, kuriuos vandenženklius vartojo Vidogoščės popieriaus dirbtuvė ir kada ši dirbtuvė buvo likviduota.

26. KAVEČINSKIŲ POPIERIAUS DIRBTUVĖS

Manoma, kad Radvilų vietininkas Matas Kavečinskis apie 1562 m. Nesvyžiuje įkūrė popieriaus dirbtuvę ir spaustuvę, o iki 1570 m. grįžęs į katalikybę Mikalojus Radvila Našlaitis šį žinomą arionizmo skleidėją Lietuvoje kartu su kitais protestantizmo skleidėjais iš Nesvyžiaus pašalino[357]. M. Kavečinskis pasidavė kito aršaus arionizmo šalininko, taip pat galingo tais laikais Lietuvos magnato Trakų vaivados Jono Glebavičiaus globai[358]. M. Kavečinskis, išvykdamas iš Nesvyžiaus, spaustuvę perkėlė į Zaslaulių, o popieriaus dirbtuvę, greičiausiai,— į savo dvarą Uzdą, Gumenio paviete, prie Usos upės, kuris kartu su Kuktičių dvaru XVI a. priklausė Kavečinskių šeimai[359].

Naujoji M. Kavečinskio popieriaus dirbtuvė pradėjo veikti prieš 1570 m. Pirmą kartą vandenženklis su M. Kavečinskio herbu ir inicialais užtiktas 1569 m. Vilniuje rašytame dokumente (vž. 2553). Neaišku, kodėl virš M. Kavečinskio herbo ir inicialų yra ženklas, panašus į raidę S ar į herbą Ragozą.

M. Kavečinskis mirė prieš 1572 m. birželio 30 d. Spaustuvės ir popieriaus dirbtuvės reikalus perėmė jo broliai Albrichtas ir Hektoras Kavečinskiai[360], bet popieriaus dirbtuvė ir toliau vartojo senus vandenženklius su Mato Kavečinskio inicialais ir herbu (vž. 2554—2560). Virš herbo Ostoja ir inicialų M K kai kada yra raidė H (vž. 2555) arba herbas Leliva (vž. 2554—2560). Kai kuriuose lapuose yra antrinis vandenženklis su arionizmo simboliais (vž. 2556—2558).

Apie 1590 m. paplinta popierius su vandenženkliais 2542—2547, kuriuose pavaizduotas Kavečinskių šeimos herbas Ostoja su raide V šalia herbo. Tuos vandenženklius, greičiausiai, vartojo Uzdos dvaro Nizo kaime, netoli Kuktičių, prie Usos upės įkurta popieriaus dirbtuvė, priklausiusi kuriam nors Kavečinskių šeimos nariui. Raidė V, matyt, reiškė pirmąją Uzdos dvaro pavadinimo raidę, kuri Uzdos dirbtuvėje pagamintą popierių turėjo atskirti nuo kito su tuo pačiu herbu pagaminto popieriaus (vž. 2531—2541).

Apie 1646—1656 m. Uzdos popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklius su savininko Minsko pakamario Kristupo Kavečinskio inicialais (vž. 2548—2552). XVII a. pabaigoje Uzda su kitomis žemėmis atiteko Zavišoms. Apie tolesnį šios popieriaus dirbtuvės likimą žinių rasti nepavyko.

1828 m. Uzdos savininkas grafas Tadas Zaviša Nizo kaime, prie Usos upės, pastatė naują popieriaus dirbtuvę. Neaišku, ar ji buvo pastatyta senosios, Kavečinskių dirbtuvės vietoje. Naujai pastatytoji popieriaus dirbtuvė buvo medinis pastatas $15^1/_3$ sieksnio ilgio, $8^3/_4$ sieksnio pločio. Dirbtuvėje veikė du vandens ratai, skudurus malė dviejuose holenderiuose. Popierių sėmė 12 formų iš dviejų kubilų. Dirbo du popieriaus meistrai, 10 pameistrių ir 4 Zavišos dvaro baudžiauninkai[361]. 1828 m. dirbtuvėje buvo pagamintas toks popierius:

Rašomasis pilkas	I rūšies po	18 rb	50	kp už	rėzą
„ „	II „ „	18 „	20	„ „	„
„ „	III „ „	18 „	—	„ „	„
Spausdinamasis pilkas		—	75	„ „	„
Vyniojamasis „		—	27,5	„ „	„

1830 m. buvo pagaminta 500 rėzų rašomojo, 400 rėzų spausdinamojo ir 200 rėzų vyniojamojo popieriaus.

Uzdos popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklį 3246a. Pagamintas popierius buvo realizuojamas Minske ir Gardine.

27. ZASLAULIO POPIERIAUS DIRBTUVĖ

Minsko vaivadijoje ir paviete, prie Svisločės buvęs Zaslaulio dvaras, kuris, norint atskirti nuo Volynėje esančio Zaslaulio, buvo vadinamas Lietuvos Zaslauliu, nuo XVI a. vidurio priklausė galingai Lietuvos magnatų Glebavičių šeimai. Zaslaulyje, kai jį valdė Vilniaus kaštelionas Mikalojus Glebavičius (mirė 1632 m.), veikė popieriaus dirbtuvė. Apie 1628 m. ši dirbtuvė vartojo vandenženklius su savininko herbu ir vardu, taip pat pavardės bei titulų

[355] Słównik geograficzny, t. 1, p. 193.

[356] CVIA, f. 716, ap. 2, b. 35, l. 22, 26, 33, 39, 42, 136, 137, 373.

[357] Drukarze dawnej Polski.., p. 120, 262.

[358] Ten pat.

[359] Ten pat.

[360] Słównik geograficzny, t. 12, p. 867; Drukarze dawnej Polski.., p. 262.

[361] CGIA Minske, f. 694, ap. 2, b. 9743.

inicialais. Vandenženkliuose 2210 ir 2211 matomi inicialai taip šifruojami: N(icolaus) H(lebowicz) Z(aslaulensis) D(ombrovensis) C(astelanus) V(ilnensis). Apie 1678 m. Jurgio Karolio Glebavičiaus duktė Kristina ištekėjo už Vilniaus vaivados Kazimiero Sapiegos ir gavo kraičio Zaslaulį. 1755 m. Sapiegos Zaslaulį pardavė Lietuvos referendoriui Antanui Pžezdzeckiui[362].

1760 m. surašytame Zaslaulio miesto inventoriuje[362a] pasakyta, kad tarp Svisločės upės ir to paties vardo tvenkinio veikė popieriaus dirbtuvė ir parako dirbtuvės. Popieriaus dirbtuvės pastatas buvo medinis, apvalių rąstų, gontais dengtas. Pastate buvo dirbtuvė su prieangiu ir ūkinės patalpos. Prie pačios dirbtuvės buvo kamara, iš kurios laiptai kilo į viršų, į popieriaus džiovyklą. Dirbtuvėje buvo dvi koklinės krosnys, kepyklos krosnis, virš stogo išvestas dūmtraukis. Dirbtuvės prieangyje buvo vienas vandens ratas, vienas volas. Medinėje, geležimi išklotoje grūstuvėje buvo 16 geležiniais apsagais grūstuvų. Dirbtuvės pastate buvo sėmimo kubilas, medinis presas su dideliu sraigtu ir 4 semiamosios formos. Trimis vamzdžiais, kurie inventoriuje pavadinti „fontanais", vanduo patekdavo į grūstuvę ir mirkymo kubilą. Dirbtuvė įkainota 1500 auksinų.

28. KALAČIŲ DVARO POPIERIAUS DIRBTUVĖ

Kalačių seniūnijoje, Vileikos paviete, Kalačių dvare, XVIII a. antroje pusėje veikė popieriaus dirbtuvė. Dvaro savininkai Jonas ir Joana Klokockiai dvarą perleido Stanislovui Klokockiui, kuris 1775 m. kovo 18 d. jį pardavė Laurynui Šumskiui. 1783 m. kovo 19 d. Kalačių dvaras atiteko Vilniaus žemės teisėjui Kajetonui Šumskiui ir jo žmonai Brigitai.

Iš 1800 m. surašyto inventoriaus[362b] matyti, kad tais metais Kalačiai priklausė Kajetonui ir Brigitai Šumskiams, bet popieriaus dirbtuvė šiame dvare jau nebeveikė. Inventoriuje popieriaus dirbtuvė nenurodyta, paminėtas apleistas pastatas „papiernia", vartojamas įvairiems ūkio reikalams.

Nežinoma tiksli šios popieriaus dirbtuvės įkūrimo data. Greičiausiai, ji nustojo veikusi XVIII a. paskutiniame dešimtmetyje. Nepasisekė išaiškinti, kokį popierių dirbtuvė gamino.

29. KATLAVOS POPIERIAUS DIRBTUVĖ

1798 m. surašytame Pranciškui Vainilavičiui priklausančio Katlavos dvaro (Naugarduko vaivadijoje) inventoriuje[363] sakoma, kad šio dvaro Hanusino vietovėje, anksčiau vadintoje Selišče, prie tvenkinio yra naujai pastatyta popieriaus dirbtuvė. Šią popieriaus dirbtuvę pastatė Katlavos dvaro savininkas Pranciškus Vainilavičius, kuris mirė 1798 m., nebaigęs jos įrengti. Jam mirus, Katlava atiteko jo žmonai Onai Narbutaitei-Vainilavičienei. Atiduodant Vainilavičienei paveldėtą turtą, buvo sudarytas smulkus Katlavos dvaro inventoriaus sąrašas, į kurį įtraukta ir popieriaus dirbtuvė. Inventoriaus surašymo dieną popieriaus dirbtuvė dar neveikė[364]. Tiksliai nežinoma, kada ji pradėjo dirbti, kokį popierių gamino ir kokius vandenženklius naudojo.

Iš inventoriaus matyti, kad dirbtuvės pastato — vieno aukšto prūsiško mūrinio namo — statybai buvo panaudotos plytos ir pušies medis, prie pamatų — ąžuoliniai rąstai. Lenktas, vadinamas prūsiškuoju, stogas dengtas gontais. Stoge buvo trys pailgi langai su langinėmis. Pastogėje įrengtos patalpos popieriaus lapams džiovinti su atidaromais langais vėdinimui. Virš stogo buvo du dūmtraukiai, vienas ėjo iš dirbtuvės, kitas — iš meistro patalpų. Koridoriuje buvo dvejos durys. Kairėje pusėje buvo dviejų kambarių patalpa, skirta meistrui gyventi. Šios patalpos grindys buvo plūkto molio, sienos ir lubos tinkuotos. Iš koridoriaus į dešinę buvo sandėlis su dviem langais ir darbininkų gyvenamoji patalpa taip pat su dviem langais bei paprastų plytų krosnimi. Iš čia durys vedė į dirbtuvę — didelį kambarį su dviem langais, paprastų plytų krosnimi su gaubtuvu ir dūmtraukiu.

Dirbtuvėje stovėjo presas. Tai buvo prie dviejų stulpų pastatytas keturių colių skersmens geležinis sraigtas. Sraigto viršuje buvo dviem geležiniais varžtais pritvirtinta veržlė. Geležinis smagratis buvo keturių stipinų su misinginiais sraigtais. Preso pamatas buvo geležinis, keturiais geležiniais varžtais pritvirtintas prie grindų. Prie krosnies stovėjo didelis varinis katilas popieriaus masei šildyti. Inventorių surašant, katilas nebuvo įmontuotas. Inventoriuje neminimas nei sėmimo kubilas, nei formos. Iš dirbtuvės buvo durys į grūstuvų patalpas. Ąžuolinė, keturių lizdų grūstuvė pritvirtinta prie dviejų colių storumo geležinio pamato. Grūstuvės lizdų dugnai apkaustyti pusantro colio storumo geležimi. Kiekvienam lizdui buvo penki grūstuvai. Grūstuvai baigėsi geležinėmis plokštelėmis su trimis geležinėmis pakalomis, kurios geležiniais varžtais buvo pritvirtintos prie grūstuvo medinio koto. Geležinės konstrukcijos volas buvo pritvirtintas prie atskiro vandens rato. Holenderio dėžė su ovaliu dangčiu buvo pušinė. Dėžė pritvirtinta prie medinio pamato, jos dugne pritaisyti 6 peiliai[365].

[362] Sapiehowie.., t. 3, p. 371.
[362a] VUB, A 1586, l. 37.
[362b] CVIA, f. 525, ap. 8, b. 1316, l. 28.
[363] AVK, t. 38, l. 440—449.
[364] Ten pat.
[365] Ten pat.

30. GAVIANOVIČĖS POPIERIAUS DIRBTUVĖS

Gavianovičės dvaras Slonimo paviete 1789 m. buvo užstatytas etmonui Oginskiui ir Pinsko iždininkui P. Svežinskiui[366]. 1790 m. Gavianovičės dvaras buvo užstatytas Bžostovskiui ir Svežinskiui. Kaip tik tuo laiku (apie 1790 m.) Petras Svežinskis savo Gavianovičės dvaro dalies žemėje pastatė popieriaus dirbtuvę. Tikslios šios dirbtuvės įsteigimo datos nepavyko nustatyti. Dirbtuvė buvo pastatyta netoli dvaro centro, Basino vietovėje, prie Ščiaros upės intako Hutos. Basinas ribojosi su Albertino dvaru (Šidloviče), vėliau priklausiusiu Vaitiekui Puslovskiui. Jis buvo 20 varstų nuo Slonimo, 14 varstų nuo Žirovicų, prie kelio tarp Pinsko ir Slonimo[367]. Kaip rodo rastų dokumentų popierius, valdant Basiną Boguslavui Svežinskiui, popieriaus dirbtuvė vartojo kelių rūšių vandenženklius: apie 1820 m.— vandenženklį 1506, kurio pirminiame ženkle pavaizduotas Svežinskių šeimos herbas, lenkiškai vadinamas „Półkozic", su monograma po karūna šalia herbo, antriniame ženkle — savininko inicialai; apie 1830 m.— vandenženklį 3108 vien su savininko inicialais B(ogusław ir S(wieżiński).

1819, 1820 ir 1821 metų ataskaitose Basino dirbtuvės savininkas Boguslavas Svežinskis rašo, kad jo popieriaus dirbtuvė medinė, 12 sieksnių ilgio, 5 sieksnių pločio. Dirbtuvė tais metais buvo išnuomota Giršai Neverovičiui. Popierių sėmė meistras Antanas Golombickis ir 3 pameistriai: Karolis Vinabergeris, Jonas Jogaila ir Antanas Kvetkauskis. 1821 m. dirbo dar pameistrys Girša Volkas[368]. 1841 ir 1842 metų ataskaitose rašoma, kad dirbtuvę nuomoja Jelija Rabinovičius. Dirbtuvėje dirbo vienas meistras ir keturi laisvai samdomi pameistriai. Buvo gaminamas popierius Nr. 2, Nr. 3 ir Nr. 4, taip pat techninis popierius. Popierių sėmė 2 formų poromis. Per metus pagamindavo 850 rėzų popieriaus už 652 rublius[369]. 1843 m. dirbtuvę nuomojo Hileris Šlioma Litišinskis, ir buvo gaminamas toks popierius Nr. 1 — po 1 rb 40 kp už rėzą, Nr. 2 — po 95 kp už rėzą, Nr. 3 — po 72 kp už rėzą ir techninis — po 23 kp už rėzą. Per metus pagaminta 883 rėzos popieriaus už 584 rb 51 kp[370]. 1844 m. produkcija buvo tokia pati, dirbtuvę nuomojo Mauša Aizikevičius[371].

1845 m. Boguslavas Svežinskis Basino popieriaus dirbtuvę perleido savo sūnui Liucijonui, kuris iš pradžių ją ne nuomojo, bet eksploatavo pats. 1850 ir 1851 m. Basino popieriaus dirbtuvę tvarkė Liucijonas Svežinskis, joje per metus buvo pagaminama 883 rėzos popieriaus už 590 rb. Kaip ir anksčiau, buvo gaminamas keturių rūšių popierius, kuris buvo semiamas keturiomis semiamosiomis formomis[372]. 1852 m. popieriaus dirbtuvė buvo padidinta, patobulinta ir išnuomota Juozapui Oramanui, kuris vadinamas Basino fabriko direktoriumi[373]. 1853 metų ataskaitoje rašoma, kad dirbtuvėje dirbo 25 pameistriai ir per metus buvo pagaminama 2850 rėzų popieriaus už 2675 rb. Buvo gaminamas popierius Nr. 1 — po 2 rb už rėzą, Nr. 2 — po 1 rb 50 kp už rėzą, Nr. 3 — po 1 rb už rėzą ir „prastas popierius" — po 45 kp už rėzą[374]. 1870 metų ataskaitoje parašyta, kad Liucijonui Svežinskiui priklausanti popieriaus dirbtuvė Basine buvo išnuomota Šeinai Chanai Gosipovičienei ir pagaminta joje tik vyniojamojo popieriaus už 633 rb[375]. Paskutinį kartą Basino popieriaus dirbtuvę užtikome paminėtą 1872 metų ataskaitoje, kur parašyta, kad joje pagaminta dviejų rūšių vyniojamojo popieriaus ir kartono už 350 rb. Dirbtuvėje dirbo 1 meistras ir 9 darbininkai[376]. 1880 m. Basino popieriaus dirbtuvė dar veikė[377].

Antroji Gavianovičės dvaro dalis, priklausiusi Oginskiams, prieš 1820 m. atiteko Antanui Svežinskiui, kuris, kaip parašyta gubernatūros 1828 metų ataskaitoje[378], 1820 m. Jazonos vietovėje (kai kur ji vadinama Jezona) pastatė popieriaus dirbtuvę. Ši dirbtuvė buvo išnuomota Dominikui Semaškai. Dirbtuvė vartojo vandenženklius su D. Semaškos inicialais pirminiame ženkle ir raide J(azona) antriniame ženkle (vž. 3116). Kilus neaiškumui dėl Gavianovičės dvare veikusių popieriaus dirbtuvių pavadinimų, gubernatūra paaiškino, kad šiame dvare veikė dvi popieriaus dirbtuvės. Tolesnėse gubernatūros ataskaitose figūruoja dvi Svežinskių popieriaus dirbtuvės: Jazonoje (Antano Svežinskio) ir Basine (Boguslavo Svežinskio)[379].

1841 metų gubernatūros ataskaitoje parašyta, kad Jazonos dirbtuvėje dirbo 7 pameistriai, joje gamino popierių Nr. 2 — po 1 rb 50 kp, Nr. 3 — po 1 rb, Nr. 4 — po 75 kp ir techninį popierių — po 25 kp už rėzą[380]. Pagal 1842 metų ataskaitą 7 pameistriai keturiomis semiamųjų formų poromis pagamino tokio pat popieriaus 1400 rėzų už 775 rb. Dirbtuvę nuomojo Volfas Petravičius[381]. 1843 metų ataskaitoje Jazonos fabriko valdytoju figūruoja Abelis Rozentalis[382]. 1844 metų ataskaitoje fabriko valdytoju figūruoja Volfas Domaševskis. Dirbtuvė gamino popierių Nr. 1 — po 1 rb 40 kp, Nr. 2 — po 95 kp, Nr. 3 — po 73 kp ir techninį popierių — po 23 kp už rėzą. Iš viso dirbtuvė pagamino 1469 rėzas

366 CVIA, SA 1163, l. 17.
367 CGIA Gardine, f. 96, ap. 963, b. 32b, l. 2.
368 Ten pat, f. 1, ap. 1, b. 1392, l. 41; b. 2270, l. 26.
369 Ten pat, ap. 20, b. 466, l. 37; b. 679, l. 57.
370 Ten pat, b. 949, l. 155.
371 Ten pat, b. 1459, l. 126.
372 Ten pat, f. 96, ap. 963, b. 326, l. 2.
373 Ten pat, f. 1, ap. 29, b. 568, l. 168.
374 Ten pat, ap. 28, b. 430, l. 88.
375 Ten pat, f. 14, ap. 1, b. 372, l. 393.
376 Ten pat, f. 1, ap. 23, b. 165, l. 324.
377 Słównik geograficzny, t. 1, p. 115.
378 CGIA Gardine, f. 1, ap. 3, b. 418, l. 5.
379 Ten pat, ap. 27, b. 486, l. 36; b. 487, l. 49, 52.
380 Ten pat, f. 1, ap. 20, b. 466, l. 39.
381 Ten pat, b. 679, l. 73.
382 Ten pat, b. 959, l. 153.

popieriaus už 767 rb[383]. 1845 m. dirbtuvę nuomojo Šmuelis Chaimovičius, 1850 m.— Berkus Namiotas, 1852 m.— Leizeris, Berkaus sūnus, Namiotas[384]. 1870 metų ataskaitoje parašyta, kad Jazonos popieriaus dirbtuvė, kurios savininkas buvo Liucijonas Svežinskis, nuomininkas — Leizeris Namiotas, gamino tik pilką vyniojamąjį popierių ir kartoną[385].

Rašydama apie Gavianovičės dvaro popieriaus dirbtuves, Učiastkina neteisingai nurodo, kad Basino popieriaus dirbtuvė pastatyta 1820 m., Jazonos — 1833 m.[386] 1863 m. Gardino gubernijos aprašyme taip pat neteisingai parašyta, kad Jazonos popieriaus dirbtuvė pastatyta 1837 m., Basino — 1838 metais[387].

31. BITENIO POPIERIAUS DIRBTUVĖ

Bitenis Slonimo paviete — senas Dvilypės lelijos herbo lietuvių bajorų Triznų židinys. Prie pat Bitenio yra kaimas Papiernia. 1812 m. Bitenio aprašyme minimas kaimas Papiernia, bet popieriaus dirbtuvė neminima[388]. Bitenyje Gregorijus Trizna 1607 m. įsteigė bazilionų vienuolyną[389]. 1640 m. Mikalojus Trizna Bitenį bazilionams užrašė. Per 1655 m. karą Bitenis buvo visiškai sunaikintas[390]. 1779 m. teismo sprendimu Bitenis iš bazilionų buvo atimtas ir atiduotas Tyzenhauzams. Popieriaus dirbtuvė, greičiausiai, veikė, Bitenį valdant Triznai ir bazilionų vienuolynui. Sunku nustatyti, kuriuos iš daugelio vandenženklių su herbu Dvilypė lelija vartojo Bitenio popieriaus dirbtuvė ir kas joje gamino popierių.

32. ŠUKEVIČIŲ POPIERIAUS DIRBTUVĖS

Slonimo paviete, Dvarčių parapijoje (49 km nuo Slonimo), Selivonkų dvare, iš seno priklausiusiame Šukevičių šeimai, XVIII a. pabaigoje veikė popieriaus dirbtuvė[391]. Šis dvaras dokumentuose įvairiai vadinamas: Selivonki, Slivna, Selivanas. Dokumentuose nurodomos įvairios šios popieriaus dirbtuvės pastatymo datos. Pagal gubernatūros 1833 m. ataskaitą pakamarys Šukevičius dirbtuvę pastatęs 1794 m., pagal 1819 metų ataskaitą — 1807 m.[392] Jos įsteigimo data laikoma 1794 m.

1819 m. ataskaitoje parašyta, kad Šukevičių popieriaus dirbtuvė veikė Novosiolkų kaime, todėl vėliau ji dažnai vadinama Novosiolkų popieriaus dirbtuve. Iš ataskaitos matyti, kad dirbtuvės pastatas buvo medinis 15×7 sieksnių didumo. Nuo 1817 m. ją nuomojo Zietelos miestietis Jankelis Movšovičius ir mokėjo Šukevičiui 450 rublių nuomos per metus. Dirbtuvėje dirbo popieriaus meistras Johanas Tyrbachas ir 3 pameistriai: Saksonas, Mozūras ir Žuras. Joje gamino popierių Nr. 1, Nr. 2, Nr. 3 ir techninį[393]. 1820 metų ataskaitoje pameistrių pavardės iškraipytos, Saksonas virto Saksonka, Mozūras — Mozurka, o Žuras — Šurka[394]. 1833 m. dirbtuvė gamino popierių Nr. 1 po 2 rb už rėzą, ir techninį, ir per metus pagamino 2300 rėzų už 750 rb. Ataskaitoje pažymėta, kad dirbtuvė jau 20×9 sieksnių didumo. Neaišku, ar dirbtuvė buvo perstatyta, ar tai eilinis ataskaitų netikslumas[395].

1841—1842 m. ataskaitose parašyta, kad dvarininkės Šukevičienės popieriaus dirbtuvė išnuomota Slonimo miestiečiui Hileriui Choremickiui. Dirbtuvė gamino rašomąjį popierių — po 1 rb 20 kp, spausdinamąjį — po 75 kp ir techninį — po 20 kp už rėzą. Per metus pagamino 1875 rėzas popieriaus už 940 rb. Popierių parduodavo Vilniuje ir Gardine. Dirbtuvėje dirbo žydų tautybės popieriaus meistras ir 4 pameistriai[396]. 1846 m. dirbtuvę nuomojo Ginka Movšovičius. Joje dirbo 1 meistras, 4 pameistriai ir 2 mokiniai, visi laisvai samdomi. Buvo gaminamas popierius Nr. 2 — po 1 rb 18 kp, Nr. 3 — po 75 kp ir Nr. 4 — po 25 kp už rėzą[397]. Popieriaus dirbtuvės savininkai Šukevičių įpėdiniai 1851 m. dirbtuvę išnuomojo Hileriui Selivanskiui. Joje dirbo 5 pameistriai, popierių iš 2 kubilų sėmė 3 poromis formų. Gamino popierių Nr. 1 — po 1 rb 45 kp, Nr. 2 — po 95 kp, Nr. 3 — po 75 kp ir techninį — po 23 kp už rėzą[398]. 1855 ir 1856 m. Selivonkų popieriaus dirbtuvė neveikė, bet 1857 m. ji buvo patobulinta ir joje vėl buvo gaminamas popierius[399].

33. BŽOSTOVSKIŲ POPIERIAUS DIRBTUVĖS

Lietuvoje 1640—1760 m. buvo naudojama daug popieriaus su vandenženkliais, vaizduojančiais Bžostovskių šeimos herbą Kilpą su inicialais arba be inicialų (vž. 1714—1738). Kai kuriuose šiuose vandenženkliuose matomi atskirų Bžostovskių šeimos narių inicialai. Iššifravus, kuriems Bžostovskių šeimos nariams tie inicialai priklauso, galima apytikriai nustatyti, kada jie buvo vandenženkliuose vartojami.

---

[383] CGIA Gardine, f. 14, ap. 1, b. 371, l. 15, 16.

[384] Ten pat, f. 1, ap. 20, b. 1459, l. 228; ap. 29, b. 339, l. 218; ap. 20, b. 216, l. 100.

[385] Ten pat, f. 14, ap. 1, b. 372, l. 393.

[386] Z. V. *Uchastkina*, A History.., p. 115.

[387] *П. Бобровский*, Материалы для географии и статистики России.., стр. 335.

[388] CVIA, f. 378, ap. 1812, b. 117, l. 73.

[389] Sapiehowie.., t. 2, p. 245.

[390] Encyklopedya Orgelbranda, t. 4, p. 745—746.

[391] Słównik geograficzny, t. 10, p. 425.

[392] CGIA Gardine, f. 1, ap. 27, b. 486, l. 50; ap. 1, b. 1392, l. 113.

[393] Ten pat, f. 1, ap. 1, b. 1392, l. 42, 123.

[394] Ten pat, l. 6.

[395] Ten pat, ap. 27, b. 486, l. 50.

[396] Ten pat, f. 1, ap. 20, b. 466, l. 171a; b. 679, l. 63.

[397] Ten pat, f. 1, ap. 21, b. 30, l. 247.

[398] Ten pat, ap. 29, b. 568, l. 164; ap. 20, b. 216, l. 99.

[399] Ten pat, f. 1, ap. 28, b. 928, l. 158.

Ankstyviausias vandenženklis su inicialais EEB užtiktas 1644 m. dokumente (vž. 1715—1717). Inicialai šifruojami taip: E(manuel) E(ustachius) B(rzostowski). E. E. Bžostovskis gimė 1611 m. tėvo Jono Bžostovskio dvare Mikališkėse, netoli Vilniaus, mirė 1677 m. savo dvare Šidlovičėje, Slonimo paviete[400].

Vandenženkliuose 1730—1736 matomi Vilniaus vyskupo Kazimiero Konstantino Bžostovskio inicialai ir herbas Kilpa, padengtas vyskupo regalijomis. Apie šiuos vandenženklius kalbama skyriuje „Vilniaus tryliktoji popieriaus dirbtuvė" (žr. psl. 71). Spėjama, kad juos vartojo Verkių popieriaus dirbtuvė, kai šį dvarą valdė K. K. Bžostovskis (1687—1722 m.).

Vandenženkliuose 1718—1722 inicialai šifruojami taip: K(onstanty) B(enedykt) B(rzostowski). K. B. Bžostovskis buvo Šidlovičės Bžostovskių linijos pradininkas, gimęs 1682 m. Volkolatoje, miręs 1724 m. ten pat.

Vėlesnio laikotarpio vandenženkliuose inicialų nėra, ir neaišku, kas buvo popieriaus dirbtuvių savininkai.

Taigi, apie 1643—1644 m. veikė dvi Bžostovskių popieriaus dirbtuvės, iš kurių viena priklausė Emanueliui Eustachui Bžostovskiui. 1693—1710 m. veikė trys popieriaus dirbtuvės, iš kurių dvi priklausė Konstantinui Benediktui Bžostovskiui, viena — Vilniaus vyskupui Kazimierui Konstantinui Bžostovskiui.

Kaip matyti iš vandenženklių 1723—1729, 1720—1757 m. veikė tik viena Bžostovskių popieriaus dirbtuvė. Nustatyti, kur buvo visos šios popieriaus dirbtuvės, labai sunku. Sprendžiant iš Bžostovskių tame laikotarpyje valdomų dvarų ir savininkų rezidencijų, minėtos popieriaus dirbtuvės galėjo veikti Mikališkių, Volkolatos ar Šidlovičės dvaruose. Bet Bžostovskiai valdė daug dvarų, todėl popieriaus dirbtuvės galėjo būti įsteigtos ne tame dvare, kuriame jų savininkas rezidavo.

Pirma rašyta žinia apie Bžostovskių popieriaus dirbtuves yra Lietuvos Gardino gubernatoriaus 1803 m. pranešime Peterburgo Manufaktūrų kolegijai. Čia sakoma, kad dvarininkas Mykolas Bžostovskis buvo dviejų popieriaus dirbtuvių Slonimo paviete savininkas. Pirmoji popieriaus dirbtuvė veikė Šidlovičės dvare, 8 km nuo Slonimo, prie Ščiaros upės, ji buvo įkurta apie 1760 m., antroji popieriaus dirbtuvė Kamenio dvare buvo įkurta apie 1790 m.[401]

1760 m. Šidlovičė priklausė Adomui Bžostovskiui, kuris, greičiausiai, ir įsteigė savo dvare popieriaus dirbtuvę. Apie tai sako ir popieriaus meistras vokietis Johanas Feisingeris savo 1760 m. laiške, kuriuo jis Kuršo kunigaikštystės oberratams pasisiūlė Tome (Tomsdorfe) pastatyti popieriaus dirbtuvę. Savo laiške J. Feisingeris nurodo, kad popieriaus dirbtuves jis yra pastatęs netoli Karaliaučiaus ir vienname generolo Bžostovskio dvare[402]. Žinoma, faktas, kad Adomo Bžostovskio laikais Šidlovičėje buvo pastatyta nauja popieriaus dirbtuvė, nereiškia, kad Šidlovičėje anksčiau neveikė kita popieriaus dirbtuvė.

Nepavyko išaiškinti, kokius vandenženklius Šidlovičės popieriaus dirbtuvė vartojo savo veikimo pradžioje.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės infanterijos generolas, Daugų ir Perlojos seniūnas Adomas Bžostovskis (Konstantino Benedikto sūnus) gimė 1722 m.[403] Jis buvo vedęs Trakų vaivados Oginskio dukterį Genovaitę, su kuria turėjo 4 sūnus: Joną, Mykolą, Aleksandrą ir Ksaverą. Apie 1760 m. Adomas Bžostovskis apsigyveno iš tėvo paveldėtame Šidlovičės dvare ir vertėsi ūkininkavimu[404].

Adomui Bžostovskiui 1790 m. mirus, Šidlovičė atiteko jo antram sūnui, Punios seniūnui Mykolui Bžostovskiui. XVIII a. pačioje pabaigoje M. Bžostovskis Šidlovičės popieriaus dirbtuvę buvo išnuomojęs vokiečiui popieriaus meistrui Gotlibui Šmitui, kuris, kaip matyti iš vandenženklio 3479, antriniuose ženkluose dėjo savo inicialus G(otlieb) S(chmidt). 1806 m. M. Bžostovskis Šidlovičės dvarą su ten veikiančia popieriaus dirbtuve pardavė Slonimo pavieto dvarininkui Vaitiekui Puslovskiui, kuris iš nusigyvenusių dvarininkų supirkinėjo žemes ne tik Slonimo paviete, bet ir tolimesnėse apylinkėse[405]. 1814 m. V. Puslovskis Šidlovičės popieriaus dirbtuvę taip pat buvo išnuomojęs senam, dar iš M. Bžostovskio dirbtuvę nuomojusiam popieriaus meistrui Gotlibui Šmitui už 600 rublių metinės nuomos.

Iš 1819 ir 1820 m. Gardino gubernatūros ataskaitų matyti, kad Šidlovičės popieriaus dirbtuvė buvo mūrinis 12×5 sieksnių didumo pastatas. Dirbtuvė gamino 4 rūšių rašomąjį ir spausdinimui skirtą, taip pat techninį popierių[406].

Šia proga reikia nurodyti gubernatūros ataskaitų netikslumus. 1819 m. pirmo pusmečio ataskaitoje parašyta, kad Šidlovičės popieriaus dirbtuvė mūrinė, o tų pačių metų antro pusmečio ataskaitoje — medinė[407]. 1819 m. ataskaitoje nurodyta, kad tais metais popieriaus dirbtuvės nuomininkas mokėjo 600 rb nuomos, o 1821 m. ataskaitoje nurodyta, kad tais metais nuomos mokestis buvo 60 rb 70 kp[408]. Aišku, kad per dvejus metus nuomos mokestis negalėjo taip smarkiai pasikeisti. 1819 m. ataskaitoje rašoma, kad

[400] *S. K. Kossakowski,* Monografje.., p. 15—29.

[401] *Z. V. Uchastkina,* A History.., p. 92.

[402] J. Feisingerio laiško nuorašas gautas iš Latvijos CVIA mokslinio bendradarbio J. Jenšo, kuris laišką rado Latvijos CVIA nesutvarkytuose dokumentuose.

[403] VUB, A 11108.

[404] Encyklopedya Orgelbranda, t. 4, p. 489.

[405] CVIA, f. 378, ap. 1812, b. 117, l. 73; CGIA Gardine, f. 1, ap. 1, b. 1392, l. 93, 128; b. 2270, l. 22, 83, 84.

[406] CGIA Gardine, f. 1, ap. 1, b. 1399, l. 40.

[407] Ten pat, b. 1392, l. 40, 128.

[408] Ten pat, ap. 3, b. 418, l. 13.

V. Puslovskis popieriaus dirbtuvę pastatęs 1806 m., 1828 m. ataskaitoje — 1809 m.[409]

1834 m. gubernatūros ataskaitoje[410] rašoma, kad Šidlovičės popieriaus dirbtuvėje gaminamas toks popierius: Nr. 1 — po 2 rb už rėzą, Nr. 2 — po 1 rb 50 kp, Nr. 3 — po 1 rb 20 kp, spausdinamasis — po 75 kp ir techninis — po 30 kp. Per metus dirbtuvė pagamino 1430 rėzų popieriaus, iš viso už 1240 rb. Popierių sėmė 4 formų poromis. Dirbtuvė priklausė fabrikantui Gotlibui Šmitui, joje dirbo 1 meistras ir 7 laisvai samdomi pameistriai. Ataskaitoje pažymėta, kad dirbtuvė mūrinė. Ataskaita parašyta popieriuje su vandenženkliu 3051. Tais metais V. Puslovskio Šidlovičės popieriaus dirbtuvė pavadinta Albertino popieriaus dirbtuve. Peterburge dėl tų dviejų pavadinimų kilus neaiškumams, buvo užklausta Gardino gubernatūra, kuri atsakė, kad Šidlovičės ir Albertino popieriaus dirbtuvė yra ta pati dirbtuvė[411].

1841 m. ataskaitoje parašyta, kad Slonimo paviete V. Puslovskio dvare Albertine popieriaus dirbtuvė nebeveikia[412]. Šidlovičės (Albertino) popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklius 1178, 3250, 3346, 3347, 3374, 3375, 3479, 4222, 4223.

Paskutiniame XVIII a. dešimtmetyje, kaip rodo vandenženklis 3478, M. Bžostovskis Kamenio dvare, Vilniaus paviete, turėjo dar kitą popieriaus dirbtuvę[413]. Ši dirbtuvė paminėta Lietuvos Gardino gubernatūros 1803 m. ataskaitoje[414].

Kitokių rašytinių žinių apie Kamenio popieriaus dirbtuvę užtikti nepavyko.

Rašydama apie Gardino gubernijoje veikusias popieriaus dirbtuves, Učiastkina mini Šidlovičės ir Kamenio dirbtuves. Ji klaidingai rašo apie M. Bžostovskio Šidlovičės ir V. Puslovskio Šidlovičės popieriaus dirbtuves, kaip apie dvi atskiras dirbtuves, pirmąją nurodydama popieriaus dirbtuvių sąraše Nr. 20, antrąją — Nr. 25[415].

Rašydama Šidlovičės popieriaus dirbtuvės istoriją, Z. Učiastkina susipainiojo. 92 puslapyje ji rašo, kad pagal 1803 m. Lietuvos Gardino gubernatūros pranešimą Manufaktūrų kolegijai M. Bžostovskis turėjo dvi popieriaus dirbtuves: vieną Šidlovičėje, kitą Kamenece, kad abi šios popieriaus dirbtuvės buvo išnuomotos D. Abramavičiui ir H. Judelevičiui. Autorė pateikia vandenženklį 617, kurį naudojusi Šidlovičės popieriaus dirbtuvė. Iš pirminio ženklo matyti, kad jį naudojo M. Bžostovskio Šidlovičės popieriaus dirbtuvė 1800 m., o antriniame ženkle matomi dirbtuvės nuomininko G. Šmito inicialai. Autorė Kamenio popieriaus dirbtuvę supainiojo su Kameneco popieriaus dirbtuve, kurios nebuvo.

Šio atlaso vandenženklyje 3478, užtiktame 1802 m. dokumente, antrinio ženklo nėra, o iš pirminio ženklo matyti, kad jį naudojo M. Bžostovskio Kamenio popieriaus dirbtuvė. Taigi, kaip matyti iš vandenženklių, 1800 m. Šidlovičės dirbtuvę nuomojo popieriaus meistras G. Šmitas, Kamenio dirbtuvės naudotame vandenženklyje nėra nuomininko inicialų, ir tai leidžia manyti, kad Z. Učiastkinos minimi D. Abramavičius ir H. Judelevičius nuomojo tik Kamenio popieriaus dirbtuvę. Nežinodama, kad 1805 m. M. Bžostovskis Šidlovičę kartu su ten veikusia popieriaus dirbtuve pardavė Vaitiekui Puslovskiui, remdamasi vien gubernatūros 1819 m. pranešimu, kur pasakyta, kad V. Puslovskis savo Šidlovičės dvare 1806 m. pradėjo gaminti popierių, Z. Učiastkina teigia, kad tai visai nauja 1806 m. pastatyta popieriaus dirbtuvė (Nr. 25).

Z. Učiastkiną suklaidino, matyt, ir tai, kad V. Puslovskis apie 1820 m. Šidlovičės dvaro vietovę, kurioje pastatė keletą naujų pramonės įmonių, pradėjo vadinti Albertinu. Autorė rašo, kad Puslovskiai Albertine, be popieriaus dirbtuvės, turėjo kilimų dirbtuvę, kurią buvo atkėlę iš Slonimo. Bet Albertine buvo ne tik tos dvi įmonės. Kalbamuoju laikotarpiu Puslovskiai Albertiną buvo pavertę pramonės vietove, kurioje veikė stambi gelumbės gamykla, specialiu caro įsakymu gaminusi, be kita ko, geresnę gelumbę Peterburgo kadetų uniformoms[416]. Be to, ten veikė medvilnės ir linų audyklos, kilimų dirbtuvė, įvairių rūšių verpyklos, vėlykla, dažykla, karšykla, varinių indų dirbtuvė. Albertine taip pat buvo speciali dirbtuvė, kuri „popierių be galo" gaminančioms dirbtuvėms gamino metalinius sietelius ir kitas popieriui gaminti reikalingas mašinų dalis, kuriomis aprūpindavo kitas Rusijoje veikusias popieriaus dirbtuves[417].

34. SUPRASLIAUS POPIERIAUS DIRBTUVĖ

Supraslius, Trakų vaivadijoje, prie Supraslės upės, buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės privatus miestas. Nuo XVI a. pradžios jame veikė bazilionų vienuolynas. Buvo manoma, kad Suprasliuje popieriaus dirbtuvę įsteigė bazilionų vienuolyno viršininkas metropolitas Leonas Kiška 1722 m.[418] Bet iš VUB rankraščių skyriuje surastų trijų sutarčių, kurias Suprasliaus vienuolyno viršininkas sudarė su popieriaus meistrais dėl popieriaus dirbtuvės nuomojimo, ir iš įvairių sąskaitų paaiškėjo, kad popieriaus dirbtuvė Suprasliuje buvo pastatyta 1710 m. vasarą. Darbams vadovavo popieriaus meistras M. Sokolovskis, kuris pastatytą dirbtuvę vėliau nuomojo ir gamino joje popierių iki 1714 m.

[409] Ten pat, ap. 27, b. 487, l. 53.
[410] Ten pat, ap. 27, b. 486, l. 20.
[411] Ten pat.
[412] Ten pat, ap. 20, b. 466, l. 171.
[413] Słównik geograficzny, t. 3, p. 734.
[414] Z. V. *Uchastkina*, A History.., p. 92.
[415] Ten pat, p. 92, 93.
[416] CVIA, f. 378, ap. 1810, b. 93.
[417] Encyklopedya Orgelbranda, t. 1, p. 334.
[418] Słównik geograficzny, t. 11, p. 591.

Pagamintame popieriuje M. Sokolovskis dėjo vandenženklį 1096[419]. Popieriaus dirbtuvė buvo pastatyta ne prie pat vienuolyno, bet kiek atokiau, vienuolyno palivarke, kuris atskiro pavadinimo neturėjo ir dokumentuose vadinamas Suprasliaus palivarku. Šiame palivarke, be popieriaus dirbtuvės, veikė malūnas ir lentpiūvė. Suprasliaus palivarkas nesudarė atskiro ūkinio vieneto, neturėjo baudžiauninkų nei kitokių prievolininkų, jame dirbo vienuolyno žmonės[420]. Istorikų pateiktoji popieriaus dirbtuvės įsteigimo data — 1722 m.,— greičiausiai, buvo supainiota su Suprasliaus spaustuvės atkūrimu, tais metais įvykdytu, vadovaujant metropolitui Leonui Kiškai.

Pagal 1714 m. balandžio 8 d. sutartį Suprasliaus popieriaus dirbtuvė buvo išnuomota popieriaus meistrui Juozui Obrockiui, kuris sutartyje vadinamas „magister papierni". Pagal šią sutartį J. Obrockis pasižadėjo išnuomotoje dirbtuvėje popierių gaminti tik vienuolynui. Sau jis galėjo gaminti ir pardavinėti tik techninį popierių — chartą bibulą. Vienuolynui skirtas popierius turėjo būti baltas, geros rūšies. Vienoje libroje turėjo būti 25 lapai popieriaus. Vienuolynas už rėzą gero klijuoto popieriaus pasižadėjo mokėti 2 auksinus 10 grašių, už rėzą blogesnio, neklijuoto popieriaus — 1 auksiną 20 grašių. Be to, nuomininkas pasižadėjo vienuolynui veltui pagaminti kasmet 10 rėzų techninio popieriaus. Pagal sutartį nuomininkas turėjo savo lėšomis samdyti skudurininką, kuris iš apylinkės gyventojų supirkinėtų skudurus. Šiam tikslui nuomininkas turėjo turėti savo arklį. Gelumbę presuojamiems popieriaus lapams perdėti turėjo parūpinti ir keisti vienuolynas. Seniau prie dirbtuvės priskirtas butas, daržas, pievos ir užsėtas laukas buvo atiduoti nuomininkui. Popieriaus dirbtuvę remontuoti ir įrankius taisyti turėjo vienuolyno meistrai. J. Obrockis išnuomotoje popieriaus dirbtuvėje vartojo tuos pačius vandenženklius kaip ir M. Sokolovskis (vž. 1096—1100). 1720 m. J. Obrockis atsisakė nuo Suprasliaus popieriaus dirbtuvės ir persikėlė į Vilnių, kur toliau amatu vertėsi vienoje Vilniaus popieriaus dirbtuvėje. Jo sūnus Antanas Obrockis, taip pat popieriaus meistras, 1764 m. iš Lopacinskių nuomojo popieriaus dirbtuvę Kairėnuose, prie Vilniaus[421].

Kaip matyti iš 1720 m. liepos 15 d. sudarytos sutarties, Suprasliaus popieriaus dirbtuvė buvo išnuomota popieriaus meistrui Baziliui Lencevičiui. Šios sutarties turinys atitiko pirmesnės sutarties turinį, išskyrus susitarimą dėl popieriaus kainos: vienuolynas pasižadėjo B. Lencevičiui mokėti už gero popieriaus rėzą 2 auksinus 30 grašių, už blogesnio popieriaus rėzą — 50 grašių[422]. B. Lencevičius dirbtuvę nuomojo iki 1725 m. Jo gamintame popieriuje matomi vandenženkliai 1098, 1100 ir 1103.

1725 m. spalio 10 d. Suprasliaus vienuolyno vyresnybė su popieriaus meistru Petru Blogočevskiu sudarė sutartį, panašią į pirmąsias dvi, tik pagal ją vienuolynas pasižadėjo mokėti už gero popieriaus rėzą 2 auksinus, už prastesnio popieriaus rėzą — 1 auksiną 15 grašių[423]. Nuomininko P. Blogočevskio laikais dirbtuvė vartojo vandenženklius 1103—1105. Kaip ilgai P. Blogočevskis nuomojo dirbtuvę, neaišku. Vėlesnių dokumentinių šaltinių apie Suprasliaus popieriaus dirbtuvę, kaip 1725 m. sutartis, nėra. Vilniaus universiteto bibliotekoje trūksta kelių bylų, kurių dokumentuose galėjo būti žinių apie Suprasliaus popieriaus dirbtuvę.

Vandenženkliai, naudoti dirbtuvėje 1725—1760 m., paimti iš Suprasliaus spaustuvėje spausdintų knygų. Popieriuje, kuriame 1727 m. Suprasliaus spaustuvėje buvo spausdintos knygos, yra vandenženkliai 1101, 1103, 1156. 1758 m. knygos išspausdintos popieriuje su vandenženkliu 1105. Taigi, Suprasliaus popieriaus dirbtuvė vandenženklius su metropolito Leono Kiškos herbu vartojo daugiau kaip 40 metų, net ilgą laiką ir po jo mirties (1728 m.).

Lenkų popierininkystės istorikė J. Siniarska-Čaplicka tvirtina, kad Lenkijos teritorijoje negalima rasti popieriaus su vandenženkliais, vaizduojančiais Leono Kiškos herbą[424]. Betgi visose didesnėse Lenkijos bibliotekose yra Suprasliaus vienuolyno 1725—1760 m. leidinių, išspausdintų popieriuje su tokiais vandenženkliais.

XVIII a. paskutiniuose dešimtmečiuose Suprasliaus popieriaus dirbtuvę nuomojo Georgas Christupas Tyrbachas (Georgius Christoph Thierbach), kuris save vadino „popierininkystės amato meistru"[425]. Sprendžiant iš vandenženklių, popieriaus dirbtuvę jis nuomojo maždaug nuo 1766 m.

1783 m. Suprasliaus popieriaus dirbtuvės nuomininkas G. C. Tyrbachas buvo atvykęs į Kauną ir su Kauno magistratu sudarė sutartį dėl naujos popieriaus dirbtuvės pastatymo[426]. 1784 m. G. C. Tyrbachas iš Suprasliaus rašė Kauno magistratui laišką[427]. G. C. Tyrbachas, matyt, buvo ne tik geras popieriaus meistras, bet taip pat ir įgudęs popieriaus dirbtuvių statytojas bei jų organizatorius. 1781 m. liepos 18 d. Suprasliaus metropolitas B. Levickis siuntė Tyrbachą pas Kijevo metropolitą Steponą Levickį su laišku, kuriame rašoma, kad laiško įteikėjas — Suprasliaus popierininkas, kaip tinkamiausias specialistas, turėtų būti pasiųstas tvarkyti Rodomyšlio popieriaus dirbtuvės[428].

[419] VUB, A 3897—36540, 36550, 36551, 36565.
[420] CVIA, f. 634, ap. 1, b. 3, l. 53.
[421] CVIA, f. 525, ap. 8, b. 101.
[422] VUB, A 3897—36551.
[423] VUB, A 3897—36565.
[424] *J. Siniarska-Czaplicka,* Młyn papierniczy w Supraślu, „Przegląd Papierniczy", 1962, Nr. 8, p. 262—264.
[425] CVIA, SA 13873, l. 560.
[426] Ten pat, l. 718—719.
[427] CVIA, SA 13803, l. 685—686.
[428] CGIA Leningrade, f. 823, ap. 3, b. 593, l. 482.

Siniarska-Čaplicka abejoja, kad vandenženklių 271—273 antriniuose ženkluose inicialus galima šifruoti G(eorgius) C(hristoph) T(hierbach), taip pat, kad Suprasliuje G. C. Tyrbachas vartojo vandenženklius su Prūsijos aru ir tais inicialais[429].

Vandenženkliai 3138, 4192 ir 4193 randami knygose, išleistose Suprasliuje 1776—1795 m. Popierius su tais pačiais vandenženkliais tuo pačiu laiku buvo vartojamas Suprasliaus vienuolyno kanceliarijoje ir kitose Gardino pavieto įstaigose bei dvaruose. Be abejo, tas popierius buvo gaminamas Suprasliaus dirbtuvėje. Vandenženkliai 271 ir 272 su Prūsijos aru keldavo abejonių, buvo spėliojama, kad tas popierius galįs būti pagamintas kurioje nors Prūsijoje esančioje Tyrbachų popieriaus dirbtuvėje arba kad Suprasliaus dirbtuvėje G. C. Tyrbachas naudojęs Prūsijoje pagal prūsų formų pavyzdį pagamintas semiamąsias formas[430]. Tačiau, kaip matyti iš vienuolyno ataskaitų, Suprasliaus dirbtuvė gamino vadinamąjį „Adler Papier", kurio vandenženklyje vaizduojamas Prūsijos aras[431].

Blogesniame, neklijuotame popieriuje, kaip rodo kai kurios 1792 m. Suprasliuje išspausdintos knygos, dirbtuvė dėdavo vandenženklius 3314, 3315.

Suprasliaus popieriaus dirbtuvė vienuolynui priklausė iki trečiojo Žečpospolitos padalijimo. 1795 m. Supraslius su visa Užnemune atiteko Prūsijai. Popieriaus dirbtuvę kartu su kitu vienuolyno turtu Prūsijos valdžia konfiskavo, ir toliau ji veikė kaip Prūsijos iždo nuosavybė. Prūsijos valdžia konfiskuotas Suprasliaus žemes ir kitus turtus 1797 m. išnuomojo tam pačiam bazilionų vienuolynui už 38 294 auksinus (6382 prūsiškus talerius) metams[432]. Kartu vienuolynas už 1400 prūsiškų talerių išnuomojo ir Suprasliaus palivarką su veikiančia popieriaus dirbtuve, plytine, lentpiūve, malūnais bei karčiama.

Prūsijos viešpatavimo metu Suprasliaus popieriaus dirbtuvė, be seniau vartotų vandenženklių, dėjo vandenženklius, panašius į tuos, kuriuos valdžios nurodymu dėjo kitos Prūsijos popieriaus dirbtuvės (vž. 3413).

To laikotarpio popieriaus dirbtuvės veiklą iš dalies nušviečia Suprasliaus spaustuvės 1795 m. pradžios ir 1799—1801 m. išlaidų knygos, kuriose, be kitų išlaidų, buvo įrašomos pinigų sumos, sumokėtos popieriaus meistrui už iš dirbtuvės gautą popierių knygoms spausdinti ir įrišti[433].

1795 m. vasario mėn. spaustuvė Suprasliaus popierininkui sumokėjo už 10 rėzų popieriaus su vyčiu po 12 auksinų už rėzą,— 120 auksinų, už 10 rėzų neklijuoto popieriaus, po 5 auksinus už rėzą,— 50 auksinų ir už 3 rėzas popieriaus su karpiu, po 8 auksinus už rėzą,— 24 auksinus. Tų pačių 1795 m. balandžio mėn. už 8 rėzas popieriaus su vyčiu sumokėta 96 auksinai, už 12 rėzų popieriaus su karpiu — 96 auksinai, už 30 rėzų neklijuoto popieriaus — 150 auksinų. 1799 m. balandžio mėn. spaustuvė pirko 50 rėzų neklijuoto popieriaus po 5 auksinus 10 grašių už rėzą, 6 rėzas neklijuoto popieriaus po 6 auksinus už rėzą ir dvi rėzas klijuoto popieriaus Michelio darbams spausdinti po 12 auksinų už rėzą. Birželio mėn. buvo pirktos dvi rėzos klijuoto popieriaus dominikonų patentams spausdinti po 12 auksinų už rėzą, 1 rėza klijuoto popieriaus po 16 auksinų už rėzą ir sumokėta popierininkui 195 auksinai skolos už gautą popierių. Liepos mėn. buvo pirktos 6 rėzos neklijuoto popieriaus po 6 auksinus ir 6 rėzos po 5 auksinus 10 grašių. Rugsėjo mėn. buvo sumokėta popierininkui 3 auksinai už 3 rėzas storo popieriaus. Gruodžio mėn. buvo pirkta 21 rėza neklijuoto popieriaus po 5 auksinus 15 grašių, 2 libros laiškinio popieriaus rubricėlei spausdinti po pusantro auksino už librą ir 9 svarai papkės knygoms įrišti po 20 grašių už svarą. 1800 m. kovo mėn. spaustuvė sumokėjo už 1 rėzą Karaliaučiaus gamybos pašto popieriaus 35 auksinus, taip pat už 5 libras Karaliaučiaus gamybos dažyto popieriaus po 5 auksinus už librą. Kovo mėn. taip pat buvo pirkta 5 libros Suprasliaus gamybos pašto popieriaus paveikslėliams spausdinti po 1 auksiną 10 grašių už librą. Gegužės mėn. popierininkui sumokėta už 40 rėzų neklijuoto popieriaus po 6 auksinus už rėzą. Birželio mėn. sumokėta už 5 libras registrinio popieriaus po 1 auksiną 15 grašių už librą ir už 2 libras popieriaus su aru po $19^1/_2$ grašio už librą. Rugpiūčio mėn. popierininkui sumokėta 36 auksinai už 4 rėzas popieriaus su karpiu. Gruodžio mėn. už 16 rėzų klijuoto popieriaus su karpiu sumokėta po 9 auksinus už rėzą, už 65 rėzas neklijuoto popieriaus su karpiu — po 9 auksinus už rėzą, už 65 rėzas neklijuoto popieriaus po 6 auksinus už rėzą.

Tuo būdu Suprasliaus popieriaus dirbtuvė, be įvairaus rašomojo popieriaus, spausdinimui gamino tokį popierių: 1795 m.— su vyčiu po 12 auksinų už rėzą, su karpiu po 8 auksinus, neklijuotą po 5 auksinus, 1799 ir 1800 m. neklijuotą po 5 auksinus 10 grašių, neklijuotą po 5 auksinus 15 grašių, neklijuotą po 6 auksinus, klijuotą po 6 auksinus, registrinį po 25 auksinus, su aru po 7 auksinus, su karpiu po 9 auksinus, pašto po 24 auksinus.

Iš minėtų spaustuvės išlaidų knygos įrašų aiškėja, kad Suprasliaus popieriaus dirbtuvė paskutiniais G. C. Tyrbacho nuomojimo metais, be kitų rūšių, gamino popierių su Prūsijos aru, dėl kurio kilmės anksčiau buvo abejota, taip pat — popierių su karpiu.

Be Suprasliaus dirbtuvės gamybos popieriaus, 1799—1801 m. spaustuvė pirko 1 rėzą ir 5 libras

[429] *J. Siniarska-Czaplicka,* Młyn papierniczy w Supraślu...

[430] *E. Laucevičius,* Papiernia w Supraślu, „Archeion" (Warszawa), Nr. 35, 1962, p. 49—61.

[431] MAB, B 4—160.

[432] VUB, A 3897—36570—71.

[433] MAB, IK 7 ir B-4-160. Expens pieniędzy drukarni Supralskiej za prefektorstwa Jxdza Ambrozego Szumiłowskiego od dnia Januarii 1795 roku zaczynając.

liuksusinio Karaliaučiaus gamybos popieriaus, kurio, greičiausiai, Suprasliaus dirbtuvė negamino.

Apie 1799 m. G. C. Tyrbachas su sūnumi Petru išvyko į Slonimo pavietą, kur Zietelos dvare Saltonui pastatė popieriaus dirbtuvę[434]. Suprasliaus popieriaus dirbtuvėje liko dirbti Tyrbacho šeimos nariai, kurie vandenženkliuose greta Prūsijos aro ir žuvies dėjo inicialus CFT ir KGT (vž. 267, 268, 324, 325, 418—420, 4194—4196). Sprendžiant iš vandenženklių pirmosios ir paskutinės vartojimo datos, Tyrbachai Suprasliaus popieriaus dirbtuvę nuomojo iki 1805 m.

Prūsijos valdžios Vilniaus gubernatūrai atiduotame Baltstogės apygardos archyve yra keletas 1800—1805 m. bylų, liečiančių Supraslių[435]. Šiose bylose yra apie šimtą tuometinio Suprasliaus vienuolyno viršininko vyskupo Teodosijaus Vislockio rašytų aplinkraščių juodraščių ir keletas Suprasliaus spaustuvėje spausdintų Naujosios Rytų Prūsijos administracijos skelbimų. Visi šie dokumentai parašyti popieriuje su aukščiau minėtais vandenženkliais, kurių antriniuose ženkluose yra inicialai CFT ir KGT.

Praėjus kuriam laikui, neremontuojami popieriaus dirbtuvės ir malūnų pastatai pradėjo griūti. Vienuolynas pasisiūlė Prūsijos iždo administracijai juos atstatyti. Prūsijos valdžia buvo nutarusi smulkesnes įmones išnuomoti neribotam laikui. Dėl neišaiškintų priežasčių Suprasliaus popieriaus dirbtuvė ir malūnai buvo išnuomoti ne vienuolynui, bet kažkokiems prūsams Zeidleriui ir Kestingui (Zeydler ir Koesting), kurie turėjo suremontuoti pastatus ir mokėti 550 prūsiškų talerių metinės nuomos. Pats Suprasliaus palivarkas (išskyrus popieriaus dirbtuvę ir malūnus) vėl buvo išnuomotas bazilionų vienuolynui už 1052 talerius ir 87 prūsiškus grašius per metus[436]. Naujieji Suprasliaus popieriaus dirbtuvės nuomininkai antriniuose vandenženkliuose dėdavo savo inicialus Z ir K (vž. 364 ir 3412).

J. Siniarska-Čaplicka straipsnyje apie Suprasliaus popieriaus dirbtuvę pateikia to laikotarpio arą vaizduojantį vandenženklį su įrašu „Z et K Supras" (vž. 364). Autorė nurodo, kad šis vandenženklis nukopijuotas iš 1814 m. Zabludove rašyto dokumento ir paaiškina, kad Suprasliaus popieriaus dirbtuvė tokius vandenženklius vartojo, kai Supraslius priklausė Varšuvos kunigaikštystei. Šiame vandenženklyje, jos manymu, esąs pavaizduotas Varšuvos kunigaikštystės aras, kurio krūtinę puošianti Varšuvos kunigaikščio Fridricho Augusto monograma[437].

Čia yra aiškus nesusipratimas, nes vandenženklyje pavaizduotas aras yra Prūsijos karalystės aras, o jo krūtinėje raidės yra Prūsijos karaliaus Fridricho Vilhelmo monograma. Tai dar kartą įrodo, kad Suprasliaus popieriaus dirbtuvė semiamąsias formas užsakydavo Prūsijoje. Be to, Supraslius niekuomet nepriklausė Varšuvos kunigaikštystei. Pagal Tilžės 1807 m. sutartį Baltstogės departamento dalis buvo atskirta nuo Prūsijos ir prijungta prie Rusijos. Šią teritoriją sudarė Baltstogės (su Supraslium), Belsko, Sokolkos ir Drogičino pavietai; teritorija buvo pavadinta Baltstogės apygarda ir priskirta prie Vilniaus generalgubernatorystės. 1843 m. Baltstogės apygarda buvo panaikinta ir prijungta prie Gardino gubernijos[438]. Prijungus Baltstogės apygardą prie Rusijos, Suprasliaus popieriaus dirbtuvės nuomininkai (Zeidleris ir Kestingas) pusantrų metų nemokėjo iždui nuomos. Iždo valdininkams pasiskundus, tuometinis Peterburgo paskirtas Baltstogės apygardos valdytojas 1808 m. pabaigoje įsakė minėtus „erbpachterius" iš popieriaus dirbtuvės pašalinti, popieriaus dirbtuvę atiduoti vienuolyno administracijai ir laikinai iki atskiro nurodymo imti 550 prūsiškų talerių, arba 495 rublius, metinės nuomos[439]. Vienuolyno administracija popieriaus dirbtuvę išnuomojo trejiems metams G. L. Kocui (Georg Ludwig Kohtz), tuometiniam Prienų popieriaus dirbtuvės nuomininkui, broliui popieriaus meistro C. A. Koco (Christoph Andreas Kohtz), Dzežbios popieriaus dirbtuvės nuomininko, mirusio 1785 m.[440] Suprasliaus popieriaus dirbtuvės nuomininkas G. L. Kocas, be kitų vandenženklių, vartojo vandenženklius 3371, 3413 ir 3414. Pasibaigus sutartyje numatytam terminui, Kocas iš Suprasliaus išvyko.

1813 m. Suprasliaus popieriaus dirbtuvę jau nuomojo Karolis Ralfas, Svisločės popieriaus dirbtuvės nuomininko K. V. Ralfo sūnus. Dirbtuvėje, be nuomininko, dirbo 8 laisvai samdomi darbininkai. Pagal Manufaktūrų kolegijos žinias 1814 m. Suprasliaus dirbtuvė pagamino tik 630 rėzų popieriaus[441]. Neaišku, kiek laiko K. Ralfas nuomojo Suprasliaus dirbtuvę, bet ne ilgiau kaip iki 1817 m., nes 1818 m. pradžioje jis jau buvo miręs[442]. 1814 m. rugsėjo 25 d. Baltstogės apygardos valdyba surašė su Suprasliaus vienuolyno viršininku vyskupu Leonu Javorovskiu sutartį, pagal kurią Suprasliaus popieriaus dirbtuvę ir malūnus iš viešų varžytynių išnuomojo bazilionų vienuolynas dvylikai metų, t. y. nuo 1814 m. liepos 1 d. iki 1826 m. liepos 1 d. Sutartyje numatyta, kad pirmuosius trejus metus, t. y. per tą laikotarpį, kada vienuolynas savo lėšomis vykdys įvairias statybas, nuomos mokestis nebus imamas. Nuo 1817 m. liepos 1 d. vienuolynas turės mokėti nuomos mokesčio per metus 2375 sidabro rublius. Sutartyje taip pat numatyta, kad per trejus metus vienuolynas tu-

[434] Žr. Zietelos popieriaus dirbtuvės istoriją, p. 104.

[435] CVIA, f. 634, ap. 3, b. 151, 241, 247.

[436] Žr. 27 priedą, taip pat: *Curt Flakowski*, Beitraege zur Geschichte der Erbpacht unter dem Koenig Friedrich I, „Altpreussische Monatschrift", t. 47.

[437] *J. Siniarska-Czaplicka*, Młyn papierniczy w Supraślu...

[438] *M. Ułaszczyk*, Obwód Białostocki, „Rocznik Białostocki", 1962, Nr. 2, p. 333—373.

[439] Žr. 27 priedą.

[440] *H. Kohtz*, Papiermacher und Familienforschung...

[441] Ведомость о мануфактурах.., стр. 285.

[442] CGIA Gardine, f. 1, ap. 1, b. 1392, l. 58, 150.

rės seną grūdų malūną pritaikyti popieriaus dirbtuvei. Sutartyje numatytos statybinės medžiagos tai naujai popieriaus dirbtuvei statyti, jų įsigijimo sąlygos bei kainos. Abiem popieriaus dirbtuvėms ir malūnui projektą turi sudaryti Baltstogės apygardos architektas. Statyba turi būti vykdoma pagal Baltstogės architekto ir matininko sąmatą[443]. 1815 m. Suprasliaus palivarke vienuolynas pastatė savo lėšomis naują popieriaus dirbtuvę, įrengė naują užtvanką. Naujai popieriaus dirbtuvei pastatyti vienuolynas išleido 4000 sidabro rublių[444]. Senoji popieriaus dirbtuvė nebuvo likviduota, 1816 m. vienuolynas ją perstatė, atnaujino senąją užtvanką. Už remonto darbus vienuolyno iždas sumokėjo 200 sidabro rublių[445]. Neaišku, ar popieriaus dirbtuvės veikė kiekviena atskirai, ar buvo išnuomotos vienam nuomininkui.

1816 m. Suprasliaus inventoriuje išvardinti šie popieriaus dirbtuvės darbuotojai: pameistrys Kristupas Viliovskis, mokinys Juozas Belickis ir vienas darbininkas[446].

1822 m. abi popieriaus dirbtuvės veikė[447]. 1826 m. iš išnuomotos popieriaus dirbtuvės Suprasliaus vienuolyno kasa turėjo gryno pelno 1050 sidabro rublių[448].

1830 m. Suprasliaus vienuolyno inventoriuje Suprasliaus archimandritas L. Javorovskis paaiškina, kodėl 1815 m. vienuolynas pastatė savo lėšomis popieriaus dirbtuvę. Vienuolyno pastatus būtinai reikėjo remontuoti, o kasa buvo tuščia. Matydamas, kad iš senosios popieriaus dirbtuvės nuomininkas turi daug pelno, pasitaręs su vienuolyno vyresniaisiais, Javorovskis nutarė pastatyti naują popieriaus dirbtuvę, kurią eksploatuotų vienuolynas. Gautu iš popieriaus dirbtuvės pelnu turėjo būti padengtos vienuolyno remonto išlaidos[449].

Neaišku, kaip vienuolynas eksploatavo naują popieriaus dirbtuvę nuo 1815 m. ir abi popieriaus dirbtuves nuo 1816 m.

1819 m. sutartimi vyskupas L. Javorovskis papildomai išnuomojo 12 metų Suprasliaus palivarką. Nuo to laiko vienuolynas valdė anksčiau jam priklausiusias žemes, kuriose buvo dvi popieriaus dirbtuvės ir malūnas[450]. Iš 1830 m. surašyto inventoriaus matyti, kad vienuolynas šias popieriaus dirbtuves išnuomodavo, nes metinių pajamų skiltyje yra toks įrašas: „nuoma iš popieriaus dirbtuvių ir malūnų sudaro 4272 auksinus". Tiesa, tame pačiame punkte užrašyta, kad vienuolyno kasa už parduotas 3 rėzas popieriaus gavo 45 auksinus[451]. Bet tai, greičiausiai, buvo iš nuomininko gauto ir pilnutinai nesunaudoto popieriaus likutis, kurį vienuolynas vėliau pardavė.

Iš 1830 m. ataskaitoje paminėtų popieriaus dirbtuvių smulkaus remonto išlaidų matyti, kad tais metais Suprasliaus vienuolyno palivarke veikė abi popieriaus dirbtuvės[452].

1832 m. Rusijos fabrikantų sąraše Suprasliaus popieriaus dirbtuvės nuomininku figūruoja Jonas Šticas[453]. Vandenženklius 1606, 1607, 4217—4219 vartojo Suprasliaus popieriaus dirbtuvės nuomininkas J. Šticas.

Pagal gubernatūros ataskaitas Suprasliaus popieriaus dirbtuvėje 1838 m. buvo pagaminta popieriaus už 570 rb, 1840 m.— už 2921 rb, 1841 m. dirbtuvė popieriaus negamino[454].

Vėlesnėse ataskaitose Baltstogės apygardos valdytojas rašo, kad apygardoje neveikė nė viena popieriaus dirbtuvė. Greičiausiai, nebeįstengdama konkuruoti su geriau įrengtais popieriaus fabrikais, Suprasliaus popieriaus dirbtuvė apie 1841 m. buvo likviduota.

35. EŽERONIŲ POPIERIAUS DIRBTUVĖ

Pirmą rašytą žinią apie buvusios Gardino ekonomijos Ežeronių dvare veikusią popieriaus dirbtuvę radome M. Kado 1817 m. straipsnyje „Popieriaus fabriko aprašymas"[455]. Paminėjęs kai kurias prie Vilniaus veikusias popieriaus dirbtuves, autorius rašo, kad 3 mylios nuo Gardino, Ežeronyse (Jeziory) buvo pastatyta daug geresnė popieriaus dirbtuvė, kuri savininkui kainavo 16 000 auksinų. Pastatęs šią dirbtuvę, meistras išnuomojo ją iš savininko 10 metų už 2000 auksinų metinės nuomos. Ežeronyse buvo gaminamas labai prastas popierius, kurį iš anksto užsakydavo Gardino pirkliai.

Ežeronys 1810 m. priklausė grafui Mykolui Valickiui, kuris, pasikvietęs Svisločėje dirbusį popieriaus meistrą J. Ralfą, pavedė jam Ežeronyse pastatyti popieriaus dirbtuvę. 1811 m. popieriaus dirbtuvė, tur būt, dar neveikė, nes tais metais Ežeronyse buvo vartojamas Suprasliaus gamybos popierius[456].

Iš Gardino gubernatoriui 1819 pateiktos ataskaitos matyti, kad Ežeronių popieriaus dirbtuvė buvo medinis 17×10 sieksnių dydžio pastatas. Dirbtuvėje dirbo vienas meistras (Ralfas) ir keturi M. Valickio darbininkai. Tais metais dirbtuvė gamino dviejų rūšių rašomąjį popierių ir chartą bibulą[457].

Iš 1830 m. ataskaitos matyti, kad Jonas Ralfas jau buvo miręs, popieriaus dirbtuvėje dirbo jo

[443] CGIA Leningrade, f. 823, ap. 3, b. 1346, l. 5—8.
[444] CVIA, f. 634, ap. 1, b. 3, l. 57.
[445] Ten pat.
[446] VUB, A 3908.
[447] VUB, Rš 113, Nr. 30542—30553.
[448] Ten pat.
[449] CVIA, f. 634, ap. 1, b. 3, l. 58.
[450]. CVIA Leningrade, f. 823, ap. 3, b. 1346, l. 9—10.
[451] CVIA, f. 636, ap. 1, b. 3, l. 58.
[452] VUB, B-VI-962.
[453] Список фабрикантам и заводчикам Российской империи 1832, СПб., 1833.
[454] CGIA Leningrade, f. 1281, ap. 4, b. 131; b. 117, l. 89.
[455] *M. Kado*, Opisanie fabryki papiernej...
[456] VUB, A 1111.
[457] CGIA Gardine, f. 1, ap. 1, b. 1392, l. 113.

sūnus meistras Pranas Ralfas, pameistrys Jonas Tyrbachas, 7 dvaro darbininkai ir 3 merginos. Per metus buvo pagaminama 1220 rėzų 3 rūšių popieriaus (rašomojo, spausdinimui skirto ir chartos bibulos). 1831 m. Ežeronių popieriaus dirbtuvėje dirbo du pameistriai: Antanas Jaskevičius ir Grigas Taranka[458]. Iš tos pačios ataskaitos matyti, kad senoji Ežeronių popieriaus dirbtuvė 1822 m. sudegė, bet tais pačiais metais buvo atstatyta. Nuo 1824 m. popieriaus dirbtuvę nuomojo Pranas Ralfas už 240 rb nuomos per metus[459].

1835 m. Ežeronys atiteko Leopoldui Valickiui[460].

1841 m. minimas popieriaus dirbtuvės savininkas Karolis Ralfas ir popieriaus meistras Pranas Ralfas. Dirbtuvė gamino rašomąjį popierių po 3 rb už rėzą, neklijuotą popierių ir chartą bibulą. Dirbtuvėje dirbo 1 meistras, 2 pameistriai ir 5 darbininkai[461].

1844 m. Ežeronių savininkas Leopoldas Valickis už popieriaus dirbtuvę gavo 1500 rb nuomos[462].

1850 m. Ežeronių popieriaus dirbtuvė sudegė. 1851 m. dvaro savininkas Leopoldas Valickis ją atstatė. Tų metų ataskaitą pasirašė „fabriko valdytojas" Vincentas Ralfas. Naujai atstatytoje dirbtuvėje veikė 3 holenderiai, popierius joje buvo semiamas iš 3 kubilų, lyginamas špižiniais valcais. Dirbtuvėje dirbo 1 meistras ir 12 pameistrių, jų tarpe 1 valstietis, 6 stambesnių ūkininkų vaikai ir 6 bajorai, visi laisvai samdomi. Be jų, dirbtuvėje prireikus dirbo nuo 20 iki 40 darbininkų[463].

1852 m. Ežeronių popieriaus dirbtuvėje dar neveikė mašina, gaminanti „popierių be galo", popierių sėmė 1 meistras. Buvo gaminamas popierius Nr. 1 — po 2 rb už rėzą, Nr. 2 — po 1 rb 35 kp už rėzą ir spausdinimui — po 1 rb už rėzą. Ataskaitą pasirašė fabriko valdytojas Vincentas Adamavičius[464]. Greičiausiai, tais metais niekas iš Ralfų Ežeronių popieriaus dirbtuvėje nebedirbo.

1858 m. Ežeronių popieriaus dirbtuvė dar gamino popierių. Dirbtuvės nuomininkas mokėjo 600 rb metinės nuomos[465].

Z. Učiastkina, prasilenkdama su tiesa, rašo, kad Ežeronių savininkas Kornelijus Valickis, pastatęs 1811 m. popieriaus dirbtuvę, išnuomojo ją atsitiktinai į Ežeronis užsukusiam prūsui J. Ralfui[466].

1811 m. Ežeronys priklausė vilniečiams gerai žinomam mecenatui grafui Mykolui Valickiui. Autorės minimas Kornelijus Valickis buvo Ežeronių savininko giminaitis, kuris tvarkė dvaro reikalus[467]. J. Ralfas nebuvo keliaujantis popierininkas, bet sėslus popieriaus meistras, kartu su savo tėvu K. V. Ralfu ilgesnį laiką nuomojęs Svisločės popieriaus dirbtuvę. M. Valickio pakviesti, Ralfai, tėvas ir sūnus, Ežeronyse savo lėšomis pastatė popieriaus dirbtuvę, iš anksto sudarę sutartį, pagal kurią pastatyta dirbtuvė J. Ralfui turėjo būti išnuomota 10 metų.

Neaišku, kokius vandenženklius vartojo Ežeronių popieriaus dirbtuvė savo veikimo pradžioje. 1823—1828 m. Ežeronių popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklius 3358—3360.

36. SUVALKŲ POPIERIAUS DIRBTUVĖS

Suvalkų gubernatūros 1878 m. žinyne figūravo dvi vietovės, vadinamos Papiernia: palivarkas Papiernia 1 km nuo Suvalkų ir malūnas Papiernia pačiame mieste[468].

Lenkų istorikai teigia, kad vienuoliai kamalduliai apie 1740 m. įkūrė gyvenvietę Papiernią[469]. Greičiausiai, kamalduliai Suvalkuose buvo įkūrę popieriaus dirbtuvę, bet nežinoma, kokį popierių ji gamino ir kokius vandenženklius vartojo.

37. LISKAVOS POPIERIAUS DIRBTUVĖ

Liskavos dvaras Volkovisko paviete (37 km nuo Volkovisko ir 112 km nuo Gardino) XVI a. pirmoje pusėje priklausė Žemaitijos seniūnui Matui Janavičiui, kuris mirdamas užrašė jį Žygimantui Augustui. 1569 m. Liskava figūruoja kaip karaliaus dvaras[470]. XVII a. antroje pusėje Liskava priklausė Jokūbui Kuncevičiui, kuris 1685 m. ją pardavė Lucino seniūnui Samueliui Dobrogostui Bichovcui ir jo žmonai Kristinai, kilusiai iš Denhofų šeimos, Vitebsko kašteliono dukteriai[471].

Apie 1690 m. apyvartoje atsirado daug popieriaus, kurio vandenženkliuose vaizduojamas Bichovcų šeimos herbas Mogila (vž. 1055—1061) arba vienas, arba greta Denhofų šeimos herbo Šerno galva (vž. 1062—1076). Kaip matyti iš pateiktų prie vandenženklių paaiškinimų, šį popierių vartojo Vilniaus, Gardino, Mogiliovo ir daugelio kitų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų įstaigos bei spaustuvės; iš to galima spręsti, kad Liskavos popieriaus dirbtuvės produkcija buvo gana didelė. Nepavyko išaiškinti, ar Liskavoje popieriaus dirbtuvę pastatė Bichovcai, ar ji jau veikė, dvarą valdant J. Kuncevičiui.

S. ir K. Bichovcai turėjo keturis sūnus: Joną — kanauninką, Vilniaus kapitulos kanclerį, Vladislo-

458 CGIA Gardine, f. 1, ap. 19, b. 1020, l. 35.

459 Ten pat.

460 VUB, A 1104, l. 4a, 14.

461 CGIA Gardine, f. 1, ap. 20, b. 466, l. 52, 171.

462 Ten pat, f. 96, ap. 1, b. 65.

463 Ten pat, f. 1, ap. 29, b. 568, l. 160—161.

464 Ten pat, ap. 28, b. 216, l. 98.

465 VUB, A 1107, l. 2.

466 *Z. V. Uchastkina*, A History.., p. 93.

467 CVIA, f. 378, ap. 1820, b. 71.

468 Сувальская памятная книжка, Сувалки, 1878, стр. 11.

469 *J. Wisniewski*, Dzieje osadnictwa, Materjały do dziejów ziemi Sejneńskiej, Białystok, 1963, p. 139.

470 Słównik geograficzny.., t. 5, p. 863.

471 CGIA Gardine, f. 1664, ap. 1, b. 569.

vą — Minsko taurininką, Liudviką — Lietuvos iždo raštininką ir Mykolą — Lucino seniūną[472].

Apie 1704 m. mirė Kristina Bichovcienė. Po žmonos mirties, pasidavęs misticizmo įtakai, S. Bichovcas savo žemes išdalijo dvasininkams, Liskavos dvarą su veikiančia popieriaus dirbtuve užrašė Vilniaus vyskupui Konstantinui Kazimierui Bžostovskiui ir Liskavos klebonui Kazimierui Krupavičiui[473]. Sūnūs protestavo ir iškėlė Vyriausiajame Lietuvos tribunole bylą, reikalaudami panaikinti suvaikėjusio tėvo padarytą dovanojimą ir pripažinti juos teisėtais įpėdiniais[474]. Tribunolas S. D. Bichovco padarytą dovanojimą pripažino esant teisėtu ir 1705 m. pasiuntė į Liskavą teisėjų komisiją, kuri atidavė turtą valdyti vyskupui K. K. Bžostovskiui ir kunigui K. Krupavičiui[475]. Sūnūs kreipėsi į karalių. Tribunolas 1711 m. panaikino savo anksčiau padarytą nutarimą ir Liskavą priteisė Bichovcams. Karalius Augustas II tais pačiais metais brolius Bichovcus patvirtino vieninteliais teisėtais dvaro savininkais[476]. Samuelis D. Bichovcas mirė 1709 m.[477]

Nepavyko užtikti 1700—1712 m. rašytų dokumentų popieriuje su Bichovcų herbu. Gal būt, Vilniaus vyskupo K. K. Bžostovskio valdymo metu Liskavos popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženkliuose naujo savininko herbą bei inicialus. Taip pat nepavyko išaiškinti, ar Liskavos popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženkliuose kunigo K. Krupavičiaus herbą bei inicialus.

Atgavę dvarą, Jonas, Vladislovas, Liudvikas ir Mykolas Bichovcai 1711 m. įkeitė Liskavą Mykolui Brodovskiui ir jo žmonai Onai Palubinskaitei-Brodovskienei[478]. Kaip matyti iš pasižadėjimo[479], Brodovskiai už popieriaus dirbtuvę turėjo duoti 50 rėzų ir už malūną — 20 rėzų gero popieriaus per metus. Atsiskaitydami pinigais, Brodovskiai vietoj 70 rėzų popieriaus turėjo mokėti 210 auksinų, t. y. po 3 auksinus už rėzą.

Nepavyko užtikti tuo laiku pagaminto popieriaus su Brodovskių herbu, matyt, Brodovskių valdymo metu Liskavos popieriaus dirbtuvė vartojo senas semiamąsias formas. Nerasta ir 1712—1721 metų laikotarpio duomenų apie popieriaus dirbtuvę. Tuo laikotarpiu dirbtuvė vartojo vandenženklius su Bichovcų herbu (vž. 1066 ir 1067).

Iš Vilniaus magistrato teismo 1715 m. knygoje esamų dokumentų matyti, kad Liskavos popierių vartojo įvairios Vilniaus įstaigos[480].

Liskavos dirbtuvė rašomąjį popierių gamino pirmos, antros ir trečios rūšies[481]. Sprendžiant iš popieriuje matomų identiškų vandenženklių, visų trijų rūšių popierių sėmė tomis pačiomis formomis.

1721 m. broliai Bichovcai Liskavos popieriaus dirbtuvę išnuomojo popierininkui Matui Derlingui už 300 auksinų metinės nuomos. 1724 m. ši sutartis buvo pratęsta dar trejiems metams. Popierininkui M. Derlingui buvo paliktas Ogrodnikų kaime gyvenantis skudurininkas Danielius Simanavičius. Jam taip pat buvo leista naudotis papildomomis pievomis[482]. M. Derlingas naudojo tuos pačius vandenženklius su Bichovcų herbu.

XVIII a. viduryje Liskavos gamybos popierių dar gana plačiai naudojo Vilniuje. Pavyzdžiui, Vilniaus akademijos kanceliarija 1745 m. beveik išimtinai naudojo Liskavos popierių[483]. Liskavos dirbtuvėje vartoti vandenženkliai, vaizduojantys Bichovcų herbą, užtikti popieriuje, kuriame surašytų dokumentų vėliausia data yra 1754 m., tačiau ši dirbtuvė veikė ir toliau. Liskavos dvaro savininko Jono Bichovco pajamų žurnale figūruoja iš popierininko gautos sumos — nuomos mokestis už popieriaus dirbtuvę: 1762 m.— 424 auksinai, 1763, 1764 ir 1765 m.— po 524 auksinus[484]. Pajamų žurnalas surašytas Prūsijos gamybos popieriuje (vž. 2406), matyt, Liskavos dirbtuvė tada gamino prastą, dvaro knygoms rašyti netinkamą popierių.

Mirus Liskavos savininkui Juozapui Bichovcui, 1814 m. buvo surašytas šio dvaro inventorius, kuriame popieriaus dirbtuvė nepaminėta[485]. Greičiausiai, tuo laiku popieriaus dirbtuvė nebeveikė.

38. SVISLOČĖS POPIERIAUS DIRBTUVĖ

1774 m. popieriaus meistras Simonas Belkevičius, sudaręs sutartį su Svisločės savininku grafu Antanu Tiškevičiumi, pastatė popieriaus dirbtuvę. Popieriaus dirbtuvė buvo pastatyta ne pačioje Svisločėje, bet viename grafystės palivarke — Nezbodičėje, Kačkų kaime, prie Kalanos upelio. Popieriaus dirbtuvės pastatas buvo medinis, greta jo buvo meistro butas. Pastatas buvo įkainotas 5000 auksinų.

Pastatyta dirbtuvė, kaip sutartyje numatyta, buvo išnuomota Belkevičiui, kuris popierių gamino žmonos ir vieno samdomo pameistrio padedamas. Nepavyko išaiškinti, kokius vandenženklius vartojo tuo metu Svisločės popieriaus dirbtuvė.

Šią popieriaus dirbtuvę Belkevičius nuomojo iki 1777 m. vidurio. Tų metų vasarą kilo gaisras, kurio metu sudegė popieriaus dirbtuvė ir gyvenamasis namas. Negalėdami atlyginti dvarui padarytų nuostolių, Belkevičius su žmona ir vaikais pasidavė

[472] CGIA Gardine, f. 1664, ap. 1, b. 93, 94; CVIA, SA 103, l. 559.
[473] CGIA Gardine, f. 1664, ap. 1, b. 370.
[474] Ten pat, b. 518.
[475] Ten pat, b. 157.
[476] Ten pat, b. 158.
[477] Ten pat, b. 518.
[478] Ten pat, b. 92.
[479] Ten pat.
[480] CVIA, SA 4729.
[481] CVIA, SA 4729, l. 1455, 1380, 1471.
[482] CGIA Gardine, f. 1664, ap. 1, b. 93, 94; VUB, B-53-699.
[483] VUB, A 121.
[484] CGIA Gardine, f. 1664, ap. 1, b. 234.
[485] VUB, A 941, A 976.

į Svisločės dvaro baudžiavą. Pasidavimo į baudžiavą rašte[486] S. Belkevičius pasižadėjo pastatyti iš dvaro medžiagos naują popieriaus dirbtuvę pagal dvaro sudarytą planą bei nurodymus. Ar Belkevičius pastatė popieriaus dirbtuvę, neaišku.

Sprendžiant iš Svisločės gamybos popieriuje (vž. 2230, 3111) surašytų dokumentų datų, 1780 m. Svisločėje veikė popieriaus dirbtuvė, kurią nuomojo popieriaus meistras C. V. Ralfas (Christian Wilhelm Ralph).

Gardino gubernatūros 1819 m. ataskaitoje pateikta Svisločės popieriaus dirbtuvės įsteigimo data — 1790 metai — yra klaidinga[487].

1803 m. Svisločės popieriaus dirbtuvės nuominininkas C. V. Ralfas dirbo su trimis savo sūnumis[488]. 1813 m. surašytame Svisločės grafystės inventoriuje parašyta, kad Nezbodičės palivarke, Kačkų kaime, yra popieriaus dirbtuvė, kurią kartu su grūdų malūnu nuomoja „papiernik Rafal" (raštininko iškraipyta Ralfo pavardė) ir moka 1000 auksinų metinės nuomos[489]. C. V. Ralfas turėjo tris sūnus: Joną, Karolį ir Juozapą. Jonas Ralfas, grafo Mykolo Valickio kviečiamas, nuvyko į Ežeronis, kur, tėvo padedamas, pastatė popieriaus dirbtuvę ir liko jos nuomininku. Antras sūnus Karolis 1813 m. nuomojo Suprasliaus popieriaus dirbtuvę. Juozapas Ralfas dirbo su tėvu Svisločės dirbtuvėje. 1818 m. Svisločės popieriaus dirbtuvė priklausė Juozapui ir Karoliui Ralfams. 1819 m. Karolis Ralfas jau buvo miręs ir ataskaitose Juozapas Ralfas figūruoja kaip Svisločės popieriaus dirbtuvės nuomininkas[490]. 1816 m. inventoriuje pateiktas paviršutiniškas popieriaus dirbtuvės aprašymas ir pažymėta, kad dirbtuvę nuomoja Juozapas Ralfas[491].

Vincentas Tiškevičius buvo bevaikis. Jam mirus, 1816 m. Svisločė atiteko jo giminaičiui generolui Tadui Tiškevičiui[492]. 1818 m. surašytame Svisločės grafystės generaliniame inventoriuje smulkiai aprašyta popieriaus dirbtuvė (žr. 27 priedą). Dirbtuvėje veikė gana tobulas holenderis, popierių iš dviejų kubilų sėmė aštuoniomis semiamosiomis formomis, presavimui vartojo 182 gabalus gelumbės, lapų džiovinimui dirbtuvėje buvo 3000 sieksnių ašutinių virvių. 1819 m. ataskaitoje, kurią pasirašė naslė Albertina Ralfienė (Karolis Ralfas jau buvo miręs), parašyta, kad Nezbodičės dirbtuvė gamino rašomąjį popierių Nr. 2 ir Nr. 3, popierių spausdinimui ir medvilninį popierių, iš viso už 480 rublių per metus. Dirbtuvėje buvo 16 grūstuvų, 1 holenderis, vienas sėmimo kubilas, 3 poros semiamųjų formų, kurių sietelyje išpintas Tiškevičių herbas. Dirbo du pameistriai: N. Bursa iš Suprasliaus ir J. Vojevodskis iš Baltstogės[493]. Iš 1821 m. ataskaitos matyti, kad tais metais buvo gaminamas blogesnis popierius (rūšis Nr. 3). Popieriaus dirbtuvėje dirbo dirbtuvės savininkas popieriaus meistras Juozapas Ralfas, 2 pameistriai ir 3 darbininkai[494].

Po 1831 m. sukilimo, kuriame aktyviai dalyvavo grafas Tadas Tiškevičius, Svisločė buvo konfiskuota ir atiteko valstybės iždui. Priimant dvarą, iždo paskirtoji komisija surašė inventorių, kuriame paviršutiniškai aprašyta ir veikianti popieriaus dirbtuvė[495]. 1838 m. popieriaus dirbtuvė veikė, Svisločės dvaro administracija už ją gavo 166 rb nuomos[496]. Iš 1854 m. surašyto Svisločės inventoriaus (žr. 25 priedą) matyti, kad tais metais dirbtuvė veikė. Joje, be kita ko, gamino rašomąjį popierių. Šiame popieriuje surašyta ta inventoriaus dalis, kurioje Nezbodičės administratorius pateikia žinias apie jo valdomą palivarką. Popierius labai blogas, gelsvas ir be jokių vandenženklių.

1780—1794 m. Svisločės popieriaus dirbtuvė vartojo vandenženklius 2230, 3111, 3112 ir 4201, o 1800—1821 m.— vandenženklį 2231.

Svisločės gamybos popierius buvo plačiai vartojamas įvairiose valdžios įstaigose. Pavyzdžiui, gubernatoriaus Repnino įsakymai 1794 m. buvo atspausdinti Gardine popieriuje su vž. 2230[496a]. Vilniaus universiteto kanceliarija 1810 m. naudojo popierių su vž. 2231[496b]. Vilniaus gubernatoriaus kanceliarija 1821 m. naudojo popierių su vž. 2231[496c].

Kai kurie autoriai klaidingai teigia, kad vandenženklis 2232 buvo vartojamas Svisločėje. Taip pat klaidinga yra nuomonė, kad Svisločės popieriaus dirbtuvė nustojo veikti 1835 m.[497]

39. ZIETELOS POPIERIAUS DIRBTUVĖ

Zietelos (Dziatlava, Zdzięcioł) miestelis Slonimo paviete, tarp Slonimo ir Lydos, XVI a. priklausė Leonui Sapiegai, o vėliau — Palubinskiams ir Radviloms. Nėra žinių, kad Zieteloje tuo laiku būtų veikusi popieriaus dirbtuvė.

1784 m. Lietuvos dvaro maršalka grafas Stanislovas Saltonas iš Radvilų nupirko Zietelos grafystę, o pačią Zietelą padarė savo rezidencija[498]. Stanislovas Saltonas, kaip ir kiti to meto Lietuvos didikai, steigė įvairių šakų pramonės įmones, tame tarpe ir

[486] Žr. 21a priedą.
[487] CGIA Gardine, f. 1, ap. 1, b. 1392, l. 156.
[488] *Z. V. Uchastkina,* A History.., p. 114.
[489] CGIA Gardine, f. 1143, ap. 1, b. 68, l. 24a.
[490] Ten pat, f. 1, ap. 1, b. 1392, l. 58, 156.
[491] Ten pat, f. 1143, ap. 1, b. 69, l. 29a.
[492] *L. Potocki,* Wspomnienia o Swisłoczy, Dereczynie, Rożanej, Warszawa, 1910, p. 159.
[493] CGIA Gardine, f. 1, ap. 1, b. 1392, l. 58, 156.
[494] Ten pat, b. 2270, l. 110.
[495] Ten pat, f. 1143, ap. 2, b. 67.
[496] Ten pat, l. 236.
[496a] VUB, Telšių žemės teismo knyga, 54.
[496b] VUB, KC 130.
[496c] CVIA, f. 378, ap. 1815, b. 145.
[497] *Z. V. Uchastkina,* A History.., p. 115.
[498] VUB, A 2678, A 2684.

popieriaus dirbtuvę. Jo pakviestas Suprasliaus popieriaus dirbtuvės nuomininkas Georgas Christupas Tyrbachas, palikęs Suprasliuje giminaičius C. F. Tyrbachą ir K. G. Tyrbachą, su sūnumi Petru Tyrbachu persikėlė į Zietelą. Zietelos dvare, Orlino vietovėje, prie Molčadlos upės, 8 varstai nuo dvaro, kur stovėjo grūdų malūnas, G. C. Tyrbachas pastatė S. Saltonui popieriaus dirbtuvę[499]. 1799 m. G. C. Tyrbachas šią dirbtuvę pagal sutartį išsinuomojo trejiems metams. Už ją Tyrbachas mokėjo Saltonui 450 rb metinės nuomos, o 1813 m. iš prasiskolinusio savininko ją nupirko. Nuo tų metų Orlino popieriaus dirbtuvė gubernatūros ataskaitose figūruoja kaip Tyrbacho nuosavybė[500]. Dirbtuvėje dirbo G. C. Tyrbachas su sūnumi Petru ir 4 darbininkais. Pagal ataskaitas 1801 m. buvo pagaminta 593 rėzos, 1802 m.— 504 rėzos popieriaus[501].

Kadangi visos Zietelos dvaro ataskaitos bei administracijos korespondencija, taip pat Saltonų šeimos narių laiškų juodraščiai 1806 m. parašyti popieriuje su vandenženkliu 1848, kurio pirminiame ženkle pavaizduotas laivas ir antriniame — Tyrbacho pavardės pirmoji raidė, galima teigti, kad popierių su vandenženkliais 1848—1850 gamino Zietelos popieriaus dirbtuvės[502].

Iš Saltonui pateiktos 1817 m. gegužės 1 d. — 1818 m. gegužės 1 d. pajamų ir išlaidų ataskaitos matyti, kad už Orlino popieriaus dirbtuvės nuomojimą Zietelos grafystės kasa iš popierininko Tyrbacho gavo 600 rb nuomos[503]. Matyt, 1813—1817 m. laikotarpyje A. Saltonas popieriaus dirbtuvę nupirko iš Tyrbacho.

1819 m. antrojo pusmečio ataskaitoje rašoma, kad Orlino popieriaus dirbtuvėje dirbo meistras Petras, Jegoro sūnus, Tyrbachas ir 4 pameistriai: Pranas Zaborskis, Karolis Šmitas, Antanas Belousas ir Mykolas Lvovskis. Dirbtuvė gamino trijų rūšių popierių: Nr. 1, Nr. 2 ir Nr. 3[504].

1820 m. ataskaitoje parašyta, kad Orlino dirbtuvė gamino trijų rūšių popierių ir popierių techniniams reikalams. Be popieriaus meistro Petro Tyrbacho, dirbtuvėje dirbo šie pameistriai: Pranas Grabovskis, Karolis Šmitas, Antanas Belousovas, Mykolas Ivanauskas, Karolis Tyrbachas.

1821 m. ataskaitoje parašyta, kad dirbtuvė priklausė maršalui Stanislovui Saltonui, joje gamino tiktai popierių Nr. 1, Nr. 2 ir Nr. 3. Dirbtuvėje dirbo popieriaus meistras Petras Tyrbachas, pameistrys P. Grabovskis, K. Šmitas ir A. Belousovas[505]. Nuo 1820 m. gegužės 1 d. iki 1822 m. gegužės 1 d., t. y. per dvejus metus, P. Tyrbachas popieriaus dirbtuvės savininkui sumokėjo nuomos 1138 sidabro rublius[506].

1819 m. Stanislovo Saltono testamentas parašytas Zieteloje popieriuje su vandenženkliu 3001, kuriame matoma raidė T. Šis popierius, greičiausiai, buvo pagamintas Zietelos (Orlino) dirbtuvėje, raidė T — Tyrbacho pavardės pirmoji raidė. Pagal tą testamentą po Stanislovo Saltono mirties Zietelos dvaras turėjo atitekti jo sūnui Adomui.

Stanislovas Saltonas mirė 1830 m., paskutiniais jo gyvenimo metais Zietelą valdė jo sūnus Adomas Saltonas.

1832 m. Zietelos dvaras už tai, kad Adomas Saltonas dalyvavo sukilime, buvo konfiskuotas ir atiduotas valstybės iždui. Perimant dvarą, buvo surašytas jo inventorius, kuriame paminėta, kad popieriaus dirbtuvė nekonfiskuojama, nes ji yra svetimšalio Petro Tyrbacho nuosavybė. Nuo to laiko gubernatūros ataskaitose Orlino popieriaus dirbtuvė figūruoja kaip Petro Tyrbacho nuosavybė[507].

1841 m. gubernatūros ataskaitoje rašoma, kad Orlino popieriaus dirbtuvėje dirba jos savininkas meistras Petras Tyrbachas su 3 laisvai samdomais pameistriais ir 2 mokiniais. Dirbtuvėje gaminamas popierius Nr. 1 — po 2 rb 50 kp už rėzą, Nr. 2 — po 1 rb 40 kp, spausdinimui — po 90 kp ir techniniams reikalams skirtas popierius — po 27 kp už rėzą. Per metus pagaminta 1372 rėzos popieriaus už 1137 rb. Popierius parduodamas Vilniuje ir Gardine[508]. 1842 m. buvo pagaminta 1819 rėzų tokio pat popieriaus už 1186 rb[509].

1847 m. Orlino popieriaus dirbtuvėje, be Petro Tyrbacho, dirbo 4 pameistriai ir 2 mokiniai. Per metus buvo pagaminta 1600 rėzų popieriaus už 975 rb 50 kp. Buvo gaminamas popierius Nr. 1 — po 2 rb 40 kp už rėzą, Nr. 2 — po 1 rb 20 kp, Nr. 3 — po 72 kp ir Nr. 4 — po 25 kp[510].

Zietelos (Orlino) popieriaus dirbtuvė vartojo šiuos vandenženklius: 1848—1850, 3256, 3365, 3366, 3473, 3476, 3477.

□ □ □

Apibendrindami pateiktus duomenis apie Lietuvos popieriaus dirbtuves, galime padaryti šias išvadas.

XVI ir XVII amžiuose popierius Lietuvoje buvo gaminamas mažose dirbtuvėlėse, varomose vandens jėga. Iš pradžių popieriaus dirbtuves steigė atvykę amatininkai. Jiems buvo suteikiamos tam tikros popieriaus gamybos monopolio teisės. Kadangi popieriaus gamyba buvo pelninga, popieriaus dirbtuves pradėjo steigti dvarininkai ir turtingesni miestiečiai. Ne visi popieriaus dirbtuvių savininkai patys jas

[499] CVIA Gardine, f. 1143, ap. 1, b. 256, l. 10.
[500] Ten pat, f. 1, ap. 1, b. 1392, l. 126; VUB, AI, Nr. 5.
[501] *Z. V. Uchastkina,* A History.., p. 92.
[502] VUB, A 1—86; CVIA Gardine, f. 1143, ap. 1, b. 254, l. 3.
[503] VUB, A 2048, l. 1, 4.
[504] CGIA Gardine, f. 1, ap. 1, b. 1392, l. 41.
[505] Ten pat, l. 94.
[506] Ten pat, b. 2270, l. 25.
[507] VUB, AI, Nr. 2; CVIA Gardine, f. 1, ap. 21, b. 30, l. 589, 590.
[508] CGIA Gardine, f. 1143, ap. 1, b. 256, l. 10a.
[509] Ten pat, f. 1, ap. 20, b. 466, l. 43.
[510] Ten pat, b. 679, l. 59.

eksploatavo. Dauguma jų dirbtuves išnuomodavo popieriaus meistrams, imdami didelę nuomą pinigais ir išsilygdami tam tikrą popieriaus kiekį natūra. Dirbtuvių nuomininkai vandenženkliuose dažniausiai vartodavo dirbtuvės savininko herbą.

Pagrindinė darbo jėga buvo laisvi amatininkai, kurie išnuomotoje dirbtuvėje dirbdavo su savo šeima. Popierininkystės amatas dažnai pereidavo iš kartos į kartą, pasidarydamas šeimos narių profesija, kaip, pavyzdžiui, popierininkų Reinerių, Tyrbachų, Ralfų šeimos.

Popieriaus dirbtuvės Lietuvoje buvo plačiai išmėtytos po visą kraštą, ir tai trukdė popierininkams susivienyti į atskirą cechą. Tačiau nors popierininkų susivienijimo su griežtomis cechinėmis taisyklėmis ir nebuvo, bet meistrų, pameistrių ir mokinių tarpusavio santykius normavo nusistovėjusios tradicijos, kurių griežtai laikytasi. Popieriaus meistrai buvo labiau už kitus amatininkus išsilavinę, daug matę ir išmokę svetimuose kraštuose. Buvo ir išimčių, net ir XVIII a. pasitaikydavo neraštingų popieriaus meistrų[511]. Pavyzdžiui, popieriaus meistrai P. Blogoševskis ir L. Lencevičius, nuomoję Suprasliaus vienuolynui priklausančią popieriaus dirbtuvę, nuomos sutartyje vietoj parašo padėjo kryžiukus[512].

Popieriaus gamyba iki XVIII a. pradžios labai apsimokėjo. Popieriaus meistrai gyveno pasiturinčiai. Iš Vilniaus bei Kauno popierininkų testamentų bei inventorių surašymų matyti, kad jie buvo turtingi žmonės, turėjo po keletą namų miestuose, disponavo didelėmis pinigų sumomis, kurias skolindavo kitiems. Popieriaus meistrai buvo gerbiami. Kai kurie iš jų buvo bajorai, pavyzdžiui, Vilniuje dirbęs popieriaus meistras Jurgis Bankovskis. Popieriaus meistrai buvo vieni iš tų amatininkų, kuriems buvo leista nešioti kardą.

Pameistrių sąlygos buvo žymiai blogesnės. 11—12 metų berniukai, dažniausiai neturtingų tėvų vaikai, patekę į popieriaus dirbtuvę mokiniais, turėdavo išdirbti joje 4 metus. Pirmaisiais metais jie visai nebūdavo leidžiami prie popieriaus gamybos ir dirbdavo visokius pašalinius darbus. Tik trečiaisiais metais jiems būdavo leidžiama dirbti popieriaus dirbtuvėje. Terminui pasibaigus, būdavo sukviečiami kitų dirbtuvių popieriaus meistrai, kurie sudarydavo lyg ir tam tikrą komisiją. Mokinys turėdavo praktiškai parodyti, ko jis išmoko. Pademonstravęs pakankamus įgūdžius, žinias ir sugebėjimą, jis būdavo pakeliamas į pameistrius.

Naujas pameistrys turėdavo savo lėšomis visiems dalyviams surengti puotą. Panašus įprotis buvo Prūsijoje, kur tokią puotą vadindavo „Lehrlingsbratenfeier". Visiems puotos dalyviams susėdus prie stalo, naujasis pameistrys pasirodydavo nešinas dideliu mėsos kepsniu, kurį padėdavo ant stalo, iškilmingai dėkodamas meistrui ir pameistriams už suteiktą jam mokslą, už jų rūpestį bei vargą, ir prašydavo paragauti jo kepsnio. Puotoje turėjo būti gausu įvairių valgių ir gėrimų. Naujasis pameistrys turėdavo pats visiems patarnauti. Pokylis trukdavo dvi dienas. Tai puotai naujasis pameistrys turėdavo nusipirkti naują švarką ir skrybėlę. Nuo tos dienos jam buvo leidžiama sėdėti su meistrais prie vieno stalo ir rūkyti su jais pypkę. Toks pokylis naujam pameistriui kainuodavo 100 florenų. Kadangi tokios pinigų sumos jis, dažniausiai, neturėdavo, tai puotos išlaidas apmokėdavo popieriaus dirbtuvės savininkas. Naujasis pameistrys paskui apie metus turėdavo veltui dirbti jo dirbtuvėje, kad išsimokėtų skolą[513].

Nauji pameistriai turėjo 6 metams išvykti į svetimus kraštus praktikuotis popieriaus gamyboje. Pameistriai iš Lietuvos, dažniausiai, keliaudavo į Vokietiją. XVII a. dažnai vykdavo į Olandiją. XVIII ir XIX a. pradžioje, kaip matyti iš Ežeronių, Svisločės bei Slonimo paviete veikusių popieriaus dirbtuvių aprašymų, pameistriais dirbdavo vietiniai žmonės. Grįžę pameistriai galėdavo tapti meistrais, jei turėjo atitinkamą popierininkų cecho ar popieriaus dirbtuvės savininko pažymėjimą. Į Lietuvą atvykdavo pameistriai iš svetimų kraštų ir dirbdavo vietinėse popieriaus dirbtuvėse. Lietuvos popieriaus dirbtuvių savininkai, išduodami svetimiems pameistriams pažymėjimus, turėjo juos patvirtinti miesto magistrate.

Jei naujas meistras turėjo pakankamai lėšų, jis popieriaus dirbtuvę nusipirkdavo. Popieriaus meistrai, dažniausiai, dirbtuves nuomojo ir dirbo savarankiškai. Meistrui mirus, jo našlė galėjo pati valdyti popieriaus dirbtuvę, bet turėjo samdyti meistrą. Dažniausiai, popierininkų našlės tekėjo už popieriaus meistrų, kurie dirbtuvėse dirbo ir jas valdė. Pavyzdžiui, Darata Reinerytė ištekėjo už popieriaus meistro J. Tochtermano, o, jam mirus, antrą kartą ištekėjo irgi už popieriaus meistro J. Bankovskio, kuris toliau valdė žmonos dirbtuvę[514].

Lietuvoje nuo XVI iki XVII a. vidurio baudžiauninkų darbas popieriaus gamyboje beveik nebuvo naudojamas, nebent statybos darbams, malkoms vežti ir pan. Popieriaus dirbtuvėje dirbo pats savininkas (jis visada buvo kartu ir popieriaus meistras) dažniausiai su šeimos nariais, keletu mokinių ir praktiką atliekančiais pameistriais.

XVII a. atsiranda vis daugiau dirbtuvių, naudojančių dvaro, kuriame dirbtuvė pastatyta, baudžiauninkus. Popierininkai, nuomodami iš dvaro savininkų dirbtuves, dažniausiai, sutartyse numatydavo, kokį baudžiauninkų skaičių dvarininkas priskirs prie nuomojamos dirbtuvės. Tokių popieriaus dirbtuvių personalo sąrašuose, dažniausiai, figūruodavo meistras,

[511] VUB, A 3817, 3847.

[512] CVIA, SA 5099, l. 318.

[513] *K. Grossmann*, Lehrlingsbraten oder Schuldgeld, „Papier Geschichte" (Mainz), 1961, sąs. 4.

[514] Žr. Vilniaus popieriaus dirbtuvių istoriją, p. 64.

keli pameistriai ir baudžiauninkai, kurių skaičius keisdavosi priklausomai nuo metų laiko ir išleidžiamos pradukcijos kiekio. Tokių baudžiavinių manufaktūrų pobūdžio popieriaus dirbtuvių buvo per visą tą laikotarpį, kurį popierius buvo gaminamas rankiniu būdu. Miestuose buvo kitaip. Pavyzdžiui, Vilniaus ir Kauno popieriaus dirbtuvėse visą laiką dirbo tik laisvai samdomi darbininkai.

Popieriaus dirbtuvėse dirbusių meistrų, pameistrių ir darbininkų atlyginimai buvo žymiai didesni už kitų profesijų meistrų ir darbininkų atlyginimus. Pavyzdžiui, iš 1760 m. Slucko kunigaikštystės ekonomo ataskaitų matyti, kad Lubanėje veikusių įmonių darbuotojų ordinarija buvo labai skirtinga: plytininkas per metus gaudavo du korcus rugių, 1 korcą miežių ir 6 gorčius druskos. Tuo tarpu popierininkas Kristijonas per metus gaudavo 3 korcus rugių, 4 osminas kviečių, 3 korcas miežių, 1 korcą grikių ir 24 gorčius druskos. Popieriaus dirbtuvės darbininkai gaudavo tiek pat, kiek meistras plytininkas[515]. XVIII a. pradžioje Anglijoje popierininkas dirbdavo nuo 6 val. ryto iki 6 val. vakaro. Meistras (sėmėjas) uždirbdavo per savaitę 18 šilingų. Palyginus su kitų amatininkų uždarbiu, tai buvo didelis uždarbis. Knygrišys tada uždirbdavo tik 12 šilingų ir turėdavo dirbti nuo 6 val. ryto iki 9 val. vakaro. Popierininkų amatas buvo sunkus. Ištisas 12 valandų reikėjo dirbti, pasilenkus virš semiamo kubilo, nuolat paneriant rankas į karštą popieriaus masę. Sėmimo skyriuje būdavo drėgna ir tvanku. Sulaukę 50 metų, popieriaus meistrai, dažniausiai, nebegalėdavo popieriaus semti ir turėdavo imtis kito darbo, užleidę sėmimą jaunesniems[516].

Prie popieriaus dirbtuvių, paprastai, būdavo smuklės. Tokios smuklės buvo Naujuosiuose Verkiuose[517], Kučkuriškėse. Kauno popieriaus dirbtuvės savininkui J. Reineriui duotoje privilegijoje leista pačiam gaminti svaiginamuosius gėrimus, bet tik „dirbtuvės reikalams".

Mums nepavyko rasti pakankamai medžiagos, iš kurios būtų galima pateikti pilnesnį Lietuvos popieriaus dirbtuvių vaizdą XVIII amžiuje.

Išsamesnių baudžiavinio manufaktūrinio pobūdžio popieriaus dirbtuvių aprašymų pasitaiko XIX a. pirmos pusės dokumentuose. Gardino gubernatūrai įteiktame Gavianovičės dvaro 1845 m. inventoriuje[518] yra Basino popieriaus dirbtuvės aprašymas. Basino popieriaus dirbtuvę eksploatavo dvaro savininko sūnus Liucijonas Svežinskis. Jis samdė popieriaus meistrą, kuris gyveno dvare ir gaudavo atlyginimą. Popieriaus dirbtuvėje dirbo 4 nuolatiniai priskirti baudžiauninkai, kurie turėjo dirbti kasdien, išskyrus šventadienius. Jie dirbtuvėje gaudavo visos dienos maistą ir atlyginimą pagal kvalifikaciją. Kiekvienas jų sau iš dvaro gaudavo 1 margą žemės. Jie kiekvienas gyveno atskirame namelyje, dvaro pastatytame prie popieriaus dirbtuvės ir negalėjo pasitraukti. Popieriaus dirbtuvėje dirbo šie baudžiauninkai: 1) Antantas Golubecas. Gyveno su 7 asmenų šeima. Dirbo vienas. Laikė 1 arklį, 2 karves, 3 avis, 2 kiaules, 20 vištų, 4 bičių avilius. Prie namo turėjo 2 tvartus. Per metus gaudavo 25 sidabro rublius. 2) Panfilijus Revenka. Gyveno su 3 asmenų šeima. Laikė 2 darbo jaučius, 2 karves, 2 avis, 1 kiaulę, 13 vištų. Prie namo turėjo 1 tvartą. Per metus gaudavo 15 sidabro rublių. 3) Lukošius Jūrėnas. Gyveno su 3 asmenų šeima. Laikė 1 karvę, 2 avis, 1 kiaulę, 5 vištas. Per metus gaudavo 15 sidabro rublių. 4) Mykolas Jogaila. Gyveno su 3 asmenų šeima. Laikė 1 karvę, 1 kiaulę, 3 vištas. Per metus gaudavo 18 sidabro rublių.

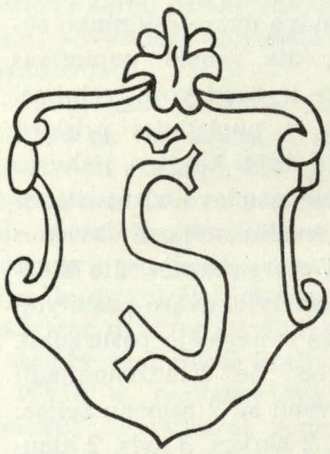
[515] CGIA Minske, f. 694, ap. 2, b. 7431, l. 7a—8.

[516] *D. Hunter*, Papermaking.., p. 245—280.

[517] CGIA Gardine, f. 96, ap. 963, b. 32b, l. 2, 14, 15.

[518] ČGIA Minske, f. 694, ap. 3, b. 394, l. 10.

VANDENŽENKLIŲ PAAIŠKINIMAI

iame skyriuje pateikiami kai kurių atlase pavaizduotų iššifruotų vandenženklių paaiškinimai. Prie tų vandenženklių, kurie anksčiau buvo paskelbti mums prieinamoje literatūroje, padaryti atitinkami pažymėjimai. Neiššifruoti vandenženkliai liko be paaiškinimų.

Alamoda. Alamodos vandenženklyje pavaizduota galantiška scena: stovi dama, ištiestoje rankoje laikanti gėlę arba širdį, priešais ją — pakėlęs bokalą kavalierius. Tarp jų dažniausiai būna žydintis krūmas ar šiaip augalas. Kai kada pora stovi po medžiu. Apačioje dažniausiai būna užrašas: „Alle mode pappier", „Almodepapier" ar panašiai.

Galantiška scena ir jos pavadinimas „Allamodo" XVII a. pirmoje pusėje buvo plačiai vartojami visoje Europoje. Allamodo (kai kada rašoma „all a mode") vardu buvo vadinamos įvairių skanėstų rūšys, įvairios medžiagos, rūbų fasonai bei papuošalai. XVII a. buvo plačiai žinomas šilkas „Allamodo". Ta mada buvo prigijusi ir Lietuvoje. Pavyzdžiui, XVII a. viduryje tam tikro sukirpimo šilko bei aksomo suknelė buvo vadinama alamoda[1]. Vilnietės šio sukirpimo sukneles vadino alamodka[2].

„Allamodo papier" pavadinimas, kuris dažnai sutinkamas vandenženkliuose, nėra, kaip kad mano Geraklitovas[3], prancūziško išsireiškimo „a la mode papier" nemokšiškas iškraipymas, bet paprastas „alamodos" rūšies popieriaus pavadinimas to krašto kalba, kur jis buvo pagamintas.

Geraklitovas tvirtina, kad šis popierius daugiausia vartotas Ukrainoje, Kijeve ir gretimuose rajonuose jis buvo vartojamas masiškai. Rusijoje popierius su šiuo ženklu užtinkamas labai retai. Geraklitovo manymu, šis popierius buvo gaminamas Vokietijoje, nes kai kuriuose vandenženkliuose yra Niurnbergo, Bilau ir kiti geografiniai pavadinimai.

Rusijoje popierius su šiuo vandenženkliu buvo vartojamas nuo XVII a. paskutinio ketvirčio iki XVIII a. penktojo dešimtmečio[4].

Kijevo pečerų vienuolyno 1680 m. išleista knyga „Synopsis..."[5] atspausdinta popieriuje alamoda (vž. 48, 60, 61).

VUB saugomas Černigove 1685 m. išleistos knygos „Triodon..." egzempliorius[6], taip pat eilė kitų tuo laiku Černigove išleistų knygų atspausdintos beveik išimtinai popieriuje alamoda (vž. 10, 21, 60).

Manoma, kad šio vieno gražiausių vandenženklių tema paimta iš kurios nors legendos. Pirmą kartą jis buvo pavartotas XVII a. pradžioje Vaidenmiulės (prie Niurnbergo) popieriaus dirbtuvėje[7].

Sprendžiant iš atlase pateiktų vandenženklių, popierius su vandenženkliais alamoda visoje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje buvo vartojamas 1655—1781 m.

1683 m. Vilniaus magistrato knygose yra minimas Vilniaus pirklio K. Volnoleverio prekių sąrašas[8], kur tarp įvairių kitų popierių rūšių įrašyta: „papieru szląskiego pod pannami". Patikrinus daug dokumentų, rašytų apie 1683 m. Vilniuje, nerasta jokių „panas" vaizduojančių vandenženklių. Tuo laiku Vilniuje vartota daug Silezijos popieriaus su alamodos vandenženkliais. Gal būt, vilniečiai kaip tik tą popieriaus rūšį vadindavo popieriumi „su panomis".

Pažymėtina, kad iš atlase pateiktų 72 alamodos vandenženklių tik 13 turi antrinius ženklus. 59 van-

[1] Encyklopedya Orgelbranda, t. 1, p. 302.

[2] CVIA, SA 5098, l. 75.

[3] *А. Гераклитов*, Один из бумажных знаков XVII века, Сборник статей по русской истории, Пб., 1922.

[4] Ten pat.

[5] VUB, RK 262.

[6] VUB, RK 95.

[7] The Nostitz Papers.

[8] CVIA, SA 5113, l. 475.

denženkliai nukopijuoti iš pilnų lapų, kurių kairioji pusė buvo tuščia. Tai dar kartą paneigia kai kurių autorių tvirtinimus, kad XVII—XVIII a. vandenženkliai, paprastai, be pagrindinio, figūrinio, turėjo dar antrinį, raidinį vandenženklį[9].

Nepavyko išaiškinti, ar Lietuvos popieriaus dirbtuvės vartojo alamodos vandenženklius.

Amsterdamo herbas. XVII a. Amsterdamui tapus pasauliniu popieriaus prekybos centru, šio miesto herbą vaizduojantieji vandenženkliai pasidarė gero popieriaus ženklu[10]. Amsterdamo herbe yra trys vadinamieji šv. Andriaus kryžiai skyde, kurį laiko du liūtai; virš skydo pavaizduota imperatoriškoji karūna, kurią imperatorius Maksimilijonas 1519 m. suteikė Amsterdamo miestui.

Tačiau nereikia manyti, kad vandenženklyje esantis Amsterdamo herbas būtinai reiškia, jog popierius pagamintas Olandijoje. Prekybai su Europa Amsterdamo pirkliai daug popieriaus užsakydavo Prancūzijoje. Iš pradžių Prancūzijos dirbtuvės vartojo vien savo vandenženklius, bet vėliau greta savųjų pradėjo vartoti ir Amsterdamo miesto herbą vaizduojančius vandenženklius. Pirmas popierius su Amsterdamo herbu buvo pagamintas ne Olandijoje, bet Prancūzijoje pagal specialius Amsterdamo pirklių užsakymus. Pirmas prancūzų vandenženklis su Amsterdamo herbu žinomas iš 1635 m. Šiame atlase tokio vandenženklio neįdėjome, nes Lietuvoje popieriuje su tokiu vandenženkliu rašyto dokumento neužtikta.

Daugelis persekiojamų Prancūzijos hugenotų persikėlė į Olandiją. Tarp jų buvo ir popieriaus meistrų. Amsterdamo pirkliai skatino juos steigti popieriaus dirbtuves miesto apylinkėse. Pirmieji prancūzai popierininkai, dirbusieji Olandijoje, buvo D. Žardelis (Jardel) — Perigorde, F. Žardelis — Perigorde, J. Žardelis — Dordone, R. Žardelis — Perigorde.

Daug keblumo būna, tiriant Amsterdamo herbą vaizduojančius vandenženklius, kurių antriniame ženkle (retai pirminiame, po herbu) matomas užrašas „D. Jardel". Popierininkas D. Žardelis atvykęs iš Prancūzijos, Perigorde įkūrė popieriaus dirbtuvę. Ne mažiau kaip 137 metus Žardelių šeima valdė šią popieriaus dirbtuvę ir per visą tą laikotarpį vandenženkliuose greta Amsterdamo herbo antriniame ženkle dėjo užrašą „D. Jardel". Popieriaus su šiais vandenženkliais pagaminimo laiką galima nustatyti tik iš nežymių herbo skirtumų bei pavardės raidžių pobūdžio.

Pasižiūrėję į mūsų atlase pateiktus vandenženklius su Amsterdamo herbu, matome daug įvairumų. Visi skydą laikantieji liūtai skirtingi, kai kurie jų su perukais, žmogiškais veidais. Skirtingi ne tik jų veidai, karčiai, bet ir patys kūnai, letenos bei uodegos. Vieni liūtai ant postamentų, kiti ne, bet skyde visuomet trys kryžiai padengti imperatoriaus karūna.

Vandenženklis su Amsterdamo herbu greitai pasidarė visur žinomas, jį pradėjo pamėgdžioti kitos popieriaus dirbtuvės ne tik Olandijoje, bet ir visoje Europoje.

Vandenženkliuose 81, 82, 86, 88, 100, 101, 104, 109 matome kitų dirbtuvių Amsterdamo herbo imitacijas. Juos labai lengva atskirti ne tik iš antrinių (su raidėmis) ženklų, bet ir iš paties herbo atvaizdo. Dažnai pamėgdžiojančios dirbtuvės nekreipdavo dėmesio į atvaizdo heraldinį tikrumą: iškraipydavo imperatoriaus karūną, pakeisdavo skyde kryžius bei sumažindavo jų skaičių. Kai kurios dirbtuvės net skydą su herbu išmesdavo, palikdamos vien liūtus su karūna, arba skyde vietoj trijų kryžių įkomponuodavo įvairias raides bei monogramas. Iššifruoti tokius Amsterdamo herbą imituojančius vandenženklius galima tik iš raidžių, monogramų, vardų bei vietovardžių pavadinimo.

Lietuvoje nemažai vartota popieriaus su Amsterdamo herbą imituojančiais vandenženkliais. Dalis jo yra Prūsijos dirbtuvių gamybos, kita dalis, greičiausiai, pagaminta įvairių Vokietijos popieriaus dirbtuvių.

S. Klepikovas straipsnyje apie vandenženklius su Amsterdamo herbu kategoriškai tvirtina, kad Rusijos teritorijoje buvusios popieriaus dirbtuvės niekuomet neimituodavo ženklų su Amsterdamo miesto herbu[11]. Z. Učiastkina šį tvirtinimą paneigia ir nurodo Rusijoje veikusias popieriaus dirbtuves, vartojusias vandenženklius su Amsterdamo herbu, pateikdama kai kurių tokių vandenženklių iliustracijas[12].

Nenustatyta, kad vandenženklius su Amsterdamo herbu arba jo imitacija būtų vartojusios popieriaus dirbtuvės Lietuvoje.

Kaip ilgai Amsterdamo herbas išsilaikė vandenženkliuose, šiuo klausimu yra įvairių nuomonių. Vieni istorikai tvirtina, kad vandenženkliai su Amsterdamo herbu buvo vartojami įvairių kraštų popieriaus dirbtuvėse nuo 1635 m. iki XX a. vidurio[13]. Kiti mano, kad pačioje Olandijoje popieriaus dirbtuvės šį vandenženklį vartojo iki 1796 m., bet kituose kraštuose jis buvo vartojamas iki 1808 m.[14] Klepikovo nuomone, Amsterdamo herbas buvo labiausiai vartojamas 1675—1725 m.

Pagal mūsų atlasą vandenženklių su Amsterdamo herbu kraštutinės vartojimo datos — 1652—1795 m.

Iš atlase pateiktų 43 vandenženklių, vaizduojančių Amsterdamo herbą, 13 neturi antrinių ženklų. Kai kurie vandenženkliai, kaip, pavyzdžiui, 104, sutinkami lapuose, kurių kairėje pusėje yra antrinis

[9] *C. A. Клепиков,* Филиграни.., стр. 5.

[10] The Nostitz Papers.

[11] *C. A. Клепиков,* Бумага с филигранью «Герб города Амстердама», Москва, 1958.

[12] *Z. V. Uchastkina,* A History.., vž. 104.

[13] The Nostitz Papers.

[14] *W. A. Churchill,* Watermarks in Paper, Amsterdam, 1935.

ženklas PR, taip pat lapuose, kurių kairioji pusė tuščia[15]. Taip pat be antrinių ženklų sutinkami vandenženkliai 96 ir 98.

Aras. Vandenženkliai su aro atvaizdu iš seno buvo plačiai vartojami visoje Europoje. Popieriaus dirbtuvės vandenženkliuose dažniausiai vaizduodavo heraldinį viengalvį arba dvigalvį arą, o kai kada ir paprastą arą. Dažnai arų krūtinėse matomi skydai su valdovų, atskirų šeimų, miestų herbais ar meistrų inicialais.

Pirmą kartą vandenženklis su aro atvaizdu buvo užtiktas italų popieriuje, kuriame tekstas rašytas 1314 m. Penkis amžius įvairūs arų atvaizdai puošė įvairių Europos popieriaus dirbtuvių vandenženklius. Arai užtinkami popieriuje, gamintame iki XIX a. pradžios, tai yra iki to laiko, kol nustojo gaminti popierių rankiniu būdu.

Brikės rinkinyje yra 400 vandenženklių pavyzdžių su įvairiais arų atvaizdais.

Arai ypač paplito XVII a., kada daugumoje Vokietijos, Austrijos ir kitų Europos kraštų popieriaus dirbtuvių vandenženkliuose buvo vaizduojami viengalviai ir dvigalviai heraldiniai arai.

Lietuvos teritorijoje rašytų dokumentų popieriuje vandenženkliai su heraldiniais viengalviais arais užtinkami XVI a. pirmoje pusėje. Tai italų ir prūsų dirbtuvių vandenženkliai.

Senesnieji lenkų istorikai dažnai bet kurį viengalvį arą laiko Lenkijos simboliu. Taip pat 1959 m. Romoje išleistoje knygoje, kurioje aprašomi d'Este šeimos archyve saugomi Lenkijoje bei Lietuvoje rašyti dokumentai, knygos autorius Emerikas Čapskis, apibūdindamas kai kuriuos XVI a. dokumentus, tvirtina, kad jie rašyti lenkų popieriuje, nes vandenženkliuose matomi viengalviai arai[16]. Lenkijos Liaudies Respublikos spaudoje 1960 m. tuo klausimu išspausdintas M. Dolijos straipsnis, kuriame autorius teigia, jog popieriaus istorikų jau įrodyta, kad XVI a. vandenženkliai su viengalviu aru yra ne lenkiškos kilmės[17]. Šių vandenženklių kilmė pasilieka neišaiškinta.

XVI a. pabaigoje Lietuvoje masiškai paplito Kauno miesto popieriaus dirbtuvės pagamintas popierius su vandenženkliu, vaizduojančiu Kauno seniūno Alberto Radvilos, o vėliau jo žmonos herbus — Radvilų arus su užrašu „Civitatis Caunensis" ir be šio užrašo (vž. 142—147). Radviloms mirus, Kauno popieriaus dirbtuvė ir toliau naudojo vandenženklius su aru, bet be Radvilų emblemų, tik su senu užrašu „Civitatis Caunensis" su raide „K" (vž. 148—151) ir zigzagu skyde (vž. 152—156). Šie Kauno dirbtuvės vandenženkliai, kaip jau minėta, davė specialios popieriaus rūšies pavadinimą: „Kauno popierius su didžiuoju aru" ir „Kauno popierius su mažuoju aru"[18].

Vandenženklius 157—159 vartojo Vilniaus pirmoji popieriaus dirbtuvė 1558—1566 m. Vandenženkliuose pavaizduotas Vilniaus vaivados Mykolo Radvilos Juodojo (1551—1565 m.) herbas.

XVII a. pirmoje pusėje Lietuvoje vartota daug popieriaus su vandenženkliais, vaizduojančiais įvairių formų ir atmainų Radvilų arą, kai kuriuose vandenženkliuose buvo Radvilų šeimos narių vardai bei titulai.

Vandenženkliuose 189—195, kuriuos vartojo Biržų ir Dubingių popieriaus dirbtuvės, matomas kunigaikščio Jonušo Radvilos vardas ir pavardė, taip pat jo titulų pirmosios raidės. Vandenženkliuose 189—190 jis tituluojamas „Iš dievo malonės Biržų, Dubingių ir Slucko kunigaikščiu", o vandenženkliuose 191—195, — „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės princu".

Biržų ir Dubingių dirbtuvėse gamintas popierius su vž. 189—195 buvo įvairių rūšių. Pavyzdžiui, iš Vilniaus vaivados Kristupo Radvilos ir jo dėdės Jonušo Radvilos korespondencijos matyti, kad laiškų originalai rašyti labai gerame popieriuje, o laiškų juodraščiai — labai blogame popieriuje, tačiau visų rūšių popierius turi tuos pačius vandenženklius[19]. Vadinasi, Biržų ir Dubingių popieriaus dirbtuvių vandenženkliai nerodė popieriaus rūšies. Nepavyko nustatyti, kuriuose Radvilų dvaruose buvo pagamintas popierius su kitais vandenženkliais.

Vandenženklius 196—198 vartojo Nojbrahe (Pomeranijoje, Šlochau seniūnijoje) veikusi popieriaus dirbtuvė. Šiuose vandenženkliuose pavaizduotas Šlochau seniūno Karolio Stanislovo Radvilos herbas ir inicialai.

Popierius (pusė lapo) su vž. 201 gautas iš CVIA restauracinių dirbtuvių kaip makulatūra. Kada šis popierius vartotas bei kur jis pagamintas, neaišku; greičiausiai, šį vandenženklį vartojo kuri nors Olikos ordinacijos žemėse veikusi popieriaus dirbtuvė.

Popierius su vž. 202 vartotas Nesvyžiuje XVIII a. viduryje. Šiame popieriuje Radvilos rašydavo iškilmingus raštus[20]. Neaišku, kuriame dvare veikė ši popieriaus dirbtuvė. Popierius su šiuo vandenženkliu labai geros rūšies, aras vandenženklyje panašus į Prūsijos arą; gal būt, jį gamino užsienyje pagal specialų Radvilų užsakymą.

Siniarska mano, kad vandenženklį 203 vartojo Bolimovo popieriaus dirbtuvė[21].

Vandenženklius 204—215 vartojo Vilniaus antroji popieriaus dirbtuvė apie 1657—1670 m. Gedimino stulpai aro krūtinėje turėjo reikšti, kad šiuos vandenženklius vartojusi popieriaus dirbtuvė buvo Vilniaus vaivados žinioje. Vandenženklius su herbu

[15] VUB, A 212, A 214.
[16] *M. Dolija,* Dokumenty polskie w archiwum...
[17] Ten pat.
[18] VUB, KM 19, l. 261.
[19] LVB, Rankr. sk., Autogr. 242.
[20] MAB, ERS 225.
[21] *J. Siniarska-Czaplicka,* Zródla do dziejów papierni...

Lapė aro krūtinėje dirbtuvė naudojo, kai ji buvo Sapiegų jurzdikoje[22].

Vandenženklį 230 vartojo Jeziornos popieriaus dirbtuvė rašomajam ir spausdinamajam popieriui ženklinti. XVIII a. pabaigoje šį popierių iždo komisija pirkdavo žyminiam popieriui štampuoti.

XVI—XIX a. Lietuvos teritorijoje buvo vartojama labai daug iš Rytų Prūsijos importuoto popieriaus. Sprendžiant iš vandenženklių, XVII a. antroje pusėje ir per visą XVIII a. apie 70% Lietuvoje suvartoto importuoto popieriaus buvo iš Rytų Prūsijos. Didelė dalis Rytų Prūsijos gamybos popieriaus turėjo vandenženklius, vaizduojančius Prūsijos arą, todėl, norint tinkamai datuoti ir lokalizuoti šio popieriaus gamybą, tenka peržvelgti popieriaus su Prūsijos aru gamybos istoriją, vandenženklių su Prūsijos aru evoliuciją. Tuo tikslu pateikiame žinių iš H. Koco straipsnio[23].

Pirmoji popieriaus dirbtuvė Rytų Prūsijoje buvo įsteigta 1524 m. Karaliaučiuje. Nuo to laiko iki popieriaus rankinės gamybos likvidavimo XIX a. pradžioje Rytų Prūsijos popieriaus dirbtuvių mėgstamiausias vandenženklis buvo su aro atvaizdu, kurio išvaizda laikas nuo laiko kiek pasikeisdavo.

1525 m. Prūsijos hercogas Albrechtas, duodamas kaip vasalas Žygimantui Senajam priesaiką, laikė rankoje vėliavą su juodu viengalviu aru be karūnos ant galvos. Aro krūtinę puošė skydas su raide S. Tai turėjo reikšti, kad Prūsijos kunigaikštis buvo Žygimanto Senojo vasalu. Nuo to laiko šis aras buvo Prūsijos kunigaikštystės herbu.

Vienintelė tuo laiku (1525—1568 m.) Rytų Prūsijoje veikusi Karaliaučiaus popieriaus dirbtuvė vandenženklyje vaizdavo šį arą (vž. 231—233). Vėliau, po 1568 m., įsisteigusios popieriaus dirbtuvės per visą XVI a. irgi vartojo vandenženklius su tokiu aru. Apie 1590 m. Kroicburgo popieriaus dirbtuvė vartojo neįprastus vandenženklius, kuriuose pavaizduoti greta du arai (vž. 236, 237) — vienas iš jų su kryžiuočių valstybės ženklu krūtinėje, o kitas su raide S, Prūsijos valstybės, kaip Lenkijos vasalo, ženklu.

Lietuvoje antroje XVI a. pusėje labai plačiai buvo vartojamas popierius su vž. 231—244. Pavyzdžiui, Vilniaus kapitulos 1561—1570 m. aktų knygos surašytos išimtinai popieriuje su vž. 244[24].

XVI a. pabaigoje Švabacho vietovėje prie Niurnbergo buvusi popieriaus dirbtuvė taip pat vartojo vandenženklį, vaizduojantį arą krūtinėje su raide S, reiškiančia pirmąją popieriaus dirbtuvės pavadinimo raidę. Niurnbergo ir Karaliaučiaus dirbtuvių arus sunku atskirti vieną nuo kito.

1660 m. panaikinus Prūsijos priklausomybę nuo Lenkijos, vandenženkliuose arų krūtinėje nebeliko raidės S.

Pirmojo Prūsijos karaliaus valdymo metu Trutenau popieriaus dirbtuvė vandenženkliuose vaizdavo neįprastą aro atmainą su karūna ne ant galvos, bet naguose (vž. 248).

Vandenženkliuose 264 ir 265 matome Prūsijos arą su raktu naguose. Šį popierių gamino Karbeno rajone buvusi popieriaus dirbtuvė (Amt Carben). 1764 m. Karbeno popieriaus dirbtuvė atiteko Karlui Fridrichui Giunteriui. Naujasis dirbtuvės savininkas antriniame ženkle dėjo dar savo inicialus C(arl) F(riedrich) G(ünther).

Kitos dirbtuvės taip pat gamino popierių su aru, laikančiu raktą, bet visai kitokios išvaizdos ir su kitais inicialais (vž. 269, 275, 294, 297, 314, 368, 381).

Vandenženklius 353, 354 ir 355 1769—1783 m. vartojo Finkeno popieriaus dirbtuvė. Nors jie panašūs, bet šiek tiek ir skiriasi. Vandenženkliai 357 ir 380 vaizduoja Prūsijos arą krūtinėje be karališkų inicialų, žemiau aro — kartušas su karalystės regento monograma.

Vandenženklis 383 užtiktas 1790—1794 m. dokumentuose. Panašus į 383 yra vandenženklis, besiskiriąs nuo šio tik raidžių išdėstymu ir detalėmis aro krūtinėje, užtiktas 1798—1799 m. dokumentuose. Matyt, Ekerio popieriaus dirbtuvėms tas pats meistras ilgesnį laiką gamino semiamąsias formas ir išpindavo beveik identiškus filigranus[25].

Pirmąją popieriaus dirbtuvę Prūsijos Lietuvoje įsteigė popieriaus meistras Liudvigas Cizeris (Ludwig Zieser) Kiautuose 1734 m., tais pačiais metais, kuriais Fridrichas Vilhelmas I davė įsakymą kraštą po maro kolonizuoti vokiečiais.

L. Cizeris, norėdamas parodyti karaliui savo nepaprastą lojalumą, naujai įsteigtoje popieriaus dirbtuvėje pradėjo vartoti vandenženklius su lotynišku užrašu „Nec soli cedit" (vž. 401—405), kurį savo devizu pasirinko Prūsijos karalius. Vandenženklyje Prūsijos aras pergalingai skrenda saulės link. Šis vandenženklis vartotojų tarpe labai išpopuliarėjo, todėl jį greitai pradėjo vartoti kitos Rytų Prūsijos popieriaus dirbtuvės. Popierių su devizu „Nec soli cedit" aptinkame per visą XVIII a.

Lenkų istorikė J. Siniarska-Čaplicka Dzežbios popieriaus dirbtuvėje nuomininko Koco vartotus vandenženklius su saulės link skrendančiu aru ir Prūsijos karaliaus devizu „Nec soli cedit" aplink arą (vž. 406) nežinia kodėl priskiria prie tokių vandenženklių, kurių „motyvai yra tėvyniniai, lenkiški, neskolinti iš užsieninių pavyzdžių ir kurie nėra tų užsieninių pavyzdžių pamėgdžiojimas"[26]. Vandenženklius su šio tipo skrendančiu aru naudojo taip pat Prienų popieriaus dirbtuvė. Vž. 411 naudojo Prienų

[22] Žr. Vilniaus antrosios popieriaus dirbtuvės istoriją, p. 57.

[23] *H. Kohtz*, Ostpreussische Adler—Wasserzeichen im Wandel der Zeit, „Papier Geschichte" (Mainz), 1951.

[24] MAB, VKF 446.

[25] MAB, BF 2751, 2752.

[26] *J. Siniarska-Czaplicka*, Znaki wodne papierni Mazowsza.., p. 28.

popieriaus dirbtuvės nuomininkas Kocas, vž. 412, 413 ir 414 — nuomininkas J. Šulcas. Būdinga, kad vandenženklyje 414 skrendantis saulės link Prūsijos viengalvis aras čia virtęs dvigalviu Rusijos aru.

1756 m. lietuviškieji iždo rūmai Gumbinėje pranešė, kad Kiautuose, be kitų popieriaus rūšių, gaminama „Crantz Adler Papier" ir „Stark Adler Papier". Pranešime sakoma, kad vienoje lapo pusėje buvo skrendančio saulės link aro laurų vainike atvaizdas, o kitoje pusėje —„L. Zieser" arba monograma LZ su kariškais atributais.

Kiautų popieriaus dirbtuvėje buvo gaminamas popierius su vandenženkliais 417, vaizduojančiais dvigalvį arą, pagal specialų užsakymą eksportui į Rusiją. Raidė P aro krūtinėje turėjo reikšti Rusijos caro Pavlo vardo pirmąją raidę.

Norėdamas sureguliuoti popieriaus kainas, Fridrichas II 1790 m. visoms karalystės popieriaus dirbtuvėms įsakė pagamintą popierių atitinkamai ženklinti. Pagal šį karaliaus įsakymą visos Prūsijos dirbtuvės pagamintame popieriuje turėjo dėti vienodus vandenženklius. Vienoje lapo pusėje turėjo būti Prūsijos karalystės aro atvaizdas, kitoje — popieriaus gamintojo vardas, pavardė ir pagaminimo metai.

Popieriaus gamintojai kreipėsi į atitinkamus valdžios organus, prašydami atleisti juos nuo pareigos kasmet vandenženkliuose keisti metus. Savo prašymą jie motyvavo tuo, kad pagaminti semiamąją formą brangiai kainuoja ir, kasmet keičiant visas formas, popierius žymiai pabrangtų. 1767 m. Karaliaučiaus iždo rūmai išleido potvarkį, kuriuo visoms popieriaus dirbtuvėms buvo įsakyta vienoje lapo pusėje dėti Prūsijos arą, kitoje — gamintojų inicialus; taupumo sumetimais buvo leidžiama metų nedėti. Dėl to nuo tol retai užtinkami vandenženkliai su juose pažymėtais metais. Popierių datuojant, reikia turėti galvoje, kad jis galėjo būti pagamintas keleriais metais vėliau, negu rodo vandenženklyje esanti data, nes, panaikinus privalomą metų žymėjimą, semiamoji forma galėjo būti naudojama be pakeitimo ilgesnį laiką.

Po to, kai buvo įsakyta vandenženklius suvienodinti, daugelis Rytų Prūsijos popieriaus dirbtuvių ėmė vartoti vienodus arus. Vien iš tokių arų negalima nustatyti, kurioje dirbtuvėje ir kada šis popierius buvo pagamintas. Dažniausiai tenka vadovautis antriniuose ženkluose esančiais inicialais.

Visiškai vandenženklius suvienodinti Prūsijoje nepavyko. Greta aro matome vandenženklių su karpiu, su madona, su karūna ir kitokių. Šie vandenženkliai rodė popieriaus rūšies bei formato pavadinimą.

Žemiau pateikiamas vandenženkliuose su Prūsijos aru kai kurių meistrų vardų bei pavardžių inicialų iššifravimas.

AES (vž. 259) — Griunhaide 1768 m. popieriaus dirbtuvę pastačiusio ir joje dirbusio meistro A(lbrecht) E(rnst) S(chütz) inicialai.

AFR (vž. 260—262) — Viešvilės popieriaus dirbtuvės savininko popieriaus meistro A(ugust) F(riedrich) R(iedel), valdžiusio dirbtuvę nuo 1770 m., inicialai. Popieriaus dirbtuvė, kurią perėmė sūnus, kaip matyti iš vž. 262, dar po tėvo mirties (1792 m.) vartojo senas su tėvo inicialais semiamąsias formas.

CFG AC (vž. 264, 265) — nuo 1764 m. Karbeno rajono popieriaus dirbtuvės savininko C(arl) F(riedrich) G(ünther) — A(mt) C(arben) inicialai.

CFG (vž. 266) — to paties popieriaus meistro Karlo Fridricho Giunterio inicialai, vartoti jo vėliau perimtoje Tešenvaldo popieriaus dirbtuvėje (mirė 1777 m.).

CFT (vž. 267, 420) vartojo Suprasliaus popieriaus dirbtuvė 1800—1805 m.

CLZ (vž. 399) — Kiautuose dirbusio popieriaus meistro C(arl) L(udwig) Z(ieser) inicialai.

GHP (vž. 339, 340) — Trutenau popieriaus dirbtuvėje 1720—1757 m. dirbusio G(otfried) H(einrich) P(utz) monograma.

FFS TW (vž. 269) — Tešenvaldo popieriaus dirbtuvės pavadinimo sutrumpinimas T(eschen) W(ald) ir dirbtuvės savininko F(riedrich) F. S(chafhirt) inicialai.

GCT (vž. 271—273) — popieriaus meistro Tyrbacho — G(eorgius) C(hristoph) T(hierbach), — 1768—1802 m. nuomojusio Suprasliaus popieriaus dirbtuvę, inicialai. Šiuos vandenženklius Tyrbachas vartojo ne tik rašomajam ir spausdinamajam popieriui, bet ir blogiausios rūšies chartai bibulai ženklinti[27]. Juos G. C. Tyrbachas vartojo ir kitose jo nuomotose popieriaus dirbtuvėse.

GFG EK (vž. 275, 276) — popieriaus meistro G(eorg) F(riedrich) G(ünther), 1728—1776 m. valdžiusio Oberekerio ir Unterekerio popieriaus dirbtuves, inicialai.

GFG (vž. 277—279) — popieriaus meistro G(eorg) F(riedrich) G(ünther), nuo 1768 m. dirbusio Olivos dirbtuvėje, inicialai.

GGS (vž. 283, 284) — popieriaus meistro G(eorg) G(abriel) S(chuman), nuo 1770 m. dirbusio Grunheido dirbtuvėje, inicialai.

GLK (vž. 287—289) — popieriaus meistro G(eorg) L(udwig) K(ohtz), 1768—1771 m. dirbusio Nojendorfe, 1786—1799 m. Dzežbioje, o po to — Prienuose, inicialai.

JA (vž. 294) — matyt, tai Leibico (prie Torno) popieriaus dirbtuvėje dirbusio popieriaus meistro J(ohann) A(ustigal) inicialai. Vandenženklyje 344 matoma to meistro pilna pavardė ir vardas.

JAH (vž. 295, 296) — matyt, tai nuo 1715 m. Vadango popieriaus dirbtuvėje dirbusio meistro J(ohann) A(ndreas) H(empel) inicialai.

[27] MAB, f. 267, Nr. 24, 843.

JAT (vž. 297, 298) — Karbeno popieriaus dirbtuvės meistro J(ohann) A(ndreas) T(oepfer), dirbusio 1766—1779 m., inicialai.

JCA OBERECKER (vž. 299, 375) — Oberekerio popieriaus dirbtuvėje dirbusio meistro J(ohann) C(hristoph) A(ustigal) inicialai.

JFA (vž. 300) — apie 1786 m. Finkeno popieriaus dirbtuvėje dirbusio meistro J(ohann) F(riedrich) A(ustigal) inicialai.

JFR (vž. 301, 302) — Tešenvaldo popieriaus dirbtuvėje apie 1779 m. dirbusio meistro J(acob) F(riedrich) R(öckner) inicialai.

JFS (vž. 303, 304) — matyt, tai Nojendorfo popieriaus dirbtuvės įkūrėjo (1751 m.) meistro J(ohann) F(riedrich) S(chutz), mirusio 1776 m., inicialai.

JGB (vž. 306 ir 307) — Griunheido popieriaus dirbtuvėje apie 1790 m. dirbusio meistro J(ohann) G(otfried) B(eckstein) inicialai.

JGG (vž. 308) — 1776—1789 m. Oberekerio popieriaus dirbtuvėje dirbusio meistro J(ohann) G(otlieb) G(ünther) inicialai.

JFHM DK (vž. 309) — Domkau popieriaus dirbtuvėje XVII a. antroje pusėje vartoti inicialai. Jie šifruojami taip: J(ohann) F(riedrich) H(err) M(ann) D(om) K(au).

JH (vž. 314) — apie 1762 m. Vuseno popieriaus dirbtuvėje dirbusio meistro J(oseph) H(empel) inicialai.

JWM (vž. 316, 317) — nuo 1772 m. Vilenbergo (Willenberg-Kutzburg) popieriaus dirbtuvėje dirbusio meistro J(ohann) W(ilhelm) M(üller) inicialai.

KGT (vž. 324) — Suprasliaus popieriaus dirbtuvė vartojo 1800—1805 m.

LZ (vž. 319, 320, 401—404) — Kiautų popieriaus dirbtuvę 1734 m. pastačiusio popieriaus meistro L(udwig) Z(ieser) inicialai. Vž. 404 matomos raidės šifruojamos taip: W(isch) W(ill).

TFC (vž. 268, 418, 419) — Suprasliaus popieriaus dirbtuvė vartojo 1800—1805 m.

TGK (vž. 325) — Suprasliaus popieriaus dirbtuvė vartojo 1800—1805 m.

Z u R KIAUTEN (vž. 358, 359, 362, 407, 408, 410). L. Cizeris abiejų Kiautų popieriaus dirbtuvių savininkas, vieną dirbtuvę apie 1770 m. pavedė savo žentui A. F. Rideliui, kitą pats valdė. Pirmojoje dirbtuvėje 1770—1792 m. buvo dedami vandenženkliai su abiejų savininkų inicialais Z(ieser) u(nd) R(iedel), antrojoje, kurią valdė pats L. Cizeris,— raidė Z(ieser).

KRAUS arba **KRAUSE** (vž. 365—367). Nuo 1750 m., t. y. nuo įsteigimo, iki XIX a. vidurio Piultco popieriaus dirbtuvėje dirbo trys meistrai ta pačia pavarde Krause (Johann Georg, Johann Gotfried ir Karl). Jie visi antriniuose vandenženkliuose dėjo pavardę Krause, kai kada Kraus. Nustatyti, kada pagamintas popierius, kurio vandenženklyje figūruoja pavardė Krause, labai sunku, nes ta pavardė vandenženkliuose buvo vartojama apie 100 metų.

Vandenženklius 368 ir 369, kaip rodo jų įrašai, vartojo Prūsijoje veikusios Liudvigsorto ir Marienverderio (Semmler) popieriaus dirbtuvės.

Vandenženklį 370 vartojo Strašino popieriaus dirbtuvė prie Dancigo, o vž. 371 — Pomeranijos popieriaus dirbtuvė Nojbrahe (Kreis Schlochau).

S. NEUENDORF (vž. 372—374). Nuo 1750 m., kada popieriaus meistras J(ohann) F(riedrich) S(chütz) įkūrė popieriaus dirbtuvę, iki 1825 m. vandenženkliuose greta Nojendorfo pavadinimo buvo dedama raidė S, t. y. šeimos S(chütz), kuriai dirbtuvė priklausė 75 metus, pavardės pirmoji raidė.

G G SCHUMAN (vž. 377—380) — Griunheido popieriaus dirbtuvėje nuo 1771 m. dirbusio meistro G(eorg) G(abriel) S(chuman) vardų inicialai ir pilna pavardė.

DECKER (vž. 382, 383) — Oberekerio ir Unterekerio dirbtuvių savininko popieriaus meistro J(ohann) C(hristian) D(ecker), dirbusio nuo 1789 m., pavardė.

Vž. 384 vartojo Vadango (Vakarų Prūsija) popieriaus dirbtuvė.

L ZIESER (vž. 398 ir 405) — popieriaus meistro L(udwig) Z(ieser), pastačiusio Kiautuose pirmą popieriaus dirbtuvę ir joje dirbusio nuo 1734 m., pavardė.

K DZIERZBIA (vž. 406) — Dzežbios popieriaus dirbtuvėje 1786—1799 m. dirbusio meistro G. L. Koco pavardės pirmoji raidė ir vietovė.

K PRENY (vž. 411) — maždaug nuo 1810 m. Prienų ir Suprasliaus popieriaus dirbtuvių nuomininko G. L. Koco pavardės pirmoji raidė ir vietovė.

Vž. 385—394 vartojo Viešvilės popieriaus dirbtuvė.

Vandenženklius 267, 268, 324, 418—420 vartojo Suprasliaus popieriaus dirbtuvė 1800—1807 m. Raidės CFT ir KGT (kai kur TFC ir TFG),— greičiausiai, tuo metu dirbusių meistrų C. F. Tyrbacho ir K. G. Tyrbacho inicialai.

Nuo XVI a. vidurio vandenženkliuose su dvigalviu aru užtinkamos raidės, užrašai bei kiti ženklai. Tai daugiausia Vokietijos ir Austrijos miestų popieriaus dirbtuvių vandenženkliai.

Nuo XVIII a. kai kurie dvigalviai arai naguose laiko karališkas regalijas. Kai kada dvigalvis aras be karūnos, kai kada abi galvos karūnuotos atskirai, kai kada jas dengia viena karūna. Skyde raidės reiškė kurio nors imperijos miesto pavadinimo pirmąją raidę. Pavyzdžiui, dvigalvis aras su A buvo Augsburgo popieriaus dirbtuvės gaminys (vž. 448, 449), su F — Frankfurto (vž. 450—543), su K — Kempteno (vž. 459—462), su L — Liubeko (vž. 463—466), su Z — Ciuricho (vž. 478—480), nors kiti raidę Z laiko Citau (Saksonijoje) miesto pavadinimo pirmąja raide.

Aras vandenženklyje reiškė tam tikro popieriaus rūšies bei formato pavadinimą. XVI a. Italijos popierių su aru vadindavo „imperiale", jis, paprastai, būdavo 50×74 cm didumo. Prancūzijoje ir Vokietijoje XVIII a. su šiuo ženklu būdavo labai didelio formato popierius „Adler papier".

Prancūzijoje 1741 m. popierius „Grand Aigle" buvo 670×980 mm didumo ir tokio popieriaus rėza turėdavo sverti 61—64 kg.

Vokietijoje XVIII a. didžiausias „Adlerpapier" formatas buvo 70×100 cm[28].

Ąsotis. Ąsočius vaizduojantieji vandenženkliai yra prancūzų kilmės. XVI a. ir XVII a. pačioje pradžioje įvairių pavidalų ąsočius vartojo daugelis Prancūzijos popieriaus dirbtuvių. XVII a. pirmoje pusėje vandenženklis su ąsočiu virto popieriaus rūšies pavadinimu, ir šį ženklą pradėjo vartoti daugelis Vokietijos popieriaus dirbtuvių.

Vandenženkliuose 541—544, 551, 552, 567 inicialai BS, FR ir TT parodo, kad juos vartojo viena iš Dancige veikusių popieriaus dirbtuvių (žr. vž. 770, 771, 773, 774).

Avilys. Aviliai vandenženkliuose pasirodo XVII a. pabaigoje. Juos pirmiausia pradėjo vartoti Olandijoje. Honigų šeimos popieriaus dirbtuvėse Olandijoje šis vandenženklis buvo vartojamas 1683—1807 m.[29] Honigų pavardė bei inicialai matomi kai kada pirminiuose, bet dažniausiai antriniuose vandenženkliuose (vž. 568).

Reikia pastebėti, kad Vakarų Europoje kai kurios popieriaus dirbtuvės savo vandenženkliuose ne tik imituodavo vandenženklį su aviliu, bet netgi dėdavo Honigų šeimos narių vardus bei pavardes[30].

XIX a. pradžioje avilys pasidarė madingu vandenženkliu visoje Europoje. Kai kurios Rusijos popieriaus dirbtuvės XIX a. taip pat vartojo vandenženklius su aviliu[31].

Lietuvoje Puslovskių popieriaus dirbtuvė Kučkuriškėse visą laiką vandenženkliuose vartojo taip pat ir avilį (vž. 573 ir 573a). Vandenženklį 574 vartojo J. Šulcas Prienuose.

Vž. 571 matomas antrinis ženklas I. V., o vž. 572 šios raidės figūruoja ir pirminiame, ir antriniame ženkle. Šie inicialai Olandijos gamybos popieriaus vandenženkliuose nėra olandų kilmės. Prancūzas I. Vilderis (Villedary), XVII a. pabaigoje žinomas popierininkas, Prancūzijoje gamintame popieriuje dėjo savo inicialus, o kai kada pilną pavardę. Prancūzijos popierius su šiais inicialais žinomas 1674 m. Vienas I. Vilderio sūnus persikėlė į Olandiją ir ten gamino popierių, kurį žymėjo vartotojams gerai pažįstamais tėvo inicialais. Vandenženklis su inicialais I. V. vartotojams buvo įrodymas, kad popierius yra aukštos kokybės, todėl dauguma Olandijos popieriaus dirbtuvių pradėjo vartoti šiuos inicialus. Manoma, kad daugumą vandenženklių su šiais inicialais vėlesnės negu 1700 m. kilmės popieriuje vartojo Olandijoje veikusios popieriaus dirbtuvės[32]. Inicialus I. V. antriniuose ženkluose šalia pirminio ženklo su ragu vartojo taip pat C. ir I. Honigų popieriaus dirbtuvė (vž. 3056).

Avinėliai. Šis vandenženklis kilęs iš Italijos. XV—XVI a. jis sutinkamas tik Italijos popieriuje. Ilgainiui juo imta žymėti speciali popieriaus rūšis ir formatas.

Kaip ir kitus vartotojams gerai žinomus vandenženklius, avinėlį pasisavino kitų kraštų popieriaus dirbtuvės. Po 1600 m. šis vandenženklis gana plačiai buvo vartojamas Prancūzijoje ir Olandijoje. Vokietijoje pagamintame popieriuje šis vandenženklis užtinkamas rečiau, ir tai tik popieriuje, skirtame eksportui į katalikų kraštus[33].

Nosticas teigia, kad vandenženkliai su avinėliu iki 1600 m. buvo vartojami vien Italijoje ir tik XVII a. juos pradėjo vartoti kituose Europos kraštuose, vadinasi, šio atlaso vandenženkliai 575 ir 576 yra kilę Italijoje. Nepavyko išaiškinti, kurios popieriaus dirbtuvės vartojo vandenženklius 577—582. Kiti vandenženkliai su avinėliu, sprendžiant iš juose matomų inicialų, buvo vartojami Prūsijos popieriaus dirbtuvėse.

Babalico ir Fraištato miestų herbuose taip pat buvo vaizduojamas avinėlis; gal kai kuriuos šio atlaso vandenženklius su avinėliu ir vartojo tuose miestuose veikusios popieriaus dirbtuvės[34].

Šio atlaso vandenženklių 594, 595 tipą, kurį Prūsijos popieriaus dirbtuvės per visą XVIII a. vartojo eksportuojamam į katalikų kraštus popieriui, lenkų istorikė J. Siniarska-Čaplicka priskiria prie grynai lenkiškų, savitų, neperimtų iš kitų popieriaus dirbtuvių. Ji nepagrįstai rašo, kad popierius su šiais vandenženkliais buvęs specialiai gaminamas Jeziornos popieriaus dirbtuvėje, prie Varšuvos, tik Kosciuškos sukilimo metu; nei anksčiau, nei vėliau šis vandenženklis, simbolizuojantis sukilimą, esą, nesutinkamas; taip pat šio vandenženklio ji neužtikusi svetimuose kraštuose tame laikotarpyje vartotų vandenženklių atlasuose[35].

Kai kurie, ypač ankstyvesnieji šios grupės vandenženkliai vaizduoja ne „Agnus dei", bet herbą, lenkų heraldikoje vadinamą „Junoša".

Ąžuolas, gilė. Šiai grupei priskiriami vandenženkliai, kuriuose pavaizduoti ąžuolai. Dalis ąžuolų stilizuoti ir juos galima atpažinti tik iš gilių (vž.

[28] *F. V. Hoessle,* Adlerpapier und Adlerwasserzeichen, „Zellstoff und Papier", 1929, sąs. 6, p. 400.

[29] *W. A. Churchill,* Watermarks in Paper...

[30] Ten pat.

[31] *М. В. Кукушкина,* Филиграни.., стр. 370.

[32] *H. Voorn,* De papiermolens.., p. 543.

[33] The Nostitz Papers.

[34] *M. Gumowski,* Herby miast polskich, Warszawa, 1960, p. 135, 165.

[35] *J. Siniarska-Czaplicka,* Znaki wodne papierni Mazowsza... p. 28.

596—612), kitus — tik iš stilizuotų ąžuolų lapų (vž. 613—616). Vandenženklinuose 617—638 matomos natūralios gilės su lapais bei šakelėmis, vž. 642—658 — ąžuolai.

Vandenženklius 597—647, kuriuose pavaizduoti ąžuolai, gilės ir ąžuolų lapai, įvairios Prūsijos popieriaus dirbtuvės vartojo per visą XVII a. ir XVIII a. pirmąją pusę.

Rytų Prūsijos popieriaus istorikas H. Kocas mano, kad vandenženklius su gilėmis pirmą kartą pradėjo vartoti 1632 m. naujai įsteigtoje Ekerio popieriaus dirbtuvėje meistras Severinas Heinrichas. Gilė vokiškai — „eker", taip skamba ir vietovės, kurioje buvo įsteigta popieriaus dirbtuvė, pavadinimas. Dėl to Ekerio popieriaus dirbtuvė nuo savo įkūrimo dienos vandenženkliuose vaizdavo giles bei ąžuolus su gilėmis[36].

H. Kocas mano, kad per visą XVII a. ir XVIII a. pirmąją pusę abiejose Ekerio (Unterekerio ir Oberekerio) dirbtuvėse buvo gaminamas trijų rūšių popierius, kuris buvo vadinamas: „popieriumi su viena gile" — „Eineckerpapier" (vž. 617—621), „popieriumi su dviem gilėm"—„Zweieckerpapier" (vž. 604, 605, 622—626, 636, 637) ir „popieriumi su trimis gilėmis" — „Dreieckerpapier" (vž. 606, 607, 609—612, 627—632, 635, 638).

Negalima sutikti su H. Koco tvirtinimu, kad pirmas Rytų Prūsijos popierius su giles vaizduojančiais vandenženkliais buvo gaminamas Severino Heinricho Ekerio popieriaus dirbtuvėje. Vandenženkliai 597—603 su trimis (vž. 599, 603), keturiomis (vž 597) ir penkiomis (vž. 598, 600, 602) gilėmis rasti popieriuje, kuris datuotas 1606—1625 m. Šis popierius, sprendžiant iš pačių vandenženklių ir juose matomų inicialų, taip pat buvo pagamintas Rytų Prūsijoje. Be to, vandenženkliuose gilių skaičiumi, greičiausiai, buvo reiškiamas ne tik formatas, bet ir popieriaus rūšis.

Vandenženkliuose 597, 598, 600 matomi inicialai MB, greičiausiai, reiškia Marienverderio (Semmler) popieriaus dirbtuvėje tuo metu dirbusio meistro M(ichael) B(olwig) vardą ir pavardę.

Vandenženklius 648—658, kuriuose pavaizduoti ąžuolai su gilėmis (Šulcų šeimos herbas Ąžuolas), XIX a. pradžioje vartojo Prienų ir Katišių popieriaus dirbtuvių savininkas Jonas Šulcas[37]. Vandenženklis 654 užtiktas velino popieriuje. Kai kurie vandenženkliuose su ąžuolais ir gilėmis matomi inicialai, greičiausiai, galėtų būti taip šifruojami:

H (vž. 620) — H(einrich), šeimos, kurioje buvo daug popieriaus meistrų įvairiose Rytų Prūsijos popieriaus dirbtuvėse, pavardės pirmoji raidė.

SH (vž. 604—607, 617—619, 622—625, 627—634) — S(everin) H(einrich), tėvo ir sūnaus, inicialai. Severinas Heinrichas iki 1632 m. dirbo Patersorto popieriaus dirbtuvėje, vėliau Ekerio popieriaus dirbtuvėje, 1658 m. nuomojo Kroicburgo dirbtuvę. Jo sūnus, irgi Severinas Heinrichas, dirbo popieriaus meistru pas tėvą, o 1700 m. išnuomojo Trutenau popieriaus dirbtuvę.

GH (vž. 621, 626) — popieriaus meistro G(otfried) H(einrich), įkūrusio 1682 m. Unterekerio popieriaus dirbtuvę, inicialai.

PH (vž. 616) — apie 1672 m. abiejose Ekerio dirbtuvėse dirbusio popieriaus meistro P(aul) H(eyn) inicialai.

GG (vž. 635—641) — apie 1716—1731 m. abiejose Ekerio dirbtuvėse dirbusio popieriaus meistro G(otfried) G(ünther) inicialai.

Vieną gilę vaizduojantys vandenženkliai buvo dviejų tipų, abiejų su inicialais HS. Jie buvo vartojami tuo pačiu laiku, bet vandenženkliai 617 ir 620 reiškė popieriaus rūšį, vadinamą „Eineckerpapier" — 40×66 cm formato, tuo tarpu vandenženkliai 618 ir 619, taip pat su viena gile, bet visai kitokio tipo, reiškė laiškinio popieriaus formatą 35×38 cm. Vilniuje Prūsijos popierius su giles vaizduojančiais vandenženkliais prekyboje buvo vadinamas „popieriumi su gilėmis"[38].

Bokštas. Šiai grupei priklauso visi vandenženkliai, kuriuose pavaizduoti įvairūs pavieniai pilių bei bažnyčių bokštai, taip pat pilių bokštai su sienų dalimis ir vartais.

Pilių bokštai nuo ankstyvųjų viduramžių buvo plačiai vartojami įvairių miestų herbuose bei antspauduose. Iššifruoti visus pateiktus vandenženklius, vaizduojančius bokštus, labai sunku. Kai kurie vandenženkliai su bokštais literatūroje yra taip iššifruoti.

Vandenženklis 660 atitinka Brikės atlaso vž. 2328. Brikė abejoja, kad šį vandenženklį būtų vartojusi Prahos popieriaus dirbtuvė. Jis mano, kad jame, gal būt, pavaizduotas lenkų herbas Gžimala.

Vandenženklius 728—730, kuriuose tarp bokštų matomas jaunas mėnulis, Brikė priskiria Hiršenbacho (prie Ešenbacho) popieriaus dirbtuvei[39]. Apačioje raidė M reiškia popieriaus meistro C. M(air), šią dirbtuvę nuomojusio 1600 m., pavardės pirmąją raidę.

Vandenženklius 694—703, vaizduojančius vartus tarp bokštų ir apačioje drakoną (Trautenau miesto herbą), vartojo Bohemijos Trautenau miesto popieriaus dirbtuvė. 1505 m. ši dirbtuvė jau veikė. Vandenženklis buvo įvairaus didumo ir įvairių variantų. Dažnai virš vartų bokštų matomas balandis (vž. 695—697)[40].

[36] *H. Kohtz*, Die Papiermühle zur Ecker...

[37] Herbarz szlachty prowincyi Witebskiej, Kraków, 1899, p. 133.

[38] CVIA, SA 5122, l. 487a.

[39] Briquet, vž. 15975, 15976.

[40] The Nostitz Papers, Nr. 303.

Vandenženklis 666 su herbu Gžimala ir užrašu „Stanislaus Potulicki P. C." buvo vartojamas Poznanės popieriaus dirbtuvėje.

Vandenženkliuose 707 ir 708 pavaizduoti vienuolyno vartai, jie užtikti Pinske 1696 m. rašytame dokumente. Dėl šių vandenženklių kilmės yra dvi nuomonės: vieni mano, kad šiuos vandenženklius vartojo Černigovo vienuolynui priklausiusi popieriaus dirbtuvė, kiti — kad juos vartojo Rodomišlio popieriaus dirbtuvė, priklausiusi Kijevo pečerų vienuolynui[41].

Vandenženkliai 710—727 yra vadinamojo Ravensburgo tipo. XVII a. pradžioje Ravensburgo (Viurtenberge) miesto popieriaus dirbtuvė gamino labai geros rūšies popierių, kuriame dėdavo vandenženklius, vaizduojančius Ravensburgo miesto herbą — du bokštus su vartais tarp jų. Šis popierius buvo žinomas visoje Europoje. Kitos Vokietijos popieriaus dirbtuvės XVII ir XVIII a. savo vandenženkliuose pamėgdžiojo Ravensburgo herbą. Kai kurios iš tų dirbtuvių tiesiog padirbinėjo šį vandenženklį, ir dabar sunku atskirti, kuris vandenženklis buvo vartotas Ravensburgo dirbtuvėje, kuris — padirbtas. Dar kitos popieriaus dirbtuvės, pavyzdžiui, Liubeko, imituodavo Ravensburgo herbą, bet, dažniausiai, tarp bokštų dėdavo raidę L (vž. 731), t. y. pirmąją miesto pavadinimo raidę (vandenženklis 719 atitinka Brikės atlaso vandenženklį 15950)[42].

Vandenženkliai 739—742, greičiausiai, buvo vartojami Rytų Prūsijos popieriaus dirbtuvėse. Vandenženklyje 742 matomos raidės PH, greičiausiai, reiškė Patersorte, o vėliau Ekerio popieriaus dirbtuvėse tuo metu dirbusio meistro P(aul) H(eyn) inicialus.

Vandenženkliuose 660—667 matomi trys bokštai su vartais apačioje, greičiausiai, yra herbas Gžimala. Kadangi šiuo herbu legitimavosi kai kurios Lietuvos bajorų šeimos, visai galimas dalykas, kad kai kurie iš šių vandenženklių buvo vartojami Lietuvoje veikusiose popieriaus dirbtuvėse. Herbo Gžimala, kurį Lietuvoje įprasta vadinti Bokštais, buvo daug (apie 15) atmainų. Vienuose bokštuose apačioje, sienoje, nebuvo vartų, kituose buvo uždari arba atviri vartai, kitų bokštų vartuose stovėjo riteris su kardu (vž. 705, 706) ir pan.

Vandenženklyje 704 pavaizduoti trys bokštai apačioje su liūtu, panašiu į Bohemijos liūtą. Šis vandenženklis, greičiausiai, buvo vartojamas kurioje nors Bohemijos popieriaus dirbtuvėje.

Vandenženklį 745 Rygos (Zasulauks) popieriaus dirbtuvė vartojo po 1765 m., antriniame ženkle yra savininko inicialas G(otlieb) S(teinhauer).

Dancigo herbas. Vandenženkliuose 746—780 matome įvairiai apipavidalintą Dancigo miesto herbą (Kryžiuočių Ordino vartoti du kryžiai skyde arba be skydo).

Kai kuriuos šio tipo vandenženklius Brikė klaidingai priskiria prie Prondniko (arti Krokuvos) popieriaus dirbtuvėje vartotų vandenženklių[43].

Dancige popierius buvo gaminamas nuo XVI a. pradžios. 1610 m. ten veikė trys popieriaus dirbtuvės: Probstlio, kuris vandenženkliuose vartojo žuvies (plekšnės) atvaizdą, Pauliaus Reicharto (vž. 779, 780) ir trečioji, vandenženklyje vartojusi vien Dancigo herbą (vž. 761, 762)[44].

Vandenženklyje 775 pavaizduotas Dancigo miesto herbas ir kaip antrinis ženklas — žuvis su NB — popieriaus dirbtuvės savininko N(athanel) B(ropstly) inicialais.

Dangaus kūnas (saulė, mėnulis, žvaigždės). Vandenženklių 781—787, vaizduojančių saulę ir jauną mėnulį, kilmė neišaiškinta. Vandenženkliai 781 ir 782 su spinduliuojančia saule ir žmogaus veidu dažnai užtinkami 1718—1723 m. dokumentuose. Šio tipo vandenženkliai kai kada užtinkami kaip pirminiai (vieni), o kai kada kaip antriniai ženklai prie pirminių su madona (vž. 2491).

Vandenženkliuose 788 ir 789 pavaizduota žvaigždė, greičiausiai, yra herbas Šternberg, kuriuo legitimavosi keletas Lietuvos bajorų šeimų. Antriniame ženkle raidė T labai panaši į kitus antrinius vandenženklius, kuriuose ši raidė reiškė Tyrbacho pavardės pirmąją raidę. Popierius su šiais vandenženkliais buvo plačiai vartojamas Vilniuje 1770—1780 m. Kai kurios Vilniaus magistrato ataskaitinės knygos parašytos vien šitame popieriuje[45].

Vandenženklius 790—793 naudojo Prienų popieriaus dirbtuvė, kai ją nuomojo popierininkas G. L. Kocas, kurio pavardės pirmoji raidė matoma antriniuose ženkluose.

Vandenženklį 794, kaip matyti iš užrašo, vartojo Suprasliaus popieriaus dirbtuvė.

Jeziornos popieriaus dirbtuvė XVIII a. pabaigoje vartojo vž. 795. J. Siniarska-Čaplicka mano, kad šio vandenženklio trys žvaigždės yra masoniškas ženklas, kurį pavartojo Jeziornos popierininkas J(ohann) T(hiess), priklausęs anais laikais madingai masonų ložei Varšuvoje. Tos žvaigždės, jos manymu, turinčios daug bendro su lenkų liaudies menu, kurio motyvai buvę panaudoti vandenženkliuose[46]. Siniarskos-Čaplickos samprotavimas yra klaidingas, nes šio tipo žvaigždes per visą XVIII ir XIX a. pirmąją pusę vartojo Prūsijos popieriaus dirbtuvės vandenženkliuose, reiškiančiuose popieriaus rūšį. Ši popieriaus rūšis buvo vadinama „Drei Sternen Papier". Lenkai šį popierių vadino „papier pod gwiazdami"[47].

---

[41] *Z. V. Uchastkina*, A History.., p. 125, 202.

[42] *F. V. Hoessle*, Alte Papiermühlen der Deutschen Küsterländer...

[43] Briquet, vž. 1256.

[44] *H. Kohtz*, Ostpreussische Papierfabrikation.., p. 22.

[45] CVIA, f. 458, ap. 1, b. 212.

[46] *J. Siniarska-Czaplicka*, Znaki wodne Mazowsza.., p. 21.

[47] VUB, A 3898.

Gėlė, augalas. Į šią grupę įeina vandenženkliai, vaizduojantieji gėles, įvairių augalų žiedus, augalus bei jų lapus.

Vandenženkliai 796 ir 839 — seniausieji šioje grupėje. Jie užtikti popieriuje, kuriame 1426—1428 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kanceliarijoje buvo parašyti laiškai Kryžiuočių Ordinui. Atlase šie vandenženkliai nukopijuoti iš straipsnio „Vytauto Didžiojo diplomatika"[48].

Vandenženkliai 807—816, kuriuose pavaizduota į ramunę panaši gėlė, kaip matyti iš užrašų bei inicialų, Voldenbergo (Prūsijoje) popieriaus dirbtuvėje buvo vartojami per visą XVII a.

Vandenženklį 820, vaizduojantį stilizuotą ramunės žiedą, kaip matyti iš antriniuose ženkluose matomų inicialų GS, XIX a. pradžioje vartojo dvarininkų Bžostovskių Šidlovičės dvare (Slonimo paviete) veikusi popieriaus dirbtuvė.

Vandenženkliai 823—830, kuriuose pavaizduota pakalnučių puokštė apačioje su monograma MW (WM?), užtikti 1607—1654 m. dokumentuose, rašytuose tik Raseiniuose. Kur tie vandenženkliai buvo vartoti, neaišku.

Vandenženklyje 845 pavaizduota gėlių pintinė, panaši į Butlerių šeimos herbą, tai patvirtina ir šone matomi inicialai. Neišaiškinta, kuriame Butlerių dvare — jei tai tikrai yra šios šeimos herbas — veikė popieriaus dirbtuvė.

Vandenženkliuose 849—871 pavaizduoti dobilų lapai, sugrupuoti po 3, po 2, arba pavieniai. Matyt, lapų skaičius rodė popieriaus rūšį bei formatą.

H. Kocas mano, kad vandenženklius su dobilų lapais vartojo Patersorto popieriaus dirbtuvė[49]. Vandenženkliuose 853, 854, 862—865 matomi Severino Heinricho inicialai patvirtina H. Koco nuomonę, nes šis popieriaus meistras tais metais valdė ir Patersorto ir Ekerio popieriaus dirbtuves.

Vandenženklyje 858 matomi Patersorto dirbtuvėje po Severino Heinricho, apie 1662—1670 m., dirbusio popieriaus meistro Petro Munto inicialai.

Atrodo, kad Patersorto popieriaus dirbtuvėje vartotus vandenženklius su dobilų lapais vėliau pradėjo vartoti ir kitos popieriaus dirbtuvės. Tai rodo vandenženkliai 866, 870, 871, kuriuose matomi Patersorto dirbtuvėje nedirbusių popieriaus meistrų inicialai.

Prūsijos popieriaus dirbtuvės mėgo vandenženklyje vaizduoti ir rugiagėles. Sprendžiant iš vandenženkliuose matomų inicialų, rugiagėles vartojo kelios Prūsijos popieriaus dirbtuvės nuo XVII a. antros pusės iki XVIII a. vidurio.

Vėliau rugiagėlės buvo vartojamos greta miestų inicialų antriniuose ženkluose popieriuje su madona, su dvilype lelija bei su medžioklės ragu.

Gyvačių grupėje rugiagėlės vaizduojamos kombinacijoje su karūnuotu žalčiu.

Gyvatė, žaltys. Matyt, vandenženkliuose vaizduojami karūnuoti šliužai nėra gyvatės (Vipera berus L.), o žalčiai (Tropidonotus natrix L.). Kadangi tarptautinėje filigranologijos nomenklatūroje jie dedami „gyvačių" (Snake, Schlange, Serpent) grupėje, tai ir šiame atlase jie skiriami į „gyvačių" grupę.

Įvairiai galvojama, kodėl taip dažnai, ypač ankstyvesnio popieriaus vandenženkliuose buvo vaizduojami žalčiai. Vienų nuomone, gyvatė simbolizavo išmintį, kitų — amžinybę ir pan.

Matyt, gyvatės (žalčiai), ypač dėl to, kad jos beveik visuomet vaizduojamos su karūna ant galvos, buvo pasisavintos iš įvairių tautų liaudies pasakų, kuriose, panašiai kaip mūsų „Eglėje, žalčių karalienėje", gyvatės buvo užburtos mergaitės, jaunikaičiai, liaudies fantazijos vaizduojami su karūna ant galvos.

Rytų Prūsijos popieriaus dirbtuvės legendarinę, žalčiu tapusią karalaitę vaizduodavo įkomponuotą į dirbtuvės emblemą — į rugiagėles, dobilus, kryžius, inkarus ir pan.

Vandenženklius su žalčiais 927—930 XV—XVI a. vartojo Prancūzijos popieriaus dirbtuvės.

Vandenženklių su gyvatėmis kai kurias raides ir inicialus, matyt, galima iššifruoti taip:

CF (vž. 884, 885) — Griunverio popieriaus dirbtuvėje 1719—1724 m. dirbusio meistro C(hristoph) F(und) inicialai. Kur dirbo šis meistras 1716 m. (vž. 884), — nežinia.

CH (vž. 900—904 ir 919—924) — popieriaus meistro C(hristoph) H(einrich), apie 1666 m. pastačiusio popieriaus dirbtuvę Trutenau, inicialai. Vandenženkliuose 900—904 tarp popieriaus meistro inicialų skyde matoma raidė T reiškia Trutenau pirmąją raidę.

EA (vž. 886) — Liudvigsorto popieriaus dirbtuvėje 1714—1736 m. dirbusio meistro E(manuel) A(ustigal) inicialai.

GB (vž. 872, 875, 887, 907—909) inicialai meistro G(eorg) B(rüderlein), dirbusio 1685—1689 m. Patersorto popieriaus dirbtuvėje, 1689—1697 m.— Karbeno popieriaus dirbtuvėje.

HR (vž. 859) — greičiausiai, Patersorto popieriaus dirbtuvėje apie 1707 m. dirbusio popieriaus meistro H(einrich) R(heinhold) inicialai.

H (vž. 857) — popierininkų Heinrichų šeimos pirmoji raidė.

MB (vž. 926) — mirusio prie 1690 m. Marienverderio (Semmler) popieriaus meistro M(ichael) B(olwige) inicialai.

ML (vž. 874, 877, 890, 891) — meistro M(artin) L(ewin), 1690—1698 m. dirbusio Patersorto popieriaus dirbtuvėje, vėliau — Griunverio popieriaus dirbtuvėje, mirusio 1714 m., inicialai.

[48] *A. Vasiliauskas,* Vytauto Didžiojo diplomatika.., p. 157.
[49] *H. Kohtz,* Die Papiermühle zur Ecker...

PH (vž. 911) — popieriaus meistro P(aul) H(ey), nuo 1672 m. dirbusio Patersorte, o vėliau — Ekere, inicialai.

PM (vž. 858, 912—914) — Patersorte apie 1662—1670 m. dirbusio popieriaus meistro P(eter) M(undt) inicialai.

SH (vž. 853, 854, 862—865, 892—894, 915) — Severino Heinricho inicialai.

SZ (vž. 866, 870), — greičiausiai, Domkau popieriaus dirbtuvėje dirbusio meistro S(everin) Z(ieser) inicialai.

Gyvulys. Gyvuliai, kurie vandenženkliuose užtinkami rečiau, neskiriami į atskiras grupes, bet įtraukti į bendrą grupę „Gyvuliai". Čia įeina arkliai, drambliai, jaučiai, vilkai ir kiti neatpažinti gyvuliai, taip pat drakonai, kurių tėra keletas.

Tie gyvuliai, kurie vandenženkliuose pavaizduoti dažnai, išskiriami į atskiras grupes. Tai grifai, liūtai, meškos, stirnos, šernai, voverės.

Heraldinio pobūdžio gyvuliai pateikiami ne herbų, bet gyvulių grupėje.

Vandenženkliuose 932—941 pavaizduotas arklys po kunigaikščio mitra ir be jos yra herbas Žirgas, lenkiškai vadinamas „Starykoń".

Vandenženklius 943 ir 944 vartojo viena iš Putkamerių dvaruose veikusių popieriaus dirbtuvių.

Vandenženkliuose 947—951 pavaizduotas dramblys (Danijos dramblio ordino insignijos ir kaspinas) nuo XVIII a. pradžios buvo vartojamas Liudvigsorto (Rytų Prūsija) popieriaus dirbtuvėje. Popierius su šiuo vandenženkliu buvo vadinamas „Elephantenpapier".

Vandenženkliai 952—959 vaizduoja jaučius bei taurus. Vandenženklį 956 su pavaizduotu jame Tyzenhauzų šeimos herbu Jautis vartojo Pastovio popieriaus dirbtuvė. Popierius su šiuo vandenženkliu buvo specialaus formato 48×40 cm, be to, jis buvo žymiai storesnis už Pastovyje gamintą paprastą popierių.

Kurios popieriaus dirbtuvės vartojo kitus gyvulius vaizduojančius vandenženklius, išaiškinti nepavyko.

Grifas. Grifas — antikinėje mitologijoje — sparnuotas liūtas su erelio galva. Grifai būna dekoratyviniai ir heraldiniai. Prie grifų grupės priskiriami vandenženkliai, kuriuose vaizduojami įvairūs heraldiniai grifai.

Grifą herbuose vartojo atskiros šeimos, miestai bei teritoriniai vienetai. Šie herbai įvairavo: vienur grifas su kardu (Katkevičių šeimos herbas), kitur su strėle, ietimi, kirviu, kryžiumi, gėlėmis; vienur grifas stovi ant užpakalinių kojų, kitur — ant keturių, kai kada jis pavaizduotas tik iki pusės. Dažnai grifai būdavo kombinuoto herbo sudėtinė dalis.

Vandenženklius 971—974, kuriuose greta grifo matomi inicialai PM, Koco manymu, Patersorto popieriaus dirbtuvėje vartojo meistras P(eter) M(undt)[50].

Vandenženkliai 991—996, kaip matyti iš įrašo ir herbo, buvo vartojami A. Pirasto popieriaus dirbtuvėje, Prūsijoje, Stolpo mieste (Stolp, Kreis Köslin).

Vandenženklį 997 su Pomeranijos grifu, greičiausiai, vartojo kuri nors Pomeranijoje buvusi popieriaus dirbtuvė.

Kur buvo vartojami kiti vandenženkliai, vaizduojantieji grifą,— neaišku.

Gulbė. Vandenženkliuose 1000—1024 pavaizduotos heraldinės gulbės.

Popierius su vandenženkliais 1000—1010 gana dažnai užtinkamas Lietuvoje XVI a. paskutinių dešimtmečių raštuose. Patikrinus visą eilę Lenkijoje tame laikotarpyje išleistų knygų, pasirodė, kad Lazarovos spaustuvė Krokuvoje 1580—1590 m. plačiai vartojo popierių su vandenženkliais 1001, 1002, 1007 ir kitais šito tipo vandenženkliais, daugelyje 1585 m. išleisto J. Kochanovskio psalmyno lapų matomi kalbami vandenženkliai, kai kurios V. Kobylinskio 1590 m. Krokuvoje išleistos knygos išspausdintos beveik išimtinai popieriuje su vandenženkliais 1005, 1006, 1007, 1008[51]. Kadangi šį popierių plačiai vartojo Krokuvos spaustuvės ir XVI a. pabaigoje Krokuva, greičiausiai, negalėjo įvežti tokio didelio lietuviško popieriaus kiekio, matyt, popierių su vandenženkliais 1000—1010 gamino kuri nors Mažojoje Lenkijoje veikusi popieriaus dirbtuvė.

Vandenženklius 1019—1023, užtiktus 1635—1644 m. dokumentuose, kaip matyti iš esamų juose užrašų, vartojo Bokštų dvaro, Ašmenos paviete, savininko Kristupo Zavišos, kuris legitimavosi herbu Gulbė, popieriaus dirbtuvė. Šį popierių, greičiausiai, gamino Bokštų dvare, nors visai galimas dalykas, kad Kristupas Zaviša kuriame nors savo dvare Žemaitijoje turėjo antrą popieriaus dirbtuvę.

Kad K. Zaviša turėjo dvi popieriaus dirbtuves ir kad viena jų buvo Žemaitijoje, galima spėti iš šių aplinkybių. Popierius su K. Zavišos herbu ir vardu tuo laiku plačiai buvo vartojamas visoje Žemaitijoje, jį labai dažnai užtinkame Žemaičių žemės ir pilies teismų aktų knygose. Vandenženkliai 1022 ir 1023, nors vartoti tuo pačiu laiku, yra visiškai skirtingi, o tai rodo, kad filigranus pynė skirtingi asmenys ir, greičiausiai, juos vartojo įvairios dirbtuvės.

Neaišku, kurios popieriaus dirbtuvės vartojo kitus vandenženklius su herbu Gulbė.

Herbai. Vandenženkliuose 1025—1054 pavaizduotas herbas Habdank. Vokiečių kilmės herbas Habdank per Lenkiją pateko į Lietuvą XV a. Nuo to laiko šį herbą vartojo kelios Lietuvos bajorų šeimos (Goštautai, Daugėlos, Haraburdai ir kiti).

[50] *H. Kohtz*, Die Herkunft Ostpreussischer Papiermacher, „Papier Geschichte" (Mainz), 1954, p. 7.

[51] VUB, 2—2174; 2—2169; 2—2182; 2—2199; 2—2253.

Vandenženkliuose šis herbas užtinkamas maždaug nuo 1575 m. 1580—1595 m. popierių su herbu Habdank Lietuvoje labai plačiai vartojo ne tik įvairios valdžios bei magistratų įstaigos, bet taip pat didikų ir vienuolynų dvarai. Šiame popieriuje knygas spausdino įvairios Lietuvos spaustuvės. Dokumentuose bei knygose, spausdintose iki 1575 m., šis vandenženklis neaptiktas.

Šiuos XVI a. pabaigoje plačiai vartoto popieriaus vandenženklius galima suskirstyti į 3 grupes. Pirmojo tipo (vž. 1025—1028) vandenženkliuose matomas herbas paprastame, ne visuomet simetriškame skyde. Šio tipo vandenženklį Kamaninas užtiko 1588 m. dokumente[52]. Antrojo tipo vandenženkliuose 1029—1042 herbas yra neaukštame raitytais papuošimais skyde. Šio tipo vandenženklius Kamaninas aptiko 1577—1602 m. dokumentuose[53].

Trečiojo tipo vandenženklių (vž. 1043—1046) skydas ištįsęs ir raitytas. Šio tipo vandenženklių Kamaninas neužtiko.

Vandenženkliai 1047 ir 1048 užtikti po vieną kartą: herbas — renesansiniame kartuše. Šio tipo vandenženklius Kamaninas užtiko 1598—1600 dokumentuose[54].

Vandenženkliuose 1049—1051 herbas pavaizduotas apskritime su vyskupo regalijomis viršuje. Šie vandenženkliai, matyt, buvo vartojami Mogilos popieriaus dirbtuvėje, jie užtikti tik porą kartų. Šio tipo vandenženkliai Kamanino atlase datuoti 1573—1578 m.[55]

Vandenženkliai 1053 ir 1054, kaip matyti iš aplinkui esamų raidžių, kurias iššifravo doc. V. Budka, buvo vartojami Lenkijoje: M(ikolaj) K(olaczkowski) C(astelan) K(rzywinski) S(tarosta) U(jiski) popieriaus dirbtuvėje. Kur ši dirbtuvė veikė — nežinia[56]. Šio tipo vandenženklių Kamaninas neužtiko.

Yra įvairių nuomonių klausimu, kurios popieriaus dirbtuvės savo vandenženkliuose vartojo herbą Habdank. K. Badeckis tvirtina, kad visi vandenženkliai su herbu Habdank buvo vartojami Mogilos popieriaus dirbtuvėje prie Krokuvos 1559—1586 m., kada Mogilos vienuolyną valdė opatas Marcinas Bialobžeskis, kurio herbas Habdank. Iki 1559 m. Mogilos popieriaus dirbtuvė vandenženkliuose vartojo tuometinio opato herbą Odrovonž[57].

Palyginus vž. 1050, kuris, be abejo, buvo vartotas Mogilos popieriaus dirbtuvėje, su vandenženkliais 1025—1028, aiškiai matyti, kad filigranas ne to paties meistro. Matyt, K. Badeckio teigimas, kad visas popierius su vandenženkliais, vaizduojančiais herbą Habdank, pagamintas Mogilos dirbtuvėje, yra perdėtas. Akademiko prof. K. Jablonskio nuomone, kai kuriuos vandenženklius su herbu Habdank Vilniaus popieriaus dirbtuvėse vartojo šiuo herbu legitimavęsis Petras Haraburda. Atskirti, kuriuos vandenženklius su herbu Habdank vartojo Haraburdos popieriaus dirbtuvė, labai sunku.

Patikrinus VUB saugomų Krokuvoje išleistų knygų popierių, paaiškėjo, kad kai kurios A. Petricoviaus Krokuvoje 1579 m. išleistos knygos spausdintos popieriuje su vž. 1029[58]; Lazarovos spaustuvėje Krokuvoje 1580 m. išleistos knygos spausdintos popieriuje su vž. 1031 ir 1037[59]. Taigi, popierius su vž. 1029—1042 buvo vartojamas ir Lietuvoje, ir Krokuvoje. Neaišku, ar tai buvo lietuviškas popierius, kuriuo buvo aprūpinamos kai kurios Krokuvos spaustuvės, ar lenkiškas popierius, kurį įveždavo į Lietuvą.

Popieriaus su vž. 1025—1028 Krokuvoje spausdintose knygose neaptikta. Kol nepaaiškės, kuri dirbtuvė jį gamino, jo kilmė lieka neaiški.

Vandenženkliuose 1055—1061 pavaizduotas Bichovcų šeimos herbas, lenkų heraldikoje vadinamas Mogila Odmiena. Vandenženkliuose 1062—1076 pavaizduotas tas pats Bichovcų šeimos herbas, greta kurio, toje vietoje, kuri pagal heraldikos taisykles skirta žmonos herbui, įdėtas Denhofų herbas. Šiuos vandenženklius (1055—1076) vartojo Liskavos popieriaus dirbtuvė apie 1682—1754 m.[60] Popieriuje su vž. 1059 1746 m. Vilniaus akademijos spaustuvė spausdino knygas[61]. Vandenženkliai 1068—1071 užtikti Vilniaus magistrato teismo 1715 m. aktų knygoje[62]. Vandenženkliai 1068—1070 užtikti labai geros ir blogesnės rūšies popieriuje, ir tai dar kartą patvirtina, kad kai kuriose dirbtuvėse įvairios popieriaus rūšys buvo semiamos tomis pačiomis formomis. Vandenženklis 1071 užtiktas mažesnio formato lapuose, kurių popierius taip pat yra kelių rūšių.

Vandenženklis 1058 užtiktas techniniame popieriuje (charta bibula), iš kurio knygrišys buvo suklijavęs kartoną[63].

Vandenženkliuose 1077—1083 pavaizduotas Chreptavičių herbas, lenkiškai vadinamas Odrovonž. Vandenženklis 1077 užtiktas 1616 m. Vilniuje spausdintoje (spaustuvė nenurodyta) P. Čiževskio knygoje „Alfurkan tatarski prawdziwy..." Kai kurie šios knygos lapai spausdinti Vilniaus ir Smurgainių popieriaus dirbtuvėse pagamintame popieriuje. Vandenženklį 1077, greičiausiai, vartojo popieriaus dirbtuvė, veikusi kuriame nors Chreptavičių dvare. Neaišku, kurios dirbtuvės naudojo vž. 1079—1083. Papierių su vž. 1084 gamino kuri nors vietinė dirbtuvė. Šis popierius dažnai užtinkamas 1728—1733 m.

[52] Kamanin, Nr. 203.
[53] Ten pat, Nr. 160—197, 453—457.
[54] Ten pat, Nr. 190, 196.
[55] Ten pat, Nr. 200—202.
[56] 1962.III.19 V. Budkos laiškas.
[57] *K. Badecki*, Znaki wodne w księgach archiwum miasta Lwowa 1382—1600, Lwów, 1928, p. 21.
[58] VUB, II—2209, knygoje „Constitutionis Synodorum..."
[59] VUB, II—2173, knygoje „Epithalamion..."
[60] Žr. Liskavos popieriaus dirbtuvės istoriją, p. 102.
[61] VUB, V-2-2829.
[62] CVIA, SA 4729.
[63] MAB, f. 267, Nr. 49.

dokumentuose, jame taip pat spausdino knygas Vilniaus Akademijos spaustuvė[64].

Vandenženkliuose 1085 ir 1086 pavaizduotas kunigaikščių Druckių—Horskių herbas ir užrašas „Sophia Hurska Chotkiewiczewa W(ojewodzina) W(ilenska)". Šį vandenženklį 1652—1657 m. naudojo Markučių ir Mickūnų popieriaus dirbtuvės, kai, mirus Vilniaus vaivadai Kristupui Katkevičiui, Markučius ir Mickūnus valdė jo žmona Sofija Katkevičienė, kilusi iš kunigaikščių Druckių—Horskių[65].

Vandenženkliuose 1087—1095 pavaizduotas kunigaikščių Giedraičių šeimos herbas. Šiuos vandenženklius vartojo Marcijono Giedraičio popieriaus dirbtuvė Vilniuje maždaug 1634—1655 m.

Vandenženkliuose 1096—1105 pavaizduotas Kiškų šeimos herbas Dubrava. Visus šiuos vandenženklius vartojo Suprasliaus vienuolyne veikusi popieriaus dirbtuvė. Kai kuriuose vandenženkliuose (vž. 1096, 1097, 1098, 1103, 1104) trūksta herbe prie pasagos kryželių, matyt, jie pasimetė, semiamąsias formas ilgesnį laiką vartojant. Vandenženklyje 1096 aplink herbą matomi tuometinio Suprasliaus vienuolyno viršininko metropolito Leono Kiškos inicialai. Kiti vandenženkliai vien su herbu, be inicialų. Suprasliaus vienuolyno popieriaus dirbtuvė daugiau kaip 40 metų vartojo vandenženklius su metropolito Leono Kiškos herbu, net ilgą laiką ir po jo mirties (1728 m.). Šiuos vandenženklius Suprasliaus popieriaus dirbtuvė vartojo 1714—1758 m.

Vandenženkliuose 1106—1109 pavaizduotas kunigaikščių Kaributų herbas. Šiuos vandenženklius naudojo Dzitvos popieriaus dirbtuvė, kai Dzitvą valdė Kaributai-Višnioveckiai[66].

Vandenženkliuose 1113—1119 pavaizduotas Beinorių šeimos herbas, kuris lenkų heraldikoje vadinamas Novina. Daug šeimų Lietuvoje ir Lenkijoje naudojo šį herbą, todėl sunku nustatyti, kurios popieriaus dirbtuvės vartojo jį savo vandenženkliuose.

Vandenženkliuose 1120—1129 pavaizduota bažnytinė vėliava, kurią kaip herbą vartojo kelios Lietuvos bajorų šeimos. Lenkai šį herbą vadina Radvan. Popierius su šiuo herbu buvo plačiai vartojamas visoje Lietuvoje 1630—1660 m. Greičiausiai, šis popierius buvo vietoje gaminamas, bet kurioje popieriaus dirbtuvėje buvo vartojami šie vandenženkliai, neaišku.

Vandenženkliuose 1136—1139 pavaizduotas Valavičių šeimos herbas, lenkų heraldikoje vadinamas Bogoria, aplinkui jį užrašas „Eustachius Casimirus Wolowicz". Šiuos vandenženklius naudojo Markučių popieriaus dirbtuvė, kai jos savininku buvo E. K. Valavičius, Platelių seniūnas. Popierius su šiuo vandenženkliu masiškai sutinkamas Vilniuje 1650—1662 m.

Vandenženklius 1140 ir 1141 apie 1636 m. vartojo Vievio dirbtuvė. Inicialai šifruojami: R(egina) W(ołłowiczówna) O(gińska) P(odkomorzyna) T(rocka).

Neišaiškinta, kuri dirbtuvė vartojo vandenženklius 1142 ir 1143. Taip pat neaišku, ar vandenženklyje 1144 matoma figūra yra herbas Bogoria. Vandenženklyje 1145 pavaizduotas Siručių šeimos herbas, lenkų heraldikoje vadinamas Tronbki odmienne. Neaišku, kur tas vandenženklis buvo vartojamas.

Vandenženkliuose 1148—1155 pavaizduotas Vavžeckių šeimos herbas Rola. Šiuos vandenženklius Vidžių popieriaus dirbtuvė naudojo apie 1704—1718 m.

Vandenženklyje 1156 pavaizduotas liepsnojantis stulpas viršuje su kryžiumi — bazilionų ordino emblema, virš kryžiaus — metropolito tiara. Šis vandenženklis užtiktas Suprasliaus bazilionų vienuolyno spaustuvėje 1727 m. išspausdintoje knygoje „Služebnik"[67]. Kadangi virš bazilionų emblemos dar yra metropolito tiara, o metropolito tuometinė rezidencija buvo Supraslius, reikia manyti, kad šį vandenženklį vartojo Suprasliaus bazilionų vienuolyne veikusi popieriaus dirbtuvė.

Vandenženkliuose 1157 ir 1158 atvaizduotas Krišpinų-Kiršenšteinų herbas. Tai statmenai ąžuolu perskirtas heraldinis skydas, kurio viename lauke stovi liūtas, atsirėmęs į ąžuolą, kitame lauke — viena virš kitos dvi elnių galvos. Skydą puošia stručių plunksnos. Viršuje matomi inicialai: K(ryszpin) K(irszensztein) C(iwun) P(ojurski). Vandenženkliuose 1159 ir 1160 — tas pats Krišpinų herbas, tik kitaip apipavidalintas, viršuje matomi inicialai C. K.

Vandenženkliai 1161 ir 1162 — to paties Krišpinų herbo mažoji forma; čia pavaizduotos tik dvi elnio galvos. Kai kada Krišpinai-Kiršenšteinai savo herbo mažojoje formoje vartodavo vieną elnio galvą. Antai vieną elnio galvą dėjo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždo valdytojas Jeronimas Krišpinas-Kiršenšteinas Kauno pinigų kalykloje kalamose mažesnio formato monetose.

Popierius su šiais vandenženkliais buvo gaminamas Krišpinų popieriaus dirbtuvėje Švėkšnoje 1630—1640 m. Šis popierius dažniausiai užtinkamas Žemaičių žemės ir pilies teismų to laikotarpio aktų knygose. Švėkšnos popieriaus dirbtuvėje vartoti vandenženkliai 1159—1160 ir 1161—1162 yra dvyniai vandenženkliai, t. y. vieno sėmimo, bet dviejų skirtingų semiamųjų formų.

Vandenženkliuose 1163—1174 matomi sudėtiniai herbai. Popierius su šiais vandenženkliais buvo vartojamas visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Nepavyko nustatyti, kuriose dirbtuvėse jie buvo vartoti. Brikės nuomone, 1163—1165 tipo vandenženkliai yra kilę iš Lenkijos[68]. Liko neiššifruoti inicialai BPAA prie vandenženklio 1172, kuriame vaiz-

[64] VUB, V-2-2941.

[65] Žr. Vilniaus—Markučių popieriaus dirbtuvės istoriją, p. 64.

[66] Žr. Dzitvos popieriaus dirbtuvės istorija, p. 88.

[67] VUB, RK 37.

[68] Briquet, vž. 1105.

duojamas herbas su vyskupo regalijomis, ir vandenženklio 1166 inicialai SCAG.

Vandenženklyje 1175 pavaizduoti Zaskrodės (Augustavo paviete) dvaro savininko ir jo žmonos herbai apačioje su užrašu „Zaskrodzin", o antriniame ženkle — „C. A. Kohtz". Šis ženklas buvo vartojamas Zaskrodės popieriaus dirbtuvėje, kai ją nuomojo popieriaus meistras C. A. Kocas (Christooph Andreas Kohtz), Dzežbios dirbtuvės nuomininkas, miręs 1785 m.

Vandenženklyje 1176 pavaizduoti Dzežbios dvaro savininko ir jo žmonos herbai, o antriniame ženkle yra užrašas „K. Dzierzbia". Raidė K reiškia Dzežbios popieriaus dirbtuvės nuomininko 1786—1799 m. Liudviko Georgo Koco (C. A. Koco sūnaus) pavardės pirmąją raidę.

Vandenženklį 1177, kuriame pavaizduoti du herbai, o jo antriniame ženkle matomas užrašas „Jeziorna", XVIII a. pabaigoje vartojo Jeziornos (prie Varšuvos) popieriaus dirbtuvė.

Vandenženklyje 1178 laurų vainiku apjuosti du herbai: Puslovskių ir Druckių-Liubeckių. Antriniame ženkle — užrašas „Szydlowice G. S." Šį vandenženklį vartojo Slonimo maršalkos Vaitiekaus Puslovskio (1762—1833 m.) ir jo žmonos Juzefos Druckos-Liubeckaitės dvare Šidlovičėje prie Slonimo esančioje popieriaus dirbtuvėje[69]. Šį vandenženklį Šidlovičės popieriaus dirbtuvė vartojo maždaug iki 1840 m., nes 1841 m. Puslovskių Šidlovičės popieriaus dirbtuvė jau nebeveikė[70]. Antriniame ženkle raidės GS yra popieriaus meistro kartu ir dirbtuvės nuomininko Gotlibo Šmito inicialai.

Vandenženklį 1179 vartojo Kučkuriškių popieriaus dirbtuvė velino popieriui žymėti, antriniame ženkle — savininkų J. ir V. Puslovskių inicialai.

Vandenženkliuose 1180—1184 pavaizduotas Breslau miesto herbas — grifas, dvi karūnos ir šernas. Breslau popieriaus dirbtuvė retai vartojo savo vandenženkliuose pilną miesto herbą, greičiausiai, dėl to, kad buvo sunku išpinti tokį komplikuotą filigraną. Vandenženklis dažniausiai vaizduodavo vieną kurią sudėtinio herbo dalį.

Vandenženklyje 1185 pavaizduotas Trutenau (Rytų Prūsija) popieriaus dirbtuvėje vartotas vandenženklis. Prekyboje popierius su šiuo vandenženkliu buvo žinomas kaip Trutenau gamybos „Sternpapier". Antriniame ženkle matomas užrašas „Putz" — Trutenau popieriaus dirbtuvėje dirbusio meistro pavardė. Trutenau popieriaus dirbtuvėje nuo 1720 m. dirbo trys popieriaus meistrai, pavarde „Putz": G(otfried) H(einrich) P(utz), dirbo 1720—1747 m., mirė 1757 m.; J(ohann) G(otfried) P(utz), mirė 1740 m.; C(hristoph) H(einrich) P(utz), dirbo iki 1775 m.

Vandenženkliuose 1186—1233 pavaizduoti įvairūs herbai. Kuriose popieriaus dirbtuvėse jie buvo vartojami, neaišku.

Popierius su vž. 1196—1198 buvo vartojamas gana plačiai. Pavyzdžiui, visa Vilniaus magistrato 1663 m. aktų nuorašų knyga parašyta popieriuje su vž. 1197[71].

Vandenženklius 1234, 1235, kaip matyti iš įrašų, vartojo Šveidnico popieriaus dirbtuvė.

Vandenženklius 1236—1245, vaizduojančius keturių laukų herbe po du arus ir dvejas grotas, K. Malečinskos manymu, vartojo Brigo ar Lignicos (Silezijoje) popieriaus dirbtuvės[72]. Kadangi keli vokiški miestai vartojo panašius herbus, kategoriškai tvirtinti, jog šie visi vandenženkliai buvo vartoti Silezijos popieriaus dirbtuvėse, negalima, tuo labiau, kad kai kurių herbų arai nelabai panašūs į Silezijos arą, nekalbant apie tų herbų armatūrą. Kai kuriuos šio tipo vandenženklius (vž. 1240) Brikė priskiria prie Prahos popieriaus dirbtuvėje vartotų vandenženklių[73].

Sprendžiant iš to, kad vandenženkliuose 1258—1262 pavaizduotas Niurnbergo miesto herbas, galima teigti, kad šis popierius buvo pagamintas Niurnbergo popieriaus dirbtuvėje.

Vandenženkliuose 1266—1269 pavaizduotas Ratiboro miesto (Silezijoje) herbas — pusė vežimo rato ir pusė Brandenburgo aro. Ratiboro popieriaus dirbtuvė veikė nuo 1497 m. iki 1594 m., vartodama vandenženkliuose miesto herbą. Brikė, pateikdamas savo atlase šį vandenženklį[74], priskyrė jį Lignicos popieriaus dirbtuvei. K. Malečinska atitaisė šią klaidą, nustačiusi, kad tai Ratiboro popieriaus dirbtuvėje vartoti vandenženkliai[75].

Vandenženklyje 1270 pavaizduotas Memingemo (Švabijoje) miesto herbas — pusė aro be karūnos ir kryžius. Pirmoji popieriaus dirbtuvė Memingeme įsteigta 1478 m.

Vandenženkliuose 1273—1277 pavaizduotas Moravijos Šenbergo (Schönberg) herbas — pusė dvigalvio aro ir ragas. Dirbtuvė buvo įsteigta 1566 m., veikė iki 1842 m. Antriniame ženkle (vž. 1277) popieriaus meistro inicialai neiššifruoti[76].

Vandenženkliuose 1283—1285 pavaizduotas Šrobenhauseno (Bavarijoje) miesto herbas. Brikė rašo, kad ten nuo labai senų laikų veikė popieriaus dirbtuvė, kurios popierius buvo žinomas visoje Europoje, bet konkrečių žinių apie ją nepateikia.

Vandenženkliuose 1286—1292 pavaizduotas medžio liemuo su nukirstomis vienoje pusėje trimis, kitoje pusėje dviem šakomis. Popierius su šiais van-

[69] *St. Szumski,* W walkach i więzieniach, Wilno, 1931, p. 195.
[70] *Z. V. Uchastkina,* A History.., p. 93.
[71] CVIA, SA 5102.
[72] *K. Maleczyńska,* Papiernictwo.., p. 163.
[73] Briquet, vž. 957.
[74] Briquet, vž. 1156.
[75] *K. Maleczyńska,* Papiernictwo.., p. 163.
[76] *G. Eineder,* The Ancient Paper-Mills of the Former Austro-Hungarian Empire and their Watermarks, Hilversum, 1960, p. 142.

denženkliais plačiai buvo vartojamas Lietuvos teritorijoje XVII a. antrojoje pusėje ir XVIII a. pradžioje. Juose dažniausiai nebūna antrinių ženklų, tik vėlesniuose kai kada sutinkama kaip antrinis ženklas raidė G. Vokiečių popierininkystės istorikas H. Kocas straipsnyje apie Rytų Prūsijos popieriaus dirbtuvėse dirbusius meistrus pateikia vieną tų vandenženklių ir teigia, kad šiuos vandenženklius, sprendžiant iš to, kad juose pavaizduotas Heinrichų šeimos herbas, vartojo Kroicenbergo popieriaus dirbtuvėje dirbęs meistras Severinas Heinrichas[77].

Vandenženklyje 1293 pavaizduotas ženklas, greičiausiai, yra herbas, lenkų heraldikoje vadinamas „Nieczuja odmienna".

Vandenženkliuose 1295—1299 pavaizduotos trys iltys su užrašu „RVKVT" ir inicialais LR arba be jų. Kai kurie istorikai teigia, kad tai Kinskių šeimos herbas (Arms of von Kinsky), bet nenurodo, kada ir kokioje popieriaus dirbtuvėje šie vandenženkliai buvo vartoti[78].

Vandenženkliuose 1328—1330 pavaizduoti du statūs sukryžiuoti kardai. Tai, greičiausiai, herbas Kardai, lenkų vadinamas „Pielesz", kuriuo legitimavosi apie 10 šeimų Lenkijoje ir Lietuvoje.

Vandenženkliuose 1331, 1332 pavaizduotas Saksonijos herbas; greičiausiai, jie buvo vartojami kurioje nors Saksonijoje buvusioje popieriaus dirbtuvėje.

Vandenženklyje 1333 pavaizduotas Anhalto kunigaikštystės herbas su hercogo Fridricho Augusto vardu ir inicialais CE.

Vandenženkliuose 1334—1339 pavaizduotas Saksonijos miesto Budisino (Bautzen) herbas, kai kuriuose iš jų įrašytas miesto pavadinimas. Budisino popieriaus dirbtuvėje pagamintas popierius Lietuvoje buvo gana plačiai vartojamas, ypač XVI a. pabaigoje.

Vandenženkliuose 1340—1361 pavaizduoti įvairūs Vakarų Europos herbai, kai kurie su inicialais.

Brikė mano, kad 1342, 1343 ir kitus šio tipo vandenženklius vartojo viena iš Silezijoje veikusių popieriaus dirbtuvių[79].

Vandenženklį 1358 vartojo Benseno (Bohemijoje) popieriaus dirbtuvė[80].

Vandenženklius 1362, 1363 vartojo Jungbuše (Bohemijoje) kunigaikščio Švarcenbergo įkurta popieriaus dirbtuvė[81].

Vandenženklyje 1367 pavaizduotas herbas, greičiausiai, yra atmaina herbo, lenkų heraldikoje vadinamo „Kotwicz", kurį vartojo kai kurios bajorų šeimos Lietuvoje ir Lenkijoje.

Vandenženkliuose 1373—1375 pavaizduoti du plaktukai — ženklas, kurį vartojo viena Hohenelbėje (Bohemijoje) buvusi popieriaus dirbtuvė. Vandenženklyje 1373 užrašas „Christof Weis" yra vardas ir pavardė buvusio po 1660 m. šios popieriaus dirbtuvės savininko, kuris mirė apie 1667 m.[82]

Vandenženkliuose 1376—1378 matome kito Hohenelbėje dirbusio popierininko Tobias Godebo vardą ir pavardę; apskritimo viduryje raidė L — pirmoji raidė Lautervaserio miesto. Šių vandenženklių būna ir kitų atmainų[83]. Lautervaserio popieriuje rašyti dokumentai Lietuvoje užtinkami gana dažnai.

Vandenženkliuose 1379—1383 pavaizduotas vežimo ratas. Keliuose Vokietijos miestų herbuose figūravo vežimo ratas kaip pagrindinis herbas, kai kada kaip sudėtinė herbo dalis. Užrašai vandenženkliuose 1381—1383 neiššifruoti ir todėl negalima lokalizuoti popieriaus dirbtuvės, kurioje šie vandenženkliai buvo vartoti.

Vandenženkliuose 1384—1395 pavaizduotas ženklas, panašus į herbą, lenkų heraldikoje vadinamą „Nalenč", kurį vartojo daug bajorų šeimų Lietuvoje ir Lenkijoje. Neaišku, kurioje popieriaus dirbtuvėje šie vandenženkliai buvo vartojami.

Vandenženkliuose 1396—1401 matome Bazelio miesto herbą. Šis herbas kilęs iš vyskupo pastoralo. Kai XIV a. viduryje Bazelio vyskupas pasidavė miestui, šis herbas buvo pradėtas vartoti antspauduose, monetose, vėliavose. Herbas evoliucionavo ir jau XVI a. įgavo vandenženklio 1397 pavidalą. 1501 m., kai Bazelis išėjo iš Vokietijos imperijos sudėties ir tapo Šveicarijos miestu, pradėta vartoti naują miesto herbą „Croisier".

Bazelio mieste įsikūrusi popieriaus dirbtuvė savo vandenženkliuose pradėjo vartoti miesto herbo atvaizdą. Ilgainiui Bazelio apylinkėse įsisteigė daug naujų popieriaus dirbtuvių ir jos visos vandenženkliuose vartojo Bazelio miesto herbą. Kai kurios iš jų vandenženkliuose greta Bazelio miesto herbo įkomponuodavo mešką.

Šveicarijos popieriaus tyrinėtojams dar nepavyko tiksliai nustatyti, kurioms popieriaus dirbtuvėms kurie vandenženkliai priklausė.

Popieriaus gaminimu vertėsi ištisos popierininkų šeimos. Kai kurie Bazelio popieriaus meistrai, išsikėlę į kitus kraštus, tenai steigė naujas dirbtuves. Vokietijoje dirbusieji iš Bazelio atvykę popierininkai dar ilgai savo vandenženkliuose vartojo Bazelio miesto herbą. Vandenženkliai su Bazelio miesto herbu („Croisier") ne visuomet gali būti įrodymu, kad popierius pagamintas Šveicarijoje[84].

Vandenženklis 1399 atitinka Brikės atlaso figūrą 1347.

---

[77] *H. Kohtz,* Die Herkunft.., p. 2.

[78] The Nostitz Papers.

[79] Briquet, vž. 2059, 2060.

[80] Eineder, vž. 246.

[81] Ten pat, p. 120 ir vž. 325.

[82] Ten pat, p. 119, 126.

[83] *Fr. Zuman,* Podkrknošske papierny, Praha, 1940.

[84] *W. Fr. Tschudin,* The Ancient Paper Mills of Basle and their Watermarks, Hilversum, 1958.

Vandenženkliuose 1409—1425 pavaizduoti įvairūs herbai neiššifruoti. Kurios popieriaus dirbtuvės juos vartojo, neaišku.

Vandenženklyje 1415 pavaizduotas Londono miesto herbas. Vandenženklius su šiuo herbu vartojo keletas Olandijos dirbtuvių labai geros rūšies popieriuje, skirtame eksportui į Angliją[85].

Vandenženklyje 1416, matyt, pavaizduotas Lietuvos Gineičių šeimos vartotas herbas Geraltas, o vandenženklyje 1425 — herbas Galaunė, kurį taip pat Lietuvoje vartojo keletas šeimų.

Vandenženklį 1426 vartojo Gončiarovų popieriaus dirbtuvė Kalugos gubernijoje.

Inkaras. Inkaras vandenženkliuose sutinkamas seniausiame italų popieriuje. XV a. pabaigoje vandenženkliuose inkarą pradėjo plačiai vartoti Prancūzijos popieriaus dirbtuvės. Inkaras greitai tapo popieriaus rūšies pavadinimu. Vandenženkliuose 1427—1429 pavaizduotas inkaras viršuje su žvaigžde, nors ir panašus į italų popieriuje vartotą inkarą, greičiausiai, buvo vartotas vokiečių popieriaus dirbtuvėse. Atlasuose yra daugiau kaip 40 atmainų XVI amžiuje vartotų vandenženklių su inkaro atvaizdu.

Manydamas, kad visi vandenženkliai su inkaru kilę italų dirbtuvėse, Brikė vž. 1429 taip pat priskiria prie Italijos popieriaus dirbtuvėse vartotų vandenženklių[86].

Vandenženklį 1433 vartojo Kairėnų popieriaus dirbtuvė apie 1836 m. Popierius su šiuo vandenženkliu buvo storas ir šiurkštus, jis buvo vartojamas teatro afišoms spausdinti ir įvairiems juodraščiams rašyti.

Vandenženkliuose 1434—1437 inkaras yra pagrindinė sudėtinio herbo dalis, šį herbą, greičiausiai, vartojo kuri nors Prūsijos popierininkų šeima.

Vandenženkliuose 1438—1440 matomas skyde trijų inkarų junginys viršuje su angelu — Brigo miesto prie Oderio (Silezijoje) herbas. Brikė mano, kad Brige veikė dvi popieriaus dirbtuvės, viena įsteigta 1548 m., kita — 1562 m.[87] K. Malečinska mano, kad Brigo miesto herbas atsiranda 1566 m., kad tuo laiku popieriaus dirbtuvė priklausė miestui ir dėl to savo vandenženkliuose vartojo miesto herbą[88]. K. Malečinskos nurodytoji 1566 m. data, kada pirmą kartą buvęs pavartotas vandenženklis su Brigo miesto herbu, netiksli, nes, kaip matyti iš vž. 1438 paaiškinimų, šis vandenženklis užtiktas popieriuje, kuriame 1564 m. pradžioje Vilniuje buvo parašytas laiškas. 1564—1578 m. šis popierius (vž. 1438—1440) gana plačiai buvo vartojamas Lietuvoje, ir mūsų archyvuose jis dažnai užtinkamas.

Jaučio galva. Jaučio galvos atvaizdas vandenženkliuose pradėtas vartoti XIV a. XV ir XVI a. jis buvo plačiai vartojamas visoje Europoje. Vėliau jis išėjo iš mados ir vandenženkliuose nebebuvo vartojamas. Brikė tvirtina, kad jaučio galvos atvaizdas buvo vartojamas tik iki 1600 m., vėliau pagamintame popieriuje jis nebeužtinkamas. Liko neaišku, kodėl taip staigiai visos popieriaus dirbtuvės nustojo vartoti savo vandenženkliuose jaučio galvos atvaizdą.

Šis vandenženklis pirmą kartą buvo pavartotas 1310 m. Italijoje. Italų kilmės popieriaus vandenženkliuose jaučio galvos plačios, su stipriais ragais, didelėmis akimis ir ausimis. Galvos apačioje popieriaus meistrai dažniausiai dėdavo savo ženklus.

Iš Italijos jaučio galva plačiai paplito po Vokietiją. Vokiečių popieriuje jaučio galva visai kitokia, jos viršuje dažniausiai yra kryžius, žvaigždė, gėlė arba karūna. Dažnai kryžių apjuosia žaltys, kartais karūnuotas, dažnai būna raidės ir kitokie ženklai.

Jaučio galva buvo įvairios formos ir didumo. Iki šiol nepavyko nustatyti, kur pradėta vartoti jaučio galvos atvaizdas, ką reiškia ženklai prie jaučio galvos, kurios dirbtuvės ir kurie meistrai gamino popierių su šiais vandenženkliais.

Popierių su vandenženkliais 1441—1445, kuriuose matomos jaučio galvos, 1417—1429 m. vartojo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kanceliarijoje. Kadangi Vytauto laiškai saugomi mums neprieinamuose archyvuose, tų laiškų vandenženkliai nukopijuoti iš A. Vasiliausko straipsnio „Vytauto Didžiojo diplomatika"[89].

Vandenženkliuose 1447—1490 matome įvairiai apipavidalintas jaučio galvas. Kadangi šie vandenženkliai buvo labai paplitę visoje Europoje, atlasuose jų yra labai daug. Yra įvairių šių vandenženklių klasifikavimo metodų. Pavyzdžiui, Brikė siūlo juos klasifikuoti šitokiu būdu: jaučio galvos su nosimis ir akimis, tik su akimis, su akimis ir burna, su akimis ir nasrais, profiliu tik su viena akimi, be akių, viršuje su herbu, su žalčiu, apsisukusiu aplink kartį ar kryžių[90]. Tokia klasifikacija praktinės reikšmės neturi, ypač atlasuose, kuriuose tų vandenženklių nedaug, todėl mes jos griežtai nesilaikome.

Vandenženkliuose 1486—1491 virš jaučio galvos ant žalčiu apsivyniojusios karties matomas skydas lygiai su tokiu pat herbu, kaip vandenženkliuose 1334—1339, vartotuose Saksonijoje Budisino (Bautzen) popieriaus dirbtuvėje. Todėl vž. 1486—1491, matyt, vartojo ir Budisino popieriaus dirbtuvė. Panašų vandenženklį pateikia Einederis (Nr. 1383) ir priskiria jį prie Valdenkircho (Breisgau) popieriaus dirbtuvėje vartotų vandenženklių.

E. Čapskis aiškina, kad vandenženklis su jaučio galva ir raide K, esantis popieriuje, kuriame 1538 m. karalienė Bona rašė iš Krokuvos laišką, yra kilęs Lenkijoje, kad jį vartojo viena prie Krokuvos

[85] *H. Voorn,* De papiermolens.., p. 137, 201.

[86] Briquet, vž. 525.

[87] Briquet, vž. 961, 962.

[88] *K. Maleczyńska,* Papiernictwo.., p. 163.

[89] *A. Vasiliauskas,* Vytauto Didžiojo diplomatika.., p. 135—137.

[90] Briquet, t. IV, p. 715—770.

buvusių popieriaus dirbtuvių. Lenkų istorikė M. Dolija paneigia šį teiginį ir aiškina, kad tas popierius buvo žinomas jau 1477 m. ir nė vieno istoriko nepripažintas lenkišku[91].

Vandenženkliuose 1492—1505 atvaizduotas heraldinės jaučių (stumbrų) galvos. Lietuvių-lenkų heraldikoje yra daugiau kaip 15 herbų atmainų su jaučio, stumbro arba tauro galva. Visi šie herbai yra atmainos trijų pagrindinių herbų: Jaučio galva, Pomian ir Vieniava. Vien Lietuvoje apie 40 šeimų savo herbuose vartojo įvairių pavidalų jaučio (tauro, stumbro) galvą.

Vandenženkliuose 1492, 1501 pavaizduotas tipingas herbas Jaučio galva, kurį, be kitų šeimų, XVI ir XVII a. vartojo Daumantai-Siesickiai.

Vandenženkliuose 1494—1497, greičiausiai, pavaizduotas herbas, lenkų vadinamas — „Półkozic". Vandenženklis 1506 vaizduoja tą patį herbą, jį XIX a. pradžioje vartojo Basino (Slonimo pavietas) popieriaus dirbtuvė, priklausiusi dvarininkui B. Svežinskiui, kuris taip pat legitimavosi šiuo herbu[92]. Basino dirbtuvės popierių plačiai vartojo valdžios įstaigos Vilniuje apie trečiąjį XIX a. dešimtmetį. Tame popieriuje Vilniuje buvo spausdinami įvairūs valdžios skelbimai, afišos ir panašūs smulkūs spaudiniai. S. Klepikovas Lenino v. bibliotekoje Maskvoje užtiko 1818 m. Vilniuje spausdintą teatro afišą popieriuje su tokiu pat vandenženkliu, tik antriniame ženkle vietoj inicialų yra užrašas „Basin"[93].

Vandenženkliuose 1498 ir 1499 jaučio (tauro) ragų tarpe iškyla kryžius; tai, greičiausiai, kurio nors miesto herbas. Virš herbo — kunigaikščių mitra.

Vandenženkliuose 1500 ir 1504 jaučio galva su grandimi — tai herbas Vieniava, kurį, be kitų, vartojo Bialozorų šeima.

Vandenženkliuose 1502 ir 1503 jaučio galva su kardu — herbas Pomian.

Herbas Jelita. Vandenženkliuose 1507—1553 vaizduojamas herbas Jelita, lenkiškai dar vadinamas „kozlarogi" — trys sukryžiuoti durtuvai. Lenkų heraldikoje žinoma daugiau kaip 10 to herbo, kurį vartojo apie 200 šeimų, atmainų. Pagal Kojalavičių iki XVII a. vidurio Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje šį herbą vartojo 8 šeimos[94].

Popierius su šiuo vandenženkliu buvo plačiai paplitęs Lietuvos teritorijoje 1575—1610 m. Šį popierių vartojo visi žemės bei pilių teismai aktų knygoms rašyti, taip pat Vilniaus ir Kauno magistratai, didikai bei vienuolynai. Dažnai popierius su šiais vandenženkliais užtinkamas tuometinėse Vilniaus spaustuvėse spausdintose knygose.

Popieriaus su šiais vandenženkliais produkcija 1575—1605 m. buvo labai didelė. Kaip matyti iš vandenženklių, šį popierių gamino ne mažiau kaip keturios dirbtuvės. Kodėl šiuose vandenženkliuose vaizduojamas herbas Jelita, nepavyko išaiškinti.

Dalį šio popieriaus gamino, greičiausiai, kelios tuo laiku Vilniuje veikusios popieriaus dirbtuvės. Kitą popierių su šiais vandenženkliais, greičiausiai, vartojo Mažosios Lenkijos teritorijoje veikusios popieriaus dirbtuvės.

Peržiūrėjus kai kurias Krokuvoje ir kituose Lenkijos miestuose išleistas knygas, nustatyta, kad 1597 m. Krokuvoje išleista „Kronika Polska" išspausdinta įvairiame popieriuje, tarp kurio yra popierius su vž. 1540, 1544—1546; 1593 m. Krokuvoje išleista knyga „Constitutionis Synodi..." Lazarovos spaustuvėje išspausdinta popieriuje su vž. 1540 ir 1542[95].

Taigi, popierių su 1540—1546 tipo vandenženkliais vartojo ir Lietuvos, ir kai kurios Krokuvos spaustuvės. Greičiausiai, jį gamino kelios popieriaus dirbtuvės.

Šio popieriaus kilmę išaiškinti sunkina dar ta aplinkybė, kad iki šiol nėra Lenkijos teritorijoje veikusių popieriaus dirbtuvių vartotų vandenženklių atlaso, iš kurio būtų galima atskirti lenkiškuosius vandenženklius su herbu Jelita.

Kamaninas 1507 ir 1515 tipo vandenženklius datuoja 1589 m.[96], 1519 ir 1521 vž.— 1578 — 1583 m.[97], 1523—1529 vž. — 1567—1570 m.[98] ir 1535—1550 vž.— 1582—1612 m.[99]

Vandenženklyje 1551 vietoj trečio durtuvo įkomponuotas dviašmenis kirvukas — herbas, neįprastas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a.

Vandenženkliai 1552 ir 1553 skiriasi iš visų kitų vandenženklių su herbu Jelita. Jie užtikti 1588 m. tik keletą kartų.

Ukrainos popierininkystės istorikas O. Maciukas straipsnyje „Iš Ukrainos XVI a. popieriaus dirbtuvių istorijos"[100] pateikė 7 vandenženklius su herbu Jelita, kurie atitinka šio atlaso 1507—1532 tipo vandenženklius, nukopijuotus iš dokumentų ir knygų, rašytų bei spausdintų 1561—1610 m.

Turėdamas galvoje, kad Lifšicų popieriaus dirbtuvė (Lvovo srityje) XVI a. pabaigoje priklausė Stanislovui Koritkai, kuris legitimavosi taip pat herbu Jelita, kad J. Fiodorovo 1575 m. Lvove išleisto „Apostolo" kai kurie lapai spausdinti popieriuje su herbu Jelita, O. Maciukas spėlioja, kad šio atlaso 1507—1532 tipo vandenženkliai buvo vartojami Lifšicų popieriaus dirbtuvėje. Autorius teigia taip pat, kad po 1599 m. popierius su šiais vandenženkliais nebeužtinkamas ir paaiškina tai tuo, kad Lifšicų popieriaus dirbtuvė priklausė Koritkai tik iki 1599 m.,

[91] *M. Dolija*, Dokumenty.., p. XL.
[92] Žr. Gavianovičės popieriaus dirbtuvės istoriją, p. 94.
[93] S. Klepikovo 1964.IV.28 laiškas autoriui.
[94] *W. W. Kojałowicz*, Herbarz.., p. 80.
[95] VUB, II-2182.
[96] Kamanin, vž. 139.
[97] Ten pat, vž. 137.
[98] Ten pat, vž. 122—129.
[99] Ten pat, vž. 145—147 ir 445—451.
[100] *О. Мацюк*, До исторіі украинских папирень XVI ст...

o po to atiteko kitam savininkui ir nuo tada joje pradėta vartoti kitus, autoriui nežinomus vandenženklius.

Karūna. Vandenženkliuose 1554—1610 pavaizduotos įvairaus laikotarpio, įvairių formų ir dydžio karūnos.

Brikė mano, kad jau 1338 m. buvo gaminamas popierius su vandenženkliais, vaizduojančiais karūną. Karūną vartojo įvairios šalys, įvairiu laiku, pradedant XIV, baigiant XX a.

XVI a. Europoje buvo plačiai vartojami vandenženkliai su karūnomis, kurios reiškė popieriaus formatą bei rūšį. Šio tipo karūnas, be kitų, greičiausiai, vartojo ir Vilniaus bei kitos Lietuvos popieriaus dirbtuvės, tik labai sunku atskirti kurias. Vandenženklius 1558, 1577, 1598, Brikės nuomone, vartojo Vokietijoje veikusios popieriaus dirbtuvės[101].

Vandenženklį 1560, kur karūnos apačioje matoma raidė G, greičiausiai, vartojo Glogau (Silezijoje) popieriaus dirbtuvė, lygiai kaip ir to paties tipo vž. 1558 ir 1559.

XVII a. vandenženklių karūnos skyrėsi nuo XVI a. vartotųjų.

Vandenženkliai 1599 ir 1600 užtikti 1684—1687 m. rašytame popieriuje, kurio lapo formatas 30×38 cm, popierius gelsvas, labai blogos rūšies. Šis popierius užtinkamas Vilniaus magistrato ir Žemaičių žemės teismo aktų knygose[102].

Vandenženklyje 1605 matomas po karūna angeliukas ir antriniame ženkle raidės GHP — tai, greičiausiai, Trutenau (Rytų Prūsijoje) popieriaus dirbtuvėje 1720—1747 m. dirbusio meistro G(otfried) H(einrich) P(utz) inicialai (mirė 1757 m.).

Vandenženklius 1606 ir 1607, kaip matyti iš juose esamų užrašų, vartojo Suprasliaus bazilionų vienuolyno popieriaus dirbtuvė.

Vandenženklį 1609, sprendžiant iš jį naudojusio popieriaus meistro J(ohan) A(dam) R(iedel) (miręs 1745 m.) inicialų, vartojo Griunvero popieriaus dirbtuvė 1724—1745 m.

Vandenženklį 1610 vartojo Viešvilės popieriaus dirbtuvės savininkas E. F. Ridelis nuo 1792 m.

Vandenženklius 1611—1613 Trutenau (Rytų Prūsijoje) popieriaus dirbtuvėje nuo 1775 m. vartojo meistras J(ohan) A(ugust) L(eberecht) K(eferstein).

Prūsijoje popierius su karūnas vaizduojančiais vandenženkliais buvo vadinamas „rojalpapir" („Royalpapier"). Vilniaus pirkliai tą patį popierių vadindavo „papier rojalovy" („papier royałowy")[103]. Vandenženkliuose 1614—1628 pavaizduotos skyde trys karūnos. Popierius su šiais vandenženkliais užtinkamas 1564—1603 m. dokumentuose, jį vartojo rašymui ir spausdinimui. Šį popierių dažnai galima užtikti XVI a. aštuntame ir devintame dešimtmečiuose rašytuose dokumentuose bei tuo laiku spausdintose knygose.

Lenkų popierininkystės istorikai mano, kad šiuos vandenženklius vartojo Krokuvos kapitulos popieriaus dirbtuvė. J. Ptasnikas rašo: „Galima teigti, kad ir Krokuvos kapitula, greičiausiai, kur nors savo žemėje turėjo popieriaus dirbtuvę, jei nuo 1553 m. sutinkamas popierius su vandenženkliais, vaizduojančiais tris karūnas, kurios, kaip žinoma, buvo Krokuvos kapitulos ženklas"[104].

Tyrinėtojai galutinai nenustatė, ar šiuos vandenženklius tikrai vartojo Krokuvos kapitulos dirbtuvė ir jeigu taip, tai kur ši dirbtuvė veikė ir kas joje dirbo.

Herbas Kirvis. Vandenženkliuose 1629—1713 pavaizduotas kelių atmainų ir įvairiai apipavidalintas herbas Kirvis, lenkiškai vadinamas „Topor". Visus šiame atlase pateiktus 65 vandenženklius su šiuo herbu galima suskirstyti į tris pagrindines atmainas pagal tai, ar virš herbo Kirvis yra mėnulis, ar jo nėra, ar yra mėnulis ir aras.

Vandenženkliuose 1629—1640 matome herbą Kirvį be mėnulio, be skydo ir neapvedžiotą. Šie vandenženkliai užtikti 1567—1600 m. dokumentuose. To paties tipo, bet visiškai skirtingi vandenženkliai 1641—1644 buvo vartoti XVII a. pabaigoje ir XVIII a. pradžioje.

Vandenženkliuose 1673—1675 pavaizduotas renesansiniame kartuše herbas be mėnulio. Jie užtikti 1586—1598 m. dokumentuose.

Neįprastos formos vandenženkliai 1677 ir 1678 užtikti po vieną kartą 1591 ir 1595 m. dokumentuose.

Vandenženkliuose 1645—1652 įvairiai apvedžioti herbai be mėnulio matomi 1545—1598 m. dokumentuose.

Vandenženkliai 1679—1696 vaizduoja herbą Kirvį su mėnuliu be jokių apvedžiojimų bei skydų; jie užtikti 1577—1600 m. dokumentuose.

1573—1600 m. vandenženkliuose 1697—1704 herbas Kirvis su mėnuliu pavaizduotas renesansiniame kartuše.

Vandenženkliuose 1706—1713 herbas Kirvis su mėnuliu renesansiniame kartuše pavaizduotas viršuje su viengalviu aru. Šie vandenženkliai užtikti 1597—1640 m. dokumentuose. Vž. 1709 turi inicialus HN, o vž. 1710 — inicialus HB.

Popierius su vandenženkliais, vaizduojančiais įvairių atmainų ir įvairiai apipavidalintą herbą Kirvis viršuje be aro, gana plačiai Lietuvoje buvo vartojamas 1560—1600 m. Kaip matyti iš vandenženklių paaiškinimų, šį popierių vartojo įvairiose kanceliarijose ir spaustuvėse.

Kurios popieriaus dirbtuvės vartojo šiuos vandenženklius, neaišku. Visai galimas dalykas, kad kai kuriuos iš jų vartojo vietinės popieriaus dirbtuvės.

---

[101] Briquet, vž. 4895, 4969, 5081.
[102] CVIA, SA 5115; VUB, ŽŽB 172.
[103] CVIA, SA 5122, l. 487a.
[104] *J. Ptaśnik*, Papiernie.., p. 16.

Klausimas paaiškės, lenkų istorikams išleidus vandenženklių atlasą, iš kurio bus matyti, kuriuos vandenženklius su herbu Kirvis vartojo Lenkijos teritorijoje veikusios popieriaus dirbtuvės.

Dėl šių vandenženklių Pekosinskis rašė, kad Kšesovicų kaime, prie Krokuvos, dvare, priklausiusiame Tenčinskių šeimai, kurios herbas buvo Kirvis, jau apie 1539 m. veikė popieriaus dirbtuvė, kuri XVII a. dar veikė. Ši dirbtuvė vandenženkliuose vartojo įvairias herbo Kirvis atmainas: su mėnuliu, be mėnulio, su aru[105]. Deja, autorius nepateikė vandenženklių atvaizdų, o aprašė juos labai bendrais bruožais.

V. Budka mano, kad 1538—1593 m. Liublino dirbtuvėje pagamintame popieriuje taip pat galėjo būti vandenženklių su herbu Kirvis, kuriuo legitimavosi tuometiniai Liublino seniūnai Tenčinskiai; jeigu Liublino popieriaus dirbtuvė juos vartojo, tai jų neįmanoma atskirti nuo Tenčinskių dvare Kšesovicų popieriaus dirbtuvėje vartotų tokių pat vandenženklių[106]. K. Sarneckis teigia, kad iki šiol istorikai nežino vandenženklių su herbu Kirvis kilmės[107].

Herbas Kilpa. Vandenženkliuose 1714—1738 pavaizduotas Bžostovskių šeimos herbas Kilpa, lenkiškai vadinamas „stšemien" („Strzemię"). Bžostovskių dvaruose nuo XVII a. vidurio iki XIX a. pradžios buvo popieriaus dirbtuvių.

Vandenženkliuose 1715—1717 greta Bžostovskių herbo matomi popieriaus dirbtuvės savininko Emanuelio Eustacho Bžostovskio inicialai. Šie vandenženklių užtinkami 1640—1677 m. dokumentuose. E. E. Bžostovskis visą laiką gyveno savo dvare Šidlovičėje, Slonimo parapijoje, jis neturėjo jokių visuomeninių postų ir vertėsi žemės ūkiu[108]. Neaišku, kada buvo įsteigta popieriaus dirbtuvė Šidlovičėje, ji veikė per visą XVII ir XVIII a. 1800 m. šios popieriaus dirbtuvės savininku buvo Mykolas Bžostovskis (vž. 3479), XIX a. pradžioje Šidlovičės popieriaus dirbtuvės savininkas — Vaitiekus Puslovskis (vž. 1178).

Vandenženkliuose 1718, 1721, 1722 greta herbo Kilpa yra Lietuvos raštininko, Daugų ir Varėnos seniūno Konstantino Benedikto Bžostovskio inicialai. K. B. Bžostovskis gimė 1628 m. Vilkolatoje, kur rezidavo visą savo gyvenimą ir ten 1724 m. mirė. Popieriaus dirbtuvę jis galėjo turėti ir Vilkolatoje. Šiuos spėliojimus būtų galima patikrinti, suradus to laikotarpio Vilkolatos inventorių. K. B. Bžostovskio popieriaus dirbtuvė semiamąsias formas ir filigranus vartojo Prūsijos tipo. Neaišku, ar ten dirbo iš Prūsijos atvykęs popieriaus meistras, ar Prūsijoje buvo užsakomos semiamosios formos.

Vandenženkliai 1725—1729 visiškai skirtingi, neaišku, kurioje Bžostovskių popieriaus dirbtuvėje jie buvo vartojami.

Vandenženkliuose 1730—1737 pavaizduotas herbas Kilpa su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sekretoriaus Vilniaus vyskupo Konstantino Kazimiero Bžostovskio (1640—1722 m.) inicialais arba be jų. Šie vandenženkliai užtinkami 1690—1704 m. dokumentuose. Jie visiškai skirtingi nuo vandenženklių, vartotų Šidlovičėje, ir buvo vartojami kurioje nors kitoje popieriaus dirbtuvėje. K. K. Bžostovskio gyvenimas susijęs su dviem vietovėm: su Mikališkėmis, kur jis gimė ir užaugo, ir su Verkiais, kur jis pasistatydino naujus rūmus bei kitokius trobesius. Matyt, ši popieriaus dirbtuvė K. K. Bžostovskio iniciatyva buvo pastatyta prie Riešės upelio toje vietoje, kuri dar XIX a. pradžioje buvo vadinama Papiernia ir kurią 1831 m. išnuomojo Vilniaus miesto burmistras F. J. Opicas naujai popieriaus dirbtuvei statyti[109]. Ši vietovė ir toliau buvo vadinama Papiernia, o vėliau ją pradėjo vadinti Naujaisiais Verkiais.

Vandenženklyje 1738 aplink herbą Kilpą užrašas neišskaitomas, todėl neaišku, kurioje Bžostovskių popieriaus dirbtuvėje jis buvo vartotas.

Vandenženklis 1739 vaizduoja herbo Kilpa atmainą.

Kryžius. Vandenženkliuose kryžiai užtinkami nuo pat popieriaus gaminimo pradžios. Juos vartojo daugelis popieriaus dirbtuvių įvairiuose Europos kraštuose.

Ilgainiui greta kryžių atsirado raidės, gėlės, gyvatės ir kitokie įvairūs ženklai.

Vandenženkliuose kryžiai būna įvairūs: paprasti, dvilypiai (šešiagaliai), heraldiniai. Kai kada kryžiai vaizduojami skyduose, kartušuose ar kitaip apvedžioti, kai kada — plyni.

Šiame atlase dauguma pateiktų kryžių yra heraldiniai; jie dažniausiai vaizduoja miestų herbus. Iš tokių vandenženklių labai sunku nustatyti popieriaus kilmę.

Kai kurie popierininkystės istorikai vandenženklius su kryžiais beatodairiškai priskiria kurioms nors atskiroms popieriaus dirbtuvėms. Pavyzdžiui, F. Pekosinskis, pasiremdamas tuo, kad Prondniko, prie Krokuvos, vienuolyno herbas yra dvilypis kryžius, tvirtina, kad visas popierius su įvairių formų dvilypiu kryžiumi yra pagamintas Prondniko dirbtuvėje[110]. Tą Pekosinskio nepagrįstą teiginį pakartojo Lichačiovas, o iš Lichačiovo nusirašė Brikė[111]. Brikė taip pat visus vandenženklius su dvilypiu kryžiumi priskyrė Prondnikui, net tuos, kurie neginčijamai yra Dancigo, Brombergo, Nakelio bei kitų miestų popieriaus dirbtuvių vandenženkliai[112].

[105] *Fr. Piekosiński,* Sredniowieczne znaki wodne.., p. 7.

[106] *Wł. Budka,* Papiernie w Lublinie i Kocku, „Archeion", 1956, Nr. 25.

[107] *K. Sarnecki,* Pierwszy polski papier gazetowy, „Przegląd Papierniczy", 1961, Nr. 1, p. 25—27.

[108] Encyklopedya Orgelbranda, t. 4, p. 483.

[109] VUB, F 993.

[110] *Fr. Piekosiński,* Znaki wodne sredniowieczne.., p. 6.

[111] Briquet, vž. 1256—1259.

[112] *H. Kohtz,* Ostpreussische Papierfabrikation.., p. 12.

Badeckis, nagrinėdamas vandenženklio su dvilypiu kryžiumi kilmę, rašo: „Nors vandenženkliai su dvilypiu kryžiumi, atsiradę, sujungiant du kryžius, yra žinomi italų, prancūzų ir vokiečių gamybos popieriuje, tuos vandenženklius, kurie matomi mūsų teritorijoje pirmojoje XVI a. pusėje surašytuose rankraščiuose, galima laikyti lenkų popieriaus dirbtuvės vandenženkliais"[113].

Toliau Badeckis, remdamasis Pekosinskiu, aiškina, kad visi vandenženkliai su dvilypiu kryžiumi vaizduoja ne ką kita, kaip lenkišką herbą Svenčyc („Swienczyc"), kurį vartojo Prondniko vienuolynas, todėl visas popierius su tuo vandenženkliu yra pagamintas Prondniko popieriaus dirbtuvėje. Be abejo, Prondniko popieriaus dirbtuvė galėjo vartoti savo vandenženkliuose vienuolyno herbą dvilypį kryžių, bet tai nereiškia, kad visus su tokiu kryžiumi vandenženklius, kurių variantų yra taip daug, vartojo Prondnike.

Keletas Vokietijos miestų, kuriuose veikė popieriaus dirbtuvės ir iš kurių Lenkija importuodavo popierių, taip pat savo herbuose turėjo dvilypį kryžių, todėl galima manyti, kad dalis vandenženklių su dvilypiu kryžiumi, nors jie užtikti Lenkijos teritorijoje rašytuose dokumentuose, nėra Prondniko kilmės[114]. Pavyzdžiui, vandenženkliuose 1787—1814, 1817 dvilypiai kryžiai labai įvairuoja, juos galima suskirstyti į 12 atmainų, kurių didesnė dalis, be abejo, buvo vartota ne Prondnike.

Vandenženkliai, kuriuose pavaizduoti Kryžiuočių Ordino du kryžiai arba du kryžiai skyde, atlase įtraukti ne į kryžių, bet į atskirą Dancigo herbų grupę.

Vandenženklius 1744 ir 1745, sprendžiant iš antrinių ženklų, greičiausiai, vartojo Breslau popieriaus dirbtuvė.

Vandenženkliai 1755—1769 labai dažnai užtinkami popieriuje, rašytame 1700—1750 m. Dalis jų turi antrinius ženklus su įvairiais inicialais, kita dalis — be antrinių ženklų. Kuri Prūsijos dirbtuvė šiuos vandenženklius vartojo, neišaiškinta.

Vandenženkliai 1772 ir 1773 vaizduoja herbą, kurį XVII a. vartojo Kareivų šeima Upytės paviete. Į šį panašus lenkų heraldikoje yra herbas Tarnava.

Panašius į 1780—1786 vandenženklius vartojo kai kurios Italijos popieriaus dirbtuvės. Jų ženklai yra Genujos miesto suprastinti herbai. Jie buvo įvairiausių variantų su įvairiomis raidėmis. Šį vandenženklį italai vadina „Tre Mondi", prancūzai —„truazo" („Trois O"); taip pat vadina ir popierių su šiais vandenženkliais.

Vandenženklis 1817 ovale su šešiagaliu karūnuotu kryžiumi su liūtais ir inicialais BS primena Dancigo popieriaus dirbtuvėje vartotą vandenženklį 770, bet, greičiausiai, jie nėra tos pačios kilmės.

Vandenženklį 1821, kuriame pavaizduoti vainike trys kryžiai, viršuje ketvirtas, kaip matyti iš antriniame ženkle esamų raidžių JWS (Johann Wilhelm Steinmetz), 1729—1749 m. vartojo Finkeno popieriaus dirbtuvė, kurioje popieriaus meistras J. V. Šteinmecas tuo laiku dirbo.

Vandenženkliuose 1822—1833 trilypis kryžius yra Žuchovskių šeimos herbas Brodičius, lenkiškai vadinamas „Brodic". Šiuos vandenženklius vartojo L. Mamoničiaus žentui Vladimirui Žuchovskiui priklausiusi Vilniaus popieriaus dirbtuvė. Jie užtinkami 1615—1625 m. dokumentuose.

Nepavyko išaiškinti, kurios popieriaus dirbtuvės vartojo kitus vandenženklius su kryžiais.

Laivas. Vandenženkliuose 1834—1846 matome įvairiai apipavidalintus laivus bei valtis. Kai kurie iš jų vaizduoja herbą Laivą, lenkų heraldikoje vadinamą „Łodzia". Šių herbų yra keletas atmainų, kurios buvo vartojamos Lietuvoje ir Lenkijoje. Neišaiškinta, kurios popieriaus dirbtuvės šiuos vandenženklius vartojo. Vandenženkliuose 1835—1837 inicialai, greičiausiai, šifruojami taip: S(tanislaus) C(omitis) A. G(orka) P(alatinus) P(osnanensis); juos V. Budka priskiria prie vandenženklių, kuriuos vartojo Andriaus Gorkos 1541 m. Poznanėje įkurta popieriaus dirbtuvė[115].

Vandenženklyje 1843 aplink herbą yra užrašas „Lucas Opolenski M P". Lukas Opolenskis, Lenkijos karaliaus dvaro maršalka (1574—1654 m.) valdė 15 seniūnijų, bet jo rezidencija buvo Ležaiske (Galicijoje), todėl šį vandenženklį vartojusi popieriaus dirbtuvė galėjo būti Ležaiske.

Vandenženklius 1848—1850, greičiausiai, vartojo Zietelos popieriaus dirbtuvė; antrinis ženklas T galėtų reikšti tuometinio dirbtuvės nuomininko Tyrbacho pavardės pirmąją raidę.

Vandenženklį 1854 vartojo Meščianinovo popieriaus dirbtuvė Kostromos gubernijoje. Ženklas šifruojamas šitaip: laivas yra Kostromos gubernijos herbas, raidės reiškia K(ostromskaja) F(abrika) D(emida) M(ieščianinova), 1797 — semiamosios formos pagaminimo metai[116].

Herbas Lapė. Vandenženkliuose 1855—2018 matome įvairiai apipavidalintą herbą Lapė su inicialais, vardais bei pavardėmis. Šis herbas lenkų heraldikoje žinomas „Lis", „Mzura" bei „Bzura" pavadinimais. Iš pradžių herbo skyde buvo vaizduojama vien tupinti lapė su pakelta uodega, bet ilgainiui vietoj jos atsirado dvilypis kryžius su stogeliu, o pati lapė pradėta vaizduoti virš skydo.

Šį herbą Horodlėje priėmė Kauno vietininkas, vėliau Trakų kaštelionas Sungaila, Sapiegų šeimos pradininkas[117]. Ilgainiui atsirado kelios herbo Lapė atmainos, kurias vartojo įvairios bajorų šeimos.

[113] *K. Badecki*, Znaki wodne.., p. 14.

[114] *H. Kohtz*, Ostpreussische Papierfabrikation.., p. 12.

[115] *W. Budka*, Filigrany z herbami „Łodzia" i „Lis", „Silva Rerum" (Kraków), 1928, p. 184.

[116] *М. В. Кукушкина*, Филиграни.., стр. 330.

[117] *A. Boniecki*, Poczet rodów w Wielkim Xięstwie Litewskim, Warszawa, 1883, p. 337.

Lenkų heraldikoje žinomos 4 pagrindinės herbo Lapė atmainos: a) Sapiegų šeimos Lapė — skydas su dvilypiu kryžiumi po stogeliu, skydo viršuje tupinti lapė, b) herbas Cyrus — tas pats kryžius, bet virš skydo dvi žvaigždės, c) Svirskių herbas — tas pats kryžius, bet skydo viršuje yra ne lapė, o kunigaikščių mitra ir d) skyde tas pats dvilypis kryžius po stogeliu su dviejų atšakų kotu, šį herbą vartojo kitos šeimos[118].

Iš atlase įdėtų vandenženklių matyti, kad vandenženkliuose heraldinių taisyklių nesilaikyta. Pavyzdžiui, vandenženkliuose 1873, 1882 su Sapiegų šeimos narių vardais, pavardėmis bei inicialais yra ne herbo Lapė atmaina a, bet herbo Lapė atmaina d, kurios pagal heraldikos dėsnius Sapiegų šeima negalėjo vartoti.

Prienų seniūnui Kazimierui Sapiegai priklausančios Prienų popieriaus dirbtuvės vandenženkliuose yra herbai, kuriuos, lenkų heraldikų teigimu, vartojo ne Sapiegų, bet Svirskių šeima (vž. 2015—2018).

Mūsų nuomone, daugumoje atlase pateiktų vandenženklių su Lapės herbo atmainomis vaizduojama Sapiegų Lapė ir, greičiausiai, juos vartojo Sapiegų žemėse veikusios popieriaus dirbtuvės.

Vandenženkliuose 1855—1867 matome herbą Lapė su kanclerio Leono Sapiegos vardu, pavarde ir titulu, vien su jo inicialais arba be jų. Jie užtikti 1593—1604 m. dokumentuose. Šiuos vandenženklius vartojo visos trys L. Mamoničiui priklausiusios Vilniaus popieriaus dirbtuvės.

Popierius su vandenženkliais 1902—1908 buvo plačiai vartojamas visame krašte. Jį vartojo įvairios kanceliarijos ir spaustuvės. Kai kuriuose Mamoničių spaustuvės leidiniuose labai dažnai užtinkamas šis L. Mamoničiaus dirbtuvėse pagamintas popierius. Jame 1600 m. išleista Evangelija, Lietuvos Statutas. Šis popierius pasiekdavo Ukrainą[119].

Lukošiui Mamoničiui mirus 1606 m., jo įpėdiniai nebegavo išimtinės teisės Vilniaus mieste popierių gaminti ir juo prekiauti ir, nebegalėdami vandenženkliuose vartoti kanclerio vardo, pradėjo vartoti savo herbus (vž. 1087—1095, 1822—1833, 1909—1911).

Vandenženkliuose 1909—1911 virš skydo su herbu Lapė, kuriuo legitimavosi taip pat Lietuvos bajorų Mamoničių šeima[120], matomos raidės HM. Jos, greičiausiai, yra kurio nors Mamoničiaus šeimos nario, kuriam priklausė ši popieriaus dirbtuvė, inicialai. Galima spėti, kad Lukošius Mamoničius kuriame nors savo dvare Vilniaus (Parudaminio dv.), Ašmenos (Vaišnariškių dv.) ar Upytės (prie Pamūšio) pavietuose[121] taip pat turėjo popieriaus dirbtuvę, ir vandenženklius 1909—1911 vartojo viename šių dvarų, bet ne Vilniuje, veikusi popieriaus dirbtuvė.

Vandenženkliuose 1868—1885 herbas Lapė su inicialais PS, su pilnu Pauliaus Sapiegos vardu bei pavarde, kai kada su užrašu „na Olsanach". Šie vandenženkliai užtikti 1607—1644 metų dokumentuose. Juos vartojo Alšėnų popieriaus dirbtuvė, kuri priklausė Lietuvos pakancleriui Pauliui Sapiegai.

Vandenženkliuose 1868—1871 aplink herbą yra užrašas „Paulius Sapia na Olsanach". Popierius su šiais vandenženkliais dažnai užtinkamas 1607—1614 metų dokumentuose. Spaustuvės jį vartojo knygoms spausdinti, įvairios įstaigos — aktų knygoms rašyti[122]. Šis popierius nebuvo aukščiausios rūšies. Žymiai geresnės rūšies buvo popierius su vandenženkliais 1872—1879, kurį Alšėnuose gamino maždaug tuo pačiu laiku. Vandenženkliai 1872—1874 kai kada matomi puslapio centre, kai kada šone. Vandenženklio padėtis lape nekeitė nei lapo formato, nei popieriaus kokybės. Vandenženklius 1877—1880 Alšėnų dirbtuvė vartojo tuo pačiu laiku, bet jau žymiai geresniame popieriuje. Kai kada matomas antrinis ženklas — apskritime karosas su užrašu aplinkui „Paveł Sapia". Kai kada lape šis ženklas su karosu užtinkamas vienas, kaip pirminis ženklas (vž. 4078).

Atrodo, kad Alšėnų popieriaus dirbtuvė vandenženklių lapo formatui nurodyti nevartojo.

Vandenženklius 1882—1885 Alšėnų popieriaus dirbtuvė vartojo vėliau, jie užtikti 1624—1641 metų dokumentuose.

Pauliui Sapiegai mirus 1635 m., Alšėnų popieriaus dirbtuvė, kaip matyti iš vž. 1883 ir 1884, dar keletą metų vartojo senas semiamąsias formas su filigranu, vaizduojančiu buvusio savininko herbą, vardą ir pavardę, bet vėliau filigranai buvo pakeisti, ir vandenženkliuose 1886, 1887 aplink herbą jau matome naujo savininko Naugarduko vaivados Tomo Sapiegos (mirė 1646 m.) vardą ir pavardę.

Vandenženklyje 1888 pavaizduotas herbas Lapė su naujo Alšėnų savininko Vilniaus vaivados ir didžiojo etmono Pauliaus Jono Sapiegos inicialais P(aulus) J(an) S(apia) W(ojewoda) W(ileński) H(etman) W(ielkiego) X(ięstwa) L(itewskiego).

Pauliaus Sapiegos valdymo laikais Alšėnų dirbtuvės popierius buvo neblogas, kai kada aukštos kokybės. Jam mirus, popieriaus kokybė pablogėjo. Pauliaus Jono Sapiegos laikais Alšėnų popierius pasidarė toks prastas, kad jį vartojo tik knygoms spausdinti[123]. 1654 m. Vilniaus pirkliai Dancigo popierių parduodavo po 6 auksinus už rėzą, o Alšėnų popierių — po 3 auksinus už rėzą[124].

Vandenženklius 1889—1892, 1912, 1913 vartojo kanclerio Leono Sapiegos dvare Rožanoje veikusi popieriaus dirbtuvė, jie užtikti 1611—1636 metų dokumentuose. Popierius su šiais vandenženkliais plo-

[118] Tablice odmian herbowych Chrząnskiego, Poznań, 1909, p. 7.

[119] Kamanin, vž. 394.

[120] *T. Iljaszewicz*, Drukarnia domu Mamoniczów, Wilno, 1938, p. 34.

[121] ASb, X, l. 152; AVK, t. 26, l. 43, 54.

[122] VUB, ŽŽB 47; ŽŽB 49—61.

[123] MAB, L-17-1201.

[124] CVIA, SA 5101, l. 287, 299.

nas, baltas, aukštos kokybės. Kancleris Leonas Sapiega jį vartojo asmeninei korespondencijai[125]. Popieriuje su šiais vandenženkliais 1614 m. surašyta Rožanos dvaro valdytojo ataskaita, kurioje tarp kitko nurodyta popierininkui už dirbtuvės remontą sumokėta pinigų suma[126].

Vandenženklį 1895 Rožanos popieriaus dirbtuvė vartojo apie 1655 m. 1656 m. šį popierių pardavinėjo Lietuvos Brastos vaistinė[127].

Vandenženklius 1941—1944 Rožanos popieriaus dirbtuvė vartojo apie 1645—1650 m. Inicialai šifruojami taip: P(apirus) R(osanensis).

Vandenženklius 1945—1948 Rožanoje vartojo apie 1640 m. Inicialai šifruojami taip: K(azimierz) L(eon) S(apieha) M(arszałek) N(adworny) W(ielkiego) X(ięstwa) L(itewskiego) W(olpiński) L(uboszanski) S(tarosta).

Anksčiau buvo manyta, kad vandenženklius 1955—1960 vartojo vien Sapiegų Rožanos dvare veikusi popieriaus dirbtuvė[128]. Šie vandenženkliai labai dažnai užtinkami Vilniaus ir jo apylinkėse 1669—1681 m. rašytuose dokumentuose. Patikrinus daug Vilniaus įstaigų knygų bei atskirų dokumentų, paaiškėjo, kad labai daug jų rašyta popieriuje su vž. 1955—1960. Antai beveik visa 1674 metų Vilniaus magistrato daugialapė knyga surašyta šitame popieriuje[129].

Matyt, popierininkas J. Blamau, nuomojęs popieriaus dirbtuvę Sapiegos dvare Rožanoje ir antrąją Vilniaus popieriaus dirbtuvę, buvusią Vilniaus miesto Sapiegų jurzdikoje, abiejose dirbtuvėse vartojo semiamąsias formas su vienodais filigranais, vaizduojančiais šių abiejų dirbtuvių tuometinio savininko Leono Bazilijaus Sapiegos vardą, pavardę bei jo herbą.

Didelio formato (38×50 cm) popierių su vž. 1948, 2007—2009 gamino Rožanos popieriaus dirbtuvė. Šį popierių naudojo Vilniaus šv. dvasios vienuolyno spaustuvė. Jame 1644 m. atspausdinta evangelija slavų kalba.

Vandenženklius 2015—2018 vartojo Prienų popieriaus dirbtuvė, ją nuomojant popierininkų Tyrbachų šeimai; jie užtikti 1787—1797 metų dokumentuose.

Kuriose Sapiegoms priklausančiose popieriaus dirbtuvėse buvo vartoti kiti atlase pateikti vandenženkliai su herbu Lapė, neišaiškinta.

Popierius su vž. 1977, 1978, 2005 ir 2006 labai blogos rūšies, jį vartojo juodraščiams, nesvarbiems raštams rašyti ir knygų įrišimui.

Popierius su vž. 2004 yra storas, labai geros rūšies, skirtas braižybai bei iškilmingiems aktams, lapo formatas — 44×58 cm.

Lelija. Iš augalų motyvų vandenženkliuose dažnai sutinkamos heraldinės lelijos. Iš tikrųjų tai yra stilizuoti irisų, kuriuos liaudis jau viduramžiais vadino lelijomis, žiedai.

Vandenženkliuose lelijas pirmą kartą pavartojo Italijos popieriaus dirbtuvės XIV a. pradžioje. Iš Italijos heraldinė lelija pateko į Prancūziją. Prancūzijoje lelijos buvo taip plačiai vartojamos, kad net specialus popieriaus formatas buvo pavadintas „flor de li" („fleur de Lis").

Italijos popieriaus meistrai heraldinę leliją vaizdavo taip: iš vieno postamento kilo trys lelijos žiedo lapeliai. Prancūzijos popieriaus meistrų trijų lapų leliją juosė žiedas. Atlase šių lelijų nepateikiame, nes neužtikome Lietuvoje rašytų dokumentų ankstyvame Italijos ir Prancūzijos popieriuje su lelija.

Vandenženkliuose 2019—2040 pavaizduotos ant įvairių postamentų ir įvairiai apipavidalintos vienalypės heraldinės lelijos, kurios, greičiausiai, yra šiuos vandenženklius naudojusių popieriaus dirbtuvių savininkų herbai. Neišaiškinta, kur šiuos vandenženklius vartojo, taip pat neiššifruoti juose matomi inicialai. Vandenženklis 2040 užtiktas 40×70 cm formato lape. Šis popierius buvo vartojamas Vilniaus vyskupų kanceliarijoje iškilmingiems aktams rašyti.

Italijoje XV a. pradžioje vandenženkliuose atsirado nauja, dvilypė heraldinė lelija viršuje ir apačioje su trimis žiedo lapeliais. Apatiniai ir viršutiniai lapeliai sujungti ir per vidurį apjuosti žiedu.

Vandenženklis 2053 užtiktas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto 1409 m. rašytame laiške[130]. Šio laiško popierius storas ir nelygus. Vakarų Europoje popierius su panašiais vandenženkliais buvo gausiai vartojamas. Tokiame popieriuje 1409 m. rašė laiškus Niurnberge, Magdeburge. Popierius su tokiu pat vandenženkliu 1405 m. buvo vartojamas Polocke[131].

XVI a. popierius su dvilype lelija jau plačiai buvo vartojamas Vokietijoje, Austrijoje ir Lenkijoje.

Dvilypė lelija plačiai žinoma heraldikoje; daug Europos miestų bei bajorų šeimų ją naudojo savo herbuose. Prancūzijoje ji pateko į valstybės ženklą.

Atlase pateikta daugiau kaip 120 vandenženklių, vaizduojančių įvairiai apipavidalintas dvilypes lelijas.

Nustatyti, kurioje popieriaus dirbtuvėje buvo vartotas vandenženklis vien iš to, kad jame atvaizduota dvilypė lelija, negalima. Greičiausiai, kai kuriuos atlase pateiktus vandenženklius su dvilype lelija vartojo Lietuvos teritorijoje veikusios popieriaus dirbtuvės, bet beveik neįmanoma jų atpažinti.

---

[125] Leono Sapiegos 1614 ir 1615 m. rašyti laiškai iš Vilniaus ir Slonimo. VUB, A 157, A 1293.

[126] VUB, A 1293.

[127] VUB, A 162-11973.

[128] *E. Laucevičius,* Lietuvos popieriaus dirbtuvės XVI—XVII a., Iš lietuvių kultūros istorijos, t. 4, Vilnius, 1964, p. 239—272.

[129] CVIA, f. 458, ap. 4, b. 3.

[130] *A. Vasiliauskas,* Vytauto Didžiojo diplomatika.., p. 147.

[131] Ten pat, p. 148.

Norint tuose vandenženkliuose orientuotis, reikia trumpai susipažinti su dvilypės lelijos, kaip Lietuvos ir Lenkijos heraldinės emblemos, kilme.

Lenkų, kartu ir lietuvių heraldikoje yra apie 15 herbų, kuriuose figūruoja dvilypė lelija. Pagrindinis herbas, kuriame pavaizduota dvilypė lelija, lenkiškai vadinamas „Gozdava". Šį herbą ir jo atmainas vartojo Bonarų, Korfų, Pacų, Podbereskių ir apie 120 kitų šeimų. Atmainos skyrėsi tik figūrų bei fono spalvomis ir skydo papuošimais. Jei šių šeimų herbai semiamųjų formų dugne buvo pinami kaip filigranai, jie nesiskyrė vienas nuo kito. Vandenženklyje dvilypė lelija galėjo vaizduoti ir Bonarų, ir Korfų, ir Pacų, ir 120 kitų šeimų herbus, todėl belieka spėlioti, kuriai iš šių šeimų priklausė šį vandenženklį vartojusi popieriaus dirbtuvė. Jei Balicų (prie Krokuvos) popieriaus dirbtuvė kurį laiką priklausė Bonarams, Mickūnų — Pacams, tai turime pagrindą spėti, kad tuo laiku rašytame popieriuje matomi vandenženkliai su dvilype lelija galėjo būti vartoti vienoje tų popieriaus dirbtuvių, tačiau griežtai to tvirtinti negalima, nes popierius su panašia dvilype lelija vandenženklyje galėjo būti atvežtas, sakysime, iš Nisos (Silezijoje), kur jis buvo masiškai gaminamas ir eksportuojamas į Krokuvą, Vilnių, Lvovą ir kitur.

Buržuazinės Lenkijos istorikas K. Badeckis[132] nepagrįstai nori įrodyti, kad Lvove rašytame popieriuje esantieji vandenženkliai su dvilype lelija, kuriuos Brikė ir vokiečių istorikai priskiria Nisai, yra kilę Lenkijoje.

V. Budka straipsnyje apie Balicų popieriaus dirbtuvę[133] nagrinėja kai kurių vandenženklių su dvilype lelija kilmę. Remdamasis tuo, kad dvilypė lelija yra Balicų savininkų Bonarų herbas, jis teigia, kad 1520—1627 m. gamybos popierius, kurio vandenženkliai šį herbą vaizduoja arba skyde, arba žemiau karūnos, arba be karūnos,— yra Balicų popieriaus dirbtuvės gaminys. Savo teiginiams pailiustruoti straipsnio pabaigoje autorius pateikia Balicų popieriaus dirbtuvėje 1520—1627 m. vartotų 10 vandenženklių lentelių. 3, 4, 7, 9 lentelių vandenženkliai atitinka šio atlaso vandenženklius 2131, 2132, 2140, 2141, 2143, 2145, 2148, 2155, 2157, 2158.

Autoriaus teigimas, kad visi vandenženkliai buvo vartoti Balicų popieriaus dirbtuvėje 1520—1627 m. yra netikslus, nes kai kurie iš jų, pavyzdžiui Nr. 3, yra identiškas su šio atlaso vandenženkliu 2131, kuris nukopijuotas iš 1514 m. Gardine rašyto dokumento, taip pat matomas popieriuje, kuriame 1518 ir 1519 m. buvo parašyti Vilniaus kapitulos laiškai. Tą patį vandenženklį Lichačiovas datuoja 1516 m.[134]

Vandenženklių su dvilype lelija kilmę tyrinėja taip pat lenkų istorikė K. Malečinska[135]. Visus vandenženklius su dvilype lelija ji skirsto į dvi grupes: į tuos, kuriuose lelija skyde, ir į tuos, kuriuose lelija be skydo. Nepateikdama nei įrodymų nei motyvų, autorė tvirtina, kad visos dvilypės lelijos skyde buvo vartojamos Balicų popieriaus dirbtuvės vandenženkliuose, o dvilypės lelijos be skydo — Nisos popieriaus dirbtuvės vandenženkliuose. Nuo 1555 m. Nisos popieriaus dirbtuvė pradėjo vartoti vandenženklius skyde su trimis dvilypėmis lelijomis; jie 1567 m. turi raides SBD — Nisoje tuo laiku dirbusio popieriaus meistro Sebastijono Dekerio inicialus. Nuo 1567 m. skydas visuomet padengtas karūna[136]. Čia autorė klysta, nes šio atlaso vandenženklis 2199, vaizduojantis skyde tris dvilypes lelijas po karūna, vartotas Nisos popieriaus dirbtuvėje, nukopijuotas iš 1542 m. Pasvalyje rašyto laiško.

Rašiusių apie XVI a. vartotų vandenženklių su dvilype lelija kilmę autorių (Brikė, Budka, Heslė, Malečinska) žinias apibendrinus, galima padaryti šias išvadas. Brikė ir Heslė, tyrinėję Vokietijos ir kitų Europos valstybių archyvų dokumentus (Brikė nedirbo Lenkijos archyvuose ir jo atlase Lenkijos popieriaus dirbtuvių vandenženkliai nukopijuoti iš Lichačiovo atlaso), Silezijoje ir pačioje Nisoje rašytuose dokumentuose rado vandenženklių, vaizduojančių skyde arba ne skyde dvilypes lelijas. Kadangi vandenženkliai buvo rasti Nisoje bei kitose Silezijos vietovėse rašytuose dokumentuose, o Nisos popieriaus dirbtuvė vartojo dvilypę leliją, Brikė ir Heslė juos priskyrė prie Nisos popieriaus dirbtuvėje vartotų vandenženklių.

V. Budka, turėdamas galvoje, kad Balicų (prie Krokuvos) savininkai Bonarai vartojo herbą su dvilype lelija, kad XVI a. Balicuose veikė popieriaus dirbtuvė ir kad Krokuvos apylinkėse tuo metu buvo vartojamas popierius su dvilypę leliją vaizduojančiais vandenženkliais, padarė išvadą, kad kai kuriuos vandenženklius, būtent tuos, kuriuose dvilypė lelija pavaizduota skyde, vartojo Balicų popieriaus dirbtuvė 1520—1627 m., t. y. kada Balicų savininkais buvo Bonarai. Šis V. Budkos teigimas dėl vartojimo laiko ne visai tikslus, nes vienas vandenženklis, kurį jis priskyrė Balicų popieriaus dirbtuvei (šio atlaso vž. 2131), užtiktas popieriuose, rašytuose 1514, 1516, 1518, 1519 metais. V. Budka taip pat neatkreipė dėmesio į tai, kad popierius su jo priskirtais Balicų popieriaus dirbtuvei vandenženkliais galėjo būti pagamintas Nisos popieriaus dirbtuvėje, nes, kaip tvirtina K. Malečinska, remdamasi įvairiais Vakarų Europos autoriais, per visą XVI a. į Lenkiją, kartu ir į Krokuvą bei jos apylinkes buvo importuojama daug Silezijos, ypač Breslau ir Nisos popieriaus[137].

Malečinska nemotyvuoja, kodėl ji XVI a. vartotus vandenženklius skyde su dvilype lelija priskiria Balicų popieriaus dirbtuvei, o vandenženklius be sky-

[132] *K. Badecki*, Znaki wodne.., p. 16.

[133] *W. Budka*, Papiernia w Balicach, „Archeion", 1935, Nr. 13.

[134] Lichačiovo atlasas, Nr. 516.

[135] *K. Maleczyńska*, Papiernictwo na Śląsku...

[136] Ten pat, p. 160, 162.

[137] Ten pat, p. 168.

do — Nisos popieriaus dirbtuvei. Autorė naudojasi Brikės atlase pateiktais vandenženkliais, bet pati netyrinėjo Krokuvos apylinkių ir Silezijos XVI amžiaus dokumentų popieriuje su dvilypę leliją vaizduojančiais vandenženkliais. Autorė pati sau prieštarauja, toliau tvirtindama, kad vis dėlto Nisoje 1538 m. buvo vartojami vandenženkliai skyde su dvilype lelija[138].

Susipažinus su šių keturių istorikų samprotavimais, lieka neaišku, ar XVI a. popierių su dvilypę leliją vaizduojančiais vandenženkliais importuodavo iš Silezijos į Lenkiją, ar iš Lenkijos į Sileziją.

Kadangi popierius su diskutuojamais vandenženkliais, taip pat su įvairiais kitais vandenženkliais, vaizduojančiais dvilypes lelijas, XVI a. ir XVII a. pačioje pradžioje buvo plačiai vartojamas Lietuvos teritorijoje, mūsų popieriaus istorikus labai domina šių vandenženklių kilmė. Gaila, kad Antrojo pasaulinio karo metu žuvo Nisos popieriaus dirbtuvės bylos, kuriomis naudojosi vokiečių istorikai, rašydami Silezijos popieriaus gamybos istoriją[139].

Ne visuomet vandenženklyje dvilypė lelija turėjo parodyti, kad žemės, kurioje veikė šį vandenženklį vartojusi popieriaus dirbtuvė, savininkas legitimavosi herbu su Dvilype lelija. Kaip minėta, jau XV a. buvo žinoma popieriaus rūšis, kurią prancūzai vadina „flor de li" („fleur de Lis"), o vokiečiai „lilienpapir" („Lilienpapier").

Taigi, tiriant vandenženklį su dvilype lelija, dažnai būna neaišku, ar tai popieriaus dirbtuvės savininko herbas, ar popieriaus rūšį nusakantis ženklas.

Vandenženklius 2118—2120, 2122, 2123, kaip matyti iš esamų juose užrašų, vartojo Olandijoje veikusios popieriaus dirbtuvės.

Vandenženklį 2125 vartojo Rusijoje, Jaroslavlyje, Jakovlevų popieriaus dirbtuvė[140], inicialai JMWSI šifruojami taip: J(aroslavskaja) M(anufaktura) W(nukov) S(avy) J(akovleva).

Vandenženklį 2127 vartojo Popovų popieriaus dirbtuvė Jaroslavlio gubernijoje[141], inicialai VFSP šifruojami taip: U(gličeskoj) F(abriki) S. P(opova).

Vandenženklius 2116 ir 2128 vartojo Raušertų popieriaus dirbtuvė Maskvos apskrityje[142].

Vandenženklius 2183—2185 nuo 1728 m. vartojo Unterekerio popieriaus dirbtuvė, raidės GG yra tuo metu dirbusio popieriaus meistro G(otfried) G(ünther) inicialai.

Vandenženklį 2191 Unterekerio popieriaus dirbtuvė vartojo 1728—1776 m. Raidės IGG yra tuo metu dirbtuvėje dirbusio popieriaus meistro J(ohann) G(otfried) G(ünther) (Gotfrido Giunterio, kurio inicialai matomi už 2183—2185, brolio) inicialai.

Vandenženklį 2192 vartojo Oberekerio popieriaus dirbtuvė 1776—1789 m., kai dirbtuvėje dirbo popieriaus meistras J(ohann) G(otlieb) G(ünther).

Vandenženklį 2188 iki 1724 m. vartojo Unterekerio popieriaus dirbtuvė, kai joje dirbo popieriaus meistras J(ohann) A(dam) R(iedel), kurio inicialai matomi antriname ženkle. 1724 m. J. A. Ridelis perėmė popieriaus dirbtuvę Griunvere ir dirbo joje iki savo mirties 1745 m.

Vandenženklius 2189, 2190 antriniame ženkle su J. A. Ridelio inicialais 1724—1745 m. vartojo Griunverio popieriaus dirbtuvė. Popierių su šiais vandenženkliais 1727 m. taip pat vartojo Varšuvoje karaliaus kanceliarija aktams rašyti[143].

Popierių su dvilypę leliją vaizduojančiais vandenženkliais XVIII a. gamino kelios Rytų Prūsijos popieriaus dirbtuvės. Prekyboje jis buvo žinomas „lilienpapir" pavadinimu.

Popieriaus dirbtuvės Ekeryje 1746 m. šio popieriaus pagamino 400 rėzų. Beveik visas šis popierius buvo eksportuojamas į Lietuvą ir Lenkiją.

Herbas Leliva. Vandenženkliai 2206—2236 vaizduoja įvairiai apipavidalintą herbą Lelivą. Lenkų heraldikoje šis herbas vaizduojamas jaunu mėnuliu į viršų nukreiptais ragais viršuje su šešiakampe žvaigžde.

Pinant filigranus, ne visuomet buvo laikomasi heraldinių nuostatų. Pavyzdžiui, vandenženkliuose 2230, 2231, kurie buvo vartojami V. Tiškevičiui priklausančioje Svisločės popieriaus dirbtuvėje, herbas Leliva pavaizduotas su aštuonkampe žvaigžde.

Šį herbą, kurio yra kelios atmainos, vartojo apie 200 šeimų[144]. Pagal Kojalavičių Lietuvoje XVII a. viduryje herbą Lelivą vartojo šios žinomesnės šeimos: Montvidai, Dorhostaiskiai, Glebavičiai, Tiškevičiai[145]. Šį herbą taip pat vartojo Čapskių šeima, kuri Žemaitijoje XVIII a. valdė keletą dvarų.

Popierių su vandenženkliais 2206—2209 paskutiniame XVI a. dešimtmetyje plačiai vartojo Žemaitijoje. Šis popierius taip pat buvo vartojamas Žemaičių žemės ir pilies teismų aktams rašyti. Neišaiškinta, kurioje dirbtuvėje jis buvo gaminamas.

O. Maciukas straipsnyje apie Ukrainos popieriaus dirbtuves[146] pateikia 2206—2208 tipo vandenženklį (Nr. 3), kuris skiriasi nuo šio atlaso vž. 2206 tik tuo, kad viršuje skydo matoma karūna. Autorius mano, kad šis vandenženklis, taip pat kiti panašūs su herbu Leliva vandenženkliai buvo vartojami Busko dirbtuvėje 1580—1688 m. Busko dirbtuvė, kaip tvirtina O. Maciukas, priklausė Busko miestelėnams pirkliams: Lorinams — nuo 1580 m., Bartlamiejui — nuo 1584 m. Nebūdami bajorais, jie savo herbų neturėjo. Jeigu kalbami vandenženkliai tikrai buvo vartojami Buske, tai juose matomu herbu Leliva legitimavosi

[138] Ten pat, p. 162.
[139] Ten pat, p. 148.
[140] *М. В. Кукушкина*, Филиграни.., стр. 305.
[141] Ten pat, p. 316.
[142] Ten pat, p. 399.
[143] CVIA, f. 1135, ap. 4, b. 1, l. 88.
[144] Tablice herbowe.., Pl. 26.
[145] *W. W. Kojałowicz*, Herbarz.., p. 132.
[146] *О. Мацюк*, До історії.., стр. 13.

žemės, kurioje stovėjo popieriaus dirbtuvė, savininkas. Deja, autorius nenurodo nei žemės savininko pavardės, nei, kuo remdamasis, teigia, jog Busko popieriaus dirbtuvė vandenženkliuose vartojo herbą Lelivą.

Vandenženklius 2210 ir 2211 vartojo Zaslaulio popieriaus dirbtuvė, inicialai šifruojami taip: N(icolais) H(lebowicz) Z(aslaulensis) D(ombrovensis) C(astelanus) V(ilnensis). Nikalojus Glebavičius mirė 1632 m.

Kur buvo vartojami vandenženkliai 2212—2215, 2223 ir 2224, neišaiškinta.

Vandenženkliai 2216—2222 rasti daugiausia Vilniuje 1660—1679 m. rašytuose dokumentuose. Šiuos vandenženklius vartojo Mickūnų popieriaus dirbtuvė. Juose matomos raidės yra Mickūnų savininko Jurgio Karolio Glebavičiaus, Anykščių, Radaškevičių ir Žemaičių seniūno, Vilniaus vaivados, inicialai. Popierius su šiais vandenženkliais buvo gaminamas dideliais kiekiais. Jį vartojo Vilniaus ir Raseinių teismai aktams rašyti. Vyriausiojo Lietuvos tribunolo 1663 m. knyga beveik išimtinai parašyta Mickūnų gamybos popieriuje[147].

Vandenženklius 2225—2227 vartojo Trakų vaivados Jonušo Tiškevičiaus popieriaus dirbtuvė Dzitvoje.

Vandenženklius 2230, 2231 vartojo V. Tiškevičiaus popieriaus dirbtuvė Svisločėje. Raidės WCR yra tuometinio Svisločės popieriaus dirbtuvės nuomininko Vilhelmo Christofo Ralfo inicialai. Svisločės popierių su vž. 2231 vartojo Lietuvos tribunolo kanceliarija aktams ir jų nuorašams rašyti[148].

Vandenženklius 2234—2236, kaip matyti iš esamų juose raidžių, vartojo kuri nors Čapskių dvare Žemaitijoje veikusi popieriaus dirbtuvė.

Vandenženkliai 2232 ir 2233 matomi Vilniuje XVIII a. paskutiniame dešimtmetyje spausdintuose įvairiuose valdžios skelbimuose. Učiastkina juos neteisingai priskiria prie Svisločės (Nezbodičės) popieriaus dirbtuvėje vartotų vandenženklių[149]. Kurioje dirbtuvėje buvo gamintas šis popierius, neišaiškinta.

Liūtai. Liūtas vandenženkliuose labai dažnai sutinkamas. Įvairių valstybių, miestų bei atskirų šeimų herbuose liūtas figūruoja kaip pagrindinė ar sudėtinė figūra. Spręsti, kur buvo pagamintas popierius vien iš to, kad vandenženklyje yra liūtas, neįmanoma.

Lietuvoje ir Lenkijoje daug šeimų taip pat legitimavosi herbais su liūto atvaizdu. Tokių herbų buvo daugiau kaip 30 atmainų. Vandenženkliuose šie herbai vienodi, neįmanoma atskirti, ar filigraną pynęs asmuo norėjo pavaizduoti herbus Liūtą, Levartą, ar kitą kokį panašų.

Vandenženkliuose 2237 ir 2238 liūto apačioje matoma raidė G; greičiausiai, tai Gorlico miesto pavadinimo pirmoji raidė.

V. Budka mano[150], kad Kocko (Lenkijoje) popieriaus dirbtuvė XVI a. antroje pusėje vartojo vandenženklius su herbu Levart — žemės, kurioje stovėjo popieriaus dirbtuvė, savininko herbu. V. Budkos straipsnyje pateiktieji Kocko popieriaus dirbtuvėje vartoti vandenženkliai labai panašūs į atlaso vandenženklius 2246 ir 2247. Greičiausiai, ir šiuos vandenženklius vartojo Kocko popieriaus dirbtuvė.

V. Budkos nuomone, vandenženklius su herbu Levartu 1593—1659 m. vartojo Liublino popieriaus dirbtuvė. Šie vandenženkliai panašūs į atlaso vandenženklius 2262—2264, kuriuos, greičiausiai, irgi vartojo Liublino popieriaus dirbtuvė.

Vandenženklius 2273—2277 Gorlico popieriaus dirbtuvė vartojo XVII a.

Vandenženklį 2284 vartojo Štejer-Altmiule (Steyer-Altmühle) Austrijoje vadinamoji „Jocher" popieriaus dirbtuvė. Viršuje matomos raidės V. B. yra šią popieriaus dirbtuvę 1599 m. pirkusio popierininko V(alentin) B(raemer) inicialai. Raidės ST yra sutrumpintas pavadinimas „Steyer"[151]. Vandenženkliuose 2288—2291 pavaizduotas Vilniaus penktosios popieriaus dirbtuvės (buv. Mamoničių, vėliau Giedraičio) savininkės Kurbskienės herbas Liūtas.

Vandenženkliai 2314, 2316, 2327—2330 yra tarptautinėje nomenklatūroje vadinamojo „Seven Provinces" tipo vandenženkliai. Iš pradžių šiuos vandenženklius vartojo Olandijos popieriaus dirbtuvės. Liūto letenoje 7 strėlės turėjo reikšti 7 Olandijos provincijas. Ilgainiui šiuos vandenženklius perėmė beveik visos popieriaus dirbtuvės.

„Seven Provinces" tipo, bet su užrašu „Pro patria" vandenženklį 2327 vartojo Kučkuriškių popieriaus dirbtuvė. Formos šiam popieriui semti ir prie jų filigranai buvo pagaminti Anglijoje. Raidės WP antriniame ženkle šifruojamos taip: W(ojciech) P(uslowski).

Vandenženkliai 2318—2325 tarptautinėje nomenklatūroje žinomi „Vryheit" (laisvė, Freiheit) pavadinimu. Ženklas „Vryheit" kilęs iš Olandijos, bet jį greitai pradėjo vartoti Prancūzijoje ir Anglijoje. Jame vaizduojamas ant užpakalinių letenų stovintis liūtas, laikantis lazdą su ant jos užmauta skrybėle, apskritime aplinkui užrašas —„Pro patria". Tai vandenženklio „Pro patria" normalus suprastinimas. XVIII a. šio tipo vandenženklyje buvo dedamas ilgesnis užrašas „Pro patria ejusque libertate", o žemiau liūto — olandiškas vertimas „Vryheit". Šiuose vandenženkliuose liūtas vaizduojamas kai kada su karūna, kai kada su kepure arba be jų, priklausomai nuo politinės situacijos. Šis vandenženklis sutinkamas dar XIX a.

[147] CVIA, SA 190, SA 257.

[148] CVIA, SA 178.

[149] *Z. V. Uchastkina*, A History.., Nr. 767.

[150] *W. Budka*, Papiernie w Lubline i w Kocku...

[151] *G. Eineder*, The Ancient Paper-Mills.., p. 65, vž. 330.

Madona. Lietuvoje XVII a. antroje pusėje pasirodė popierius su vandenženkliu, vaizduojančiu ant mėnulio stovinčią madoną; kai kada ji vaizduojama su bažnytinės valdžios regalijomis ir visuomet su kūdikiu ant rankų; dažniausiai visą madoną, kartais tik jos galvą supa liepsnų vainikas. Šis popierius Lietuvoje buvo plačiai paplitęs per visą XVIII a. ir per pirmuosius XIX a. dešimtmečius.

Neišaiškinta, kada ir kurio krašto popieriaus dirbtuvės pirmos pradėjo vartoti vandenženklius su madona. Iki pastarojo meto šiuo klausimu nebuvo paskelbta specialių darbų.

Popierius su madona Europoje jau XVII a. antroje pusėje buvo gerai žinomas. Vandenženklis su madona buvo vartojamas specialiai popieriaus rūšiai pažymėti. Šis vandenženklis, greičiausiai, nebuvo vartojamas lapo formatui žymėti.

Vokiečiai šią popieriaus rūšį vadino „Marienpapir", „Marienbildpapir", „madonenpapir" („Marienpapier", „Marienbildpapier", „Madonnenpapier"). Lenkijoje šis popierius vadinamas „papier pod matkon boskon", „papier pod naisvientšon panon" („papier pod matką boską", „papier pod najswiętrzą panną"). Lietuvoje įprasta jį vadinti „popieriumi su madona". Vilniaus prekybininkai XVIII a. pirmame dešimtmetyje popierių su madona vadindavo „papier pod naisvientšon panon"[152].

Didžiausią pasisekimą popierius su madona turėjo katalikų kraštuose, kur jo paklausa buvo labai didelė. Štai kodėl šį vandenženklį taip plačiai vartojo popierių į Lietuvą ir Lenkiją eksportavusios Prūsijos popieriaus dirbtuvės. Popierių su madona eksportui gamino taip pat Silezijos ir kitų vokiečių kraštų popieriaus dirbtuvės.

Atlase pateikta daugiau kaip 150 vandenženklių su madona atmainų. Didesnioji jų dalis kildinama iš Prūsijos popieriaus dirbtuvių. Iš pateiktų duomenų apie Rytų Prūsijos popieriaus dirbtuvių gamybą matyti, kiek popieriaus su madona buvo gaminama, palyginus su kitomis popieriaus rūšimis[153]. Visos XVIII a. veikusios Rytų Prūsijos popieriaus dirbtuvės, kurių buvo apie 24, tarp kitų rūšių eksportui gamino ir specialiai mūsų kraštui skirtą popierių su madona. Tik viena popieriaus dirbtuvė Karbene, Prūsijos karaliaus nuosavybė, popierių gamino vien vidaus suvartojimui, ne eksportui. Dėl to Karbeno popieriaus dirbtuvė buvo vienintelė, kuri negamino popieriaus su madona[154].

Pastaruoju laiku Lenkijoje pasirodė du darbai apie vandenženklius su madona. J. Siniarska-Čaplicka knygoje apie mozūrų popieriaus dirbtuvių vandenženklius pateikė apie 30 įvairiose dirbtuvėse vartotų vandenženklių su madona, kurių dauguma yra šio atlaso vž. 2331—2463 tipo. Autorė šiuos vandenženklius laiko neestetiškais, Breslau, Šveidnico bei Olivos popieriaus dirbtuvėse vartotų vandenženklių imitacijomis[155]. Iš jos pateiktų vandenženklių su madona atvaizdų matyti, kad kai kurios Lenkijoje veikusios popieriaus dirbtuvės vandenženkliuose imitavo prūsiškas madonas. Jeziornos popieriaus dirbtuvėje vartoti vandenženkliai su madona (šio atlaso vž. 2445) patvirtina kai kurių tyrinėtojų tvirtinimus, kad Jeziornoje dirbę vokiečiai popierininkai (Friedrich ir Johann Thiess) semiamąsias formas užsisakydavo pas Prūsijos meistrus.

Nagrinėdamas šių vandenženklių kilmę, F. Pibachas teigia, kad vandenženkliuose madoną pirmą kartą pavartojusios Pomeranijos popieriaus dirbtuvės prieš 1610 m. Jo nuomone, Pomeranijoje veikusiose popieriaus dirbtuvėse jau XVII a. pirmame dešimtmetyje semiamąsias formas gaminę ir filigranus pynę tose dirbtuvėse dirbę lenkų valstiečiai. Vandenženkliuose „gražiosios madonos" esančios lenkų liaudies meno kūriniai, kuriuos vėliau pradėjo pamėgdžioti Silezijoje, Rusijoje, taip pat pačioje Lenkijoje. Iliustracijai autorius pateikia 177 vandenženklių su madona atvaizdus, kurių 140 yra šio atlaso vž. 2331—2463 tipo[156]. F. Pibacho išvados nepagrįstos ir prieštarauja žinomiems faktams. Vandenženkliai su madona buvo pradėti vartoti tik XVII a. viduryje. Popierių su šiais vandenženkliais gamino Vakarų ir Rytų Prūsijos bei kitų vokiečių kraštų popieriaus dirbtuvės specialiai eksportui į katalikiškas Lietuvą ir Lenkiją. Lietuvoje gerai buvo žinomas vokiškas „Marienbildpapier".

Nesant įrodymų, sunku patikėti F. Pibachu, kad Pomeranijos popieriaus dirbtuvių darbininkai lenkų valstiečiai XVII a. pradžioje patys gamino semiamąsias formas ir pynę filigranus. Neįtikėtina, kad, sakysime, prie Tilžės veikusiose popieriaus dirbtuvėse (Vieśvilė, Kiautai), kurios vartojo vandenženklius su madona, dirbo lenkų darbininkai valstiečiai, kad jie gamino semiamąsias formas ir svetimame krašte per vandenženklius skleidė lenkų liaudies meną.

XIX a. pradžioje Vilcės (Latvija) popieriaus dirbtuvė taip pat vartojo madoną, nors kiek skirtingo tipo[157].

Vandenženkliai 2331—2335a su madona užtikti XVII a. antros pusės dokumentuose, jie neturi antrinių ženklų. Neaišku, kieno inicialai (GM) pavaizduoti iš abiejų madonos šonų (vž. 2331—2334).

Vandenženkliai 2336—2345 be inicialų ir neturi antrinių ženklų; jie užtikti 1720—1730 m. dokumentuose.

Vandenženklių 2346—2349 antriniuose ženkluose raidės AK, matyt, reiškia tuo laiku Kleinheidės popieriaus dirbtuvėje dirbusio meistro A(ndreas)

[152] CVIA, SA 5122, l. 582.

[153] *H. Kohtz,* Ostpreussische Papierfabrikation...

[154] Ten pat, p. 88.

[155] *J. Siniarska-Czaplicka,* Znaki wodne.., p. 24.

[156] *F. Pibach,* Madonna w filigranach Pomorskich, „Polska Sztuka Ludowa", 1964, Nr. 2.

[157] *J. Jenšs,* Papirs un ta udenszīmes Latvia 19. gs. pirmaja puse, „Vestures problemas", t. 3, Rīgā, 1960, p. 175.

K(ross) inicialus; jie užtikti 1730—1756 m. dokumentuose.

Vandenženklio 2351 antrinis ženklas su inicialais CE kai kada atstoja pirminį ženklą, pavyzdžiui, vž. 3786 ir 3787.

Vandenženklius 2354—2358, sprendžiant iš abiem Ekerio popieriaus dirbtuvėms būdingų antrinių ženklų su gilėmis ir rugiagėlėmis, vartojo viena iš tų dirbtuvių. Inicialų CN iššifruoti nepavyko.

Vandenženklis 2358 užtiktas 1 grašio vertės žyminiame popieriuje, kuriame 1778 m. Trakuose buvo surašytas dokumentas[158].

Vandenženklio 2360 antriniame ženkle raidės CZ, greičiausiai, yra Vadango popieriaus dirbtuvėje nuo 1734 m. dirbusio meistro C(hristian) Z(andler) inicialai.

Vandenženklyje 2361 raidės EA yra Liudvigsorte 1714—1736 m. dirbusio popieriaus meistro E(manuel) A(ustigal) (tėvo) inicialai.

Vandenženklyje 2362 raidės EA yra Finkeno popieriaus dirbtuvėje nuo 1749 m. dirbusio meistro E(manuel) A(ustigal) (sūnaus) inicialai.

Vandenženklių 2363 ir 2364 inicialų iššifruoti nepavyko.

Vandenženklius 2365 ir 2366 vartojo Suprasliaus popieriaus dirbtuvė. Antriniuose ženkluose raidės GCT yra dirbtuvę 1766—1810 m. nuomojusio popieriaus meistro G(eorgius) C(hristoph) T(hierbach) inicialai. Popierių su vandenženkliu 2366 plačiai vartojo Vilniuje. 1794 m. šiame popieriuje buvo spausdinami valdžios įsakymai[159]. Kadangi G. C. Tyrbachas nuomojo ir Prienų popieriaus dirbtuvę, gali būti, kad popierius su šiais vandenženkliais buvo gaminamas taip pat Prienuose.

Vandenženklių 2368—2375, 2377, 2450 ir 2451 antriniuose ženkluose raidės GFG yra popieriaus meistro G(eorg) F(riedrich) G(ünther) inicialai. 1728—1776 m. jis valdė Oberekerio popieriaus dirbtuvę, apie 1768 m. nuomojo Olivos, prie Dancigo, popieriaus dirbtuvę, kur vandenženkliuose buvo dedami jo inicialai. Vandenženklius 2368—2371, matyt, vartojo Oberekerio popieriaus dirbtuvė, vandenženklius 2372, 2373, 2450 ir 2451 — Olivos popieriaus dirbtuvė.

Vandenženklį 2381 vartojo Trutenau popieriaus dirbtuvė. Raidės GHP yra 1720—1747 m. dirbusio meistro G(otfried) H(einrich) P(utz) (mirė 1757 m.) inicialai. Šių vandenženklių nereikia painioti su vandenženkliais Trutenau dirbtuvėje dirbusio prieš 1775 m. popieriaus meistro C(hristoph) H(einrich) P(ütz), kuris dėjo savo inicialus CHP, labai panašius į inicialus GHP.

Vandenženklį 2378 vartojo Domkau popieriaus dirbtuvė, kurią 1750—1786 m. valdė du broliai: J(ohann) F(riedrich) ir F(riedrich) R(heinhold) H(erman). Raidės DK reiškia D(om) K(au), GFHM — G(ebrüder) F(riedrich) H(err) M(ann).

Vandenženklius 2384 ir 2385 vartojo Untereke-rio popieriaus dirbtuvė, kai ją valdė meistras G(otfried) G(ünther), kurio inicialai matomi antriniuose ženkluose.

Vandenženkliuose 2386—2389 inicialų GM iššifruoti nepavyko.

Vandenženklius 2391—2395 vartojo Vadango popieriaus dirbtuvė. Raidės IAH, kurios kai kada būna atvirkščiai sudėtos — HAI, yra 1715—1733 m. dirbusio meistro J(ohann) A(ndreas) H(empel) inicialai. H. Koco nurodytas laikas — 1715—1733 m., atrodo, ne visai tikslus, nes šis vandenženklis su inicialais IAH užtiktas 1742 m. dokumente (vž. 2395).

Vandenženklių 2396—2403 inicialų iššifruoti nepavyko.

Vandenženklį 2404 vartojo Domkau popieriaus dirbtuvės. Raidės IFHM — apie 1750 m. dirbusio popieriaus meistro J(ohann) F(riedrich) H(err) M(ann) inicialai.

Vandenženklius 2405 ir 2406 vartojo Nojendorfo popieriaus dirbtuvė nuo įkūrimo 1751 m. iki 1776 m. Raidės IFS — popieriaus meistro J(ohann) F(riedrich) S(chütz) inicialai.

Vandenženklį 2407, kaip matyti iš jame esančio užrašo, vartojo Vakarų Prūsijoje esanti Strašino popieriaus dirbtuvė.

Vandenženklį 2409 vartojo Piulco popieriaus dirbtuvė, kai joje dirbo popieriaus meistras J(ohann) G(eorg) K(rause), kurio inicialai matomi antriniuose ženkluose.

Kur buvo vartoti vandenženkliai 2410—2412, neišaiškinta.

Vandenženklius 2413 ir 2414 vartojo Finkeno popieriaus dirbtuvė. Raidės IWS — nuo 1720 m. dirbusio meistro J(ohann) W(ilhelm) S(teinmetz) inicialai.

Kurioje Prūsijos dirbtuvėje buvo vartojami vandenženkliai 2415—2417, neišaiškinta.

Vandenženklius 2418—2420 vartojo Kiautų popieriaus dirbtuvė po 1734 m. Antriniuose ženkluose raidės LZ yra popieriaus dirbtuvės įsteigėjo ir savininko L(udwig) Z(ieser) inicialai.

Neišaiškinta, kurioje popieriaus dirbtuvėje buvo vartojami vž. 2421—2443. Sprendžiant iš vandenženklio 2426 antriniame ženkle matomų inicialų MS, jį vartojo viena iš Dancigo popieriaus dirbtuvių (žr. vž. 778).

Vandenženklį 2444, kaip matyti iš užrašo, vartojo Vakarų Prūsijoje Grosducheno popieriaus dirbtuvė.

Vandenženklį 2445 vartojo Jeziornos, prie Varšuvos, popieriaus dirbtuvė. Jeziornos dirbtuvė vandenženklius su šio tipo madona vartojo dar 1823 m.[160]

Vandenženklį 2446 vartojo Kiautų popieriaus dirbtuvė.

[158] VUB, A 202.

[159] VUB, Telšių Žemės teismo knyga, Nr. 54.

[160] VUB, KC 23, l. 155.

Vandenženklį 2447 vartojo Dzežbioje. Antriniame ženkle užrašas rodo, kad šį vandenženklį vartojo dirbtuvę nuomojęs popieriaus meistras C(hristoph) A(ndreas) K(ohtz), miręs 1785 m.

Vandenženklį 2449 vartojo Nojendorfo popieriaus dirbtuvė, raidė S yra dirbtuvės savininkų S(chütz) pavardės pirmoji raidė.

Vandenženklį 2452, kaip rodo įrašas antriniame ženkle, vartojo Tyzenhauzų popieriaus dirbtuvė Pastovyje.

Vandenženklį 2453 vartojo Griunheido popieriaus dirbtuvėje dirbęs meistras G(eorg) S(chuman).

Vandenženklius 2456 ir 2457, kaip rodo užrašai, vartojo Vadango popieriaus dirbtuvė.

Vandenženklius 2458 ir 2459 vartojo Tešenvaldo popieriaus dirbtuvė, kurią 1744 m. nuomojo G(otfried) Z(ieser).

Vandenženklius 2462 ir 2463 vartojo popieriaus dirbtuvė Zukau, Vakarų Prūsijoje. Šiuodu vandenženkliai labai panašūs ir mažai kuo vienas nuo kito skiriasi, nors vž. 2462 buvo vartojamas 1752—1760 m., o vž. 2463 — 1768—1773 m. Datuojant dokumentus popieriuje su šiais vandenženkliais, reikia kreipti dėmesį į mažiausius vandenženklio figūrų skirtumus.

Neišaiškinta, kur buvo vartojami vž. 2464—2478.

Vandenženklį 2479 vartojo Piulco popieriaus dirbtuvė, antriniame ženkle raidės IGK — ten dirbusio meistro J(ohann) G(eorg) K(rause) inicialai.

Vandenženklį 2480 Kučkuriškių popieriaus dirbtuvė vartojo velino popieriui ženklinti. Antriniame ženkle raidės IWP yra dirbtuvės savininkų Juzefos ir Vaitiekaus Puslovskių inicialai. Panašų vandenženklį su Aušros Vartų madonos atvaizdu, tik be užrašo, apie 1840 m. vartojo Sočevkos popieriaus dirbtuvė. Antriniame ženkle yra užrašas „I. R. Soczewka"[161].

Vandenženklius 2481 ir 2483, kaip matyti iš esamų juose įrašų, vartojo Silezijoje Breslau popieriaus dirbtuvė.

Vandenženklį 2482 vartojo Šveidnico popieriaus dirbtuvė.

Vandenženklį 2484 vartojo Kiautų popieriaus dirbtuvės savininkas L(udwig) Z(ieser).

Vandenženklius 2485—2495 su visai skirtingų tipų madonomis XVII a. antroje pusėje vartojo neišaiškintos popieriaus dirbtuvės.

Meška. Brikės nuomone, visi XVI a. vartoti vandenženkliai, vaizduojantieji mešką, yra kilę iš popieriaus dirbtuvių, veikusių Šveicarijoje, Berno miesto apylinkėse, nes meška yra Berno miesto herbas.

Lietuvoje XVI a. pirmoje pusėje labai dažnai užtinkamas popierius su šiuo vandenženkliu. Kadangi pirmasis Vilniaus popierininkas buvo šveicarietis, akademikas prof. K. Jablonskis manė, kad kai kuriuos vandenženklius su meška vartojo kuri nors iš pirmųjų Vilniaus popieriaus dirbtuvių.

Vandenženklius su meška vartojo ir kai kurios Vokietijos popieriaus dirbtuvės. Šio atlaso 2503 tipo vandenženklius, Brikės nuomone, vartojo Berno popieriaus dirbtuvė.

Vandenženkliuose 2518, 2519, 2524, 2525 skyde pavaizduotoji žemiau karūnos ir be karūnos nuožulniai gulinčiu medžiu lipanti meška su inicialais HVZ ir be inicialų — tai fon Zeidlerių herbas. Popieriaus dirbtuvė, vartojusi šiuos vandenženklius, buvo Nimės mieste, Bohemijoje[162].

Vandenženklį 2526 vartojo Jakovlevų popieriaus dirbtuvė Jaroslavlyje 1797 m. Meška su kirviu ant peties yra Jaroslavlio miesto herbas, o matomos raidės šifruojamos taip: J(aroslavskaja) M(anufaktura) V(nukov) S(avy) J(akovleva). Panašius ženklus su meška ir raidėmis vartojo Jaroslavlio manufaktūra per visą XIX a.[163]

Herbas Ostoja. Vandenženkliuose 2527—2563 matome herbą Ostoja. Šiuo herbu legitimavosi daug šeimų, tarp kurių — Sluškos ir Kavečinskiai.

Vandenženkliai 2527—2530 užtikti Vilniuje, Ostroge ir Krokuvoje spausdintose knygose. Greičiausiai, popierius su šiais vandenženkliais buvo gaminamas kurioje nors Lenkijos teritorijoje veikusioje popieriaus dirbtuvėje.

Vandenženklius 2542—2547, kuriuose prie herbo matoma raidė V, greičiausiai, vartojo Kavečinskių Uzdos dvare veikusi popieriaus dirbtuvė. Raidė V, greičiausiai, reiškė pirmą dvaro pavadinimo raidę, kuri Uzdoje pagamintą popierių turėjo atskirti nuo kitur su tuo pačiu herbu pagaminto popieriaus (vž. 2531—2540).

Vandenženkliai 2548—2551 dažnai sutinkami Vilniuje 1646—1656 m. dokumentuose; inicialai šifruojami taip: CH(ristof) K(awieczinski) P(odkomorzy) M(iński). Šį popierių, greičiausiai, gamino Uzdos popieriaus dirbtuvė.

Vandenženkliuose 2553—2560 matomi popieriaus dirbtuvės savininko Mato Kavečinskio inicialai. Vandenženkliuose 2557, 2558, 2560 virš M. Kavečinskio inicialų matomas jo globėjo Glebavičiaus herbas Leliva, o antriniuose ženkluose — arionizmo simboliai.

Liko neišaiškinta, kodėl vandenženklyje 2553 virš M. Kavečinskio inicialų yra herbas Ragoza.

Vandenženkliuose 2561, 2562 pavaizduotas herbas vadinamas „Ostoja su juosta". Kur šie vandenženkliai buvo vartojami, neaišku.

Pajacas. Vandenženkliuose 2564—2659 pavaizduotos įvairių tipų juokdarių galvos (Fool's Cap). Popierių su šiuo vandenženkliu pas mus įprasta vadinti „popieriumi su pajacu".

Vandenženkliai su pajacu buvo plačiai vartojami visoje Europoje. Kai kurie tyrinėtojai mano, kad

[161] CVIA, f. 459, ap. 1, b. 1558, l. 7.

[162] Briquet, vž. 12263—12289.

[163] *M. B. Кукушкина*, Филиграни.., стр. 327.

tarptautinis vandenženklio su pajacu pavadinimas „Fuls kep" („Fool's Cap") kilęs iš itališko žodžio „folio capo" (sulenktas lapas). Kiti aiškina, kad pajacas pirmą kartą buvo pavartotas Anglijoje, kada, nuvertus karalių, Kromvelis įsakė visoms popieriaus dirbtuvėms vietoj iki tol vartotų karaliaus monogramų bei karūnos dėti karalystę ir monarchą pajuokiančią juokdario galvą[164].

Brikė neigia šias teorijas ir sako, kad vandenženkliai su pajacu atsirado XVI a. viduryje Italijoje. Šis vandenženklis negalėjo būti išimtis iš kitų ir turėjo rodyti popieriaus rūšį bei formatą[165]. Čerčilis (Churchill) sako, kad šis vandenženklis buvo vartojamas 1607—1702 m., jo kilmė neaiški. Nosticas tvirtina, kad vandenženklis su pajacu pradėtas vartoti Vokietijoje, bet plačiau ženklo kilmės neaiškina.

Kad patys vokiečiai nežinojo vandenženklio su pajacu kilmės ir reikšmės, galima spręsti iš to, jog 1908 m. karališkieji patentų rūmai Berlyne kreipėsi per spaudą į popieriaus tyrinėtojus, prašydami išaiškinti ir pranešti, ar šis vandenženklis reiškia popieriaus formatą, ar jo rūšį, kokie fabrikai ir kada jį vartojo, kokiu pavidalu, kokiame popieriuje, ar tas vandenženklis gamyboje bei prekyboje ką nors reiškia[166].

Vandenženklių su pajacu vienodo klasifikavimo metodo nėra. Atlasuose jie įvairiai klasifikuojami. Šiame atlase jie grupuojami pagal pajacų išvaizdą ir pagal tai, ar turi antrinius ženklus ar neturi. Labai dažnai pasitaiko popieriaus lapų, kurių vienoje pusėje yra vandenženklis su pajacu, o kita lapo pusė tuščia. Tokių su pajacu be antrinių ženklų vandenženklių daug pasitaiko ir vėlesniais laikais (vž. 2564—2625).

Popierius su vandenženkliu 2583 dažnai užtinkamas Vilniaus magistrato aktų nuorašų 1665 m. knygoje[166a].

Vandenženklius 2639 ir 2640 vartojo Vadango popieriaus dirbtuvė 1715—1733 m.; raidės IAH — tuo metu dirbusio popieriaus meistro J(ohann) A(ndreas) H(empel) inicialai.

Vandenženklį 2644, greičiausiai, vartojo Domkau popieriaus dirbtuvė; raidės MG — 1662 m. dirbusio popieriaus meistro M(ichel) G(ross) inicialai.

Vandenženklis 2623 pagal Brikę yra vokiečių kilmės[167].

Vandenženklius 2645, 2648 vartojo Domkau popieriaus dirbtuvė 1662—1670 m.; raidės PM — tuo metu dirbusio popieriaus meistro P(eter) M(undt) inicialai. Vilniaus magistrato 1664 m. ir dalis 1665 m. aktų nuorašų knygų parašyta popieriuje su šiais vandenženkliais[168].

Vandenženklius 2651 ir 2652, greičiausiai, vartojo Rožanos popieriaus dirbtuvė, kai ją nuomojo A. Tochtermanas; raidės PR, matyt, reiškia „Papirus Rozanensis".

Rusų popierininkystės istorikas S. Klepikovas, tyrinėjęs vandenženklius su pajacu, priėjo šias išvadas: 1) vandenženklius su pajacu popieriaus dirbtuvės vartojo XVI ir XVII a., retai XVIII a.; 2) Rusijoje šis vandenženklis būdingas 1640—1700 m. popieriui; 3) ankstyvesnio laikotarpio (1540—1580 m.) popieriuje pajaco galvą puošia mažiau dantuota apykaklė, nėra skaičiaus 4 ir trijų piramide sudėtų rutulių; 4) skaičius 4 ir trys rutuliai vandenženkliuose pasirodo tik XVII a., dažniausiai po 1640 m. pagamintame popieriuje[169].

Pasaga. Lietuvos ir Lenkijos heraldikoje pasaga dažnai sutinkama kaip įvairių herbų elementas. Chšonskis (Chrząński) savo „Herbų atmainų lentelėse" pateikė 114 Lietuvoje ir Lenkijoje vartotų herbų, kuriuose pasaga figūruoja kaip pagrindinis arba šalutinis elementas. Šiuos herbus vartojo šimtai šeimų[170].

Vandenženklių 2660—2681 pasagos viduje yra kryžius. Norint žinoti, kuri popieriaus dirbtuvė šiuos vandenženklius vartojo, reikia nustatyti, koks ir kieno juose yra herbas.

Jeigu pasagos, viduryje su kryžiumi, galai nukreipti į viršų, bus viena iš šešių herbo atmainų, kurias lenkai vadina: „Jastrzębiec, Kirski, Rudnicki, Koczanski, Kapica, Bełza". Jeigu tokios pat pasagos, viduryje su kryžiumi, galai nukreipti į apačią, bus viena iš trijų herbo atmainų, kurias lenkai vadina „Szantyr, Tępa Podkowa I, Tępa Podkowa II". Tačiau jei vandenženklyje pavaizduotas vien herbas — pasaga, viduje su kryžiumi, be armatūros, tada darosi neaišku, ar pasagos galai nukreipti į viršų ar į apačią, ir todėl negalima nustatyti, kuri iš minėtų devynių herbo atmainų vandenženklyje pavaizduota. Kartais, ir esant armatūrai, negalima nuvokti pasagos galų krypties, pavyzdžiui, vž. 2682—2688. Be to, daug painiavos yra padarę filigranus gaminę meistrai, neatidžiai išpindami herbinius filigranus. Pavyzdžiui, vandenženkliuose 2689—2695 vaizduojamas tas pats herbas, bet vienuose pasagos galai nukreipti į viršų, kituose — į apačią.

Vandenženkliuose 2707—2725 pavaizduota viena herbo Liubičius atmainų. Vandenženkliai 2721 ir 2722 užtikti keliolika kartų ir visuomet labai blogos rūšies popieriuje, kurio lapo formatas nevienodas, bet visuomet žymiai mažesnis už normalų.

---

[164] *W. A. Churchill,* Watermarks in Paper...

[165] Briquet's Opuscula, Hilversum, 1955, p. 221.

[166] Narrenkappe ein amtliches Bildzeichen oder Freizeichen, „Der Papier-Fabrikant", 1908, sąs. 25, p. 1339.

[166a] CVIA, SA 5120.

[167] Briquet, vž. 15722.

[168] CVIA, SA 5102.

[169] *С. А. Клепиков,* Бумага с филигранью «Голова шута» Записки Отдела рукописей (Гос. б-ка им. В. И. Ленина), вып. 26, 1963, стр. 406—491.

[170] Tablice odmian herbowych Chrząskiego, Poznań, 1909.

Vandenženkliuose 2726—2734 pavaizduotas herbas Juodvarnis, lenkų heraldikoje vadinamas „Slepowron". Šie vandenženkliai užtikti 1590—1618 m. dokumentuose, Kamaninas juos pateikė savo atlase Nr. 101—121.

Popierius su vandenženkliais 2726—2732 buvo vartojamas 1590—1610 m. Jį vartojo įvairios kanceliarijos bei privatūs korespondentai, taip pat jis buvo vartojamas knygoms spausdinti.

Kadangi vandenženkliai 2726, 2728 ir 2732 dažnai užtinkami Krokuvoje spausdintose knygose, galima spėti, kad šį popierių gamino kuri nors netoli Krokuvos veikusi dirbtuvė. M. Belskio Lenkijos kronika išspausdinta popieriuje su vž. 2728, 2729 ir 2732, Vuiko biblija, išleista Krokuvoje 1599 m., išspausdinta beveik išimtinai popieriuje su 2726 tipo vandenženkliais.

Vandenženklis 2733 užtiktas tik viename privačiame laiške, rašytame Gardine 1618 m.

V. Budka straipsnyje apie Mlodzejovicų (prie Krokuvos) popieriaus dirbtuvę rašo, kad nuo 1587 m. popierius su vandenženkliais 2726—2734 užtinkamas Krokuvos apylinkėse. Autorius neabejoja, kad tai Mlodzejovicų popieriaus dirbtuvės gaminys. Remdamasis savo, Lichačiovo, Kamanino ir Badeckio atlasuose pateiktomis šių vandenženklių reprodukcijomis, autorius tvirtina, kad šie vandenženkliai buvo vartojami Mlodzejovicuose 1587—1653 m. Jis skirsto šiuos vandenženklius į 3 grupes: su herbais paprastuose kartušuose, su herbais kartušuose žemiau karūnos ir su herbais įvairiuose apskritimuose. Autorius teigia, kad popierius su herbu žemiau karūnos yra geresnės rūšies už popierių, kuriame herbas be karūnos. Mlodzejovicų gamybos popierių išveždavo už Lenkijos ribų ir jis pasiekdavo net Daugpilį[171].

Vandenženklyje 2737, greičiausiai, taip pat norėta pavaizduoti pasagą su kryžiumi.

Greičiausiai, popierius, kurio vandenženkliuose pavaizduotos įvairių herbų su pasaga atmainos, buvo gaminamas ir kai kuriose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje veikusiose popieriaus dirbtuvėse.

Paštavežys. Vandenženkliuose 2738—2809 pavaizduoti raiti paštavežiai, pučiantieji ragą arba laikantieji jį rankoje. Paštavežiai vandenženkliuose sutinkami nuo XVII a. vidurio iki XVIII a. pabaigos. Neaišku, kada šis vandenženklis buvo pirmą kartą pavartotas. Pagal šį atlasą jis pirmą kartą užtiktas 1681 m. dokumente (vž. 2779).

XVII a. pabaigoje popierių su paštavežio vandenženkliu vadino pašto popieriumi, bet jau XVIII a. viduryje prekyboje žinomas pašto popierius su kitokiais vandenženkliais.

Vandenženklius su paštavežiu vartojo daug popieriaus dirbtuvių. Neišaiškinta, kuriuos iš šiame atlase pateiktų vandenženklių su paštavežiu vartojo Lietuvoje veikusios popieriaus dirbtuvės.

Vandenženkliai su paštavežiu suskirstyti į tuos, kurie turi antrinius ženklus, ir į tuos, kurie jų neturi. Atskirai yra grupuojami vandenženkliai su inicialais bei užrašais ir vandenženkliai su paštavežiu, stovinčiu prie medžio arba prie kryžiaus.

Vandenženklius 2808 ir 2809, kaip matyti iš antrinio ženklo, XVIII a. antroje pusėje vartojo Adrijano Rogės (Rogge) popieriaus dirbtuvė Olandijoje. Pasitaiko tokių pat vandenženklių vien su paštavežiu, be antrinio ženklo[172]. Kai kurių 1792 m. dokumentų popierius turi tik vieną vandenženklį su banginiu ir užrašu „Adriaan Rogge"[173].

Paukštis. Šioje grupėje yra visi paukščiai, išskyrus viengalvius bei dvigalvius arus ir gulbes, kurie vandenženkliuose sutinkami labai dažnai, todėl sudaro atskiras grupes.

Paukščiai būna necharakteringi, ne visuomet galima pažinti, kokį paukštį filigraną pynęs asmuo norėjo pavaizduoti. Tokių neaiškių paukščių pavyzdžiais gali būti vž. 2813 ir 2818. Vandenženklyje 2810 pavaizduotos dviejų paukščių, greičiausiai, gaidžių galvos. Popierių su šiuo vandenženkliu 1426 m. vartojo Vytauto kanceliarija[174]. Vandenženkliuose 2811 ir 2812, jei tai nėra kuris nors Vakarų Europoje vartotas herbas, greičiausiai, pavaizduotas lenkų heraldikoje vadinamas herbas Paparona.

Vandenženklis 2813 su neaiškiu paukščiu užtinkamas Raseiniuose 1629 m. rašytoje Žemaičių žemės teismo knygoje[175].

Popierius su vž. 2814 ir 2815 yra labai blogos rūšies, gelsvas; Vilniaus magistratas 1718 m. jame rašė dokumentų nuorašus. Šį popierių, greičiausiai, gamino kuri nors iš tuo metu Vilniuje veikusių popieriaus dirbtuvių.

Neaišku, kur buvo vartojami vandenženkliai 2816—2821.

Vandenženkliuose 2822—2832 pavaizduoti įvairūs gaidžiai. Nosticas mano, kad popierių, kuriame matomas gaidžio atvaizdas, gamino Frankfurto prie Oderio popieriaus dirbtuvė, nes to miesto herbe figūruoja gaidys. Šį vandenženklį dirbtuvė vartojo 1597—1648 m.

Vandenženklį 2823, greičiausiai, vartojo Frankfurto prie Oderio popieriaus dirbtuvė. Bet vandenženkliai 2822, 2824—2826, kaip matyti iš esamų juose užrašų, su Frankfurtu nieko bendro neturėjo, juos vartojo Olau (prie Breslau) popieriaus dirbtuvė. K. Malečinska mano, kad kunigaikščiui priklausiusi Olau popieriaus dirbtuvė 1579—1600 m. vartojo vandenženklius, vaizduojančius gaidį kartu su dirbusių meistrų inicialais[176]. Šio atlaso vandenženkliai rodo,

[171] *W. Budka*, Papiernia w Mlodziejowicach, Studia nad książką pamięci K. Piekarskiego, Wrocław, 1951.

[172] CVIA, SA 18374.

[173] CVIA, f. 776, ap. 14, b. 167.

[174] *A. Vasiliauskas*, Vytauto Didžiojo diplomatika.., Nr. 23.

[175] VUB, ŽŽA 51/72-14646.

[176] *K. Maleczyńska*, Papiernictwo.., p. 164.

kad Olau popieriaus dirbtuvė vandenženklius su gaidžiu ir miesto pavadinimu vartojo dar XVII a. antroje pusėje.

Nepavyko išaiškinti, kurioje popieriaus dirbtuvėje buvo vartojami vandenženkliai su gaidžiu Nr. 2827—2832. Vandenženklis 2832 kai kada užtinkamas kaip pirminis ženklas, kai kada kaip antrinis ženklas šalia Amsterdamo herbo (vž. 110).

Vandenženkliuose 2833—2838 pavaizduotas balandis su alyvos šakele. Tokių vandenženklių yra daug variantų, kai kurie jų su užrašu „Pax", kiti be jo. Dažnai antrinių ženklų visai nebūna, kai kada antriniuose ženkluose matomas medžioklinis ragas, prie jo — popieriaus meistro inicialai (vž. 2836, 2837) arba lelijos (vž. 2833, 2834). Nosticas aiškina, kad popierius su balandžiu yra kilęs iš Austrijos, pagamintas Vienos (Wien-Neustadt) popieriaus dirbtuvėje. Šie vandenženkliai, jo teigimu, sutinkami 1690—1720 m. laikotarpyje. Tai ne visai teisinga, nes šio atlaso vž. 2836 su balandžiu ir užrašu „Pax" buvo ne kartą užtiktas taip pat 1753—1754 m. dokumentuose.

Vandenženklius 2839—2846 įvairūs meistrai vartojo Domkau (Rytų Prūsija) popieriaus dirbtuvėje. Trys paukščiai žemiau karūnos — tai herbas, kurį, greičiausiai, vartojo žemės, kurioje buvo popieriaus dirbtuvė, savininkas. Vandenženklius 2839 ir 2840 Domkau popieriaus dirbtuvė vartojo nuo 1665 m., raidės MK yra tuo metu dirbusio meistro M(ichel) K(ross) inicialai. Vandenženklių 2842 ir 2843 antriniuose ženkluose matomos raidės SZ yra iki 1714 m. dirbusio popieriaus meistro S(everin) Z(ieser) inicialai. Vandenženklių 2844—2846 pirminiuose ženkluose matomos raidės DK reiškia „Dom Kau". Vandenženklio 2845 antriniame ženkle raidės IFHM šifruojamos taip: J(ohann) F(riedrich) H(err) M(ann) — popieriaus meistro, dirbusio Domkau nuo 1750 m., inicialai.

Vandenženkliuose 2847—2864 pavaizduoti medžiai su vienu, dviem ir trimis kikiliais. Šiuos vandenženklius vartojo Finkeno (Rytų Prūsija) popieriaus dirbtuvė, gaminusi tarp kitų rūšių popierių su kikiliais, kuris vokiškai buvo vadinamas „finkenpapir" („Finkenpapier"). Popierius su kikiliais buvo labai plačiai vartojamas Lietuvoje ir žinomas kaip „popierius su paukšteliais", lenkiškai jis buvo vadinamas „papier pod ptakami".

Finkeno dirbtuvės popieriaus su vienu kikiliu, vadinamo „ainfinkenpapir" („Einfinkenpapier") (vž. 2847 ir 2848), lapo formatas buvo 29×33 cm; popieriaus su dviem kikiliais —„cvaifinkenpapir" („Zweifinkenpapier") (vž. 2850, 2851, 2854, 2855, 2859 ir 2860) lapo formatas buvo 33×40 cm; popieriaus su trimis kikiliais —„draifinkenpapir" („Dreifinkenpapier") (vž. 2852, 2853, 2856—2858, 2861—2864) lapo formatas buvo 38×42 cm.

Nors popieriaus su kikiliais analizės duomenų neturime, atrodo, kad visų trijų rūšių kokybė buvo vienoda. Kikilių skaičius rodė tik lapo formatą. Popierių su kikiliais Finkeno popieriaus dirbtuvė gamino nuo XVII a. paskutinių dešimtmečių iki XVIII a. pabaigos.

Vandenženkliuose 2847—2853 po medžiu, kuriame tupi kikiliai, matomos raidės NK — meistro (Nicolas Krüger), dirbusio Finkeno popieriaus dirbtuvėje, inicialai.

Vandenženkliuose 2854—2858 matomos raidės HA ir IFA — dirbusių iki 1786 m. Finkeno popieriaus dirbtuvėje meistrų H(einrich) ir J(ohann) F(riedrich) A(ustigal) inicialai.

Vandenženklius 2859—2864 Finkeno popieriaus dirbtuvė vartojo 1720—1749 m. Raidės IWS (Johann Wilhelm Steinmetz) — tuo metu dirbusio popieriaus meistro inicialai.

Vandenženklius 2865 vartojo Tešenvaldo popieriaus dirbtuvė 1744—1766 m. Raidės GZTW šifruojamos: G(otfried) Z(ieser) T(eschen) W(ald).

Pro patria. XVIII a. vienas labiausiai paplitusių vandenženklių buvo „Pro patria" (vž. 2866—2929), kitaip vadinamas „Olandijos mergele" (Maid of Holland, Hollandia). Vandenženklyje pavaizduota Atėnės figūra. Olandijoje ši figūra pirmą kartą atsirado XVII a. Ji buvo dedama žemėlapiuose ir, dažniausiai, vaizduojama su ietimi rankoje. Greičiausiai, tai buvo Britanijos simbolio pamėgdžiojimas. Ant Atėnės rankoje laikomos ieties iš pradžių būdavo užmauta XVIII a. mados skrybėlė, o vėliau, prancūzų buržuazinės revoliucijos metu,— prancūziška laisvės kepuraitė. Moters figūra vaizduojama sėdinti tvorele aptvertoje vietoje. Prieš ją stovi liūtas su pakeltu kardu vienoje letenoje ir 7 strėlėmis kitoje. Moters figūra (Atėnė) simbolizavo Olandiją, aptverta vieta — kraštą (Olandijos žemę), liūtas su pakeltu kardu — tėvynės gynimą, septynios strėlės — septynias Olandijos provincijas. Pagal heraldikos nuostatus Atėnė ir liūtas turi žiūrėti į kairę (skaitant užrašą), bet net Olandijos popieriaus dirbtuvės tos taisyklės nesilaikydavo ir dažnai šios figūros būdavo pasuktos į dešinę.

Labai greitai vandenženklį „Pro patria" pradėjo pamėgdžioti kitų kraštų popieriaus dirbtuvės, ir jau XVIII a. jį vartojo beveik visos popieriaus dirbtuvės. Netrukus šis vandenženklis davė specialų popieriaus formato pavadinimą —„pro patria popierių".

Kitų kraštų popieriaus dirbtuvės, imituodamos šį vandenženklį, jį dar labiau iškraipydavo. Tvorelė virsdavo neaiškiu daiktu (vž. 2928), strėlių skaičius sumažėdavo (vž. 2919), liūtas įvairuodavo, kai kada visai išnykdavo (vž. 2923—2925 ir 2929); kai kurios rusų popieriaus dirbtuvės liūtą pakeitė dvigalviu aru.

Čerčilis tvirtina, kad vandenženklis „Pro patria" buvo vartojamas 1683—1799 m. Rytų Europoje popieriaus dirbtuvės šį vandenženklį vartojo iki XIX a. vidurio.

Vandenženklius 2866—2885, kaip matyti iš esamų juose įrašų, vartojo Olandijoje ir Vokietijoje.

Vandenženkliuose 2886—2896, 2901—2907, 2911—2916 matomų inicialų iššifruoti nepavyko.

Vandenženklį 2898 vartojo Suprasliaus popieriaus dirbtuvė. Antriniame ženkle matomi nuomininko G(eorg) C(hristoph) T(hierbach) inicialai. Vandenženklį 2899, sprendžiant iš kraštutinių vartojimo datų, Tyrbachas vartojo Zietelos popieriaus dirbtuvėje.

Vandenženklio 2900 antriniame ženkle raidės GFG reiškia Ekerio (1728—1776 m.) ir Olivos (apie 1768 m.) popieriaus dirbtuvės nuomininko G(eorg) F(riedrich) G(ünther) inicialus. Neaišku, kur šį vandenženklį vartojo — Ekeryje ar Olivoje.

Vandenženklius 2908, 2909 vartojo Kučkuriškių popieriaus dirbtuvė. Antriniame ženkle raidės IWP yra dirbtuvės savininkų Juzefos ir Vaitiekaus Puslovskių inicialai. JS,— greičiausiai, tuo metu dirbusio popieriaus meistro inicialai. Vandenženklio 2909 antriniame ženkle apačioje yra raidė Z.

Įrašai vandenženkliuose rodo, kad vandenženklius 2917—2919 vartojo Kiautų popieriaus dirbtuvė, vandenženklius 2920 ir 2921 — Nojendorfo popieriaus dirbtuvė, vandenženklį 2922 — Viešvilės popieriaus dirbtuvė.

Vandenženklius 2923—2925, kuriuose trūksta liūto ir užrašo „Pro patria", vartojo Gončiarovų popieriaus dirbtuvė Kalugos gubernijoje. Antriniuose ženkluose yra Gončiarovų monograma[177].

Vandenženklį 2927 vartojo Meščianinovų popieriaus dirbtuvė Kostromos gubernijoje, vandenženklį 2928 — Zemskių popieriaus dirbtuvė Kostromos gubernijoje, vandenženklį 2929 — Kozlovskių popieriaus dirbtuvė Kalugos gubernijoje[178].

Dalį atlase pateiktų vandenženklių, kaip matyti iš juose esamų užrašų (Honig, Forsters, van der Ley ir kt.), vartojo Olandijoje veikusios popieriaus dirbtuvės. Kitų kraštų popieriaus dirbtuvės ne tik pamėgdžiojo vandenženklio figūrą ir užrašą „Pro patria", bet net padirbinėdavo olandų popierininkų šeimų vardus bei pavardes.

Semiamąsias formas gaminę meistrai popierininkų inicialus kai kada dėjo tuoj po užrašo „Pro patria" (vž. 2886, 2890, 2891 ir 2894), kai kada — antriniame ženkle (vž. 2898, 2900, 2901, 2906, 2908, 2911, 2913 ir 2915), rečiau — tuoj po figūros (vž. 2871, 2873, 2874, 2876, 2877, 2879, 2881—2885, 2913—2916).

Vandenženkliuose 2876, 2877, 2886—2889, 2891, 2894, 2895 kaip antriniai ženklai matomi inicialai GR žemiau karūnos. Šiuos antrinius ženklus pradėjo vartoti Olandijos popieriaus dirbtuvės 1688 m. Iš pradžių juos dėjo specialiai eksportui į Angliją skirtame popieriuje. Inicialai reiškė „Georgius Rex", vėlesniame popieriuje —„Guillhelmus Rex". Kai kada antriniuose ženkluose būna raidės AR, tai reiškia „Anna Regina". Eksportui į Angliją skirtas popierius buvo aukštos rūšies, jis greitai pasidarė populiarus ir krašto viduje, todėl Olandijos popieriaus dirbtuvės antriniuose ženkluose karališkus inicialus pradėjo vartoti taip pat vidaus rinkai skirtame ir į kitas šalis eksportuojamame popieriuje. Po 1749 m. Olandijos popieriaus dirbtuvės tuos pačius antrinius ženklus vartojo su karališkais inicialais, bet jau apjuostus laurų vainiku (vž. 2879, 2881, 2885 ir 2890).

Šio tipo antrinius vandenženklius pradėjo vartoti kitų kraštų popieriaus dirbtuvės, kai kada karališkus inicialus pakeisdamos kitais. Antriniai ženklai su karališkais inicialais beveik išimtinai buvo vartojami prie pirminių ženklų „Pro patria". Labai retai jie užtinkami su „Amsterdamo herbu" (vž. 93)[179].

Ragai. Vandenženkliuose 2930—2947 matomi įvairūs heraldiniai gyvulių ragai. Jie kai kada pavaizduoti pavieniui, kai kada po du, po tris ir po keturis. Ragai, kurie patys nesudaro atskiro herbo, o yra tik sudėtinė herbo dalis, kaip, pavyzdžiui, vž. 591—594 su Šenbergo miesto herbu, įdėti ne ragų, bet herbų skyriuje.

Ragai labai dažnai užtinkami įvairiuose Europoje vartotuose herbuose. Vien iš herbo su ragais neįmanoma nustatyti, kas buvo šį ženklą vartojusios popieriaus dirbtuvės savininkas.

Vandenženkliuose 2932—2935, 2940—2944 matomų užrašų bei inicialų iššifruoti nepavyko.

1765—1775 m. surašytų dokumentų popieriuje matomuose vandenženkliuose 2945 ir 2946 pavaizduoti ragai, greičiausiai, yra Lietuvoje ir Lenkijoje vartoto herbo Rogala, kuris buvo ne mažiau kaip 7 atmainų, atvaizdai.

Vandenženkliuose 2948—3092 pavaizduoti ragai, kuriuos pūsdavo paštavežiai, pranešdami apylinkės gyventojams savo atvykimą. Kiti šiuos ragus laiko medžiokliniais.

Brikė teigia, kad vandenženkliuose ragą pradėjo vartoti 1321 m. Italijoje Fabriano miesto popieriaus dirbtuvė. Šį vandenženklį greitai perėmė kitos popieriaus dirbtuvės, ir jau XV a. jį vartojo daugelis Vokietijos popieriaus dirbtuvių.

XVII—XVIII a. popierių su ragu vienur vadindavo „Hornpapier", kitur — „Postpapier", nors pastarosios rūšies popieriui dažniausiai būdavo vartojamas vandenženklis su paštavežiu.

Vandenženklius 2958 ir 3068 vartojo Prienų popieriaus dirbtuvė, kai jos savininku buvo Jonas Šulcas, o vandenženklius 3066 ir 3067 — kai šią dirbtuvę nuomojo popierininkas G. L. Kocas.

Vandenženklį 2993 vartojo Finkeno popierininkas Emanuelis Austigalis (sūnus).

Vandenženklyje 3031 matomi Griunverio popieriaus dirbtuvėje 1724—1745 m. dirbusio popieriaus meistro J(ohann) A(dam) R(iedel) inicialai.

Vandenženkliuose 3028 ir 3029 yra Vadango popieriaus dirbtuvėje 1715—1733 m. dirbusio meistro J(ohann) A(ndreas) H(empel) inicialai. Vandenženk-

[177] *М. В. Кукушкина*, Филиграни.., стр. 297.

[178] Ten pat, p. 290, 328, 345.

[179] *H. Voorn*, De papiermolens.., p. 542.

lius 3082 ir 3083 taip pat vartojo Vadango popieriaus dirbtuvė (iki 1780 m.); matomos raidės yra tuo metu dirbusio popieriaus meistro J(ohann) A(ndreas) H(empel) (sūnaus) inicialai.

Vandenženklyje 3034 matomi Nojendorfe dirbusio popieriaus meistro J(ohann) F(riedrich) S(chütz) (anūko) inicialai.

Vandenženkliuose 3038, 3039, 3089 ir 3090 matomi Kiautų popieriaus dirbtuvės savininko L(udwig) Z(ieser) inicialai. Vandenženklį 3062 vartojo Jeziornos popieriaus dirbtuvė apie 1792 m.

Vandenženklius 3073—3076 vartojo popierininkas Tyrbachas labai geros rūšies ploname, rašymui skirtame popieriuje, kuris buvo specialaus formato — 40×48 cm.

Kurios popieriaus dirbtuvės vartojo kitus atlase pailiustruotus vandenženklius su ragu, parodo juose esantieji užrašai.

Raidės. Į šią grupę skiriami vandenženkliai, kuriuose figūrų nėra, o yra tik inicialai, monogramos, vardai, pavardės, vietovių pavadinimai bei įvairios sentencijos.

Sunkiausiai iššifruojami vandenženkliai su monogramomis. Nesunku šifruoti monogramas, sukomponuotas iš žinomų inicialų. Pavyzdžiui, Prūsijos popieriaus dirbtuvių vandenženkliuose 3400—3405, 3407, 3409—3411 raidės F ir R aiškiai yra Prūsijos karaliaus monograma (Fridericus Rex); vandenženkliuose 3399, 3406, 3408, 3412—3414 monograma taip pat lengvai šifruojama: F(ridericus) W(ilhelmus) R(ex). Bet vandenženklyje 3427 matomą monogramą jau neįmanoma iššifruoti; vandenženklyje 3431 atskiriamos monogramos raidės EFSA, bet, nežinant jų reikšmės, negalima nustatyti, kuria tvarka šios raidės turi būti skaitomos.

Būna keblumų, ir inicialus šifruojant. Pavyzdžiui, jei vandenženklyje yra raidės IAH, tai, nežinant, jog tai popieriaus meistro J(ohann) A(ndreas) H(empel) vardų ir pavardės pirmosios raidės, galima jas palaikyti inicialais HAI.

Pasitaikydavo, kad semiamąją formą gaminęs asmuo filigrane raides išpindavo tiesiogiai, taip, kaip jis jas matė, tada vandenženklyje raidės išeidavo atvirkščios (vž. 2843). Sietelyje raides IAH išpynus tiesiogiai, vandenženklyje jos virsdavo HAI. Nesusipratimams išvengti rodyklėje pateiktos abi tokių abejotinų inicialų versijos. Pavyzdžiui, prie inicialų WT skliausteliuose pateikta jų antroji versija TW. Būna apsirikimų, ir šifruojant nepažįstamus bei nesuprantamus pavadinimus.

Vandenženklius 3188—3217, sprendžiant iš esatiktas Vytauto 1422 m. laiške. Tokį vandenženklį vartojo Pietų Prancūzijos popieriaus dirbtuvės XIV a. pabaigoje ir XV a. pradžioje. Popierių su panašiu vandenženkliu XV a. pirmaisiais dešimtmečiais vartojo Prancūzijoje ir Vokietijoje[180].

Vandenženklį 3096 vartojo Ausigo (Bohemijoje) popieriaus dirbtuvė[181].

Vandenženklius 3108 ir 3109 vartojo apie 1830 m. Basino popieriaus dirbtuvė. Inicialai šifruojami: B(ogusław) S(wieżiński).

Vandenženklius 3111 ir 3112, greičiausiai, vartojo Svisločės popieriaus dirbtuvė. Antriniuose ženkluose matomi tuometinio popieriaus dirbtuvės nuomininko Vilhelmo Christofo Ralfo inicialai[182]. Šį popierių XVIII a. pabaigoje plačiai vartojo įvairios Vilniaus kanceliarijos, taip pat Vilniaus ir Gardino spaustuvės valdiškiems skelbimams spausdinti.

Vandenženklį 3116 vartojo Jazonos popieriaus dirbtuvė apie 1829 m. Raidės šifruojamos taip: D(ominikas) S(iemaška) J(azona).

Vandenženklį 3128 vartojo Naujųjų Verkių popieriaus dirbtuvė XIX a. pirmojoje pusėje. Jame matomi tuometinio dirbtuvės savininko Vilniaus pirmos gildijos pirklio Fridricho fon Auerio inicialai.

Vandenženklį 3138 vartojo Suprasliaus popieriaus dirbtuvė spaustuvėms skirtame popieriuje. Raidės G(eorgius) C(hristoph) T(hierbach) yra tuometinio dirbtuvės nuomininko inicialai.

Vandenženkliuose 3145, 3295—3298 yra Šidlovičės popieriaus dirbtuvės nuomininko G(otlieb) S(chmidt) inicialai. Popierių su šiais vandenženkliais XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje vartojo piorų spaustuvė Vilniuje. 1798—1809 m. šitame popieriuje buvo spausdinami Vilniaus laikraščiai. Popierių su vž. 3147 1702 m. vartojo[183] Karaliaučiaus knygrišiai knygoms įrišti. Greičiausiai, popierių su šio tipo vandenženkliais (vž. 3097, 3146—3152) gamino kuri nors Rytų Prūsijoje veikusi popieriaus dirbtuvė.

Vandenženkliuose 3153—3155 matomos raidės GT, greičiausiai, yra Georgiaus Tyrbacho (Suprasliaus popieriaus dirbtuvės nuomininko sūnaus) inicialai. Popierių su šiais vandenženkliais plačiai vartojo Vilniaus ir Gardino spaustuvės XIX a. pradžioje.

Popierius su vž. 3176—3179 yra blogos rūšies, jis plačiai buvo vartojamas Vilniuje XVIII a. pirmajame dešimtmetyje. Ypatingai daug to popieriaus suvartodavo Vilniaus magistratas įvairių dokumentų nuorašams[184]. Matyt, kad tas popierius buvo gaminamas Vilniuje, o iš vandenženkliuose esamų inicialų galima spėti, kad jis buvo gaminamas arba popieriaus dirbtuvėje, kurią tuo metu nuomojo popieriaus meistras Jurgis Blamau, arba Rakantiškių popieriaus dirbtuvėje, kurios savininkas Jurgis Bankovskis galėjo naudoti tuos pačius inicialus.

Vandenženklius 3188—3217, sprendžiant iš esamų raidžių IHS, vartojo popieriaus dirbtuvės, priklausiusios katalikų dvasininkams arba vienuolynams.

---

[180] *A. Vasiliauskas,* Vytauto Didžiojo diplomatika.., p. 155.
[181] *G. Eineder,* The Ancient Paper-Mills.., Nr. 1109.
[182] Žr. Svisločės popieriaus dirbtuvės istoriją, p. 103.
[183] MAB, V-17-2-658.
[184] VUB, A 109; CVIA, SA 5121, SA 5122.

Vandenženkliai 3193—3195 dažnai užtinkami Vilniuje rašytuose dokumentuose. Vilniaus Akademijos spaustuvė popieriuje su šiais vandenženkliais spausdino knygas. Matyt, šiuos vandenženklius vartojo Kairėnų, kurie XVIII a. pradžioje buvo užstatyti Antakalnio trinitoriams, popieriaus dirbtuvė.

Vandenženkliai 3203—3209 užtikti blogos rūšies popieriuje, antrame ir trečiame XVIII a. dešimtmetyje plačiai vartotame Vilniuje ir jo apylinkėse. Ypatingai daug to popieriaus suvartodavo Vilniaus magistratas aktų nuorašams rašyti[185]. Šį popierių, greičiausiai, gamino dominikonams priklausiusi Vilniaus trečioji popieriaus dirbtuvė.

Nepavyko išaiškinti, kur buvo vartojami vandenženkliai 3201, 3202 ir 3210.

Vandenženkliai 3212 ir 3213 užtinkami 1717—1728 m. dokumentuose; matyt, juos vartojo viena popieriaus dirbtuvė. Ankstyvesniame popieriuje matomi vien pirminiai ženklai, vėlyvesniame popieriuje kai kada greta pirminio ženklo yra antrinis su 1727 m. data.

Popierių su vž. 3219—3228 Vilniaus magistratas 1679—1710 m. plačiai vartojo aktų nuorašams rašyti[186]. Popierių su šiais vandenženkliais taip pat vartojo Vilniaus Akademijos spaustuvė knygoms spausdinti. Vandenženkliuose matomos raidės KR yra popieriaus meistro Kaspero Reinerio, tuo metu nuomojusio Vilniaus penktąją popieriaus dirbtuvę, inicialai.

Vandenženklius 3230—3232 vartojo Rapino popieriaus dirbtuvė. Pirminiame ženkle L reiškia Rapino popieriaus dirbtuvės savininkės grafienės Karolinos Levenvolde pirmąją pavardės raidę. Raidės RP yra sutrumpintas Rapino pavadinimas.

Vandenženklį 3234 su majuskuline raide M XIV—XV a. vartojo Italijoje ir Prancūzijoje[187]. Šis vandenženklis užtiktas Vytauto 1415 m. laiške.

Vandenženklį 3245 vartojo Nimės mieste (Bohemijoje) 1570—1879 m. veikusi popieriaus dirbtuvė. Vandenženklio centre raidė N yra pirma miesto pavadinimo raidė. Identiškas vandenženklis pateiktas Einederio atlase (fig. 1267).

Pirmas vandenženklis su raide P žinomas popieriuje, pagamintame Italijoje 1282 m. Brikės rinkinyje yra 466 vandenženklių su raide P atmainos. Raidė P, greičiausiai, reiškia pirmąją žodžio „papirus" raidę. Iš Italijos šis vandenženklis paplito Prancūzijoje ir Vokietijoje, kur jį vartojo daugelis popieriaus dirbtuvių. Dažnai prie raidės P būna kitokie ženklai (vž. 3247). Vandenženklis 3249 buvo vartotas XVII a. antroje pusėje, raidė P, greičiausiai, reiškė miesto, kuriame popieriaus dirbtuvė veikė, pavadinimą.

Vandenženklius 3250, 3346 ir 3347 vartojo Vaitiekaus, o vėliau jo sūnaus Vladislavo Puslovskių popieriaus dirbtuvė Šidlovičėje. Vaitiekui Puslovskiui pastačius Kučkuriškių popieriaus dirbtuvę prie Vilniaus, joje buvo vartojami vandenženkliai 3251—3254, kuriuose raidė P reiškė Puslovskio pavardės pirmąją raidę.

Šio atlaso 3270 tipo vandenženkliai, Brikės manymu, yra vokiečių kilmės[188]. Vandenženkliai 3295—3297 su raide S buvo vartojami įvairioms popieriaus rūšims ženklinti. Šie vandenženkliai užtinkami ir geriausios rūšies popieriuje, ir blogiausiame, techniniame popieriuje — charta bibuloje. Vandenženklius 3299 ir 3300, kaip matyti iš esamų užrašų, vartojo Šveidnico popieriaus dirbtuvė.

Vandenženklyje 3306 monograma SH rodo, kad jį vartojo popieriaus meistras Severinas Heinrichas (tėvas), tuo laiku nuomojęs Kroicburgo ir Patersorto popieriaus dirbtuves.

Popierių su vandenženkliu 3307 gana dažnai vartojo Vilniaus spaustuvės XVII a. paskutiniuose dešimtmečiuose. Pavyzdžiui, Vilniuje 1679 m. išleista knyga (spaustuvė nenurodyta) „Artykuły... na seimie walnym w Grodnie 1678 roku" visa išspausdinta šiame popieriuje. Matyt, tas popierius buvo vietinės gamybos. Iššifruoti inicialų KS (SK?) nepavyko.

Vandenženkliuose 3314—3316 raidė T yra pirmoji raidė pavardės „Thierbach". Pirmieji du šių vandenženklių užtikti Suprasliaus spaustuvėje 1792 m. spausdintose knygose. Suprasliaus popieriaus dirbtuvė juos vartojo blogesniame, spausdinimui skirtame popieriuje. Vandenženklį 3365 vartojo Zietelos (Orlino) dirbtuvės nuomininkas Tyrbachas geresnės rūšies rašomajam popieriui žymėti. Popieriuje su šiuo vandenženkliu Stanislovas Saltonas 1819 m. surašė testamentą, kuriuo Zietela su Orline veikiančia popieriaus dirbtuve paliekama jo sūnui Adomui Saltonui[189].

Vandenženkliuose 3320—3344 raidė W, greičiausiai, rodo, kad juos XVI—XVII a. vartojo Breslau popieriaus dirbtuvė.

Vandenženklius 3348—3350, kaip matyti iš užrašų, vartojo Citau (Zittau) popieriaus dirbtuvė.

Vandenženklį 3351 vartojo Naujųjų Verkių popieriaus dirbtuvė, kai ji priklausė Vilniaus pirkliui Fridrichui fon Aueriui.

Vandenženklius 3352 ir 3353 (be pirminio ženklo) vartojo J. Šulco Prienų popieriaus dirbtuvė.

Vandenženklius 3354—3356 XIX a. pradžioje vartojo grafo Putkamerio popieriaus dirbtuvė Braželcų dvare, Lydos paviete.

Vandenženklį 3361 1805 m. vartojo Kairėnų popieriaus dirbtuvė.

Vandenženklį 3362 vartojo Kučkuriškių popieriaus dirbtuvė velino popieriuje, kai jos direktoriumi buvo F. Langenbachas. Datuojant popierių su šiuo

[185] CVIA, SA 5121, SA 5123, SA 5124, SA 5126.

[186] CVIA, SA 4679, SA 5112, SA 5113, SA 5116, SA 5119, SA 5120, SA 5121.

[187] *A. Vasiliauskas,* Vytauto Didžiojo diplomatika.., p. 52.

[188] Briquet, vž. 8982.

[189] VUB, A 2607-33.

vandenženkliu, reikia turėti galvoje, kad F. Langenbachas iki 1834 m. buvo Kučkuriškių popieriaus dirbtuvės direktoriumi, o vėliau vienu iš Naujųjų Verkių popieriaus dirbtuvės savininkų.

Vandenženklius 3363 ir 3364 vartojo Naujųjų Verkių popieriaus dirbtuvė. Vilniaus spaustuvės popierių su šiuo vandenženkliu vartojo kvitų blankams bei įvairiems formuliarams spausdinti.

Vandenženklius 3365, 3366, 3473, 3476 ir 3477 vartojo Saltono popieriaus dirbtuvė Zietelos dvare, Slonimo paviete (Orline).

Vandenženklį 3367 vartojo Prienų popieriaus dirbtuvė apie 1799 m. Apatiniame lapo kampe yra užrašas „Preny", antrinio ženklo nėra. Prienų popieriaus dirbtuvės vartotame vandenženklyje 3368 raidė K yra tuometinio nuomininko Koco pavardės pirmoji raidė.

Suprasliaus popieriaus dirbtuvės vartotame vandenženklyje 3371 raidė K yra dirbtuvės nuomininko Koco pavardės pirmoji raidė.

Vandenženklius 3374 ir 3375 vartojo V. Puslovskio Šidlovičės dvare veikusi popieriaus dirbtuvė.

Kurioje popieriaus dirbtuvėje meistras Gerardas Henrikas Tyrbachas vartojo vandenženklį 3376, neišaiškinta.

Vandenženklį 3377 su sentencija vokiečių kalba vartojo Velsšafvizeno (Wels-Schafwiesen) (Austrijoje-Vengrijoje) popieriaus dirbtuvė. 1599 m. ją nuomojo Hansas Eiseleris, o nuo 1619 m.— Volfas Eiseleris[190].

Vandenženklius 3380—3384 vartojo įvairios Prancūzijos teritorijoje veikusios popieriaus dirbtuvės[191].

Vandenženkliai 3386—3391, Brikės manymu, buvo vartojami Olandijoje[192].

Vandenženklį 3399 vartojo Viešvilės popieriaus dirbtuvė. Antriniame ženkle yra savininko A(ugust) F(riedrich) R(iedel) inicialai.

Vandenženklius 3400 ir 3401 vartojo Trutenau popieriaus dirbtuvė. Antriniuose ženkluose matomi nuomininko G(otfried) H(einrich) P(utz) inicialai.

Vandenženklius 3408—3411 vartojo Kiautų popieriaus dirbtuvė.

Vandenženklio 3412 antriniame ženkle matomi Suprasliaus popieriaus dirbtuvės nuomininkų Zeidlerio ir Kiostingo inicialai.

Vandenženklius 3413 ir 3414 vartojo Suprasliaus popieriaus dirbtuvės nuomininkas Kocas. Pirminiame ženkle žemiau karūnos matoma Prūsijos karaliaus monograma. Popierių su šiais vandenženkliais plačiai vartojo Lietuvoje. Vilniaus universiteto kanceliarija 1810 m. beveik išimtinai vartojo popierių su vž. 3414. Ežeronių dvaro administracija 1811 m. ataskaitoms rašyti taip pat vartojo popierių su vž. 3414. Abu šie vandenženkliai mažai kuo skiriasi,— vien tik savo padėtimi tarp retųjų linijų; vėlyvesniame antriniame ženkle žodyje „Suprasl" trūksta raidės „l"[193].

Popierius su vž. 3415—3417, kur atvaizduota monograma „Maria", yra labai blogos rūšies ir buvo vartojamas nuorašams. Šis popierius užtinkamas Vilniaus magistrato 1702—1714 m. knygose, jame buvo rašomi dokumentų nuorašai[194]. Vilniaus Akademijos spaustuvė popierių su šiais vandenženkliais vartojo knygoms spausdinti. Šį popierių, greičiausiai, gamino Vilniaus dvyliktoji popieriaus dirbtuvė (Kairėnuose).

Vandenženkliuose 3418—3421 matomos monogramos šifruojamos CRB. Popierius su šiais vandenženkliais 1677—1691 m. buvo plačiai vartojamas visoje Lietuvoje.

Vandenženklius 3436 ir 3437 vartojo Olandijoje žinoma D. ir C. Blauw popieriaus dirbtuvė.

Vandenženklius 3440 ir 3441 vartojo Rapino popieriaus dirbtuvė. Juose yra dirbtuvės savininkės grafienės Karolinos Levenvold monograma.

Vandenženklius 3442—3444 vartojo Masalovų popieriaus dirbtuvė Maskvos gubernijoje.

Vandenženklį 3445 vartojo Gončiarovų popieriaus dirbtuvė Kalugos gubernijoje.

Vandenženklį 3447 vartojo Repnino popieriaus dirbtuvė Jaroslavlio gubernijoje.

Vandenženklius 3448 ir 3449 vartojo Jevreinovų popieriaus dirbtuvė Maskvos gubernijoje.

Vandenženklius 3454 ir 3455 vartojo Bataševo popieriaus dirbtuvė Maskvos gubernijoje.

Vandenženklius 3457 ir 3470 vartojo Barišnikovo popieriaus dirbtuvė Smolensko gubernijoje.

Vandenženklį 3459, kuris yra nevykęs Olandijos vandenženklių pamėgdžiojimas, vartojo Siverso popieriaus dirbtuvė prie Peterburgo.

Vandenženklius 3461 ir 3464 vartojo Zemskių popieriaus dirbtuvė Kostromos gubernijoje.

Vandenženklį 3466 vartojo Chlebnikovo popieriaus dirbtuvė Krasnoselske.

Vandenženklius 3471 ir 3472 vartojo Pereslavcevų popieriaus dirbtuvė Jaroslavlio gubernijoje.

Vandenženklius 3473, 3476 ir 3477 vartojo Saltono Zietelos dvare, Slonimo paviete, veikusi Orlino popieriaus dirbtuvė. Inicialai šifruojami taip: S(lonimskij) U(jezd) F(abrika) S(oltana) O(rlin). Vandenženklį 3476, nors jame pažymėti 1800 m., dirbtuvė vartojo jau 1799 m.[195] Vandenženklį 3478 vartojo Bžostovskių dvare, Kamenyje, veikusi popieriaus dirbtuvė.

Vandenženklį 3479 vartojo Bžostovskių popieriaus dirbtuvė, veikusi Šidlovičės dvare. Antriniame

[190] *G. Eineder*, The Ancient Paper-Mills.., p. 66, vž. 873—876.

[191] Briquet, vž. 12061.

[192] Briquet, vž. 5313, 5319.

[193] VUB, A 1111.

[194] CVIA, SA 5121, SA 5123.

[195] VUB, A 3935.

ženkle matomi popieriaus meistro G(otlieb) S(chmidt) inicialai.

Raitelis. Šio atlaso „Raitelių" grupės vandenženkliai skirstomi į dvi pogrupes: į heraldinius raitelius vyčius ir įvairius kitus raitelius, kaip, pavyzdžiui, šv. Jurgį, legendarinį riterį ir kt.

Vytis, lenkiškai Pogoń,— herbas, kurį vartojo keli teritoriniai vienetai. Vytį, kaip valstybės ženklą, vartojo Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Vėliau vytis buvo kai kurių vaivadijų bei gubernijų herbas. Vytį taip pat vartojo herbuose tos šeimos, kurios kildinosi iš Lietuvos didžiųjų kunigaikščių. Vyčio vandenženklis popieriuje, lygiai kaip prekybiniuose aktuose užtinkamas popieriaus pavadinimas „su vyčiu" („pod pogonią"), dar nereiškia, kad popierius buvo pagamintas kurioje nors valdžios įstaigos žinioje esančioje popieriaus dirbtuvėje[196].

Vandenženklius 3480—3528 vartojo Kauno popieriaus dirbtuvė. Šiuose vandenženkliuose kai kada vytis pavaizduotas jojantis į dešinę, kai kada — į kairę. Vandenženkliuose 3518—3524 vytis mažesnio formato, vandenženklių 3518—3522 vyčio apačioje raidės GR yra popieriaus dirbtuvės savininko Jurgio Reinerio inicialai.

Kauno dirbtuvės popierių su vž. 3506 vartojo karaliaus kanceliarija Varšuvoje 1619 m. privilegijoms rašyti[197]. Kauno gamybos popierius su vyčiu buvo labai geros rūšies, vartotojams tas popierius patiko ir jie pradėjo reikalauti Kauno popieriaus su vyčiu[198]. Tuo galima paaiškinti masinę popieriaus su vyčiu gamybą. Visoje Lietuvoje jį vartojo įvairios įstaigos ir daugelis spaustuvių.

Pirmą kartą popierius su šio tipo vyčiu užtiktas 1579 m. dokumente[199], paskutinį kartą — 1652 m. dokumente[200]. 1670—1680 m. Kauno popieriaus dirbtuvė, kuri tuo metu buvo miesto nuosavybė, vartojo vž. 3525—3528.

Vandenženklyje 3529 matomi Simano Samueliaus Sanguškos inicialai ir pavardė. Neaišku, kuriame S. S. Sanguškos dvare ši popieriaus dirbtuvė veikė.

Vandenženklius 3530—3531 vartojo Sanguškų dvare Krupka (kitaip vadinama Sanguškava), Borisovo paviete, veikusi popieriaus dirbtuvė. Matomas užrašas šifruojamas taip: K(azimierz) Sanguszko X(iąże) z K(oktu) W(ojewoda) W(itebski).

Vandenženklius 3534 ir 3535, greičiausiai, vartojo Čartoriskių dvaruose veikusios popieriaus dirbtuvės.

Vandenženklius 3542 ir 3543 vartojo viena iš kunigaikščio A. Čartoriskio popieriaus dirbtuvių. Inicialai šifruojami taip: X(iąże) A(dam) C(zartoryski) W(ojewoda) Z(iem) R(uskich) G(eneral).

Vandenženklius 3544—3549 vartojo popieriaus meistras G. C. Tyrbachas (Georgius Christoph Thierbach), Suprasliaus bazilionų vienuolyno popieriaus dirbtuvės nuomininkas.

Vandenženklio 3550 pirminiame ir antriniame ženkluose pavaizduoti visai vienodi vyčiai ir metai 1793. Šį vandenženklį vartojo Prienų popieriaus dirbtuvės nuomininkas Tyrbachas Kosciuškos sukilimo metu. Matyt, popierininkas nei savo inicialų, nei įrašo „Preny" nedėjo saugumo sumetimais.

Kurios popieriaus dirbtuvės vartojo vž. 3551—3556, vaizduojančius jojančius riterius,— neišaiškinta.

Vandenženklį 3557, kaip rodo įrašas, vartojo Jeziornos popieriaus dirbtuvė prie Varšuvos. J. Siniarskos-Čaplickos nuomone, šį vandenženklį Jeziornos popieriaus dirbtuvė vartojo Kosciuškos sukilimo metu. Kai kuriuose vandenženkliuose vyčio ir aro vietos sukeistos[201].

Raktas. Vandenženklius, vaizduojančius kryžmai sudėtus raktus, italų popieriaus dirbtuvės vartojo jau nuo XIV a. pradžios. Vėliau šiuos vandenženklius vartojo Prancūzijoje.

Vandenženklis 3558, kurio kilmė, greičiausiai, italų, rastas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto 1403 m. rašytame laiške. Popierių su panašiais vandenženkliais vartojo Sienoje 1401 m., Feraroje — 1404 m., Bolonijoje — 1405 m. ir kituose Italijos miestuose. Panašių vandenženklių Lichačiovas rado Rusijos archyvuose[202].

Kiti šiame atlase pateikti vandenženkliai, vaizduojantieji kryžmai sudėtus raktus, skirstytini į dvi grupes: į tuos, kuriuose virš raktų matomas aras (vž. 3559—3564), ir į tuos, kuriuose aro nėra (vž. 3565—3575).

K. Malečinska aiškina, kad aras, nešantis naguose du kryžmai sudėtus raktus, buvo vaizduojamas Lignicos miesto herbe ir kad vandenženklių su tokiais raktus nešančiais arais daug randama Silezijoje XVI a. vartotame popieriuje[203]. Šie vandenženkliai, paprastai, priskiriami Lignicos arba Poznanės popieriaus dirbtuvėms, bet, autorės teigimu, šis klausimas kol kas dar neišaiškintas. Ji mano, kad vandenženkliai, kuriuose aras atvaizduotas perrištais sparnais (vž. 3562 ir 3564), gali būti Lignicos kilmės, visi kiti (vž. 3559, 3560, 3561 ir 3563) — Poznanės kilmės. V. Budka straipsnyje apie Poznanės popieriaus dirbtuves pateikia kai kurių vandenženklių su raktais tipus, kurie, jo manymu, buvo tikrai vartojami Poznanėje (vž. 3567, 3568, 3574 ir 3575)[204].

Kur buvo vartoti kiti atlase pateikti vandenženkliai su raktais viršuje be aro, neaišku.

---

[196] MAB, B-4-160.

[197] Gardino muziejus, Nr. 8573.

[198] VUB, KM 19, l. 261.

[199] CVIA, f. 716, ap. 2, b. 134.

[200] Ten pat, b. 114.

[201] *J. Siniarska-Czaplicka,* Znaki wodne.., p. 46.

[202] *A. Vasiliauskas,* Vytauto Didžiojo diplomatika.., p. 147.

[203] *K. Maleczyńska,* Papiernictwo.., p. 163.

[204] *W. Budka,* Papiernie Poznańskie, „Przegląd Papierniczy", 1954, Nr. 7.

Ranka. Vandenženkliuose 3577—3594 pavaizduotos žmogaus rankos. Šis vandenženklis kilęs iš Prancūzijos, kur jis buvo plačiai vartojamas ir ilgainiui davė popieriaus formato pavadinimus men, dubl men, pti men („main", „double main", „petit main"). Šį vandenženklį greitai pradėjo pamėgdžioti kitų kraštų popieriaus dirbtuvės, todėl, esant vien tik vandenženkliui su ranka, negalima spręsti, kad popierius pagamintas Prancūzijoje.

Skeptras. Vandenženkliuose 3595—3602 pavaizduoti žemiau karūnos skeptrai yra prūsų tipo; be abejo, juos vartojo kuri nors Prūsijoje veikusi popieriaus dirbtuvė.

Vandenženkliuose 3598—3601 matomi inicialai GS ir papuošimai augalų motyvais; tokie pat vandenženklių 3146—3152 papuošimai rodo, kad visi šie vandenženkliai buvo vartojami toje pačioje popieriaus dirbtuvėje.

Stirna. Šią grupę sudaro vandenženkliai, vaizduojantieji stirnas, elnius, briedžius, ožius bei ožkas. Jei vandenženklyje šie gyvuliai figūruoja kaip herbo sudėtinė dalis, tai toks vandenženklis priskiriamas prie herbų grupės.

Vandenženkliai 3603, 3613 ir 3614 užtikti Vytauto laiškų popieriuje.

Vandenženkliuose 3604—3610 pavaizduotas trijų kalvų viršuje ožys yra Krokuvos spaustuvininkų Šarfenbergų šeimos herbas. Badeckio nuomone, negalima konkrečiai nustatyti, kurioje popieriaus dirbtuvėje šie vandenženkliai buvo vartojami, nes Šarfenbergai nuomojo keletą popieriaus dirbtuvių prie Krokuvos, būtent: Žabi Mlyne, Balice, Mlodzejovice ir Prondnike[205].

Vandenženklyje 3612 ožka po medžiu, Nostico nuomone,— tai grafo Šavgočio herbas. Šį vandenženklį 1644—1698 m. vartojo Hernsdorfo popieriaus dirbtuvė[206].

Vandenženklį 3646 vartojo Rostovo apskrityje (Rusijoje) veikusi Jakovlevų popieriaus dirbtuvė.

Šernas. Vandenženklius su šernu, lygiai kaip vandenženklius su jaučio galva bei su karūna, XVI a. plačiai vartojo įvairių Europos kraštų popieriaus dirbtuvės, bet dar nenustatyta, kurios. Specialių darbų vandenženklių su šernu klausimu nėra. Popierininkystės istorikas prof. V. Mošinas ketina apie vandenženklius su šernu netolimoje ateityje išleisti platesnę studiją.

Brikė savo atlase pateikia keletą vandenženklių su šernu, paaiškindamas, kad šiuos vandenženklius pradėjo vartoti vokiečiai, greičiausiai, Šveidnico (Silezijoje) popieriaus dirbtuvėje.

Hioslė straipsnyje apie Silezijos popieriaus gamybos istoriją taip pat rašo apie vandenženklius su šernu[207]. Lenkijos Liaudies Respublikos istorikai Hioslės darbą įvertina neigiamai, priekaištaudami, kad jis nenurodo panaudotos archyvinės medžiagos šaltinių[208].

K. Malečinska taip pat rašo apie vandenženklius su šernu. Išanalizavusi Brikės atlase pateiktas iliustracijas, K. Malečinska teigia, kad XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje vandenženkliuose buvo vaizduojamas apie 7 cm didumo šernas be skydo; per visą XVI a. šernas vaizduojamas taip pat be skydo 5 cm ilgumo, nuo 1588 m. pasirodo šernas skyde 4—6 cm ilgumo; vėlesniuose vandenženkliuose šerno figūra didėja.

Šio atlaso vandenženkliuose 3656—3669 lygiagrečiai su retosiomis linijomis pavaizduoti įvairaus dydžio ir skirtingi šernai su obuoliu dantyse.

Vandenženkliuose 3647—3655 ir 3670—3703 taip pat lygiagrečiai su retosiomis linijomis pavaizduoti įvairaus didumo ir formos šernai, bet be obuolio dantyse.

Vandenženkliuose 3704—3708 pavaizduotieji gyvuliai yra šerno imitacijos; vienos figūros yra lygiagretės su retosiomis linijomis, kitos — statmenos. Vandenženkliuose 3722—3726 pavaizduotos groteskinės šernų imitacijos. Vandenženkliai 3715—3718 su dideliais šernais užtikti XVII a. dokumentuose.

Labai sunku nustatyti, kurios popieriaus dirbtuvės naudojo tokius įvairius vandenženklius su šernu. Negalima tvirtinti, kad visus šiuos vandenženklius būtų vartojusi Šveidnico popieriaus dirbtuvė, remiantis tuo, kad šernas buvo Šveidnico miesto herbo sudėtine dalimi ir Šveidnico popieriaus dirbtuvė nuo 1543 m. buvo gavusi išimtinę teisę vandenženkliuose vartoti šerną. Galimas dalykas, kad Šveidnico popieriaus dirbtuvė pirmoji pradėjo vartoti šį vandenženklį, bet jau XVI a. viduryje jį vartojo daugelis popieriaus dirbtuvių. Tuo ir paaiškinamas tas faktas, kad Šveidnico popieriaus dirbtuvės savininkas K. Oltšas buvo priverstas prašyti neleisti kitoms dirbtuvėms vandenženkliuose vaizduoti šerną.

1546 m. privilegija, kuria Šveidnico popieriaus dirbtuvei buvo suteikta išimtinė teisė vandenženkliuose vaizduoti šerną, buvo patvirtinta 1573 m. Žinoma, šios privilegijos negaliojo kitų kraštų popieriaus dirbtuvėms, kurios dar ilgai vartojo vandenženklius su šernu. Didesnę dalį atlase pateiktų vandenženklių su šernu vartojo ne Šveidnico popieriaus dirbtuvės.

Vandenženklius su šernu, greičiausiai, vartojo taip pat ir Vilniaus popieriaus dirbtuvės, bet labai sunku tiksliai nustatyti, kurios.

Varpa. Apie šio atlaso vandenženklius 3737 ir 3738 su varpomis, kurie pateikti Kamanino atlase Nr. 386 ir 387, V. Budka straipsnyje apie Odžykonio ir Mnišeko popieriaus dirbtuves rašo, kad juos 1588—1595 m. vartojo Mnišeke popieriaus dirbtuvė, kuri priklausė cistersų vienuolynui Jendžejove.

[205] *K. Badecki,* Znaki wodne.., p. 18.

[206] The Nostitz Papers, vž. 6.

[207] *F. Hoessle,* Papiergeschichtliche Erinnerungen aus Alt-Schlesien, „Zellstoff und Papier", 1927, sąs. 7.

[208] *K. Maleczyńska,* Papiernictwo.., p. 148.

Vandenženkliuose pavaizduotas vienuolyno viršininko Stanislovo Reškos, mirusio 1603 m., herbas Trys varpos[209].

Vandenženklius 3733—3736, greičiausiai, taip pat vartojo Mnišeko popieriaus dirbtuvė, tik neaišku, kodėl vietoj trijų varpų herbe pavaizduotos 5 arba 6 varpos.

Zenavičių herbas. Vandenženkliuose 3813—3825 pavaizduotas Smurgainių popieriaus dirbtuvėje vartotas savininkų Zenavičių šeimos herbas.

Žmonių figūros. Šioje grupėje sudėti vandenženkliai, vaizduojantieji įvairias žmonių figūras; tačiau kai kurie tų vandenženklių dėl savitumo į šią grupę nepateko, sudarydami atskiras grupes, kaip antai: paštavežių, madonų, raitelių.

Vandenženkliuose 3826—3837 pavaizduota žmogaus galva skyde arba virš raidės W. Tai šv. Jono Evangelisto galva, kuri buvo Breslau miesto tuometinio herbo sudėtinė dalis. Pirmą kartą Breslau popieriaus dirbtuvės vandenženklis su šv. Jono galva buvo pavartotas apie 1499 m. K. Malečinska teigia, kad XVI a. galva visuomet būdavo skyde. 1499—1524 m. skydas su galva gana didelis, nesimetriškas, apie 6 cm aukščio (vž. 3826). Vėliau skydas su galva mažėja, ir 1527—1533 m. jo aukštis siekia tik 3 cm. 1539—1549 m., autorės teigimu, skydas padidėja iki 4 cm, o apie 1549 m. vėl sumažėja iki 3 cm. Tuo laiku skydas visuomet simetriškas ir viršuje įlenktas. 1562 m. atsiranda nauja skydo atmaina, apie 3 cm aukščio, viršuje ir apačioje su smaigaliais[210].

Šių vandenženklių vartojimo datas, jų dydį bei aprašymą K. Malečinska paėmė vien iš Brikės atlase įdėtų kelių vandenženklių su šv. Jono Evangelisto galva. Kol šie vandenženkliai, kurių, be abejo, gausu Lenkijos archyvuose, nebus nuodugniai išstudijuoti, tenka naudotis Brikės pateiktomis žiniomis.

To paties tipo vandenženklis 3831 užtiktas XVII a. viduryje rašytuose dokumentuose.

Vandenženkliuose 3833—3837 pavaizduota raidė W žemiau galvos, greičiausiai, taip pat Breslau kilmės. Jie užtikti XVII a. pabaigoje ir XVIII a. pradžioje rašytuose dokumentuose.

Vandenženklius 3839—3842, vaizduojančius Fortūną virš Žemės rutulio, vartojo daugelis popieriaus dirbtuvių. Šio tipo vandenženkliai su Fortūna, greičiausiai, buvo vartojami Austrijoje.

Vandenženklius 3846—3849 su skrendančiu Merkurijumi, kaip rodo užrašai, vartojo Breslau popieriaus dirbtuvė XVIII a.

Vandenženkliuose 3850—3856 pavaizduoti vyskupai. Tarptautinėje filigraninėje nomenklatūroje jie vadinami „Bishop St. Nicolas". Šio tipo vandenženklius pirmiausia pradėjo vartoti Vokietijos popieriaus dirbtuvės. Čia jie greitai virto popieriaus formato „bišof" („Bischof") (38×48 cm) pavadinimu. Iš Vokietijos šis vandenženklis pateko į kitus kraštus ir įvairiais variantais ilgesnį laiką buvo vartojamas visoje Europoje.

Vandenženklius 3855, 3856, sprendžiant iš antriniuose ženkluose matomų raidžių GHP, kurios, greičiausiai, yra popieriaus meistro G(otfried) H. P(ütz) inicialai, vartojo Trutenau dirbtuvės.

Vandenženkliai 3857—3863 vaizduoja šv. Kristupą. Vandenženkliuose 3857 ir 3858 virš žmogaus figūros yra užrašas, kurio išskaitomas tik paskutinis žodis „deus"; skydo viršuje arba šonuose — inicialai BB. Vandenženkliai 3860—3863 kiek skirtingi, be užrašo, skydo šonuose matomi inicialai NB. Šiuos vandenženklius, greičiausiai, vartojo magistratui priklausiusi Vilniaus ketvirtoji popieriaus dirbtuvė.

Vandenženkliuose 3864—3873 pavaizduotas vainikuotas, nuogas, stiprybę simbolizuojantis vyras su išrautu su šaknimis medžiu rankoje. Ši figūra vadinama laukiniu žmogumi (Wood — man, Wildermann). Nostico teigimu, šį vandenženklį pirmą kartą pavartojo 1700 m. popieriaus dirbtuvė prie Zalcburgo. Jis greitai virto popieriaus rūšies ir formato pavadinimu „Salzburger Wildermann Papier". Vandenženklis su „laukiniu žmogumi" greitai paplito po visą Europą. Kai kurios Rytų Prūsijos popieriaus dirbtuvės šį vandenženklį vartojo per visą XVIII a. Pavyzdžiui, Ekerio popieriaus dirbtuvės 1746 m. pagamino 1700 rėzų popieriaus, tame tarpe 300 rėzų su šiuo vandenženkliu.

Kurios popieriaus dirbtuvės vartojo vandenženklius 3864—3871, neišaiškinta.

Vandenženklius 3872 ir 3873 vartojo Unterekerio popieriaus dirbtuvė, kai ją nuomojo popieriaus meistras G(otfried) G(ünther), kurio inicialai matomi antriniuose ženkluose.

Vandenženklius 3875—3877, vaizduojančius šv. Petrą su raktu, vartojo Dušniko popieriaus dirbtuvė Silezijoje[211].

Neišaiškinta, kas vartojo vž. 3878—3880 ir 3883.

Vandenženklius 3881 ir 3882, I. Bogdano teigimu, vartojo Vengrijoje Bobeto (Trenscen) popieriaus dirbtuvė[212].

Vandenženklį 3884 vartojo S. Veito (St. Vitus) Karintijoje veikusi popieriaus dirbtuvė[213].

Žuvis. Lietuvoje popierius su įvairias žuvis vaizduojančiais vandenženkliais visais laikais buvo gausiai naudojamas. Šių vandenženklių kilmė ne visai aiški. Greičiausiai, žuvis turėjo simbolizuoti vandenį, kuris buvo reikalingas popieriaus dirbtuvės ratams varyti ir pačiame popieriaus gamybos procese.

[209] *W. Budka,* Papiernia w Odrzykoniu, Warszawa, 1958.

[210] *K. Maleczyńska,* Papiernictwo.., p. 160.

[211] Ten pat, p. 164.

[212] *I. Bogdan,* A. Magyarorszagi Papiror Tortenete, Budapest, 1963, p. 163.

[213] *G. Eineder,* The Ancient Paper-Mills.., p. 81.

Vandenženkliuose žuvį vartojo nuo XIV a., iš pradžių Italijoje, vėliau — Prancūzijoje ir Vokietijoje.

Popierių su vandenženkliu 3885, vaizduojančiu žuvį, 1414 m. vartojo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto kanceliarija. Identišką vandenženklį Lichačiovas rado Rusijos archyve, viename graikiškame rankraštyje[214].

Jau XVI a. pradžioje vandenženkliai su žuvimis yra davę popieriaus formato bei rūšies pavadinimą. Lietuvoje buvo žinoma popieriaus rūšis su karosu, su karpiu ir su plekšne.

Atlase pateiktuose vandenženkliuose su žuvimi vaizduojamos įvairios žuvys: plekšnės, karosai, karpiai, delfinai, įvairios kitos ne visai aiškios veislės žuvys, taip pat heraldinės žuvys, t. y. įvairių šeimų herbuose figūruojančios žuvys. Vandenženkliai suskirstyti pagal pavaizduotų žuvų apipavidalinimą. Pirmiausia pateiktos žuvys be apvedžiojimų, paskui su įvairiais apvedžiojimais, kartušuose bei skyduose, su inicialais ir pagaliau su įvairiais užrašais.

Nustatyti, kur buvo vartoti vandenženkliai, kuriuose prie žuvies atvaizdo nėra ženklų, labai sunku.

Vandenženklius su delfinu (vž. 3901) nuo seniausių laikų vartojo Prancūzijos popieriaus dirbtuvės. Šis vandenženklis davė popieriaus rūšies pavadinimą. Vandenženkliai su delfinu pasitaiko ir italų bei vokiečių ankstyvosios gamybos popieriuje.

Vakarų Prūsijoje iki XVII a. pradžios dauguma popieriaus dirbtuvių vandenženkliuose vaizduodavo plekšnę. Dancige Probstlio šeimos ir P. Reicherto popieriaus dirbtuvės vandenženkliuose taip pat vartojo plekšnę (vž. 4065—4076, 4081—4088).

H. Kocas mano, kad plekšnė vandenženkliuose gali būti įrodymu, jog popierius pagamintas kurioje nors Vakarų Prūsijos dirbtuvėje[215].

Kai kurios popieriaus dirbtuvės XVI a. pabaigoje ir XVII a. pradžioje vartojo vandenženklius su karosu. Šie vandenženkliai davė plačiai vartojamos popieriaus rūšies pavadinimą „popierius su karosu" (Papier pod karasiem)[216]. Brikė mano, kad 3921 tipo vandenženkliai buvo vartojami Prūsijos popieriaus dirbtuvėse[217].

Lietuvoje XVII a. buvo gana plačiai paplitęs popierius su vandenženkliais, vaizduojančiais karpius apskritime su užrašu „Mariae Parad Cartus" (vž. 4060—4064). Šį popierių gamino „Marien Paradies" vienuolyno Karthauze, prie Karaliaučiaus, dirbtuvė. H. Kocas tvirtina, kad Karthauzo popieriaus dirbtuvė pirmoji vandenženklyje pavartojo karpį, kurį veisti tvenkiniuose anuo metu buvo labai madinga[218].

Lietuvoje XVII a. pirmoje pusėje vandenženklius su karpiu vartojo Pauliaus Sapiegos popieriaus dirbtuvė Alšėnuose (vž. 4077—4080), Vilniaus Jono Tochtermano popieriaus dirbtuvė (vž. 4089—4092) ir, greičiausiai, taip pat kitos popieriaus dirbtuvės.

Vandenženklius 4041—4048, kuriuose virš žuvies matomi inicialai CG, Brikės nuomone, vartojo kuri nors Lenkijos popieriaus dirbtuvė[219].

Nuo XVIII a. vidurio beveik visos Rytų Prūsijos dirbtuvės tarp kitų vandenženklių vartojo ir tipišką Prūsijos vandenženklį su karpiu (vž. 4141—4216). Popierius su šiuo vandenženkliu buvo vadinamas „popieriumi su karpiu" (Karpen Papier, papier pod karpiem).

Naujai įsteigtose popieriaus dirbtuvėse Prienuose, Pastovyje, Suprasliuje, Jeziornoje, kuriose dirbo iš Prūsijos atvykę popieriaus meistrai, be kitų rūšių popieriaus, buvo gaminamas ir popierius su karpiu. Šios rūšies popieriaus gamybai Lietuvos ir Lenkijos dirbtuvės vartojo vandenženklius su karpiu (vž. 4214—4221).

Vandenženkliuose 4028 ir 4029 matomos raidės yra Kroicburgo popieriaus dirbtuvės meistro Heinricho Severino, dirbusio apie 1658 m., inicialai.

Vandenženklius 4065—4076 ir 4081—4088 vartojo Dancige Probstlio šeimos popieriaus dirbtuvė, įkurta XVII a. pirmoje pusėje. Dirbtuvės įkūrėjas (vardas nežinomas) mirė 1594 m. Jam mirus, dirbtuvę iki 1615 m. valdė jo sūnus Henrikas (vž. 4065—4076), o nuo 1615 m. maždaug iki 1654 m.— jo anūkas Natanelis Probstlis (vž. 4081—4088)[220]. Lietuvoje popierius su šiais vandenženkliais buvo labai plačiai naudojamas. Vandenženklius 4065—4088 daugiausia vartojo be antrinių ženklų, tik labai retais atsitikimais antroje lapo pusėje kaip antrinis ženklas pasitaiko Dancigo herbas (vž. 4084).

Vandenženklius 4035 ir 4036 vartojo Dancigo Natanelio Probstlio popieriaus dirbtuvė. Kai kada šie vandenženkliai sutinkami vieni, kai kada kaip antriniai (vž. 775).

Vandenženklius 4089—4092 apie 1629—1655 m. vartojo Jono Tochtermano Rakantiškių (Naujoji Vilnia) popieriaus dirbtuvė.

Vandenženkliuose 4101—4133 pavaizduotos žuvys barokiniuose kartušuose, paprastuose bei kombinuotuose skyduose. Neaišku, ar tai paprastos, ar heraldinės žuvys ir kas gamino popierių su šiais vandenženkliais.

Vandenženklį 4160 nuo 1720 m. vartojo Finkeno popieriaus dirbtuvė. Matomos raidės yra tuo laiku dirbusio meistro J(ohann) W(ilhelm) S(teinmetz) inicialai.

Vandenženklius 4161, 4162 ir 4166, sprendžiant iš esamų inicialų MS, vartojo viena iš Dancige veikusių popieriaus dirbtuvių (vž. 778).

---

[214] *A. Vasiliauskas*, Vytauto Didžiojo diplomatika.., p. 150.
[215] *H. Kohtz*, Ostpreussische Papierfabrikation.., p. 80—83.
[216] VUB, KM 19, l. 21.
[217] Briquet, vž. 12429.
[218] *H. Kohtz*, Ostpreussische Papierfabrikation...
[219] Briquet, vž. 12430-12432.
[220] *H. Kohtz*, Ostpreussische Papierfabrikation.., p. 82.

Vandenženklį 4164 vartojo Kleinheidės popieriaus dirbtuvė. Matomos raidės yra tuo laiku dirbusio meistro A(ndreas) K(ross) inicialai.

Neaišku, kur buvo vartojami vž. 4165—4167, jie sutinkami be antrinių ženklų.

Vandenženklius 4180—4183 vartojo Trutenau popieriaus dirbtuvėje dirbęs meistras G(otfried) H(einrich) P(ütz), miręs 1757 m.

Vandenženklį 4184 vartojo Nojendorfo popieriaus dirbtuvėje meistras A(lbrecht) E(rnst) S(chütz).

Popierius su vž. 4187 ir 4188 yra labai blogos rūšies, storas, grublėtas, gelsvos spalvos.

Vandenženklyje 4189 matomi Unterekerio popieriaus dirbtuvės nuomininko G(otfried) G(ünther) inicialai.

Vandenženkliuose 4192 ir 4193 matomi popieriaus meistro G(eorg) C(hristoph) T(hierbach), Suprasliaus popieriaus dirbtuvės nuomininko, inicialai.

Vandenženklius 4194—4196 1800—1805 m. vartojo Suprasliaus popierininkas (inicialai CFT, TFC), kurio pavardė neišaiškinta.

Vandenženklį 4201 vartojo Svisločės popieriaus dirbtuvė. Antriniame ženkle — meistro V. Ch. Ralfo inicialai.

Vandenženklius 4202, 4205—4207 vartojo abi Kiautų popieriaus dirbtuvės. LZ yra savininko Liudviko Cizerio inicialai, o raidės Z ir R — savininko Cizerio ir jo žento Ridelio pavardžių pirmosios raidės.

Kaip iš užrašų matyti, vandenženklį 4210 vartojo popieriaus dirbtuvės Nojendorfe savininkas S(chütz).

Vandenženklius 4213—4216 vartojo Pastovio popieriaus dirbtuvėje, o vž. 4217—4219 — Suprasliuje.

Vandenženkliuose 4222 ir 4223 matomos raidės GS yra Šidlovičės (Albertino) popieriaus dirbtuvės nuomininko Gotlibo Šmito inicialai. Popierių su šiais vandenženkliais plačiai vartojo Vilniaus spaustuvės XIX a. pirmuosiuose dešimtmečiuose.

Popierius su vž. 4224—4233 yra labai blogos rūšies. Jis masiškai sutinkamas Vilniuje 1725—1735 metų dokumentuose, Vilniaus magistrate įvairių dokumentų nuorašai rašyti beveik išimtinai tame popieriuje[221]. Vilniaus prekybininkai šį popierių vadino „popieriumi su karpiu labai blogos rūšies"[222]. Matyt, popierių su šiais vandenženkliais gamino kuri nors Vilniaus, greičiausiai, miestui priklausiusi popieriaus dirbtuvė.

Varia. Vandenženkliai 4234—4277, nepritapę prie jokios grupės, sudaro atskirą grupę „Varia".

[221] CVIA, SA 5125, SA 5126.
[222] CVIA, SA 5126, l. 1008.

VANDENŽENKLIŲ PANAUDOJIMAS, DATUOJANT DOKUMENTUS IR KNYGAS

Kai kurie istorikai vandenženklių tyrinėjimo metodą nelaiko esant tinkamą dokumento parašymo bei knygos išspausdinimo datai nustatyti. Jie savo tvirtinimus motyvuoja tuo, kad dokumentas gali būti parašytas arba knyga išspausdinta užsigulėjusiame popieriuje. Dėl to pastaruoju laiku popieriaus istorikai daug dėmesio skiria šiam klausimui.

Nuo popieriaus pagaminimo iki jo panaudojimo praeina tam tikras laiko tarpas. Svarbu žinoti, koks gali būti maksimalus popieriaus užsigulėjimo laikas.

Nagrinėdamas šį klausimą, Brikė visus vieno tipo vandenženklių variantus suskirstė į 3 rūšis: 1) identiški vandenženkliai ta pačia forma pasemtame popieriuje, 2) panašūs vandenženkliai, vienas nuo kito nežymiai tesiskirią, 3) įvairūs to paties tipo vandenženkliai.

Brikė priėjo tokias išvadas: 1) jei vandenženkliai identiški, jie yra iš tos pačios semiamosios formos; 2) forma genda labai greitai ir, ją pataisius, šiek tiek pasikeičia vandenženklio kontūras; 3) du popieriaus lapai su identiškais vandenženkliais, bet datuoti įvairiomis datomis, pavyzdžiui, 10 metų skirtumu, negalėjo būti pagaminti dirbtuvėje su tokiu pat laiko skirtumu, nes formos genda labai greitai ir tas pats vandenženklis negalėjo būti taip ilgai nepasikeitęs. Vadinasi, abu lapai turėjo būti pagaminti dirbtuvėje tuo pačiu laiku. Vienas iš jų buvo tuojau panaudotas dokumentui surašyti, kitas vėliau. Tuo būdu popieriaus lapų su identiškais vandenženkliais kraštutinės panaudojimo datos parodo užsigulėjimo ribas arba laiką nuo popieriaus pagaminimo iki jo panaudojimo.

Reikia padaryti keletą kritiškų pastabų dėl Brikės išvadų apie vandenženklių identiškumą.

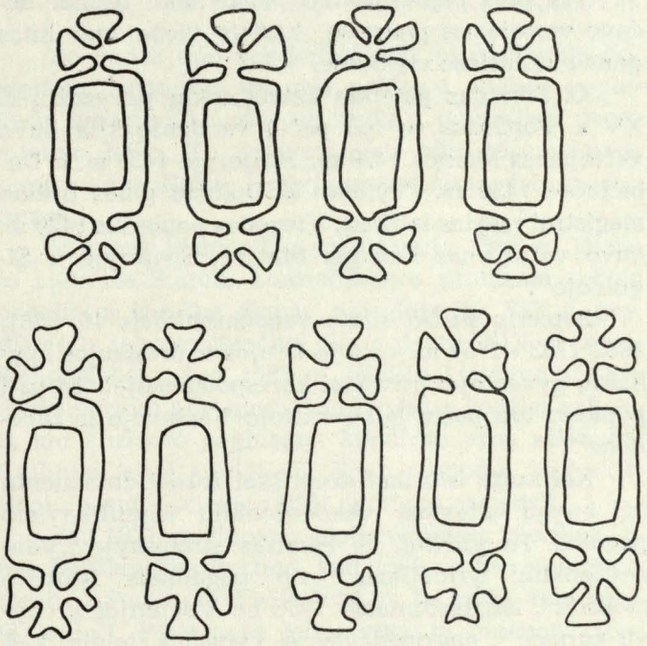
Semiamosios formos dugne esantis filigranas po kiekvieno sėmimo truputį deformuodavosi. Ypač deformuodavosi tie filigranai, kurie būdavo išpinti tiesiog sietelyje. Atskirai pagaminti ir vėliau prie semiamosios formos dugno pritvirtinti filigranai mažiau deformuodavosi. O auksakalių iš plonų sidabrinių plokštelių bei tempto sidabro pagaminti labai patvarūs filigranai išlaikydavo dešimtmečius.

1. POPIERIAUS UŽSIGULĖJIMAS

Kaip sietelio dugne išpintas filigranas deformuodavosi, galima matyti iš šio pavyzdžio. VUB saugoma Vilniaus Akademijos 1745 m. buhalterinė knyga (416 lapų) parašyta Liskavos gamybos popieriuje, kurio lapuose matomas vandenženklis 1059[1]. Kaip iš pateiktų iliustracijų matome (37 pav.), šio vandenženklio pateikti 9 atvaizdai, nukopijuoti iš atskirų lapų, ir kiekvienas vandenženklis truputį skiriasi. Be to, atidžiau įsižiūrėjus, galima pastebėti būdingas žymes, pagal kurias 5 atvaizdus galima skirti į vieną grupę, 4 atvaizdus į kitą grupę. Tuo būdu čia yra dvejopos skirtybės: skirtybės, kilusios iš filigrano deformacijos, ir skirtybės, kilusios iš vadinamųjų dvynių vandenženklių.

Brikė neatkreipė dėmesio į tai, kad popierių visados semdavo pakaitomis dvejomis formomis. Popierininkai, paprastai, stengdavosi, kad abi semiamosios formos būtų vienodos, kad jų dydis būtų vienodas ir kad vandenženkliai nesiskirtų, kitaip sakant, kad iš vieno sėmimo išeitų visiškai vienodi popieriaus lapai. Padaryti visai vienodo dydžio formas būdavo lengva, bet abiejų formų dugne išpinti visai vienodus filigranus praktiškai niekuomet nepasisekdavo. Jie visados vienas nuo kito šiek tiek skirdavosi. Todėl ir to paties sėmimo popieriaus lapuose vandenženkliai visada daugiau ar mažiau skirdavosi. Tokie dvyniai vandenženkliai nėra identiški, nors abu

[1] VUB, A 121.

37 pav.

yra vieno sėmimo popieriuje. Dvynių vandenženklių klausimu rašė A. Šultė 1934 m. ir K. Malečinska[2].

Pailiustravimui atlase pateikti kai kurių dvynių vandenženklių atvaizdai.

Vandenženkliai 1157 ir 1158, 1159 ir 1160, vaizduojantieji Krišpino Kiršenšteino herbą, yra Švėkšnos popieriaus dirbtuvės dvyniai vandenženkliai. Jie matomi keliuose dokumentuose, surašytuose Raseiniuose ta pačia 1673 m. data, įsiūtuose Žemaičių žemės teismo aktų knygose[3]. Šie abu dvyniai vandenženkliai mažai kuo skiriasi, bet nėra identiški.

Kauno popieriaus dirbtuvės vandenženkliai 149 ir 150, vaizduojantieji mažus arus su raide K krūtinėje, vartoti 1606—1609 m., ir vandenženkliai 152 ir 153, vaizduojantieji arus su zigzagu krūtinėje, vartoti 1615—1616 m., taip pat yra dvyniai, kurie mažai kuo tarpusavyje skiriasi.

Vandenženkliai 521 ir 522, vaizduojantieji ąsočius, yra dvyniai vandenženkliai, matomi vieno sėmimo dviejuose lapuose, kuriuose 1654 m. Pasvalyje buvo surašytas vienas dokumentas[4]. Šie dvyniai vandenženkliai jau truputį daugiau skiriasi vienas nuo kito.

Stolpo dirbtuvėje vartoti vandenženkliai 991 ir 992, vaizduojantieji Pomeranijos grifą su užrašu „Andreas Pirast", irgi dvyniai. Jei šie vandenženkliai nebūtų užtikti Žemaičių žemės teismo aktų knygoje tą pačią dieną užpildytuose lapuose, būtų galima manyti, kad jie ne iš tos pačios popieriaus dirbtuvės.

Brikė teigė, kad tik iš identiškų vandenženklių galima nustatyti popieriaus pagaminimo laiką, bet jis nežinojo dvynių vandenženklių ir jų neidentiškumo, t. y., kad popierius ir su neidentiškais vandenženkliais gali būti vieno sėmimo.

Lyginant tiriamo popieriaus vandenženklį su tokiu pat vandenženkliu atlase, negalima ieškoti absoliutaus identiškumo, kaip kad nori Brikė. Ir priešingai, pavyzdžiui, Finkeno popieriaus dirbtuvės vandenženkliai 2856—2858 atrodo beveik vienodi ir juos būtų galima palaikyti identiškais, bet vandenženkliai 2856 ir 2857 rasti 1755—1760 m. dokumentuose, o vandenženklis 2858 — 1777—1778 m. dokumentuose[5].

Vandenženkliai 4081 ir 4085, vaizduojantieji plekšnę su užrašu „Natanael Bropstly", labai panašūs, bet vandenženklis 4085 užtiktas 1621 m. dokumentuose, o vandenženklis 4081 — 1653 m. dokumentuose. Vandenženkliai 260—262, vaizduojantieji Prūsijos arą ir Viešvilės popieriaus dirbtuvės savininko A(ugust) F(riedrich) R(iedel) inicialus, labai panašūs. Šie ženklai Viešvilės dirbtuvėje buvo vartojami 1768—1799 m., t. y. per visą A. F. Ridelio Viešvilės dirbtuvės valdymo laiką.

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kaip atsargiai reikia spręsti apie vandenženklių identiškumą, nustatant popieriaus pagaminimo datą.

Kai kurios Prancūzijos ir Vokietijos popieriaus dirbtuvės vartojo dvigubas semiamąsias formas. Iš tokių formų vienu sėmimu išeidavo du lapai su vienodais, bet neidentiškais vandenženkliais. Kadangi buvo semiama dvejomis formomis, tai vienu sėmimu būdavo gaunami popieriaus lapai su keturiais dvyniais vandenženkliais[6].

Atlikęs pagal įvairius atlasus apskaičiavimus, Brikė nustatė, kad XVI a. normalaus formato popieriaus lapo vidutinio užsigulėjimo laikas įvairuoja taip: nuo 1 iki 5 metų — apie 60%, nuo 5 iki 10 metų — apie 28%, nuo 10 iki 15 metų — apie 12%.

Norėdamas savo išvadas patikslinti, Brikė atliko kitą apskaičiavimą, imdamas pagrindu XVI a. popierių, kurio vandenženkliuose pažymėtos popieriaus pagaminimo datos, ir gavo panašius rezultatus: nuo 1 iki 5 metų — apie 72%, nuo 5 iki 10 metų — apie 15%, nuo 10 iki 15 metų — apie 13%.

Abiejų apskaičiavimų rezultatų nedidelis skirtumas paaiškinamas tuo, kad pirmas apskaičiavimas, paremtas vandenženklių identiškumu, negali būti toks tikslus, nes, ir identiškus vandenženklius lyginant, galima apsirikti. Antras apskaičiavimas tikslesnis, nes paremtas neabejotinomis popieriaus pagaminimo bei panaudojimo datomis.

Tokiu būdu pagal Brikės apskaičiavimą vidutinis popieriaus užsigulėjimo laikas XVI a. yra maždaug 5 metai.

V. ir M. Ščepkinai, remdamiesi Tromoninu ir Lichačiovu, taip pat savo apskaičiavimais, atliktais

[2] *A. Schulte,* Papiermühlen und Wasserzeichenforschung, „Gutenberg Jahrbuch", 1934; *K. Maleczyńska,* Technika...

[3] VUB, ŽŽB 82, l. 99; ŽŽA 57-79-14653.

[4] MAB, VKF 2854.

[5] VUB, ŽŽB 154; ŽŽB 155.

[6] *A. Schulte,* Papiermühlen...

pagal Maskvos istoriniame muziejuje esantį nepaskelbtą XVII a. vandenženklių atlasą, tvirtina, kad XVI—XVII a. Rusijoje popieriaus užsigulėjimo laikas buvo 12,5 metų. V. ir M. Ščepkinai teigia, kad kuo toliau į rytus, tuo užsigulėjimo laikas didesnis: Prancūzijoje mažesnis, negu Vokietijoje, Vokietijoje mažesnis, negu Lenkijoje, o Lenkijoje mažesnis, negu Rusijoje[7].

Vokiečių popieriaus istorikas T. Gerardis, remdamasis dviejų popieriaus rūšių (vienas XVII a., kitas XIX a.) tyrinėjimo duomenimis, teigia, kad forma laikosi ne ilgiau kaip 2 metus, o popierius užsiguli, dažniausiai, ne ilgiau kaip 4 metus. 75% pagaminto popieriaus sunaudojami tais pačiais metais, likusieji 25% — per sekančius 3 metus[8]. T. Gerardžio išvados paremtos tik dviejų popieriaus rūšių tyrinėjimo duomenimis, ir todėl jas reikia priimti kritiškai.

Tarybiniai popieriaus istorikai S. Klepikovas ir M. Kukuškina savo darbuose priėjo išvadą, kad XVIII—XIX a. Rusijoje 70% panaudoto popieriaus užsigulėdavo ne ilgiau kaip 2 metus[9].

Kartais archyvuose randami dokumentai, parašyti labai užsigulėjusiame popieriuje. Tai, dažniausiai, privatūs laiškai, smulkūs pakvitavimai bei pasižadėjimai. Nepaprastai ilgas popieriaus užsigulėjimas įvairiai paaiškinamas. Kai kada, pritrūkus popieriaus ir esant reikalui ką nors parašyti, buvo atplėšiami namuose esančių senų dokumentų neprirašyti lapai bei jų dalys. Pavyzdžiu gali būti CVIA užtiktas dokumentas[10]. 1676 m. Vaistomo dvaro savininkė J. Čižaitė-Rokickienė parašė pasižadėjimą apmokėti skolą nuo seno dokumento atplėštame lape su vandenženkliu 1087, kurį apie 1635 m. vartojo M. Giedraičio Pavilnio popieriaus dirbtuvė.

Panašiai atsitikdavo vienuolynuose, kur į vieną knygą būdavo įrišami didesni vienodo popieriaus lapų kiekiai aktų, metrikų, pasižadėjimų bei sutarčių įrašams daryti. Neretai pasitaikydavo, kad vienuolynas tą pačią knygą vartodavo šimtą metų. Pavyzdžiui, Tytuvėnų pranciškonų vienuolyno knyga pradėta rašyti 1614 m., baigta — 1740 m.[11]

Iš tų knygų, kaip rodo jų paginacija, buvo iškerpami užpildyti lapai, dažniausiai su juose surašytais pasižadėjimais bei sutartimis, ir panaudojami kaip dokumentai įvairiose įstaigose. Tokie iškarpymai pastebimi daugelyje VUB ir MAB saugomų įvairių vienuolynų aktų knygų. Užbaigus knygą, tarp knygos skyrių esantieji tušti lapai būdavo iškerpami ir panaudojami vienuolyno raštinėje kaip rašomoji medžiaga.

Įvairių teismų knygose pasitaiko įsiūtų dokumentų, kurių formatas bei kirpimo būdas rodo, kad jie buvo surašyti ne pusiau perplėštuose normaliuose, bet iš susiūtų knygų iškirptuose lapuose[12].

Į visa tai neatsižvelgus, galima padaryti klaidingą išvadą, kad Lietuvoje popierius užsigulėdavo iki 100 ir daugiau metų.

Tas pats popierius tuo pačiu laiku dažnai būdavo vartojamas įvairiose, kartais viena nuo kitos gana nutolusiose vietovėse.

G. Pikardas pateikia keletą tokių pavyzdžių iš XV a. Popierius su tuo pačiu vandenženkliu buvo vartojamas Maince 1428 m., Špajeryje 1430 m. ir Dubičiuose 1430 m. (Vytauto iš Dubičių pilies ordino magistrui rašytas laiškas). Vienodas popierius 1429 m. buvo vartojamas Fuldoje, Maince, Špajeryje ir Siguldoje[13].

Popierių su šio atlaso vandenženkliais 46, 3881, 3882 1753—1757 m. vartojo Drujos ir Breslaujos apylinkių gyventojai privačiai korespondencijai. Tą patį popierių tuo pačiu laiku vartojo Varšuvoje ir Drezdene[14].

Kai kurie istorikai skeptiškai žiūri į dokumentų bei knygų datavimą vandenženklių identifikavimo pagalba. Pavyzdžiui, G. Pikardis straipsnyje „Vandenženklių tyrinėjimas kaip pagalbinis istorijos mokslas", išspausdintame 1956 m. Vokietijos archyvų žurnale[15], nagrinėdamas šį klausimą, teigia, kad kai kurios popieriaus dirbtuvės tas pačias semiamąsias formas, o kartu ir esamus jose filigranus vartojo ilgesnį laiką. Tatai ypač pastebima tose formose, kurias vartojo mažo pareikalavimo popieriui semti. O tos formos, kuriomis sėmė plačiai vartojamą popierių, susidėvėdavo greičiau, jas keitė dažniau, kai kada kasmet. Keičiant formas, keitėsi ir filigranai. Nauja forma semtas popierius turėjo panašius, bet ne vienodus vandenženklius. Todėl autorius mano, kad, norint vandenženklius panaudoti popieriaus pagaminimo datai nustatyti, reikia turėti kiekvienos naujos formos vandenženklio atvaizdą; tik tada bus galima iš vandenženklio tiksliai nustatyti popieriaus pagaminimo laiką.

Teoriškai toks pasiūlymas idealus, bet praktiškai jis sunkiai įvykdomas. Pagal autorių didesnės dirbtuvės meistras, gaminantis įvairių rūšių popierių, turėjo apie 50 semiamųjų formų, kiekviena forma buvo keičiama vidutiniškai kas dveji metai. Vadinasi, norint turėti 20 metų laikotarpio visų vienos popieriaus dirbtuvės formų vandenženklių atvaizdus, atlase reikėtų pateikti 500 dirbtuvėje vartotų vandenženklių atmainų. Žinoma, paruošti atlasus su tokia vandenženklių galybe neįmanoma.

[7] *В. Н. Щепкин* и *М. В. Щепкина*, Палеографическое значение водяных знаков, «Проблемы источниковедения», № 6, 1958.

[8] *T. Gerardy*, Zur Gebrauchsdauer der Papierformen und des Papiers, „Papier Geschichte", 1961, sąs. 1.

[9] *В. Н. Щепкин* и *М. В. Щепкина*, Палеографическое значение...

[10] CVIA, f. 525, ap. 8, b. 6, l. 148.

[11] CVIA, f. 1135, ap. 6, b. 59.

[12] VUB saugomos Žemaičių pilies ir žemės teismų aktų knygos.

[13] *G. Piccard*, Die Wasserzeichenforschung.., p. 109.

[14] CVIA, f. 1135, ap. 2, b. 426, 427.

[15] *G. Piccard*, Die Wasserzeichenforschung...

2. KNYGŲ KONTRAFAKCIJOS

To paties tipo vandenženkliai su įvairiomis popieriaus vartojimo datomis neblogai padeda popieriaus tyrinėtojui nustatyti apytikrį popieriaus pagaminimo laiką. To įrodymu gali būti Mamoničiaus spaustuvėje išleistų knygų spausdinimo datų nustatymas.

Vilniaus Mamoničių spaustuvėje 1588 m. išleisto Lietuvos Statuto kontrafakcijos problema sukėlė begalinius istorikų ginčus, prasidėjusius XIX a. pradžioje ir tebevykstančius dar ir dabar. XIX a. istorikai pastebėjo, kad 1588 m. išleisto Lietuvos Statuto egzemplioriai nevienodi: kai kuriuose žodžiai pakeisti, kai kuriuose paginacija klaidinga arba skirtinga, tituliniai lapai nevienodi. Buvo manoma, kad skirtingi egzemplioriai surinkti ne vieno asmens[16].

Jau 1823 m. žinomas Lietuvos teisės istorikas Ignas Danilavičius tvirtino, kad 1588 m. buvo atspausdintos 2 Statuto laidos, o 1834 m. jis kalba apie keletą laidų[17]. Pastaruoju laiku vyrauja nuomonė, kad yra 3 arba 4 Lietuvos Statuto laidos su 1588 metų data.

Vienas žymiausių Lietuvos Statuto žinovų prof. Lapo tvirtina, kad Mamoničių spaustuvė dėl menkos tuometinių spaustuvių technikos negalėjo vienu rinkimu išspausdinti didesnio tiražo tokio kapitalinio veikalo kaip Lietuvos Statutas. Dėl to Mamoničiai buvo priversti iš karto rinkti tris komplektus ir iš tų trijų paralelių rinkimų spausdinti Statutą.

Prof. Lapo mano, kad tekstas buvo diktuojamas trims rinkėjams, kurie kartu surinko tris rinkinius. Tik tokiu būdu, esą, galima paaiškinti trijų rinkimų skirtumus tituliniuose lapuose, vinjetėse, skirtingas klaidas ir skirtingą paginaciją atskiruose egzemplioriuose, nors visi Statuto egzemplioriai spausdinti vienu laiku.

Prof. Lapo suprato, kad savo teigimus jis turėtų paremti popieriaus pagaminimo laiko nustatymu. Neturėdamas tuo laiku Vilniuje vartoto popieriaus vandenženklių pavyzdžių, jis išvardino keletą herbų, kuriuos matė Statuto popieriaus vandenženkliuose, tačiau tai nieko nepaaiškino. Prof. Lapo pripažino esąs nekompetentingas popieriaus gamybos datavimo srityje ir pasitenkino bendra pastaba, kad pagal vandenženklius laiką, esą, galima nustatyti tik dešimtmečių tikslumu, tuo labiau, kad popierius tokioms didelėms laidoms buvo superkamas ilgesnį laiką[18].

Lenkų teisės istorikas Ptašickis[19], tyrinėjęs 1588 metų leidimo Lietuvos Statutą, tvirtina, kad pagal kalbos, šrifo skirtybes bei klaidų įvairumus šis Statutas turėjo keturis leidimus. Jis sutinka su prof. Lapo, kad visi Statuto leidimai buvo spausdinti vienu laiku. Jis taip pat, kaip ir prof. Lapo, mėgina savo teigimą paremti popieriaus pagaminimo laiko tyrinėjimų duomenimis. Nebūdamas senovinio popieriaus žinovas ir negalėdamas pats nustatyti popieriaus, kuriame buvo išspausdintas Statutas, pagaminimo datos, jis kreipėsi pagalbos į V. Graničnį. Ptašickis taip rašo: „Man prašant, patyręs seno popieriaus žinovas Varšuvos iždo archyvo direktorius Vaclovas Graničnis ištyrė šešių Statuto egzempliorių popierių ir, nežinodamas prof. Lapo nuomonės šiuo klausimu, priėjo beveik identišką išvadą, kad, be jokios abejonės, galima tvirtinti, jog ištirtieji šeši Statuto egzemplioriai spausdinti vienos rūšies popieriuje ir kad išimtimi gali būti keli įsimaišę popieriaus lapai su kitais vandenženkliais. Vandenženkliai vaizduoja lenkų herbus. Daugiausia yra lapų, kuriuose vandenženkliai vaizduoja Statuto leidėjo Leono Sapiegos giminės herbą Lapę. Vieni pasikartoja po kelis, kiti po keliasdešimt kartų. Popierius su šiais vandenženkliais, kaip parodė padaryti iždo archyve tyrinėjimai, buvo vartojamas aktams rašyti abiejose iždo kanceliarijose tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje. Vienas iš šių vandenženklių aptinkamas daugelyje iždo dokumentų, surašytų tuo laiku Gardine, Oršoje, Knišine, Varšuvoje, Krokuvoje. Kai kurie iš jų dažnai aptinkami to laiko pajamų knygose (Vol. 31, 125, 126, Asignatose Vol. 3, psl. 228, 233 ir t. t. seniūnijų inventoriuose vol. 17)".

Kaip matyti, V. Graničnis Statute matytų vandenženklių nepažino, nežinojo, kuriose dirbtuvėse ir kuriuo laiku jie buvo vartojami. Jis mini vandenženklius su herbu Lapė, bet nepasako, kokie inicialai bei užrašai yra prie herbo. Jeigu V. Graničnis būtų iššifravęs pilną vandenženklio užrašą, jis būtų perskaitęs ir žodžius „Leo Sapieha M. D. L. Canceliarius". Kaip žinoma, Leonas Sapiega kancleriu buvo paskirtas tik 1589 m., todėl šis jo titulas negalėjo būti panaudotas greta herbo anksčiau, negu 1589 m. pagaminto popieriaus vandenženkliuose. Ptašickis būtų pakeitęs savo nuomonę dėl Statuto išspausdinimo datos ir būtų turėjęs pripažinti, kad atskiri Statuto leidimai buvo spausdinti įvairiais metais.

Pažymėtina, kad V. Graničnio atliktieji Varšuvos iždo archyvo dokumentų tyrinėjimai dar kartą patvirtina faktą, jog XVI a. pabaigoje Krokuvoje, Varšuvoje ir kituose Lenkijos miestuose dokumentams rašyti buvo vartojamas Lietuvoje gamintas popierius.

Tarybinė knygos tyrinėtoja A. Zernova 1959 m. paskelbtame straipsnyje „Mamoničių spaustuvė Vilniuje"[20] mėgina įrodyti, kad būta trijų Lietuvos Statuto leidimų 1588 m. data. Peržiūrėjusi jai prieinamose Maskvos ir Leningrado bibliotekose Lietuvos

[16] *С. Л. Пташицкий,* К вопросу об издании и комментариях Литовского Статута, Спб., 1893.

[17] *I. Danilowicz,* Historischer Blick auf die Litauische Gezetzgebung, „Dorpater Jahrbücher", t. 2, p. 293.

[18] *J. Lappo,* Lietuvos Statutas, Kaunas, 1938.

[19] *St. Ptaszycki,* Pierwsze wydanie III Statutu Litewskiego i jego przerobki, Księga pamiątkowa Statutu Litewskiego, Wilno, 1935, p. 164—165.

[20] *А. С. Зернова,* Типография Мамоничей в Вильно...

Statuto egzempliorius, ji suskirstė juos pagal rašybos klaidų pobūdį, titulinių lapų vinječių skirtingumus ir pan. į tris grupes ir padarė išvadą, kad 1588 m. Statutas buvo išleistas trimis leidimais. Vieną grupę autorė papildomai skirstė į du pogrupius tuo sumetimu, kad šioje grupėje yra du tos pačios vinjetės variantai. Bet, esant skirtingiems ornamentams, tas pogrupes reikėtų laikyti atskiromis grupėmis. Taigi, galima būtų teigti, kad A. Zernova žino keturis Statuto leidimus, lygiai taip pat, kaip V. Ptašickis, kurio straipsnis, matyt, A. Zernovai nėra žinomas, nes ji jo nemini nei tekste, nei bibliografijoje. Jai taip pat, matyt, nežinoma ir paskutinioji prof. Lapo 1938 m. išleista dviejų tomų knyga „1588 metų Lietuvos Statutas".

Autorė neabejoja, kad visi trys jos iššifruoti Statuto leidimai buvo išspausdinti įvairiais metais.

Kadangi kanclerio Leono Sapiegos herbas buvo Lapė, autorė daro iš to kategorišką išvadą, kad popierius su herbą Lapė vaizduojančiais vandenženkliais buvo pagamintas Leono Sapiegos popieriaus dirbtuvėje ir kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris turėjo daug pelno, parduodamas Mamoničių spaustuvei savo dirbtuvės gamybos popierių. Betgi herbą Lapė naudojo keletas to meto Lietuvos bajorų, tarp jų Lukošius Mamoničius. Vilniuje XVI a. pabaigoje visos trys Mamoničių popieriaus dirbtuvės pagamintame popieriuje greta Sapiegų šeimos herbo Lapė dėjo Lietuvos kanclerio L. Sapiegos inicialus bei jo pilną titulą. Iš S. Ingloto straipsnio „Leono Sapiegos ūkiniai reikalai 1588—1607 m."[21] matyti, kad 1588—1607 m. Leonas Sapiega nei Vilniuje, nei savo dvaruose popieriaus dirbtuvių neturėjo. Priešingai, iš šio straipsnio matyti, kad L. Sapiegos dvarų administratoriai kanceliarijų reikalams popierių supirkinėjo iš pirklių[22].

A. Zernova įvairius Statuto leidimus mėgina datuoti kitokiu būdu, būtent, pagal klišių susidėvėjimo laipsnį.

Ji tvirtina, kad pirmo leidimo spausdinimo data aiški, būtent 1588 metai, o antro ir trečio leidimų spausdinimo datą galima apytikriai nustatyti, palyginus tų Statuto leidimų ornamentus su tais pačiais ornamentais kituose datuotuose leidiniuose. Pavyzdžiui, inicialo „Н" klišė antrame Statuto leidime yra tokio pat susidėvėjimo laipsnio kaip 1592 m. išleisto „Psaltyro". Inicialo „Б" klišė trečiame Statuto leidime blogiau išėjusi, negu 1593 m. išleistame „Psaltyre". Iš to autorė padarė drąsią išvadą, kad 1588 m. Lietuvos Statuto antras leidimas buvo atspausdinta 1592/3 m., o trečias — 1594/5 m.

Lenkų knygos tyrinėtoja M. Cytovska įrodinėja, kad 1588 metų data Lietuvos Statutas buvo išleistas penkis kartus[23].

Patikrinus Vilniaus ir Leningrado bibliotekose saugomus 9 Mamoničių spaustuvėje atspausdintus Lietuvos Statuto egzempliorius 1588 m. išleidimo data, paaiškėjo, kad Lietuvos TSR Mokslų akademijos bibliotekoje laikomas 1 egzempliorius (L—16—2—2) pagal A. Zernovos klasifikaciją priklauso 3 grupei ir turėjo būti išspausdintas 1594/5 m. Tai pačiai grupei priklauso 1 Lietuvos TSR Knygų Rūmuose (KR 9224), 1 Vilniaus universiteto bibliotekoje (RK 153), 1 TSRS Mokslų Akademijos bibliotekoje Leningrade (Nr. 39) ir 2 Leningrado Viešojoje bibliotekoje (inv. 106—1—2—6g ir inv. 104—1—2—6) saugomi Statuto egzemplioriai.

Vilniaus universiteto bibliotekoje laikomas antras Statuto egzempliorius (RK 156), taip pat Leningrado Viešojoje bibliotekoje saugomi kiti 2 egzemplioriai (inv. 107—1—2—6[b], 109—1—2—8) pagal A. Zernovos klasifikaciją priklauso pirmam leidimui.

Patikrinus visų 9 Statutų popierių, štai kas paaiškėjo. Lietuvos TSR Mokslų akademijos bibliotekos egzemplioriuje (L—16—2—2) trūksta vieno titulinio ir dviejų teksto lapų. Titulinis tekstas pakeistas litografija, o į trūkstamų 5 ir 7 teksto lapų vietą įrišti tušti lapai (XIX a. pirmos pusės popierius). Šiame egzemplioriuje rasti tokie vandenženkliai (skaitmuo skliausteliuose reiškia vandenženklio nr. pagal šį atlasą): 45 lapai su herbu Lapė ir inicialais LS (1862, 1864), 43 lapai su herbu Lapė renesansiniame kartuše (1905, 1907), 19 lapų su herbu Liubičius (2712, 2713), 5 lapai su herbu Ostoja skyde po karūna (2534, 2535), 2 lapai su Kauno dirbtuvės aru (144), 9 lapai su mažuoju šernu (3669), 7 lapai su herbu Kirvis (1638, 1639), o kituose lapuose nematyti jokių vandenženklių.

Pagal kraštutines vandenženklių vartojimo datas galima spręsti, kad šis Statuto egzempliorius išspausdintas 1597—1602 m. Kuriomis kraštutinėmis datomis buvo vartojami 1638 ir 1639 vandenženkliai, nustatyti nepavyko.

Knygų Rūmų (RK 9224) Statuto egzemplioriuje trūksta titulinio lapo ir 33 teksto lapų. Trūkstami lapai pakeisti litografijomis. Šiame egzemplioriuje rasti tokie vandenženkliai: 50 lapų su herbu Lapė ir inicialais LS (1857), 34 lapai su herbu Lapė renesansiniame kartuše (1906), 12 lapų su herbu Liubičius renesansiniame kartuše (2711, 2712), 6 lapai su Kauno aru (144), 5 lapai su herbu Ostoja skyde po karūna (2547), 2 lapai su herbu Jelita didesniame kartuše (1540), 14 lapų su mažuoju šernu (3703), 3 lapai su herbu Kirvis lapo šone (1637, 1639), kituose lapuose jokių vandenženklių nematyti.

[21] *Stefan Inglot*, Sprawy gospodarcze Lwa Sapiehy 1588—1607, Studia z historyi społecznej i gospodarczej poswięconych prof. dr. Fr. Bujakowi, Lwów, 1931.

[22] Ten pat, p. 194.

[23] *M. Cytowska*, Bibliografija druków urzędowych XVI w. Nr. 158—161, 1959 [b. v.], p. 333—335.

Šis egzempliorius, sprendžiant iš vandenženklių kraštutinių vartojimo datų, išspausdintas 1597—1602 m.

Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomas Statuto egzempliorius (RK 153) išspausdintas popieriuje su šiais vandenženkliais: 51 lapas su herbu Lapė renesansiniame kartuše (1904, 1905, 1908), 3 lapai su herbu Lapė ir pilnu kanclerio titulu (1867), 45 lapai su herbu Lapė ir inicialais LS (1860, 1865), 18 lapų su herbu Liubičius kombinuotame kartuše (2707, 2712), 4 lapai su herbu Ostoja po karūna (2534, 2535), 2 lapai su herbu Jelita (1540), 3 lapai su herbu Kirvis (1637, 1638, 1639), 13 lapų su mažuoju šernu (3691); kituose lapuose nematyti jokių vandenženklių.

Šis Statuto egzempliorius, sprendžiant iš vandenženklių kraštutinių vartojimo datų, išspausdintas 1597—1602 m.

TSRS Mokslų Akademijos bibliotekoje Leningrade saugomas egzempliorius (Nr. 39), išspausdintas popieriuje su šiais vandenženkliais: 52 lapai su herbu Lapė ir inicialais LS (1859, 1860, 1862), 58 lapai su herbu Lapė renesansiniame kartuše (1905, 1906, 1907), 15 lapų su herbu Liubičius (2712, 2713), 5 lapai su herbu Ostoja po karūna (2534, 2535), 2 lapai su herbu Kirvis (1638, 1639, 1684); kiti lapai neturi jokių vandenženklių.

Pagal kraštutines vandenženklių vartojimo datas šis egzempliorius išspausdintas 1597—1600 m.

Leningrado Viešojoje bibliotekoje saugomas Statuto egzempliorius (inv. 106—1—2—6^g), išspausdintas popieriuje su šiais vandenženkliais: 42 lapai su herbu Lapė ir inicialais LS (1862, 1864), 38 lapai su herbu Lapė renesansiniame kartuše (1906, 1904, 1905), 19 lapų su herbu Liubičius renesansiniame kartuše (2712, 2713), 4 lapai su herbu Kaniava (2687), 3 lapai su herbu Ostoja po karūna (2534, 2535), 2 lapai su herbu Jelita (1545, 1547), 5 lapai su herbu Kirvis (1638, 1671); visi kiti lapai be vandenženklių.

Pagal kraštutines vandenženklių vartojimo datas šis egzempliorius išspausdintas 1597—1602 m.

Leningrado Viešojoje bibliotekoje saugomas Statuto egzempliorius (inv. 104—1—2—6^e) išspausdintas popieriuje su vandenženkliais: 37 lapai su herbu Lapė ir inicialais LS (1860, 1862, 1864), 41 lapas su herbu Lapė renesansiniame kartuše (1905, 1906), 16 lapų su herbu Liubičius renesansiniame kartuše (2712, 2713), 8 lapai su herbu Kirvis (1671, 1684), 5 lapai su herbu Ostoja po karūna (2534, 2547), 3 lapai su herbu Jelita (1540); kiti lapai be vandenženklių.

Pagal kraštutines vandenženklių vartojimo datas šis egzempliorius išspausdintas 1597—1602 m.

Taigi, kraštutinės vandenženklių vartojimo datos rodo, kad visi išvardintieji Statuto egzemplioriai išspausdinti 1597—1602 m.

Palyginimui buvo patikrinti Mamoničių spaustuvėje 1600 m. išspausdintos „Evangelijos" penki egzemplioriai, kurių du saugomi TSRS Mokslų Akademijos bibliotekoje Leningrade (inv. Nr. 57 ir 58) ir trys VUB (RK 51, RK 58 ir RK 60). VUB, RK 51 „Evangelija" be titulinio lapo, bet ji priskiriama prie 1600 m. leidimo. Patikrinus tų 5 egzempliorių popieriuje rasti šie vandenženkliai: 728, 729, 730, 1279, 1312, 1529, 1545, 1619, 1671, 1676, 1684, 1703, 1857, 1858, 1859, 1860, 1863, 1864, 1867, 1903, 1905, 2052, 2248, 2534, 2535, 2705, 2712, 2730, 2732, 3495, 3703, 3734 ir 4003.

Kraštutinės vandenženklių vartojimo datos taip pat parodė, kad „Evangelija" buvo išspausdinta 1597—1602 m., ir tai atitinka knygos tituliniame lape nurodytą išleidimo datą — 1600 metus.

Kadangi minėtų 6 Statuto egzempliorių ir „Evangelijos" popierius yra vienodas, o „Evangelija" atspausdinta neabejotinai 1600 m., galima tvirtai teigti, kad visi šie Lietuvos Statuto egzemplioriai Mamoničių spaustuvėje Vilniuje išspausdinti apie 1600 m.

Patikrinus VUB saugomą kitą Statuto egzempliorių (RK 156), kuris pagal A. Zernovos klasifikaciją priklauso pirmam leidimui, rasta, kad jis išspausdintas popieriuje su šiais vandenženkliais: 43 lapai su herbu Kirvis (1692, 1694, 1695, 1696), 34 lapai su herbu Liubičius (2707), 24 lapai su herbu Kaniava (2682, 2683, 2684), 24 lapai su herbu Trys karūnos (1618, 1624), 3 lapai su herbu Trys varpos (3733, 3735); kiti lapai neturi vandenženklių.

Leningrado Viešojoje bibliotekoje saugomi Statuto egzemplioriai (inv. Nr. 107—1—2—6^b ir 109—I—2—8), kurie pagal A. Zernovos klasifikaciją priklauso taip pat pirmam leidimui, išspausdinti popieriuje su šiais vandenženkliais: inv. Nr. 107—1—2—6^b — 43 lapai su herbu Trys karūnos (1618, 1624), 31 lapas su herbu Liubičius (2707), 9 lapai su herbu Kirvis (1692, 1695), 28 lapai su herbu Kaniava (2682, 2683, 2684), 10 lapų su herbu Trys varpos (3733, 3735); kiti lapai be vandenženklių; inv. Nr. 109—1—2—8 — 3 lapai su herbu Trys karūnos (1624), 96 lapai su herbu Kirvis (1692, 1694, 1696), 10 lapų su herbu Liubičius (2707); kiti lapai be vandenženklių.

Iš kraštutinių vandenženklių vartojimo datų matyti, kad šie trys Statuto egzemplioriai, kuriuos A. Zernova priskiria pirmam leidimui, išspausdinti 1580—1589 m. Galima teigti, kad šių Statuto egzempliorių tikroji išspausdinimo data atitinka tituliniuose lapuose nurodytą datą.

Vadinasi, remiantis minėtų 9 Lietuvos Statuto egzempliorių vandenženklių tyrimo duomenimis, galima teigti, kad Lietuvos Statutas, išėjęs 1588 m. data, Mamoničiaus spaustuvėje buvo spausdintas du kartus: pirmą kartą 1588 m., antrą kartą 1600 m. Kol nebus ištirti kiti Lietuvos Statuto egzemplioriai, kuriuos A. Zernova priskiria antram leidimui, galima tik spėlioti, kad 1588—1600 m. Mamoničiaus spaustuvėje buvo išspausdinti dar kiti Lietuvos Statuto leidimai.

Pastebėtina, kad Mamoničių spaustuvėje buvo išspausdinta ir daugiau knygų, kuriose nurodytos neteisingos išleidimo datos. Pavyzdžiui, VUB (RK 56) ir TSRS Mokslų Akademijos bibliotekoje Leningrade (inv. 56) saugomos L. Mamoničiaus spaustuvėje išspausdintos „Evangelijos", datuotos 1600 m., išspausdintos popieriuje su vandenženkliais 1827, 1828, 3268, 3274, 3275, 3278, 3282, 3283, 3285, 4098, 4099, kurių kraštutinės vartojimo datos — 1614—1624 m.

Kai kuriuose šių knygų lapuose yra vandenženklių su L. Mamoničiaus žento V. Žuchovskio herbu (1827, 1828). L. Mamoničiui mirus 1606 m., jo popieriaus dirbtuvę paveldėjo duktė, ištekėjusi už V. Žuchovskio. Vandenženklis su V. Žuchovskio herbu sutinkamas tik 1610—1624 m. popieriuje.

Kontrafakcijų buvo ir vėlesniuose Mamoničių spaustuvės leidiniuose. Tikrinant Leono Mamoničiaus spaustuvėje išleisto 1619 m. data Lietuvos Statuto popierių, pastebėta, kad jis įvairus. Kai kurie šio Statuto egzemplioriai atspausdinti popieriuje su vandenženkliais 131, 1829, 1881, 3267, 3821, 3920, 4249[24], kurių kraštutinės vartojimo datos pagal šį atlasą — 1621—1626 m. Prie šių Statuto egzempliorių prijungti L. Mamoničiaus spaustuvėje išspausdinti Tribunolai su juose pažymėta 1623 m. išleidimo data. Šie Tribunolai išspausdinti popieriuje su vandenženkliais 1829, 1881, 2539, 3821 ir 3908, kurie pasikartoja Statuto popieriuje. Minėtieji Lietuvos Statuto egzemplioriai, greičiausiai, taip pat buvo išspausdinti 1623 m., bet leidėjas, matyt, taupumo sumetimais, vengdamas įsigyti brangiai atsieinančią naują privilegiją, Statutą atspausdino senosios, 1619 m. privilegijos, data.

Kiti 1619 m. Lietuvos Statuto egzemplioriai[25] išspausdinti kitame popieriuje, kuriame matomi vandenženkliai 3895, 3896, 3915, 4080, 4102, 4106. Šie Statuto egzemplioriai, matyt, tikrai išspausdinti 1619 m.

Mamoničių spaustuvėje išleistų knygų kontrafakcijos klausimui išspręsti reikia atskirų studijų ir čia daug gali padėti popieriaus vandenženkliai.

Kontrafakcijų pasitaiko taip pat XVIII a. Vilniuje spausdintose knygose. Pavyzdžiui, bazilionų spaustuvėje išspausdintoje L. J. Floro knygoje „O początku y dzieiach narodu Rzymskiego"[26] išleidimo data nurodyta 1700 m. Patikrinus šios knygos popieriaus vandenženklius, paaiškėjo, kad visa knyga atspausdinta Ugličio popieriaus dirbtuvėje pagamintame popieriuje. Ugliče pirmą popieriaus dirbtuvę 1735 m. pradėjo statyti jos savininkas Maksimas Pereslavcevas, kurio inicialai matomi vandenženkliuose[27].

Neaišku, ar šioje knygoje ankstyvesnė išleidimo data nurodyta per klaidą, ar tai buvo padaryta sąmoningai.

3. FALSIFIKUOTI DOKUMENTAI

Popieriaus tyrimas ne tik įgalina nustatyti apytikrę nedatuoto dokumento datą, bet dažnai padeda išaiškinti dokumento suklastojimą. Štai pora pavyzdžių. Žemaičių žemės teismo 1590 m. aktų knygoje, 691 puslapyje (Nr. 214), padarytas įrašas liudija, kad Barbora Jagminaitė jai priklausančią žemę perleido broliui Marcijonui Jagminui. Dokumentas surašytas pagal visus teismo formalumus, jame yra visi reikalingi parašai. Dokumento pradžioje ir pabaigoje nurodyta, kad jis surašytas Raseiniuose 1590 m. birželio 20 d.[28] Patikrinus popierių, pasirodo, kad jame yra vandenženklis 4091 su žuvimi ir užrašu „Jahn Tochterman", kurį Rakantiškių popieriaus dirbtuvė vartojo 1630—1650 m. Taigi, minėtas dokumentas negalėjo būti sudarytas 1590 m., nes popierius, kuriame jis surašytas, pagamintas ne anksčiau kaip 1630 m. Matyt, apie 1630—1650 m., kilus ginčui dėl paveldėjimo, Marcijono Jagmino įpėdiniai, norėdami įrodyti savo įpėdinystės teisę, padarė klastotę ir jų papirktas teismo pareigūnas falsifikatą įsiuvo į aktų knygą.

Žemaičių žemės teismo aktų knygoje esantis žemės nuosavybės dokumentas, datuotas 1632 m., surašytas Liudvigsorto dirbtuvės popieriuje su drambliu (vž. 948). Šis popierius negalėjo būti pagamintas anksčiau kaip 1704 m., nes tik tais metais naujos popieriaus dirbtuvės savininkas pagal savo vardą dvarą ir jame esančią dirbtuvę pavadino „Liudvigsortu"[29].

Dokumento autentiškumui nustatyti jau XVII a. buvo daromi popieriaus bei jo vandenženklių tyrimai. Pavyzdžiui, 1649 m. Vilniaus pirklys J. Gilevičius kaltino kitą Vilniaus pirklį P. Mitkevičių tuo, kad šis, be kitų nusikaltimų, yra padirbęs jų pasirašytą kontraktą, išplėšęs iš jo keletą lapų, įsiuvęs naujus lapus ir pakeitęs turinį. Magistrate kaltintojas aiškino, kad tikrasis kontrakto popierius buvo didesnio formato ir jame buvo vandenženklis su mažuoju karpiu, o padirbtieji lapai yra mažesnio formato ir jų vandenženkliuose pavaizduotas didysis karpis; popierius su didžiuoju karpiu esąs naujesnis, nes šie vandenženkliai buvo vartojami daug vėliau[30].

Vandenženkliai padėjo išaiškinti, kuri iš moksle vyravusių nuomonių yra teisinga klausimu dėl Maskvos Lenino vardo bibliotekoje saugomo Lietuvos Statuto vertimo į rusų kalbą rankraščio datavimo[31].

[24] Šie Statuto egzemplioriai saugomi: MAB, L-17-2-16; VUB, III-14611, III-16699; LVB, 13-11-3-19; Minsko VB, 09-4376-K.

[25] Šie Statuto egzemplioriai saugomi: VUB, III-14613; MAB, II 775; Len. MAB, 605-b-105; Minsko VB, 091-4377-K.

[26] MAB, L-17-1177.

[27] *Z. V. Uchastkina,* A History.., p. 74, vž. 689.

[28] VUB, ŽŽA 11 (17-14591), l. 691, Nr. 214.

[29] VUB, ŽŽA 53 (74-14648), l. 217; *H. Kohtz,* Papierfabrikation.., p. 52.

[30] CVIA, SA 5097, l. 44, 45.

[31] MLVB, Rankraščių skyrius, f. 205, Nr. 251.

Šį klausimą 1917 m. nagrinėjo A. Solovjovas[32]. Neturėdamas platesnio vandenženklių atlaso, jis archyve peržiūrėjo gana didelį kiekį aktų bei knygų, rašytų 1620—1650 m., ir pastebėjo, kad Statuto verti mo popieriuje matomi vandenženkliai sutinkami 1645—1650 metų dokumentuose. 3 ir 8 jo pastebėtų vertime vandenženklių identiški su vandenženkliais, matomais 1645—1648 metų aktuose. Remdamasis vandenženklių tyrimo duomenimis ir kitais jam žinomais faktais, A. Solovjovas priėjo išvadą, kad Lietuvos Statuto vertimo į rusų kalbą rankraštis buvo parašytas 1645—1649 m. P. Černychas šio vertimo rankraštį datuoja 1662 m.[33] J. Lapo įrodinėja, kad rankraštis surašytas 1620—1639 m. Nustatydamas rankraščio datą, J. Lapo, be kita ko, rėmėsi ir popieriuje matomais vandenženkliais. O. Černychas tvirtina, kad pagal vandenženklius negalima nustatyti rankraščio datos[34].

Palyginęs Lietuvos Statuto vertimo vandenženklius su tame pačiame rankraštyne saugomu Geraklitovo XVII amžiuje Rusijoje vartoto popieriaus vandenženklių atlasu, P. Černychas būtų turėjęs pripažinti, kad iš vandenženklių vis dėlto galima apytikriai nustatyti dokumento parašymo datą.

Statuto vertimo rankraštis surašytas septynių rūšių popieriuje:

1. 16 puslapyje aiškiai matomas vandenženklis (tokių vandenženklių yra ir daugiau) yra Geraklitovo atlaso vandenženklių 1119—1141 tipo. Šių vandenženklių kraštutinės vartojimo datos — 1628—1644 m.

2. 196 puslapyje matomas Ravensburgo popieriaus dirbtuvės vandenženklis Geraklitovo atlase pateiktas Nr. 41 ir 42 ir datuotas 1638 m.

3. 201 puslapyje matomas Ravensburgo vandenženklis yra šio atlaso vž. 722 ir datuotas 1624 m.

4. 235 ir 364 puslapiuose matomi vandenženkliai yra šio atlaso vandenženklių 2165 ir 2166 tipo. Jų kraštutinės vartojimo datos 1639—1644 m.

5. 1 ir 29 puslapiuose matomo vandenženklio jokiuose atlasuose užtikti nepavyko ir jų kraštutinės vartojimo datos neaiškios.

Taigi, iš šešių rankraštyje esamų vandenženklių tipų vienas liko neatpažintas, kitus penkis popieriaus dirbtuvės vartojo 1624—1644 m. Šiam laikotarpiui ir reikėtų priskirti Lietuvos Statuto vertimo į rusų kalbą rankraštį.

Nėra jokių duomenų manyti, kad Statuto vertimo rankraštis surašytas 20 metų užsigulėjusiame popieriuje ir jo sudarymo laiką nukelti į 1662 metus.

[32] *А. Соловьев*, Вновь открытый Московский перевод Литовского Статута, «Исторические известия», Москва, 1917, № 1.

[33] *П. Я. Черных*, Язык уложения 1649 года, Москва, 1953, стр. 37, 51.

[34] Ten pat.

P R I E D A I

1 priedas

1524 m. didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo įsakymas U. Hozijui pastatyti Vilniuje atvykusiam iš Šveicarijos meistrui San Vernartui popieriaus dirbtuvę.

Iš Lietuvos Metrikos — CGADA Maskvoje, kn. zap. 14, l. 102—103 (139—140), Nr. 321.

Листь до воеводы вил'енского пана Кгаштол'та.

Здесе принали эсме на ваше имя того слугу нашого, на имя Саверьнар'та з Сван'царское земли, который мает у месте нашом Виленском 103 паперь бити. — Абы казал городничему виленскому пану Урлиху Гозу, аж бы он Ему мешкане и млын паперный справил своимъ накладомъ, а онъ то будеть из платов Его брати. А естлибы не моглъ с платовь Его выбрати, ино маеть мыто заплатити.

Копот

А до Урлиха лист, абы мешканье и млын справилъ и в опеце и обороне своей мелъ.

Копеть

2 priedas

1524 m. lapkričio 16 d. didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo leidimas Karuliui Vernartui įrengti Vilniuje popieriaus dirbtuvę.

Iš Lietuvos metrikos — CGADA Maskvoje, kn. zap. 12, l. 201 (305) 1524, Nr. 432.

Листъ и позваленe Карулюсу Вернарту на местцо и на млынъ паперный на реце Вильне, которое онъ купилъ у мещанина виленьского Левона Крыловича.

Жыкгимонтъ (...)

Билъ намъ чоломъ слуга вашъ Карулюсъ Вернартъ и поведилъ перед нами, што онъ купиль местцо на реце на Вильни у мещанина виленьского Левона Крыловича выше млына пана воеводы его милости виленьского а ниже фольварка мещанина виленьского Харытонова Хацутича. И билъ намъ чолом, абыхмо дозволили Ему тое местцо купити и на томъ местцу дали ему справити млынъ паперный и иный потребный кола, кроме млына жыт'ного. Ино мы на его чалом (бит'е) то вчынили, доз'волили ему тое местцу у того мещанина купити и на томъ местцы дозволили тежъ есьме ему млынъ папер'ный справити и иншый кола къ его пожытку, кроме млына жытного. И на то есьме ему дали сесь нашъ листъ з нашою печатью. Писан у Кракове под летъ божего нароженя 1000 пять сот 24 месеца ноябр 16 день, индык(т) 13.

3 priedas

Žinios apie įvežtą 1583 metų vasario ir kovo mėnesiais per Lietuvos Brastos muitinę popierių

A Sb, 3, l. 289—322

Eil. Nr.	Pirklio pavardė	Gyvenamoji vieta	Įvežė popieriaus (rėzomis)	Už kokią kainą: kapos	grašiai
1.	I. Stepanavičius	Pinskas	2	1	
2.	R. Čornikavičius	Pinskas	2	1	
3.	Š. Jankevičius	L. Brasta	4	2	
4.	V. Medenka	Pinskas	4	2	
5.	P. Častopjan	Kobrinas	3	1	30
6.	Simcha	L. Brasta	1	—	30
7.	M. Bagdanavičius	L. Brasta	1	—	30
8.	G. Federavičius	L. Brasta	1	—	30
9.	F. Vacevičius	Kobrinas	1/2	—	15
10.	R. Jaraševičius	Sluckas	8	4	
11.	M. Vasilevičius	Bobruiskas	2	1	
12.	Z. Michailavičius	Mogiliovas	8	4	
13.	I. Filipavičius	Minskas	5	2	30
14.	P. Grigaravičius	Sluckas	5	2	30
15.	A. Stanislavavičius	Vilnius	170	85	
16.	V. Andrejevičius	Vilnius	63	31	30
17.	S. Šostakas	Vilnius	112	52	
18.	L. Lazaravičius	Mogiliovas	1	—	30
19.	M. Sergejevičius	Šklovas	12	6	
20.	I. Skuminavičius	Vilnius	77	38	30
21.	K. Ivanavičius	Mogiliovas	30	15	
22.	M. Dubavičius	Vilnius	16	8	
23.	A. Nestaravičius	Vilnius	52	26	
24.	A. Laurinavičius	Vilnius	13	6	30
25.	I. Chainavičius	Pružėnai	5	2	30
26.	A. Jakavičius	Pinskas	4	2	
27.	N. Dmitravičius	Sluckas	7	3	30
28.	F. Abramavičius	L. Brasta	1	—	30
29.	M. Pikas	L. Brasta	1	—	30
30.	L. Lazaravičius	L. Brasta	1	—	30
31.	Š. Urelevičius	L. Brasta	2	1	
32.	M. Izakavičius	L. Brasta	1	—	30
33.	Matvejevičius		10	5	
	Iš viso įvežta		624 1/2 rėzos popieriaus už 308 kapas 15 grašių		

4 priedas

Smurgainių dvaro 1601 m. spalio 17 d. inventoriaus ištrauka.

CVIA, Smurgainių 1601 metų inventorius.

Budowanie młyna papiernego.

Swietlica biała, w ktorej błon szklanych trzy, ale pobite, okienice na zawiesach, drzwi na zawiesach z klamką i zaszczepką, stoł stolarskiej roboty ławy w kolo, piec poliwany, kominek murowany. S tey swietlicy komora, w ktorey drzwi na zawiasach (z) zaszczepką, okno bez błony, zawiesy niemasz. Przeciw tey swietlicy sien, w ktorey sieni drzwi na zawiesach (z) zaszczepką, w tychze sieniach ganek, co wchodzą na gure, w tego wschodku drzwi na zawiesach (z) zaszczepką. S tey sieni druga swietlica, gdzie papier robią, w tey swietlicy drzwi na zawiesach (z) zaszczepką y s klamką, okien cztyrzy y te pobite, a bez okienic. Przeciw tey swietlicy młyn, co papier biją, w tego młyna znadwora y s tey swietlicy drzwi na zawiesach (z) zaszczepkami. A insze naczynie, ktore przynalezy do robienia papiera, tedy wszystko spisane iest na osobliwym reiestrze y podane Łukaszu papierniku.

W teyze papierni browar zrąbiony, w ktorem wrota proste, a w tem browarze kocioł w osm uszatkow dla warenia kleiu. A w tem domie papiernem komin ieden wysoki murowany.

1601 Smurgainie.

5 priedas

Ištrauka iš Gardino muitinės knygos apie įvežtą į Lietuvą per Gardino muitinę popierių nuo 1605.I.11 iki 1606.I.11.

VUB, A 372.

Eil. Nr.	Pirklio pavardė	Gyvenamoji vieta	Įvežė popieriaus (rėzomis)
1.	Jonas	Vilnius	30
2.	Čymoch	Belskas	50
3.	J. Ivanavičius	Sluckas	5
4.	V. Baburka		57
5.	D. Maslianka	Minskas	6
6.	D. Maslianka	Minskas	5
7.	M. Juchnavičius		5
8.	B. Vaitavičius	Sluckas	2
9.	I. Juskavičius	Sluckas	5
10.	O. Jachimavičius		35
11.	Onufras	Mogiliovas	36
12.	F. Kulevičius	Belskas	4
13.	D. Ignatavičius	Mogiliovas	5
14.	K. Omychnevičius	Mogiliovas	6
15.	V. Jachimavičius	Mogiliovas	2
16.	P. Fiodorovičius	Mogiliovas	5
17.	J. Švicas	Minskas	100
18.	O. Paciukevičius	Sluckas	12
19.	J. Jurevičius	Sluckas	9
20.	V. Jachimavičius	Mogiliovas	16
21.	D. Maslianka	Minskas	8
22.	J. Filipavičius	Minskas	2
23.	D. Cimofejičius	Sluckas	15
	Iš viso per 1605 metus įvežta		420 rėzų popieriaus

6 priedas

Kauno žemės teismo aktų knygos 1610 m. birželio 17 d. įrašas apie J. Reinerio popieriaus dirbtuvės pavedimą valdyti J. Gimbutui

VUB, KŽT 14(13—13767), l. 675, 676

Году от нароженья сына божего тысеча шест сотъ десятого, месяца июня, семьнад'цатого дня.

На рокох судовых земъскихъ, назав'трей по светой тройцы святе рим'скомъ припалых и судовъне от'правованныхъ, передъ нами врадниками господарьскими судовыми земъскими повету Ковенъского Анъдремъ Коплевьскимъ судьею, Станиславом Дят'ковъскимъ под'суд'комъ а Мальхеромъ Скорульскимъ писаромъ постановывшы се, очывис'то земенин и папер'никъ господарьский повету Ковеньского пань Юри Рейнер и положывшы листъ добровольный, запис свой под печатью своею такъже под печат'ми и с под'писами рукъ людей добрыхъ. Даный земенину господарьскому повету Ковеньского пану Яну Григор'евичу Кгимъбуту и мальжонце его паней Уршули Рейнеровъне даровъным обычаемъ волок двух даный все то, что в томъ листе его описано и доложоно есть ку записанью до книгъ земьских Ковеньских самъ очывис'то призналъ просечы абы тотъ листъ его былъ до книг вьписанъ, который въписуючы слово от слова такъ се въ собе маеть:

«Я, Юри Рейнер, земенинъ и папер'никъ господарьский повету Ковеньского чыню явъно и сознаваю самъ на собе тымъ моимъ лис'томъ добровольнымъ записомъ кому бы то належало ведати, нинешънымъ и на потомъ будучымъ. Ижъ дознавъшы я по зятю моемъ миломъ, земенине господарьскомъ повету Ковеньского пану Яну Григор'евичу Кгимьбуте и малъжонъце его, а дочъце моей Ур'шули Рейнеровьне, милость, склон'ность и услугованье ку собе во всемъ пристойное и баченья год'ное, а хотечы их тымъ хутъливших ку собе меть, яко бы мне въ старости летъ моих не отпущали и под'порою были. А до того, имъ есми на опатрованье млыну папер'ного взял у них некоторую суму пенязей, а не могучы им того чым ин'шымъ заров'нати, нагородити и заплатити, з ласки своей даю, дарую и на вечъности имъ самымъ, пану Кгим'буту и малъжоньце его Ур'шули, детем и потомъкомъ их записую, завожу и на них вливаю к грун'ту своего власного, никому ничымъ непеньного и незаведеного волокъ две. Который кгруньтъ маю собе до папер'ни наданый от королей их милости пановъ нашых на вечьность, лежачы в повете Ковеньскомъ, над рекою Есею, боком од'нымъ прилеглы до стены Коньцовой волокь сеножатьных села его королевское милости Ракокемя, другимъ бокомъ и кон'цомъ—од'нымъ до реки Еси, до самое воды, а другимъ коньцомъ до кгрунъту тоегожъ власного, до именича и папер'ни моей над тоюжъ рекою Есею лежачой прислухаючою на которомъ тепер под'даный мой Миколай Кгудас домомъ седитъ со всимъ, на все яко кгрунт оромый, так сеножати, луки, лесомъ, хворостомъ заросльі. Ничого тамъ, в томъ кгрун'те, в границах вышей описаных самъ на себе, дети и потомъки мои не зоставуючы имъ от'даю и записую а сам се с того вырекаю которого то вышей описаного кгрунъту маютъ они сами, дети и потомъки их спокойне, ни от кого ненарушъно дер'жати, ужывати вод'лугъ воли и уподобанья своего, тымъ шафовати, от'дати, продати, даровати и на вечъность записати. А я имъ от сего часу, дня и даты сего листу моего, нижей описаное, самъ через себе, малъжонъку, дети и потомъки мои ничымъ се вступовати и под ними того кгрун'ту доходити и позыскивати не маю и не буду мочы и выреkаю се их веч'ными часы под заплаченьемъ имъ вины место заруки петидесят коп грошей литовъских и под нагороженьемъ всихъ шкод и накладовъ на голое слово речение, кромъ присеги и доводу.

А од'накже с того кгрун'ту мают они, на кождый год, на опатрованье папер'ни мне и потом'комъ моимъ з волоки

по сороку грошей литов'скихъ давати. А до того, будут ли хотели, вольно имъ будет о коньфир'мацыю у его королевское милости старат се. И на то я, Юри Рейнер, далъ есми пану Яну Кгим'буту и малъжонъце его помененой тот мой листъ добровольный запис под печат'ю моею власною, такъже под печатьми и под'писами рукъ людей добрых от мне устъне и очывис'то упрошоныхъ и тое справы ведомых, земянъ господарьских повету Ковенъского: их милости пана Яна Бальтромеевича Немиры, пана Адама Сташькевича а пана Петра Медекъшы.

Писалъ у Ковъне, году от нароженья сына божьего, тисеча шесть сотъ десятого, месяца июня, семьнад'цатого дня. У того листу печатей притисненыхъ четыры, а подписы рукъ тыми словы:

Pieczentarz oczewisto proszony Jan Niemira reką swą, pieczentarz proszony od osoby ustnie pomienionego Adam Staszkewicz ręką wlasną, pieczętarz ustnie proszony do tego listu od pana Jerze Reynera Piotr Medeksza ręką swą."

Которыхъ то лист при очывистомъ соз'нан'ю пана Юря Рейнера есть до книгъ земъскихъ Ковенъских вьписанъ.

7 priedas

Kauno žemės teismo aktų knygos 1610 metų įrašas apie J. Reinerio popieriaus dirbtuvę prie Jiesios

VUB, KŽT 14(13—13767), l. 928—933

Году от нарожен'я сына божого тисеча шесть сот десятого, месяца ок'тебра, девятого дня.

На рокохъ судовыхъ земъскихъ Ковеньскихъ, назав'трей по светомъ Михале святе рымъскомъ прыпалыхъ и судов'не от'правованых перед нами врадники г(оспода)р'скими судовыми земьскими повету Ковеньского Аньдреемь Коплев'скимь суд'ею, Станиславом Дят'ков'скимъ под'суд'комъ а Мал'херомъ Скорульским писаромъ, кгды тая справа, нижей описаная, ку роз'суд'ку нашому врадовому зь реестру прыпала.

Постановив'шы се очевис'то земенинъ г(оспода)р'ский и под'столий повету Ковенъского панъ Казимеръ Кул'винский злетиль моць очевисто вь справе своей нижей описаной прыятелю своему пану Аньдрею Ейрымовичу, который довед'шый слушъне вод'ле права поданья поз'ву земъского земенину г(оспода)р'скому повету Ковенъского пану Яну Григор'евичу Кгимьбуту и вси поступъки правъные оказав'шы а просив'шы у нас врад возъного далъ помененого пана Кгимъбута до права прыволывати. Который кгды се перед нами судомъ становил и моц от себе земенину г(оспода)р'скому земъли Жомоит'ское пану Адаму Семашку зълетил, который перед чытанъемъ поз'ву мовилъ, ижь тот панъ Кул'винский в поз'ве своемъ спочат'ку пишет земенину, яко се самъ пишет, повету Ковенъского и въ таковые слова зъвыкли писат на того о кимъ бы вонт'пили абы мелъ быт оселымъ и добре урожонымъ шляхътычомъ. Про то панъ Кгим'бут, будучы добре оселымъ и во всемъ равънымъ пану Кульвинъскому шлях'тичомъ, просит абы ему тые слова свои панъ Кулвинъский деклярировал въ який способ писалъ, кгдыжъ ар'тыкулъ двад'цат шосты з роз'делу чет'вер'того указует, абы ничого дот'кливого нихтъ ни на кого в поз'ве не писалъ и поз'ваный на такий позовъ от'поведати неповиненъ. Панъ Кульвинъский поведилъ, ижь з уроженъя пана Кгимбутогого за доброго и во всем мне ровъного шлях'тича розумею, тол'ко ижъ на сей часъ на кгрунъте его к(о)р(олевское) м(ило)сти паперънику наданомъ мешкает. Тог'ды то мовълю, иж тотъ кгрунт не естъ под правом шляхетъскимъ. За тымъ умоцованый жалобливого под'незшы позов жаловалъ зъ него о том, штожъ дей въ году тисеча шест сотъ десятомъ, м(еся)ца авьгуста, трынад'цатого дня онъ, помененый Янъ Кгимъбут, самъ и з ынъшыми многими помощниками своими и мужыками волости Пренъское, чоловека до кол'ко десят, которыхъ имена и назъвиска самъ зънает и ведает. Под небыт'ностью на тоть часъ у дому самого Кул'винъского въ ыменичу Поескомъ, нашод'шы моцъно кгвал'томъ на кгрунт его Кул'винского власт'ный, на върочыщо при застенокъ над речъкою Есою по конецъ волокъ сеножат'ныхъ села Ракокемя въ повете Ковенъскомъ лежачы до именъя его Кул'винъского Поесъкого зъ давъныхъ часовь прынадлежачый сеножат на томъ застенъку возовъ болшъ пет'над'цяти кгвал'товъне а без'правъне покосив'шый все тогожъ дня, году и м(е)с(я)ца помененого, травою на колеса зложывшый звез'ль и спровадилъ о чомъ шырей жалоба его в томъ поз'ве описана естъ. А по прочытан'ю того поз'ву панъ Янъ Кгимъбут на жалобу пана Кул'винъского чынечы от'поръ мовилъ, ижъ что тут пан Кул'винъский жалует в поз'ве своемъ менечы кгвал'товъное покошенъе, и забранъе пет'над'цати возовъ сена на сеножати застенъку якобы своемъ въ повете Ковенъском в кон'цу волок сеножат'ных села г(о)сп(о)д(ар)ского Ракокемян (...) того кгвал'ту пан Кул'винъский натегает собе же якую посесыю, на тымъ тот застенокъ в моцы у мене будучый про то я хочу то показати, же панъ Кульвинъский яко тое сеножати о которую жалует такъ и всего тамъ того застенъку онъ самъ и прод'кове его николи не были дер'жачыми и теперь не естъ. Але я, яко свою власт'ность вперод за пущен'емъ добровол'нымъ по томъ и за вливкомъ права от земенина и паперника г(оспода)р'ского повету Ковенъского от пана Юрья Рейнера, яко тую самую сеножат, такъ и вси кгрун'ты, которыхъ тамъ есть волокъ две вжо отъ шести летъ держу. А панъ Кул'винъский сам почынившы мне роз'ные кгвал'ты и выбит'я з упокойного дер'жанъя тых тамъ кгрунтовъ в покошенью и в подоп'тан'ю жыта и овъса такъже и побранъемъ сена. А то теперь ещо на мене кгвал'ту неякого на сеножат и на тые кгрун'ты право у себе неяко быти менит противъ которому я собе вол'ное право на кождомъ пляцу, заховав'шы тепер о тые вси крывъды ям перъвей з нимъ правомъ чынити зачалъ, чого доводечы о з'лучен'е справы яко в од'ной речы покладалъ выписы кгрод'ские Ковенъские оповеданъя своего и поз'вы такъже кгрод'ские Ковенъские на роч'ки тепер прош'лые ок'тебровые такъже поз'вы земъские вод'лугъ тамъ тыхъ кгрод'ских тепер до зем'ства на теперашние роки о вси тые кгвал'ты по него пана Кул'виньского вынесеные, за которыми ижъ дей рочъки не дошъли до росправы прыйти не могъли. На которую мову пана Кгим'бутовую панъ Казимер Кул'винъский поведилъ, ижъ тотъ панъ Кгим'бут натегает (2 kartus:) яко о злучен'е справы што с тыхъ прычынъ быти не может, кгдыжъ я по себе поз'ву тут до земъства от пана Кгим'бута о тот кгрунт мой властный якого не маю. А где поз'ву нет, тамъ и справа з'лучона быти не может, бо за моимъ поз'вомъ ничого он панъ Кгим'бут на мне выг'равати не может. Другое што тут менит за позовъ який о тот же кгрунт до суд'у кгрод'ского поз'вы яко врад кгрод'ский от земъст'ва, такъ и суд земъский от враду кгрод'ского сут роз'делени и кажъдый врадъ за поз'вы судови своему належачыми судити мает. Про то (...) яко меты роз'ныхъ врадов за поз'вы справа злучона быти не может. А над'то воленъ быть милос'тивые панове судовые абых мел по себе за позов абысте ваша милостъ зрозумев'шы обо всех нас поз'вы тымъ лепей справу зрозумели и яких мел прычын'нь до показан'я неналеж'ности до той справы пана Кгим'бутовой, ижъ бы он актором в той справе со мною быти не моглъ, а однак'же суд и без позву абых тым ясней то показал для лепшой информации ваша милостъ такую справу даю. Ижъ наперед слав'ное памети его милости пан Ян Хотькевич пан Вилен'ски староста Ковен'ски, упатруючы тот пожыток его королев'ское милости Речы Посполитой, Великого Княз'ства Литовского и старовства Ковенъского наперед фундовати рачыл папер'ню на реце Еси, надав'шы до ней троху кгрунту и лесу Юрью Рейнеру и яко чоловеку простого ремеслого стану, не выз'валяючы его яко чоловека простого зъ юрыз'дыкцыи своей старостинской, которымъ то Юри Рейнер, яко

папер'никъ и чоловекъ просты не может тымъ кгрун'том яко шляхет'ским шафовати и з владзы дер'жавец Ковенъских выбывати. А хотя бы кому колвек и пустил, тогды не инакшым и не лепшим правом, але яко сам мел пущати мает так, ижъ кожъды от него дер'жачы по туюж владзу старосты Ковен'ского под'лежати мает (...) пан Кгым'бут показует тепер якоес новое набыт'е кгрун'ту моего власт'ного застен'ку конец волок сеножат'ных Ракокем'ских, лежачого натегаючы собе посесыю. Тогды папер'ник до того застен'ку никого не мел и не мает. А хотя бы што и мел, чого ему не прыз'наваю. Тогды бы тым шафовати инакшым правом одно яко самъ ест под владзою дер'жавцы Ковенъского (...) в том же листе описует, же Кгим'бут и потом'ство его повин'ни дан або цыншь папер'ником прыш'лым платити тут се значыт яко сам папер'ник, так и дер'жачые (...) не могут своей крив'ды доходити, але або держав'ца або сам папер'никъ, хотя чоловек простого стану, за своими данниками вод'луг ар'тыкулу сто второго з роз'делу четвертого правом чынити мают, с тыхъ тогды меръ их пан Кгим'бут, будучи дан'ником папер'ничым, сам а не пан его чынит. Прошу абысте, ваша милость, справу его на сторону од'ложыв'шы мне далей в право поступовать велели. Пан Кгим'бут на то мовил, ижъ папер'никъ Ковенъски пан Юри Рейнер николи под владзою его милости п(а)на старосты Ковенъ'ского не былъ и теперь не естъ. Але дер'жен'ю ты вси кгрун'ты до паперъны веч'ностью и вол'ным шафуп'комъ их наданые, а то мне зятю своему (...) кгрунътовъ пустил, чого доводечы покладал прывилей короля его милости Жыкгимонъта Третего, в дате году тисеча пять сотъ осемъдесят девятого, м(ося)ца августа, четвер'того дня, который спочат'ку аж до кон'ца так се в собе мает:

Sigismundus Tertius Dei Gratia Rex Polloniae, Magnus Dux Litwaniae, Russiae, Prussiae, Masouiae, Samogitiae, Liuoniaeque etc. nec non regni Suaeciae proximus haeres et futurus Rex. Significamus pr(aesen)tibus l(iter)is n(ost)ris quor(um) interest vniuersis et singulis: exhibitas nobis esse nomine honesti Georgy Reyner l(ite)ras pergamineas, serenissimi olim praedecessoris nostri D(omini) Stephani Regis manu subscriptas et sigillo magni ducatus Lituaniae communitas, nulla(m) partem suspectas aut uiolatas, quibus confirmatio praefati serenissimi praedecessoris n(ost)ri certa libertatis atq(ue) potestatis in capitaneatu Caunen(si) in fluuio Jesaa molendinum papyreum extruendi et conficiendi cum concessione cuiusdam partis agri et siluae praefatio Georgy Reiner atq(ue) eius posteritati ad ratihabitationem eiusdem serenissimi praedecessoris nostri D(omini) Stephani Regis a magnifico olim Joanne Chodkiewicz comite in Sklow et Mysz, Casteliano Vilnen(sis), Samogitae capitaneo generalli, magni ducatus n(ost)ri Lituaniae archimarschalco, Caunen(si) et Plocellen(si) capitaneo, Birstanen(sique) tenutario concessae continentur. Quarum l(ite)rarum ea est series: Stephanus Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masouiae, Samogitiae capitaneus, princeps Transiluaniae significamus pra(esen)tibus l(ite)ris nostris, quo(rum) interest uniuersis et singulis: oblatas nobis esse l(ite)ras magnifici Joannis Chodkiewicz comitis in Sklow et Mysz, castellani Vilnen(sis), Samogitiae capitanei g(ene)ralis, magni ducatus Lituaniae archimarschalci, Caunen(sis) et Plotellen(sis) capitanei, Birstanensisque tenutary manu eiusdem subscriptas et sigillo appraesso firmitas easque saluas, integras et in nulla parte corruptas uel rasas certa(m) libertatem atque potestatem in capitaneatu Caunen(si) in fluuio Jessaa molendinu(m) papyreum extruendi et conficiendi cum concessione eiusdam partis, agri et siluarum honesto Georgio Rainer ac posteritati suae factam in s(ua)e contineas. Quar(um) l(ite)rarum tenor de verbo ad verbum sequitur at est talis: Jan Chodkiewicz grabia na Szklowie y Myszy, pan Wilenski, starosta Zmudzki, marszalek naywyszy wielkiego x(ięst)wa Lithewskiego, administrator y hetman ziemie Inflantskiey y starosta Kowienski, dzierzawca Telszowski etc. oznaymuię y tym listem jawno czynie bacząc za rzecz slusznа a porrzebną w panstwie jego krol(ewskie)y m(o)sci naszego milosciwego pana w wielkim x(ięst)wie Lithewskim a powiecie Kowienskim nad rzeką Jesią począwszy od tey rzeki przez gorę y rzekę Wicie az do Rakowego pola y daley wedlia polia az do przerzeczoney rzeki Jesi jako sciana idzie ktory wyszey mianowany kath na mlyn papierny służący a przystoynie (w) wielkim x(ięst)wie Lith(ews)kim potrzebny obaczywszy k temu czlowieka dobrego a godnego vczciwego Jerzego Reynera papiernika za jego wlasnym nakladem y forytowaniem pomienione mieysce nad rzeką Jesią ku budowaniu mlynu papiernego s trochą roli y puszczy ktorey ma sobie swym kosztem pomieniony Jerzy wyprzątnąc zawiesc dali y thym listem do grątownieyszey confirmatiey wlasney kr(ol)a jego m(o)sczi na wieczne czasy pomienionemu Jerzemu Reynerowi y dziatkom jego od potomstwa do potomstwa ni w czym ni od kogo nienaruszono z urzędu starostwa kowienskiego podaiemy taką conditią, isz żaden inszy papierny albo jakikolwiek mlyn na teyże rzece na wieczne czasy ani wzgorę ani nadol ma bydz zbudowany. Wolno mu będzie przedac zadac y w swoy pożytek naylepiey obrocic od rzemiosla papiernego nieoddaliaiąc. Y w tym mlynie dla dobrego przyiaciela wolno mu wszeliaki trunek tho iest miody y piwa jakokolwiek dzierzec. A po zbudawaniu mlyna, krom żadnego nagabania, ma wolnoscy używac od dziesiąci lath przychodu z mlyna żadnego niedawaiąc, po wysciu wienc tych dziesiąc liath pomieniony Jerzy y potomstwo jego maią przychodu na każdy rok do kancellariey krola jego m(o)sci papieru po dziesiąci rezow dawac panu wilenskiemu dzisieyszemu na każdy rok po piąci rezow. A do budowania mlyna czego iemu będzie potrzeba wolno mu w krolewskich puszczach na każde czasy bądz pod ktorem że kolwiek urzędem lesniczym rąbac. I na tom dal ten moy listh pod pieczęcią moią s podpisem wlasney ręki moiey. Data w Kownie dnia trzynastego octobra, roku MDLXXVII. Suplicatumque nobis est vt l(ite)ras prae insertas autoritate nostra Regiae stabilire, confirmareque dignaremus. Nos itaque considerantes equitatem peticionis maxime, cum extructiara molendini in commodum, utilitatem magni ducatus Lituaniae cedat, ideo prae insertas l(ite)ra eo omnia contenta in eis in omnibus punctis, articulis, clausulis et conditionibus ratificanda, approba(nda) confirmandaque esse duximus prout pr(aesen)tibus l(ite)ris n(ost)ris ratificamus, approbamus et confirmamus decerne(ntes) ea omnia et singula quem admodum praeinsertis l(ite)ris disposita continet perpetuae firmitatis robur obtinere debere in eoque iure legitime quesito sub dictum Georgium Reyner, uxorem, liberos ac totam eius posteritatem tuebimur ac conseruabimus successoresque matuebuntur ac conseruabunt temporibus quibusque futuris et in aevum. Har(um) testium l(ite)rarum quibus et euidentius testim manu propria subscripsimus et sigillum magni ducatus ma(ius) Lithuaniae subaspendi fecimus. Datum Wilnae die VIII mensis may, anno D(omi)ni MDLXXIX. Stefanus Rex. Lawryn Woyna podskarbi ziemski y pisarz. Suplicatumque nobis est praefacti Georgy Reiner nomine vt eas l(ite)ras autoritate n(ost)ra regia confirmare approbareque dignaremur. Nos ig(it)ur Sigismundus Rex p(rae)fatus supplicationi isti clementer an(uere) eas l(ite)ras paulo superius insertas, confirmand(as), approband(as) et ratificand(as) e(ss)e nob(is) existimavibus uti quidem pr(aesen)tibus hisce confirmamus, approbamus easque robur debitum firmitatis obtinere debere volumus. Suplicatum nob(is) p(rae)terea fuit eiusdem p(rae)fati Georgy Reyner nomine ut uixta li(te)ras illustris et magnifici Alberti Radziwili ducis in Olika et Nieswies supremi magni ducatus Lituaniae marscalci, Caunen(sique) n(ost)ri capitanei, agrum illi quendam ab isto magnifico Radziwilo pro concessione agri illius proprii ab eo cuidam Lucae Ru(m)felt civi Caunensi ob molendariae inundationem dicti molendini agro(rum) eiusdem Rumfelt factam concessum praesentibus, sicce conferre confirmareque dignaremur, cuius quidem agri tam culti, quam etiam deserti. Hi sunt termini im l(ite)ris d(i)ct(i) eiusdem magnifici Radziwili polonico idiomate descripti. Począwszy od kopca naroznego na starey granicy vsypanego idąc scianą teraz nową

vczynioną po gruncie przezywaiemym Woynos Trokisz liasem poroslym y tez przerobkami puszcaiąc grunt wlok lesnych boiar Hereliancow po lewye ręce ktorey sie do tey granice koncami sciągaią aż do kopca naroznego teraz nowo usypanego przy zascianku raczowym na ktorey to sciance teraz usypanych kopcow pięc a szosty narozny od tego naroznego kopca idąc do rzeki Wiczi posaziąc zascianek Raczow. Po lewye ręce tam nedaleko Wiczi kopiec ieden usypany, od tego kopca idąc scianą przez Wicze rzekę na gore Iseseydę na ktorey kopiec drugi usypany, od tego kopca puszczaiąc puszczą Darszyniszky, po lewey ręce a grunt papiernikow po prawey ręce az do sciany starey prostą granicą, gdzie na starey scianie papiernikowey teraz nowo usypaney kopiec, od ktorego kopca starą scianą zalomiwszy w lewo az do rzeki Jesi granicząc idzie, za ktorą grunt papiernikow po prawey, a puszcza po lewy ręce. Quam etiam supplicationem pr(ae)fati Georgii Reyner dignam et aequam e(ss)e censen(tes) faciendum nobis esse duximus, ut pr(ae)fati illi ag(ro)rum a pr(ae)fato marschalko nostro ad gr(atia)m et arbitrium n(ost)r(u)m pro co(m)mutatione agri ipsius ab eo facta consessum confirmaremus et finitibus conferemus prout et confirmamus, conferrimusque ab eo videlicet ac legitimis succe(so)ribus eius tener(e), haber(e), utentur, fruer(e), iureque perpetuo ac haereditario iuxta ea agrum ipsius proprius quem illi pro dicta inundationem pr(ae)fatus cuius n(ost)er caunen(sis) concessit, posidet, damus et concedimus atque in eo(rum) fidem et euidentius testimonium pr(aesen)tes manu n(ost)ra subscript(as) sigillo magni ducatus Litua(niae) comuniri mandauimus. Dat(um) Vilnae, die quarta mensis augusti, anno D(omi)ni MDLXXIX, regni nostri anno secundo.

У того прывилея печати его к(о)р(олевское) милости Великого Князства Литов'ского (...) приложона ест.

А под'пис руки его к(о)р(олевское) м(ило)сти тыми словы: Sigismundus rex, Matijas Woyna s.R.(...) А по прочитанъю того прывилею тот же пан Янь Кгимъбут поведилъ, ижъ рачыли (...) с того прывилею зрозумети (...) поз'волено пану Рейнеру тымъ кгрун'томъ шафовати, которую панъ Рейнеръ маючы водле права своего мне тые две волоки кгрун'ту записалъ и доводечы тыхъ словъ своих покладал перед нами листъ п(а)на Юря Рейнера под датою году тисеча шест сот десятого, м(ося)ца июня, семьнад'цатого дня и прынели выпис з... Ковеньский земъский соз'нанья того листу под тоюжъ датою, того року листу и выписа значыт се же панъ Юрии Рейнер зятю своему пану Яну Кгим'буту, малжонце его а дочце своей Уршули Рейнеровне две волоки кгрун'ту от его к(о)р(олевское) м(ило)сти собе даных записал и даровал, вынявшы тол'ко собе, абы ему Рейнеру и потомъкамъ его на кожъдый год з волоки на поратован'е млына по сороку гр(о)шей давали а захочут ли и о кон'фир'мацыю у его к(о)р(олевское) мило(сти) старати се, о чом шырей в том листе и выписе описано ест. А по прочытан'ю ихъ тот же панъ Кгим'бут поведилъ, вжо о то показал же за пупущен'ем (!) того кгрун'ту от пана Рейнера (...) пана Кул'винъского с паном Рейнером распирали се и доводечы слов своих покладал перед нами декрет кгрод'ский Ковен'ский под датою году тисеча пятсот деветдесят девятого, м(ося)ца сен'тября, чет'вер'того дня. В котором значыт се, же за прыпоз'ваньем от пана Юр'я Рейнера о засеенъе нив и покошен'е сеножатей на кгрун'тех до паперни наданих панъ Филипь Вилькицкий з ак'торства п(а)на Рейнера спиралъ менечы, ижь онь под прысудом и владзою старостинъскою ест и не может (...) яко, кгрун'товъ, так и шкод доходити. А суд кгрод'ский уз'нав'шы его за актора кгвал'ту на пану Вилькицьком за доводом Рейнеровымъ двад'цат коп гр(о)шей всказал былъ, ижъ чого Вилькицький апелевалъ. А ижъ суд апеляцыи недопустил, тогды Вилькицький суд до суду Головного трыбунал'ского запозвалъ, о чом шырей в томъ декрете описано ест. А по прочытанъю его тот же панъ Кгим'бут поведил, и показал на писме декретом врадовым, же и прод'кове ал'бо актецесерове п(а)на Кул'виньского в таковых же справах у суду кгрод'ским усправед'ливыли се и подав'шы ар'тыкул шестдесят семый з роз'делу чет'вер'того поведил, ижъ не тол'ко в таких добрах яко папер'никови и потомъком ест дано, але и во всяких дожывотных державах, где од'но кол'век шлях'тычъ добра за даниною не тол'ко дожывот'ною але и (...) о всякие крыв'ды не где ин'дей тол'ко перед судом зем'ским або кгрод'скимъ расправовати се повиненъ. Тепер онъ сам пан Кул'вин'ский в той справе и о тот же кгрунт тут перед судом (...) прызнавшы кон'тровер'сыями своими не может, до где бы мене в той справе за актора собе прыз'навати не хочет то бы тут ани позывал и просилъ абы в тых справах с п(а)ном Кул'вин'ским не от'сылаючы до жад'ныхъ инъшыхъ прысудовъ, але тут его, яко шляхтича добре оселого, за пев'ного актора прыз'навшы у того суду росправу мети наказано было, кгдыжъ дей панъ Кул'винъский и в справе папер'никовой абы его староста под прысудом мелъ не покажет и николи зъ дер'жанъя его с тых кгрун'товъ пры паперни староста не сужывалъ и под прысуд свой не затягивалъ. На то панъ Кулъвинъский поведилъ, ижъ значъне се то с тех справъ самого п(а)на Кгим'бута, который тут на под'пору свою показует значыт ижъ яко паперникъ естъ под прысудомъ и под владзою дер'жавьцы Ковенъского, так и тых кгрун'тов от папер'ни отдаляти не может. То се с того прывилею значыт, ижъ с той папер'ни повинень до каньцлярыи его к(о)р(олевское) м(ило)сти и пану старосте Ковеньскому на кожьдый год давати певьную личъбу паперу откул се зьначыт ижъ от послушенства старостин'ского выбывати не может. Другая, ижъ хотя жъ ему поз'воляет тым кгрунътом шафовати, але никому ин'шому одно на папер'никовъ абы тот доход вцале былъ доховънъ и з верхности его владза старостинская над тым млыномъ або паперне не уставало про то ижъ в томъ тот папер'никъ не вод'луг прывилеев своих заховует се и з моцы старостин'ское выбывает, а што их м(ило)ст сами чынити будут, а не тол'ко свой кгрунт, але мой власт'ный заводит хотя позов по п(а)на Кгим'бута не на том кгрун'те, але з ыньшое мает'ности его положылъ од'ложывшы справы его яко неналежное на сторону мне справедливости собе доводит наказати рачыли, а што який декрет кгрод'ский Ковенъский Филипом Вил'кицькимь, же его там за автора узнано и самому собе справед'ливости доводити позволено, то могли стороны межы собою на змове учынити, под который декрет я не подлегаю, а однакъже и под'луг того декрету пан парер'никъ на доводе своемъ описует на концу того декрету, ижъ о то Филипь его папер'ника до суду Головьного запозвалъ, за которыми поз'вы онь папер'никь у того суду непил'новалъ и далей в той справе ни в чомъ не поступовалъ (...), вод'луг стародав'ного держанъя своего пры томъ кгрун'те зосталъ и мне с тымъ всимъ пустилъ о то ажъ до сего часу спокойне дер'жати и прошу в томъ уз'нанья. Мы суд в той справе его м(ило)сти пана подстолего Ковенъского, который позывает пана Яна Кгим'бута о покошен'е сеножати именича своего Поесского а поз'ваный пан Кгим'бут (...) тую сеножат свою пры кгрун'те от папер'ника пана Юр'я Рейнера записаномъ собе належачую выводечы права свое яко прывилеем его к(о)р(олевское) м(ило)сти на млынъ на папер'ню и на кгрун'ты пры том млыне тому Юр'ю Рейнеру папер'нику даный поведаючы, же во томъ его (...) и тот застенокъ, о который спор идет ест такъже листомъ папер'ника собе на две волоки того кгрун'ту наданый, домагал се абы тая сеножать (...) была, а поз'ваный водлуг жалобы своей позов оповеданья своего на враде в своих кон'троверсияхъ описаныхъ домагалъсе ижъ бы мы дод... доводу за поз'вомъ его прыпустили, а такъ мы суд бачечы то же панъ под'столий о тот кгрунт до именича своего Поесского належачый, на котором сено покошено папер'никови и п(а)ну Кгим'буту ниякого дер'жанья не прыз'наваючы то чемь задивалъ жо они вод'луг то в своих ак'торами быт не могут, але панъ староста або державца волости Ковенъской под которого прысудом сут, а

их крывьду естли бы якую мели чынити мают, якожь и мы суд, бачечы то с прывилею его к(о)р(олевское) м(ило)сти от пана Кгим'бута покладаного, же помененый папер'никъ Юри Рейнер, от которого онъ, панъ Кгим'бут кгрун'тов не быль с тыхъ кгрун'товъ, на папер'ню наданых, повиненъ дей до кан'целярыи его к(о)р(олевское) м(ило)сти десет рез, а его м(ило)сти пану старосте Ковенъскому пят рез паперу давати. С того се зъначыт, же повинъост якую и под прысудом и з'верхност'ю оного бывает. С тых прычин уз'нали и наказали ес'мо, абы панъ под'столий справед'ливости за пана Кгим'бута яко держачого кгрун'товъ от папер'ни у держав'цы с тое волости Ковенъское порад'комь, права посполитого о шкоды свои ведалъ, а позваный панъ Кгим'бут поведаючы, ижъ онъ под прысуд дер'жавцы Ковенъского не под'легает, о тот сказъ нашъ розумеючы над право учынено апелеватъ до суду Головъного трыбунал'ского, которое мы суд ему допустили. За которою обоя сторона перед судомъ Головъным трыбунал'ным (...) быти пришлом тисеча шест сот одинад'цатомь в Вильни (...) становили се и росправу прыняти мают. Которая справа яко се, перед нами у суду точылась ест до книг зем'ских Ковенъскихъ уписана.

8 priedas

Smurgainių dvaro 1616 m. vasario 5 d. inventoriaus ištrauka

CVIA, Smurgainių 1616 metų inventorius

. . . . . .

Papiernia

W tey izbie dwie białych sien iedna komora w iedney izbie drzwi dwoje na zawiasach zielaznych to iest iedne do sieni drugie do komory, w tey izbie tamtesze błon szklanych trzy u kturych pręta iednego niemasz, piec ieden biały i niepolewany ktory przełożyc trzeba: W drugiey izbie gdzie piec zielony z sieni na dwor drzwi, też na zawiasach zielaznych. W teyże izbie gdzie drzwi dwoie na zawiesach żelaznych błon sklanych całych 4 pręty jeno dwa, z błon kadz. A szta w ktorey dwie resie żelaza, i dwa stope żelazne. Prasa sriuba u ktorey dwie refie żelazne i dwa gozdzie żelazne do refy przybite na sriubie. Młynica gdzie materya sluđże. Naprzed koła wodne dwa na ktore woda idzie, u tych kół na każdem wale po cztery refy żelaza a po dwa szopy żelazne to yest wszystkich reff osm a czepow cztery: W teyże młynicy drzwi iedne co do kół wodnych chodzą na biegunach. W teyże młynicy stęp dwie u każdey stępie po cztery gniazda. A u każdym gniazdzie żelaznych blach po dwie: wszystkich blach żelaznych 16 w każdym gniazdzie po 4 stampory: w obiedwu stempach stamporow 34 na każdym stamporze reffa żelazna. W każdym stamporze po 9 gozdzi żelaznych to iest 28 a na trzech po dwa gozdzie. Ktory stampory gotową materyą obracayą. S tey młynicy drzwi na dwor na biegunach. Wedle papierni stepy 2 nowe dębowe leżą niewyrobione, a drugie dwie podle wiły ktore urzędniku masz odyskac y do papierni oddac. Powrozow do suszenia papieru pięcset pięcdziesiąt i cztery. Kocioł do parzenia kleiu, forem par trzy to wszystko podano papirnikowi w moc, Mikołaiowi Krzezewskiemu ktory iesliby nie obiął w papierni mieszkac tedy wszystko urzędnik moy ma od niego według tego mego inwentarza odebrac y inszego podac ktory będzie po nim....

9 priedas

Išrašas iš Smurgainių dvaro 1622 metų inventoriaus

CVIA, f. 525, ap. 8, b. 1200, l. 9

Papiernia do niey drzwi na zawiasach, izby dwie z ktorey komora bokowa, w sredniey izbie okien papierowych dwie, piec kafli prostych, papierna prasa z kolowrotem, drzwi z tey izby do młynicy na zawiesach, we młynie kołow dwa wodne, na wałach u niego cztery refy zelazne z czopami, stępa iedna.

10 priedas

Vilniaus vaivadijos generalinio antstolio 1629 m. sausio 25 d. pranešimas pilies teismui apie B. Reinerio skundą dėl išnuomotos iš kunigaikščio M. Giedraičio popieriaus dirbtuvės netinkamumo

CVIA, SA 4648, l. 399

Ja, Stefan Gromacky, generał jego kro. msci dworny woiewodstwa wilenskiego, zeznawam tym noim kwitem, iż w roku teraznieyszym tysziąc szescset dwudziestym dziewiątym miesiąca stycznia dnia dwudziestego pio(n)tego przy stronie dwu szlachcicow, panu Janie Mickiewiczu a panu Marcinie Stanisławowiczu, byłem użytym y s tą szlachtą od pana Balczera Deynerta papiernika dla oddania młyna papiernego tu pod miastem Wilenskym nad rzeką Wilną leżącego, ktory młyn papierny arędował on, pan Deynart, od pana Michała Krolikowskiego za zleczeniem jemu od jego msci kniazia Marcyiana Giedroycia, y gdysmy ja jenerał y z nim, panem Deynartem, y s tą stroną szlachtą do tey papierni (przybyli), gdzie naprzed powiedział pan Deynart przede mną generałem y tą stroną szlachtą, yzema, mowi, zsarędował był ten młyn jego msci kniazia Giedroycia od pana Krolikowskiego za kop pięcdziesiąt na rok cały, ktorey arędy zaczął sie rok Trzech Kroliow terasz w tem roku tysziąc szescset dwudziestym dziewiatym, juz to mi w arędе poszły niedziel trzy, a jeszczem ni za grosz nie zrobił, a to s tych przyczyn, ze tu y wody niemasz, do tego goły mi podano ten młyn, a i blachi zielazne w stępach założąne byli materyią, ktorychem na ten czas widziec nie mogł, ze byli barzo złe y nie może imi robic. Jakożem y ja generał widział w rzece na ten casz wode barzo zamarzłą y nie idzie woda, blachy tesz zielazne wielkie widziałem rospadłe, ktoremi robic nie może. Jakoż on, pan Deynerd, przy mnie generalie rzeczy wszystkie, co należą do tey papierni, zdał do młynarki jego msci kniazia Marciiana Giedroycia tez podle tegoz młyna, do Barbary Bartosziwey, to jest mianowicie według reiestru od pana Krolikowskiego s podpisem ręki jego jemu, panu Deynertowi, danego, a nadto nad reiestrz zdał zielaza rożne obreczow zelaznych, stawnicze dwa, od praszy zielaza dwie sztuki. Do tego okazał u drzwy, u okiennycz czałe, y błony skliane w tym domie w jedney yzbie byli. Co to wszystko pan Deynert według tego regestrzu do tey młynarki oddawszy y w domie tym młynarskiem okazawszy, szedł ze mną generałem y s tą szlachtą do pana Krolikowskiego, chcąc mu ten młyn ze wszystkimi rzeczami y z naczyniem zdac, y zdawał daiąc tę przyczynę, iż zielaza złe, wody niemasz, a za te trzy niedzieli, liubo nic nie robiono w tym młynie, dawał panu Krolikowskiemu kontentacyi rezę papierżu. A pan Krolikowski powiedział, yz, mowi, panie Deynerd, jam nie dla tego tobie ten młyn msci kniazia Marcyiana arędował, abysz go miał tak przędko zdawac y zeby jego msc kniaz Giedroyc jaką szkodę ponosic miał, bom ja gwoli tobie y za własnym staraniem twoim papiernika drugiego z tego młyna wyrugował, rzeczy y tego papiernego młyna od ciebie odbirac nie chce y tam nie poydę; jakom ci podał y mam na pismie kontrakt s podpisem ręki waszey, y tego sie dzierzec chcę, a wy sobie czyncie co rozumiecie y zsuwajcie te rzecy y młyn komu chciecie, a ja o nich wiedziec nie chcę. A tak ja generał, com widział y szłyszał z obu stron, dałem ten moy kwit ku zapisaniu do xiąg grodskych wilenskych s podpisem ręki mey y pod pieczęcią moią, ta(kze) y s pieczęcmi strony szlachty na ten casz (przy) mnie byłey. Pisan (roku y dnia zwysz pisanego).

(Trys antspaudai)

(Parašas): Stephan Gromacky generałł ręką swą

Nugarėlėje pažymėta, kad 1629 m. sausio 27 d. generolas pareiškė tą skundą Vilniaus pilies teisme.

11 priedas

Kunigaikščio M. Giedraičio įgaliotinio M. Krolikovskio 1629 m. sausio 27 d. skundas pilies teismui prieš B. Reinerį dėl popieriaus dirbtuvės gadinimo

CVIA, SA 4648, l. 400

На враде его королевской милости кгродском виленском передо мною Ярославом Александром Шеметом на Елной, подвоеводзым виленским, жаловал и опеведал земенин его королевской милости воеводства Виленского пан Михал Кроликовский о том, иж дей в року теперешнем, тисеча шестсот двадцат девятом месеца генвара шостого дня, маючы тот пан Михал Кроликовский в повереню паперню виленскую, над рекою Вильною лежачую, от его милости князя Марцыана Кгедройтя, подстолего полоцкого, которую тую паперню року, месеца и дня звыш мененого он, пан Кроликовский, за прозбою и прычыною розных людей арендовал пану Балцерови Рейнертовы тую паперню на рок тисеча шестсот двадцат десятый, почавшы од року тисеча шестсот двадцат девятого от Трех Кроли аж до дня Трох Кроли а року тисеча шестсот двадцат десятого, во всими речами, до тое паперни належачые, за коп петдесят грошей литовских и рез тры паперу, то пак дей помененый пан Балцер Рейнертъ, учынившы такое застановене з ним, паном Михалом Кроликовским, и одебравшы тую паперню зо всими потребами, до нее належачими, од него, пана Кроликовского, мешкаючи в той паперни по одебраню од дня шостого месеца генвара аж до дня двадцат семого того ж месеца генвара и року звыш мененого, спустошывшы тую паперню, маючы в держаню у себе через так долгий час, а на остаток скрыни, которыми вода шла з ставу на коло, умыслне и самое коло, руры, которыми рурами вода на самые ступы идет, позаморожал, за которым замороженем тых скрын, рур и ступ жадного иншого паперника не может мет аж до самой весны. А еще мало на том маючы, умыслне ку шкоде его, пана Кроликовского, побравшы речей с той паперни, меновите: наперод шнуров влосяных шестдесят сажни до паперни належачые взял, хуст полотенных тенких небитых першого паперника бочок три, бочка коштовала по грошей дванадцат, матерый битой того ж першого паперника за копъ шестнадцат, (3) скрыни, в которой замарзло было, скрыню порубавшы, выбралъ камен великий, на котором кглянсуют папер, тот напол розтлук, который коштовал золотых чотырох, завяси от дверей одлупившы (visa eilutė sunykus) опалившы, дески, тартити на горе выпустошывши, также иншого начыня ему, пану Кроликовскому, не здавши водлуг поданя собе в той паперни былых, тые речы звыш мененые побравшы и спустошывшы, о собе жадное ведомости не даючы, потаемне проч одехал, нет ведома где. Што он, пан Михал Кроликовский, видечы от того Балцера Рейнарта крывду и великую шкоду его милости князю Марцыяну Кгедройтю, подстолему полоцкому, яко дозорца тое паперни, хотечы о то з ним правом чынити, дал тое оповедане до книг записати.

(Toliau prirašyta): При котором оповеданю ставшы очевисто енерал воеводства Виленского Янъ Диблевски квит свой в той справе в сем року звыш писаном месеца февраля семого дня до книг кгродских виленских прызвал, писаны тыми словы:

Року 1629 месеца генвара двадцат семого дня оповедано.

(Parašas): Ян Довкгяло Стрышка подстарости.

12 priedas

1661 metais mirusio Rakantiškių popieriaus dirbtuvės savininko J. Tochtermano turto įkainojimas

CVIA, SA 5099, l. 318

W Poniedzialek Dnia Czternastego
Miesiąca Novembra Roku Pan 1661

Na Instancią uczciwey Doroty Balcewiczowny po nieboszyku Janie Tochternanie papierniku y mieszczaninie Wilenskim przez Moskwę niedawnemi czasy do zamku wziętym, y zamordowanym, po zostałey wdowy, deputowani są od szlachetnego Urzędu Radzieckiego Wilenskiego na spisanie, zinwentowanie y taxę dobr ruchomych tegoż papiernika w Rakunciszkach mianowicie w Papierni będących. Szlachetni Pan Mikolay Zypla y Pan Jan Kukowicz Rayce z Pisarzem i sługami przysięgłemi uczciwemi Kazimierzem Bernatowiczem i Onisim Kozłowskim. Ktoray P. P. Raycy czyniąc dosyc funkciey swoiey ziachali do Papierni Rakunciskiey y tam rzeczy ktorekolwiek Pani Wdowa podała, spisali, zinwentowali y oszacowali tym sposobem.

Naprzod przedniego papieru gotowego rez pietnascie Reza (iako sławny Matyasz Czeplicki Papiernik taxował) szacowana po złottych trzy groszy piętnastu czyni suma... f. 52 — 15

Czterdziescia rez papieru podleyszego reza szacowana po złottych dwa y gr. piętnastu czyni..... f. 112 — 15

Papieru tabacznego rez pięc, reza po złott iedne g. 15 czyni ..... f. 7 — 15

Item papieru przedniego gotowego, reza iedna szacowana.. ..... f. 4

Materiey na przedni papier rez czterdescie po złottych trzy . . . . . f. 120 —

Podleiszey materiey rez szesdziesiąt po złott dwa ..... f. 120

Miedz.

Kocioł od dwu cebrow drugi od wiadra. Bania z czapką i trąbami dana iest przez nieboszczyka Tochtermana Panu Janowi Ciechanowiczowi do schowania iako Pani Wdowa powiedziała flo 70.

Deszczek sosnowych osmdziesiąt i siedm.

Sukienych chusty białych cokolwiek było, te wszystkie w ziemi zakopane, iako Pani Wdowa pawiedziała, pogniły. Zeznała też Pani Wdowa iż natenczas kiedy nieboszczyka małżonka y ią samą Moskwa do Zamku wziąwszy prowadziła, było w szkatule na gurze gotowych pieniędzy złott szescdziesiąt y oblig nieboszczyka Jana Kaczadła Włocha malarza na kop sto dany. Tę szkatułę z innemi rzeczoma w niebytnosci onych niewiedziec kto porwał.

Tarz Pani Wdowa y Jozeff Tuszczelis czeladnik powiedzieli że nieboszczyk zawsze papier do szwagra swego Jana Ciechanowicza woził y tam składał, jakoż y przed niedziel siedmią, szescdziesiąt rez parą koni do niego zawiozł.

Warsztat do robienia papieru cały ze wszystkim kosztem Nieboszczyka zprawiony.

Papiernia i budynki inne, kosztem nieboszczykowskim po zawojowaniu Wilna są zbudowane.

Dom nieboszczykowski na ulicy Jopowey podle kamienicy J. W. Pana Kanclerza leży ktore dobra y rzeczy przerzeczonem sposobem zinwentowane y oszacowane są do ksiąg urzędowych zapisane. Wypis z protokołu ksiąg szlachetnego urzędu Radzieckiego Wileno za wskazaniem tegoż Urzędu wydan.

(Parašas ir vaško antspaudas)

13 priedas

1663 m. rugsėjo 27 d. sutartis, kuria Balceris ir Kasperas Reineris pardavė Kauno magistratui popieriaus dirbtuvę prie Jiesios

CVIA, f. 716, ap. 2, b. 1, l. 16—17

Ja, Balcer Reyner, sam w osobie moiey, y z synem moim Kasprem Reynerem czyniemy wiadomo tym naszym dobrowolnym wieczystym kontraktowym listem iż mając my nadaną sobie od

Krolow Jchmsci z dawnych czasow papiernię w WXL w powiecie Kowienskim nad rzeką Jessią w pewnym ograniczeniu (ktore ograniczenia w przywileiach y roznych listach jasnie... Ichmw panow starostow kowienskich dostatecznie są wpisane) będącego, a nam y potomkom naszym za przywileiami y confirmaciami krolow Ichmsci wiecznym prawem należą się z wolną dyspozycią oney komu chcąc darowac, przedac, zamienic, zastawic y na iaki chcąc rasz obrocic pożytek, przedalismy tę papiernię naszą ze wszystkiemi do niey zdawna y teras należnosciami, nic na siebie, ani na potomkow naszych newijmuiąc y niezostawuiąc na wieczne y nieodzowne czasy Ichmsc P. P. burmistrzom, radzie y całemu miastu I. K. Msci Kowienskiemu za dwa tysiąca złotow polskich. A iż praw y przywileiow na tą papiernię służących, ex nunc ad manum miec niemoglismy, ktore dla lepszego bezpieczenstwa u Im P Krzysztofa Eperasza podstolego kowienskiego odemnie Balcera Reynera są do zachowania dane za ktorego niebytnoscią na ten czas w tych kraiach onych odesckac niemoglem, tedy zawarszy takowe, nadmienne strony przedaży tey papierni z miastem Kowienskim postanowienie y pewny zadatek odebrawszy, tym naszym kontraktem assekurowany Imsci P. P. burmistrzow, Radę y miasto Kowienskie iż za przyiazdem Im P Podstolego Kowienskiego w te kraie, y daniem sobie wiedzic o bytnosci Imci, ia Balcer Reyner y ia Kasper Reyner powinnismy przyiechawszy z Wilna te sprawy odyskac y na przyznanie onych do rąk Ichnci kupuiących cale oddawszy list przedaży wieczysty y na przyznanie owego drugi sporządic. A podług tego kontraktu przedaży wieczystey dotrzymac na wieczym oney nienaruszaiąc, pod zapłaceniem zaręki dwoch tysięcy złotych polskich. A y zapłaceniu takowey zaręki, iednak te takowe o przedaży papierni..., postanowienie przy zupelney mocy wszelkiego sądu y urzędu zostawac na czasy wiecznem, wszakze przy oddaniu przez nas przywileiow y praw Ichmsc, maią nas tez wcale od Ichmsci teyze za tą przedażą naszą pieniądze potrąciwszy zadatek przez nas odebrany kwitancy od nas Ichmsci na to daney. Y alerz ex nunc maiąc przy sobie ieden przywiley na tą papiernię od Jas. Wiel. Im Pana Jana Chotkiewicza Grabi na Szkłowie Myszy, P. Wilenskiego, Starosty Żmuydz. Marszałka naywyzszego WKL-go, administratora y, hetmana ziemi Inflantskiey, Starosty Kowienskiego dzierżawca Telszewskiego de data w Kownie dnia 1 8-bra Roku 1577. On Ichmm maioris securitatis grana podalismy zostaiąc gotowemi y insze przywileia y listy na tą papiernię służące oddac Ichmm y tey przedaży nieodwołanie dotrzymac. Co zas nalezyc będzie do wyprawienia cessney, od KIM P. N. Mlwego, tedym ia sam powinien z deputowanym od Ichmsci o to sie starac. Iednakże całe za sumptem y nakładem Ichmsci kupuiących to sie stac ma, y ia sam de meo proprio pecutio na to niepowinienem expendowac, y na to Ichmm magistratowi y całemu miastu Kowienskiemu daiemy nasz list kontraktowy mocy wieczystey a podpisem rąk naszych y z podpisy rąk PP Prztt oczewisto od nas uproszonych wzaiemnie takowyż od Ichmsc do siebie biorąc. Działo się w Kownie 27 msca 7 bra 1663 roku.

Balcer Reyner własną ręką.

Kasper Reyner ręką swą.

Pieczętarz proszony do tego listu od P. Balcera Reynera Mikołay Roszczewski jenerał nadworny I. K. M. ręką swą. Takze y od syna Pana Kaspra Reynera ustnie a oczewisto do tego Contraktu proszony od osob zwyszmianowanych ręką swą podpisałem Jan Cegierzewski.

Ustnie a oczewisto proszony pieczętarz od osob w tym liscie pomienionych to tego listu wieczystego przedaznego ręką moią podpisuię

Symeon Stegwiłł.

Ustnie a oczewisto do tego contraktu proszony pieczętarz od Imc P. Balcera Reynera Papiernika KIM w Powiecie Kowienskim nad rzeką Jiesią I od syna Imcia P. Kaspra Reynera ręką swą podpisalem Woyciech Stanisław z Chomętowa Załęski.

Mirusio Rakantiškių popieriaus dirbtuvės savininko J. Tochtermano turto dalybos (1664.V.3.)

CVIA, SA 5102, l. 744 ir SA 5334, l. 262—263

Calculatio inter successeres Tochterman coram nobili officio Consulari Vilnensi personaliter Honesti Georgius Tochterman ad presens Papiropola Rozanensis et Anna Tochtermanowna olim primi voti Gregorij Winkler Civis Vilnensis secundi vero nupta Joanis Jakimowicz Civis Vilnensis consors legitima uti hereditatem successores olim defuncti famati Joanni Tochtermani Civis Papiropolae Vilnensis et in primis predictus Georgius Tochterman per se, hec vero uti Sexus fefemineique di ex gentis Juris Magdeburgensis et presentia nec mariti sui confessa per curatorem suum actum assumptum et sententia officij approbatum. Nobili Dn Simonem Piotrowicz Consularem et Notarium Indicy Scabinalis Viln. ab una Honesta Vero Dorotha Reynerowna olim Famati Joanis Tochtermann Papiropolae primi, ad presens vero Georgy Bankowski itidem Papiropolae Civis Vilns secundi nupta Consors sua et minorensis Catharina Tochtermanowna filia sua cum Joanne Tochterman priore marito procreato nomine agens de cuius habitione ad presens et in futurum causunt. Uti sexus femineus in presentia Hon Baltasaris Reyner Parentis et Curatoris sui itidem ad actum Cutem associati et sententia officy approbati ab altera partibus presentarunt officiosam calculationem et amicabilem compositionem intuitu succesionis, predictos heredes in re naturalis successionis post fata Parentum suorum, memoratam vero Dorotam Reynerowna vigore quarte partis de praxi et cousuetudine Civitatis conservens tum et ratione sortis post fata fily Martini Tochterman in sinum Maternum devoluta, medinate Nobili Dn Procopio Dorosiewicz Consulari Vilns ex medio officij presentis deputati celebrarunt... Komput dobr ruchomych Nieboszczyka Jana Tochtermana Papiernika i Mieszczanina Wilenskiego z inwentarza po smierci iego w Roku Tysiąc Szescset szesdziesiąt pierwszym Miesiąca Nowembra dnia czternastego sprawionego wyrachowanie takie w sobie ma.

Papieru przedniego za	f. 52 — 15
Papieru podleiszego za	f. 117 — 15
Papieru tabacznego	f. 7 — 15
Papieru przednieiszego reza za	f. 4 —
Materij na przedni papier za	f. 120 —
Materij na podleiszy papier także	f. 120 —

Miedz w inwentarzu pomieniona a przez Panią Bankowską bywszą Tochtermanową prezentowana, ważyła w wadze mieiskiey publiczney kamieni dwa, funtow trzydescia co uczyni funtow sto dziesięc, funt po groszy piętnastu czyni złotych pięćdziesiąt pięc. Do tego nad inwentarz zeznał Pan Jerzy Tochterman syn Nieboszczykowski że przedal srebra Nieboszczyka rodzica swego

grzywien osm po złotych pietnascie czyni	f. 120 —
Suma ruchomey maiątnosci czyni	f. 591 — 15
Z tego Pani Bankowska wydała na egzekwie	f. 30 —
Zasłużonego czeladnikowi zapłaciła	f. 10 —
Co patrąciwszy zostanie na podział w ruchomosciach	f. 551 — 15

Z tego czwarta część należy Pani Bankowskiey złotych sto trzydziescie siedm groszy dwadziescia szesc pienędzy dwa zostanie na podział troyga potomkow ponieważ Anna Tochtermanowna Jakimowiczowa iako sama zeznała za żywota rodzica wziąła w posagu złotych dwiescie pięćdziesiąt. Jerzemu Tochtermanowi pierwszego małżenstwa synowie, także wtorego małżenstwa Pannie Katarzynie Corce y Marcinowi zmarłemu synowie ktorego sors in sinum maternum spadła f 413—18 co dzieliąc na troie, ucztni na każdego po złotych sto trzydziescie siedm. Przy tey że calculaciey Pan Jerzy Tochterman pokładał dwa cerography Pana Jana Cychanowicza za ktoremi winien Nieboszczykowi Tochtermanowi na pierwszy złotych tysiąc. Na drugi złotych Dziewięcset. Item pokładał cerograph Jana Kuczatły Mularza z małżonką Nieboszczykowi Tochtermanowi dany f 250.—

Względem szescdziesiąt rez papieru o ktorym wzmianka iest w inwentarzu iakoby do Pana Ciechanowicza miał byc zawieziony Salve do tegoż Pana Cichanowicza zachowali. Także względem warsztatu y przybudynkow kosztem Nieboszczykowskim w papierni Rakanciskiey wystawionych. Ciż successorowie in foro fori ad quem jure compesavit salve sobie zachowali.

A kamienicy na Japowey ulicy w pewnych granicach leżąca ktora przez urząd całoroczny za złotych trzy tysiąca iest otaxowana tak sie pomiarkowali. Ponieważ tak Pani Bankowska iako i Pan Jakimowicz na restauratią tey kamienicy koszt łożyli. Tedy za moderacią przyjacielską iako Pani Bankowska ratione ex edificatorum na tey kamienicy ma miec zlotych dwiescie tak też y Pan Jakimowicz ma miec złotych dwiescie. Te tedy złotych cztyrysta ze trzech tysięcy złotych potrąciwszy zostanie summy złotych dwa tysiące szescset.

A że Nieboszczyk Tochterman tą kamienicę in Anno 1645 die undecima Aprilis spolnie z pierwszą małżonką Maryną Cichanowiczowną kupił, tedy oney vigore simultanes emptionis należy medietas złotych tysiąc trzysta. Potym ze maritus super vixit, tedy in medietate uxoris quarta fors marito debetur złotych trzysta dwadziescia pięc. Co od złotych tysiąca trzechset potrąciwszy zostanie pierwszego małżenstwa potomkom Jerzemu y Annie Jakimowiczowey po Matre wpuł rozdzielic złotych dziewięcset siedemdziesiąt pięc. Druga medietas tey kamienice Nieboszczykowie należąca czyni złotych tysiąc trzysta.

Do tego przyłączywszy quartam sortem ex medietate ktorą małżonka onemu przyumarła to iest złotych trzysta dwadziescia pięc. Zostanie sumy nieboszczyka Tochtermana na kamienicy złotych tysiąc szescset dwadźiescia pięc. Z tey summy należy Paniey Bankowskiey ex duplici quarta złotych czterechsett szesciu groszy siedm pieniędzy czterech.

Co potrąciwszy czworgu Potomkom Jerzemu, Anie Jakimowiczowey, Pannie Katarzynie y Marcinowi zmarłemu ktorego sors Matce według prawa należy na rowny dział przydzie złotych tysiąc dwiescie dwadziescie. A na każdego uczyni po złotych trzechset czterech groszy 20p.5. Przychodzi zatym Pani Bankowskiey tak za obie kwarty iako y za część syna Marcina zmarłego złotych siedmsett dziesięc groszy dwadziescia osm.

Na takowey calculaciey y pomiarkowaniu wszystkie succesorowie często rzeczonego Pana Tochtermana przestali. Pretensie zas wszystkie ktore in vicem między sobą mieli.

6 July 1663

Prot Cichanowicz con Tochterman

. . . . . .

Ja Jan Cichanowicz Mieszczanin y kupiec Wilensky soleny prottuję na Nieboszczyka Pana Jana Tochtermana. Iż gdy przed wzięciem samym Miasta Wilenskiego pożyczyłem u Nieboszczyka złott tysiąc na cerograph, a niemogąc podczas ucieczki przed nieprzyiacielem Moskwicinem na terminie w Krolewcu zapłacic, ledwiem się mogł sposobic że dałem ad racionem tamże w Krolewcu złott sto, a odnawiaiąc contract z tymże nieboszczykiem ns dziewięcset złott dałem drugi cerograph, maiąc upewnienie od nieboszczyka, że tamtem pierwszy iako w ziemi zakopany w Wilnie niemiał miec żadney wagi, a za powrotem do Wilna gdy y te dziewięcset złott z ponownego contractu wyliczyłem temuż nieboszczykowi iako to iest dobrze wiadomo pozostałym succesorom iego, to iest synowi y corce z pierwszego małżenstwa zpłodzonym, y upominalem się obudwuch cerographow na iednąż summę danych, tedy nieboszczyk tym się zakładał że niemogę tych cerographow natenczas z ziemi wykopac, aż da Pan Bog Zamek Wilenski od nieprzyiacielia recuperowany będzie, a tym czasem z dopuszczenia Bożego Moskwa wypadrzy w nocy z Zamku z oblężenia, onego samego z Papirnicy wzięli, y zaprowadziwszy do Zamku, okrutnie zamordowali, dla kturego przypadku niemogąc ya miec moich pominionych cerographow iako in debui zatrzymanych, in quantum by w przysle czasy u kogo okazały się y za niemi in petitia miala... (CVIA; SA 53341 1. 262).

Kazimierui Jonui Sapiegai priklausančios Rakantiškių popieriaus dirbtuvės 1676 metų inventorius

CGIA Gardine, f. 1143, ap. 1, b. 30, l. 1, 2, 3, 12

Inwentarz dwoyga starostw Jasnie Wielmoznego Jego Mosci Pana Kazimierza Jana Sapiehi Hrabi na Bychowcu, Dąbrownie y Zasławiu, wojewody Połockiego, Rakanciszek y Ławaryszskiego... sporządzony 1676 R Juny 24.

. . . . . .

Staw na rzece Wilniowce na ktorey, iadąc z Wilna do dworu Rakanciszek za mostkiem po prawey stronie papiernia, ktorey opisanie. Wjezdzając na podworze wrota z tarcie stare na biegunach. Z podworza wchodząc do sieni drzwi na zawiasach z zaszczepką y proboiami. Z tych sieni po prawey ręce izba biała, drzwi do niey na zawiasach z zaszczepką y proboiami. W tey izbie piec z kafel szarych stary, ławy wkolo, stoł jeden, okna stare potłuczone, z tey izby komora, drzwi do niey na zawiasach z zaszczepką y proboiami. W sieni komora, drzwi do niey na zawiasach z zaszczepką y proboiami. Drugie sieni przed nową izbą, drzwi do nich na zawiasach z zaszczepką y proboiami. W tych sieniach komin wielki murowany nad dach wywiedziony, skrzynia do sypania zboza wielka z zaszczepką y proboiami. Budynek sam gontami kryty, u tego budynku okieniec na zawiasach trzy. Przeciw tego budynku piekarnia z sienią, dranicami kryta. Wchodząc do sieni drzwi na biegunach, z sieni do piekarni drzwi na biegunach. W tey piekarni lawy wkolo, piec piekarniany. Przy tey piekarni staynia z drzewa rąbiona dranicami kryta, drzwi do niey na zawiasach z zaszczepką. Tamze za rzeką łaznia drzwi do niey nowe na biegunach. Łaznia słomą kryta. Niedaleko tey łazni gumno z drzewa rąbione, słomą kryte, wrota do niego z deszczek, tamze cies stara, druga nowa jeszcze niedorobiona. Tamze budynek nowy, naprzod izba biała, wchodząc do niey drzwi na zawiasach z zaszczepką y proboiami. W tey izbie piec polewany z kafel zielonych, ława iedna, stoł ieden. Skrzynia do materyi z deseczek robiona, kadz stara, okien szklanych w ołowo robionych trzy, okieniec dwie na biegunach, trzecia na zawiasach, z tey izby do papierni drzwi na zawiasach z zaszczepką y proboiami. W tey papierni okno szklane, iedne w drzewo robione, okienica na biegunie z zaszczepką, koło stare iedne, potrzebnie naprawy, takze y ..... nowego potrzeba. Stęp papiernych pięc ni naco niezgodne, praso stare, potrzebne naprawy. Z tey papierni iedna drzwi na podworze na zawiasach, drugie drzwi na tył na zawiasach, trzecie drzwi na biegunie do oparni. Ta oparnia z drzewa rąbiona, drzewem nastalona. Papiernia tarnicami nastalona y ze spodu wymoszczona, gontami kryta.

Zelaza do papierni należące. Reff wielkich cztyry, czopow w wale dwa, w prasie gozdz ieden wielki, drugi mały, w stępach blach pięc, klinow szescdziesiąt siedem. Na stęporach ref szesnascie, w kołowrocie czopow dwa, na kadzi obrącz ieden wielki. W tey papierni upust nowo wystawiony.

. . . . . .

Arendy.

Jan Borodaytis ktory trzyma papiernię opisaną wyżey ma płacic do roku, to iest zaczynaiącey iako dostatecznie iest opisano w prawie iemu danym na tą arędę ... 7.200. Z ktorey sumy co wyda ten że Borodaytis na restawracyę papierni tey ma podac na regestrze panu zawiadowcy Rakanciszkiemu a resztę do tego powinien będzie oddac Jego Mosci y kwit na to otrzymac, do tego ma dac papieru dobrego do pisania na potrzebę samego Jo Msci dobrodzieia, trzy razy.

Suprasliaus vienuolyno ir popieriaus meistro B. Lencevičiaus popieriaus dirbtuvės nuomos sutartis

VUB, A 3817—36551

Między Konwentem Supraslskim z jednej strony, a z drugiej z Panem Bazylim Lencewiczem magistrem papierni stanoł nieodmienny w ten sposob kontrakt. Iż ja wyzej pominiony magister, powinien będę bez żadnego zawodu klasztornego, papier dobry biały, mere na klasztorną potrzebę, a nie na swoj pozytek robic, kładąc w kazdą librę po dwadziescia y pięc arkuszow, od ktorego ma mi konwent dac, to iest za ryzę klejonego po złotych pułtrzecia, za ryzę zas pod wodnego po groszy piecdziesiąt. Do tego co rok mam dawac bibuły bez pieniędzy po ryz dziesięc, co się ma bez zadnej trudnosci pełnic. Chusciarza takze mam miec swego, kturemu na przyszłą wiosnę, ma konwent podług postanowienia, we wsi Fartach dac mieszkanie y puł włoki gruntu, jarzyną zasianego, takze na zimę przyszłą puł włoki żytem zasianą, jeżeli pomieniony chusciarz chciał ze wsi precz ustąpic, tedy ma grunta podane z zasiewem zostawic. Tenze chusciarz podług zgody ma byc wolny od wszelkiej dworney roboty i od podatku dwornego, powiatowego i żołnierskiego. Osobnie pilsc do przekładania papieru ma konwent deproprio sprawowac. Takze gdy będzie potrzeba poprawy papierni mają ciesle klasztorni naprawiac. Jako nieumiejętny pisma krzyżyk własną ręką kładę. Bazyli Lencewicz położyłem.

Roku 1720 yuly 15

1724 metų sutartis, kuria Bichovcai išnuomoja M. Derlingui Liskavos popieriaus dirbtuvę

CGIA Gardine, f. 1664, ap. 1, b. 92, 93

Ja ksiądz Ian kanonik Wilenski proboszcz y pleban Wolpianski, Władysław podczaszy Minski, Ludwik pisarz skarbowy WXLitto y Michał Starosta Lucinski Bychowcowie, rodzeni bracia czyniemy wiedomo tym naszym kontraktem danym panu Matheuszowi Derlingowi papiernikowi Łyskowskiemu iż uczynilismy postanowienie z wyż pomienionym Derlingiem y arendowalismy papiernią naszą we wsi Ogrodnikach będącą ze wszystkiemi gruntami, sianożęciami, błotami zdawna przyłączonemi do papierni gruntu należącemi. Daiemy oraz moc wracac pieniądze tym ludziom, ktorze iakimkolwiek prawem odłączone od tych gruntow należące trzymaią sianożęci, te wiecznemi czasy od daty tego listu należec do papierni. Puszcza onę tymże arendownym prawem młyn w tey że wsi przy papierni będący ze wszystkiemi z niego pożytkami. Temuż p. papiernikowi od lat trzech, do lat trzech po sobie idących. Pozwalamy takze (z dalszą nas wszystkich deliberacyą) tegoż samego szmaciarza Daniela Simanowicza z Ogrodnikow panu papiernikowi na lat trzy. Zas dla szczupłosci gruntow y sianożąci pozwalamy panu Derlingowi Raczkowszczyzny na trzy zmiany y popławu na wozow szesc, oraz daiemy na dwa stogi do lesniczego kwit aby zawiedzione były (tylko niedworney sianożęci) w błotach do spokoynego dzierzenia temuż panu Derlingowi podał z czego żadnego roku isc niema postożne. Przez ktory czas ieżeliby iakie byli seymami lub seymikami laudo publica uchwalone podatki, albo iakiekolwiek rzeczy uchwalone ma byc wolen pan papiernik. Co zas z reperacyi zadaniem znac do wszelkich ciężarow, iako to do grobli y w samey papierni we wszystkim ze dworu robotnika dodawac mamy. Także temuż papiernikowi pozwalamy piwo gorzalkę na swą potrzebę robic, nie na zaden szynk, bez przeszkody tak dworney y arendarzow naszych. Za to wszystko ma dawac do dworu naszego, według dobrowolnego postanowienia swego na każdy rok po złotych trzysta, przy podpisie samego pana Derlinga, ktore roki po roku trzydziestego marca oddawano byc ma przy zwykley akomodacyi, ktoremu temu kontraktowi poczyna się rok w roku tysiąc siedmsetnym dwudziestym czwartym dnia trzydziestego marca a konczyc się ma w roku tysiąc siedmsetnym dwudziestym siodmym, takowego i miesiąca y dnia trzydziestego marca. Na co dla lepszey pewnosci pieczęcią naszą stwierdziwszy, rękoma naszemi podpisalismy. Pisan we dworze Łyskowskim A° ut supra.

Jan Bychowiec, Kanonik Wilenski.

Władysław Bychowiec, Pod. Min.

Ten kontrakt padpisuię do dalszey woli rodzonych moich.
Ludwik Bychowiec, pisarz Skarb. WXL-o.
Michał Bychowiec, Stt. Lucin.

Suprasliaus vienuolyno ir meistro P. Blogoševskio popieriaus dirbtuvės nuomos sutartis

VUB, A 3847—36565

Między konwentem Supraslskim z iedney, a panem Piotrem Błogoszewskim Magistrem papierni z drugiej strony stanął pewny i w niczem nieodmieniony kontrakt w ten nizej opisany sposob y oto, iż wyżej pomieniony Piotr Blogoszewski magister papierni, powinien będzie bez żadnego zawodu klasztornego papier dobry, biały, gładki y dychtowny mere na klasztorną potrzebę a nie na swoy pożytek robic, kładąc w kazdą librę po dwadziescia y pięc arkuszow od ktorego papieru robienia ma konwent Supralski przeżeczonemu Panu Piotrowi Błogoszewskiemu płacic, to iest za ryzę papieru klejowego po złotych dwa za ryzę zas wodnego nieklejowego po złotemu iednemu y po groszy piętnascie, do tego co rok ma dawac tenże Pan Piotr Błogoszewski bibuły beż pieniędzy po ryz dziesięc. I chusciarza ma miec swego z koniem y swoim kosztem zbierac materyą na papier, co wszystko bez żadnej trudnosci i zwłoki pod utratą teyże samej papierni Supraslskiej y miejsca iey pełnic wysz rzeczony Pan Piotr Błogoszewski obligowany będzie. Pilsci zas do przekładania papieru y rzemislnika do poprawy iakey kolwiek rzeczy w papierni ile tego potrzeba będzie, Konwent Supraslski dodawac powinien będzie. A przeżeczony P. Piotr Błogoszewski bibułę na swoią potrzebę robic y oną przedawac komu chciec. Tudzież sianożęci zdawna Papierni wydzielonej y należącey używac y na swoią potrzebę kosic, excepto tej ktora iest na wypust dla przyjeżdżających do młyna y foliuszu ludziey naznaczona. Wolen będzie ktory to pan Piotr Błogoszewski kiedy zechce ogrod do zasiewania miec sobie osobisty, tedy mu miejsce na ogrod wydzielic aby sobie wyrobił. Konwent Supraslski deklaruje ktory to kontrakt dla większej wiary y wagi, y pewnosci z strony wyżpomienionego podpisem stwierdzony iest. W Supraslu dnia dziesiątego miesiąca oktobra 1725 Roku.

Piotr Błogoszewski Magister Papierni Supraslskiey iako nieumiejętny pisma do tego podpisu rękę moią własną kładnę.

Krzyżyk

Ištrauka iš 1760 m. surašytos Zaslaulio miesto verifikacijos

VUB, A1586, l. 37

. . . . . .

Zabudowania w miescie Zasławiu.

1-mo. Papiernia na tymże stawie Swisłoczy z drzewa okrągłego, dranicami kryta, sieni dwoje, iedne gospodarskie, drugie warsztatowe. Izba iedna gospodarska, druga warsztatowa. Komora przy tey izbie gospodarskiey. Wschody na gorę. Drzwi siedmioro na biegunach przy niektorych zaszczepki z proboiami y klamki. Okien szesc szkła drobnego. Piecow kaflowych dwa. Piec piekarsky ieden. Komin nad dach wywiedziony.

2-do. Warsztat w sieniach, iedno koło wodne y ryna, w spuscie wał, na ktorym łapy do sztemporow, zelaznych reff cztery, saplow dwa, stemp cztery w iedney kłodzie, każda żelazem grubym wysłane, stamporow szesnascie z żelaznemi klinami. Warsztat

w izbie idą. Czop na wodę. Prasa drewniana z szrubą wielką. Form drocianych cztery na robienie bibuły lub papieru. Rury czyli fontany trzy przez ktore woda w gorę idzie do stemp i do czopiec.

Taxa zlt° 1500.

20 priedas

Kairėnų dvaro 1765 m. gegužės 1 d. inventoriaus ištrauka

CVIA, f. 525, ap. 8, b. 1101, l. 6a

Papiernia

Papiernia nowa dranicami kryta, do ktorej wchodząc drzwi do sieni na zawiasach żelaznych z krukami y klamką. Wszedłszy do sieni po prawej stronie wschody na gorę, na ktorych drzwi na zawiasach z krukami y klamką żelaznemi. Po teyże stronie sieni drzwi do izby mieszkalney na zawiasach żelaznych z krukami, klamką i proboiami, w tey izbie piec z kaflow zielionych, okna iedne szklanne, w drzewo oprawne. Z izby drzwi do komory na zawiasach z krukami, w niey okno jedne szklanne w drzewo oprawne. Po lewej stronie sieni izba duża do robienia papieru, do ktorej drzwi na zawiasach z krukami i klamką, w niej piec z kaflow zielonych, okien cztery szklannych, w drzewo oprawnych. Z tey izby drzwi do sieni, w ktorych papier biią, na zawiasach z krukami, klamką, proboiami; w tych sieniach kolo z wałem, koryto, w ktorym stęp szesc, stemporow dwadziescia cztery okowanych, blach w stępach szesc, reffow na wale cztery, capow dwa. Z tych sieni drzwi do koła wodnego na zawiasach z krukami y zasuwką. Z tychze sieni drugie drzwi na podworze na zawiasach z krukami y klamką, okien szklannych trzy w drzewo oprawnych, formy do wyrzucania papieru dwie.

Naprzeciw papierni swiren kryty dranicami cały w ktorym drzwi na zawiasach z klamką y probojami. Staynia dranicami kryta, w niej wrota na biegunach z zaszczepką żelazną. Gumno nowe słomą kryte, około ogrodzone. Nad samą rzeką Wierzowką chlewy słomą kryte porządne gospodarskie. Gruntu do papierni dodanego in unum włoka jedna morgow dwanascie.

Z tey papierni płaci papiernik Antoni Obrocki arędy roczney złotych polskich trzysta, № 300.—

21 priedas

Vilniaus miestui priklausančios popieriaus dirbtuvės 1768 metų aprašymas

CVIA, SA 3819, l. 2, 3

Inwentarz Ekonomij Wilenskiey w roku 1768 Julij d. 10 sporądzony. Opisanie Juryssdyki Wilenskiey na Popławach.

. . . . . .

Arędy z Papierni na rzece Wilence . . . . . 200 złote

. . . . . .

Opisanie Papierni bendącey na Popławach.

Wchodząc drzwi na zawiasach z krukami we srzodku walik stoiący z dwuma capami szrubsztakow trzy rehowy na nim capa iedna.

Przychodząc do Papierni z miasta drzwi na biegunach (ieden) z siąkami, w siąkach kuchnia w ktorey kuchni horenczyk do grzania wody w tych siąkach po prawey rence izba biała z dwuma oknami potłuczonemi z izby komora z oknem iednym szklanym. Drzwi tak do izby iako też do komory na biegunach zaszczepkow y probierow. W siąkach po lewey rence warsztat w tym warsztacie drzwi iedne, na zawiasach z krukami, z dwoigiem drzwiami pobitemi, kołowrot ieden bez żelaza, koryto iedne, kubeł ieden do moczenia, szruby drewniane okute z refami trzema y capami cztyryma oporządzone w tym warsztacie piec szara z kominem.

Wszedszy z warstatu wał złamany z dwuma capami y czeterema rehfami na ktorym dwa koła zewszystkim zgniłe, stęporow wszystkich dwanascie z tych dwunastu okutych siedym, pięc bez żelaza.

(Toliau seka „opisanie zamszarni.")

22 priedas

Svisločės popieriaus dirbtuvės meistro S. Belkevičiaus pasidavimo į baudžiavą raštas

VUB, A 121, l. 8477 (21)

Karta na poddanstwo Szymana papiernika.

Ja Szymon Bielkiewicz niżey na podpisaniu ręki własney wyrażony Magister Kunsztu Papierniczego, mając sobie rocznym kontraktem puszczoną Papiernią w roku 1774 nowo ze wszelkim porządkiem y wygodą zabudowaną na rzece Kołonney we wsi Niezbodziczach, dobrach Jasnie Wielmożnego Antoniego na Łohoysku y Berdyczowie Hrabi Tyszkiewicza Generała Lieutenanta y Komendanta Brygady Ussarskiey Jazdy Narodowey Woysk W-ko X-twa Littego. Ponieważ z przyczyny wyiazdu mego z żoną, bez fundamentalnego domu porzucenia z dziecmi tylko małymi y czeladnikiem w leciech niedoskonałym, wyżey wyrażona Papiernia z izbą mieszkalną y wszelką przyprawą co do rzemiosła papierniczego, zgorzała, y skarbowi wspomnianego J. W. Pana Litho, rachuiąc na pięc tysięcy złt. szkody z tych przyczyn iest uczyniono, przeto ja niebędąc w stanie nadgrodzenia wspomieney szkody, samego siebie z żoną y dwoygiem dzieci iako to Bartłomieiem, synem starszym, mającym lat dziewięc y Urszulą, corką mającą lat trzy, w wieczne, dobrowolnie wyżey wyrażonemu J. W. Panu y sucessorom jego zapisuię się poddanstwo wszelakiemu mię poddając posłuszenstwu, y papiernią inszą podług abrysu wydanego lub dyspozycyi dworu, za dostarczeniem drzewa, wystawic assekuruię, co wszystko nietylko podpisem własney ręki, lecz y juramentem podług rotty niżey wyrażoney ztwierdzam. Datt w Swisłoczy, dn. 16 8br, 1777 Anno.

Szymon Bielkiewicz jako nieumieiętny pisma, własną ręką kładę krzyż **Rotta Juramentu**.

Ja Szymon Bielkiewicz przysięgam P-u Bogu Wszechmogącemu w Troyce S. Jedynemu, iż poddawszy się dobrowolnie z żoną y dziecmi w wieczne Jasnie Wielm. Jmsci Panu Antoniemu Tyszkiewiczowi y sukcessorom jego poddanstwa uciekac ani iakimkolwiek sposobem pod innego pana wynosic się niebęde owszem wszelakiemu posłuszenstwu podległym bydz chcę. Tak mi Panie Boże dopomoż y Syna Jego niewinna męka.

23 priedas

Pastovio popieriaus dirbtuvės 1783 metų inventorius

CVIA, SA 3989, l. 19, 20a, 21, 31, 36, 38a.

Inwentarz Hrabstwa Postawskiego 1783 roku.

. . . . . .

(p. 19) **W Departamencie Papierni**

Gałganow, czyli materyi papiernickiey kamieni		640
do z lin y powrozow	„	80
Kortow	„	2
Form drocianych do papieru	par	16

Sprzęt y naczynia

Blaza spizowa	1
Czopow z trzema obręczami zelaznemi	2
do zdeteryowanych	2
Stołow z szufladami	2
do ordynaryinych	2
Stołkow	4
Zedlow	2
Łozko podwoyne	1
do pojedyncze	3

Wiader popsutych		3
Filcow do mniejszego papieru	sztuk	360
do większych do regułowego papieru	„	90
do do dyktury	„	31
Sit drocianych mosiężnych		3
Nożyce papiernickie		1
Refka żelazna z wielkiey szescierni		1
Szrub drzewnych do prass na zapas		3
Skrzynia okuta do kleienia papieru		1
Toczydło		1
Kwater z szkłem do okien okut.		4
Sznurow do wieszania papieru sążni		500
Stołkow do wieszania papieru		4
Skrzyn do złożenia materyałow z desek zbitych		4

. . . . . .

(l. l. 20a—21) Postanowienie officyantow do posługi dworney osob y rzemieslnikow z uwiadomieniem klass ordynaryi . . . . . z przyłączeniem pensyi y jurgieltow co rok dochodzic powinnych.

Mayster Henrykowski z Extra klassy ordynarya 458 zl. pensya 720 Zl.

Pachołek Dawidowicz	„ 4 „	„	„ 119 zł.	pens. 80	zł.
do Dziemidka	„ 4 „	„	„ 119 „	„ 60	„
do Grykiel	„ 5 „	„	„ 86 „	„ 131	„
Chłopiec Cimoch Smietanka 8	„	„	58 „	„ 30	„

. . . . . .

(l. 31) Papiernia na rzece Miadziołce o dwoch kołach na podmurowaniu od koł y od spustu mieyscami opadłym, w scianach drzewa ciosanego na około pochylanych spaczonych y pogiętych, a dla utrzymania onych lisice przyparte z szworniami dziewięciu nalezycie umocowane od dołu pod dach nadpsuły, gątami w pokryciu, łamany z czterdziestu zapadającemi w dol okiennicami podpory mającemi y zaszczepki, a przy scianach naokoło z 19-tu podwoynemi okiennicami do zamknięcia szworniami y przetyczkami, okute zawiasami y krukami, wszystkie aż do następnego wewnątrz podzielenia z weyscia od grobli. Laboratoryum z dwoma holendrami na szarpanie pierwsze do ostatniego przeczyszczenia gałganow czyli materyi papiernickiey nalezycie oporządzonemi. Schody w kilka trep do drugiego laboratoryum na robienie papieru sporządzonego do blazy zawierającego dwie prassy okute dziesięcią reffami y czterma bolcamy, daley izba czeladna. Piekarnia, sien iedna z kuchnią wymurowaną, druga z okutym stęporem do niego kowadłem przepierzona, trzecia do wygod mieszkalnych. Pokoikow dla fabrykanta trzy, izb trzy, w gurze magazyn y troie schodow roznie porobionych znayduie się. W caley papierni drzwi gładkich w kwatery y ordynaryinych dwadziescia futrowanych gozdzmi przybiyanych, dwoie na zawiasach, wszystkie, z siedmiu odwnętrznemi zamkami krytemi prostemi, po częsci z zaszczepkami do zamka wiszącego proboiami z iedynastu klamkami do zapadnięcia ordynarnymi, z iednym młotkiem dla dania znaku na otworzenie drzwi y iedne z krukiem w poł przykutym, okien trzydziescia pięc w calych szybach mieyscami pobitych szkła ordynarnego na zawiaskach z zaszczepkami, piecow kafel zielonych trzy, starych ieden nadruynowany y z cegił piekarniany ieden, kominkow dwa, stołowanie tarciczne, podłoga cegłana mieyscami z bierwion ciosanych. Przy teyze papierni most z poręczami, w spodzie onego spusty dylami opierzone nalezycie, zastawka z szworniami, łancuszkami y grobla udychtowana.

. . . . . .

(l. 136) Z papierni w miescie Postawach zafundowaney z dwornym utrzymującey się dozorem iest zysku 3.000 zł.

Pastovio popieriaus dirbtuvės 1783 m. gamybos ataskaita

CVIA, SA 3528, l. 70—72

№ 9no. Rachunek papierni Postawskiey.

Obrachowanie materyału.

Gałgany czyli materyał papierniczy z remanentu inwentarzem urzędowym 1783 roku 29 8-bris podanego:

z płotna . . . . . 640 Kamienie
z lin i powrozow 80 „

Z kupna przez kassę dworzanską:

2 sieci 20 „
nożki baranie solanki 11 kopy 113 sztuki 30
hałun 2 Kamienie

. . . . . .

Obrachowanie papieru. Przychod.

regułowy dobry 1 reza		6 libry
„ brak		8 „
rewersowy dobry 8 rez		7 „
brak		10 „
notowy 3 „		3 „
regestrowy 108 „		12 „
ordynaryiny dobry 100 rez		5 libry
„ brak 12 „		
bibuła 14 „		1 „
dyktura		773 sztuk

. . . . . .

Rozchod.

Do kancelaryi dworzanskiey na rozne regestra folwarczne:

papieru rawersowego dobrego		11 libry
„ „ brak		10 „
„ notowego		4 „
„ regestrowego	17 rezy	11 libry
„ ordynaryinego	1 „	5 „
bibuły		1 „

Na sporządzenie rachunkow:

papieru rewersowego	1 reza
„ regestrowego	2 „

Przedano za gotowe pieniądze:

papieru regulowego		4 libry
„ rewersowego	2 rezy	10 „
„ notowego		5 „
„ regestrowego	56 „	
„ ordynaryinego dobrego	32 „	
„ „ braku	12 „	
bibuły	14 „	
dyktury	773 sztuki	

Remanet przy expiracyi dobr JWW sukcessorom zostawiony:

papieru regulowego dobrego	1 reza	2 libry
„ „ braku		8 „
„ rewersowego	4 „	6 „
„ notowego	2 „	14 „
„ regestrowego	35 „	1 „
„ ordynaryinego	67 „	

. . . . . .

Obrachowanie naczynia roznego w teyze papierni.

formy drociany do papieru	16 par
blazy spizowe	1
korty	2
raszple	1
cyrkle	1
czopy	4
stoły	4
stołki	4
wiadra	3
napilniki	1
filcy do papieru mnieiszego	360
„ „ „ regułowego	90
„ do dyktury	31
zedle	2
łozka poiedyncze	1
„ podwoyne	3
tarki do papieru	1
sita drociane	3
nozyce do papieru	1

ręfy zelazne	1	
szruby drewniane	3	
skrzynia okuta	1	
piesznie	1	
kwatery okute ze szklem	4	
sznury	500	sążni
toczydło	1	
stołki do wieszania papieru	4	
skrzynie do złozenia materyału	2	
siekiery	1	
piłki ręczne	1	
swiderki	1	
siekacze	4	

. . . . . .

Obrachowanie prowentu pieniężnego za wszelką przedaż w teyze papierni

Percepta.

Za papieru rygałowego liber	4 a	2 f	—	8
„ rewersowego rez	2,5	16 „	—	40
„ notowego liber	5	1 „	—	5
„ regestrowego rez	56	10 „	—	560
„ ordynarnego dobrego rez	32	8 „	—	256
„ „ braku	12	5 „	—	60
Za bibuły rez	14	2 gr. 20	—	37,10
Za dyktury sztuk	125	11 gr	—	45,25
„ „	348	10	—	116
„ „	300			81
Suma percepty				1209 zł. 5 gr

25 priedas

Suprasliaus popieriaus dirbtuvės nuomininko Jurgio Tyrbacho 1783 m. balandžio 3 d. rašto Kauno magistratui Fredos popieriaus dirbtuvės steigimo reikalu nuorašas

CVIA, SA 13873, l. 559, 560

Akt z listu od Thierbacha do Magistratu Kowienskiego. Roku tysiąc siedmset osmdziesiąt trzeciego miesiąca Juny trzeciego dnia.

Na Ratuszu w czasie sessyi odprawiającey się, takowy list od acta compositi iudicii miasta J K M Kowna podano w te słowa pisany: Przeswietny Magistracie miasta J K Mosci Kowna. Umowa kontraktowa po między Magistratem z iedney y mną z drugiey strony, względem manufaktury papierowey tym silniey mię zniewala do uczynienia ninieyszey rekwizycyi, iż z ociągania założenia iey od Prześwietnego Magistratu, czuię wielką dla siebie krzywdę ato przez złożenie odemnie kamyonowego zakładu w żelastwie w wartości trzech set talarów a od których przez trzy lata bez profitnie płacić muszę zagranicę procent; nawet i teraz sprowadziłem inne do tey manufaktury potrzebne narzędzia w taxie pięciudziesiąt talarow, wszystkie moie do Kowna podruży, wszystkie rekwizycye dowodzę y dowodzić tego będę iż z strony moiey Prześwietny Magistrat, ani ma ani mieć może żadnego w kontrakcie zawodu, y owszem okazuję te pragnienie iż iako żądam w tym profitu dla Prześwietnego Magistratu, tak równie y uskutecznienia dla mnie z strony Prześwietnego Magistratu tegoż kontraktu. Ale gdy przez tak długi przeciąg niewidać tego uskutecznienia ani wystawioney papierni, przeto proszę naypokorniey o finalną rezolucyę od Prześwietnego Magistratu, mam się spodziewać w tym roku wystawioney papierni? Iesli by zaś nie, tedy Prześwietny Magistrat niech nieraczy mię krzywdzić y wydać skład kamyonalny, do takowey nienieyszey rekwizycyi, proszę y przyjacioł abym w czasie nieznalazł zarzutu od Prześwietnego Magistratu iż z strony moiey choc naymnieyszy cien niedotrzymania kontraktu znalazł się. Iestem z naygłębszą uniżennoscią Przeswietnego Magistratu nayniższy sługa George Christoph Thierbach. Dnia pierwszego Maya, tysiąc siedmset osmdziesiąt trzeciego roku w Supraslu. Za ustną rekwizycyą Pana Gerarda Hendryka Thierbacha do tey expedycyi ordynowany do Przeswietnego Magistratu Kowienskiego, dla lepszey wiary podpisuję się Kaietan Micuta pisarz Horodelski. Herhard Heinrich Thierbach. Ktory to list iest do xiąg compositi judicyi miasta J K Mosci Kowna przyięty y wpisany.

26 priedas

Popieriaus meistro Gerardo Henriko Tyrbacho ir Kauno magistrato 1784 m. vasario 14 d. sutarties dėl popieriaus dirbtuvės Fredoje pastatymo nuorašas

CVIA, SA 13803, l. 685, 686

Akt kontraktu Chrapickiemu służący.
Roku tysiąc siedmset osmdziesiąt czwartego miesiąca February czternastego dnia

Przed aktami ziem. P-ttu Kowienskiego stanowszy osobiscie Gierhard Henryk Tierbach maister kunsztu papierniczego kontrakt sobie służący ad acta podał w te słowa pisany: Miedzy nami Józefem Chrapickim burmistrzem prezyduiącym intuitu sessyi dwuch, iedney na dniu sieddmnastym miesiąca January, drugiey na dniu dziewiętnastym miesiąca Septembra w roku teraznieyszym tysiąc siedmset osmdziesiątym wtorym expediowanych imieniem całego miasta JK Msci Kowna piszącym się z iedney a Gierh Henrykiem Tierbachem maystrem kunsztu papierniczego zdrugiey strony stanął kontrakt w niżey następuiącym opisaniu. **Primo.** Miasto JK Msci Kowno na ufundowanie papierni we Freydzie mieyskiey w mieyscu tey papierni zdatnym zgadza się y żeby w tey że papierni fabrykę papieru rozmaitego pan Thierbach utrzymywał oną, zawiadywał y w oney mieszkał z uległoscią należącą magistratowi kowienskiemu miec chce. **Secundo.** Na papiernię budynek wedle potrzeby miasto Panu Thierbachowi z piecami, oknami y z iednym wewnętrznym opatrzeniem wtylko do budynku (iak mieszkać) należeć będzie, z swego materyału wybudować grobie ufundować spusty porobić, a w czasie następnym opatrzenie y reperacyę grobell y budynku swoim sumptem (zadaniem o potrzebie tey od Pana Thierbacha znać) utrzymywać deklaruię a wsię teyże wewnętrznych potrzeb do papierni czy to z materyałow drewnianych czy to żelaznych albo iekowych innych wspomniony Pan Thierbach z siebie mieć y dostarczyć obowiązanym będzie a miasto tylko nim skonczy się takowa fabryka wnętrzna szesciu ludzi co dzień dawać przyżeka. **Tertio.** Gdyniż miasto takowy budynek według obowiązku powyższego ze wszystkiem z groblami... wystarczy więc wraz do tego czasu słobod na lat trzy bez żadney płacy temuż Panu Thierbachowi nadaie miasto a po wypłynieniu wspomnionych lat trzech słobodnych ten ie Pan Thierbach do lat dziesięciu w oney papierni mieszkać y fabrykę papieru utrzymywać płacąc tylko arędy do skarbu mieyskiego w rok po złotych polskich osmset y po dziesięc rez papieru ordynaryjnego czystego dobrego do tegoż skarbu daiąc wolen y mocen będzie przez ktore to lat dziesięc żeby teto y aukcyę chciał dawać wspomnianego Pana Thierbacha z tey że papierni zriegowac nie będzie mógł wszakżesz po wyisciu onych lat dziesięciu ieżeli by teto dawał aukcyę a Pan Thierbach na takową aukcyę postąpić niechciał iuż miasto też papiernię innemu aukcyę daiącemu w arędę postąpic będzie mogło. **Quarto.** A iako za ufundowaniem papierni w tylko będzie skarbowego pod regestrem y inwentarzem Pan Thierbach w zawiadywanie swe ma przyiąc, tak przy oddaleniu za czasem z oney papierni podług tegoż regestru y inwentarzu w zupełnosci wszystko miestu zostawić y zdać obowiązanym będzie a swoie tylko własne wnętrze fabryczne żelazne sztuki z sobą wziąść wolen będzie. **Quinto.** Do takowey papierni poki w oney Pan Thierbach będzie mieszkał na grunt y łąki pułtorey w polu z trzech zmian wynosić ze wszystkim powinney przyłącza miasto a oraz piwo robic y wodkę pędzić na szczegolną tylko domową Panu Thierbachowi potrzebę temuż Panu Thierbachowi przez czas onego mieszkania toż miasto pozwala waruiąc iednak mocno aby wspomniony Pan Thierbach tak sam przez się iako też y przez subordynowane od siebię osoby

pod żadnem pretextem onych trunkow szynkować ani ogulnie sprzedawać nieważył się pod sztraffem magistratu JK Msci Kowienskiego wskazać się maiącym. **Sexto.** A poniewarz szczegulnie z uczynioney przez Pana Thierbacha rekwizycyi na ufundowanie w gurze zmienioney fabryki miasto znaczy expens ponieść musi a przez to słusznie należyby nawzaiem od tegoż Pana Thierbacha miało choć w częscí iakowe zabiezpieczenie zaczym nim ta fabryka zakonczoną zostanie y nieiaką część wspomnianego expensu nadgrodę uczyni wszystkie rzeczy Pana Thierbacha do Kowna sprowadzone ktore u Pana Hunki złożone znaiduią się pod wiedzą rządzącego miastem Kownem byc powinne ani onych Pan Thierbach wczesniey do zawiadywania swego szczególnego odebrac niebędzie mógł. Takowy kontrakt iedna strona daiąca druga przyimuiąca y we wszystkiem onemu ... dla twierdzy większy podpisuiemy w Kownie roku 1782.IX.20 d. U tego kontraktu przedpis ręki autora tenże kontrakt wydaiącego w te słowa Jozeff Chrapicki Burmistrz prezyduiący M J KMsc Kowna który to takowy kontrakt za podaniem onego przez wyż wyrażonę osobę ad acta iest w księgi ziem Kowien. zapisany.
Rko 1784.II.15 dnia (Kontraktą patvirtino ir parašą padėjo)
Gierhard Heinrich Thierbach.

27 priedas

Popieriaus meistro Gerardo Henriko Tyrbacho ir Kauno magistrato 1784 m. vasario 19 d. pasižadėjimų dėl popieriaus dirbtuvės Fredoje pastatymo nuorašai

CVIA, SA 13873, l. 718, 719

Aktykacya kombinacyi między miastem JK Msci Kownem, a uczciwym Gierardem Henrykiem Thierbachem, maystrem kunsztu papierniczego zawartey.

Roku tysiąc siedmset osmdziesiąt czwartego miesiąca February dziewiętnastego dnia.

Na Ratuszu w czasie sessyi adprawiaiącey się, dokument kombinacyiny niżey wyrażony ex instantia IPP gminnych, ad acta compositi judicy miasta J K Msci Kowna podano, w te słowa pisany: między miastem JK Msci Kowna a mną Gierardem Henrykiem Thierbachem maystrem kunsztu papierniczego, stanęła wieczna a nienaruszona, w roku teraznieyszym tysiąc siedmset osmdziesiąt czwartym msca February piętnastego dnia kombinacya w takowy sposob: iż lubo miasto J K Msci Kowno, instituitu sessyi dwuch, iedney na dniu siedmnastym, miesiąca January, drugiey na dniu dziewiętnastym miesiąca Septembra, a roku tysiąc siedmset osmdziesiąt wtorym expedyowanych... Kontraktem przez JPana Juzefa Chrapickiego burmistrza, na owczas prezyduiącego, w roku tymże tysiąc siedmset osmdziesiątym wtórym, miesiąca Septembra dwudziestego dnia wydanym a w roku teraznieyszym tysiąc siedmset osmdziesiąt czwartym, miesiąca February czternastego dnia, przed aktami ziemskiemi P-tu Kowienskiego zaaktykowanym na ufundowanie papierni we Freydzie mieyskiey, w mieiscu tey papierni zdatnym, zgodziwszy się na papiernię budynek, wedle potrzeby z piecami, oknami y z całym wewnętrznym opatrzeniem, co tylko do budynku (iak mieszkac należec będzie) z swego materyału wybudować, groble ufundować, spusty porobić, w czasie następnym, opatrzenie y reparacyę grobell, y budynku swoym sumptem (zadaniem o potrzebie tey odemnie Tierbacha znać) utrzymywać deklarowało, y dalsze zabespieczenia w tymże kontrakcie opisane, dostatecznie wyraziło. Y ia na mocy takowego kontraktu funduię się, imż niewodmienney petencyi to wszystko odzierżeć y temu wszystkiemu zadosyc uczynić (według owego kontraktu) byłem — Atoli ponieważ supra namienione miasto J K Msci Kowno, przez sessyę w roku niedawno zeszłym, tysiąc siedmset osmdziesiąt trzecim, miesiąca Juny trzeciego dnia złożoną, z przyczyn pewnych w oney sessyi wyrażonych, dato racyą nuszną iż tak rychło owa papiernia ufundowana być niemoże, przeto ia Gierard Henryk Thierbach (gdy wszystkie rzeczy i instrumenta, ktore na fundamencie supra namienionego kontraktu do miasta J K Msci Kowna byłem sprowadził, one bez żadney trudnosci z tegoż miasta J K Msci Kowna zupełnie odebrałem) od w pomienionego kontraktu odstępuiąc (ieżeliby z iakowego powodu albo porady czyiey można wynaleźć hic in negatio do miasta J K Msci Kowna pretensuię) z oney toż miasto J K Msci Kowno wiecznie kwitnie, żadney salwy y naimnieiszego wstępu mnie samemu do osob w onym mieszkaiących y rządzących niezachowuią, w dowod czego ony kontrakt, y sessye w tym przypadku mnie służące temuż miastu Kownowi zwracam. Nawzaiem miasto J K Msci Kowno przezemnie niżey wyrażoną osobę z powodu onego kontraktu do uczciwego Tierbacha że żadney pretensyi roscić niemoże, zaręcza. Pro robore czego (wzaiemnie na stronę któraby takowy kombinacyiny oraz wieczysto kwitacyiny zapis naruszyć, ważyła się) zaręki tysiąc złt. Plsk. założywszy, y o to do rozprawy prawney forum ubiquimum w WXLitew. reperibile bez żadnych dylarryi, godzin, ..., bez appelacyi od mnieyszego do wyższego sądu, wyznaczywszy, tenże dokument nasz dobrowolny kombinacyiny, y nawzaiem wieczysto kwitacyiny, przy uproszonych JPP pieczętarzach, rękami naszemi własnemi podpisuiemy, w Kownie roku panskiego tysiąc siedmset osmdziesiąt czwartego, miesiąca Februaryi piętnastego dnia. Gherhardt Heinrich Thierbach. Tomasz Reyss Burmistrz. Ustnie y oczewisto proszony pieczętarz od IPª Gierhardta Henryka Thierbacha z iedney, a IPª Tomasza Reyssa Burmistrza M J K Msci Kowna, imieniem tegoż miasta czyniącego, z drugiey strony do tego nawzaiem kwitacyinego zapisu, y kassacyi z kontraktów y sessyi intus wyrażonych nawzaiem wydanego, podług prawa podpisuię się Anufry Swirski. Ustnie y oczewisto proszony pieczętarz od osob wyż. wyrażonych do tego kombinacyinego oraz kwitacyinego dokumentu podpisuie się Ian Ernest Blun... ustnie y oczewisto proszony pieczętarz od osób wyż. wyrażonych do tego kombinacyinego, oraz kwitacyinego dokumentu, nieporuszanie zawartego y wszystkie kontrakta, y sessye na papiernię stanowiono . . . . . podpiśnie się Karol Kozakiewicz ktory to dokument kombinacyiny za podaniem ad acta compositi judicyi M J K Msci Kowna iest do xiąg tegoż miasta J K Msci Kowna przyięty y wpisany.

28 priedas

Svisločės grafystės 1818 metų inventoriaus ištrauka

CGIA Gardine, f. 1143, ap. 1, b. 70, l. 1,49

Inwentarz Folwarku Niezbodicz roku 1818° miesiąca July 1° dnia sporządzony.

Stan zabudowania papierni.

Przy groble stawu Niezbodzickiego na rzece Kolonney papiernia przy starym spuscie z drzewa sklutowanego pod dachem (o dwoch załamaniach na słupach do suszenia papieru wspieraiących się) gątowym, w ktorey z frontu drzwi z tarcie na zawiasach y krukach z zaszczepkami y proboiami, a przy iednych zamek wnętrzny z poiedynczym kluczem małym, okienka nad sobą maiących do sionek y do holenderni dwoie, do koł zas male drzwi na biegunach drewnianych, w sieniach drzwi do kuchni, tam komin duży na dach wyprowadzony y do kotla miedzianego do grzania wody przy teyże kuchni w murowanego w horno, na zawiasach y krukach z zaszczepką iedną. Z tychże sionek w lewey stronie stancya pierwsza mieszkalna z komorą y spiżarnią, do ktorych drzwi na zawiasach y krukach z zamkami wnętrznymi y kluczami troie. Okien szkła białego w pierwszey stancyi po dwie fortki, a w drugiey iedno tylko otwieraiące się, na zawiasach y krukach z zaszczepkami mających się cztery, piecow dwa z kafel szarych, fizyczny z drzwiczkami y zasowkami, a trzeci piec chlebny, z ciegieł. Podłoga y stalowanie z tarcic. W pierwszey zas stronie izba weissztubowa do ktorey drzwi na zawiasach y krukach z zaszczepką, klamką y proboiami iedne, piec kafel szarych zupełnie poroynowany, nowego potrzebuie przestawienia, z kominkiem. Okien dwa z frontu bez fortek, a na tył

budynku iedne większe a drugie mnieysze szkła drobnego. W tey izbie czop dwoye z dwoma obrączami żelaznemi, w ktorym piecyk miedziany do grzania wody do materyi papierowey y iedna rura miedziana do wyiscia dymu w luft do komina, tamże szruba drewniana do prasowania papieru przy ktorey rechow żelaznych dwie. Koło żelazne zębate z szworniem żelaznym iedne y wałek drewniany z dwoma rechawkami z zecrem do pomykania kołka, rychiel do mieszania materyi drewniany. Podłoga w izbie y stolowanie z tarcic. Z izby warsztatowey iedne drzwi do holenderni na zawiasach y krukach z zaszczepką y proboiami żelaznemi, w ktorey okien całkowych dwa od frontu y na tył budynku drugie dwa ze szkła drobnego, pod stalowaniem. Dwa wały duże, na ktorych koło iedne wodne a drugie paleczne. Na tych wałach rechow dużych osm, capow cztery, wał trzeci stoiący na ktorym koło paleczne y tryba duża służy do holendra. Po koncach tego walu rechow po dwie, capow dwa, parowka iedna, w srodku koła na trybie rechow dużych dwie. Obok tego koła szesciarnia do holendra ze czterema rechwami na zelaznym walcu y na tymze walcu szynow dwadziescia cztery, pod spodem walca nożow osm stalowych. W tym holendrze szworniow żelaznych dwa, mosiężnych podwałkow dwa, sito drociane iedne. Przy tym wale od holenderni korba żelazna iedna. Stępow do tłuczenia szmatow cztery, w każdey stępie młotow drewnianych po cztery, okute w koncach rechwami y po dwa kliny żelazne w każdym młocie drewnianym maią. A wogole takcih młotow sztuk szesnascie a w nich klinow żelaznych sztuk trzydziescie dwie. W nadmienionych blisko stępach we srządku płaty żelazne hrube. Między dwoma wałami wyżey opisanemi leżęcemi y trzecim w holenderni stojącym iest ieszcze trzeci wał leżący, na ktorym koło tarczowe. Wał ten ma w okowiu swoim rechow cztery, capow dwa, przy tym kole iest na wale tryba, w samym okowcu wału tey tryby iest rechow po koncach po dwie, cap ieden, a wsrzodku wału koło tryby rechow dużych dwie. W drugim koncu tego wału iest korba żelazna, po ktorey komunikacya na gorę, na maszyny rznący szmaty posługująca. W goru pod stolowaniem są dwa wałki drewniane z capami żelaznemi do mieszania materyi. Na gorze budynku w poddaszu iest Lumpesznayder albo maszyna do rznięcia szmatow, tam drąg żelazny z szesciu sztab złożony krzyżowy, czworogranny z dwoma nożami, wałek z prętowey sztaby, żelazny, na ktorem kołko drewniane z dwonasto piorami żelaznemi y dwoma rechwami, drugie kołko żelazne zembate z zecrem przy ktorych szrub większych z muterkami szesc, mnieyszych dwa, klucz do szrub jeden, nożow cztery na stoliku do chendożenia szmatow. Wałek w gorzy drewniany z dwoma capami zelaznemi, na ktorym osadzony zecor. Tamże na gorze iest salka składowa, do ktorey drzwi na zawiasach y krukach z klamką wiszącą. Okno na front ze szkła iedno. Wschodow na gorę troie, dwa stołowania pod dachem z tarcie. Po koncach dachu w facyatach po dwa okna, okienice w załamaniach dachu długie z tarcic na zawiasach y krukach żelaznych. Drzwi z sionek na początku tey papierni opisanych na gorę na zawiasach y krukach z zaczepką żelazną.

Sprzęty w tey papierni skarbowe są następne: sznurow włosianych sążni 3.000. Form do robienia papieru sztuk osm drocianych. Płatow sukiennych do sciskania piora w prasie sztuk 182.

Obok tey papierni przy iedney rzeczce iest młyn o dwoch kołach z drzewa brusowego zbudowany, słomą pokryty. Na wałach rechow żelaznych osm, capow cztery, wrzecion żelaznych dwa, rechow na szescierniach cztery, panewek pod wrzecionami dwie, kamieniow wiersznich dwa, spodnich dwa, koszow dwa, skrzynia do pytlu iedna druga ordynaryina do mąki. Stancya dla młynarza w ktorey okien troie w szkle, większey części potłuczone, piec chlebowy z cegieł. Drzwiow czworo na biegunach drewnianych.

29 priedas

Vilniaus vaivados kunigaikščio M. Radvilos ir popierininko K. Denelio sutarties dėl popieriaus dirbtuvės įsteigimo Grabove ir susirašinėjimo dėl popieriaus duoklės nuorašai

CVIA Minske, f. 694, ap. 4, b. 849, l. 1—7

Akta w sprawie J. O. Xięcia Radziwiłła W. W. wielu ord. kawalera przeciw Karolowi Dehnel Papiernikowi o wydanie papieru ryzów 19, dnia 17 Grudnia 1819 uformowane w Warszawie.

Informacya w sprawie z JMP Dehnel papiernikiem w Podgrabowie mieszkającym dnia 16 grudnia 1819 w Warszawie napisana.

1. JMP Karol Dehnel punktem 19 kontraktu z dnia 12 Sierpnia 1816 r. zawartego zobowiązał się podług woli J. Xięcia Wojewody Wileńskiego plenipotentowie Suchorskiemu za kwitem J. O. Xięcia W-dy rocznie papieru po ryzów 12 licząc w każdey ryzie po liber 20, a w librze po arkuszy 24, wartniącego po zł. 18 każda ryza, wydawać, co tenże kontrakt y punkt w nim udowadnia.

2. Od Ru 1816 do 1819 z namowy powyższego punktu kontraktu należy się rocznie papieru ryzów za lat 3. . . . . 36 ryz

3. Za przysłane fl. 5 w monecie plenipotentowi na opłacenie kancellaryi — rachuie się papieru ryz 5.

4. Wydał y przysłał plenipotentowi papieru ryz 12

Należy się reszty papieru ryz 19

5. Na dowód czego składa się kontrakt z dn. 12 Sierpnia 1816 r. w Warszawie z JMP Karolem Dehnel papiernikiem napisany.

Przeto JMP Przepierzynski wezmie JMP Dehnel o wydanie papieru ryz 19 y takowe odbierze, z odebranych zkwituje, w przeciwnym razie nieodania J.M.P. Dehnel pozwie — DMS — Na powyższą należytość oddaie tylko Pan Dehnel papieru ryz 7. z powodu iż reszta nie iest wygotowaną i na takowy papier uzyskał odemnie kwit. — Notuie się iż Pan Dehnel za rok pierwszy toiest 1816ty nie sądzi się obowiązanym odstawiać ryz 12 z powodu iż papiernia niebyła wykończoną.

Grabów dnia 11 Stycznia 1820

(Przepierzynski)

Kopia kwitu.

Podług kontraktu z dnia 12 Sierpnia 1816 JMP Dehnel na papiernią, młyn i folusz w dobrach Grabowskich przez J O Xięcia JMsci wydanego odebrałem a conto należącego się od niego podług § 19° papieru rocznie ryz 12 wynoszącego ryz 7 z których tegoż Pana Dehnel ninieyszem w imieniu i z polecenia JO Xięcia Pana kwituiąc oswiadczam iż podług uczynionego obrachunku zaległy z lat 1816 do 1819 papier wynosi ryz 19, po detrunkacie zatem teraz oddanych ryz 7 pozostanie od Im Dehnel do roku 1819 do żądania ryz 12.—

Grabów, d 11 Stycznia 1820

(Przepierzynski)

1816 dnia 12 Sierpnia w Warszawie

Kontrakt J Panu Dehnel na młyn i foliusz, na papiernię przeformować się miany, w dobrach Grabowie sytuowane napisany.

Józef Suchorski JO Xięcia Michała Radziwiłła Wojewody Wileńskiego wielu orderów kawalera, dóbr, kluczów Nieborowskiego w powiecie Sochaczewskim w województwie Mazowieckim, Zyczyńskiego w Zelechowskim, Miastkowskiego w Garwolinskim, powiatach w województwie Podlaskim, dóbr Grabowskich częścią w powiecie i woiewództwie Kaliskim, w Królestwie Polskim, częścią w powiecie Ostrzeszowskim w Xięstwie Poznańskim, sytuowanych i innych wielu dóbr, kluczów i hrabstw w różnych państwach osciannych mianych dziedzica i posiadacza w Nieborowie zamieszkałego, plenipotent w wsi Bolimów zwaney w powiecie Sochaczewskim mieszkaiący, czasowo tu w Warszawie pod liczbą 752 przy ulicy Elektoralney, pilnuiąc sobie powierzonych interesów bawiący, do ninieyszych działań upoważniony z jedney, a JPan Karól Dehnel papiernik z Bledzianowa

z drugiey strony, piszą i zawieraią kontrakt w dwóch exemplarzach w punktach następuiących.

§ 1 JPan Dehnel bierze folusz w Grabowie na rzece Prosnie w granicach Królestwa Polskiego sutyowany i młyn wodny o dwóch kołach, takoż w Grabowie w Xięstwie Poznanskim exystniący w dzierzawę na lat dwanascie N 12.

§ 2 JPan Dehnel foliusz rzeczony na rzece Prosnie sytuowany obowiązuie się na papiernią przeformować, czyli raczej do budynku foliuszowego formuiąc z niego papiernią, w szczycie przybuduie nadłuż budynku łokci dziewięć i dach całkiem nowy da, o to własnym kosztem i expensem. Skarb tylko drzewa doda, które sobie zwiezie; maystrów do wszystkich rekwizytów tak wewnętrznych ieko i zewnęntrznych na siebie bierze i przyimuie, którą to papiernią przed miesiącem Grudniem w roku bieżącym z wszystkiemi do niey należącemi rekwizytami, wybudować i ukonczyć bierze na siebie obowiązek;

§ 3 Dom mięszkalny przy foluszu będący, zupełnie, całkiem zreperuie, aby w niem mieszkano, który pustkami stać nie może, komin w foluszu murowany na papiernią przeformowanym, przestawić i przemurować swym kosztem da.

§ 4. Który to młyn, z mięszkaniem młynarskim i inną wszelką budowlą, z polem, łąką i ogrodem do rzeczonego młynu należącym, po wyisciu kontraktu teraznieyszemu młynarzowi na tenże młyn maiącego, JPanu Karólowi Dehnel oddany będzie, z opisaniem stanu onegoż i wszelkich rekwizytów w nim znaiduiących się.

§ 5. Przerzeczoną papiernią i wspomniany młyn z wszelką budowlą, tak do młyna, iako i do foliusza dziś należącą przez czas swei posessyi w porze, stanie dobrym i porządku utrzymywać i przy ukonczeniu kontraktu w roku ostatnim z wszystkiemi rekwizytami dobremi oddać i zostawić obowiezuie się.

§ 6. Bonifikacyi wszelkiey za decess przy przeformowaniu folusza na papiernią wynikły JPan Dehnel zrzeka się i żadney pretensyi do skarbu JO Xięcia woiewody miec niechce przez czas dzierrzawienia młyna, papierni i po expiracyi.

§ 7. Po uformowaniu i wybudowaniu papierni, odebrania młyna w swą possesyą, wszystkie rekwizyta wewnętrzne i zewnętrzne swym kosztem i expensem utrzymywać będzie, tak ażeby ani papiernia, ani młyn przez brak czego nigdy niewakowały.

§ 8. Groble wodę na młyn i folusz wystarczaiącą utrzymuiące gdyby takowe przez przypadek nawalnosc i wielkosc wody zepsute zostały, przez ludzi skarbowych zawiezione i zreperowane bez zwłoki czasu będą zaczym JPan Dehnel obowięzuie się czeladź, młynarczyków zdatnych, pilnych, trzezwych, znaiących się nie tylko na papierni i mlewidle, lecz i na utrzymywaniu wody potrzebney, utrzymywać. Iżby mieląc nie psuli zboża, lecz tak, iak każdy sobie z przywożących życzy zemlić, pod odpowiedzialnoscią samego młynarza dobrze melli każdemu: pilny dozór nad groblami i innemi mieyscami, nurtami groble psuiącemi, a nayszczególniey aby przez nawalnice i przybranie wody nagle, szkoda żadna nienastąpiła, wraz z młynarzem mieć będą, w przeciwnym razie młynarz za nie dozor własny i ludzi swych, z własnego odpowie i wszelką szkodę wynagrodzi.

§ 9. Drzewa na opał z drzewa leżalnego, lub w braku tego z drzewa do wszelkiey budowli niezdatnego, co tydzień w dniu wyznaczonym gaiowym po fur dwie parokonnych dostawie, które swym sprzężaiem zwiezie, z mieysca przez lesniczego wyznaczonego i na porządki wszelkie do młyna, iakoto: palce, kliny, laski, szczeblugi i inne rekwizyta za assygnatą rządcy a kwitem pisarza prowentowego z borów skarbowych i na reperacyę wszelką gdy będzie potrzeba.

§ 10. Obowiązuie się JPan Dehnel z młyna rok rocznie po Zł 1520, z folusza zaś dziś ieszcze będącego na papiernią przeformować i wybudować się mianego, czyli z teyże papierni rok rocznie po zł. pol. 1300 do prowentu Kuznickiego płacić w ratach następuiących, to iest: pierwszą ratę 1 go wrzesnia, drugą ratę dnia 1 grudnia, trzecią ratę dnia 1-o marca, czwartą dnia 1 maja, w monecie dobrey, grubey, brzęczącey, kurs w kraiu maiącey, wszystkie raty wynoszące po zł. pol. 705, w każdym roku wypłacać przyrzeka. W bierzącym roku tylko z papierni raty opłaci po zl 325 na ratę, gdyż młyna ieszcze niema.

§ 11. Jezeliby JPan Dehnel raty bądź ktoreykolwiek w dniu przeznaczonym do prowentu całkownie nieopłacił, na ówczas execucyi prawem przepisaney poddaie się, kontrakt za nieważny mieć chce, co wszystko iednak do woli własney JO Xięcia Woiewody Pana oddać i zastawnie, toiest, czyli kontrakt onemuż ninieyszy natychmiast uwniewieczy i za nieważny uzna, czyli do zadosyć uczynienia kontraktowi ninieiszemu zniewolić i nakłonić JPana Dehnel zechce.

§ 12. Wszystkie podatki z repartycyi dymów lub ludności wypadaiące ustanowione, wszelkie składki osobiste, neprzewidziane i nastąpić mogące bez żadney bonifikacyi i odwołania sie do dworu i skarbu JO Xięcia Woiewody Pana z młyna, pomieszkań i papierni przez czas swey possesyi oraz futeraże z gruntów i łąk do młyna i papierni należących JPan Dehnel oddawać, spokić i załatwiać punktualnie obowiązuie się.

§ 13. JPan Dehnel iako młynarz co względem młyna od korca iednego zboża zmelonego miarkę zwyczayną, miarą sprawiedliwą od dworu daną, cechą policyi rządowey obajchowaną, więcey zaś brać i przeto krzywdzić przyieżdżaiących do melenia pod żadnym pozorem niemoże, ato pod karą i zapłaceniem talarów szesciu w doniesieniu i przekonaniu onegoż, za każdy raz do prowentu Kuznickiego za kwitem zapłacić się winną ani przy kamieniach w młynie, mieysca, czyli dziury, suka zwaney, z umysłu do ukrywania mąki zrobioney mieć nie może, pod karą talerow dziesięciu i utraceniem mieysca i wszystkiego własnego, oraz wieprzów wlasnych pod młynem pod podlogą trzymać i karmić nie może, w postrzeżeniu przez zwierszchnosć dworską, pod przypadkiem onych.

§ 14. Gdy nawoz i natłok mlewa będzie, zatym kto pierwszy do młyna przywiezie, ten wprzód mleć będzie, a pózniey przywożący zboże i mleć onegoż zaraz niemogący, od takowych sami młynarz, lub iego czeladnik wozki z zbożem pod rachunkiem i iakie odebrać będzie winien, w przeciwnym przypadku młynarz za wszystko odpowiedzialnym będzie, mlewo zaś dworskie przed obcym w każdym czasie i razie pierwszństwo w mleniu mieć będzie, oraz i ordynarye.

§ 15. Sztuki surowcowe do gorzalni, sztuki słodowe na piwo do browaru dworskie, ile tych będzie potrzeba mleć, tudież ordynarye bez wszelkiey opłaty i brania macy, czyli miarki od korca mleć obowiązuie się bez żadney fabrykacyi, a to co do ilosci wszystkiego mlewa podług kontraktu teraznieyszego młynarza i zwyczaim.

§ 16. Struga, którą woda do młynu płynie, gdyby ta w czasie przez powódź piaskiem zapysana została, pobrana i wychędożona do spadu wody przez ludzi dworskich zostanie.

§ 17. Po wyysciu lat gdyby JPan Dehnel z papierni w czynszu podwyższono, i gdyby się w mieiscu utrzymać niemógł przy papierni, statki wszystkie swoie żelazne, prócz tych, które teraz są w foluszu skarbowe, iako swe własne i przez siebie wprowadzone wolno mu będzie oneż z sobą zabrać, lub innemu następcy sprzedać, zaczym stan foluszu teraz exystniąsego przy nim budowli mieszkalney i wszystkich rekwizytów wewnętrznych i zewnętrznych opiszy rząd maiący w dobrach, którego opisu exemplarz ieden przy JPanu Dehnel, a drugi w prowencie stawać ma.

§ 18. Młyna, papierni bez wiedzy i pozwolenia JOXięcia Wojewody na nikomu subarendować JPan Dehnel nie może.

§ 19. JPan Dehnel obowiązuie się papieru ryzów dwanascie w ryzie każdey licząc po liber dwadziescia, w librze po arkuszy dwadziescia cztery kancellaryinego wartniącego po zł. osmnascie każda ryza, nieprzebiiaiącego, rok rocznie przez czas swey dzierżawy papierni dla plenipotenta Suchorskiego JO Xięcia Woiewody, iednak papier wspomniany za kwitem samego JO Xięcia Pana przez JPana Dehnel papiernika wydany będzie i chociażby dobra

zadzierżawione zostały, nigdy iednak papier wspomniany do W-o dzierżawnego possesora należyć niema, ani będzie.

§ 20. Gdyby dobra Grabowskie zadzierżawione zostały, kontrakt ninieyszy do wyyscia lat dotrzymany JPan Dehnel będzie, i iuż W. dzierżawny posessor z młyna ani papierni czynszu podwyszać niebędzie mocen, co sobie zastrzega i waruie JPan Dehnel.

§ 21. Obowiązki wszelkie teraznieyszego młynarza kontraktem jego obięte tyczące się młyna w Grobowie takowe JPan Dehnel papiernik na siebie przyimuie.

§ 22. Trunków zagranicznych obcych podwożenie iakoto: piwa i gorzałki wszelkiego gatunku tak przez samego papiernika, młynarza, czeladź iego, iakoż i przybyłych do papierni i do młyna z zbożem choćby w naymnieyszei ilosci zupełnie zakazuie się, za każdym postrzeżeniem i przekonaniem, zapłaci strafu, czyli kary zł. Pol. 36 do prowentu Kuznickiego za kwitem zapłaci, lecz trunki z karczm tychże dóbr pobliższych, lub z browaru maią bydź brane, i na potrzeb JPana Dehnel i czeladzi jego.

§ 23. Gdyby przez niedozor i nieostrożnośc JPana Dehnel papiernika i młynaża, lub czeladź jego papiernia i młyn zgożać miały, zatym swym expensem i kosztem oneż postawić i wybudować z wszystkiemi rekwizytami obowiązany będzie. Niewolno iest nikomu w młynach, a nayszczególnie młynarzykom tytoniu palić, z drzazgami rospalonemi, czyli łyczywem chodzić, lecz papiernik i młynarz laternie w papierni i młynie dobre i pewne mieć musi, w przeciwnym razie żadna exkuza mieysce mieć niemoże, a papiernik i młynarz odpowiedzialnym za wszystko z osoby i maiątku własnego będzie.

§ 24. Przychodzącą czeladź papierników i młynarzyków JPan Dehnel winien rządowi powiatowemu meldować i dominialnemu pod odpowiedzią własną.

§ 25. Co do budowli mieszkalney własney ostrożność z ogniem iaknaysurowiey zaleca się i przykazuie. Niewolno będzie z innych pomieszkań wieyskich, ognia w skorupach przynosić, lecz w pomieszkaniu winien mieć każdy krzesiwo. W zimie dwa razy, w lecie raz na tydzień wycirać da kominy by z okazyi tey nie stał się przypadek, za co wszystko odpowiedzialnym tak z maiątku iako i z osoby będzie.

§ 26. Lnu w domu w piecu suszyć, ani trzać w podwórzu w budowli niewolno iest, o co postrzeżony kary upłaci strafu talarów szesciu podpadnie i len do dworu zabrany zostanie.

§ 27. Inwentarzami swemi w zbożach, łąkach, ogrodach, pasnikach zatchniętych, pasać ani szkody robić niebędzie, od zaiętych z szkody nie wchodząc w uczynioną szkodę od sztuki bydła rogatego lub konia zł. 4, od swin zł. 2, od gęsi groszy 18, zaplaci do prowentu za kwitem.

§ 28. Trzody, bydło, swinie, koleyno pasać, lub na pasterza z innemi mięszkańcami składki dawać, albo też pasterza swego własnego utrzymywać będzie do wszystkiego.

§ 29. Ludzi podeyrzanych i bez atestów na noclegi przyimować albo przechowywać, lub znoszenia się z takowymi, albo porozumienia mieć niebędzie, pod odpowiedzialnoscią z własnego rządowi.

§ 30. Płotów wygrodzonych opalać, budowli rozbierać i pustoszyć niemoże pod strafem i karą za własne pieniądze swym kosztem de nowo wystawić, wygrodzić, zostałby zabowiązany.

§ 31. Gdyby JPan Dehnel w czym postrzegł krzywdę skarbu, przez kogo bądź chce pełnioną natychmiast JOXięciu Wojewodzie Panu, lub od niego komiss maiącemu doniesie, lecz nic więcey jak tylko samą prawdę, niedopiero naówczas, gdy się na kogo rozgniewa, lub przy ukonczeniu roku, bo na ówczas byłby za podeyrzanego miany i z własnego z krzywdzącym szkodę musiałby wynagrodzić.

§ 32. Rok ninieyszego kontraktu zacznie się so względem foluszu, czyli papierni od dnia 15 Sierpnia 1816 roku, co zaś względem młyna, od wyiscia kontraktu teraznieyszemu młynarzowi zacznie sie, na folusz czyli papiernię skończy się dnia 15 sierpnia 1828 roku, na młyn zaś skończy się kontrakt roku 1829-go.

§ 33. Jeżeliby zas JPan Dehnel po wyisiu ninieyszego kontraktu życzył sobie na dalsze lata papiernią i młyn trzymać i dzierżawić, obowiązany będzie w ostatnim roku w miesiacu styczniu o nowy kontrakt wystarać się i względem dalszego dzierżawienia papierni i młyna ułożyć się.

§ 34. Kontrakt ninieyszy całkowicie ze wszystkiemi punktami, szczegułami i warunkami co do słowa powoli do zrozumienia JPana Dehnel papiernikowi i młynarzowi przeczytany został, który po przeczytaniu i dokładnym zrozumieniu przez strony własnoręcznie podpisany przy świadkach został, a to na znak onegoż przyięcia i trzymania, zrzekaiąc się JPan Dehnel wszelkich wybiegów, podstępów, niezrozumień i innych prawem obiętych bonifikacyi i defalki nawet prawem zastrzeżoney; lecz takowy z wszystkiemi punktami i warunkami tak iak iest w osnowie swey napisany, we wszystkim dotrzymać przyrzekaią i takowy przed notariuszem rekognoskowany i zapisany z klauzulą exekucyiną mieć chcą, a to pod zakładem zł. Pol. 600, koszta od nineyszego kontraktu i papier stemplowany ceny przyzwoitey.

JPan Dehnel kupi i opłaci.

Datum ut supra. Imieniem Jasnie Oswieconego Xięcia Woiewody Wilenskiego podpisuię (Sucharski)

Ja Karul Dehnel ninieyszy kontrakt przeczytawszy onegoż ze wszystkiemi punktami, paragrafami akceptuię, przyimuię i własną ręką podpisuię (Karul Dehnel) Franciszek Kozanecki jako świadek.

Ninieyszy kontrakt na lat dwanascie approbuię i podtwierdzam. M. Radziwill, Wojewoda Wileński.

Dnia 13 Sierpnia 1816 roku w Warszawie.

30 priedas

Ištrauka iš Suprasliaus bazilijonų vienuolyno 1820 metų aprašymo

CGIA Leningrade, f. 823, ap. 3, b. 1346, l. 35, 36

Opisanie stanu funduszow Supraslskiego Bazyljanskiego monastera w 1820 roku sporządzony.

. . . . . .

5°. Grunt zaś, łąki, budowle folwarczne y rzemiesnicze, cegielnia, karczma, młyn, tartak y papiernia na tymże gruncie umieszczone, pod nazwaniem Supraslskiego Folwarku w skarbową administracyę przez były Rząd Pruski zajęte, dla wygodniejszego utrzymywania się tegoż monastera początkowie arędowanym kontraktem za 1.400 pruskich talarow, czyli 1260 srebrnych rubli, monasterowi były wypuszczone, lecz następnie, gdy się budowla, a mianowicie młyny y papiernia przez dawność ruynowac zaczęły y wielkiego kosztu na restawracyę potrzebowały, a Pruski Skarb jako mający zamiar pomniejsze folwarki y fabryki na Erbpacht czyli wieczystę dzierżawę rozprzedac, żadney restawracyi czynic niedozwolili: zostawiwszy więc monasterowi folwark z gruntami y należnosciami w arędzie roczney za 1052 talary y 87 pruskich groszy, czyli 947 rb y 41 kop. srebrem. Młyny y papiernię na Erbpacht niejakiemu prusakowi Koestingowi y Zeydlerowi, z obowiązkiem płacenia rocznego czynszu po 550 pruskich talarow zaprzedał.

6° Za nastaniem terazniejszego rządu, gdy pomieniani Erbpachtowie Koesting y Zeydler przez połtora roku czynszu skarbowi nieplacili, urzędzający Białostockim Obwodem pod ow czas J. W. zmarly senator, tayny konsyliarz stanu Ignacy Antonowicz Feysl nakazał odebrac onym młyny y papiernię y oddac w tymczasową administracyę monasterowi z obowiązkiem płacenia wyszwzmiankowanego czynszu 550 pruskich talarow, czyli 495 srbr. rubli, dopoki dalsze względem tychże fabryk nastąpi urządzenie.

7° Jakoż w 1814 roku Białostocki Obwodowy Rząd nakazał sporządzic smietę na restawracyę pomienionych fabryk, po ktorey sporządzeniu y obrachowaniu ogłosił publiczną licytacyę na wzięcie onych z obowiązkiem restauracyi w dwunastą letnią arędę. Z jakowey publiczney licytacyi wziął Supraslski Bazy-

lyanski Monaster rzeczone fabryki w dwunastoletnią arędę z obowiązkiem restawracyi na własny koszt, za przydaniem tylko drwa do reparacyi smietą przeznaczonego, y opłacenia po trzech latach rocznego czynszu 2.375 assygnacyinych rubli, ktore od 1817 roku y od dnia 1° Juny skarbowi opłaca.

8° Grunta zas, łąki z dalszemi attynencyami y budowlami, pod nazwaniem Supraslskiego Folwarku w zeszlym 1819 roku za ogłoszeniem publiczney licytacyi, na skarbowe amty y folwarki w ktorych liczbie y Supraslski folwark domieszczono, za postąpieniem z onych arędy roczney 1060 srb. rb. Z teyże publiczney licytacyi przyjął w imieniu Supraslskiego Bazyljanskiego Monasteru, tegoż monasteru archimandryta biskup suffragan Brzeski Leon Jaworowski w dwonastoletnią arędę, ktorą dotąd opłaca, jak poswiadczają kontrakta od Białostockiego Obwodowego Rządu, pierwszy 1814, drugi w 1819 roku wydane, w kopyi dołączającey się — jako y mappa gruntu y folwarkow tycząca się.

. . . . . .

31 priedas

Svisločės dvaro 1854 metais surašyto inventoriaus ištrauka
CGIA Gardine, f. 1143, ap. 1, b. 67, l. 148

Фольварк Незбодичи.

Бумажный завод с соснового дерева, гонтами покрытый совершенно ветхий, длиною 14 шириною, $6^1/_3$ сажень. При входе в оный в сенцах двери одинакие на петлях и круках железных и вторые в завод, такиеж двое. Вошедши в сенцы, в коих окошко над дверами, пол и потолок дощатые. В углу лесница на чердак досками обшитая, из оной в комнату в коей двери одинокие на петлях и круках железных с зацепкою и прибоями такимиж. Пол и потолок дощатые. Окошко с мелкого стекла, одно обратно вышедши в сенцы. С левой стороны дверь одинакие на петлях и круках железных с внутренним замком. В первую комнату в коей камин кирпичный, печка голандская с изрезцов неполиваных, с дверцами и засовкою железными. Из оной на право двери во вторую комнату на петлях и круках железных с внутренним замком, в коей печка голандская с неполиваных изразцов с дверцами и засовкою железными. Из оной комнаты в третью дверь также и с такогож оковкою, а из оной в кладовую двери такиеж. Из оной направо двери в завод одинокие на петлях и круках железных с внутренним замком и кручком такимж. Во всех сиих комнатах стены внутри штукатуренные, полы и потолки дощатые, окошек с мелкого стекла сем с створными ставнями и с надлежащею оных оковкою. Обратно вышедши в сенцы, из оных прямо двери одинокие на петлях и круках железных с зацепкою и прибоями такимиж, в кухню, в оной горен кирпичный. Из тех же сеней на право третие двери одинокие на петлях и круках железных с лапкою и рукояткою железными в завод, в коем очаг кирпичный, печка голандская кирпичная с дверцами и засовкою железными. Рядом с нею камин, пол и потолок дощатые. Окошек с мелкого стекла четыре. Из сей комнаты с правой стороны двери одинокие, на деревянном ходе в так называемую в заводе мельницу, в коей все механические сооружения устроены коштом содержателя. Из сего завода с правой стороны двери одинокие на петлях и круках железных с деревянною заверткою для выхода на двор. Протчие же хозяйственные строения при сем заводе построены коштом содержателя. При сем заводе состоить земли под постройкой и огородом два морга, пахотной $13^3/_4$ морга, запущенной 14, неудобной $^1/_4$ морга и сеножатных 30 моргов, а всего 60 моргов.

VANDENŽENKLIŲ SĄRAŠAS

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
1	Vilnius	1668	VUB, B-53-35-41.
2	Raseiniai	1670	VUB, ŽŽB 145-160;
	Kaunas	1671	VUB, B 53-389.
3	Vilnius	1676	CVIA, SA 5110.
4	Vilnius	1679	CVIA, SA 5097;
	Vilnius	1680	CVIA, SA 5112.
5	Vilnius	1680	CVIA, SA 5112;
	Gardinas	1682	VUB, A 2091.
6	Ašmena	1673	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 55;
	Trakai	1675	MAB, RA 1353.
7	Naugardukas	1698	MAB, ERS 68.
8	Vilnius	1682	CVIA, SA 5113;
	Kėdainiai	1683	VUB, A 225.
9	Kėdainiai	1684	VUB, A 217;
	Ašmena	1685	VUB, A 4033;
	Černigovas	1685	VUB, kn: Triodon.
10	Vilnius	1679	VUB, B-55-811;
	Vilnius	1680	VUB, A 3862;
	Černigovas	1681	MAB, R-17-1-8, kn: Alphabetum.
11	Raseiniai	1686	VUB, ŽŽB 172;
	Vilnius	1689	CVIA, SA 5116.
12	Pakruojis	1647	MAB, A 210.
13	Vilnius	1674	VUB, A 411;
	Raseiniai	1676	VUB, ŽŽB 152.
14	Vilnius	1680	CVIA, f. 458, ap. 1, b. 37.
15	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 131.
16	Raseiniai	1664	MAB, A 437.
17	Gardinas	1666	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 717.
18	Vilnius	1668	VUB, A 325;
	Vilnius	1670	MAB, RA 1374.
19	Slonimas	1677	VUB, A 34;
	L. Brasta	1678	VUB, A 173;
	Vilnius	1679	MAB, L-17-2-66, kn: Regius.
20	Ukmergė	1701	VUB, Ukm. Pil. 1.
21	Slonimas	1684	VUB, A 81;
	Černigovas	1685	VUB, kn: Triodon;
	Vilnius	1685	CVIA, SA 5116.
22	Ukmergė	1653	VUB, Ukm. Pil. 14.
23	Raseiniai	1683	VUB, ŽŽB 154-170;
	Vilnius	1684	MAB, RA 728.
24	Vilnius	1687	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 663.
25	Lyda	1690	VUB, B-53-658;
	Vilnius	1693	CVIA, SA 5116.
26	Vilnius	1695	MAB, F 267, Nr. 572.
27	Vilnius	1655	CVIA, SA 5099;
	Kėdainiai	1660	VUB, A 213.
28	Vilnius	1692	VUB, A 163;
	Vilnius	1694	CVIA, SA 5116.
29	Vilnius	1715	CVIA, SA 4729.
30	Pinskas	1740	VUB, A 82.
31	Raseiniai	1704	MAB, A 477.
32	Panevėžys	1662	MAB, F 267, Nr. 576;
	Kėdainiai	1663	VUB, A 212.
33	Slonimas	1716	VUB, A 73.
34	Slonimas	1730	VUB, A 40.
35	Luckas	1741	MAB, SK 2080;
	Minskas	1744	VUB, A 132.
36	L. Brasta	1742	VUB, A 163.
37	Gardinas	1670	MAB, RA 1125;
	Raseiniai	1672	VUB, ŽŽB 162a.
38	Vilnius	1689	MAB, RA 1386;
	Vilnius	1690	CVIA, SA 5116;
	Raseiniai	1690	MAB, F 267, Nr. 578.
39	Slonimas	1711	VUB, A 173.
40	Trakai	1715	MAB, RA 1585.
41	Kaunas	1687	VUB, ŽŽA 28(33-13787);
	Vilnius	1689	CVIA, SA 5116.
42	Raseiniai	1736	VUB, A 163.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
43	Minskas	1740	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 36.
44	Gardinas	1737	MAB, SK 4002;
	Raseiniai	1740	CVIA, f. 1135, ap. 14, b. 1.
45	Gardinas	1759	MAB, SK 1391.
46	Breslauja	1753	MAB, SK 1103.
47	Kaunas	1678	VUB, KŽT 26(31-13785).
48	Kaunas	1678	VUB, KŽT 26(31-13785);
	Vilnius	1679	VUB, A 328;
	Kijevas	1680	VUB, RK 262, kn: Synopsis.
49	Vilnius	1781	VUB, A 198.
50	Vilnius	1726	CVIA, f. 458, ap. 1, b. 88;
	Panevėžys	1727	VUB, Karpių f., XI, Nr. 42;
	Kėdainiai	1727	VUB, A 220;
	Naugardukas	1728	VUB, A-63-304;
	Anykščiai	1729	MAB, A-10-12.
51	Raseiniai	1683	VUB, ŽŽB 154-170.
52	Vilnius	1686	CVIA, SA 5116.
53	Vilnius	1682	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 51;
	Trakai	1683	MAB, RA 1348;
	Raseiniai	1685	VUB, ŽŽB 155-171.
54	Raseiniai	1685	VUB, ŽŽB 154-170;
	Ašmena	1687	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 55;
	Kelmė	1687	MAB, A 215.
55	Slonimas	1688	VUB, A 95;
	Vilnius	1690	CVIA, SA 5116.
56	Vilnius	1677	CVIA, SA 5112;
	Vilnius	1680	CVIA, SA 5112.
57	Vilnius	1691	VUB, A 384;
	Vilnius	1693	CVIA, SA 5116.
58	Vilnius	1698	CVIA, SA 5116;
	Slonimas	1699	VUB, A 175.
59	Minskas	1700	CVIA, f. 459, ap. 1, b. 1278.
60	Vištytis	1678	VUB, A 197;
	Vilnius	1679	CVIA, SA 5112;
	Raseiniai	1680	MAB, A 2906;
	Černigovas	1685	VUB, RK 95, kn: Triodon.
61	L. Brasta	1677	VUB, A 173;
	Gardinas	1679	VUB, A 2091;
	Minskas	1680	CVIA, f. 716, ap. 2, f. 35;
	Kijevas	1680	VUB, RK 262, kn: Synopsis.
62	Vilnius	1678	VUB, A 157;
	Vilnius	1681	MAB, RA 1402.
63	Vilnius	1680	CVIA, SA 5112;
	Raseiniai	1683	MAB, A 516.
64	Raseiniai	1681	VUB, ŽŽB 153;
	Vilnius	1683	CVIA, SA 24.
65	Vilnius	1676	CVIA, SA 5110;
	Vilnius	1678	MAB, VBF 1592.
66	Trakai	1682	MAB, RA 457;
	Vilnius	1683	VUB, A 157.
67	Raseiniai	1687	VUB, ŽŽB 156-172;
	Vilnius	1688	MAB, L-17-2-14/6, kn: Maiestas Sarmatiae;
	Raseiniai	1690	CVIA, SA 5116.
68	Vilnius	1677	CVIA, SA 5112;
	Vilnius	1679	CVIA, SA 5112.
69	L. Brasta	1701	VUB, A 85;
	L. Brasta	1703	VUB, A 85.
70	Vilnius	1713	VUB, A 173.
71	Vilnius	1693	VUB, A 30-5485.
72	Panevėžys	1721	VUB, Karpių f., VI, Nr. 114.
73	Raseiniai	1686	MAB, A 7;
	Raseiniai	1687	VUB, ŽŽB 156-172.
74	Raseiniai	1667	MAB, A 480.
75	L. Brasta	1682	VUB, A 84;
	Raseiniai	1686	VUB, Ž Pil 32(38-14490).
76	Pandėlys	1683	MAB, F 267, Nr. 11;
	Raseiniai	1686	VUB, Ž Pil 32(38-14490).
77	Pasvalys	1714	MAB, VKF 2633.
78	Vilnius	1704	VUB, A 3906.
78a	Vilnius	1696	CGIA Minske, f. 694, ap. 2, b. 468.
79	Vilnius	1687	MAB, F 267, Nr. 681.
80	Naugardukas	1652	VUB, A 2.
81	Kražiai	1798	MAB, A 757.
82	Ukmergė	1785	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 14.
83	Kražiai	1675	MAB, A 2201;
	Raseiniai	1678	MAB, A 2177.
84	Vilnius	1737	MAB, SK 3256.
85	Lyda	1778	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 39.
86	Raseiniai	1792	MAB, A 746;
	Raseiniai	1793	MAB, A 692.
87	Kaunas	1791	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 12;
	Kaunas	1793	CVIA, f. 717, ap. 2, b. 3.
88	Raseiniai	1656	MAB, A 931.
89	Gardinas	1694	VUB, 2-29-6849.
90	Biržai	1695	CVIA, f. 459, ap. 1, b. 53.
91	Vilnius	1786	VUB, A 59.
92	Gardinas	1757	CVIA, f. 1135, ap. 14, b. 13.
93	Vilnius	1782	VUB, B-53-235.
94	Minskas	1715	MAB, ERS 68.
95	Vilnius	1782	MAB, VKF 259.
96	Vilnius	1756	VUB, B-53-629.
97	L. Brasta	1774	VUB, A 166.
98	Kaunas	1750	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 3;
	Vilnius	1751	MAB, SK 2561.
99	Desetos	1777	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 78.
100	Vilnius	1793	VUB, G 4;
	Kelmė	1795	MAB, A 477.
101	Kelmė	1795	MAB, A 1738.
102	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 130.
103	Raseiniai	1780	MAB, A 931.
104	Kėdainiai	1662	VUB, A 212;
	Kėdainiai	1664	VUB, A 214.
105	Vilnius	1694	VUB, A 12-2708.
106	Kaunas	1682	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 108.
107	L. Brasta	1764	VUB, A 200.
108	Kaunas	1682	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 110.
109	Kėdainiai	1684	VUB, A 225;
	Kaunas	1686	VUB, KŽT 29(34-13788);
	Vilnius	1687	CVIA, SA 5116.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
110	Vilnius	1674	VUB, B-55-24.
111	Kaunas	1696	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 77.
112	Kaunas	1769	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 77;
	Raseiniai	1770	MAB, A 1982;
	Slonimas	1770	VUB, A 117.
113	Vilnius	1773	CVIA, f. 1135, b. 11.
114	Panevėžys	1684	VUB, Karpių f., X, Nr. 112, 113.
115	Raseiniai	1578	VUB, ŽŽA 2(2-14576).
116	Vilnius	1627	MAB, RA 1377.
117	Vilnius	1629	CVIA, SA 4648.
118	Trakai	1637	MAB, RA 281.
119	Raseiniai	1578	VUB, ŽŽA 2(2-14576).
120	Raseiniai	1592	VUB, ŽŽT 14(20-14594).
121	Vilnius	1592	MAB, L-16-1-11, kn: Prawidło;
	Trakai	1593	MAB, RA 1028.
122	Ukmergė	1597	VUB, U Pil T 1(28-13905).
122a	Nesvyžius	1645	CGIA Minske, f. 694, ap. 3, b. 432.
123	Kaunas	1617	VUB, KŽT 17(17-13771).
124	Vilnius	1620	MAB, SK 1907.
125	Ukmergė	1627	MAB, RA 1377.
126	Vilnius	1629	CVIA, SA 4648.
127	L. Brasta	1736	MAB, SK 564.
128	Vilnius	1590	MAB, RA 378.
129	Vilnius	1601	VUB, A 34.
130	Slonimas	1620	VUB, A 135;
	Vilnius	1621	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 78.
131	Vilnius	1619(?)	LVB, N 13-11-3-19, kn: Liet. Stat. (Kontrafak.).
132	Raseiniai	1625	VUB, ŽŽA 49(70-14644).
133	Slonimas	1733	VUB, A 195.
134	Trakai	1701	MAB, SK 4026.
135	Gardinas	1586	VUB, A 323.
136	Volkoviskas	1608	MAB, Varia, II, Nr. 2.
137	Biržai	1611	CVIA, f. 459, ap. 1, b. 55.
138	Biržai	1611	CVIA, f. 459, ap. 1, b. 55.
139	Ašmena	1631	VUB, A 323.
140	Raseiniai	1640	VUB, ŽŽA 61(83-14657);
	Raseiniai	1644	VUB, ŽŽB 97-130.
141	Raseiniai	1646	VUB, Ž Pil 12(13-14465).
142	Kaunas	1591	VUB, B-2-202-231;
	Kaunas	1592	MAB, Varia, II, Nr. 3.
143	Raseiniai	1595	VUB, ŽŽB 14;
	Vilnius	1596	VUB, II-2234, kn: Kazanie.
144	Vilnius	1597	VUB, A 4825;
	Vilnius	1599	CVIA, SA 4612;
	Jurbarkas	1599	VUB, Ž Pil 2;
	Vilnius	1588(?)	MAB, Ca 2-22, kn: Liet. Stat. (Kontrafak.).
145	Vilnius	1602	MAB, VBF 1616;
	Vilnius	1603	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 83;
	Pasvalys	1603	MAB, VKF 2839;
	Raseiniai	1604	VUB, ŽŽB 45;
	Kaunas	1606	VUB, KŽT 12(11-13765).
146	Kaunas	1590	VUB, KM 6(13-13850);
	Vilnius	1594	VUB, A 4047;
	Raseiniai	1595	VUB, ŽŽB 18;
	Volkoviskas	1595	VUB, A 4047.
147	Varšuva	1600	MAB, B-2-131-4;
	Raseiniai	1605	VUB, ŽŽB 40;
	Kaunas	1606	CVIA, SA 461;
	Raseiniai	1608	MAB, B-2-67-35.
148	Raseiniai	1622	VUB, ŽŽA 48(69-14643);
	Raseiniai	1640	VUB, ŽŽT 60(82-14656).
149	Raseiniai	1606	VUB, ŽŽB 42;
	Kaunas	1609	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 83.
150	Kaunas	1606	VUB, KŽT 12(11-13765);
	Raseiniai	1607	VUB, ŽŽB 47-50;
	Volkoviskas	1609	MAB, Varia III, Nr. 3;
	Trakai	1609	MAB, RA 1369.
151	Panevėžys	1610	MAB, F 267, Nr. 584;
	Vilnius	1610	VUB, 177176, kn: Apologia;
	Vilnius	1610	MAB, RA 1369;
	Kaunas	1616	CVIA, SA 379.
152	Kaunas	1615	VUB, A 231.
153	Vilnius	1616	VUB, A 531.
154	Kaunas	1617	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 132;
	Vilnius	1618	MAB, SK 1906.
155	Kaunas	1620	VUB, KŽT 18(19-13773);
	Vilnius	1623	VUB, RK 302, kn: Naujasis Testamentas.
156	Vilnius	1625	VUB, A 148;
	Vilnius	1627	VUB, B-55-5;
	Raseiniai	1628	VUB, Ž Pil 2(3-14455);
	Kaunas	1629	VUB, KM 8(18-13855).
157	Vilnius	1558	VUB, B-55-25.
158	Vilnius	1560	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 3.
159	Vilnius	1566	LVB, Autogr. 234-22.
160	Vilnius	1611	MAB, SK 1296.
161	Ukmergė	1605	VUB, Ukm. Pil. 4.
162	Vilnius	1624	MAB, SK 1907;
	Vilnius	1626	CVIA, SA 5096.
163	Minskas	1625	LVB; Autogr. 130-38.
164	Vilnius	1629	CVIA, SA 4648.
165	Vilnius	1631	MAB, RA 1392.
166	Vilnius	1636	CVIA, SA 4648;
	Raseiniai	1636	VUB, Ž Pil 7(8-14460).
167	Raseiniai	1640	VUB, ŽŽB 91;
	Ukmergė	1644	CVIA, SA 14664.
168	Moziris	1644	MAB, ERS 76.
169	Moziris	1644	MAB, ERS 76.
170	Vilnius	1642	CVIA, SA 5096;
	Gardinas	1644	MAB, VBF 1828.
171	Vilnius	1651	MAB, RA 1317;
	Vilnius	1653	CVIA, SA 256;
	Mogiliovas	1653	VUB, RK 228, kn: Leksikon;
	Mogiliovas	1654	VUB, RK 244, kn: Dioptra.
172	Trakai	1633	MAB, RA 5-1;
	Vilnius	1634	MAB, SK 1451;
	Naugardukas	1636	CVIA, f. 1135, ap. 4, b. 2;
	Raseiniai	1636	VUB, Ž Pil 7(8-14460);
	Mogiliovas	1637	VUB, RK 288, kn: Gistoria.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
173	Trakai	1650	MAB, RA 1096;
	Raseiniai	1651	VUB, ŽŽB 112;
	Vilnius	1653	CVIA, SA 256;
	Mogiliovas	1653	VUB, RK 226, kn: Leksikon.
174	Mogiliovas	1647	VUB, RK 208, kn: Trifolgion;
	Vilnius	1648	CVIA, SA 188;
	Gardinas	1650	VUB, A 1704.
175	Mogiliovas	1611	VUB, A 1951;
	Minskas	1612	MAB, VBF 1422.
176	Vilnius	1614	MAB, F 267, Nr. 691.
177	Naugardukas	1628	VUB, A 2;
	Trakai	1629	MAB, RA 1063.
178	Raseiniai	1628	VUB, ŽŽA 51(72-14646);
	Vilnius	1629	CVIA, SA 4648.
179	Vilnius	1628	LVB, Autogr. 96—56.
180	Vilnius	1636	CVIA, SA 5096;
	Mogiliovas	1637	VUB, RK 288, kn: Gistoria;
	Raseiniai	1638	VUB, ŽŽB 86-104.
181	Raseiniai	1641	VUB, ŽŽB 99-115;
	Raseiniai	1644	VUB, ŽŽB 99-115.
182	Gardinas	1625	MAB, SK 1837;
	Vilnius	1629	MAB, VKF 2199;
	Vilnius	1629	LKLI, Nr. 1133, kn: Punkty Kazań.
183	Minskas	1637	MAB, VBF 1429;
	Mogiliovas	1637	VUB, RK 228, kn: Gistoria;
	Vilnius	1639	CVIA, SA 5096.
184	Vilnius	1629	CVIA, SA 4648;
	Vilnius	1631	CVIA, f. 1135, ap. 3, b. 48.
185	Vilnius	1623	VUB, RK 302, kn: Naujasis Testamentas;
	Kėdainiai	1624	VUB, A 1724;
	Biržai	1629	MAB, SK 3512.
186	Biržai	1633	MAB, ADK 166;
	Biržai	1634	MAB, ADK 166;
	Mogiliovas	1637	VUB, RK 288, kn: Gistoria.
187	Mogiliovas	1653	VUB, RK 228, kn: Leksikon;
	Raseiniai	1654	VUB, ŽŽB 116-129.
188	Kaunas	1631	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 83.
189	Mogiliovas	1619	VUB, A 1966;
	Vilnius	1620	MAB, SK 3248;
	Biržai	1621	MAB, ADK 166;
	Vilnius	1623	VUB, RK 303, kn: Naujasis Testamentas.
190	Trakai	1629	MAB, RA 2-11;
	Bichovas	1630	MAB, SK 1351.
191	Vievis	1616	MAB, L 17-25, kn: Evangelija;
	Vilnius	1619	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 78.
192	Vilnius	1623	MAB, RA 1376;
	Vilnius	1623	VUB, RK 302, kn: Naujasis Testamentas.
193	Vilnius	1627	MAB, SK 731;
	Vilnius	1628	MAB, F 267, Nr. 208.
194	Vilnius	1630	CVIA, SA 5096.
195	Raseiniai	1631	VUB, Ž Pil 3(4-14456);
	Vilnius	1635	MAB, SK 729.
196	Gardinas	1709	VUB, A 36488;
	Gardinas	1710	VUB, A 3843.
197	Vilnius	1716	VUB, A 12-2687;
	Vilnius	1719	VUB, A 201.
198	Biala	1727	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 52;
	L. Brasta	1731	MAB, SK 1326.
199	Telšiai	1794	VUB, TŽT Pr. 48-29.
200	Vilnius	1631	VUB, A 531.
201			MAB, F 267, Nr. 846.
202	Nesvyžius	1755	MAB, ERS 225.
203	Gardinas	1790	MAB, F 267, Nr. 835.
204	Vilnius	1658	CVIA, SA 5333.
205	Ukmergė	1653	VUB, Ukm. Pil. 14.
206	Vilnius	1657	MLVB, Rankr. f. 178, N 6916 (1 ir 2);
	Vilnius	1658	CVIA, SA 5099;
	Vilnius	1659	CVIA, f. 458, ap. 4, b. 3.
207	Vilnius	1660	CVIA, SA 5099;
	Vilnius	1662	MAB, F 267, Nr. 586.
208	Vilnius	1661	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 52;
	Vilnius	1662	CVIA, SA 189.
209	Vilnius	1663	CVIA, SA 257;
	Kaunas	1663	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 1.
210	Ukmergė	1663	VUB, Ukm. Pil. 15.
211	Vilnius	1663	MAB, RA 1373;
	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 131;
	Vilnius	1665	MAB, RA 1347;
	Vilnius	1666	VUB, ES-1067, kn: Meta Felicitatis.
212	Vilnius	1663	CVIA, SA 190;
	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 130;
	Trakai	1665	MAB, RA 651;
	Vilnius	1666	VUB, ES 1067, kn: Meta Felicitatis.
213	Raseiniai	1665	VUB, ŽŽB 133;
	Raseiniai	1666	VUB, A 96.
214	Raseiniai	1668	VUB, ŽŽB 139;
	Vilnius	1669	VUB, A 5.
215	Vilnius	1670	VUB, A 111;
	Vilnius	1671	VUB, A 65.
216	Raseiniai	1590	VUB, 11(17-14591).
217	(Ostrogas)	1598	VUB, RK 252, kn: Apokrysis. (A 12-5);
	Raseiniai	1597	VUB, ŽŽA 21(32-14606).
218	Raseiniai	1599	VUB, ŽŽA 27(39-14613).
219	Gardinas	1642	VUB, A 67.
219a	Kėdainiai	1670	CGIA Minske, f. 694, ap. 4, b. 2098.
	Sluckas	1673	CGIA Minske, f. 694, ap. 2, b. 7387.
220	Vilnius	1628	VUB, A 21-4249.
221	Vilnius	1704	VUB, A 328.
222	Raseiniai	1591	VUB, 12(18-14592).
223	Vilnius	1615	MAB, VKF 2164.
224	Raseiniai	1624	VUB, ŽŽA 48(69-14643).
225	Minskas	1625	MAB, RA 36;
	Vilnius	1627	MAB, RA 1377.
226	Vilnius	1620	MAB, F 267, Nr. 324.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
227	Panevėžys	1610	MAB, Varia III, Nr. 3.
228	Vilnius	1634	MAB, F 267, Nr. 212.
	Vilnius	1637	MAB, RA 1379;
	Mogiliovas	1637	VUB, RK 288, kn: Gistoria.
229	Kobrinas	1701	VUB, A 5.
230	Svėdasai	1796	VUB, B-55-1226.
231	Trakai	1569	MAB, RA 1317.
232	Vilnius	1543	MAB, VBF 1542.
233	Vilnius	1561	MAB, VBF 1920.
234	Vilnius	1591	MAB, 52-B-2-VII.
235	Raseiniai	1618	VUB, ŽŽB 61;
	Raseiniai	1622	VUB, ŽŽB 65.
236	Raseiniai	1589	VUB, ŽŽA 9(15-1489).
237	Vilnius	1594	MAB, F 267, Nr. 842.
238	Vilnius	1548	MAB, VBF 1562.
239	Vilnius	1548	MAB, VBF 1562;
	Kaunas	1550	MAB, F 267, Nr. 325.
240	Kaunas	1595	VUB, A 215.
241	Raseiniai	1601	VUB, ŽŽ 30a(43-14617).
241a	Nesvyžius	1609	CGIA Minske, f. 694, ap. 2, b. 446.
242	Raseiniai	1616	VUB, ŽŽA 43(61-14635).
243	Vilnius	1532	VUB, A 16-3720.
244	Vilnius	1561	MAB, VKF 446.
245	Raseiniai	1700	MAB, A 2939.
246	Raseiniai	1713	MAB, A 2173;
	Vilnius	1714	VUB, A 97.
247	Gardinas	1713	VUB, A 148;
	Vilnius	1716	VUB, A 97.
248	Raseiniai	1739	MAB, A 539.
249	Raseiniai	1741	MAB, A 1084;
	Gardinas	1743	VUB, A 198.
250	Raseiniai	1790	MAB, A 411.
251	Pastovis	1783	CVIA, SA 3889.
252	Gardinas	1765	CVIA, f. 1135, ap. 14, b. 17.
253	L. Brasta	1755	MAB, SK 974.
254	Gardinas	1757	MAB, SK 4026.
255	Kelmė	1760	MAB, A 642.
256	Gardinas	1777	MAB, SK 2080;
	L. Brasta	1778	MAB, SK 581.
257	Raseiniai	1770	MAB, A 2218.
258	Vilnius	1795	MAB, BF 2748;
	Vilnius	1797	MAB, BF 2750.
259	Trakai	1772	MAB, SK 821;
	Vilnius	1774	MAB, ERS 73.
260	Raseiniai	1770	MAB, A 716.
261	Raseiniai	1784	MAB, A 716;
	Vilnius	1786	MAB, VKF 327.
262	Šiauliai	1795	MAB, A 74;
	Raseiniai	1798	MAB, A 460;
	Raseiniai	1799	MAB, A 2412.
263	Gardinas	1790	VUB, A 2966;
	Slonimas	1792	VUB, A 1649.
264	Raseiniai	1764	MAB, A 2893.
265	Raseiniai	1767	MAB, A 2893.
266	Vilnius	1777	VUB, A 411;
	Vilnius	1778	VUB, A 328.
267	Vilnius	1800	VUB, B-53-786;
	Supraslius	1801	CVIA, f. 634, ap. 3, b. 151;
	Supraslius	1801	CVIA, f. 634, ap. 3, b. 151.
268	Supraslius	1800	CVIA, f. 634, ap. 3, b. 247.
269	Plungė	1751	MAB, VBF 1763.
270	Vilnius	1779	CVIA, SA 5144;
	Vilnius	1781	MAB, RA 1409.
271	Gardinas	1776	VUB, A 202;
	Dubingiai	1777	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 51;
	Gardinas	1779	VUB, A 7.
272	Slonimas	1780	MAB; ERS 67.
273	Vilnius	1785	VUB, A 411;
	Vilnius	1789	VUB, A 411.
274	Kelmė	1764	MAB, A 1156.
275	Raseiniai	1767	MAB, A 2248;
	Raseiniai	1768	MAB, A 642.
276	Vilnius	1775	MAB, RA 1578;
	Kaunas	1776	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 5.
277	Trakai	1779	MAB, RA 925.
278	Gardinas	1784	VUB, A 1515;
	Raseiniai	1785	MAB, A 68;
	Naugardukas	1789	VUB, A 46.
279	Slonimas	1788	VUB, A 1157;
	Vilnius	1789	VUB, B-54-51.
280	Ukmergė	1790	VUB, B-53-663;
	Vilnius	1792	CVIA, SA 18374.
281	Vilnius	1792	MAB, BF 2798;
	Gardinas	1794	VUB, A 263.
282	Telšiai	1794	VUB, TŽT Pr 48-29.
283	Vilnius	1771	VUB, A 412;
	Vilnius	1772	CVIA, SA 5144.
284	Kėdainiai	1774	VUB, A 224;
	Vilnius	1776	CVIA, SA 5144.
285	Ašmena	1760	VUB, B-53-346.
286	Gardinas	1796	VUB, B-53-499;
	Vilnius	1797	MAB, BF 2715.
287	Gardinas	1780	VUB, A 202.
288	Vilnius	1787	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 204.
289	Vilnius	1787	VUB, B-54-406.
290	Vilnius	1779	VUB, B-54-16.
291	Vilnius	1785	MAB, RA 1358.
292	Lyda	1789	VUB, B-54-47;
	Trakai	1790	VUB, B-III-473.
293	Gardinas	1786	VUB, B 53-687.
294	Kėdainiai	1712	VUB, A 215.
295	Vilnius	1718	CVIA, SA 65;
	L. Brasta	1718	VUB, A 433.
296	Vilnius	1754	MAB, RA 1388.
297	Kaunas	1769	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 9;
	Vilnius	1771	MAB, RA 1563;
	Gardinas	1772	VUB, A 200.
298	Ašmena	1773	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 664;
	Raseiniai	1774	MAB, A 284.
299	Vilnius	1791	MAB, VBF 1843.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
300	Naugardukas	1781	MAB, VBF 1981;
	Naugardukas	1784	VUB, A 46.
301	Gardinas	1774	VUB, A 276;
	Vilnius	1775	VUB, B-53-727.
302	Gardinas	1776	VUB, A 135;
	Vilnius	1778	VUB, A 328.
303	Volkoviskas	1754	VUB, A 53;
	Ašmena	1755	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 57;
	Vilnius	1756	MAB, RA 1387.
304	Vilnius	1759	MAB, RA 1579;
	Slonimas	1762	VUB, A 46.
305	Ašmena	1781	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 825.
306	Gardinas	1792	VUB, A 1389;
	Ščučinas	1793	VUB, A 1421.
307	Kaunas	1786	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 3;
	Vilnius	1791	MAB, BF 2743.
308	Vilnius	1785	VUB, A 411;
	Vilnius	1789	VUB, A 411.
309	Gardinas	1793	VUB, A 1222.
310	Raseiniai	1779	MAB, A 371;
	Trakai	1780	MAB, RA 1409.
311	Raseiniai	1780	MAB, A 598;
	Vilnius	1786	VUB, A 328.
312	Raseiniai	1780	MAB, A 731;
	Raseiniai	1783	MAB, A 2242.
313	Vilnius	1790	VUB, B-53-140;
	Raseiniai	1791	MAB, A 699;
	Raseiniai	1794	MAB, A 2415.
314	Trakai	1767	MAB, RA 836.
315	Slonimas	1766	VUB, A 112.
316	Vilnius	1783	MAB, VKF 2052;
	Slonimas	1785	VUB, A 182.
317	Gardinas	1786	VUB, B-53-456;
	Vilnius	1788	VUB, A 328.
318	Kaunas	1790	VUB, B-54-221.
319	Kelmė	1758	MAB, A 1384.
320	Gardinas	1759	VUB, B-53-564.
321	Vilnius	1800	VUB, B-54-315.
322	L. Brasta	1766	VUB, A 247.
323	Gardinas	1760	VUB, A 1380.
324	Supraslius	1804	CVIA, f. 634, ap. 3, b. 241;
	Supraslius	1805	CVIA, f. 634, ap. 3, b. 241.
325	Supraslius	1804	CVIA, f. 634, ap. 3, b. 241;
	Supraslius	1805	CVIA, f. 634, ap. 3, b. 241.
326	Vilnius	1723	VUB, A 201;
	Smurgainiai	1723	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 1241;
	Vilnius	1727	VUB, A 201.
327	Gardinas	1728	VUB, B-53-472;
	Gardinas	1731	VUB, B-53-668.
328	Gardinas	1737	VUB, A 164.
329	Vilnius	1737	MAB, ERS 70.
330	Vilnius	1738	MAB, SK 590;
	Vilnius	1739	MAB, SK 564.
331	Vilnius	1742	VUB, A 17;
	Kaunas	1747	MAB, SK 2080.
332	Rietavas	1751	MAB, SK 4002.
333	Vilnius	1715	CVIA, SA 4729.
334	Kražiai	1717	MAB, A 287.
335	L. Brasta	1718	VUB, A 433.
336	Raseiniai	1794	MAB, A 4.
337	Kelmė	1789	MAB, A 2350;
	Raseiniai	1790	MAB, A 699;
	Vilnius	1791	CVIA, SA 5147.
338	Minskas	1774	VUB, A 276.
339	Kelmė	1751	MAB, A 673.
340	Kelmė	1752	MAB, A 2268;
	Raseiniai	1753	MAB, A 2268.
341	Vilnius	1751	VUB, B-53-50-62;
	Raseiniai	1752	MAB, A 2951.
342	Raseiniai	1753	MAB, A 289;
	Vilnius	1753	VUB, B-53-122;
	Raseiniai	1754	MAB, A 2268.
343	Raseiniai	1756	MAB, A 1181;
	Gardinas	1758	VUB, A 1101.
344	Vilnius	1764	MAB, RA 1392.
345	Vilnius	1800	VUB, B-54-24.
346	Gardinas	1769	VUB, A 6.
347	Gardinas	1769	VUB, A 7.
348	Vilnius	1793	VUB, G 2.
349	Minskas	1793	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 90.
350	Raseiniai	1785	MAB, A 161.
351	Vilnius	1800	VUB, A 322.
352	Gardinas	1793	VUB, A 9;
	Slonimas	1796	VUB, A 1452.
353	Gardinas	1769	VUB, A 39.
354	Raseiniai	1780	MAB, A 2243.
355	Gardinas	1783	CVIA, SA 2764.
356	Vilnius	1798	VUB, B-53-776.
357	Kaunas	1796	CVIA, SA 13877;
	Vilnius	1797	CVIA, SA 19613;
	Kaunas	1798	CVIA, SA 13877.
358	Kelmė	1773	MAB, A 712.
359	Vištytis	1783	VUB, A 197;
	Kelmė	1787	MAB, A 712.
360	Raseiniai	1784	MAB, A 1741;
	Raseiniai	1785	MAB, A 68.
361	Vilnius	1788	VUB, A 328;
	Vilnius	1791	CVIA, SA 1791.
362	Vilnius	1794	MAB, RA 1401;
	Slonimas	1795	VUB, A 1652;
	Vilnius	1797	VUB, B-53-30.
363	Kelmė	1796	MAB, A 1738;
	Slonimas	1796	VUB, A 1248;
	Vilnius	1797	CVIA, f. 279, ap. 4, b. 412.
364	Supraslius	1808	CVIA, f. 634, ap. 3, b. 256;
	Supraslius	1810	VUB, A 4323.
365	Vilnius	1782	VUB, B-53-441;
	Vilnius	1784	CVIA, SA 13812.
366	Vilnius	1790	VUB, A 423;
	Slonimas	1793	VUB, A 1162.
367	Kelmė	1790	MAB, A 2192;
	Vilnius	1792	CVIA, SA 5147;
	Raseiniai	1797	MAB, VBF 1916.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
368	Vilnius	1771	VUB, B-53-1135.
369	Vilnius	1798	CVIA, SA 4103.
370	Švenčionys	1799	VUB, B-53-1000.
371	Gardinas	1799	VUB, A 272;
	Vilnius	1804	MAB, VKF 2505.
372	Gardinas	1784	MAB, VBF 1985;
	Vilnius	1785	MAB, VBF 1840;
	Supraslius	1788	VUB, RK 101, kn: Alfa i Omega.
373	Gardinas	1790	VUB, A 202;
	Vilnius	1793	MAB, RA 1394.
374	Vilnius	1796	MAB, BF 2759;
	Vilnius	1799	VUB, B-54-34.
375	Vilnius	1797	MAB, VBF 2005;
	Vilnius	1799	VUB, B-53-395.
376	Gardinas	1792	MAB, BDK 58;
	Gardinas	1798	VUB, B-53-324.
377	Slonimas	1787	VUB, A 46;
	Raseiniai	1788	MAB, A 525.
378	Vilnius	1790	VUB, B-53-28;
	Slonimas	1792	VUB, A 1242;
	Vilnius	1793	MAB, RA 1394.
379	Raseiniai	1798	MAB, A 643.
380	Slonimas	1794	VUB, A 1248;
	Raseiniai	1798	MAB, A 643.
381	Vilnius	1779	VUB, A 139.
382	Vilnius	1788	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 1254;
	Vilnius	1789	VUB, B-53-159.
383	Slonimas	1790	VUB, A 1292;
	Raseiniai	1791	MAB, A 413;
	Vilnius	1793	MAB, RA 1394;
	Trakai	1794	MAB, RA 1356.
384	Trakai	1798	MAB, RA 1354;
	Vilnius	1801	VUB, B-53-1196.
385	Raseiniai	1781	MAB, A 731;
	Vilnius	1783	VUB, B-53-409.
386	Kelmė	1791	MAB, A 757;
	Raseiniai	1793	MAB, A 589.
387	Vilnius	1783	VUB, B-53-409;
	Kaunas	1784	CVIA, SA 13812.
388	Raseiniai	1790	MAB, A 411;
	Raseiniai	1791	MAB, A 699;
	Vilnius	1792	CVIA, SA 18374.
389	Raseiniai	1790	MAB, A 10-13;
	Šiauliai	1791	MAB, A 666;
	Kaunas	1794	VUB, A 54.
390	Kelmė	1795	MAB, A 757;
	Raseiniai	1797	MAB, A 643;
	Raseiniai	1798	MAB, A 2194.
391	Raseiniai	1791	MAB, A 8;
	Raseiniai	1793	MAB, A 74.
392	Raseiniai	1797	MAB, KJR;
	Šiauliai	1798	MAB, A 435.
393	Kuršėnai	1816	MAB, A 576.
394	Raseiniai	1820	MAB, A 577.
395	Vilnius	1789	VUB, A 327;
	Vilnius	1791	MAB, B F 2710.
396	Vilnius	1781	MAB, BF 2734;
	Vilnius	1782	MAB, BF 2735.
397	Kaunas	1797	CVIA, SA 13877.
398	Raseiniai	1775	MAB, A 88;
	Vilnius	1776	MAB, VBF 1613;
	Raseiniai	1777	MAB, A 1642.
399	Vilnius	1798	MAB, VKF 3418;
	Vilnius	1799	VUB, B-54-35.
400	Raseiniai	1789	MAB, A 460;
	Kelmė	1791	MAB, A 712.
401	Raseiniai	1753	MAB, A 484;
	Gardinas	1755	MAB, SK 831.
402	Vilnius	1759	VUB, A 198.
403	Raseiniai	1760	MAB, A 2254;
	Raseiniai	1765	MAB, A 712.
404	Raseiniai	1783	MAB, A 669;
	Kaunas	1785	CVIA, SA 13721.
405	Raseiniai	1773	MAB, A 180;
	Raseiniai	1777	MAB, VBF 1709.
406	Slonimas	1791	VUB, A 32;
	Raseiniai	1795	MAB, A 180.
407	Gardinas	1800	VUB, B-53-480;
	Raseiniai	1813	MAB, A 2942.
408	Slonimas	1796	VUB, A 1248;
	Vilnius	1797	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 5;
	Raseiniai	1798	MAB, A 642.
409	Vilnius	1783	MAB, ERS 72;
	Vilnius	1786	MAB, ERS 71.
410	Ukmergė	1790	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 603;
	Vilnius	1790	MAB, VBF 1993;
	Vilnius	1794	VUB, A 294.
411	Vilnius	1812	CVIA, f. 1135, ap. 4, b. 416;
	Lyda	1813	VUB, A 161-11951.
412	Kaunas	1822	CVIA, f. 716, ap. 2, B. 17.
413	Vilkija	1823	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 17.
414	Vilkija	1824	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 17.
415	Slonimas	1793	VUB, A 1644.
416	Kaunas	1781	CVIA, SA 13811.
417	Raseiniai	1790	MAB, A 1983;
	Slonimas	1792	VUB, A 41.
418	Gardinas	1796	VUB, A 1990.
419	Supraslius	1803	CVIA, f. 643, ap. 2, b. 247;
	Gardinas	1804	VUB, B 53-338;
	Supraslius	1805	CVIA, f. 643, ap. 2, b. 241.
420	Supraslius	1803	CVIA, f. 643, ap. 2, b. 247;
	Supraslius	1805	CVIA, f. 643, ap. 2, b. 24L.
421	Suvalkai	1822	AGAD, KRSW 5005 (iš Siniarskos rink.).
422	Suvalkai	1822	AGAD, KRSW 5004 (iš Siniarskos rink.).
423	Gardinas	1761	VUB, A 19.
424	Vilnius	1617	VUB, A 109.
425	Smurgainiai	1613	CVIA, Smurgainių inventorius.
426	Panevėžys	1673	MAB, F 267, Nr. 260.
427	Vilnius	1669	MAB, RA 1374;
	Trakai	1670	MAB, RA 1374.
428	Kaunas	1734	VKA, f. I 62, ap. 8, b. 1.
429	Vilnius	1704	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 74.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
430	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 130.
431	Merkinė	1692	MAB, VBF 1622.
432	Vilnius	1715	CVIA, SA 4729.
433	Vilnius	1760	MAB, SK 2410.
434	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 130.
435	Gardinas	1665	MAB, RA 1134.
436	Raseiniai	1675	MAB, A 200.
437	Vilnius	1685	VUB, A 318;
	Slonimas	1686	VUB, A 163.
438	Panevėžys	1687	VUB, Karpių f VI N 71.
439	Kražiai	1685	MAB, A 133;
	Vilnius	1687	CVIA, SA 5115.
440	Kaunas	1566	VUB, KŽT 1(63-13817);
	Kaunas	1568	VUB, KM 4(11-13848).
441	Kaunas	1566	VUB, KŽT 1(63-13817).
442	Vilnius	1602	MAB, RA 1375.
443	Vilnius	1659	CVIA, SA 3259.
444	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 130.
445	Vilnius	1659	CVIA, SA 3259.
446	Kėdainiai	1662	VUB, A 232;
	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 131.
447	Vilnius	1664	CVIA, SA 3259.
448	Trakai	1605	MAB, RA 1374.
449	Gardinas	1627	MAB, SK 2326;
	Vilnius	1629	CVIA, SA 4648.
450	Vilnius	1636	MAB, RA 1376;
	Mogiliovas	1637	VUB, RK 288, kn: Gistoria.
451	Vilnius	1668	MAB, SK 1127.
452	Vilnius	1744	MAB, RA 1711.
453	Raseiniai	1672	VUB, ŽŽB 162a.
454	Vilnius	1622	MAB, RA 1376;
	Trakai	1623	MAB, RA 247.
455	Pasvalys	1629	MAB, VKF 2626;
	Vilnius	1630	MAB, SK 600.
456	Vilnius	1629	CVIA, SA 4648;
	Raseiniai	1631	VUB, Ž Pil 3(4-14456).
457	Trakai	1685	MAB, VBF 1668;
	Vilnius	1686	CVIA SA 5115.
458	Vilnius	1699	VUB, A 328.
459	Raseiniai	1602	VUB, ŽŽA 35(48-14622).
460	Raseiniai	1625	VUB, ŽŽA 49(70-14644).
461	Vilnius	1645	VUB, B-53-35-41.
462	Vilnius	1645	VUB, B-53-35-41.
463	Raseiniai	1633	VUB, ŽŽT 54(76-14650).
464	Vilnius	1680	VUB, A 197;
	Vilnius	1684	CVIA, SA 5115.
465	Vilnius	1682	VUB, Konsist. f. 18403;
	Trakai	1683	MAB, RA 1360.
466	Ašmena	1684	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 57;
	Vilnius	1685	CVIA, SA 5115.
467	Gardinas	1704	VUB, A 3903.
468	Raseiniai	1624	VUB, ŽŽA 48(69-14643).
	Raseiniai	1625	VUB, ŽŽA 49(70-14644).
469	Slonimas	1721	VUB, A 44.
470	Vilnius	1636	CVIA, SA 5095;
	Kaunas	1637	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 3.
471	Kaunas	1629	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 83;
	Kaunas	1630	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 83.
472	Vilnius	1650	CVIA, SA 5115.
473	Vilnius	1715	VUB, A 3903.
474	Vilnius	1669	VUB, B-53-733.
475	Raseiniai	1606	VUB, ŽŽA 39(55-14629).
476	Raseiniai	1606	VUB, ŽŽB 47.
477	Raseiniai	1606	VUB, ŽŽA 39(55-14629).
478	Vilnius	1629	CVIA, SA 4648;
	Kaunas	1630	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 71.
479	Raseiniai	1658	MAB, A 81;
	Gardinas	1659	CVIA, SA 2647.
480	Kėdainiai	1688	VUB, A 217.
481	Vilnius	1625	MAB, RA 1376.
482	Raseiniai	1649	VUB, ŽŽB 107-122.
483	Vilnius	1688	VUB, A 95.
484	Vilnius	1569	MAB, KJR.
485	Vilnius	1569	MAB, KJR.
486	Raseiniai	1611	VUB, ŽŽA 42(60-14634).
487	Vilnius	1612	VUB, A 157.
488	Slonimas	1618	VUB, A 1359.
489	Kaunas	1624	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 132.
490	Vilnius	1643	MAB, VBF 1914.
491	Kėdainiai	1686	VUB, A 217.
492	Vilnius	1654	VUB, A 96.
493	Raseiniai	1659	VUB, ŽŽB 121-133.
494	Kėdainiai	1658	VUB, A 211;
	Gardinas	1659	CVIA, SA 2647.
495	Minskas	1671	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 1244.
496	Kaunas	1647	MAB, VKF 2207.
497	Raseiniai	1672	MAB, A 666;
	Raseiniai	1674	VUB, ŽŽB 151.
498	Raseiniai	1672	MAB, A 974;
	Raseiniai	1676	VUB, Ž Pil 83-14535.
499	Slonimas	1660	VUB, A 1230.
500	Vilnius	1545	VUB, A 322-106.
501	Vilnius	1545	VUB, A 322.
502	Pasvalys	1550	MAB, VBF 1564.
503	Pasvalys	1551	MAB, VKF 2763.
504	Trakai	1551	MAB, RA 1369.
505	Vilnius	1555	MAB, VBF 1564.
506	Vilnius	1582	VUB, II-2231, kn: Artes Duodecim.
507	Vilnius	1582	VUB, II-2231, kn: Artes Duodecim.
508	Vilnius	1598	VUB, A 2083.
509	Raseiniai	1629	VUB, ŽŽA 51(72-14646).
510	Raseiniai	1634	VUB, ŽŽA 53(74-1468).
511	Kaunas	1565	VUB, KM 1(6-13843).
512	Raseiniai	1578	VUB, ŽŽA 2(2-14576).
513	Vilnius	1612	MAB, SK 1907.
514	Vilnius	1621	MAB, ERS 242.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
515	Vilnius	1622	MAB, Varia, IV, Nr. 4.
516	Vilnius	1632	VUB, A 322-81.
517	Vilnius	1632	VUB, A 322-72.
518	Kaunas	1620	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 74.
519	Raseiniai	1634	VUB, ŽŽB 79—96.
520	Vilnius	1632	VUB, A 322.
521	Pasvalys	1654	MAB, VKF 2854.
522	Pasvalys	1654	MAB, VKF 2854.
523	Gardinas	1622	MAB, ERS 245.
524	Kaunas	1640	MAB, F 267, Nr. 594.
525	Vilnius	1635	VUB, A 94.
526	Raseiniai	1619	MAB, A 131.
527	Slonimas	1624	VUB, A 162.
528	Ašmena	1631	MAB, F 267, Nr. 302.
529	Vilnius	1637	VUB, A 531.
530	Vilnius	1630	VUB, A 322-81.
531	Vilnius	1646	CVIA, f. 1135, ap. 2, b. 11.
532	Vilnius	1640	VUB, A 531.
533	Raseiniai	1645	VUB, ŽŽB 99-115.
534	Vilnius	1647	VUB, A 550.
535	Vilnius	1651	VUB, A 159.
536	Vilnius	1651	VUB, A 147;
	Labunava	1652	MAB, Varia, VII-4, Nr. 22.
537	Gardinas	1653	VUB, A 2091.
538	Pasvalys	1664	MAB, VKF 2614.
539	Raseiniai	1672	MAB, A 480.
540	Raseiniai	1672	MAB, A 2182.
541	Vilnius	1676	VUB, A 109.
542	Raseiniai	1691	VUB, ŽŽB 157.
543	Raseiniai	1697	MAB, A 519.
544	Trakai	1698	MAB, RA 657;
	Vilnius	1700	MAB, RA 823.
545	Raseiniai	1631	MAB, A 2309;
	Raseiniai	1633	VUB, ŽŽA 54(76-14650).
546	Vilnius	1634	MAB, RA 1713.
547	Kaunas	1632	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 132.
548	Raseiniai	1637	VUB, Ž Pil 8(9-14461).
549	Kaunas	1643	VUB, KŽT 25(29-13783).
550	Vilnius	1651	VUB, A 531;
	Gardinas	1659	VUB, A 132.
551	Raseiniai	1649	VUB, ŽŽB 108;
	Raseiniai	1650	VUB, ŽŽB 109.
552	Kėdainiai	1656	VUB, A 209-3;
	Raseiniai	1659	VUB, ŽŽB 121-133 b.
553	Kaunas	1687	VUB, KŽT 28(33-13787);
	Vilnius	1688	CVIA, SA 5116.
554	Ukmergė	1701	VUB, Ukm. Pil. 1.
555	Plungė	1704	VUB, A 116.
556	Kaunas	1705	VUB, A 3914.
557	Vilnius	1598	Aut. rink., kn: Kazania.
558	Kėdainiai	1671	VUB, A 216.
559	Vilnius	1677	CVIA, SA 5112;
	Vilnius	1680	CVIA, SA 5112.
560	Gardinas	1742	VUB, B-53-321.
561	Vilnius	1710	VUB, B-53-799;
	Vilnius	1717	CVIA, f. 458, ap. 1, b. 66.
562	Ašmena	1721	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 54;
	Vilnius	1724	VUB, A 176.
563	Raseiniai	1638	VUB, ŽŽB 87-102.
564	Vilnius	1649	VUB, A 211.
565	Raseiniai	1665	VUB, ŽŽB 133.
566	Raseiniai	1667	VUB, ŽŽB 137.
567	Vilnius	1668	MAB, A 180;
	Vilnius	1670	CVIA, f. 458, ap. 1, b. 26;
	Raseiniai	1671	VUB, ŽŽB 162 a.
568	Raseiniai	1782	MAB, A 1084;
	Vilnius	1789	MAB, RA 1442.
569	Upytė	1799	MAB, F 267, Nr. 602.
570	Šiauliai	1790	CVIA, SA 3371.
571	Vilnius	1783	VUB, B-53-11392;
	Vilnius	1785	VUB, B-53-1414.
572	Vilnius	1787	VUB, B-53-1416;
	Vilnius	1788	VUB, B-53-1417.
573	Vilnius	1835	MAB, VKF 2371.
573a	Gardinas	1835	CGIA Gardine, f. 1143, ap. 1, b. 163.
574	Suvalkai	1823	AGAD, KRSW 5004 (iš Siniarskos rink.).
575	Vilnius	1564	VUB, A 338.
576	Vilnius	1576	MAB, L-16-1-8, kn: Pro Sacratis;
	Vilnius	1577	MAB, B-2-202.
577	Vilnius	1614	VUB, A 147.
578	Kaunas	1620	VUB, KŽT 18(19-13773).
579	Vilnius	1620	MAB, F 267, Nr. 694.
580	Vilnius	1600(?)	VUB, Nr. 6, kn: Evangelija (Kontrafak.).
581	Vilnius	1600(?)	VUB, Nr. 6, kn: Evangelija (Kontrafak.).
582	Raseiniai	1636	VUB, ŽŽA 55(77-14561).
583	Biržai	1641	CVIA, f. 459, ap. 1, b. 56.
584	Raseiniai	1690	VUB, ŽŽB 157.
585	Biržai	1691	CVIA, f. 459, ap. 1, b. 64.
586	Vilnius	1702	VUB, A 3901;
	Kaunas	1703	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 5.
587	Raseiniai	1706	MAB, VBF 1400.
588	Raseiniai	1708	MAB, A 1185;
	Raseiniai	1712	MAB, A 465.
589	Raseiniai	1726	MAB, A 200;
	Vilnius	1730	MAB, SK 4002.
590	Raseiniai	1653	VUB, ŽŽB 114—128.
591	Kėdainiai	1660	VUB, A 212.
592	Kėdainiai	1662	VUB, A 212.
593	Ukmergė	1664	VUB, Ukm. Pil. 15.
594	Breslauja	1764	MAB, SK 1979.
595	Vilnius	1773	MAB, SK 1108.
596	Vilnius	1633	MAB, VKF Nr. 7.
597	Kaunas	1606	VUB, KŽT 13(12-13766).
598	Kaunas	1607	VUB, KŽT 13(12-13766).
599	Kaunas	1617	VUB, KŽT 17(17-13771).

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
600	Trakai	1620	MAB, RA 1369.
601	Vilnius	1617	CVIA, SA 5333.
602	Kaunas	1620	VUB, KŽT 18(19-13773).
603	Trakai	1625	MAB, RA 212;
	Raseiniai	1633	MAB, A 480.
604	Raseiniai	1634	VUB, Ž Pil 10(11-14463);
	Karaliaučius	1635	MAB, P-17-2-79, kn: Panegiricus.
605	Raseiniai	1640	VUB, ŽŽA 59(81-14655);
	Kaunas	1642	VUB, KŽT 22(25-13779).
606	Raseiniai	1643	MAB, A 435;
	Raseiniai	1644	VUB, Ž Pil 11(12-14464).
607	Raseiniai	1645	CVIA, SA 14664;
	Kelmė	1647	MAB, A 2226.
608	Raseiniai	1638	MAB, A 595.
609	Raseiniai	1637	VUB, Ž Pil 8(9-14461);
	Vilnius	1639	VUB, A 326-13;
	Slonimas	1639	VUB, A 58;
	Kelmė	1640	MAB, A 1740.
610	Raseiniai	1637	VUB, ŽŽA 57(79-14653);
	Kaunas	1637	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 83.
611	Raseiniai	1640	VUB, ŽŽA 59(81-14655).
612	Kaunas	1641	VUB, KŽT 22(25-13779).
613	Kaunas	1616	VUB, KŽT 16(16-13770).
614	Raseiniai	1617	VUB, ŽŽA 44(62-14655);
	Raseiniai	1618	VUB, ŽŽA 45(63-14637).
615	Kaunas	1623	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 72.
616	Kaunas	1670	VUB, KŽT 26(31-13785).
617	Raseiniai	1646	VUB, ŽŽA 61(83-14535).
618	Raseiniai	1646	VUB, Ž Pil 11(12-14464);
	Raseiniai	1650	MAB, A 2227.
619	Raseiniai	1648	VUB, ŽŽA 61(83-14657).
620	Kaunas	1696	MAB, RA 764;
	Vilnius	1698	CVIA, SA 5116.
621	Ašmena	1695	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 164.
622	Vilnius	1645	MAB, VBF 1382;
	Raseiniai	1648	VUB, Ž Pil 12(13-14465).
623	Kėdainiai	1653	VUB, 110370, kn: Maldos krikščioniškos.
624	Kėdainiai	1659	VUB, A 207-7.
625	Kėdainiai	1668	VUB, A 215;
	Kaunas	1672	MAB, A 509.
626	Kėdainiai	1685	VUB, A 217;
	Raseiniai	1686	MAB, A 3653.
627	Pakruojis	1647	MAB, A 210;
	Kelmė	1651	MAB, A 715.
628	Kėdainiai	1658	VUB, A 209-1;
	Kėdainiai	1659	VUB, A 209-1.
629	Trakai	1663	MAB, RA 1373;
	Vilnius	1665	VUB, A 5528;
	Kėdainiai	1667	VUB, A 230.
630	Raseiniai	1681	MAB, A 1148.
631	Kėdainiai	1683	VUB, A 225.
632	Raseiniai	1681	MAB, A 715.
633	Trakai	1689	MAB, RA 667.
634	Raseiniai	1687	VUB, ŽŽB 172;
	Raseiniai	1688	VUB, Ž Pil 32(38-14490).
635	Vilnius	1716	VUB, B-53-738;
	Minskas	1716	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 78.
636	Vilnius	1722	CVIA, SA 124;
	Ašmena	1723	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 55.
637	Trakai	1727	VUB, A 108;
	Raseiniai	1731	MAB, A 767.
638	Kaunas	1730	MAB, SK 755;
	Kaunas	1731	MAB, SK 755.
639	Minskas	1716	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 34.
640	Vilnius	1717	MAB, F 267, Nr. 655.
641	Vilnius	1719	MAB, F 267, Nr. 708.
642	Vilnius	1687	CVIA, SA 5115;
	Vilnius	1688	MAB, L-17-134, kn: Ratio;
	Raseiniai	1689	VUB, Ž Pil 32(38-14490).
643	Raseiniai	1691	VUB, ŽŽB 158;
	Vilnius	1692	CVIA, SA 5118.
644	Ukmergė	1693	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 602;
	Vilnius	1694	VUB, B-55-18.
645	Trakai	1695	MAB, RA 490;
	Vilnius	1697	CVIA, SA 5116.
646	Vilnius	1701	CVIA, SA 5121;
	Vilnius	1703	CVIA, SA 5121.
647	Vilnius	1750	CVIA, f. 1135, ap. 3, b. 48;
	Naugardukas	1752	VUB, A 159.
648	Vilnius	1823	VUB, A 437.
649	Balbieriškis	1825	CVIA, Balbieriškio archyvas;
	Suvalkai	1825	AGAD, KRSW 5005 (iš Siniarskos rink.).
650	Vilnius	1844	CVIA, f. 279, ap. 6, b. 48.
651	Suvalkai	1830	AGAD, KRSW 5006 (iš Siniarskos rink.).
652	Prienai	1846	AGAD, KRSW 5007 (iš Siniarskos rink.).
653	Prienai	1848	AGAD, KRSW 5008 (iš Siniarskos rink.).
654	Prienai	1851	AGAD, KRSW 5008 (iš Siniarskos rink.).
655	Trakai	1826	MAB, RA 1343;
	Vilnius	1827	MAB, VKF 2904.
656	Vilnius	1828	VUB, A 194.
657	Kaunas	1830	MAB, F 267, Nr. 707.
658	Vilnius	1830	MAB, VKF 3009;
	Trakai	1831	MAB, RA 1344.
659	Pamūšis	1743	VUB, Karpių f., Nr. 288.
660	Pasvalys	1574	MAB, VKF 3230;
	Raseiniai	1575	VUB, ŽŽA 1(1-14575).
661	Kaunas	1572	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 132.
662	Volkoviskas	1591	VUB, A 63.
663	Raseiniai	1637	VUB, Ž Pil 8(9-14461).
664	Mogiliovas	1611	VUB, A 1951.
665	Kėdainiai	1656	VUB, A 231.
666	Raseiniai	1607	VUB, Ž Pil 2(3-14455);
	Raseiniai	1612	MAB, VBF 1547.
667	Vilnius	1594	VUB, A 325.
668	Vilnius	1598	MAB, B-2-58-54.
669	Vilnius	1601	MAB, F 267, Nr. 603.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
670	Zabludovas	1569	VUB RK 154, kn: Evangelija.
671	Raseiniai	1571	MAB, A 804.
672	Trakai	1578	MAB, RA Daugėliškiai.
673	Vilnius	1594	VUB, II-2252, kn: Iudicium.
674	Vilnius	1594	VUB, II-2252, kn: Iudicium.
675	Vilnius	1592	VUB, A 2083.
676	Trakai	1642	MAB, VBF 1679.
677	Vilnius	1645	VUB, A 112;
	Raseiniai	1648	VUB, Ž Pil 11(12-14464).
678	Raseiniai	1689	VUB, Ž Pil 32(38-14490).
679	Vilnius	1695	CVIA, SA 5116;
	Trakai	1698	VUB, A 109.
680	Kaunas	1686	VUB, KŽT 29(34-13788);
	Vilnius	1687	CVIA, SA 5116.
681	Kaunas	1696	VUB, KŽT 30(36-13790);
	Panevėžys	1698	MAB, VKF 2614;
	Vilnius	1700	MAB, RA 775.
682	Panevėžys	1703	MAB, A 2248;
	Slonimas	1710	VUB, A 163.
683	Raseiniai	1637	VUB, Ž Pil 8(9-14461).
684	Raseiniai	1636	VUB, ŽŽA 55(77-14561).
685	Trakai	1640	MAB, RA 1321.
686	Telšiai	1724	VUB, IKI 1005-77.
687	Vilnius	1668	CVIA, SA 5333.
688	Kėdainiai	1663	VUB, A 213.
689	Raseiniai	1664	MAB, A 519.
690	Kaunas	1653	MAB, RA 5-13.
691	Kaunas	1654	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 109.
692	Raseiniai	1609	VUB, ŽŽA 41(59-14633).
693	Raseiniai	1619	VUB, ŽŽA 46(65-14639);
	Trakai	1622	MAB, RA 1317.
694	Vilnius	1588	VUB, 17 a.
695	Raseiniai	1602	VUB, ŽŽA 34(47-14621).
696	Raseiniai	1603	VUB, Ž Pil 1(1-14453);
	Ukmergė	1603	VUB, Ukm. Pil. 3.
697	Naugardukas	1606	VUB, A 54;
	Pasvalys	1610	MAB, VKF 2849.
698	Slonimas	1616	VUB, A 1632;
	Slonimas	1621	VUB, A 91.
699	Raseiniai	1629	VUB, ŽŽA 50(71-14645).
700	Biržai	1630	MAB, ADK 166;
	Raseiniai	1631	VUB, Ž Pil. 3.
701	Raseiniai	1633	VUB, ŽŽA 54(76-14650).
702	Ukmergė	1662	VUB, Ukm. Pil. 15.
703	Biržai	1693	MAB, ERS 91.
704	Raseiniai	1676	VUB, ŽŽB 152.
705	Raseiniai	1678	MAB, A 67.
706	Raseiniai	1686	VUB, ŽŽB 172;
	Raseiniai	1687	VUB, ŽŽB 172.
706a	Minskas	1725	CGIA Minske, f. 694, ap. 2, b. 4620.
707	Pinskas	1696	VUB, Kat. Konsist. 47-79.
708	Pinskas	1696	VUB, Kat. Konsist. 45-79.
709	Kaunas	1577	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 110.
710	Kaunas	1643	VUB, KŽT 25(29-13783).
711	Kaunas	1616	MAB, F 267, Nr. 608.
712	Kaunas	1643	VUB, KŽT 25(29-13783);
	Kėdainiai	1644	VUB, A 232;
	Raseiniai	1645	VUB, ŽŽB 96-111.
713	Kaunas	1613	VUB, KM 9(19-13856);
	Raseiniai	1616	VUB, ŽŽA 43(61-14635).
714	Raseiniai	1602	VUB, A 1460;
	Kaunas	1603	VUB, KM 9(19-13856).
715	Kretinga	1611	VUB, A 1740;
	Kaunas	1613	VUB, KM 9(19-13856).
716	Raseiniai	1590	MAB, A 2903.
717	Kaunas	1629	VUB, KM 8(18-13855);
	Raseiniai	1631	VUB, Ž Pil 3(4-14456).
718	Slonimas	1617	VUB, A 107.
719	Kaunas	1603	VUB, KM 9(19-13856);
	Vilnius	1605	VUB, B-54-406.
720	Kaunas	1602	VUB, KŽT 11(9-13763);
	Trakai	1604	MAB, A 209.
721	Raseiniai	1621	VUB, ŽŽB 64-71.
722	Raseiniai	1624	VUB, ŽŽA 48(69-16643).
723	Raseiniai	1628	VUB, Ž Pil 2(3-14455);
	Raseiniai	1629	VUB, ŽŽA 50(71-14645);
	Vilnius	1631	MAB, L-17-2-14, kn: Echo Lyrica.
724	Raseiniai	1642	VUB, ŽŽB 95-110.
725	Raseiniai	1643	MAB, VBF 1678.
726	Ukmergė	1605	VUB, Ukm. Pil. 4.
727	Vilnius	1634	MAB, RA 1713.
728	Vilnius	1600	VUB, RK 51, kn: Evangelija.
729	Vilnius	1600	VUB, RK 58, kn: Evangelija.
730	Vilnius	1600	VUB, RK 51, kn: Evangelija.
731	Raseiniai	1681	MAB, A 2254.
732	Kaunas	1566	VUB, KŽT 1(63-13817).
733	L. Brasta	1563	VUB, II-2285, kn: Biblia Sacra.
734	L. Brasta	1563	VUB, II-2285, kn: Biblia Sacra.
735	Vilnius	1662	CVIA, SA 5098;
	Vilnius	1663	CVIA, SA 5098.
736	Pinskas	1671	CVIA, SA 401;
	Vilnius	1679	CVIA, SA 5097.
737	Slonimas	1682	VUB, A 122;
	Vilnius	1683	MAB, SK 1299;
	Vilnius	1684	MAB, L-17-1169, kn: Imie Chwalebne.
	Raseiniai	1686	VUB, Ž Pil 32(38-14490).
738	Raseiniai	1633	VUB, ŽŽA 54(76-14650);
	Kaunas	1636	VUB, KŽT 21(24-13778).
739	Raseiniai	1631	VUB, Ž Pil 3(4-14456).
740	Slonimas	1650	VUB, A 179.
741	Slonimas	1650	VUB, A 179.
742	Gardinas	1653	VUB, A 2091.
742a	Naugardukas	1658	CGIA Minske, f. 694, ap. 3, b. 2574.
743	Raseiniai	1629	VUB, ŽŽA 50(71-14645).
744	Vilnius	1685	CVIA, SA 5115;
	Vilnius	1687	CVIA, SA 5115.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
745	Švobiškis	1784	VUB, Karpių f., 16.
746	Vilnius	1532	MAB, VKF 444-1.
747	Vilnius	1545	MAB, RA 1381.
748	Upytė	1551	MAB, F 267, Nr. 551.
749	Raseiniai	1561	MAB, A 556.
750	Vilnius	1521	VUB, A 8-1917.
751	Vilnius	1532	MAB, VKF 444;
	Trakai	1533	MAB, RA 1319.
752	Vilnius	1547	MAB, RA 1381.
753	Vilnius	1548	VUB, A 324-102.
754	Vilnius	1550	MAB, VKF 445.
755	Vilnius	1551	MAB, Varia, I, Nr. 3.
756	Kaunas	1555	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 80.
757	Vilnius	1590	MAB, RA 1383.
758	Joniškis	1621	LVB, Autogr. 119-21.
759	Vilnius	1625	MAB, SK 1126.
760	Trakai	1549	MAB, RA 128.
761	Vilnius	1625	MAB, VKF 441.
762	Gardinas	1626	MAB, A 111.
763	Pasvalys	1523	VUB, F 993.
764	Vilnius	1592	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 131.
765	Vilnius	1559	MAB, B-2-37-2.
766	Nemenčinė	1561	MAB, F 267, Nr. 554;
	Vilnius	1562	MAB, RA 1381.
767	Kaunas	1565	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 77;
	Kaunas	1566	VUB, KŽT 1(63-13817).
768	Vilnius	1575	VUB, RK 59, kn: Četverojevangelije.
769	Kaunas	1583	VUB, KŽT 4(2-13756);
	Kaunas	1584	VUB, KŽT 4(2-13756).
770	Kėdainiai	1660	VUB, A 212;
	Vilnius	1660	MAB, ERS 54.
771	Vilnius	1701	VUB, A 56;
	Minskas	1707	MAB, ERS 54;
	Vilnius	1712	MAB, SK 2167.
772	L. Brasta	1682	VUB, A 84.
773	Vilnius	1662	MAB, VBF 1493;
	Vilnius	1663	MAB, RA 1392.
774	Vilnius	1665	VUB, A 1382.
775	Vilnius	1650	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 77;
	Vilnius	1653	VUB, A 211;
	Pasvalys	1654	MAB, VKF 2846.
776	Vilnius	1699	CVIA, f. 1135, ap. 14, b. 11;
	Kelmė	1701	MAB, A 681.
777	Vilnius	1735	MAB, SK 1086.
778	Vilnius	1752	CVIA, SA 3681.
779	Smurgainiai	1616	CVIA, Vaistomo 9;
	Pasvalys	1619	MAB, KJR.
780	Raseiniai	1624	VUB, ŽŽA 49(70-14644);
	Raseiniai	1625	VUB, ŽŽA 48(69-14643).
781	Vilnius	1718	CVIA, SA 65;
	Merkinė	1722	MAB, SK 4019.
782	Gardinas	1723	MAB, SK 1841.
783	Panevėžys	1741	VUB, Karpių f., XI, Nr. 72.
784	Vilnius	1692	MAB, L-17-2-54, kn: Voces Animorum;
	Vilnius	1693	VUB, FS 418, kn: Liet. Stat.;
	Vilnius	1693	MAB, 40329;
	Vilnius	1694	CVIA, SA 5116.
785	Trakai	1701	MAB, RA 541;
	Gardinas	1706	VUB, A 201.
786	Minskas	1712	VUB, A 108.
787	Vilnius	1716	VUB, A 97.
788	Vilnius	1770	CVIA, f. 458, ap. 1, b. 212.
789	Vilnius	1778	MAB, VKF 3472.
790	Balbieriškis	1814	VUB, A 1610.
791	Balbieriškis	1816	VUB, A 1610;
	Kaunas	1817	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 4.
792	Vilnius	1818	MAB, VKF 3043;
	Balbieriškis	1819	VUB, A 1610.
793	Vilkija	1823	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 17.
794	Žirovicai	1830	VUB, B-IV-961, 996.
795	L. Brasta	1799	VUB, A 140.
796	Vytauto kancel.	1426	Karaliaučiaus arch. (Vasil. 26).
797	Panevėžys	1602	VUB, Karpių f. X N 44.
798	Vilnius	1653	CVIA, SA 256.
799	Vilnius	1668	CVIA, SA 5097.
800	Raseiniai	1683	VUB, ŽŽB 154-170.
801	Raseiniai	1685	VUB, ŽŽB 155-171.
802	Knišinas	1566	Gard. Muz., Nr. 8580.
803	Raseiniai	1597	VUB, ŽŽA 22(33-14607).
804	Raseiniai	1605	VUB, ŽŽB 47-63.
805	Raseiniai	1609	VUB, ŽŽA 41(59-14633).
806	Raseiniai	1616	VUB, ŽŽB 59-75.
807	Trakai	1633	MAB, RA 5-1.
808	Raseiniai	1617	VUB, ŽŽB 59-75.
809	Slonimas	1633	VUB, A 58.
810	Raseiniai	1590	MAB, A 603.
811	Raseiniai	1619	VUB, ŽŽA 46(65-14639).
812	Slonimas	1620	VUB, A 70.
813	Raseiniai	1631	VUB, ŽŽB 72.
814	Raseiniai	1668	VUB, ŽŽB 137.
815	Vilnius	1670	MAB, RA 381;
	Raseiniai	1673	VUB, ŽŽB 149.
816	Raseiniai	1687	VUB, ŽŽB 172;
	Vilnius	1688	VUB, A 147;
	Raseiniai	1689	VUB, Ž Pil 32(38-14490).
817	Vilnius	1605	CVIA, SA 4604.
818	Kaunas	1606	VUB, KŽT 13(12-13766).
819	Kaunas	1616	VUB, KŽT 13(12-13766).
820	Vilnius	1813	CVIA, f. 378, ap. 1813, b. 70;
	Vilnius	1817	VUB, Gubernatoriaus skelbimai;
	Slonimas	1820	CVIA, f. 378, ap. 1819, b. 64-4.
821	L. Brasta	1605	VUB, A 86.
822	Trakai	1609	MAB, RA 1368;
	Kaunas	1610	VUB, KŽT 14(13-13761).
823	Raseiniai	1607	VUB, ŽŽB 46-57.
824	Raseiniai	1611	VUB, ŽŽA 42(60-14634).
825	Raseiniai	1617	VUB, ŽŽA 44(62-14636).

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
826	Raseiniai	1618	MAB, A 529.
827	Raseiniai	1619	MAB, A 664.
828	Raseiniai	1620	MAB, A 671.
829	Raseiniai	1624	VUB, ŽŽA 48(69-14643).
830	Raseiniai	1625	VUB, ŽŽA 48(70-14644).
831	Raseiniai	1672	VUB, ŽŽB 162.
832	Raseiniai	1685	VUB, ŽŽB 155-171.
833	Raseiniai	1625	VUB, ŽŽA 49(70-14644).
834	Vilnius	1586	MAB, F 267, Nr. 713.
835	Gardinas	1696	VUB, A 88.
836	Raseiniai	1695	MAB, A 664.
837	Vilnius	1776	VUB, A 129;
	Ašmena	1777	VUB, A 655.
838	Vilnius	1645	MAB, ERS 40.
839	Vytauto kancel.	1426	Karaliaučiaus arch.
	Vytauto kancel.	1428	Karaliaučiaus arch.
840	Vilnius	1715	CVIA, SA 4729.
841	Kaunas	1612	VUB, KŽT 15(15-13769);
	Jurbarkas	1613	MAB, F 267, Nr. 660.
842	Raseiniai	1616	VUB, ŽŽA 43(61-14635).
843	Raseiniai	1625	VUB, ŽŽA 49(70-14644).
844	Kaunas	1631	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 74;
	Kaunas	1632	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 134.
845	Raseiniai	1626	VUB, ŽŽB 68.
846	Vilnius	1674	VUB, B-55-2.
847	Slonimas	1794	MAB, SK 3322.
848	Ukmergė	1653	VUB, Ukm. Pil. 14.
849	Vilnius	1632	VUB, A 107.
850	Raseiniai	1636	VUB, ŽŽA 55(77-14651).
851	Raseiniai	1640	VUB, ŽŽA 59(81-14655).
852	Raseiniai	1689	VUB, Ž Pil 32(38-14490);
	Vilnius	1690	MAB, LK-17-19, kn: Collecta.
853	Raseiniai	1643	VUB, ŽŽB 90-111;
	Raseiniai	1648	MAB, A 2239.
854	Raseiniai	1646	VUB, Ž Pil 11(12-14464);
	Vilnius	1647	MAB, Varia VII, Nr. 2.
855	Raseiniai	1646	VUB, ŽŽB 103-118;
	Raseiniai	1649	VUB, ŽŽB 116-129.
856	Kėdainiai	1663	VUB, A 213.
857	Raseiniai	1659	VUB, ŽŽB 122.
858	Raseiniai	1676	MAB, SK 3474.
859	Panevėžys	1710	MAB, VKF 3211;
	Pasvalys	1712	MAB, VKF 2631.
860	Kelmė	1706	MAB, A 2173;
	Raseiniai	1713	MAB, SK 3480;
	Vilnius	1714	CVIA, SA 5123.
861	Vilnius	1704	CVIA, SA 5119;
	Raseiniai	1706	MAB, RA 1609.
862	Raseiniai	1644	CVIA, SA 14664;
	Raseiniai	1645	MAB, A 2239.
863	Raseiniai	1648	VUB, Ž Pil 12(13-14465).
864	Raseiniai	1651	MAB, A 2227.
865	Raseiniai	1684	MAB, F 267, Nr. 42.
	Raseiniai	1687	VUB, Ž Pil 32(38-14490).
866	Kaunas	1696	VUB, KŽT 30(36-13790);
	Raseiniai	1701	MAB, A 11-02.
867	Vilnius	1693	MAB, II-940, kn: Liet. Stat.
	Raseiniai	1694	MAB, A 389.
868	Gardinas	1704	VUB, A 3894.
869	Trakai	1706	MAB, RA 974.
870	Druja	1705	VUB, A 1888.
871	Raseiniai	1780	MAB, A 381.
872	Vilnius	1687	VUB, A 121;
	Slonimas	1689	VUB, A 139;
	Raseiniai	1690	VUB, Ž Pil 32(38-14490).
873	Vilnius	1719	CVIA, SA 5124;
	Vilnius	1724	CVIA, SA 5124.
874	Gardinas	1699	VUB, A 56.
875	Varniai	1701	MAB, A 287.
876	Raseiniai	1700	MAB, A 1743;
	Vilnius	1701	MAB, ERS 12;
	Gardinas	1705	VUB, A 3893.
877	Vilnius	1709	VUB, A 108.
878	Raseiniai	1728	MAB, A 287.
879	Raseiniai	1733	MAB, A 413.
880	Raseiniai	1737	MAB, A 1097.
881	Breslauja	1739	VUB, A 3903.
882	Raseiniai	1758	MAB, A 1384.
883	Raseiniai	1759	MAB, A 447.
884	Kelmė	1716	MAB, A 2173.
885	Raseiniai	1721	MAB, A 200;
	Kelmė	1722	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 54;
	Raseiniai	1724	MAB, A 200.
886	Vilnius	1718	VUB, A 176.
887	Kėdainiai	1685	VUB, A 217;
	Sluckas	1687	MAB, ERS 68.
888	Gardinas	1721	MAB, SK 2064.
889	Vilnius	1719	MAB, KJR.
890	Raseiniai	1691	VUB, Ž Pil 33(39-14491);
	Raseiniai	1693	MAB, A 2880.
891	Vilnius	1695	MAB, 2-17-24, kn: Epistolae;
	Supraslius	1695	VUB, 2-14-33, kn: Služebnik;
	Raseiniai	1697	MAB, A 401.
892	Raseiniai	1639	VUB, ŽŽB 89-105.
893	Vilnius	1645	MAB, VBF 1387;
	Raseiniai	1649	MAB, A 2227.
894	Raseiniai	1691	MAB, A 440.
895	Šiauliai	1655	MAB, A 478.
896	Raseiniai	1659	VUB, ŽŽB 121-113;
	Kėdainiai	1663	VUB, A 213.
897	Vilnius	1663	CVIA, SA 257;
	Raseiniai	1665	MAB, A 1145.
898	Raseiniai	1639	VUB, ŽŽB 89-105;
	Kelmė	1640	MAB, A 200.
899	Raseiniai	1640	VUB, ŽŽA 59(81-14655).
900	Kaunas	1686	VUB, KŽT 29(34-13788);
	Vilnius	1688	CVIA, SA 5116.
901	Raseiniai	1694	MAB, A 466;
	Kaunas	1695	VUB, KŽT 30(36-13790).

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
902	Raseiniai	1698	MAB, A 3660.
903	Raseiniai	1700	MAB, A 484.
904	Raseiniai	1700	MAB, A 285.
905	Ašmena	1705	MAB, KJR.
906	Biržai	1683	CVIA, f. 459, ap. 1, b. 60.
907	Biržai	1683	CVIA, f. 459, ap. 1, b. 60.
908	Biržai	1683	CVIA, f. 459, ap. 1, b. 60.
909	Kėdainiai	1685	VUB, A 217.
910	Raseiniai	1698	MAB, A 527.
911	Kėdainiai	1676	VUB, A 215.
912	Kaunas	1666	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 112.
913	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 144.
914	Raseiniai	1676	VUB, Ž Pil 27(31-14482).
915	Raseiniai	1641	VUB, ŽŽB 92-108;
	Raseiniai	1646	VUB, ŽŽA 60(82-14656).
916	Kėdainiai	1622	VUB, A 207.
917	Raseiniai	1626	VUB, ŽŽB 68.
918	Raseiniai	1637	VUB, Ž Pil 8(9-14461).
919	Raseiniai	1666	VUB, ŽŽA 61(83-14657).
920	Trakai	1666	MAB, RA 1373.
921	Kaunas	1683	MAB, A 840.
922	Kaunas	1683	VUB, KŽT 27(32-13876);
	Vilnius	1686	CVIA, SA 5116.
923	Raseiniai	1684	MAB, A 488;
	Raseiniai	1687	VUB, ŽŽB 172.
924	Raseiniai	1687	MAB, A 670.
925	Raseiniai	1624	VUB, ŽŽA 48(69-14643).
926	L. Brasta	1649	VUB, A 2090;
	Vilnius	1652	CVIA, SA 5096;
	Kaunas	1653	VUB, A 2091.
927	Vilnius	1512	VUB, B-55-16.
928	Trakai	1518	MAB, RA 1318.
929	Trakai	1518	MAB, RA 1318.
930	Kražiai	1491	MAB, A 797.
931	Panevėžys	1720	VUB, Karpių f. IX, Nr. 35.
932	Gardinas	1783	VUB, B-53-474;
	Gardinas	1789	MAB, BDK 85.
933	Slonimas	1812	VUB, A 20-4129;
	Slonimas	1813	VUB, A 1600.
934	Gardinas	1833	VUB, A 3952.
935	Gardinas	1835	VUB, A 1428.
936	Virbalis	1802	VUB, A 322;
	Vilnius	1803	CVIA, f. 378, ap. 1803, b. 202;
	Gardinas	1803	CVIA, f. 634, ap. 1, b. 58.
937	Slonimas	1822	VUB, A 322;
	Gardinas	1822	VUB, A 40.
938	Kobrinas	1832	CGIA Gardine, f. 1143, ap. 1, b. 154.
939	Slonimas	1830	VUB, A 20-4167;
	Slonimas	1831	VUB, A 20-4174.
940	Slonimas	1834	VUB, A 4318.
941	Slonimas	1835	VUB, A 1497.
942	Raseiniai	1681	VUB, ŽŽB 153;
	Raseiniai	1684	VUB, ŽŽB 154.
943	Raseiniai	1698	MAB, A 440;
	Kelmė	1699	MAB, A 2140.
944	Kaunas	1700	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 18.
945	Ukmergė	1640	VUB, A 4-921.
946	Kaunas	1650	MAB, Varia, VII, Nr. 3-32.
947	Raseiniai	1736	MAB, A 664;
	Upytė	1738	MAB, A 277;
	Supraslius	1739	VUB, V_2-454, kn: Zodiacus.
948	Raseiniai	1743	MAB, A 2245;
	Vilnius	1746	VUB, B-53-120.
949	Vilnius	1749	VUB, A 324;
	Vilnius	1753	MAB, VBF 1965.
950	Kelmė	1760	MAB, A 672;
	Raseiniai	1765	MAB, A 87;
	Trakai	1766	MAB, RA 1355.
951	Vilnius	1721	VUB, A 98;
	Vilnius	1725	MAB, SK 1520;
	Kaunas	1729	VUB, KM 16(31-13868).
952	Raseiniai	1589	VUB, ŽŽA 9(15-14589).
953	Vilnius	1592	VUB, II-2235, kn: Prawidło.
954	Vilnius	1592	VUB, II-2235, kn: Prawidło.
955	L. Brasta	1722	VUB, A 199.
956	Vilnius	1797	CVIA, f. 458, ap. l, b. 456;
	Vilnius	1798	CVIA, f. 279, ap. 4, b. 412.
957	Ukmergė	1600	VUB, U Pil 3(7-13884).
958	Molodečnas	1755	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 56.
959	Vilnius	1747	VUB, A 122;
	Kaunas	1748	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 71.
960	Kėdainiai	1660	VUB, A 212;
	Raseiniai	1663	VUB, ŽŽB 131.
961	Kaunas	1566	VUB, KŽT 1(63-13817).
962	Ramygala	1674	VUB, B-55-25.
963	Vilnius	1629	CVIA, SA 4648.
964	Volkoviskas	1711	CGIA Gardine, f. 1664, ap. 1, b. 92.
965	L. Brasta	1713	VUB, A 197.
966	Raseiniai	1631	VUB, Ž Pil 3(4-14456).
967	Kaunas	1614	VUB, KŽT 15(15-13769).
968	Kaunas	1620	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 136.
969	Kaunas	1696	VUB, KŽT 30(36-13790).
970	Raseiniai	1638	VUB, ŽŽB 86-104.
971	Vilnius	1637	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 39.
972	Vilnius	1666	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 684.
973	Vilnius	1666	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 684.
974	Kėdainiai	1668	VUB, A 223.
975	Raseiniai	1685	VUB, ŽŽB 155-171.
976	Dubingiai	1693	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 51.
977	Raseiniai	1602	VUB, ŽŽA 35(48-14622).
978	Vilnius	1614	VUB III-18353, kn: Kazanie.
979	Raseiniai	1616	VUB, ŽŽA 43(61-14635).
980	Naugardukas	1608	VUB, A 63.
981	Kaunas	1590	VUB, KŽT 5(3-13757);
	Kaunas	1592	VUB, KŽT 6(4-13758).
982	Biržai	1613	CVIA, f. 459, ap. 1, b. 1.
983	Vilnius	1614	VUB, A 157;

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
	Vilnius	1617	VUB, A 231.
984	Kaunas	1619	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 83.
985	Raseiniai	1625	VUB, ŽŽA 49(70-14644).
986	Raseiniai	1629	VUB, ŽŽA 51(72-14646).
987	Ašmena	1696	MAB, SK 3457.
988	Gardinas	1688	VUB, A 95.
989	Vilnius	1714	VUB, A 97.
990	Minskas	1698	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 35;
	Naugardukas	1700	VUB, A 4321;
	Vilnius	1705	CVIA, SA 5122.
991	Raseiniai	1683	VUB, ŽŽB 154-170;
	Raseiniai	1685	VUB, ŽŽB 155-171.
992	Raseiniai	1683	VUB, ŽŽB 154-170;
	Raseiniai	1685	VUB, ŽŽB 155-171.
993	Raseiniai	1681	VUB, ŽŽB 153;
	Raseiniai	1685	VUB, A 10.
994	Raseiniai	1707	MAB, A 477.
995	Gardinas	1728	MAB, SK 1745.
996	Vilnius	1731	VUB, A 201;
	Minskas	1732	MAB, VBF 1806.
997	Pinskas	1777	VUB, A 255.
998	Kaunas	1689	VUB, KŽT 29(34-13788).
999	Vilnius	1698	CVIA, SA 5119;
	Gardinas	1701	VUB, B-53-569.
1000	Ostrogas	1581	VUB, kn: Biblia.
1001	Raseiniai	1584	VUB, ŽŽA 5(7-14581);
	Krokuva	1584	VUB, II-2160 ir II-2174, kn: Tranquilli;
	Krokuva	1585	VUB, II-216, kn: Psałterz.
1002	Raseiniai	1584	VUB, ŽŽA 5(7-14581);
	Krokuva	1584	VUB, II-2160, II-2174, kn: Tranquilli;
	Krokuva	1585	VUB, II-216, kn: Psałterz.
1003	Raseiniai	1591	VUB, ŽŽB 3;
	Vilnius	1594	CVIA, SA 4603.
1004	Raseiniai	1591	VUB, ŽŽB 3;
	Vilnius	1594	CVIA, SA 4603.
1005	Raseiniai	1582	VUB, ŽŽA 3(5-14579).
1006	Šiauliai	1583	MAB, F 267, Nr. 523.
1007	Raseiniai	1590	VUB, ŽŽB 3.
1008	Krokuva	1590	VUB, II-2253, kn: Sigonius.
1009	Raseiniai	1591	VUB, ŽŽA 12(18-14592);
	Trakai	1592	MAB, RA 40.
1010	Vilnius	1596	VUB, A 2083.
1011	Vilnius	1595	CVIA, SA 46603;
	Raseiniai	1595	VUB, ŽŽA 17(26-14600).
1012	Kaunas	1596	VUB, A 8-2082.
1013	Vilnius	1595	CVIA, SA 4603;
	Raseiniai	1595	VUB, ŽŽA 17(26-14600).
1014	Vilnius	1642	VUB, B-55-1.
1015	Vilnius	1646	CVIA, SA 5096;
	Raseiniai	1648	VUB, Ž Pil 11(12-14453).
1016	Vilnius	1649	VUB, A 326;
	Raseiniai	1649	VUB, ŽŽB 107-122;
	Gardinas	1650	VUB, A 1704.
1017	Pinskas	1668	CVIA, SA 4422;
	Vilnius	1669	MAB, KJR.
1018	Raseiniai	1633	VUB, ŽŽA 54(76-14650);
	Kražiai	1635	VUB, A 131.
1019	Raseiniai	1635	VUB, ŽŽA 55(77-14651);
	Raseiniai	1636	VUB, Ž Pil 7(8-14460).
1020	Raseiniai	1631	VUB, Ž Pil 3(4-14456);
	Raseiniai	1633	VUB, ŽŽB 78-97;
	Vilnius	1634	VUB, A 213.
1021	Mogiliovas	1637	VUB RK 288, kn: Gistoria;
	Raseiniai	1639	VUB, ŽŽB 78-97;
	Trakai	1644	MAB, RA 1368.
1022	Raseiniai	1636	VUB, ŽŽA 55(77-14651).
1023	Raseiniai	1638	VUB, ŽŽB 85-103.
1024	Minskas	1643	MAB, ERS 87.
1025	Ostrogas	1581	VUB, RK 155, kn: Biblia.
1026	Raseiniai	1582	VUB, ŽŽA 3(5-14579).
1027	Slonimas	1583	VUB, A 288;
	Anykščiai	1583	MAB, Varia II, Nr. 1.
1028	Raseiniai	1590	VUB, ŽŽB 4.
1029	Vilnius	1575	VUB, RK 54, kn: Četverojevangelije;
	Vilnius	1579	MAB, L-16-2-3, kn: Żywoty;
	Krokuva	1579	VUB, II-2209, kn: Constitutiones.
1030	Kaunas	1580	VUB, KM 5(12-13849);
	Kaunas	1584	VUB, KM 5(12-13849).
1031	Kaunas	1580	VUB, KM 5(12-13849);
	Krokuva	1580	VUB, II-2173, kn: Epithalamion;
	Kaunas	1584	VUB, KM 5(12-13849).
1032	Raseiniai	1598	MAB, F 267, Nr. 387.
1033	Raseiniai	1598	MAB, F 267, Nr. 391.
1034	Raseiniai	1597	VUB, ŽŽA 23(34-14608);
	Vilnius	1598	MAB, B-2-58-4.
1035	Raseiniai	1601	VUB, ŽŽA 32(45-14619).
1036	Ukmergė	1572	VUB, B-55-30.
1037	Vilnius	1578	VUB, Vil. Pil. I;
	Vilnius	1579	MAB, B-2-205;
	Krokuva	1580	VUB, II-2173, kn: Epithalamion.
1038	Vilnius	1582	VUB, A 322-6;
	Gardinas	1583	MAB, VBF 1821.
1039	Vilnius	1589	VUB, A 325;
	L. Brasta	1590	VUB, A 63.
1040	Vilnius	1589	VUB, II-2184, kn: O iedney osobie;
	L. Brasta	1590	VUB, A 63.
1041	Kaunas	1591	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 136.
1042	Raseiniai	1593	VUB, ŽŽA 16(23-14597);
	Trakai	1595	MAB, RA 48;
	Vilnius	1595	CVIA, SA 4603.
1043	Vilnius	1589	MAB, L-16-1-15, kn: O iedney osobie.
1044	Vilnius	1586	MAB, L-16-1-23, kn: De Pio;
	Vilnius	1587	VUB, II-2242, kn: O poprawie kalendarza.
	Vilnius	1589	MAB, L-16-1-15, kn: O iedney osobie.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
1045	Vilnius	1586	MAB, L-16-1-23, kn: De Pio;
	Vilnius	1589	VUB, II-2242, kn: O poprawie kalendarza.
1046	Raseiniai	1590	VUB, ŽŽA 30(42-14616).
1047	Slonimas	1603	VUB, A 1955.
1048	Vilnius	1579	MAB, L-16-2-3, kn: Żywoty.
1049	Vilnius	1575	VUB RK 59, kn: Četverojevangelje.
1050	Krokuva	1583	MAB, Varia, II, Nr. 1;
	Vilnius	1587	MAB, B 54 N 405-1.
1050a	Nesvyžius	1587	CGIA, Minske, f. 694, ap. 2, b. 4466.
1051	Raseiniai	1588	VUB; ŽŽA 8(14-14588).
1052	Gardinas	1617	VUB, A 67.
1053	Ašmena	1646	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 57.
1054	L. Brasta	1647	MAB, F 267, Nr. 392.
1055	Slonimas	1697	VUB, A 10.
1056	Liskava	1724	CGIA Gardine, f. 1664, ap. 1, b. 93.
1057	Slonimas	1738	VUB, A 79.
1058			MAB, F 267, Nr. 49 (žr. vž. paaiškinimą)
1059	Vilnius	1743	MAB, LK-18-14, kn: Pamokslas;
	Kernavė	1744	VUB, B-53-519;
	Vilnius	1745	MAB, L-18-2-232, kn: Honor;
	Vilnius	1745	VUB, A 121.
1060	Vilnius	1747	MAB, RA 1563;
	Vilnius	1748	CVIA, SA 4760;
	Slonimas	1749	VUB, A 98.
1061	Vilnius	1753	MAB, VKF 2365;
	Slonimas	1754	VUB, A 98.
1062	Slonimas	1697	VUB, A 10.
1063	Liskva	1695	CGIA Gardine, f. 1664, ap. 1, b. 149.
1064	Gardinas	1682	VUB, A 2091;
	Trakai	1690	MAB, RA 471.
1065	Mogiliovas	1697	VUB, RK 57, kn: Evangelija.
1066	Vilnius	1712	MAB, VKF 207;
	Gardinas	1715	VUB, A 136.
1067	L. Brasta	1714	VUB, A 83.
1068	Vilnius	1715	CVIA, SA 4729.
1069	Vilnius	1715	CVIA, SA 4729.
1070	Vilnius	1715	CVIA, SA 4729.
1071	Vilnius	1715	CVIA, SA 4729.
1072	Vilnius	1723	MAB, RA 1569;
	Vilnius	1725	MAB, RA 1483.
1073	Slonimas	1726	VUB, B-53-711;
	Gardinas	1728	VUB, A 7;
	Slonimas	1729	VUB, A 98;
	Supraslius	1730	MAB, L-18-1-1065, kn: Aquila Grandis.
1074	Slonimas	1732	VUB, A 184;
	Pinskas	1735	Aut. rink., kn: Kazania.
1075	Trakai	1690	MAB, A 258.
1076	Gardinas	1700	VUB, A 330.
1077	Vilnius	1616	Aut. rink., kn: Alfurkan tatarski.
1078	Raseiniai	1531	MAB, F 266, Nr. 400.
1079	L. Brasta	1618	VUB, A 3881.
1080	L. Brasta	1618	VUB, A 3881.
1081	Vilnius	1538	MAB, F 266, Nr. 841.
1082	L. Brasta	1747	VUB, A 1711.
1083	Naugardukas	1747	VUB, A 23-4320.
1084	Vilnius	1728	VUB, V_2-2941, kn: Rhodus;
	Vilnius	1730	CVIA, SA 5126;
	Vilnius	1733	CVIA, SA 5126.
1085	Vilnius	1654	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 772.
1086	Kėdainiai	1655	VUB, A 211-67.
1087	Raseiniai	1634	MAB, A 131.
1088	Vievis	1641	LVB, inv. III.5.4, kn: Psaltyr.
1089	Vilnius	1646	CVIA, T. rod. 86-5-124;
	Raseiniai	1648	VUB, ŽŽA 61(83-14657).
1090	Vilnius	1647	MAB, 2-17-138, kn: Assertationes;
	Raseiniai	1648	VUB, Ž Pil 12(13-14465).
1091	Vilnius	1649	MAB, RA 1408.
1092	Vilnius	1646	MAB, L-17-194, kn: Ogród Różany;
	Vilnius	1650	MAB, RA 1392.
1093	Vilnius	1653	CVIA, T. rod. 86-5-124-8;
	Vilnius	1654	MAB, L-17-2-18, kn: Lot Strzały.
1094	Vilnius	1654	VUB, A 2091;
	Vilnius	1655	CVIA, SA 5099;
	Vilnius	1658	MAB, SK 745.
1095	Vilnius	1653	CVIA, SA 5098;
	Vilnius	1655	VUB, A 531.
1096	Supraslius	1714	VUB, A 3897;
	Supraslius	1719	VUB, II-452, kn: Hymethus Marianus.
1097	Svisločė	1716	VUB, B-53-1011.
1098	Supraslius	1716	VUB, A 3897;
	Supraslius	1720	VUB, A 3897;
	Supraslius	1721	VUB, V_2-427, kn: Pomum Aspectu.
1099	Supraslius	1728	LVB, inv. 4442, kn: Oktoich.
1100	Ašmena	1716	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 164.
1101	Supraslius	1722	LVB, inv. 2834, kn: Sobranije;
	Supraslius	1727	VUB, RK 37, kn: Služebnik.
1102	Supraslius	1728	LVB, 2673, kn: Oktoich.
1103	Supraslius	1721	VUB, A 3897.
1104	Supraslius	1727	VUB, RK 37, kn: Služebnik;
	Supraslius	1728	LVB, inv. 4442, kn: Oktoich;
	Supraslius	1732	VUB, A 3897.
1105	Supraslius	1730	VUB, 968, kn: Aquila Grandis;
	Supraslius	1758	LVB, inv. 2834, kn: Sobranije;
1106	Lyda	1654	MAB, Varia 7-22.
1107	Gardinas	1658	VUB, A 19.
1108	Naugardukas	1659	CVIA, f. 1135, ap. 4, b. 2.
1109	Slonimas	1665	VUB, A 116 a.
1110	Raseiniai	1602	VUB, ŽŽA 35(48-14622);
	Pasvalys	1605	MAB, VKF 2837.
1111	Ukmergė	1606	VUB, Ukm. Pil. 4.
1112	Gardinas	1606	VUB, A 1303;
	Trakai	1607	CVIA, SA 4621.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
1113	Trakai	1568	MAB, VBF 1570;
	Biržai	1570	MAB, ADK 166.
1114	Vilnius	1570	MAB, ADK 166.
1115	Vilnius	1568	VUB, A 324-104;
	Vilnius	1583	CVIA, SA 4597.
1116	Minskas	1565	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 90.
1117	L. Brasta	1569	VUB, A 63.
1118	Ostrogas	1581	VUB, RK 155, kn: Biblia.
1119	Raseiniai	1592	VUB, ŽŽA 14(20-14594).
1120	Slonimas	1636	VUB, A 6.
1121	Vievis	1641	LVB, inv. 860, kn: Naujas Testamentas;
	Raseiniai	1642	VUB, ŽŽB 95-110.
1122	Raseiniai	1644	CVIA, SA 14664;
	Vilnius	1644	MAB, Varia 7-1-10.
1123	Raseiniai	1643	MAB, RA 1082.
1124	Vilnius	1646	CVIA, SA 5096.
1125	Vilnius	1652	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 684.
1126	Minskas	1649	VUB, A 531;
	Pasvalys	1650	MAB, VKF 2626.
1127	Vilnius	1653	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 55;
	Vilnius	1654	CVIA, SA 256.
1128	Vilnius	1657	MLVB, f. 178, Nr. 6916;
	Kėdainiai	1659	VUB, A 209.
1129	Vilnius	1660	CVIA, SA 5099;
	Panevėžys	1660	VUB, Karpių f., VI, Nr. 43.
1130	Vilnius	1572	CVIA, SA 581.
1131	Volkoviskas	1573	VUB, A 1609.
1132	Vilnius	1594	VUB, II-2254, kn: Lutnia.
1133	Slonimas	1615	VUB, A 63.
1134	Vilnius	1616	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 72.
1135	Kaunas	1616	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 72.
1136	Kaunas	1650	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 72.
1137	Vilnius	1653	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 685;
	Raseiniai	1654	VUB, ŽŽB 115.
1138	Vilnius	1162	CVIA, SA 5099;
	Vilnius	1663	CVIA, SA 190.
1139	Vilnius	1662	CVIA, SA 189;
	Vilnius	1663	CVIA, SA 257.
1140	Vievis	1637	LVB, Nr. 832, kn: Polustav.
1141	Vievis	1637	LVB, Nr. 832, kn: Polustav;
	Vilnius	1640	VUB, B-55-1.
1142	L. Brasta	1645	VUB, A 10.
1143	L. Brasta	1675	VUB, A 3862.
1144	L. Brasta	1666	VUB, A 5.
1145	Raseiniai	1592	VUB, ŽŽA 14(20-14594);
	Raseiniai	1593	VUB, ŽŽA 14(20-14594).
1146	Vilnius	1610	VUB, A 8-2029.
1147	Vievis	1616	MAB, L-17-25, kn: Evangelije.
1148	Vilnius	1704	CVIA, SA 5119.
1149	Vilnius	1703	Aut. rink. kn: Chwalebne.
1150	Vilnius	1704	CVIA, SA 5122.
1151	Vilnius	1707	CVIA, SA 5122.
1152	Vilnius	1719	VUB, R. Kat. Kons. 14293.
1153	Vilnius	1718	CVIA, SA 5123.
1154	Vilnius	1714	CVIA, SA 5123;
	Vilnius	1718	CVIA, SA 5123.
1155	Vilnius	1715	CVIA, SA 4729.
1156	Supraslius	1727	VUB, RK 37, kn: Služebnik.
1157	Raseiniai	1633	VUB, ŽŽB 86-104;
	Raseiniai	1636	VUB, Ž Pil 7(8-14460).
1158	Raseiniai	1641	VUB, ŽŽA 62(84-14658).
1159	Raseiniai	1636	VUB, ŽŽB 82-99;
	Raseiniai	1637	VUB, ŽŽA 57(79-14653).
1160	Raseiniai	1636	VUB, ŽŽB 82-99;
	Raseiniai	1637	VUB, ŽŽA 57(79-14653).
1161	Raseiniai	1636	VUB, Ž Pil 7(8-14460);
	Raseiniai	1637	VUB, ŽŽB 83-99.
1162	Raseiniai	1636	VUB, Ž Pil 7(8-14460);
	Raseiniai	1637	VUB, ŽŽB 83-99.
1163	Gardinas	1574	MAB, RA 1024.
1164	Vilnius	1590	MAB, F 267, Nr. 378.
1165	Vilnius	1576	MAB, F 267, Nr. 378.
1166	Volkoviskas	1588	VUB, A 63.
1167	Raseiniai	1592	VUB ŽŽB 8;
	Raseiniai	1593	VUB, ŽŽB 13.
1168	Raseiniai	1626	VUB, ŽŽB 69;
	Vilnius	1628	VUB, A 531;
	Raseiniai	1629	VUB, ŽŽB 68.
1169	Vilnius	1629	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 51;
	Vilnius	1630	MAB, SK 600;
	Raseiniai	1631	VUB, Ž Pil 3(4-14456).
1170	Raseiniai	1631	VUB, Ž Pil 3(4-14456);
	Kaunas	1632	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 74;
	Raseiniai	1633	VUB, ŽŽA 54(14650).
1171	Vilnius	1613	CVIA, SA 4629;
	Slonimas	1616	VUB, A 135.
1172	Slonimas	1616	VUB, A 135.
1173	Vilnius	1616	MAB, F 267, Nr. 385.
1174	Vilnius	1618	MAB, F 267, Nr. 386.
1175	L. Brasta	1776	VUB, A 194;
	Kaunas	1777	CVIA, SA 13739;
	Kaunas	1780	CVIA, SA 13811.
1176	Slonimas	1793	VUB, A 1644.
1177	Slonimas	1795	VUB, A 1656;
	Slonimas	1796	VUB, A 1392.
1178	Slonimas	1819	VUB, B-53-1041;
	Slonimas	1820	VUB, A 2110.
1179	Lyda	1834	MAB, B-4-185;
	Vilnius	1838	MAB, B-4-147.
1180	Vilnius	1555	MAB, B-2-205.
1181	Gardinas	1615	VUB, A 27-4758.
1182	Gardinas	1615	VUB, A 27-4758.
1183	Švobiškis	1622	VUB, Karpių f., 11.
1184	Minskas	1629	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 90.
1185	Raseiniai	1757	MAB, A 1031;
	Raseiniai	1762	MAB, A 1015.
1186	Trakai	1662	MAB, RA 709.
1187	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 144.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
1188	Vilnius	1659	CVIA, SA 3259.
1189	Trakai	1669	MAB, RA 1368.
1190	Gimbogala	1673	VUB, IKI 80.
1191	Trakai	1674	MAB, RA 1354;
	Vilnius	1675	CVIA, ERS 26.
1192	Kėdainiai	1674	VUB, A 215.
1193	Vilnius	1679	CVIA, SA 5112;
	Slonimas	1680	VUB, A 84.
1194	Vilnius	1682	VUB, A 159;
	Vilnius	1683	VUB, A 159.
1195	Raseiniai	1602	VUB, ŽŽA 34(47-14621).
1196	Raseiniai	1650	MAB, A 730;
	Slonimas	1656	VUB, A 181.
1197	Vilnius	1663	CVIA, SA 5102;
	Raseiniai	1665	VUB, ŽŽB 133.
1198	Ukmergė	1675	MAB, KJR.
1199	Kelmė	1707	MAB, A 283.
1200	Raseiniai	1633	VUB, ŽŽB 75;
	Raseiniai	1634	MAB, A 2879.
1201	Naugardukas	1700	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 164.
1202	Kėdainiai	1653	VUB, A 231.
1203	Gardinas	1697	MAB, B-3-137.
1204	Pamūšis	1708	VUB, Karpių f., Nr. 126.
1205	Kaunas	1740	VUB, B-53-563.
1206	Kelmė	1748	MAB, A 446.
1207	Gardinas	1760	VUB, A 199;
	Raseiniai	1761	MAB, A 68.
1208	Slonimas	1763	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 20.
1209	Raseiniai	1732	MAB, A 296.
1210	Ašmena	1678	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 57.
1211	Kaunas	1643	VUB, KŽT 29(34-13783).
1212	Vilnius	1774	VUB, K. Kons. 16438 ir 16443;
	Vilnius	1779	MAB, SK 1276;
	L. Brasta	1779	CVIA, f. 459, ap. 1, b. 915.
1213	Vilnius	1747	MAB, RA 1583;
	Gardinas	1748	CVIA, f. 1135, ap. 14, b. 14.
1214	Trakai	1736	MAB, RA 1403;
	Trakai	1741	MAB, RA 1580;
	Slonimas	1741	VUB, A 121.
1215	Pinskas	1669	MAB, F 267, Nr. 57.
1216	Raseiniai	1644	MAB, A 730.
1217	Pinskas	1630	CVIA, SA 58.
1218	Raseiniai	1665	VUB, ŽŽB 131.
1219	Raseiniai	1687	VUB, Ž Pil 32(38-14490).
1220	Vilnius	1705	MAB, RA 1408.
1221	Raseiniai	1665	VUB, ŽŽB 133.
1222	Kėdainiai	1659	VUB, A 209;
	Kėdainiai	1660	VUB, A 212.
1223	Kaunas	1643	VUB, KŽT 25(29-13783).
1224	Panevėžys	1671	MAB, VKF 2626.
1225	Gardinas	1672	MAB, F 267, Nr. 384.
1226	Vilnius	1691	CVIA, SA 5116;
	Vilnius	1695	MAB, A 509.
1227	Vilnius	1669	CVIA, SA 5111;
	Vilnius	1670	CVIA, SA 5111.
1228	Raseiniai	1673	MAB, A 2957.
1229	Trakai	1690	MAB, RA 1368;
	Vilnius	1691	VUB, A 3906;
	Vilnius	1693	CVIA, SA 5116.
1230	Raseiniai	1631	VUB, Ž Pil 6(7-14459).
1231	Kaunas	1630	MAB, SK 1142;
	Raseiniai	1631	VUB, Ž Pil 3(4-14456);
	Slonimas	1633	VUB, A 34.
1232	Vilnius	1633	VUB, A 12.
1233	Minskas	1775	VUB, A 128;
	Minskas	1776	VUB, A 3906;
	Vilnius	1776	CVIA, SA 3810 (spausdinti iždo kvitai).
1234	Vilnius	1793	VUB, G 4.
1235	Vilnius	1799	VUB, B-53-1156.
1236	Vilnius	1549	VUB, A 323;
	Pasvalys	1550	MAB, KJR.
1237	Šiauliai	1558	MAB, F 267, Nr. 395.
1238	Raseiniai	1629	VUB, Ž Pil 2(3-14455);
	Raseiniai	1630	VUB, Ž Pil 2(3-14455).
1239	Raseiniai	1646	VUB, ŽŽA 61(83-14667);
	Raseiniai	1647	VUB, ŽŽA 61(83-14667).
1240	Pinskas	1653	CVIA, SA 14452;
	Vilnius	1654	MAB, KJR.
1241	Slonimas	1664	CVIA, SA 1452;
	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 144.
1242	Vilnius	1667	CVIA, SA 5333.
1243	Raseiniai	1672	VUB, ŽŽB 162 a;
	Raseiniai	1673	MAB, A 908.
1244	Vilnius	1676	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 663.
1245	Kaunas	1683	VUB, KŽT 27(32-13876).
1246	Raseiniai	1602	VUB, ŽŽA 35(48-14622).
1247	Kaunas	1610	VUB, KM 12(24-13861).
1248	Kaunas	1610	VUB, KM 12(24-13861).
1249	Raseiniai	1613	MAB, A 88;
	Kaunas	1615	VUB, KM 12(24-13861).
1250	Kaunas	1617	VUB, KŽT 17(17-13771).
1251	Kaunas	1622	CVIA, SA 13863.
1252	Gardinas	1626	MAB, RA 257;
	Vilnius	1628	VUB, A 271.
1253	Vilnius	1620	MAB, SK 922.
1254	Kaunas	1640	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 85.
1255	Vilnius	1654	CVIA, SA 5096.
1256	Naugardukas	1630	VUB, A 34.
1257	Raseiniai	1634	VUB, Ž Pil 7(8-14460).
1258	Raseiniai	1602	VUB, ŽŽA 34(47-14621).
1259	Ukmergė	1605	VUB, F 356.
1260	Raseiniai	1607	CVIA, A 4603;
	Raseiniai	1609	VUB, ŽŽB 47-50.
1261	Slonimas	1612	MAB, SK 2421.
1262	Kaunas	1613	VUB, A 1698.
1263	Vilnius	1633	VUB, Ž 323.
1264	Raseiniai	1665	VUB, ŽŽB 131.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
1265	Raseiniai	1663	VUB, ŽŽB 129;
	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 131.
1266	Vilnius	1569	LVB, Autogr. 234-243.
1267	Vilnius	1571	VUB, B-III-563.
1268	Raseiniai	1575	VUB, ŽŽA 1(1-14575).
1269	Raseiniai	1578	VUB, 2(2-14576).
1270	Vilnius	1586	VUB, A 323-70.
1271	Vilnius	1715	CVIA, SA 4729.
1272	Vilnius	1715	CVIA, SA 4729.
1273	Gardinas	1607	VUB, A 1306.
1274	Kėdainiai	1664	MAB, A 214;
	Raseiniai	1665	MAB, A 4.
1275	Suvalkai	1674	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 39.
1276	Volkoviskas	1678	VUB, A 95;
	Vilnius	1680	CVIA, f. 458, ap. 1, b. 36.
1277	Vilnius	1689	CVIA, SA 5115;
	L. Brasta	1691	VUB, A 351.
1278	Raseiniai	1598	VUB, ŽŽA 25(37-14611);
	Vilnius	1601	VUB, A 231.
1279	Vilnius	1600	VUB, RK 51 ir 58, kn: Evangelija.
1280	Raseiniai	1602	VUB, Ž Pil 1(1-14453);
	Raseiniai	1606	VUB, Ž Pil 1(1-14453).
1281	Vilnius	1609	CVIA, SA 4613.
1282	Volkoviskas	1628	MAB, SK 1604;
	Volkoviskas	1629	MAB, SK 1604.
1283	Vilnius	1605	CVIA, SA 4604.
1284	Trakai	1606	MAB, RA 211.
1285	Kaunas	1614	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 109.
1286	Raseiniai	1646	VUB, ŽŽA 61(83-14657).
1287	Trakai	1664	MAB, RA 1317.
1288	Raseiniai	1665	VUB, ŽŽB 131.
1289	Vištytis	1666	VUB, A 197.
1290	Raseiniai	1686	VUB, ŽŽB 172;
	Raseiniai	1687	VUB, ŽŽB 172.
1291	Vilnius	1714	VUB, A 58.
1292	Raseiniai	1720	MAB, A 301.
1293	Raseiniai	1685	VUB, ŽŽB 155-171;
	Raseiniai	1687	VUB, ŽŽB 172.
1294	Raseiniai	1691	VUB, Ž Pil 33(39-14491).
1295	Vilnius	1614	LMAB, 606-b 105, kn: Liet, Stat.
1296	Vilnius	1616	VUB, A 205.
1297	Slonimas	1617	VUB, A 67.
1298	Vilnius	1617	VUB, B-54-406.
1299	Raseiniai	1622	VUB, ŽŽB 80.
1300	Raseiniai	1633	VUB, ŽŽB 75.
1301	Pinskas	1770	MAB, RA 1409.
1302	Raseiniai	1582	VUB, ŽŽA 3(5-14579).
1303	Raseiniai	1590	VUB, ŽŽB 4.
1304	Biržai	1613	CVIA, f. 459, ap. 1, b. 1.
1305	Raseiniai	1641	VUB, ŽŽB 93-107;
	Raseiniai	1642	VUB, ŽŽB 95-110.
1306	Vilnius	1640	VUB, A 322.
1307	Trakai	1523	MAB, RA 1316.
1308	Trakai	1523	MAB, RA 19.
1309	Vilnius	1616	VUB, A 2084.
1310	Trakai	1595	MAB, RA 6.
1311	Vilnius	1591	MAB, B-2-205;
	Raseiniai	1603	VUB, Ž Pil 1(1-14453).
1312	Vilnius	1600	VUB, B-54-406;
	Vilnius	1600	VUB, RK 51, kn: Evangelija.
1313	Raseiniai	1604	VUB, Ž Pil 1(1-14453);
	Raseiniai	1606	VUB, ŽŽA 39(55-14629).
1314	Vilnius	1605	CVIA, SA 4604.
1315	Slonimas	1609	MAB, Varia III, Nr. 2.
1316	Kaunas	1609	VUB, KŽT 14(13-13767).
1317	Raseiniai	1611	VUB, ŽŽA 42(60-14634).
1318	Gardinas	1560	MAB, B-2-202-58.
1319	Vilnius	1689	MAB, RA 1386.
1320	Vilnius	1690	CVIA, SA 5116.
1321	Raseiniai	1676	VUB, ŽŽB 152.
1322	Raseiniai	1637	VUB, ŽŽA 52(73-14647).
1323	Vilnius	1638	VUB, B-55-3.
1324	Gardinas	1693	VUB, A 92.
1325	Gardinas	1696	VUB, 2-29-6849;
	Vilnius	1698	VUB, B-53-12.
1326	Minskas	1670	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 1244.
1327	Gardinas	1697	VUB, B-55-27.
1328	Raseiniai	1638	VUB, ŽŽB 86-104.
1329	Raseiniai	1667	VUB, ŽŽB 137.
1330	Raseiniai	1681	VUB, ŽŽB 153.
1331	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 131.
1332	Svėdasai	1663	VUB, A 214;
	Kėdainiai	1664	VUB, A 214.
1333	Vilnius	1697	MAB, SK 737;
	Trakai	1699	MAB, RA 1368.
1334	Vilnius	1543	VUB, A 323;
	Pasvalys	1545	MAB, KJR.
1335	Pasvalys	1559	MAB, VKF 3136.
1336	Raseiniai	1606	VUB, ŽŽB 44;
	Raseiniai	1607	VUB, ŽŽB 44.
1337	Kaunas	1608	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 134.
1338	Gardinas	1628	VUB, A 2087.
1339	Raseiniai	1631	VUB, ŽŽB 72.
1340	Vilnius	1614	VUB, A 63.
1341	Slonimas	1614	VUB, A 63.
1342	Volkoviskas	1610	MAB, Varia III, Nr. 3.
	Mogiliovas	1611	VUB, A 1951.
1343	Raseiniai	1617	VUB, ŽŽA 44(62-14639).
1344	Pinskas	1614	CVIA, SA 216;
	Trakai	1616	VUB, A 2084.
1345	Vilnius	1617	VUB, B-VI-932.
1346	Vilnius	1639	VUB, B-53-783.
1347	Vilnius	1636	VUB, A 94.
1348	Volkoviskas	1605	VUB, A 107.
1349	Vilnius	1612	CVIA, SA 4629.
1350	Raseiniai	1575	VUB, ŽŽA 1(1-14575).
1351	Vilnius	1583	VUB, A 4597.
1352	Raseiniai	1580	MAB, A 894.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
1353	Raseiniai	1585	VUB, ŽŽA 6(9-14583).
1354	Lyda	1641	VUB, A 52-9542.
1355	Vilnius	1653	CVIA, SA 256.
1356	Raseiniai	1637	VUB, ŽŽA 57(79-14653).
1357	L. Brasta	1645	VUB, A 10.
1358	Slonimas	1638	VUB, A 10705.
1359	Raudonė	1635	VUB, A 95.
1360	Raseiniai	1633	VUB, ŽŽB 77.
1361	Raseiniai	1667	VUB, ŽŽB 137.
1362	Kaunas	1699	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 12.
1363	Raseiniai	1691	VUB, ŽŽB 157;
	Vilnius	1694	CVIA, SA 5119.
1364	Vilnius	1563	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 57.
1365	Raseiniai	1626	VUB, ŽŽB 70-87.
1366	Raseiniai	1628	VUB, ŽŽA 50(71-14645);
	Raseiniai	1629	VUB, Ž Pil 2(3-14455);
	Vilnius	1629	VUB, A 124.
1367	Raseiniai	1629	VUB, ŽŽA 50(71-14645).
1368	Raseiniai	1636	VUB, ŽŽA 52(73-14647).
1369	Raseiniai	1703	MAB, A 482;
	Kaunas	1703	MAB, KJR.
1370	Raseiniai	1705	MAB, A 2182;
	Vilnius	1708	VUB, B-55-24.
1371	Raseiniai	1723	MAB, A 276.
1372	Kražiai	1715	MAB, A 287;
	Naugardukas	1719	VUB, A 3903.
1373	Vilnius	1665	MAB, RA 352;
	Ašmena	1670	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 55.
1374	Plungė	1721	MAB, SK 2063.
1375	Panevėžys	1684	VUB, Karpių f. VI, Nr. 67.
1376	Raseiniai	1645	VUB, ŽŽA 61(83-14657).
1377	Naugardukas	1670	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 164;
	Pasvalys	1673	MAB, VKF 2631.
1378	Vilnius	1681	CVIA, SA 5097;
	Kaunas	1683	VUB, KŽT 27(32-13876).
1379	Vilnius	1560	MAB, B-2-38-7.
1380	Volkoviskas	1608	VUB, A 63;
	Naugardukas	1617	CVIA, SA 58.
1381	Raseiniai	1624	VUB, ŽŽA 48(69-14643).
1382	Raseiniai	1625	VUB, ŽŽA 49(70-14644);
	Raseiniai	1628	VUB, Ž Pil 2.
1383	Raseiniai	1629	MAB, VBF 1677.
1384	Vilnius	1628	LVB, Autogr. 115-237.
1385	Vilnius	1681	CVIA, SA 5111.
1386	Vilnius	1687	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 663.
1387	Gardinas	1641	VUB, A 5.
1388	Moziris	1645	MAB, ERS 76.
1388a	Naugardukas	1653	CGIA Minske, f. 694, ap. 4, b. 2.
1389	Vilnius	1670	VUB, A 1294.
1390	Kaunas	1685	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 77.
1391	Kaunas	1686	VUB, KŽT 28(33-13787).
1392	Trakai	1693	MAB, RA 486;
	Vilnius	1694	CVIA, SA 5116;
	Trakai	1695	MAB, RA 491.
1393	Vilnius	1701	MAB, F 267, Nr. 680.
1394	Kelmė	1701	MAB, A 267;
	Vilnius	1710	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 685;
	Raseiniai	1711	MAB, A 301.
1395	Vilnius	1713	CVIA, SA 5123;
	Vilnius	1714	CVIA, SA 5123.
1396	Vilnius	1579	LVB, Autogr. 125-31.
1397	Vilnius	1634	VUB, A 326.
1398	Raseiniai	1637	VUB, Ž Pil. 8(9-14461).
1399	Vilnius	1627	VUB, A 323.
1400	Raseiniai	1637	VUB, Ž Pil. 8(9-14461).
1401	Trakai	1644	MAB, RA 292.
1402	Vilnius	1676	CVIA, f. 458, ap. 4, b. 3.
1403	L. Brasta	1696	CVIA, SA 5116.
	Vilnius	1698	CVIA, SA 5116.
1404	Vištytis	1697	VUB, A 197.
1405	Slonimas	1699	VUB, A 87.
1406	Ašmena	1701	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 663.
1407	Trakai	1704	MAB, RA 552.
1408	Mogiliovas	1698	VUB, RK 255, kn: Dioptra.
1409	Vilnius	1744	VUB, B-53-919.
1410	Gardinas	1695	MAB, ERS 89.
1411	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 130.
1412	Ašmena	1621	MAB, KJR.
1413	Vilnius	1575	VUB, RK 54, kn: Četverojevangelije.
	Raseiniai	1575	VUB, ŽŽA 1(1-14575).
1414	Raseiniai	1715	MAB, A 287;
	Raseiniai	1716	MAB, A 301.
1415	Panevėžys	1704	VUB, Karpių f., XI, Nr. 29.
1416	Gardinas	1610	MAB, RA 1375.
1417	Vilnius	1633	VUB, Ž Pil. 2.
1418	Vilnius	1615	VUB, A 157.
1419	Vilnius	1600	VUB, CR 1620, kn: Morkūno postilė.
1420	Gardinas	1653	VUB, A 2091.
1421	Raseiniai	1667	VUB, ŽŽB 137.
1422	Vilnius	1659	CVIA, SA 3259.
1423	Vilnius	1778	CVIA, SA 18280.
1424	Raseiniai	1606	VUB, Ž Pil 1;
	Raseiniai	1610	VUB, ŽŽB 55.
1425	Raseiniai	1602	VUB, ŽŽA 35(48-14622).
1426	Vilnius	1795	CVIA, f. 458, ap. 1, b. 14.
1427	Trakai	1515	MAB, R, Rs fA n 14;
	Vilnius	1516	MAB, RA 1316.
1428	Vilnius	1524	MAB, KJR;
	Vilnius	1525	MAB, KJR.
1429	Vilnius	1619	VUB, A 323.
1430	Vilnius	1792	CVIA, SA 18374.
1431	Dubingiai	1665	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 80.
1432	Kaunas	1679	VUB, KŽT 26(31-13785).
1433	Vilnius	1798	MAB, KJR.
1434	Slonimas	1678	MAB, SK 2010;
	Gardinas	1681	VUB, A 135.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
1435	Vilnius	1679	CVIA, SA 5097;
	Gardinas	1681	VUB, A 1562.
1436	Vilnius	1689	CVIA, f. 1135, ap. 2, b. 11.
1437	Vilnius	1691	VUB, A 30.
1438	Vilnius	1564	VUB, A 338;
	Rietavas	1569	MAB, J. St. F.
1439	Raseiniai	1577	CVIA, SA 82;
	Vilnius	1578	MAB, KJR.
1440	Ostrogas	1581	VUB, RK 155, kn: Biblia.
1441	Vytauto kanc.	1417	Karaliaučiaus arch. (Vasil. 15)
1442	„ „	1419	„ „ („ 18)
1443	„ „	1426	„ „ („ 24)
1444	„ „	1428	„ „ („ 31)
1445	„ „	1429	„ „ („ 32)
1446	Vilnius	1504	VUB, B-55-15.
1447	Trakai	1496	MAB, R. Rs. f. B, Nr. 48.
1448	Trakai	1496	MAB, RA 1318.
1449	Maišiagala	1498	VUB, A 5515.
1450	Vilnius	1504	VUB, B-54-406.
1451	Šiauliai	1516	MAB, F 267, Nr. 672.
1452	Viduklė	1515	MAB, KJR.
1453	Trakai	1515	MAB, R. Rs. 7 A.
1454	Viduklė	1515	MAB, KJR.
1455	Vilnius	1516	CVIA, Pabaisko inv.
1456	Vilnius	1525	VUB, RK 298, kn: Apostol.
1457	Vilnius	1525	VUB, RK 298, kn: Apostol.
1458	Viduklė	1515	MAB, KJR;
	Vilnius	1522	CVIA, Molodečnas 7-7.
1459	Maišiagala	1519	VUB, A 5515.
1460	Vilnius	1519	VUB, B-55-15.
1461	Gardinas	1527	MAB, RA 1316.
1462	Trakai	1528	MAB, RA 1318.
1463	Smurgainiai	1525	MAB, F 267, Nr. 673.
1464	Vilnius	1529	CVIA, Kėdainių inv.;
	Pasvalys	1531	MAB, F 267, Nr. 674.
1465	Vilnius	1543	CVIA, Prudy P 18.
1466	Salakas	1541	CVIA, TPN 279-10-29.
1467	Trakai	1527	MAB, R. Rs., f. A, Nr. 7.
1468	Vilnius	1494	CVIA, Darsūniškis, f. 1.
1469	Darsūniškis	1490	CVIA, Darsūniškis, f. 1.
1470	Vitebskas	1490	CVIA, Plungės dv.
1471	Vilnius	1532	MAB, VKF 44.
1472	Maišiagala	1498	MAB, A 5515.
1473	Vilnius	1499	MAB, F 267, Nr. 676.
1474	Darsūniškis	1500	CVIA, Oginskių f. 12.
1475	Vilnius	1524	MAB, F 267, Nr. 676.
1476	Vilnius	1502	MAB, VBF 441-1.
1477	Trakai	1513	MAB, R. Rs., f. A, Nr. 43.
1478	Vilnius	1503	MAB, VKF 444.
1479	Kaunas	1514	CVIA, Darsūniškis f. 1.
1480	Trakai	1513	MAB, R. Rs. f. D, Nr. 17;
	Trakai	1515	MAB, RA 1420.
1481	Vilnius	1525	VUB, RK 298, kn: Apostol.
1482	Trakai	1513	MAB, R. Rs., f. D Nr. 43;
	Trakai	1516	MAB, R. Rs., f. D, Nr. 10.
1483	Kaunas	1526	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 80.
1484	Pasvalys	1527	VUB, F 993.
1485	Vilnius	1525	VUB, RK 298, kn: Apostol.
1486	Trakai	1517	MAB, R. Rs. f. D, Nr. 8.
1487	Varniai	1524	MAB, A 821.
1488	Trakai	1527	MAB, R. Rs. f. B, Nr. 46.
1489	Vilnius	1528	CVIA, T. rod. 86-5-124-10.
1490	Trakai	1538	MAB, RA 1319.
1491	Gardinas	1520	MAB, F 267, Nr. 922.
1492	Raseiniai	1584	VUB, ŽŽA 5(7-14581).
1492a	Minskas	1649	CVIA Minske, f. 694, ap. 4, b. 371.
1493	Pasvalys	1632	MAB, VKF 2852.
1494	Gardinas	1591	MAB, B-2-51-2;
	Raseiniai	1592	VUB, ŽŽB 7-2.
1495	Gardinas	1591	MAB, B-2-51-8;
	Raseiniai	1593	VUB, ŽŽA 15(22-14596).
1496	Ukmergė	1595	VUB, Ukm. Pil. 1.
1497	Ukmergė	1595	VUB, Ukm. Pil. 1.
1498	Vilnius	1592	MAB, B-2-52-VII;
	Raseiniai	1593	VUB, ŽŽA 16(23-14597).
1499	Vilnius	1592	MAB, 52-B-2-VII;
	Slonimas	1595	VUB, A 91.
1500	Raseiniai	1611	VUB, ŽŽA 42(60-14634).
1501	Vilnius	1692	MAB, SK 1662.
1502	Vilnius	1713	MAB, SK 1137.
1502a	L. Brasta	1715	CVIA Minske, f. 694, ap. 3, b. 2574.
1503	Ašmena	1715	MAB, ERS 70;
	L. Brasta	1716	VUB, A 30.
1504	Vilnius	1725	VUB, A 168.
1505	Raseiniai	1685	VUB, ŽŽB 155-171.
1506	Slonimas	1820	CVIA, f. 378, ap. 1819, b. 64-4;
	Vilnius	1820	MAB, Spausdinti policijos skelbimai.
1507	Raseiniai	1573	MAB, A 822.
1508	Anykščiai	1571	VUB, B-55-30.
1509	Lvovas	1575	VUB, RK 151, kn: Apostol.
1510	Gardinas	1561	LVB, Autogr. 234-40.
1511	Raseiniai	1575	VUB, ŽŽA 1(1-14575);
	Vilnius	1575	VUB, RK 54, kn: Četyrejevangelije;
	Vilnius	1576	VUB, RK 149, kn: Psaltyr;
	Trakai	1576	MAB, RA 168;
	Vilnius	1579	MAB, L-16-2-3, kn: Żywoty.
1512	Ostrogas	1581	VUB, RK 155, kn: Biblia.
1513	Trakai	1576	MAB, RA 2-3;
	Vilnius	1579	MAB, L-16-2-3, kn: Żywoty.
1514	Zabludovas	1569	VUB, RK 154, kn: Evangelije.
	Zabludovas	1570	LVB, inv. 302, kn: Psaltyr.
1515	Vilnius	1577	MAB, B-2-205;
	Vilnius	1579	MAB, L-16-2-3, kn: Żywoty;
	Ciapinas	1580	LVB, inv. I-1-29, kn: Evangelija.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
1516	Vilnius	1579	MAB, L-16-2-3, kn: Żywoty.
1517	Vilnius	1582	VUB, RK 123, kn: Oktoich.
1518	Ukmergė	1596	CVIA, f. 297, ap. 20, b. 572;
	Ukmergė	1602	CVIA, SA 4612.
1519	Kaunas	1575	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 85.
1520	Vilnius	1579	MAB, L-16-2-3, kn: Żywoty.
1521	Vilnius	1579	MAB, VBF 1888;
	Ciapinas	1580	LVB, inv. I-1-29, kn: Evangelija
1522	Trakai	1581	MAB, RA 1317;
	Kaunas	1582	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 95.
1523	Vilnius	1564	MAB, VBF 1566.
1524	Vilnius	1568	VUB, A 324.
1525	Vilnius	1575	VUB, RK 54, kn: Četverojevangelije.
1526	Vilnius	1578	MAB, VBF 1648.
1527	Vilnius	1581	VUB, A 323;
	Vilnius	1584	MAB, RA 1383.
1528	Vilnius	1588	LVB, Inv. Nr. 108-1-2-7 b, kn: Liet. Stat.
1529	Vilnius	1599	VUB, kn: Daukšos postilė;
	Vilnius	1600	VUB, RK 58, 60, kn: Evangelija.
1530	Trakai	1603	MAB, RA 195;
	Vilnius	1605	MAB, VBF 1904.
1531	Trakai	1605	MAB, RA 203;
	Raseiniai	1607	VUB, ŽŽB 57-113;
	Vilnius	1607	MAB, SK 560.
1532	Raseiniai	1609	VUB, ŽŽA 41(59-14633).
1533	Vilnius	1610	VUB, 177176, kn: Apologia.
	Vievis	1611	VUB, kn: Naujasis Testamentas.
1534	Vilnius	1584	MAB, RA 1383;
	Gardinas	1586	VUB, A 323;
	Vilnius	1588	LVB, Inv. Nr. 108-1-2-7, b, kn: Liet. Stat.
1535	Vilnius	1588	MAB, RA 1383;
	Vilnius	1588	LVB, Inv. Nr. 108-1-2-7 b, kn: Liet. Stat.
1536	Vilnius	1586	MAB, VBF 1717;
	Vilnius	1588	LVB, Inv. Nr. 108-1-2-7 b, kn: Liet. Stat.
	Vilnius	1588	MAB, RA 1383.
1537	Raseiniai	1588	VUB, ŽŽA 8(14-14588).
1538	Raseiniai	1590	VUB, ŽŽA 11(17-14591);
	Vilnius	1593	VUB, II-2250, kn: O czyscu Kazanie;
	Vilnius	1595	VUB, LR-65, kn: Daukšos katechizmas.
1539	Vilnius	1592	MAB, L-16-1-11, kn: Prawidło;
	Vilnius	1593	VUB, II-2250, kn: O czyscu Kazanie;
	Vilnius	1595	MAB, L-16-1-9, kn: Kąkol.
1540	Trakai	1594	MAB, RA46;
	Vilnius	1595	VUB, LR-41-65, kn: Daukšos katechizmas;
	Trakai	1596	MAB, RA46;
	(Ostrogas)	1597	VUB, RK252, kn: Apokrysis;
	Krokuva	1597	VUB, II-2422, kn: Kronika Polska;
	Vilnius	1599	VUB, kn: Daukšos postilė;
	Vilnius	1588(?)	VUB, Liet. Stat. (Kontrafak);
	Vilnius	1602	CVIA, SA4612.
1541	Raseiniai	1594	VUB, ŽŽB 14;
	Vilnius	1595	VUB, LR-41-65, kn: Daukšos katechizmas;
	(Ostrogas)	1597	VUB, RK252, kn: Apokrysis;
	Vilnius	1599	VUB, kn: Daukšos postilė;
	Trakai	1599	MAB, RA86.
1542	Raseiniai	1592	VUB, ŽŽB 28;
	Kaunas	1593	VUB, KŽT 6(4-13758);
	Krokuva	1593	VUB, II-2182, kn: Constitutionis Synodi;
	(Ostrogas)	1597	VUB, RK252, kn: Apokrysis.
1543	Vilnius	1598	VUB, A 325;
	Vilnius	1599	CVIA, f. 1135, ap. 4, b. 471.
1544	(Ostrogas)	1597	VUB, RK252, kn: Apokrysis;
	Ukmergė	1597	VUB, UŽT.
	Krokuva	1597	VUB, II-2422, kn: Kronika Polska;
	Vilnius	1599	VUB, ŽŽB 29;
	Vilnius	1599	VUB, kn: Daukšos postilė.
1545	Gardinas	1596	VUB, A 34;
	Krokuva	1597	VUB, II-2422, kn: Kronika Polska;
	Vilnius	1588(?)	LVB, Inv. 106-1-2-5, kn: Liet. Stat. (Kontrafak.);
	Vilnius	1600	VUB, RK51, kn: Evangelija.
1546	(Ostrogas)	1597	VUB, RK252, kn: Apokrysis;
	Krokuva	1597	VUB, II-2422, kn: Kronika Polska;
	Vilnius	1599	VUB, kn: Daukšos postilė;
	Gardinas	1601	VUB, A 1370.
1547	Vilnius	1599	VUB, kn: Daukšos postilė;
	Vilnius	1588(?)	LVB, Inv. 106-1-2-6, kn: Liet. Stat. (Kontrafak.);
	Vilnius	1600	VUB, kn: Evangelija;
	Raseiniai	1602	VUB, ŽŽA 34(47-14621).
1548	Raseiniai	1602	VUB, ŽŽA 34(47-14621);
	Vilnius	1603	MAB, VBF 1900.
1549	Slonimas	1606	VUB, A 59.
1550	Raseiniai	1608	VUB, ŽŽB 48-60.
1551	Raseiniai	1591	VUB, ŽŽA 12(18-14592);
	Vilnius	1592	MAB, VBF 1895;
	Trakai	1593	MAB, RA 1368.
1552	Gardinas	1588	MAB, RA 1383.
1553	Vilnius	1589	MAB, F 267, Nr. 81.
1554	Vilnius	1533	VUB, B-55-28;
	Vilnius	1535	VUB, B-55-28.
1555	Vilnius	1535	VUB, B-55-28;
	Vilnius	1540	VUB, B-55-28.
1556	Vilnius	1540	MAB, RA 1380.
1557	Vilkija	1536	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 18.
1558	Anykščiai	1526	VUB, B 5528.
1559	Pasvalys	1540	VUB, F 993.
1560	Raseiniai	1575	VUB, ŽŽA 1(1-14575).
1561	Trakai	1529	MAB, RA 97.
1562	Minskas	1548	VUB, B-III-620.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
1563	Vilnius	1535	MAB, RA 1380.
1564	Trakai	1533	MAB, RA 1319.
1565	Trakai	1533	MAB, RA 1319.
1566	Raseiniai	1535	MAB, A 784.
1567	Trakai	1542	MAB, RA 124.
1568	Kaunas	1554	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 80.
1569	Kaunas	1566	VUB, KM 3(10-13847).
1570	Vilnius	1548	VUB, A 326.
1571	Kaunas	1566	VUB, 3(10-13847).
1572	Trakai	1519	MAB, R. Rs. f. B-36.
1573	Kaunas	1554	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 80.
1574	Raseiniai	1526	MAB, A 819.
1575	Vilnius	1525	MAB, F 267, Nr. 511.
1576	Trakai	1526	MAB, RS. R. f. D, Nr. 12;
	Trakai	1528	MAB, RA 1320.
1577	Vilnius	1528	MAB, R. Rs., f. D, Nr. 32;
1578	Trakai	1529	MAB, R. Rs. f. B, Nr. 43.
1579	Ukmergė	1528	MAB, Varia, I, Nr. 5;
	Trakai	1529	MAB, RA 115.
1580	Trakai	1527	MAB, R. Rs. f. D, Nr. 44;
	Trakai	1529	MAB, RA 92.
1581	Trakai	1529	MAB, R. Rs. f. D, Nr. 3.
1582	Trakai	1532	MAB, RA 1319;
	Trakai	1533	MAB, R. Rs. f. D, Nr. 96.
1583	Varniai	1537	MAB, A 817;
	Vilnius	1538	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 39.
1584	Vilnius	1537	MAB, B-2-205;
	Vilnius	1540	MAB, Varia 1, f. 38.
1585	Raseiniai	1540	MAB, F 267, Nr. 513.
1586	Trakai	1527	MAB, R. Rs. f. D, Nr. 13;
	Trakai	1530	MAB, R. Rs. f. D, Nr. 28.
1587	Trakai	1532	MAB, R. Rs. f. D, Nr. 4;
	Trakai	1535	MAB, R. Rs. f. D, Nr. 21.
1588	Trakai	1527	MAB, RA 1320;
	Trakai	1530	MAB, RA 1320.
1589	Vilnius	1548	MAB, VBF 1562.
1590	Kaunas	1548	MAB, VBF 1562.
1591	Trakai	1506	MAB, R. Rs. f. D, Nr. 19;
	Trakai	1509	MAB, R. Rs. f. B, Nr. 28.
1592	Darsūniškis	1507	CVIA, Og. f. Plungė 12.
1593	Trakai	1515	MAB, RA 1320.
1594	Trakai	1516	MAB, R. Rs. f. D, Nr. 30;
	Trakai	1518	MAB, RA 1318.
1595	Trakai	1516	MAB, RA 1320;
	Trakai	1520	MAB, R. Rs. f. D, Nr. 6.
1596	Vilnius	1524	CVIA, Hanuta 8;
	Pasvalys	1526	MAB, F 267, Nr. 516.
1597	Trakai	1528	MAB, RA 1320.
1598	Vilnius	1530	MAB, Varia 1, Nr. 5;
	Vilnius	1533	MAB, VKF 444-1.
1599	Vilnius	1684	CVIA, SA 5114;
	Vilnius	1685	VUB, III-11941, kn: Primus;
	Vilnius	1685	CVIA, SA 5115;
	Vilnius	1687	VUB, ES 1049, kn: Verus antistes.
1600	Raseiniai	1686	VUB, ŽŽB 172;
	Raseiniai	1687	VUB, ŽŽB 172.
1601	Raseiniai	1620	MAB, A 433.
1602	Raseiniai	1618	VUB, ŽŽA 45(63-14637).
1603	Vilnius	1623	VUB, A 99.
1604	Raseiniai	1627	MAB, SK 3473.
1605	Gardinas	1746	MAB, SK 2045.
1606	Supraslius	1830	CVIA, f. 634, ap. 1, b. 3;
	Gardinas	1831	CVIA, f. 634, ap. 1, b. 5.
1607	L. Brasta	1834	VUB, A 196;
	Supraslius	1835	VUB, B-VI-969.
1608	Kėdainiai	1665	VUB, A 214.
1609	Vilnius	1732	VUB, B-53-1182;
	Raseiniai	1736	MAB, A 664.
1610	Raseiniai	1804	MAB, A 757.
1611	Gardinas	1781	VUB, A 1220.
1612	Minskas	1783	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 36;
	Trakai	1784	MAB, RA 1413.
1613	Kaunas	1784	CVIA, SA 13873;
	Palanga	1783	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 36;
	Vilnius	1786	VUB, A 40.
1614	Vilnius	1564	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 39.
1615	Zabludovas	1569	VUB, RK 154, kn: Evangelija.
1616	Anykščiai	1582	VUB, B-55-29.
1617	Raseiniai	1584	VUB, ŽŽA 5(7-14581).
1618	Vilnius	1588	VUB, kn: Liet. Stat.
	Vilnius	1588	MAB, KJR.
1619	Vilnius	1600	VUB, RK 51, kn: Evangelija;
	Breslauja	1600	CVIA, f. 1135, ap. 279, b. 10, b. 2.
1620	Kaunas	1602	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 83;
	Raseiniai	1603	VUB, Ž Pil 1.
1621	Raseiniai	1585	VUB, B-10-14583-4.
1622	Vilnius	1588	MAB, RA 1383.
1623	Vilnius	1589	VUB, II-2230, kn: O poprawie kalendarza.
1624	Vilnius	1588	VUB, kn: Liet. Stat. Nr. 2.
	Vilnius	1590	MAB, RA 1383.
1625	Raseiniai	1589	VUB, ŽŽA 9(15-14589).
1626	Vilnius	1592	VUB, II-2235, kn: Prawidło wiary.
1627	Raseiniai	1590	VUB, ŽŽA 11(17-14591).
1628	Vilnius	1578	MAB, F 267, Nr. 687.
1629	Vilnius	1567	VUB, F 993;
	Pasvalys	1568	MAB, VKF 3147.
1630	Gardinas	1567	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 82.
1631	Trakai	1572	MAB, RA 167;
	Šiaulėnai	1573	MAB, F 267, Nr. 836.
1632	Vilnius	1575	VUB, RK 54, kn: Četverojevangelije.
1633	Vilnius	1580	MAB, VBF 1633.
1634	Slonimas	1581	VUB, A 64.
1635	Vilnius	1589	VUB, II-2184, kn: O iedney osobie.
1636	Vilnius	1588	VUB, kn: Liet. Stat. Nr. 2.
1637	Vilnius	1588(?)	VUB, kn: Liet. Stat. Nr. 1 (Kontrafak.).

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
1638	Vilnius	1588(?)	MAB, Ca L-22, kn: Liet. Stat. (Kontrafak.).
1639	Vilnius	1588(?)	MAB, Ca L-22, kn: Liet. Stat. (Kontrafak.).
	Vilnius	1588(?)	VUB, kn: Liet. Stat. Nr. 1 (Kontrafak.).
1640	Vilnius	1600	VUB, CR 1620, kn: Morkūno postilė.
1641	Pažaislis	1713	MAB, KJR.
1642	Slonimas	1690	VUB, A 163.
1643	Vilnius	1713	CVIA, SA 5123;
	Vilnius	1715	CVIA, SA 5123.
1644	Vilnius	1713	CVIA, SA 5123;
	Vilnius	1715	CVIA, SA 5123.
1645	Vilnius	1545	VUB, A 323.
1646	Lyda	1561	CVIA, Astrinės aprašas, Nr. 2.
	Pasvalys	1563	MAB, VKF 3143.
1647	Gardinas	1563	MAB, RA 1381.
1648	L. Brasta	1567	MAB, L-16-2-8, kn: Historya.
1649	Vilnius	1579	MAB, L-16-2-3, kn: Żywoty.
1650	Pinskas	1582	CVIA, SA 580.
1651	Vilnius	1593	VUB, II-2250, kn: O czyscu kazanie.
1652	Slonimas	1598	VUB, A 2083.
1653	Vilnius	1567	VUB, A 322-28.
1654	Vilnius	1575	VUB, RK 59, kn: Četverojevangelje;
	Trakai	1579	VUB, A 3886.
1655	Vilnius	1575	VUB, RK 59, kn: Četverojevangelje.
1656	Vilnius	1575	VUB, RK 54, kn: Četverojevangelje.
1657	Vilnius	1572	MAB, VBF 1629;
	Vilnius	1575	VUB, RK 59, kn: Četverojevangelje.
1658	Gardinas	1586	VUB, A 63.
1659	Upytė	1582	MAB, VKF 3650.
1660	Anykščiai	1560	VUB, B-55-28;
	Vilnius	1562	VUB, A 322.
1661	Vilnius	1562	VUB, A 322-109;
	Vilnius	1565	MAB, VBF 1568.
1662	Vilnius	1568	VUB, A 324-108;
	Vilnius	1569	MAB, B-2-205.
1663	Kaunas	1573	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 132.
1664	Breslauja	1575	CVIA, f. 279, ap. 10, b. 2;
	Vilnius	1576	VUB, B-54-405-1.
1665	Šeduva	1561	MAB, F 267, Nr. 612.
1666	Vilnius	1566	MAB, VBF 1888.
1667	Vilnius	1583	LVB, Autogr. 234-297.
1668	Vilnius	1541	MAB, RA 1381.
1669	Vilnius	1583	VUB, A 324-8;
	Vilnius	1584	MAB, Varia 2, Nr. 1.
1670	Vilnius	1554	MAB, Varia 1, Nr. 4.
1671	Vilnius	1600	VUB, RK 51, kn: Evangelija;
	Vilnius	1588(?)	LVB, Inv. 106-1-2-6, kn: Liet. Stat. (Kontrafak.).
1672	Vilnius	1595	VUB, A 107.
1673	Vilnius	1586	KR, 9224, kn: Trybunał.
	Ostrogas	(1588)	VUB, RK 307, kn: Sbornik.
1674	Vilnius	1591	MAB, B-52-2-7;
	Slonimas	1599	VUB, A 91.
1675	Vilnius	1598	MAB, B-2-58-17.
1676	Vilnius	1600	VUB, RK 51, 58, 60, kn: Evangelija.
1677	Vilnius	1595	VUB, A 2083.
1678	Trakai	1591	MAB, RA 32.
1679	Vilnius	1577	VUB, B-54-406-9.
1680	Volkoviskas	1580	VUB, A 139.
1681	Trakai	1579	MAB, RA 172;
	Vilnius	1580	MAB, Varia, 1, Nr. 3.
1682	Vilnius	1579	MAB, L-16-2-3, kn: Żywoty.
1683	Vilnius	1582	VUB, B-54-405.
1684	Vilnius	1600	VUB, RK 51, kn: Evangelija.
	Vilnius	1588(?)	MAB, Ca-L-22; Liet. Stat. (kontrafak.).
1685	Ostrogas	1581	VUB, RK 155, kn: Biblia.
1686	Vilnius	1582	VUB, RK 123, kn: Oktoich.
1687	Vilnius	1583	VUB, B-54-406-15.
1688	Ukmergė	1583	MAB, Varia 2, Nr. 1.
1689	Vilnius	1592	MAB, L-16-1-11, kn: Prawidło.
	Vilnius	1592	VUB, II-2248, kn: Kazanie na pogrzebie.
1690	Raseiniai	1586	MAB, Varia 2, Nr. 1.
1691	Gardinas	1586	VUB, A 323-68;
	Vilnius	1588	LVB, Inv. 108-1-2-7b, kn: Liet. Stat.
1692	Trakai	1585	MAB, RA 1369;
	Vilnius	1588	VUB, kn: Liet. Stat. Nr. 2.
1693	Vilnius	1588	VUB, kn: Liet. Stat. Nr. 2.
1694	Vilnius	1588	VUB, kn: Liet. Stat. Nr. 2.
	Vilnius	1588	MAB, SK 1579.
1695	Vilnius	1588	VUB, kn: Liet. Stat. Nr. 2.
	Vilnius	1588	VUB, A 322.
1696	Vilnius	1588	VUB, kn: Liet. Stat. Nr. 2.
1697	Minskas	1573	VUB, A 3977.
1698	Minskas	1573	VUB, A 3977.
1699	Raseiniai	1578	VUB, ŽŽA 2(2-14576).
	Vilnius	1582	Aut. rink. kn: Hodoeporicon.
1700	Trakai	1593	MAB, RA 1369;
	Raseiniai	1594	VUB, ŽŽB 12.
1701	Trakai	1591	MAB, RA 31;
	Vilnius	1592	VUB, II-2235, kn: Prawidło wiary.
	Raseiniai	1593	VUB, ŽŽA 14(23-14597);
	Vilnius	1594	VUB, V_2-2233, kn: Belum quinti.
1702	Vilnius	1594	VUB, V_2-2233, kn: Belum quinti.
	Vilnius	1595	CVIA, SA 4603;
	Vilnius	1595	VUB, V_2-2255, kn: O Bóstwie.
	Trakai	1596	MAB, RA 36;
	Ukmergė	1597	VUB, UŽT.
1703	Raseiniai	1599	VUB, ŽŽA 27(39-14613);
	Vilnius	1600	VUB, RK 51, 58, 60, kn: Evangelija.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
1704	Raseiniai	1600	VUB, ŽŽB 31.
1705	Vilnius	1596	VUB, A 12-2783 a.
1706	Trakai	1597	MAB, RA 69;
	(Ostrogas)	1597	VUB, RK 252, kn: Apokrysis.
1707	(Ostrogas)	1597	VUB, RK 252, kn: Apokrysis.
	Gardinas	1598	CVIA, SA 6958.
1708	Vilnius	1602	CVIA, SA 4662.
1709	Vilnius	1608	VUB, A 325;
	Vilnius	1609	MAB, BFB 1546.
1710	Slonimas	1629	MAB, SK 3368.
1711	Ukmergė	1638	MAB, TA 503.
1712	Vilnius	1640	MAB, F 267, Nr. 695.
1713	Vilnius	1640	MAB, F 267, Nr. 696.
1714	Slonimas	1643	VUB, B-53-449.
1715	Slonimas	1674	MAB, SK 2010.
1716	Vilnius	1675	Aut. rink.
1717	L. Brasta	1676	VUB, A 9;
	Vilnius	1677	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 663;
	Gardinas	1677	VUB, A 1526.
1718	Vilnius	1693	MAB, VBF 1622.
1719	Volkoviskas	1716	VUB, A 97.
1720	Slonimas	1716	VUB, B-53-448;
	Slonimas	1717	VUB, A 159.
1721	Slonimas	1693	VUB, B-53-449.
1722	Slonimas	1719	VUB, A 162.
1723	Vilnius	1720	MAB, RA 1546;
	Supraslius	1722	LVB, inv. 2773; kn: Leksikon;
	Gardinas	1722	VUB, A 29.
1724	Raseiniai	1723	MAB, A 2260;
	Gardinas	1724	MAB, SK 1064.
1725	Slonimas	1740	VUB, A 46;
	Vilnius	1744	MAB, L-18-2203, kn: Applauz;
	Vilnius	1744	CVIA, f. 279, ap. 4, b. 4112;
	Trakai	1745	MAB, RA 1354.
1726	Vilnius	1747	VUB, A 26;
	Minskas	1748	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 37;
	Slonimas	1748	VUB, A 299.
1727	Gardinas	1754	VUB, A 9.
1728	Slonimas	1754	VUB, A 1405;
	Slonimas	1755	VUB, A 1259;
	Nesvyžius	1757	VUB, V_2-841, kn: Cudownie.
1729	Vilnius	1748	CVIA, SA 4760;
	Minskas	1749	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 37.
1730	Slonimas	1690	VUB, A 27;
	Vilnius	1691	CVIA, SA 5116.
1731	Slonimas	1690	VUB, A 151;
	Raseiniai	1691	VUB, Ž Pil 33;
	Slonimas	1692	VUB, A 173.
1732	Vilnius	1697	CVIA, f. 1135, ap. 4, b. 2;
	Mogiliovas	1698	VUB, RK 255, kn: Diopra;
	Vilnius	1699	VUB, A 84;
	Mogiliovas	1699	VUB, RK 263, kn: Niebo Novoje.
1733	Vilnius	1699	CVIA, SA 5116;
	Mogiliovas	1699	VUB, RK 263, kn: Niebo Novoje;
	Slonimas	1703	VUB, A 159.
1734	Vilnius	1699	VUB, A 28;
	Mogiliovas	1699	VUB, RK 263 kn: Niebo Novoje;
	Trakai	1701	MAB, RA 1608.
1735	Vilnius	1697	VUB, A 24;
	Mogiliovas	1699	VUB, RK 263 kn: Niebo Novoje;
	Vilnius	1700	CVIA, SA 5121.
1736	Vilnius	1704	CVIA, SA 5119.
1737	Vilnius	1706	CVIA, SA 5122.
1737a	Gardinas	1758	CGIA Minske, f. 694, ap. 2, b. 459.
1738	Slonimas	1672	VUB, A 159;
	Slonimas	1673	VUB, A 24.
1739	Raseiniai	1687	VUB, ŽŽB 172;
	Raseiniai	1690	VUB, ŽŽB 157.
1740	Vilnius	1614	CRB, B lenkų 1, Nr. 614, kn: Liet. Stat.
1741	Vilnius	1600	VUB, kn: Morkūno postilė.
1742	Biržai	1661	MAB, BA-869-9;
	Raseiniai	1661	VUB, ŽŽB 125-130.
1743	Raseiniai	1575	VUB, ŽŽA 1(1-14575).
1744	Gardinas	1722	VUB, A 176.
1745	Naugardukas	1723	VUB, A 310.
1746	Trakai	1516	MAB, RA 1320.
1747	Vilnius	1605	CVIA, SA 4603.
1748	Raseiniai	1644	VUB, ŽŽ Pil 10.
1749	Lyda	1583	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 1265.
1750	Trakai	1664	MAB, RA 1368.
1751	Kaunas	1566	VUB, KM 3.
1752	Vilnius	1569	VUB, A 322.
1753	Raseiniai	1595	VUB, ŽŽA 20.
1754	Kaunas	1597	VUB, KŽT 8(7-13761).
1755	Ašmena	1706	VUB, A 3903.
1756	Minskas	1711	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 34.
1757	Vilnius	1720	MAB, RA 1546;
	Raseiniai	1723	MAB, A 295.
1758	Slonimas	1723	VUB, A 176.
1759	Raseiniai	1724	MAB, A 2260.
1760	Slonimas	1726	VUB, A 187.
1761	Slonimas	1726	VUB, A 19.
1762	Gardinas	1730	MAB, SK 3175.
1763	Slonimas	1731	VUB, A 68.
1764	Vilnius	1732	MAB, RA 1385;
	Merkinė	1733	MAB, SK 57.
1765	Vilnius	1741	MAB, F 267, Nr. 697.
1766	Vilnius	1738	MAB, SK 821.
1767	Vilnius	1741	VUB, A 345.
1768	Gardinas	1744	VUB, A 162;
	Slonimas	1745	VUB, A 1553.
1769	Ašmena	1748	VUB, A 3903.
1770	Vilkija	1821	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 17.
1771	Birštonas	1826	MAB, IK 16.
1772	Vilnius	1630	Aut. rink.
1773	Raseiniai	1633	VUB, ŽŽB 78-95.
1774	Vilnius	1595	MAB, VBF 1896.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
1775	Upytė	1599	MAB, F 267, Nr. 619.
1776	Vepriai	1595	MAB, KJR.
1777	Kaunas	1560	MAB, Varia, I, f. 82.
1778	Trakai	1520	MAB, RA 1318;
	Trakai	1521	MAB, R. Rs., f. Nr. 26.
1779	Vilnius	1543	MAB, F 267, Nr. 621.
1780	Raseiniai	1646	VUB, Ž Pil 9(83-14535).
1781	Raseiniai	1672	VUB, ŽŽB 148.
1782	Raseiniai	1677	MAB, A 81.
1783	Raseiniai	1683	MAB, A 81;
	Raseiniai	1684	VUB, ŽŽB 154-170.
1784	Vilnius	1664	CVIA, SA 3259.
1785	Kaunas	1683	VUB, KM 15.
1786	Raseiniai	1686	VUB, ŽŽB 172;
	Raseiniai	1687	VUB, ŽŽB 172.
1787	Trakai	1526	MAB, R. Rs., f. B 22;
	Vilnius	1527	MAB, F 267, Nr. 837.
1788	Krokuva	1559	VUB, II-2330, kn: Apologia Alberti.
	Gardinas	1563	MAB, B-2-202-3.
1789	Zabludovas	1569	VUB, RK 154, kn: Evangelije.
1790	Semeliškės	1570	MAB, RA 952.
1791	Kaunas	1572	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 132.
1792	Vilnius	1575	VUB, RK 54, kn: Četverojevangelije.
	Vilnius	1576	VUB, RK 149, kn: Psaltyr.
1793	Vilnius	1575	VUB, RK 54, kn: Četverojevangelije.
	Vilnius	1576	MAB, L-16-1-8, kn: Pro Sacratis.
1794	Ostrogas	1581	VUB, RK 155, kn: Biblia.
1795	Vilnius	1655	VUB, A 531.
1796	Vilnius	1576	VUB, RK 149, kn: Psaltyr.
1797	Raseiniai	1582	VUB, ŽŽA 3(5-14579).
1798	L. Brasta	1616	VUB, A 86.
1799	Alytus	1665	VUB, B-53-892.
1800	Kaunas	1563	MAB, Varia 1, f. 82.
1801	Vilnius	1582	VUB, RK 123, kn: Oktoich.
1802	Vilnius	1582	VUB, RK 123, kn: Oktoich.
1803	Raseiniai	1578	VUB, ŽŽA 2(2-14576);
	Vilnius	1582	MAB, B-2-202-210.
1804	Trakai	1584	MAB, RA 9;
	Trakai	1585	MAB, RA 10.
1805	Kaunas	1532	MAB, F 267, Nr. 624.
1806	Vilnius	1554	MAB, RA 1381.
1807	Vilnius	1583	CVIA, SA 4597.
1808	L. Brasta	1559	MAB, L-16-1-22, kn: Komentarz.
1809	Vilnius	1586(?)	VUB, kn: Trybunał. (Kontrafak.).
1810	Vilnius	1596	VUB, A 2083;
	Trakai	1600	MAB, RA 1360.
1811	Vilnius	1622	VUB, B-54-406-3.
1812	Trakai	1640	MAB, RA 1321;
	Vievis	1641	LVB, inv. 992, kn: Dioptra.
1813	Slonimas	1625	CVIA, f. 1135, ap. 2, b. 26.
1814	Raseiniai	1602	VUB, ŽŽA 34(47-14621).
1815	Raseiniai	1692	VUB, ŽŽB 160;
	Slonimas	1696	VUB, A 179.
1816	Raseiniai	1683	VUB, ŽŽB 154-170;
	Merkinė	1685	MAB, SK 829;
	Kaunas	1686	VUB, KŽT 29(34-13788).
1817	Vilnius	1653	MAB, VKF 2265;
	Gardinas	1655	MAB, SK 545.
1818	Pinskas	1640	CVIA, SA 3612;
	Vievis	1641	LVB, inv. 992, kn: Dioptra;
	Raseiniai	1642	VUB, A 25.
1819	Raseiniai	1646	VUB, ŽŽB 96-111;
	Vilnius	1650	MAB, RA 1091.
1820	Vilnius	1650	MAB, RA 1321;
	Vilnius	1653	VUB, A 531;
	Trakai	1654	MAB, RA 1373.
1821	Slonimas	1729	VUB, A 38.
1822	Vilnius	1614	VUB, 196548, kn: Kazania.
1823	Raseiniai	1624	VUB, ŽŽA 48(69-14643);
	Liubčė	1625	MAB, L-17-139, kn: Compendium.
1824	Vilnius	1624	VUB, A 324-111;
	Raseiniai	1625	VUB, ŽŽA 49(70-14644);
	Liubčė	1626	MAB, L-17-1110; kn: Nauka o sakramentach.
1825	Raseiniai	1626	VUB, ŽŽB 68;
	Raseiniai	1628	VUB, Ž Pil 2.
1826	Vilnius	1610	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 134.
1827	Vilnius	1600(?)	VUB, RK 56, kn: Evangelya. (Kontrafak.);
	Vilnius	1619	VUB, kn: Liet. Stat.
1828	Vilnius	1600(?)	VUB, RK 56, kn: Evangelija (kontrafak.);
	Raseiniai	1620	MAB, A 433;
	Vilnius	1621	MAB, L-17-162, kn: Kazanie na pogrzebie.
1829	Vilnius	1619(?)	MLVB, 09-4376, kn: Liet. Stat. (Kontrafak.);
	Sluckas	1621	VUB, A 2085;
	Vilnius	1623	LVB, 13-11-2-19, kn: Trybunał.
	Vilnius	1624	VUB, A 324-111.
1830	Vilnius	1614	VUB, 196548, kn: Kazanie na pogrzebie.
1831	Vilnius	1614	VUB, III-18353, kn: Kazanie;
	Vilnius	1615	VUB, B-55-1.
1832	Trakai	1616	MAB, RA 1348;
	Vilnius	1617	MAB, BF 140.
1833	Gardinas	1617	MAB, A 144;
	Vilnius	1620	MAB, B-3-121.
1834	Raseiniai	1593	VUB, ŽŽB 9.
1835	Gardinas	1569	VUB, A 3913.
1836	Vilnius	1584	MAB, VBF 1630.
1837	Vilnius	1588	VUB, A 322-42.
1838	Lvovas	1575	VUB, RK 151, kn: Apostol.
1839	Lvovas	1575	VUB, RK 151, kn: Apostol.
1840	Raseiniai	1613	MAB, A 131.
1841	Vilnius	1626	MAB, RA 1376.
1842	Vilnius	1579	VUB, A 21-4201.
1843	Vilnius	1644	VUB, B-55-12.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
1844	Vilnius	1698	MAB, SK 3303;
	Trakai	1699	MAB, RA 1364.
1845	Pamūšis	1693	VUB, Karpių f. 104.
1846	Minskas	1692	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 35;
	Trakai	1694	MAB, RA 1360.
1847	Vilnius	1729	MAB, SK 933.
1848	Gardinas	1803	VUB, A 41;
	Slonimas	1804	VUB, B-53-1043;
	Zietela	1806	VUB, A 1-86.
1849	Vilnius	1812	CVIA, f. 1135, ap. 4, b. 416.
1850	Lyda	1808	CVIA, f. 378, ap. 15, b. 113;
	Vilnius	1811	VUB, A 40.
1851	Vilnius	1714	CVIA, SA 5123.
1852	Vilnius	1715	CVIA, SA 4729.
1853	Biržai	1719	VUB, Karpių f. 171.
1854	L. Brasta	1798	VUB, A 433;
	Pasvalys	1799	MAB, VKF 3198.
1855	Vilnius	1596	VUB, UŽT;
	Kaunas	1597	VUB, KŽT 8(7-1361).
1856	Kaunas	1597	VUB, KŽT 8(7-13761);
	Vilnius	1599	MAB, L-16-1-12, kn: Quinti Evangelii;
	Vilnius	1600	VUB, RK 51, kn: Evangelija;
	Vilnius	1588(?)	MAB, kn: Liet. Stat. (kontrafak.)
1857	Kaunas	1598	VUB, KŽT 8(7-13761);
	Vilnius	1600	VUB, RK 58, 60, kn: Evangelija;
	Vilnius	1588(?)	KR, 9224, kn: Liet. Stat. (kontrafak.).
1858	Vilnius	1600	VUB, RK 51, 58, 60, kn: Evangelija;
	Vilnius	1600	LRB, A-1-600, kn: Morkūno Postilė.
1859	Vilnius	1599	VUB, F-1035 (L. Mamoničiaus laiškas);
	Vilnius	1600	VUB, RK 51, kn: Evangelija;
	Vilnius	1588(?)	VUB, kn: Liet. Stat. (kontrafak.).
1860	Ukmergė	1597	VUB, UŽT kn.;
	Vilnius	1598	VUB, A 325;
	Vilnius	1588(?)	VUB, kn: Liet. Stat. (kontrafak.);
	Vilnius	1600	VUB, RK 51, kn: Evangelija.
1861	Vilnius	1599	VUB, F-1035 (L. Mamoničiaus laiškas);
	Vilnius	1588(?)	VUB, kn: Liet. Stat. (kontrafak.);
	Vilnius	1600	MAB, L-16-1-19, kn: O iedney;
	Vilnius	1602	CVIA, SA 4612.
1862	Ukmergė	1598	VUB, UŽT kn.;
	Vilnius	1588(?)	MAB, C-L-22, kn: Liet. Stat. (kontrafak.);
	Raseiniai	1602	VUB, ŽŽA (35-14622).
1863	Vilnius	1599	VUB, F-1035 (L. Mamoničiaus laiškas);
	Vilnius	1600	VUB, RK 51, 58, 60, kn: Evangelija.
	Vilnius	1588(?)	VUB, kn: Liet. Stat. (kontrafak.);
	Raseiniai	1602	VUB, ŽŽA 34(47-14621).
1864	Vilnius	1600	VUB, RK 51, kn: Evangelija;
	Vilnius	1588(?)	MAB, Ca-L-22, kn: Liet. Stat. (kontrafak.);
	Raseiniai	1602	VUB, ŽŽA 34(47-14621);
	Raseiniai	1603	VUB, ŽŽB 37.
1865	Vilnius	1588(?)	VUB, kn: Liet. Stat. (kontrafak.);
	Raseiniai	1601	VUB, ŽŽA 31(44-14618);
	Vilnius	1602	CVIA, SA 4612;
	Pasvalys	1604	MAB, VKF 2656.
1866	Gardinas	1593	VUB, A 1976;
	Ukmergė	1594	VUB, UŽT kn.
1867	Raseiniai	1598	MAB, A 104;
	Raseiniai	1599	VUB, ŽŽB 28;
	Vilnius	1600	MAB, L-16-1-19, kn: O iedney;
	Vilnius	1600	VUB, RK 51, 58, kn: Evangelija;
	Vilnius	1588(?)	VUB, kn: Liet. Stat. (kontrafak.) Nr. 1;
	Vilnius	1602	CVIA, SA 4612;
	Vilnius	1604	MAB, VKF 2581.
1868	Raseiniai	1607	VUB, ŽŽB 47-850;
	Trakai	1608	MAB, RA 1354.
1869	Vilnius	1608	VUB, B-55-1;
	Trakai	1608	MAB, RA 1954;
	Vilnius	1614	VUB, III 14608, kn: Liet. Stat.
1870	Vilnius	1608	VUB, A 12-2778.
1871	Vilnius	1614	VUB, III 14608, kn. Liet. Stat.
1872	Raseiniai	1607	VUB, ŽŽB 47;
	Raseiniai	1608	VUB, ŽŽA 40(58-14632).
1873	Raseiniai	1608	VUB, ŽŽA 40(58-14632);
	Vilnius	1608	VUB, A 30-5453, 5461;
	Raseiniai	1609	VUB, ŽŽA 41(59-14633).
1874	Vilnius	1608	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 57;
	Raseiniai	1609	VUB, ŽŽA 41(59-14633).
1875	Vilnius	1610	CVIA, SA 4621;
	Raseiniai	1611	VUB, ŽŽA 42(60-14634).
1876	Ukmergė	1615	VUB, Ukm. Pil. 5.
1877	Kaunas	1606	VUB, KŽT 13(12-13766);
	Raseiniai	1607	VUB, ŽŽA 40(58-14632) (Antra lapo pusė tuščia).
1878	Ukmergė	1613	MAB, Varia 4, Nr. 1;
	(Vilnius)	1616	Aut. rink. kn: Alfurkan tatarski;
	Vilnius	1616	Len MAB, 605-104, kn: Trybunał;
	Vilnius	1617	VUB, RK 240, kn: Służebnik;
	Gardinas	1617	VUB, A 67.
1879	Kaunas	1613	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 135;
	Raseiniai	1613	MAB, A 2174;
	Ašmena	1614	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 54 (Antroje lapo pusėje žuvis);
	(Vilnius)	1616	Aut. rink.; kn: Alfurkan tatarski;
	Vilnius	1617	VUB, RK 240, kn: Służebnik.
1880	Liubčė	1619	Aut. rink., kn: Czysciec chszescianski;
	Ukmergė	1619	VUB, Ukm. Pil. 5;
	Vilnius	1619	MAB, L-17-135, kn: Obsequium.
1881	Vilnius	1619(?)	VUB, kn: Liet. Stat. (kontrafak.);
	Vilnius	1623	VB Minske, 09-4376, kn: Trybunał;
	Raseiniai	1624	VUB, ŽŽA 48(69-14643);
	Pinskas	1625	CVIA, SA 58.
1882	Vilnius	1624	CVIA, SA 5096;
	Vilnius	1629	CVIA, SA 4648;
	Raseiniai	1631	VUB, Ž Pil 3(4-14456).

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
1883	Vilnius	1633	MAB, SK 1002;
	Vilnius	1634	MAB, L-17-122, kn: Tryumf;
	Vilnius	1636	MAB, L-17-2-3, kn: Monumentum.
1884	Vilnius	1639	VUB, ES 625, kn: Monumentum;
	Trakai	1641	VUB, A 24;
	Raseiniai	1641	VUB, A 371.
1885	Raseiniai	1644	VUB, Ž Pil 10(11-14413);
	Vilnius	1644	MAB, F 267, Nr. 327.
1886	Raseiniai	1642	VUB, ŽŽB 95-110;
	Kaunas	1643	VUB, KŽT 25(29-13783);
	Raseiniai	1644	CVIA, SA 14664.
1887	Vilnius	1646	VUB, A 181;
	Vilnius	1648	VUB, B-55-1.
1888	Vilnius	1671	MAB, L-13-1201, kn: Passio Christi;
	Vilnius	1673	MAB, L-17-1175, kn: Ziarno gorczyczne;
	Vilnius	1674	MAB, L-17-190, kn: O żywocie i cudach.
1889	Mogiliovas	1611	VUB, A 1951;
	Vilnius	1614	VUB, A 1604 (L. Sapiegos laiškas);
	Rožana	1614	VUB, A 1293.
1890	Raseiniai	1614	VUB, A 1604;
	Liubčė	1619	Aut. rink., kn: Czysciec;
	Vilnius	1622	CVIA, SA 6958.
1891	Slonimas	1633	VUB, A 11172;
	Vilnius	1634	MAB, VKF 2614;
1892	Raseiniai	1635	VUB, Ž Pil 5(6-14458);
	Volkoviskas	1636	VUB, A 107.
1893	Čerėja	1612	MAB, SK (Leono Sapiegos laiškas).
1894	Kaunas	1613	VUB, KŽT 15(15-13769).
1895	Rožana	1656	VUB, A 162.
1896	Slonimas	1662	VUB, A 149.
1897	Ukmergė	1664	VUB, Ukm. Pil. 15.
1898	Vilnius	1663	CVIA, SA 257.
1899	Vilnius	1614	CRB, B lenkų 1, Nr. 614, kn: Liet. Stat.
1900	Vilnius	1614	CRB, B lenkų 1, Nr. 614, kn: Liet. Stat.
1901	Raseiniai	1710	MAB, A 200.
1902	Vilnius	1594	VUB, II — 2254, kn: Lutnia.
	Vilnius	1595	VUB, II — 2256, kn: O Bóstwie.
1903	Ukmergė	1597	VUB, UŽT kn.
	Vilnius	1600	VUB, RK 51, 58, kn: Evangelija.
1904	Raseiniai	1597	VUB, ŽŽA 22(33-14607);
	Vilnius	1588(?)	MAB, Ca-L-22, kn: Liet. Stat. (kontrafak.);
	Vilnius	1602	CVIA, SA 4612.
1905	Pasvalys	1598	MAB, VKF 2583;
	Vilnius	1588(?)	MAB, Ca-L-22, kn: Liet. Stat. (kontrafak.);
	Vilnius	1600	VUB, RK 51, 60, kn: Evangelija.
1906	Vilnius	1600	VUB, RK 51, 58, kn: Evangelija.
	Vilnius	1588(?)	VUB, kn: Liet. Stat. (kontrafak.);
	Pinskas	1601	CVIA, SA 58.
1907	Vilnius	1600	VUB, RK 51, kn: Evangelija;
	Vilnius	1588(?)	KR, 9224, kn: Liet. Stat. (kontrafak.);
	Raseiniai	1602	VUB, ŽŽA 34(47-14621).
1908	Vilnius	1600	VUB, RK 60, kn: Evangelija;
	Kėdainiai	1601	VUB, A 265.
1909	Vilnius	1606	CVIA, SA 4604;
	Minskas	1609	MAB, B-2-41-29.
1910	Minskas	1606	MAB, Varia, 3, Nr. 2;
	Trakai	1607	MAB, KJR.
1911	Trakai	1612	MAB, RA 1348;
	Vilnius	1613	CVIA, SA 4606.
1912	Rožana	1617	VUB, A 3996.
1913	Rožana	1618	VUB, A 3996.
1914	Trakai	1630	MAB, SK 1434.
1915	Vilnius	1643	MAB, L-17-2-3, kn: Panegiricus;
	Slonimas	1643	VUB, A 23;
	Vilnius	1644	VUB, III 16247, kn: Fastigum;
	Raseiniai	1644	VUB, Ž Pil 11.
1916	Raseiniai	1645	VUB, ŽŽB 94-109;
	Slonimas	1649	VUB, A 26.
1917	Vilnius	1645	CVIA, SA 942;
	Raseiniai	1646	VUB, ŽŽA 61(83-14657).
1918	Raseiniai	1645	VUB, ŽŽB 94-109;
	Slonimas	1649	VUB, A 26.
1919	Gardinas	1654	VUB, B-55-27.
1920	Vilnius	1650	VUB, kn: De Rebus Anno;
	Lyda	1650	CVIA, SA 9425.
1921	Gardinas	1650	VUB, A 67;
	L. Brasta	1653	VUB, A 2090.
1922	Slonimas	1652	VUB, A 96;
	Slonimas	1654	VUB, A 113.
1923	Pinskas	1665	CVIA, SA 144-52.
1924	Vilnius	1660	CVIA, SA 5039.
1925	Pinskas	1665	CVIA, SA 144-52.
1926	Vilnius	1639	VUB, A 112.
1927	Slonimas	1643	VUB, A 23.
1928	Vilnius	1664	CVIA, SA 144-52.
1929	Vilnius	1661	VUB, A 531.
1930	Vilnius	1637	VUB, A 112;
	Trakai	1640	MAB, RA 1321.
1931	Slonimas	1652	VUB, A 21.
1932	Raseiniai	1666	VUB, ŽŽB 134.
1933	Vilnius	1670	MAB, L-17-2-14, kn: Ludi Literarii;
	Raseiniai	1672	VUB, Ž Pil (83-14535).
1934	Vilnius	1637	MAB, RA 1075.
1935	Vilnius	1643	VUB, B-55-2.
1936	L. Brasta	1645	VUB, A 2088.
1937	Slonimas	1666	VUB, A 81.
1938	Vilnius	1670	MAB, L-17-172, kn: Osobliwe;
	Trakai	1670	MAB, RA 1374;
	Raseiniai	1671	VUB, ŽŽB 145-160;
	Vilnius	1672	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 54.
1939	Raseiniai	1665	VUB, ŽŽB 133.
1940	Slonimas	1677	VUB, A 1298.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
1941	Vilnius	1648	MAB, KJR.
1942	Rožana	1645	VUB, A 1305;
	Vilnius	1646	MAB, RA 287.
1943	Slonimas	1648	CVIA, SA 3975;
	Naugardukas	1650	MAB, F 267, Nr. 313.
1944	Vilnius	1649	VUB, ES 1046, kn: Slawa Potomna.
1945	Slonimas	1640	VUB, A 149;
	Raseiniai	1642	VUB, ŽŽB 94-109.
1946	Raseiniai	1640	VUB, ŽŽA 59(81-14655);
	Slonimas	1641	CGIA Gardine, f. 1143, ap. 1, b. 226;
	Vilnius	1641	VUB, A 124.
1947	Gardinas	1642	VUB, A 96;
	Volkoviskas	1643	VUB, A 95.
1948	Kaunas	1643	VUB, KŽT 25(29-13783);
	Vilnius	1644	VUB, RK 481, kn: Evangelija.
1949	Pinskas	1653	CVIA, SA 14452;
	Slonimas	1656	VUB, A 26.
1950	Trakai	1671	MAB, RA 312.
1951	Vilnius	1679	MAB, L-17-1149, kn.: M. Tullii Ciceronis;
	Vilnius	1681	CVIA, SA 5113;
	Trakai	1682	MAB, RA 1366;
	Kaunas	1683	VUB, KŽT 27(32-13786).
1952	Vilnius	1683	CVIA, SA 24;
	Kaunas	1684	VUB, KŽT 27(32-15786).
1953	Vilnius	1683	CVIA, SA 5112;
	Vilnius	1687	MAB, RA 404;
	Trakai	1688	MAB, RA 463.
1954	Slonimas	1652	VUB, A 103.
1955	Slonimas	1669	VUB, A 65;
	Vilnius	1670	MAB, L-17-1162, kn: Theologia Chszescianska.
1956	Trakai	1672	MAB, RA 1368;
	Raseiniai	1672	VUB, Ž Pil 83-14535;
	Vilnius	1673	MAB, L-17-2-66, kn: Conclusiones.
1957	Vilnius	1673	CVIA, f. 458, ap. 4, b. 3;
	Dubingiai	1673	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 52;
	Kėdainiai	1674	VUB, A 214;
	Vilnius	1674	MAB, L-17-2-14, kn: Virtus Dexterae.
1958	Raseiniai	1674	VUB, ŽŽB 162a;
	Trakai	1675	MAB, RA 1161;
	Vilnius	1675	MAB, RA 957.
1959	Vilnius	1677	CVIA, f. 458, ap. 4, b. 3.
1960	Slonimas	1680	VUB, A 1350;
	Vilnius	1681	CVIA, SA 5113.
1961	Želva	1631	VUB, A 1830.
1962	Kobrinas	1640	VUB, A 6.
1963	Liubčė	1638	MAB, R-17-1-13, kn: Anatomia;
	Vilnius	1639	VUB, A 112.
1964	Vilnius	1638	VUB, B-55-2;
	Liubčė	1638	MAB, R-17-1-13, kn: Anatomia;
	Vilnius	1639	VUB, A 112.
1965	Liubčė	1638	MAB, R-17-1-13, kn: Anatomia;
	Gardinas	1640	Gard. Muz. 8372.
1966	L. Brasta	1642	VUB, A 7.
1967	Vilnius	1681	VUB, A 411;
	Trakai	1683	MAB, RA 438.
1968	Vilnius	1681	CVIA, SA 5111;
	Vilnius	1683	CVIA, SA 24.
1969	Vilnius	1648	VUB, 92136, kn: Aurea Messis.
1970	Vilnius	1648	VUB, 92136, kn: Aurea Messis.
1971	Trakai	1684	VUB, 398-3033.
1972	Trakai	1684	VUB, 398-3033.
1973	Vilnius	1687	VUB, ES 1049, kn: Verus Antistes.
1974	Vilnius	1687	VUB, ES 1049, kn: Verus antistes;
	Vilnius	1688	MAB, L-17-134, kn: Ratio Status.
1975	Vilnius	1690	MAB, VBF 1495;
	Vilnius	1691	VUB, A 411.
1976	Gardinas	1692	VUB, A 188;
	Vilnius	1693	CVIA, SA 5118;
	Supraslius	1695	VUB, RK 41, kn: Služebnik.
1977	Vilnius	1690	CVIA, SA 5116;
	Vilnius	1692	CVIA, SA 5118.
1978	Raseiniai	1691	VUB, Ž Pil 33;
	Gardinas	1692	VUB, A 188.
1979	Vilnius	1693	MAB, L-17-22, kn: Liet. Stat.
1980	Vilnius	1683	MAB, F 267, Nr. 302.
1981	Vilnius	1683	MAB, F 267, Nr. 302a.
1982	Vilnius	1679	CVIA, SA 4679.
1983	Vilnius	1636	VUB, ES 1077, kn: Festus.
1984	Vilnius	1681	CVIA, SA 5111.
1985	Slonimas	1642	VUB, A 70;
	Slonimas	1643	MAB, F 267, Nr. 302b.
1986	Slonimas	1710	VUB, A 25.
1987	Mogiliovas	1697	VUB, RK 57, kn: Evangelya;
	Vilnius	1699	MAB, L-17-22, kn: Coaequatio;
	Gardinas	1700	VUB, A 25.
1988	Vilnius	1695	VUB, A 109;
	Ašmena	1696	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 10;
	Mogiliovas	1698	VUB, RK 255, kn: Dioptra;
	Kėdainiai	1699	VUB, A 215.
1989	Slonimas	1695	VUB, A 73;
	Mogiliovas	1695	VUB, RK 35, 41, kn: Služebnik;
	Gardinas	1697	VUB, A 88.
1990	Kobrinas	1703	VUB, A 6.
1991	Slonimas	1706	VUB, A 124.
1992	Vilnius	1712	CVIA, SA 5125.
1993	Vilnius	1717	VUB, A 436.
1994	Vilnius	1658	CVIA, SA 5100.
1995	Volkoviskas	1659	MAB, RA 1551.
1996	Volkoviskas	1688	CVIA, SA 5117.
1997	Vilnius	1689	MAB, F 267, Nr. 319;
	Slonimas	1690	VUB, A 96.
1998	Slonimas	1690	VUB, A 109.
1999	Gardinas	1696	VUB, 2-29-6849.
2000	Gardinas	1696	VUB, 2-29-6849.
2001	Raseiniai	1686	VUB, Ž Pil 32.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
2002	Raseiniai	1683	VUB, ŽŽB 154-170;
	Raseiniai	1685	VUB, ŽŽB 155-171.
2003	Raseiniai	1686	VUB, ŽŽB 156-172;
	Raseiniai	1687	VUB, ŽŽB 156-172.
2004	Slonimas	1624	VUB, A 64.
2004a	Minskas	1635	CGIA Minske, f. 694, ap. 2, b. 4184.
2005	Vilnius	1690	CVIA, SA 5116.
2006	Ukmergė	1694	VUB, Ukm. Pil. 20.
2007	Vilnius	1644	VUB, RK 48, kn: Evangelija.
2008	Vilnius	1644	VUB, RK 48, kn: Evangelija.
2009	Vilnius	1644	VUB, RK 48, kn: Evangelija.
2010	Raseiniai	1755	MAB, A 1012;
	Raseiniai	1756	MAB, A 279.
2011	Raseiniai	1717	MAB, A 180;
	Raseiniai	1721	MAB, A 298.
2012	Panevėžys	1756	VUB, Karpių f., III, Nr. 7.
2013	Vilnius	1654	VUB, B 61.
2013a	Minskas	1654	CGIA Minske, f. 694, ap. 4, b. 1155.
2014	Minskas	1653	CGIA Minske, f. 694, ap. 3, b. 2574.
2015	Raseiniai	1787	MAB, A 2932;
	Raseiniai	1789	MAB, A 2278;
	Kelmė	1789	MAB, A 2192;
	Vilnius	1791	MAB, RA 1408;
2016	Vilnius	1793	VUB, G 4;
	Vilnius	1795	CVIA, f. 279, ap. 4, b. 412.
2017	Vilnius	1796	VUB, A 328;
	Kaunas	1797	VKA, f. 61, ap. 1, b. 1.
2018	Volkoviskas	1792	VUB, A 99;
	Kaunas	1793	CVIA, SA 13875;
	Balbieriškis	1795	MAB, A 133;
	Alytus	1797	MAB, 69-JRR-9.
2019	Vilnius	1584	VUB, A 323.
2020	Žiežmariai	1634	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 54.
2021	Vilnius	1653	VUB, B-53-42.
2022	Vilnius	1653	VUB, B-53-42.
2023	Vilnius	1654	VUB, B-53-42.
2024	Vilnius	1653	VUB, B-53-42;
	Ukmergė	1655	VUB, Ukm. Pil 14;
	Vilnius	1655	CVIA, SA 5099.
2025	Vilnius	1657	MVLB, f. 178, b. 6916 (1 ir 2).
2026	Vilnius	1658	MVLB, f. 178, b. 6916 (1 ir 2).
2027	Vilnius	1659	MVLB, f. 178, b. 6916 (1 ir 2).
2028	Vilnius	1648	VUB, A 324-67.
2029	Vilnius	1655	CVIA, f. 1335, ap.10, b. 2.
2030	Gardinas	1674	VUB, B-55-27.
2031	Slonimas	1627	MAB, SK 1443;
	Vilnius	1627	VUB, B-IV-49.
2032	Kaunas	1629	VUB, KŽT 19(21-13775).
2033	Kaunas	1629	VUB, KŽT 19(21-13775);
	Raseiniai	1633	VUB, Ž Pil 5.
2034	Ašmena	1764	VUB, A 659.
2035	Kaunas	1685	VUB, KŽT 28(33-13787).
2036	Raseiniai	1692	VUB, ŽŽB 158.
2037	Vilnius	1692	MAB, SK 3306.
2038	Ukmergė	1597	VUB, UŽT kn.
2039	Raseiniai	1598	VUB, ŽŽA 25(37-14611);
	Vilnius	1599	VUB, kn: Daukšos Postilė;
	Vilnius	1600	VUB, V2-2246, kn: Cenzura;
	Raseiniai	1601	VUB, ŽŽA 32(45-14619).
2040	Vilnius	1629	VUB, B-55-14.
2041	Vilnius	1592	MAB, L-16-6, kn: O czyscu.
2042	Vilnius	1592	VUB, 29, 0229 kn: Kazania na pogrzebie.
2043	Vilnius	1624	CVIA, Vaistomo dok. 9.
2044	Slonimas	1632	VUB, A 1501.
2045	Kražiai	1574	VUB, ŽŽA 2(2-14576);
	Vilnius	1575	MAB, F 267, Nr. 519.
2046	Kražiai	1574	VUB, ŽŽA 2(2-14576);
	Raseiniai	1576	VUB, ŽŽB 2.
2047	Vilnius	1569	MAB, F 267, Nr. 284.
2048	Vilnius	1580	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 684.
2049	Raseiniai	1560	MAB, A 2236.
2050	Vilnius	1757	VUB, B-54-406.
2051	Nisa (Silezija)	1587	VUB, II-2176, kn: Stephani Primi.
2052	Vilnius	1598	VUB, A 102;
	Vilnius	1600	VUB, RK 51, 58, kn: Evangelija.
2053	Vytauto kanc.	1409	Karaliaučiaus arch. (Vasil. 5).
2054	Kaunas	1605	VUB, KŽT 12(11-13765).
2055	Vilnius	1680	CVIA, SA 5110.
2056	L. Brasta	1638	VUB, A 7.
2057	Ašmena	1612	CVIA, Vaistomo 9;
	Vilnius	1614	CVIA, SA 5096.
2058	Raseiniai	1649	VUB, ŽŽB 108.
2059	Raseiniai	1691	VUB, Ž Pil 33.
2060	Raseiniai	1686	VUB, ŽŽB 172;
	Raseiniai	1687	VUB, ŽŽB 172.
2061	Vilnius	1669	MAB, L-17-1106, kn: Acta Synodi;
	Kėdainiai	1671	VUB, A 215;
	Vilnius	1673	MAB, L-17-1175, kn: Ziarno Gorczyczne.
2062	Vilnius	1693	MAB, A 40329.
2063	Vilnius	1588	MAB, L-16-I-18, kn: Radivilias;
	Raseiniai	1589	VUB, ŽŽA 9a(15-14589).
2064	Vilnius	1589	VUB, II-2184, kn: O iedney osobie;
	Krokuva	1589	VUB, II 2158, kn: Quaestor.
2065	Vilnius	1587	VUB, II-2242, kn: O poprawie kalendarza.
2066	Vilnius	1614	CVIA, Vaistomo dok. N 9.
2067	Raseiniai	1646	VUB, ŽŽA 61(83-14657).
2068	Raseiniai	1672	VUB, ŽŽB 162;
	Vilnius	1674	VUB, A 326.
2069	Vilnius	1677	VUB, A 326;
	Ukmergė	1678	VUB, UŽT kn.;
2070	Vilnius	1674	VUB, A 326;
	Raseiniai	1680	MAB, A 3650;
	Vilnius	1680	MAB, L-17-29, kn: Wiosna.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
2071	Vilnius	1630	VUB, A 58;
	Gardinas	1632	VUB, A 2087.
2072	Vilnius	1671	VUB, EG 1052, kn: Commissio.
2073	Trakai	1739	MAB, RA 856.
2074	Slonimas	1741	MAB, SK 1966;
	Vilnius	1742	MAB, SK 1966.
2075	Vilnius	1673	CVIA, f. 458, ap. 4, b. 3.
2076	Vilnius	1673	CVIA, f. 458, ap. 4, b. 3.
2077	Gardinas	1572	MAB, SK 1076.
2078	Breslauja	1760	MAB, SK 1103.
2079	Gardinas	1672	VUB, A 24.
2080	Vilnius	1687	MAB, KJR.
2081	Raseiniai	1688	VUB, Ž Pil 32;
	Vilnius	1690	CVIA, SA 5116.
2082	Ukmergė	1693	VUB, Ukm. Pil. 20.
2083	Raseiniai	1692	VUB, ŽŽB 158;
	Vilnius	1693	VUB, FS 418, kn: Liet. Stat.
2084	Vilnius	1695	MAB, F 267, Nr. 329.
2085	Minskas	1733	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 36.
2086	Vilnius	1730	MAB, F 267, Nr. 330.
2087	Vilnius	1730	MAB, F 267, Nr. 331.
2088	Slonimas	1737	VUB, A 118.
2089	Slonimas	1737	VUB, A 43;
	Vilnius	1739	VUB, A 201.
2090	Slonimas	1736	VUB, A 46;
	Slonimas	1737	VUB, A 46.
2091	Slonimas	1620	VUB, A 99.
2092	Vilnius	1733	MAB, SK 4002.
2093	Trakai	1584	MAB, RA 10.
2094	Kaunas	1574	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 80.
2095	Vilnius	1575	CVIA, T. r. 86-5-12-26.
2096	Raseiniai	1578	VUB, ŽŽA 2(2-14576);
	Vilnius	1578	VUB, B-55-18.
2097	Vilnius	1579	VUB, A 323-65.
2098	Minskas	1582	VUB, B-III-377.
2099	Vilnius	1582	VUB, RK 123, kn: Oktoich.
	Vilnius	1585	VUB, A 45.
2100	Kaunas	1586	VUB, KŽT 5(3-13757).
2101	Kaunas	1588	VUB, KŽT 5(3-13757);
	Vilnius	1592	MAB, L-16-1--11, kn: Prawidło;
	Vilnius	1593	MAB, L-16-1-21, kn: Marka Tullusa.
2102	Vilnius	1703	VUB, B-55-8.
2103	Kaunas	1662	VUB, KM 13(28-13865);
	Vilnius	1663	CVIA, SA 257;
	Raseiniai	1664	MAB, A 2880.
2104	Raseiniai	1665	VUB, ŽŽB 131;
	Kėdainiai	1666	VUB, A 215.
2105	Gardinas	1687	VUB, A 1576;
	Vilnius	1693	MAB, 40329, kn: Liet. Stat.
2106	Raseiniai	1683	MAB, A 480;
	Raseiniai	1686	VUB, Ž Pil 32;
	Vilnius	1687	CVIA, SA 5116.
2107	Raseiniai	1698	MAB, A 4.
2108	Vilnius	1700	VUB, A 2.
2109	Gardinas	1774	VUB, A 162.
2110	Vilnius	1768	VUB, A 141.
2111	Nesvyžius	1769	Aut. rink., kn: Wykład Pisma Św.
2112	Nesvyžius	1769	Aut. rink., kn: Wykład Pisma Św.
2113	Breslauja	1746	MAB, SK 1103.
2114	Gardinas	1758	MAB, SK 4026.
2115	Raseiniai	1784	MAB, A 684;
	Vilnius	1789	MAB, 2192.
2116	Gardinas	1775	VUB, A 1333.
2117	Pamūšis	1713	VUB, Karpių f. 139.
2118	Vilnius	1799	VUB, B-53-32.
2119	Vilnius	1790	CVIA, SA 3756;
	Vilnius	1791	VUB, B-53-168.
2120	Pasvalys	1795	MAB, VKF 2505;
	Vilnius	1797	VUB, B-53-1378.
2121	Supraslius	1836	VUB, B-VI-972.
2122	Vilnius	1788	VUB, B-53-75.
2123	Upytė	1790	CVIA, SA 3370.
2124	Vilnius	1790	MAB, RA 1493.
2125	Druja	1799	VUB, A 1276.
2126	Druja	1793	VUB, A 1275.
2127	Vilnius	1800	VUB, B 5436.
2128	Polockas	1787	VUB, A 3841.
2129	Mogiliovas	1777	VUB, A 128.
2130	Kaunas	1566	VUB, KŽT 1(63-13817);
	L. Brasta	1567	MAB, L-16-2-8, kn: Historya.
2131	Gardinas	1514	CVIA, f. 279, ap. 20, b. 660;
	Vilnius	1518	MAB, KJR;
	Pasvalys	1520	MAB, KJR.
2132	Pasvalys	1533	VUB, F 993;
	Kaunas	1534	CVIA, SA 13842.
2133	Kaunas	1550	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 130.
2134	Smurgainiai	1572	MAB, KJR.
2135	Raseiniai	1597	VUB, ŽŽA 23(34-14608).
2136	Raseiniai	1599	VUB, ŽŽB 28;
	Vilnius	1600	MAB, L-16-1-10, kn: Antipheie;
	Raseiniai	1601	VUB, ŽŽA 32(45-14619).
2137	Raseiniai	1597	VUB, ŽŽB 21;
	Raseiniai	1598	VUB, ŽPil 32.
2138	Vilnius	1604	CVIA, SA 4604;
	Kaunas	1605	VUB, KŽT 12(11-13765).
2139	Raseiniai	1621	VUB, ŽŽB 67-71;
	Vilnius	1622	VUB, A 325.
2140	Vilnius	1533	MAB, VKF 444-2.
2141	Vilnius	1537	VUB, A 197.
2142	Raseiniai	1597	VUB, ŽŽB 21;
	Raseiniai	1599	VUB, Ž Pil 32.
2143	Raseiniai	1547	MAB, A 2335.
2144	Vilnius	1551	LVB, Autogr. 234-34.
2145	Vilnius	1565	VUB, A 322.
2146	Zabludovas	1569	VUB, kn: Evangelije;
	Pasvalys	1570	MAB, VKF 3141.
2147	Zabludovas	1569	VUB, RK 154, kn: Evangelije;
	Zabludovas	1570	LVB, inv. 302, kn: Psaltyr.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
2148	Kaunas	1579	MAB, Varia I fasc 82.
2149	Vilnius	1586(?)	VUB, kn: Trybunał. (Kontrafak.).
2150	Trakai	1589	MAB, RA 20;
	Vilnius	1589	MAB, L-16-1-15, kn: O iedney osobie;
	Raseiniai	1590	VUB, ŽŽA 11(17-14591).
2151	Kaunas	1591	VUB, KŽT 6(4-13758).
2152	Vilnius	1604	VUB, B-III-607.
2153	Raseiniai	1606	VUB, ŽŽA 46(55-14629);
	Vilnius	1607	VUB, A 324-17.
2154	Volkoviskas	1609	VUB, A 124.
2155	Vilnius	1545	VUB, A 322;
	Vilnius	1547	VUB, A 323-58.
2156	Vilnius	1657	MVLB, f. 178, b. 6916 (1 ir 2);
	Vilnius	1658	MVLB, f. 178, b. 6916 (1 ir 2).
2157	Vilnius	1663	CVIA, SA 257.
2158	Vilnius	1561	MAB, B-2-3827.
2159	Ukmergė	1571	VUB, F 356.
2160	Vilnius	1600	VUB, A 120.
2161	Trakai	1691	MAB, RA 474.
2161a	Vilnius	1693	MAB, 40329, kn: Liet. Stat.
2162	Vilnius	1693	MAB, L-17-22, kn: Trybunał.
2162a	Vilnius	1693	MAB, L-17-22, kn: Trybunał.
2163	Raseiniai	1645	VUB, ŽŽB 99-115.
2164	Šiauliai	1696	VUB, A 118.
2165	Raseiniai	1639	VUB, ŽŽB 89-105.
2166	Vilnius	1643	MAB, RA 1081;
	Raseiniai	1643	VUB, ŽŽB 97-130;
	Raseiniai	1644	CVIA, SA 14664.
2167	Raseiniai	1625	VUB, ŽŽA 49(70-14644);
	Raseiniai	1626	VUB, ŽŽB 68.
2168	Raseiniai	1636	VUB, ŽPil 7.
2169	Raseiniai	1686	VUB, ŽŽB 172.
2170	Kaunas	1641	VUB, KŽT 22(25-13779).
2171	Vilnius	1706	MAB, SK 4005.
2172	Panevėžys	1681	VUB, Karpių f., III, Nr. 39.
2173	Minskas	1702	VUB, A 3906;
	Gardinas	1704	VUB, A 3906.
2174	Kaunas	1643	VUB, KŽT 25(29-13783).
2175	Slonimas	1732	VUB, A 46.
2176	Slonimas	1732	VUB, A 159;
	Slonimas	1735	VUB, A 159.
2177	Vilnius	1740	MAB, F 267, Nr. 333.
2178	Vilnius	1740	MAB, RA 993.
2179	Raseiniai	1700	MAB, A 460.
2180	Vilnius	1702	MAB, VKF 2163.
2181	Raseiniai	1761	MAB, A 1102.
2182	Breslauja	1746	MAB, SK 1102.
2183	Slonimas	1732	VUB, A 46;
	Merkinė	1733	MAB, SK 571;
	Gardinas	1734	VUB, B-53-594;
	Ašmena	1736	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 53.
2184	Polockas	1745	CVIA, SA 15474;
	Minskas	1747	VUB, A 132.
2185	Volkoviskas	1754	VUB, A 106;
	Raseiniai	1755	MAB, A 2405;
	Vilnius	1760	MAB, RA 1392.
2186	Kaunas	1776	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 87;
	Ašmena	1779	VUB, B-53-290.
2187	Kaunas	1782	CVIA, SA 13802.
2188	Vilnius	1712	MAB, VBF 1437;
	Vilnius	1718	CVIA, SA 65.
2189	Raseiniai	1723	MAB, A 618;
	Vilnius	1728	VUB, A 322.
2190	Vilnius	1730	MAB, SK 4002.
2191	Gardinas	1735	VUB, A 201.
2192	Vilnius	1783	VUB, A 411;
	Slonimas	1787	VUB, A 71.
2193	Vilnius	1773	VUB, B-53-749;
	Minskas	1776	VUB, A 123.
2194	Vilnius	1746	VUB, A 325.
2195	Gardinas	1727	MAB, SK 2580;
	Slonimas	1728	VUB, A 37.
2196	Vilnius	1694	CVIA, SA 5119.
2197	Vilnius	1700	VUB, B-53-1100.
2198	Trakai	1562	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 825.
2199	Pasvalys	1542	VUB, F 993.
2200	Krokuva	1598	VUB, II-2179, kn: In mortem Philips.
2201	Vilnius	1624	VUB, A 2085.
2202	L. Brasta	1763	VUB, A 166.
2203	Kaunas	1564	VUB, KM 3(10-13847).
2204	Žiežmariai	1637	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 67.
2205	Ukmergė	1661	VUB, Ukm. Pil. 15.
2206	Raseiniai	1592	VUB, ŽŽB 6.
2207	Vilnius	1592	MAB, B-2-202-237.
2208	Raseiniai	1593	VUB, ŽŽA 13(19-14593);
	Raseiniai	1594	VUB, ŽŽA 15(22-14596).
2209	Vilnius	1597	VUB RK 252, kn: Apokrysis.
2210	Vilnius	1628	VUB, A 45.
2211	Gardinas	1629	MAB, ERS 87.
2212	Raseiniai	1633	VUB, ŽŽA 54(76-14650).
2213	Raseiniai	1633	VUB, ŽŽB 75.
2214	Slonimas	1633	VUB, A 149.
2215	Slonimas	1633	VUB, A 10703.
2216	Trakai	1660	MAB, RA 1114.
2217	Lyda	1663	MAB, Varia 5-1-3;
	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 130.
2218	Vilnius	1668	VUB, III-11952, kn: Cynthiae.
2219	Vilnius	1675	MAB, RA 1321;
	Vilnius	1677	CVIA, f. 458, ap. 4, b. 3;
	Vilnius	1679	CVIA, SA 4679.
2220	Vilnius	1663	CVIA, SA 257;
	Vilnius	1666	MAB, SK 977.
2221	Vilnius	1663	CVIA, SA 190;
	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 131.
2222	Ukmergė	1664	VUB, Ukm. Pil. 15.
2223	Slonimas	1630	MAB, VKF 2212.
2224	Mogiliovas	1634	LVB, N 848, Kuteino spaudinys.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
2225	Mogiliovas	1637	VUB, RK 288, kn: Gistoria;
	Trakai	1638	MAB, RA 1354.
2226	Trakai	1641	MAB, RA 1354.
2227	Trakai	1641	MAB, RA 1354.
2228	Vilnius	1628	VUB, A 45.
2229	Vilnius	1632	LVB, Autogr. 116-187.
2230	Volkoviskas	1780	MAB, RA 1485.
	Vilnius	1783	MAB, RA 578.
	Vilnius	1788	CVIA, SA 178.
	Svisločė	1794	VUB, A 3904.
2231	Svisločė	1800	VUB, A 3903.
	Vilnius	1810	VUB, KC 130.
	Vilnius	1821	CVIA, f. 378, ap. 1815, b. 145.
2232	Vilnius	1792	MAB, A 88.
2233	Vilnius	1792	Aut. rink. Edukac. Komisijos spausdinti skelbimai.
2234	Vilnius	1714	VUB, A 411.
2235	Vilnius	1715	CVIA, SA 4729.
2236	Vilnius	1735	MAB, SK 1086.
2237	Vilnius	1539	MAB, VKF 3234.
2238	Vilnius	1539	MAB, VKF 3234.
2239	Gardinas	1589	CVIA, f. 279, ap. 20, b. 464.
2240	Raseiniai	1629	VUB, ŽŽA 51(72-14646).
2241	Vilnius	1694	CVIA, SA 5119.
2242	Vilnius	1695	CVIA, SA 377.
2243	Vilnius	1695	CVIA, SA 377.
2244	Vilnius	1695	CVIA, SA 377.
2245	Vilnius	1694	CVIA, SA 5119.
2246	Trakai	1597	MAB, RA 1359.
2247	Vilnius	1598	VUB, A 325;
	Trakai	1599	MAB, RA 82.
2248	Vilnius	1600	VUB, RK 51, 60, kn: Evangelija;
	Trakai	1601	MAB, RA 185.
2249	Raseiniai	1625	VUB, ŽŽA 49(70-14644).
2250	Raseiniai	1599	VUB, ŽŽB 28.
2251	Vilnius	1630	CVIA, Smurgainių Nr. 1;
	Raseiniai	1631	MAB, Varia 5 Nr. 5.
2252	Kaunas	1616	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 135.
2253	Vilnius	1620	MAB, SK 1907;
	Vilnius	1627	MAB, SK 1113.
2254	Raseiniai	1625	VUB, ŽŽA 49(70-14644).
2255	Pasvalys	1630	MAB, VKF 2614;
	Vilnius	1631	MAB, RA 1392.
2256	Pasvalys	1632	MAB, VKF 2854.
2257	Pasvalys	1620	MAB, VKF 2842.
2258	Raseiniai	1621	MAB, A 480.
2259	Ukmergė	1664	VUB, Ukm. Pil. 15.
2260	Vilnius	1679	VUB, B-53-1190.
2261	Raseiniai	1688	MAB, A 2963.
2262	Vilnius	1600	VUB, A 163.
2263	Pinskas	1601	CVIA, SA 33765.
2264	Gardinas	1604	CVIA, SA 43-9.
2265	Vilnius	1660	MAB, RA 1558.
2266	Kėdainiai	1662	VUB, A 212.
2267	Kėdainiai	1661	VUB, A 212;
	Kėdainiai	1662	VUB, A 212.
2268	Vilnius	1676	VUB, A 131.
2269	Kaunas	1680	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 85.
2270	Vilnius	1685	VUB, A 39899;
	Raseiniai	1687	VUB, ŽŽB 172.
2271	Slonimas	1705	VUB, A 3215.
2272	Vilnius	1696	VUB, A 201.
2273	Raseiniai	1627	MAB, VBF 1743;
	Vilnius	1628	MAB, SK 1302;
	Raseiniai	1631	MAB, A 644.
2274	Vilnius	1629	CVIA, SA 4648;
	Raseiniai	1631	VUB, Ž Pil 3.
2275	Raseiniai	1631	VUB, ŽŽB 73;
	Raseiniai	1632	VUB, ŽŽB 74.
2276	Raseiniai	1636	VUB, Ž Pil 8(9-14461).
2277	Gardinas	1665	VUB, A 26.
2278	Vilnius	1611	MAB, SK 1095.
2279	Vilnius	1629	CVIA, SA 4648.
2280	Vilnius	1673	CVIA, f. 458, ap. 4, b. 2;
	Trakai	1674	MAB, RA 1148.
2281	Raseiniai	1676	VUB, ŽŽB 152.
2282	Raseiniai	1624	VUB, ŽŽA 48(69-14643).
2283	Raseiniai	1624	MAB, A 117;
	Raseiniai	1626	MAB, A 117.
2284	Slonimas	1619	VUB, A 34.
2285	Vilnius	1592	MAB, VBF 1895.
2286	Vilnius	1592	VUB, II-2235, kn: Prawidła.
2287	Raseiniai	1625	VUB, ŽŽA 49(70-14644);
	Volkoviskas	1625	MAB, SK 2078.
2288	Vilnius	1681	CVIA, SA 5111;
	Vilnius	1683	CVIA, SA 5114.
2289	Vilnius	1695	CVIA, SA 5120;
	Vilnius	1697	CVIA, SA 5120.
2290	Vilnius	1700	MAB, P-17-2-95, kn: Postanowienie.
	Vilnius	1701	CVIA, SA 5121.
2291	Vilnius	1701	CVIA, SA 5119;
	Trakai	1702	MAB, RA 1408;
	Vilnius	1704	CVIA, SA 5121.
2292	Vilnius	1681	CVIA, SA 5111.
2293	Ukmergė	1693	VUB, Ukm. Pil. 20.
2294	Vilnius	1633	VUB, V Pil 2.
2295	Trakai	1688	MAB, RA 743.
2296	Vilnius	1690	MAB, RA 1386.
2297	Gardinas	1710	VUB, A 201;
	Vilnius	1711	CVIA, SA 5122.
2298	Vilnius	1690	MAB, L-17-126, kn: Ratio Status.
	Raseiniai	1691	VUB, ŽPil 33.
2299	Minskas	1752	VUB, A 179.
2300	Minskas	1752	VUB, A 108.
2301	Gardinas	1795	VUB, A 1884.
2302	Pasvalys	1626	VUB, ŽŽB 68.
2303	Raseiniai	1627	MAB, A 529.
2304	Raseiniai	1668	VUB, ŽŽB 139.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
2305	Pinskas	1568	VUB, A 10-2334.
2306	Pinskas	1568	VUB, A 10-2334.
2307	Kaunas	1703	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 109.
2308	Vilnius	1680	MAB, RA 1402;
	Vilnius	1682	MAB, RA 1402.
2309	Vilnius	1680	MAB, RA 414;
	Vilnius	1683	MAB, ERS 67;
	Minskas	1684	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 35;
	Trakai	1686	MAB, RA 734.
2310	Slonimas	1785	VUB, A 121.
2311	Gardinas	1727	VUB, A 135;
	Vilnius	1728	MAB, F 267, Nr. 757.
2312	Minskas	1732	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 36.
2313	Ašmena	1736	VUB, A 655.
2314	Raseiniai	1668	VUB, ŽŽB 138.
2315	Vilnius	1669	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 54.
2316	Vilnius	1753	MAB, SK 1267;
	Raseiniai	1753	MAB, A 519.
2317	Vilnius	1702	MAB, F 267, Nr. 820.
2318	Upytė	1779	MAB, F 267, Nr. 758.
	Upytė	1781	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 74.
2319	Vilnius	1748	MAB, VKF 2039.
2320	Gardinas	1777	VUB, A 1499.
2321	Kaunas	1764	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 135.
2322	Vilnius	1786	VUB, B-53-438.
2323	Kelmė	1771	MAB, A 769.
2324	Vilnius	1784	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 36;
	Minskas	1785	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 34.
2325	Vilnius	1792	VUB, B-54-25.
2326	Vilnius	1795	CVIA, SA 3642.
2327	Vilnius	1833	MAB, VKF 2154.
2328	Vilnius	1799	VUB, B-53-32.
2329	Vilnius	1798	VUB, B-53-31.
2330	Vilnius	1799	VUB, B-53-32.
2331	Biržai	1661	MAB, A 2230.
2332	Telšiai	1665	VUB, IKI 541-36;
	Raseiniai	1667	VUB, ŽŽB 137;
	Šaukėnai	1668	MAB, A 2230.
2333	Raseiniai	1672	VUB, ŽŽB 162a.
2334	Vilnius	1678	CVIA, SA 5112.
2335	Vilnius	1680	CVIA, SA 5112;
	Kelmė	1683	MAB, A 715.
2335a	Raseiniai	1686	VUB, ŽPil 32.
2336	Vilnius	1731	CVIA, SA 87;
	Panevėžys	1731	VUB, Karpių f. XI, Nr. 46.
2337	Vilnius	1719	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 56;
	Vilnius	1720	VUB, A 201.
2338	Vilnius	1721	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 56;
	Vilnius	1722	VUB, B-53-1181.
2339	Lyda	1725	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 164;
	Vilnius	1726	VUB, A 108.
2340	L. Brasta	1727	VUB, A 197;
	Gardinas	1729	CVIA, f. 279, ap. 4, b. 412.
2341	Vilnius	1727	VUB, A 201.
2342	Vilnius	1715	CVIA, f. 458, ap. 1, b. 13.
2343	Raseiniai	1719	MAB, A 2408;
	Raseiniai	1728	MAB, A 484.
2344	Kaunas	1729	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 66;
	Kaunas	1730	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 66.
2345	Vilnius	1741	CVIA, f. 458, ap. 1, b. 48.
2346	Vilnius	1730	VUB, B-53-955.
2347	Vilnius	1740	CVIA, f. 1135, ap. 14, b. 19.
2348	Kelmė	1736	MAB, A 1150;
	Vilnius	1739	VUB, B-54-10;
	Raseiniai	1740	MAB, A 1692.
2349	Vilnius	1753	MAB, B-3-147;
	Vilnius	1756	MAB, B-3-147.
2350	Gardinas	1762	MAB, SK 1740;
	Vilnius	1765	MAB, ERS 53.
2351	Vilnius	1715	CVIA, SA 4729.
2352	L. Brasta	1752	CVIA, f. 459, ap. 1, b. 915.
2353	Kelmė	1760	MAB, A 672;
	Raseiniai	1761	MAB, A 2200.
2354	Kražiai	1750	MAB, SK 1216;
	Slonimas	1753	VUB, A 43;
	Raseiniai	1754	MAB, A 371;
	Vilnius	1759	MAB, VBF 1971.
2355	Vilnius	1758	MAB, RA 1402;
	Gardinas	1762	VUB, A 1867.
2356	Trakai	1761	MAB, SK 1450.
2357	Volkoviskas	1765	VUB, A 112;
	Slonimas	1766	VUB, A 112.
2358	Slonimas	1768	VUB, A 1869;
	Slonimas	1769	VUB, A 1870;
	Trakai	1778	VUB, A 202.
2359	Vilnius	1758	MAB, A 160;
	Raseiniai	1758	MAB, A 2217.
2360	L. Brasta	1744	VUB, A 200;
	Slonimas	1746	VUB, A 163;
	Vilnius	1751	MAB, SK 2578.
2361	Raseiniai	1731	MAB, A 1742;
	Kernavė	1738	VUB, B-53-511.
2362	Vilnius	1766	VUB, B-53-763.
2363	Raseiniai	1745	MAB, A 2243.
2364	Vilnius	1793	VUB, G 2.
2365	Supraslius	1778	VUB, A 20.
2366	Vilnius	1794	VUB, Telšių 54;
	Supraslius	1797	VUB, A 3023;
	Vištytis	1801	VUB, A 197.
2367	Kaunas	1781	CVIA, SA 13811;
	Trakai	1786	MAB, RA 1409.
2368	Vilnius	1739	VUB, B-54-10;
	Vilnius	1740	VUB, B-53-86.
2369	Vilnius	1748	VUB, A 328;
	Vilnius	1749	VUB, A 328.
2370	Raseiniai	1751	MAB, A 2238;
	Vilnius	1753	MAB, A 2268.
2371	Raseiniai	1757	MAB, A 621.
2372	Raseiniai	1774	MAB, RA 1409;
	Vilnius	1776	VUB, A 2096;
	L. Brasta	1780	VUB, A 2096.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
2373	Gardinas	1780	VUB, A 6.
2374	Slonimas	1796	VUB, A 48.
2375	Gardinas	1789	MAB, BDK 56;
	Vilnius	1792	CVIA, SA 18374;
	Vilnius	1796	CVIA, f. 1135, ap. 3, b. 48.
2376	Vilnius	1791	MAB, BF 2744;
	Vilnius	1793	MAB, BF 2746.
2377	Vilnius	1790	MAB, VBF 1512;
	Slonimas	1795	VUB, A 166.
2378	Minskas	1743	VUB, A 132;
	L. Brasta	1744	VUB, A 200.
2379	Vilnius	1762	VUB, B-53-250.
2380	Vilnius	1799	VUB, B-53-754.
2381	Raseiniai	1742	MAB, A 1742.
2382	Kaunas	1790	CVIA, SA 13875.
2383	Kaunas	1793	CVIA, SA 13875.
2384	Raseiniai	1753	MAB, A 2268.
2385	Vilnius	1762	VUB, B-54-11;
	Vilnius	1765	VUB, A 384.
2386	Kelmė	1717	MAB, A 1213;
	Vilnius	1719	CVIA, SA 5124;
	Vilnius	1720	VUB, B-53-250.
2387	Gardinas	1717	VUB, A 199.
2388	Gardinas	1743	VUB, A 164.
2389	L. Brasta	1766	VUB, A 355.
2390	Vilnius	1764	VUB, B-54-72.
2391	Panevėžys	1716	VUB, B-53-1069;
	Vilnius	1719	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 56.
2392	Vilnius	1723	VUB, A 285.
2393	Raseiniai	1728	MAB, A 3649;
	Vilnius	1730	MAB, SK 821.
2394	Ašmena	1735	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 766;
	Vilnius	1737	MAB, VKF 3455;
	Šešuoliai	1738	VUB, B-53-125.
2395	Smurgainiai	1740	VUB, B-53-1052;
	Vilnius	1742	MAB, VKF 3101.
2396	Raseiniai	1708	MAB, A 692;
	Vilnius	1711	VUB, A 201.
2397	Vilnius	1775	VUB, A 411.
2398	Slonimas	1773	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 20.
2399	Gardinas	1762	MAB, RA 1579;
	Rožana	1768	VUB, A 1590.
2400	Vilnius	1766	VUB, A 12.
2401	Vilnius	1758	MAB, A 160;
	Raseiniai	1762	MAB, A 2406.
2402	Slonimas	1758	VUB, A 187;
	Merkinė	1764	MAB, SK 1962.
2403	Slonimas	1762	VUB, A 187.
2404	Slonimas	1765	VUB, A 173.
2405	Vilnius	1755	VUB, A 98;
	Slonimas	1756	VUB, A 1254.
2406	Supraslius	1773	MAB, R-18-2-41, kn: Leitourgiarion;
	Vilnius	1774	VUB, A 132.
2407	Vilnius	1783	VUB, B-53-251.
2408	Ašmena	1761	CVIA, SA 3781.
2409	Vilnius	1766	VUB, A 325;
	Raseiniai	1768	MAB, A 1219.
2410	Gardinas	1737	VUB, A 164.
2411	Vilnius	1731	CVIA, SA 87;
	Trakai	1732	MAB, SK 821.
2412	Gardinas	1723	VUB, A 163.
2413	Vilnius	1745	VUB, A 236;
	Ukmergė	1749	VUB, A 4-979.
2414	Vilnius	1753	MAB, VBF 1960;
	Raseiniai	1754	MAB, A 74.
2415	L. Brasta	1772	VUB, A 86.
2416	L. Brasta	1777	VUB, A 197.
2417	Vilnius	1776	VUB, A 325.
2418	Slonimas	1758	VUB, A 1224;
	Slonimas	1765	VUB, A 117.
2419	Kelmė	1765	MAB, A 675.
2420	Dūkštas	1782	VUB, B-53-385.
2421	Telšiai	1790	MAB, A 403;
	Slonimas	1794	VUB, A 1315.
2422	Slonimas	1793	VUB, A 1263;
	Slonimas	1794	VUB, A 1316.
2423	Raseiniai	1728	MAB, A 484.
2424	Raseiniai	1739	MAB, A 1962.
2425	Vilnius	1726	VUB, A 201.
2426	Vilnius	1711	VUB, A 125;
	Pasvalys	1713	MAB, VKF 3211.
2427	Gardinas	1775	VUB, A 7.
2428	Sluckas	1753	MAB, ERS 70;
	Kaunas	1755	MAB, KJR.
2429	Raseiniai	1767	MAB, A 1169;
	Vilnius	1768	VUB, 139-1.
2430	Kaunas	1739	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 79.
2431	Vilnius	1759	MAB, VBF 1972.
2432	Vilnius	1745	VUB, A 164;
	Kaunas	1747	CVIA, SA 15474.
2433	Slonimas	1729	VUB, A 9;
	Slonimas	1730	VUB, A 308.
2434	Vilnius	1715	CVIA, SA 4729.
2435	Vilnius	1719	VUB, A 176;
	Vilnius	1720	CVIA, SA 5124.
2436	Gardinas	1779	VUB, A 202.
2437	Kelmė	1742	MAB, A 183;
	Vilnius	1749	VUB, A 45.
2438	Adutiškis	1759	MAB, VKF 2403;
	Minskas	1760	CVIA, f. 1135, ap. 3, b. 48;
	Vilnius	1763	MAB, L-18-228, kn: Ode ad.
2439	Smurgainiai	1780	VUB, B-53-1057.
2440	Plungė	1721	MAB, SK 1207;
	Biržai	1721	VUB, Karpių f. Nr. 177.
2441	Labanoras	1749	VUB, B-53-628.
2442	Raseiniai	1710	MAB, A 285;
	Vilnius	1712	MAB, A 3649;
	Raseiniai	1713	MAB, A 2173.
2443	Vilnius	1711	CVIA, SA 55.
2444	Trakai	1756	MAB, RA 1362;
	Trakai	1766	MAB, RA 911.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
2445	Slonimas	1795	VUB, A 1593.
2446	Raseiniai	1783	MAB, A 665;
	Kaunas	1786	CVIA, SA 13743;
	Raseiniai	1788	MAB, A 2947.
2447	L. Brasta	1782	VUB, A 16;
	L. Brasta	1783	VUB, A 202.
2448	Gardinas	1756	MAB, SK 1742;
	Gardinas	1758	VUB, A 7.
2449	Vilnius	1783	MAB, A 699;
	Raseiniai	1783	MAB, A 413.
2450	Kaunas	1786	CVIA, SA 13722;
	Pasvalys	1787	MAB, VKF 3252;
	Minskas	1788	VUB, A 435.
2451	Vilnius	1792	CVIA, SA 18374.
2452	Vilnius	1783	VUB, B-53-1266;
	Vilnius	1785	VUB, A 4055;
	Vilnius	1796	MAB, VKF 2208.
2453	Raseiniai	1784	CVIA, SA 13812;
	Gardinas	1785	VUB, A 142.
2454	Raseiniai	1743	MAB, A 2245;
	Volkoviskas	1745	VUB, A 113;
	Raseiniai	1746	MAB, A 2141.
2455	Ašmena	1749	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 663.
2456	Vilnius	1787	VUB, A 328;
	Vilnius	1788	VUB, A 12.
2457	L. Brasta	1791	VUB, A 197.
2458	Trakai	1767	MAB, RA 1357.
2459	Gardinas	1777	VUB, A 45;
	Raseiniai	1778	MAB, A 2178.
2460	Raseiniai	1773	MAB, A 2116;
	Kelmė	1778	MAB, A 648.
2461	Vilnius	1776	VUB, A 325;
	Trakai	1780	VUB, B-54-32.
2462	Gardinas	1752	VUB, A 36;
	Vilnius	1756	MAB, SK 948;
	Gardinas	1760	VUB, A 36.
2463	Slonimas	1768	MAB, SK 948;
	L. Brasta	1772	VUB, A 7;
	Gardinas	1773	VUB, A 7.
2464	Slonimas	1742	VUB, A 42.
2465	Ukmergė	1750	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 14;
	Minskas	1751	VUB, A 1540.
2466	Vilnius	1763	MAB, SK 665.
2467	Vilnius	1786	VUB, A 2097.
2468	Gardinas	1783	VUB, A 129.
2469	Eišiškės	1787	VUB, A 130.
2470	Gardinas	1742	VUB, A 173;
	Kaunas	1742	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 130;
	L. Brasta	1744	VUB, A 5.
2471	Slonimas	1754	MAB, SK 258.
2472	Vilnius	1701	VUB, A 61.
2473	Slonimas	1747	VUB, A 9.
2474	Kaunas	1752	MAB, A 279;
	Raseiniai	1752	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 71.
2475	Trakai	1765	MAB, RA 1362.
2476	Vilnius	1774	VUB, A 333.
2477	Slonimas	1770	VUB, A 1381.
2478	Raseiniai	1730	MAB, A 68.
2479	Naugardukas	1771	VUB, B-53-50-62;
	L. Brasta	1772	VUB, A 7.
2480	Vilnius	1829	MAB, F 267, Nr. 192;
	Vilnius	1831	CVIA, f. 378, ap. 1823, b. 684; b. 70.
2481	Gardinas	1748	VUB, A 200;
	Gardinas	1750	VUB, A 200.
2482	Varšuva	1779	CVIA, SA 18350;
	Vilnius	1780	CVIA, SA 18350.
2483	Minskas	1780	VUB, A 129;
	Minskas	1781	VUB, A 129.
2484	Raseiniai	1783	MAB, A 1041.
2485	Raseiniai	1686	VUB, Ž Pil 32;
	Vilnius	1687	CVIA, SA 5115.
2486	Vilnius	1687	CVIA, SA 5115;
	Slonimas	1690	VUB, A 153;
	Vilnius	1690	MAB, L-17-119, kn: Epitome.
2487	Vilnius	1680	CVIA, SA 5112;
	Vilnius	1684	CVIA, SA 5115.
2488	Lyda	1687	CVIA Gardine, f. 1143, ap. 1, b. 183;
	Vilnius	1687	CVIA, SA 5115.
2489	Vilnius	1689	CVIA, SA 5116.
2490	Raseiniai	1684	VUB, ŽŽB 155-171;
	Vilnius	1686	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 57.
2491	Panevėžys	1720	VUB, Karpių f. VI, Nr. 110;
	Vilnius	1721	CVIA, f. 458, ap. 1, b. 75.
2492	Vilnius	1685	CVIA, SA 5115;
	Raseiniai	1687	VUB, ŽŽB 172;
	Gardinas	1690	VUB, A 7.
2493	Vilnius	1682	CVIA, SA 5113;
	Vilnius	1683	CVIA, SA 5113.
2494	Slonimas	1685	CVIA, f. 1135, ap. 2, b. 26;
	Vilnius	1685	VUB, A 11182;
	Raseiniai	1687	VUB, Ž Pil 32;
	Vilnius	1690	MAB, L-17-2-63, kn: Daumondus.
2495	Vilnius	1685	CVIA, SA 5115;
	Vilnius	1687	CVIA, SA 5115.
2496	Kaunas	1516	MAB, RA 1380.
2497	Anykščiai	1528	VUB, B-55-28.
2498	Trakai	1529	MAB, RA 103.
2499	Varniai	1548	MAB, A 607.
2500	Gardinas	1567	MAB, RA 1381.
2501	Vilnius	1567	MAB, B-2-202-51.
2502	Zabludovas	1569	VUB, RK 154, kn: Evangelije.
2503	Trakai	1570	MAB, RA 161.
2504	Kaunas	1571	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 80.
2505	Vilnius	1574	VUB, B-III-564.
2506	Raseiniai	1575	VUB, ŽŽA 1(1-14575).
2507	Kaunas	1590	MAB, B-2-38-14.
2508	Raseiniai	1641	VUB, ŽŽB 93-107.
2509	Gardinas	1521	MAB, B-2-202-7.
2510	Raseiniai	1570	MAB, A 2374.
2511	Kelmė	1570	MAB, A 237.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
2512	Vilnius	1550	MAB, RA 1381.
2513	Raseiniai	1590	VUB, ŽŽA 11(17-14591).
2514	Vilnius	1603	VUB, A 102.
2515	Ašmena	1625	CVIA, SA 4018.
2516	Volkoviskas	1601	VUB, A 102.
2517	Slonimas	1601	VUB, A 1460.
2518	Volkoviskas	1629	MAB, SK 1604;
	Ukmergė	1630	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 1098.
2519	Raseiniai	1636	VUB, ŽŽA 55(77-14561).
2520	Raseiniai	1626	VUB, ŽŽB 68.
2521	Vilnius	1631	MAB, Varia 5 N 5.
2522	Raseiniai	1685	VUB, ŽŽB 155-171;
	Kaunas	1686	VUB, KŽT 28(33-13787);
	Raseiniai	1687	VUB, ŽŽB 172.
2522a	Minskas	1685	CGIA Minske, f. 694, ap. 4, b. 6419.
2523	Vilnius	1723	CVIA, SA 5126.
2524	Raseiniai	1672	VUB, ŽŽB 162a;
	Raseiniai	1676	VUB, ŽŽB 170.
2525	Raseiniai	1676	VUB, Ž Pil 27.
2526	Gardinas	1797	VUB, A 1863.
2527	Ostrogas	1581	VUB, RK 155, kn: Biblia.
2528	Vilnius	1586	MAB, L-16-1-4, kn: Evangelica.
2529	Vilnius	1586	MAB, L-16-1-4, kn: Evangelica.
2530	Vilnius	1586	VUB, II-2244-5, kn: Evangelica.
2531	Vilnius	1588	MAB, L-16-1-18, kn: Radivilias;
	Vilnius	1591	MAB, 52-B-2-7;
	Vilnius	1592	MAB, L-16-1-6, kn: Prawidło.
2532	Kaunas	1591	VUB, LŽT 3(4-13755);
	Vilnius	1592	VUB, II-2235, kn: Prawidło.
2533	Vilnius	1593	MAB, L-16-1-21, kn: Marka Tullusa;
	Raseiniai	1593	VUB, ŽŽA 15(22-14596);
	Vilnius	1594	VUB, II-2252, kn: Iudicium.
2534	Raseiniai	1597	VUB, ŽŽA 21(32-14606);
	Ukmergė	1597	VUB, UŽT kn.;
	Vilnius	1600	VUB, RK 51, kn: Evangelija;
	Vilnius	1588(?)	VUB, kn: Liet. Stat. (kontrafak.);
	Vilnius	1588(?)	MAB, Ca-L-22, kn: Liet. Stat. (kontrafak.).
2535	Vilnius	1600	VUB, CR 1620, kn: Morkūno postilė;
	Vilnius	1588(?)	VUB, kn: Liet. Stat. (kontrafak.).
2536	Ukmergė	1609	VUB, Ukm. Pil. 5.
2537	Vilnius	1611	MAB, Varia, 3, Nr. 2.
2538	Liubčė	1618	Aut. rink., kn: Pamiątka;
	Ukmergė	1619	VUB, Ukm. Pil. 5.
2539	Vilnius	1617	VUB, III-18352, kn: Pamiątka;
	Vilnius	1623	LVB, inv. 13-II-3-19, kn: Trybunał.
2540	Vilnius	1629	CVIA, SA 4648;
	Vilnius	1632	MAB, L-17-159, kn: Żale Serdeczne.
2541	Slonimas	1625	VUB, A 135;
	Gardinas	1626	MAB, RA 255;
	Raseiniai	1630	VUB, ŽŽB 73.
2542	Vilnius	1591	MAB, B-2-51-25.
2543	Vilnius	1592	MAB, B-2-202-235.
2544	Vilnius	1592	VUB, II-2248 ir 290229, kn: O czyscu;
	Vilnius	1593	MAB, L-16-1-13, kn: Opisanie.
2545	Vilnius	1593	MAB, L-16-1-13, kn: Opisanie.
2546	Vilnius	1593	MAB, L-16-1-13, kn: Opisanie.
2547	Vilnius	1588(?)	VUB, kn: Liet. Stat. (kontrafak.).
2548	Naugardukas	1656	VUB, A 46.
2549	Vilnius	1656	VUB, A 46.
2550	Vilnius	1648	CVIA, SA 257;
	Orša	1649	MAB, B-2-205;
	Trakai	1650	MAB, RA 1360.
2551	Raseiniai	1646	VUB, ŽŽA 61(83-14657);
	Vilnius	1648	CVIA, SA 257.
2552	Vilnius	1647	CVIA, SA 257;
	Vilnius	1650	VUB, A 531.
2553	Vilnius	1569	MAB, ERS 49.
2554	Vilnius	1575	VUB, RK 54, kn: Četverojevangelije.
2555	Vilnius	1575	VUB, RK 54, kn: Četverojevangelije.
2556	Vilnius	1575	VUB, RK 54, kn: Četverojevangelije.
2557	Vilnius	1579	MAB, VBF 1377.
2558	Minskas	1580	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 91.
2559	Vilnius	1575	VUB, RK 149, kn: Psaltyr.
2560	Vilnius	1575	VUB, RK 149, kn: Psaltyr.
2561	Trakai	1566	MAB, RA 153.
2562	Kaunas	1566	VUB, KM 3(10-13847).
2563	Kaunas	1625	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 72.
2564	Kaunas	1643	VUB, KŽT 25(29-13783).
2565	Vilnius	1646	VUB, A 1809.
2566	Vilnius	1650	MAB, VKF 2626.
2567	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 131;
	Kelmė	1665	MAB, A 746.
2568	Kėdainiai	1660	VUB, A 212.
2569	Raseiniai	1668	VUB, ŽŽB 137;
	Raseiniai	1672	MAB, A 457.
2570	Vilnius	1680	CVIA, SA 5112;
	Raseiniai	1683	MAB, A 516.
2571	Raseiniai	1685	MAB, A 516.
2572	Kėdainiai	1662	VUB, A 212;
	Vilnius	1663	CVIA, SA 257.
2573	Raseiniai	1680	MAB, A 118.
2574	Kaunas	1678	VUB, KŽT 26(31-13785).
2575	Kaunas	1673	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 85.
2576	Raseiniai	1674	MAB, A 180.
2577	Kėdainiai	1662	VUB, A 212.
2578	Kėdainiai	1665	VUB, A 214.
2579	Kaunas	1643	VUB, KŽT 25(29-13783).
2580	Raseiniai	1652	VUB, ŽŽB 113-127.
2581	Vilnius	1663	CVIA, SA 257;
	Vilnius	1664	VUB, A 531.
2582	Vilnius	1664	VUB, B-55-28.
2583	Vilnius	1665	CVIA, SA 5102.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
2584	Gardinas	1696	VUB, 2-29-6849.
2585	Gardinas	1664	VUB, A 3227.
2586	Panevėžys	1730	MAB, F 267, Nr. 725.
2587	Raseiniai	1639	VUB, ŽŽB 89-1056.
2588	Kaunas	1678	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 110.
2589	Vilnius	1653	VUB, A 531.
2590	Kelmė	1712	MAB, A 286.
2591	Raseiniai	1720	MAB, A 298;
	Gardinas	1722	VUB, A 1809.
2592	Vilnius	1698	VUB, B-55-5.
2593	Panevėžys	1730	MAB, F 267, Nr. 726.
2594	Vilnius	1732	VUB, B-53-240;
	Vilnius	1736	VUB, A 176.
2595	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 131.
2596	Vilnius	1687	CVIA, SA 5115;
	Raseiniai	1691	VUB, Ž Pil 33.
2597	Panevėžys	1694	VUB, A 1697;
	Vilnius	1696	CVIA, SA 5119.
2598	Raseiniai	1699	MAB, A 126.
2599	Mogiliovas	1698	VUB, RK 255, kn: Dioptra;
	Raseiniai	1700	VUB, A 8.
2600	Šiauliai	1703	VUB, Karpių f. XIV, Nr. 271.
2601	Vilnius	1698	CVIA, SA 5119;
	Lyda	1701	VUB, A 3894.
2602	Slonimas	1709	VUB, A 182.
2603	Vilnius	1720	CVIA, SA 4258.
2604	L. Brasta	1713	VUB, A 73;
	L. Brasta	1714	VUB, A 73.
2605	Vilnius	1651	VUB, A 327.
2606	Vilnius	1651	MAB, RA 6-5.
2607	Raseiniai	1660	VUB, ŽŽB 123-134.
2608	Vilnius	1664	VUB, A 108.
2609	Vilnius	1676	CVIA, f. 458, ap. 4, b. 3.
2610	Slonimas	1676	VUB, A 70;
	Slonimas	1678	VUB, A 70.
2611	Pamūšis	1740	VUB, Karpių f., Nr. 263.
2612	Vilnius	1688	VUB, A 411.
2613	Kaunas	1697	VUB, A 3914.
2614	Raseiniai	1668	VUB, ŽŽB 139.
2615	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 131.
2616	Raseiniai	1646	VUB, ŽŽA 61(83-14657).
2617	Raseiniai	1646	VUB, ŽŽA 58(80-14654).
2618	Kaunas	1648	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 80.
2619	Raseiniai	1646	VUB, ŽŽA 61(83-14657).
2620	Raseiniai	1659	VUB, A 516;
	Raseiniai	1660	VUB, ŽŽB 123-134.
2621	Kaunas	1678	VUB, KŽT 28(31-13785).
2622	Raseiniai	1681	VUB, ŽŽB 153.
2623	Vilnius	1575	VUB, RK 54, kn: Četverojevangelije.
2624	Vilnius	1575	VUB, RK 54, kn: Četverojevangelije.
2625	Vilnius	1664	VUB, ŽŽB 131.
2626	Kaunas	1726	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 72.
2627	Raseiniai	1653	VUB, ŽŽB 115-128a.
2628	Raseiniai	1654	VUB, ŽŽB 116-128a.
2629	Raseiniai	1667	MAB, A 480.
2630	Telšiai	1742	VUB, IKI 815-53.
2631	Kėdainiai	1660	VUB, A 205.
2632	Raseiniai	1751	MAB, A 8;
2633	Raseiniai	1659	VUB, ŽŽB 121-133b.
2634	Vilnius	1664	CVIA, SA 3259.
2635	Vilnius	1663	CVIA, SA 190.
2636	Raseiniai	1659	VUB, ŽŽB 122-133c.
2637	Vilnius	1662	CVIA, SA 189.
2638	Vilnius	1677	VUB, A 3903.
2639	Vilnius	1725	VUB, A 168;
	Sluckas	1727	MAB, ERS 257.
2640	Vilnius	1732	VUB, A 183.
2641	Telšiai	1670	VUB, IKI 622-48.
2642	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 130.
2643	Raseiniai	1649	VUB, ŽŽB 108.
2644	Raseiniai	1660	VUB, ŽŽB 123-134;
	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 130.
2645	Vilnius	1664	CVIA, SA 5102;
	Vilnius	1665	CVIA, SA 5102.
2646	Vilnius	1668	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 51.
2647	Kėdainiai	1686	VUB, A 217.
2648	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 130.
2649	Raseiniai	1684	MAB, A 931.
2650	Vilnius	1673	VUB, B-55-24.
2651	Raseiniai	1647	VUB, ŽŽB 105-120 a;
	Raseiniai	1649	VUB, ŽŽB 108.
2652	Vilnius	1663	CVIA, SA 190;
	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 130.
2653	Kaunas	1682	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 72.
2654	Kaunas	1656	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 112.
2655	Vilnius	1699	MAB, RA 770.
2656	Raseiniai	1668	VUB, ŽŽB 139.
2657	Anykščiai	1765	MAB, SK 1561.
2658	Panevėžys	1759	VUB, Karpių f. I, Nr. 330.
2659	Kėdainiai	1664	MAB, ERS 62.
2660	Vilnius	1560	MAB, KJR.
2661	Zabludovas	1569	VUB, RK 154, kn: Evangelije.
2662	Panevėžys	1571	MAB, VKF 3141.
2663	Vilnius	1575	VUB, RK 54, kn: Četverojevangelije;
	Lvovas	1575	VUB, RK 151, kn: Apostol;
	Vilnius	1576	MAB, L-16-1-8, kn: Pro sacratis.
2664	Lvovas	1575	VUB, RK 54, kn: Apostol;
	Vilnius	1576	MAB, L-16-1-8, kn: Pro sacratis.
2665	Vilnius	1576	MAB, L-16-1-8, kn: Pro sacratis;
	Vilnius	1579	MAB, L-16-2-3, kn: Żywoty.
2666	Vilnius	1579	MAB, L-16-2-3, kn: Żywoty;
	Kaunas	1580	VUB, KM 5(12-13849).

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
2667	Trakai	1579	MAB, RA 170;
	Ostrogas	1580	VUB, II — 1616, kn: Naujasis Testamentas;
	Ciapinas	1580	LVB, inv. I — 1 — 29, kn: Evangelya.
2668	Kaunas	1580	VUB, KM 5(12-13849);
	Raseiniai	1581	VUB, ŽŽA 3(5-14579).
2669	Ostrogas	1581	VUB, RK 155, kn: Biblia.
2670	Ostrogas	1581	VUB, RK 155, kn: Biblia.
2671	Ostrogas	1581	VUB, RK 155, kn: Biblia.
2672	Ostrogas	1581	VUB, RK 155, kn: Biblia.
2673	Ostrogas	1581	VUB, RK 155, kn: Biblia.
2674	Raseiniai	1582	VUB, ŽŽA 3(5-14579).
2675	Raseiniai	1582	VUB, ŽŽA 3(5-14579);
	Vilnius	1583	VUB, B-54-406.
2676	Trakai	1584	MAB, RA 5.
2677	Raseiniai	1584	VUB, ŽŽA 5(7-14581).
2678	Raseiniai	1584	VUB, ŽŽA 5(7-14581).
2679	Raseiniai	1584	VUB, ŽŽA 5(7-14581).
2680	Trakai	1584	MAB, Varia, 3, Nr. 1;
	Vilnius	1585	MAB, RA 1383.
2681	L. Brasta	1585	VUB, A 63.
2682	Vilnius	1588	VUB, kn: Liet. Stat.;
	Slonimas	1590	VUB, A 1710.
2683	Vilnius	1588	VUB, kn: Liet. Stat.;
	Trakai	1591	MAB, RA 33.
2684	Vilnius	1588	VUB, kn: Liet. Stat.
	Vilnius	1589	MAB, KJR;
	Raseiniai	1590	VUB, ŽŽA 11(17-14591).
2685	Vilnius	1595	CVIA, SA 4603;
	Smurgainiai	1598	CVIA, Smurgainių inv.
2686	Vilnius	1588	VUB, kn: Liet. Stat.;
	Raseiniai	1590	VUB, ŽŽA 11(17-14591);
	Slonimas	1590	VUB, A 1710.
2687	Vilnius	1596	CVIA, SA 4603;
	Trakai	1599	MAB, RA 79;
	Vilnius	1588(?)	LVB, N 106-1-2-6, kn: Liet. Stat. (kontrafak.).
2688	Raseiniai	1600	VUB, ŽŽB 31;
	Raseiniai	1602	VUB, Ž Pil 1.
2689	Vilnius	1579	MAB, B-2-202-195;
	Raseiniai	1582	VUB, ŽŽA 3(5-14579).
2690	Trakai	1582	MAB, RA 1026.
2691	Vilnius	1582	VUB, RK 123, kn: Oktoich.
2692	Vilnius	1582	VUB, RK 123, kn: Oktoich.
2693	Vilnius	1582	VUB, RK 123, kn: Oktoich.
2694	Vilnius	1582	VUB, RK 123, kn: Oktoich.
2695	Raseiniai	1582	VUB, ŽŽA 3(5-14579).
2696	Vilnius	1560	CVIA, f. 1135, ap. 2, b. 32.
2697	Vilnius	1568	VUB, A 326.
2698	Vilnius	1569	VUB, F 356;
	Vilnius	1570	MAB, Varia 1 N 82.
2699	Vilnius	1575	VUB, RK 54, kn: Četverojevangelije.
2700	Lyda	1583	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 1265.
2701	Gardinas	1584	VUB, A 56.
2702	Krokuva	1583	MAB, Varia, 2, Nr. 1.
2703	Vilnius	1595	CVIA, SA 4063.
2704	Vilnius	1586(?)	VUB, kn: Trybunał (kontrafak.).
2705	Vilnius	1600	VUB, RK 51, 58, kn: Evangelije;
	Vilnius	1588(?)	VUB, kn: Liet. Stat. (kontrafak.).
2706	Ostrogas	1581	VUB, RK 155, kn: Biblia.
2707	Raseiniai	1585	MAB, VBF 1541;
	Vilnius	1586	VUB, A 63;
	Vilnius	1588	VUB, kn: Liet. Stat.
2708	Krokuva	1589	VUB, II-2158, kn: Quaestor;
	Vilnius	1591	MAB, 52-B-2-7.
2709	Raseiniai	1591	VUB, Ž Pil 1;
	Vilnius	1592	MAB, 52-B-2-7.
2710	Trakai	1594	MAB, RA 27;
	Vilnius	1595	CVIA, SA 4603.
2711	Vilnius	1599	VUB, kn: Daukšos Postilė;
	Minskas	1599	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 90;
	Vilnius	1600	MAB, RA 1375;
	Trakai	1601	MAB, RA 182.
2712	Vilnius	1600	VUB, RK 51, 58, 60, kn: Evangelija;
	Vilnius	1588(?)	VUB, kn: Liet. Stat. (kontrafak.);
	Raseiniai	1601	VUB, ŽŽA 30 a (43-14617).
2713	Vilnius	1595	CVIA, SA 4603;
	Vilnius	1599	VUB, kn: Daukšos Postilė;
	Vilnius	1588(?)	MAB, Ca L-22 ir VUB; N 1, kn: Liet. Stat. (kontrafak.);
	Vilnius	1602	CVIA, f. 297, ap. 20, b. 572;
	Raseiniai	1602	VUB, Ž Pil 1.
2714	Vilnius	1600	VUB, CR 1620, kn: Morkūno Postilė;
	Trakai	1600	MAB, RA 1354;
	Raseiniai	1602	VUB, ŽŽA 35(48-14622).
2715	Kaunas	1602	VUB, KŽT 11(9-13763);
	Trakai	1605	MAB, RA 1348.
2716	Raseiniai	1603	VUB, Ž Pil 1;
	Gardinas	1604	MAB, VBF 1902;
	Kaunas	1605	VUB, KŽT 12(11-13675).
2717	Slonimas	1604	VUB, A 63.
2718	Kėdainiai	1594	VUB, A 231.
2718a	Nesvyžius	1600	CGIA Minske, f. 694, ap. 2, b. 459.
2719	Mogiliovas	1697	VUB, RK 57, kn: Evangelija.
2720	Mogiliovas	1697	VUB, RK 57, kn: Evangelija.
2721	Vilnius	1677	CVIA, SA 5112;
	Vilnius	1680	CVIA, SA 5112.
2722	Slonimas	1685	VUB, A 24.
2723	Mogiliovas	1697	VUB, RK 57, kn: Evangelija.
2724	Mogiliovas	1697	VUB, RK 57, kn: Evangelija.
2725	Vilnius	1711	VUB, A 328.
2726	Trakai	1590	MAB, RA 23;
	Vilnius	1591	MAB, B-2-51-14;
	Vilnius	1594	CVIA, SA 4603.
2727	Vievis	1616	VUB, RK 63, kn: Evangelija.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
2728	Raseiniai	1593	VUB, ŽŽA 16(23-14597);
	Slonimas (Ostrogas)	1594 1597	VUB, A 1393; VUB, RK 252, kn: Apokrysis;
	Krokuva	1597	VUB, II — 2422, kn: Kronika Polska;
	Ukmergė	1597	VUB, UŽT kn;
	Vilnius	1599	VUB, B-52-28.
2729	(Ostrogas)	1597	VUB, RK 252, kn: Apokrysis;
	Krokuva	1597	VUB, II-2422, kn: Kronika Polska;
	Raseiniai	1598	VUB, ŽŽA 25(37-14611);
	Trakai	1599	MAB, RA 1313;
	Gardinas	1599	VUB, A 145.
2730	Vilnius	1600	VUB, RK 51, Evangelija;
	Kaunas	1601	VUB, KŽT 9(8-13762).
2731	Slonimas	1607	VUB, A 63;
	Volkoviskas	1608	MAB, Varia, 3, Nr. 2;
	Raseiniai	1608	VUB, ŽŽB 48.
2732	(Ostrogas)	1597	VUB, RK 252, kn: Apokrysi;
	Krokuva	1597	VUB, II — 2422, kn: Kronika Polska;
	Raseiniai	1599	MAB, F 267, Nr. 811;
	Vilnius	1600	VUB, RK 58, 60, kn: Evangelija.
2733	Gardinas	1618	VUB, A 67.
2734	L. Brasta	1639	MAB, ERS 95.
2735	Vilnius	1599	VUB, kn: Daukšos Postilė;
	Vilnius	1600	VUB, CR 1620, kn: Morkūno Postilė.
2736	Vilnius	1599	VUB, kn: Daukšos Postilė;
	Vilnius	1600	VUB, CR 1620, kn: Morkūno Postilė.
2737	Kaunas	1679	VUB, KŽT 26(31-13785).
2738	Kėdainiai	1686	VUB, A 217.
2739	Slonimas	1686	VUB, A 40.
2740	Smurgainiai	1689	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 1199;
	Raseiniai	1690	VUB, Ž Pil 32;
	Vilnius	1692	MAB, VBF 1768.
2741	Gardinas	1700	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 10.
2742	Daugai	1700	VUB, B 53-350.
2743	Slonimas	1700	VUB, A 162.
2744	Vilnius	1702	MAB, F 267, Nr. 821.
2745	Vilnius	1699	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 74.
2746	Panevėžys	1717	MAB, F 267, Nr. 302.
2747	Vilnius	1717	MAB, F 267, Nr. 822.
2748	Kaunas	1724	MAB, F 267, Nr. 823.
2749	Vilnius	1720	VUB, A 201.
2750	Vilnius	1722	MAB, F 267, Nr. 824.
2751	Sluckas	1720	MAB, ERS 66.
2752	Vilnius	1721	VUB, B-53-978.
2753	Minskas	1730	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 34.
2754	Minskas	1722	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 35.
2755	Vilnius	1725	MAB, F 267, Nr. 825.
2756	L. Brasta	1721	VUB, A 201.
2757	Vilnius	1721	CVIA, f. 458, ap. 1, b. 12.
2758	Vilnius	1721	CVIA, f. 458, ap. 1, b. 12.
2795	Minskas	1721	CVIA, f. 459, ap. 1, b. 1279.
2760	Vilnius	1726	MAB, VBF 1936.
2761	Slonimas	1730	VUB, A 40.
2762	Vilnius	1735	MAB, SK 821.
2763	Žagarė	1736	VUB, A 163.
2764	Gardinas	1739	VUB, A 29.
2765	Raseiniai	1738	VUB, A 163.
2766	Minskas	1730	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 37.
2767	Slonimas	1749	VUB, A 53.
2768	Kaunas	1750	MAB, F 267, Nr. 826.
2769	Vilnius	1741	VUB, A 345.
2770	Kaunas	1734	VKA, I 62-8-1.
2771	Kaunas	1778	CVIA, f. 459, ap. 1, b. 100.
2772	Vilnius	1756	VUB, B-53-870.
2773	Vilnius	1767	MAB, SK 2291.
2774	Slonimas	1796	VUB, A 6.
2775	Slonimas	1727	VUB, A 187;
	Vilnius	1728	MAB, SK 1753.
2776	Kaunas	1729	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 72.
2777	Kaunas	1696	VUB, KŽT 30(36-13790).
2778	Slonimas	1718	VUB, A 97.
2779	Padubysė	1681	MAB, A 715;
	Vilnius	1683	CVIA, SA 5113.
2780	Raseiniai	1685	MAB, F 267, Nr. 827.
2781	Vilnius	1683	VUB, A 157.
2782	Vilnius	1686	VUB, A 326.
2783	Vilnius	1724	MAB, RA 1179.
2784	Merkinė	1728	MAB, SK 567.
2785	Vilnius	1728	MAB, F 267, Nr. 829.
2786	Vilnius	1729	MAB, SK 933.
2787	Vilnius	1693	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 1063.
2787a	Nesvyžius	1715	CVIA Minske, f. 694, ap. 2, b. 459.
2788	Vilnius	1740	VUB, B-53-399.
2789	L. Brasta	1720	CVIA, SA 13820.
2790	L. Brasta	1746	VUB, A 305.
2791	Vilnius	1740	MAB, F 267, Nr. 830.
2792	Minskas	1736	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 37.
2793	Vilnius	1748	CVIA, SA 4760.
2794	Slonimas	1761	VUB, A 43.
2795	Vilnius	1701	MAB, RA 851.
2796	Vilnius	1751	MAB, VBF 1958.
2797	Slonimas	1745	VUB, A 2908.
2798	Vilnius	1731	VUB, B-53-954.
2799	Kaunas	1783	MAB, KJR.
2800	Vilnius	1731	VUB, A 312.
2801	Kaunas	1731	MAB, F 267, Nr. 831.
2802	Naugardukas	1760	VUB, A 159.
2803	Slonimas	1778	VUB, A 2971.
2804	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 144.
2805	Gardinas	1722	VUB, A 201.
2806	Vilnius	1731	MAB, SK 933.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
2807	Vilnius	1732	MAB, SK 933;
	Kaunas	1750	MAB, F 267, Nr. 832.
2808	Vilnius	1776	MAB, SK 1393;
	Vilnius	1778	MAB, VKF 335.
2809	Vilnius	1794	VUB, G 4;
	Kelmė	1799	MAB, A 1975.
2810	Vytauto kancel.	1426	Karal. arch. (Vasil. Nr. 23).
2811	Vilnius	1558	MAB, RA 6-1.
2812	Vilnius	1570	MAB, VBF 1571.
2813	Raseiniai	1629	VUB, ŽŽA 51(72-14646).
2814	Vilnius	1715	CVIA, SA 4729.
2815	Vilnius	1718	CVIA, SA 5123.
2816	Slonimas	1696	VUB, A 2666.
2817	Šeduva	1700	MAB, A 1065;
	Šeduva	1705	MAB, A 1065.
2818	Minskas	1645	VUB, A 118.
2819	Vilnius	1676	VUB, A 131.
2820	Raseiniai	1647	VUB, ŽŽB 105-120 a;
	Gardinas	1654	VUB, A 24.
2821	Pamūšis	1692	VUB, Karpių f., Nr. 112 ir 114.
2822	Slonimas	1604	VUB, A 143.
2822a	Lyda	1658	CGIA Minske, f. 694, ap. 3, b. 2574.
2823	Naugardukas	1618	CVIA, SA 581.
2824	Vilnius	1660	CVIA, SA 5099.
2825	Gardinas	1667	MAB, F 267, Nr. 788.
2826	Gardinas	1659	MAB, VBF 1923.
2827	Trakai	1684	MAB, RA 1321.
2828	Vilnius	1700	MAB, SK 4010.
2829	Raseiniai	1714	MAB, A 268.
2830	Šeduva	1701	MAB, ERS 29.
2831	Šiauliai	1781	VUB, Karpių f. XIV, Nr. 350.
2832	Vilnius	1679	CVIA, SA 5097.
2833	Slonimas	1710	VUB, A 111.
2834	Vilnius	1714	MAB, VBF 1935.
2835	Smurgainiai	1705	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 1199.
2836	Raseiniai	1753	MAB, A 1095;
	Raseiniai	1754	MAB, A 1095.
2837	Kaunas	1766	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 5.
2838	Vilnius	1767	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 11;
	Gardinas	1770	VUB, A 10-2324.
2839	Vilnius	1667	VUB, B-54-2.
2840	Vilnius	1693	MAB, 24 — kn: Liet. Stat.
2841	Kaunas	1696	VUB, KŽT 30(36-13700);
	Vilnius	1696	VUB, B-55-2.
2842	Kaunas	1688	VUB, KŽT 28(33-13787).
2843	Kaunas	1696	VUB, KŽT 30(36-13700);
2844	Želva	1753	MAB, SK 2417.
2845	Slonimas	1786	VUB, A 412.
2846	Trakai	1789	MAB, RA 1409.
2847	Raseiniai	1681	VUB, ŽŽB 153;
	Raseiniai	1685	VUB, ŽŽB 155-171.
2848	Kaunas	1709	MAB, SK 1242;
	Raseiniai	1712	MAB, A 160.
2849	Kėdainiai	1653	VUB, 115/2197, kn: Knyga Nabažnystės.
2850	Raseiniai	1684	VUB, ŽŽB 155-171;
	Kėdainiai	1685	VUB, A 217;
	Užvenčiai	1687	VUB, A 209-4.
2851	Raseiniai	1697	MAB, A 440;
	Kaunas	1699	MAB, F 267, Nr. 71;
	Raseiniai	1701	MAB, A 38.
2852	Raseiniai	1683	VUB, ŽŽB 154-170;
	Raseiniai	1686	VUB, Ž Pil 32.
2853	Raseiniai	1692	MAB, A 1148;
	Raseiniai	1693	MAB, A 910;
	Vilnius	1693	MAB, II-940, kn: Liet. Stat.
2854	Raseiniai	1755	MAB, A 183.
2855	Vilnius	1755	VUB, B-55-11.
2856	Kelmė	1755	MAB, A 712;
	Vilnius	1757	MAB, VBF 1964.
2857	Raseiniai	1760	MAB, A 88.
2858	Vilnius	1777	MAB, VKF 3041;
	Trakai	1778	MAB, RA 1413.
2859	Raseiniai	1728	MAB, A 722;
	Kelmė	1730	MAB, A 1150.
2860	Ukmergė	1761	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 14.
2861	Slonimas	1727	VUB, A 46.
2862	Slonimas	1735	VUB, A 2794.
2863	Vilnius	1740	VUB, B-53-62;
	Gardinas	1740	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 164;
	Raseiniai	1742	MAB, A 630.
2864	Vilnius	1744	MAB, VBF 1610;
	Raseiniai	1745	MAB, A 2260;
	Slonimas	1747	VUB, A 2794.
2865	Vilnius	1766	MAB, RA 832 ir VUB; A 117;
	Slonimas	1768	VUB, A 35.
2866	Vilnius	1780	VUB, B-53-1421.
2867	Vilnius	1764	CVIA, f. 1135, ap. 14, b. 19.
2868	Vilnius	1780	VUB, A 159.
2869	Šiauliai	1778	MAB, A 389;
	Vilnius	1781	VUB, B-53-1388;
	Ašmena	1783	VUB, B-53-294.
2870	Raseiniai	1794	MAB, A 692.
2871	Raseiniai	1797	MAB, A 87;
	Panevėžys	1798	MAB, F 267.
2872	Pamūšis	1741	VUB, Karpių f., Nr. 278.
2873	Upytė	1778	MAB, A 215.
2874	Raseiniai	1789	MAB, A 1065.
2875	Raseiniai	1791	MAB, A 589.
2876	Raseiniai	1791	MAB, A 589.
2877	Vilnius	1784	VUB, B-53-445.
2878	Slonimas	1783	VUB, A 3906.
2879	Minskas	1779	VUB, A 128;
	Pasvalys	1783	MAB, VKF 3207.
2880	Biržai	1792	CVIA, f. 459, ap. 1, b. 5.
2881	Linkuva	1789	VUB, A 3814.
2882	Vilnius	1790	VUB, B-53-1418.
2883	Vilnius	1789	VUB, B-53-1418.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
2884	Vilnius	1785	VUB, B-53-793;
	Ašmena	1788	VUB, B-53-258.
2885	Minskas	1779	VUB, A 128.
2886	Vilnius	1767	MAB, VKF 2086.
2887	Gardinas	1792	MAB, ERS 85.
2888	Vilnius	1778	VUB, A 53.
2889	Biržai	1786	CVIA, f. 459, ap. 1, b. 5.
2890	Kelmė	1789	MAB, A 746.
2891	Gardinas	1767	VUB, A 158.
2892	Raseiniai	1778	MAB, A 2280;
	Kaunas	1779	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 4.
2893	Vilnius	1765	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 1101.
2894	Gardinas	1766	VUB, A 158.
2895	Vilnius	1779	MAB, F 267, Nr. 546.
2896	Slonimas	1796	VUB, A 1331;
	Vilnius	1800	VUB, A 327.
2897	Slonimas	1770	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 2.
2898	Slonimas	1796	VUB, A 48;
	Supraslius	1797	VUB, A 3898.
2899	Gardinas	1803	CVIA, f. 378, ap. 1803, b. 235;
	Supraslius	1804	CVIA, f. 643, ap. 3, b. 241;
	Supraslius	1805	CVIA, f. 643, ap. 3, b. 241;
	Ašmena	1806	VUB, A 40.
2900	L. Brasta	1774	VUB, A 7.
2901	L. Brasta	1774	VUB, A 9.
2902	Slonimas	1755	VUB, A 9;
	Slonimas	1757	VUB, A 9.
2903	Slonimas	1790	VUB, A 76.
2904	Kamajai	1782	VUB, B-53-561.
2905	Raseiniai	1780	MAB, A 642;
	Raseiniai	1781	MAB, A 692.
2906	Slonimas	1796	VUB, A 48;
	Raseiniai	1799	MAB, A 692.
2907	Raseiniai	1791	MAB, A 519.
2908	Vilnius	1829	MAB, VKF 3334.
2909	Vilkija	1834	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 18;
	Vilnius	1836	VUB, B-V-1080.
2910	Šiauliai	1788	MAB, F 267, Nr. 550.
2911	Raseiniai	1771	MAB, A 46.
2912	Ukmergė	1727	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 78.
2913	Raseiniai	1799	MAB, A 519.
2914	Vilnius	1790	MAB, BF 2771;
	Vilnius	1791	MAB, BF 2771.
2915	Vilnius	1783	VUB, B-53-1389;
	Vilnius	1784	VUB, B-53-1390.
2916	Pasvalys	1779	MAB, VKF 2209.
2917	Trakai	1780	MAB, RA 1413;
	Raseiniai	1782	MAB, A 2948;
	Gardinas	1783	VUB, A 4024;
	Kaunas	1785	CVIA, SA 13804.
2918	Vilnius	1793	VUB, B-53-442.
2919	Stakliškės	1796	MAB, VKF 2034.
2920	Vilnius	1787	MAB, VBF 1448.
2921	Gardinas	1793	VUB, G 5.
2922	Vilnius	1787	MAB, VKF 2074;
	Raseiniai	1789	MAB, A 188 ir A 2243.
2923	Vilnius	1765	MAB, SK 1279.
2924	Slonimas	1778	VUB, A 26.
2925	Kobrinas	1795	VUB, A 6.
2926	Slonimas	1797	VUB, A 19.
2927	Vilnius	1798	VUB, B-53-164.
2928	Orša	1773	VUB, A 50.
2929	Slonimas	1795	VUB, A 116 a.
2930	Semeliškės	1529	MAB, RA 101.
2931	Trakai	1532	MAB, R. Rs., f. B, Nr. 35.
2932	Raseiniai	1628	VUB, Ž Pil 2;
	Raseiniai	1629	VUB, Ž Pil 2.
2933	L. Brasta	1655	VUB, A 199.
2934	Vilnius	1600	VUB, A 3906.
2935	Raseiniai	1619	VUB, ŽŽA 46(65-14639).
2936	Raseiniai	1692	VUB, ŽŽB 158;
	Panevėžys	1696	VUB, Karpių f. VI, Nr. 78.
2937	Raseiniai	1611	VUB, ŽŽA 42(60-14634).
2938	Raseiniai	1619	VUB, ŽŽA 46(65-14639).
2939	Kaunas	1635	MAB, VBF 1593;
	Kaunas	1636	MAB, VBF 1593.
2940	Slonimas	1736	VUB, A 173.
2941	Lyda	1792	VUB, A 3941.
2942	Vilnius	1793	VUB, G 4.
2943	L. Brasta	1791	VUB, A 655.
2944	Gardinas	1795	VUB, A 1989;
	Gardinas	1797	VUB, A 202.
2945	Gardinas	1765	VUB, A 2096.
2946	Minskas	1775	VUB, A 129.
2947	Vilnius	1629	CVIA, SA 4648.
2948	Vytauto kancel.	1414	Karaliauč. arch. (Vasil. 9).
2949	Vytauto kancel.	1414	Karaliauč. arch. (Vasil. 22).
2950	Vilnius	1662	CVIA, SA 189;
	Vilnius	1663	CVIA, SA 257.
2951	Vilnius	1663	CVIA, SA 257.
2952	Kėdainiai	1677	VUB, A 215.
2953	Raseiniai	1683	VUB, ŽŽB 154-170.
2954	Vilnius	1698	CVIA, SA 5119;
	Raseiniai	1700	MAB, A 460.
2955	Minskas	1670	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 1244.
2956	Vilnius	1755	MAB, SK 3385.
2957	Ašmena	1733	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 663.
2958	Vilnius	1828	MAB, VKF 2980.
2959	Vilnius	1732	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 52.
2960	Vilnius	1799	VUB, DC 127.
2961	Raudonė	1635	VUB, A 95.
2962	Biržai	1700	VUB, Karpių f., Nr. 119.
2963	Kėdainiai	1622	VUB, A 212.
2964	Kelmė	1676	MAB, A 78;
	Vilnius	1677	CVIA, SA 5112.
2965	Raseiniai	1690	VUB, Ž Pil 32;
	Raseiniai	1692	MAB, A 457.
2966	Rietavas	1694	VUB, A 3914.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
2967	Vilnius	1698	CVIA, SA 5119;
	Raseiniai	1701	MAB, A 603.
2968	Vilnius	1708	CVIA, SA 53;
	Vilnius	1709	MAB, RA 760.
2969	Ašmena	1740	VUB, B-53-589.
2970	Kėdainiai	1697	VUB, A 215.
2971	Raseiniai	1690	VUB, Ž Pil 32;
	Raseiniai	1691	VUB, ŽŽB 157.
2972	Kaunas	1680	MAB, F 267, Nr. 833.
2973	Vilnius	1725	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 9.
2974	Pamūšis	1697	VUB, Karpių f., Nr. 111.
2974a	Nesvyžius	1684	CGIA Minske, f. 694, ap. 2, b. 4963.
2975	Trakai	1581	MAB, RA 1369.
2976	Gardinas	1624	MAB, SK 1907.
2977	Vilnius	1629	CVIA, SA 4648.
2978	Raseiniai	1593	VUB, ŽŽA 15(22-14596).
2979	Gardinas	1601	VUB, A 7.
2980	L. Brasta	1608	VUB, A 7.
2981	Trakai	1612	VUB, A 63.
2982	Pinskas	1662	CVIA, SA 546.
2983	Černigovas	1681	MAB, R-17-1-8, kn: Alphabetum;
	Gardinas	1685	MAB, VBF 1771.
2984	Gardinas	1661	VUB, A 2090.
2985	Minskas	1672	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 34.
2986	Vilnius	1678	VUB, B-IV-761.
2987	Slonimas	1686	VUB, A 179.
2988	Ašmena	1682	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 55.
2989	Gimbogala	1673	VUB, IKI-78-80.
2990	Raseiniai	1645	VUB, ŽŽB 99-115.
2991	Raseiniai	1646	VUB, ŽŽB 103-118.
2992	Kėdainiai	1643	VUB, A 211.
2993	Gardinas	1749	MAB, SK 1324.
2994	Vilnius	1705	CVIA, SA 5122.
2995	Vilnius	1683	CVIA, SA 24.
2996	Volkoviskas	1765	MAB, SK 576.
2997	Vilnius	1697	CVIA, SA 5119;
	Raseiniai	1698	MAB, A 921.
2998	Vilnius	1700	MAB, SK 4004.
2999	Vilnius	1723	CVIA, f. 458, ap. 1, b. 79;
	Vilnius	1725	VUB, B-53-450.
3000	Kaunas	1726	MAB, F 267, Nr. 767.
3001	Kėdainiai	1643	VUB, A 211.
3002	Raseiniai	1659	VUB, ŽŽB 121-133 b.
3003	Raseiniai	1662	MAB, A 78.
3004	Raseiniai	1665	MAB, A 78.
3005	Raseiniai	1689	VUB, Ž Pil 32.
3006	Kėdainiai	1643	VUB, A 211.
3007	Kėdainiai	1643	VUB, A 211.
3008	Vilnius	1709	CVIA, SA 53;
	Gardinas	1711	VUB, A 176.
3009	Kelmė	1713	MAB, A 1626.
3010	Panemunė	1638	CVIA, f. 279, ap. 20, b. 671.
3011	Raseiniai	1643	CVIA, f. 279, ap. 20, b. 337.
3012	Raseiniai	1780	MAB, A 2202.
3013	Kelmė	1791	MAB, A 777;
	Vilnius	1792	CVIA, SA 13874.
3014	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 131.
3015	Vilnius	1715	CVIA, SA 4729.
3016	Vilnius	1703	CVIA, SA 5125.
3017	Vilnius	1649	MAB, RA 1408.
3018	Raseiniai	1713	MAB, A 298.
3019	Raseiniai	1723	MAB, A 200.
3020	Merkinė	1725	MAB, SK 3380.
3021	Vilnius	1730	MAB, SK 1756.
3022	Gardinas	1748	VUB, A 163.
3023	Vilnius	1792	CVIA, SA 18374.
3024	Gardinas	1743	VUB, A 164;
	Gardinas	1744	VUB, A 164.
3025	Lyda	1738	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 530.
3026	Gardinas	1796	VUB, A 1228.
3027	Druja	1765	MAB, SK 1993.
3028	Vilnius	1733	VUB, B-53-1131.
3029	Vilnius	1722	MAB, VBF 1736.
3030	Vilnius	1819	VUB, A 138;
	Slonimas	1820	CVIA, f. 378, ap. 1819, b. 64, b. 4.
3031	Vilnius	1727	VUB, A 201.
3032	Vilnius	1755	MAB, SK 3488.
3033	Breslauja	1741	MAB, SK 1592.
3034	Gardinas	1761	MAB, SK 2414;
	Trakai	1762	MAB, SK 824.
3035	Gardinas	1722	VUB, A 176;
	Slonimas	1729	MAB, SK 766.
3036	Vilnius	1698	VUB, A 26.
3037	Vilnius	1691	VUB, A 157;
	Vilnius	1693	MAB, II 940, kn: Liet. Stat.
3038	Slonimas	1765	VUB, A 1865;
	Slonimas	1766	VUB, A 1865.
3039	Vilnius	1774	VUB, A 16.
3040	Raseiniai	1692	MAB, A 161.
3041	Vilnius	1705	VUB, A 231.
3042	Gardinas	1745	MAB, SK 1529.
3043	Ukmergė	1779	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 14.
3044	Slonimas	1776	MAB, SK 1453.
3045	Vilnius	1792	CVIA, SA 18374.
3046	Vilnius	1788	VUB, B-53-27.
3047	Slonimas	1786	VUB, A 1412;
	Vilnius	1792	CVIA, SA 13874.
3048	Vilnius	1760	MAB, SK 3453;
	Kaunas	1763	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 4.
3049	Vilnius	1791	VUB, B-53-1419.
3050	Vilnius	1792	CVIA, SA 13874;
	Kelmė	1796	MAB, A 1092.
3051	Vilnius	1792	CVIA, SA 13874.
3052	Vilkija	1785	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 78.
3053	Vilnius	1797	VUB, B-53-1378.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
3054	Vilnius	1740	VUB, B-53-661.
3055	Panevėžys	1749	MAB, F 267, Nr. 771;
	Vilnius	1751	MAB, SK 3363.
3056	Vilnius	1751	MAB, SK 3363.
3057	Vilnius	1792	CVIA, SA 18374;
	Kaunas	1793	VUB, G 4.
3058	Vilnius	1793	VUB, G 4.
3059	Naugardukas	1789	VUB, A 56;
	Vilnius	1790	MAB, SK 605;
	Plungė	1793	VUB, A 254.
3060	Vilnius	1791	VUB, A 132;
	Vilnius	1793	VUB, G 2.
3061	Vilnius	1792	CVIA, SA 18374.
3062	Gardinas	1792	CVIA, SA 2931.
3063	Vilnius	1785	VUB, B-55-27.
3064	Vilnius	1786	VUB, A 1285.
3065	Vilnius	1789	VUB, A 381;
	Vilnius	1791	MAB, RA 1576;
	Vilnius	1793	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 3.
3066	Suvalkai	1811	PAP Suwałki. USC Dąbrowa s. 212 (iš Siniarskos).
3067	Vilnius	1813	MAB, VKF 3480;
	Vilnius	1817	VUB, B-53-163.
3068	Vilnius	1828	MAB, RA 1331.
3069	Gardinas	1787	VUB, A 66;
	Vilnius	1793	VUB, G 5.
3070	Vilnius	1792	CVIA, SA 18374;
	Vilnius	1793	VUB, G 4.
3071	Vilnius	1792	CVIA, SA 18374.
3072	Slonimas	1800	VUB, A 9.
3073	Vilnius	1792	CVIA, SA 18374.
3074	Gardinas	1794	CVIA, SA 3529.
3075	Gardinas	1803	CVIA, f. 378, ap. 1803, b. 338.
3076	Slonimas	1811	VUB, A 52.
3077	Vilnius	1792	CVIA, SA 18374.
3078	Vilnius	1887	MAB, SK 1555.
3079	Ašmena	1781	VUB, B-53-598.
3080	Slonimas	1748	MAB, SK 2530.
3081	Minskas	1722	CVIA, f. 459, ap. 1, b. 1279.
3082	Slonimas	1764	MAB, SK 3322.
3083	Gardinas	1750	MAB, RA 1588;
	Slonimas	1755	MAB, SK 1910.
3084	Raseiniai	1631	VUB, ŽŽB 73.
3085	Raseiniai	1639	VUB, ŽŽA 52(73-14647).
3086	Vilnius	1640	VUB, A 147.
3087	Raseiniai	1645	VUB, ŽŽB 101-113.
3088	Vilnius	1651	VUB, A 147.
3089	Raseiniai	1749	MAB, A 10-30.
3090	Kelmė	1759	MAB, A 2232.
3091	Ašmena	1733	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 683.
3092	Naugardukas	1787	MAB, VKF 2219.
3093	Vytauto kancel.	1422	Karaliauč. arch. (Vasil. 19).
3094	Trakai	1731	MAB, SK 1649;
	Trakai	1732	MAB, SK 1649.
3095	Vilnius	1569	LVB, Autogr. 234-93.
3096	Vilnius	1652	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 51.
3097	Vilnius	1698	CVIA, SA 5119;
	Vilnius	1700	VUB, A 157.
3098	Vilnius	1568	VUB, A 324-109.
3099	Ašmena	1665	MAB, ERS 47.
3100	Kaunas	1578	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 80.
3101	Vilnius	1617	MAB, RA 1375;
	Kėdainiai	1618	MAB, RA 1375.
3102	Kaunas	1620	VUB, KŽT 18(19-13773).
3103	Trakai	1620	MAB, RA 1369.
3104	Gardinas	1653	VUB, A 324-109.
3105	Vilnius	1700	MAB, F 267, Nr. 683.
3106	Raseiniai	1654	VUB, ŽŽB 116-129.
3107	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 144.
3108	Slonimas	1830	VUB, A 1415.
3109	Slonimas	1827	VUB, A 20-4150.
3110	Kaunas	1621	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 74.
3111	Svisločė	1781	VUB, A 107;
	L. Brasta	1783	VUB, A 2016;
	Slonimas	1786	VUB, A 20.
3112	Vilnius	1793	Aut. rink. (Vilniuje spausdinti skelbimai);
	Slonimas	1796	VUB, A 1248.
3113	Vilnius	1610	VUB, A 231;
	Raseiniai	1611	MAB, VBF 1547.
3113a	Biržai	1619	CGIA Minske, f. 694, ap. 2, b. 456.
3114	Kaunas	1610	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 80.
3115	Gardinas	1664	VUB, A 2326.
3116	Slonimas	1829	VUB, A 1415;
	Slonimas	1831	VUB, A 20-4172.
3117	Gardinas	1677	VUB, A 36718.
3118	Raseiniai	1602	VUB, ŽŽA 34(47-14621).
3119	Raseiniai	1691	VUB, Ž Pil 33;
	Gardinas	1708	VUB, A 201.
3120	Vilnius	1715	CVIA, SA 4729.
3121	Raseiniai	1691	VUB, Ž Pil 33.
3122	Slonimas	1639	MAB, VKF 2211.
3123	Pinskas	1662	CVIA, SA 442.
3124	Sluckas	1723	MAB, SK 3192.
3125	Gardinas	1700	MAB, SK 4010.
3126	Gardinas	1688	VUB, A 95.
3127	Vilnius	1713	VUB, A 315.
3128	Vilnius	1846	VUB, A 4201.
3129	Volkoviskas	1650	CVIA, SA 14452.
3130	Raseiniai	1611	VUB, ŽŽA 42(60-14634).
3131	Raseiniai	1612	MAB, A 132.
3132	Ukmergė	1615	VUB, Ukm. Pil. 6.
3133	Gardinas	1610	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 39.
3134	Vilnius	1613	VUB, B-55-31.
3135	Vilnius	1618	CVIA, SA 283.
3136	Slonimas	1620	VUB, A 67.
3137	Raseiniai	1624	VUB, ŽŽA 48(69-14643).

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
3138	Supraslius	1787	Aut. rink., kn: Žyvatas Pono.
3139	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 129;
	Raseiniai	1667	VUB, ŽŽB 138.
3140	Kaunas	1643	VUB, KŽT 25(29-13783).
3141	Kaunas	1789	CVIA, SA 13875.
3142	Raseiniai	1619	VUB, ŽŽA 46(65-14639).
3143	Raseiniai	1696	MAB, A 519.
3144	Raseiniai	1690	MAB, A 161.
3145	Vilnius	1802	Laikraštyje „Kuryer Litewski".
3146	Raseiniai	1690	VUB, ŽŽB 157;
	Vilnius	1693	MAB, II 940, kn: Liet. Stat.
3147	Liškiava	1700	VUB, A 2092.
3148	Vilnius	1705	CVIA, f. 1135, ap. 4, b. 2;
	Gardinas	1706	MAB, SK 2504.
3149	Smurgainiai	1702	MAB, VBF 1932.
3150	Slonimas	1708	VUB, A 181;
	Vilnius	1709	MAB, VBF 1437.
3151	Vilnius	1709	CVIA, SA 53.
3152	Vilnius	1719	VUB, 3903-39788.
3153	Vilnius	1812	CVIA, f. 1135, ap. 4, b. 416 (Prancūzijos valdžios skelbimai).
3154	Slonimas	1813	VUB, A 161.
3155	Vilnius	1813	CVIA, Vilniaus gubernatoriaus skelbimai.
3156	Ukmergė	1609	VUB, Ukm. Pil. 5.
3157	Ukmergė	1614	VUB, Ukm. Pil. 5.
3158	Kaunas	1616	VUB, KŽT 16(16-13770).
3159	Kaunas	1619	VUB, KŽT 16(16-13770).
3160	Ašmena	1693	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 57.
3161	Raseiniai	1659	VUB, ŽŽB 121-133 b.
3162	Slonimas	1780	CGIA Gardine, f. 1143, ap. 1, b. 219.
3163	Slonimas	1795	VUB, A 1282.
3164	Raseiniai	1596	VUB, ŽŽA 23(34-14608);
	Raseiniai	1597	VUB, ŽŽA 21(32-14606).
3165	Raseiniai	1633	VUB, A 208.
3166	Raseiniai	1641	MAB, A 3215.
3167	Raseiniai	1648	VUB, Ž Pil 13.
3168	Raseiniai	1648	VUB, Ž Pil 13.
3169	Adutiškis	1790	MAB, VKF 2226.
3170	Vilnius	1664	MAB, RA 1712.
3171	Kėdainiai	1684	VUB, A 217.
3172	Vilnius	1680	CVIA, SA 5097.
3173	Kaunas	1631	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 134.
3174	Gardinas	1843	VUB, B-55-48.
3175	Gardinas	1843	VUB, B-55-48.
3176	Vilnius	1701	VUB, A 109;
	Vilnius	1703	VUB, A 109.
3177	Vilnius	1702	CVIA, SA 5121.
3178	Vilnius	1708	MAB, 1744-1-9, kn: Porządek;
	Vilnius	1709	CVIA, SA 5122.
3179	Vilnius	1710	CVIA, f. 1135, ap. 4, b. 2;
	Kaunas	1710	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 112.
3180	Slonimas	1830	VUB, A 20-4089.
3181	Vilnius	1679	CVIA, SA 5097.
3182	Vilnius	1704	VUB, A 315.
3183	Vilnius	1565	MAB, B-2-205.
3184	Raseiniai	1625	VUB, ŽŽA 49(70-14644).
3185	Raseiniai	1646	VUB, ŽŽB 104-119;
	Trakai	1647	MAB, RA 1373.
3186	Raseiniai	1646	VUB, Ž Pil 11.
3187	Slonimas	1735	MAB, SK 768;
	Slonimas	1736	MAB, SK 768.
3188	Vilnius	1669	CVIA, SA 5111.
3189	Raseiniai	1691	VUB, Ž Pil 32;
	Vilnius	1693	VUB, FS 418, kn: Liet. Stat.;
	Vilnius	1694	MAB, VBF 1495.
3190	Raseiniai	1697	MAB, A 161;
	Raseiniai	1699	MAB, SK 1098;
	Vilnius	1706	MAB, SK 1098.
3190a	Gardinas	1739	CGIA Minske, f. 694, ap. 2, b. 459.
3191	Kaunas	1686	VUB, KŽT 29(34-13788).
3192	Vilnius	1720	VUB, B-55-17.
3193	Vilnius	1693	CVIA, SA 5119.
3194	Vilnius	1703	Aut. rink., kn: Chwalebne.
3195	Vilnius	1705	CVIA, SA 5122.
3196	Vištytis	1795	VUB, A 197.
3197	Slonimas	1796	VUB, A 1337.
3198	L. Brasta	1797	VUB, A 202.
3199	Vištytis	1795	VUB, A 197.
3200	Vilnius	1774	VUB, A 16.
3201	Slonimas	1717	VUB, A 75;
	Vilnius	1718	CVIA, SA 5123.
3202	Vilnius	1718	MAB, SK 4015.
3203	Vilnius	1718	CVIA, SA 5123;
	Trakai	1719	MAB, RA 825.
3204	Vilnius	1723	VUB, A 3871;
	Vilnius	1725	VUB, 60-9-3, kn: Pamokslas krikščioniškas;
	Trakai	1727	MAB, RA 620.
3205	Vilnius	1723	CVIA, SA 5124.
3206	Vilnius	1724	CVIA, SA 5121;
	Vilnius	1725	CVIA, SA 5121.
3207	Vilnius	1723	CVIA, SA 5125;
	Trakai	1724	VUB, A 108;
	Vilnius	1725	VUB, 60-9-3, kn: Pamokslas krikščioniškas.
3208	Vilnius	1724	CVIA, SA 5125;
	Vilnius	1725	CVIA, SA 5125.
3209	Vilnius	1728	CVIA, SA 5126.
3210	Vilnius	1717	MAB, RA 1577.
3211	Vilnius	1714	VUB, B-IV-824.
3212	Minskas	1717	VUB, A 132;
	Volkoviskas	1720	MAB, RA 1562.
3213	Supraslius	1727	VUB, RK 37, kn: Služebnik;
	Slonimas	1728	VUB, A 23;
	Merkinė	1728	MAB, SK 567.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
3214	Vilnius	1649	VUB, A 328.
3215	Naugardukas	1686	VUB, A 95;
	Vilnius	1688	CVIA, SA 5116.
3215a	Gardinas	1645	CGIA Minske, f. 694, ap. 3, b. 2574.
3216	Vilnius	1690	VUB, A 163.
3216a	Nesvyžius	1701	CGIA Minske, f. 694, ap. 4, b. 813.
3217	Trakai	1691	MAB, RA 1368.
3218	Kaunas	1824	VKA, 62-8-25.
3219	Vilnius	1679	CVIA, SA 4679;
	Anykščiai	1679	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 602;
	Vilnius	1681	CVIA, SA 5113;
	Raseiniai	1683	VUB, ŽŽB 154-170.
3220	Vilnius	1680	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 684;
	Vilnius	1681	VUB, B-55-1.
3221	Raseiniai	1690	VUB, Ž Pil 32;
	Vilnius	1692	VUB, A 328;
	Vilnius	1693	MAB, II 940, kn: Liet. Stat.
3222	Vilnius	1693	MAB, L-17-22, kn: Liet. Stat.
	Supraslius	1695	VUB 8546, kn: Služebnik;
	Vilnius	1696	CVIA, SA 5116.
3223	Vilnius	1697	CVIA, SA 5120;
	Vilnius	1700	CVIA, SA 5120.
3224	Trakai	1701	MAB, RA 1372;
	Vilnius	1706	VUB, V_2-373, kn. Universitas.
3225	Vilnius	1702	CVIA, SA 5121;
	Vilnius	1703	Aut. rink., kn: Chwalebne;
	Vilnius	1704	CVIA, SA 5121;
	Vilnius	1706	VUB, V_2-373, kn: Universitas.
3226	Vilnius	1710	CVIA, SA 5122.
3227	Vilnius	1693	CVIA, SA 5119.
3228	Vilnius	1695	CVIA, SA 5112;
	Vilnius	1698	CVIA, SA 5112;
	Vilnius	1699	MAB, L-17-176, kn: Nowe Łask Cudo.
3229	Gardinas	1677	MAB, ERS 85.
3230	Trakai	1772	MAB, RA 939.
3231	Vilnius	1772	MAB, RA 939.
3232	Vilnius	1798	VUB, A 448.
3232a	Mogiliovas	1690	CGIA Minske, f. 694, ap. 4, b. 1155.
3233	Raseiniai	1702	MAB, A 183.
3234	Vytauto kancel.	1415	Karaliauč. arch. (Vasil. 12).
3235	Raseiniai	1690	VUB, ŽŽB 157;
	Raseiniai	1691	VUB, ŽŽB 157.
3236	Raseiniai	1643	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 39.
3237	Raseiniai	1609	VUB, ŽŽB 53.
3238	Raseiniai	1628	VUB, ŽŽB 70-87.
3239	Vilnius	1637	MAB, RA 1376.
3240	Kaunas	1613	VUB, KŽT 15(15-13769).
3241	Raseiniai	1555	MAB, VBF 1673.
3242	Ukmergė	1791	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 14.
3243	Volkoviskas	1725	VUB, A 187.
3244	Vilnius	1564	MAB, VKF 5.
3245	Trakai	1674	MAB, RA 376.
3246	Supraslius	1772	VUB RK 118, kn: Služebnik.
3246a	Minskas	1831	CGIA Minske, f. 694, ap. 2, b. 9743.
3247	Trakai	1520	MAB, RA 1361.
3248	Trakai	1519	MAB, R Rsf B N 57.
3249	Vilnius	1663	CVIA, SA 257.
3250	Vilnius	1820	Aut. rink. (Privatus laiškas).
3251	Vilnius	1836	MAB, VKF 2343.
3252	Vilnius	1835	MAB, VKF 2343.
3253	Vilnius	1837	MAB, VKF 2425.
3254	Vilnius	1839	MAB, VKF 2342.
3255	Raseiniai	1640	VUB, ŽŽB 91-106.
3256	Slonimas	1829	VUB, A 20-4148, 4159.
3257	Slonimas	1565	VUB, A 100.
3258	Vilnius	1685	CVIA, SA 5115;
	Vilnius	1687	CVIA, SA 5115.
3259	Vytauto kancel.	1415	Karaliauč. arch. (Vasil. 11).
3260	Gardinas	1617	MAB, SK 598.
3261	Raseiniai	1622	CVIA, SA 178.
3262	Raseiniai	1667	VUB, ŽŽB 137.
3263	Trakai	1569	MAB, RA 1317.
3264	Vilnius	1602	VUB, A 231.
3265	Kaunas	1604	VUB, KM 9(19-13856);
	Kaunas	1606	VUB, KM 9(19-13856).
3266	Raseiniai	1617	VUB, ŽŽA 44(62-14636).
3267	Vilnius	1619(?)	LVB, N 13-II-3-19, kn: Liet. Stat. (kontrafak.).
3268	Raseiniai	1617	VUB, ŽŽB 59-75;
	Vilnius	1600(?)	VUB, RK 56, kn: Evangelija (kontrafak.).
3269	Raseiniai	1597	VUB, ŽŽA 22(33-14607).
3270	Pašušvė	1597	VUB, ŽŽA 21(32-14606).
3271	Raseiniai	1599	VUB, ŽŽA 27(39-14613).
3272	Raseiniai	1625	MAB, A 200.
3273	Vilnius	1629	MAB, SK 1709.
3274	Vilnius	1600(?)	VUB, RK 56, kn: Evangelija (kontrafak.).
	Raseiniai	1622	MAB, A 595.
3275	Vilnius	1600(?)	VUB, RK 56, kn: Evangelija (kontrafak.).
3276	Kaunas	1620	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 132.
3277	Raseiniai	1621	MAB, A 902.
3278	Vilnius	1600(?)	VUB, RK 56, kn: Evangelija (kontrafak.);
3279	Ukmergė	1613	MAB, Varia, 4, Nr. 1.
3280	Vilnius	1600(?)	VUB, RK 56, kn: Evangelija (kontrafak.);
	Vilnius	1619	VUB, kn: Liet. Stat.
3281	Kaunas	1620	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 74.
3282	Vilnius	1600(?)	VUB, RK 56, kn: Evangelija (kontrafak.).
	Slonimas	1622	VUB, A 34.
3283	Vilnius	1600(?)	VUB, RK 56, kn: Evangelija (kontrafak.).
3284	Raseiniai	1632	VUB, ŽŽA 53(74-16648).

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
3285	Vilnius	1600(?)	VUB, RK 56, kn: Evangelija (kontrafak.).
3286	Raseiniai	1627	MAB, A 441.
3287	Raseiniai	1626	VUB, ŽŽB 68;
	Raseiniai	1628	VUB, Ž Pil 2.
3288	Slonimas	1635	VUB, A 99.
3289	Trakai	1624	MAB, RA 1376.
3290	Vilnius	1718	CVIA, SA 5123.
3291	Raseiniai	1639	CVIA, SA 146.
3292	Druja	1793	VUB, A 1275.
3293	Raseiniai	1659	VUB, ŽŽB 122-133 c.
3294	Kaunas	1613	VUB, A 1700.
3295	Slonimas	1784	VUB, A 46;
	Slonimas	1786	VUB, A 42.
3296	Vilnius	1797	Laikraštyje „Kuryer Litewski";
	Vilnius	1798	Laikraštyje „Kuryer Litewski".
3297	Gardinas	1807	CVIA, f. 378, ap. 1807, b. 113.
3298	Supraslius	1772	VUB, RK 118, kn: Časoslov.
3299	Kelmė	1693	MAB, A 2139.
3300	Minskas	1716	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 34.
3301	Gardinas	1721	VUB, B-53-475;
	Gardinas	1722	VUB, B-53-475.
3302	Vilnius	1756	VUB, A 348.
3303	Vilnius	1695	MAB, SK 4005.
3304	Vilnius	1718	CVIA, SA 5123;
	Slonimas	1719	VUB, A 98.
3305	Raseiniai	1795	CVIA, f. 279, ap. 20, b. 27.
3306	Kėdainiai	1653	VUB, 11037, kn: Suma arba trumpas.
3307	Vilnius	1678	Aut. rink., kn: Artykuły Sądowe.
3308	Molėtai	1794	MAB, VKF 2361.
3309	Raseiniai	1692	MAB, A 1742.
3310	Raseiniai	1683	VUB, ŽŽB 154-170;
	Raseiniai	1684	VUB, ŽŽB 155-171.
3311	Raseiniai	1732	MAB, A 288.
3312	Raseiniai	1733	MAB, A 963;
	Panevėžys	1734	VUB, A 4061.
3313	Raseiniai	1575	VUB, ŽŽA 1(1-14575).
3314	Supraslius	1792	Aut. rink., kn: Rozmowy duchowne.
3315	Supraslius	1792	Aut. rink., kn: Rozmowy duchowne.
3316	Slonimas	1819	VUB, A 2607(30).
3317	Raseiniai	1625	VUB, ŽŽA 49(70-14644).
3318	Gardinas	1796	VUB, A 202.
3319	Telšiai	1636	MAB, A 466.
3320	Vilnius	1560	VUB, B-3528;
	Pasvalys	1562	MAB, KJR.
3321	Gardinas	1563	MAB, RA 1381;
	Kaunas	1566	VUB, KŽT 1(63-13817).
3322	Ukmergė	1565	MAB, KJR;
	Vilnius	1567	CVIA, SA 127.
3323	Slonimas	1571	VUB, A 141.
3324	Slonimas	1592	MAB, Varia 2, Nr. 3.
3325	Raseiniai	1636	VUB, Ž Pil 7(8-14460).
3326	Vilnius	1641	VUB, A 112.
3327	Kėdainiai	1652	VUB, A 211.
3328	Slonimas	1685	VUB, A 112.
3329	Vilnius	1659	CVIA, SA 3259.
3330	Vilnius	1660	MAB, RA 1557.
3331	Vilnius	1672	MAB, RA 1123.
3332	Vilnius	1705	CVIA, SA 5122.
3333	Gardinas	1741	CVIA, f. 1135, ap. 14, b. 19.
3334	Volkoviskas	1629	MAB, SK 1572.
3335	Raseiniai	1631	VUB, ŽŽB 73.
3336	Vilnius	1659	CVIA, SA 3259.
3337	L. Brasta	1688	VUB, A 395.
3338	Gardinas	1698	VUB, A 176.
3339	Vilnius	1734	MAB, SK 3252.
3340	Slonimas	1724	MAB, SK 1336.
3341	Vilnius	1640	VUB, A 322.
3342	Vilnius	1680	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 80.
3343	Raseiniai	1683	VUB, ŽŽB 154-170.
3344	Raseiniai	1685	MAB, A 9.
3345	L. Brasta	1672	VUB, A 163.
3346	Vilnius	1830	MAB, B-3-147.
3347	Žiežmariai	1843	VUB, B-55-57.
3348	Kaunas	1615	VUB, A 231.
3349	Gardinas	1616	VUB, A 135.
3350	Raseiniai	1628	VUB, Ž Pil 3;
	Vilnius	1629	CVIA, SA 4648.
3351	Vilnius	1846	VUB, A 4201.
3352	Suvalkai	1842	AGAD, KRSW 5007 (iš Siniarskos rink.).
3353	Vilnius	1825	VUB, R. Kat. Konsist. 374-36.
3354	Vilnius	1828	MAB, F 267.
3355	Vilnius	1828	Aut. rink. Vilniaus gubernatoriaus spausdinti skelbimai.
3356	Vilnius	1828	MAB, ERS 99.
3357	Gardinas	1789	VUB, A 435.
3358	Gardinas	1823	Gard. Muz., 15123.
3359	Gardinas	1825	Gard. Muz., 15123.
3360	Gardinas	1828	Gard. Muz., 15123.
3361	Vilnius	1805	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 57;
	Vilnius	1806	Laikraštis „Kuryer Litewski".
3362	Vilnius	1833	Aut. rink., Ozemblovskio litografijose.
3363	Vilnius	1850	MAB, A 308.
3364	Vilnius	1844	VUB, B-54-231.
3365	Slonimas	1819	VUB, A T 1-5;
	Slonimas	1820	VUB, A 44.
3366	Gardinas	1833	VUB, B-54-72.
3367	Vilnius	1799	CVIA, f. 634, ap. 3, b. 125.
3368	Balbieriškis	1814	VUB, A 1610.
3369	Vilnius	1832	Gard. Muz., 8659.
3370	Supraslius	1826	VUB, RŠ 113, N 30542-30553.
3371	Supraslius	1810	VUB, A 3903.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
3372	Supraslius	1827	CGIA Len., f. 823, ap. 3, b. 1482.
3373	Supraslius	1829	VUB, B-VI-979, 986.
3374	Slonimas	1823	MAB, SK 944;
	Slonimas	1828	VUB, A 1237.
3375	Slonimas	1834	CGIA Gardine, f. 1, ap. 27, b. 487.
3376	Kaunas	1789	CVIA, SA 13875.
3377	Vilnius	1616	MAB, SK 1906;
	Vilnius	1617	MAB, SK 1427.
3378	Raseiniai	1607	VUB, ŽŽB 47-50.
3379	Varniai	1657	MAB, A 715.
3380	Raseiniai	1562	MAB, VBF 1554;
	Šiaulėnai	1565	MAB, Varia, 1, Nr. 3.
3381	Gardinas	1562	MAB, VBF 1564;
	Kaunas	1566	VUB, KŽT 1(63-13817).
3382	Kaunas	1566	VUB, 1(63-13817).
3383	Kaunas	1566	VUB, KŽT 1(63-13817).
3384	Vilnius	1568	VUB, A 324.
3385	Vilnius	1576	VUB, A 15-3669.
3386	Smurgainiai	1547	CVIA, Vaistomo dok. 9.
3387	Nemenčinė	1561	MAB, KJR.
3388	Kaunas	1566	VUB, KŽT 1(63-13817).
3389	Smurgainiai	1567	MAB, F 267, Nr. 495.
3390	Smurgainiai	1567	MAB, F 267, Nr. 495.
3391	Raseiniai	1575	MAB, F 267, Nr. 496.
3392	Vilnius	1569	VUB, A 322.
3393	L. Brasta	1559	MAB, L-16-1-22, kn: Komentarz;
	Pinskas	1560	CVIA, SA 581;
	Vilnius	1562	MAB, KJR.
3394	Zabludovas	1569	VUB, RK 154, kn: Evangelije.
3395	Raseiniai	1570	MAB, VBF 1888;
	Vilnius	1571	VUB, A 179.
3396	Vilnius	1571	VUB, B-54-406-1;
	Raseiniai	1572	MAB, A 801.
3397	Kaunas	1576	CVIA, SA 82;
	Kaunas	1577	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 110;
	Vilnius	1578	MAB, VKF 447.
3398	Vilnius	1575	VUB, RK 54, kn: Četverojevangelije;
	Vilnius	1577	MAB, RA 1383.
3399	Raseiniai	1800	MAB, A 1964.
3400	Naugardukas	1747	MAB, SK 1099.
3401	Vilnius	1752	MAB, SK 1752.
3402	Raseiniai	1749	MAB, A 2881.
3403	Kaunas	1760	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 142.
3404	Kaunas	1782	CVIA, SA 13811;
	Kelmė	1785	MAB, A 2947.
3405	Ašmena	1778	VUB, B-53-290.
3406	Kaunas	1785	CVIA, SA 13721;
	Raseiniai	1797	MAB, A 2117;
	Raseiniai	1800	MAB, A 1983.
3407	Trakai	1768	MAB, RA 1357.
3408	Kelmė	1790	MAB, A 690.
3409	Lyda	1793	VUB, A 254.
3410	Raseiniai	1784	MAB, A 84;
	Raseiniai	1786	MAB, A 615.
3411	Trakai	1787	MAB, A 1412.
3412	Supraslius	1808	VUB, Kons. arch. 94-27270.
3413	Vilnius	1810	VUB, KC 130;
	Slonimas	1810	VUB, A 116 a.
3414	Trakai	1811	MAB, RA 1358;
	Gardinas	1811	VUB, A 1111.
3415	Vilnius	1702	CVIA, SA 5121;
	Vilnius	1703	Aut. rink., kn: Chwalebne;
	Ašmena	1703	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 109.
3416	Kaunas	1705	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 109;
	Ašmena	1706	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 55.
3417	Vilnius	1714	CVIA, SA 5123.
3418	Slonimas	1677	VUB, A 1299;
	L. Brasta	1680	VUB, A 84.
3419	Mikališkės	1683	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 1317;
	Slonimas	1684	VUB, A 9;
	Trakai	1685	MAB, RA 1374.
3420	Vilnius	1687	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 684.
3421	Volkoviskas	1690	MAB, RA 1552;
	Raseiniai	1691	VUB, ŽPil 32.
3422	Raseiniai	1640	MAB, A 2227.
3423	Raseiniai	1641	VUB, ŽŽB 93-107.
3424	Raseiniai	1646	VUB, ŽŽB 104-119.
3425	Kėdainiai	1652	VUB, A 231.
3426	Raseiniai	1679	MAB, A 1963.
3427	Kamajai	1693	VUB, B-53-560;
	Vilnius	1694	CVIA, SA 5119.
3428	Vilnius	1680	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 57.
3429	Minskas	1722	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 35;
	Vilnius	1724	CVIA, f. 458, ap. 1, b. 81.
3430	Vilnius	1711	CVIA, SA 55.
3431	Raseiniai	1624	VUB, ŽŽA 46(69-14643).
3432	Palanga	1626	MAB, VBF 1758.
3433	Raseiniai	1628	VUB, Ž Pil 2;
	Raseiniai	1629	VUB, ŽŽA 50(71-14645).
3434	Raseiniai	1628	VUB, Ž Pil 2;
	Raseiniai	1629	VUB, Ž Pil 2.
3435	Raseiniai	1681	VUB, ŽŽB 153.
3436	Vilnius	1768	CVIA, SA 4136.
3437	Kėdainiai	1779	VUB, A 224.
3438	Kelmė	1725	MAB, A 2173.
3439	Kelmė	1792	MAB, A 643;
	Raseiniai	1793	MAB, A 684.
3440	Vilnius	1766	MAB, VKF 1984.
3441	Salakas	1762	MAB, VKF 2013;
	Kelmė	1763	MAB, 183.
3442	Slonimas	1773	VUB, A 47.
3443	Šiaulėnai	1764	MAB, A 289.
3444	Raseiniai	1790	MAB, A 669.
3445	Slonimas	1764	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 20;
	Slonimas	1767	VUB, B-53-1030.
3446	Slonimas	1799	VUB, B-53-342.
3447	Trakai	1775	MAB, RA 1439.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
3448	Vilnius	1764	MAB, L-18-228, kn: Ad Celesissimum;
	Orša	1766	VUB, A 50.
3449	Naugardukas	1765	VUB, A 159.
3450	Slonimas	1796	VUB, A 48.
3451	Gardinas	1787	MAB, F 267, Nr. 1091.
3452	Gardinas	1796	VUB, A 1994.
3453	Vilnius	1792	CVIA, SA 18374.
3454	Slonimas	1793	VUB, A 1283.
3455	Slonimas	1796	VUB, A 1268.
3456	Šiauliai	1794	VUB, Karpių f. VI, Nr. 206.
3457	Minskas	1799	VUB, A 129.
3458	Naugardukas	1787	MAB, VKF 2212;
	Naugardukas	1788	MAB, VKF 2212.
3458a	Sluckas	1769	CGIA Minske, f. 694, ap. 2, b. 7434.
3459	Vilnius	1799	VUB, B-53-32;
	Pasvalys	1800	MAB, VKF 3248.
3460	Polockas	1781	VUB, B-53-387.
3461	Vilnius	1763	VUB, B-54-12.
3462	Trakai	1789	MAB, IK 112.
3463	Druja	1780	MAB, F 267, Nr. 686.
3464	Vilnius	1759	MAB, VKF 1970.
3465	Ukmergė	1794	CVIA, SA 18175;
	Ukmergė	1796	CVIA, SA 18175.
3466	Slonimas	1792	VUB, A 1597.
3467	Supraslius	1793	VUB, RK 117, kn: Časoslov.
3468	Supraslius	1793	VUB, RK 117, kn: Časoslov.
3469	Kaunas	1796	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 108.
3470	Vilnius	1801	VUB, A 406.
3471	Gardinas	1795	VUB, B-53-806.
3472	Slonimas	1795	VUB, A 1655.
3473	Vilnius	1806	VUB, K C 1, p. 10. (Spaud. skelb.);
	Vilnius	1808	MAB, laikraštyje „Kuryer Wileński".
3474	Ukmergė	1761	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 14.
3475	Upytė	1782	VUB, R. Kat. Kons. 14420.
3476	Slonimas	1800	VUB, A 51;
	Vilnius	1801	MAB, laikraštyje „Kuryer Wileński".
3477	Vilnius	1802	MAB, F 267, Nr. 685.
3478	Slonimas	1802	MAB, ERS 85.
3479	Slonimas	1801	VUB, A 202;
	Slonimas	1802	VUB, A 51.
3480	Kaunas	1579	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 134.
3481	Kaunas	1589	VUB, KŽT 5(3-13757);
	Raseiniai	1590	MAB, F 267, Nr. 419.
3482	Kaunas	1590	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 80.
3483	Kaunas	1589	VUB, KŽT 5(3-13757);
	Raseiniai	1590	VUB, ŽŽB 3.
3484	Kaunas	1591	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 74.
3485	Kaunas	1592	VUB, KŽT 7(5-13759).
3486	Raseiniai	1593	VUB, ŽŽA 16(23-14597).
3487	Kaunas	1593	VUB, KŽT 7(5-13759);
	Kaunas	1594	CVIA, T. r. 86-5-124-19.
3488	Raseiniai	1597	VUB, ŽŽA 23(34-14608);
	Kaunas	1598	MAB, Varia 2-3;
	Trakai	1599	MAB, RA 1359.
3489	Vilnius	1595	VUB, II-2255 ir II-2256, kn: O Bóstwie;
	Trakai	1595	MAB, RA 52;
	Trakai	1596	MAB, RA 61.
3490	Ukmergė	1596	VUB, UŽT kn.;
	Raseiniai	1597	VUB, ŽŽA 23(34-14608).
3491	Raseiniai	1597	VUB, ŽŽA 23(34-14608);
	Raseiniai	1599	VUB, ŽŽB 27;
	Kaunas	1599	CVIA, T. r. 86-5-124-7.
3492	Raseiniai	1597	MAB, VBF 1573;
	Kaunas	1599	CVIA, SA 4598.
3493	Kaunas	1598	CVIA, T. r. 86-5-124-23;
	Vilnius	1599	VUB, kn: Daukšos Postilė;
	Kaunas	1601	CVIA, T. r. 86-5-124-26.
3494	Kaunas	1599	CVIA, T. r. 86-5-124-23;
	Raseiniai	1600	VUB, ŽŽB 36;
	Kėdainiai	1600	VUB, A 231.
3495	Vilnius	1599	VUB, kn: Daukšos Postilė;
	Vilnius	1600	VUB, RK 51, 58, 60, kn: Evangelija.
3496	Raseiniai	1599	MAB, VBF 1576;
	Raseiniai	1600	VUB, Ž Pil 1 ir ŽŽA 29(41-14615).
3497	Raseiniai	1601	VUB, ŽŽA 30a(43-14617);
	Raseiniai	1602	CVIA, SA 4612;
	Kaunas	1604	VUB, KM 10(22-13859).
3498	Kaunas	1602	MAB, Varia 2, Nr. 3;
	Tauragė	1602	CVIA, SA 57;
	Ašmena	1604	CVIA, Valst. Turtų kn. 7-10.
3499	Kelmė	1602	VUB, ŽŽA 34(47-14621);
	Trakai	1603	MAB, RA 194.
3500	Raseiniai	1603	VUB, Ž Pil 1(1-14453);
	Raseiniai	1604	VUB, Ž Pil 1(1-14453);
3501	Raseiniai	1603	MAB, F 267.
	Kaunas	1605	VUB, KŽT 12(11-13765).
3502	Raseiniai	1604	VUB, ŽŽB 39-46;
	Raseiniai	1605	CVIA, SA 4604.
3503	Vilnius	1606	VUB, A 1699;
	Kaunas	1607	MAB, F 267, Nr. 428.
3504	Kaunas	1606	VUB, KM 10(22-13856);
	Vilnius	1608	VUB, A 325.
3505	Kaunas	1608	VUB, KM 6(13-13850);
	Kaunas	1609	MAB, F 267, Nr. 302.
3506	Vievis	1616	VUB, RK 63, ir MAB; L-17-25, kn: Evangelija;
	Raseiniai	1618	CVIA, SA 17853;
	Varšuva	1619	Gard. Muz., 8573.
3507	Raseiniai	1617	VUB, ŽŽA 44(62-14636);
	Raseiniai	1621	VUB, ŽŽB 64-71.
3508	Kaunas	1621	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 74.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
3509	Vilnius	1614	LVB, 13-2-3-22, kn: Liet. Stat.;
	Vievis	1616	VUB, RK 63, ir MAB; L-17-25, kn: Evangelija;
	Vilnius	1617	VUB, III-18352, kn: Pamiątka;
	Raseiniai	1620	VUB, ŽŽA 46(65-14639).
3510	Vilnius	1614	LVB, 13-2-3-22, kn: Liet. Stat.;
	Vievis	1616	VUB, RK 63, kn: Evangelija;
	Kaunas	1617	VUB, KŽT 17(17-13771).
3511	Kaunas	1621	MAB, SK 1913;
	Kaunas	1623	VUB, KŽT 18(19-13773).
3512	Raseiniai	1621	MAB, A 529.
3513	Kaunas	1626	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 74;
	Vilnius	1627	VUB, RK 204, kn: Makaryi Egipetskij;
	Vilnius	1629	LKLI, Nr 1133, kn: Punkty Kazań.
3514	Vilnius	1627	VUB, RK 204, kn: Makaryi Egipetskij;
	Vilnius	1629	LKLI, Nr 1133, kn: Punkty Kazań;
	Kaunas	1629	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 74.
3515	Raseiniai	1635	VUB, ŽPil 3(4-14456);
	Kaunas	1636	VUB, KŽT 21(24-13778).
3516	Kaunas	1643	VUB, KŽT 25(29-13783);
	Raseiniai	1644	CVIA, SA 14664;
	Raseiniai	1646	VUB, ŽŽB 96-111;
	Raseiniai	1648	MAB, A 527;
	Raseiniai	1649	VUB, ŽŽB 107.
3517	Raseiniai	1650	VUB, ŽŽB 109;
	Kaunas	1652	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 114.
3518	Kaunas	1606	VUB, KŽT 12(11-13765);
	Kaunas	1607	VUB, KŽT 12(11-13765).
3519	Kaunas	1608	VUB, KM 9(19-13860).
3520	Kaunas	1609	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 83.
3521	Kaunas	1609	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 133.
3522	Kaunas	1613	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 74.
3523	Kėdainiai	1615	VUB, A 205;
	Vievis	1616	VUB, RK 63, kn: Evangelija.
3524	Kaunas	1617	MAB, F 267.
	Tauragė	1618	CVIA, SA 573.
3525	Raseiniai	1672	VUB, ŽŽB 148.
3526	Ariogala	1676	VUB, IKI 665-53;
	Kaunas	1677	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 80.
3527	Kaunas	1679	VUB, B-54-406.
3528	Ukmergė	1681	CVIA, SA 4414.
3529	Mogiliovas	1637	VUB, RK 288, kn: Gistoria.
3530	Sanguškava	1640	MAB, Varia 6 ir 4.
3531	Sanguškava	1645	MAB, Varia 7, Nr. 1.
3532	Gardinas	1665	MAB, SK 186.
3533	Vilnius	1653	VUB, A 63;
	Vilnius	1654	VUB, A 28.
3534	Slonimas	1763	MAB, SK 2335.
3535	Vilnius	1748	VUB, B-53-784.
3536	Šiauliai	1644	MAB, F 267, Nr. 437.
3537	Minskas	1726	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 35;
	Ašmena	1727	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 530.
3538	Vilnius	1728	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 19.
3539	Slonimas	1740	VUB, A 162.
3540	Gardinas	1744	VUB, B-53-669.
3541	Kobrinas	1751	VUB, A 6.
3541a	Kobrinas	1750	CVIA, f. 459, ap. 1, b. 93.
3542	Slonimas	1796	VUB, A T L-N106.
3543	Gardinas	1797	VUB, B-55-14.
3544	Gardinas	1778	VUB, A 322;
	Supraslius	1779	VUB, A 3033;
	Vilnius	1780	MAB, F 267, Nr. 439.
3545	Kaunas	1780	MAB, SK 1233;
	Supraslius	1784	VUB, A 4322.
3546	Gardinas	1788	VUB, A 3909;
	Vilnius	1788	CVIA, SA 178;
	Vilnius	1791	VUB, A 197.
3547	L. Brasta	1789	VUB, A 43;
	Vilnius	1791	MAB, VKF 2720.
3548	Vištytis	1791	VUB, A 197;
	Vilnius	1792	CVIA, SA 18374.
3549	Supraslius	1795	VUB, V_2-605, kn: Psalmi;
	Supraslius	1797	VUB, A 3898.
3550	Gardinas	1794	CVIA, SA 3642;
	Vilnius	1795	CVIA, SA 3642.
3551	Raseiniai	1633	VUB, ŽŽB 77.
3552	Raseiniai	1659	VUB, ŽŽB 121-133 b.
3553	Vilnius	1734	MAB, VKF 9122;
	Slonimas	1735	VUB, A 38;
	Ašmena	1736	MAB, A 3903;
	Naugardukas	1736	MAB, SK 1133.
3554	Vilnius	1740	MAB, SK 1133;
	Slonimas	1742	VUB, A 2884;
	Pinskas	1743	MAB, SK 1133.
3555	Vilnius	1746	CVIA, f. 458, ap. 1, b. 161.
3556	Gardinas	1745	VUB, A 5.
3557	Vilnius	1798	VUB, A 140;
	Minskas	1799	VUB, A 130.
3558	Vytauto kancel.	1403	Rygos arch. (Vasil. 4).
3559	Vilnius	1550	VUB, A 324.
3560	Vilnius	1558	MAB, B-2-202-41.
3561	Vilnius	1558	MAB, VBF 1564.
3561a	Raseiniai	1559	VUB, ŽŽA 1(1-14575).
3562	Gardinas	1561	MAB, F 267.
3563	Kaunas	1566	VUB, KM 3(10-13847).
3564	Šaukėnai	1565	CVIA, f. 1135, ap. 6, b. 26;
	Vilnius	1570	CVIA, SA 1564.
3565	Volkoviskas	1557	MAB, RA 1552.
3566	Vilnius	1657	MVLB, f. 178, b. 6916 (1 ir 2).
3567	Vilnius	1576	VUB, A 322.
3568	Slonimas	1576	VUB, A 64.
3569	Vilnius	1577	CVIA, f. 1135, ap. 2, b. 26;
	Gardinas	1578	CVIA, f. 279, ap. 2, b. 26.
3570	Slonimas	1599	VUB, A 1217.
3571	Pinskas	1613	CVIA, SA 5097.
3572	Vilnius	1628	VUB, B-IV-872.
3573	Raseiniai	1634	VUB, ŽPil 6.
3574	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 131.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
3575	Raseiniai	1676	VUB, ŽŽB 152.
3576	Biržai	1748	VUB, Karpių f., Nr. 143.
3577	Raseiniai	1519	MAB, A 814.
3578	Trakai	1521	MAB, R. Rs., f. D, Nr. 26.
3579	Semeliškės	1521	MAB, RA 117.
3580	Trakai	1521	MAB, RA 118.
3581	Trakai	1524	MAB, RA 1374.
3582	Pasvalys	1538	VUB, F 993.
3583	Pasvalys	1544	VUB, F 993.
3584	L. Brasta	1546	VUB, A 2088.
2585	Vilnius	1555	MAB, VBF 1615.
3586	Vilnius	1565	LVB, Autogr. 234-11.
3587	Vilnius	1563	MAB, B-2-202-48.
3588	Vilnius	1568	MAB, VBF 1569.
3589	Vilnius	1568	MAB, VBF 1570.
3590	Vilnius	1568	MAB, VBF 1570.
3591	Vilnius	1568	MAB, VBF 1570.
3592	Vilnius	1582	VUB, II-2231, kn: Artes Duodecim.
3593	Vilnius	1582	VUB, II-2231, kn: Artes Duodecim.
	Vilnius	1582	VUB, RK 123, kn: Oktoich.
3594	Anykščiai	1533	VUB, B-55-30.
3595	Raseiniai	1690	VUB, ŽŽB 157;
	Raseiniai	1691	VUB, ŽPil 33.
3596	Vilnius	1693	MAB, II-940, kn: Liet. Stat.
3597	Raseiniai	1691	VUB, ŽŽB 157;
	Kaunas	1696	VUB, KŽT 30(36-13790).
3598	Kaunas	1700	VUB, B-53-391.
3599	Vilnius	1712	MAB, A 2173.
3600	Vilnius	1715	CVIA, SA 4729.
3601	Kernavė	1716	VUB, B-53-520;
	Vilnius	1718	CVIA, SA 65.
3602	Vilnius	1745	VUB, A 3827.
3603	Vytauto kancel.	1418	Karaliauč. arch. (Vasil. 16).
3604	Raseiniai	1557	MAB, A 607;
	Vilnius	1559	MAB, B-2-37-18.
3605	Vilnius	1561	LVB, Autogr. 233-228.
3606	Varšuva	1566	MAB, B-2-205.
3607	Zabludovas	1569	VUB, RK 154, kn: Evangelija.
3608	Vilnius	1570	VUB, A 322;
	Krokuva	1570	VUB II-4573, kn: Statuta i przywileie.
3609	Vilnius	1579	VUB, A 322.
3610	Vilnius	1586	VUB, A 63.
3611	Vilnius	1726	VUB, A 96.
3612	Raseiniai	1672	MAB, A 757;
	Slonimas	1685	VUB, A 112.
3613	Vytauto kancel.	1399	Rygos arch. (Vasil. 1).
3614	Vytauto kancel.	1409	Karaliauč. arch. (Vasil. 7).
3615	Panevėžys	1708	VUB, Karpių f. IX, Nr. 9.
3616	Kėdainiai	1666	VUB, A 215.
3617	Raseiniai	1676	VUB, ŽŽB 152.
3618	Kaunas	1679	VUB, KŽT 26(31-13785);
	Raseiniai	1681	MAB, A 78.
3619	Kaunas	1683	VUB, KŽT 27(32-13786);
	Vilnius	1686	CVIA, SA 5116.
3620	Kaunas	1686	VUB, KŽT 29(34-13788);
	Vilnius	1688	CVIA, SA 5116.
3621	Raseiniai	1689	MAB, VBF 1703;
	Raseiniai	1691	VUB, Ž Pil 33;
	Vilnius	1693	MAB, II 940, kn: Liet. Stat.
3622	Vilnius	1635	CVIA, SA 5097.
3623	Raseiniai	1669	VUB, ŽŽB 139.
3624	Ašmena	1671	MAB, A 509.
3625	Raseiniai	1674	MAB, A 528.
3626	Kaunas	1681	VUB, KŽT 27(32-13786).
3627	Kaunas	1696	VUB, KŽT 30(36-13790).
3628	Raseiniai	1696	MAB, A 509.
3629	Raseiniai	1698	MAB, A 577;
	Minskas	1699	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 4.
3630	Raseiniai	1687	VUB, ŽŽB 172;
	Raseiniai	1689	VUB, Ž Pil 32;
	Kelmė	1691	MAB, A 1742.
3631	Volkoviskas	1769	VUB, A 114.
3632	Raseiniai	1690	VUB, ŽŽB 157;
	Raseiniai	1691	VUB, Ž Pil 33.
3633	Gardinas	1741	VUB, A 198.
3634	Vilnius	1663	CVIA, SA 5099.
3635	Vilnius	1690	MAB, F 267, Nr. 705.
3636	Vilnius	1742	MAB, BF 143.
3637	Vilnius	1714	MAB, SK 4010.
3638	Gardinas	1598	CVIA, SA 6958.
3639	Vilnius	1614	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 109.
3640	Raseiniai	1625	VUB, ŽŽA 49(70-14644);
	Raseiniai	1628	VUB, Ž Pil 2.
3641	Kėdainiai	1638	VUB, A 208.
3642	Slonimas	1626	VUB, A 34;
	Raseiniai	1628	VUB, Ž Pil 2;
	Vilnius	1629	CVIA, SA 4648.
3643	Panevėžys	1640	MAB, VKF 2614.
3644	Raseiniai	1640	VUB, ŽŽB 91-106.
3645	Trakai	1637	MAB, RA 696;
	Trakai	1638	MAB, RA 698.
3646	Slonimas	1797	VUB, A 48.
3647	Vilnius	1530	MAB, VBF 1371.
3648	Pasvalys	1535	MAB, F 267, Nr. 699.
3649	Vilnius	1540	MAB, A 813.
3650	Vilnius	1542	MAB, F 267, Nr. 698.
3651	Slonimas	1542	MAB, B-2-202-27.
3652	Vilnius	1550	VUB, B-54-405-1.
3653	Vilnius	1551	VUB, A 63.
3654	Trakai	1556	MAB, VBF 1681.
3655	Vilnius	1558	VUB, A 323.
3656	Vilnius	1545	VUB, A 322.
3657	Pasvalys	1551	MAB, F 267, Nr. 632;
	Šiaulėnai	1554	MAB, Varia 1 f 43.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
3658	Kaunas	1554	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 80.
3659	Vilnius	1558	VUB, A 323.
3660	Raseiniai	1559	MAB, VBF 1564.
3661	Vilnius	1560	MAB, B-2-38-2.
3662	Trakai	1561	MAB, RA 1319.
3663	Vilnius	1561	VUB, A 322;
	Trakai	1565	MAB, RA 151.
3664	Vilnius	1570	MAB, VKF 447.
3665	Vilnius	1575	VUB, RK 59, kn: Četverojevangelie.
3666	Vilnius	1535	MAB, F 267, Nr. 702.
3667	Raseiniai	1575	VUB, ŽŽA 1(1-14575).
3668	Raseiniai	1578	VUB, ŽŽA 2(2-14576).
3669	Trakai	1600	MAB, RA 178;
	Vilnius	1588(?)	MAB, CaL-22; kn: Liet. Stat. (kontrafak.).
3670	Vilnius	1525	VUB, RK 298, kn: Apostol.
3671	Vilnius	1525	VUB, RK 298, kn: Apostol.
3672	Vilnius	1525	VUB, RK 298, kn: Apostol.
3673	Vilnius	1528	MAB, B-2-202.
3674	Trakai	1536	MAB, RA 1319.
3675	Pasvalys	1529	MAB, F 267, Nr. 707.
3676	Trakai	1544	MAB, RA 1318.
3677	Panevėžys	1548	MAB, KJR.
3678	Vilnius	1575	VUB, RK 54, kn: Četverojevangelije.
3679	Kaunas	1551	CVIA, SA 13842.
3680	Kaunas	1553	CVIA, SA 13842.
3681	Kaunas	1553	CVIA, SA 13842.
3682	Kaunas	1554	VUB, KMI.
3683	Šiaulėnai	1559	CVIA, SA 13842.
3684	Vilnius	1560	MAB, B-2-38-12.
3685	Semeliškės	1561	MAB, KJR.
3686	Trakai	1565	MAB, RA 149.
3687	Raseiniai	1566	MAB, F 267, Nr. 839.
3688	Trakai	1571	MAB, RA 1359.
3689	Vilnius	1575	VUB, RK 54, kn: Četverojevangelije.
3690	Vilnius	1575	VUB, RK 54, kn: Četverojevangelije.
3691	Vilnius	1588(?)	VUB, kn: Liet. Stat. (kontrafak.).
3692	Pasvalys	1531	VUB, F 993.
3693	Vilnius	1570	LVB, Autogr. 234-105.
3694	Pasvalys	1541	VUB, F 993.
3695	Panevėžys	1545	MAB, F 267, Nr. 700.
3696	Vilnius	1547	MAB, RA 1361.
3697	Trakai	1557	MAB, RA 1369.
3698	Vilnius	1561	VUB, A 322.
3699	Kaunas	1571	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 80.
3700	Kaunas	1562	MAB, VBF 1683.
3701	Raseiniai	1578	VUB, ŽŽA 2(2-14576).
3702	Vilnius	1556	MAB, ERS 42.
3703	Vilnius	1600	VUB, RK 51, kn: Evangelija;
	Vilnius	1588(?)	KR, 9224, kn: Liet. Stat. (kontrafak.).
3704	Kaunas	1563	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 132.
3705	Kaunas	1563	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 132.
3706	Raseiniai	1575	VUB, ŽŽA 1(1-14575).
3707	Raseiniai	1578	VUB, ŽŽA 2(2-14576).
3708	Raseiniai	1626	VUB, ŽŽB 68.
3709	Gardinas	1614	VUB, A 63.
3710	Raseiniai	1616	MAB, VBF 1748.
3711	Raseiniai	1619	VUB, ŽŽA 46(65-14639).
3712	Raseiniai	1619	VUB, ŽŽB 62-78;
	Raseiniai	1621	MAB, A 3659.
3713	Raseiniai	1629	VUB, ŽŽA 50(71-14645).
3714	Trakai	1628	MAB, RA 2-1.
3715	Raseiniai	1631	VUB, ŽŽB 72-213.
3716	Raseiniai	1637	VUB, ŽPil 8(9-14461).
3717	Trakai	1625	MAB, RA 17.
3718	Raseiniai	1628	MAB, A 668;
	Vilnius	1629	CVIA, SA 4648;
	Raseiniai	1630	VUB, ŽŽB 50(71-14645).
3719	Gardinas	1615	VUB, A 27-4758.
3720	Slonimas	1598	MAB, B-2-58-48.
3721	Vilnius	1568	LVB, Autogr. 234-52.
3722	Kaunas	1570	VUB, KŽT 2(62-13816)
3723	Vilnius	1572	VUB, B-55-12.
3724	Kaunas	1571	VUB, KŽT 2(62-13816).
3725	Trakai	1578	MAB, RA 169.
3725a	Kaunas	1578	CGIA Minske, f. 694, ap. 2, b. 376.
3726	Raseiniai	1578	VUB, ŽŽA 2(2-14576);
	Kelmė	1578	MAB, F 267, Nr. 838.
3727	Vytauto kanc.	1400	Rygos arch. (Vasil. 2).
3728	"	1409	Karal. arch. (Vasil. 6).
3729	"	1415	Karal. arch. (Vasil. 13).
3730	"	1423	Karal. arch. (Vasil. 21).
3731	"	1415	Karal. arch. (Vasil. 27).
3732	"	1427	Karal. arch. (Vasil. 28).
3733	Vilnius	1588	VUB, kn: Liet. Stat.
	Kaunas	1591	VUB, 6(4-13758);
	Raseiniai	1592	VUB, ŽŽA 14(20-14594).
3734	Vilnius	1592	MAB, F 267, Nr. 636;
	Vilnius	1595	CVIA, SA 4603;
	Gardinas	1598	VUB, A 5;
	Vilnius	1600	VUB, RK 51, 58, 60, kn: Evangelija.
3735	Vilnius	1588	MAB, RA 1383;
	Vilnius	1588	VUB, kn: Liet. Stat;
	Kaunas	1589	VUB, KŽT 5(3-13754);
	Kodenis	1590	VUB, A 1710.
3736	Raseiniai	1591	VUB, ŽŽA 11(17-14591);
	Vilnius	1595	MAB, VBF 1899.
3737	Raseiniai	1588	VUB, ŽŽA 8(14-14588);
	Raseiniai	1590	VUB, ŽŽA 11(17-14591).

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
3738	Raseiniai	1592	VUB, ŽŽB 4;
	Vilnius	1595	VUB, II-2255/56, kn: O Bóstwie;
	Vilnius	1596	MAB, B-2-202-284.
3739	Kaunas	1574	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 80.
3740	Vytauto kancel.	1401	Rygos m. arch. (Vasil. 3).
3741	,,	1418	Karal. arch. (Vasil. 17).
3742	Vytauto kanc.	1422	Karal. arch. (Vasil. 20);
	Vytauto kanc.	1424	Karal. arch. (Vasil. 20).
3743	Vilnius	1620	VUB, A 733.
3744	Vilnius	1627	VUB, A 328.
3745	Kaunas	1640	VUB, KŽT 22(25-13779).
3746	Raseiniai	1656	MAB, VBF 1919.
3747	Luckas	1675	LVB, Autogr. 130-80.
3748	Ukmergė	1678	VUB, UŽT kn.;
	Černigovas	1681	MAB, R-17-1-18, kn: Alphabetum;
	Vilnius	1682	CVIA, SA 5115.
3749	Minskas	1659	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 78.
3750	Ašmena	1713	VUB, A 655.
3751	Vilnius	1629	VUB, A 325.
3752	Raseiniai	1637	VUB, Ž Pil 8(9-144461).
3753	Raseiniai	1637	VUB, Ž Pil 8(9-144461).
3754	Gardinas	1654	VUB, A 2091.
3755	Trakai	1659	MAB, RA 1368.
3756	Vilnius	1665	VUB, A 159.
3757	Kaunas	1623	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 74.
3758	Raseiniai	1625	VUB, ŽŽA 49(70-14644).
3759	Raseiniai	1632	VUB, ŽŽB 74.
3760	Ašmena	1659	VUB, B-53-290.
3761	Raseiniai	1659	MAB, A 528;
	Kėdainiai	1660	MAB, A 212.
3762	Raseiniai	1681	MAB, A 131.
3763	Raseiniai	1691	VUB, Ž Pil 33;
	Vilnius	1693	CVIA, SA 5116.
3764	Raseiniai	1691	VUB, ŽŽB 160;
	Raseiniai	1692	MAB, A 457.
3765	Kaunas	1694	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 77.
3766	Kelmė	1698	MAB, A 715.
3767	Vilnius	1744	VUB, A 5.
3768	Raseiniai	1757	MAB, A 1031;
	Raseiniai	1760	MAB, A 1031.
3769	Minskas	1713	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 35.
3770	Slonimas	1690	VUB, A 107.
3771	Volkoviskas	1732	VUB, B-53-1081.
3772	Vilnius	1737	VUB, A 201;
	Slonimas	1738	VUB, A 79.
3773	Gardinas	1739	VUB, A 201.
3774	Panevėžys	1732	VUB, Karpių f., Nr. 54.
3775	Panevėžys	1741	VUB, Karpių f. III, Nr. 82.
3776	Ukmergė	1750	VUB, IKI-1081-85.
3777	Raseiniai	1730	MAB, A 767.
3778	Vištytis	1706	VUB, A 197.
3779	Vytauto kancel.	1430	Karaliauč. arch. (Vasil. 35).
3780	Vilnius	1634	MAB, A 522;
	Pasvalys	1636	MAB, VKF 2626.
3781	Kaunas	1687	VUB, KŽT 29(34-13788).
3782	Kaunas	1696	VUB, KŽT 30(36-13790).
3783	Vilnius	1558	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 56.
3784	Kaunas	1685	VUB, KŽT 28(33-13787);
	Kaunas	1687	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 2.
3785	Vilnius	1608	VUB, A 8-2023.
3786	Gardinas	1704	VUB, A 136.
3787	Vilnius	1708	MAB, GK 1195
3788	Kėdainiai	1652	VUB, A 211-40.
3789	Ašmena	1699	VUB, A 109.
3790	Vilnius	1700	MAB, F 267, Nr. 704.
3791	Kėdainiai	1627	VUB, A 205.
3792	Kaunas	1632	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 74.
3793	Vilnius	1623	MAB, RA 1317.
3794	Trakai	1643	MAB, RA 1360.
3795	Vilnius	1631	VUB, A 10.
3796	Kaunas	1640	VUB, KŽT 22(25-13779).
3797	Kaunas	1640	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 108.
3798	Vilnius	1646	VUB, A 322.
3799	Vilnius	1703	CVIA, Sa 4068.
3800	Raseiniai	1643	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 39.
3801	Raseiniai	1672	VUB, ŽŽB 148.
3802	Trakai	1696	MAB, RA 495;
	Vilnius	1700	VUB, A 157.
3803	Vilnius	1733	VUB, A 60.
3804	Vilnius	1787	MAB, VBF 1588.
3805	Vilnius	1735	MAB, RA 1403;
	Minskas	1739	MAB, SK 1558;
	L. Brasta	1741	VUB, A 200.
3806	Raseiniai	1636	MAB, A 131.
3807	Vilnius	1659	CVIA, SA 3259.
3808	Vilnius	1709	VUB, A 147;
	Vilnius	1713	MAB, SK 1825.
3809	Kaunas	1713	VUB, A 108.
3810	Raseiniai	1716	MAB, A 692.
3811	L. Brasta	1718	VUB, A 433;
	Slonimas	1721	VUB, A 39.
3812	Vilnius	1720	VUB, A 176;
	Plungė	1721	MAB, SK 2461.
3813	Vilnius	1600	VUB, II-22-46, kn: Censura;
	Vilnius	1600	VUB, kn: Evangelija.
3814	Vilnius	1600	VUB, CR 1620, kn: Morkūno Postilė;
	Raseiniai	1600	VUB, ŽŽB 33;
	Smurgainiai	1601	MAB, B-3-131-11.
3815	Trakai	1602	MAB, RA 188;
	Raseiniai	1603	VUB, ŽŽA 34(47-14621);
	Smurgainiai	1603	MAB, B-3-131-11;
	Vilnius	1604	MAB, RA 1375.
3816	Smurgainiai	1607	CVIA, Smurgainių inv.;
	Ašmena	1608	MAB, KJR.
3817	Ukmergė	1609	VUB, Ukm. Pil. 5.
3818	Vievis	1611	VUB, kn: Naujasis Testamentas.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
3819	Raseiniai	1599	VUB, ŽŽA 26(8-14582);
	Vilnius	1602	CVIA, SA 4612;
	Trakai	1603	MAB, RA 186;
	Raseiniai	1604	VUB, ŽŽB 45;
	Kaunas	1606	VUB, KŽT 12(11-13765).
3820	Vilnius	1614	MAB, VKF 2581;
	Vilnius	1616	Aut. rink., kn: Alfurkan tatarski;
	Raseiniai	1616	VUB, ŽŽA 43(61-14635);
	Vilnius	1617	VUB, RK 240, kn: Služebnik;
	Smurgainiai	1619	CVIA, Vaistomo dv. N 9.
3821	Vilnius	1619(?)	VUB, III-14611, kn: Liet. Stat. (kontrafak.);
	Smurgainiai	1620	CVIA, Vaistomo dv. N 9;
	Trakai	1620	MAB, RA 1376;
	Vilnius	1621	VUB, III-18354, kn: Kazanie;
	Ašmena	1621	MAB, F 267, Nr. 302.
3822	Smurgainiai	1622	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 1200.
3823	Vilnius	1624	VUB, A 29-5412.
3824	Vilnius	1624	MAB, RA 1377.
3825	Raseiniai	1629	VUB, ŽŽA 50(71-14645);
	Vilnius	1632	VUB, B-55-1.
3826	Vandžiogala	1519	MAB KJR;
	Betygala	1520	MAB, KJR.
3827	Kaunas	1520	MAB, F 267, Nr. 302.
3828	Maišiagala	1550	MAB, KJR.
3829	Panevėžys	1553	CVIA, f. 1135, ap. 3, b. 48.
3830	Panevėžys	1653	VUB, Karpių f. III, Nr. 17.
3831	Raseiniai	1654	VUB, ŽŽB 116-129;
	Kėdainiai	1655	VUB, A 231.
3832	Vilnius	1637	CVIA, f. 1135, ap. 2, b. 26.
3832a	Baltstogė	1651	CGIA Minske, f. 694, ap. 4, b. 5.
3833	Trakai	1690	MAB, RA 748.
3834	Gardinas	1694	VUB, 2-29-6849.
3835	Raseiniai	1697	MAB, VBF 1750.
3836	Raseiniai	1701	MAB, A 389.
3837	Vilnius	1703	MAB, VBF 1931.
3838	Dubingiai	1667	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 51.
3839	Vilnius	1705	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 685.
3840	Volkoviskas	1728	VUB, A 104.
3841	L. Brasta	1743	VUB, A 200.
3842	Pinskas	1764	MAB, SK 2439.
3843	Vilnius	1700	CVIA, SA 5121;
	Vilnius	1701	CVIA, f. 1135, ap. 20, b. 78.
3844	Vilnius	1762	MAB, F 267, Nr. 644.
3845	Vilnius	1704	CVIA, SA 5119;
	Vilnius	1707	CVIA, SA 5122.
3846	Vilnius	1726	MAB, SK 777.
3847	Slonimas	1733	MAB, SK 768.
3848	Raguva	1752	MAB, SK 795.
3849	Vilnius	1755	MAB, SK 974.
3850	Vilnius	1743	MAB, RA 1598.
3851	Kėdainiai	1770	VUB, A 224;
	Trakai	1776	MAB, RA 1355;
	Minskas	1777	VUB, A 128.
3852	Kaunas	1779	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 4.
3853	Pasvalys	1785	MAB, VKF 284.
3854	Slonimas	1786	VUB, A 1643.
3855	Minskas	1752	VUB, A 108.
3856	Raseiniai	1779	MAB, A 1061.
3857	Raseiniai	1611	VUB, ŽŽA 42(60-14634).
3858	Raseiniai	1616	VUB, ŽŽA 43(61-14635);
	Kaunas	1617	VUB, KŽT 17(17-13771).
3859	Raseiniai	1626	VUB, ŽŽB 69;
	Vilnius	1628	MAB, SK 3245.
3860	Raseiniai	1629	VUB, ŽŽA 51(72-14646).
3861	Raseiniai	1633	VUB, ŽŽA 54(76-14650);
	Viekšniai	1635	VUB, IKI 387-28.
3862	Viekšniai	1635	VUB, IKI 387-28.
3863	Viekšniai	1635	VUB, IKI 387-28.
3864	Slonimas	1746	VUB, A 106.
3864a	Nesvyžius	1778	CGIA Minske, f. 694, ap. 4, b. 1.
3865	Vilnius	1698	CVIA, SA 5119;
	Vilnius	1699	MAB, RA 771;
3866	Raseiniai	1700	MAB, A 442.
3867	Raseiniai	1717	MAB, A 2939.
3868	Vilnius	1714	VUB, A 97;
	Vilnius	1715	CVIA, SA 4729.
3869	Gardinas	1742	VUB, Kons. arch. 104.
3870	L. Brasta	1744	VUB, A 200;
	Slonimas	1745	VUB, A 107.
3871	Kėdainiai	1663	VUB, A 213.
3872	Trakai	1753	MAB, RA 893.
3873	Volkoviskas	1730	MAB, RA 1550.
3874	Kėdainiai	1616	VUB, A 205.
3875	Kėdainiai	1616	VUB, A 205.
3876	Vilnius	1621	MAB, RA 1713.
3877	Pinskas	1626	CVIA, SA 518.
3878	Vilnius	1547	MAB, RA 1381.
3879	Volkoviskas	1764	MAB, SK 1089;
	Volkoviskas	1765	MAB, SK 1089.
3880	Švobiškis	1685	VUB, Karpių f. 81;
	Kėdainiai	1686	VUB, A 217;
	Raseiniai	1687	VUB, ŽŽB 172.
3881	Breslauja	1753	MAB, SK 1103.
3882	Breslauja	1757	MAB, SK 1103.
3883	Raseiniai	1703	VUB, A 3906;
	Vilnius	1707	CVIA, SA 5122;
	Kėdainiai	1710	VUB, A 215;
	Panevėžys	1711	MAB, VKF 2631.
3884	Kaunas	1794	MAB, SK 2335.
3885	Vytauto kancel.	1414	Karaliauč. arch. (Vasil. 10).
3886	Raseiniai	1622	MAB, A 78.
3887	Vilnius	1598	CVIA, SA 4645.
3888	Kaunas	1605	VUB, KŽT 12(11-13765).
3889	Ukmergė	1609	VUB, Ukm. Pil. 5.
3890	Trakai	1611	MAB, RA 1369.
3891	Vilnius	1612	VUB, A 323;
	Raseiniai	1615	MAB, F 267, Nr. 134.
3892	Trakai	1614	MAB, RA 231.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
3893	Pasvalys	1619	MAB, VKF 2583;
	Vilnius	1620	MAB, SK 1907.
3894	Raseiniai	1624	VUB, ŽŽA 48(69-14643).
3895	Vilnius	1619	MAB, I.I.775, kn: Liet. Stat.
3896	Vilnius	1619	MAB, I.I.775, kn: Liet. Stat.
3897	Gardinas	1629	MAB, ŽA 260.
3898	Pasvalys	1655	MAB, VKF 2626.
3899	Volkoviskas	1751	VUB, A 98.
3900	Trakai	1573	MAB, RA 1023.
3901	Ukmergė	1662	VUB, B-55-28.
3902	Vilnius	1660	CVIA, SA 5099.
3903	Ukmergė	1668	VUB, Ukm. Pil. 16.
3904	Vilnius	1687	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 1254.
3905	Volkoviskas	1605	VUB, A 107.
3906	Raseiniai	1617	MAB, A 3652.
3907	Vilnius	1629	MAB, L-17-1115, kn: Wizerunek;
	Vilnius	1632	VUB, A 531;
	Vilnius	1634	MAB, L-17-122, kn: Tryumf.
3908	Vilnius	1623	LVB, 09-4376, kn: Trybunał;
	Gardinas	1626	MAB, 257.
3909	Vilnius	1628	VUB, A 328;
	Vilnius	1632	VUB, A 531.
3910	Vilnius	1629	CVIA, SA 4648.
	Laukuva	1593	MAB, F 267, Nr. 888.
3911	Kaunas	1596	VUB, KŽT 8(7-13761).
3912	Ukmergė	1610	VUB, Ukm. Pil. 5.
3913	Vievis	1616	VUB, RK 63, kn: Evangelija;
	Smurgainiai	1621	CVIA, Smurgainių inv.
3914	Ukmergė	1611	MAB, Varia 3, Nr. 2;
	Pasvalys	1613	MAB, VKF 2848.
3915	Vilnius	1619	Len MAB, 605-104, kn: Liet. Stat.
3916	Kaunas	1583	VUB, KM 6(13-13850);
	Kaunas	1585	VUB, KM 6(13-13850).
3917	Kaunas	1583	VUB, KM 6(13-13850).
3918	Biržai	1586	CVIA, f. 459, ap. 1, b. 54.
3919	Raseiniai	1611	MAB, VBF 1547;
	Vievis	1616	VUB, RK 63, kn: Evangelija;
	(Vilnius)	1616	Aut. rink., kn: Alfurkan tatarski.
3920	Vilnius	1619(?)	VB Minske, 09-4376, kn: Liet. Stat. (kontrafak.).
3921	Ašmena	1609	CVIA, Valst. t. k. 27.
3922	Slonimas	1642	VUB, A 107;
	Raseiniai	1648	VUB, Ž Pil 12(13-14465).
3923	Vievis	1616	MAB, L-17-25, kn: Evangelija.
3924	Vilnius	1602	CVIA, SA 189.
3925	Vilnius	1609	VUB, A 124.
3926	Vilnius	1604	VUB, A 531.
3927	Kaunas	1588	VUB, KŽT 5(3-13757).
3928	Raseiniai	1591	VUB, ŽŽA 12(18-14592).
3929	Vievis	1616	MAB, L-17-25, kn: Evangelija.
3930	Raseiniai	1645	VUB, ŽŽB 99-115;
	Vilnius	1646	MAB, L-17-194, kn: Ogród Różany.
3931	Raseiniai	1644	CVIA, SA 1644.
3932	Gardinas	1644	VUB, A 95.
3933	Liubčė	1638	MAB, R-17-1-13, kn: Anatomia;
	Pasvalys	1639	MAB, VKF 2858.
3934	Gardinas	1635	VUB, A 12.
3935	Vilnius	1643	VUB, A 12.
3936	Vilnius	1607	VUB, A 531.
3937	Vilnius	1617	VUB, A 231.
3938	Raseiniai	1601	VUB, ŽŽA 32(45-14619).
3939	Vilnius	1611	VUB, A 531.
3940	Kaunas	1592	VUB, KŽT 7(5-13579).
3941	Kaunas	1590	VUB, KŽT 5(3-13757).
3942	Vilnius	1593	CVIA, f. 279, ap. 4, b. 411.
3943	Vilnius	1615	CVIA, f. 279, ap. 3, b. 320.
3944	Raseiniai	1599	VUB, ŽŽB 30.
3945	Raseiniai	1600	VUB, ŽŽB 33.
3946	Raseiniai	1599	VUB, ŽŽA 27(39-14613).
3947	Ukmergė	1610	VUB, B-55-30.
3948	Raseiniai	1613	MAB, A 901.
3949	Ukmergė	1609	VUB, Ukm. Pil. 5.
3950	Kaunas	1613	VUB, KŽT 15(15-13769).
3951	Vilnius	1614	VUB, III-18353, kn: Kazania;
	Ukmergė	1615	VUB, Ukm. Pil. 5.
3952	Trakai	1613	MAB, RA 229;
	Vilnius	1614	VUB, III-18353, kn: Kazania;
3953	Ukmergė	1617	VUB, Ukm. Pil. 8.
3954	Ukmergė	1619	VUB, Ukm. Pil. 5.
3955	Raseiniai	1589	VUB, ŽŽA 9a(15-14589).
3956	Raseiniai	1590	VUB, ŽŽA 9a(15-14589).
3957	Raseiniai	1593	VUB, ŽŽA 16(23-14957).
3958	Raseiniai	1597	VUB, ŽŽA 23(34-14608).
3959	Ukmergė	1605	VUB, Ukm. Pil. 4.
3960	Raseiniai	1584	VUB, ŽŽA 4(7-14581).
3961	Kaunas	1641	VUB, KŽT 22(25-13779).
3962	Kaunas	1589	VUB, KŽT 5(3-13757).
3963	Kaunas	1596	VUB, KŽT 8(7-13761).
3964	Vilnius	1569	VUB, A 100.
3965	Raseiniai	1631	VUB, Ž Pil 3(4-14456);
	Vilnius	1634	MAB, RA 1713.
3966	Vilnius	1640	CVIA, SA 4648.
3967	Vilnius	1629	CVIA, SA 4648.
3968	Kaunas	1609	VUB, KŽT 14(13-13767).
3969	Trakai	1619	MAB, RA 1317.
3970	Slonimas	1650	VUB, A 108.
3971	Raseiniai	1646	VUB, ŽŽA 61(83-14657).
3972	Vilnius	1644	VUB, A 531.
3973	Ukmergė	1619	VUB, Ukm. Pil. 5.
3974	Raseiniai	1643	VUB, ŽŽB 96-111.
3975	Raseiniai	1628	VUB, Ž Pil 2(3-14455);
	Raseiniai	1629	VUB, ŽŽA 50(71-14645).
3976	Volkoviskas	1750	VUB, A 96.
3977	Vilnius	1651	VUB, A 53;
	Vilnius	1653	CVIA, SA 256.
3978	Vilnius	1612	VUB, A 326.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
3979	Pasvalys	1621	MAB, VKF 2857.
	Pasvalys	1622	MAB, KF 2856.
3980	Vilnius	1620	CVIA, SA 5096;
	Raseiniai	1622	VUB, ŽŽB 66-88.
3981	Smurgainiai	1621	CVIA, Smurgainių inv.
3982	Vilnius	1637	MAB, F 267, Nr. 158.
3983	Vilnius	1627	VUB, A 323;
	Vilnius	1629	LKLI, Nr. 1133, kn: Punkty kazań;
	Trakai	1636	MAB, RA 2-12.
3984	Raseiniai	1636	MAB, A 901;
	Mogiliovas	1637	VUB, RK 288, kn: Gistoria.
3985	Vilnius	1626	MAB, RA 1376.
3986	Vilnius	1628	CVIA, SA 4648;
	Vilnius	1629	LKLI, Nr. 1133, kn: Punkty kazań.
3987	Kėdainiai	1627	VUB, A 205.
3988	Raseiniai	1629	VUB, ŽŽA 50(71-14645);
	Vilnius	1629	LKLI, Nr. 1133, kn: Punkty kazań.
3989	Raseiniai	1631	VUB, Ž Pil 3;
	Vilnius	1634	MAB, L-17-122, kn: Tryumf.
3990	Vilnius	1637	MAB, RA 1077;
	Pasvalys	1640	MAB, VKF 2626.
3991	Raseiniai	1640	VUB, ŽŽA 59(81-14655);
	Kelmė	1642	MAB, A 1635.
3992	Raseiniai	1641	VUB, ŽŽB-107.
3993	Kaunas	1643	VUB, KŽT 25(29-13783).
3994	Trakai	1639	MAB, RA 1368;
	Raseiniai	1640	VUB, ŽŽA 59(81-14655).
3995	Vilnius	1648	MAB, VBF 1607.
3996	Raseiniai	1653	VUB, ŽŽB 114-128;
	Vilnius	1654	CVIA, SA 256.
3997	Raseiniai	1659	VUB, ŽŽB 121-133.
3998	Panevėžys	1661	MAB, A 715.
3999	Vilnius	1663	VUB, A 531.
4000	Kelmė	1663	MAB, A 715;
	Vilnius	1664	CVIA, SA 257.
4001	Vilnius	1663	MAB, RA 1392;
	Raseiniai	1664	VUB, ŽŽB 130.
4002	Trakai	1583	MAB, RA 1.
4003	Vilnius	1600	VUB, RK 51, kn: Evangelija;
	Kaunas	1600	VUB, KŽT 10(8-13762);
	Trakai	1601	MAB, RA 181;
	Vilnius	1602	CVIA, SA 4612.
4004	Vilnius	1611	MAB, F 267, Nr. 147.
4005	Raseiniai	1589	VUB, ŽŽA 9(15-14589).
4006	Vilnius	1651	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 530.
4007	Trakai	1602	MAB, RA 1369.
4008	Vilnius	1659	VLBM, f. 178, b. 6916, (1 ir 2).
4009	Trakai	1646	MAB, RA 1321;
	Raseiniai	1648	VUB, Ž Pil 13(13-14465);
	Trakai	1650	MAB, RA 306.
4010	Ukmergė	1661	VUB, Ukm. Pil. 15.
4011	Ukmergė	1664	VUB, Ukm. Pil. 15.
4012	Raseiniai	1629	VUB, ŽŽA 50(71-14645).
4013	Raseiniai	1620	MAB, VBF 1548.
4014	Raseiniai	1620	VUB, ŽŽB 71;
	Raseiniai	1621	VUB, ŽŽB 67-71.
4015	Raseiniai	1652	VUB, ŽŽB 112-127;
	Vilnius	1654	CVIA, SA 5096.
4016	Trakai	1661	MAB, RA 1368;
	Trakai	1664	MAB, RA 714.
4017	Vilnius	1673	MAB, L-17-1175, kn: Ziarno Gorczyczne;
	Vilnius	1676	MAB, L-17-2-66, kn: Fides;
	Raseiniai	1679	MAB, A 589.
4018	Kaunas	1680	VUB, KŽT 26(31-13785);
	Kaunas	1683	VUB, KŽT 27(32-13786).
4019	Raseiniai	1686	VUB, ŽŽB 172;
	Trakai	1687	MAB, RA 1605.
4020	Vilnius	1686	CVIA, SA 5116;
	Raseiniai	1687	VUB, ŽŽB 172;
	Vilnius	1688	MAB, RA 1386.
4021	Raseiniai	1653	VUB, ŽŽB 115-128;
	Vilnius	1654	CVIA, SA 256.
4022	Kėdainiai	1653	VUB, A 209;
	Kėdainiai	1660	VUB, A 212.
4023	Kėdainiai	1659	VUB, A 209;
	Vilnius	1660	CVIA, SA 2647.
4024	Vilnius	1605	CVIA, SA 4604;
	Trakai	1608	MAB, RA 1360;
	Raseiniai	1612	MAB, A 1103.
4025	Vilnius	1608	MAB, L-17-127, kn: Odpowiedź;
	Gardinas	1608	VUB, A 1336.
4026	Vilnius	1608	MAB, L-17-127, kn: Odpowiedź;
	Pinskas	1608	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 67.
4027	Vilnius	1609	MAB, F 267, Nr. 155.
4028	Raseiniai	1639	VUB, Ž Pil 89-105.
4029	Raseiniai	1647	MAB, A 2226;
	Raseiniai	1649	VUB, ŽŽB 107-122.
4030	Vilnius	1665	CVIA, SA 5101.
4031	Vilnius	1660	CVIA, SA 5100.
4032	Raseiniai	1671	VUB, ŽŽB 145.
4033	Raseiniai	1659	VUB, ŽŽB 121-133b.
4034	Gardinas	1657	VUB, A 2091;
	Kėdainiai	1661	VUB, A 212.
4035	Raseiniai	1644	CVIA, SA 14664;
	Ukmergė	1653	MAB, SK 2183.
4036	Raseiniai	1644	VUB, ŽŽB 97-130.
4037	Vilnius	1631	MAB, ERS 245.
4038	Vilnius	1635	VUB, A 327.
4039	Raseiniai	1642	VUB, ŽŽB 95-110.
4040	Raseiniai	1600	VUB, ŽŽB 33.
4041	Kretinga	1566	VUB, A 1726;
	Kretinga	1572	VUB, A 1725.
4042	Ukmergė	1572	VUB, B-55-30.
4043	Kaunas	1577	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 110.
4044	Kaunas	1583	VUB, KM 6(13-13850).
4045	Vilnius	1575	VUB, RK 54, kn: Četverojevangelije;
	Kaunas	1583	VUB, KM 6(13-13850).

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
4046	Trakai	1581	MAB, F 267, Nr. 120.
4047	Raseiniai	1584	VUB, ŽŽA 4(7-14581).
4048	Šaukėnai	1572	CVIA, f. 1135, ap. 6, b. 26;
	Kaunas	1583	VUB, KM 6(13-13850).
4049	Raseiniai	1633	VUB, ŽŽB 76-54.
4050	Raseiniai	1647	VUB, ŽŽB 105-120 a.
4051	Vilnius	1648	VUB, B-55-1.
4052	Raseiniai	1684	MAB, A 556;
	Kėdainiai	1686	VUB, A 217.
4053	Raseiniai	1685	VUB, ŽŽB 155-171.
4054	Raseiniai	1646	VUB, Ž Pil 9(83-14535).
4055	Kėdainiai	1660	VUB, A 212;
	Kelmė	1661	MAB, A 1145;
	Raseiniai	1661	VUB, ŽŽB 124-135.
4056	Raseiniai	1667	VUB, ŽŽB 137;
	Raseiniai	1668	VUB, ŽŽB 139.
4057	Raseiniai	1644	VUB, ŽŽB 98-112.
4058	Raseiniai	1648	VUB, Ž Pil 12(13-14465);
	Vilnius	1649	VUB, A 531;
	Naugardukas	1650	VUB, A 9.
4059	Trakai	1704	MAB, RA 551.
4060	Naugardukas	1606	VUB, A 54.
4061	Ukmergė	1609	VUB, Ukm. Pil. 5.
4062	Kaunas	1613	VUB, KŽT 15(15-13769);
	Vilnius	1614	MAB, SK 847.
4063	Vilnius	1611	CVIA, SA 4621;
	Trakai	1616	MAB, RA 1373.
4064	Vilnius	1619	MAB, SK 1906.
4065	Trakai	1616	MAB, RA 1317;
	Vilnius	1617	VUB, A 531.
4066	Trakai	1612	MAB, RS 1317;
	Vilnius	1614	LVB, 13-2-3-22, kn: Liet. Stat.
4067	Ukmergė	1619	VUB, Ukm. Pil. 5.
4068	Vilnius	1617	VUB, A 531;
	Vilnius	1618	VUB, A 323.
4069	Raseiniai	1611	MAB, A 1205;
	Trakai	1616	MAB, RA 1373.
4070	Vilnius	1620	CVIA, SA 5096.
4071	Trakai	1617	MAB, RA 1321;
	Pasvalys	1617	MAB, VKF 2850.
4072	Vilnius	1620	CVIA, SA 5096.
4073	Raseiniai	1611	VUB, ŽŽA 42(60-14634).
4074	Raseiniai	1621	VUB, ŽŽB 64-71.
4075	Vilnius	1621	MAB, SK 1043;
	Raseiniai	1622	VUB, ŽŽB 64-71.
4076	Vilnius	1684	CVIA, SA 5115.
4077	Kaunas	1613	VUB, KŽT 15(15-13769);
	(Vilnius)	1616	Aut. rink., kn: Alfurkan tatarski.
4078	Trakai	1620	MAB, RA 1369.
4079	Trakai	1620	MAB, RA 1317.
4080	Raseiniai	1621	VUB, ŽŽB 71-64;
	Vilnius	1619(?)	VUB, III-14613, kn: Liet. Stat. (kontrafak.).
4081	Vilnius	1653	MAB, VKF 2259.
4082	Raseiniai	1644	VUB, Ž Pil 10(11-14463);
	Vilnius	1646	VUB, A 531;
	Raseiniai	1648	VUB, Ž Pil 12(13-14465).
4083	Kaunas	1643	VUB, KŽT 25(29-13783).
4084	Gardinas	1650	VUB, A 108.
4085	Vilnius	1621	MAB, RA 1713.
4086	Trakai	1645	MAB, RA 1373;
	Trakai	1646	MAB, RA 1373.
4087	Raseiniai	1644	VUB, A 609;
	Raseiniai	1646	VUB, A 609.
4088	Trakai	1652	MAB, RA 1100;
	Vilnius	1654	CVIA, SA 256;
	Pasvalys	1654	MAB, VKF 2855.
4089	Vilnius	1629	CVIA, SA 4648;
	Raseiniai	1637	VUB, ŽŽA 57(79-14653).
4090	Raseiniai	1639	VUB, ŽŽB 89-105;
	Raseiniai	1642	VUB, ŽŽB 95-110;
	Vilnius	1643	CVIA, SA 5097.
4091	Raseiniai	1646	VUB, ŽŽB 96-101;
	Vilnius	1647	VUB, 108588, kn: Samogitiae Triumphantis;
	Raseiniai	1649	VUB, ŽŽA 61(83-14657);
	Vilnius	1650	VUB, kn: De Rebus Anno;
	Vilnius	1651	MAB, L-17-1130, kn: Haft Ręką Bożą;
	Vilnius	1651	MAB, RA 1368.
4092	Vilnius	1652	MAB, L-17-1131, kn: Mądra.
	Kėdainiai	1653	LKLI, 33283, kn: Maldos Krikščioniškos;
	Trakai	1653	MAB, RA 1104;
	Pasvalys	1654	MAB, VKF 2855;
	Vilnius	1654	CVIA, SA 256.
4093	Vilnius	1579	VUB, A 322.
4094	Vilnius	1579	VUB, A 322.
4095	Ukmergė	1615	VUB, Ukm. Pil. 5;
	Gardinas	1617	MAB, RA 1375.
4096	Ukmergė	1618	VUB, Ukm. Pil. 5;
	Raseiniai	1619	VUB, ŽŽA 46(65-14639).
4097	Vilnius	1615	MAB, VBF 1547;
	Pasvalys	1617	MAB, VKF 2626.
4098	Vilnius	1600(?)	VUB, RK 56, kn: Evangelija (kontrafak.).
4099	Vilnius	1600(?)	VUB, RK 56, kn: Evangelija (kontrafak.).
4100	Vilnius	1663	CVIA, SA 190.
4101	Vilnius	1617	VUB, III-18352, kn: Pamiątka;
	Vilnius	1619	MAB, I.I.775, kn: Liet. Stat.
4102	Vilnius	1617	VUB, III-18352, kn: Pamiątka;
	Vilnius	1619	MAB, I.I.775, kn: Liet. Stat.
4103	Vilnius	1662	CVIA, SA 189.
4104	Raseiniai	1668	VUB, ŽŽB 138.
4105	Vilnius	1603	CVIA, SA 4646.
4106	Vilnius	1619	Len. MAB, 605-104, kn: Liet. Stat.
4107	Vilnius	1614	Len. MAB, 606-105, kn: Liet. Stat.;
	Vilnius	1615	MAB, RA 1394.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
4108	Raseiniai	1636	VUB, ŽŽA 52(73-14647).
4109	Padubysys	1696	MAB, A 2201.
4110	Vilnius	1697	VUB, B 54-5.
4111	Vilnius	1610	CVIA, SA 5333.
4112	Raseiniai	1646	VUB, Ž Pil 9(83-14535).
4113	Kaunas	1626	MAB, Varia 5 N 2.
4114	Vilnius	1610	MAB, RA 1317;
	Vilnius	1611	MAB, KJR.
4115	Trakai	1611	MAB, RA 1317.
4116	Vilnius	1693	MAB, L-17-22, kn: Liet. Stat.;
	Supraslius	1695	VUB, RK 35, 36, kn: Služebnik.
4117	Vilnius	1686	CVIA, SA 5115;
	Vilnius	1687	MAB, RA 1605.
4118	Vilnius	1693	VUB, FS 418, kn: Liet. Stat.
4119	Anykščiai	1673	VUB, B-53-874.
4119a	Kodenis	1679	CGIA Minske, f. 694, ap. 3, b. 2574.
4120	Pinskas	1680	CVIA, f. 1135, ap. 2, b. 26.
4121	Raseiniai	1683	VUB, Ž Pil 32;
	Raseiniai	1691	VUB, Ž Pil 33.
4122	Vilnius	1692	MAB, A 715.
4123	Vilnius	1685	VUB, A 60;
	Kėdainiai	1686	VUB, A 217;
	Raseiniai	1687	VUB, A 172.
4124	Vilnius	1692	CVIA, f. 458, ap. 1, b. 43.
4125	Raseiniai	1675	MAB, A 1978;
	Raseiniai	1676	VUB, ŽŽB 152.
4126	Raseiniai	1684	VUB, ŽŽB 155-171;
	Raseiniai	1685	VUB, ŽŽB 155-171.
4127	Vilnius	1718	CVIA, f. 458, ap. 1, b. 69.
4128	Kaunas	1683	VUB, KŽT 27(32-13786);
	Raseiniai	1687	MAB, A 2216.
4129	Raseiniai	1691	MAB, A 670;
	Trakai	1692	MAB, RA 1374;
	Vilnius	1693	MAB, II 940, kn: Liet. Stat.
4130	Raseiniai	1670	MAB, A 557.
4131	Raseiniai	1676	MAB, A 475.
4132	Trakai	1688	MAB, RA 744;
	Kaunas	1690	MAB, RA 749.
4133	Volkoviskas	1693	VUB, A 99;
	Supraslius	1695	VUB, RK 35, 36, kn: Služebnik.
4134	Kaunas	1696	VUB, KŽT 30(36-13790);
	Vilnius	1700	VUB, A 4308;
	Ukmergė	1699	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 602.
4135	Gardinas	1696	VUB, f. 2, ap. 29, b. 6849.
4136	Kaunas	1709	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 80.
4137	Kaunas	1696	VUB, KŽT 30(36-13790);
	Vilnius	1701	VUB, A 49;
	Raseiniai	1702	VUB, A 328.
4138	Vilnius	1698	CVIA, SA 5119;
	Raseiniai	1699	MAB, A 890.
4139	Raseiniai	1691	MAB, A 440.
4140	Raseiniai	1758	MAB, A 89.
4141	Raseiniai	1701	MAB, A 38;
	Vilnius	1702	MAB, F 267;
	Raseiniai	1705	MAB, A 1065;
	Raseiniai	1708	MAB, A 301.
4142	Raseiniai	1691	VUB, Ž Pil 33;
	Kelmė	1692	MAB, A 1742.
	Vilnius	1693	MAB, II 940, kn: Liet. Stat.
	Vilnius	1694	MAB, RA 1386.
4143	Trakai	1694	MAB, RA 1408;
	Vilnius	1695	VUB, A 411;
	Supraslius	1695	VUB, RK 35, 36, kn: Služebnik;
	Pasvalys	1696	MAB, VKF 2873.
4144	Vilnius	1717	CVIA, f. 458, ap. 1, b. 68.
4145	Ukmergė	1719	VUB, F 33;
	Vilnius	1721	VUB, A 176.
4146	Vilnius	1724	VUB, A 301;
	Lyda	1726	VUB, A 201;
	Raseiniai	1727	MAB, A 1742;
4147	Gardinas	1773	VUB, A 3014.
4148	Vilnius	1740	MAB, RA 995.
4149	Vilnius	1720	VUB, A 33.
4150	Raseiniai	1726	MAB, A 1962.
4151	Vilnius	1719	CVIA, SA 5124;
	Vilnius	1724	CVIA, SA 5124.
4152	Vilnius	1725	MAB, RA 1568;
	Vilnius	1726	VUB, A 27.
4153	Vilnius	1716	VUB, B-53-1170;
	Pasvalys	1717	MAB, VKF 2633.
4154	Vilnius	1702	VUB, A 328.
4155	Raseiniai	1770	MAB, A 634.
4156	Vilnius	1744	VUB, B 53-761;
	Gardinas	1750	MAB, RA 1580.
4157	Vilnius	1758	VUB, A 198.
4158	Vilnius	1757	MAB, F 267, Nr. 159.
4159	Vilnius	1698	VUB, A 176.
4160	Vilnius	1753	VUB, A 106.
4161	Raseiniai	1738	MAB, A 445;
	Vilnius	1748	MAB, VBF 1958.
4162	L. Brasta	1757	VUB, A 396.
4163	Vilnius	1719	VUB, A 45;
	Kaunas	1721	VUB, B-53-392.
4164	Vilnius	1735	VUB, A 326.
4165	Gardinas	1735	VUB, A 283;
	Vilnius	1738	VUB, B-54-8.
4166	Vilnius	1715	MAB, A 2173;
	Vilnius	1716	MAB, A 2173.
4167	Pasvalys	1725	MAB, VKF 3211;
	Jurbarkas	1731	VUB, A 96.
4168	Smurgainiai	1733	VUB, B-53-1050.
4169	Raseiniai	1725	MAB, A 447;
	Raseiniai	1727	MAB, A 460.
4170	Trakai	1738	MAB, RA 788.
4171	Vilnius	1728	MAB, VBF 1939.
4172	Vilnius	1724	VUB, A 301;
	Vilnius	1726	MAB, VKF 2127.
4173	L. Brasta	1752	CVIA, f. 459, ap. 1, b. 900.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
4174	Vilnius	1765	VUB, A 186.
4175	Vilnius	1716	VUB, A 201.
4176	Vilnius	1750	MAB, VBF 1963;
	Volkoviskas	1754	VUB, A 105.
4177	Gardinas	1735	VUB, A 283;
	Vilnius	1738	VUB, B-54-8;
	Vilnius	1739	VUB, B-53-119.
4178	Plungė	1721	MAB, SK 1465;
	Kaunas	1723	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 5;
	Raseiniai	1724	MAB, A 200.
4179	Labanoras	1725	VUB, B-53-626;
	Vilnius	1727	CVIA, f. 458, ap. 1, b. 3.
4180	Raseiniai	1710	MAB, A 482.
4181	Vilnius	1719	VUB, A 201;
	Ašmena	1721	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 663.
4182	Raseiniai	1737	MAB, A 726;
	Raseiniai	1740	MAB, A 1382.
4183	Vilnius	1745	MAB, VKF 2076;
	Raseiniai	1747	MAB, A 712;
	Gardinas	1750	VUB, A 198.
4184	Vilnius	1776	MAB, RA 1564.
4185	Vilnius	1787	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 72.
4186	Kobrinas	1780	VUB, A 1682.
4187	Kaunas	1789	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 3.
4188	Raseiniai	1791	MAB, A 699.
4189	Kuršėnai	1749	MAB, A 446.
4190	Vilnius	1793	MAB, F 267, Nr. 160.
4191	Vilnius	1795	CVIA, SA 3642.
4192	Gardinas	1790	VUB, A 1878;
	Gardinas	1791	VUB, A 1878.
4193	Supraslius	1795	CVIA, f. 634, ap. 3, b. 114.
4194	Supraslius	1796	VUB, A 5.
4194a	Supraslius	1800	CVIA, f. 643, ap. 3, b. 151;
	Supraslius	1801	CVIA, f. 643, ap. 3, b. 151.
4195	Supraslius	1800	CVIA, f. 643, ap. 3, b. 151;
	Supraslius	1801	CVIA, f. 643, ap. 3, b. 151.
4196	Supraslius	1803	CVIA, f. 643, ap. 3, b. 247.
4197	Gardinas	1798	VUB, A 1105.
4198	Vilnius	1700	MAB, A 675.
4199	Vilnius	1786	CVIA, f. 1135, ap. 2, b. 11.
4200	Gardinas	1758	VUB, A 1334.
4201	Slonimas	1781	VUB, A 20;
	Gardinas	1786	Aut. rink., Valdžios skelbimai spausdinti Gardine.
4202	Kuršėnai	1798	MAB, A 703.
4203	Trakai	1751	VUB, A 108.
4204	Suvalkai	1791	MAB, KJR;
	Varšuva	1791	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 3.
4205	Raseiniai	1781	MAB, A 719;
	Raseiniai	1785	MAB, A 1096.
4206	Raseiniai	1791	MAB, A 2266;
	Vilnius	1795	VUB, A 411.
4207	Ukmergė	1790	MAB, A 586;
	Telšiai	1798	MAB, A 618.
4208	Supraslius	1807	CVIA, f. 634, ap. 3, b. 258.
4209	Slonimas	1813	VUB, A 161.
4210	Vilnius	1784	MAB, RA 1413.
4211	Žiežmariai	1790	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 54.
4212	Vilnius	1738	MAB, F 267, Nr. 161.
4213	Vilnius	1776	CVIA, SA 5917 ir VUB; Konsist. 19140;
	Gardinas	1778	Aut. rink., Balet Wieśniacki.
4214	Kaunas	1786	CVIA, SA 13722;
	Trakai	1786	MAB, RA 1608.
4215	Vilnius	1787	CVIA, SA 4306;
	Ašmena	1787	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 56.
4216	Gardinas	1790	VUB, A 4191;
	Vilnius	1796	MAB, VKF 3379;
	Vilnius	1798	MAB, VKF 3064.
4217	Supraslius	1829	CGIA Len., f. 824, ap. 1, b. 57.
4218	Slonimas	1831	CVIA, f. 634, ap. 1, b. 5;
	Slonimas	1832	CVIA, f. 634, ap. 1, b. 5.
4219	Supraslius	1834	CGIA Len., f. 824, ap. 1, b. 179;
	L. Brasta	1836	VUB, A 196.
4220	Raseiniai	1744	MAB, A 180;
	Trakai	1745	MAB, SK 822.
4221	Kėdainiai	1777	VUB, A 224.
4222	Slonimas	1830	VUB, B-VI-971.
4223	Slonimas	1836	VUB, C-2-2-76.
4224	Vilnius	1725	CVIA, SA 5125.
4225	Vilnius	1726	VUB, A 325.
4226	Vilnius	1728	CVIA, SA 5126.
4227	Vilnius	1728	VUB, B-54-8.
4228	Trakai	1728	MAB, RA 1580.
4229	Vilnius	1728	CVIA, SA 5126.
4230	Vilnius	1728	CVIA, SA 5126.
4231	Vilnius	1728	CVIA, SA 5126.
4232	Vilnius	1729	CVIA, SA 5126.
	Vilnius	1729	VUB, V_2-560, kn: Thesaurus.
4233	Vilnius	1729	CVIA, SA 5126.
4234	Vytauto kancel.	1416	Karal. arch. (Vasil. 14).
4235	Vytauto kancel.	1429	Karal. arch. (Vasil. 33).
4236	Vytauto kancel.	1430	Karal. arch. (Vasil. 34).
4237	Vilnius	1517	VUB, B-55-15.
4238	Vytauto kancel.	1409	Karal. arch. (Vasil. 8);
	Vytauto kancel.	1411	Karal. arch. (Vasil. 8);
4239	Vytauto kancel.	1427	Karal. arch. (Vasil. 29).
4240	Vytauto kancel.	1428	Karal. arch. (Vasil. 30).
4241	Trakai	1520	MAB, RA 1320.
4242	Plungė	1558	CVIA, Plungės dok. 2-2 N 22;
	Kaunas	1562	VUB, KM 1(6-13843).
4243	Ašmena	1582	CVIA, SA 164.
4244	Trakai	1530	MAB, R.Rs f B N 45;
	Trakai	1531	MAB, RA 138.
4245	Vilnius	1559	MAB, B-2-202-42.
4246	Panevėžys	1651	VUB, Karpių f. VI-N 32.
4247	Pasvalys	1654	MAB, VKF 2844;
	Kaunas	1656	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 72.
4248	Vilnius	1696	VUB, A 328.

Vž. Nr.	Dokumento bei knygos parašymo: vieta	metai	Kur dokum. saugomas (signatūra)
4249	Vilnius	1619(?)	VB Minske, 09-4376, kn: Liet. Stat. (kontrafak.).
	Molodečnas	1623	VUB, A 1957.
4250	Molodečnas	1623	VUB, A 1957;
	Raseiniai	1624	VUB, ŽŽA 48(69-14643).
4251	Vilnius	1663	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 51.
4252	Kaunas	1666	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 72.
4253	L. Brasta	1678	VUB, A 173.
4254	Gardinas	1694	VUB, 2-29-6849.
4254a	Gardinas	1737	CGIA Minske, f. 694, ap. 2, b. 459.
4255	Gardinas	1630	VUB, A 111.
4256	Vilnius	1636	VUB, A 327.
4257	Raseiniai	1637	VUB, Ž Pil 8(9-14461);
	Raseiniai	1639	MAB, VBF 1584.
4258	Raseiniai	1633	VUB, ŽŽB 77.
4259	Raseiniai	1634	MAB, A 595.
4260	Raseiniai	1637	VUB, Ž Pil 8(9-14461).
4261	Raseiniai	1629	VUB, ŽŽA 50(71-14645);
	Raseiniai	1633	VUB, ŽŽA 54(76-14650).
4262	Volkoviskas	1630	VUB, A 58;
	Raseiniai	1631	VUB, Ž Pil 3.
4263	Raseiniai	1630	MAB, A 932;
	Slonimas	1634	VUB, A 107.
4264	Raseiniai	1633	MAB, A 1743;
	Raseiniai	1634	VUB, ŽŽA 54(76-14650).
4265	Raseiniai	1633	VUB, ŽŽA 54(76-14650);
	Raseiniai	1638	MAB, A 465.
4266	Raseiniai	1614	MAB, A 7.
4267	Vilnius	1626	VUB, A 99.
4268	Raseiniai	1633	MAB, A 1386;
	Raseiniai	1634	VUB, ŽŽA 54(14650).
4269	Raseiniai	1634	VUB, ŽŽA 54(14650).
4270	Raseiniai	1635	MAB, A 757.
4271	Raseiniai	1629	VUB, Ž Pil 3;
	Raseiniai	1631	VUB, ŽŽB 73.
4272	Raseiniai	1625	VUB, ŽŽA 49(70-14644).
4273	Kairėnai	1809	CVIA, f. 279, ap. 4, b. 412;
	Vilnius	1811	CVIA, f. 1135, ap. 14, b. 19.
4274	Kaunas	1655	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 76.
4275	Kaunas	1625	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 136.
4276	Kaunas	1602	CVIA, f. 716, ap. 2, b. 136.
4277	Ašmena	1749	CVIA, f. 525, ap. 8, b. 683.

VANDENŽENKLIUOSE ESAMŲ VARDŲ, PAVARDŽIŲ, INICIALŲ IR VIETOVIŲ PAVADINIMŲ ABĖCĖLINĖ RODYKLĖ

A — vž. 421, 448, 449, 1195, 1318, 1847, 3093, 3751, 3790, 3791, 4221.
A A B — vž. 2627.
A A B I — vž. 3094.
A A R — vž. 2628.
A AUSSIG — vž. 3096.
A B — vž. 841, 986, 3095, 3438.
A C — vž. 264, 265, 2836, 2837.
A C — C F G — vž. 264, 265.
A C P — vž. 3196.
A D — vž. 2629.
A D SCHUT — G R — vž. 3070.
A D R — S M H — vž. 3750.
A D R I A A N R O G G E — vž. 2119, 2808, 2809.
A E G — vž. 257.
A E G W — vž. 258.
A E S — vž. 259, 4184.
A F — vž. 1210.
A F — M R — vž. 2116.
A F R — vž. 260, 261, 262, 3399.
A G — vž. 2826.
A G H — vž. 2630.
A G W — vž. 2469.
A G W K — vž. 665.
A H — vž. 483, 2854, 4120.
A H H — vž. 449, 3791.
A H P M W W X L — vž. 219a.
A H T — vž. 2432.
A H=F L — vž. 483.
A I — vž. 294, 1570, 2653.
A I = P R — vž. 2653.
A K — vž. 1213, 2346, 2347, 2348, 2349, 2792, 2793, 3539, 3540, 3541, 3615, 3771, 3803, 4164.
A K K — vž. 2350.
A L — vž. 582.
A L E M O D E P A P P I R — vž. 8, 9, 13, 14, 22.
A L E M O D E P A P P I R — vž. 8, 9, 13, 14, 22.
A L E M O D O — vž. 58.
A L L A M O D E P A P P E R — vž. 34.
A L L E M O D E P — vž. 27.
A L L E M O D E P A P P I E R — vž. 1, 2, 3, 6, 12, 14, 18, 31, 32, 38.
A L L E M O D E P A P P I E R R B — vž. 15, 16.
A L L E M O D P A P I E R — vž. 37.
A L L E M O D E P A P P I E R B I L A W — vž. 66.
A L L E M O D E P A P I R D E W I N — vž. 68.
A L L M O D — vž. 33, 59.
A L L M O D P A P I E R — vž. 19, 20, 21, 24, 25, 26, 28, 62, 63.
A L L M O D P A P I E R B I E L A V — vž. 67.
A L L M O D P A P I E R=G G — vž. 64.
A L L M O D P P A P P I E R — vž. 30.
A L L M O D E P A P P I R — vž. 23, 29.
A L L M O D P A P P I E R 1678 — vž. 10.
A L L M O D E P A P I E R 1684 — vž. 11.
A L M O D E P A P I E R — vž. 39, 40.
A L M O D E P A P P I E R — vž. 5, 7.
A L L M O D E P A P P I E R T L — vž. 36.
A L L O M O D E P A P P I E R — vž. 35.
A M — vž. 83, 4037, 4038, 4039.
A M A — vž. 4114, 4115.
A M B T E L S A C A=C S B — vž. 1372.
A M B T M E L S A C I=G G B — vž. 1371.
A N B=G R — vž. 2888.
A N D R E A S P I R A S T — vž. 991, 992, 993.
A N D R E A S P I R A S T — S T O L P — vž. 994, 995, 996.
A N S G 1793 — vž. 1426.
A N T O N I N . . . vž. 3534.
A P — vž. 2352.
A R — vž. 842, 3772, 3810.
A R N S D O R F — vž. 2310, 3749.
A S — vž. 1417, 2961, 3097, 4168.
A S H — vž. 108.
A S W M — vž. 1014, 1016.
A T — vž. 2631, 3317.
A T W — vž. 835.
A V — vž. 1195.
A V D — vž. 1350.
A W — vž. 2942, 4049, 4050, 4051.

B — vž. 61, 317, 385, 387, 898, 899, 1610, 1781, 2251, 2978, 2979, 2980, 2981, 2985, 2987, 3098, 3099, 3100, 3101, 3102, 3103, 3104, 3105, 3567, 3568, 4185, 4191.
BABALITZ=IFS — vž. 345.
BALANDE CADET — vž. 99.
BB — vž. 527, 3857, 3880.
BEGUP — vž. 2272.
BEIRIEDEL IN WISCHWILL — vž. 393, 394.
BENDOMIN — vž. 4144.
BENSEN — vž. 1358.
BF — vž. 3783.
BHAYS — vž. 111.
BILAU 1768 FH — vž. 347.
BIELAV — vž. 67.
BILAV=GHK — vž. 346.
BILAW — vž. 66.
BK — vž. 2031.
BL — vž. 2253.
BM — vž. 533, 2982.
BN — vž. 1310.
BP — vž. 984.
BPAA — vž. 1172.
BR — vž. 2962.
BRAZELC — vž. 3354.
BRAZELCE 1828 — vž. 3356.
BRESLAU — vž. 2481, 2483, 3846, 3847, 3848, 3849.
BRESLAU CAMMER PAPPIER — vž. 3357.
BREZELC — vž. 3355.
BRG — vž. 3106, 3107.
BS — vž. 551, 552, 770, 939, 940, 1506, 1817, 3108, 3109, 3180.
BUDISSEN — vž. 1339.
BUDISSIN — vž. 1336, 1337, 1338.
BvKALW=GR — vž. 3049.
C — vž. 3110.
C= WCR — vž. 3111, 3112.
CA — vž. 361.
CAB — vž. 3801.
CAK — vž. 293.
CA KOHTZ — vž. 1175, 2447.
CAZ — vž. 3113.
CB — vž. 525, 3774.
CBO — vž. 529.
CBU — vž. 535.
CCB — vž. 1371, 1733.
CCB=EV — vž. 1731, 1732.
CCS — vž. 4188.
CDS — vž. 2444.
CE — vž. 78, 585, 1333, 2351, 3786, 3787, 3808, 4109, 4110, 4138, 4141.
CF — vž. 585, 586, 884, 885, 2775, 2776.
CFA — vž. 263.
CFG — vž. 264, 265, 266, 274.
CFGUW — vž. 2995.
CFH — vž. 2197, 2789, 3762, 3763, 3764, 3765, 3865, 3866.
CFT — vž. 267, 420, 4194.
CG — vž. 4041, 4042, 4043, 4044, 4045, 4046, 4047, 4048.
CGB — vž. 586, 587, 588, 589, 1371, 2838.
CGBW — vž. 1369, 1370.
CGFH — vž. 975.
CGPH — vž. 976.
CGR — vž. 589.
CH — vž. 56, 446, 447, 642, 905, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2467, 2963, 2964, 2965, 2966, 2967, 2968, 2969, 3231, 3784, 4117, 4118, 4126, 4247, 4249, 4250.
CHHVZ — vž. 2308, 2309.
CHKPM — vž. 2548, 2549, 2550, 2551, 2552.
CHR — vž. 2353.
CHRISTOF WEISS — vž. 1373.
CHS — vž. 3343, 3344.
CI — vž. 3386, 3388, 3389, 3390, 3391.
CIH — vž. 2632.
CI HONIG — vž. 2866, 2867.
CIVITATIS CAUNENSIS — vž. 146, 147, 148.
CK — vž. 1159, 1160, 1359, 2844, 3474.
CKH — vž. 1815.
CL — vž. 3113a.
CL=AB — vž. 3438.
CLSGG — vž. 1227, 1228, 1229.
CLZ — vž. 399.
CM — vž. 3114, 3868.
CMH — vž. 229.
CMNETTE — vž. 3380.
CN — vž. 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2464, 2465, 4140.
COSESSEN IFM — vž. 348.
CP — vž. 838.
C PINET — vž. 3381.
CR — vž. 876, 2359, 3777.
CR=GG — vž. 881.
CRM — vž. 2196.
CS — vž. 962, 1415, 1816, 4142, 4143.
CSB — vž. 1372.
CSR — vž. 196, 197, 198.
CS=WV — vž. 4142, 4143.
CTH — vž. 900, 901, 902, 903, 904.
C THIERBACH — vž. 3076.
CV — vž. 3788.
CUSTOS LEGEM — vž. 3545.
CUSTOS LEGUM — vž. 3544.
CW — vž. 3311.
CZ — vž. 2360, 3404, 4155, 4169, 4170.
D — vž. 2524, 3115, 3117.
DA — vž. 764, 2633.
DANTZIG — vž. 776, 777.
DANTZIG=MS — vž. 778.
DB — vž. 2990, 2991, 3085.
DCB — vž. 3436, 3437.
D&C BLAUW — vž. 2323.
D&C BLAUW=DCB — vž. 3436, 3437.
D&C BLAUW=D&C BLAUW — vž. 3050.
DD — vž. 2634.
DD=K — vž. 2642.
DDB=GR — vž. 2889.
DECKER — vž. 351.
DECKER=UNECKER — vž. 382.
DECKER — UNTERECKER — vž. 383.
DEHZS=MB — vž. 980.
DEKER — vž. 350.
..... DEUS — vž. 3857, 3858.
DEL — vž. 53.
DEWED EA NIELO&COMP — vž. 569.
DEWIN — vž. 68, 499, 1215, 3115, 3117.
DG — vž. 4137.
DI — vž. 2992.
D JARDEL — vž. 86.
DIEVAYDE — vž. 2635.
DIH — vž. 54.
DIS — vž. 84.
DK — vž. 2844.
DK=GFHN — vž. 2846.
DK=IFHM — vž. 2845.
DKAO — vž. 1425, 4040.
DM — vž. 2926, 3308.
DM=RM — vž. 2126, 3292.

DO — vž. 710.
DOD — vž. 443.
DOG — vž. 88, 2636.
DR — vž. 2097.
DRR — vž. 516.
DS=I — vž. 3116.
DURAN — vž. 3087.
DZIERZBIA K — vž. 352, 406, 1176, 4208.
E — vž. 3118, 3589.
EA — vž. 886, 2361, 2362, 2993, 3217.
EB — vž. 482, 2637.
EDMONDEIE — vž. 3384, 3385.
EEB — vž. 1715, 1716, 1717.
EF — vž. 2659.
EFH — vž. 357.
EFS — vž. 3025.
EGELSDORF — vž. 52, 998.
EHZFP — vž. 4111.
EK — vž. 3119, 3120.
EK — GFG — vž. 275, 276.
EM — vž. 711.
EP — vž. 1480.
EP=GR — vž. 2886.
ERO — vž. 79.
EV — vž. 1730.
EUSTACHIUS CASIMIRUS WOLOWICZ — vž. 1136, 1137, 1138, 1139.
EW — vž. 2994.
EZ — vž. 1247.
F — vž. 225, 254, 450, 451, 452, 453, 2897, 3078, 3121, 3122, 3123, 3182.
FA — vž. 542.
FA=IRS — vž. 423.
FAGUB — vž. 1203, 1204.
FB — vž. 2300.
FCH — vž. 2943, 2944.
FCMZP — vž. 2234, 2235, 2236.
FE — vž. 91, 2110, 2659, 3851, 3852.
FERDINANDT BISCHOP ZUR DEBKORN — vž. 1221.
FF — vž. 3124.
FFS — vž. 269, 647.
FGD — vž. 1505.
FGZ 1779 — vž. 311.
FH — vž. 347.
FHE MBM — vž. 3807.
FI — vž. 3125.
FINKEN H=IFA — vž. 353, 354, 355.
FL — vž. 483, 3126.
F. LANGENBACH — vž. 3362.
FLG — vž. 3127.
FO — vž. 3794.
FP — vž. 4171.
FR — vž. 541, 543, 544, 771, 1409, 2299, 2363, 2833, 3024, 4139.
FREDLAND 1749 — vž. 253.
FRID AUGUST...CE — vž. 1333.
F RIEDEL — vž. 2455.
FS — vž. 2010.
FSU — vž. 2794.
FT — vž. 3062.
F v A — vž. 3128.
F v AUER — vž. 3351.
F WADANG — vž. 3078.
FWF — vž. 2364.
G — vž. 101, 454, 455, 456, 457, 458, 906, 1291, 1292, 1560, 1780, 2237, 2238, 3129, 3591.
GA — vž. 997, 1431, 2492.
GAB — vž. 536.
CAE — vž. 3628.
GB — vž. 872, 875, 887, 907, 908, 909, 2174, 3051, 3130, 3131, 3132, 3133, 3134, 3135, 3136, 3137.
GBA — vž. 90.
GA IONKER=GR — vž. 2881.
G:BROUVER=GB — vž. 3051.
GCH — vž. 540.
GCS — vž. 270.
GCT — vž. 256, 271, 272, 273, 2365, 2366, 2367, 2898, 2899, 2900, 3138, 3544, 3545, 4192, 4193, 4193a.
GC THIERBACH — vž. 3073, 3074, 3075.
GD — vž. 3139, 3425.
GE — vž. 3140.
GERLETZ — vž. 2277.
GER HOL — vž. 4100.
GF — vž. 459, 553, 3629, 3630, 3869.
GFB — vž. 2367, 2777.
GFG — vž. 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 2111, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2377, 2450, 2451, 2900.
GFGUW — vž. 2995
GFH — vž. 3631, 3764.
GFHM — vž. 2378, 4156.
GFHN — vž. 2846.
GFM — vž. 4172.
GFR — vž. 285, 888, 2379.
GFS — vž. 879, 882.
GG — vž. 64, 560, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 848, 881, 889, 1293, 2112, 2183, 2184, 2185, 2384, 2385, 2638, 3611, 3804, 3872, 3873, 4127, 4189.
GGS — vž. 283, 284, 4187, 4188.
GG SCHUMAN — vž. 377, 3069.
GH — vž. 621, 626, 1222, 2307, 2467, 2468, 2940, 3164, 3767, 4246.
GHB — vž. 72.
GHK — vž. 346, 3026.
GHM — vž. 2380.
GHP — vž. 339, 340, 1605, 2177, 2381, 3400, 3401, 3855, 3856, 4180, 4181, 4182, 4183.
GHS — vž. 286, 4197.
GHT — vž. 932, 1212, 2382, 2383, 3141.
GH THIERBACH — vž. 3376.
GI HONIG — IV — vž. 3056.
GK — vž. 65, 599, 1302, 1303, 1359, 2782, 2896, 2902, 3612.
GKHCXZSRLXD — vž. 2220, 2221, 2222.
GLK — vž. 287, 288, 289.
GM — vž. 2331, 2332, 2333, 2334, 2386, 2387, 2388, 2389, 3142, 3143, 4033, 4034, 4054, 4055, 4056, 4173.
GN — vž. 2901.
GOLMER — vž. 349.
GORIAU — vž. 3378, 3379.
GORLIZ — vž. 2273, 2274, 2275, 2276.
GOTBUS — 1623 — vž. 1365, 1366.
GOTT DIE EHR — vž. 1233.
GR — vž. 93, 523, 712, 2093, 2098, 2186, 2187, 2321, 2322, 2781, 2877, 2879, 2881, 2882, 2883, 2884, 2885, 2886, 2887, 2888, 2889, 2890, 2891, 2892, 2893, 2894, 2904, 2916, 2996, 3046, 3047, 3049, 3055, 3059, 3070, 3518, 3519, 3520, 3521, 3522.
GR=HR — vž. 3046.
GRINHEIDE=G SCHUMAN — vž. 3069.
GRO — vž. 518, 538.
GR=SKW — vž. 3047.
GRISEI — vž. 2933.
GRO — vz. 518.
GROS DUCHEN=CDS — vž. 2444.
GROSTUCHEN=EFH — vž. 357.

GS — vž. 820, 934, 935, 938, 1178, 2903, 2997, 2998, 2999, 3144, 3145, 3146, 3147, 3148, 3149, 3150, 3151, 3152, 3598, 3599, 3600, 3601, 3653, 4052, 4053, 4123, 4124, 4125, 4130, 4131, 4132, 4222, 4223.
G SCHUMAN — vž. 377, 378, 379, 380, 2453, 3069.
GT — vž. 3153, 3154, 3155.
GTB — vž. 2778.
G THIERBACH=PRENY — vž. 2018.
GTO — vž. 521, 522.
GTW — vž. 2795.
GU — vž. 1206, 1207, 1208, 2941.
GW — vž. 3643, 3644.
GWB — vž. 3854.
GWS=GR — vž. 2904.
GWW — vž. 705a.
GZ — vž. 2390, 3027, 3402, 3404.
G ZIESER — vž. 2458, 2459, 4212.
GZTW — vž. 2865.
H — vž. 353, 354, 360, 368, 381, 620, 729, 857, 960, 3000, 3157, 3158, 3159.
HA — vž. 2854, 3160, 4120.
HAI — žr. IAH.
HB — vž. 554, 555, 556, 726, 981, 1406, 1710, 2396, 3161.
HB=ICH — vž. 3162, 3163.
HBO — vž. 524.
HC — vž. 2467.
HCH — vž. 92.
HCK — vž. 2974a.
HD B=GR — vž. 2887.
HETMBM — vž. 3807.
HEINRICH BREPSLI — vž. 4067, 4070, 4074.
HEINRICH BROBSLY — vž. 4065, 4071.
HENRICH BREPSLY — vž. 4069, 4072, 4073, 4076.
HENRICH BROPSLY — vž. 4066, 4068, 4075.
HENDRIK VAN LIL=GR — vž. 2885.
HERMANSDORF ANNO 1667 — vž. 3435.
HESSELS VORSTER=HV — vž. 2874.
HFT=HFT — vž. 3030.
HG — vž. 596, 3164, 3789.
HGI — vž. 2397.
HGT — vž. 290, 291, 292, 2398, 4186.
HGUP — vž. 1219, 1324, 1325.
HH — vž. 449, 3165, 3166, 3167, 3168, 3791, 4113.
HHA — vž. 3791.
HHM — vž. 3792, 4113.
HI — vž. 512, 4174.
HIG — vž. 55.
H LUDWIGSORT — vž. 368.
HM — vž. 713, 1601, 1604, 1809, 1910, 1911, 2516, 2517, 3169, 4032, 4112, 4113.
HN — vž. 1709.
HONIG — vž. 2329.
HP — vž. 910, 3170, 3254.
HPMP — vž. 463.
HPWP=HS — vž. 3171.
HR — vž. 461, 462, 859, 860, 1311, 1403, 1404, 1405, 3042, 3043, 3044, 3045, 3046, 3054, 3172, 3173, 3286, 3434.
HS — vž. 679, 680, 681, 682, 690, 691, 1246, 2816, 2817, 3171, 4028, 4029.
HV — vž. 570, 2874.
HUH — vž. 2316.
H UNTERECKER — vž. 381.
H VAN DELDEN=GR — vž. 2882.
H&VORSTER — vž. 570.
HUSI — vž. 1231, 1232.
HUZ — vž. 2518, 2519.
HW — vž. 855, 856, 895, 896, 897.
H WOLVEN=GR — vž. 2884.
HZ — vž. 3287.
HZ EMFS — vž. 3806.
HZIMB — vž. 1421.
I — vž. 409, 3174, 3175, 3197.
I=BS — vž. 3180.
I=DS — vž. 3116.
IA — vž. 294, 594, 595, 1570, 2399, 2400, 2474, 2475.
IAF GUENTER=STEINFLIES — vž. 2376.
IAH — vž. 295, 296, 873, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2639, 2640, 2957, 3028, 3029, 3082, 3083, 3811, 4145, 4146, 4147, 4149.
IAHN TOCHTERMAN — vž. 4089, 4090, 4091, 4092.
IAN KOOL=IAN KOOL — vž. 3061.
IAN SZULC — vž. 3353.
IAN SZULC PRENN — vž. 3352.
IAN SZULC PRENN 2 — vž. 650.
IAN SZULC PRENY — vž. 652, 653, 654, 3068.
IAN SZULC PRENNY=A — vž. 421, 651.
IAN SZULC PRENNY — vž. 1771.
IAN SZULC PRENNY — Nr. 3 — vž. 649.
IAN SZULC PRENNY — Nr. 4 — vž. 648.
IANUSIUS RADZIWIL P MDL — vž. 191, 192, 193, 194, 195.
IANUSIUS RADZIWIL DEI GRA DUXBDS — vž. 189, 190.
IANUSZ SKUMIN TISZKIEWICZ — vž. 2225.
IANUSZ SKUMIN TISZKIEWICZ WT — vž. 2226, 2227.
IAR — vž. 561, 562, 1609, 2188, 2189, 2190, 2401, 3031, 3805.
IAS — vž. 2796, 2797.
IAT — vž. 297.
IAT 1770 — vž. 298.
IAZONA — vž. 941.
IB — vž. 1143, 3176, 3177, 3178, 3179, 4148.
I BERENDS=GR — vž. 2879.
IBK — vž. 1423.
IBL — vž. 2169.
IBW — vž. 4133.
IC — vž. 363, 3386, 3388, 3391.
ICA — vž. 299, 375.
I CASSON — vž. 1608.
ICH — vž. 3162, 3163.
ICK — vž. 2115.
ICM — vž. 2402.
ID — vž. 2890, 3424.
IDL — vž. 94.
IDR — vž. 3800.
IEAN VCV GRATEREAV — vž. 2656.
IEGENDORF — vž. 69.
IEGENDORF=ITW — vž. 70.
IESU — vž. 46, 2802.
IEZIORY — vž. 3358.
IEZIORY=1825 — vž. 3559.
IEZIORY=1828 — vž. 3360.
IEZIORNA — vž. 230, 2445, 3064, 3557, 4204.
IEZIORNA=FT — vž. 3062.
IEZIORNA=IBK — vž. 1423.
IEZIORNA=IT — vž. 795.
IEZORNA — vž. 1177.
IFA — vž. 300, 353, 354, 355, 2856, 2857, 2858.
IFHM — vž. 2404, 2845.
IFM — vž. 348, 1430, 2167.
IFQ — vž. 837.
IFR — vž. 301, 302.
IFS — vž. 303, 304, 2405, 2406, 3034.
IFST — vž. 345.
IG — vž. 80, 988, 2407, 3001, 3181, 3182, 3591.
IG=W — vž. 2970.

I GAUDIN — vž. 2655.
IGB — vž. 306, 307, 2472, 2473.
IGG — vž. 308, 2191, 2466, 4198.
I GRUNDT=STRASCHIN — vž. 370.
IG GUENTER — vž. 2192.
IGH — vž. 2403.
IG HAWIG — vž. 2878.
IGHM — vž. 309.
IGI — vž. 2476.
IGK — vž. 2408, 2409, 2479, 4157.
IG KRAUS — vž. 3063.
IGS — vž. 2410, 3812, 4159.
IGT — vž. 2014, 2015, 2016.
IGW — vž. 3032.
IGZ — vž. 312, 313, 400, 871, 3405, 3406.
IGZ 1778 — vž. 310.
IH — vž. 305, 314, 1301, 1500, 2120, 3042, 4174.
IH=HR — vž. 3042.
IHB — vž. 3033.
I:HESSELS.=I:HESSELS —vž. 3053.
I:HESSELS.=IH — vž. 2120.
IHK=GR — vž. 2905.
IHM — vž. 51.
I HONIG&ZOONEN — vž. 568, 2329, 2330, 2869, 2870, 3057.
I HONIG&ZOON — vž. 2657, 2658, 2872, 3055.
IHS — vž. 3188, 3189, 3190, 3190a, 3191, 3192, 3193, 3194, 3195, 3203, 3204, 3205, 3206, 3207, 3208, 3209, 3212, 3214, 3215, 3215a, 3216, 3216a.
IHS=ACP — vž. 3196.
IHS DEI — vž. 53.
IHS DEI=LG — vž. 48.
IHS EA — vž. 3217.
IHS=I — vž. 3197.
IHS=IK — vž. 3198.
IHS=IR — vž. 3199.
IHS KB — vž. 3210.
IHS=LB — vž. 3201, 3202.
IHS=LH — vž. 3200.
IHS=1727 — vž. 3213.
I HUMEN — vž. 3220.
IHZ — vž. 2329, 2330, 2871.
IH&ZOON — vž. 2319.
IH&ZOONEN — vž. 2868.
IH ZOON=HR — vž. 3054.
II — vž. 513.
IK — vž. 3198.
IKCAM — vž. 1953.
IKMH — vž. 3184.
I KOOL — vž. 2122, 2123, 2328.
I KOOL=I KOOL — vž. 3060.
IKP — vž. 2906.
IL — vž. 2907, 3183.
ILZ — vž. 315.
IM — vž. 114, 1080.
IMI — vž. 3185, 3186.
IMI=KS — vž. 3185, 3186.
IML — vž. 3035, 3187.
IMWSI — vž. 2125.
IN — vž. 1248.
INB — vž. 2411.
IOHANN AUSTIGAL — vž. 344.
IPH — vž. 95.
IPL — vž. 2641.
IPS — vž. 1766.
IR — vž. 643, 644, 1312, 1313, 1314, 2032, 2033, 2094, 2095, 2301, 3036, 3199.
IRA — vž. 532.
IRDHRRGUM — vž. 1220.
I RITSCHEL=SWIDNITZ — vž. 1234, 1235, 3072.
IRS — vž. 96, 423.
IS — vž. 322, 323, 878, 1248, 1251, 1252, 1768, 2034, 2124, 2412, 2798, 2958, 3218, 3446.
ISRB — vž. 97.
IS WUSEN — vž. 395, 397.
IS KOTYSZ — vž. 658.
IS KOTYSZ Nr. 1 1825 — vž. 655, 656.
IS PRENY — vž. 412, 413, 414, 1770.
IS PRENNY — vž. 422, 574, 793.
IT — vž. 795, 1202, 4031.
IT MIDELINK=GR — vž. 2883.
ITW — vž. 49, 70, 2801.
IV — vž. 112, 113, 571, 572, 1354, 1355, 1783, 1786, 2109, 2193, 2194, 2324, 2907, 3056, 3636.
IVAS — vž. 98.
IVH=CR — vž. 2891.
IW — vž. 961, 1282.
I WARANDT=NEUBRAA — vž. 371.
IWA — vž. 3793.
IWG — vž. 203.
IWB — vž. 783.
IWM — vž. 316, 317, 4199.
IWP — vž. 573, 1179, 2480.
IWP IS — vž. 2908.
IWP Z — vž. 2909.
IW PUSLOWSKY — vž. 3369.
IWS — vž. 71, 1821, 2413, 2414, 2859, 2860, 2861, 2862, 2863, 2864, 2959, 4160.
I WUSEN — vž. 395.
IZ — vž. 2415, 2416, 2417, 2477.
I ZIESER — vž. 396.
K — vž. 149, 150, 151, 226, 352, 406, 459, 460, 461, 462, 792, 2642, 3066, 3067, 3229, 3333, 3368, 3371.
KB — vž. 3210, 4175.
K DZIERZBIA — vž. 352, 406, 1176, 4208.
KBB — vž. 1718, 1721, 1722.
KGT — vž. 324.
KISKBWP — vž. 1950, 1951, 1952.
KKCP — vž. 1157, 1158.
KLENDODDERKNES — vž. 2619, 2620, 2621.
KL — vž. 2282, 2283.
KLSMNWXLWLS — vž. 1945, 1946, 1947, 1948.
KOHTZ — vž. 4209.
KOIRANY — vž. 1433.
KOYRANY=1805 — vž. 3361.
KOTYSZ — vž. 657.
K PRENY — vž. 411, 790, 3066, 3067.
KR — vž. 861, 3219, 3220, 3221, 3222, 3223, 3224, 3225, 3226, 3227, 3228.
KRAUS — vž. 365, 3064.
KRAUSE — vž. 366, 367.
KRISTOPH ZAWISZA NA BAKSTACH — vž. 1019, 1020, 1021.
KRISTO ZAWISZA NA BAKTO WXL — vž. 1022, 1023.
KRO — vž. 2643.
KS — vž. 1954, 3185, 3186.
K SANGUSZKO XZKWW — vž. 3530, 3531.
KSUPRAS — vž. 3371, 3413, 3414.
KSUPRASL — vž. 3413.
K TRUTENAU — vž. 1611, 1612, 1613.
KUCHELHAHN — vž. 2831.
KWM — vž. 3013.
L — vž. 81, 138, 318, 463, 464, 465, 715, 731, 2013, 3870.
L=3 1770 CH — vž. 3231.
L=2 1769 — vž. 3230.

L=1798 RP — vž. 3232.
LB — vž. 3201, 3202.
LD — vž. 2165.
LEO BAZILI SAPIEHA WW — vž. 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960.
LEO SAPIEHA MDL CANCELAR — vž. 1866, 1867.
LG — vž. 47, 48, 3037, 3232a.
LGZ — vž. 3407.
LG ZIESER — vž. 2461.
LH — vž. 583, 2771, 3002, 3003, 3004, 3293.
LI — vž. 467, 3233.
LKPMTREU BAS — vž. 1096.
LLBM — vž. 2912.
LLONSA — vž. 692.
L LRAE — vž. 100.
LM — vž. 4119.
LP — vž. 3233a.
LR — vž. 1758.
LS — vž. 1857, 1858, 1859, 1860, 1861, 1862, 1863, 1864, 1865, 1912.
LTS — vž. 2799.
LTW — vž. 2800.
LUCAS OPOLENSKI MP — vž. 1843.
LUD WICHSORTH — vž. 947, 948, 951, 3429.
LUDWIGSORT — vž. 949, 950.
LUDWIGSORTH — vž. 368.
LV GERREVINK=T FRENCH — vž. 3023.
LZ — vž. 319, 320, 401, 402, 403, 404, 2418, 2419, 2420, 2484, 3038, 3039, 3089, 3090, 3403, 3408, 3409, 4190, 4200.
L ZIESER — vž. 398, 405, 2460, 3079.
M — vž. 107, 321, 468, 469, 717, 718, 728, 1249, 1250, 1342, 1343, 1398, 1451, 2421, 2422, 3234, 3235, 3236.
M=P 1786 — vž. 3242.
MA — vž. 83, 4037, 4038, 4039.
MARIA — vž. 3415, 3416, 3417.
MARIAE PARAD CARTUS — vž. 4060, 4061, 4062, 4063, 4064.
MARCIAN GIEDROICZ SW — vž. 1095.
MARCIAN GIEDROYC ZW — vž. 1089, 1090, 1091, 1092, 1093, 1094.
MARCIIAN GIEDROYZ ZW — vž. 1087, 1088.
MARIENWERDER — vž. 369.
MAS — vž. 2448, 4158.
MASALOVA — vž. 3442.
MB — vž. 545, 546, 547, 548, 549, 550, 597, 598, 600, 845, 926, 980, 2245, 3237, 3238, 3239.
MCMD — vž. 3040.
MD — vž. 2423, 3240.
MDL — vž. 4251.
MDMC — vž. 3041.
MDP — vž. 2166.
M DURAND — vž. 89.
MF — vž. 1422.
MG — vž. 2424, 2644, 3241.
MH — vž. 57, 719, 1909, 1910, 1911, 2516, 2517, 3802, 4119a.
MHI — vž. 51.
MHK — vž. 2555.
MI — vž. 73.
MIKOLAJ HLEBOWICZ NA DABROWNIE — vž. 2228, 2229.
MY=1793 — vž. 2929.
MK — vž. 61, 566, 2035, 2036, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2839, 2840, 2972, 2984, 2985, 2986, 2987, 3005, 3596, 3616, 3617, 3618, 3619, 3620, 3621.
MK=AS — vž. 2558.
MKH — vž. 2555.
MK = SA — vž. 2553.
MK=S — vž. 2557.
MKCKSV — vž. 1053, 1054.
MKH — vž. 3802.
ML — vž. 874, 877, 890, 891, 1328, 2462, 2463, 2470.
MM — vž. 468, 479.
MO — vž. 1323.
MP — vž. 2425.
MR=AF — vž. 2116.
MS — vž. 778, 836, 2426, 3883, 4161, 4162, 4166.
MS&C=M SCHOUTEN&COMP — vž. 3071.
MT — vž. 3634.
M VORSTER — vž. 3077.
MW — vž. 823.
MWH — vž. 3243.
MWI — vž. 316.
MWM — vž. 227.
MWO — vž. 2113.
N — vž. 470, 471, 472, 720, 721, 722, 3244, 3245.
NAB — vž. 1784.
NADHANEL BROPSVIL — vž. 4088.
NATHANAEL BROPSTLY — vž. 4081, 4082, 4083, 4084, 4085, 4086, 4087.
NB — vž. 775, 2625, 3860, 3861, 3862, 3863, 4035, 4036.
NBG — vž. 1785.
NBM — vž. 533.
ND=S — vž. 3246, 3298.
NEC SOLI CEDIT=CLZ — vž. 399.
" " " =IS PRENY — vž. 412, 413, 414.
" " " =K PRENY — vž. 411.
" " " =K DZIERZBIA — vž. 406.
" " " =WISCHWILL — vž. 416.
" " " =Z KIAUTEN — vž. 407, 408.
" " " =Z R KIAUTEN — vž. 410.
NEUBRAA=CSR — vž. 196.
NEUBRAA=I WARANDT — vž. 371.
NEUBRAG — vž. 197, 198, 3081.
NEUBRAG=MAS — vž. 2448.
NEUWERK — vž. 3363, 3364.
NHZDCV — vž. 2210, 2211.
NICOLAS .... — vž. 3099.
NIDEREINSIDEL — vž. 1216.
NIEMES — vž. 3245.
NIZ=1831 — vž. 3246a.
NK — vž. 2847, 2848, 2849, 2850, 2851, 2852, 2853, 2971, 2973.
NM — vž. 3423.
N MARYA PANNA=IWP — vž. 2480.
NMH — vž. 3850.
NR — vž. 2973.
NRO — vž. 2575.
NT — vž. 3635.
N VORSTER=NV — vž. 2873.
OBERECKER=JCA — vž. 375.
OLA — vž. 2822, 2822a, 2824, 2825.
OLIWA=GFG — vž. 2373, 2450, 2451.
OLSZYNA AGW — vž. 2469.
OOG — vž. 88.
OVR — vž. 534.
ORLIN — vž. 3366.
ORLIN=1819 — vž. 3365.
P — vž. 417, 3247, 3248, 3253.
P=HP — vž. 3254.
P=Z — vž. 417.
P 1661 — vž. 3249.
P=35 — vž. 3252.
P=36 — vž. 3251.
P=1819 — vž. 3250.
PAULUS REICHART — vž. 779, 780.
PAULUS SAPIA — vž. 1882, 1883, 1884, 1885.
PAULUS SAPIA NA OLSANACH — vž. 1868, 1871.

PAWEL SAPIA — vž. 1877, 1878, 1879, 1880, 1881, 4077, 4078, 4079, 4080.
PAWEL SAPIA NA OLSANACH — vž. 1869, 1870.
PAX=AC — vž. 2836, 2837.
PAX=CGB — vž. 2838.
PB — vž. 102, 984, 3255.
PBR — vž. 519.
PC — vž. 838.
PCGI — vž. 2695.
PD — vž. 526, 2170.
PDR — vž. 537.
PE — vž. 1480.
PF — vž. 982, 4025, 4026, 4027.
PFM — vž. 2427.
PFV — vž. 852.
PGI — vž. 2689.
P GRELOW=G — vž. 101.
PH — vž. 226, 460, 616, 742, 867, 868, 911, 1277, 3006, 3007.
PH 1625 — vž. 3717, 3718.
PH=IGZ 1779 — vž. 871.
PHO — vž. 2646.
P. H. P —vž. 3254.
PI — vž. 2317, 2647.
PIETER DE VRIES&COMP. — vž. 3058.
PIGID — vž. 1400.
P ISWWHWWXL — vž. 1888.
PK — vž. 601, 602, 603, 983, 1384.
PK BELSICK — vž. 738.
PLHI — vž. 693.
PLM — vž. 539.
PLS — vž. 514.
PM — vž. 858, 869, 912, 913, 914, 971, 972, 973, 974, 2645, 2648.
PO — vž. 520, 528, 3795.
POD — vž. 3798.
POR — vž. 3796.
POV — vž. 3799.
POZA — vž. 2649.
PP — vž. 3439.
PR — vž. 104, 1941, 1942, 1943, 2007, 2008, 2009, 2651, 2652, 2653, 3257, 3258.
PRENY — vž. 3367.
PRENY=IGT — vž. 2014, 2015, 2016, 2017.
PRENY=K — vž. 411, 3368.
PRENY=G THIERBACH — vž. 2018.
PRENY=IS — vž. 413, 414, 1770.
PRO PATRIA=CI HONIG — vž. 2866, 2867.
„ „ =F — vž. 2897.
„ „ =GCT — vž. 2898, 2899.
PRO PATRIA=GFG — vž. 2900.
„ „ =GK — vž. 2896, 2902.
„ „ =GFG — vž. 2900.
„ „ =GN — vž. 2901.
„ „ =GR — vž. 2892, 2893.
„ „ =GS — vž. 2903.
„ „ =IG HAWIG — vž. 2878.
„ „ =I HONIG&ZOONEN — vž. 2869, 2870.
„ „ =IH ZOONEN — vž. 2868.
„ „ =I HONIG&ZOON — vž. 2872.
„ „ =IKP — vž. 2906.
„ „ =IWP IS — vž. 2908.
„ „ =IWP Z — vž. 2909.
„ „ =LLBM — vž. 2912.
„ „ =RL — vž. 2910.
„ „ =RWS — vž. 2911.
„ „ =S NEUENDORF — vž. 2920, 2921.
„ „ =VAN DER LEY — vž. 2875.
„ „ =WP — vž. 2327.
„ „ =Z KIAUTEN — vž. 2917, 2918.
PRO PATRIA=ZR KIAUTEN — vž. 2919.
„ „ =Z WISCHWILL — vž. 2922.
„ „ ANB=GR — vž. 2888.
„ „ B=GR — vž. 2887.
„ „ DDB=GR — vž. 2889.
„ „ EP=GR — vž. 2886.
„ „ GA IONKER=GR — vž. 2881.
„ „ GWS=GR — vž. 2904.
„ „ HD B=GR — vž. 2887.
„ „ HENDRIK VAN LIL=GR — vž. 2885.
„ „ H VAN DELDEN=GR — vž. 2882.
„ „ HV=HESSELS VORSTER — vž. 2874.
„ „ H WOLVEN=GR — vž. 2884.
„ „ I BERENDS=GR — vž. 2879.
„ „ ID=GR — vž. 2890.
„ „ IHK=GR — vž. 2905.
„ „ IH — vž. 2871.
„ „ IL=IV — vž. 2907.
„ „ IT MIDDELINK=GR — vž. 2883.
„ „ IVH=GR — vž. 2891.
„ „ NV=N VORSTER — vž. 2873.
„ „ TH — TH — vž. 2913, 2914, 2915.
„ „ VAN DER LEY=GR — vž. 2876.
„ „ WKM=GR — vž. 2894, 2895.
„ „ WW=GR — vž. 2916.
„ „ W. WII BRINK=GR — vž. 2877.
„ „ Z REYERS=ZR — vž. 2880.
„ „ DM — vž. 2926.
„ „ IHZ — vž. 2871.
PRO PATRIA EIUSQUE LIBERTATE VRYHEIT=DC BLAUW — vž. 2323.
PRO PATRIA EIUSQUE LIBERTATE VRYHEIT=I HUMEN — vž. 2320.
PRO PATRIA EIUSQUE LIBERTATE VRYHEIT=I H ZOON — vž. 2319.
PRO PATRIA EIUSQUE LIBERTATE VRYHEIT=IV — vž. 2324.
PRO PATRIA EIUSQUE LIBERTATE VRYHEIT=PS — vž. 2325. 2326.
PRO PATRIA EIUSQUE LIBERTATE VRYHEIT=WW — vž. 2318.
PRO PATRIA EIUSQUE LIBERTATE VRYHEIT=VAN DER LEY=GR — vž. 2321, 2322.
PRR — vž. 103.
PS — vž. 1872, 1873, 1874, 1875, 2004a, 2013a, 2014a, 2325, 2326, 2928, 4024.
PSF — vž. 1763.
PT — vž. 3256.
PUTZ — vž. 1185.
R — vž. 256, 473, 645, 689, 723, 3080, 3259—3283, 3289, 3290.
RB — vž. 14, 16, 3291, 3785.
RDR — vž. 537.
RDP — vž. 2650.
RF — vž. 3879.
RGF — vž. 3284.
RH — vž. 2428.
RHR — vž. 3286.
RHZ — vž. 3285, 3287.
R JARDEL FIN PERICORD 1777 — vž. 85.
RIEDEL — vž. 2454, 2455.
RK — vž. 2654.
RL — vž. 2910.
RM=DM — vž. 2126.
RM=DM 1792 — vž. 3292.
RO — vž. 517, 530.
ROD — vž. 3797.
RP — vž. 1944, 3232.
RR LH — vž. 3002, 3003, 3004, 3293.
RSH — vž. 105.
RSK — vž. 3294.

RUKUS LR — vž. 1296.
RUKUT — vž. 1297, 1298.
RWOPTOHWD — vž. 1140, 1141.
RWS — vž. 2911.
RWZ — vž. 3288.
S — vž. 231—244, 1349, 2735, 2736, 2764, 3246, 3295, 3296, 3297, 3302.
S=IS — vž. 2124.
S=ND — vž. 3298.
SA — vž. 4150.
SA=MK — vž. 2553.
SALVATOR MUNDI=MS — vž. 3883.
SB — vž. 3739.
SC — vž. 3303.
SCAG — vž. 1166.
SCHENBERG — vž. 1274.
SCHENBERG=PH — vž. 1277.
SCHWEIDNITZ — vž. 251, 252, 2482, 3299, 3300.
SD — vž. 1420.
SEBILLE. VAN KETEL & WASSENBERGH=GR — vž. 3059.
SFH — vž. 3304, 3867, 4163.
SF&V — vž. 2429.
SG — vž. 931, 2430, 4152, 4153, 4167.
S GRINHEIDE — vž. 356.
SH — vž. 603, 604, 605, 606, 607, 617, 618, 619, 622, 623, 624, 625, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 634, 853, 854, 862, 863, 864, 865, 892, 893, 894, 915, 3306, 4144.
SHM — vž. 2819.
SI — vž. 322, 323, 2431, 3301.
SIEB — vž. 2803.
S IMI KS — vž. 3185, 3186.
SISKBWP — vž. 1952.
SK — vž. 577, 578, 579, 580, 581, 3307.
SKW=GR — vž. 3047.
SL — vž. 2252.
SLM — vž. 1357.
SM — vž. 1357, 2983, 3339, 4030.
SM=1791 DM — vž. 3308.
S MARIA=CH — vž. 2467.
S MARIA=CN — vž. 2464, 2465.
S MARIA=IGG — vž. 2466.
S MARIA=IS — vž. 2412.
SMH=ADR — vž. 3750.
SMM — vž. 3778.
SN — vž. 3394, 3395, 3396, 3397, 3398.
S NEUENDORF — vž. 372, 373, 374, 2449, 2920, 2921, 3065, 4210.
SO — vž. 3309, 4121, 4122.
SOPHIA HURSKA CHOTKIEWICZEWA WW — vž. 1085, 1086.
SP=VF — vž. 2127.
S PERRET — vž. 3382, 3383.
S PIETZ — vž. 376.
SR — vž. 3737, 3738.
SS — vž. 2471, 3310, 4176.
S SCHARLER — vž. 2522a.
S SCHWEIDNITZ — 3299, 3300.
SS SANGUSZKO Z K..WO WITEBSKI SS — vž. 3529.
ST — vž. 2284.
STANISLAUS POTULICKI PC — vž. 666.
STEINLIES=JAF GUENTHER — vž. 2376.
STOLP=ANDREAS PIRAST — vž. 994, 995, 996.
STRASCHIN=IG — vž. 2407.
STRASCHIN=I GRUNDT — vž. 370.
SUPRAS K — vž. 3371.
SUPRASL — vž. 794, 1606, 1607, 2121, 3372, 3373, 4217, 4218, 4219.
SUPRASLA — vž. 3548.
SW — vž. 242, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 3081, 3312.
SWIDNIZ=IR — vž. 2301.
SWIDNITZ=I RITSCHEL — vž. 1235, 3072.
SWIDNIZ=I RITSCHL — vž. 1234.
SWISLOCZ=WCR — vž. 2230, 2231.
SZ — vž. 866, 870, 2037, 2842, 2843, 3008, 3009, 3632.
SZYDLOWICE — vž. 3374, 3375.
SZYDLOWICE=GS — vž. 1178.
T — vž. 788, 789, 936, 937, 1848, 1849, 1850, 3313, 3314, 3315, 3316, 4196.
TA — vž. 3317.
TB — vž. 1416.
TDB — vž. 515.
TE — vž. 3597.
TF — vž. 4154.
TF=TF — vž. 3318.
TFC — vž. 268, 418, 419, 4195.
T FRENCH — vž. 3023.
TGK — vž. 325.
TH=TH — vž. 2913, 2914, 2915.
THA — vž. 2432.
THK — vž. 2433, 4177, 4178, 4179.
THK 1713 — vž. 2117.
THOMAS SAPIA — vž. 1886, 1887.
TL — vž. 36.
TOBIAS GODER —vž. 1376, 1377, 1378.
TOCHIM BOCHIN — vž. 4094, 4095, 4096, 4097.
TRAUTENAW — vž. 703.
T SUPRASLA — vž. 3546, 3547, 3548, 3549.
TT — vž. 567, 773, 774.
TW — vž. 269, 342, 343.
TW=FFS — vž. 269.
V — vž. 474, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547.
VBST — vž. 2284.
V DABLAN — vž. 87.
VDL — vž. 2114, 2118.
VF SP — vž. 2127.
VK — vž. 3319.
UNEKER=DECKER — vž. 382.
UNE ORANGE — vž. 106.
UNTER ECKER — vž. 381.
UNTERECKER=DECKER — vž. 383.
VAN DER LEY — vž. 2118, 2875, 2876.
V DABLAN — vž. 87.
VDL — vž. 2114, 2118.
VK — vž. 3319.
VP — vž. 2790.
VR — vž. 511, 2168.
VRYHEIT — žr. PRO PATRIA.
VRO — vž. 2575.
VS — vž. 2305, 2306.
VW — vž. 4142, 4143.
W — vž. 333—336, 475, 476, 477, 810, 816, 1744, 1745, 2434, 2435, 3220—3232, 3334, 3335, 3336, 3337, 3338, 3340, 3341, 3342, 3833, 3834, 3835, 3836, 3837.
W=K — vž. 3333.
WA — vž. 228, 4049, 4050, 4051.
WADANG — vž. 384, 2456, 2457, 3078.
WAMSR — vž. 3010.
WB — vž. 809, 814, 815, 3790.
W. BROUWER — vž. 3052.
WBA — vž. 3790.
WCHS — vž. 3343, 3344.
WCR — vž. 2230, 2231, 3111, 3112, 4201.
WCVE — vž. 1226.
WER GOT VERTRAUT HAT WOL GEBAUT HANS EISEL — vž. 3377.
WHOS — vž. 1750.

WI — vž. 1282.
WISCHWILL — vž. 390, 392, 415, 416.
WISCHWIL=B — vž. 385, 388, 1610.
WISCHWILL B=Z — vž. 386, 387.
WISCHWILL 1790 — vž. 389, 391.
WKB — vž. 3345.
WKM — vž. 2894, 2895.
WLODZIMIERZ ZUCHOVSKI — vž. 1832, 1833.
WM — vž. 823.
WMBF — vž. 687.
WMSR — vž. 3010.
WOHTZLAFF VON POTKAMER — vž. 943, 944.
WOLDENBERG — vž. 811, 812, 813.
WOLFGANG H — vž. 960.
WOLFHAGEN — vž. 659.
WP — vž. 573a, 2327.
WP=1830 — vž. 3346.
WP=1841 — vž. 3347.
W POSTAWACH — vž. 956, 2452, 4213, 4214, 4215, 4216.
WR — vž. 3012, 3013, 3041, 3044, 3045.
WSM — vž. 3339.
WT — vž. 341, 342, 343.
WTI — vž. 49, 70.
WV — vž. 4142, 4143.
WVS — vž. 2279.
WW — vž. 2318, 2916.
WW=LZ — vž. 404.
W WIIBRINK=GR — vž. 2877.
WZ — vž. 3288.
XACWZRG — vž. 3542, 3543.
XC — vž. 3541a.
Z — vž. 337, 361, 386, 417, 478, 479, 480, 3410, 3411, 4302.
ZA — vž. 4104.
ZASKRODZIN=CA KOHTZ — vž. 1175.
ZC — vž. 677.
ZCA — vž. 361.
ZH — vž. 1246.
ZITTAU — vž. 3348, 3349, 3350.
ZISER — vž. 396.
Z KIAUTEN — vž. 363, 407, 499, 2446, 2917, 2918, 2960, 3411, 4205, 4207.
Z KIAUTEN CA — vž. 361.
Z KIAUTEN H — vž. 360.
Z&K SUPRAS — vž. 364, 3412.
Z REYERS=ZR — vž. 2880.
ZSP — vž. 968.
Z&R KIAUTEN I — vž. 359, 362, 410.
Z&R KIAUTEN — vž. 358, 362, 2919, 4206.
ZUKAU ML — vž. 2462, 2463.
ZURSI ZIT — vž. 822.
Z WISCHWILL — vž. 386, 2922.
Z WISCHWILL=B — vž. 387.
А Г — vž. 2923, 2924, 3445.
А Г = 1790 — vž. 2925.
Б О Ф Е Б = 1793 — vž. 3454.
Б Ф = 1791 — vž. 3456.
Г Б Ф = 1798 — vž. 3459.
Д У = В 1797 — vž. 3470.
Д У = 1798 = 1 В 1798 — vž. 3457.
К Б Ф = 1789 — vž. 3466.
К Р Ф — vž. 3468.
К Р Ф = 1790 — vž. 3467.
К Ф = П Х 1794 — vž. 3469.
К Ф Д М = 1797 — vž. 2927.
ЛИТ. ГУБ. СЛО. У. ПОМЬ. БРЕСТОВСКОГО ШИДЛОВИЦКОЙ БУМАЖНОЙ ФАБРИКИ 1800 ГОДА = G S = vž. 3479.
ЛИТ. ГУБ. СЛО. У. ПОМЬ. СОЛТАНА ОРЛИНСКОЙ БУМАЖНОЙ ФАБРИКИ 1800 ГОДА — vž. 3476, 3477.
ЛИТ. ГУБ. СЛО. ПОМЬ. БРЕСТОВСКОГО КАМЕНСКОЙ БУМАЖНОЙ ФАБРИКИ 1800 ГОДА — vž. 3478.
ЛУ ФИЛНА 1787 — vž. 3092.
М Д Ф К 1797 — vž. 1854.
М Ф = 1793 — vž. 3465.
М ФМР 1782 У — vž. 2128.
РИГА = Г Ш — vž. 745.
Р К Ф = Р S — vž. 2928.
РМ = Д З — vž. 3461.
Р Ф = И Л 1787 — vž. 3462.
Р Ф = В С — vž. 3464.
Р Ф С Я — vž. 3464;
С 1 М — Ш Ф 1780 — vž. 3475.
С К № 4 = 1757 ГОДУ — vž. 3474.
СУПРАСЛЬ — vž. 3370.
СУФСО = 1803 — vž. 3473.
Ф К = П Р — vž. 3463.
ЯМВСЯ = 1796 — vž. 2526.

VANDENŽENKLIUOSE ESAMŲ METŲ SĄRAŠAS

1551 — vž. 3392, 4094.
1554 — vž. 4093.
1561 — vž. 1752.
1581 — vž. 1302.
1623 — vž. 1365, 1366.
1625 — vž. 3717, 3718.
1661 — vž. 3249.
1667 — vž. 3435.
1678 — vž. 10.
1684 — vž. 11.
1713 — vž. 2117.
1727 — vž. 2195, 3213.
1749 — vž. 253.
1757 — vž. 3474.
1760 — vž. 3441.
1764 — vž. 3440.
1768 — vž. 347.
1769 — vž. 3230.
1770 — vž. 298, 3231.
1777 — vž. 85.
1778 — vž. 310.
1779 — vž. 311, 871.
1780 — vž. 3475.
1782 — vž. 2128.
1783 — vž. 3458.
1786 — vž. 3242.
1787 — vž. 3092, 3462.
1789 — vž. 3450, 3466.
1790 — vž. 389, 391, 2232, 2925, 3169, 3467, 3472.
1791 — vž. 2233, 3308, 3456.
1792 — vž. 3292.
1793 — vž. 1426, 2929, 3452, 3454, 3465, 3550.
1794 — vž. 3469, 3471.
1796 — vž. 2526, 3455.
1797 — vž. 1854, 2927, 3470.
1798 — vž. 3232, 3457, 3459.
1800 — vž. 2127, 3476, 3477, 3478, 3479.
1803 — vž. 3473.
1805 — vž. 3361.
1819 — vž. 3250, 3365.
1822 — vž. 937.
1825 — vž. 655, 656, 3359.
1826 — vž. 3354.
1828 — vž. 3356, 3360.
1830 — vž. 3346.
1831 — vž. 3246a.
(18)35 — vž. 3251.
(18)36 — vž. 3252.
1841 — vž. 3347.

SPAUSDINTŲ KNYGŲ, KURIOSE RASTI VANDENŽENKLIAI, CHRONOLOGINĖ RODYKLĖ

Apostol — Починается книга деяния и послания апостольская зовемая апостол, Вильно, 1525. VUB, RK 298. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1456, 1457, 1481, 1485, 3670, 3671 ir 3672.

Komentarz — Wit, T. Komentarz, abo wykład na proroczthwo... Brzesc Litewski. 1559. MAB, L-16-1-22. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1808 ir 3393.

Apologia Alberti — Apologia Alberti Novi-Campiani, Pro Catolica Fide... Cracoviae, 1559. VUB, II-2330. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1788.

Biblia — Biblia Sacra, to iest Wszystkie Księgi Starego i Nowego Przymierza... W Brzesciu Litewskim, 1563. VUB, II-2285. Saugomi MAB ir VUB aštuoni šios Radvilų spaustuvėje išleistos biblijos egzemplioriai išspausdinti popieriuje be vandenženklių. VUB esančiame šios biblijos egzemplioriuje (VUB, II-2285) tik 12 lapuose matomi vž. 733 ir 734. Popierius su vandenženkliais nesiskiria nuo popieriaus be vandenženklių.

Historya — Bazylik, C. Historya o srogiem przesladowaniu... Brzesc-Litewski, 1567. MAB, L-16-2-8. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1648 ir 2130.

Evangelija — Книга завомая евангелие оучительное... Заблудов, 1569. VUB, RK 154. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 670, 1514, 1615, 1789, 2146, 2147, 2502, 2661, 3394 ir 3607.

Psaltyr — Псалтыр... Заблудов, 1570. LVB, inv. 302. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1514 ir 2147.

Statuta — Statutta i przywileia... Krakow, 1570. VUB, II-4573. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 2146 ir 3608.

Apostol — Апостол, Деяния и Послания Апостольския... Львов, 1575. VUB, RK 151. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1509, 1838, 1839, 2663 ir 2664.

Četverojevangelije — Четвероевангелие... Вильно, 1575. VUB, RK 54 ir RK 59. Pirmasis egzempliorius išspausdintas popieriuje su vž. 1029, 1049, 1413, 1511, 1525, 1632, 1654, 1792, 1793, 2554, 2555, 2556, 2623, 2624, 2663, 2699, 3398, 3678, 3689, 3690, 3691 ir 4045. Antrasis egzempliorius išspausdintas tame pačiame popieriuje, bet keletas lapų turi vž. 768, 1655, 1656 ir 3665.

Psaltyr — Псалтырь... Вильно, 1575. VUB, RK 149. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1511, 1792, 1796, 2555, 2556, 2559, 2560, 3689 ir 3690.

Pro Sacratis — Skarga, P. Pro Sacratisima Eucharistia... Vilna, 1576. MAB, L-16-1-8. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 576, 1792, 1793, 2663, 2664 ir 2665.

Żywoty — Skarga, P. Żywoty Swiętych Starego i Nowego Zakonu... Wilno, 1579. MAB, L-16-2-3. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1029, 1048, 1511, 1513, 1515, 1516, 1520, 1649, 1682, 2665 ir 2666.

Constitutiones — Karnkowski, S. Constitutiones Synodorum... Cracoviae, 1579. VUB, II-2209. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1029. Kai kuriuose lapuose matomas vandenženklis su šernu.

Evangelija — Первая Часть Нового Завета або Тастаменту... LVB, inv. I-1-29. Ši Čiapinskio išleista 1580 m. evangelija išspausdinta popieriuje su vž. 1515, 1521 ir 2667.

Naujasis Testamentas — Новый Завет... Острог, 1580. VUB, RK 299. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 2667.

Epithalamion — Epithalamion Episcopi, Cum Sua Sponsa Ecclesia... Cracoviae, 1580. VUB, II-2173. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1031 ir 1037.

Biblia — Библия сиречь книги Ветхаго и Нового Завета... Острог, 1581. VUB, RK 155. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1025, 1118, 1440, 1512, 1794, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673 ir 2706.

Hodoeporicon — Gradonius, F. Hodoeporicon Mosschicum Illustrissimi Principis ac Domini: Christophori Radiuilonis... Vilnae, 1582. Autor. rink. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1699.

Artes Duodecim — Skarga, P. Artes Duodecim Sacramentorium... Typis... Nicolai Radiuili... Vilnae, 1582. VUB, II-2231 ir MAB, L-16-1-17.

Abu egzemplioriai išspausdinti popieriuje su vž. 506, 507, 3592, 3593.

Oktoich — Октоих «Осмогласник»... Вильно, 1582. VUB, RK 123. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1517, 1686, 1801, 1802, 2099, 2691, 2692, 2693 ir 2694.

Stanislai — Stanislai Orichovii Roxolani Fidelis Subditus... Cracoviae, 1584. VUB, II-2174. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1001 ir 1002. Kai kuriuose lapuose matomi nefigūruojantieji šiame atlase vandenženkliai su herbu Kirvis.

Tranquilli — Tranquilli Andronici Dalmatae... Cracoviae, 1584. VUB, II-2160. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1001 ir1002. Kai kuriuose lapuose matomas šiame atlase nefigūruojantis vandenženklis su herbu Kirvis.

Psalterz — Kochanowski, S. Psalterz Dawidow... Krakow, 1585. VUB, II-2169. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1001 ir 1002. Kai kuriuose lapuose matomi šiame atlase nefigūruojantys vandenženkliai su herbu Pasaga.

Trybunal — Трыбунал обывателем Великого Князтва Литовского... Вильна, 1586. KR 9224. Išspausdintas popieriuje su vž. 1673.

Trybunal — Трыбунал обывателем Великого Князтва Литовского... Вильна, 1586 (?). VUB, RK 153. Išspausdinta popieriuje su vž. 1809, 2149, 2704. Šis Tribunolo egzempliorius išspausdintas apie 1600 m.

Evangelica — Evangelica et apostolica doctrina... Vilnae, 1586. MAB, L-16-14 ir VUB, II-2244/5. Visi trys egzemplioriai išspausdinti popieriuje su vž. 2528, 2529 ir 2530.

Disputatio — Vega, E. Disputatio Theologica... Vilnae, 1586. MAB, L-16-1-24. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 2530.

De Pio — Iurgevicio, A. De Pio et in Sancta Ecclesia... (Vilnae), 1586. MAB, L-16-1-23. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1044 ir 1045.

O poprawie kalendarza — Grodzicki, St. O poprawie kalendarza kazanie dwoie... Wilno, 1587. VUB, II-2242. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1044, 1045 ir 2065.

Stephani Primi — Simone Simonio. D. Stephani Primi Polonarum Regis... Nyssae, 1587. VUB, II-2176. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 2051.

Liet. Stat. — Статут Великого Княства Литовского... Вильна. 1588. VUB, RK 156. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1618, 1624, 1692, 1694, 1695, 1696, 2682, 2683, 2684, 2707, 3733, 3735.

Liet. Stat. — Статут Великого Княства Литовского... Вильна, 1588. VB Leningrade, inv. 109-I-2-8. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1624, 1692, 1694, 1696, 2707.

Liet. Stat. — Статут Великого Княства Литовского... Вильна. 1588. VB Leningrade, inv. 107-2-b. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1618, 1624, 1692, 1695, 2682, 2683, 2684, 2707, 3733, 3735.

Liet. Stat. — Статут Великого Княства Литовского... Вильна, 1588(?). VUB, RK 153. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1540, 1637, 1638, 1639, 1860, 1865, 1867, 1904, 1905, 1908, 2534, 2535, 2707, 2712, 3691. Šis Statuto egzempliorius išspausdintas apie 1600 m.

Liet. Stat. — Статут Великого Княства Литовского... Вильна. 1588(?). MAB, L-16-2-2. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 144, 1638, 1639, 1862, 1864, 1905, 1907, 2534, 2535, 2712, 2713. Šis Statuto egzempliorius išspausdintas apie 1600 m.

Liet. Stat. — Статут Великого Княства Литовского... Вильна, 1588 (?). KR 9224. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1540, 1637, 1638, 1639, 1857, 1906, 2547, 2711, 2712, 3703. Šis Statuto egzempliorius išspausdintas apie 1600 m.

Liet. Stat. — Статут Великого Княства Литовского... Вильна, 1588 (?). MAB Leningrade, Nr. 39. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1638, 1639, 1684, 1859, 1860, 1906, 1907, 2534, 2535, 2712, 2713. Šis Statuto egzempliorius išspausdintas apie 1600 m.

Liet. Stat. — Статут Великого Княства Литовского... Вильна, 1588 (?). VB Leningrade, inv. 104-1-2-6e. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1540, 1671, 1684, 1860, 1862, 1864, 1905, 1906, 2534, 2547, 2712, 2713. Šis Statuto egzempliorius išspausdintas apie 1600 m.

Liet. Stat. — Статут Великого Княства Литовского... Вильна, 1588(?). VB Leningrade, inv. 106-1-2-6g. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1545, 1547, 1638, 1671, 1862, 1864, 1904, 1905, 1906, 2534, 2535, 2687, 2712, 2713. Šis Statuto egzempliorius išspausdintas apie 1600 m.

Radviias — Ioanis Radvani Lit. Radivilias sive de vita... Vilnae, 1588. MAB, L-16-18. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 2063 ir 2531.

Sbornik — Сборник о единой истеной вере. Острог, (1588). VUB, RK 307. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1673.

O iedney osobie — Grodzicki, St. O iedney osobie w wzywaniu sakramentu... Wilno, 1589. VUB, II-2184 ir MAB, L-16-1-15. VUB saugomas egzempliorius išspausdintas popieriuje su vž. 1040, 1635 ir 2064. MAB egzempliorius — popieriuje su vž. 1043, 1044, 2150, 2064.

O poprawie kalendarza — Grodzicki, St. O poprawie kalendarza, kazanie dwoie... Wilno, 1589. VUB, II-2230 ir MAB, L-16-1-16. VUB saugomas egzempliorius išspausdintas popieriuje su vž. 1045, 1623, 2065, MAB egzempliorius — popieriuje su vž. 1045.

Quaestor — Stanislai Socolovii Quaestor... Cracoviae, 1589. VUB, II-2158. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 2064 ir 2708.

Sigonius — Sigonius, D. Jego Milosci X. Stanislawa Sokolowskiego (o czci) y chwale... Krakow, 1590. VUB, II-2253. Išspausdinta popieriuje su vž. 1008.

Prawidlo — Grodzicki, St. Prawidlo wiary heretyckiey... Wilno, 1592. VUB, II-2235 ir MAB, L-16-1-11. VUB saugomas egzempliorius išspausdintas popieriuje su vž. 953, 954, 1626, 1701, 2286, 2532. MAB egzempliorius popieriuje su vž. 121, 953, 1539, 1689, 1701, 2101.

O czyscu — Grodzicki, St. O czyscu pierwsze kazanie na pogrzebie... Wilno, 1592. MAB, L-16-1-6. ir VUB II-2248. Abu egzemplioriai išspausdinti su vž. 1689, 2042, 2544.

O czyscu — Grodzicki, St. O czyscu kazanie wtore... Wilno, 1593. VUB, II-2250. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1538, 1539.

Opisanie — Smiglecki, M. Opisanie disputaciey Nowogrodzkiey... Vilnae, 1593. MAB, L-16-1-13. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 2544, 2545, 2546.

Constitutiones — Constitutiones Synodi Diocesanae Cracoviae... Cracovia, 1593. VUB, II-2182. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1540 ir 1542.

Belum quinti — Belum quinti evangelii... Vilnae, 1594. VUB, II-2233. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1701, 1702.

Okulary — Okulary na zwierciadlo... Wilno, 1594. VUB, 290235. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1540, 1541.

Iudicium — Iudicium albo rozsądek... Wilno, 1594. VUB, II-2252. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 673, 674, 2533.

Lutnia — Witoslawski, M. Lutnia na wesele... Wilno, 1594. VUB-II-2254. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1132, 1902.

Daukšos katekizmas — Daugsza, M. Katechizmas arba mokslas kiekwienam... Wilniuje, 1595. VUB, LR-41-65. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1538, 1540, 1541.

Kąkol — Kąkol ktory rozsiewa Stephanek Zizania w cerkwiach ruskich w Wilnie... Wilno, 1595. MAB, L-16-1-9. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1539.

O Bostwie — Smiglecki, M. O Bostwie przedwiecznym Syna Bożego... Wilno, 1595. VUB, II-2255 ir II-2256. Abu šios knygos egzemplioriai išspausdinti popieriuje su vž. 1702, 1902, 3489, 3738.

Kazanie — Brant, J. Kazanie pogrzebne na one slowa... Wilno, 1596. VUB, II-2234. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 143.

Kronika Polska — Bielski, M. Kronika Polska... Krakow, 1597. VUB, II-2422. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1540, 1544, 1545, 1546, 2728, 2732.

Apokrysis — Апокрисис албо отповедь на книжки о сборе Берестейском... Острог, 1598. VUB, RK 252. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 217, 1540, 1541, 1542, 1544, 1546, 1706, 1707, 2209, 2728, 2729 ir 2732.

Kazania — Skarga, P. Kazania... Wilno, 1598. Aut. rink. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 557.

In mortem — Chrisophori Varsevicii. In mortem Philippi II... Cracoviae, 1598. VUB, II-2179. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 2200.

Quinti Evangelii — Jurgevicius, A. Quinti Evangelii Professoris... Vilnae, 1599. MAB, L-16-1-12. Abu šios knygos egzemplioriai išspausdinti popieriuje su vž. 1856.

Daukšos Postilė — Postilla Catholicka. Tai est iżguldimas... Wilnius, 1599. Visi trys VUB egzemplioriai išspausdinti popieriuje su vž. 1529, 1540, 1541, 1544, 1546, 1547, 2039, 2711, 2713, 2735, 2736, 3493, 3495.

Antipheie — Antipheie abo Apologia przeciwko Krzysztofowi Philaletowi... Wilno, 1600. MAB, L-16-1-10. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 2136.

Censura — Censura disputaciey... Wilno, 1600. VUB, II-2264. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 2039, 3813.

O iedney — Smiglecki, M. O iedney widomey głowie kościoła... Wilno, 1600. MAB, L-16-1-19. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1861, 1867.

Morkūno Postilė — Postilla Lietuwiszka tatai est... Wilnius, 1600. VUB, CR 1620, CR 1620a; KR, E 447613 ir LRB, A-I-600.

Visi keturi egzemplioriai išspausdinti popieriuje su vž. 1419, 1640, 1858, 2535, 2714, 2735, 2736, 3814.

Evangelija — Евангелие напрестольное... Вильно, 1600. VUB, RK 51, RK58, RK60. VB Leningrade, Nr. 57, 58. Visi penki egzemplioriai išspausdinti popieriuje su vž. 728, 729, 730, 1279, 1312, 1529, 1545, 1619, 1671, 1676, 1684, 1703, 1857, 1858, 1859, 1860, 1863, 1864, 1867, 1903, 1905, 2052, 2248, 2534, 2537, 2705, 2712, 2730, 2732, 3495, 3703, 3734, 4003.

Evangelija — Евангелие напрестольное... Вильно, 1600(?). VUB, RK 56. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 580, 1827, 1828, 3268, 3274, 3275, 3278, 3280, 3282, 3283, 3285, 4098, 4099. Šis „Evangelijos" egzempliorius išspausdintas ne tituliniame lape nurodyta 1600 m. data, bet apie 1614—1619 m.

Odpowiedz — Smotrycki, M. Odpowiedz na script uszczypliwy... Wilno 1608. MAB, L-17-127. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 4025, 4026.

Apologia — Apologia Roberti... Vilnae, 1610. VUB, 177176. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 151, 1533.

Kazanie na pogrzebie — Piekarski, A. Kazanie na pogrzebie.. Wilno, 1614. VUB, 196548. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1822, 1830.

Kazanie — Grącki, A. Kazanie na pogrzebie... Chodkiewicza... Wilno, 1614. VUB, III-18353. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 978, 1831, 3951, 3952.

Liet. Stat. — Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego... Wilno, 1614. VUB saugomas egzempliorius išspausdintas popieriuje su vž. 1740, 1871, 1899. CRB egzempliorius (B-lenkų 614) — popieriuje su vž. 1740, 1871, Len. VB egzempliorius (13-2-3-22) — popieriuje su vž. 1869, 3509, 3510, 4066, Len. MAB egzempliorius (606-b.105) popieriuje su vž. 1295, 4107.

Alfurkan — Czyżewski, P. Alfurkan tatarski prawdziwy... (Wilno), 1616. Aut. rink. Išspausdintas popieriuje su vž. 1077, 1878, 1879, 3820, 3919, 4077.

Kazanie — Zigrowicz, I. Kazanie na pogrzebie... Monwida... Lubcz, 1616. Aut. rink. Išspausdinta popieriuje su vž. 2538.

Tribunolas — Trybunał Obywatelom Wielk. H. Litew... Wilno, 1616. Len. MAB, Nr. 605—104. (prie Lietuvos Statuto). Išspausdinta popieriuje su vž. 1878.

Evangelija — Евангелие учительное... Евье, 1616. VUB, RK63 ir MAB, L-17-2-25. Pirmasis egzempliorius išspausdintas beveik išimtinai Kauno gamybos popieriuje. Lapai 1-200 turi vž. 3506, 3509, 3510 ir 3523; lapai 205—308 turi vž. 2727, 3913, ir 3919. Antrasis egzempliorius turi taip pat daugiausia Kauno popieriaus vandenženklius, kai kurie lapai turi vž. 191, 1147, 2727, 3523 ir 3913.

Služebnik — Книга служебник, в ней же блаженных трех епископов... Вильно, 1617. VUB, RK 240. Knyga išspausdinta Smurgainių dirbtuvės pagamintame popieriuje su vž. 3820 ir Alšėnų gamybos popieriuje su vž. 1878 ir 1879.

Pamiątka — Alanda, J. Pamiątka... M. Ch. Radziwiłowi... Wilno, 1617. VUB, III-18352. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 2539, 3509, 4101, 4102.

Pociecha — Zygrowski, I. Pociecha rodzicom, dziatkom... E. Kawieczynskiemu... Lubcz, 1618. Aut. rink. Išspausdinta popieriuje su vž. 2538.

Pamiątka — Kondradowicz, S. Pamiątka wielkich cnot... Krystyny Kawieczynskiey... Lubcz, 1618. Aut. rink. Išspausdinta popieriuje su vž. 2538.

Obsequium — Obsequium Gratutudinis... I. C. Chodkiewicz... Vilnae, 1619. MAB, L-17-135. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1880.

Czysciec — Zygrowiusz, I. Czysciec chrzescianski na pogrzeb... K. Szwykowskiego... (Lubcz, 1619). Aut. rink. Išspausdinta popieriuje su vž. 1880, 1890.

Krzyż — Zygrowiusz, I. Krzyż chrzescianski na pogrzeb... M. Kawieczynskiego... Lubcz, 1619. Aut. rink. Išspausdinta popieriuje su vž. 1880, 1890.

Smierć — Zygrowiusz, I. Smierć chrzescianska na pogrzeb... Iarosza Iewłaszewskiego... Lubcz, 1619. Aut. rink. Išspausdinta popieriuje su vž. 1880, 1890.

Liet. Stat. — Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego... Wilno, 1619. VUB saugomi egzemplioriai (III-14613 ir 10946614) išspausdinti popieriuje su vž. 4080, 4106; Minsko VB egzempliorius (091—4377-K) — popieriuje su vž. 3895, 4106; Len. MAB egzempliorius (605—b104) — popieriuje su vž. 3895, 3915, 4106; MAB egzempliorius (II-775) — popieriuje su vž. 3895, 3896, 4101, 4102.

Sprendžiant iš kraštutinių vandenženklių vartojimo datų, šie Statuto egzemplioriai išspausdinti tituliniame lape nurodyta data 1619 m.

Liet. Stat. — Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego... Wilno, 1619 (kontrafakcija). VUB egzempliorius (III-14611 ir III-16699) išspausdinti popieriuje su vž. 1829, 1881, 3820; Len. VB egzempliorius (13-II-3-19) popieriuje su vž. 131, 1829, 3267, 3290, 4249; Minsko VB egzempliorius — popieriuje su vž. 1829, 1881, 3821, 3920, 4249. Sprendžiant iš kraštutinių vandenženklių vartojimo datų, šie Statuto egzemplioriai išspausdinti 1623 metais.

Żywot — Żywot wieczny y smierc wieczna na pogrzeb... Christyny z Kawieczyna Frąckiewiczowey... Lubcz, 1620. Aut. rink. Išspausdinta popieriuje su vž. 1880, 1890.

Pamiątka — Pamiątka wszystkimi cnotami hoynie obdarzoney... Christyny z Kaweczyna... Lubcz, 1620. Aut. rink. Išspausdinta popieriuje su vž. 1890.

Kazanie na pogrzebie — Korsak, Ch. Kazanie na pogrzebie... M. Wolskiego... Wilno, 1621. VUB, III-18354 ir MAB, L-17-162. VUB saugomas egzempliorius išspausdintas popieriuje su vž. 3821, o MAB egzempliorius — su vž. 1828.

Tribunolas — Trybunał Obywatelom Wielkiego Xięstwa Litewskiego... Wilno, 1623. MVB, Nr. 094376 ir LVB, Nr. 13-II-19. MVB egzempliorius išspausdintas popieriuje su vž. 1881. LVB egzempliorius — popieriuje su vž. 1829, 2539, 3908.

Naujasis Testamentas — Новый Завет господа нашего Исуса Христа... Вильно, 1623. VUB, RK 302. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 155, 185, 191 ir 192.

Compendium — Demitrowicz, P. Compendium abo krotkie opisanie... Lubcz, 1625. MAB, L-17-139, ir R-17-1-9. Abu egzemplioriai išspausdinti popieriuje su vž. 125, 693, 1823.

Nauka o sakramentach — Nauka o skramenciech swiętych Nowego Testamentu... Lubcz, 1626. MAB, L-17-1110. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1824.

Makaryj Egipetskij — Макарий Египетский. Беседы святого отца... Вильно, 1627. VUB, RK204. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 3513 ir 3514.

Wizerunek — Bembus, M. Wizerunek... Andrzeia Bobole... Wilno, 1629. MAB, L-17-1115. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 3907.

Punkty kazan — Szyrwid, K. Punkty kazan od adwentu... Wilno, 1629. LKLI, Nr 1133. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 182, 3513, 3514, 3983, 3986, 3988.

Echo Lyrica — Echo Lyrica... D. Abrahami Woyna... Vilnae, 1631. MAB, L-17-2-14/3. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 723.

Žale Serdeczne — Bartoszewski, W. Žale Serdeczne... Vilnae, 1632. MAB, L-17-159. Išspausdinta popieriuje su vž. 2540.

Tryumf — Olszewski, J. Tryumf Przesławney Akademiey Wilenskiey... Vilnae, 1634. MAB, L-17-122. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1883, 3907, 3989.

Panegiricus — Thilo Valentinus. Panegiricus aeterno honori... Vladislai IV... Regiomonti, 1635. MAB, P-17-2-79. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 604.

Festus — Festus Hymenaei... Georgii Sapieha... Vilnae, 1636. VUB, ES 1077. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1983.

Monumentum — Rywocki, J. Monumentum gloriae... Vilnae, 1636. MAB, L-17-2-3/6. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1883.

Polustav — Полустав... Евье, 1637. LVB, N 832. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1140 ir 1141.

Gistoria — Гистория албо правдивое выписание... Кутеино, 1637. VUB, RK 288. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 172, 180, 183, 186, 228, 450, 1021, 2225, 3529 ir 3984.

Anatomia — Labędzki, B. Anatomia conscientia to iest rozebranie... Lubcz, 1638. MAB, R-17-1-137. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1963, 1964, 1965, 3933.

Naujasis Testamentas — Новый Завет... Евье, 1641. LVB, inv. 860. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1121.

Psaltyr — Псалтырь... Евье, 1641. LVB, inv. III-5-4. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1088.

Dioptra — Диоптра или зерцало... Евье, 1642. LVB, inv. 992. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1812 ir 1818.

Panegiricus — Bardowski, N. Panegiricus... Georgio Tyszkiewicz... Vilnae, 1643. MAB, L-17-2-3/12. ir L-17-2-65. Abu egzemplioriai išspausdinti popieriuje su vž. 1915.

Evangelija — Евангелие сиреч благовестие... Вильно, 1644. VUB, RK 48 ir RK 49. Knyga išspausdinta Rožanos dirbtuvėje pagamintame popieriuje (formatas 38×50 cm) su vž. 1948, 2007, 2008 ir 2009.

Fastigum — Lacki, I. A. Fastigum... Vilnae, 1644. VUB, III-16247. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1915.

Ogrod rožany — Ogrod rožany abo opisanie dwu szczepow... Wilno, 1646. MAB, L-17-194. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1092, 3930.

Assertationes — Butkiewicz Popucewicz, J. Assertationes ex iuresprudentia... Vilnae, 1647. MAB, L-17-138. Išspausdinta popieriuje su vž. 1090.

Samogitiae Triumphantis — Samogitiae Triumphantis Argumentum... Vilnae, 1647. VUB, 108588. Knyga išspaudinta popieriuje su vž. 4091.

Trifolgion — Трифолгион или цветослов... Кутеино, 1647. VUB, RK 208. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 174.

Aurea Messis — Aurea Messis... Vilnae, 1648. VUB, 92136. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1969, 1970.

Slawa Potomna — Slawa potomna... S. K. Woyny... Vilnae, 1649. VUB, ES 1049. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1944.

De rebus — De rebus anno 1650... Vilnae, 1650. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1920, 4091.

Haft Ręką Božą — Dubowicz, A. Haft Ręką Božą... Wilno, 1651. MAB, L-17-1130. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 4091.

Mądra — Mądra Indzienigierka Dwoch Domow... Alexandry Radziminskiey Ciwonowey Szawdowskiey... Wilno, 1652. MAB, L-17-1131. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 4092.

Kniga Nobaznystes — Rhetas, J. J. Kniga Nobaznystes Krikszczoniszkos... Kedainiai, 1653. MAB, LK-17-2 ir VUB, 1152197. Abu egzemplioriai išspausdinti popieriuje su vž. 2849 ir 3306.

Maldos Krikščioniškos — Rhetas, J. J. Maldos Krikscioniszkos, Wisokiam Meatuy... Kedainiai, 1653. VUB, 110370. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 623 ir 2849. Egzempliorius, saugomas LKLI, Nr. 33283, išspausdintas popieriuje su vž. 4092.

Summa arba trumpas — Rhetas, J. J. Summa aba trumpas iszguldimas Ewangeliu... Kėdainiai, 1653. MAB, L-17-2 ir VUB, 110371. Abu egzemplioriai išspausdinti popieriuje su vž. 3306.

Leksikon — Берында, П. Лексикон славяно — росский... Кутеино, 1653. VUB, RK 226 ir RK 228. Pirmasis egzempliorius išspausdintas popieriuje su vž. 173. Antrasis — su vž. 171 ir 187.

Lot strzaly — Lot Strzaly... Jozepha Horbackiego... Wilno, 1654. MAB, L-17-2-18. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1093.

Dioptra — Диоптра или зерцало... Кутеино, 1654. VUB, RK 244 ir RK 251. Abudu egzemplioriai išspausdinti popieriuje su vž. 171.

Meta Felicitatis — Meta Felicitatis... Paulus Joannes Sapieha... Vilnae, 1666. VUB, ES 1067. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 211, 212.

Cynthiae — Cynthiae Hlebovicianae Decora... Vilnae, 1668. VUB, III-11952. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 2218.

Acta Synodi — Acta Synodi Diaecesis Vilnensis... Vilnae, 1669. MAB, L-17-1106. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 2061.

Ludi Literarii — Ludi Literarii in Nuptiis... Michaelis Regis Poloniarum... Eleonorae... Vilnae, 1670. MAB, L-17-2-14-8. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1933.

Teologia — Boym, P. B. Theologia Chrzescianska albo Nauka o Taiemnicach... Vilnae, 1670. MAB, L-17-1162. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1955.

Osobliwe — Biki, Bernardyn. Osobliwe Panskie Dary... I. K. Hlebowicza... Wilno, 1670. MAB, L-17-172. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1938.

Commissio — Commissio Herarchiae Coelestis... Vilnae, 1671. VUB, ES 1052. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 2072.

Passio Christi — Passio Christi... Vilnae, 1671. MAB, L-17-1201. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1888.

Conclusiones — Conclusiones ex Universae Theologia... C. C. Brzostowski... Vilnae, 1673. MAB, L-17-2-66/5. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1956.

Ziarno Gorczyczne — Andrzeykiewicz, Jan, X. Ziarno Gorczyczne... W Wilnie, 1673. MAB, L-17-1175. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1888, 2061, 4017.

Artykuły Woyskowe — Artykuły Woyskowe... z rozkazania M. K. Paca... Wilno, 1673. Aut. rink. Išspausdinta popieriuje su vž. 1888, 2280.

Virtus Dexterae — Virtus Dexterae Domini in Virtute... M. C. Pac... Vilnae, 1674. MAB, L-17-2-14/1. Išspausdinta popieriuje su vž. 1957.

O Żywocie — Bartol, D. O żywocie y cudach B. Stanislawa Kostki... W Wilnie, 1674 MAB, L-17-190. Išspausdinta popieriuje su vž. 1888.

Fides — Denisiewicz, A. Fides, Spes, Charitas... Benedicti Žuchors-

ki... Vilnae, 1676. MAB, L-17-2-66/11. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 4017.

Artykuły — Artykuły sądow marszałkowskich... Wilno, 1678. Aut. rink. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 3307.

Regius — Kucewicz, Pr. Regius Virginensque Campi... Casimiri Pac... Vilnae, 1679. MAB, L-17-2-66/9. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 19.

Tulli Ciceronis — M. Tullii Ciceronis epistolarum... Vilnae, 1679. MAB, L-17-1679. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1951.

Wiosna — Bohdanowicz, P. P. Wiosna przed zgonem zimy... Teresy Podbereskiey... Vilnae, 1680. MAB, L-17-29. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 2070.

Synopsis — Синопсис или краткое собрание от различных летописцев... Киев, 1680. VUB, RK 262. Knyga išspausdinta įvairiame Silezijoje pagamintame popieriuje. Kai kur matomi vž. 48 ir 61.

Alphabetum — Gąlatowski, I. Alphabetum rozmaitym heretykom... Czernihow, 1681. MAB, R-17-1-8. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 40, 2983, 3748.

Imie Chwalebne — Imie Chwalebne Kazimierza S... Wilno, 1684. MAB, L-17-1169. Išspausdinta popieriuje su vž. 737.

Triodon — Триодон си есть... Чернигов, 1685. VUB, RK 95. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 9, 21 ir 60.

Primus — Primus... A. M. Kotowicz... Vilnae, 1685. VUB, III-11941. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1599.

Verus antistes — Verus antistes... Constantino Brzostowski... Vilnae, 1687. VUB, ES 1049. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1599, 1973, 1974.

Maiestas Sarmatiae — Maiestas Sarmatiae... Ioannus III... Vilnae, 1688. MAB, L-17-2-14-6. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 67.

Ratio — Buynowski, M. Ratio Status Eligendi... Vilnae, 1688. MAB, L-17-134. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 642, 1974.

Ratio Status — Buynowski, M. Ratio Status Ecclesiastici Stabilendi... Vilnae, 1690. MAB, L-17-126. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 2298.

Daumondus — Daumondus Vetusto Principum Lituanorum... Michaelis Dowmant Siesicki... Vilnae, 1690. MAB, L-17-2-63. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 2494.

Collecta Nea — Collecta Nea Constitutionum... Vilnae, 1690. MAB, LK-17-19. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 852.

Epitome — Epitome Instituti Societatis Iesu... Vilnae, 1690. MAB, L-17-119. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 2486.

Voces Animorum — Bialozor, Fr. Voces Faventium Animorum... C. Oginski... Vilnae, 1692. MAB, L-17-2-54. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 784.

Liet. Stat. — Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego... Wilno, 1693. VUB, FS 418, MAB, 24, II 940 ir L-17-22. VUB saugomas egzempliorius išspausdintas popieriuje su vž. 784, 2083, 2161, 2162, 3189, 3221, 4118. MAB, 24 egzempliorius visas išspausdintas popieriuje su vž. 2840; MAB, L-17-22 — popieriuje su vž. 3222. MAB, II 940 išspausdintas popieriuje su vž. 867, 2853, 3037, 3146, 3221, 3596, 3621, 4129, 4142.

Tribunolas — Trybunał Obywatelom Wielk. X. L... Wilno, 1693. MAB, L-17-22 ir Len. MAB, Nr. 12331. Abu egzemplioriai išspausdinti popieriuje su vž. 2162.

Epistolae — Epistolae Stanislai Chochlowski... Constantino Brzostowski... Vilnae, 1695. MAB, L-17-24. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 891.

Služebnik — Лейтоургиярион си есть служебник... Супрасль, 1695. VUB RK 35, RK 36, RK 41. Knygos išspausdintos popieriuje su vž. 891, 1976, 1989, 3222, 4116, 4133, 4143.

Evangelija — Евангелие учительное... Могилев, 1697. VUB, RK 57. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1065, 1987, 1988, 2719, 2720, 2723 ir 2724.

Dioptra — Диоптра или зерцало живота... Могилев, 1698. VUB, RK 255. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1408, 1732, 1988 ir 2599.

Coaequatio — Coaequatio Iurium Cum... (Vilnae), 1699. MAB, L-17-22. Išspausdinta popieriuje su vž. 1987.

Unparteische — Arnold, Gottfrid. Unparteische Kirchen und Ketzer-Historie... Frankfurt a/Mayn. 1699. MAB, V-17-2-658. Knyga įrišta 1702 metais Karaliaučiuje. Irišimui panaudotas popierius su vž. 3147.

Nowe Łask — Nowe Łask Cudo Żywot———W Wilnie, 1699. MAB, L-17-176. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 3228.

Niebo novoje — Небо новое з новыми звездами сотворенное... Могилев, 1699. VUB, RK 263. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1732, 1733, 1734 ir 1735.

O Początku — L. Juliusza Flora, O Początku y Dziejach Narodu Rzymskiego... W Wilnie. w Drukarni XX Bazylianow. 1700. MAB, L-17-1177. Visa knyga išspausdinta popieriuje pagamintame ne anksčiau kaip 1735 metais (Učastkina. vž. 689).

Postanowienie — Postanowienie Generalne Stanow W. X. Lit... Wilno, 1700. MAB, P-17-2-95. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 2290.

Chwalebne — Modzelewski, Z. Chwalebne... Piotrowi Godebskiemu... Wilno, 1703. Aut. rink. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1149, 3194, 3225, 3415.

Universitas Vilnensis — Universitas Vilnensis... Vilnae, 1706. VUB, V-II-373. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 3224, 3225.

Hymetus — Hymetus Marianus alvito illustrissime... Suprasl. 1719. VUB, 452. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1096.

Pomum Aspectu — Pomum Aspectu delectabile... Suprasl, 1721. VUB, V-II-427. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1098.

Leksikon — Лексикон сиречь словесник славенский... Супрасль, 1722. LVB, inv. 2773. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1101 ir 1723.

Sobranije — Собрание припадков краткое... Супрасль, 1722. LVB, inv. 2834. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1101.

Pamokslas Krikščioniškas — Pamokslas Krykscioniszkas trumpai izgulditas... Wilniuje, 1725. VUB, 60-9-3. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 3204, 3207.

Služebnik — Лейтургикон си есть служебник... Супрасль, 1727. VUB, RK 37, MAB, R-18-2-43 ir LVB, inv. 2671. Pirmasis egzempliorius išspausdintas popieriuje su vž. 1101, 1104, 1156 ir 3213. Antrasis ir trečiasis egzemplioriai — popieriuje su vž. 1104.

Oktoich — Октоих... Супрасль, 1728. LVB, inv. 4442 ir 2673. Pirmasis egzempliorius išspausdintas popieriuje su vž. 1099 ir 1104. Antrasis egzempliorius — su vž. 1102.

Rhodus — Rhodus intra Lares illustrissima Chalecciorum... Vilnae, 1728. VUB, VII-2941. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1084.

Thesaurus Gemmeo — Thesaurus Gemmeo Virtutum Nitore... Vilnae, 1729. VUB, V-II-560. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 4232.

Aquila Grandis — Aquila Grandis Magnarum Alaruns in Zyroviciana. Suprasl, 1730. VUB, 968. ir MAB, L-18-1-1065. Abu egzemplioriai išspausdinti popieriuje su vž. 1073, 1105.

Kazania — Skarga, P. Kazania na niedziele... Pinsk, 1735. Aut. rink. Visa knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1047.

Psalmi — Psalmi Communes... Suprasl, 1737. VUB, V-II-368. Knyga išspausdinta popieriuje be vandenženklių.

Zodiacus — Zodiacus Infulatus... Suprasl, 1739. VUB, V-2-454 ir MAB, L-18-2-137. Abu egzemplioriai išspausdinti popieriuje su vž. 947.

Pamokslas — Pamokslas Krikscioniszkas... Wilniuj, 1743. MAB, LK-18-14. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1059.

Applauz — Applauz weselny... A. Oginskiey... z K. Platerem... Wilno, 1744. MAB, L-18-2203. Išspausdinta popieriuje su vž. 1725.

Honor — Aureli, A. Honor Trybunalu... Alexandra Pocieia... Wilno, 1745. MAB, L-18-2-232. Išspausdinta popieriuje su vž. 1059.

Cudownie — Paniewski, K. Cudownie... Ignacemu Karmazynowiczowi... Nieswierz, 1757. VUB, V-II-841. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 1728.

Služebnik — Служебник в немже литургия... Супрасль, 1758. VUB, RK 160. Beveik visa knyga išspausdinta popieriuje be vandenženklių, tik 5 lapai turi vž. 1105.

Ode ad — Ode ad... Alexandrum Comitem Sapieha... Vilnae, 1763. MAB, L-18-228. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 2438.

Leitourgiarion — Лейтоургиярион си есть служебник... Супрасль, 1763. VUB, RK 10 ir MAB, R-18-2-60. Pirmasis (VUB) egzempliorius išspausdintas blogame popieriuje be vandenženklių. Antrasis (MAB) — gerame popieriuje su vž. 304.

Ad Celesissimum — Ad Celesissimum Ducem... Jablonowski... Vilnae, 1764. MAB, L-18-228. Išspausdinta popieriuje su vž. 3448.

Wykład Pisma — Kuženiecki, M. Wykład Pisma Swiętego... Nieswiž, 1769. MAB, L-18-2-43. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 2111, 2112.

Časoslow—Сия с(вя) тая мб(о) годухновенная книга нарицаемая часослов... Супрасль, 1772. VUB, RK 118. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 3298.

Služebnik — Лейтоургиярион си есть служебник... Супрасль, 1772. VUB, Nr. 249. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 3246.

Leitourgiarion — Лейтоургиярион си есть служебник... Супрасль, 1773. MAB, R-18-2-41. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 2406.

Balet Wiesniacki — Balet Wiesniacki na theatrum Ant. hr. Tyzenhauza... Grodno, 1778. Aut. rink. Išspausdinta popieriuje su vž. 4213.

Žiwatas Pona — Žiwatas Pona yr Diewa musu... Supraslaw, 1787. MAB, LK-18-7. ir aut. rink. Abu egzemplioriai išspausdinti popieriuje su vž. 3138.

Alfa i Omega — Сия святая богудухновенная книга нарицаемая по гречески Альфа и Омега... Супрасль, 1788. VUB, RK 101. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 372.

Prawo Kanoniczne — Glowniewski, A. Prawo Kanoniczne... Suprasl, 1792. Aut. rink. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 3314, 3315.

Rozmowy — Szczurowski, T. Rozmowy duchowne... Suprasl, 1792. Aut. rink. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 3314, 3315.

Časoslow — Часослов найлоный... Супрасль, 1793. VUB, RK 117. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 3467 ir 3468.

Psalmi — Psalmi Communes... Suprasl, 1795. VUB, V-II-605. Knyga išspausdinta popieriuje su vž. 3549.

S A N T R U M P O S

AGAD	— Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.
ASb	— Археографический сборник документов, относящихся к истории Северозападной Руси.
Aut. rink.	— Autoriaus rinkiniai.
AVK	— Акты издаваемые Вильнюскою археографическою комиссией.
CGADA	— Центральный государственный архив древних актов, Москва.
CRB	— Lietuvos TSR Centrinė valst. biblioteka Vilniuje.
CVIA	— Lietuvos TSR Centrinis valstybinis istorinis archyvas Vilniuje.
CGIA Gardine	— Центральный государственный исторический архив БССР, Гродно.
CGIA Leningrade	— Центральный государственный исторический архив СССР, Ленинград.
CGIA Minske	— Центральный государственный исторический архив БССР, Минск.
Gard. muz.	— Государственный исторический музей, Гродно.
KHKM	— Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, Warszawa.
LIŠ	— Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1, V., 1955.
LKLI	— Lietuvių kalbos ir literatūros institutas.
LM CGADA	— Литовская Метрика. Центральный государственный архив древних актов, Москва.
KR	— Lietuvos TSR Knygų rūmai.
LVB	— Государственная публичная библиотека, Ленинград.
MAB	— Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinė biblioteka.
LMAB	— Библиотека Академии наук СССР, Ленинград.
MLVB	— Библиотека СССР им. В. И. Ленина, Москва.
VB Minske	— Государственная им. В. И. Ленина публичная библиотека, Минск.
VKA	— Valstybinis Kauno miesto archyvas.
VUB	— Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko v. universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius.
Vž.	— Vandenženklis.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

(INDEX PERSONARUM)

Abramavičius, D. — 97.
Adamavičius, Vincentas — 102.
Adomas (Smieliauskas) — 61.
Aizikevičius, Mauša — 94.
Albrechtas, hercogas — 111.
Aleksandravičius, S. — 82, 84.
Angelčikas — 49.
Anna Regina — 139.
Antanas (mokinys) — 61.
Anuškinas, A. — 36.
Aueriai — 72.
Aueris, F. (Friedrich von Auer) — 71, 140, 141.
Augustas II — 103.
Augustas III — 75.
Austigal, Emanuel — 117, 134, 139.
Austigal, Heinrich — 138.
Austigal, Johann — 112.
Austigal, Johann Christoph — 113, 138.
Austigal, Johann Friedrich — 113.

Badeckis, K. (Karol Badecki) — 37, 119, 127, 130, 137.
Balinskis, Mykolas — 13, 14, 30, 65, 66, 82, 84.
Bankovskienė-Tochtermanienė-Reinerytė, Darata — 69.
Bankovskis, Jurgis — 64, 69, 106, 140.
Baradaitis, Jonas — 69.
Baranovskis, J. — 51.
Barišnikovai — 142.
Bartašienė, Barbora — 59.
Bataševai — 142.
Beckstein, Johann Gotfried — 113.
Belickis, Juozas — 101.
Belkevičius, Simonas — 103, 104.
Belou(sov)as, Antanas — 105.
Bernatavičius, F. — 55.
Bernard, Jekel — 58.
Bernardas (popierininkas) — 57, 61.
Belzerienė, Ona-Christoph — 62.
Bialobžeskis, Martynas — 119.
Bialozorai — 124.
Bichovcai — 102, 103, 119.
Bichovcas, Jonas — 102, 103.
Bichovcas, Juozapas — 102.
Bichovcas, Liudvikas — 103.
Bichovcas, Mykolas — 103.
Bichovcas, Samuelis Dobrogostas — 102, 103.
Bichovcas, Vladislovas — 102, 103.
Bichovcienė (iš Denhofų), Kristina — 102, 103.
Bielski, M. — 137.
Blamau, Jurgis — 57, 58, 91, 129, 140.
Blauw, D & C — 142.
Blogočevskis, Petras — 98, 106.
Bobrovskis, P. — 17.
Bogdanas, I. (Bogdan Istvan) — 145.
Bolwig(e), Michael — 115, 117.
Bona (karalienė) — 123.
Bonarai — 130.
Boretis, J. (Johann Boretti) — 64, 65.
Braemer, Valentin — 132.
Brikė (C. M. Briquet) — 15, 34, 37, 116, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 130, 131, 135, 136, 141, 145, 146, 148, 149.
Brodovskiai — 103.
Brodovskienė-Palubinskaitė, Ona — 103.
Brodovskis, Mykolas — 103.
Bropstly, Nathanel — 116, 149.
Brüderlein, Georg — 117.
Budka, V. (Włodzimierz Budka) — 15, 18, 19, 119, 126, 130, 132, 137, 143, 144.
Buivydas, Petras — 59.
Bursa, N. — 75, 104.
Butleriai — 76, 117.
Butleris, Mykolas — 76.
Būzas (darbininkas) — 75.
Bžostovskiai (Brzostowski, Bžostauskiai) — 71, 94, 95, 96, 117, 126, 142.
Bžostovskis, Adomas — 96.
Bžostovskis, Aleksandras — 96.
Bžostovskis, Emanuelis Eustachius — 96, 126.
Bžostovskis, Jonas — 96.
Bžostovskis, Konstantinas Benediktas — 96, 126.
Bžostovskis, Konstantinas Kazimieras — 71, 72, 96, 103, 126.
Bžostovskis, Ksaveras — 96.
Bžostovskis, Mykolas — 66, 96, 97, 126.

Chacutičius, Charitonas — 14, 59.
Chaimovičius, Šmuelis — 95.
Chlebnikovai — 142.
Chominskis, Pranciškus Ksaveras — 87.
Choromickis, Hileris — 95.
Chotkevičiai — žr. Katkevičiai.
Chotkiewiczewa-Hurska, Sophia — 120.

Chrapickis, J. — 76.
Chreptavičiai — 119.
Chrząnski — 136.
Churchill, W. A. — 136, 138.
Ciechanavičius, Jonas — 68.
Ciechanavičiūtė, Marina — 67, 68.
Cimermanas, Danielis — 63.
Cytowska, M. — 152.
Cizeriai — žr. Zieser.

Čaplickis, Matas — 58, 69.
Čapskiai — 131, 132.
Čapskis, Emerikas — 37, 110, 123.
Čartoriskiai — 55, 143.
Čartoriskis, Adomas — 143.
Čartoriskis, A. K. — 55.
Černych, P. J. — 155.
Čižaitė-Rokickienė, J. — 150.
Čiževskis, P. — 119.

Dachnavičius, G. — 60.
Danilavičius, Ignas — 151.
Daugėlos — 118.
Daumantai-Siesickiai — 124.
Davidavičius (pameistrys) — 87.
Decker — 113.
Decker, Johann Christian — 113.
Dekeris, Sebastijonas — 130.
Demidka (pameistrys) — 87.
Denelis (Dehnel), E. — 86.
Denelis (Dehnel), J. R. — 85.
Denelis (Dehnel), K. — 86.
Denhofai — 87, 102, 119.
Derlingas, Matas — 103.
Despot-Zenavičiai — žr. Zenavičiai.
Dolija, M. — 110, 124.
Domaševskis, Volfas — 94.
Dorohostaiskiai — 131.
Druckiai-Horskiai — 64, 120.
Druckiai-Liubeckiai — 121.

Eineder, Georg — 123, 141.
Eiseler, Hans — 142.
Eiseler, Wolf — 142.
Este, d' — 110.

Farenholcas, Samuelis — 73.
Feissinger, Johann — 96.
Filipavičius — 60.
Fiodorovas, J. — 124.
Floras, L. J. — 154.
Forsters — 139.
Fridericus Rex — 112.
Fridericus Wilhelmus — 140.
Fridrichas Augustas — 100, 122.
Fridrichas Vilhelmas — 100, 111.
Fund (Pfundt), Christoph — 117.

Galaunė, P. — 8, 10, 12, 80.
Georgius Rex — 139.
Geraklitovas, A. — 15, 16, 43, 108, 155.
Gerardy, T. — 7, 15, 150.
Giedraičiai — 59, 61, 63, 64, 120, 132.
Giedraitienė-Mamoničienė-Vainaitė — 59, 60.
Giedraitis, Marcijonas — 59, 60, 61, 63, 69, 74, 120, 150.
Giedraitis, Marcijonas (Mscislaujos vaivada) — 60.
Giedraitis, M. (Žemaičių vyskupas) — 60.
Giedraitytė, Cecilija — 61.

Gilevičius, J. — 154.
Gimbutas, Jonas — 74, 75.
Gineičiai — 123.
Glebavičiai — 89, 131, 135.
Glebavičius, Jonas — 92.
Glebavičius, J. J. — 57.
Glebavičius, Jurgis Karolis — 70, 93, 132.
Glebavičius, Mikalojus — 90, 92, 93, 132.
Glebavičiūtė, Kristina — 93.
Godeb, Tobias — 122.
Golombickis, Antanas — 94.
Golubecas, Antanas — 107.
Gončiarovai — 123, 139, 142.
Gorbačevskis, N. — 75.
Gorka, Andrius — 127.
Gorka, Stanislaus — 127.
Gosipovičienė, Šeina Chana — 94.
Goštautai — 118.
Goštautas (Vilniaus vaivada) — 57.
Grabovskis, Pranas — 105.
Graničnis V. (Wacław Graniczny) — 151.
Grašis, Lukošius (Gross, Grosz) — 61, 62.
Gregaravičius, Andrius — 45.
Grikelis (pameistrys) — 87.
Gross, Michel — 136.
Grossius, Lucas — žr. Grašis, Lukošius.
Guillhelmus Rex — 139.
Günther, Carl Friedrich — 111, 112.
Günther, Georg Friedrich — 112, 134, 139.
Günther, Gotfried — 115, 131, 134, 145, 147.
Günther, Johann Gotfried — 113, 131.
Günther, Johann Gotlieb — 131.

Haleris, J. — 44.
Haraburda, Petras — 59, 119.
Haraburda, Vosylius — 59.
Haraburdai — 59, 118, 119.
Heinrich — 115, 117.
Heinrich, Christoph — 117.
Heinrich, Gotfried — 115.
Heinrich, Rheinhold — 117.
Heinrich, Severin — 44, 115, 117, 118, 122, 141, 146.
Hey, Paul — 118.
Heyn, Paul — 115, 116.
Hempel, Andreas Johann — 134.
Hempel, Johann Andreas — 36, 112, 134, 136, 139, 140.
Hempel, Joseph — 113.
Henrikauskas (popieriaus meistras) — 87.
Hermann, Friedrich Rheinhold — 134.
Hermann, Gebrüder Friedrich — 134.
Hermann, Johann Friedrich — 113, 134, 138.
Hlebavičiai — žr. Glebavičiai.
Honig — 114, 139.
Hoessle, Fr. — 130, 144.
Hoszowski, S. — 46.
Hozijus, Ulrichas — 14, 57, 61.

Inglotas, S. — 152.
Ivanauskas, Mykolas — 105.

Jablonskis, Konstantinas — 7, 8, 9, 10, 11, 12, 57, 119, 135.
Jagminaitė, Barbora — 154.
Jagminas, Marcijonas — 154.
Jakimavičienė, Ona — 68.
Jakimavičius — 68.
Jakimavičius, Jonas — 91.
Jakovlevai —131, 135, 144.
Jakovlevas, Sava — 131, 135.
Janavičius, Matas — 102.
Jardel, D. — 109.

Jardel, F. — 109.
Jardel, J. — 109.
Jardel, R. — 109.
Jasenskis (Jasieński) Stanislovas — 71, 72.
Jasiukas (pameistrys) — 61.
Jaskevičius, Antanas — 102.
Javorovskis, Leonas — 100, 101.
Jenšas, J. — 7, 9, 11.
Jevreinovai — 142.
Jogaila (kunigaikštis) — 13.
Jogaila, Mykolas — 107.
Jogichesas — 61.
Jonas Kazimieras — 75.
Judelevičius, H. — 97.
Jurėnas, Lukošius — 107.

Kado, Mykolas — 55, 101.
Kamaninas, J. — 37, 119, 137.
Kartavovas, P. — 50.
Kaributai — 88, 120.
Kaributas-Višnioveckis, Jonušas — 88.
Kaributas-Višnioveckis, Jurgis Dimitrijus — 88.
Kaributas-Višnioveckis, Konstantinas — 88.
Kaributienė-Višnioveckienė, K. E. — 88.
Kas — 30.
Kastravickiai — 88.
Kastravickis, Jonas — 88.
Kastravickis, Samuelis — 88.
Kastravickienė, Elena — 88.
Kaškelis, Jurgis — 82.
Katkevičiai — 64, 69, 118.
Katkevičienė (iš Druckių-Horskių), Zofija — 64, 69.
Katkevičienė-Kiškaitė, Elžbieta — 64.
Katkevičius, Jonas — 73, 75.
Katkevičius, Kristupas — 64, 69, 120.
Katkevičiūtė, Zofija — 64, 120.
Kavečinskiai — 85, 92, 135.
Kavečinskis, Albrichtas — 92.
Kavečinskis, Hektoras — 92.
Kavečinskis, Kristupas — 92, 135.
Kavečinskis, Matas — 84, 92, 135.
Kawecka-Gryczowa, A. — 43, 82.
Kazimieras (darbininkas) — 61.
Keferstein, August Leberecht — 125.
Kestingas (Koesting) — 100, 142.
Ketleraitė, Ona — 75.
Ketleris, Gothardas — 75.
Kinskiai — 122.
Kirkorai — 70.
Kiršenšteinas, K. — žr. Krišpinas.
Kiška, Leonas — 97, 98, 120.
Kiškaitė, Elžbieta — 64.
Kiškos — 60, 64, 120.
Klečkauskiai — 79.
Klečkauskis, Petras — 79.
Klepikovas, S. — 7, 8, 9, 11, 15, 50, 109, 124, 136, 150.
Klokockienė-Nezabitauskaitė, Joana — 93.
Klokockis, Jonas — 93.
Klokockis, Stanislovas — 93.
Kmelerienė Jonienė, Barbora — 62.
Kobylinskis, V. — 118.
Kocai (Kohtz) — 30, 77, 100, 111, 112, 142.
Kocas, G. L. (Georg Ludwig Kohtz) — 77, 100, 112, 113, 116, 121, 139.
Kocas, H. (Dr. H. Kohtz) — 115, 117, 118, 122, 134, 146.
Kocas, C. A. (Christoph Andreas Kohtz) — 77, 100, 121, 135.
Kochanovskis, J. — 118.
Kochanskis, Laurynas — 84.
Koesting — žr. Kestingas.
Kojalavičius — 124, 131.
Kolaczkowski, Mikołaj — 51, 119.
Kolačkovskis, J. — 82, 84.
Kolikovskis, Petras — 85.
Kordekas, Laurynas — 91.
Korfai — 130.
Koritka, Stanislovas — 124.
Korzonas, T. — 50.
Kosciuška, T. — 43, 114, 143.
Kozlovskiai — 139.
Koženevskiai — 86.
Koženevskis, Ignas — 86.
Koženevskis, Stanislovas — 86.
Kraus(e) — 113.
Krause, Johann Georg — 113, 134, 135.
Krause, Johann Gotfried — 113.
Krause, Karl — 113.
Krilovičius, Leonas — 58.
Kristijonas (popierininkas) — 107.
Kristupas (darbininkas) — 61.
Krišpinai-Kiršenšteinai — 86, 87, 120, 149.
Krišpinas-Kiršenšteinas, Jeronimas — 86, 87, 120.
Krišpinas-Kiršenšteinas, Karolis — 20, 86.
Krolikovskis, M. — 59.
Kromvelis — 136.
Kross, Andreas — 133, 134, 147.
Kross, Michael — 43.
Krüger, Nicolas — 138.
Krupavičius, Kazimieras — 103.
Krupski (Kurbski), Andrej — 61.
Kšeževskis, Mikalojus — 90.
Kšižanauskiai — 77.
Kukuškina, M. — 7, 9, 11, 150.
Kuncevičius, Jokūbas — 102.
Kurbskiai — 61.
Kurbskienė-Giedraitytė, Cecilija — 61, 132.
Kurbskis, Andrius — 61.
Kvetkauskis, Antanas — 94.

Labaras (E. J. Labarre) — 34, 73.
Langenbachas, F. — 65, 66, 78, 141, 142.
Langenbachas, Vilhelmas — 71.
Lapo, J. — 151, 155.
Laucevičius, E. — 7, 9, 11, 45.
Lazarova — 124.
Ley, van der — 49, 139.
Lencevičius, Bazylius — 98, 106.
Levenvolde, Karolina — 141, 142.
Levickis, B. — 98.
Levickis, Steponas — 98.
Lewin, Martin — 117.
Lichačiovas, N. — 15, 34, 37, 126, 130, 137, 143, 146, 149.
Litišinskis, Hileris Šlioma — 94.
Lopacinskiai — 70, 71, 98.
Lopacinskis, Jonas — 70.
Lorinai — 131.
Lorinas, Bartlamiejus — 131.
Lovmianskis, Henrikas — 13, 14, 43, 51, 52, 57.
Lvovskis, Mykolas — 105.

Maciukas, O. — 7, 9, 11, 124, 131.
Mačiulis (popierininkas) — 76.
Mair, C. — 115.
Maksimilijonas (imperatorius) — 109.
Malečinska, K. — 49, 53, 121, 123, 130, 137, 143, 144, 145, 149.
Maliauskiai — 78.
Mamoničiai — 14, 16, 20, 36, 43, 61, 63, 128, 132, 151, 152, 153, 154.

Mamoničienė-Vainaitė — 59.
Mamoničius, Aleksandras — 63.
Mamoničius, Lukošius — 14, 16, 19, 36, 43, 57, 59, 60, 62, 63, 64, 90, 128, 151, 152, 153, 154.
Mamoničiūtė, Barbora — 60, 63, 64.
Marksas, K. — 20.
Martynas (popierininkas) — 82.
Masalovai — 142.
Matas (Čaplickis) — 58.
Merkys, V. — 17, 71.
Michelis (autorius) — 99.
Meščianinovai — 127, 139.
Meščianinovas, Demidas — 127.
Mitkevičius, P. — 154.
Montvidai — 131.
Mošin, V. A. — 144.
Motiekaitis, J. — 8, 10, 12.
Movšovičius, Ginka — 95.
Mozūras (pameistrys) — 95.
Müller, Johann Wilhelm — 113.
Mundt, Peter — 117, 118, 136.

Nachimavičius, Zimelis — 55.
Namiotas, Berkus — 95.
Namiotas, Leizeris — 95.
Napoleonas — 50, 77.
Naronovičius-Naronskis, J. — 82.
Nedbailovskis, Steponas — 61.
Neleris, Gotfridas — 92.
Neverovičius, Girša — 94.
Nička, Emilija — 78.
Nička, Fridrichas — 78, 79.
Nosticas (Nostitz) — 136, 137, 138, 144.
Novoselskis, Leonas — 91.

Obrockiai — 48, 71.
Obrockis, Antanas — 71, 98.
Obrockis, J. — 71.
Obrockis, Juozas — 98.
Oginskaitė-Bžostovskienė, Genovaitė — 96.
Oginskiai — 80, 81, 85, 94.
Oginskienė-Valavičiūtė, Regina — 80, 120.
Oginskis, Bagdonas — 80.
Olšauskas, Motiejus — 88.
Oltšas, K. — 144.
Opolenskis, Lukas — 127.
Opicas (Opitz), Pranas Juozapas — 71, 72, 126.
Opicas (Opitz), Juozapas — 71.
Oramanas, Juozapas — 94.

Pacai — 69, 130.
Pacas, Mykolas Steponas — 69.
Paleckis, Martynas — 63.
Palubinskiai — 104.
Pasas, Peisachas — 71.
Pekarskis — žr. Piekarski.
Pekosinskis — žr. Piekosiński.
Pereslavcevai — 142.
Pereslavcevas, Martynas — 154.
Petravičius, Volfas — 94.
Petricovius, A. — 119.
Pibach, F. — 133.
Pikardas (Piccard, G.) — 53, 150.
Pichliau — 72.
Piekarski, K. — 44.
Piekosiński, Fr. — 37, 126, 127.
Pilta, Adomas — 77.
Pirast, Andreas — 118, 149.
Platerienė-Žabaitė, Apolinara — 80.
Podbereskiai — 130.
Popovai — 131.
Popovas, S. — 131.
Potiomkinas — 50.
Potulicki, Stanislaus — 116.
Povilas (Pavlas) (caras) — 112.
Probstliai — 116, 146.
Probstli, Heinrich — 146.
Probstll, Nathanael. — 146.
Pšezdzeckis, Antanas — 93.
Ptasnikas, J. — 43, 51, 53, 59, 125.
Ptašickis — 151.
Puciata, Mykolas — 61.
Puslovskiai — 30, 65, 66, 67, 71, 97, 114, 121, 141, 142.
Puslovskienė (iš Druckių-Liubeckių), Juzefa — 30, 66, 121, 135, 139.
Puslovskis, Ksaveras — 66.
Puslovskis, L. — 67.
Puslovskis, Pranciškus — 66.
Puslovskis, Titas — 66.
Puslovskis, Vaitiekus — 30, 65, 66, 84, 94, 96, 97, 121, 126, 132, 135, 139, 141, 142.
Puslovskis, Vandalinas — 66.
Puslovskis, Vladislovas — 66.
Putkameriai — 79, 118.
Putkameris, Laurynas — 79.
Putkameris, Vaclovas — 79.
Putz, Christoph Heinrich — 121, 134.
Putz, Gotfried Heinrich — 112, 121, 125, 134, 142, 145, 147.
Putz, Johann Gotfried — 121.

Rabinovičius, Jelija — 94.
Radvila, Albrichtas — 74, 110.
Radvila, Jonušas — 40, 81, 82, 84, 110.
Radvila, Karolis Stanislovas — 86, 90, 110.
Radvila, Kristupas — 81, 82, 85, 110.
Radvila, Kristupas II — 82.
Radvila, Mykolas — 85.
Radvila, Mykolas Juodasis — 14, 57, 110.
Radvila, Mykolas Kristupas — 84, 92.
Radvila, Mikalojus — 80.
Radvila, Mikalojus Rudasis — 81.
Radvilaitė — 45.
Radvilienė-Ketleraitė, Ona — 75, 76.
Radvilos — 34, 43, 44, 45, 54, 57, 75, 76, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 104, 110.
Ralfai (Ralph) — 101, 102, 106.
Ralfas, Jonas — 101, 102, 106.
Ralfas, Juozapas — 104.
Ralfas, Karolis — 100, 102, 104.
Ralfas, K. V. (Christian Wilhelm) — 17, 100, 104, 132, 140, 147.
Ralfas, Pranas — 102.
Ralfas, Vincentas — 102.
Ralfienė, Albertina — 104.
Raskinas, N. — 23.
Raušert, Maria — 131.
Reichertas, Paulius — 116, 146.
Reineriai — 58, 59, 61, 75, 106.
Reineris, Balceris — 58, 59, 68, 69, 70, 74, 75.
Reineris, Falstinas — 74.
Reineris, Jurgis — 15, 20, 59, 63, 73, 74, 75, 107, 143.
Reineris, Kasperas — 58, 61, 70, 74, 75, 141.
Reinerytė, Darata — 64, 68, 106.
Reisas, F. — 76.
Reiteris — 60.
Reomiuras, R. A. F. — 18.
Repninas — 104, 143.
Reška, Stanislaus — 145.

Revenka, Panfilius — 107
Rezcovas, N. — 17.
Rybarskis, R. — 45, 46.
Ridelis, A. F. (August Friedrich Riedel) — 112, 113, 142, 149.
Ridelis, E. F. — 125.
Ridelis, J. A. (Johann Adam) — 125, 131, 139.
Röckner, Jacob Friedrich — 113.
Rogge, Adriaan — 35, 49, 137.
Romas, Boruchas — 17.
Rozentalis, Abelis — 94.

Saksonas (pameistrys) — 95.
Saltonai — 104, 105, 142.
Saltonas, Adomas — 105, 141.
Saltonas, Stanislovas — 104, 105, 141.
Samuelis (darbininkas) — 61.
Sanguška, Kazimieras — 143.
Sanguška, Simonas Samuelis — 143.
Sapiega (Polocko vaivada) — 70.
Sapiega, Aleksandras — 77.
Sapiega, Bagdonas — 89.
Sapiega, Kazimieras (etmonas) — 58, 69, 70.
Sapiega, Kazimieras (Prienų savininkas) — 76, 128.
Sapiega, Kazimieras (Vilniaus vaivada) — 93.
Sapiega, Kazimieras Leonas — 91, 129.
Sapiega, Leonas — 16, 30, 37, 57, 59, 63, 90, 91, 104, 128, 129, 151, 152.
Sapiega, Leonas Bazilius — 58, 129.
Sapiega, Paulius — 34, 35, 89, 128, 146.
Sapiega, Povilas — 58, 89.
Sapiega, Povilas Jonas — 89, 128.
Sapiega, Tomas — 89, 128.
Sapiegos — 37, 57, 58, 68, 70, 77, 78, 85, 93, 111, 127, 128, 129, 152.
Sarneckis, K. — 126.
Savinas, Ivanas — 46.
Schafhirt, Friedrich — 112.
Schulte, A. — 42, 149.
Schumann, Georg — 135.
Schumann, Georg Gabriel — 112, 113.
Schütz — 113, 134, 135, 147.
Schütz, Albrecht Ernst — 112, 147.
Schütz, Johann Friedrich — 113, 134, 140.
Sedlikovskis, Juozas — 71.
Seliava, Jonas Teodoras — 61.
Seliavienė-Kurbskytė, Ona — 61.
Selivanskis, Hileris — 95.
Semaška, Dominikas — 94, 140.
Simanavičius, Danielis — 19, 103.
Simmons, J. S. G. — 8, 10, 12.
Siniarska-Čaplicka, J. — 7, 9, 11, 15, 45, 98, 99, 100, 111, 114, 116, 133, 143.
Siručiai — 75, 120.
Sirutis, Stanislovas — 75.
Siversai — 142.
Skorina, Fr. — 14, 43.
Skorulskis, Andrius — 80.
Skorulskis, Benediktas — 80.
Skorulskis, Jurgis — 80.
Skorulskis, Rapolas Zigmantas — 80.
Sluškos — 135.
Smetanka (mokinys) — 87.
Smieliauskas, Adomas — 61.
Sokolovskis, M. — 97, 98.
Solovjovas, A.— 155.
Stanislovas Augustas — 76, 77.
Steinhauer, Gotlieb — 116.
Steinmetz, Johann Wilhelm — 127, 134, 138, 146.
Steponas Batoras — 73.
Stravinskienė, Zofija — 64.
Stravinskis — 64.
Sungaila — 127.
Svežinskiai — 94.
Svežinskis, Antanas — 94.
Svežinskis, Boguslovas — 94, 124, 140.
Svežinskis, Liucijonas — 94, 95, 107.
Svežinskis, Petras — 94.
Svirskiai — 128.
Svolenikas, C.— 60.

Šachovojus (Šachovskis), M. — 58, 68.
Šaradas, Mauša — 78.
Šarbutai — 79.
Šarfenbergai — 144.
Ščepkinai, V. ir M. — 149, 150.
Šemetai — 81.
Šemetas, Aleksandras — 88.
Šicikas — 60.
Šlakonius, Teofilius — 91.
Šlomovičius, Aronas — 92.
Šmitas, Gotlibas (Gotlieb Schmidt) — 96, 97, 121, 140, 147.
Šmitas, Karolis — 105.
Šticas, Jonas — 101.
Šukevičiai — 95.
Šulcai — 77, 78, 115.
Šulcas, Jonas — 77, 78, 79, 112, 115, 139, 141.
Šulte, A. — žr. Schulte.
Šumskienė, Brigita — 93.
Šumskis, Kajetonas — 93.
Šumskis, Laurynas — 93.
Šunkovas, V. — 8, 10, 12.
Švantus, J. D. — 85.
Švarcenbergai — 122.
Šumilovskis (Szumilowski, Ambrozy) — 99.

Tamošius (popierininkas) — 76.
Taranka, Grigas — 102.
Tenčinskiai — 126.
Thies, Friedrich — 133.
Thies, Johann — 133.
Tyrbachai (Thierbach) — 30, 77, 98, 100, 105, 106, 112, 116, 127, 129, 139, 141, 143.
Tyrbachas, C. F. — 105, 113.
Tyrbachas, Georgius — 50, 140.
Tyrbachas, Gerhardas Henrikas — 76, 77, 142.
Tyrbachas, Johanas — 77, 95.
Tyrbachas, Jonas — 102.
Tyrbachas, Jurgis Christupas (Georg Christoph) — 42, 76, 77, 98, 99, 100, 105, 112, 134, 139, 143, 147.
Tyrbachas, Karolis — 105.
Tyrbachas, K. G. — 105, 113.
Tyrbachas, Petras — 105.
Tiškevičiai — 20, 55, 61, 71, 103, 131.
Tiškevičius, Antanas — 103.
Tiškevičius-Skuminas, Jonušas — 88, 132.
Tiškevičius, Tadas — 104.
Tiškevičius, Vincentas — 104, 131, 132.
Tiškevičiūtė, Kotryna Eugenija — 88.
Tyzenhauzai — 61, 81, 87, 88, 95, 118, 135.
Tyzenhauzas, Antanas — 61, 87.
Tyzenhauzas, Jurgis — 61.
Tyzenhauzas, Kazimieras Jonas — 61.
Tyzenhauzienė, Zofija — 87.
Tochtermanai — 68.
Tochtermanaitė, Kotryna — 68.
Tochtermanaitė, Ona — 68, 91.
Tochtermanas, A. — 91, 136.
Tochtermanas, Jonas — 25, 64, 67, 68, 69, 91, 106, 146, 154.

Tochtermanas, Jurgis — 68, 91.
Tochtermanas, Martynas — 68.
Tochtermanienė-Reinerytė, Darata — 64, 69.
Tochtermanienė-Ciechanavičiūtė, Marina — 68.
Toepfer, Johann Andreas — 113.
Triplinas, T. — 82.
Trizna, Gregorius — 95.
Trizna, Mikalojus — 95.
Triznos — 95.
Tromoninas, K. — 16, 149.
Tuščelis, Juozas — 68.

Učiastkina, Z. — 7, 9, 11, 15, 16, 63, 72, 78, 79, 82, 87, 95, 97, 102, 109, 132.
Ulinavičius, Baltramiejus — 45.

Vainaitė-Mamoničienė — 59.
Vainilavičienė-Narbutaitė, Ona — 93.
Vainilavičius, Pranciškus — 93.
Valavičiai — 64, 120.
Valavičius, Eustachius Kazimieras — 64, 120.
Valavičiūtė, Teodora — 90.
Valickas, Kornelius — 102.
Valickas, Leopoldas — 102.
Valickas, Mykolas — 101, 104.
Vankavičiai — 92.
Vankavičius, Antanas — 92.
Vasiliauskas, A. — 13, 15, 40, 123.
Vavžeckiai — 88, 120.
Vavžinčik, A. — 52.
Veinmanas, Baltrus — 60.
Veisas, K. T. — 15, 122.
Vernartas — 14, 57, 59, 61.
Vernartas, Jeckla — 14, 58.
Vernartas, Karulis — 14, 43, 58, 59, 61.
Vernartas, San — 14, 57, 59, 61.
Verner, Jecklin — 14, 58.
Verneriai — 14, 58, 59.
Vickienė-Mamoničiūtė, Marina — 60.
Viliovskis, Kristupas — 101.
Villedary, I. — 144.
Vinabergeris, Karolis — 94.
Vinčakevičius, A. — 18.
Vislockis, Teodosius — 100.
Višnioveckiai — 88.
Višnioveckienė-Kaributienė, Kotryna Eugenija — 88.
Višnioveckis-Kaributas, Dimitrijus Jurgis — 88.
Višnioveckis-Kaributas, Janušas — 88.
Višnioveckis-Kaributas, Konstantinas — 88.
Vytautas — 13, 117, 123, 129, 137, 141, 143, 144, 146, 150.
Vitgenšteinai — 71, 72.
Vitgenšteinas, Liudvikas — 85.
Vitgenšteinas, M. — 72.
Vitvicka, O. — 37.
Vladimirovas, L. — 82.
Vladislavius, Adomas — 85.
Vojevodskis, J. — 104.
Volkas, Girša — 94.
Volnoleveris, K. — 108.
Volodkevičius, Mykolas — 73.
Volrabi, J.— žr. Wolrabi.
Voorn, H. — 30.
Vosylius (darbininkas) — 61.
Vuikas — 137.
Vulfovičius, Leizeris — 75.

Weiss, K. T. — žr. Veisas.
Wolodkiewicz, Michal — žr. Volodkevičius.
Wolrabi, J. — 44.

Zagorskienė-Kurbskytė, Aleksandra — 61.
Zagorskis, Jeronimas — 61.
Zandler, Christian — 134.
Zareckaitė-Mamoničienė — 60.
Zavadzkis, J. — 55.
Zaviša, Jonas — 86.
Zaviša, Kristupas — 88, 118.
Zaviša, Tadas — 92.
Zavišienė-Krišpinaitė, A. — 92.
Zavišos — 89, 92.
Zeidleris (Zeydler) — 100, 135, 142.
Zemskiai — 139, 142.
Zenavičiai — 90, 145.
Zenavičius, Jonas — 90.
Zenavičius, Kristupas — 90.
Zernova, A. — 152, 153, 154.
Zieser, Carl Ludwig — 112.
Zieser, Gotfried — 135, 138.
Zieser, Ludwig — 111, 112, 113, 134, 135, 140, 147.
Zieser, Severin — 118, 138.
Zuzemskis, Eustachas — 75.

Žaba, Ignas — 80.
Žaba, Tadas — 80.
Žaba, Valerijonas — 80.
Žabienė-Skorulskytė, Joana — 80.
Žabos — 80.
Žygimantas Senasis — 13, 14, 57, 58, 111.
Žygimantas Augustas — 102.
Žygimantas III — 60, 74, 89.
Žuchovskiai — 60, 127.
Žuchovskienė-Mamoničiūtė, Barbora — 60, 64.
Žuchovskis, Vladimiras — 60, 85, 127, 154.
Žuras (pameistrys) — 95.

GEOGRAFINIŲ VARDŲ RODYKLĖ

(INDEX LOCORUM)

Albertinas — 94, 97, 147.
Aliosa — 80.
Alšė — 89.
Alšėnai — 34, 35, 36, 37, 40, 44, 52, 56, 62, 85, 87, 89, 128, 146.
Amsterdamas — 31, 109, 138, 139.
Anglija — 18, 29, 30, 42, 45, 51, 65, 107, 123, 132, 136, 139.
Anglininkai — 52, 77, 78.
Anhaltas — 122.
Anykščiai — 70, 81, 132.
Antakalnis — 57, 71, 141.
Ašmena — 52, 88, 89, 118, 128.
Augsburgas — 113.
Augustavas — 77, 121.
Aukštadvaris — 52, 66, 78.
Ausigas (Aussig) — 140.
Austrija — 110, 113, 129, 132, 138, 142, 145.

Babalitz — 114.
Bakszty — žr. Bokštai.
Balbieriškis — 35.
Balceriškių kaimas — 80.
Balicos (Balice) — 130, 144.
Baltarusija — 37.
Baltstogė — 17, 77, 100, 101, 104.
Bartkuškis — 17, 52, 54, 55, 80.
Basinas — 52, 94, 95, 107, 124, 140.
Bautzen — žr. Budisinas.
Bavarija — 121.
Bazelis — 122.
Belfortas — 53.
Belgija — 20, 54.
Belskas (Bielsk) — 100.
Beniakainiai — 79.
Bensenas — 122.
Berlynas — 136.
Bernas — 62, 135.
Biala (Alba Ducalis) — 45, 84.
Białystok — žr. Baltstogė.
Bilau — 108.
Biržai — 33, 52, 81, 82, 110.
Bitenis (Byteń) — 52, 95.
Bledzianovas — 85, 86.
Bobet — 145.
Bohemija — 115, 116, 122, 135, 140, 141.
Bokštai — 52, 88, 89, 118.
Bolimovas — 85, 110.
Bolonija — 143.
Borisoglebsk — 46.
Borisovas — 52, 143.
Brandenburgas — 121.
Brastos gatvė Rožanoje — 91.
Braželčiai — 52, 79, 141.
Breisgau — 123.
Breslau — 46, 52, 63, 121, 127, 130, 133, 135, 137, 141, 145, 150.
Breslauja — 92.
Brigas (Brieg) — 121, 123.
Brombergas — 126.
Budisinas (Bautzen) — 122, 123.
Busk — 131, 132.

Carben — 111, 112, 113, 117, 133.
Chomskas — 66.
Citau — 113, 141.
Ciurichas — 57, 62, 113.

Černigovas — 108, 116.
Čižiškiai — 52, 81.

Dambrava — 89.
Dambravna (Dubrovna) — 52, 89, 90.
Dancigas — 13, 51, 52, 62, 89, 113, 116, 126, 127, 128, 134, 146.
Danija — 118.
Daugai — 96, 126.
Daugpilis — 46, 137.
Delatičė — 81.
Didžioji Britanija — 20.
Dnepras — 89.
Domkau — 43, 113, 118, 134, 136, 138.
Dordonas — 109.
Drezdenas — 150.
Drogičinas — 100.
Drubingė — 77.
Druja — 46, 150.
Dubičiai — 150.
Dubingiai — 33, 40, 52, 81, 82, 110.
Dubiščė — 85.
Dubno pavietas — 85.
Dušnikas — 145.
Dvarčiai — 95.
Dziatlava, Dziękciany — žr. Zietela.

Dzežbia (Dzierzbia) — 30, 77, 100, 111, 112, 113, 121, 135.
Dzisna — 36, 46.
Dzitva — 52, 88, 120, 132.

Egiptas — 20.
Ekeris (Ecker) — 44, 111, 115, 116, 117, 118, 131, 134, 139, 145.
Ešenbachas (Eschenbach) — 115.
Europa — 29, 31, 35, 36, 44, 109, 110, 114, 116, 121, 123, 125, 126, 129, 130, 133, 135, 144, 145.
Ežeronys (Jeziory) — 17, 52, 55, 101, 102, 104, 106, 142.

Ferara — 143.
Fabrianas — 139.
Finkenas (Finken) — 111, 113, 127, 134, 138, 139, 146, 149.
Freda — 76.
Fraištatas (Freistadt) — 114.
Fulda — 150.

Galicija — 127.
Gardinas — 16, 17, 44, 49, 51, 52, 55, 71, 76, 79, 81, 92, 95, 96, 97, 99, 101, 102, 104, 105, 107, 130, 137, 140, 151.
Garliava — 20, 73.
Gavianovičė — 17, 94, 95, 107.
Gelažė — 80.
Genuja — 35, 37, 127.
Gerlicas (Görlitz) — 52, 132.
Giedraičiai — 61.
Glogau — 125.
Gneznas — 52.
Gomelis — 52.
Grabavas (Grabów) — 85, 86.
Griunheidė (Grünheide) — 112, 113, 135.
Griunveris (Grünwehr) — 117, 125, 131, 139.
Grossduchen — 134.
Gumbinė — 112.
Gumenio (Humeń) pavietas — 92.

Hamburgas — 52, 63.
Hanusinas — 93.
Hawianowicze — žr. Gavianovičė.
Hernsdorfas — 144.
Hilversumas — 14.
Hiršenbachas — 115.
Hohenelbė — 122.
Holszany — žr. Alšėnai.
Hory-Horki — 89.
Horodlė — 36, 127.
Huta — 94.

Igumenis — 84.
Ispanija — 29, 35.
Italija — 15, 20, 34, 35, 37, 51, 114, 123, 129, 136, 139, 141, 143.

Japonija — 20.
Jaroslavlis — 131, 135, 142.
Jašiūnai — 52, 82.
Jazona — 52, 94, 95, 140.
Jendžejovas — 144.
Jiesia — 73, 74, 76.
Jeziory — žr. Ežeronys.
Jeziorna — 30, 49, 50, 56, 111, 114, 116, 121, 133, 134, 143, 146.
Jocher — 132.
Jungbušas (Bohemijoje) — 122.
Jurbarkas — 51, 88.

Kačkų kaimas — 103, 104.
Kaimynų kaimas — 80.
Kairėnai — 16, 17, 20, 22, 49, 52, 55, 56, 57, 69, 70, 71, 98, 123, 141, 142.
Kalačių dvaras — 52, 93.
Kalačių seniūnija — 93.
Kalana — 103.
Kaluga — 55, 123, 139, 142.
Kamenis — 17, 52, 96, 97, 142.
Kanarų salos — 20.
Karaliaučius — 13, 30, 60, 68, 96, 99, 100, 111, 140, 146.
Karbenas — žr. Carben.
Karintija — 145.
Karthauzas — 146.
Katiškiai (Katišiai) — 52, 78, 79, 115.
Katyšio ežeras — 78.
Katlava — 23, 52, 54, 93.
Kaunas — 14, 15, 16, 19, 20, 30, 33, 34, 36, 37, 40, 44, 46, 50, 51, 52, 54, 56, 58, 59, 62, 63, 68, 69, 70, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 89, 98, 99, 106, 107, 110, 120, 124, 143, 149, 152.
Kėdainiai — 43, 44, 51, 52, 81, 82, 83.
Kelnas (Köln) — 44.
Kemptenas — 113.
Kiautai (Kiauten) — 76, 111, 112, 113, 133, 134, 135, 139, 140, 142, 147.
Kybartai — 81.
Kijevas — 98, 108, 116.
Kinija — 28.
Kiusnachtas (Küssnacht) — 57.
Klaipėda — 30, 52.
Klein-Heyde — 133, 147.
Knišinas — 151.
Kobrinas — 52.
Kockas (Kock) — 132.
Kojrany — žr. Kairėnai.
Kopilis — 81.
Küslin, Kreis — 118.
Kostroma — 127, 139, 142.
Krasnoselskas — 142.
Kreucburgas — 111, 115, 122, 141, 146.
Krokuva — 14, 19, 44, 46, 58, 59, 61, 62, 82, 85, 116, 118, 119, 123, 124, 125, 126, 130, 131, 135, 137, 144, 151.
Kruonis — 80.
Krupka — 143.
Kšesovicai (Krzesowice) — 125.
Kučkuriškės — 16, 30, 42, 52, 65, 66, 67, 71, 72, 78, 107, 114, 121, 132, 135, 139, 141.
Kuktičiai — 92.
Kuodžiai (Kuodiškiai) — 52, 79.
Kuršo kunigaikštystė — 46, 52, 53, 75, 96.

Latvija — 19, 37, 45, 133.
Lautervaseris — 122.
Lavariškių seniūnija — 69.
Leibicas — 112.
Lebioda — 89.
Leningradas — 16, 152, 153, 154.
Lenkija — 13, 14, 15, 18, 19, 30, 36, 37, 43, 45, 46, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 62, 76, 77, 85, 110, 111, 118, 120, 122, 123, 124, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 144, 146, 150, 151.
Leoniškės — 14, 52, 59, 64.
Lepelio pavietas — 73.
Ležaiskas — 127.
Lyda — 52, 79, 88, 89, 104, 141.
Lietuvos Brasta — 14, 51, 52, 91, 128, 129.
Lietuvos Gardino gubernija — 17, 71, 96, 97.
Lietuvos Zaslaulis — 92.
Ligatnė — 19, 45.
Lignica (Liegnitz) — 121, 143.
Lifšicai — 124.
Liskava (Łyskowo) — 19, 30, 52, 102, 103, 119, 148.
Litvianskio kaimas — 85.
Liubanė — 52, 84, 107.

Liubčė — 52, 85.
Liubekas — 46, 52, 113, 116.
Liublinas — 14, 44, 63, 126, 132.
Londonas — 29, 31, 82, 123.
Lubošėnai — 91.
Lucinas — 103.
Ludvigsortas — 113, 117, 118, 134, 154.
Luknia — 77.
Lvovas — 44, 62, 124, 130.

Magdeburgas — 129.
Maincas (Mainz) — 150.
Maišiagala — 61.
Marienverder (Semmler) — 113, 115, 117.
Markučiai — 41, 52, 56, 60, 64, 69, 70, 120.
Maskva — 16, 53, 58, 65, 88, 124, 131, 142, 150, 152.
Medelka — 87.
Merkio upė — 82.
Memingemas — 121.
Mickūnai — 20, 52, 56, 57, 64, 69, 70, 75, 120, 130, 132.
Mikališkės — 96, 126.
Milanas — 64.
Minskas — 16, 52, 81, 85, 89, 92, 103.
Minantavičiai — 52, 89.
Mitos dvaras — 88.
Młodziejowice — 137, 144.
Mniszek — 144, 145.
Mogila — 14, 58, 59, 119.
Mogiliovas — 52, 81, 102.
Moravija — 35, 51, 121.
Moziris — 52.
Mstislavlis — 52.
Musė — 80.
Musninkai — 80.

Nakelis — 126.
Naugardukas — 52, 88, 89, 92, 128.
Naujoji Rytų Prūsija — 77, 100.
Naujieji Verkiai — 16, 52, 66, 71, 72, 73, 78, 107, 126, 140, 141, 142.
Naujoji Vilnia — 67, 70, 146.
Neborovas — 85.
Nemunas — 76, 77, 85.
Neris — 63.
Nesvyžius — 52, 54, 84, 92.
Neubra(g) — 86.
Neue Brahe (Nowa Brda) — 86, 110, 113.
Neuendorfas — 76, 112, 113, 134, 135, 139, 140, 147.
Nezbodičė — 20, 103, 104, 132.
Niemes — 141.
Nisa (Neisse) — 130, 131.
Niurnbergas — 44, 52, 53, 108, 111, 121, 129.
Nizo kaimas — 92.
Nojbrahas — žr. Neue Brahe.
Nojendorfas — žr. Neuendorfas.
Novosiolkų kaimas — 95.
Nowa Brda — žr. Neue Brahe.

Obelė — 83.
Obelių apylinkė — 78.
Oberekeris (Ober-Ecker) — 112, 113, 115, 131, 134.
Ogrodninkų kaimas — 103.
Oderis — 123.
Odrzykoń — 144.
Olandija — 14, 18, 20, 23, 30, 31, 32, 34, 35, 49, 50, 106, 109, 114, 123, 131, 132, 137, 138, 139, 142.
Ollau — 46, 137, 138.
Olika — 85, 110.
Oliva — 112, 133, 134, 139.
Olmiucas (Olmütz) — 35.
Ordino žemė — 13.
Orlinas — 105, 141, 142.
Orša — 52, 151.
Ostrogas — 44, 135.
Ostšeševas — 85.
Oszmiana — žr. Ašmena.
Ožkinčių kaimas — 71.

Padvaronių apylinkė — 79.
Pagelažiai — 80.
Pajiesė — 73.
Pajūrio valsčius — 86.
Pamūšė — 128.
Panevėžys — 52, 79.
Papiernė, vietovė prie Prienų — 77.
" , Musninkų raj. — 80.
" ,vietovė prie Pagelažių — 80.
Papiernės kaimas Jašiūnų apyl. — 82.
" " Mickūnų apyl. — 70.
Papiernia, vietovė Biržuose — 82.
" , palivarkas prie Jiesios — 75.
" , " Lydos paviete — 88.
" , " Minsko paviete — 92.
" , kaimas prie Suvalkų — 102.
" , vietovė Suvalkuose — 102.
" , kaimas prie Bitenio — 95.
" , vietovė prie Riešės upelio — 71, 126.
Papiernia — Čižiškiai — 81.
Papiernia Dubiska — 85.
Papiernica — 73.
Papirnia — 85.
Paplauja — 52, 59, 60, 61.
Parudaminys — 128.
Pastovis — 30, 52, 54, 87, 88, 118, 135, 146, 147.
Pasvalys — 130, 149.
Patersortas — 116, 117, 118, 141.
Pavilnys — 43, 59, 60, 63, 150.
Pavytė — 73, 75.
Perigordas — 109.
Perloja — 96.
Peterburgas — 14, 16, 17, 54, 55, 64, 66, 71, 80, 97, 142.
Pietų Amerika — 20.
Pinskas — 52, 94, 116.
Pionierių gatvė Vilniuje — 57.
Plateliai — 120.
Pledzianov — žr. Bledzianovas.
Podgrabów — 85, 86.
Polockas — 46, 52, 70, 80, 129.
Polocko gatvė Vilniuje — 59.
Pomeranija — 110, 113, 133, 149.
Popierinės kaimas — 70.
Postawy — žr. Pastovis.
Poznanė — 44, 52, 63, 82, 85, 127, 143.
Požemio upelis — 82.
Praha — 52, 115, 121.
Prancūzija — 15, 18, 20, 25, 31, 32, 34, 35, 51, 109, 114, 117, 123, 129, 132, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 149.
Prienai — 30, 52, 54, 76, 77, 78, 100, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 128, 129, 134, 139, 141, 142, 143, 146.
Prondnikas (Prądnik) — 62, 116, 126, 127, 144.
Prosna — 85.
Prūsija — 19, 30, 36, 42, 50, 51, 53, 54, 55, 77, 79, 99, 100, 106, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 126, 127, 133, 140, 142, 143, 146.
Prūsijos Lietuva — 111.
Pültz — 113, 134, 135.

Radaškavičiai — 70, 132.
Rakantiškės — 20, 25, 52, 56, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 140, 146, 154.
Rapinas — 141, 142.
Raseiniai — 52, 74, 88, 117, 132, 137, 149, 155.
Ratiboras — 121.
Ravensburgas — 116, 155.
Regensburgas — 19, 53.
Reutlingenas — 53, 67.
Riešė — 57, 71, 72, 126.
Ryga — 13, 65, 72, 116.
Rytų Europa — 138.
Rytų Prūsija — 30, 44, 49, 52, 53, 54, 76, 77, 84, 111, 112, 115, 116, 117, 118, 121, 122, 125, 131, 133, 138, 140, 145, 146.
Rodomišlis — 98, 116.
Roma — 110.
Rostovas — 144.
Rožana — 40, 52, 58, 62, 68, 90, 91, 129.
Rūdiškės — 77.
Rusija — 14, 15, 16, 17, 20, 36, 37, 43, 46, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 61, 68, 70, 77, 97, 100, 101, 108, 112, 114, 131, 133, 136, 143, 144, 150, 155.

Saksonija — 113, 122.
Salkininkai — 52, 78, 79.
Sanguškava — 143.
Schlochau, Kreis — 86.
Schönberg — žr. Šenbergas.
Schrobenhausen — žr. Šrobenhauzenas.
Seliščė — 93.
Selivonkai (Selivanas, Slivna) — 17, 95.
Sigulda — 150.
Silezija — 46, 49, 51, 53, 57, 62, 108, 121, 123, 125, 130, 131, 133, 135, 143, 144.
Skiebuškių giria — 80.
Skina — 73.
Slonimas — 52, 54, 55, 64, 66, 90, 94, 95, 96, 104, 106, 117, 121, 124, 126.
Sluckas — 45, 52, 81, 84, 107, 110.
Smalančė — 73.
Smolenskas — 70, 87, 142.
Smurgainiai (Smorgoń) — 20, 22, 34, 37, 40, 44, 52, 54, 56, 62, 63, 90, 119, 145.
Sočevka — 135.
Sokolka — 100.
Steyer-Altmühle — 132.
Stolp — 118.
Straschin — 113, 134.
Subačiaus gatvė Vilniuje — 60.
Supraslė (upė) — 97.
Supraslius — 15, 17, 19, 30, 41, 43, 45, 48, 52, 55, 71, 76, 77, 97, 98, 99, 100, 101, 104, 105, 106, 112, 113, 116, 120, 125, 134, 139, 140, 141, 142, 143, 146, 147.
Suprasliaus palivarkas — 98.
Suvalkai — 52, 77, 102.
Svėdasai — 49, 81.
Svisločė (Swisłocz) — 17, 20, 52, 102, 103, 104, 106, 131, 132, 140, 147.
Svisločė (upė) — 20, 93, 100, 101.

Šalčininkų rajonas — 82.
Ščiara — 94, 96.
Šenbergas — 121, 139.
Šidlovičė (Szydłowicz) — 17, 52, 66, 94, 96, 97, 117, 121, 126, 140, 141, 142, 147.
Širvintos — 61.
Šlochau — 86, 110, 113.
Špajeris (Speyer) — 150.
Šrobenhauzenas — 121.
Švabachas — 111.
Šveicarija — 15, 57, 58, 62, 122, 135.
Šveidnicas (Schweidnitz) — 52, 121, 133, 135, 144.
Švėkšna — 20, 52, 86, 87, 120, 149.
Švėkšnelė — 20.
Šventoji — 80.

Tarybų Sąjunga — 7, 9, 11.
Telšiai — 52.
Tešenvaldas (Teschenwald) — 112, 113, 135, 138.
Tilžė — 100.
Tytuvėnai — 150.
Tomsdorf — 96.
Torunė (Tornas) — 52.
Trakai — 52, 78, 79, 80, 81, 88, 96, 97, 127, 132, 134.
Trautenau — 115.
Trenscen — 145.
Trutenau — 111, 112, 115, 117, 121, 125, 134, 142, 145, 147.
Turkija — 20, 51.
Turovas — 52.

Ugličas — 154.
Ukmergė — 52.
Ukraina — 37, 50, 108, 124, 128, 131.
Unterekeris (Unter-Ecker) — 112, 113, 115, 131, 134, 145, 147.
Unterkochenas — 53.
Upytė — 63, 127, 128.
Usa — 92.
Uzda — 52, 92, 135.
Užnemunė — 77, 99.
Užpaliai — 66.
Užupis — 14, 52, 58, 60, 61, 63, 64.

Vadangas (Wadang) — 36, 112, 113, 134, 135, 136, 139, 140.
Vaišnariškiai — 128.
Vakarų Europa — 8, 29, 34, 36, 46, 51, 52, 53, 114, 122, 129, 137.
Vakarų Prūsija — 113, 134, 135, 146.
Valdenkirchas — 123.
Valensija — 35.
Varėna — 126.
Varšuva — 44, 49, 75, 81, 84, 88, 114, 116, 121, 131, 134, 143, 150, 151.
Varšuvos kunigaikštystė — 100.
Vasiliškės — 88.
Vaviurka — 88.
Veliuona — 66.
Venecija — 37.
Vengrija — 51.
Vepriai — 52, 80, 81.
Verkiai — 57, 71, 72, 96, 126.
Veršovka, Veršuba, Veršubka — žr. Veršupis.
Veršupis —56, 57, 70.
Viačė — 92.
Vyčio upelis — 73.
Vidogoščė — 52, 92.
Vidžiai — 52, 54, 88, 120.
Viena — 77, 138.
Viešvilė — 76, 112, 113, 125, 133, 139, 142, 149.
Vievis — 52, 80, 120.
Vilcenas — 30, 133.
Vileikos pavietas — 93.
Vilenbergas (Willenberg-Kutzburg) — 113.
Vilkolata — 126.
Vilnia — 14, 20, 56, 57, 58, 59, 60, 65, 68, 69.
Vilnius — 52.
Vištytis — 81.
Vitebskas — 52, 75, 102.
Viurtenbergas — 34, 53, 67, 116.

Vokietija — 19, 20, 23, 30, 32, 34, 46, 51, 53, 62, 106, 108, 109, 110, 113, 114, 116, 122, 125, 127, 129, 135, 136, 138, 140, 141, 145, 146, 149, 150.
Voldenbergas — 117.
Volynė — 92.
Volkolota — 96.
Volkoviskas — 52, 54, 102.
Volma — 52, 84, 85.
Vusenas (Wusen) — 113.

Weidenmühle — 108.
Wells-Schafwiesen — 142.
Wien-Neustadt — žr. Viena.
Wischwill — žr. Viešvilė.

Zabludovas — 81, 100.
Zalamuiža — 30.
Zalcburgas — 145.
Zaskrodžė (Zaskrodzin) — 121.
Zaslaulis — 22, 52, 84, 92, 93, 132.
Zasulauks — 116.
Zdzięcioł — žr. Zietela.
Zelva — 90.
Zietela — 17, 52, 55, 95, 100, 104, 105, 127, 139, 141, 142.
Zittau — žr. Citau.
Zukau — 135.
Zürich — žr. Ciurichas.

Žabi Młyn — 144.
Žemaitija — 34, 70, 75, 76, 79, 86, 87, 89, 102, 118, 120, 125, 131, 132, 137, 149.
Ženeva — 37.
Žiežmariai — 66.
Žirovicai — 94.
Žuvintai — 81.

БУМАГА, УПОТРЕБЛЯВШАЯСЯ В ВЕЛИКОМ КНЯЖЕСТВЕ ЛИТОВСКОМ В XV—XVIII ВВ.

РЕЗЮМЕ

Введение. Автор подчеркивает, что его работа является первой попыткой составления атласа водяных знаков употреблявшейся в Литве бумаги. Цель работы ознакомить сотрудников научных библиотек и архивов с техникой и историей производства бумаги ручным способом, представить наиболее часто встречающиеся водяные знаки, а также помочь палеографам находить нужные водяные знаки и по ним определять даты изготовления бумаги. Во введении рассматриваются атласы водяных знаков других стран и методы их составления. Водяные знаки предлагаемого атласа группируются автором тематически, согласно общему их виду.

Обзор литературы. Исследований об употреблявшейся в Литве бумаге почти нет, за исключением статьи А. Василяускаса «Дипломатика Витаутаса Великого», в которой рассказано о бумаге, употреблявшейся в великокняжеской канцелярии. О бумажных мельницах, действовавших в XVI веке в Вильнюсе, писал бывший профессор Вильнюсского университета Г. Ловмянски. А. Василяускас написал также статью о первой бумажной мельнице в Каунасе. Все три статьи рассматриваются в данном разделе.

Последней работой, в которой затрагивается история действовавших на территории бывшего Великого княжества Литовского бумажных мельниц, является изданная в 1962 г. в Гильеверсуме (Голландия) книга о бумажных мельницах бывшей Российской Империи. Автор книги З. В. Участкина пользовалась при написании истории бумажных мельниц Литвы только данными Петербургской Мануфактур-коллегии, считая их единственно достоверным источником. К сожалению, З. В. Участкина почему-то не приняла во внимание таких работ, как статистическое описание города Вильнюса 1833 года, составленное М. Балинским, описание бумажных мельниц XVI века проф. Г. Ловмянски, описание развития промышленности Литвы в XIX веке, принадлежащее перу сотрудника Академии наук Литовской ССР В. Меркиса. Игнорирование автором ряда важных источников, однобокость в исследовании привели к тому, что в книге содержится немало ошибок и даже искажений исторических фактов.

Источники. Вначале коротко рассматриваются источники, которыми пользовались историки-бумаговеды Польши, Франции, России и Германии.

В своей работе автор использовал следующие источники: материалы архивов Вильнюса, Каунаса, Москвы, Минска, Ленинграда и Гродно, библиотеки Академии наук Литовской ССР и Вильнюсского университета, а также частные архивы.

Здесь также рассматриваются хранящиеся в Центральном Государственном Историческом Архиве дела статистического комитета при Виленской губернатуре. Причем, как установил автор, данные губернатуры о производстве бумаги являются неверными, так как составлялись на основании фиктивных сведений, представлявшихся владельцами бумажных мельниц. Большинство помещиков, в имениях которых действовали бумажные мельницы, не сообщали об этом, чтобы избежать уплаты налогов. Автор указывает на целый ряд подобных случаев. Напр., в 1814 г.

Литовско-Гродненская губернатура сообщила Мануфактур-коллегии в Петербурге, что в губернии действовала одна бумажная мельница, между тем собранные автором документальные данные свидетельствуют о том, что действовало 11 мельниц.

Еще в середине XIX в. Бобровский в своей книге о статистике Гродненской губернии писал, что, хотя по официальным данным в Гродненской губернии всего 18 предприятий, выпускающих продукцию на сумму в 15 784 руб., фактически же имеется около 90 предприятий, и производят они продукцию на сумму в 100 000 рублей.

Таким образом, все вышедшие в первой половине XIX в. официальные статистические издания, основывавшиеся на сообщениях губернатур, являются неточными, равно как и работы авторов, пользовавшихся этими изданиями.

Техника производства бумаги. Основываясь на трудах других бумаговедов, которые указаны в сносках и в списке литературы, автор дает подробное описание процесса производства бумаги ручным способом, начиная с подбора места для бумажной мельницы и кончая выпуском готовой продукции.

Собранный автором в архивах документальный материал о строительстве бумажных мельниц в Литве, их количестве и типах устройств для размола тряпья, о черпальных формах и их производстве, о формате и названиях сортов литовской бумаги, а также другие сведения, касающиеся местного бумагоделия, использованы в данной главе для иллюстрации рассматриваемых вопросов.

Водяные знаки. В главе даются общие сведения о водяных знаках, их значении в истории бумагоделия, происхождении и развитии в различных странах. Употребляемые в Литве водяные знаки автор предлагает распределить по периодам: 1) до начала XVI в., когда употреблялась только импортная бумага; 2) с начала XVI в., когда в Литве были построены первые бумажные мельницы, до середины XVII в., т. е. до развала хозяйственной системы Литвы в связи с войнами; 3) с середины XVII в. до конца XVIII в., т. е. до ликвидации Речи Посполитой как государства, и 4) с начала XIX в.

Бумажные мельницы Литвы употребляли в водяных знаках чаще всего герб собственника, иногда с инициалами, именами и фамилиями. Автор описывает видимые на водяных знаках литовские гербы.

Некоторые источники неправильно объясняют происхождение водяных знаков. Напр., Брике о некоторых помещенных в его атласе водяных знаках говорит, что их употребляли бумажные мельницы Польши, хотя здесь же делает оговорку, что он сам этих знаков не видел, а только скопировал их с атласа Лихачева. По мнению Брике, все водяные знаки в атласе Лихачева, в которых имеются польские гербы (среди них водяные знаки с Погонью бумажной мельницы Каунаса, а также знаки с гербом и инициалами литовского канцлера Л. Сапеги и другие, употреблявшиеся в бумажных мельницах Литвы), называются водяными знаками, употреблявшимися в польских бумажных мельницах. Позднее уже и другие авторы часто называют польскими и те водяные знаки, которые ничего общего не имели с действовавшими в Польше бумажными мельницами.

Примером такого неправильного толкования может быть изданная в 1923 г. в Киеве книга архивистов И. Каманина и О. Витвицкой «Водяные знаки на папери украинских документив XVI и XVII вв.». Авторы поместили изображения 1336 водяных знаков с пояснениями, где сказано: «Ввиду того, что изданные в настоящем выпуске филиграни содержат в большинстве случаев гербовые эмблемы польских шляхетских фамилий, приходится заключить, что для актовых книг употреблялась по преимуществу бумага, вырабатывавшаяся возникшими в середине XVI века польскими бумажными мельницами».

При проверке этих водяных знаков оказалось, что около 60% из них употреблялись в немецких бумажных мельницах, около 8% в бумажных мельницах, действовавших на территории Украины и Великого княжества Литовского, около 12% в польских мельницах; происхождение остальных 20% водяных знаков не определено.

В разделе о водяных знаках рассматриваются трудности, возникающие при определении направления фигуры в безбуквенном водяном знаке, при определении правой и левой стороны листа бумаги, а также трудности, связанные с вопросом, что называть основным, а что контрольным водяным знаком, и возникающие в связи с этими неясностями недоразумения.

Сорта и цены бумаги. Рассматриваются различные сорта бумаги в зависимости от способа производства, формата, толщины и назначения. Отдельно рассматриваются вопросы производства печатной бумаги, равно как и сведения о бумаге, употреблявшейся в типографиях Литвы.

В этом разделе рассматривается вопрос о значении вновь основанных типографий для роста бумажной промышленности в Литве в XVI—XVII вв. Приводятся примеры, из которых видно, что производство бумаги и рост печати развивались неодинаково. Рассматривается бумага, употреблявшаяся для печатания газет в конце XVIII и в начале XIX вв., а также бумага для технических целей и «харта бибула».

Приводятся образцы гербовой бумаги, введенной в Литве в 1775 г., ее цена и описание. Для гербовой бумаги употреблялась бумага заграничного производства. Только в самом конце XVIII в. Скарбовая Комиссия покупала для этой цели бумагу производства мельницы в Езёрной. Специальных водяных знаков гербовая бумага не имела.

Упоминается гербовая бумага, введенная местными властями после занятия Литвы армией Наполеона. Для этой цели употреблялась бумага местного производства.

Автор указывает на трудности при установлении точных цен на бумагу в прошлом, а также на нецелесообразность установления средних цен на бумагу. Так, например, указываются цены на бумагу в Литве в середине XVIII века, которые колебались от 1 флорена до 36 флоренов за стопу. Устанавливать из этих двух крайних цен среднюю, как это делают некоторые историки, — нецелесообразно. Указываются цены на бумагу в Польше XVI в., приводимые польским историком торговли Р. Рыбарским, и критикуется выведенная им кривая роста и падения цен на бумагу, как не соответствующая фактическому положению, а потому не могущая быть использована в качестве достоверного источника при исследовании истории цен.

Приводимые автором цены на бумагу в Литве в XVII—XVIII вв. чаще всего заимствованы из списков товаров, найденных в описях имущества умерших купцов, книг Вильнюсского и Каунасского магистратов, а также из отчетных книг некоторых типографий.

История производства бумаги в Великом княжестве Литовском. Первым письменным известием об основании бумажной мельницы в Литве является распоряжение 1524 г. Великого князя Литовского Сигизмунда Старого вильнюсскому воеводе Гоштаутасу о принятии прибывшего из Цюриха (Швейцария) мастера бумажных дел Сан Вернарта (Ст. Бернард?). В том же году городничий Вильнюсского замка У. Гозиус получил указание построить в районе замка бумажную мельницу. Построенная бумажная мельница была полугосударственной; Сан Вернарт обязан был платить налоги и давать дань.

В 1558—1566 гг. эта бумажная мельница употребляла водяные знаки 157—159. В 1586 г. она принадлежала Луке Мамоничу и употребляла вод. знаки 1855—1867. Во время большого пожара в Вильнюсе в 1610 году мельница сгорела и не была восстановлена. В тексте эта мельница носит название **первой бумажной мельницы** в Вильнюсе.

Так как все бумажные мельницы Вильнюса были построены у реки Вильня, то нумерация их следует не по датам их основания, а согласно топографическому признаку: начиная от района Вильнюсского замка вверх по реке Вильня до селения Мицкунай. К ним отнесены бумажные мельницы в Кайренай у речки Вершупис и в Науейи Веркяй у речки Реше.

Вторая бумажная мельница была построена в нач. XVII в. выше так называемых Королевских мельниц, на земле, принадлежавшей юрисдикции Сапегов. В 1656 г. эту мельницу приобрел по найму Матас Чаплицкис от князя Шеховского, назначенного воеводой виленским. Матас Чаплицкис по договору с воеводой производил бумагу для русского царя. Около 1656—1661 гг. эта бумажная мельница употребляла водяные знаки 205—212, а позже — водяные знаки 213—215. В 1718 г. мельницу держал по найму И. Бламау. Около 1750 г. эта мельница еще действовала.

Третья бумажная мельница. В 1524 г. некий Карулус Вернарт, вероятнее всего брат собственника первой бумажной мельницы в Вильнюсе, купил в предместьи Ужупис участок земли и построил там бумажную мельницу.

Предполагается, что съемщик бумажной мельницы Цистерского монастыря близ Кракова И. Вернарт был родственником вильнюсских Вернартов.

В документах 1533, 1555 и 1558 гг. бумажная мельница в Ужуписе упоминается как действующая. В 1555 г. ею владел бумажный мастер П. Буйвидас. В 1585—1606 гг. она принадлежала Луке Мамоничу. После смерти Л. Мамонича в 1606 г. перешла во владение его второй жены, которая в том же году вышла замуж за князя М. Гедрайтиса. В 1629 г. эту бумажную мельницу держал по найму К. Рейнерис, а в 1665 г. — бумажный мастер Г. Вейнманас. В начале XVIII в. мельница принадлежала монахам-доминиканцам, в период владения которых употреблялись водяные знаки

3201—3210. В 1784 г. эта бумажная мельница, не действовавшая уже с 1741 г., сгорела и не была восстановлена.

Четвертая бумажная мельница. В предместьи Вильнюса Паплауя действовала принадлежавшая магистрату небольшая бумажная мельница, которую город сдавал внаем различным мастерам. В период 1611—1635 гг. мельница употребляла вод. знаки 3857—3863.

Пятая бумажная мельница. Около 1590 г. Лука Мамонич в своем владении Павильнисе, получив на это особую привилегию Сигизмунда III, построил новую каменную мельницу, которая вырабатывала муку, порох и бумагу. В 1585 г. Лука Мамонич имел 3 бумажные мельницы. Производство бумаги и торговля ею в Вильнюсе были в его руках. Как типография Мамоничей, так и все его вильнюсские бумажные мельницы были полугосударственными. Все они употребляли водяные знаки 1855—1867.

После смерти Мамонича бумажная мельница (5-я) досталась его дочери Барбаре, вышедшей замуж за Владимира Жуховского. В период владения Вл. Жуховским мельница употребляла водяные знаки 1822—1833. Около 1630 г. Вл. Жуховский умер. Вдова Барбара Мамонич-Жуховская продала в 1631 г. часть имущества вместе с бумажной мельницей князю М. Гедрайтису и его жене Вайнайте-Мамонич-Гедрайтис (мачехе Жуховской). С того времени бумажная мельница употребляла водяные знаки 1087—1095.

Неясно, действовала ли эта мельница в период занятия Вильнюса русскими войсками в 1655—1661 гг. В 1661 г. она принадлежала дочери М. Гедрайтиса Цецилии, вышедшей замуж в первый раз за М. Пуцяту, а во второй раз — за А. Курбского. В период 1663—1673 гг. мельницу арендовал мастер А. Смеляускас, позже — мастер К. Рейнерис. В водяных знаках 2288—2291 изображен герб Курбских, а в водяных знаках 3219—3228 — инициалы К. Рейнериса.

Наследники М. Гедрайтиса в 1677 г. продали бумажную мельницу Тизенгаузам. В конце XVIII в. эта бумажная мельница была превращена в мукомольную.

Шестая бумажная мельница. В первой половине XVII в. в предместьи Вильнюса Маркучяй тоже действовала бумажная мельница. Точная дата ее основания неизвестна. В первой половине XVII в. мельница в Маркучяй принадлежала вильнюсскому воеводе К. Каткевичюсу и его жене Софии Друцкой.

Около 1654 г. эта бумажная мельница употребляла вод. знаки 1085—1086. Мельница производила бумагу отличного качества. Остается неясным, действовала ли она в период 1655—1661 гг. В 1662—1663 гг. бумажная мельница в Маркучяй работала и употребляла в водяных знаках герб и имя нового собственника — Евстахия-Казимира Валавичюса (вод. знак 1136—1139). Бумага была высокого качества и производилась в большом количестве. В 1750 г. мельница упоминается как разрушенная.

Седьмая бумажная мельница. В начале XIX в. итальянец И. Боретти получил привилегию на постройку бумажной мельницы в Вильнюсе на земле имения Леонишкес.

Восьмая бумажная мельница. В 1824 г. помещик В. Пусловскис построил бумажную мельницу на своей земле в Кучкуришкес близ Павильниса. В первой половине XIX века там употреблялись вод. знаки 1179, 2480, 2908, 2909, 3251—3254, 3369. Бумажная фабрика в Кучкуришкес действует и поныне, производя картон и оберточную бумагу.

Девятая бумажная мельница. Примерно в 6 км от Вильнюса в Ракантишкес (Н. Вильня) в 1629 г. действовала бумажная мельница, употреблявшая водяные знаки 4089—4092 с именем и фамилией собственника — Яна Тохтермана. В 1655 г. Ян Тохтерман выехал в Кенигсберг, но в 1656 г. вернулся, восстановил сожженную бумажную мельницу и, договорившись с вильнюсским воеводой, производил бумагу для царя. В 1661 г. Я. Тохтерман был убит, а жена его вышла замуж за бумажного мастера И. Банькаускаса, инициалы которого видны в вод. знаках 3176—3179.

Десятая бумажная мельница. Во второй половине XVII в. в имении Ракантишкес, принадлежавшем К. И. Сапеге, также действовала бумажная мельница. Из описания 1676 г. видно, что она работала и была сдана внаем мастеру И. Бородайтису за 200 флоренов в год. Водяные знаки (1950—1952) с гербом и инициалами К. И. Сапеги употребляла или эта бумажная мельница, или мельница в Кайренай, которая также принадлежала К. И. Сапеге.

Одиннадцатая бумажная мельница. В 1630 г. мастер В. Рейнерис работал на бумажной мельнице в Мицкунай. Неясно, построил ли он новую бумажную мельницу или держал по найму действовавшую ранее. Бумажная мельница в Мицкунай, принадлежавшая до 1649 г. Пацам, вероятнее всего употребляла водяные знаки с семейным гербом Пацов «Двойная лилия».

С 1657 г. Мицкунай были во владении вильнюсского воеводы И. К. Глебавичюса. В период 1658—1670 гг. бумажная мельница употребляла вод. знаки 2216—2222 с гербом «Лелива» и инициалами собственника. Дальнейшая судьба этой мельницы неизвестна.

Двенадцатая бумажная мельница. Уже в середине XVII в. в имении Кайренай близ Вильнюса действовала бумажная мельница, стоявшая на речке Вершупис. Кайренай тогда принадлежало К. И. Сапеге, который имел бумажную мельницу также и в Ракантишкес. Обе эти бумажные мельницы употребляли в водяных знаках герб с инициалами К. И. Сапеги.

В 1696 г. имение Кайренай с действовавшей там бумажной мельницей было заложено Киркорам, а накануне 1759 г. — вильнюсскому монастырю тринитариев. Какие водяные знаки употребляла в это время бумажная мельница, не выяснено. В 1759 г. Кайренай с бумажной мельницей перешло к Лопацинским и осталось в руках этой семьи до ее ликвидации. В 1720 г. мельницу снимал мастер И. Оброцкис, сын и внук которого также были мастерами бумажного дела и держали по найму бумажную мельницу в Кайренай.

В 1805 г. бумажная мельница употребляла вод. знак 3361. В 1871 г. новый собственник Кайренай граф Тышкевич перестроил бумажную мельницу и начал выпускать гвозди.

Тринадцатая бумажная мельница. В период 1687—1722 гг. имение Веркяй было во владении епископа К. К. Бжостовскиса, который построил там новый дворец и другие здания. Как раз в это время в Вильнюсе широко употреблялась бумага с вод. знаками 1730—1737, изображавшими герб семьи Бжостовскисов и инициалы вильнюсского епископа. Имея ввиду название местности и вод. знаки с гербом и инициалами епископа К. К. Бжостовскиса, можно предположить, что как раз в этой местности, которая позже была названа «Науейи Веркяй», и действовала бумажная мельница епископа, дальнейшая судьба которой остается неизвестной.

В 1833 г. собственник имения Веркяй Ст. Ясенский отдал внаем тогдашнему бургомистру Вильнюса И. Ф. Опицу участок земли в местности, называемой «Паперня», у речки Реше. Опиц построил там бумажную мельницу и назвал ее «Науейи Веркяй».

Во вступлении к истории бумажных мельниц в Веркяй и Н. Веркяй З. В. Участкина пересказывает биографию полковника Ц. Л. Витгенштейна, которая не имеет ничего общего с этими бумажными мельницами. Автор утверждает, что сын полковника маршал князь Людвиг Адольф Петр Витгенштейн получил от российских властей несколько имений в Литве, среди них и Веркяй. В 1821 г. князь Витгенштейн будто бы эксплуатировал в Веркяй бумажную мельницу, в которой вырабатывалась бумага с водяными знаками, изображавшими герб Витгенштейнов, а в контрольной филиграни — буквы «MW». Буквы должны были означать «MANUFAKTURA WITTGENSTEIN». В 1850 г. бумажная мельница в Веркяй будто бы сгорела, и князь Витгенштейн перенес ее в Науейи Веркяй. Эти сведения не соответствуют действительности. Никаких имений в окрестностях Вильнюса в подарок от русских царей в начале XIX в. Витгенштейны не получали. С 1800 г. по 1841 г. Веркяй принадлежало Потоцким и Ст. Ясенскому. Лишь в 1841 г. имение купила Леонила Сайн Витгенштейн, урожденная княжна Боратинская, и с того времени это имение перешло в руки семьи Витгенштейнов.

В центре имения Веркяй не было никакой бумажной мельницы. Бумажная мельница в Науейи Веркяй была собственностью вильнюсского городского купца И. Ф. Опица, который ее построил в 1834 г., сняв в аренду у Ст. Ясенского, тогдашнего собственника Веркяй, участок земли у речки Реше. В представленных автором водяных знаках под №№ 580, 585 и 586 изображен не герб семьи Витгенштейнов, а упрощенный водяной знак типа «VRYHEIT», употреблявшийся в то время во всех бумажных мельницах. Буквы «MW» не означают «MANUFAKTURA WITTGENSTEIN», как это предполагает автор, а являются инициалами Михаила Володкевича, собственника бумажной мельницы, построенной после наполеоновских войн в Смоленце, Лепельского повета, позже известной под именем «Скина».

Бумажная мельница в Каунасе. Первую бумажную мельницу в Каунасе построил мастер Ю. Рейнерис в 1578 г. на земле Каунасского староства; ее собственник назывался «господарским паперником Каунасского повета». Вначале бумажная мельница употребляла вод. знаки 3480—3483. Около 1590 г. Ю. Рейнерис построил новую, значительно бóльшую мельницу, в которой употреблялись вод. знаки 3484—3517. В 1613 г. мельницей в Каунасе владел зять Ю. Рейнериса И. Гимбутас. Ю. Рейнерис умер около 1627 г. Его сын Бальцерис также был мастером бумажного дела и снимал бумажные мельницы в Вильнюсе.

В 1633 г. Б. Рейнерис возвратил себе отцовскую мельницу, на которой, скорее всего, работал его сын Касперас, тоже бумажный мастер.

В 1663 г. Рейнерисы продали бумажную мельницу магистрату Каунаса, который отдавал ее внаем различным мастерам. В 1670—1680 гг. бумажная мельница в Каунасе употребляла вод. знаки 3525—3528.

Около 1590 г. в Каунасе действовала еще одна принадлежавшая городу бумажная мельница, которая употребляла вод. знаки 142—147. Судьба ее неизвестна.

Около 1780 г. в Каунасе не было действующих бумажных мельниц. В 1782 г. магистрат Каунаса подписал договор со съемщиком бумажной мельницы в Супрасли Г. Х. Тирбахом о строительстве новой мельницы в Каунасе. Выполнение работ и производство бумаги Г. Х. Тирбах поручил своему сыну Герарду Генриху Тирбаху. Однако бумажная мельница в Каунасе так и не была построена, и договор 1784 г. расторгли.

Бумажная мельница в Пренай. В Пренай, принадлежавшем во второй половине XVIII в. князю К. Сапеге, бумажную мельницу построил около 1786 г. арендатор мельницы в Супрасли Г. Х. Тирбах и поручил ее владение Иоганну Х. Тирбаху, который, видимо, был его сыном. И. Х. Тирбах употреблял водяные знаки 2014—2016. Бумага производилась различных сортов: писчая, печатная и харта бибула. Тирбах держал бумажную мельницу в Пренай примерно до 1810 г. Позже ее арендовал Г. Л. Коц, который употреблял вод. знаки 411, 790—792, 3067, 3068. После 1815 г. бум. мельница в Пренай была отдана в найм И. Шульцасу, который около 1820 г. купил ее. И. Шульцас употреблял вод. знаки 648, 649, 3068. Бумажная мельница в Пренай была одной из самых крупных не только в Литве, но и в Польском Королевстве.

Бумажная мельница в Англининкай. В первой половине XIX века в имении помещиков Кшижанауских Англининкай действовала бумажная мельница. Данные о производстве этой мельницы взяты из сообщений губернатуры. Бумагу в Англининкай производили, как указано в сохранившихся документах, в 1880 г. и в 1900 г. В 1910 г. мельница в Англининкай была сдана внаем М. Шараду. Какие вод. знаки употреблялись в Англининкай, не выяснено.

Бумажная мельница в Аукштадварисе. В начале XIX века в Аукштадварисе, который принадлежал семье Маляускасов, действовала бумажная мельница. Данные о ней взяты из докладов губернатуре. В 1850 г. мельница принадлежала Ф. Лангенбаху. Какие употреблялись в Аукштадварисе водяные знаки, не выяснено.

Бумажная мельница в Катишяй. И. Шульцас, собственник бумажной мельницы в Пренай, в своем имении Катишяй в 1823 г. построил бумажную мельницу, употреблял вод. знаки 655, 656, 657, 658. В 1866 г. Катишяй с действующей бум. мельницей принадлежали Е. Ничка. В 1867 г. там еще производили бумагу.

Бумажные мельницы в имениях, принадлежавших семьи Клечкаускисов. До 1820 г. была построена бумажная мельница в имении Клечкаускисов Салкининкай. Сведения о ее продукции взяты из отчетов губернатуре. В 1840 г. мельница в Салкининкай была сдана внаем бумажному мастеру Е. Ничка. В 1850 г. Ничка купил мельницу в Катишяй. В 1851 г. мельница в Салкининкай уже не действовала.

В 1821 г. П. Клечкаускис построил бумажную мельницу в своем имении Куоджяй в Паневежском уезде. Сведения об этой мельнице взяты из отчетов губернатуре. Какие вод. знаки употреблялись в Куоджяй и Салкининкай, не выяснено.

Бумажные мельницы в имениях семьи Путкамерисов. В период 1690—1700 гг. в одном из имений Путкамерисов в Жемайтии действовала бумажная мельница. На вод. знаках, употребляемых в ней (в з. 943, 944), виден герб, имя и фамилия собственника. В 1823 г. граф Л. Путкамерис построил бумажную мельницу в своем поместьи Бражельчяй около Вильнюса. Сведения об этой мельнице взяты из отчетов губернатуре. В период 1824—1828 гг. эта мельница употребляла вод. знаки 3555, 3556. Бумагу там производили еще в конце XIX века.

Бумажная мельница в Вевисе была построена на земле Вевисского монастыря. В 1633 г. князь Б. Огинскис выделил крупную сумму на завершение начатого строительства мельницы. В 1636 г. мельница производила бумагу с вод. знаками 1140, 1141. Дата ликвидации ее не выяснена.

Бумажная мельница в Барткушкис действовала еще до 1616 г., когда Барткушкис и Муснинкай принадлежали Миколаю Радвиле. В 1777 г. Барткушкис с действующей бумажной мельницей принадлежал И. Жабе, после его смерти — Тадасу Жабе, а затем его дочери Аполинарии Жабайте, графине Плятерене. В Барткушкис производилась обыкновенная печатная и писчая бумага, а также харта бибула. Мельница была ликвидирована около 1840 г.

Бумажная мельница в Вепряй. Бумажная мельница действовала в первой половине XVIII ве-

ка в имении Вепряй, Укмергского повета. Позднейших сведений о ней нет.

Бумажная мельница в Чижишкяй. В первой половине XVIII в. действовала бумажная мельница в поместьи монахов камендулов Чижишкяй. В 1795 году эта мельница уже не работала.

Бумажная мельница в имениях, принадлежавших князьям Радвилам. Бумага с вод. знаками, изображавшими герб семьи Радвилов, часто встречается в XVI—XVIII вв. (см. в. з. 142—203). Известно, что бумажные мельницы действовали в начале XVII в. в Биржай и Дубингяй (в. з. 189—195). Производимая ими бумага широко употреблялась по всей территории Литовского государства.

В XVII в. также действовала бумажная мельница в Кедайняй, которая в XVIII веке уже не работала. Известны также мельницы в Слуцке, Любани, Олыке.

Всех вод. знаков с изображением герба князей Радвилов автору не удалось расшифровать.

Бумажная мельница в Швекшне. Мельницу в Швекшне построил около 1622 г. К. Кришпин-Киршенштейнас. После его смерти Швекшна с действующей там мельницей перешла его брату Ерониму. В 1640 г. на ней работал один мастер иностранец, двое подмастерьев и крепостные. В период 1630—1644 гг. мельница в Швекшне употребляла вод. знаки 1157—1162. Производилась писчая бумага трех сортов. Для всех сортов употреблялись те же самые формы. В 1695 г. бумажная мельница в Швекшне уже не работала.

Бумажная мельница в Поставах. Мельницу в Поставах построил в 1762 г. А. Тизенгауз. Мельница употребляла вод. знаки с гербами Тизенгаузов (в. з. 956) и вод. зн. 2452, 4213—4216.

В 1783 г. мельница перешла в руки дочери А. Тизенгауза, которая была замужем за П. К. Хоминским. Употреблялись черпальные формы со старыми филигранями. В 1803 году мельница еще действовала.

Бумажная мельница в Виджяй. В имении Виджяй, которое уже в 1586 г. принадлежало семье Вавжецких, мельница была построена, видимо, во второй половине XVII в. Из составленного в 1718 г. инвентаря видно, что мельница действовала давно. В период 1704—1718 гг. производила довольно простую писчую бумагу с вод. знаками 1148—1155, которую широко употребляли в Вильнюсе для черновиков.

Бумажная мельница в Дзитве. Бумажную мельницу в имении Дзитва, Лидского повета, построил около 1618 г. вильнюсский воевода Ионушас Скумин-Тышкявичюс. В период 1637—1641 гг. мельница употребляла вод. знаки 2225—2227 с гербом собственника, его именем, фамилией и титулом. Еще при жизни вильнюсский воевода записал Дзитву своей дочери Катрине-Евгении, вышедшей замуж за князя Корибута-Вишневецкого. После смерти Катрины-Евгении Дзитвой владели ее сыновья Константин и Димитрий Юрий. В годы владения Корибутов мельница употребляла вод. знаки 1106—1108.

Бумажная мельница в Бокштай. В первой половине XVII в. в имении Бокштай (Бакшты), которое принадлежало Криступу Завише, вильнюсскому каштеляну, действовала бумажная мельница. В период 1613—1644 гг. в ней производили бумагу с вод. зн. 1018—1023. В 1735 году мельница уже не действовала.

Бумажная мельница в Монтавичах. Во второй половине XVIII в. в имении Монтавичи, Лидского повета, действовала бумажная мельница. Не установлено, какие вод. знаки здесь употреблялись.

Бумажная мельница в Альшенай (Гольшаны). В конце XVI в. мельницу в Альшенай построил Паулус Сапега. В 1607 г. эта мельница употребляла вод. знаки 1868, 1872, 1877 для писчей бумаги и вод. знаки 1869—1879 — для печатной бумаги. Бумага производилась в большом количестве и употреблялась на всей территории государства. После смерти П. Сапеги мельница перешла Томасу Сапеге; в ней употреблялись вод. знаки 1886, 1887. Во второй половине XVII в. качество бумаги значительно ухудшилось. После 1655 г. выпускалась бумага с вод. знаками 1888, с гербом и инициалами собственника, вильнюсского воеводы П. И. Сапеги. В XVIII веке бумажная мельница в Альшенай уже не действовала.

Бумажная мельница в Дубровне. В местечке Дубровна над Днепром мельница действовала с начала XVII в. до 1654 г. Более подробных сведений об этой мельнице не обнаружено. В 1628—1632 гг. мельница в Дубровне употребляла вод. знаки 2228 и 2229.

Бумажная мельница в Смургайне (Сморгонь). Мельницу в Смургайне построил около 1590 г. каштелян брест-литовский Х. Деспот-Зенавичюс и его жена Теодора Валавичюте. В приложении 4 помещено подробное описание этой мельницы (1601—1616 гг.), из которого можно видеть, как в конце XVI в. выглядели и действовали

бумажные мельницы в Литве. В первоначальный период своего существования эта мельница употребляла вод. зн. 3813—3825 с гербом собственника, около 1622 г. — вод. зн. 3822. Вскоре после 1629 г. мельница в Смургайне была ликвидирована.

Бумажная мельница в Рожане. Канцлер Литвы Л. Сапега в своей резиденции в Рожане построил мельницу примерно в 1607 г. Около 1614 г. мельница употребляла вод. знаки 1889, 1912, 1913. В 1616 г. мельница была отдана внаем за 26 литовских коп. Сам Л. Сапега бумажную мельницу не эксплуатировал. Поэтому ошибается книговед А. Зернова, утверждая в своей статье о типографии Мамоничей, что канцлер Л. Сапега получал большой доход, продавая бумагу собственного производства.

После смерти Л. Сапеги Рожана досталась его старшему сыну Казимиру Леону Сапеге, герб и инициалы которого видны на вод. знаках 1945, 1946 и 1948. В вод. зн. 1941—1943 рядом с гербом Сапегов видны инициалы P(apirus) R(ozanensis). Еще до 1655 г. мельницу в Рожане держал по найму бумажный мастер И. Тохтерман, сын собственника мельницы в Ракантишкес. В его время мельница в Рожане, кроме других вод. знаков, употребляла знаки 1937, 1939 и 1940. Почти вся продукция мельницы в Рожане продавалась в Вильнюсе.

В 1687 г. мельницу снимал мастер И. Бламау. Последние сведения о ней обнаружены в 1747 г. в инвентаре города Рожана.

Бумажная мельница в имениях Кавечинских. М. Кавечинский, основатель и собственник бумажной мельницы и типографии в Несвиже, был наместником Радвилы и распространителем арианизма в Литве. Когда М. Радвила перешел в католицизм, М. Кавечинский был удален из Несвижа и перешел под покровительство другого проповедника арианизма, воеводы Тракайского И. Глебавичюса, могучего литовского магната, проживавшего в Заславле. Так как типография и бумажная мельница были собственностью Кавечинского, последний перевел типографию в Заславль, а новую бумажную мельницу построил в своем имении Узда.

Мельница начала работать около 1570 г. Употреблялись те же вод. знаки, как и в Несвиже (в. з. 2553); контрамарка состояла из символов арианизма (см. в. з. 2554—2560).

После смерти М. Кавечинского типографией и бумажной мельницей владели его братья. Употреблялись те же вод. знаки.

Около 1590 г. в Литве широко употреблялась бумага с вод. знаками, изображавшими герб семьи Кавечинских «Остоя» и букву «V» (в. з. 2531—2540). Эти вод. знаки употреблялись вероятно на мельнице в Узде.

Около 1646—1656 гг. мельница в Узде употребляла в. з. 2548—2551 с гербом и инициалами минского подкомория Х. Кавечинского. В конце XVII в. имение Узда перешло во владение семьи Завиша.

В 1828 г. собственник Узды граф Т. Завиша построил в деревне Низ на реке Уса новую бумажную мельницу. Новая мельница, кроме других, употребляла вод. знак 3246а.

Бумажная мельница в Заславле. Заславль, имение и местечко на реке Свислочь, Минского воеводства и повета, в целях отличия от Заславля на Волыни, называли «Заславль литовский». Принадлежал он с середины XVI в. могучему роду литовских магнатов Глебавичюсов. Заславльская мельница выпускала бумагу, вод. знаки которой имели герб собственника, инициалы имени, фамилии и титулов (см. в. з. 2210 и 2211). Около 1678 г. дочь Ю. К. Глебавичюса Кристина вышла замуж за вильнюсского воеводу Каз. Сапегу и получила Заславль в приданое.

В 1755 г. Сапеги продали Заславль референдору литовскому А. Пшездецкому.

В инвентаре города Заславля, составленном в 1760 г., описывается действующая бумажная мельница.

Бумажная мельница в имении Колачи. Во второй половине XVIII в. в имении Колачи, Вилейского повета, действовала мельница, принадлежавшая Клокоцким, а позже Шумским. В инвентаре 1800 г. помечено, что бумажная мельница не действует.

Бумажная мельница в Котлаве. В инвентаре 1798 г. имения Котлавы, Новогрудского воеводства, принадлежавшего П. Войниловичу, подробно описана построенная там мельница. Какие вод. знаки употреблялись этой мельницей — не установлено.

Бумажная мельница в имении Гавеновиче. По документам 1789 г. имение Гавеновиче было заложено литовскому гетману Огинскому и пинскому скарбному С. Свежинскому. Около 1790 г. Свежинский построил бумажную мельницу в своей части имения Гавеновиче, в местности, названной «Басин», на реке Гута. Мельница в Басине

находилась в 20 верстах от Слонима, по дороге на Пинск.

В 1814 году Басинская мельница перешла во владение Богуслава Свежинского (в. з. 1506). Сведения об этой мельнице взяты из отчетов губернатуре.

До 1820 г. часть имения Гавеновиче, заложенная Огинскому, перешла во владение А. Свежинского, который в 1820 году построил в местности «Язона» бумажную мельницу, которая употребляла вод. зн. 941.

Бумажная мельница в имении Шукявичей. Имение Шукявичей, в котором в конце XVIII в. была построена бумажная мельница, в документах называется по разному: Селивонки, Сливна. Сведения об этой мельнице, которая иногда именуется по названию деревни — Новосельской, заимствованы из отчетов Гродненской губернатуре.

Бумажные мельницы в имениях Бжостовских. Судя по вод. знакам, в период 1646—1760 гг. в разных имениях Бжостовских действовало около 4-х мельниц.

В 1760 г. в Шидловиче бумажный мастер Иоган Тейсингер построил генералу литовских войск Адаму Бжостовскому бум. мельницу. В 1790 году Шидловиче досталось М. Бжостовскому, который отдал мельницу внаем Готлибу Шмиту. Последний употреблял вод. зн. 1479. В 1806 г. имение М. Бжостовского Шидловиче с действовавшей там мельницей было продано Войтеку Пусловскому. Бумажная мельница и в дальнейшем сдавалась Г. Шмиту, который держал ее вплоть до ликвидации в 1841 г.

Вод. знак 3478 указывает на то, что М. Бжостовский в своем имении Камень, Лидского повета, имел вторую мельницу, о которой никаких письменных сведений не обнаружено.

Бумажная мельница в Супрасли, Тракайского воеводства, была построена в 1710 г. базильянским монастырем. Сведения о Супрасльской мельнице уже публиковались в 1961 г. Выявив новые архивные материалы, автор вносит несколько дополнений, касающихся вод. знаков, сортов производимой бумаги, строительства в Супрасли второй мельницы и пр.

Супрасльская мельница употребляла вод. знаки: 267, 268, 271—273, 325, 364, 418—420, 794, 1096, 1105, 1606, 1607, 2121, 2365, 2366, 2898, 2899, 3138, 3370—3373, 3412—3414, 3544—3549, 4192—4196, 4217—4219.

Бумажная мельница в Лыскове. В имении Лысково, которое в конце XVII в. принадлежало С. Б. Быховцу и его жене Кристине, урожденной Денгоф, бумажная мельница была построена около 1690 г. и действовала до конца XVIII в. Употреблялись вод. знаки 1055—1076, в которых изображен герб семьи Быховцев, а иногда, рядом с ним, герб семьи Денгофов. Мельница производила писчую бумагу трех сортов, а также печатную бумагу. В 1721 г. мельница в Лысково была сдана внаем бумажному мастеру М. Дерлингу.

Бумажная мельница в Свислочи. Графы Тышкевичи в своем имении Свислочь, Волковыского повета, накануне 1780 г. построили мельницу в деревне Качки у реки Колонна, в местности, называвшейся «Незбодичи». До 1819 г. мельницу держал по найму С. В. Ральф, а позже его сын Иосиф Ральф. После восстания 1831 г. Свислочь была конфискована; мельница действовала как собственность казны Российской Империи. В 1854 г. мельница в Свислочи еще производила бумагу. В период 1780—1796 гг. употреблялись вод. знаки 2230, 2231, 3111, 3112, 4201.

Бумажная мельница в Зетяле (Дзятлово). Арендатор Супрасльской мельницы Георг Тирбах по приглашению графа С. Солтана переселился со своим сыном Петром в Зетялу, где в местности, называемой «Орлин», у реки Молчадлы, в 8 верстах от имения, построил в 1799 г. бумажную мельницу. Часть сведений об этой мельнице заимствована из Гродненского губернаторского архива. В 1832 г. собственником этой мельницы был Петр Тирбах. Мельница употребляла вод. знаки 1848—1850, 2156, 3365, 3366, 3476, 3477.

* * *

Далее описывается рабочая сила бумажных мельниц, действовавших в Литве. Основной рабочей силой на всех мельницах до середины XVII в. были вольные ремесленники, которые, взяв мельницу внаем, работали на ней со своей семьей. Бумажные мастера Литвы никогда не имели своего цеха. Взаимоотношения мастеров, подмастерьев и учеников нормировались установившимися обычаями.

Использование водяных знаков для датировки документов и книг. Дается определение дат напечатания книг, изданных в типографии Мамоничей. Автор знакомит с проблемой контрафакций Литовского Статута 1588 г., вызвавшей бесконечные споры историков, начавшиеся еще в начале XIX в. и продолжающиеся поныне. При проверке бумаги девяти экземпляров Статута выяснилось, что, согласно крайним датам употребления вод. знаков, шесть из них напечатаны между 1597 и 1602 г. Для проверки точности датировки этих шести экземпляров Статута было взято несколько экземпляров Евангелия, изданного в типографии Мамоничей в 1600 г. Проверкой бумаги

этих кинг установлено, что, судя по крайним датам употребления вод. знаков, они напечатаны в между 1597 и 1602 гг., и это соответствует на их титульном листе указанной дате 1600 г. Так как бумага этих экземпляров Статута и Евангелия является одинаковой, а Евангелие несомненно напечатано в 1600 г.— то можно утверждать, что эти все 6 экземпляров Статута напечатаны в вильнюсской типографии Мамоничей также в 1600 году.

Остальные экземпляры, согласно крайним датам употребления вод. знаков, печатаны между 1580 и 1589 гг., т. е. фактическая дата напечатания этих экземпляров Статута соответствует указанной дате на их титульных листах.

При проверке бумаги других книг, изданных в типографии Мамоничей, явствует, что указанные в некоторых изданиях даты не соответствуют их фактической дате издания.

Далее, автор приводит несколько примеров, в которых подделка документов устанавливается при помощи водяных знаков на бумаге. Приводится пример, из которого видно, что в 1649 г. на суде в Вильнюсе водяными знаками была доказана подделка документа.

ПРЕДМЕТНЫЙ УКАЗАТЕЛЬ ИЗОБРАЖЕНИЙ НА ВОДЯНЫХ ЗНАКАХ

Агнец Пасхальный — 575—595
Аламода — 1—72
Башня — см. Ворота Крепостные
Белка — 3806—3812
Буквы — 3093—3479
Виноград — 3779—3805
Ворота Крепостные — 660—745
Всадник — 3480—3557

Гербы:

Ахингер — 3806—3812
Бавол — см. Животное
Богория — 1136—1143
Бонча — см. Единорог
Бродиц — 1822—1833
Вадвич — см. Рыбы
Венява — см. Голова Быка
Витис — см. Всадник
Гедимино Стулпай — 204—212
Гляубич — Рыбы
Гоздава — см. Лилия
Гриф — 966—999
Гжимала — см. Ворота Крепостные
Габданк — 1025—1054
Друцк — 1085, 1086
Дубрава — 1096—1106
Елита — 1507—1553
Канява — см. Подкова
Корибут — 1106—1109
Лапе — 213—215, 1855—2018
Лелива — 2206—2236
Лодзя — см. Судно
Любич — см. Подкова
Могила — 1055—1076
Новина — 1113—1119
Одровонж — 1077—1084
Остоя — 2527—2563
Побуг — см. Подкова
Погонь (Витис) — см. Всадник
Пулкозиц — см. Голова Быка
Помян — см. „ „
Рава — 1130—1135
Радван — 1120—1129
Рогаля — см. Рог
Слеповрон — см. Подкова
Старыконь — см. Животное
Штернберг — см. Небесные Светила
Тарнава — см. Крест
Темпа Подкова — см. Подкова
Топор — 1629—1713

Гербы семейств:

Бейнорис — 1113—1119
Бжостаускас — 1714—1738
Быховцас — 1055—1076
Вавжецкис — 1148—1155
Валавичюс — 1136—1143
Гедрайтис — 1087—1095
Глебавичюс — см. Лелива
Друцкис — 1085, 1086
Зенавичюс — 3813—3825
Кишка — 1096—1105
Корибутас — 1106—1109
Кришпинас — 1157—1162
Крупскис (Курбский) — см. Лев
Нарушявичюс — см. Рыба
Пацас — см. Лилия
Палубинскис — 219а
Пусловскис — 1178, 1179
Путкамерис — 943, 944
Радвила — см. Орел
Сапега — 213—215, 1855—2018
Сесицкас — см. Голова Быка
Тышкявичюс — см. Лелива
Чарторискис — см. Всадник

Ходкявичюс — см. Гриф
Хребтавичюс — 1077—1084

Гербы городов:

Амстердам — 73—114
Базель — 1396—1401
Баутсен — 1334—1339
Бреслау — 1180—1184
Бриг — 1236—1245 (?)
Вильнюс — 3857—3863
Герлиц — 2273—2277
Данциг — 746—778
Лигниц — 3562, 3564 (?)
Лондон — 1415
Мемингем — 1270
Нюрнберг — 1258—1262
Оллау — 2822—2825
Познань — 3559—3561, 3563, 3567, 3568, 3574, 3575 (?)
Прага — 1240 (?)
Рейнерц — 3504—3506, 3875—3877
Шенберг — 1273—1277
Шробенгаузен — 1283—1285

Голова быка — 1441—1506
Голубь — см. Пишцы
Гриф — 966—999
Дуб — 596—659
Единорог — 3740—3778
Животное — 931—965
Жолудь — см. Дуб
Звезда — см. Небесные Светила
Змея — 884—930
Имена — Буквы
Кабан — 3647—3726
Ключи — 3558—3576
Козёл — 3603—3646
Колокол — 3727—3732
Колосья — 3733—3739
Корабль — 1834—1854
Корона — 1554—1628
Крест — 1740—1821
Кувшин — 500—567
Лебедь — 1000—1024
Лев — 2237—2330
Лилия — 2019—2205
Лодка — см. Корабль
Луна — см. Небесные Светила
Мадонна — 2331—2495
Медведь — 2496—2526
Монограммы — см. Буквы
Небесные Светила — 781—795

Орёл:

Одноглавый — 115—230
Прусский — 231—398
Летящий — 399—416
Двуглавый — 417—499

Подкова — 2660—2736
Постильон — 2738—2809
Про Патрия — 2866—2929
Птица — 2810—2865
Растение — 796—883
Рог — 2930—2946
Рог Почтовый — 2947—3092
Рука — 3577—3594
Рыба — 3885—4233
Скиптер — 3595—3602
Судно — 1834—1854
Солнце — см. Небесные Светила
Улей — 568—574
Цветок — 796—883
Шут — 2564—2659
Человеческие фигуры — 3826—3884
Якорь — 1427—1440
Разные — 4234—4277

PAPER USED IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN XV—XVIII CENTURIES

SUMMARY

Introduction. In his introduction the author points out that this work is the first attempt to compile a list of watermarks in the paper used in Lithuania. Its aim is to familiarize librarians, archivists and custodians of manuscripts with the technique and history of paper-making, to list the more common watermarks, and to guide the historian in the use of watermarks to establish the approximate date of manufacture of a particular paper. The author further discusses the watermark literature relating to various other countries and its methodology. The watermarks in this work are arranged typologically, in accordance with their general appearance.

Review of the literature. There are no substantial studies of paper used in Lithuania other than an article by A. Vasiliauskas entitled „Vytauto Didžiojo Diplomatika" (The Diplomatics of Vytautas the Great (d. 1430)) which describes the various papers used in the chancery of the Grand Duke; sixteenth century paper-mills have been described by a former Professor of the University of Vilnius, H. Łowmianski; and A. Vasiliauskas also wrote an article of the first Kaunas paper-mill. All three articles are discussed in this section.

The most recent work concerned with the history of paper-mills in the former Grand Duchy of Lithuania was published in 1962 in Hilversum. This is Z. V. Uchastkina's *History of Russian Hand Paper-Mills and their Watermarks,* which deals with paper-mills throughout the former Russian Empire. In writing about the history of paper-mills in Lithuania, the author relied chiefly on the returns to the Board of Manufactories in St. Petersburg, which she considered to be the only satisfactory sources for establishing the dates of foundation and other details regarding the paper-mills. However, as has been pointed out in the section „Sources", the unreliability of such data forms a tenuous basis for sound conclusions.

Sources. The author begins by discussing the sources used by paper-historians of Poland, France, Russia and Germany.

For his history of paper-mills in Lithuania, the author used the archive resources of Vilnius, Kaunas, Moscow, Minsk, Grodno, and Leningrad, the Library of Lithuanian Academy of Sciences, the Library of the University of Vilnius, and materials in private archives. In addition to this material, various printed works were also used as sources for watermarks.

The author discusses the records in the Central State Historical Archive in Vilnius, originally assembled by the Statistical Committee in Vilnius and the office of the Provincial Governor. The data on local paper-making contained in these records are misleading, for they are based on false returns by mill-owners, many of whom wished to evade tax obligations. For example, in 1814 the Office of the Governor of the Lithuania-Grodno Province reported to the Board of Manufactories in St. Petersburg that only one paper-mill was operating in his Province. However, the author has been able to establish from documentary evidence that during the year in question eleven paper-mills were at work.

By the middle of the nineteenth century, when discussing statistics relating to the Grodno Province, Bobrovski noted in his book entitled *Materials for the Geography and Statistics of Russia: the Grodno Province* that „Although the official data indicate that in the Grodno Province there are 18 different mills with a total production valued at 15,784 roubles, there are, in fact, about 90 mills in the area with a total production of approximately 100,000 roubles".

Accordingly, all official statistical publications of the first half of the nineteenth century, based on

returns to the Provincial Administrations are incorrect in so far as they relate to paper-mills operating in the former Grand Duchy of Lithuania. It further follows that data contained in the works of more recent authors who have based their conclusions on such returns are equally unreliable.

The technique of hand paper-making. Using the works of other historians referred to in the footnotes and bibliography, the author describes in detail the hand-manufacture of paper, beginning with the choice of location for the mill and ending with the despatch of the finished product.

The archive material collected by the author is concerned with the construction of paper-mills in Lithuania, their description, quantity and types of beating equipment, moulds and their production, nomenclature of the formats and grades of Lithuanian paper, and other data connected with local methods.

Watermarks. This section covers general information about watermarks, their importance in the history of papermaking, and their origin and development in various countries. The author classifies the watermarks used in Lithuania in the following chronological groups: 1) before the sixteenth century (the period of imported paper), 2) the sixteenth century to about the middle of the seventeenth century (the period of the collaps of the Lithuanian economy owing to wars), 3) from the middle of the seventeenth to the end of the eighteenth century, and 4) from the nineteenth century onwards.

Lithuanian paper-mills often used in their watermarks the owner's coat of arms, sometimes adding initials or full names. The author discusses the various Lithuanian coats of arms which occur in watermarks.

Some historians have mistakenly explained the origins af certain watermarks. For example, Briquet in his comments on a number of watermarks states that they were used by mills in Poland while at the same time admitting that he had never seen the watermarks in question, but had merely copied them from Lichačev's album. Lichačev however, attributed a Polish origin to any marks which, in his opinion, contained Polish coats of arms. But he failed to differentiate between Polish and other coats of arms; his errors have been repeated by later historians with the result that certain watermarks are considered to be Polish though they are in fact quite unconnected with mills operating in Poland. As an example one may quote the book by I. Kamanin and O. Vitvicka, published in Kiev in 1923 and entitled *Watermarks in Paper Used for Ukrainian Documents in 1566—1651.* The work reproduces 1336 watermarks and its introduction (by S. Maslov) contains the following statement „In view of the fact that most of the watermarks in this work contain coats of arms of Polish noble families, one can only conclude that the paper used for official documents was mainly produced by Polish paper-mills established during the middle of the sixteenth century". On checking the 1336 watermarks, one finds that approximately 60% are attributable to paper-mills in German territories, about 8% to mills in the Ukraine and the Grand Duchy of Lithuania, about 12% to definitely Polish paper-mills and approximately 20% are of uncertain origin.

The chapter also discusses problems connected with the determination of the direction of the figures in watermarks which are without letters; the right and the left sides of the sheet; various other problems connected with distinguishing the main watermark from the countermark; and the difficulties which arise from misinterpretation.

Types and prices of paper. This section contains a discussion of different papers, classified according to method of production, format, thickness, and purpose. Various questions relating to printings and their use by Lithuanian presses are also dealt with.

The section goes on to consider the effect of newly established presses on the growth of the paper industry in the sixteenth and seventeenth centuries. The examples quoted suggest that the growth of printing and paper-making followed neither parallel nor smoothly developing paths.

The author discusses the types of paper used for newspapers at the end of the eighteenth and the beginning of the nineteenth centuries, and the use of „charta bibula".

Examples of stamped paper brought into Lithuania in 1775 and a discussion of its price are also included. Paper produced in East Prussia, Holland, and other countries was used for stamping. Only at the very end of the eighteenth century did the Treasury Committee begin buying paper produced by the Jeziorna mill for this purpose. Stamped paper was not specialy watermarked, but was made from ordinary writing paper.

The author draws attention to the difficulty of determining prices of paper and discusses the inaccuracies which arise when determining average prices. As an example, the author quotes prices in Central Lithuania in the eighteenth century, which range from one to thirty-six gulden per ream. Historians who take the mean between the high and low prices produce misleading data. The author sets out the prices of paper in Poland in the sixteenth century as given by an economic historian, R. Rybarski, whose curve of price fluctuations is inaccurate and unreliable as a source for research into the history of paper. The prices of paper in Lithuania in the seventeenth and eighteenth centuries given by the author are based mainly on the records of the municipalities of Vilnius and Kaunas, on inventories of the estates of deceased merchants, and on lists of mer-

chandise and the financial records of a number of printers.

Paper-making in the Grand Duchy of Lithuania. The first reference to paper-making in Lithuania occurs in a rescript of the Grand Duke of Lithuania Žygimantas, written in 1524, in which he orders his palatine Goštautas to receive and protect a master paper-maker named „San Vernart" (perhaps S. Bernard) who had come from Zürich. In the same year, the Castellan of Vilnius, U. Hozius, received an order to build a paper-mill in the neighbourhood of the castle. The new paper-mill was quasi-municipal, as San Vernart had to pay taxes. During the years 1558—1566, this mill used watermarks Nos. 157—159, containing the coat of arms of the vaivada (voivode) of Vilnius, Mykolas Radvila. In 1586 this mill belonged to L. Mamoničius; it then used watermarks Nos. 1855—1867. In 1610 the mill was destroyed in the great fire of Vilnius, and it was never rebuilt.

Since all the Vilnius mills were on the River Vilnia, they are listed not chronologically, but topographically, beginning with the Vilnius castle-mill and moving up-river to Mickūnai. The Kairėnai mill on the River Veršupis and Naujieji Verkiai on the River Riešė have been included in this group.

The second Vilnius paper-mill. This mill was built at the beginning of the seventeenth century upstream of what were formerly called Karališkieji Malūnai (the Royal Mills), on land which was on the Sapiega family's estate. In 1656 a vaivada appointed by Moscow for Vilnius leased the paper-mill to Matas Čaplickas, a master paper-maker who then produced paper for the Tsar. During the years 1655—1661, this mill used watermarks Nos. 205—212, and later Nos. 213—215. From 1668 onwards, the mill used watermarks Nos. 1955—1960. In 1718, this mill was leased by J. Blamau. It was still at work towards the middle of the eighteenth century.

The third paper-mill. In 1524, Karulus Vernart, probably a brother of the owner of the first Vilnius paper-mill, bought land in the suburb of Užupis and built a paper-mill on it. It is thought that Jeckla Vernart, the lessee of the paper-mill of the Cistercian Monastery near Cracow, was a brother of the Vilnius paper-maker.

Documents dated 1533, 1555, and 1558 show that the Užupis mill was then still functioning, and in 1555 it was being worked by a master paper-maker named Petras Buivydas. During the years 1585—1606 it belonged to Lucas Mamoničius and used watermarks Nos. 1855—1867. On Mamoničius's death in 1606, it was inherited by his second wife Vainaitė-Mamoničiene, who in the same year married Prince Marcijonas Giedraitis. The tenant of the paper-mill used watermarks which depict the Giedraitis coat of arms and name (Nos. 1087—1095). In 1629 this mill was at lease to B. Reineris, and in 1665 it was being rented by a master craftsman named B. Veinman. At the beginning of the eighteenth century it belonged to the Dominican Order, which used watermarks Nos. 3201—3210. The mill ceased operations in 1741 and was never rebuilt after a fire in 1748.

The fourth paper-mill. A small paper-mill in Paplauja, a suburb of Vilnius, belonged to the municipality and was leased by the town to various paper-makers. A description of the mill, dated 1768, is extant. During the years 1611—1635 the mill used watermarks Nos. 3857—3863.

The fifth paper-mill. In 1590 L. Mamoničius, having received a special privilege from Žygimantas III, built a paper-mill and gun powder factory in Pavilnys, on the opposite bank of the River Vilnia near some existing flour-mills.

In 1580 L. Mamoničius owned three paper-mills in the town. About five years later he was granted a concession which gave him not only the monopoly of paper manufacture in Vilnius, but also the exclusive right to trade in paper in the city. Mamoničius's Vilnius mills (like his press) were considered semi-public. They all used watermarks Nos. 1855—1867. Mamoničius died in 1606, and ownership of all three of his Vilnius paper-mills passed to his heirs. His daughter Barbara Žuchovskienė inherited two of the paper-mills. Of these, the one originally built by San Vernart in 1524 (the first Vilnius paper-mill), was burned down in 1610 and was never rebuilt. The other (the fifth mill), built by Mamoničius, was worked by a tenant who used watermarks with the Žuchovskis coat of arms (Nos. 1822—1833). After her husband's death, Barbara Žuchovskienė sold the property they had inherited in Vilnius (including the fifth paper-mill) to her stepmother Princess Vainaitė-Mamoničienė-Giedraitienė. From 1631 to 1655 the Giedraitis family accordingly owned two paper-mills in Vilnius, and the tenants of both mills used the family's coat of arms and name in their watermarks (Nos. 1087—1095).

It is not possible to ascertain whether the fifth paper-mill functioned during the period of Russian rule from 1655 to 1661. In 1661 the mill belonged to M. Giedraitis's daughter Cecilija, who was married first to Mykolas Puciata, and secondly to Andrius Kurbskis. During the period 1663—1673 the mill was leased to a master paper-maker, Adomas Smieliauskas and later to Kasperas Reineris. Watermarks Nos. 2288—2291 represent the coat of arms of the Kurbskis family, whereas Nos. 3219—3228 contain the initials of the lessee K. Reineris. The fifth paper-mill used both types of watermarks. In 1677 the heirs of M. Giedraitis sold the paper-mill to the Tyzenhauzas family. It is not possible to say whether the mill used the Tyzenhauzas coat of arms. At the end of the eighteenth century it was converted into a flour-mill.

The sixth paper-mill. During the first half of the seventeenth century a paper-mill belonging to Kristupas Katkevičius and his wife Zofija was at work in Markučiai, a suburb of Vilnius. The exact date of its establishment is not known. In about the year 1654 the mill used watermarks Nos. 1085—1086. It has not been possible to determine whether the mill was functioning during the period 1655—1661. Fine quality paper (Nos. 1136—1139) was produced on a large scale by the new owner, Eustachius Kazimirus Valavičius, during the years 1662—1663 and bore watermarks containing his coat of arms and his name. Documents of the year 1750 indicate that this mill was then destroyed. It was never rebuilt.

The seventh paper-mill. At the beginning of the nineteenth century, an Italian named Johann Boretti received a privilege from the Tsar to build a paper-mill near the sixth Vilnius paper-mill, on the far bank of the River Vilnia. It has not proved possible to ascertain whether this paper-mill actually functioned and what watermarks it used.

The eighth paper-mill. In 1824 a Lithuanian landowner, Vaitiekus Puslovskis, built a paper-mill upstream of Pavilnys, on land which formed part of his Kučkuriškės estate. During the first half of the nineteenth century the mill used watermarks Nos. 1179, 2480, 2908, 2909, 3251—3254, 3369. Papermaking machinery was introduced into the mill towards the middle of the nineteenth century. It has continued to function to this day.

The ninth paper-mill. A paper-mill was functioning in 1629 at Rakantiškės (Naujoji Vilnia) about 6 km. from Vilnius; it used watermarks which included the name of its owner Jahn Tochterman (Nos. 4089—4092). In 1655 Tochterman moved to Königsberg, but he returned in 1659, rebuilt the paper-mill and, having reached an agreement with the Tsar's voivode in Vilnius, began making paper for the Tsar. After his murder in 1661, his widow married a master paper maker named J. Bankovskis, whose initials appear in watermarks Nos. 3176—3179.

The tenth paper-mill. During the second half of the eighteenth century, another paper-mill was at work on the estate of K. J. Sapiega at Rakantiškės. A survey of the year 1676 shows that the mill was then leased to a master paper maker named J. Baradaitis at an annual rent of 200 gulden. Surviving watermarks with the Sapiega coat of arms and the initials (K.I.S.) were used either by this mill or by the Kairėnai mill (the twelfth paper-mill) which he also owned (Nos. 1950—1952).

The eleventh paper-mill. In 1630 B. Reineris, a master paper-maker, was employed at a paper-mill at Mickūnai. It is uncertain whether this was a new mill which he had built or the old one which, until 1649, had belonged to the Pacas family and which probably used watermarks containing a double fleur-de-lis, the Pacas coat of arms. From 1649 Mickūnai belonged to Katkevičiai. The paper-mill used watermarks Nos. 1085, 1086. In the years 1660—1679 Mickūnai belonged to J. K. Hlebavičius. The paper-mill used watermarks Nos. 2216—2222, containing the Leliva coat of arms and the owner's initials. Nothing is known about the subsequent history of the mill.

The twelfth paper-mill. By the mid-seventeenth century, a paper-mill was at work on the River Veršupis on the Kairėnai estate near Vilnius. At this period Kairėnai belonged to K. J. Sapiega, who had another mill at Rakantiškės (the ninth mill). Both mills used watermarks with his coat of arms and initials (Nos. 1950—1952), and it is therefore impossible to distinguish between them. In 1696 the Kairėnai estate, including the paper-mill, was pledged as security to the Kirkoras family, and before 1759 to the Monastery of the Trinity in Vilnius. We have been unable to establish which watermarks were used at the mill. In 1759 Kairėnai and its paper-mill passed into hands of the Lopacinskis family and it remained in their possession until it ceased operations. Inventories for the Kairėnai paper-mill are available for the years 1728, 1730, and 1765. In 1720 the mill was leased to a master paper-maker J. Obrockis, whose son and grandson succeeded to the lease. In 1805 the mill used watermarks Nos. 3361 and 4273. Data on the subsequent output of the mill are based on returns submitted to the Office of the Provincial Governor. In 1871 Count Tiškevičius, the owner of Kairėnai, converted the mill into a nail-making factory.

The thirteenth paper-mill. During the years 1687—1722 Verkiai formed part of the property of the Bishop of Vilnius, K. K. Bžostovskis, who improved the estate and built a new bishop's palace and other buildings there. At this period, paper bearing the bishop's family coat of arms and his initials was extensively used in Vilnius (Nos. 1730—1737). These features suggest that the mill at Verkiai was owned by the bishop. Nothing is known of the subsequent history of the mill.

In 1833 the owner of Verkiai, Marshal St. Jasienskis, leased to the Mayor of Vilnius, J. F. Opitz, a plot of land known as „Papiernia". On this plot of land by the River Riešė Opitz built a paper-mill in 1834, calling it „Naujieji Verkiai".

Data on the subsequent output of the paper-mill built in 1834 are based on returns made to the Provincial Governor. The mill has continued to function to this day.

In the section relating to the history of the paper-mills at Verkiai and N. Verkiai, Z. V. Uchastkina in her *History of Russian Paper-mills* (Hilversum, 1962) gives an account of Colonel C. L. Wittgenstein, an officer in the army of Frederick the Great, who, in fact, had nothing whatsoever to do with the above

paper-mills. She states that his son, Field-Marshal Prince Ludwig Adolf Peter Wittgenstein, received various estates in Lithuania from the Russian government, including the Verkiai estate near Vilnius. She implies that Prince Wittgenstein possessed a paper-mill there which by 1821 produced paper with watermarks representing the family coat of arms in the main watermark and the letters „M W" in the countermark. The letters are interpreted as standing for „Manufaktur Wittgenstein". The paper-mill, which was burnt down in 1850, was perhaps worked in conjunction with another one at Naujieji Verkiai which also belonged to the Prince.

These statements are incorrect. The Tsar did not present the Wittgensteins with these estates, and Verkiai belonged to the Potocki and Jasienskis Families from 1800 to 1841. It was only in 1841 that the estate was bought by the Duchess Leonila San Wittgenstein Berleburgh (nee Boriatinska), and thereby came into the hands of the Wittgenstein family. No paper-mill existed on the Verkiai estate. As has been stated, the paper-mill in N. Verkiai belonged to J. F. Opitz, a Vilnius merchant who built it on the River Riešė on land leased from Jasienskis family, the owner of Verkiai. Watermarks Uchastkina Nos. 580, 585, and 586, do not represent the Wittgenstein family coat of arms, but are merely a simplified version of the „Vryheit" watermark which was in common use by many paper-mills. The letters „M W" do not stand for „Manufaktura Wittgenstein" as Z. V. Uchastkina suggests, but are, in fact, the initials of Michael Wołodkiewicz, the owner of the paper-mill which was built after the Napoleonic wars at Smalanče (in Lepel District) and later became known as the „Skina" mill.

The Kaunas paper-mills. The first Kaunas paper-mill was built by master paper-maker named J. Reineris (Georg Reiner) on municipal land in 1578. The mill was quasi-municipal and its owner bore the title of „Ducal Paper-maker for the Kaunas District". At first the mill used watermarks Nos. 3480—3483. In about the year 1590 J. Reineris built a new and much larger mill, which used watermarks Nos. 3484—3517. In 1613 the Kaunas paper-mill was managed by his son-in-law, J. Gimbutas. Reineris died in 1627. His son Balceris was also a paper-maker, and rented paper-mills in Vilnius; in 1633 he took over his father's Kaunas mill, where his son Kasperas Reineris, another master paper-maker, was also employed. They sold the mill to the Municipality of Kaunas in 1663, who leased it to various paper-makers. During the period 1670—1680 the mill used watermarks Nos. 3525—3528.

In about the year 1590 another paper-mill was at work in Kaunas. It was owned by the town and its subsequent history remains obscure. It used watermarks Nos. 142—147.

By 1780 there was no longer an active paper-mill in Kaunas. In that year the municipality signed a contract with the lessee of the Supraslius paper-mill G. C. Thierbach, for the construction of a new paper-mill. Thierbach appointed his son Gerhard Heinrich Thierbach to take charge of the construction and to manage the mill. However the mill was never built and the contract was cancelled in 1784.

The Prienai paper-mill. In the second half of the eighteenth century, Prienai belonged to Prince Kazimieras Sapiega. G. C. Thierbach built a paper-mill there in 1786 and appointed Johann C. Thierbach (presumably his son) as its manager. The mill produced paper for writing, printing, and also „charta bibula" (Nos. 2014—2016). It was under lease to Thierbach until approximately 1810, and was subsequently leased to G. L. Kohtz, who used watermarks Nos. 411, 790—792, 3067, 3068. After 1815 the mill was leased to Jonas Šulcas who bought it in 1820 (see Nos. 648, 649, 3068). In 1866 the paper-mill in Prienai was still functioning. It was one of the largest in Lithuania.

The Anglininkai paper-mill. During the first half of the nineteenth century a paper-mill was at work on the Kšižanauskis family's Anglininkai estate. Data on the output of this mill are based on returns to the Provincial Governor's Office. Paper was being produced in 1880 and 1900. In 1910 the Anglininkai paper-mill was leased to M. Šaradas. We have not been able to identify the watermarks used by the mill.

The Aukštadvaris paper-mill. On the Aukštadvaris estate, which belonged to the Maliauskas family, a paper-mill was built at the beginning of the nineteenth century. Data on the output of the mill are based on returns to the Provincial Governor's Office. In 1850 the Aukštadvaris paper-mill belonged to F. Langenbach. We have been unable to establish when the mill ceased operation.

The Katišiai paper-mill. Jonas Šulcas, the owner of Prienai paper-mill, built a paper-mill on his Katišiai estate in 1823. The mill used watermarks Nos. 655, 656, 657, 658. In 1866 Katišiai belonged to E. Nička. Paper was still being produced in 1867.

Paper-mills on the Klečkauskis family estates. The Klečkauskis family built a paper-mill on their Salkininkai estate in the Trakai district at some time before the year 1820. Data on the output of the mill for the years 1832 and 1837 are taken from returns made to the office of the Governor of the Province. In 1840 the mill was leased to a paper maker named F. Nička. In 1850 the lessee bought the paper-mill in Katišiai. The Salkininkai mill was inactive in 1851.

In 1821 a landowner named P. Klečkauskis built a paper-mill on his Kuodžiai estate in the Panevėžys District. Data on output are based on returns made to the Provincial Governor's Office. We have not

been able to identify the watermarks used by the Salkininkai and Kuodžiai paper-mills.

Paper-mills on the Putkameris family estates. During the period 1690—1700 a paper-mill was at work on one or other of the estates of the Putkameris family in Žemaitija. The watermarks used by this mill (see Nos. 943, 944) show the coat of arms and the name of the owner.

In 1823 Count L. Putkameris built a paper-mill on his Braželčiai estate, near Vilnius. Data relating to the mill are taken from returns made to the Office of the Provincial Governor of Vilnius. During the years 1824—1828 the mill used watermarks Nos. 3555, 3556. The paper-mill was still active at the end of the nineteenth century.

The Vievis paper-mill. A paper-mill existed on the estate of the Vievis monastery. In 1633 B. Oginskis gave a large sum of money for its completion. The mill made both printings and writing papers. In 1636 the mill used watermarks Nos. 1140, 1141. It is not known when the mill ceased operation.

The Bartkuškis paper-mill. This mill was in production before 1616, when Bartkuškis and Musninkai belonged to Mykalojus Radvila. In 1777 Bartkuškis and its paper-mill belonged to I. Žaba, and after his death, to Tadas Žaba, from whom it passed to his daughter Apolinara Žabaitė, wife of Count Plateris. The mill produced various kinds of paper: poorer quality paper for printing, writing papers, and „charta bibula". The mill ceased production in about 1840. We have been unable to identify the watermarks used by the mill.

The Vepriai paper-mill. A paper-mill was at work during the seventeenth century of the Vepriai estate, in the Ukmergė District. No further data about the mill habe been found.

The Čižiškiai paper-mill. During the first half of the eighteenth century there was a paper-mill on the Čižiškiai of the Camaldulian monks estate, in the Vištytis District. The watermarks used by the mill have not been indentified, and it was not longer active in 1795.

Paper-mills on the Radvila family estates. Watermarks incorporating the coat of arms of the Prince Radvila are often found in paper used in Lithuania during the sixteenth and seventeenth centuries (see Nos. 142—203). Paper-mills are known to have been at work during the first half of the seventeenth century at Biržai and Dubingiai (Nos. 189—195) The paper produced by these mills was widely used in Lithuania. Nothing is known about the subsequent history of the mills.

A paper-mill was at work during the seventeenth century in the town of Kėdainiai. It was inactive during the eighteenth century.

We have been unable to establish on which estates other paper-mills, which also used watermarks embodying the Radvila coat of arms, were situated.

The Švėkšna paper-mill. This mill was built in 1622 by Karolis Krišpinas-Kiršenšteinas. After his death his estate and the paper-mill were inherited by his brother Jeronimas. In 1640 a foreign master paper-maker, two journeymen, and some estate serfs worked at the mill. During the period 1630—1644 the mill used watermarks Nos. 1157—1162. It produced three grades of writing paper from the same moulds, and, consequently, it is not possible to determine the grade of paper from the watermarks. The Švėkšna mill was inactive in 1695.

The Pastovis (Postawy) paper-mill. The paper-mill at Pastovis was built in 1762 by Antanas Tyzenhauzas. It used watermarks Nos. 956, which included the owner's coat of arms, and also Nos. 2452, 4213—4216.

In 1783 ownership of the Pastovis paper-mill passed to Tyzenhauzas's daughter, who married P. K. Chominskis. The paper-mill continued to use the old watermarks. Appendixes 20 and 21 include a detailed description of the mill in 1783. Paper was being produced in 1803, but the date when the mill ceased operations is not known.

The Vidžiai paper-mill. The Vidžiai estate, which belonged to the Vavžeckis family, as early as 1586, possessed a paper-mill during the second half of the seventeenth century, since an inventory of 1718 states that one had been functioning for a long time. During the years 1704—1718 the mill produced rather poor quality paper which was extensively used in Vilnius for copying (Nos. 1148—1155). We have been unable to establish when the mill closed down.

The Dzitva paper-mill. Jonušas Skumin-Tiškevičius, the palatine of Vilnius, built a paper-mill on his Dzitva estate in 1618. During the years 1637—1641 the mill used watermarks Nos. 2225—2227 which included the owner's coat of arms, his full name, and his title. In 1642 he conveyed Dzitva and its paper-mill to his daughter Kotryna Eugenija, who married Duke Janušas Kaributas-Visniovieckis. After her death the estate passed to the brothers Konstantin and Dimitri Juri Kaributas, the Dukes Visniovieckis. During this period the mill used watermarks Nos. 1106—1108.

The Bokštai paper-mill. During the first half of the seventeenth century a paper-mill was at work on the Bokštai estate in Ašmena District, which belonged to Kristupas Zaviša, the castellan of Vilnius. During the period 1613—1644 the mill used watermarks Nos. 1018—1023, which contained the owner's coat of arms and his full name. The paper produced by the mill was used throughout Lithuania. An inventory of 1735 describes the paper-mill as inactive.

The Mintavičiai paper-mill. During the second half of the eighteenth century a paper-mill was at work on the Mintavičiai estate in Lyda District. We have been unable to identify the watermarks in use at the mill.

The Alšėnai (Holszany) paper-mill. The Alšėnai paper-mill was built at the end of the sixteenth century by Paulus Sapiega, the Chancellor of Lithuania. In 1607 it was producing writing paper (Nos. 1868, 1872, 1877), sized and unsized printings (Nos. 1869—1879) and „charta bibula". The paper produced by this mill was used throughout Lithuania. After the death of Paulus Sapiega, the mill passed to Tomas Sapiega. From 1640 on, the mill used watermarks Nos. 1886, 1887. During the second half of the seventeenth century, there was a marked deterioration in the quality of the paper produced by the mill. After 1665 the paper incorporated watermark No. 1888 with the coat of arms and initials of Povilas Jonas Sapiega, the palatine of Vilnius. The mill was not active during the eighteenth century.

The Dambravna paper-mill. A paper-mill was at work in the town of Dambravna during the seventeenth century. During the year 1628—1632 it used watermarks Nos. 2228 and 2229.

An inventory of the year 1645 indicates that the mill was then no longer active. No further data are available about the mill.

The Smurgainiai(Smorgoń) paper-mill. The Smurgainiai paper-mill was built in about the year 1590 by Kristupas Despot-Zenavičius and his wife Teodora Valavičiūtė. Appendix 4 includes a detailed description of the mill in 1601 and 1616; from it one obtains some idea of the appearance and mode of operation of paper-mills in Lithuania at the end of the sixteenth century. At first, the mill used watermarks Nos. 3813—3825, which included the owner's coat of arms, but in 1622 it was using No. 3822. It was not been active after 1629.

The Rožana paper-mill. The Chancellor of Lithuania, Leo Sapiega, built a paper-mill in 1607 at Rožana, his residence. In about 1614 the mill used watermarks Nos. 1889, 1912, 1913. In 1616 it was leased to L. Kordek at an annual rent of 26 Lithuanian kapas.

L. Sapiega never exploited the paper-mill himself. After the death of L. Sapiega in 1633, the paper-mill was inherited by his third son Kazimieras Leonas, whose coat of arms and initials appear in watermarks Nos. 1945, 1946, 1948. In watermarks Nos. 1941—1943 the initials „PR" (Papirus Rozanensis) are placed at the sides of the Sapiega coat of arms. At some date before 1655 the Rožana mill was rented by a master craftsman named George Tochterman, the son of the owner of the mill at Rakantiškės. Nearly all paper produced by the mill was sold in Vilnius.

In 1687 the mill was at lease to J. Blamau, a master paper-maker. The mill was mentioned for the last time in a survey of the town of Rožana dating from 1747.

The Vidohoščė paper-mill. The Zaviša family, owners of the manor of Vidohoščė in the District of Minsk, built a paper-mill on their land in about 1613. The mill was no longer functioning in 1691. The watermarks connected with the mill have not been identified.

Paper-mills on the Kavečinskis family estates. Matas Kavečinskis, the founder and owner of the paper-mill and press at Nesvyžius, was a palatine of the Radvila family, and an open advocate of Arianism. Together with other active Protestants he was forced to leave Nesvyžius by Mykalojus Radvila, after the latter's return to the Roman Catholic faith.

M. Kavečinskis came under the protection of another ardent partisan of Arianism, the powerful Lithuanian magnate and palatine of Trakai Jonas Glebavičius, who resided at Zaslaulis. Since the paper-mill and the press at Nesvyžius belonged to Kavečinskis, on leaving the town he moved his press to Zaslaulis, and re-established the paper- mill on his own estate at Uzda.

Kavečinskis probably set up the paper-mill at Uzda in about 1570. The new mill used watermarks similar to those which had been inuse at Nesvyžius (No. 2553), in which the main watermark consisted of the coat of arms "Ostoja". However, the Leliva coat of arms of the new patron, was inserted at the top of the watermark (Nos. 2554—2560). The countermark showed the symbols of Arianism.

M. Kavečinskis died before the end of June 1572. Management of the paper-mill and the press passed to his brothers Albrecht and Hector Kavečinskis. The mill continued to use the old watermarks with the initials of Matas Kavečinskis.

In about 1646—1656 the Uzda paper-mill was using watermarks with the coat of arms and the initials of the new owner, the chamberlain Kristupas Kavečinskis (Nos. 2548—2551).

The Zaslaulis paper-mill. Zaslaulis, on the River Svisločė, was in the manor of the palatinate and district of Minsk, and in order to distinguish it from the Zaslawl in Volhynia it was called the „Lithuanian Zaslaulis". From the middle of the sixteenth century it belonged to the Hlebavičius family — a powerful Lithuanian noble clan.

The Zaslaulis paper-mill was built before the year 1628, and was active during the period when Zaslaulis was controlled by Mikalojus Glebavičius, the Castellan of Vilnius. In about 1628 the mill used watermarks which included the owner's arms and also intials which stood for his name and titles. The initials appearing in watermarks Nos. 2210 and 2211

can be expanded as **Nicolaus Hlebovicius Zaslaulensis Dombrovensis Castelanus Vilnensis.**

In 1678, Kristina, the daughter of Jurgis Karolis Hlebavičius, married Kazimieras Sapiega, the palatine of Vilnius, and received Zaslaulis as her dowry. In 1755 the Sapiega family sold Zaslaulis to the referendary of Lithuania, Antanas Pžezdieckis.

A survey of the town of Zaslaulis for the year 1760 shows the paper-mill as still functioning.

The paper-mill on the Kalače estate. During the second half of the eighteenth century a paper-mill was active on the Kalače estate in the Vileika District; at first it belonged to the Klokockis family and later passed to the Šumskis family. A survey of 1800 shows the mill as no longer active.

The Katlava paper-mill. An inventory of 1798 provides a detailed description of a paper-mill in the manor of Katlava in Naugardukas District, which belonged to P. Vainilavičius. The description can serve as a basis for a complete conception of paper-mills which operated on various estates in Lithuania at the end of the eighteenth century. The watermarks used by the mill have not been identified.

The paper-mills on the Gavianovičė estate. References of the year 1789 show that the Gavianovičė estate was then pledged as security with Oginskis, the Hetman of Lithuania, and with S. Sviežinskis, the Treasurer of Pinsk.

In about 1790 Sviežinskis built a paper-mill on the River Huta at a place called Basin on this estate. Basin was near Šidloviče (Albertin), which later on belonged to V. Puslovskis. The Basin mill was on the Pinsk-Slonim road, about 20 km. from Slonim and about 14 km. from Žirovice.

The paper-mill passed to Boguslavas Sviežinskis in 1814 (see No. 1506) Data relating to the mill's activity during the years 1819—1844 are taken from returns made to the Office of the Governor of Grodno Province. In 1845 Sviežinskis transferred the mill to his son Lucyan, who ceased renting it and took over the ownership in his own name. The mill was enlarged and improved in 1852 and was leased to J. Orman, whose name is referred to in various invoices as a director of the Basin mill.

At some time before 1820, that part of the Gavianovičė estate which had been pledged as security with the Oginskis family came into the possession of A. Sviežinskis, who in 1820 built a mill at a place on the estate called „Jazona". This mill was leased to D. Siemaška. There were thus two paper-mills at work on the Gavianovičė estate, both of which eventually belonged to the Sviežinskis family — one at Basin, and the other at Jazona. Many erroneous statements about the complicated history of these two mills are to be found in in existing works which contain references to them.

The paper-mill at Byten. The mill on the Tryzna family's Byten estate was built in the seventeenth century. Survey of 1812 shows that the mill was then no longer active.

The paper-mill on the Šukevičius family estate. The name of the manor of the Šukevičius family, which included a paper-mill built in 1794, appears in the records in the forms of Selivonki, Slivna, and Selivanas. Data relating to this paper-mill (sometimes referred to by the name of the village in which it was located-Novosiolka) are taken from returns made to the Office of the Governor of Grodno Province.

Paper-mills on the Bžostovskis family estates. During the period 1640—1760 four or more paper-mills were at work on the various estates of the Bžostovskis family. It has not proved possible to establish on which estates these mills were situated.

In 1760, a master paper-maker named Johann Feisinger built a paper-mill for General Adomas Bžostovskis, who resided at Šidloviče. In 1790, Šidloviče passed into the possession of Mykolas Bžostovskis, who leased the mill to Gotlieb Schmidt. The latter used watermark No. 1479. In 1806, the estate and mill were sold to Vaitiekus Puslovskis, who continued to lease the latter to G. Schmidt untill it ceased operation in 1841.

Watermark No. 3478 shows that Mykolas Bžostovskis owned another paper-mill on his estate Kamen. However, no further data are available concerning it.

The paper-mill at Supraslius. Supraslius was a town owned by the palatinate of the Duchy of Trakai and possessed a Basilian monastery. A paper-mill was built there in 1710. Informations about this mill is to be found in an article in the journal Archeion, 1961, No 36. Since the article was published fresh material has been discovered, and additional facts about the mill's watermarks, types of paper and construction are included (see Nos. 267, 268, 271—273, 324, 325, 364, 418—420, 794, 1096, 1105, 1606, 1607, 2121, 2365, 2366, 2898, 2899, 3138, 3370—3373, 3412—3414, 3544—3549, 4192—4196, 4217—4219).

The paper-mill on the Ežeronys (Jeziory) estate. The owner of Ežeronys was Count Mykolas Valickis, who placed the management of the estate in the hands of a relative Kornelius Valickis. The mill was built in 1811 by a paper-maker named J. Ralf who, together with his father C. W. Ralf, had for many years rented the paper-mill at Svisločė. At the Count's invitation father and son built a paper-mill in accordance with a contract which specified that the paper-mill should be leased to J. Ralf for a period of ten years. During the years 1823—1828 the mill used watermarks Nos. 3358—3360.

The Suvalkai paper-mill. This paper-mill was built in the middle of the eighteenth century. Its watermarks have not been identified.

The Lyskava paper-mill. The paper-mill on the Lyskava estate, which at the end the seventeenth century belonged to S. B. Bychovcas and his wife Kristina (nee Dehnhöf), was built in about the year 1690 and functioned until the end of the eighteenth century. Its watermarks represent one of the Bychovcas coat of arms, sometimes accompanied by the Dehnhöf coat (see Nos. 1055—1076). The mill produced three grades of writing paper and also printings. In 1721 the mill was at lease to a master paper-maker named M. Derling.

The Svisločė paper-mill. At some time later 1770, one of the Count Tiškevičius built a paper-mill on their manor of Svisločė in the Volkovisk District. The site was in the village Kački on the River Kolona in an area known as Nezbodiče. Until 1819 the mill was at lease to C. W. Ralf. and, later, to his son Joseph Ralf. After the rising of 1831 Svisloče was sequestrated by the Tsar and the mill was run for the benefit of the Treasury of the Russian Empire. Paper was being produced in 1854. During the years 1790—1796, the mill used watermarks Nos. 2230, 2231, 3111, 3112, 4201.

The Zietela paper-mill. G. C. Thierbach, the lessee of the Supraslius paper-mill, leaving his two sons C. F. Thierbach and K. G. Thierbach in charge of it, accepted an invitation from Count S. Saltonas to move to Zietela with his son Peter. There, at a place called Orlin on the River Molčadla, approximately eight kilometres from the manor-house, he built a paper-mill in 1799. Data relating to the history of the mill are taken from the archives of the Governor of Grodno Province. From 1832 onwards, the owner of the mill was Peter Thierbach. The mill used watermarks Nos. 1848—1850, 3256, 3365, 3366, 3473, 3476, 3477.

The labour force. The section also deals with the labour resources of the Lithuanian mills. The primary source until the seventeenth century were free craftsmen who leased mills and worked them with the help of their families. The paper-makers of Lithuania never established themselves as an independent craft; relationships among the master craftsmen, journeymen, and apprentices were regulated by customs.

Working conditions. The description of the paper-mill on the Gavianoviče estate supplies details of working conditions and the standard of living of the serfs.

Explanation of the watermarks. In this section the author gives explanations of watermarks which he has been able to identify. Unidentified marks are not commented on.

The use of watermarks in dating documents and books. The author expounds Briquet's theory concerning the time-lag between paper-manufacture and paper-use and the criticism to which it has been subjected. For the purposes of illustrating twin watermarks, examples are taken from the index of this book.

Several examples are given of documents in Lithuanian archives which are written on paper from forty to a hundred years old. For example, in 1676 a promissory note was written on a sheet of paper with a watermark datable to about the year 1635. Presumably, there was no fresh paper at hand, so a blank leaf torn from an old document was used.

Similar discrepancies occur in monastic records, in which a large number of sheets would be bound in volumes to be used for recording deeds, births, undertakings and agreements. On occasion a monastery might use the same volume for a hundred years. The pagination of such volumes often indicates that sheets containing undertakings or agreements have been detached from them for use by other offices. Old monastic registers now in the Vilnius University Library and the Library of the Academy of Sciences of the Lithuanian Republic provide examples of this practice.

Sometimes documents stitched into court records appear to have been written on sheets of paper which had previously been bound in other volumes. Examples of this are to be found in the land records and court books of the castle of Žemaičiai, now in the Vilnius University Library.

Often after a book had been written to the end, the leaves separating the various divisions would be cut out and used as writing materials in the monastery offices.

Certain historians have doubted the possibility of dating documents and books by their watermarks. For example, G. Piccard, in an article entitled „Watermark study as an auxiliary historical discipline", published in the German journal *Papiergeschichte*, concludes that some paper-mills used their moulds for long periods—particularly those employed for producing paper for which there was little demand. Moulds used for the production of the more popular types of paper wore out more quickly and were replaced more often, sometimes annually; and, of course, each new mould produced new, but not identical, watermarks. Piccard suggested that if watermarks are to be used for dating purposes, we must have at our disposal an example of a watermark produced by each new mould. Only then can the method be precise. This suggestion is theoretically ideal, but its practical fulfilment would be difficult. Piccard stated that a large paper-mill which produced various types of paper would possess approximately fifty moulds. Assuming that each mould was replaced every other year, then if we are to have a complete series of the watermarks used by the mill during twenty years of operation, it would be necessary to

find about 500 watermarks. The drawing up of such a series is, of course, almost impossible.

Briquet's proposal on „identical" watermarks and Piccard's suggestion represent two extremes in the method of compilation of watermark indexes.

Indexes concerned with watermark types and giving the dates when each was in use serve the researcher reasonably well in determining the approximate dates at which given papers were produced.

In this section there is included a list setting out the dates of publication of books printed at the Mamoničius press in Vilnius. The author also deals with the problem of counterfeit editions of the Lithuanian Statute, originally printed at the Mamoničius press in 1588. The problem has been the cause of disputes among historians which have continued from the beginning of the nineteenth century until the present day. An examination of nine copies of the Statute to determine the outside limits of the dates of their watermarks showed that six of the copies were printed between the years 1597 and 1602. As a control, the watermarks in several copies of the Gospels printed in 1600 at the same press were checked, and it was found that the otside limits of their dates were the same, i. e. 1597 and 1602. Since the paper used for the Gospels and for the Statute is the same, and since the Gospels were certainly printed in 1600 one may safely assure that the six copies of the Statute were printed in about that year.

The other three copies of the Statute were shown by watermark evidence to have been printed between 1580 and 1589. Their stated date of printing (1588) accordingly correspond to the actual date.

On checking other books printed by the Mamoničius press, it became clear that their stated and actual publication dates do not always cioncide. For example, some copies of the Gospels of „1600", contain watermarks which were in use between 1614 and 1624.

The author also quotes several examples of the use of watermarks for the detection of forged documents. In one case which occurred in a Vilnius court in the seventeenth century, watermark evidence provided the basis for proof of forgery.

ENGLISH INDEX TO WATERMARKS REPRODUCED IN THIS WORK.

ACORN, see OAK.
A LA MODE, — 1—72.
ANCHOR — 1427—1440.
ANIMAL — 931—965.
BEAR — 2496—2526.
BEEHIVE — 569—574.
BELL — 3727—3732.
BIRD — 2810—2865.
BOAR — 3647—3726.
BOAT, see SHIP.
BULL, see ANIMAL.
CASTLE, see TOWER.

COATS OF ARMS:

BOGORIA — 1136—1143.
BONČA, see UNICORN.
BRODIČIUS — 1822—1833.
DESPOT — 3813—3825.
DUBRAVA — 1096—1106.
GEDIMINO STULPAI — 204—212.
GLAUBIČIUS, see FISH.
GOZDAVA, see FLEUR DE LYS.
GŽIMALA, see TOWER.
HABDANK — 1025—1054.
JASTRZEMBIEC, see HORSESHOE.
JELITA — 1507—1553.
JUNOŠA, see LAMB.
KANIAVA, see HORSESHOE.
KILPA — 1714—1738.
KIRVIS (HATCHET) — 1629—1713.
LAPĖ — 213—215, 1855—2018.
LELIVA — 2206—2236.
LIUBIČIUS, see HORSESHOE.
LODZIA, see SHIP.
MOGILA — 1055—1076.
OSTOJA — 2527—2563.
POBOG, see HORSESHOE.
POLKOZIC, see HEAD OF A BULL.
POMIAN, see HEAD OF A BULL.
POVALA — 1146, 1147.
RADVAN — 1120—1129.
ROGALA, see HORNS.
RAVA — 1130—1135.
ROLA — 1148—1155.
SLEPOVRON, see HORSESHOE.
STARYKON, see ANIMAL.
STRZEMIĘ, see KILPA.
TARNAVA, see CROSS.
TEMPA PODKOVA, see HORSESHOE.
TOPOR — 1629—1713.
THREE CROWNS — 1614—1628.
THREE EARS, see EARS OF GRAIN.
VIENIAVA, see HEAD OF A BULL.
VYTIS, see KNIGHT MOUNTED.
VADVIČIUS, see FISH.
VARIA — 1110, 1112, 1144, 1145, 1156, 1163—1177, 1180—1426, 1739.

COA OF LITHUANIAN FAMILIES

BEINORIS — 1113—1119.
BYCHOVCAS — 1055—1076.
BŽOSTOVSKIS — 1714—1738.
CHREPTAVIČIUS — 1077—1087.
ČARTORISKIS,— see KNIGHT MOUNTED.

DRUCKIS — 1085—1086.
GIEDRAITIS — 1087—1095.
GLEBAVIČIUS, see LELIVA.
KATKEVIČIUS, see GIFFIN.
KIŠKA — 1096—1105.
KARIBUTAS — 1106—1109.
KRIŠPINAS — 1157—1162.
KRUPSKIS, see LION.
NARUŠEVIČIUS, see FISH.
PACAS, see FLEUR DE LYS.
PALUBINSKIS — 219a.
PUSLOVSKIS — 1178, 1179.
PUTKAMERIS — 943, 944.
RADVILA — 142—203.
SAPIEGA — 213—215, 1855—2018.
SIESICKIS, see HEAD OF A BULL.
TIŠKEVIČIUS, see LELIVA.
VALAVIČIUS — 1136—1143.
VAVŽECKIS — 1148—1155.
ZIENAVIČIUS — 3813—3825.

COCK, see BIRD.
CROSS — 1740—1821.
CROWN — 1554—1613.
DEER, see STAG.
DOVE, see BIRD.
EAGLE:
SINGLE—HEADED — 115—416.
DOUBLE—HEADED — 417—499.
EARS OF GRAIN — 3733—3739.
FISH — 3885—4233.
FLEUR DE LYS — 2019—2205.
FLOWER, see PLANT.
FOOL'S CAP — 2564—2659.
GOAT, see STAG.
GRAPES — 3779—3805.
GRIFFIN — 966—999.
HAND — 3557—3594.
HAT, see VARIA.
HATCHET — 1629—1713.
HEAD, see HUMAN FIGURES.
HEAD OF A BULL — 1441—1506.
HORNS — 2930—2946.
HORN (POST HORN) — 2947—3092.
HORSE, see ANIMAL.
HORSE AND RIDER — 3480—3550.
HORSSHOE — 2660—2736.
HUMAN FIGURES — 3826—3884.
KEYS — 3558—3576.
KNIGHT MOUNTED — 3480—3550.
LAMB (PASCHAL) — 575—595.
LETTERS — 3093—3479.
LION — 2273—2327.
MADONNA — 2331—2495.
MONOGRAMS, see LETTERS.
MOON, STARS, SUN — 781—795.
NAMES, see LETTERS.
OAK — 596—659.
PLANT — 796—883.
POSTHORN — 2947—3092.
POSTLLION — 2738—2809.
POT — 417—499.
PRO PATRIA — 2866—2929.
SCEPTRE — 3595—3602.
SCISSORS, see VARIA.
SERPENT — 884—930.
SHIP — 1834—1854.
SQUIRREL — 3806—3812.
STAG — 3603—3646.
STARS, SUN, MOON — 781—795.
SWAN — 1000—1024.
TOWER — 660—745.
TREE, see PLANT.
UNICORN — 3740—3778.
VARIA — 4234—4277.

T U R I N Y S

PRATARMĖ (lietuvių kalba) 7
PRATARMĖ (rusų kalba) 9
PRATARMĖ (anglų kalba) 11
ĮVADAS 13

1. Literatūros apžvalga 13
2. Šaltiniai 15

SEMIAMOJO POPIERIAUS GAMYBOS TECHNIKA 18

1. Žaliava 18
2. Popieriaus gaminimas 20
3. Semiamoji forma 28
4. Lapo formatas 30
5. Tankiosios ir retosios linijos .. 33
6. Vandenženkliai 33
7. Popieriaus rūšys ir kainos 40

POPIERIAUS GAMYBOS ISTORIJA LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAIKŠTYSTĖJE 51

1. Vilniaus popieriaus dirbtuvės 56
2. Kauno popieriaus dirbtuvės .. 73
3. Prienų popieriaus dirbtuvė .. 76
4. Anglininkų popieriaus dirbtuvė 77
5. Aukštadvario popieriaus dirbtuvė 78
6. Katišių popieriaus dirbtuvė .. 78
7. Klečkauskių popieriaus dirbtuvės 79
8. Putkamerių popieriaus dirbtuvės 79
9. Vievio popieriaus dirbtuvė .. 80
10. Bartkuškio popieriaus dirbtuvė 80
11. Veprių popieriaus dirbtuvė .. 80
12. Čižiškių popieriaus dirbtuvė .. 81
13. Radvilų popieriaus dirbtuvės 81
14. Švėkšnos popieriaus dirbtuvė 86
15. Pastovio popieriaus dirbtuvė 87
16. Vidžių popieriaus dirbtuvė .. 88
17. Dzitvos popieriaus dirbtuvė .. 88
18. Bokštų popieriaus dirbtuvė .. 88
19. Minantavičių popieriaus dirbtuvė 89
20. Alšėnų popieriaus dirbtuvė .. 89
21. Minsko popieriaus dirbtuvė .. 89
22. Dambravnos popieriaus dirbtuvė 89
23. Smurgainių popieriaus dirbtuvė 90
24. Rožanos popieriaus dirbtuvė .. 90
25. Vidogoščės popieriaus dirbtuvė 92
26. Kavečinskių popieriaus dirbtuvės 92

27. Zaslaulio popieriaus dirbtuvė 92
28. Kalačių dvaro popieriaus dirbtuvė 93
29. Katlavos popieriaus dirbtuvė 93
30. Gavianovičės popieriaus dirbtuvės 94
31. Bitenio popieriaus dirbtuvė .. 95
32. Šukevičių popieriaus dirbtuvės 95
33. Bžostovskių popieriaus dirbtuvės 95
34. Suprasliaus popieriaus dirbtuvė 97
35. Ežeronių popieriaus dirbtuvė 101
36. Suvalkų popieriaus dirbtuvės .. 102
37. Liskavos popieriaus dirbtuvė 102
38. Svisločės popieriaus dirbtuvė 103
39. Zietelos popieriaus dirbtuvė .. 104

VANDENŽENKLIŲ PAAIŠKINIMAI .. 108
VANDENŽENKLIŲ PANAUDOJIMAS, DATUOJANT DOKUMENTUS IR KNYGAS 148

1. Popieriaus užsigulėjimas 148
2. Knygų kontrafakcijos 151
3. Falsifikuoti dokumentai 154

PRIEDAI 156
VANDENŽENKLIŲ SĄRAŠAS 174
VANDENŽENKLIŲ ATVAIZDŲ DALYKINĖ RODYKLĖ 233
VANDENŽENKLIUOSE ESAMŲ VARDŲ, PAVARDŽIŲ, INICIALŲ IR VIETOVIŲ PAVADINIMŲ ABĖCĖLINĖ RODYKLĖ 235
VANDENŽENKLIUOSE ESAMŲ METŲ SĄRAŠAS 244
SPAUSDINTŲ KNYGŲ, KURIOSE RASTI VANDENŽENKLIAI, RODYKLĖ 245
SANTRUMPOS 251
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ 252
GEOGRAFINIŲ VARDŲ RODYKLĖ .. 258
REZIUMĖ (rusų kalba) 263
REZIUMĖ (anglų kalba) 274

Э. ЛАУЦЯВИЧЮС

БУМАГА В ЛИТВЕ В XV — XVIII вв.

На литовском языке

Издательство «Минтис» Лит. ССР, 1967 г.

Redaktorė L. Kokštienė

Meninis redaktorius K. Dockus

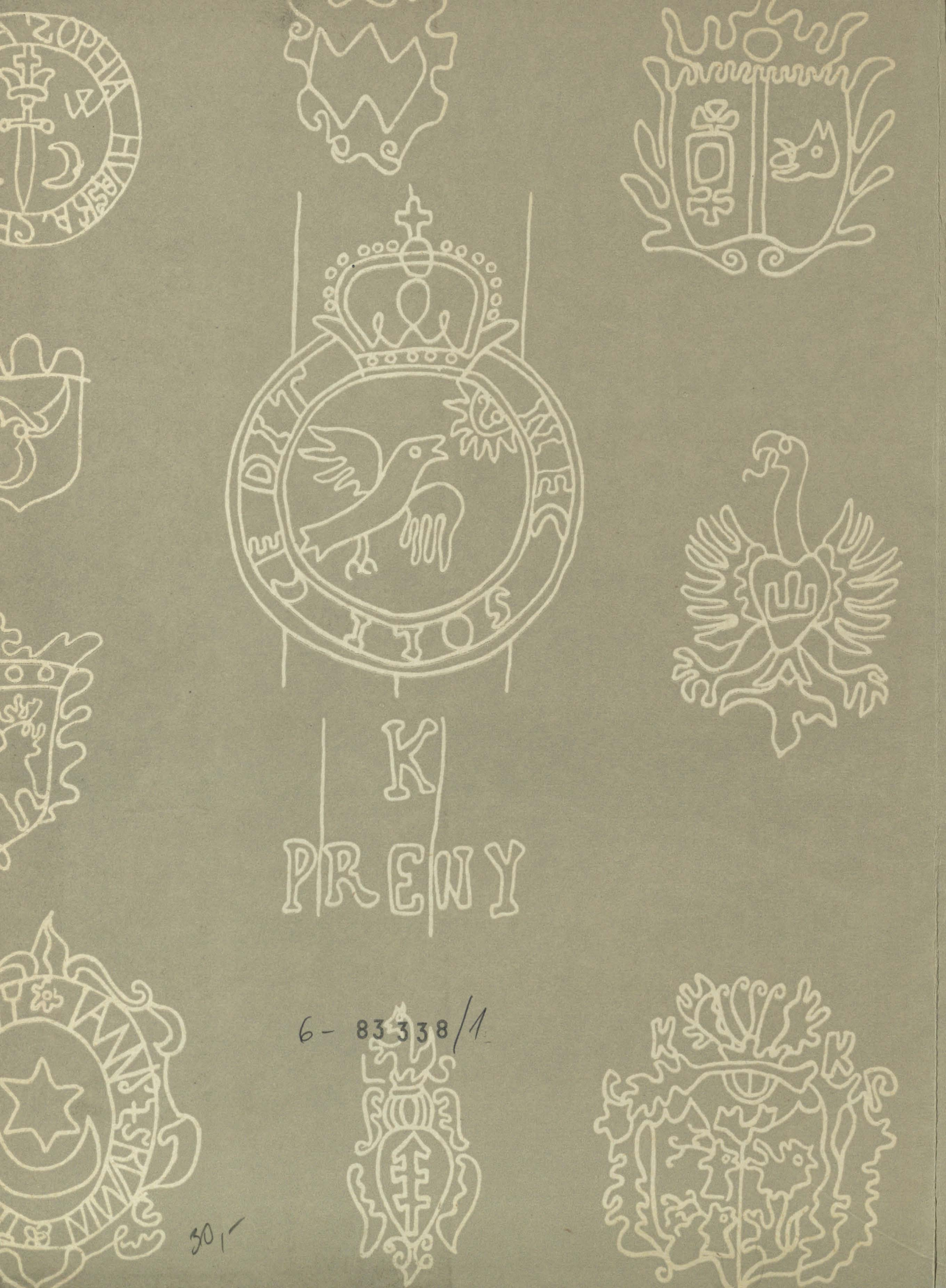
Techn. redaktorė B. Sodytė

83 338 a

Leidinio Nr. 9522. Tiražas 2000 egz. Pasirašyta spaudai 1967.IX.11. LV 04659. Popierius 70×100 1/8—18 pop. lapo.=46,8 sp. lanko. 44,24 apsk. leid. lanko.

Kaina Rb 3

Spausdino Valst. K. Poželos spaustuvė Kaune, Gedimino 10. Užs. Nr. 176.

6 - 83338/1

KR
GHT

PASTEBĖTŲ KLAIDŲ ATITAISYMAS

Psl.	Eil.	Yra	Turi būti	Dėl kieno kaltės
52 (paraše po pav.)	13 iš virš. kairėje	Tochermano	Tochtermano	Spaustuvės
,,	5 iš virš., dešinėje	Volomos	Volmos	,,
71	16 iš ap., dešinėje	25 000	25 500	,,
74	14—15 iš virš., kairėje	поветку	повету	,,
131	6 iš ap., kairėje	už	vž.	,,
164	1 iš ap., kairėje	SA 53341 1.262	SA 5334, l. 262	,,
168	35 iš ap., dešinėje	grobie	groble	,,
248	8 iš ap., kairėje	H. Litew...	X. Litew...	,,
256	9 iš virš., dešinėje	Probstll, Nathanael.	Probstli, Nathanael	,,
281	28 iš virš., kairėje	inuse	in use	,,
,,	9 iš ap., dešinėje	Hlebavičius	Glebavičius	red.
284	14 iš virš., dešinėje	cionside	coinside	spaustuvės
273	3 iš virš., kairėje	в между	между	red.
274	6 iš virš., kairėje	Баутсен	Баутцен	,,
,,	10 iš ap., dešinėje	Скиптер	Скипетр	,,

Popierius Lietuvoje

83 338 a